

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN
KÜRT AŞİRETLERİNİN BÖLGESEL İLİŞKİLERE
ETKİSİ (1850-1900)**

**Hazırlayan
Fehminaz ÇABUK**

**Danışman
Doç. Dr. Gökhan BOLAT**

Doktora Tezi

**Eylül 2017
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN
KÜRT AŞİRETLERİNİN BÖLGESEL İLİŞKİLERE
ETKİSİ (1850-1900)**

(Doktora Tezi)

**Hazırlayan
Fehminaz ÇABUK**

**Danışman
Doç. Dr. Gökhan BOLAT**

**Eylül 2017
KAYSERİ**

Tez Başlığı: "Osmanlı-Rus-Iran Hudut Boşlarında Yıssayamın Kırt Asiretlerinin Bölgesel İlişkiler Etkisi (1850-1900)"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 239... sayfalık kısmına ilişkin, 18./05/2017 tarihinde Turnitin intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % 5... dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 18./05/2017

Adı Soyadı : Fehminaz Cabuk
Öğrenci No : 1030541354
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Yakın Çağ
Program Adı : Doktora

Danışman: Adı/İmza

Doç. Dr. Gökhan Bolat

Öğrenci Adı/İmza

Fehminaz Cabuk
Fehminaz C

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Fehminaz ÇABUK

Fehminaz Ç.

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900)” adlı doktora tezi Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Fehminaz ÇABUK

Danışman

Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

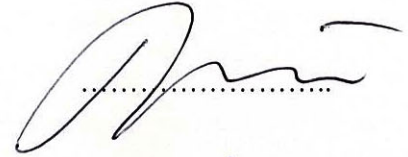
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Doç Dr. Gökhan BOLAT danışmanlığında **Fehminaz ÇABUK** tarafından hazırlanan **“Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900)”** adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **Tarih** Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

15.05./2017

JÜRİ

Danışman : Doç. Dr. Gökhan BOLAT

Üye : Prof. Dr. Remzi KILIÇ

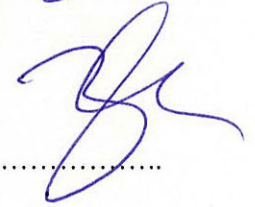

Üye : Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ

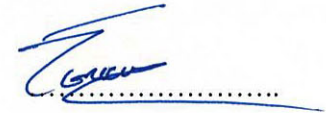
Üye : Doç. Dr. Özer KÜPELİ

(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Tarih Bölümü)

Üye : Doç. Dr. Serhat ERKMEN

(Ahi Evran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü)

ONAY

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 23/10/2017 tarih ve 34

sayılı kararı ile onaylanmıştır.

23/10/2017
Prof. Dr. Celalettin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

19. yüzyılda Osmanlı-Rusya-İran hudut boylarındaki Kürt aşiretleri, üzerinde yaşadıkları stratejik topraklardan dolayı devletlerarası ilişkilerden hem etkilenmiş hem de bu ilişkileri etkilemişlerdir. Kürtleri tarihte bu denli önemli kılan da yine bu topraklardır. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve İran (Safevi, Afşar, Zend ve Kaçar hanedanları) arasında mücadele sahası olan bu topraklar, zamanla Rusya ve İngiltere gibi devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarının çatıştığı topraklar haline gelmiştir. Osmanlı ve İran arasındaki toprak ve tebaa kazanım mücadelesi, Rusya'nın Kafkaslardan sıcak denizlere inme politikası, İngiltere'nin sömürgelerini Rusya'dan koruma politikası, Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında ve hududun içeri taraflarında yaşayan farklı din ve kültürlere mensup halkları önemli kılmıştır. Bu halklardan biri de Kürtlerdir. Rusya ve İngiltere devletleri, Osmanlı-İran tebaası olan Kürt, Ermeni, Arap gibi farklı etnik guruplar üzerinden siyasi ve ekonomik emellerine ulaşmak istemişlerdir. Balkanlarda yürüttükleri politikanın aynısını 1890'lardan itibaren artırarak Osmanlı'nın doğu ve güney topraklarında yürütmeye çalışmışlardır. Ermeni ve Kürtleri birbirlerine karşı kışkırtarak Osmanlı-İran hudutlarında karışıklık çıkarmak istemişlerdir.

Kürtler, tarih boyunca çeşitli devletlerin egemenliği altında aşiret yapılarını muhafaza ederek yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Kürtler arasında farklı inançlara mensup olanlar olmasına karşın Kürtlerin büyük bir kısmı İslam inancına mensuptur. Din ve aşiret yapısı Kürtlerin yaşamını şekillendiren iki önemli unsurdur. Ancak bugün teknoloji, eğitim ve küreselleşme gibi nedenlerden ötürü güçlü Kürt aşiret yapısı tam olmasa da çözülmeye başlamıştır. Buna karşın sahip oldukları tarihi ve kültürel değerler, Osmanlı ve İran gibi köklü devletlerin önemli bir parçası olarak araştırılmalı ve korunmalıdır. Bugün Dünya üzerindeki Kürt nüfusunun büyük bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti topraklarında ikamet etmektedir. Bu iki devletin tarihinden uzak bir Kürt tarihi oluşturulamaz. Bu yüzden Kürtler hakkında ideolojik kaygılardan uzak yapılacak her türlü araştırma, Türkiye, İran ve dünya tarihine büyük bir katkı sağlayacaktır. Bu amaca binaen hazırladığımız, “Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900)” isimli çalışmamızın bu alandaki büyük bir boşluğu doldurması ve daha sonra yapılacak çalışmalara da kaynaklık etmesi naçizane beklentimizdir.

Çalışmamız, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konun bütünlüğü açısından 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan süreçte Osmanlı, İran ve Rusya devletleri arasındaki siyasi ilişkiler ve Kürtlerin bu ilişkilerdeki rolüne değinildi. Birinci bölümde, Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında yaşayan Kürtlerin kökenine ve nerelerde ikamet ettiklerine değinildi. İncelemeye alınan bazı Kürt aşiretleri hakkında önemli bilgiler verildikten sonra sosyal ve ekonomik yaşamları ele alındı. İkinci bölümde, Osmanlı-Rusya-İran devletlerin hudut boylarında yaşayan Kürt aşiretlerine karşı izledikleri politikalara değinildi. Ayrı başlıklar altında üç devletin Kürt politikası incelendi. Üçüncü bölümde, Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında Kürt aşiretlerinden kaynaklanan asayiş sorunlarına, alınan tedbirlere ve uygulanan cezalara değinildi. Dördüncü bölümde ise, hudut boylarındaki Kürtlerden kaynaklanan, iltica, yaylak-kışlak, arazi işgali, ihtilafli yerler, Sünni ve Şii mezhep sorunu ve isyanlar gibi mühim meselelerin devletlerarası ilişkileri ne şekilde etkilediği incelendi.

Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimim boyunca sağladığı yurtiçi bursuyla çalışmalarımı daha rahat ve verimli hazırlamamı sağlayan TÜBİTAK'a sonsuz minnet ve teşekkürlerimi bildiririm. Tez sürecinde alaka ve desteğini esirgemeyen hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Gökhan BOLAT'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca bu zorlu süreçte bana her zaman destek olan ve maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen ailem ve dostlarıma sonsuz teşekkürler.

Fehminaz ÇABUK

Eylül 2017, KAYSERİ

OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNİN BÖLGESEL İLİŞKİLERE ETKİSİ (1850-1900)

Fehminaz ÇABUK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Eylül 2017
Danışman: Doç. Dr. Gökhan BOLAT

ÖZET

16. yüzyıldan itibaren Kürtler, Osmanlı-İran münasebetlerinde önemli bir rol oynamıştır. Kürtler, iki devlet arasında yıllarca süren toprak ve güç mücadelesinden kendi menfaatlerine uygun olarak istifade etmeyi çok iyi bilmişlerdir. 19. yüzyılda Kafkaslardaki hakimiyet alanını genişleten Rusya, Osmanlı ve İran devletlerine ait bazı toprakları ve burada yaşayan ahaliyi savaşlar neticesinde yönetimi altına alarak Osmanlı ve İran devletlerine komşu olmuştur. Üç asır boyunca Osmanlı ve İran münasebetlerinde diplomatik sorun teşkil eden Kürtler, bu tarihten sonra Osmanlı, Rusya ve İran münasebetlerinde ve devlet politikalarında önemli aktörlerden biri haline gelmişlerdir. 1890'larda Rusya ve İngiltere'nin destek ve kışkırtmalarıyla ortaya çıkan Ermeni sorunuyla birlikte Kürtler, Avrupa gündemine taşınmıştır. Devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarının çatıştığı topraklarda meskun olmaları, onları devletlerarası ilişkilerde önemli kılmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı, Rus ve İran devletleri arasındaki en önemli meselelerden biri Kürt aşiretlerin hudutta eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmasıydı. Kürt aşiret eşkıyası, hemhudut devletler arasındaki meselelerden en iyi şekilde menfaatleri doğrultusunda yararlanmayı bilmişlerdir. Devletlerarasındaki ilişkiler gergin olduğunda veya savaş zamanlarında huduttaki eşkıyalık, yağma ve talan olayları artmıştır. Eşkıya aşiretlerin suç işleseler dahi kaçıp sığınabilecekleri güvenilir bir hamileri vardı. Bu hami, bazen karşı devletin yönetici ve memurları, bazen karşı devletin topraklarındaki akrabaları ve bazen de kendi aşiretleri olabiliyordu. Hudut boyunca eşkıyalığıyla nam salmış belli başlı Kürt aşiretleri vardı. Bunlar, İran topraklarında ikamet eden Celâli, Haydaranlı, Arusanlı, Şikak, Herki, Oramar, Caf, Mukri, Menkur, Sekevend ve Mameş aşiretleri; Osmanlı topraklarında ikamet eden Haydaranlı, Celâli, Şikak, Zılanlı, Caf, Hemavend ve Pişter aşiretleri ve Rusya topraklarında ikamet eden Celâli, Yezidi ve Zılanlı aşiretleriydi. Osmanlı, Rus ve İran devletleri arasında Kürt aşiretlerinden kaynaklanan

bir diğer önemli mesele ise, iltica meselesiydi. Hudut boylarında ikamet eden Kürt aşiretleri, tebaası oldukları devletle menfaatleri örtüşmediğinde bazı bahaneler öne sürerek karşı devlete iltica ve dehalet talebinde bulunmaktaydılar. Hudut boylarında Kürtlerden kaynaklanan diğer sorunlar ise, yaylak-kışlak meselesi, arazilerin işgali, ihtilafli yerler meselesi, Şii-Sünni meselesi ve isyanlardı.

Anahtar Kelimeler: Kürt Aşiretleri, Hudut Boyları, Osmanlı, İran, Rusya, Eşkıya, İltica

**THE INFLUENCE OF KURDISH TRIBES LIVING IN THE OTTOMAN-
RUSSIAN-IRANIAN BORDERS ON THE REGIONAL RELATIONS (1850-1900)**

Fehminaz ÇABUK

**Erciyes University, Institute of Social Sciences
PhD Thesis, September 2017
Advisor: Assoc. Prof. Gökhan BOLAT**

ABSTRACT

Since the 16th century, Kurds played an important role in Ottoman-Iran relations. The Kurds were well aware of the need to reap the gains of the land and power struggle among the two states which lasted for years. In the 19th century, Russia, expanded its dominance in the Caucasus, neighbored the Ottoman and Iranian states, by taking certain lands of Ottoman and Iran countries and people living there under the control. The Kurds, which have been a diplomatic problem in Ottoman and Iranian relations for three centuries, have become one of the important actors in Ottoman, Russian and Iranian relations and in government policies. In the 1890s, with the Armenian problem arising with the support and incitement of Russia and Britain, the Kurds were moved to Europe agenda. The fact that countries inhabiting on the territories where there are political and economic interests conflict has made them important in international relations.

One of the most important issues among the Ottoman, Russian and Iranian states in the 19th century was that Kurdish tribes were involved in banditry activities on the border. The Kurdish tribal brigade was able to make the best gains from the issues of border countries. When relations between countries are strained, and during times of war; cases of tyranny, rape and plunder on the border have increased. Even the bandit tribes committed crimes, they had reliable patrons to tie to when escape. These patrons are sometimes the rulers and officials of the counter-government, sometimes the relatives living that territory and sometimes their own tribes. On the border there were some Kurdish tribes, famous for their bandits. These include Jalali, Haydaranlı, Arusanlı, Şikak, Herki, Oramar, Caf, Mukri, Menkur, Sekevend and Mameş tribes residing in the Iranian lands; Haydaranlı, Jalali, Shikak, Zilanli, Caf, Hemavend and Pister tribes residing in the Ottoman lands and Jalali, Yezidi and Zilanian tribes residing on Russian lands. Another important issue stemming from Kurdish tribes among

Ottoman, Russian and Iranian border states was the issue of asylum. The Kurdish tribes residing in the Ottoman-Russian-Iranian borders, were demanding asylum and deportation to the opposing state by putting forward some excuses when their interests were not corresponded by the state they live. Other problems stemming from the Kurds in the border were the issue of mountain posture and shelter place, the occupation of land, the issue of disputed places, the Shiite-Sunni issue and rebellions.

Keywords: Kurdish Tribes, Border Tribes, Ottoman, Iran, Russia, Bandits, Asylum

İÇİNDEKİLER

OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNİN BÖLGESEL İLİŞKİLERE ETKİSİ (1850-1900)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
KABUL ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
1. KONU	1
2. AMAÇ VE ÖNEM.....	14
3. YÖNTEM.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİ VE SOSYAL-EKONOMİK YAŞAMLARI

1.1. KÜRTLERİN KÖKENİ VE YAŞADIKLARI COĞRAFYA.....	17
1.2. XIX. YÜZYILDA OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN BAZI KÜRT AŞİRETLERİ.....	23
1.3. OSMANLI-RUSYA-İRAN HUDUT BÖLGESİNDE YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNDE SOSYAL YAŞAM.....	39
1.3.1. Kürtlerde Aşiret Sistemi	39
1.3.2. Kürt Aşiretlerinde Aile ve Akrabalık İlişkilerinin Yapısı	44
1.3.3. Kürt Aşiretlerinde Kadın ve Erkeğin Rolü.....	47
1.3.4. Kürt Aşiret Yaşamında Gelenek ve Görenekler.....	51
1.3.4.1. Kürtlerde Giyim.....	51
1.3.4.2. Kürtlerde Eğlence Kültürü ve Bayramlar.....	54

1.3.5. Kürtlerde Din, Dil ve Edebiyat	56
1.3.5.1. Kürtlerde Din	56
1.3.5.2. Kürtlerde Dil	60
1.3.5.3. Kürtlerde Edebiyat	63
1.4. OSMANLI-RUSYA-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNDE EKONOMİK YAŞAM.....	66
1.4.1. Hudut Kürtlerinde Bir Yaşam Tarzı Olarak Göçebelik	66
1.4.2. Kürtlerde Yarı Göçebelik	70
1.4.3. Kürtlerde Yerleşik Yaşam	71
1.4.4. Kürtlerde Bir Geçim Kaynağı Olarak Hayvancılık ve Tarım	73
1.4.5. Kürtlerde Zanaat ve Ticaret.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-RUS-İRAN DEVLETLERİN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNE KARŞI İZLEDİKLERİ POLİTİKA

2.1. OSMANLI-RUS-İRAN DEVLETLERİ ARASINDAKİ SAVAŞ VE ANTLAŞMALARDA HUDUT VE KÜRTLER MESELESİ	78
2.1.1. Osmanlı-İran İlişkilerinde Hudut Meselesi ve II. Erzurum Antlaşması (1847)	78
2.1.2. Kırım ve Herat Meselesinde Hudut Boyundaki Kürtlerin Rolü.....	86
2.1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Kürtler	91
2.1.4. II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı-İran Hudut Antlaşmaları.....	92
2.2. XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRT AŞİRETLERİ POLİTİKASI	97
2.2.1. Rütbe, Vazife ve Maaş Vererek Kürt Aşiretlerini İtaat Altına Alma	107
2.2.2. Kürt Aşiretlerini Vergiden Muaf Tutma	114
2.2.3. Kürt Aşiretlerin İskan Edilmesi.....	117
2.2.4. Kürtlerden Asker Alımı: “Kura Usulü”	122
2.2.5. Hamidiye Alayları	125
2.2.6. Aşiret Mektepleri.....	128
2.3. XIX. YÜZYILDA RUSYA'NIN KÜRT AŞİRETLERİ POLİTİKASI.....	130

2.3.1. Rusların Osmanlı ve İran Devletleriyle Olan Savaşlarında Kürt Aşiretleriyle Münasebetleri	130
2.3.2. Rusya'nın Osmanlı Topraklarındaki İstihbarat Kaynağı: Konsoloslar ..	136
2.3.3. Rusya'nın Avrupa Basınından İstifade Etmesi	138
2.4. XIX. YÜZYILDA İRAN'IN KÜRT AŞİRETLERİ POLİTİKASI	147
2.4.1. İran Hakimiyeti Altındaki Kürtler ve Yaşadıkları Bölgeler	147
2.4.2. Hudut ve Aşiret Meselelerinde Rusya ve İngiltere'nin Desteğini Alma ...	153
2.4.3. Osmanlı Topraklarında Karışıklık Çıkaran Ermenileri ve Kürtleri Desteklemek	153
2.4.4. Osmanlı Aşiretlerini Çeşitli Vaatler ve Mükafatlarla İlticaya Razi Etmek.....	154
2.4.5. Kürt Aşiret Reislerini ve Memurlarını Mükafatlandırma	156
2.4.6. Osmanlı'ya Tabi Kürt Aşiretleri İle İlgili Asılsız İddialarda Bulunma ..	159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA ASAYİŞ SORUNLARI, ALINAN TEDBİRLER VE UYGULANAN CEZALAR

3.1. HUDUT BOYLARINDA KÜRT AŞİRETLERİN EŞKİYALIK FAALİYETLERİ	161
3.1.1. Osmanlı Tebaası Olan Kürt Aşiretlerinin Eşkıyalık Faaliyetleri	164
3.1.2. İranlı Kürt Aşiretlerin Eşkıyalık Faaliyetleri	178
3.1.3. Rusya Hududunda Kürt Aşiretlerinin Eşkıyalık Faaliyetleri.....	206
3.2. HUDUT BOYLARINDAKİ KÜRT AŞİRETLERİNDE KIZ KAÇIRMA MESELESİ	211
3.3. HUDUT BOYLARINDA HAMİDİYE SÜVARİ ALAYLARININ UYGUNSUZ HAREKETLERİ.....	215
3.4. KERVANLARA, TÛCCARLARA VE HACILARA YAPILAN BASKINLAR, GASP VE YAĞMA OLAYLARI.....	224
3.5. DEVLET MÛLKÛNE VE MEMURUNA ZARAR VERME	230
3.6. KÜRT AŞİRETLERİYLE ERMENİLER ARASINDAKİ ÇATIŞMALARDAN KAYNAKLI ASAYİŞ SORUNLARI.....	236

3.6.1. Derik Manastırı'nın Ermeni Olaylarındaki Rolü	240
3.6.2. Osmanlı-Rus-İran Hudutlarında Ermeni ve Kürt Çatışmaları.....	243
3.6.3. Osmanlı ve İran Devletleri Arasında Ermeni ve Kürt Aşiretleri Tarafından Gasp Olunan Malların İadesi Sorunu.....	249
3.6.4. Hanesor Baskını.....	251
3.6.5. Ermeni Olaylarında Hamidiye Süvari Alayları	256
3.7. MAHALLİ YÖNETİCİLERİN, MEMURLARIN VE ASKERLERİN DİRAYETSİZLİĞİ VE USULSÜZLÜĞÜ	260
3.7.1. Hudut Bölgelerinde Osmanlı ve İran Mahalli Yöneticilerin ve Memurların Uygunsuz Hareketleri	260
3.7.2. Mülkiye ve Askeriye Arasındaki Anlaşmazlıklar.....	274
3.7.3. Hudut Boyundaki Askerin Dirayetsizliği ve Usulsüzlüğü	277
3.8. SUÇLULARIN FİRAR, SIĞINMA VE İADELERİ MESELESİ.....	278
3.8.1. Osmanlı Devleti'nden İran Devleti'ne Firar Edenler	279
3.8.2. İran Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne Firar Edenler	283
3.9. OSMANLI HUDUDUNDA AŞİRET VE AŞİRETLER ARASINDAKİ HUSUMETTEN KAYNAKLANAN ASAYİŞ SORUNLARI.....	284
3.9.1. Haydaranlı Aşireti'nin Diğer Aşiretlerle Olan Husumeti	285
3.9.2. Caf Aşiretinin Kendi İçinde ve Diğer Aşiretlerle Olan Sorunları	295
3.10. HUDUT BOYLARINDA ASAYİŞ SORUNLARINI ÖNLEMeye YÖNELİK ALINAN TEDBİRLER VE UYGULANAN CEZALAR	298
3.10.1. Hudut Komisyonlarının Teşkili ve İşleyişi.....	298
3.10.2. Aşiretler Arasındaki Sorunlar İçin İki taraftan Memur Tayin Edilmesi	314
3.10.3. Kulelerin inşası	318
3.10.4. Askeri Tedbirler	319
3.10.5. Asayiş ve Emniyeti Sağlayan Asker ve Memurların Mükafatlandırılması	332
3.10.6. Osmanlı Devleti'nde Kürt Eşkiasına Uygulanan Cezalar	333
3.11. HUDUT BOYLARINDA ZUHUR EDEN SALGINLAR VE ALINAN TEDBİRLER	348

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNDEN KAYNAKLANAN MESELELERİN BÖLGESEL İLİŞKİLERE ETKİSİ (1850-1900)

4.1. KÜRT AŞİRETLERİN DEHALET VE İLTİCA MESELESİ.....	349
4.1.1. Şikak Aşiret Reisi Mehmet Ağa'nın İltica Meselesi	387
4.1.2. Savaş Sonrasında Devletler Arasında Tebaa Sorunu ve İltica.....	394
4.1.3. Aşiretlerin İlticasında Karşılaşılan Zorluklar	396
4.2. KÜRT AŞİRETLERİNİN YAYLAK-KIŞLAK MESELESİ	403
4.2.1. Caf Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi.....	410
4.2.2. Celâli Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi.....	418
4.2.3. Herki Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi.....	419
4.2.4. Sencabi Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi	420
4.3. AŞİRETLER TARAFINDAN BAŞKA BİR DEVLETİN MÜLKÜ OLAN ARAZİLERİN İŞGALİ	423
4.4. OSMANLI VE İRAN DEVLETLERİ ARASINDA İHTİLAFLI YERLER MESELESİ	425
4.5. OSMANLI VE İRAN DEVLETLERİ ARASINDA SÜNNİ-Şİİ MEZHEP MESELESİ	444
4.6. HUDUT BOYUNDA İSYANLAR	447
4.6.1. Caf Aşiret Reislerinden Asi Mahmut Paşa Meselesi.....	447
4.6.2. Şeyh Ubeydullah Nehri İsyanı.....	458
SONUÇ.....	475
KAYNAKLAR	480
EKLER.....	501
ÖZ GEÇMİŞ.....	530

KISALTMALAR

BOA. A.}AMD.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Amedi Kalemî
BOA. A.}MKT. MHM.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Sadaret Dairesi Kalemleri, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî
BOA. A.}MKT.MVL.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala
BOA. A.}MKT.NZD.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmalarına Ait Belgeler
BOA. A.}MKT.UM..	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet
BOA. BEO.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA.DH. EUM. EMN.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Şubesi Emniyet Kalemî
BOA. DH. EUM.2.Şb.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü
BOA. DH. ŞFR.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Şifre
BOA. DH.MKT.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
BOA. DH.TMIK.M.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti
BOA. DH. TMIK. S.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Evrakı
BOA. HR.HMŞ.İŞO	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti İstişare Odası
BOA. HR.MKT.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Mektubi Kalemî
BOA. HR.SYS.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
BOA. HR.TO.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Tercüme Odası
BOA. İ.AS..	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Askerî
BOA. İ.DH.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye
BOA. İ.DUİT.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dosya Usulü
BOA. İ. HB.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Harbiye
BOA. İ.HR.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Hariciye
BOA. İ.HUS.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Hususî

BOA. İ.MMS.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Meclis-i Mahsus
BOA. İ.MVL.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Vala
BOA. İ.RSM.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Rüşumat
BOA. İ.ŞD..	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Şura-yı Devlet
BOA. MV.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları
BOA. Y.A.HUS.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
BOA. Y.EE.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esası Evrakı
BOA. Y.MTV.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mütenevvi Maruzat Evrakı
BOA. Y.PRK.ASK.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat
BOA. Y.PRK.BŞK.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Başkitabeti
BOA. Y.PRK.ESA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik ve Şebenderlik Tahrirati
BOA. Y.PRK.DH.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı
BOA. Y.PRK.SRN	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Serkurenalık
BOA. Y.PRK.UM.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirati
bkz.	: bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
p.	: Page
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TTK : Türk Tarih Kurumu
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
vol. : Volume

GİRİŞ

1. KONU

Hudut boylarında göçebe ve yarı göçebe bir hayat süren Kürt aşiretleri, Osmanlı serhat bölgeleri olarak kabul edilen kuzeyde Erzurum ve Van, güneyde ise Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerine bağlı Kars, Beyazıt, Hakkari, Süleymaniye, Kerkük gibi livalar ve bunlara bağlı kaza, nahiye ve köylerde ikamet etmekteydiler. İran Kürtleri ise İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye, Kirmanşah ve Luristan bölgelerindeki, Maku, Selmas, Hoy, Kotur (1878'den sonra İran'a bırakıldı), Mahabad, Soğuk Bulak, Hemedan, Senendec, Bukan, Serdeşt, Sakız, Bane, Bicar, Merivan, Kasr-ı Şirin gibi kaza ve nahiyelerde yaşamaktaydılar. 18. yüzyılda Rusya'nın Kafkaslarda yayılma politikası ile birlikte, Revan başta olmak üzere İran'ın eski kuzey toprakları ve bu bölgelerde yaşayan Kürtler, Rus hakimiyetine girmiştir.¹ Osmanlı, İran ve Rusya arasındaki savaşlardan dolayı sürekli değişen hudut çizgilerine rağmen en fazla Kürt nüfusu Osmanlı hudutlarındaydı. Bugün hala dünya üzerinde en fazla Kürt nüfusu Türkiye sınırları içerisinde yaşamaktadır. Kürtler, siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan büyük bir ehemmiyete sahip olan hudut boylarındaki topraklarda yaşadıkları için asırlar boyunca devletlerarası ilişkileri hem etkilemişler hem de bu ilişkilerden etkilenmişlerdir.

XVI. yüzyılın başlarında Şii mezhebine mensup Şah İsmail liderliğinde İran'da Safevi Devleti kurulmuş ve bu tarihten itibaren Osmanlı ve İran ilişkileri daha doğrusu iki devlet arasında doğu toprakları üzerinde hakimiyet mücadelesi başlamıştır. Sünni Osmanlı ve Şii İran arasındaki mezhep ayrılığı, Azerbaycan, Bağdat ve Musul toprakları üzerindeki hakimiyet mücadelesi ve yabancı devletlerin müdahaleleri iki devlet arasındaki anlaşmazlıkların artmasına ve iki İslam devleti olmalarına rağmen sürekli

---

¹ 1897 yılındaki nüfus sayımına göre 99,900 Kürt, Rus hakimiyeti altında yaşamaktaydı. Bkz. İsmet Cheriff Vanly, "The Kurds Under Imperial Russia", *The Kurds in the Soviet Union*, Chapter 10, s.194.

savaşmalarına neden olmuştur. Bu hususlara da bağlı olarak Osmanlı ve İran münasebetlerini etkileyen en önemli unsurlardan biri ise iki devletin hudut boylarında meskun Kürt aşiretleri ve beyleriydi. Şah İsmail döneminden itibaren Osmanlı-İran mücadelelerinde Kürtlerin rolü büyük olmuştur. Her iki devlette uğruna mücadele ettikleri toprakların sakinlerinden olan Kürtleri bir şekilde yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Ancak izledikleri yanlış politikalar, Kürt beylerinin taraf değiştirmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, çok problemlili olan Doğu Anadolu topraklarının alınma zorluğunu bildiğinden askeri harekette ziyade politik davranmayı tercih etmiştir. Şah İsmail'in Kürt halkına ve beylerine uyguladığı yanlış siyasetten de istifade etmiştir. Çünkü topraklarını genişletmeye çalışan Şah İsmail'in Kürt beylerini tevkif edip beyliklerine son vermesi Kürt aşiretlerini rahatsız etmiş ve birçoğu korkudan itaat etmişti. Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in uyguladığı bu yanlış politika, Yavuz Selim'in lehine sonuçlanmış ve Kürtler Yavuz'a sığınarak savaşa Osmanlıların safında katılmışlardı.² 20 Nisan 1514 tarihinde başlayan İran seferi öncesinde, Şah İsmail'e karşı koruma vaadiyle Kürt aşiret ve beylerini kendi tarafına çekebileceğini anlayan Yavuz Sultan Selim, Osmanlı sarayının hizmetinde nüfuzlu bir Kürt olan danışmanı Mevlana İdris Bitlisi'yi³ Kürt aşiret reislerini Safevilere karşı örgütlemesi için vazifelendirmiştir. İdris-i Bitlisi, yirmiye yakın Kürt aşiret reisinin bağlılığını kazanmayı başarmıştı. Selim'in orduları 1514 yılında Diyarbakır'a geldiğinde, Diyarbakır'ın Valisi Muhammed Han Ustaclu ordusunu geri çekmişti. Şehrin sakinleri önceden Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiklerinden dolayı şehir kolayca Osmanlı Devleti'nin eline geçmişti. Çaldıran ovasında 23 Ağustos 1514'de yapılan savaşta Yavuz Selim, Şah İsmail'in ordusunu bozguna uğratmış ve Şah'ı geri çekilmek mecburiyetinde bırakmıştı. Yavuz, ilerleyişini sürdürmüş 6 Eylül'de Tebriz'e girerek adına hutbe okutmuştur. Muhammed Han

² Gökür Gögebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Giriş", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:9, Ankara 2002, s. 866.

³ Şeyh Husameddin Ali El Bitlisi'nin oğlu olan İdris-i Bitlisi, babasının Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın katipliği vazifesinde olmasından dolayı sarayda büyüüp iyi bir eğitim alabilmişti. Akkoyunlu tahtına Sultan Yakup geçince onun özel katibi olmuştu. Şah İsmail Akkoyunlu hükümdarlığına son verince İdris-i Bitlisi İstanbul'a gitmiş ve II. Beyazıt tarafından kabul görmüştü. Çünkü hem sufi ve Sünnî hem de sarayda yetişmiş büyük bir katip ve diplomat idi. Fakat esas itibar ve mevkiyi hiç şüphesiz Yavuz Sultan Selim döneminde kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "İdris-i Bitlisi" *TDVİA*, Yıl:2000, Cilt:21, s.485-486; Ebru Sönmez, "An Acem Statesman In The Ottoman Court: İdris-i Bitlisi and The Making of The Ottoman Policy On İran", (*Boğaziçi Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 2006.

Ustaclu öldürülmüş ve Safevi ordusunun büyük bir kısmı yok edilmiştir. Nitekim Çaldıran Savaşı, Şah İsmail'in askeri gücüne ve mistik karizmasına indirilmiş ezici bir darbe olmuştur.⁴

Savaş neticesinde Safevi Devleti'nin batı sınırını oluşturan Diyarbakır ve Mardin alınmıştır. Ayrıca o bölgedeki diğer doğu illeri olan Urmiye, İtak, İmadiye, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizran, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf ve Cezire-i İbn Ömer ikna edilmeleri neticesinde Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdi. Yavuz Sultan Selim Mısır seferinde de Halep, Malatya, Urfa, Besni, Ergani, Harput, Divriği ve Siverek'i Osmanlı topraklarına katmıştır.⁵

İdris-i Bitlisi, art arda yapılan savaşlar, çıkan fitneler ve karışıklıklardan dolayı çok zor duruma düşmüş olan Kürtlerin yaşadığı bölgelerin gelişip kalkınması için iyi bir idari sistem kurmaya çalışmıştır. Osmanlı yönetimine bağlı olarak Kürt mahalli idareleri ve eyaletlerini kalkındırmak için alınan tedbir ve planlar, Yavuz Sultan Selim'in de takdirini kazanmıştır. Bundan dolayı Yavuz Sultan Selim, Bitlisi'ye bir ferman ve bu fermanla birlikte on yedi tane bayrak ve atalarından bugüne kadar hep evlatlarına miras olarak gelen Kürt eyalet ve hükümet reislerine gönderilmek üzere beş yüz tane değerli hükümdar nişanı göndermiştir. Ayrıca Sultan Selim Han, İdris-i Bitlisi'ye de özel olarak 25.000 duka altın ve beraberinde değerli hediyeler göndermiştir.⁶

Osmanlı ve İran savaşları 1639 yılına kadar devam etmiştir.⁷ 1639'da Şah Safi'nin IV. Murad'a yenilmesi sonucu imzalanan Kasr-ı Şirin (Zuhab) Antlaşması, Osmanlı-İran sınırını belirleyen ve uzun süre barış getiren bir antlaşma olmuştur. Kasr-ı Şirin

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, II. Baskı, Kayseri 1992, s.68-74; Feridun Emecen, "Selim I", *TDVİA*, Yıl: 2009, Cilt:36, s. 409; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, Cilt: 2, Barış Yayınları, Ankara 1999, s. 92-93; Mustafa Ekinci, "Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı Safevi İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, s.841-842; Tufan Gündüz, "Safeviler", *TDVİA*, Yıl:2008, Cilt:35, s.452-453; Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev: Nilay Özak Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s.65; İlker Külbilge, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)", (*Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), İzmir 2010, s.17-18.

⁵ Uğur, s.93-106; Melike Sarıkçıoğlu, "Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1912) ve 1913 İstanbul Protokolü", (*Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi*), Isparta 2009, s.12.

⁶ Özcan, s. 486; Gögebakan, s.867; Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak & Şükrü Arslan, Nubihar Yayınları, İstanbul 2012.s. 167.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Küpeli, "Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)", (*Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), İzmir 2009.

Antlaşması'nın önemi, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin ilk defa resmi olarak paylaştırılmış olmasıydı. Osmanlılar toprakların büyük bir kısmını kendi hakimiyetine aldı. Bu antlaşma ile paylaşılan topraklarla birlikte buralarda ikamet eden Kürt aşiretleri de paylaşıldı. Bu aşiretlerden biri de asırlarca iki devlet arasında yaylak-kışlak sorunu yaşayacak olan büyük Caf konfederasyonu idi. Aynı zamanda Kasr-ı Şirin Antlaşması, iki devlet arasında Kürt aşiretlerinden dolayı ortaya çıkacak bir çok anlaşmazlığında kaynağı olmuştur.⁸ Çünkü belirlenen hududun iki tarafında da birbirleriyle akraba olan aynı aşirete ya da farklı aşiretlere mensup Kürtler vardı. Bunların birbirleriyle kan bağı dışında ayrıca ekonomik ilişkileri de vardı.

Kasr-ı Şirin (Zuhab) Antlaşması'ndan 1724'de kadar Osmanlı Devleti, İran Devleti ile savaşmamıştır. Bunun nedeni, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile olan savaşları ve İran'ın da iç karışıklıklarıyla uğraşmasıydı. İran'da taht kavgaları yaşandığı bir zamanda, Osmanlı Devleti, üç cepheden yani Kafkas, Azerbaycan ve Irak noktalarından İran'a saldırmaya karar vermiştir. Ayrıca Kafkaslar üzerinden İran yoluyla Hint Okyanusu'na inme düşüncesine sahip olan Rusya da İran'da meydana gelen olaylardan ve karışıklıklardan haberdardı. Rusya, emellerine erişmek için Tiflis, Dağıstan ve Şirvan'a saldırmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın Kafkaslardan aynı zamanda ilerlemesi iki devleti karşı karşıya getirmiştir.⁹ Rusya, Osmanlı Devleti'nden aralarındaki ihtilafın sonlandırılmasını istemiş ve iki devletin aldıkları toprakların kendilerinde kalmasını teklif etmiştir. Fakat Osmanlı, bu teklifi kabul etmeyerek uzun süre Müslüman Türklerin hakimiyeti altında kalmış olan Derbend, Bakü ve Dağıstan bölgelerinin Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını istemiştir. Rusya bu isteğe yanaşmayınca müzakereler uzamıştır. Ancak Rusya, Hazar kıyılarına yerleşmede Osmanlı'ya karşı hiçbir art niyetinin olmadığını teminatını vermesi üzerine Osmanlı Devleti bunu kabul etmiştir.¹⁰

II. Tahmasb, Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki müzakereler sonucunda belirlenen antlaşmaya karşı çıkmış ve bu anlaşmayı tanımadığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti,

⁸ Nejat Abdulla, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, Çev: Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s.174-177; Sarıkçıoğlu, s. 14-15; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 188,193; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 108-110.

⁹ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya siyaseti*, (Basılmış Doktora Tezi) Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No:1., İstanbul 1979, s. 30-31; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:12, Ankara 2002, s.824.

¹⁰ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s.76-90; Uzunçarşılı, "XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri", s.827-834.

İran Devleti'nin bu tutumuna karşılık Tebriz, Hemedan, Nihavent ve Revan'ı 1724'te ele geçirmiştir.¹¹ İran'ın doğusunu ele geçiren Afganlı Eşref Han, Osmanlı Devleti ile 1727'de anlaşarak 12 Ağustos 1728 tarihinde İran'ın batısının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul etmiştir. Horasan'a çekilmiş olan II. Tahmasb ise Doğu İran'da Nadir Şah'ın desteğini alarak onun komutasındaki kuvvetlerle İsfahan'ı Afganlıların elinden almıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile Eşref Han arasındaki antlaşma geçerliliğini kaybetmiştir. Nadir Şah 1730'da Osmanlı Devleti'ne savaş açarak kuzeybatı eyaletlerini kısa sürede geri almış olmasına rağmen 1731'de Tebriz ve Hemedan'ı Osmanlı Devleti'ne geri vermek zorunda kalmıştır.¹² 1732 İstanbul İncili Köşk Antlaşması ile Osmanlı Devleti Şirvan'ı kendine sınır edinmiştir. Nadir Şah, II. Tahmasb'ın Osmanlı Devleti ile imzaladığı antlaşmayı beğenmemiştir. II. Tahmasb'a karşı bir darbe yaparak onu tahtan indirip henüz birkaç aylık olan II. Tahmasb'ın oğlu III. Abbas'ı tahta geçirmiştir. Kendisini de Vekilü'd-devle ve Naibü's Saltana ilan ederek yönetimi ele geçirmiş ve yapılan taht değişikliğinden dolayı İran'da yeniden taht kavgaları başlamıştır.¹³ 1736'da Şah unvanıyla hükümdarlık makamına getirilmiştir. Böylece Safeviler hanedanı son bulmuş, İran'da Afşarlılar hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı olarak Nadir Şah dönemi başlamıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti ile Nadir Şah arasındaki savaşlar Osmanlı'nın yenildiği Revan savaşıyla son bulmuş ve bu savaş on dört yıl sürmüştür. Osmanlı, İran sınırına yakın yerlerdeki topraklarını Nadir Şah'a karşı koruyabilmiştir. Nihayetinde 1746 yılında iki devlet arasında 1639'daki sınır çizgisini koruyan II. Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır.¹⁵

Nadir Şah, Osmanlılarla yapılan barış görüşmelerinde Caferiliği beşinci Sünnî mezhep olarak kabul ettirmeye çalışmış ancak Nadir Şah'ın bu isteği Osmanlı Devleti ve uleması tarafından şer'i ve siyasi mahzurlar gerekçe gösterilip reddedildi. Fakat İran'a ait bir mezhep şeklinde tanınmasında bir sakınca görülmedi.¹⁶ İran'daki Şii kesimlerde de Nadir Şah'a karşı bir tepki meydana geldi ve Şii muhalefeti gittikçe kuvvetlenmeye

¹¹ Münir M. Aktepe, *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemâni Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi*, İstanbul Üniversitesi Fakülte Yayınları No: 1585, İstanbul 1970, s.32-34.

¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV. Bölüm I. s.221.

¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV. Bölüm I. s.223; Abdurrahman Ateş, s.112-113.

¹⁴ Abdurrahman Ateş, s. 183-186; Azmi Özcan, "Nadir Şah", *TDVİA*, Yıl:2006, Cilt:32, s. 276; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV. Bölüm I. s. 234.

¹⁵ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev: Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 75-77; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV. Bölüm I. s.309; Abdurrahman Ateş, s.242-249; Sarıkçıoğlu, s. 18-19.

¹⁶ Azmi Özcan, s. 276-277.

başladı. Caferilik mezhebinin kabul edilmesi adına yapılanlar zamanla İran yönetimine karşı pek çok isyanın çıkmasına zemin hazırladı. Nadir Şah çıkan bu isyanları bastırmaya çalışırken 1747 senesinde kendi karargahında öldürülmüştür. Nadir Şah'ın ölümünden sonra yeğeni Ali Kuli Han, Adil Şah unvanıyla tahta oturdu. Torunu Şahruh ise Horasan'a hakim oldu. Ali Kuli döneminde hazine yağmalandı ve ülke ağır bir buhranın içine sürüklendi. Mirza Han'a karşı Kaçar Türkleri isyan ettiler ve onu tahtından indirdiler. Nadir Şah'ın ailesinden Şahruh izlediği politika ile Şii ulemanın desteğini alarak 1750'de devletin başına geçti. İran'ın böyle bir kargaşa içinde olmasından cesaret alan valiler ülkenin her yanından bağımsızlıklarını ilan ederek kendi başına buyruk hareket eder oldular. Zend¹⁷ hanedanından Kerim Han, 1751 yılının ilk aylarında hiçbir otoritesi kalmayan Safevi hükümdarı III. İsmail'in adına vekillik unvanıyla yönetimi ele alarak Zendleri fiilen İran'da iktidara geçirdi. Böylece İran'da iktidarı meşru yollardan ele geçiren Kerim Han, bir yandan ülkede istikrarı sağlamaya çalışırken diğer yandan özellikle Osmanlılarla ve Basra körfezinde bulunan İngilizlerle yoğun diplomatik ilişkiler içerisine girdi.¹⁸

Osmanlı hükümdarı I. Mahmut, İran'da iktidarı ele geçirdikten sonra tahtını da sağlamlaştıran Kerim Han Zend'e bir mektup göndererek 1746 yılında yapılan antlaşmanın geçerli olduğunu, İran ile anlaşmazlık çıkarabilecek olaylardan kaçınılacağını ve hudutlarda bulunan görevlilere dostluğun bozulmaması için talimat verildiğini iletmiştir. Bunlara ilaveten iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin devamını sağlamak amacıyla Kerim Han Zend'in şahlığını da tanıdığını bildirmiştir. Kerim Han 1766-1767 yılında Şiraz'ı başşehir yaptı. Osmanlı Devleti'nin gösterdiği hassasiyete rağmen iki devlet arasında sorunlar eksik olmamıştır. Osmanlı Devleti 1768-1774 yılları arasında Rusya ile savaşmaktaydı. Kerim Han Zend, Rusya karşısında zor anlar

¹⁷ Aslen İran'ın batısında yaşayan Lur kabilesinin alt kolu Lekler'e bağlı bir aşiret olan Zendlerin önceleri dağlık Zagros bölgesindeki Hemedan'la İsfahan arasında bulunan Melayir ve civarında yer alan Peri ve Kemazan köylerinde ikamet ettikleri bilinmektedir. Adlarını ilk defa 1720'lerde İran'da çıkan karışıklıklar esnasında duyuran Zendler, otorite boşluğundan faydalandılar. Nadir Şah'ın hükümdarlığının ilk yıllarında Melayir ve çevresinde yağma faaliyetlerinde bulundular. Bkz. Rıza Kurtuluş, "Zendler", *TDVİA*, Yıl:2013, Cilt:44, s.256. Zend hanedanı gerek yaşadığı topraklar gerek sahip olduğu aşiret özellikleri nedeniyle bazı kaynaklarda Kürt oldukları iddia edilmektedir. Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi* adlı eserinde, "*Lek aşiretleri de Büyük Lur halkından bir bölümdür ve saf Kürt'türler. Silsile, Dilfan, Bacalan, Zend, Mafi ve Zendiyo Kale kısımlarının her biri Lek aşiretinin boylarından bir boydur*", diye belirtmiştir. Bkz. Muhammed Emin Zeki Beg, s.384-385.

¹⁸ Abdurrahman Ateş, s. 254-55; Kurtuluş, s. 256; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. IV. Bölüm I. s. 458.

yaşayan Osmanlı'nın bu zayıf döneminden yararlanarak Basra'ya saldırmıştır. Bununla da yetinmeyen Kerim Han Zend, Baban Ocağında kardeşler arasında mutasarrıflık için çıkan ve Osmanlı'nın iç meselesi olan olaya müdahale ederek iki ülke ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Baban Kürt hanedanı, Basra bölgesinin en nüfuzlu ailelerinden birisi idi. Bazen kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan bazen de devletin tutumundan memnun olmadıklarından dolayı İran'a firar etmişlerdi. Baban hanedanına mensup kişilerin sürekli İran'a kaçıp sığınmaları ve İran'dan destek görmeleri iki ülke ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olmuştur. Bu durum Baban hanedanlığına son verilene kadar devam etmiştir.¹⁹

Baban Ocağındaki sorun şu şekilde zuhura gelmişti. Baban mutasarrıfı Mehmet Paşa ile kardeşi Ahmet Paşa arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Mehmet Paşa, kardeşi Ahmet Paşa'yı hapsedirmiş bunu gören diğer kardeşi Mahmut Paşa ise Bağdat Valisinin yanına kaçmıştı. Mehmet Paşa'nın hareketlerinden hoşlanmayan Bağdat Valisi, Mahmut Paşa'yı mutasarrıflığa tayin etmek istemişse de Mahmut Paşa kardeşi Ahmet Paşa'nın mutasarrıf olmasını istemiştir. Mehmet Paşa ise bunun üzerine İran'a kaçmıştı. İran destekli kuvvetle Ahmet Paşa'nın karşısına çıkan Mehmet Paşa mağlup edilmiştir. Kerim Han 20.000 kişilik bir kuvveti Doğu Anadolu'ya; 20.000 kişilik bir kuvveti de kardeşi Sadık Han komutasında Basra'ya göndermiş ve Basra İranlılar tarafından ele geçirilmiştir.²⁰

Osmanlı Devleti 1776'da bir yandan İran'a savaş açarken diğer yandan da Kafkaslardan tehlike gelmemesi için Azerbaycan ve Gürcistan hanları ile anlaşma yoluna gitmiştir. Kerim Han Zend tek başına Osmanlı Devleti'ne karşı kesin bir sonuç alamayacağını bildiğinden, Rusya ile bir ittifak kurma arayışına girmiş ve 1776 yılında Rusya ile bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Kerim Han Zend doğudan, Rusya ise balkanlardan Osmanlı devletine saldırıya geçecekti. Ancak Kerim Han Zend, 1779'da ölünce ve İran'da tekrar taht mücadelesi başlayınca Osmanlı için tehlike doğuracak bu ittifak geçersiz olmuştur. Kerim Han'ın ölümünün ardından kardeşi Sadık Han İran'a dönmüş ve Basra yeniden Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti, mütesellim Süleyman Paşa'yı Basra'ya tayin etmiştir.²¹

¹⁹ Durmuş Yılmaz, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı: Cumhuriyete Giden Yol*, Çizgi Kitapevi, Konya 2004; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 204.

²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV. Bölüm I. s. 458 -460.

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV. Bölüm I. s. 462; Kurtuluş, s. 257.

İran'da Kaçar dönemini başlatan Ağa Muhammed Han'ın dedesi Feth Ali Han, Kaçar Hanedanının asıl kurucusuydu. Babası Muhammed Hasan Han, Nadir Şah sonrası İran'da başlayan saltanat çekişmelerinde aktif olarak yer almıştır. Kerim Han Zend, İran'da hakimiyeti ele geçirme sürecinde Muhammed Hasan Han ile mücadeleye girmişti. Başlarda Muhammed Hasan Han üstünlük kurmuş hatta oğlunu da Azerbaycan'a Vali olarak tayin etmiş olmasına rağmen Kerim Han'a mağlup olmaktan kurtulamamıştı. Bu mağlubiyetle birlikte Kaçar yükselişi de durmuştur. Kerim Han Zend, Muhammed Hasan Han'ın oğlu Ağa Muhammed Han'ı Şiraz'a rehin olarak götürmüştü. Ağa Muhammed Han, Kerim Han'ın ölümünden sonra Şiraz'dan kaçarak Rey bölgesine gelmiş ve kardeşleriyle mücadeleye girmiştir. 1782 senesinde Esterabad'a gelen Ağa Muhammed Han, kısa sürede hakimiyetini genişletmeye başlamıştır. 1793'te Ağa Muhammed Han ciddi bir direnişle karşılaşmadan Şiraz'a girerek hakimiyeti ele geçirdi. 1794'te Zend Lütfi Ali Han'ı ortadan kaldırdıktan sonra Zend hanedanlığına son vermiştir.²²

Muhammed Emin Zeki Beg'e göre, Ağa Muhammed Han, Zend hakimiyetine son verdikten sonra Kürt aşiretlerinin bir çoğuna ve Zend Aşiretine baskı uyguladı. Kürt aşiret reislerinin bir çoğunu öldürdü. Zend Aşireti'nden Abdullah Han dışında hiç kimse Ağa Muhammed Han'ın zulmünden kurtulamadı. Kürtleri İran'ın dört bir yanına dağıttı ve buralarda mecburi ikamete zorladı. Kürtlerin boşalan eski ikamet yerlerine de Türkmenleri yerleştirdi.²³ Sürgüne, parçalanmaya ve zulme uğrayan Zend Aşiretlerinden bazıları Dor ve Ferman civarı ile Kirmanşah'ın güney-doğu taraflarında; bazı Lek aşiretleri de Selmas kasabasında yaşamak zorunda kalmışlardır.²⁴

Ağa Muhammed Han, İran'ın büyük bir kısmını, Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı ele geçirip kendisine başşehir edindiği Tahran'da büyük bir kalabalığın önünde "Şahınşahlık" tacını giyerek adına hutbe okuttu ve para bastırdı. Böylece 1796'da İran'da Kaçar Devleti resmen kuruldu.²⁵ Ağa Muhammed Han devletin başına geçtikten sonra öncelikle devletin iç güvenliğini sağlamaya çalışmış sonrasında ise

²² Muhammed Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Çev: Dr. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 13-14; Filiz Güney, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri", (*Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE., Basılmamış Yüksek lisans Tezi*), Afyon 2005, s. 27 -30.

²³ Muhammed Emin Zeki Beg, s.204.

²⁴ Muhammed Emin Zeki Beg, s.385.

²⁵ Faruk Sümer, "Kaçarlar" *TDVİA*, Yıl:2001, Cilt:24, s.51-52.

gözünü sınır dışındaki topraklara dikmiştir. Ağa Muhammed Han, Meşhet, Kabil ve Afganistan'a yönelerek buraların İran'a tabi olmasını sağlamıştır. 1795'te de Rusya'nın ele geçirdiği Kafkasya ve Gürcistan'ın üzerine yürümüştür.²⁶

Ağa Muhammed Han Azerbaycan'daki Rus ilerleyişinden rahatsız olmuş ve bu güçlü devlete karşı savaş açmak istemiştir. Bu nedenle Osmanlı ile ittifak arayışı içine girmiştir. Fakat Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı savaşta mağlup olduğu için ikinci bir mağlubiyet almak istemediğinden bu girişime olumlu bir cevap verememiştir. Buna rağmen Rusya ile savaşmaya kararlı olan Ağa Muhammed Han, Gürcistan'a doğru hareket edip Şuşi Kalesi'ni kuşatmıştır. Bunun üzerine Rusya'da Tahran'a kadar ilerlemiştir. Fakat II. Katerina'nın ölümü bütün dengeleri değiştirmiş, Rus tehlikesini durdurmuş ve Ağa Muhammed Han'a da rahat bir nefes aldırtmıştır. Ağa Muhammed Han 1797'de şahsi hizmetleriyle görevli üç adamı tarafından öldürülmesinden sonra tahta yeğeni Feth Ali Şah geçmiştir.²⁷

Ağa Muhammed Han dönemindeki Osmanlı-İran ilişkilerine kısaca değinecek olursak; Osmanlı Devleti, Ağa Muhammed Han'ın İran'da hakimiyetini tesis etme mücadelesini yakından takip etmesine rağmen İran'ın iç sorunu olarak görmüş, sadece olup bitenleri takip etmekle yetinmiştir. Osmanlı Devleti o dönem de Ağa Muhammed Han'ın rakipleriyle herhangi bir ittifaka girmekten kaçınmıştır. Aynı şekilde Ağa Muhammed Han'ın Bağdat Valisi Süleyman Paşa ile kurmaya çalıştığı iyi ilişkiden anlaşılacağı üzere kendisi de Osmanlı ile İran arasında sorun çıkaracak herhangi bir eylemde bulunmaktan sakınmıştır. Ancak Revan sorunu iki ülke arasında tedirginliğe sebep olmuştur. Ağa Muhammed Han'ın faaliyetlerinden rahatsız olan Revan, Şuşi ve Karabağ hanları Osmanlı'ya müracaat ederek yardım talebinde bulunmuşlardı. 1794-1795 senesinde Ağa Muhammed Han'ın Gürcistan, Şirvan ve Revan üzerine harekete geçeceği, bu suretle asker toplayacağı duyulunca Revan ahalsinin Osmanlı tarafına göç etme durumu söz konusu olmuştu. İran Şahı'nın bu girişimlerinden rahatsız olmasına rağmen Osmanlı Devleti, herhangi bir savaşa da girmenin mümkün olmayacağını bildiği için sadece Kars, Çıldır, Beyazıt, Van ve Erzurum taraflarına zorunlu bir şekilde gelmiş olan muhacirlerin kabulünü onaylamıştır. Osmanlı Devleti'ni İran konusunda en fazla

²⁶ Sarıkçıoğlu, s. 21.

²⁷ Faruk Sümer, "Kaçarlar", s.52.

rahatsız eden sorunlardan biri İran'ın hudut bölgelerinde toprak elde etme çabaları ve hudut bölgelerinde çıkardığı karışıklıklardır.²⁸

1806 yılı sonlarında Osmanlı Devleti, Rusya ile hem Balkanlar hem de Kafkas cephelerinde cereyan eden bir savaşa girdi. Yaklaşık altı yıl süren yorucu savaşlar Rusya'nın üstünlüğüyle sonuçlanınca Kafkasya'daki Rus hakimiyeti de güçlenmişti. 1812 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Bükreş Antlaşması ile Ruslar işgal ettikleri Osmanlı topraklarından çekilmeyi kabul ettiler. 1812 yılında İran kuvvetleri Kafkaslardan kuzeye doğru hücumla geçti. Aslandüz Savaşı'nda İran kuvvetleri, Rus kuvvetlerine yenilmiştir. Bunun üzerine İran Şah'ı Rusya ile antlaşma imzalamayı kabul etti. 13 Ekim 1813 tarihinde Karabağ'ın Gülistan kentinde barış antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; Gence, Karabağ, Şeki, Lenkeran, Şemahı, Bakü, Kuba ve Derbent hanlıklarının Rusya'ya ait olduğu kabul edildi. Hazar denizinde yalnız Rus donanması bulunacak ve İran'da ticaret yapan Rus tüccarlarından gümrük vergisi alınmayacaktı. Gülistan Antlaşması ile Rusların Güney Kafkasya'daki hakimiyeti güçlenirken İran'ın Kafkasya'daki hakimiyeti sona ermiştir.²⁹ Böylece İran'ın kuzeyindeki Kürtler, Rusya'nın hakimiyeti altına girmeye başlamıştır.

Rusya, Osmanlı ve İran devletleri ile olan savaşlarında Kürtleri bir tehlike olarak görmemiştir. Kars ve Ahıska sancaklarında bulunan Kürtlerin sayısı az ve dağınık olmalarından dolayı Rusya için özel önem taşımamaktaydı. Revan hanlığında bulunan Kürtlere dikkat etmiştir. Revan'da bulunan Kürt aşiret reislerine kendi aşiretleri üzerindeki vesayet haklarını koruyacaklarına ve onlara yaylak tahsis edeceklerine dair vaatler vererek Rus uyruğuna geçmeleri için ikna etmeye çalışmıştır. Ayrıca Rusya, Kürt aşiretleri tarafından kendi topraklarına yapılan saldırı ve yağmayı cezasız bırakmayarak Kürtleri üzerinde büyük bir korku yaratmaya çalışmış, Kürtler tarafından kendilerine karşı yapılan en küçük saldırıda dahi misliyle karşılık vermiştir. Rusya'nın Kürtlere karşı uyguladığı cezai önlemler, Kürt köylerini basıp yakıp yıktıktan sonra hayvanlarını gasp etmektir.

²⁸ Sıtkı Uluerler, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774 -1848)", (*Fırat Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi*), Elazığ 2009, s. 86 -87.

²⁹ Zekeriya Türkmen, " XIX. Yüzyılın Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s.15-17.

1826-1827 Rus-İran savaşında, Kürtler, Rus kuvvetleriyle yer yer mücadeleye girmiş ancak büyük bir galibiyet elde edememişlerdi.³⁰ İran-Rus savaşından dolayı özellikle Revan bölgesinden Osmanlı topraklarına birçok aşiret akın etmişti. Revan muhasarasından tedirgin olan ahaliden bir kısmı Beyazıt ve Kars dolaylarına gelmişlerdi. Osmanlı Devleti, kendisine sığınan mültecilere İran ve Rusya'dan gelecek tepkilerden dolayı pek sıcak bakmasa da içlerinde hasta, yaşlı ve çocuk bulunan ahalinin geri gönderilmesi Osmanlı Devleti'nin şanına ve vicdanına yakışmayacağından izin vermiştir. Rus tehlikesine karşı harp neticelenene kadar mültecilerin Osmanlı topraklarında kalmalarına müsaade edilmiştir. Revan bölgesinden gelip Osmanlı'ya sığınan Kürt aşiretlerinden biri de Zılanlı Aşireti³¹ idi.

Kafkasya toprakları Rus hakimiyetine geçtikten sonra özellikle Revan bölgesinde bulunan Kürt aşiretleri, katı Rus yönetiminden pek hazzetmeyip Osmanlı ve İran topraklarına iltica etmek istemişlerdi. Bu aşiretlerden bir kısmı Osmanlı tebaasıyken bir nedenden dolayı Rusya'ya iltica etmiş, bir müddet sonra Osmanlı topraklarına geri dönmek istemişlerdi. Bir kısmının ise asıl vatanları Revan olduğu halde Rus yönetiminden memnun olmadıklarından iltica etmek istemişlerdi. Nitekim bu sebepten ötürü Sepki ve Hasenanlı aşiretlerinden yaklaşık yüz on hane (bin nüfus) Osmanlı topraklarına iltica etmişti. Osmanlı Devleti'nin en kadim tebaasından olan Ulyanlı ve Gelturi aşiretleri Beyazıt Sancağında ikamet etmekteyken Rusya'ya iltica etmişlerdi. Ancak daha sonra Rus yönetiminden rahatsızlık duyan Mustafa Ağa, Ulyanlı Aşiretinden altmış hane ile Timur Ağa ise Gelturi Aşiretinden yüz hane ile Hasenanlı ve Sepki aşiretleri gibi Osmanlı Devleti'ne iltica etmek istemişlerdi (1853).³²

Özgürlüklerine düşkün olan Kürt aşiretleri, bu şekilde katı Rus yönetiminden kurtulmak istemişlerdir. 1800'lerin başlarından Kırım Harbi'ne, Kırım Harbi'nden 93 Harbi'ne kadar Rus egemenliğinde bulunan topraklarda ikamet eden Kürt aşiretleri, reislerinin önderliğinde bazı gerekçeler öne sürerek Osmanlı topraklarına iltica etmişlerdir. Osmanlı Devleti, genellikle bu tür iltica taleplerine olumlu bakmış, Kürt aşiretlerine

³⁰ P.I Averyanov, *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, Çev: İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s.46-50.

³¹ Averyanov'un kitabında verdiği bilgilere göre, 1826-1827 savaşında Revan serdarlarına sadakatle hizmet eden ve savaş sonrasında Rusya'ya ilhak olan Revan Hanlığından ayrılan Zılanlı Aşireti'nden iki bin hane, Muş taraflarına gelmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Averyanov, s.55.

³² Başbakanlık Osmanlı Arşivi., Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri, (MVL.), 262/27, (H. 23 Zilhicce 1269 / M. 27 Eylül 1853).

bazı teminat ve mükâfatlarda bulunarak kendi topraklarında iskan ettirmiştir. Ayrıca Rusya gibi Osmanlı'da savaşlarda Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekmeye çalışarak Kürtlerin askeri gücünden istifade etmek istemiştir.³³

Devletlerin nezdinde Kürtleri bu kadar ehemmiyetli kılan üzerinde yaşadıkları topraklardı. Bu topraklar, üç devletin hudut boylarındaki topraklardı. Osmanlı, Rus ve İran devletlerinin Kafkasya toprakları üzerindeki mücadeleleri, 19. yüzyılda farklı bir çehreye bürünmüştür. Rusya, Kafkasya'daki hakimiyetini güçlendirmek için Güney Azerbaycan'a ve Osmanlı'nın doğu topraklarına göz dikmiştir. Rusya, Kürtleri kendi tarafına çekemeyeceğini anlayınca Ermeniler üzerinde yeni bir politika yürütmüştür. Ancak Rusya'nın Osmanlı ve İran topraklarında ilerlemesini istemeyen sadece İran ve Osmanlı değil aynı zamanda İngiltere de istememekteydi.

İngiltere'nin politikası, Hindistan sınırlarını güvence altına almak, Avrupa ve Rusya devletlerinin bölgeye girme yönündeki her türlü girişimine engel olup yok etmektir. İngiltere, Hindistan'a giden ticaret yollarını güvence altına almak için Osmanlı ve İran ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Aynı zamanda İngiltere, Osmanlı ve İran hududundaki Kürt ve diğer ahali hakkında tetkik ve tahkikata bulunmaları için İngiliz asker ve seyyahlar vazifelendirmiş ve bugün çalışmalarımızda dahi istifade ettiğimiz, Kürtler hakkında mühim bilgiler içeren raporlar hazırlatmıştır.³⁴

19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere, İran'ın batı hududunda olaylar çıkararak Osmanlı ve İran'ı birbirine düşürmeye çalışmıştır. İngiltere'nin amacı İran'ı doğu sınırlarından uzak tutarak Hindistan ve Afganistan'daki menfaatlerini korumak ve Rusya'nın İran üzerindeki nüfuzunu kırmaktır. İngiltere, 1878 yılına kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunmuş ancak bu tarihten sonra menfaati gereğince Osmanlı ve İran topraklarını paylaşmayı uygun bulmuştur.³⁵ 1907'de İran'daki meşrutiyet hareketinde hem İngilizler hem de Ruslar, İran içişlerinin baş aktörleri olmanın yanı sıra bölgeyi kendi aralarında nüfuz alanlarına ayırmışlardı.³⁶ Rusya ve İngiltere aralarındaki

³³ BOA., Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı, (Y..A...RES.), 4/74, s.2,10. (H. 16 Zilhicce 1296 / M. 1 Aralık 1879).

³⁴ Abdulla, s. 219-220.

³⁵ Mohammad Reza Nasiri, "Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)", *Institute For The Study Of Languages and Cultures of Asia and Africa*, Tokyo, 1991, s.7.

³⁶ Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt:5, Sayı:17, Bahar 2008, s.139.

anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp 31 Ağustos 1907’de 1 giriş ve 5 maddeden oluşan İran’ın kuzeyini Rusya’ya, güneyini İngiltere’ye bırakan bir anlaşma imzaladılar. İran, bu antlaşmayı kabul etmediğini bildirdi. İran, Rusya ve İngiltere’ye karşı bir denge politikası yürütmeye çalıştı, ancak başarılı olamadı. Nitekim İran, Rusya ve İngiltere arasındaki çekişmeden yararlanmaya çalışmışsa da başarılı olmayarak bu iki devletin hakimiyetine girmekten kurtulamamıştır.³⁷

19. yüzyıl boyunca Rusya, Osmanlı’ya tabi Kürt aşiretlerin yanı sıra İran topraklarındaki aşiretleri de kendi emelleri için kullanmaktan çekinmemiştir. İran’daki siyasi istikrarsızlık ve otorite boşluğundan istifade eden Rusya, hem siyasi hem de ekonomik açıdan İran topraklarında etkili bir konumda olmayı başarmıştı. İran’ın iç mücadelelerle uğraştığı bir dönemde, 1909 yılında Rusya, askeri kuvvetlerini harekete geçirerek İran’ı işgal etmiştir. Tebriz, Hoy, Dilman ve Urmiye’ye askeri kuvvetlerini yerleştirmiştir. Rusya’nın işgal ettiği bu bölgeler Osmanlı hududuna yakın bölgeler olması nedeniyle Rus işgali, İran için olduğu kadar Osmanlı için de tehlike arz etmiştir. İran’ın kuzey bölgelerinde önemli avantajlar elde etmiş olan Rusların amacı, İran’ın önemli şehirlerinden olan Tebriz’i almaktır. Rusya, İran hududundaki bölgelerde Osmanlı Devleti’nin etkisini yok etmek için propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Balkanlarda tecrübe edinmiş Rus konsoloslarını Hoy ve Selmas gibi hudut bölgelerine tayin ederek bölgedeki Osmanlı’ya muhalif Kürt aşiretlerini kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Konsoloslar, Kürt aşiretlerine gönderdikleri mektuplarda, “*Rus İmparatorunun Kürtlerin hamisi olduğunu ve Kürtlerin Osmanlı ve İran zulmünden kurtarılacağını*” ifade ederek Kürtleri, Rusya’ya yakınlaştırmaya çalışmışlardır. Osmanlı ve İran Kürtlerini, devletlerine karşı isyana teşvik etmek için Rusya, her daim Kürt aşiretleriyle iletişim halinde olmuş ve onlara hediyeler vermiştir.³⁸

19. yüzyılda Osmanlı, Rus ve İran devletleri arasındaki en önemli meselelerden biri Kürt aşiretlerin hudutta eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmasıydı. Devlet otoritesinin zayıfladığı bölgelerde asayişin sağlayacak devlet güçlerinin yetersizliği eşkıyalığı artıran en temel sebeplerden biriydi. Ekonomik ve sosyal buhranlar şakilerin türemesine neden

³⁷ Gökhan Bolat, “ Muhammed Ali Şah Döneminde İran’ın Siyasi Durumu (1907-1909)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, S.16, Nisan 2016, s. 344-346; Sarıkçıoğlu, s.28-29.

³⁸ Gökhan Bolat, "Russia's Attitude Towards The Iranian Constitutional Revolution And Its Support Of Counter-Constitutionalism", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Nisan 2013, s.186-187; Fatih Ünal, s. 140-141.

olduğu gibi bölgelerdeki istikrar ve emniyeti büsbütün bozmaktaydı. Bölgedeki otorite boşluğundan istifade eden asiler bir araya gelerek küçük büyük eşkıya çeteleri oluşturup geçimlerini eşkıyalık yaparak sağlamaktaydılar. Hududu ihlal etme, yolları kesme, kervanlara baskın düzenleme, köy ve mezra basma, devlet mülküne zarar verme, talan, yağma, gasp ve daha bunlara benzer bir çok suça iştirak edip elde ettikleri ganimeti kendi aralarında paylaştıkları gibi onlara yardım ve yataklık eden devlet memurlarına ve bölgenin nüfuzlu kişilerine dahi ganimetten hisse vermekteydiler. Hudut boyundaki asayiş ve emniyeti bozan Kürt eşkıyası yüzünden devletler karşı karşıya gelmiş ve birbirlerine tehdit içerikli notalar ve muhtıralar göndermişlerdir. Osmanlı, Rusya ve İran devletlerinin gündemini meşgul eden sadece Kürt aşiretlerinin eşkıyalık hareketleri değildi. Aynı şekilde aşiretlerin iltica ve dehalet talepleri, yaylak-kışlak sorunları, başka bir devletin mülkiyeti olan arazilerin aşiretler tarafından işgali, isyan hareketleri ve aşiretlerin ikamet ettiği ihtilafli arazi ve yerler gibi meseleler de devletler arasındaki siyasi ve ekonomik münasebetleri etkilemiştir.

2. AMAÇ VE ÖNEM

Kürtler, bugün başta Türkiye olmak üzere İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi farklı devletlerin sınırları içerisinde yaşamaktadırlar.³⁹ Yaklaşık 28 milyon Kürdün, dünyanın farklı ülkelerinde yaşadıkları iddia edilmektedir.⁴⁰ Ancak bu rakamın doğruluğu tartışılır. Çünkü Kürtler mevzusunda öne sürülen iddialar resmi bir belgeye dayandırılmadığı ve ideolojik kaygılarla konuya yaklaşıldığı için bu rakamlara şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Ancak bugün dünya üzerindeki Kürt nüfusu ne olursa olsun Kürtler, İran tarihinin olduğu kadar Osmanlı ve Türkiye tarihinin de önemli bir parçasıdır. Kürtler, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı-İran münasebetlerinde önemli bir rol oynamıştır. İki devlet arasında yıllarca süren toprak ve güç mücadelesinden kendi menfaatlerine uygun olarak istifade etmeyi çok iyi bilmişlerdir. Kürt beyleri, tabii oldukları merkezi ve mahalli hükümetlerle anlaşmazlığa düştiklerinde diğer devletin topraklarına sığınarak tebaası oldukları devlete baş kaldırmaktan geri durmamışlardır. İtaatsizlikleri ve isyan hareketleri 20. yüzyılda da devam etmiştir.

³⁹ Lokman I. Meho, *The Kurds and Kurdistan*, Greenwood Press, London 1997, s.1.

⁴⁰ Faruk Arslan, *Bilad-ı Ekrad: Kürdistan Kürt Diyarının Bilinmeyen Saklı Tarihi*, Öteki Adam Yayınları, İstanbul 2013, s.6.

19. yüzyılda Kafkaslarda hakimiyet alanını genişleten Rusya, Osmanlı ve İran devletlerine ait bazı toprakları ve burada yaşayan ahaliyi savaşlar neticesinde yönetimi altına alarak Osmanlı ve İran devletlerine komşu olmuştur. Üç asır boyunca Osmanlı ve İran münasebetlerinde sorun teşkil eden Kürtler, bu tarihten sonra Osmanlı, Rusya ve İran münasebetlerinde önemli bir sorun haline gelmiştir. Bugün Osmanlı-İran ve Osmanlı-Rus münasebetlerini ele alan çalışmalar mevcuttur. Ancak 19. yüzyılda devletlerarası ilişkilerde önemli bir sorun haline gelen *Kürtler* hakkında teferruatlı bir çalışma mevcut değildir. Osmanlı-İran hudut Kürtleri üzerine yazılmış ve önemli bilgiler içeren Sabri Ateş'in "Empires at the Margin: Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples 1843-1881" isimli doktora çalışması haricinde, Osmanlı-İran münasebetleri üzerine yapılan çalışmalarda Kürtler hususuna, hudut meselesi üzerinden değinilmiş ve küçük alt başlıklarla sınırlı tutulmuştur. Bu çalışmalar şunlardır; Sıtkı Uluerler, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774 -1848)", İbrahim Aykun, "Erzurum Konferansı (1843 – 1847) ve Osmanlı - İran Hudut Antlaşması", Mohammad Reza Nasiri, "Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)", Abdolghafour Bahdadi, "Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar", Melike Sarıncıoğlu, "Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1912) ve 1913 İstanbul Protokolü".

"Osmanlı-Rus-İran Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900)" isimli çalışmamızdaki amacımız, Osmanlı-Rus-İran ilişkilerinde Kürt aşiretlerinin nasıl bir ehemmiyete sahip olduğu ve 1850'den 1900'e kadar ne tür meselelerle devletlerin gündemini meşgul ettiklerini ortaya koymaktır. Çalışmada, üç devletin de sınırları içerisinde yaşayan Kürt aşiretleri, siyasi, sosyal ve ekonomik bakımından incelenecek ancak ağırlıklı olarak Osmanlı Kürtleri üzerinde durulacaktır. Böylece bu çalışmayla birlikte Kürtlerin, devletlerin tarihinde nasıl bir öneme haiz olduğu ortaya çıkarılacaktır.

3. YÖNTEM

Tez çalışmamızı hazırlarken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan arşiv vesikalarından konumuzla ilgili olanları, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımı olan *tarama modeli* ile

incelendi. Bu araştırma yapılırken, konumuzla ilgili olaylar kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmıştır.

Tarama modeliyle dijital ortamda tespit edilen farklı tasniflerde bulunan arşiv vesikaları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaklaşık iki aylık bir süreçte birer birer incelenerek çalışmamıza katkı sağlayacak olan vesikalar temin edildi. Temin edilen vesikalar tekrardan incelenerek gerekli olanların fotokopileri çekildi. Fotokopileri çekilen vesikaların transkripti yapıldı. Transkript sürecinde çalışmamızla alakalı mühim bilgiler içeren vesikaların üzerinde daha sonra kullanmak suretiyle notlar tutuldu. Aynı zamanda bu süreçte çalışmanın ana başlıkları ve alt başlıkları da belirlendi. Daha sonra transkripti tamamlanan vesikalar, konu başlıklarına göre ayrı ayrı dosyalar halinde kullanıma hazır bir hale getirildi. Dosyadaki vesikalar konu başlıklarına göre ele alınarak anlamlandırılmaya ve yorumlanmaya çalışıldı. Çalışmamızda ağırlıklı olarak arşiv vesikalarından yararlanıldı ancak bu süreçte aynı zamanda çalışmamızla alakalı birinci ve ikinci kaynaklarında kullanımına özen gösterildi. Çalışma konumuzun hassasiyetinden dolayı elde ettiğimiz kaynaklardaki bilgilerin geçerli ve güvenilir olup olmadıklarına dikkat edildi. Bu yüzden kaynaklardaki bilgiler kullanılmadan önce tenkit süzgecinden geçirildi.

Dipnotlar ilk defa metin içerisinde verilirken tam künye yani yazarın adı soyadı, eserin adı, yayınlandığı yayın evi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmiştir. Aynı kaynağı ikinci defa verdiğimizde, yazarın soyadı ve sayfa numarası verilmiştir. Aynı soyada sahip olan yazarlarda ise yazarın isim ve soyadı tekrar birlikte verilmiştir. Kullandığımız arşiv vesikalarını dipnotta gösterirken; fonu, dosya numarası, gömlek numarası, hicri ve miladi tarih verilmiştir.

Çalışmada Osmanlı-Rusya-İran hudut boylarında yaşayan Kürt aşiretlerinin bölgesel ilişkilere etkisi incelendi, ancak konunun ve mekanın genişliğinden dolayı bilhassa Osmanlı Kürt aşiretleri üzerinde duruldu. Mekan olarak, Rusya topraklarından Kars ve Revan'daki aşiretler, İran topraklarından Maku, Hoy, Ovacık, Urmiye, Sine bölgelerindeki aşiretler ve Osmanlı topraklarından Erzurum, Beyazıt, Van, Hakkari, Bağdat, Musul ve Basra bölgelerinde yaşayan Kürt aşiretleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ele aldığı zaman dilimi ise 1850-1900 arasındaki dönemdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİ VE SOSYAL-EKONOMİK YAŞAMLARI

1.1. KÜRTLERİN KÖKENİ VE YAŞADIKLARI COĞRAFYA

Kürtlerin menşei oldukça zor bir konu, çünkü bu konuda yazılmış eserler ve araştırmalar kesin bir bilgi verememektedir. Belirli araştırmalar neticesinde ortaya atılmış bir çok görüş vardır. Kürtlerin kökeni ve Kürtlerin yurdu konusunda birbirini tamamlayan ortak bir noktada buluşan görüşler olduğu gibi tamamen birbirine aykırı görüşlerde mevcuttur.

Kürtlerin kökeni ile ilgili araştırmalar yapan Rus şarkiyatçısı ve diplomat Minorsky'nin Türk-İran üzerine çalışmalar yapması ve Osmanlı-İran sınır komisyonunda üyelik yapması ayrıca dikkate değer bir husustur.⁴¹ Minorsky, Kürtlerin doğudan (Batı İran) batıya doğru yayılmış olduklarını ve Kürtlerin bu geldikleri bölgede daha önce *Kardu* adlı ulusun yaşamış olduğu ve bunların İranlı Kürtler ile karışmış olabildikleri ihtimalini mümkün görmektedir. Kardu tezinin dayanağı olarak Xenophon'un M.Ö 401-400'de kaleme aldığı *Onbinlerin Dönüşü* adlı eserde *Karduchoi* adında bir halktan ve bu halkın Botan bölgesinin doğusunda yaşadığına dair görüşleri temel almıştır.⁴²

Nazi ırkçılığına da yol göstermiş biri olan Alman antropolog Prof. Egon Von Eickstedt, 1956'da Ortadoğu'ya yaptığı araştırma seyahatinde, Kürtler, Türkler ve İranlılar üzerine irksal araştırmalar yapmıştır. Eickstedt, Kürtlerin kökeni ile ilgili görüşlerini iki temele

⁴¹ Christine Woodhead, "MINORSKY, Vladimir Fedorovich", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, s.116-117.

⁴² Minorsky'in görüşleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., V. Minorsky, TH Bois & D.N Mac Kenzie, *Kürtler & Kürdistan*, İstanbul 2004, s. 41-48.

dayandırmaktadır. Birincisi, M.Ö 3000 yıllarında Sümer ve Babillerin bıraktığı bilgilere göre Zagros dağlarının orta ve kuzey bölgelerinde *Guti* adında bir halk yaşamaktaydı. Bu halkın ülkesine de *Gutium* adı verilmiştir. İkincisi, Kuzey Zagros Toros Dağları bölgesinde yaşayan halka Sümerler, *Karda* demektedirler. Xenophon Anapasis, eserinde bu halkın ülkesine *Gorduene* demektedir. Sonuç olarak Guti ve Karduklar bugün Kürtlerin merkezi yerleşim bölgelerinde yaşamaktaydılar. Bu yüzden Eickstedt göre Kürtler, Gutilerin ve Kardukların soyundan gelmektedirler. Ayrıca Eickstedt, bugün konuşulan Kürtçe'nin Kuzey ve Orta Zagros'a doğru yayılmaya başlayan eski *Medlerin* konuştuğu dilden geldiğini öne sürmektedir.⁴³ Eickstedt, Karduk kökeni konusunda Minorsky ile uyuşmaktadır.

Rus şarkiyatçı ve diplomat Basil Nikitine, Kürtler üzerinde çeşitli araştırmalar yapmış olan tarihçi, antropolog ve dilbilimcilerin bu konudaki görüşlerini çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bilhassa N.J. Marr ve V. Minorsky'nin Kürtlerin kökeni konusundaki görüşlerine değinmiştir. Bunlardan biri, Kürtlerin İranlı (Hint-Avrupalı) kökenden olduğuna ve M.Ö. VII. yüzyılda Urmiye gölü bölgesinden Botan'a doğru göç ettiklerine inanır. Diğer (N.J. Marr) ise Kürtlerin buranın yerlisi olduklarını, Khaldlar, Gürcüler, Ermeniler gibi Asyalı kavimlere akraba olup bir zamanlar bunların dilini konuşmaktayken sonradan İranlı bir dili benimsediklerini ileri sürer.⁴⁴

Kürtlerin kendi kökenleri konusunda görüşleri ve İslam tarihçilerinin bu konudaki rivayetleri:

Şerafeddin Han Bidlisi (Şerefhan) tarafından 1596 yılında Farsça kaleme alınan ve Kürt tarih yazıcılığın en önemli eseri kabul edilen “Şerefname”, Kürtler üzerine yapılan birçok çalışmaya kaynaklık etmesi bakımından da son derece mühim bir eserdir. Şerefname kitabının giriş bölümünde şair Firdevsi'nin Şehname'sinde bulunan Kürtlerin kökeni hakkında bilgi veren bir efsane ele alınmıştır;

“Zalim Zohak'ın mutfaklarında her gece yılanları beslemek için soylulardan ya da halktan iki kişi kurban ediliyordu. Günün birinde vicdan sahibi Ermayil ve Fazıl Kermayil adlı iki İranlı, kurbanlardan hiç olmazsa birini kurtarmayı denemek için

⁴³ Egon Von Eickstedt, *İlk Çağlarda Günümüze Türkler Kürtler İranlılar*, Çev: Haydar Işık, s.57-60.

⁴⁴ Basil Nikitine, *Kürtler*, Çev: E. Karahan, H. Akkuş ve N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s.51.

anlaştılar. Kral mutfağında çalışmaya talip oldular. Kurban etme zamanı gelince sokağa koşup iki kişi yakalıyor birini isteksizce kurban edip onun beyni ile kestikleri bir koyunun beynini karıştırıyorlardı. Diğerinin canını bağıslıyor ve ona şöyle diyorlardı: Çık git şehirden! Saklan! Kimselere gözükmeye! Dağlar ve çöller mekanın olsun! Böylece her ay 30 kişiyi kurtarmayı başardılar. Sonunda bunların yüzlercesi bir araya toplandı ve çoğala çoğala çölüne kendilerine sığınak yapan silahlı bir çete oluşturdu. Kürt ulusu işte bunların soyundan gelir. Hiçbir kötülükten çekinmezler, baştan aşağıya keçe giyerler ve kalplerinde Tanrı korkusu yoktur.”⁴⁵

Bu efsane farklı anlatımlarla İslam tarihi kitaplarında da yer almıştır. İslam tarihçisi Ebu Hanife Dineveri, “el-Ahbar et Tıval” adlı eserinde Kürtlerin kökenini Dahhak’a (Zohak) bağlamıştır. İlâveten yukarıda değindiğimiz Şehname’deki efsane ile benzerlik göstermektedir. Ancak Mutahhar b. Tahir el Makdisi’nin “el-Bed-i ve’t Tarih” adlı kitabındaki rivayet daha farklı; “Bazı Mecusiler İran Kısra’sı Feridun’un Hz. İbrahim olduğunu söylemiştir. Mecusiler arasında peygamber hikayelerini inkar edenler halk içinde yayıldı. İran kralı zalim Dahhak (Buyursef aşçı idi ve Ezmayil adıyla da bilinirdi) çocuk beyniyle besleniyordu. Her gün yemek için iki çocuk istiyordu. Onlar arasında Kürtler de vardı. Onlardan birini sağ bırakıyor ve diğerlerini çöle sürüyordu. Bu zulme karşı İsfahan’da adına Kava denilen bir adam ortaya çıktı. Oğlak ve aslan derisinden kendine bayrak yaptı. İnsanları Dahhak’la savaşmaya çağırdı. Dahhak korktu ve kaçtı. Sonra halk zalim Dahhak’ın yerine Feridun’u melik yapıp tahta oturttu. Feridun, Dahhak’ı yakalamak istedi onu ele geçirdi ve onu bağlayıp Dimavend dağlarında cezalandırdı. Kava’nın kazandığı bu zafer günü Farslar arasında mihrican (şölen) oldu. Farslar bugünü yüceltti ve zafer bayramı olarak ilan etti.”⁴⁶

1920’li yıllarda Irak’ta iskan ve ulaştırma, eğitim ve savunma bakanlığı yapmış olan Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler ile ilgili doğu ve batıda yapılan müstakil çalışmalardan yararlanarak “Kürtler ve Kürdistan Tarihi” adında bir eser yazmıştır. Çalışmasında Kürtlerin kökeni üzerinde durmuştur. Muhammed Emin Zeki Beg’e göre, tarihin başlarından beri Zagros Dağları bölgelerinde yaşayan Lulu, Guti-cuti, Kasi

⁴⁵ Şerafeddin Han, *Şerefname (I/II Kürt Ulusunun Tarihi Notlar, Açıklamalar)*, Farsça’dan Çeviren: François Bernard Charmony, Fransızca’dan Çeviren: Rıza Katı, Yaba Yayınları, İstanbul 2009, s.11-12.

⁴⁶ Bekir Biçer, “İslam Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. Ve 12. Yüzyıl Arası)”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Vol: 5 Issue: 6, s. 51-80, December 2012, s.58-59.

Khaldi-Kaldi, Suari-Huri halkları vardı. Bunlar bugün ki Kürt halkının çok eski ataları sayılmaktadırlar. M.Ö 10. ve 9. yüzyıllarda Ari (Hind-Avrupa) ırkı önce Zagros Dağları'na ardından doğusuna ve batısına doğru başlayan göçleri neticesinde bu bölgelerde yaşayan yerli halkı etkisi altına alarak onların Arileşmelerine yol açmıştır. Ari göçmen halklarının en büyüğü ve güçlüsü Medlerdi. Bunlar başlangıçta Urmiye Gölü'nün doğusuna yerleşmişlerdi.⁴⁷ Ayrıca Zeki Beg, şarkiyatçı ve uzmanların, *Medlerin dili, bugünkü Kürtlerin dili ile aynı ya da en azından temelini teşkil ediyor*, hususundaki görüşlerine katılmakta, Med halkını Kürtlerin ikinci tabakadan yakın dedesi olarak görmektedir.⁴⁸

Bunlardan farklı başka bir kurama göre, Kürtler Orta Asya kökenli kabilelerden biridir. Bu nedenle Kürtler aslında Türk kökenlidir. Orhun Yazıtlarına başvuran çeşitli araştırmacılar, Yazıtlarda geçen “Kürt” diye okudukları bir kelimeye dayanarak Kürtlerin de eski bir Türk konfederasyonunun bir kabilesi olduğunu iddia etmektedirler. Bu görüşe karşı çıkan Türkolog Talat Tekin “Körtle” kelimesinin yanlışlıkla “Kürt” olarak okunduğunu iddia etmiştir.⁴⁹

Kürtlerin kökeni hakkında yukarıda verdiğimiz, tarihçi, antropolog ve dilbilimcilerin araştırmaları neticesinde ileri sürdükleri kuramlar, efsane ve rivayetler sadece bunlardan birkaçıydı. Bu konuda yazılmış daha onlarca çalışma var, fakat kaleme alınan çalışmaların çoğu ideolojik, politik ve popülerlik kaygısıyla yazılmış olduklarından değerlendirilmeleri ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Kürtlerin kökeni konusu oldukça tartışmalı bir sorun ve bu sorunun çözümünü zorlaştıran ise bilimsel verilerden uzak ideolojik kaygılarla konuya yaklaşılmasıdır. Kürtler, gerek coğrafya gerek siyasi açıdan İran tarihinin önemli bir parçası olduğu kadar Osmanlı tarihinin de önemli bir parçasıdır. Bugün dahi Kürt nüfusunun en yoğun olduğu ülke Türkiye'dir. Siyasi amaçlarla Rusya ve Avrupa devletlerinde kurulan Kürdoloji Enstitülerindeki Kürtlerin tarihiyle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında aslında bu çalışmalarında ideolojik yaklaşımlardan nasibini aldığını görmekteyiz. Kürtlerin bir parçası oldukları devletlerin arşiv kaynaklarından istifade edilmeden taraflı bir şekilde yalan yanlış bilgilerle yazılmış eserler, bilgi kirliliğinden başka bir şey değildir. Halbuki Kürtlerin tarihiyle

⁴⁷ Muhammed Emin Zeki Beg, s.73-75.

⁴⁸ Muhammed Emin Zeki Beg, s.83.

⁴⁹ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev: Nilay Özok-Gündoğan & Azat Zana Gündoğan, İstanbul 2009, s.37.

ilgili en kapsamlı bilimsel kaynaklar Osmanlı arşivlerinde mevcuttur. Türkiye'deki tarihçilerin bu konuyu bilimsel bir çerçevede ele alması, hem Osmanlı hem Türkiye hem de dünya tarihi için büyük ehemmiyete sahiptir.

Kürtlerin kökeni kadar tartışmalı bir diğer konu ise, Kürtlerin yurdu ve *Kürdistan* tabiridir. İslam tarih ve coğrafya kitaplarında Kürdistan adı kullanılmadan önce Kürtlerin yaşadığı coğrafya için geçmişte Ermeniyye, el-Cezire, el-Cibal ismi kullanılmıştır. Kürdistan adı altında idari bir birlik söz konusu değildir.⁵⁰ “ İslam tarihi ve coğrafya kitaplarında Kürt ismi Kürtlerin yaşadığı bölgeler, Kürt yurtları şeklinde mekan olarak veya Kürt adıyla bilinen kavim adı olarak sıkça kullanılmıştır. Kürtlerin yaşam ve yerleşim alanları için *zum* ifadesi kullanılmıştır. Bilhassa göçebe Kürtlerin yaylak kışlakları için kullanılmıştır. İslam tarihçileri tarafından Kürtlerin yaşadığı Coğrafya için “Bilad’ül Ekrad, Memalik’ül- Ekrad veya Menatik’ül Ekrad isimleri kullanmışlardır”⁵¹

Nikitine'nin *Kürdistan* konusundaki görüşü, tarih kaynaklarındaki bilgileri destekler niteliktedir. Nikitine göre, “ Kürdistan, siyasal sınırlarla çevrilmiş ve bu sınırlar içinde tamamen açık olmasa bile, hiç değilse çoğunluğu aynı kökenden gelen bir halkın yaşadığı bağımsız bir devletin adı değildir. Bu ad ancak XII. yüzyılda Büyük Selçuklu Sultanı Sencer zamanında kullanılmıştır.”⁵²

Selçuklu Sultanı Sencer, 12. yüzyılda merkezi Hemedan'ın kuzeybatısındaki Bahar Kalesi olan bölgeyi Kürdistan adı altında bir eyalet şeklinde böldü. Yeğeni Süleyman Şah'ı da buraya iki yıllığına vali yaptı. Kürdistan Eyaleti, Zagros sıradağlarının doğusunda Hemedan, Dinevar ve Kirmanşah bölgelerini, batısında ise Şehr-i Zor ve Sincar bölgelerini kapsıyordu.⁵³ Kürdistan tabirini ilk defa Hamdullah Müstevi, “Nüzhet’ül- Kulüb” ve “Tarih-i Güzide” adlı iki eserinde kullanmış ve Kürdistan Eyaletinin sınırlarını ve eyalete bağlı bölgelerin isimlerini belirtmiştir.⁵⁴ Müstevi, Kürdistan'ın idari bir birim olarak 14. yüzyıldan önce de var olduğunu doğrulamaktadır.

⁵⁰ Bekir Biçer, “İslam Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. Ve 12. Yüzyıl Arası)”, s. 55-56., Muhammed Emin Zeki Beg, s. 29-31.

⁵¹ Bekir Biçer, “İslam Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. Ve 12. Yüzyıl Arası)”, s.56.

⁵² Nikitine, s.67.

⁵³ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 31; Nikitine, s. 67-68.

⁵⁴ Bekir Biçer, “İslam Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. Ve 12. Yüzyıl Arası)”, s. 56; Nikitine, s.68; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 31.

Bu kaynak Sencer'in ölümünden iki yüzyıl sonra yazılmış ve Kürdistan hakkındaki en eski referanstır.⁵⁵

Alim ve gezgin Yakut el-Hamevi'nin (ö. 1229) *Mu'cemü'l-buldan* adlı eseri, önemli klasik İslam tarih ve coğrafya eserlerinden biridir. Yakut, eserinde Kürtler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eserde Kürtlerin yaşadığı coğrafyaya değinilmiştir. Kürtlerin yaşadığı bölgeler; Erzen, Siirt, Hizan, Hani, Amid, Hıskeyfa, Semanin, Tell Fafan, Ceziretü İbn Ömer, Zevzan, Nusaybin, Dara, Mardin, Duneysir, Ruha (Urfa), Musul, Akra, İmadiye, el-Hısniye (Zaho), Dakuka, Sincar, Erbil, Hanekin, Şehrezur (Şehr-i Zor), Suhreverd, Kırmısın, Siser, Cebel, Hulvan, Hemedan ve daha birçok bölge Kürtlerin yaşadıkları Coğrafyanın sınırları dahilinde yer alan kültür ve medeniyet merkezleriydi.⁵⁶

Seyyah Evliya Çelebi, 17. yüzyılda kaleme aldığı Seyahatname'sinde Kürtlerin dili, kültürü ve coğrafyası hakkında detaylı bilgi vermiştir. Seyahatname'nin dördüncü cildinde Kürdistan'ı oldukça açık bir şekilde betimlemektedir Kürdistan'ın Erzurum, Van, Hakkari, Diyarbakır, Cezire, Amadiye, Musul, Şehr-i Zor, ve Erdelan olmak üzere 9 vilayetten oluştuğunu belirtmiştir. Ancak Osmanlı-İran savaşlarından dolayı Kürdistan bölgesinin sınırları sürekli değişmiştir.⁵⁷

Günümüzde Kürtler, doğuda Zagros dağlarından batıda Toros dağlarına, güneyde Hemrin dağlarından Kars-Erzurum platolarına kadar uzanan bir alanda yaşamaktadırlar.⁵⁸ Bugün Kürtler, Türkiye, İran, Irak, Suriye, Ermenistan ve Azerbaycan ülkelerinin sınırlarındaki topraklarda yaşamaktadırlar. Dünya da en fazla Kürt nüfusunu barındıran ülke Türkiye'dir. Türkiye'de yoğun olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Kürt nüfusu vardır. Erzincan, Erzurum, Kars, Malatya, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Siirt, Bitlis, Van, Adıyaman, Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Hakkari gibi illerde yaşamaktadırlar. Ankara, İstanbul, İzmir ve Mersin gibi büyükşehirlerde de Kürt nüfusu vardır. İran Kürtleri, Türkiye-Irak sınırlarına yakın

⁵⁵ Özoğlu, s. 39.

⁵⁶ Seyfettin Çetin, "Yakut el Hamevi'nin Mu'cemü'l-Buldan adlı eserinde Kürtler", (*Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Diyarbakır 2013, s.20.

⁵⁷ Özoğlu, s. 48; V. Minorsky, TH. Bois & D.N Mac Kenzie, s.12; Ülkü Çelik Şavk, *Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2011, s.27.

⁵⁸ Arslan, s.6.

şehirlerde yaşamaktadırlar. Kirmanşah ve Kürdistan Eyaletlerinde ve Maku, Kotur, Mahabad, Senendec (Sine), Bane ve Sakız gibi bölgelerde yaşamaktadırlar. Kürtler, Irak'ta Musul, Süleymaniye, Kerkük, Bağdat ve Hanekin bölgelerinde yaşamaktadırlar. Suriye de Şam, Halep, Hama, Derik, Kürt Dağı gibi bölgelerde de önemli miktarda Kürt nüfusu bulunmaktadır. Bu bölgeler dışında Erivan, Bakü ve Tiflis gibi başkentlerde ve Belucistan, Afganistan, Hindistan ve Batı Avrupa ülkelerinde dağınık bir şekilde Kürtler yaşamaktadır.⁵⁹

1.2. XIX. YÜZYILDA OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN BAZI KÜRT AŞİRETLERİ

Aşiret Arapça bir kelime olup “kabile” karşılığı kullanıldığı gibi kabilenin altında daha küçük bir topluluğu da ifade ettiğini yazılı literatürden görmekteyiz. Türkçe de ise yaygın olarak göçebe unsurlar için kullanılmış bir terim olan “aşiret”, gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş genellikle toprak bütünlüğü de olan kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birimdir. Kürt aşiretlerinin adlarının kökeni ise farklılık arz eder, bazı aşiret adları onların yerleştiği coğrafi bölgelerin adlarından, bazı adlar ise aşiretin veya boyun kurucusunun adından gelmektedir. Kurucu adı alan aşiretler ise genel olarak daha geç dönemde oluşmuştur. Aşiret, aile (hane, mal), çadır, zom, oba, taife ve kabile gibi birimlere ayrılır. Aşiretin yönetiminden sorumlu olan kişi aşiret reisidir. Aşiret reisliği babadan oğula geçme, aşiret tarafından seçilme, hükümet makamlarınca atanma gibi süreçler ve onaylanmalara tabidir. Ayrıca aşiret reisliği için kardeşler arasında çekişmeler olduğu gibi aşiretin diğer üyeleri arasında da çekişmelerin olduğu görülmektedir. Zira aşiret reisliği aynı zamanda makam, mevki ve prestij sahibi olma anlamına gelmektedir.⁶⁰

⁵⁹ Garnik Asatrian, “Prolegomena to the Study of the Kurds”, Yerevan State University, *Iran an the Caucasus 13*, 2009, s.1-58, s.1-3; V. Minorsky, TH. Bois & D.N Mac Kenzie, s.11-15; Nikitine, s. 92-101; Muhammed Emin Zeki Beg, s.38-56.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Ankara 1992, s.19; Yusuf Halaçoğlu, “Aşiret”, *TDVİA*, C.4, Ankara 1991, s.9; Ayrıca bkz. Fehminaz Çabuk, “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi”, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013, s. 44-45; Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev: Banu Yalkut, İstanbul 2011, s. 82; Ahmet Özer, *Doğu'da Aşiret Düzeni ve Brukanlar*, Ankara 2003, s.27; Lale Yalçın- Heckmann, *Kürtler, Tarih, Siyaset, Kültür*, İstanbul 2014; Lale Yalçın- Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İstanbul 2002; V. Minorsky, TH Bois & D.N Mac Kenzie, s.138-140; Orhan Türkdoğan, *Türk toplumunda Zazalar ve*

19. yüzyılda göçebe-yarı göçebe bir hayat süren çeşitli isimlerdeki Kürt aşiretleri, Osmanlı serhat bölgeleri olarak kabul edilen kuzeyde Erzurum ve Van, güneyde ise Basra ve Bağdat vilayetlerine bağlı Kars, Beyazıt, Hakkari, Musul⁶¹, Süleymaniye, Kerkük gibi livalar ve bunlara bağlı kaza, nahiye ve köylerde ikamet etmekteydiler. İran Kürtleri ise İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye,⁶² Kirmanşah ve Luristan bölgelerindeki, Maku,⁶³ Kotur⁶⁴ (1878'den sonra İran'a bırakıldı), Mahabad, Soğuk Bulak, Hemedan, Senendec, Bukan, Serdeşt, Sakız, Bane, Bicar, Merivan, Kasr-ı Şirin gibi kaza ve nahiyelerde yaşamaktaydılar. 19. Yüzyılda Rusya'nın Kafkaslarda yayılma politikası ile birlikte, Revan başta olmak üzere İran'ın eski kuzey toprakları ve bu bölgelerde yaşayan Kürtler Rus hakimiyetine girmiştir. Osmanlı, İran ve Rusya arasındaki savaşlardan dolayı sürekli değişen hudut çizgilerine ve karşı devlete iltica-sığınma ve yaylak-kışlak meseleleri yüzünden sürekli yer değiştiren aşiretlere rağmen en büyük Kürt nüfusu

---

Kürtler, İstanbul 2010, s. 57-64; A. Vahap Uluç, "Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme :Aşiret", *Mukadime*, sayı: 2, 2010; Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul 2007; Bekir Biçer, "Ortaçağda Kürtler ve Türkler", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Volume:6, Issue:6, s. 238-239; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1963, s. 13-14; Faruk Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşireti Örneği*, İstanbul 2011, s. 17-18; Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*, İstanbul 2009, s. 161-216.

⁶¹ Osmanlı Devleti idaresindeki *Musul Vilayeti*, doğuda İran, Kuzeyde Diyarbakır, güneyde Bağdat, batıda Şam, kuzeybatıda ise Halep vilayetleri ve Zor Sancağı ile çevrelenmişti. Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan vilayet nizamnamelerine göre Musul, 1850'de eyaletten mutasarrıflığa dönüştürülerek Bağdat eyaletine bağlanmış, 1878'de yeniden vilayete çevrilmiştir. 1912 tarihli salnameye göre Musul Vilayeti, Musul, Kerkük, Süleymaniye sancaklarından oluşmaktaydı. Sancaklar ise 17 kaza, 43 nahiye ve 4392 köyden oluşmaktaydı. Musul Vilayeti'nin merkez sancağı olan Musul: Musul (Şeyhan ve Aşayir-i Seb'a olmak üzere iki nahiye ve 506 köy mevcut idi.), İmadiye, Akra, Sincar, Duhok ve Zaho kazalarından oluşmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993, s. 27; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev: Bahar Tırnakçı), YKY Yayınları, İstanbul 2013, s. 201-202; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 21. Ankara 2006, s.375.

⁶² İran'ın kuzeybatısında Türkiye sınırına yaklaşık 50 km. mesafede kendisiyle aynı adı taşıyan gölün batı kıyısında kurulmuş olan bu şehir, zengin su kaynakları ve verimli arazileriyle tarım ve hayvancılığa elverişlidir. Urmiye, 1906 yılında Osmanlı Devleti'nin ve 1911 yılında Rusya'nın eline geçti. I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı ordusu ile Rus ordusu arasında pek çok defa el değiştirdi. 1918'de nihai şekilde İran'a bağlandı. Osman Gazi Özgüdenli, "Urmiye", *TDVİA*, Cilt:42, s.179.

⁶³ İran'ın kuzeybatısında, Türkiye sınırına 22 km. mesafedeki bir kesimde ve Anadolu'dan doğan Zengimar (Sarısu) suyunun geçtiği dar bir boğazda kurulmuştur. İslam öncesi kaynaklarında Şavaşan adıyla da anılan şehrin bugünkü adının aslında Mah-kuh olduğu ve "Medler dağı" anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Günümüzde Maku, İran'ın idari bölümlerinden Batı Azerbaycan'ı içinde yer alan ve kendi adını taşıyan bir şehrin merkezidir. Bkz. Rıza Kurtuluş, "Maku", *TDVİA*, Cilt: 27, s.458-459.

⁶⁴ Kotur (Vadi-i Beni Kotur, Vadi-i Kotur); 1568 senesinde Van Eyaletine tabi sancaktı. 1850 senesinde bir kaza olarak Hakkari Eyaletine tabî oldu. 1876 senesinde yeniden Van Eyaletine tabî oldu. 1878 senesinde Berlin Antlaşması'yla Kotur, Hoy'a bağlı Azerbaycan Vilayeti bölgesinde İran Devleti'ne verildi. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 21. Ankara 2006, s. 322.

Osmanlı hudutlarındaydı.⁶⁵ Osmanlı, İran ve Rusya hudut bölgesinde yaşayan bazı Kürt aşiretlerinin, yerleşim yerleri, onlara bağlı taife isimleri, nüfusları ve geçim kaynakları aşağıda detaylı olarak verilmiştir.

Adamanlı Aşireti; yaklaşık 1800 haneden oluşan ve yarı göçebe bir hayat süren bu aşiret, tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta ve Beyazıt Sancağında⁶⁶ ikamet etmekteydi.⁶⁷

Artuş (Ertuşi) Aşireti; yaklaşık olarak 7000 haneden oluşan büyük Kürt aşiretlerinden biriydi. Irak'ta bu aşirete bağlı on taife vardı.

1. İzedinan ve Merzegi (900 haneydiler.)
2. Mamereş (200 haneydi ve Yezidi inancına mensuptu.)
3. Mamend (200 haneydi ve yerleşik bir yaşam sürmekteydi.)
4. Alan ve Bırazi (60 haneydiler ve tütün işi ile uğraşırlardı.)
5. Çiriki, Şeydan ve Mamhor (400 haneydiler.)
6. Havistan ve Şerefan (yaklaşık 3000 haneydiler, güçlü ve göçebe bir yaşam sürmekte ve ilkbaharda Akra'nın güneyine göçmekteydiler.)
7. Mamedan (yaklaşık 200 haneydi. Aslında yerleşik bir yaşam sürmekte olan bu aşiret bazen Zaho civarındaki Beyhe Dağı'na çıkmaktaydı.)
8. Govdan (yaklaşık 300 haneden oluşan ve göçebe bir taife olan Govdan ilkbaharda Zaho tarafına göç ederdi.)

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri Ateş, "Empires at the Margin: Towards a History of the Ottoman-İranian Borderland and the Borderland Peoples 1843-1881", Doktora Tezi, NewYork University 2006, s.3; V. Minorsky, TH Bois & D.N Mac Kenzie, s.12-15; Mehrdad R. Izady, *Bir El Kitabı Kürtler*, Çev: Cemal Atila, İstanbul 2011, s. 125; Averyanov, s.24-25; Walter B. Harris, " A Journey in Persian Kurdistan", *The Geographical Journal*, Vol:6, No.5 (Nov., 1895), s.453-457.

⁶⁶ Bayezid (Beyazıt); 1514 tarihindeki Çaldıran Savaşı ile Osmanlı hâkimiyetine giren Beyazıt Sancağı, bu tarihten itibaren Erzurum Vilayetinin bir sancağı olarak yerini almıştır. Beyazıt Sancağı, doğuda İran sınırı, kuzeyde Rusya sınırı batıda Erzurum Sancağı, güneyde ise Bitlis ve Van Vilayetleri ile çevriliydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sancaklar vilâyet haline dönüştürülünce Beyazıt'ta aynı adlı bir vilâyetin merkezi oldu. 1927'de bu ilin merkezi Karaköse'ye nakledildi ve vilâyetin adı da Ağrı Dağı'ndan dolayı Ağrı yapıldı. Beyazıt ise ilçe merkezi haline getirildi. Beyazıt adı da 1935'te Doğubeyazıt olarak değiştirildi. Bkz. Yakup Karataş, "XIX. Yüzyılın sonlarında Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler", *Tarih Dergisi*, Sayı 52, 2010/2, İstanbul 2011, s. 103-104; Metin Tuncel, "Doğubeyazıt", *TDVİA*, Cilt:9, İstanbul 1994, s. 494; Cabir Doğan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, Mayıs 2011, s. 34. Ayrıca bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s.105.

⁶⁷ Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire", *The Journal of The Royal Anthropological Institute of Great Britan and Ireland*, Vol: 38, (1908), s. 368.

9. Zedik ve Zifki (150 haneydiler.)

10. Hafican (500 haneden oluşan göçebe bir taife idi. Beytüşşebap, Hoşab ve Şitak çevresinde yaşamaktaydı.)

Artuş Aşireti'nin göçebeleri kötü bir üne sahip olup göç zamanında Osmanlı Devleti'ne çeşitli sorun çıkarmaktaydılar. Yaşam ve görünüşleri bakımından Herki Aşiretine benzemekte olan bu aşiret, Van Gölü'nün güneyi ile Zaho ve Duhok arasında ikamet etmekteydi.⁶⁸

Bilbas Aşireti; çok eski zamanlardan beri Osmanlı topraklarında ki özgürlüğüne en düşkün, en asi ve en eşkıya Kürt aşiretlerinden biri olarak bilinmiştir. Geçmişte Azerbaycan'ın en kuzeydeki kesimlerine kadar göç etmiştir. Bu yüzden Feth Ali Şah'ın oğlu Abbas Mirza, Bilbas Kürtlerini bir çok kez uyarmak zorunda kalmıştır. Şiilerle, Mukri Aşireti ve Revanduzlu aşiretler ile sürekli bir düşmanlık içinde olan Bilbas Aşireti, ne İran Devleti'ne ne de Osmanlı Devleti'ne itaat etmiş ne de vergi vermiştir. Önemli savaş teçhizatlarından olan atlar bakımından zengin olmamalarına rağmen iyi silahlara sahiplerdi. Bilbaslar Van Gölü'nün güneyinde Uşnu ve Savuçbulak arasında kalan bölgede göçebe bir yaşam sürmekteydiler.

Bilbas Aşireti'ne tabi olan altı taife; Menkur, Remek, Sinn, Ocak, Piran ve Mameş idi. Bu taifelerden Mameş ve Piran, Osmanlı-İran hudut bölgesinde sorun çıkaran iki taife olmalarından dolayı haklarında daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Mameş Taifesi; 400 hane olan bu aşiret yaz mevsimlerinde Süleymaniye taraflarına kışlamaktaydı. Mameş Aşireti ile Menkur Aşireti arasında yıllarca süren bir husumet vardı.⁶⁹ Mameş taifesi, Revanduz Mutasarrıfı Mehmed Paşa ile yaşanan bir hadiseden ötürü İran hükümetine tabi olmuştur.

Piran Taifesi; 1000 hane olan bu aşiret Lahican ve Köysancak⁷⁰ bölgelerinde yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti'ne tabi olan Piran Aşireti yaz mevsiminde Lahican

⁶⁸ Sykes, s. 462; Izady, s. 171.

⁶⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), Dosya No:230, Gömlek No: 17179, (H. 18 Zilhicce 1310 / M. 3 Temmuz 1893).

⁷⁰ Köysancak; 18. yüzyılda sancak olarak Şehr-i Zor eyaletine tabiydi. 1830 senesinde kaza olarak Kerkük'e Kerkük de Şehr-i Zor Eyaletine tabiydi. Sezer, s.326. Köysancak, günümüzde Irak sınırlarında, Erbil şehrine bir saat mesafe uzaklıktadır.

bölgesinde yaylayıp kış mevsiminde Köysancak'a bağlı Bitveyn ile Köysancak ve Erbil arasında olan Şalga ile Karaçağ mahallerde kışlamaktaydı.⁷¹

Botan Aşireti; Botan nehrinin her iki yakasında, Van Gölü'nün güneyinde yaşayan büyük bir aşiretti. Baban ve Erdelan aşiret ve emirlikleri gibi büyük bir aşiret ve emirlik olan Botan, 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikası gereği ortadan kaldırılmış ve emirliğin başındaki Bedirhan Bey sürgüne gönderilmişti. Aşirete bağlı taifeler; Şırnah ve Tiyan idi.⁷²

*Bıradost Aşireti*⁷³; yaklaşık 1500 hane olan ve Revanduz⁷⁴ ile Hakkari arasında yaşayan bir aşiretti. Aşiret ismini Bıradost nehrinden almıştır.⁷⁵

Caf Konfederasyonu; Cafların ikamet ettiği bölgelerde Osmanlı hakimiyetinin artmasıyla birlikte XIX. yüzyılın ilk yarısında aşiretin gücünde azalma meydana gelmişti. Osmanlı-İran sınırını tespit etme çalışmaları sonrasında, sürekli yer değiştiren Cafların bir bölümü belli bir bölgede tutunmak zorunda kalmıştı. İki devlette de yaylak-kışlakları bulunan Caflar için hudutların belirlenmesi büyük bir sorun teşkil etmişti. İki devlet arasında hudut belirleme çalışmalarında görevli olan Mehmed Hurşid Paşa, *Seyahatname-i Hudud* eserinde Zuhab ve Süleymaniye⁷⁶ Caflarından bahsetmiştir.⁷⁷

Süleymaniye'deki Caf-ı Süleymani Aşiretine bağlı taifeler; Şatri, Ruhzadi, Sedani, Nuruli, Haruni, Yezdan, Kemaliye, Amele, Necmeddin, Bilbas, Beraz, Gülgeni Başki, Murid, Tiylegu, Şeyh İsmail, Safiye-vend, Çingiri, Kodakri, Kelhur, Lerr, Dürraci,

⁷¹ Derviş Paşa, *Tâhdid-i İraniye ye Memur Derviş Paşa Layihası*, Matbaai Amire, İstanbul 1287, s. 79; Mehmed Hurşid Paşa, *Seyahatname-i Hudud*, Çev:Alaatin Eser, İstanbul 1997, s. 212. Ayrıca Bilbas, Mameş ve Mukri Kürt aşiretleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Soane, s.42.

⁷² Izady, s. 172.

⁷³ Soane, "Report on the Sulaimania District of Kurdistan" isimli çalışmasında, Bıradost Aşireti hakkında verdiği bilgilerde, bu aşiretin Osmanlı-İran sınırında yaşadığını ve yaşadıkları bölgenin belli aralıklarda Şikak gibi göçmen aşiretlerin işgaline uğradığını belirtmiştir. Soane, s.40.

⁷⁴ Revanduz (Revandız); 18. yy da Musul Vilayetine bağlı bir sancaktı. 1850'de Şehr-i Zor Eyaletine; 1855'de Bağdat ve Şehr-i Zor Eyaletine; 1865 senesinde kaza olarak Şehr-i Zor Sancağına tabi olmuştur. 1879 senesinde ise Kerkük'e bağlı Musul Vilayetine tabi olmuştur. Sezer, s. 420. Günümüzde ise Irak'ta Erbil iline bağlı 20.000 civarında nüfusa sahip bir ilçedir.

⁷⁵ Sykes, s.458; Izady, s. 173; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 351.

⁷⁶ Musul Vilayetine tabi Süleymaniye Sancağı; kuzeyden İran'ın Serdeşt, doğudan Bane ve Merbuvan, güneyden Kerkük'e bağlı Salahiye ve batıdan Kerkük kazalarıyla sınırdır. Süleymaniye Sancağı, Süleymaniye merkez kaza olmak üzere, Gülanber, Bazıyan (Bazıyan kazasının idare merkezi olan ve Kerkük ile Süleymaniye arasında bulunan Çemçemal köyünde Hemavend aşireti ikamet etmekteydi.), Şehr-i Pazar ve Mamure beş kazadan oluşmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), s.28-34; Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s. 17.

⁷⁷ Hurşid Paşa, s. 181; Celil, s.20.

Zerdui idi. Bu 24 taife 4100 haneden oluşmaktaydı.⁷⁸ Zuhab Caflarına bağlı taifeler ise, Haruni, Ziaddin, Nedri, Zerdui, Bavecani ve Tav Guzi idi. Osmanlı-İran hududunun belirlenmesinden sonra Zuhab İran hakimiyetine geçmiştir.⁷⁹

Caf Aşireti, Osmanlı Devleti'ne tabi olarak kış mevsiminde, Süleymaniye Sancağına tabi Karadağ kazası ve Bağdat'a tabi Zengibad nahiyesi ve Zuhab bölgesinde Koreto ve Şeyhan nahiyelerinde kışlayıp baharın gelmesiyle hayvanlarını otlata otlata Şehr-i Zor sahasına gelmekteydi. Oradan da yirmi otuz gün kadar kaldıktan sonra İran topraklarından Sine'ye (Senendec) gidip güz mevsimine kadar yaylayıp yine Şehr-i Zor'a⁸⁰ geçtikten sonra tekrar kışladıkları bölgeye dönmekteydiler.⁸¹

Caf Aşiretinin yarısından çoğu Osmanlı hükümetinin egemenliği altında yaşamaktaydı. Ancak gerçekte hiç kimsenin hakimiyetini kabul etmeyen bir aşiret idi. Caf Aşireti kışları Osmanlı sancağı olan Süleymaniye'de yaşamakta yazları ise İran'a göçetmekteydi. İran'da yerel makamlara hiçbir biçimde itaat etmediği gibi göçleri esnasında güzergahları üzerinde bulunan yerleri talan etmekteydi.⁸² Bu vukuatlarından dolayı tedbir amaçlı İran hükümeti, Cafların göçleri sırasında onları denetleyecek düzenli birlikler çıkarırdı. Fakat bu alınan tedbirlerin hiçbir yararı olmazdı. Çünkü İran birlikleri silah kullanmaktan kaçındıklarından yalnızca onları uyarmakla yetinirlerdi. Cafların diğer daha az olan kısmı ise yerleşik bir yaşam tarzı sürmekteydiler. Bunlar diğer Kürt aşiretleri ve Türk toplulukları arasında küçük küçük topluluklar halinde dağınık vaziyette bulduklarından İran hükümetinin hakimiyetini tanımak zorunda kalmışlardı. Bu Caf Kürtleri Sine hakimine çok cüzi bir vergi ödemelerine rağmen İran silahlı kuvvetlerine hiçbir biçimde asker vermemekteydiler. Büyük at sürülerine sahip olan Caf Aşireti eski sistem ateşli silahlar taşımaktaydı.⁸³

⁷⁸ Hurşid Paşa, s. 181; Derviş Paşa, s.59.

⁷⁹ Celil, s. 21.

⁸⁰ Musul vilayetinin doğusunda yer alan Musul'a tabi Kerkük sancağı; kuzeyden Süleymaniye Sancağı ve İran, güney ve doğudan Bağdat vilayeti, batıda ise Musul ve Hakkâri sancakları ile sınırdı. Kerkük merkez kaza olmak üzere, Revanduz, Erbil, Salahiye, Köysancak ve Raniye altı kazadan oluşmaktaydı. Arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere, Kerkük sancağı 1892 senesi ortalarına kadar resmi yazışmalarda "Şehr-i Zor" olarak geçerken, Zor mutasarrıflığı ile olan isim benzerliğinin meydana getirdiği idari karışıklıklardan dolayı değiştirilmesi uygun görülmüş ve "Kerkük" ismi kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), s.28-34; Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s. 17.

⁸¹ Hurşid Paşa, s. 182; Derviş Paşa, s. 57 -58.

⁸² BOA., BEO., 443/33201, (H. 24 Muharrem 1312 / M. 28 Temmuz 1894).

⁸³ Averyanov, s. 248 -249; Soane, s.43. Mark Sykes'ın 1908' deki çalışmasına göre ise 10.000 haneden oluşan büyük yarı göçebe bir aşiret olan Caflar, İran-Osmanlı sınırında bağımsız yaşamaktaydılar.

Celâli Aşireti; Mark Sykes'e göre Celâli Kürt aşireti, hem göçebe hem de yerleşik yaşam süren bir aşiretti. Celâli aşireti önceleri Diyarbakır bölgesinde yaşamış olup, daha sonra Diyarbakır'dan Doğu Anadolu'ya Kars, Ağrı bölgelerine göç etmiştir.⁸⁴ Aynı şekilde Derviş Paşa'ya göre de, Celâli aşireti Diyarbakır taraflarından gelme Devlet-i Aliyye aşiretlerindendi, fakat bunlar bir bölgede kalmayıp sürekli göç etmişlerdi. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere Celâli, sürekli hareket halinde olan bir aşiretti.⁸⁵

Celâli aşiretinden Devlet-i Aliye sınırları içerisinde bulunanlar kış mevsimlerinde Beyazıt kazasının karyelerinde, Danbat mağaralarında ve Hamur kazası köylerinde ve Kars Sancağına tabi Gövoğlu gibi kazalarda oturup yaz mevsimlerinde Beyazıt'a iki saat mesafede olan Kazlıgöl ve İbgay bölgesindeki Aladağ'da ve Kars'a bağlı bazı yerlerde sakin bulunurlardı. İran tarafında olanlar ise kış mevsimlerinde Maku ve Beyazıt civarında olan Akgöl bölgesinde; yaz mevsiminde ise Van'a bağlı İbgay yaylaklarında bulunurlardı. Rusya tarafına geçmiş olanlar dahi kış mevsiminde Revan bölgesinde ve ayrıca Elagez ve Revan ile Beyazıt Sancağına bağlı Peyrlü Mam Zeydi yaylaklarında bulunurlardı.⁸⁶

Beyazıt Sancağına tabi olup Beyazıt ve Kars bölgelerinde bulunan, İran ve Rusya tarafına geçmiş olan Celâli Aşiretine bağlı taifeler şunlardan oluşmaktaydı; Halıkanlı, Sakanlı, Belhkanlı, Mısırkanlı, Banuki, Canukanlı, Hasan Suranlı ve Kızıl Paşuhlu.⁸⁷

Beyazıt Sancağına tabi olup, Beyazıt Sancağında bulunan ve İran ve Rusya taraflarına geçmiş olan Celâli Kürt Aşireti'nin tava'if ve haneleri

---

Caf Aşireti, Bağdat Vilayetine bağlı olan Kerkük, Erbil, Köysancak, Süleymaniye, Revanduz ve Harir'i içine alan Şehr-i Zor bölgesinde yaşamaktaydı. Sykes, s. 456-457. Ayrıca Caf Aşireti ile ilgili ayrıntı bilgi için bkz. Claudius James Rich, *Narrative of a Residence in Koordistan*, London 1836.

⁸⁴ Sykes, s. 459.

⁸⁵ Derviş Paşa, s. 164.

⁸⁶ Derviş Paşa, s. 161; Hurşid Paşa, s. 262-263.

⁸⁷ Derviş Paşa, s. 160 – 161; Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tettebbular, Altınok Matbaası, Ankara 1960, s. 52; Süleyman Demirci & Fehminaz Çabuk, "Celâli Kürt Eşkıyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857-1909)", *History Studies*, Volume: 6 Issue: 6, p. 71-97, December 2014, s. 72-73.

Taifesi:	Halıkanlı Taifesi	Sakanlı Taifesi	Belhkanlı
Devlet-i Aliyye'de	250	230	250
Memalik-i İraniyye'de	260	200	150
Rusya'da	40	50	160
	Mısırkanlı ve Banuki Taifesi		Cenukanlı Taifesi
Devlet-i Aliyye'de	30		200
Memalik-i İraniyye'de	110		–
Rusya'da	20		–
	Hasan Suranlı Taifesi		Kızıl Paşuhlu Taifesi
Devlet-i Aliyye'de	200		40
Memalik-i İraniyye'de	10		150
Rusya'da	30		–
Toplam Hane:	2380		
Devlet-i Aliyye'de	Memalik-i İraniyye'de		Rusya'da
1200 Hane	880 Hane		300 Hane ⁸⁸

Cıbranlı Aşireti; Sykes'ın bu aşiret ile ilgili bulunduğu gözlemlere göre, aslında Cıbranlı Aşireti eskiden Arabistan ve Diyarbakır bölgelerinde yaşayan, yılın üç ayını evlerinde, dokuz ayını da çadırlarda geçirmekte olan göçebe bir aşiret idi. Sonradan Osmanlı Devleti onlardan Muş yakınlarına yani Bingöl'e gitmelerini istemiştir. Bingöl bölgesine göç ettikten sonra Cıbranlı, hızlı bir şekilde tamamen yerleşik yaşama geçmiştir. Bingöl yöresinin asıl sakinleri onlara boyun eğmek zorunda kalmışlar ve bunun neticesinde Cıbranlı Aşireti, buraların idaresini de üstlenmişti. Bölgedeki bir diğer kendisine bağlı aşiret olan Bellikanlı, Cıbranlılardan bağımsız idi ve onlardan uzak durmaktaydı. Aşiret ile ilgili oldukça ilginç gözlemler edinmiş olan Sykes'a göre, Cıbranlı kadınları, erkeklerin yaptığı gibi kafalarını tıraş etmekteydi ve Cıbranlı erkekleri ise oldukça olağandışı giysiler giymekteydiler. Cıbranlı erkeklerini diğer Kürt

⁸⁸ Hurşid Paşa, s. 262-263; Celil, s.28; Süleyman Demirci & Fehminaz Çabuk, “ Celâli Kürt Eşkiası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkiasılık Faaliyetleri (1857-1909)”, s. 73.

erkeklerinden ayıran bir diğer özellik ise düzgün kesilmiş sakaları ve uzun saçları idi.⁸⁹ Yaklaşık 2000 haneden oluşan Cibranlı dokuz aşiretin bağlı olduğu bir konfederasyon idi. Cibranlı'ya bağlı aşiretler; Muhel, Arap Ağa, Torini, Azvini, Mamakan, Alikı, Şeyhan, Şaderi (Şii inancına mensup) ve Bellikan (6000 haneli, Kürtçe'nin Zaza lehçesinde konuşan ve Şii inancına mensup bir aşiretti) idi.⁹⁰

Davudi Aşireti; yaklaşık 1000 hane olan ve tarımla uğraşan bu aşiret, Tavık, Kefre, Gel ve Zenegene bölgelerinde yaşayıp Sünni mezhebine mensuptu. İlaveten oldukça kahraman ve aktif bir aşiretti.⁹¹

Doski Aşireti; Duhok'un kuzeyinde ve Hakkari'ye bağlı Gevar'da iki ayrı bölgede nüfusları olan bir aşiretti. Duhok'un kuzeyinde yaşayan Doski aşiretinin nüfusu 500 hane olup Kürtçe'nin Kurmanci lehçesini konuşmaktaydı. Duhok, hırsızlık ve eşkıya olaylarından dolayı kötü bir üne sahip bölgeydi. Hakkari'ye bağlı Gevar bölgesinde yaşayan Doski Aşireti ise 2000 hane olup tarımla uğraşmaktaydı.⁹²

Goran Aşireti; Kirmanşah ile Pave arasında yaşayan bu aşiret bulunduğu yörenin en büyük ve en güçlü aşiretlerinden biriydi. Aşirete bağlı taifeler; Gehvare, Nirici, Kalhani, Bebiyani, Kalazinciri, Rezho, Bivanic, Daniyali, Heyderi, Şabankara, Tufangçi ve Yasami. Ayrıca bu aşiretin merkezi Goran olduğu ve Kandola Aşireti'nin de Goran Aşireti'nden olduğu iddia ediliyor. Bu aşiret, Şerefbeyani, Bacalan ve Zuhab'ın kuzeyindeki Sencabi aşiretlerine komşuydu ve Kürtçe'nin lehçelerinden Gorani'yi konuşmaktaydı.⁹³

Haydaranlı Aşireti; Yaklaşık 20.000 haneden oluşan ve göçebe bir yaşam sürdüren Haydaranlı aşireti, Muş ve Urmiye arasında geniş bir bölgeye yayılmışlardı.⁹⁴ Hurşid Paşa'ya göre Haydaranlı aşiretinin yedi taifesi vardı. Bunlar; Adamanlı, Şeyh Hasenan, Marhori ya da Maarahori, Hamdikanlu, Dürtuyi, Akubi ve Hilekki taifeleriydi. Aynı eserde aşiret ile ilgili olarak; “ İşbu Hayderanlu Aşiretinin Ademanlu ve Hamdikanlu ve Maarhori ve Akubi taifelerinden birer miktar olmak üzere tahminen dört yüz hane

⁸⁹ Sykes, s. 477.

⁹⁰ Sykes, s. 476; Izady, s. 172; Muhammed Emin Zeki Beg ,s. 366.

⁹¹ Izady, s. 171; Muhammed Emin Zeki Beg ,s. 347.

⁹² Sykes, s. 459, Muhammed Emin Zeki Beg, s.352; Izady, s.173.

⁹³ Soane,s. 44-45; Izady, s. 166; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 380-381.

⁹⁴ Sykes, s. 478.

miktarı dahi Van Sancağında Erciş kazasındadır ve bunlardan başka balada muharrer tava'ifin her birinden birkaç hane olarak tahminen yüz elli hane miktarı dahi Hayder Ağa nam bir şahıs ile İranlı tarafından olduğu halde kış mevsimlerinde El-an Hoy mahalline Muzafekarini mahallinde ve yazın İbğay sahrasına aram etmekte ve ara sıra birer vesile ile gah beru tarafa tabî gah öte tarafa teba'iyyet etmekte bulunmuştur.”⁹⁵ ifadeleri yer almaktadır.

Haydaranlı Aşireti, II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye Alaylarında görev alan önemli ve sayıca büyük bir aşiretti. Hamidiye alaylarından birinci livanın, 12. ve 37. numaralı alayına ve dördüncü livanın, 21, 22, 23, 24, 26 numaralı alayına mensuptu. Haydaranlı Aşireti, Hamidiye Alaylarındaki görevleri esnasında ellerindeki silah gücünü kullanarak bazı sorunlara sebebiyet vererek disiplinsiz davranışlarda ve taşkınlıklarda bulunmuş Osmanlı hükümetini bu hususta uğraştırmıştı.⁹⁶ Ayrıca İran'a tabi Celâli Aşireti ile de husumeti bulunan Haydaranlı Aşireti, İran ve Osmanlı Devleti arasında diplomatik sorunlara sebebiyet vererek devletler arasında huzursuzluğun kaynağı olmuştur.⁹⁷

Hemavend Aşireti; Hemavend Aşireti'ne bağlı taifeler; Begzade, Çelebi, Reşavend, Revamend, Sefrevend ve Sitebeser. Yaklaşık 1000 haneden oluşan bu taifeler, göçebeydiler ve asıl Hemavend Aşireti'ni bunlar oluştururdu. Asıl vatanları ise Bazıyan idi. Çok cesaretli ve atılgan olan bu aşiret, Osmanlı ve İran devletlerini bayağı uğraştırmış ve bazı sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Osmanlı hükümeti onları cezalandırmış, fakat bu cezalar onları dizginleyememiştir. Hemavend Aşireti 1700 yıllarında İran topraklarından gelmiştir. Bu aşirete bağlı diğer taifeler ise Çengen, Gofiroşi, Piryayi, Sofiyevend idi. Yaklaşık olarak 480 haneden oluşan ve yerleşik bir yaşam süren bu taifeler de Hemavend Aşireti'ne bağlıydılar. Kürtçe'nin Gorani lehçesini konuşan Sünni bir aşiret idi.⁹⁸

⁹⁵ Hurşid Paşa, s. 263.

⁹⁶ Bayram Kodaman, *II. Abdülhamit Devri Doğu Politikası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları:67, Seri:IV. Sayı: A. 21, Ankara 1987, s. 53-54 ; Soane, s. 40; Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838 – 1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 176.

⁹⁷ BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 60 /63, (H. 12 Cemazeyilevvel 1308 / M. 24 Aralık 1890).

⁹⁸ Süleyman Demirci- Fehminaz Çabuk; “Hemavend Kürt Eşkıyası: Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilayeti ve İran Topraklarındaki Eşkıyalık Faaliyetleri ve Sebep Oldukları Asayiş Problemlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916)”, *History Studies*, C. 7 Sayı. 3, s. 39-59; Muhammed Emin Zeki

Mark Sykes'in verdiği bilgilere göre 1200 hane olan Hemavend (Hamawand) Aşireti, Baban Kürt aşiretlerindendi. Mükemmel binici, nişancı, becerikli demirci, cesur hırsız ve iyi çiftçiydiler. Ayrıca devletin onlara uygun gördüğü işlerde çalışarak yetenekli memur olduklarını da kanıtlamışlardı. 1878'de Hemavend Aşireti 600 atlı ile Kafkasya'da savaşa girmiş ve muazzam ganimet (yağma) ile geri dönmüştü. Osmanlı Devleti yıllarca bu aşiretin gücünü bastırmaya çalışmıştır. Hemavendliler cesaretleri, zekaları ve güzel kadınları ile bölgede meşhurlardı. Bu aşirete mensup olanlar rahat bir şekilde Araplarla evlenmekte ve Arap kökenli olduklarını iddia etmekteydiler. Her ne kadar dilleri Kürtçe olsa da bir kısmı Arapça konuşmaktaydı. Giysileri kısmen Arap kısmen İran giysilerine benzemektedir. Eskiden mızraklı süvari olan Hemavendliler zamanla sadece modern tüfek ve hançer taşımaya başlamışlardı.⁹⁹

Bertram Dickson'ın Hemavend Aşireti ile ilgili bulunduğu gözlemlere göre ise; Süleymaniye ve Kerkük arasındaki bölgede yaşayan haşmetli Hemavend (Hamawand) Kürtleri; kısrak, silah ve baskın yapmaktan başka hiçbir şeyi önemsemeyen ve bununla övünen yaklaşık iki bin tüfekli göçebe bir aşiret idi. Hemavendliler oldukça vahşi olup bölgeyi ve diğer Kürtleri dehşetleri ile kuşatmışlardı. Osmanlı hükümeti onları cezalandırmaya çalışmış, ancak askeri birliklerin birkaç manevrasından sonra onları tutuklayabilmiş ve sürgüne Trablusgarp'a yani Berberilerin içine göndermiştir. Onların reislerinden biri övünerek anlattığı hikayesine göre, sürgün yerine varduktan üç hafta sonra firar edip tüm yolu yürüyerek İran sınırına gelmişti. Hemavendliler, Araplara benzemek istediklerinden Arap giysilerine benzeyen giysiler giymekteydiler. Ayrıca kısraklara binip at satmak da başlıca özellikleri idi. Hemavendliler sürekli yapıp ettikleriyle ve güçleriyle övünüp dursalar da, aslında pek de zengin sayılmazlardı. Çadırları kirli, eşyaları ise çok az idi.¹⁰⁰

Herki Aşireti; 3000 haneden oluşan büyük göçebe bir aşiretti. Bu aşiretin bir kısmı Erzurum bir kısmı Van ve büyük bir kısmı da Musul taraflarında yaşamaktaydı. Herki Kürtlerinin tenleri koyu olduğu için komşuları onların Kürt değil vahşi bir ırk olduklarını söylemişlerdi. Herki kadınları çok cesur ve güçlü bir mizaca sahip idi. Öyle

---

Beg, s. 350; Izady, s. 170; Bertram Dickson, "Journey in Kurdistan", *The Geographical Journal*, Vol: 35.,No:4 (Apr. 1910), s. 376; BOA., Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y..PRK.ASK.), 30/16, (H. 02 Rebiülevvel 1303 / M. 9 Aralık 1885).

⁹⁹ Sykes, s. 456.

¹⁰⁰ Dickson, s.376.

ki korkusuz olan bu aşiretin kadınları yazın çadırsız da dışarda yatabilmekteydiler. Herki Aşiretine bağlı taifeler; Mendan, Zerhati, Zeydan ve Haji idi. Ayrıca güzel giysi ve süslemeleriyle de ünlü olan bir aşiret idi.¹⁰¹

Hesenanlı veya Hasananlı Aşireti; yaklaşık 3300 haneli büyük bir aşiretti. Hımıs, Malazgirt ve Varto bölgelerine bağlı yüz on köyde ikamet etmekteydiler. Hesenanlı Aşiretine mensup ahaliden bazıları yarı göçebeydi ve aşiret zamanla çadır hayatını terk edebilmiştir.¹⁰² Hesenanlılar, kendilerini “Kurmanç” olarak adlandırmaktaydılar. Bu aşiretin göçebeleri İran ovalarına göç etmezdi. Buna karşın İran bölgesindeki köylere baskınlar düzenlemekteydiler.¹⁰³

Kelhur Aşireti; yaklaşık on-on iki bin hane olan Kelhurlar, Zuhab’ın güneyinden Kirmanşah’ın Osmanlı Devleti ile sınır olan kesimine kadarki bölgelerde göçebe bir yaşam sürdürmekteydiler.¹⁰⁴ 1875 yılında İran’ın on bin haneli Kelhur Aşiretinden dört yüz hane reisleri Rıza Kuli Han ile birlikte Osmanlı topraklarına geçerek iltica ve dehalet talebinde bulunmuşlardı.¹⁰⁵

Menkur Aşireti; yaklaşık 2000 hane olan bu aşiret savaşçı ve yarı göçebe olup yazları Vezne bölgesinde yaşamaktaydı.¹⁰⁶ İran’ın tebaası olan Kürt Menkur Aşireti, Lahican meselesinden dolayı iki devlet arasında sürekli gündeme getirilmiştir. Osmanlı Devleti, Menkur Aşiretiyle ve iç meseleleriyle yakından ilgilenmiş, sık sık haklarında şebbenderler vasıtasıyla malumat almıştır. Menkur Aşiret reisi Abdullah Ağa’nın vefatından sonra Menkur Aşireti iki kısma bölünmüş bir kısmının başına kardeşi Kadir Ağa, diğer kısmının başına oğlu Payız Kakullah Ağa geçmişti.¹⁰⁷ Ancak çok geçmeden aralarında reislik mücadelesi başlamıştır. Menkur aşiret liderleri arasındaki reislik mücadelesine, mahalli idareciler ve bölgedeki diğer aşiretlerde müdahil olduğu için bu mesele Lahican bölgesini tehdit eden bir sorun haline gelmiştir. Menkur reisliği

¹⁰¹ Sykes, s. 458; Izady, s. 172; Dickson, s.364.

¹⁰² Sykes, s. 476, Izady, s. 173.

¹⁰³ Soane, s.39.

¹⁰⁴ BOA., Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y..A...HUS.), 292/163, (H. 30 Ramazan 1311 / M. 3 Mayıs 1894).

¹⁰⁵ BOA., Bab-ıAli Sadaret Dairesi Kalemleri, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi, (A. MKT. MHM.), 478/60, (H. 14 Cemazeyilahir 1292 / M. 18 Temmuz 1875).

¹⁰⁶ Sykes, s. 457.

¹⁰⁷ BOA., Y..A...HUS. 302/92, (H. 10 Muharrem 1312 / M. 14 Temmuz 1894).

meselesinden dolayı 1893 senesinde İran'ın Mameş Aşireti ile Menkur Aşireti arasında çatışma meydana gelmiştir.¹⁰⁸

Merziki Aşireti; 900 haneden oluşan ve Başkale yakınlarında yerleşik yaşam süren bir aşiretti.¹⁰⁹ Hem Osmanlı hem de İran bölgesinde nüfusu olan bir aşiretti.

Milan (Arusanlı) Aşireti; Aslında bu aşiret, büyük bir aşiret konfederasyonu (birkaç büyük aşiret birliği) olan Milli'ye dayandırılır. Kuzey Mezopotamya bölgesinde olan Milli konfederasyonu ile Milan Aşiretinin karşılıklı ziyaretleri ve benzer tüm ilişkileri sürmekteydi. Milan Aşireti Urmiye Gölünün kuzeybatısı, Selmas'tan Hoy'a kadar olan bölgede yaşamaktaydı. Bu aşirete bağlı taifeler; Dilmakan, Dolan, Dudakan, Halkan, Mamakan, Mamdulakan, Serman ve Şeyhakan idi.¹¹⁰ Mark Sykes'e göre, Milan Aşireti Dersimi Aşireti'nin bir koluydu ve bunlar Alevi olup Zazaki lehçesinde konuşmaktaydı.¹¹¹ Kaynakların Kürt aşiretleri hakkında farklı görüşler öne sürmesinin nedeni aslında göçebe bir yaşam süren aşiretlerin zamanla farklı bölgelere göç ederek yeni kollara ayrılmaları ve çoğalmaları idi.¹¹²

Miran Aşireti; yaklaşık 1000 haneden oluşan bir aşiretti. Küçük, çobanlıkla uğraşan bir aşiret olan Miran, bahar mevsiminde Cizre'den Van gölüne göç edip sonbahar da tekrar eski yerlerine dönmekteydi. Bir diğer deyişle bu aşiret, kış mevsimini Tıl Rımelan ile Cizre arasında, yaz mevsimini ise Siirt'te geçirirdi. Bu aşiret çeşitli kötülüklerinden dolayı zalim olarak bilinmekteydi. Miran Aşireti ile ilgili ilginç olan bir diğer husus ise Hristiyan ve Avrupalılara karşı çok dostane davranmalarına rağmen Müslümanlara karşı aynı tutumu sergilememeleriydi. Miranlılar, Van Gölü'nün yaklaşık on beş kilometre yukarısına çıkmakta Şırnak bölgesine geçmekteydiler. Bölgedeki bir diğer Kürt aşireti olan Goran ile aralarında uzun süreden beri devam eden kan davası vardı. Çok savaşçı ve cesur olan bu insanlar, daha çok hayvancılıkla uğraşırlardı.¹¹³

¹⁰⁸ BOA., Y..A...HUS. 277/31, s.2. (H. 18 Zilhicce 1310 / M. 3 Temmuz 1893).

¹⁰⁹ Sykes, s.462.

¹¹⁰ Izady, s. 172; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 359.

¹¹¹ Sykes, s. 467.

¹¹² Milan aşiretiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Frederick Millingen, *Wild Life Among the Koords*, Hurst and Blackett Publishers, London 1870.

¹¹³ Sykes, s.460; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 354.

Oramar Aşireti; Hakkari bölgesinde yaşayan bir aşiretti.¹¹⁴ Ayrıca Şeyh Ubeydullah Nehri'nin mensup olduğu aşiretti.¹¹⁵

Pişter Aşireti; Osmanlı topraklarında, Serdeşt'in yukarısındaki bölgelerde yaşayan küçük bir aşiretti. Mukri kökenli olarak bilinmektedirler.¹¹⁶ Aşirete bağlı iki taife vardı. Babekir Ağa taifesi; 200 hane olup yerleşik yaşam sürmekteydiler. Mukri Aşireti'nden olan bu taifenin emirleri Mir Abdal diye bilinmekteydi. Abbas Mahmut Ağa taifesi; bu taifenin nüfusu azdı. Ancak Mavit, Merge ve Kaladize adındaki üç bölgenin köy ve kasabaları bu taifenin kontrolü altındaydı ve hepsi Sünnî idi.¹¹⁷

Sencabi Aşireti; yaklaşık 2500 hane olan ve Pave ile Mahideşt arasında yaşayan bir aşiretti. Sencabi Aşireti yaz mevsiminde Elvend su kaynaklarına doğru göç etmekteydi. Aşirete bağlı taifeler; Abbasvend, Alivend, Allahyarhani, Bağı, Bavan, Çelavi, Dataca, Devletmend, Derhavar, Hegnazarhani, Celalavend, Kelalavend, Keka, Hoşravi, Kolkol, Nezka, Siminvend, Sufi, Surhaki ve Surhavend idi. Ancak asıl yerli Sencabi Aşireti yaklaşık 500 haneydi ve himayesinde yaşayan başka bir çok taife daha vardı. Bunlar Lor'a bağlı olan Erkevazi ve Tekevend; Caf Aşiretinden Berozi; Goran Aşiretinden de Tadnakçı taifeleriydi. Sencabi Aşireti, Kürtçe'nin Gorani lehçesini konuşmaktaydı.¹¹⁸ Aşiretin Goran, Baclan ve Kelhur ile olan ilişkileri iyi değildi. Şii inancına mensup bu aşiretin küçük bir kısmı hudutta kışlamaktaydı.¹¹⁹

Sipikanlı Aşireti; yaklaşık 3000 haneli bu aşiret Van Gölü'nün kuzeyinde yaşamaktaydı. Sipikanlı, Haydaranlı Aşireti ile aynı kaba davranışlara sahip bir aşiretti. Nüfus olarak kalabalık bir aşiret olmasına rağmen kendisine bağlı sadece bir taife vardı. Sipikanlı Aşireti'ne bağlı taifenin adı Mamakanlı idi. Mark Sykes'in iddiasına göre Mamakanlı Aşireti'nin eski bir Ermeni aşireti olan Mamagonians'ın torunları olduğu tahmin edilmekteymiş. Mamakanlılar, Malazgirt'in kuzeyinde yaşamaktaydılar.¹²⁰

¹¹⁴ Izady, s.173.

¹¹⁵ Soane, s.41.

¹¹⁶ Soane, s.42.

¹¹⁷ Muhammed Emin Zeki Beg, s. 349.

¹¹⁸ Izady, s. 168; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 380-382.

¹¹⁹ Soane, s. 44.

¹²⁰ Sykes, s. 477; İzady, s. 173; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 367.

Şikak Aşireti; Mark Sykes'ın 1908 tarihindeki eserine göre yaklaşık 6000 haneli saygın bir aşiret olan Şikak Aşireti yerli Ermeniler tarafından Revand olarak adlandırılmışlardı. Şikak Aşireti sadece yılın üç ayını çadırlarda geçirdiği için bir bakıma yerleşik aşiret de sayılabilir. ¹²¹Bu Aşiret Urmiye Gölü'nün kuzeybatısı ile Van Gölü arasında, Duston ve Kotur bölgelerinde yaşamaktaydı. ¹²² Hurşid Paşa, *Seyahatname-i Hudud* eserinde, Şakaki ya da Şekaki olarak adlandırdığı bu aşiretin bir miktarının Osmanlı Devleti'ne tabi olarak Hakkari bölgesinde yaşamakta olduğunu; bir miktarının ise bunlar yedi taife olup Avduyi, Henarcıyi, Kardar, Şerra, Busta, Küzki ve Kavara toplam 1250 hane olarak İran hükümetine tabiolarak yaşamakta olduğunu belirtmiştir. İran'a tabi taifeler Mergever, Bıradost ve Somay nahiyelerinde yaşamakta olup her sene İran hükümetine bir miktar vergi vermekteydiler. ¹²³ Sünnî bir aşiret olan Şikak, Şafi mezhebine mensuptu. ¹²⁴ İran'ın Şikak Aşireti, hükümetle sürekli anlaşmazlığa düşmekte ve hudut boylarında isyana kalkışmaktaydılar. İran hükümeti, aldığı sert tedbirlerle isyanları bastırıp onları hakimiyeti altında tutmaya çalışmıştır. ¹²⁵

Şemsiki Aşireti; yaklaşık 900 hane olan bu aşiret belli bir zaman göçebe yaşam sürdürdükten sonra yerleşik yaşama geçmiştir. Aşiret Van'ın doğusunda ikamet etmekteydi. Mark Sykes'in araştırmasına göre bu aşiretin ağası, aşiretin bireylerini düşük bir ırktan gördüğü için kendisinin Arap ırkından olduğunu düşünmekteydi. Aşiret bireylerinin çok çirkin olmalarının aksine aşiret ağası kibar ve yakışıklıydı. ¹²⁶

Şirvan (Shirvan) Aşireti; yaklaşık 1800 hane olan ve yerleşik yaşam süren Şirvan Aşireti, ismini ikamet ettiği bölgeden yani Şirvan'dan almıştır. Kerkük'ün kuzeyinde Babani ile Şeyh Bızını aşiretlerinin yakınlarında, Küçük Zap ile Has Nehri arasında yaşayan bu aşiret Sünnî mezhebine mensuptu. Tarımla uğraşan, misafirperver ve savaşçı bir aşiretti. Aşirete bağlı taifeler; Şirvani Hase ve Şirvani Bazıyan idi. ¹²⁷

Takuli Aşireti; yaklaşık 450 hane olan bu aşiretin Zilan Aşireti'nin bir alt kolu olduğu sanılmaktadır. Takuli Aşireti 19. yüzyılın başlarında Erzurum bölgesinden hudut

¹²¹ Sykes, s. 461.

¹²² Izady, s. 172.

¹²³ Hurşid Paşa, s. 248.

¹²⁴ Derviş Paşa, s. 104 -105; Şikak ve Milan aşiretiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Frederick Millingen, *Wild Life Among the Koords*, Hurst and Blackett Publishers, London 1870, s.344-369.

¹²⁵ BOA., Y..A...HUS. 265/163, (H. 24 Rebiülevvel 1310 / M. 16 Ekim 1892).

¹²⁶ Sykes, s. 462; Izady, s.173; Muhammed Emin Zeki Beg, s.356.

¹²⁷ Sykes, s. 458; Izady, s.170; Muhammed Emin Zeki Beg, s.347-348.

bölgelerinden olan Van'ın doğusuna göç etmiş ve bu yeni yerlerinde yerleşik hayata geçmişlerdi. Çok zayıf bir vücut yapısına sahip olan Takulilerin dış görünüşü Van Gölü'nün kuzeyindeki Sipikanlı Aşireti'ne benzemektedir.¹²⁸

Talabani Aşireti; yaklaşık 1050 haneli Kerkük ile Hanekin¹²⁹ arasındaki bölgede yaşayan büyük bir aşiretti. Tarımla uğraşan ve Sünni olan bu aşiretin asıl yurdu ise Lade Köyü idi.¹³⁰ Berzenci ailesi ile husumetleri olan bu aşiret, Berzenci Aşireti gibi önemli şeyh ailelerindendi. Sultan II. Abdülhamit Han tarafından desteklenmiş ve saygı duyulmuş bir aşiret olmasına rağmen Berzenciler ile aralarındaki husumetten dolayı Musul Vilayetinde asayişsizliğe neden olmuş ve cezalandırılmışlardı.¹³¹

Zend Aşireti; Hemedan'ın Güney ve kuzeybatı kesimlerinde yaşayan yaklaşık 600 hane olan bir aşiretti. Şii inancına mensup olan bu aşiret tarımla uğraşmaktaydı. Aşirete bağlı taifeler; Mamed, Aliyan (Ulyan), Kani (Ğeni), Salih Ağa ve Tahir Han idi. Zend Aşireti, Kerim Han Zend'in İran tahtındaki otoritesi ortadan kalktıktan sonra gelip Kefre ile Sirvan yolu üzerinde yaşamaya başlamıştı. Ayrıca bu aşiretin Aliyan taifesi Kerim Han'ın soyundan gelmekteydi.¹³²

Zengene Aşireti; Kirmanşah'ın güneybatısında, yani Kefre, İbrahim Hancı, Soma ile Kirmanşah çevresinde yaşamakta olan bu aşiret, 450 hane idi. Tarımla uğraşan bu aşiret Gorani ve Güney Kurmancisi konuşmaktaydı. Aşirete bağlı taifeler; Faris Ağa ve Rüstem Ağa idi.¹³³

Zilanlı Aşireti; Aşiretin bir kısmı Osmanlı topraklarından Eleşkirt'te, bir kısmı da Rusya topraklarından Revan'da yaşamaktaydı.¹³⁴ 19. yüzyılın sonlarında Rusya topraklarında yaşayan Zilan Aşireti'nden bazıları Osmanlı himayesine girmek isteyince Osmanlı

¹²⁸ Sykes, s. 461; Muhammed Emin Zeki Beg, s.355.

¹²⁹ Hanekin (Hanakin); Irak'ta bir şehir. İran sınırına yakındır. Bir tarım merkezi olan Hanekin'in çevresi aynı zamanda bir petrol bölgesidir.

¹³⁰ Izady, s. 171; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 347.

¹³¹ Ayrıca bkz. Davut Hut, Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909), (*Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), İstanbul 2006; Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamit Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset", *Divan*, 1999/2, s.153-168.

¹³² Izady, s. 169; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 347.

¹³³ Izady, s. 169; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 347.

¹³⁴ Muhammed Emin Zeki Beg, s.393.

Devleti, bu isteklerine olumlu cevap vermiş, Eleşkirt ve Beyazıt Sancağı taraflarına yerleştirmiştir.¹³⁵

1.3. OSMANLI-RUSYA-İRAN HUDUT BÖLGESİNDE YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNDE SOSYAL YAŞAM

1.3.1. Kürtlerde Aşiret Sistemi

Aşiret sistemi, mal (hane, aile), ocak/kabile ve aşiret gibi birimlere ayrılır. Aşiret sisteminin en alt temel birimi “mal”, hem hane hem aynı evi paylaşan aile gurubu hem de sülale anlamına gelir. Geleneksel aşiret reisleri de genellikle bu tür mal/sülaleden çıkardı. Aşiret reisinin mensup olduğu sülalenin özellikleri; büyük nüfuslu olma, zengin olma, çevre aşiretlerle ilişkilerde etkili rol oynama ve en önemlisi iç ve dış ilişkileri sağlama, her an gelebilecek tehlikelere hazır olma idi. Bir çok *malın* bir araya gelmesi “ocak/kabile”yi oluşturur. Erkek kardeşlerden ya da amca oğullarından türediğine inanılır. Çevre şartlarına adapte olmada, hasım gurup ve topluluklardan gelecek saldırılara karşı koymada ve birlikte hareket etmede kabilenin önemi artmaktadır. Kabileler ise “aşiret”i oluşturur.¹³⁶Aşiret Arapça bir kelime olup Ortadoğu’da yaygın olarak kullanılmaktadır. Terimin çoğulu olan “aşıra” ise aşiretler konfederasyonu olarak kullanılmaktadır. Aşiret konfederasyonu ise bir reisin yönetiminde aşiretten daha yüksek örgütsel birimdir.¹³⁷Bir aşirete mensubiyetin, ortak bir soydan gelmek, aynı yerde yaşamak, ortak bir tarihe sahip olmak gibi gereklilikleri vardır.¹³⁸Aşirette en temel ilke, ortak bir soy ideolojisinin var olmasıdır. Aşiret sisteminde soy ve şecere önemli ve vazgeçilmez sosyal statü faktörleridir. Şecerenin köklü olması ve geçmişi aşiret için gurur kaynağıdır. Aynı baba soyundan gelenler birbirlerine tutunarak aşiret içinde güçlü bir biz duygusunu yaratmaktadırlar. Biz duygusu ise sıkı bir dayanışmayı öngörmektedir. Aşiret içi bu birliktelik ve dayanışma dışarıya kapalılığı getirmekte ve diğer aşiretlere karşı saldırgan bir tutum benimsemesine yol açmaktadır. Güçlü bir biz

¹³⁵ BOA., BEO. 330/24712, (H. 11 Cemazeyilahir 1311 / M. 20 Aralık 1893).

¹³⁶ Özer, s.27; Türkdoğan, s. 57-64; Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, Çev: Gülhan Erkaya, İstanbul 2012, s. 132-135.

¹³⁷ Sait Ebinç, “Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)” (*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Ankara 2008, s. 15; Lale Yalçın-Heckmann, s. 136.

¹³⁸ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 87; Lale Yalçın-Heckmann, s.141.

duygusuna sahip aşiret, bir taraftan güçlenmeyi amaçlarken diğer taraftan rakip aşiretlerinde zayıflamasını istemektedir.¹³⁹

Sosyal ve siyasal bir birlik olan aşiret, güçlü, prestijli ve karizmatik bir lider tarafından yönetilir. Lider, başkalarını yönlendirme ya da onları kendi isteği doğrultusunda harekete geçirebilecek etki ve araçlara sahip olması bakımından Kürt aşiretlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir.¹⁴⁰ Kürtçe terminolojisinde aşiret, kabile, sülale reisleri arasında bir ayırım yapılmaz, hepsi için *ağa* terimi kullanılmaktadır.¹⁴¹ Osmanlı Devleti resmi yazışmalarda Kürt aşiret liderleri için *ağa* terimini kullandığı gibi *reis*¹⁴² terimini de kullanmıştır. Günümüzde de kullanılan toprak sahipliğine dayanan ağalıktan çok farklıdır, çünkü aşiret lideri, herhangi bir toprak parçasına sahip olduğundan dolayı bu unvanı almamıştır. Aşiret reisi, hükmedebilme, yönetebilme zeka ve kabiliyetine sahip olma, aşiret için tehdit oluşturabilecek bir durumu kavrama ve buna yönelik gereken tedbirleri alabilme, aşiret içi ya da aşiretler arası anlaşmazlıklarda arabulucu olabilme, devlet ile aşiret arasındaki ilişkileri aşiret lehine olacak şekilde yürütebilme ve aşiretin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayabilme gibi aşiretin idamesini sağlayabilecek önemli vasıflara sahip olmalıydı. Aşiret reisliği yetkisini kazanma duruma bağlı olarak değişiklik göstermekteydi; babadan oğula geçme, aşiret tarafından seçilme ya da hükümet makamlarınca atanma gibi belli ilkelere bağlı olarak gerçekleştiği gibi hiçbir kaide kabul edilmeyip rekabet, hile ve zorbalıkla da elde edilebilirdi.¹⁴³ Kürt Aşiret sisteminde liderlik, yapısal olarak üç şekilde görülmektedir; 1. Sadece aşiret reisliği, 2. Dini liderlikle bütünleşen aşiret reisliği, 3. Aşiret ve dini liderlikle birlikte etnik ve ulusal liderlik iddiasını güdenler.¹⁴⁴ Aslında aşiret ve devletle ilgili farklı durumlar da, farklı liderlik tiplerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Devletin otoritesinin daha zayıf olduğu durumlarda, lider “eşkıya” tiplmesiyle etrafında topladığı paralı adamlarla tam bir tehdit unsuru olabilmekteydi. Aşiret, devletin otoritesini tanıdığı

¹³⁹ Faruk Sümer, “Yerel Bir Güç olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu”, (*Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*), Ankara 2009, s. 83.

¹⁴⁰ Faruk Sümer, “Yerel Bir Güç olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu”, s. 22-23; Cengiz Kartın, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele Döneminde Doğu Anadolu Ve Güneydoğu Anadolu’daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti”, (*Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Kayseri 2005, s.51-53.

¹⁴¹ Bruinessen, s. 132.

¹⁴² Arapça *re’is*, çoğul *ru’esa*

¹⁴³ Nikitine, s. 248; Bruinessen, s. 127-128.

¹⁴⁴ Ayşe Yıldırım, “İki Aşiret Arasında Kültürel Rekabet ve Çatışma”, (*Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2004, s. 58.

zamanlarda ise eşkıya tiplemesinin tersi olarak, aşiret lideri bulunduğu bölgede anlaşmazlıkları çözen, arabulucu ve etrafı sadık adamlarla çevrili bir güç olabilmekteydi.¹⁴⁵ Devlet ile Kürt aşiret liderleri arasındaki karşılıklı ilişkiler, durum, zaman ve çıkarlar doğrultusunda farklılık göstermekteydi. Aşiret liderlerinin devlet nezdindeki konumları, unvanları devlete olan sadakatleri ve hizmetleri ile belirlenmekteydi. Bunun yansısı Kürt aşiret liderleri arasındaki rekabet, devlet ile olan ilişkileri zorlaştırmaktaydı. Hükümet, bölgede otoritesini sağlamak amacıyla bazı Kürt aşiret reislerini, rakiplerine karşı desteklemiştir.¹⁴⁶ Aşiret reislerinin bağlılıklarını kazanmak adına onlara unvanlar verip, kaftanlar giydirip, maaşlar bağlayıp ve emirlerine silahlı kuvvetler vermiştir. Hükümetin uyguladığı bu politikalar istenen neticeyi vermemiştir, çünkü desteklenen sadık aşiret reisinin rakipleri diğer bir deyişle husumet içinde olduğu aşiret reisleri vardı. Bu durumda rakip aşiret reisi, devlete karşı hoşnutsuzluğa hatta ayaklanmaya itilmiş olunmaktaydı.¹⁴⁷

Aşiret sosyal yapısında en üst makamda aşiret reisi yer almaktadır. Sosyal güç ve otorite aşiret reisinin elinde olduğundan siyasi ilişkiler onun denetiminde gelişmektedir. Aşiret içi ve aşiretler arası çatışma ve rekabetlerde aşiret reisinin konumu yükselir ya da düşer. Bu nedenle aşiret liderliği ile çatışmalar birbiriyle sıkı sıkıyla ilişkilidir. Liderin siyasi otoritesi çatışmalardaki çözümcü ve politik yaklaşımıyla güçlenmektedir. Aslında çatışma ve ihtilaflar rakip reisler arasında güç mücadelesinin bir sonucudur. Aşiret reislerinin en önemli görevi çatışmalarda önderlik etmek ve diğer aşiret ya da kabileler ile birlikte savaşı yürütmektir. Aşiret reisleri, aşiretler arası çatışma ortamından bir nevi beslenmektedir. Hırslı aşiret liderleri, otoritelerini güçlendirmek, siyasi bir prestij kazanmak, aşiretinin birliğini korumak, ekonomik açıdan zenginleştirmek ve aşiretini

¹⁴⁵ Lale Yalçın-Heckmann, s.165.

¹⁴⁶ İran hükümeti, bir taraftan da Menkur ve Mameş aşiretleri arasında rekabet oluşturarak herhangi biri tarafından İran hükümetine karşı bir itaatsizlik zuhur ederse diğerinin yardımıyla o aşiret cezalandırmaktaydı. BOA., Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratu (Y.. PRK. EŞA.), 18/53, s.4.5. (H. 23 Safer 1311 / M. 5 Eylül 1893).

¹⁴⁷ 1894 yılında Caf Aşiretinin eski reisi Mahmut Paşa'nın da talebi üzerine hükümet, Mahmut Paşa'ya maaş ve unvanlarını iade ederek İstanbul'dan ayrılıp Musul'a dönmesine izin vermiştir. Mahmut Paşa, İstanbul'da göz hapsinde tutulduğu sırada devletin emriyle, Gülanber Kaymakamlığına ve aşiret reisliğine kardeşi Osman Bey geçmişti. Mahmut Paşa, aşiretinin yanına döner dönmez kardeşiyle reislik mücadelesine girmiş ve eski konumuna kavuşmak için aşiret beylerini ve ahalisini Osman Bey'e karşı kışkırtarak aşirette iç çatışmaya neden olmuştu. Mahmut Paşa'nın Osman Bey'in yeni getirdiği düzenden memnun olmayan aşiret beylerini yanına çekmesi ve onlardan destek alması zor olmamıştır. Çünkü aşiret beyleri her şeyden önce kendi menfaatlerini düşünmekteydiler. Bu yüzden menfaatleri için engel teşkil eden Osman Bey'in azlını talep etmişlerdi. BOA., BEO. 598/44837, s.8. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895). Ayrıca bkz. Bruinessen, s. 126.

büyütebilmek için çoğu zaman bir çatışma ortamı aramaktadır.¹⁴⁸ Hudut boylarındaki Kürt aşiretleri ile ilgili devlet makamlarını en fazla meşgul eden sorunların başında aşiretler arası çatışmalar gelmekteydi. Devletin yerel makamları aşiretler arası çatışmalarda çoğu zaman çaresiz kaldığında, merkez hükümet olaya bizzat müdahale etmekte, bölgeye yüksek yetkilerle donatılmış müfettiş ve asker sevk etmekteydi.¹⁴⁹

Osmanlı Devleti 16. yüzyılda Çaldıran galibiyetinden sonra Kürt aşiretleri ve yöneticileri ile olan ilişkilerinde daha ihtiyatlı davranmıştır. İran ile sınır bölgesinde yaşayan Kürtler, bölgenin stratejik durumundan dolayı Osmanlı Devleti için büyük bir önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti, Kürt aşiretlerini Osmanlı sistemiyle bütünleştirmeye çalışmıştır. Geleneksel Osmanlı sancak yönetimi yanı sıra Kürtlerin yaşadığı bölgelerde iki farklı idari birim uygulanmıştır:

1. *Yurtluk ve Ocaklık*; sancakların idaresi bölgeye eskiden beri hakim olan Kürt yöneticilerine belli şartlar altında verilmiştir. Ekrad sancakları da denilen bu sancakların beyleri ölene kadar beyliğini yürütür, öldüğünde ise varsa oğulları yoksa akrabalarından biri yerini alırdı. Diğer bir deyişle idare aile içinden bir kişiye devredilirdi. Devlet, ihaneti kesinleşen sancak beyinden görevi alıp oğlu ya da akrabasına devredebilirdi. Ekrad sancakları diğer klasik sancaklarda uygulanan askeri yükümlülüklerle tabi olup has ve zeamet arazilerini kapsıyordu.

2. *Hükümet Sancakları*; en yüksek imtiyazlara sahip idari birimdi. Osmanlı Devleti diğer sancaklara nazaran yönetimi zor olan bölgelere bu idari birimi uygulamıştır. Devlet, hükümet sancaklarının iç işlerine karışmaz, fakat atamaları resmi belgeyle onaylardı. Tahrir ve tımar sistemi uygulanmazdı. Hükümet sancaklarında da sancakbeyinin ölümü veya devlete ihaneti halinde yerine oğullarından ya da akrabalarından biri tayin edilirdi. Savaş zamanlarında beraberindeki askeri kuvvetle beylerbeyinin emrine girerdi.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Bruinessen, s. 127-128; Faruk Sümer, s.91.

¹⁴⁹ 1887 senesinde Osmanlı hükümeti, asayiş ve düzenin yeniden tesisi için Musul'a Yaver-i Ekrem Kurt İsmail Hakkı Paşa'yı göndermiş ve başkanlığında Kerkük'te Divanı-ı Harbi Örfi mahkemesi kurdurmuştur. BOA., Dahiliye Mektubi Kalemi, (DH.MKT.), 1467/7, (H. 15 Rebiülevvel 1305 / M. 1 Aralık 1887).

¹⁵⁰ Özoğlu, s.75-76; Faruk Sümer, "Yerel Bir Güç olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu", s.69; Bayram Kodaman, *II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:67, Seri: IV Sayı: A.21, Ankara 1987, s.13-20.

Osmanlı yönetiminden önce bölgedeki Kürt aşiretlerinin yöneticileri soylu bir aile geçmişi olan Kürt mirleri idi. Osmanlı, kendisine sadık olan bu mirlerin otoritelerini kabul etmiş, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak idari sistemiyle merkeze bağlamıştır. Emirlikler aşiretlerden ya da aşiret birliklerinden oluşuyordu ve aşiretlerin doğrudan devlet ile ilişki kurdukları yönetim birimi bu emirlikler idi. Kürt emirleri hüküm sürdükleri bölgelerden aldıkları vergiler ve Osmanlı desteği sayesinde 19. yüzyıla kadar özerk ve rahat bir yaşam sürebildiler.¹⁵¹

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk yarısına kadar hudut boylarındaki Kürt aşiretleri ile olan ilişkilerini belli haklar ve imtiyazlar verdiği emirlikler vasıtasıyla yürütmüştür. Hudut bölgesinde yaşayan Kürt aşiretlerinin idari yönetiminden XIX. yüzyılın ortalarına kadar Kürt emirlikleri sorumluydu. 19. yüzyılda en önemli Kürt emirlikleri güneyden kuzeye doğru, Süleymaniye merkezli Baban, Revanduz merkezli Soran, Amidiye merkezli Bahdınan, Çölemerik merkezli Hakkari, Cizre-Botan, Garzan ve Şirvan beylikleri idi. Bitlis, Mahmudi, Hizan gibi kadim emirlikler varlığını sürdürse de bu yüzyılda eski güçleri kalmamıştır.¹⁵²

II. Mahmut, 1808 yılında başlayan saltanatıyla, devlet yönetiminde yeni politikalar uygulamıştır. Osmanlı Devleti, Batının ekonomik ve askeri üstünlüğü ile baş edebilmek ve Rusya ve İran'ın tehditlerine karşı koyabilmek için İran sınırındaki toprakları dahil yeniden bir yapılanmaya girmiştir. Taşrada daha merkezîyetçi bir usule geçmiştir. Hükümet, merkezileştirme politikasını Doğu vilayetlerinde de uygulamak istemiş ve Reşit Paşa'yı Sivas valiliğine atamıştır. Reşit Paşa'ya bölgeyi ıslah etmesi için geniş yetkiler verilmiştir. Sivas'tan Van'a, Hakkari'nin batısından Musul'un Kuzeyine kadar uzanan bölgeler onun yetkisine verilmiştir. Fakat bu bölgeleri merkezi hükümete doğrudan bağlamak ve gereken ıslahatları yapmak hiç kolay olmayacaktı. Çünkü bu topraklar başına buyruk davranan emirlerin yönetimindeydi. Bunlara arasında en güçlü olanı, Cizre, Mardin ve Musul bölgesinin kontrolünü elinde bulunduran Revanduz Beyi Mehmet Paşaydı. Revanduz, Hakkari ve Kuzey Irak'ın Sincar bölgesinde yapmaya

¹⁵¹ Cabir Doğan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri Ve Statüleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:23, Mayıs 2011, s.31-32; Cabir Doğan, " II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileştirme Politikasının Doğu Vilayetlerine Uygulanması", *Turkish Studies*, Sayı:6/4 2011, s. 518.

¹⁵² Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1866)*, İstanbul 2011, s. 26. Ayrıca bkz. R.P. Giuseppe Campanile, *Kürdistan Tarihi*, Çev: Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 17-46.

çalıştığı idari düzenlemeler bölgede isyanlarının başlamasına sebep oldu. Çünkü Kürt emirleri, sahip oldukları gücü ve nüfuzu kaybetmekten korkmuşlardı.¹⁵³

Osmanlı Devleti'nin merkezi sisteme geçmesiyle sorun teşkil eden emirlikler tek tek ortadan kaldırılmıştır. Bölgede o zamana kadar asayiş ve düzeni temin eden emirliklerin ortadan kaldırılması bölgeye düzenden ziyade düzensizlik getirmiştir. Çünkü meydana boş bulan aşiretler, kendi aralarında güç ve üstünlük kurma mücadelesine girmişlerdir. Ayrıca aşiret reisleri ve dini gücü elinde bulunduran şeyhler bölgede sosyal-siyasal örgütlenmenin temel belirleyicisi olarak tekrar ortaya çıkmışlardır.¹⁵⁴ Bunun neticesinde huzursuzluk ve asayişsizlik giderek artmıştır. Emirler sürgüne gönderilip yerlerine merkezden valiler atanınca, bu durumdan yaralanmak isteyen aşiret reisleri güçlerini ve otoritelerini artırmak için birbirleriyle çatışmaya başladılar. Emirler, aşiret reisleri arasında meydana gelen rekabet ve husumetleri akılcı yöntemler ile çözebiliyor olayların büyümesine engel olabiliyorlardı. Olayları bastırma yöntemleri bazen katı olsa da başarılıydı. Emirlerin yerine atanan valiler, bu başarıyı gösterememiştir. Nedeni ise valilerin bölge ahalisinin kültürüne ve sorunlarına yabancı olmalarıydı. Buna karşın emirler, bölgeye kültürel, ekonomik ve siyasal olarak hakim kişilerdi. Emirlerin bölgenin nüfuzlu Kürt aşiretlerinden gelmeleri, ahali üzerine otoritelerini kurmalarını kolaylaştırmıştı. Valiler ahali üzerinde meşru bir otorite kuramamış, kendilerini kabul ettirememişlerdi. Aşiretler arası çelişkilere ve kan davalarına çözüm getiremeyen bazı valiler ise çatışmaları körüklemiştir. Emirlerin ortadan kaldırılması ve valilerin bölgeye hakim olamamaları neticesinde aşiret şeyhleri durumdan istifade ile politik önderlik rolünü üstlenmişlerdi. Aşiretler arası çatışmalar beklenmedik boyutlara ulaşınca aşiretlerin bölgede nüfuzlu şeyhleri sorunlara çözüm bulacak kişiler olarak görmeleri, şeyhlerin otoritelerini kuvvetlendirmiştir. Bilhassa Osmanlı hudut boyundaki Kürtlerde, Kadiri ve Nakşibendi tarikat ve şeyhleri büyük bir saygınlığa sahip olmuştur.¹⁵⁵

1.3.2. Kürt Aşiretlerinde Aile ve Akrabalık İlişkilerinin Yapısı

Aşiret yapısının en temel birimi olan “mal”, hem hane hem aynı evi paylaşan aile gurubu hem de sülale anlamına gelmekteydi. Mal, ortak bir atadan geldiklerini öne

¹⁵³ Cabir Doğan, “ II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileştirme Politikasının Doğu Vilayetlerine Uygulanması”, s.511-517; Özoğlu, s. 87; Sinan Hakan, s. 55-116; Nikitine, s.358; Celil, s. 90-100.

¹⁵⁴ Denise Natali, *Kürtler ve Devlet*, Çev: İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s.42.

¹⁵⁵ Bruinessen, s. 339-340.

süren bir gurup insanı kapsadığında sülale anlamına gelmekteydi. Mal kelimesi yerleşim mekanı ve aynı yerde ikamet eden akraba gurubu anlamında kullanıldığında yerleşim ve akrabalığı belirtir. Mal terimi birlikte oturan, tüketen ve üreten hane halkını nitelediğinde ise aile anlamına gelmektedir. Aile olmanın esası üretim ve tüketimin ortak olması, mülkiyet ayrımının olmaması ve genel olarak bir erkeğin yönetiminde olmasıdır. Mal olmanın esası mülkiyettir, eğer birkaç hane olsa da harcamalar bir kişinin idaresinde ise bu birkaç hane tek “mal” diğer bir deyişle tek aile olarak kabul edilir ve yöneten kişinin adı ile bu aile tanımlanır. Örneğin, male Mehmet (Mehmet’in evi), male Rıza (Rıza’nın evi) gibi.¹⁵⁶ Aile yapısında baba ve evlatları bir dayanışma içinde aynı evde kalmakta, oğullar evlense bile aynı evde kalabilmektedir. Ailenin büyüğü olan baba öldüğünde dahi aynı hane de yaşayan evli erkek kardeşler ayrılmadıklarında o hane yine ölen babanın adı ile ifade edilmektedir. Yeni hane ise evli ve çocuklu erkeğin babasının hanesinden ayrılarak, ayrı bir yerleşim ve ayrı bir mülkiyet kurmasıyla oluşur. Evden ayrılan çiftin çocuklarının erkek ve büyük olmaları yeni hane kurmalarını kolaylaştırmaktadır. Geçim durumunu sağlayan en büyük etmen olarak büyük kuvvetli erkek evlatlar görülmektedir. Kız evlatları olan çiftin babanın hanesinden ayrılması ve yeni hane kurması pek mümkün görülmemektedir. Yukarıda değinildiği üzere hanenin reisi evin yaşça en büyüğü ki bu genellikle baba olur, babanın vefatıyla reislik eğer herhangi zihinsel ve fiziksel bir sakatlığı yoksa yaşça en büyük erkek kardeşe geçer. Ayrıca evin reisliğini kadının üstlendiği hanelerde mevcuttur. Eşleri savaş, kan davası vb. durumlarda vefat ettiğinde Kürt kadını, eğer yetişkin erkek evlatları yoksa evin veya aşiretin yönetimini devralabilir. Ekonomik geçimden, akrabalık ilişkilerinden ve hane halkının davranışlarından ve onlar ile ilgili önemli kararlardan hane reisi sorumludur.¹⁵⁷

Yukarıda “mal” yani hanenin yapısı ve işleyişi ile ilgili belirli esaslara değinildikten sonra hanenin oluşumunu sağlayan evliliğe değinecek olursak, Kürtlerde evlilik tek eşli olduğu gibi İslamiyet’in uygun gördüğü çok eşliliğe de sık rastlanmaktadır. Çok eşlilik daha çok maddi gücü olan Kürt erkeklerinde görülmektedir. Bilhassa aşiret reislerinden dörtten fazla eşli olanlar da vardı, Botan emiri Bedirhan’ın 14 karısı vardı.¹⁵⁸ Kürtler,

¹⁵⁶ Yalçın-Heckmann, s.205-206.

¹⁵⁷ W.R. Hay, *Kürdistan’da İki Yıl 1918-1920*, Çev: Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2005, s.52; Yalçın-Heckmann, s. 217-218.

¹⁵⁸ V. Minorsky, Th. Bois & D.N. Mac Kenzie, s. 132.

inanç ve yaşamları gereği fuhuş ve zinayı hoş karşılamazlar, evlilik temeline dayalı aile yaşamını uygun görmektedirler.¹⁵⁹ Bu nedenle evlilik yaşı küçüktür. Akrabalar bilhassa kuzenler, amca çocukları arasında evlilik yaygındır. Kayınpeder, aynı zamanda yeğeni olan damadını tanıması, mirasın yine aile içinde kalması gibi avantajları vardır. Aşiretler arası mücadelelerinin yoğun olduğu zamanlarda bu tür evliliklerle aile bağlarını kuvvetlendirmekteydi. Ayrıca bu tür evlilikler başlık parasının daha düşük olmasını sağlamaktaydı. Kız kardeşlerin değiş tokuşu yani *berdel* usulü evlilik ile başlık parası ödenmemekteydi. Bu yüzden çoğu zaman berdel usulü tercih edilmekteydi. Başlık parası ödenmez sadece düğün masrafları karşılanırdı. Akrabalar dışında yabancı ile evlilikte mümkündü. Köy halkından ya da aynı aşiretten biriyle evlilik de söz konusu olabilirdi. Fakat sıkı aşiret bağlarına sahip aileler genel olarak akraba içi evliliği tercih etmekte dışarıya kız vermemekteydi. Bu tutum kız kaçırma olaylarının artmasına neden olmaktaydı. Kız kaçırma olaylarında talep edilen yüksek meblağda başlık parası ile olaylar tatlıya bağlandığı gibi para kabul edilmeyip kan davasına da dönüşebilirdi. Kürtlerde kız kaçırma meselesi; kız kaçma ya da kaçırılma olaylarında eğer kız kendi isteği ile kaçmışsa hemen başlık alınıp babaya verilirdi. Eğer kaçırma, zorla olduysa en ağır cezalardan olan kaçırmanın mülkü talan edilirdi. Kız kaçırma, dışardaki aşiretlerden olursa aynı saatten itibaren o aşiretle ilişkiler kesilirdi ve iki aşiret arasında düşmanlık başlardı. Şayet oğlan kendi aşiretinden çıkarsa sadece oğlanın mensup olduğu aile ile düşmanlık olurdu. Aşiret ile dostluk ilişkilerine devam edilirdi. Kürt aşiretlerinde boşanma olayına pek rastlanmaz, fakat erkek eğer eşi kısır ise ya da erkek evlat doğurmazsa onu boşayabilir ya da boşamayıp yeniden evlenip iki karısı ile birlikte yaşayabilirdi. Aynı erkekle evli kadınlar birbirlerine “hewi” (kuma) derler. Eğer erkek kadından farklı bir sebepten dolayı boşanıp onu evden kovarsa kadın babasının evine geri döner ve yeniden evlenmesi zorlaşır. Kadının kocası öldüğünde dul kalmış olan kadın, kayınpederinin ya da kayınbiraderinin evinde kalabilmekte ve eşinin kardeşi ile evlenebilmekteydi. Ölen kocanın erkek kardeşi ile evlendirmenin esası ailenin namusunu korumaktı. Bu uygulamayla dul eşin namusu ve varsa çocukları korunmuş; ölen kardeşin ve ailenin adı lekelenmemiş olmaktaydı.¹⁶⁰

¹⁵⁹ E.W. Charles Noel, *Kürdistan 1919*, Çev: Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, s.25-26.

¹⁶⁰ W.R. Hay, s.52-54; V. Minorsky, Th. Bois & D.N. Mac Kenzie, s. 130-133; Yalçın-Heckmann, s. 221-225; Nikitine, s. 258 – 259; Gökalp, s. 75;

Kürt hanesinde reis babadır, ailenin ve mülkün idaresi onun elindedir. Babanın otoritesi ve emirleri tartışılmaz ve itaat edilir. Babadan sonra onun yerine geçecek olan kişi evin büyük oğludur. Bu yüzden Kürtlerde yapılan müzakerelerde rehine olarak aşiret reisinin büyük oğlu verilmekteydi. Kürt ailesinde güçlü bir hiyerarşi vardır. Baba hizmet istedi mi sorgusuz sualsiz evlatları koşturur, aynı şekilde büyük oğullun hizmetine de kendisinden küçük kardeşleri koşturmaktadır. Saygı hususuna son derece dikkat edilmektedir. Babanın mirası erkek çocuklarına kalır. Eğer çocukları yoksa miras babanın kardeşlerine ya da yeğenlerine geçer.¹⁶¹

Kürt aşiretlerinde akrabalık ilişkileri; Kürtlerde kan bağı, soy, ortak ata, ortak geçmiş ve karşılıklı çıkarlar akrabalığın belirleyici unsurlarındandır. Aşiretler kendilerini büyük akraba grupları olarak görmektedir. Bir aşirete mensup olan kişi, aynı aşiretin diğer grupları ile baba soyundan akrabalarıdır. Bir aşirete mensup kişi akrabalık bağlarını daha gerilere götürebildiği için bir aşirete mensup olmayana nazaran daha çok akrabaları vardır.¹⁶² Aşiret üyelerinin gözünde aşiret sistemi ve aşiret ilişkileri akrabalık temelinde olsa da aşiret içerisinde hiyerarşik bir yapı mevcuttur. Aşiret lideri, hangi akraba terimine girerse girsün aşiret üyesi için o bir aşiret reisidir. Hiyerarşide en yüksek makamda aşiret reisi bulunmaktadır. Aşiret içerisinde akraba grubundaki herhangi bir üye maddi ve manevi bir güçlkle karşılaştığında akrabalar devreye girer ve büyük bir biz duygusu öne çıkar. Yardıma muhtaç olan kişiye gereken destek verilir.¹⁶³

1.3.3. Kürt Aşiretlerinde Kadın ve Erkeğin Rolü

Hudut boylarındaki Kürt aşiretlerinde yerleşik ve göçebe yaşam tarzına göre kadın ve erkeğin rolü değişmekteydi. Yerleşik yaşam tarzında bilhassa kent merkezlerinde erkeğin konumu ön plana çıkmış, kadın geri planda kalmıştır. İslami unsurlara dikkat edilmiş haremlik-selamlık anlayışı ile birlikte kadın ev alanıyla sınırlandırılmıştır. Göçebe yaşam tarzında tam eşitlik söz konusu olmasa da kadın ve erkek arasında nispeten roller bakımından eşitlik vardı. Hatta göçebe kadın, erkekten daha fazla çalışıp ürettiğinden evin idaresinde en fazla o söz hakkı sahibi olmuştur. Kürt kadınları çok

¹⁶¹ Nikitine, s. 211-212.

¹⁶² Yalçın-Heckmann, s. 253-287.

¹⁶³ Ferhat Tekin, "Hakkari Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları", (*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Konya 2005, s. 64-65.

çalışkan ve beceriklidirler. Ağır ev işleri kadınlar tarafından yapılır. Hayvanların yükünü yükleyip indiren, sürüyü sağan, suyu getiren, yakacağı toplayan bütün bu ağır işleriyle birlikte sırtlarında ve eteklerinde çocuklar yetiştiren Kürt kadınları, zamanla yıpranıp kadınsal çekicilik ve güzelliklerini yitirmekteydiler. Aşiret reislerinin hanımlarının ve maddi durumları iyi olan Kürt kadınlarının hizmetlerinde çalışan kadınlar olduğundan onlar süslerini ve güzelliklerini korumayı bilmişlerdir. Dış güzellikleri zamanla ağır işlerden dolayı yitip gitse de Kürt kadınları dayanıklı ve cesurdur. Çok iyi ata binerler ve erkeklerle boy ölçüşmekten çekinmezler. Dağlara tırmanırken de hiçbir engelden yılmazlar.¹⁶⁴

Batılı gezginlerin seyahatnamelerinde, gezginlerin hayret ettiği husus, İslam dinine mensup olan Kürt kadınlarının hemen yanı başındaki Türk, İran ve Arap kadınlarına göre daha rahat giyinip ve davranması olmuştur. Kürt kadını özgür ve konuşkan bir özelliğe sahip olup kocasının yanında rahat davrandığı gibi erkeklerin bulunduğu ortamda da söz sahibi olmayı bilmiştir. Kadınlar yüzlerini örtmezler, kalabalıkta erkeklerle aynı ortamda bulunmaktan çekinmezler. Kadın, kocası evde yokken eve erkek misafir kabul etmekte, kocası eve gelene kadar misafirle ilgilenip konuşmakta, kocası atını bağlayıp çadıra gelene kadar da misafirini yalnız bırakmamaktadır. Haremlik-selamlık olgusu yoktur. Kürt kadını Arap ve İran kadını gibi çarşaf giymemiş ve eve kapatılmamıştır. Bayram ve düğünlerde kadınlar erkeklerin olduğu ortamda kültürlerine has oyunlar oynadıkları gibi şarkı söyleyip dans (halay) etmişlerdir.¹⁶⁵

Kürt kadını ile ilgili çekici bir nokta da şudur ki, yiğit, güzel ve savaşçı bir kadının çocuğu, babası anası kadar nitelikli değilse annesinin adı ile çağırılmaktaydı. Yabancı gezginlerin nazarında, Kürt kadını diğer göçebe halklarda olduğu gibi çalışkanlığı ve dayanıklılığı ile tanınmıştır. Çocuğu sırtında çadır kurmuş; keçi, koyunları sağmış ve erkeğin silahının bakımını yapmıştır. Kürt kadını, yağmurda karda fırtınada sürekli çalışan hareket halinde olan bir aile bireyi idi. Ev hayatında büyük bir otoriteye sahiptir.

¹⁶⁴ Noel, s.25-26; Nikitine, s. 198; W.R. Hay, s. 51-52.

¹⁶⁵ Jemal Nebez, *The Kurds History and Culture*, Translated into English by: Hanne Kuchler, Western Kurdistan Association Puplication-London 2004, s.32-33; Ely Bannister Soane , Report on the Sulaimania District of Kurdistan, Revise: Meena, Review: Dr. Andrew Hyde, Kurdology Center, Sulaimani, 2008, s.83; Nikitine , s. 202.

Reis baba görünse de evi asıl yöneten odur ve hizmetçiler onun emrindedir; yemekleri bölüştüren odur, sofraya onun izniyle oturulur.¹⁶⁶

Batılı araştırmacılara göre Kürt erkeği; “yağmalama, nankörlük, haydutluk gibi özelliklere sahip olan Kürtler, ne kadar vahşi olsalar da büyük bir onur duygusuna sahiptirler. Cesur sözünün eri, özgürlüğü seven ve konuksever insanlardır. Kan davaları, talan ve soyguna aşırı bir tutkuları vardır. Yol kesmek, soymak, talan etmek, halk arasında kahramanlık olarak yer edinmiştir.”¹⁶⁷ Kürt, sarsılmaz bir dürüstlük, verilen bir söze bağlılık, yakınlarına karşı büyük bir şefkat, kadına karşı diğer Müslüman milletlere göre daha insanca davranış ve aşireti için canını seve seve feda etme gibi meziyetlere sahiptir.¹⁶⁸

Göçebe yaşamın da etkisiyle Kürt erkekleri vahşi bir mizaca sahiptiler. Sert iklimlerin, dağların ve yüksek yaylaların adamlarıydılar. Tarımla toprakla pek uğraşmayan Kürt erkeği, hayvancılıkla geçinmekteydi. Yüksek yaylalarda hayvanlarını otlattıklarından dışardan gelecek her türlü tehlikeye açıktılar, bu tehlikeler onları korkusuz kılmıştır. Kürtler, yaşam tarzlarından dolayı sürekli bir mücadele içindeydiler, yazın komşu aşiretler ile otlaklar için mücadele edip sürülerini de soygunculardan korumak zorundaydılar. Kışın güneye indiklerinde ise Bedeviler ile çarpışmak zorundaydılar. Bedeviler hayvan hırsızlığını onursuz bir iş olarak görmezlerdi. Kürt erkeği, cesaret ve savaş sanatı yönünden Bedevilerden üstündür, bu yüzden Bedeviler, savaşmak yerine kaçmayı tercih ederler.¹⁶⁹

Kürt erkeği, silaha olan tutkusu, avcılığı ve savaşçılığı ile bilinmektedir. Vahşi, otorite tanımaz mizaçları yüzünden *Kürt* ismi neredeyse eşkıyalık ile eş anlamlı hale gelmiştir. Göç zamanlarında Kürtler yaylalara vukuatsız çıkmayarak, çevre köylere saldırıp talan ve yağmada bulunmaktaydılar. Zaten Kürt erkeklerinin iki geçim kaynağı vardı, biri hayvancılık diğeri eşkıyalık idi. Gasp, yağma, cinayet ve kaçakçılık gibi suçlar işleyerek ahalinin huzurunu ve bölgenin asayişini bozan Kürt eşkıyası, bu yapıp ettikleri ile gurur duymaktaydı. Kürde göre, eşkıyalık suç sayılmazdı, eşkıyalık yiğit bir adama yakışan

¹⁶⁶ Dickson, s. 364; Nebez, s. 33-34; *Batılı Gezginlerin Seyahatnamelerinde Kürtler*, Der. Ve Haz. İlhami Yazgan, Aspas, Mart 2000, s. 23,46 -47; Sykes, s.454; Nikitine, s.207.

¹⁶⁷ *Batılı Gezginlerin Seyahatnamelerinde Kürtler*, s. 9.

¹⁶⁸ Nikitine, s.159-160.

¹⁶⁹ Nikitine, s.143-144.

eylemişti. Vilayetlerden Kürt eşkıyasının yaptığı zulüm ve cürümleri bildiren sayısız şikâyet dilekçeleri merkezi hükümete gönderilmiştir. Yerel yöneticiler Kürt eşkıyaları karşısında çaresiz kalmaktaydı. çünkü eşkıyalık sadece bir çete ya da bir gurubun yapıp ettikleri değildi, bir aşiretin ya da bir köyün tamamı eşkıyalık yapabilmekteydi. Şikâyetler üzerine devlet eşkıyanın cezalandırılması için asker sevk etmekteydi. Ancak aşiret eşkıyası diğer aşiretler ve köylüler tarafından saklanıp korunduğundan asker sevkinden de bir netice hasıl olmamaktaydı. Devletin müdahaleleri de neticesiz kalınca eşkıyanın zulmünden usanan bölge ahalisi, yerini yurdunu terk etmekte, başka bölgeye göç etmekte ya da İran'a iltica etmekteydi. Osmanlı Devleti, bölge yöneticileri çaresiz kaldığında merkezden müfettişler göndererek bölgede sıkı bir takip başlatmaktaydı. Yakalanan aşiret eşkıyaları, Divan-ı Harpte yargılanıp küreğe konulmaktaydı ya da uzak adalara sürgüne gönderilmekteydi. Ahaliyi bezdiren aşiretler ise uzak vilayetlere iskan edilmekteydi. Emir-yasak bilmeyen Kürtler, sürgün veya iskan bölgelerinden firar ederek tekrar eski bölgelerinde eşkıyalığa devam etmişlerdir.¹⁷⁰

Osmanlı Devleti, korkusuz, silaha düşkün ve savaşçı Kürt erkeklerini devletin hizmetine alarak devlet menfaatine uygun olarak onlardan yararlanmayı bilmiştir. Hamidiye Alaylarına aşiretlerden erkekler alınırken aşiretin büyüklüğüne, sözü geçerliğine ve otoriterliğine önem verilmiştir. Çünkü eline silah alan bir Kürdü dizginlemek kolay değildi. Alınan önlemlere rağmen yine de Hamidiye Alaylarında taşkınlıklara sebep olan ve başka aşiretlerle sorun yaratan Kürt aşiretleri olmuştur.¹⁷¹

Moltke'ye göre, "Kürt her bakımdan komşusu Arap'ın tersidir. Yalnız haydutluk bakımından her ikisinin yaklaşımı aynıdır. Fakat bunda da Arap'ta daha çok hırsızlık Kürtler de savaşçılık yanı vardır."¹⁷² Kürtler gereksinim olarak çiftçi, kişilik yönünden savaşçıydı. Bu nedenle köyleri ve tarlaları ovada; kaleleri ise dağlardaydı. Kürt yaya olarak savaşırdı. Kayalar ve dağlar onun siperi, tüfeği de silahıydı ve Kürt çok iyi

¹⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Süleyman Demirci - Fehminaz Çabuk, "Celâli Kürt Eşkıyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857-1909)"; Süleyman Demirci- Fehminaz Çabuk; "Hemavend Kürt Eşkıyası: Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilayeti ve İran Topraklarındaki Eşkıyalık Faaliyetleri ve Sebep Oldukları Asayiş Problemlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916)", *History Studies*, Volume: 7 Issue: 3, p. 39-59, Semptember 2015.

¹⁷¹ BOA., DH.MKT. 49/37, (H. 09 Şevval 1315 / M. 3 Mart 1898); BOA, Y..A...HUS. 326/117, (H. 10 Zilkade 1312 / M. 5 Mayıs 1895).

¹⁷² Helmuth Von Moltke, *Kürdistan Dağlarında*, Çev. E. Karahan ve N . Uğurlu , Örgün Yayınevi, İstanbul 2010, s. 355.

nişancıydı. Kürdün zengin kakmalı ve işlemeli tüfeği ise babadan oğluna miras kalırdı.¹⁷³ Kürt erkeği savaşçı olarak ne kadar cesur olsa da ekonomik alanda bir o kadar beceriksizdir. Sahip olduğu gerçeklik duygusu onu ticarete yok eder. Kürdün dürüst tutumu, açgözlülüğü ve zeka kıvraklığından yoksun oluşu onu Ermeni tüccarlarının kolay bir avı haline getirir.¹⁷⁴

1.3.4. Kürt Aşiret Yaşamında Gelenek ve Görenekler

1.3.4.1. Kürtlerde Giyim

Kürt giyim¹⁷⁵ tarzı ve giysileri komşuları olan Türk, Ermeni, Arap ve İran halkalarından etkilenmiş ve etkilemiştir. Hudut boylarındaki Kürt aşiretlerin giyiminde, kuzeyde Kafkas kavimlerinin, doğuda İran'ın, batıda Türklerin, güneyde de Arapların etkisi görülür. Göçebe kıyafetleri ile yerleşik Kürt kıyafetleri de farklılık göstermektedir. Yüksek yayla Kürtleri, giysilerini sürülerinden sağladığı maddelerle kendi olanaklarıyla yapardı. Pek alışveriş yoluna gitmezdi. Kadınlar kumaşları kendileri dokur, koyun yünü, keçi kılından keçe yaparlardı. Elle yapılan bu giysiler çok sağlam olup her çeşit hava şartlarına maruz kalan çobanların kullanımına elverişliydi. Göçebe Kürtlerde kıyafet dışında ayakkabılarda da farklılık göstermekteydi. Ayakkabıları ayağı tam saran dokunmuş yünden yapılmış bir çeşit pabuçtu. Bunlar dağda yürümeye çok elverişliydi. Bütün Kürtlerin giyinme ve süslenme biçimlerinde tek ortak özellik, büyük bir renk zenginliği ve çeşitliliğidir.¹⁷⁶ Kürt giysisi tek renkli donuk olmazdı. Göçebe yaşamın zor koşullarından dolayı ve sürekli çalışma halinde oldukları için kıyafetleri süsten uzak, eski ve kirli idi. Yerleşik Kürtler de ise kıyafetler daha temiz, süslü ve renkli idi.¹⁷⁷

Kürt kadın giyimi; Kadın giyimi bölgeye, çalışma şartlarına ve iklimin etkilerine göre değişmektedir. Kuzey daha dağlık ve soğuk olduğundan birkaç gömlek üstüne uzun renkli bir gömlek, gömleğin altına geniş bir şalvar ya da geniş bir etek, başa da büyük tülbent giyilmektedir. Dickson'a göre, göçebe Kürt kadının çalışma şartlarından dolayı giyimi genelde kirli ve eski olurdu. Bu giyim, torba biçimli bir şalvarla renkli bir entariden ve bir dış gömlektir oluşur. Saçlar küçük belikler şeklinde örülür ve başa

¹⁷³ Moltke, s.356.

¹⁷⁴ Campanile, s.86-87; Nikitine, s.150.

¹⁷⁵ Ekler kısmında Kürtlerin giyimiyle ilgili fotoğraflar mevcuttur.

¹⁷⁶ Nikitine, 193-194.

¹⁷⁷ W.R. Hay, s. 49-51.

boncuklarla süslü yuvarlak küçük bir hotoz geçirilir ve çevresine de bir mendil dolanırdı. Düğün, bayram gibi özel günlerde bu giyim gümüş ya da altından bir gerdanlık, boncuklar, bilezikler ya da başa dolanan altın ve gümüş zincirlerle tamamlanır.¹⁷⁸

Batılı bir gezginin gözlemlerine göre Serdar Bulak bölgesinde yaşayan Celâli kızlarının giyimi; kızlar, ayak bileklerine kadar uzanan giysilerden ve beyazımsı bir entari ile kırmızı sarma ipliklerden yapılmış geniş bir şalvar ve bu giysilerin üzerine de topuklara kadar inmiş uzun rengarenk bir entari giyerlerdi. Kızlar, bellerine sarı, yeşil ve kırmızı renklerden oluşan geniş bir kemer takarlardı. Üzerlerindeki bluzları sarı, beyaz ve kırmızı renkten oluşur ve bluzun kolları oldukça geniştir. Celâli Aşiret kızlarının ayakları genelde çıplaktı, bazılarının ayaklarında deriden yapılmış bir çarık vardı. Kürt genç kıızı, başına gümüş ve altın paralar takılı alacalı ipek bir eşarp bağlar ve boynuna göğüslerine kadar uzanan irili ufaklı takılar takardı. Batılı gezginlerin dikkatini çeken başka bir hususta, Celâlili kızların iki kaşlarının arasında yıldız şeklinde maviye çalan bir dövmenin olmasıydı.¹⁷⁹

Orta ve Güneye indikçe kadın giyimi değişmektedir. Mukri ve Sine kadınları başlarındaki büyük sarıklarıyla ünlüydüler, sarıklar, hepsi bir yanda düğümlemiş, renkli bir yığın ipek mendilden oluşurdu. Kulak küpeleri, bilezikler, alında dizili olan altın paralar bu kadınların giyimlerini tamamlayan süslerdi. Mukrielerde kadınlar, serdari ya da çaruhiya denen bir omuza atılan ağır bir elbise giyerlerdi. Diğer Müslüman kadınlardan farklı olarak peçe Kürt kadınlarında görülmez ve yüzlerini örtmezlerdi. Süleymaniye Kürt kadınlarının benimsediği giysi Kürt özelliği taşımakla birlikte Arap giyiminden etkiler taşımaktaydı. İç giyim, kısa bir gömlekle üst kısmı beyaz pamuktan; alt kismada çizgili kumaştan yapılmış, torba biçiminde bir şalvar giyilmekteydi, bunların üstüne de ayaklara kadar inen uzun bir entari giyilirdi. Ağır kumaştan yapılmış bu entari düğmesiz olup önü açıktı. Başa ise önce küçük süslü bir başlık takılmaktaydı ve bunun üzerine de camana denen arkaya sarkıtılıp boyuna bir kere dolanan bir renkli mendil atılırdı. Savuçbulak'taki zengin bir Kürt kadının şehir giysisi ise; beyaz bir entariyle sırma ipekliden yapılmış geniş bir şalvar, bunların üzerine topuklara kadar inen renkli ipekten uzun bir entari daha giyilir ve bunun üzerine de yine sırma ipekliden bir bluz

¹⁷⁸ Dickson, s. 364; Nikitine, s.190.

¹⁷⁹ Batılı Gezginlerin Seyahatnamelerinde Kürtler, s. 46.

geçirilir. Ayaklara ise marokenden, ponponlu Bağdat çizmeleri giyilir son olarak başa da alacalı ipekten bir mendil bağlanır.¹⁸⁰

Kürt erkek giyimi; yüksek yayla Kürtleri geniş etekli bir elbise giyerler, pantolonları sıkı, çizmeleri yüksek konçludur. Her daim at üstünde olup üzerlerinde tüfekleri, fişeklikleri ve kısa hançerleri vardır. Hamidiye atlı milis alaylarında olan Kürtlerin giyimi bu şekildeydi. Bunların giyimini saçakları çepeçevre sarkan siyah kaşmir şalıyla sarılı beyaz bir keçe külah tamamlardı. Güney dağlarında at hemen hemen gereksiz olduğundan yukarıda anlatılan vücuda yapışan giyimin yerini dağa tırmanmaya daha uygun ve daha geniş bir giysi alırdı. Pantolon geniştir ve arkadan torba biçiminde görünür, cepken kısadır, beyaz kalın keçeden yapılı; ayaklarda yemeniler; başta ise desenli beyaz ve mavi eşarpla sarılı beyaz külah vardır. Belde de hafif sıkı renkli bir kemer ve gümüş hıplı hançer bu giyimi tamamlardı. Göçebelerin giyimi Araplarınkini andırır ama giyimde Kürt hançeri hiç eksik olmaz.

Urmiye gölünün güneyindeki Mukrilerin giyimleri; Mukri erkeği başına kırmızı takke üzerine bağlanmış, saçaklarla çevrili ve kırmızı, beyaz, mavi çizgili ipekten yapılmış geniş bir şal sarardı. Bu şalın geniş kıvrımları bir çeşit eşarpla tutturulur, uzun saçakları zengin ve ilginç bir düzensizlik içinde sarkardı. Bir çeşit geniş yelekle, geniş kollu bir kaftan ve bunun üzerine sahibinin durumuna göre zengin işlemelerle dolu içi kürklü bir ceket giyilirdi. Maddi durumu iyi olmayanın giyimi ise; geniş şalvarlar giyerdi, yürürken bol elbisenin uçlarını bu şalvarın içine sokardı. Belline ise şal yerine gümüşten iri halkalarla tutturulan kemer takardı. Bu gümüş halkalar da takanın zevkine göre değerli taşlarla bezenirdi kemere yalnız Kürt hançerleri değil bakırdan ya da gümüşten kakmalı kocaman bir çift tabanca da sokardı. Kemere ayrıca barut kesesi, kurşun torbacığı ve fişeklik de asılıdır.

Süleymaniye Kürtlerinde ve Caf Aşireti'nde erkek giyimi; Kürt erkek elbisesi altın nakışlı ve çiçekli Hint kumaşındandır; başında vahşi ve serbest bir biçimde atılmış saçakları yaldızlı Kaşmir şalı vardı; dış giyimi, bir çeşit redingot ya da bol altın işlemeli, ağaç çileği renginde Venedik kumaşından bir palto idi. Caf erkeği, bedene yapışık bir elbise, hafif bir pantolon, ayakları iyi koruyan ham deriden bir ayakkabı ve başına keçeden bir külah giyerdi.

¹⁸⁰ Nikitine, s.190-192.

Mukri ve Revanduz Kürt erkekleri; zamanla sivri beyaz külah yerine kumaştan yeşil bir şapka giymeye başlamışlardır. Şapkanın tepesinde de dimdik bir püskül vardır. Sarık daha küçüktür, saçağı yüzün iki yanını kaplar. Dizlere kadar inen İran gömleği onun üzerine de serdari denilen renkli kadifeden yapılmış kıvrımlı bir çeşit redingot giyerler.

Güneye doğru indikçe giyim Araplarınkine benzemektedir. Kuzeydeki giyim güneyden daha farklıdır. Kuzey Kürtlerinin elbiseleri genelde çalışma giysisiydi, çünkü o bölgelerde Kürt her an iş yapar durumdaydı. Güneyde giysi olarak, topuklara kadar inen uzun bir entari, kolları papaz cüppesi gibi yerlere kadar inen beyaz gömleğin üzerine giyilmekteydi. Ayrıca altın işlemlerle süslü sade renkli bir kumaştan yapılmış bir cekette giyilmekteydi. Sarıkların modeli aşiretlere göre değişmekteydi. Sarığın tepesi genellikle işlemeli pamuktandı. Güney Kürt aşiretleri genelde kolsuz oldukça kalın keçeden bir yelekte de giymekteydi.¹⁸¹

Bir Kürt beyinin giyimi; şaşırtıcı büyüklükte bir sarığı başa takardı. Kırmızı bir takkenin üzerine kırmızı, beyaz ve mavi ipekten yapılan geniş bir şal sarılırdı. Takkenin püskülü, sarığın orta kısmından yana sarılırdı ve sarık bir çeşit eşarpla ortadan tutturulurdu. Geniş kollu göz alıcı ve kıymetli taşlarla bezelenmiş işlemeli ceket göğsünün üstünde düğümlenirdi. Bey alta ise işlemelerle bezenmiş alt tarafı geniş bir torbaya benzeyen şalvar giyerdi. Ayakkabı olarak da deriden yapılmış öne kalkık botlar giyerdi. Kürt beyinin belinde de muhakkak bir Kürt hançeri bulunmaktaydı. Kişinin sahip olduğu statü ve mal varlığı giyimine muhakkak yansımaktaydı. Ayrıca Kürt giyiminin yöreye göre de farklılıklar gösterdiğini belirtmiştik. Bu yöresel farklılıklara rağmen Kürtlerin giyinme ve süslenme tarzlarında ortak nokta renk zenginliği ve çeşitliliğiydi. Kürt insanı içinde yaşadığı doğanın tüm renklerini giysilerine yansıtmıştır.¹⁸²

1.3.4.2. Kürtlerde Eğlence Kültürü ve Bayramlar

Kürt eğlencelerinin vazgeçilmezi Kürt şarkılarıdır. Dinsel olmayan Kürt şarkıları lirik olduğu kadar kahramanlığa da ilişkin konular işlemektedir. En yoksul aşiretler dahi şarkı ve ezgiler bakımından zengindir. Şarkılar birbirinin tekrarı olmaz, konu ve zengin motif dağılımı vardır. Göçebe Kürtlerin vakit geçirme aracı şarkılarıdır. Akşam

¹⁸¹ Nikitine, s. 185-190.

¹⁸² Batılı Gezginlerin Seyahatnamelerinde Kürtler, s. 67.

olduğunda çadırın içinde ve dışında insanlar halkalar şeklinde toplanırdı. Aşiretin yiğit, genç ve yaşlı erkekleri çimenlerin üzerine bağdaş kurarak sıra sıra halka oluşturur şekilde otururdu. Muhabbet gülüşmeler kendiliğinden yerini yavaş yavaş ezgilere bırakırdı. Duyguların tesiriyle gözler, ağızlar ve bütün beden kendini bu şarkılara kaptırmaktadır. Şarkılar koro şeklinde herkes tarafından söylenmekte ve genelde çalgısız olmaktadır.¹⁸³

Kürt Müzik aletlerini zanaatkarlar yapar. Her çobanında yanında bulunan kaval, bilür; kamıştan ya da kuş kemiğinden iki borudan oluşan üzeri delikli ağzı dilli bir flüt olan duzale, vurmaları arasında iki yanda da çalınan bir tür davul; parmaklarla çalınan üzerinde deri gerili dar bir orkestra davuluna benzer tepil ve Yezidilerin dinsel törenlerinde kullandıkları ziller ve helil gibi çalgılar Kürt müziğinin tamamlayıcıdır. Tüm bu sazların terminolojisi de bölgelere göre değişmektedir.¹⁸⁴

Kürtler her zaman her yerde şarkı söyler. Aile içi kutlamalarda, doğumlarda, sünnetlerde, düğünlerde, dinsel ayinlerde, aşiret ya da köy içi toplantılarda şarkılarını söyleyip beraber dans ederler. Kürt dansları halk arasında govend ya da halay olarak adlandırılmaktadır. Bu isimlendirme yörede konuşulan Kürtçenin lehçelerine göre de farklılık göstermektedir. Danslar, dans edilen bölgeyi ya da aşireti anlatmakta ise Botani, Serhedi, Şehani gibi o bölgeye göre adlandırılırdı. Eğer danslar temel figürlere göre ise Segavi, Girani ve Rayne olarak adlandırılırdı. Halka oluşturularak yapılan Govend ve Çopi adlı danslarda (halay) vardı. Batılı gezginler bu dansları hayranlık ve şaşkınlıkla anlatırlar. Onlara göre bu danslar karma idi. Kadın ve erkekler halka oluşturularak omuz omuza dans ederler. Kürt danslarının ortak özelliği tek kişilik olmaması, büyük halkayı oluşturacak şekilde birçok kişinin katılımıyla omuz omuza olmasıdır. Diğer Müslüman toplumlarından farklı olarak Kürtlerin düğünlerinde ve kutlamalarında haremlik-selamlık yoktur, aksine kadınlar ve genç kızlar erkeklerle omuz omuza dans etmektedir.¹⁸⁵

Eğlenceler olarak düğünlerin ayrı bir yeri vardı. Damadın (zava) evinde şarkılar, oyunlar ve binicilik gösterileri içeren üç günlük bir eğlence olurdu. Tabi düğünün

¹⁸³ Rohat Alakom, *Kars Kürtleri*, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s.147-151; Nikitine, s. 266.

¹⁸⁴ V. Minorsky, Th. Bois ve DH. Mac Kenzie, s.161.

¹⁸⁵ V. Minorsky, Th. Bois ve DH. Mac Kenzie, s.158; Nikitine, s. 268.

ihtişamı kişinin zenginliği ile bağlantılıdır. Aşiret beyinin çocuklarının düğünü daha masraflı ve ihtişamlıdır. Düğünler de aşiretler arasında bir prestij ve güç gösterisidir. En güzel kıyafetler giyilir. Erkekler silahlarını ve atlarını alıp meydanda güç gösterisinde bulunur. Ayrıca atıcılık ve binicilik oyunları da oynanır.¹⁸⁶

Kürtler, İslam'ın uygun gördüğü dinsel bayramları özenle kutlamaktadırlar. Kürtler arasında 21 Mart da kutlanan Nevruz yani yeni yılın başı önemli bir yeri olan bayramdır. Yezidilerce de "Seresale" (yılbaşı) adıyla kutlanır. Nevruz kutlamalarının efsanevi Kral Çemşid ile başladığı söylenmektedir. Demirci Kava'nın zalim Dohak'tan kurtuluşu olarak efsaneleştirilen bir bayram, Kürtlerin kurtuluşu olarak nitelendirilmektedir.

Göçebe yaşam kültürünün etkisiyle, Kürtler arasında kutlanan bazı mevsim bayramları da vardı. İlk kuzulama (serapez); yaylaya yani zozana çıkış (berodan); koyunların kırılması (berhbır) ve koçların salınması (beran berdan) idi.¹⁸⁷

1.3.5. Kürtlerde Din, Dil ve Edebiyat

1.3.5.1. Kürtlerde Din

Kürtlerde İslamiyet başta olmak üzere yaygın olan üç inanç sistemini görmekteyiz, Müslüman Sünnî Mezhebinin Şafi kolu ve Şii İslam inancı, Hıristiyanlık ve Yezidilik inançları.

Kürtlerin çoğunluğu Sünniliğin Şafi koluna mensuptur. İslamiyet, Kürtlerin yaşamında büyük ölçüde belirleyici bir rol oynamıştır. Resmi ve kurumlaşmış İslam'a karşı, otoriteye uzak olan Kürtlerin yaşadığı bölgelerde dini olduğu kadar sivil nitelikli ve çok faal bir yaşam öngören bir İslam gelişmiştir. Bu bölgelerde mistik derviş birlikleri etkin olmaya başlamıştır, çünkü bölge halkı okuma yazma bilmeyen göçebe, yarı göçebe ve çok az yerleşik bir toplum idi. Önce Nakşibendilik daha sonra Kadirilik baskın olmaya başlamıştır. Başlıca Kürt şeyh ailelerinden Sadat-e Nehri diye anılan Şemdinan ailesi geliyor. Bu ailenin kökeni Abdülkadir El-Geylani'ye dayanır. Daha sonra bu aile

¹⁸⁶ Nikitine, s. 229,268.

¹⁸⁷ V. Minorsky, Th. Bois ve DH. Mac Kenzie, s.155-157; Sıddıq Skender, *Brief History of Kurds and Kurdistan*, Fairfax, Virginia, U.S.A September 2009.

olarak dağıtılması bölgedeki şeyh ailelerinin gücünü pekiştirmiştir. Bu reformla Berzenci Şeyhleri Süleymaniye'nin en zengin toprak ağaları oldular ve zenginlikleri onların politik güçlerini de artırdı. Kürt şeyhlerinin politik olarak güçlenmesinde bir diğer önemli etmen ise II Abdülhamit'in şeyhlere olan yaklaşımı ve desteğiydi. II Abdülhamit, Kürt derviş ve şeyhlerinin gücünden yararlanmayı bilmiş, Halifelik vasfını kullanarak onlara hediyeler göndermiş, gönüllerini almış ve böyle yaparak birçok aşiret ve şeyhlerini yanına çekebilme de başarmıştır.¹⁸⁹

Kürt aşiretleri, Sünnî-Şii çekişmesinde Osmanlı-İran ilişkilerinde etkili olmuştur. Aşiretçi, dağlı, göçebe Sünnî Kürtler, Şii İran topraklarına geçtiklerinde çıkardıkları sorunlarda Sünnî kimliklerini kullanarak Osmanlı topraklarına sığınmayı bildikleri gibi aksi bir durumda söz konusu olabilmıştır. Bazı Sünnî Kürt beyleri, söz konusu menfaatleri olduğunda Osmanlı'ya karşı İran Şah'ının desteğini almaktan geri durmamışlardır. Aynı şekilde İran'ın Sünnî Kürtleri doğru yoldan ayrılmış olarak gördükleri şahlarının gerektiğinde sadık kulları olmuşlardır. İki büyük devletin topraklarında yaşayan Kürtler, her şeyden önce çıkarlarını ön planda tutmuşlardır.¹⁹⁰

Kürtlerin çoğunluğu Sünnî mezhebinin Şafî inancına mensup olmasına karşın önemli bir kısmı özellikle de Hanekin ve Kirmanşah eyaletlerinde yaşayanlar İran'ın resmi dini olan, On İki İmam Şiiliğine mensuplardı. Şiiliğin yanı sıra, Kürtlerde eski İran dinlerinin (Zerdüştlük), Semitik dinlerin, Gulât-ı Şîa ve heterodoks sufizmin izlerini taşıyan inançlara mensup olanlar da vardı. Bunlardan Yezidilik, Alevi ve Ehl-i Hak gibi inançlar İslam'ın izlerini taşısalar da İslam dışı sayılmışlardır. Dersim bölgesinde yaşayan Kürtlerin büyük bir kısmı Alevi inancına mensuptur. Zazaca konuşan Aleviler olduğu gibi Kurmanci konuşan Aleviler de vardır. Aleviler ve Ehl-i Hakçılar, reenkarnasyon ve ilahi özün insan suretinde defalarca dünyaya geldiği inancını paylaşırlar ve bunların ritüellerinin çoğu da aynıdır.¹⁹¹

Kürtlerin yaşadığı güney ve güneydoğu bölgelerinde heterodoks bir inanç olan *Ehl-i Hak* Kürtler tarafından benimsenen bir inançtı. Irak'ta bunlara Kakai denir. Hala

¹⁸⁹ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamit Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset", *Divan*, 1999/2, s.153; Natali, s. 43-45; Sinan Marufoğlu, 19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları", *Tarihin Peşinde*, Yıl:2013, Sayı:9, s.235-248; Bruinessen, s.347.

¹⁹⁰ BOA., BEO. 164/12268, (H. 15 Şaban 1310 /M. 4 Mart 1893).

¹⁹¹ Bruinessen, s. 43 -44; Nebez, s. 16 -18, 22; Izady, s, 270-274.

Kürtler arasında mevcut olan Ehl-i Hak cemaatler, Kirmanşah'ın doğusunda Sahne civarında, Kirmanşah'ın batısında Kerend'de ve Kerkük'ün güneyindeki bölgelerde ve Luristan'da bulunmaktadır. Bu cemaate mensup olan Kürtler, Gorani lehçesini konuşmaktadırlar. Fakat Gorani konuşanların hepsi Ehl-i Hakçı değildir. Ehl-i Hakçılar, reenkarnasyona ve ilahi özün insan suretinde defalarca dünyaya geldiğine (Tenasüh) inanmaktadırlar. Allah'ın insanlığa lütufta bulunmak için Hz. Ali'nin bedenine girdiğine ve dünyaya geldiğine inanmaktadırlar. Hz. Ali'nin göğe yükseltildiğine ve orada güneşle iç içe girdiğine ve karıştığına inanırlar. Bu düşünce ve inanç sahipleri güneşe tapmakta ve güneşin bizzat Allah'ın kendisi olduğunu söylemektedirler. Bu inanca bağlı Kürt aşiretleri, Kelhurların Menişî taifesi, Sencabiler ve Goranların bir kısmı idi. Ehl-i Hak mensupları oruç ve bayram vazifelerini yerine getirmektedirler. Nevruz onların büyük bir neşeyle kutladıkları bayramlarıdır. Ehl-i Hak mensupları da müzikli zikirle, Allah sevgisi, kardeşlik sevgisi üstüne yapılan konuşmalarla uygulanan vecd meclisleri düzenlemektedirler.¹⁹²

Bir diğer Kürt inancı *Yezidilik* idi. Yezidiler meleklere özel önem verirler. Yezidi adı eski ve orta İran dilinin bir terimi olan ve melek anlamına gelen Yezata veya Yezad sözcüklerinden türemiş ve bu sıfatı “meleğe tapanlar” haline getirmiştir. Melek-i Tavus onlar için kutsal bir melektir. Ayrıca Yezidi adı ile Yezid Essülemi veya Emevi halifesi Yezid arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Yezidiler; Şeyhan nahiyesi Musul bölgesinde, Musul'un batısında 160 km uzaklıktaki Cebel Sincar, Diyarbakır ve Halep dolayları, Ermenistan ve Tiflis dolaylarında yaşamaktaydılar. Yezidiliğin kurucusu olarak 1072-1073 yılları arasında Şam'ın Baalbek nahiyesinde doğan Şeyh Adî b. Musâfir kabul edilmektedir. Şeyh Adî kendi görüşlerini anlatan iki eser bırakmıştır. Öğretileri yayılmış fakat ölümünden sonra müritleri arasında iki karşıt gurup çıkmıştır; Ortodoks Müslümanlar ve aykırı azınlıklar. Yezidiliğin kaynağı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre, Yezidiliğinde Alevilik gibi İslam kaynaklı bir inanç olduğu savunulsa da aşırı Şii tarikatlar ile bir çok ortak çizgiye sahip olduğudur. Diğer bir görüş ise Yezidilik düşüncesini Maniheizm'e dayandırmaktadır. Başka bir görüş ise bu inancı, Kürtlerin ilk inançları olan Zerdüş dinine dayandırmaktadır. Nedeni ise Yezidilerin de Zerdüş inancındaki gibi güneşe ve şeytana tapmalarıydı. Bu sebeple halk arasında aşağılayıcı bir isimle “Şeytana Tapanlar” olarak

¹⁹² Bruinessen, s.44; Muhammed Emin Zeki Beg, s.271-275; Izady, s. 265-268; Nikitine, s. 434-438.

adlandırılırlar. Yezidiler; Melek-i Tavus denilen kuş şeklinde bir puta secde ederler. Yezidiler, bu ilahlarının bütün varlıklardan önce var olduğuna, onun her yerde hazır olduğuna, küfür ile sapıklığın arasını ayırmak için hizmetçi ve yardımcılarını her yere gönderdiğine inanmaktadırlar. Yezidiler, tenasüh-reenkarnasyona da inanırlar ve bu nedenle bütün asır ve dönemlerde bir dini liderlerinin bulunduğunu iddia etmektedirler. Şeyh Adi adındaki büyüklerini Melek-i Tavus ile aynı mertebeye koyarlar, şeytanların varlığına ve cehenneme inanmazlar. Hastalıklar, vebalar, felaketler ve sıkıntı gibi kötü ruhlar, doğal musibetlerden başka bir şey değiller. Yezidilerin kutsal saydığı iki kitapları vardır; biri Şeyh Adi'nin yazdığı *Cilve* adındaki kitaptır, Şeyh bu kitabında Yezidiliğin eski temel ilkelerini zikreder. Diğeri ise *Kara Kitap* (Mishefa Reş) adında 1342 yılında yazılmış olan Yezidilerin o asırdaki dini geleneklerini ve adetlerini anlatan kitaptır. Yezidilik ile ilgili kesin olan bir husus varsa o da Yezidiliğin Kürtler arasında mevcut olması ve Yezidilerin Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşmasıdır. Yezidiler, zaman zaman Müslüman komşularının zulmüne maruz kalmışlardır. Bu yüzden birçoğu doğduğu toprakları terk etmiş, bir haylisi de Müslüman ya da Hıristiyan olmuştur. Ya kendileri ya da aileleri önceden Hıristiyanlığa geçmiş sonradan Müslüman olanlar da vardır. Bilhassa Sünnî Kürtler tarafından 1830 ve 1840'lardabaskı gören Yezidilerin çoğu Şeyhan bölgesini terk etmek zorunda kalmış ve Rusya sınırları içerisindeki Kafkasya'ya yerleşmişlerdir. Fakat yine de Şeyhan, Sincar, Kafkasya, Tur Abdin dağları ve Batman'da Yezidi yerleşimlerini görmek mümkündür.¹⁹³

1.3.5.2. Kürtlerde Dil

Izady'in Kürt dili ile ilgili yaptığı araştırmalara göre; Kürtlerin ana dilleri Hint Avrupa dil ailesinin İran kolunun kuzeybatı alt grubuna mensuptur. Bir çok Kürtçe kelime İngilizce ile aynı kökene sahiptir. Ayrıca Kürtçeye en yakın dil; İran, Afganistan, Tacikistan'da konuşulan Farsça dilidir.¹⁹⁴

¹⁹³ Metin Bozan, “Şeyh Adî'siz Yezidilik: Yezidilerin Adî b. Musâfir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53:2 (2012),s. 23-41; Nikitine, s. 410 -411; Nebez, s. 18-20; Bruinessen, s. 44-45; Muhammed Emin Zeki Beg, s. 275-278; Izady, s. 275-281.

¹⁹⁴ Izady, s. 299.

Martin Van Bruinessen'e göre, Kürtçe, İran dillerinin Kuzeybatı ya da Güneybatı grubundadır ve birçok değişik lehçeye ayrılır. Bu lehçeler de birbirlerini anlayan ya da hiç anlamayan gruplara ayrılırlar.¹⁹⁵

Soane'nin yaptığı araştırma ve gözlemlere göre; "Kürtlerin konuştuğu dil, gezgincilerden çoğunun iddia ettiği gibi bir kaide ve kuralı olmayan Fars dilinin lehçelerinden birinin tahrif olmuş şekli olan karmaşık bir dil değildir. Aksine Kürt dili saf Aryan dillerinden biridir. Ortadoğu'da bulunan diller arasında Arap dillinden kayda değer bir şekilde etkilenmeyen tek dildir. Kaçınılmaz bir durum olarak Arap dilinden sadece birkaç dini kelime girmiştir. Bu dilde bulunan eski Aryan dili sözcükleri açık bir şekilde asıl Fars dilinde de bulunduğu görülmüştür. Fakat daha sonra Fars dilinde bu kelimeler unutulmuş olmasına rağmen Kürtler hala kullanmaktadırlar. Aryan dilinin lehçe ve kollarının değişime uğraması kaçınılmazdı. Çünkü genel bilgiler, Kürtçe ve Farsça dillerinin bir zamanlar tek bir dil olduğunu, sonradan yavaş yavaş bir birlerinden ayrılmaya başladığını ve yalnız başlarına her biri kendi çizgisinde yürüdüğünü ve şu anki durumlarına ulaştıkları göstermektedir. Bu nedenle Kürt dilinin, eskiden ve şimdiki haliyle Fars dilinin lehçelerinden biri olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Kürt dili ile Fars dili beraber aynı dilden ayrılmışlardır. Her bir dil kendi arasında belirli lehçelere bölünmüştür. Fars dili, bölgelerde sayılı lehçelere bölünmüştür, Tek bir dilden Fars dilinden gelmelerine rağmen bu lehçeler arasında da bile farklılıklar bulunmaktadır. Ama Kürt, Lor veya Beluci değildir dayanmaktadır. Aynı şekilde Kürtçe de kendi arasında sayılı ve değişik lehçelere bölünmüştür. Fakat bu lehçeleri birleştirme ve bu dili geliştirmek için zamanında çalışmalar yapılmaması ve bu dile ait özel bir alfabe çıkarmak için uzman bir kurulun olmaması, dolayısıyla bütün lehçelerini ihtiyaçlarını karşılayacak ortak yazı metodu oluşturulmadı. Kürtçenin lehçeleri gittikçe birbirinden uzaklaşmaya başladı. Etnografik, coğrafik, geleneksel ve filolojik deliller göstermektedir ki Savuçbulak bölgesinde ikamet etmekte olan Mukri Aşireti, Kürt dili ve ırkı üzerine yapılacak araştırmalar için bütün özelliklere sahiptir. Son dönem "Med" dilini konuşan Zoroaster'ın (Zerdüşt) Mukri bölgesinde bilinen Med bölgesinin kuzeyinde doğduğu ve onun dilini Zend Avesta'da gördüğümüz gibi şimdiki Mukri diline çok yakın olduğu ve Mukri dilinin kendisi olduğu görülmüştür. Bu teori Huart, Dormesteter ve diğer uzmanlar tarafından da desteklenmiştir. Zoroaster'e ait Avesta

¹⁹⁵ Bruinessen, s.41.

kitabının dili şimdiki Kürtçe, önceki Med dilidir. O dönemdeki Fars dili Persepolitan anıtlarının dilidir. Modern gelişmeler, Kürt dilinin Fars dilinden farklı olduğunu, Arap sözcüklerinin kendisine pek karışmadığını gösterir. Maalesef Medler ile ilgili çok az şey biliyoruz fakat Zerdüş'tün Avesta kitabı muhtemelen antik dönemde yazıldı.”¹⁹⁶

Kürt Dilinin lehçeleri:

D.N. MacKenzie'nin Kürt lehçeleri ile ilgili araştırmalarına göre; genel olarak üç ana grupta toplanabilecek, birbiriyle ilişkili, aynı zaman da benzerleriyle ayırt edilebilecek nitelikte, uzaktan Batı İran dilleriyle ilişkili farklı Kürt lehçeleri vardır. Lehçeler arasındaki farklar uzaklığa göre değişmektedir. Kısa uzaklıklarda farklılıklar karşılıklı olarak sezilmez olur. Kuzey lehçe grubunda; Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Irak'ın Musul bölgesinde (Bahdinan) ve buralarla sınır oluşturan bölgelerle, Horasan ve Türkmenistan'daki Kürtlerin yaşadığı bölgelerde konuşulan diller yer alır. Bu lehçelerin tümüne *Kurmanci* denilir, konuşanlarda kendilerini *Kurmanc* olarak adlandırırlar. Grup içindeki alt gruplardan Doğu ve Batı Kurmanci'den birer edebiyat dili türetmiştir. Merkez gurubu Erbil, Süleymaniye, Irak'ın Kerkük Livası ile İran Kürdistan'ına komşu bölgeler, Mahabad (Savuçbulak) Senendec lehçeleri oluşturur. Bu lehçelere genel olarak *Kurdi* denilmektedir. Osmanlı dönemindeki Soran Emirliğinden dolayı *Sorani* de denilmektedir. Süleymaniye ve Senendec lehçeleri, edebi diller olarak önem kazanmışlardır. Kalan Kürt lehçeleri, Sorani'nin güneyinde ve doğusunda konuşulan ve aralarında Kirmanşah'ın en büyük yeri tuttuğu karışık lehçeler Güney olarak sınıflandırılabilir, Orta ve Güney grupları arasında Kürtçe konuşulmayan ve kıyılarda melez lehçelere rastlanılan bölgede *Gorani* hakimiyeti vardır. Diğer Kürt lehçeleri İran'da dağınık ve birbirinden kopuk biçimde yaşayan Kürtler arasında konuşulmaktadır.¹⁹⁷

Kürtlerde dil; iki temel guruba ayrılmaktadır: 1. iki temel koldan olan Bahdinani (Kuzey Kurmanci), Türkiye'nin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinde, Suriye, İran'ın Kuzeyi ve Batı Irak bölgesinde konuşulmaktadır. Diğer Sorani (Güney Kurmanci) ise Doğu ve Kuzey Irak bölgesinde ve Kürtlerin yaşadığı İran'ın orta bölgesinde konuşulmaktadır. Bu gurup Bahdinani ve Sorani'den oluşan Kurmanci gurubudur. 2.

¹⁹⁶ Soane, s. 77-78.

¹⁹⁷ V. Minorsky, Th. Bois ve DH. Mac Kenzie, s. 165-166.

Yine iki temel kol olan, Dımılı (Zaza), Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinin kuzeybatısında konuşulmaktadır. Diğeri, Gorani ise Irak'ın doğusu ve İran'ın batı kısmı olan, Hanekin, Mendeli, Basra, Nihavend, Tuisirkan, Malayir ve Hemedan bölgelerinde konuşulmaktadır. Bu gurup Dımılı ve Gorani'den oluşan Pehlavani'dir. Bu guruplar kendi içlerinde pek çok lehçe ve alt lehçeye bölünmektedir. örneğin, Havramani ve Laki Gorani'nin ana lehçeleridir.¹⁹⁸

Kuzey Kurmancisi ya da Bahdinani, Osmanlı topraklarında yaşayan Kürtlerin ve Rusya'daki Kürtlerin çoğunun konuştuğu lehçe olmasının yanı sıra, İran'da Kuzey Horasan'daki Kürt yerleşim bölgelerinde de en çok konuşulan lehçedir.¹⁹⁹

1.3.5.3. Kürtlerde Edebiyat

Kürtçe, zengin ve geniş ama sözlü olup İslam öncesi zamanlarına dek uzanan bir edebiyatın mirasçısıdır. Yazılı edebiyatın bir kısmı Kürtlerin göçebe yaşamlarından kaynaklanan zor şartlar yüzünden tahribata uğramış ve kaybolmuş sadece birkaç eser kalmıştır. En eski edebi eserler yalnızca Kürtlerin azınlığı tarafından konuşulan Gorani lehçesindedir. Gorani, Havramani lehçesiyle birlikte Kürtlerin yaşadığı çoğu bölgede zarafet ve edebiyat diliydi. Erdelan Beyliği de yıkılana kadar Gorani lehçesinde konuşmuştur.

Dinsel olmayan Kürt edebiyatının günümüze ulaşan önemli eserlerinin tümü Kuzey Kurmancisi ile yazılmıştır. Ali Heriri dışında tanınan ve eserleri bugüne ulaşan tüm diğer Kurmanci şairler, 16. yüzyılda başlayan savaşlar ve göçlerden sonra şairlik hayatlarına başlamışlardı. Kurmanci ile yazılan eserler genelde yakın bir dönemde yazılmış olmalarına rağmen, Mushaf-ı Reş adlı Yezidi dini eser, klasik Kurmanci ile yazılmıştır.²⁰⁰ Eserleri günümüze ulaşan ilk Kurmanci şair ve yazarlardan bazıları şunlardır;

¹⁹⁸ Abdulhaluk M. Çay, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar III.*, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi :10, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1992, s. 12-13; Izady, s. 299; Skender, s. 12.

¹⁹⁹ Ahmet Buran, "Kürtler ve Kürt Dili", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer 2011, p. 43-57, Turkey, s. 51; Izady, s. 305.

²⁰⁰ Izady, s. 310-311.

Baba Tahir Hemedani (1000-1054), sufi bir şairdir. Gazel ve kaside türündeki şiirlerini tasavvufi tarzda kaleme almıştır. Şiirlerindeki anlam çok derin ve kapalı olup Gorani lehçesinde yazılmıştır.

Ali Termoki, Kürt Edebiyat tarihinin önemli isimlerindedir. Kürt Atasözleri ile ilgili kitabı 1937 yılında Paris'te Fransızca olarak yayınlanmıştır. Tercümeyle bazı kasideleri de eklenmiştir.

Ali Heriri (1010-1077) Erbil bölgesindeki Deyri Herir köyündendir. Kürt lehçesi ile yazılmış bir divanı vardır. Şiirleri nükteli ve akıcı olduğu kadar duygulu ve acı keder yüklüdür.

Meleya Ceziri (1570-1640); asıl adı Şeyh Ahmet olup Cizre'de dünyaya gelmiştir. Değerli bir Divan bırakmıştır. Botan bölgesinde konuşulan Kürt lehçesiyle yazılmıştır. Ancak 1904 senesinde Berlin'de matbaada basılmıştır. Hayatını platonik aşk kasideleri ve mecazi aşk ilahileri yazarak geçirmiştir.

Feqiye Teyran (1302-1375); asıl adı Muhammed olup Maku bölgesinde yaşamıştır. Çok fazla şiiri yoktur, ancak iki eseri vardır; “ Hikayeta Şex Senan” (Şeyh Senan'ın Hikayeleri) ve “Qewle Hespe Reş” (Siyah Atın Hikayesi).

Melaye Bate (1417-1495); asıl ismi Ahmet olup Hakkari'ye bağlı Bate köyündendi. Bir edebi divanı ve Kurmanci Lehçesi ile kaleme aldığı Mevlid-i Şer'if'i vardır.

Ahmedi Hani (Ehmede Xani 1651-1707); 1694 senesinde kaleme aldığı Mem u Zin (Meme Alan ü Zine Botan) Kürtlerin destanı olarak kabul edilmektedir. 1920'de İstanbul'da, 1942'de Beyrut'ta, 1957'de Şam'da bir çok yerde basılmış ve başta Almanca, Fransızca, Rusça, İngilizce, Rumca, Ermenice ve Arapça gibi bir çok dile çevrilmiştir. Arapça-Kürtçe sözlük olan Nubuhar'ın (ilk meyveler) da yazarıdır. Kürtçe dışında Arapça, Farsça ve Türkçe şiir ve kasideleri de var.

Şeref Han (1682-1748) Emir Bitlisi'nin ailesinden ve Çölemerikli olup Kürtçe ve Farsça yazılmış bir çok şiiri vardır. İlaveten Murad Han Beyazidi'ye birçok lirik şiir bırakmıştır. Murat Han'ın da gazel ve ağıt türünden kasideleri vardır.

Şeyh Maruf Nuri (1753-1838); Süleymaniye’de yaşayan Berzenci eşrafından ve oranın büyük alimlerindendi. Pek çok dini eseri olduğu gibi bazıları Farsça çoğu Arapça yazılmış yirmiden fazla edebi eseri ve şiiri vardır. Hem Kürtçe hem de Arapça olarak kaleme aldığı “ Ahmedi” isimli bir eseri var.

Nali (1800-1856) Şehr-i Zor sakinlerinden olan bu şairin adı Mela Hıdır’dır. Şiir ve Kasidelerden oluşan bir divanı vardı. Nali onun mahlasıydı. Arapça, Farsça ve Kürtçeye hakim bir şairdir. Divanı, Edip Kurdi Merivan tarafından 1931’de Bağdat’ta basılmıştır.

Hacı Qadir (1815-1892); Köysancak civarındaki bir köyde doğan şairin gazel ve kasideleri vardır.

Mustafa Bey (1803-1849); Kurdi lakabıyla ün yapan Mustafa Bey, Babani edebiyatının tek temsilcisi ve Kürt dilinin belagat sahasında başarılı ismidir. Yazdığı gazeller Kürt edebiyatında büyük bir katkı sağlamış ve şiir divanının bir kısmı 1931’de Bağdat’ta basılmıştır.

Yukarıda sayılan isimler dışında Abdurahman Bey (Salim), Mevlevi (Abdurahman), Şeyh Rıza, Mela Mihemed (Mahvi), Mevlana Halid (Caf Aşiretinden), Müftü Zehavi, Cemil Sıtkı Zehavi, Emin Fevzi Bey, Ahmed Bey (Caf Aşiretinden), Tahir Bey (Caf Aşiretinden), Ahmed Bey, Salar Said (Mukri bölgesinden) ve Ahmed Kor (Mukri Şairlerinden) gibi önemli şair ve yazarlar da Arapça, Farsça ve Kürtçe dillerinde eserler kaleme almışlardır.²⁰¹

İlk Kürtçe gazete, “Kurdistan” adıyla 1897 yılında İstanbul’da Bedirhan Bey’in torunlarından Mithat Bey tarafından çıkarılmıştır. Mithat Bey hastalanınca kardeşi Abdurrahman Bey gazeteyi Kahire’de sonra da Cenevre’de çıkarmaya devam etmiştir. Bir müddet Londra’da da çıkarılan gazete, II. Meşrutiyet ilan edilince tekrar İstanbul’da çıkarılmıştır. 1-31 sayıları Almanya’nın Brusia Kütüphanesinde bulunmaktadır.²⁰²

²⁰¹ Muhammed Emin Zeki Beg, s. 308-321; Izady, s. 310-315; V. Minorsky, Th. Bois ve DH. Mac Kenzie, s. 174-179; Skender, s. 17.

²⁰² Muhammed Emin Zeki Beg, s. 321.

1.4. OSMANLI-RUSYA-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNDE EKONOMİK YAŞAM

Kürt aşiretlerinde ekonomi, yerleşik, yarı göçebelik ve göçebelik olmak üzere üç temel yaşam biçimine dayanmakta ve bu üç farklı yaşam tarzına göre şekillenmekteydi. Osmanlı-Rus-İran hudutlardaki Kürt tebaasının büyük bir kısmı göçebe, bir kısmı yarı göçebeydi. Yerleşik Kürtler nüfusun daha az bir kısmını oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin göçebe toplumuyla ilişkileri sürekli sıkıntılı olmuştur.²⁰³ Merkezin kanun ve vergilerini göçebe toplumuna kabul ettirmek ve uygulayabilmek zor olmuştur. Vergi ve kanunların yükümlülüğünden kurtulmak isteyen nizam bilmez Kürt aşiretleri, herhangi bir toprağa bağlılıkları olmadığından çok rahat bir şekilde karşı devletin topraklarına yaylak-kışlak gerekçesiyle iltica edebilmekteydi.²⁰⁴ Osmanlı Devleti, her asırda farklı politikalar uygulayarak göçebe toplumları yerleşik hayata geçirmeye çalışmıştır.²⁰⁵ 19. yüzyılda Tanzimat fermanından sonra düzenlenen toprak reformuyla boş arazileri değerlendirilmek, tarıma açmak ve göçebelere yerleşik hayata geçirerek vergi artışı sağlamak için tabu sitemini uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti, vahşi mizaca sahip dağlarda yaşayan ve yerleşik ahaliyi rahatsız eden bazı göçebe eşkıya aşiretleri dizginleyebilmek adına birçok ıslahatta bulunmuştur. Osmanlı, göçebe eşkıya aşiretlerini hüküm sürdükleri bölgelerden uzaklaştırmak için farklı bölgelere iskana tabi tutmuştur.²⁰⁶ İskan edilen yerlere uyum sağlayabilmeleri ve firar etmemeleri için onlara toprak, tarım aletleri ve gerekli teçhizat yardımında bulunmuştur. Ayrıca çocuklarının eğitimleri için yeni mektepler açtırmıştır. Aşiret reislerine ve aşirete mensup fertlere de devlet bünyesinde çeşitli görevler verilerek devlete ve toprağa tabi kılmaya çalışılmıştır.²⁰⁷

1.4.1. Hudut Kürtlerinde Bir Yaşam Tarzı Olarak Göçebelik

Göçebe, sabit bir yerleşime ve toprağa bağlı olmadan, hayvancılıkla uğraşip mevsim ve bitki örtüsü durumuna göre yayladan yaylaya, ova ve steplere göçüp derme çadır hayatı

²⁰³ BOA., BEO., 443/33201, (H. 24 Muharrem 1312 / M. 28 Temmuz 1894); BOA., Y..A...HUS. 303/74, (H. 18 Muharrem 1312 / M. 22 Temmuz 1894).

²⁰⁴ BOA., İ..DH.. 431/28508, (H. 06 Şevval 1275 / M. 9 Mayıs 1859).

²⁰⁵ BOA., A.}MKT.UM.. 361/54 (H. 21 Muharrem 1276 / M. 20 Ağustos 1859).

²⁰⁶ BOA., MVL. 235/53, (H. 28 Safer 1267 / M. 2 Ocak 1851).

²⁰⁷ BOA., A.}MKT.MHM. 50/31, (H. 02 Safer 1269 / M. 15 Kasım 1852).

yaşayan üyeleri arasında soy-sop yakınlığı bulunan ve hayvan-hayvan ürünlerini satarak geçinen insan topluluğudur. Osmanlı Devleti'nde göçebe aşiretler, hayvanlarını otlattıkları yaylalarla küçük çapta tarımsal üretim yaptıkları kışlaklar arasında mevsimlere göre sürüleriyle göç eden aşiretlerdir.²⁰⁸

Göçebeler, sürüleriyle sürekli hareket halindedirler, kışı belirli bir yerde geçirip yazları otlağı ve suyu bol yüksek yaylalara çıkmaktadırlar. Göçebelerde kışlak ve yaylakları arasında mesafe birkaç saat olanlar olduğu gibi birkaç gün uzak mesafede olanlar da vardır. Çoğu zaman kuşaklar boyunca aynı göç güzergahını izleyen göçebelerin göç güzergahı genelde daha uzun olmaktadır. Örneğin; bazı göçebeler, kışı Mezopotamya'da, Zagros'un batı yamacında geçirip yaz mevsiminde İran hududundaki dağlara çıkarlardı.²⁰⁹

Göçebelerin iki çadırı vardır, biri bütün yıl boyunca yerde kalan, ağır, konforlu ve sıcak kışlık çadırıdır. Diğeri ise seyahate uygun ve hafiftir. Kürt çadırları Bedevilerin çadırlarına benzer. Üzerleri keçi kılından dokunan ve dikilip birleştirilen uzun kara çullarla dikilir. Bu çul o kadar sık dokunmuştur ki gerilince hemen hiç su geçirmez. Çadırın içerisinde kilimler toprağı örter. Göçebe çadırı sahibinin servet durumunu yansıtır. Çadırların boyutları ve düzenleniş biçimleri çok değişiktir. Büyük çadırlar çitlerle birçok bölmeye ayrılır ve kadınlara da her zaman bir oda ayrılır.²¹⁰

Kürt göçebeler, genelde yerleşik tarım ve şehir toplumlarının yakınlarında yaşamışlardır. Tüm diğer göçebeler gibi onlar da özellikle daha zor ekonomik dönemlerde eşkıyalık ve yağmacılık yapmışlardır. Onların bu gasp ve talanları Kürt adını neredeyse eşkıya ile eş anlamlı hale getirmiştir. Yakalanması zor oldukça hareketli ve ne yapacakları belli olmayan Kürt göçebelerin yarattığı güvensizliğin ceremesini, bölgeden geçen Kürt olmayan yolculardan daha çok yerleşik Kürtler çekmiştir.²¹¹ Ortaçağ döneminde Kürtlerin yaşadığı bölgelerden geçen uluslararası ticaretin zirvede olduğu dönemlerde, yerel Kürt emirlikleri göçebelerin talanları üzerinde bir denetim sağlamışlardır. Uluslararası ticaret noktalarının güney denizlere kayması ile başlayan felaketle birlikte Kürt ekonomisinde başlayan çöküş bir yandan göçbeleri daha fazla eşkıyalık yapmaya

²⁰⁸ Ebinç, s. 19.

²⁰⁹ BOA., BEO. 496/37168, (H. 16 Rebiülahir 1312 / M. 17 Ekim 1894); Nikitine, s. 102.

²¹⁰ Nikitine, s. 183-184

²¹¹ BOA., HR.MKT. 86/74, (H. 02 Muharrem 1271 / M. 25 Eylül 1854).

sevkederken diğer yandan da bu eşkıyalara karşı mücadele eden Osmanlı ve İran devletlerinin kaynaklarını da bir hayli azaltmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde yerleşik Kürtlerde bile gasp edilecek çok az şey kalmıştı. Öyle ki kala kala yalnızca haberciler ve hala Kürtlerin yaşadığı bölgelerde terkedilmiş eski ticaret yollarının bir kısmını kullanmak zorunda kalan birkaç Ermeni tüccar kalmıştı. Tarımla uğraşan yerleşik bölge ahalisi, göçebe Kürt aşiret beyleri tarafından güç duruma düşürülmüşlerdi. Hayvancılık ile uğraşmayan Kürtler, giderek zenginleşen kırsal ekonomik oluşumlarla aralarındaki ticari ilişkiyi güvence altına almak ve korunmak için bazı güçlü göçebe aşiretlerin müşterisi olmayı gerekli görmüşlerdi. Göçebeliğin doruğa ulaştığı XVIII. yüzyılda sayıları bir milyonu bulan Kürdün yani toplam nüfusun %30'unun, göçebe olması akla yatkın gelmektedir. Bu gerçekten de oldukça yüksek bir rakamdır ve göçebelerin yerleşik çiftçiler ile kentli Kürtler üzerindeki siyasal ve askeri nüfuzuna işaret etmekteydi. Böyle bir oran Kürt kırsal bölgelerinin neredeyse boş olduğu ve tarımsal toplulukların daha az olduğu anlamına gelmekteydi. Ayrıca işlenen topraklar yılda bir ya da iki kez otağa gelen göçebeler tarafından ele geçirilmekteydi. Bu konudaki değişim XIX. yüzyıl ortalarında gerçekleşti. Kırsal çiftçi toplum bu dönemde % 25 oranında bir yükseliş meydana getirdi. Göçebe nüfus ise durgun kaldı. Göçebeler böyle bir yükseliş karşısında eskisi gibi bir egemenlik kuramadılar, çünkü artık nüfus oranı dört çiftçi Kürde karşılık bir göçebe Kürt idi.²¹² Fakat böyle bir orana rağmen XX. yüzyıl başlarına kadar göçebe Kürtler eşkıyalık, gasp ve talanlarına devam etmiş ve devletleri uğraştıran sorunlardan biri olmuştur.

Osmanlı Devleti ile göçebe Kürt aşiretleri arasındaki ilişkiler sürekli problemlidir. Bu problemlerden en önemlisi merkezi idarenin göçebeleri iskana zorlaması, göçebelerin ise bundan kaçınmasıydı. Osmanlı, ekonomik, askeri ve politik gerekçelerle aşiretleri iskana zorlamaktaydı. Göçebe aşiretlerin savaşçı yeteneklerini lehine kullanmak isteyen devlet onları askeri hizmete alarak yerleşik ahaliye zarar vermelerini önlemek istemiştir. Göçebeler sürekli yer değiştirdiklerinden dolayı kayıt altına alınmaları ve vergi tahsil edilmesi güçleşmekteydi.²¹³ Göçebelerin göç esnasında çevre köylere verdikleri zarar ve talandan mustarip yerleşik ahali de topraklarını terke mecbur kalmakta ya güvenlik açısından daha emniyetli şehir merkezlerine ya da İran

²¹² Izady, s.404-406.

²¹³ BOA., A.}MKT.UM.. 263/11, (H. 12 Rebiülahir 1273 / M. 10 Aralık 1856).

topraklarına göç etmekteydiler. Köyler boşalmakta tarım ve hayvancılık sekteye uğramakta vergiler azalmaktaydı. Irak vilayetlerinde de göçebe aşiretlerin köy ve mezralara saldırıları Tanzimat sonrasında Osmanlı yöneticileri için en önemli sorunlardan birini teşkil etmekteydi. Bu saldırılar bir taraftan kırsal kesimde asayişsizliğe huzursuzluğa neden olmakta diğer taraftan da yerleşik ahalinin topraklarını terk etmeye başka yerlere göç etmeye sevk etmekteydi.²¹⁴ 1859 senesinde Musul Eyaleti'ne bağlı Süleymaniye Sancağında yapılan sayıma göre, Hemavend Aşireti'nin saldırılarından ve Caf Aşireti'nin göçebelik yaşantıları yüzünden çoğu miriye ait olmak üzere 340 köy ve 29 mezra terk edilerek çöl ve harap hale geldiği tespit edilmişti. Ahalinin topraklarını terk etmesi Irak vilayetlerinde devletin vergi gelirlerinde büyük kayıplara neden olmaktadır. Bu durum toprakların sahipsiz kalmasına ya da aşiretler tarafından ele geçirilmesine ve beraberinde tapu-mülkiyet sorunlarına yol açmaktaydı. Osmanlı Devleti için göçebeler ciddi ekonomik kayıplara neden olmaktadır. Osmanlı Devleti boşalan toprakları yeniden şenlendirmek için çeşitli politikalar üretmek ve tedbirler almak mecburiyetinde kalmıştır.²¹⁵

Yüzbaşı Dickson, göçebe Heriki Aşireti'nin bir yaz göçüne denk gelmiş ve onlara eşlik etmişti. Dickson'ın bu göçte edindiği gözlemlere göre bu Kürt aşiretinin göçü; "Heriki Aşireti, Zibar yakınında, Büyük Zap Irmağını geçmek için her yıl bir köprü kurardı. Bu iş onları bir süre uğraştırırdı. Bu yüzden o yöredeki Barzani Şeyhi'nin adamları olan Kürtler ile iyi geçinmek zorundaydılar, yoksa bu adamlar geçişlerine engel olurlardı. Daha sonra bunlar Tengi-Bilinda'nın üstündeki yüksek yolu izlerlerdi. Doğuda Büyük Zap'ın kolu olan Şemdinan suyu vadisindeki dar yollardan geçerek katırlar, atlar yüklü uzun bir insan zinciri oluştururlardı. Tepelerde mevzilenmiş silahlı çobanların güttüğü 300-400 baş koyun sürüleri yamaçlarda yayılırlardı. Oramar suyunun birleştiği yerde aşiret ikiye ayrılırdı, bir kısmı Sat Vadisi'nden, diğer kısmı Herki ve Beitkar vadilerinden geçerek ağır ağır konaklaya konaklaya zikzaklar çizerek Sat dağının yüksek boğazlarına ulaşırlardı. Çok serbest bir şekilde her biri gönlünün dilediğince dağınık karınca dizileri gibi yol alırlar. Tahıl çuvalları, çadırlar, kilimler, keçeler, giysiler gibi eşyalarını atlar ve hayvanlara yüklemiş ailelerden ikisi üçü bir arada gider gibiydiler. Hastalanan bir koyun yüklerin üstüne bindirilir. Eski püskü elbiseler içindeki

²¹⁴ BOA., Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Başkıtabeti (Y.. PRK. BŞK.), 14/18, s.4. (H. 01 Safer 1306 / M. 7 Ekim 1888).

²¹⁵ Marufoğlu, s. 238-239; Ebinç, s. 19.

kadınlar, zorlukla yürürlerdi ve sırtlarında da beşiklerden çömlleklerden çubuklardan, tepsilerden yağ tuluklarından, kabaklardan semaverlerden, dokuma ve eğirme aletlerinden oluşan garip bir yığın bir de vazgeçilmez bir yan öge olarak bir bebek taşırlar. Yer yer ağanın güzel elbiselerini ve çay takımını taşıyan bir sandığın canlı renkleri dikkat çeker. Ayaklarından rahatsız olanlar dışında herkes yalınayak yürür, çünkü atlar ve boynuzlu hayvanlar yükleri taşımaktadır. Tepeden tırnağa silahlı olup bütün cephanelerini de üzerlerinde taşıyan erkekler göçe korumacılık yaparlar. Köylerde, yollarda bunların yerli halkla yer yer tartışıkları da görülür. Bunlardan bir kaç da sürüleri yamaçların yukarılarından otlata otlata süren çocuklara eşlik eder. Bu göçebelerin geçtiği günler de herkes için bir tedirginlik söz konusudur. Köylüler kapılarını sürmeleyip evlerine kapanırlar. Silahlı erkekler yerleşme yerlerinin yakınındaki önemli noktaları tutup tetikte dururlar. Herkes sinirli ve kuşkuludur. Zaman zaman bir oradan bir buradan tek tük silah atışları duyulur. Bir tepenin üstündeki hoş manzaralı bir yerde bir sürüye rastladık. Ben bir fotoğraf çekmek istedim ve çobandan tırmandığı kayanın üzerinde azıcık durmasını rica ettim. Çoban hemen silahını kapıp doldurarak bir tavşan gibi tepenin aşağısına doğru imdat diye bağıra çağıra hızla koşmaya başladı ve ancak dört yüz metre kadar gittikten sonra durdu. Aşağıya inince üzerimize ateş etmeye hazırlandı. Koyun sürülerinin yorgun ve hasta bir görünüşleri var. Birçok hayvan yerlere yıkılıyor, gökte şahin ve kartallar bulutlar hainde bu hayvanları izliyor. Göçebeler geceleri hayvanlarının yüklerini indirmezdiler ama çadırlarını yüklü hayvanların yanında kurup ve uzun keçelere sarınırlardı. (No:IV. Nisan 1910).”²¹⁶

Göçebe Aşiretler, zorlanmadıkça tarımla uğraşmaz, yarı göçebelerden farkları da budur. Göçebelerin yarı göçebelerden diğer bir farkı ise büyük sürülere sahip olmalarıydı. Yarı göçebeler meraların sınırlılığından dolayı büyük sürüler besleyemezdi.²¹⁷

1.4.2. Kürtlerde Yarı Göçebelik

Bazı aşiretler sabit bir konuta bağlı olmakla birlikte tarla ve tarımla uğraşmanın yanında hayvancılıkta yapmaktadır. Bu aşiretler yaz mevsiminde kuraklık ve sıcaklığın artması üzerine hayvanlarını iyi besleyebilmek ve daha çok ürün almak için birkaç aylığına

²¹⁶ Dickson, s.373-374.

²¹⁷ Bruinessen, s.35.

meskenlerine yakınında ya da elverişli değilse daha uzak yayla ve meralara çıkıp çadır kurmaktadırlar. Bir yandan köylerinde tarımla uğraşıp sabit bir yere bağları olan diğer yandan birkaç aylığına yayla ve meralara çıkan insanlara yarı göçebe denilmektedir.²¹⁸

Göçebelerin sayıları sürekli olarak azalmaktaydı çünkü bunlar gittikçe yarı göçebe durumuna gelmekteydiler. Bunlar kışı ovalardaki kerpiç evlerde geçirirlerdi. İlkbaharda ise ekim yaparlardı ve sonra da tarlalarını koruyacak birkaç adam bırakıp sürüleri ile birlikte yüksek yaz otlaklarına çıkarlardı. Bu otlaklar, kışlakların yakınında bulunurdu ama çoğu zaman kuşaklar boyunca kullanılan hep aynı yolları izleyen göçler büyük mesafeler üzerinde olurdu. Kışı Zagros'un batı yamacında geçiren bazı aşiretler, yaz mevsiminde İran sınırında ve içinde yeniden dağlara çıkarlardı.²¹⁹

Köyler genel olarak, dağ eteklerinde ya da daha alçak dağlarda yer alırlar. Buralarda yazın boğucu sıcak olduğundan, köylerin sakinleri sadece hayvanlarından dolayı değil aynı zamanda serin ve temiz hava nedeniyle de göç ederler. Bu yaylalara kuzeyde *zozan*, güneyde de *kuhistan* adı verilir. Hayvan sahibi olmayan köylülerde diğerlerine eşlik etmeyi tercih ettiklerinden dolayı onlarda göç etmektedirler.²²⁰

1.4.3. Kürtlerde Yerleşik Yaşam

Göçebelik ve yarı göçebelik hayatını bırakarak daha çok köylere ya da kaza ve şehir merkezlerine yerleşip, çadır hayatını bırakan ve hayvancılıkla uğraşmayı da kısmen bırakan hane halklarına yerleşik denilir. Daimi olarak bir yerde ikamet etmeleri onların ayırt edici özelliğidir. Bu haneler ihtiyaçlarını karşılamak ve gelir sağlamak için büyükbaş hayvancılık ve tarımla uğraşp köylerde aşiret düzenlerini aynı şekilde devam ettirebilmiştir. Fakat kaza ve şehir merkezlerine yerleşen hanelerin zamanla aşirete olan bağları zayıflamıştır. Göçebe ve yarı göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişi sağlayan ekonomik ve siyasal nedenler vardır. Göçebe aşiretlerin artan nüfusunu besleyecek daha fazla hayvan ve bu hayvanlar için otlaklara duyulan ihtiyaç sürekli bir göçü zorunlu

²¹⁸ Ebinç, s. 20.

²¹⁹ Nikitine, s. 102.

²²⁰ Bruinessen, s.33-34.

kılmaktadır.²²¹ Göç olgusuna iyi bakmayan devletler vergilerin düzenli alımını sağlamak için göçebeleri iskana zorlamak adına onlarla mücadele etmiştir.

Osmanlı, İran ve Rusya arasında göçebe aşiretlerin yaylak-kışlak meseleleri sorun teşkil etmiştir. Üç devlet arasında meydana gelen savaşlar neticesinde hudutlar sürekli değişmiştir. Hudut kavramına riayet etmek istemeyen göçebe ve yarı göçebe aşiretler hududu ihlal edip yaylak veya kışlaklarına gidip gelmekteydiler. Bu geliş ve gidişler esnasında yerleşik halka zarar vermeleri, gasp ve yağmada bulunmaları devletleri zorunlu önlemler almaya itmiştir. Göçebe aşiretleri kendi topraklarında iskan edebilmek adına devletler çeşitli politikalar uygulamıştır. Aşiret reislerini ve aşiretlerini verimli topraklarda iskan edip devlete tabi kılmak adına onlara resmi askeri hizmetler verilmiş ve maaş bağlanmıştır. Böylelikle düzenli bir iş ve maaşa sahip olan aşiretler yerleşik, hayata geçmekte zorluk çekmemiştir.²²²

Osmanlı-İran hükümetleri, idari görevleri genellikle hudut bölgesinde yaşayan Kürt aşiret beylerine verirlerdi. Bu beyler böylelikle devletin uç sınırlarını, askerî sınır eyaletlerini korumakla görevli bir çeşit milis güç durumuna gelirlerdi. Bu da onları geleneksel uğraşlarından koparırdı. Yönetici olan Kürt beyleri çevrelerinde savaşçılıkla uğraşan bir çeşit koruma gücü bulundururdu ki savaşçılık mesleğinden yerleşik hayata geçmek için arada yalnızca bir adım vardı. Kürt beylerinin şehirdeki konutları genellikle bölgedeki büyük ulaşım yollarının kesiştiği yerlere kurulurdu. Bu konutlar yerleşim merkezlerinde kurulurdu. Böylelikle beylerin bölgeyi denetimleri altında bulundurmaları kolay olurdu. Bu konutlar sayesinde bey, kışlağını çevreden kopuk kalacağı ve her türlü rahatlıktan yoksun bir köyde kurma zorunluluğundan da kurtulmuş olurdu. İşte bu nedenle Kürt beyi, kışında otoritesine zarar getirmek istemiyorsa şehirde oturmak zorundaydı. Bu durumda savaşçıları da onun yanında bulunmak zorundaydı ve böylelikle yerleşik duruma gelirlerdi. Bu yerleşik yaşama geçiş, genelde başlıca sınır eyaletlerinde olurdu.²²³

Osmanlı Devleti, Ermenilerin ve Kürtlerin bulunduğu bölgelerin yönetimini Kürt beylerine bırakıyordu. Kürt Beyleri, hükümetten aldıkları yetki ve gücün yanında

²²¹ Ebinç, s. 21.

²²² BOA., A.}MKT.UM.. 59/44 (H. 14 Recep 1267 / M. 15 Mayıs 1851).

²²³ Nikitine, s. 155-156.

aşiretleri de buyrukları altında tutuyorlardı. Böylece çoğu zaman paşalık, bir Kürt beyliği ailesi içinde babadan oğula geçiyor, bu da küçük yerel hanedanların ortaya çıkmasına yol açıyordu. Bu Kürt beylerinin iki statüsü vardı. Bir yandan kendilerine vergi veren göçebe aşiretlerin beyleri, öte yandan da padişahın memurları ve askerleri idiler. Politik tutumları da değişiklik göstermekteydi; hükümet güçlü olunca bunlar devlete sadık iyi memur oluyorlardı, şayet hükümet güçsüz olursa kendilerini bağımsız beyler olarak görüyor böyle davranıyorlardı. Kürt beyleri makam yerindeki bir kalede ya da tahkim edilmiş bir evde otururdu.

Özgür göçebe aşiretler, yalnız Ermenilerden değil, yarı göçebelerden de bir ürün payı alırlardı. Böylelikle hem göçebelerin hem kiracısı olduğu toprak sahibinin hem de hazinenin isteklerini karşılamak zorunda kalan yarı göçebe köylü sonunda köylerini bırakıp başka bir şehre yerleşmek ve burada geçim kaynaklarını sağlamak zorunda kalmışlardı. Şehirli Kürtler aslında yarı göçebelerden oluşurdu. Bu yarı göçebeler yerleşik duruma geçtikçe, ekonomik bağımsızlıkları azalır, yoksullaşmaları artardı.²²⁴

1.4.4. Kürtlerde Bir Geçim Kaynağı Olarak Hayvancılık ve Tarım

Kürtlerin temel geçim kaynaklarında tarımla kıyaslandığında hayvancılık ön plandadır. Tarım yerleşik Kürtler tarafından, hayvancılık ise mevsimden mevsime otlak ve yaylaklarda dolaşan göçebeler tarafından yapılmaktaydı. Merkezi siyasal otoritenin güçlü olduğu dönemlerde göçebe aşiretler merkezi hükümete karşı daha sakindi, fakat siyasal otoritenin zayıf olduğu dönemlerde göçebeler daha saldırgan olmuşlardır. Göçebeler, yerleşik tarım alanlarına ve kervanlara saldırarak yağma ve talanla tarlaları otlak haline getirerek bölgede tarım ve ticaretin gelişmesini engellemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin hudut boylarındaki doğu kuzey bölgeleri coğrafik yapısından dolayı ne yerleşime ne de tarıma elverişliydi. Dağlık ve engebeli olmasından dolayı göçebe ekonomisinin temel geçim kaynağı olan hayvancılığa daha elverişliydi.

Kürtlerin beslediği başlıca evcil hayvanları şunlardı; at, eşek, keçi koyun ve köpek. Kürtlerde deve ve öküze az rastlanırdı, daha çok güney bölgelerindeki aşiretlerde görülmektedir. Kürtler için at soylu bir hayvandı, binek ya da yük hayvanı olarak kullanıldığından oldukça önemliydi. Özgürlüklerine düşkün olan Kürt erkekleri

²²⁴ Nikitine, s.156-158.

ömürlerini at sırtında geçirirdi. İdari yönetimin daha baskın olduğu, vergi yükünün ağır olduğu ve en iyi hayvanlara askeri gereksinimler için el konulduğu yerlerde at yetiştirilmenin azaldığı görülür. At yetiştirilen başlıca bölgeler, koşulların daha elverişli olduğu ve aşiretlerin özgürlüklerini daha kolaylıkla korudukları Osmanlı-İran hudut boylarıydı. Zagros aşiretleri ve Van gölüyle Ağrı Dağı arasında bulunan Aladağ'daki Haydaranlı Kürtleri at yetiştiricilikleriyle ünlüydüler. Çevreleri fazla engebeli olmayan, daha rahat ulaşım yolları bulunan otu bol yüksek yaylalar, Kürtlerin yaşadığı yüksek ovalara kıyasla bu işe daha uygundur. Kürt atı Arap atına benzer, daha küçük ama daha gürbüzdür. Bölgenin coğrafik yapısına uyar ve insanın zor geçtiği yerlerden rahatça geçer. Kürtlerin hemen hepsi usta binicilerdir. Bu bölgelerde bulunan gezginler Kürtlerin bu meziyetlerinden övgüyle bahsetmektedirler. Kürtlerde eşek, çok daha az yaygındır, daha çok Ermenilerde bulunur.²²⁵

Kürdün gerek giyiminde gerek beslenmesinde büyük bir öneme sahip olan başlıca hayvanlar, keçi ve koyun idi. Koyun yünü ve keçi kılı Kürt kadınlarının keçe yapmasına ya da eğirip giysi ya da çadır yapmalarına yarar. Süt çeşitli biçimlerde Kürdün başlıca besinini oluşturur. Süt kaymak, peynir ve yağ yapımında kullanılırdı. Et ise Kürt göçebe yaşamında sürü, sermaye ve ticaret demek olduğundan pek az yenilirdi. Bir süt hayvanı ancak özel bir durumda kesilir. Erkek hayvanlarsa tahılla değişimde kullanılır. Göçebeler boynuzlu hayvanları diğerlerine kıyasla daha az yetiştirirler, çünkü sığır türü hayvanlar sürekli göçlere pek dayanamazlar. Sığır yetiştiriciliği, çift sürmek için buna gerek duyan yarı göçebelere görülür. Aslında Kürtlerin yaşamı sürülerin gereksinimlerine göre düzenlenmiştir.²²⁶

Tarım; Kürtler gerek kendi besin ihtiyaçlarını gidermek gerek hayvanlarına yedirecekleri samanı sağlamak için ihtiyaç duydukları tarımı yaparlardı. Kürtler tarım ürünü olarak, mısır, arpa, buğday, pirinç ve tütün yetiştirirlerdi. Bugünkü Ermenistan bölgesindeki Kürtler ilkbahar mevsiminde arpa ekimi yapardı, arpa hem ekmeği yapılan hem de atlara yem olarak verilen bir üründür. Fakat tarlalardan alınan verim çok düşüktü, çünkü toprak ilkel karasabanla sürülürdü. Tarım Mezopotamya ovasına bakan ve hayvanlar için kış otlakları da bulunan güney yamaçlarında gelişmiş durumdadır. Kürdü yalnız çoban ve göçebe ya da yarı göçebe görmek doğru değildir. Yerleşik

²²⁵ Sykes, s. 454; Nikitine, s. 111.

²²⁶ Menteşaşvili, s.19; Nikitine, s. 113-115; Dickson, s. 363.

Kürtlerin ekicilik yaptığı İran Kürdistanı gibi bir çok bölgede vardır. Ancak tarım bütün dağlılarda olduğu gibi Kürtlerde de ikinci bir uğraştır. Hatta tarımla Araplardan daha fazla uğraşırlar. Yine de Kürtlerin ana gelir kaynağı sürüleridir.²²⁷

1.4.5. Kürtlerde Zanaat ve Ticaret

XX. yüzyılın başlarına kadar Kürt köyleri kullanım eşyaları bakımından kendilerine yeterli sayılabilir. Köyler ve şehirler arasındaki ilişkiler görece önemsizdi. Gerekli eşyaların büyük bir kısmı ya hanenin kendi içinde ya da köydeki veya en yakın bir köydeki zanaatkarlarca üretilirdi. Eşyaların çoğu bölgedeki Hıristiyan ve Musevi azınlıklar tarafından yapılırdı. Fakat yine de köylerde tam bir kendine yeterlilik olamamıştır. Kürtlerin yaşadığı kasabalarda ticaret yapılmıştır. Ayrıca uluslararası ticarete de ilişkide bulunulmuştur. Diyarbakır, Bitlis, Van, Erbil, Musul, Senendec ve daha birçok vilayet ve liva zanaat ve ticaret merkezi olmuştur. Bu vilayet ve livalar ekonomik merkezler olmalarının yanı sıra, hükümet makamı, yöneticiler, mahkemeler, zaptiye, ordu ve dini eğitimin yapıldığı merkezlerdi.

Zanaat kolları yüzyılın sonlarına doğru çöküşe geçmiştir. Bunun iki sebebi vardı; bu zanaat kollarıyla uğraşan zanaatkar Hıristiyan Ermenilerin tehciye uğraması ve Kürtlerin zanaatkarlıkta onlara kıyasla yetersiz olması birinci sebepti. İkinci sebep, uluslararası ticaretin bölgede gelişmesidir. Karadeniz'in buharlı gemilere açılışıyla ucuz Avrupa mallarının Anadolu'ya akışı ve Bağdat demiryolunun inşasıyla nakliyat imkanları sağlanmış böylelikle ucuz Avrupa malları önce Anadolu şehirlerine daha sonra Kürtlerin yaşadığı bölgelere yayılarak yerel malların yerini almaya başladı. Böylece zanaat ve el işlemeciliği köylerde giderek yok olmuştur.²²⁸

Ev zanaatlarıyla ilgili uğraşlar; Kürt kadınları kumaş, halı ve kilim dokudukları gibi çoğu zaman giysilerini ve çadırlarını da kendi elleriyle yapmışlardır. Hükümetin otoritesinin güçlü olduğu ve vergilerin alındığı bölgelerde Kürtler ekonomik durumları bağımsız ve güçlü olmadığından süsleme ve dokuma gibi işlere karşı ilgisiz olmuşlardır. Kürtler kemikten yontulmuş hançer sapları, gümüşten kemer tokaları, işlemeler gibi el zanaatlarında yetenekliydi. Sine de tütünlükler, kutular, sandıklar, bastonlar, satranç

²²⁷ Sykes, s. 454; Dickson, s. 360; Nikitine, s. 123.

²²⁸ Bruinessen, s. 36-37.

takımları yapan usta zanaatçılarla, malzemelerini alüvyonlu topraklardan alan çömlekçiler vardır. Van Gölünün güneyindeki Zorg köyü çömlekçilik sanatı ile ün salmıştı. Kürtler, belirli ölçüler içinde zanaatçı sayılabilirse de hiçbir zaman bu mesleklerle geçinen insan olmamıştır. Kürtler her ne kadar bu işlerle uğraşmış olsalarda bölgede yaşayan Hıristiyanlar ve Ermeniler kadar başarılı olmamışlardır. Kürt, doğa ekonomisinin kendisine sağlayamadığı eşyaları dışardan almak zorundaydı ve bu aldıklarında öncelik sırası daima Ermeni ve İranlı satıcılarından aldıkları silahlar da olurdu. Kürdün her an tehlikeye açık yaşamı için son derece gerekli olan ve elde etmek için her türlü yoksulluğa katlandığı bu silahlardan sonra ikinci sırada süs ve lüks eşyaları vardı. Sarıkların yapıldığı ipekliler ya da geniş kemerler Kürdün her zaman satın aldıkları şeyler arasında olurdu. Göçebe Kürtler genellikle takas yoluyla alışveriş yapardı. Hayvanın yününü, derisini, yağını ve peynirini, keçesini, kilimini, mazısını ve yakacak odununu da pazara götürürdü. Alışverişte parayı çok az kullanırdı. Para daha çok kadınların baş ya da elbiselerinde süs olarak kullanırdı. Takas işlerini genellikle yayla dönüşü sonbaharda yaparlardı. Kürtlerin yaşadığı bölgeler, Bağdat'ı, İstanbul'u ve Suriye'yi hayvan bakımından besleyen merkezler durumundaydı. Aynı zamanda Kürtler yün ve yünlü ürünler, bal, mazi, kitre ve bazı boya maddeleri de satarlardı. Silahları, pamuklu ve ipekli dokumaları, şeker ve diğer büyük tüketim maddelerini ise satın alırlardı. İstanbul, her yıl doğudan canlı yaklaşık olarak 1,5 milyon baş koyun-keçi alıyordu. Fakat Van'dan İstanbul'a varmak 17-18 ay sürdüğünden uzun ve yorucu yolculukta telef olurdu.²²⁹

Göçebeler, köylüler ve şehirli tüccarlarla sık sık ticari ilişkileri olur. Bu ilişkilerin yanında birde göçebelerin yağmacılığı vardı. Göçebeler buldukları yöredeki köylülere ve tüccarlara peynir ve tereyağı satarlar. Ancak hem talep azdır, hem fiyatlar düşüktür. Asıl kazanç kaynağı yün ve kesim için satılan hayvanlardır. Göçebeler mallarını, şehirde elde ettikleri kazancın sadece bir kısmını onlara ödeyen aracılara da satarlar.²³⁰

Soane, Süleymaniye bölgesi ile ilgili raporunda, Musul'daki Kürtlerin ticari ilişkileri hakkında bilgiler vermiştir. Raporda yazılanlara göre, Süleymaniye, Kerkük ve Altinköprü ticaret merkezleri olan bölgelerdi. En önemlisi doğal ürünler ve arkasından eşya ticareti yapılmaktaydı. Tütün, yün, koyun postu, büyükbaş hayvan, ceviz, sansar

²²⁹ Nikitine, s. 126-133.

²³⁰ Bruinessen, s.35-36.

ve tilki postu, badem, helva ve fasulye gibi ürünler büyük miktarda Bağdat'a Avrupa için ihraç edilmekteydi. Kesme şeker, gömleklik, çay, teneke kaplar, tabak çanak, gözlük gibi ürünler ise Bağdat'tan ithal edilmekteydi. Halep ve Diyarbakır pamuğu, Kürtlerin giyimlerindeki uzun tuniklerin yapımı için önemli miktarda ithal edilen bir üründü. İyi bir yılda Süleymaniye'nin toplamda ticareti yaklaşık 475.000 lira olmaktaydı ve ticaretteki bu azalma Türk ve şeyhlerin varlığına borçluydu. Süleymaniye'de en büyük ihraç ise tütün ve arkasından yünden yapılmaktaydı. Süleymaniye pazarı çok genişti. Kırmızı ve siyah ayakkabılar yapan ayakkabıcılar vardı. Yaptıkları ayakkabılar kalitesiz ve pahalıydı. Öyle ki satın alınan ayakkabı ancak iki ay giyilebilirdi. Yaklaşık elli silah satıcısı, oldukça kullanışlı martini tüfek ve doldurma fişek üretmekteydi. Kovanlar, Rusya'dan Kürtlerin yaşadığı kuzey bölgesinden ithal edilmekteydi. Kerkük geniş ve sabit ithal ticaretine sahiptir. Kerkük, pamuk ürünleri (basma ve gömleklik), şeker, çay, kahve, demir ve bakır kaplar, kumaş, yerli pamuk kumaş, lamba ve gözlük gibi ürünlerin Süleymaniye'den Musul'a kadar geniş transit ticaretini yapmaktaydı. Kerkük'ün çok çalışan saraç, bakırcı ve demir işçileri olan yoğun ve geniş bir pazarı vardı. Altınköprü küçük bir yer olmasına rağmen oldukça yoğundu. Bu bölgeden yün, deri ve buğday sallarla Bağdat'ın aşağılarına su üzerinden getirilmekteydi. Altınköprü, kendi topraklarında büyük miktarda meyve, buğday, yün ve badem üretilen bir yerdi. Tarım topraklarında buğday yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Özellikle Kerkük ve Altınköprü bölgelerinde iyi kalitede ve çok miktarda tahıl üretimi yapılmaktaydı. Bu düz ovalar sulanmamaktaydı. Sulama için bereketli bahar yağmurlarına güvenilmekteydi. Süleymaniye'de tüketilen az miktarda buğday da Şehr-i Zor bölgesinde yetiştirilmekteydi. Afyon bu bölgelerin hiçbirinde üretilmezdi.²³¹

---

²³¹ Soane, s. 86.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-RUS-İRAN DEVLETLERİN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNE KARŞI İZLEDİKLERİ POLİTİKA

2.1. OSMANLI-RUS-İRAN DEVLETLERİ ARASINDAKİ SAVAŞ VE ANTLAŞMALARDA HUDUT VE KÜRTLER MESELESİ

2.1.1. Osmanlı-İran İlişkilerinde Hudut Meselesi ve II. Erzurum Antlaşması (1847)

19. yüzyılın başlarında Osmanlı-İran ilişkilerinde önemli bir rol oynayan Azerbaycan valisi Şehzade Abbas Mirza 1833'te vefat etmiştir. Abbas Mirza'nın hem Osmanlı hem de İran hudut boylarında yaşayan Kürt aşiret ve beyleri ile olan ilişkisi ve onlara karşı yürüttüğü politikalar Osmanlı-İran ilişkilerinde sürekli sorunlara neden olmuştur.²³² Babası Feth Ali Şah, onun gölgesinde kalmıştı. Bu yüzden Osmanlı hükümeti hudut ve Kürt aşiretleri ile ilgili sorunları Abbas Mirza ile görüşmek mecburiyetinde kalmıştı. Feth Ali Şah, şehzadesinin ölümünden sonra yaşadığı üzüntü nedeniyle o da bir sene

²³² İran ordusunun organizasyon ve eğitiminde uzun yıllar hizmet veren Fransız Yüzbaşı Gaspar Druvil, kitabında İran ordusunda bulunan Kürtler ve İran Kürdistan'ı hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Averyanov'un Druvil'in kitabından bize aktardığı bilgilere göre; Luristan ile birlikte İran Kürdistan'ın büyük bölümü Muhammet Ali Mirza'nın hakimiyeti altındaydı. Kendisi İran tahtı üzerinde hak iddia ettiğinden Tebriz valisi veliaht şehzade Abbas Mirza ile ilişkileri kötüydü. Azerbaycan, Erdelan, Maku ve kısmen Revan hanlıklarına yakın bölgelerinde yaşayan İran Kürtlerini kendi yanına çekmeye çalışan Abbas Mirza'nın amacı onları süvari birliklerinin teşkilinde kullanmaktı. Bu yüzden Abbas Mirza, kimi zaman onları vergiden muaf tutarak ya da çeşitli ayrıcalıklar vaat ederek ordusuna katılmalarını sağlamıştır. Abbas Mirza, aynı şekilde Osmanlı Kürtlerine de çeşitli muafiyetler ve ayrıcalıklar vaat ederek kendi safına çekmeye çalışmıştır. 1804-1813 Rus-İran savaşında Abbas Mirza'nın ordusunun mevcudu elli bin kişiydi. Bu ordunun büyük kısmını Kürt aşiretlerinden alınmış düzensiz süvarilerden oluşuyordu. Abbas Mirza'nın hakimiyeti altında bulunan Kürt aşiretleri yaklaşık otuz bin süvari verebilme potansiyeline sahiptiler. Kürtleri süvari vermeye mecbur etmek ancak vergi muafiyeti ve iyi bir maaşla mümkün olabilmekteydi. 1812'de Abbas Mirza nezdinde bir değer taşıyan ve en iyi süvarileri olarak kabul gören Kürtler, General Kotlyarevskiy komutasındaki Rus birlikleri karşısında dağılmış ve bütün umutları boşa çıkarmışlardı. Bkz. Averyanov, s. 26-28.

sonra 1834'te vefat etmişti. Feth Ali Şah'ın saltanatı döneminde Rusya, İngiltere ve Fransa'nın etkisi artmıştı. Feth Ali Şah, bu devletler arasında bir denge politikası yürütmek zorunda kalmış ve Rusya ile olan savaşlarında İngiltere ve Fransa'ya dayanarak devleti ayakta tutmaya çalışmıştı. İngiltere ve Fransa Şah'ın bu tutumundan yararlanarak tavizler elde etmişlerdi. Feth Ali Şah'ın ölümünden sonra taht için şehzadeler arasında mücadeleler başlamış ve birkaç şehzade öldürülmüştü. İran'da taht meselesinden dolayı karışıklık ve belirsizlik zuhur etmişti. Bazı şehzadeler Rusya, İngiltere ve Osmanlı'ya sığınmıştı. Bağdat'a gelerek Osmanlı'ya sığınan şehzadeler yardım talebinde bulunmuştu. Osmanlı Devleti kendisine sığınan bu şehzadelere iyi davranıp maaş bağlamış fakat İran'ın iç meselelerine müdahil olmak istemediği için onlara destek vermeyeceğini bildirmiştir. Abbas Mirza'nın oğlu Muhammed Mirza, İngiltere ve Rusya'nın da desteğiyle İran'da yönetimi ele geçirmiş ve kendisine muhalif olan şehzadeleri bertaraf etmişti. Osmanlı'ya sığınan şehzadelerin affedildiğini ve İran'a teslim edilmelerini istemişti. Osmanlı Devleti, bu talebe olumlu cevap vermemiş ve şehzadeleri teslim etmek istememiştir.

Muhammed Şah'ın başa geçmesinden sonra Osmanlı-İran ilişkileri karşılıklı sefir gidiş gelişleri kapsamında devam etmişti. Osmanlı-İran arasındaki hudut ve aşiret meseleleri konusunda müzakerelerin yürütülmesi için 1835 yılında Muhammed Şah, elçi olarak Hudadad Han'ı Osmanlı Devleti'ne göndermişti. Hudadad Han ile yürütülen müzakerelerde aşiretler meselesi ve aşiretlerin verdiği zarar ziyanın tespiti ve tazmini konusunda anlaşmazlıklar çözülememiştir. Hudadad Han'ın takındığı uyuşmaz tavırdan dolayı müzakereler neticesiz kalmış ve kendisi İran'a geri dönmüştür. Osmanlı-İran arasındaki meselelerin hali için bu sefer İran hükümeti, 1837 yılında Mirza Cafer Han'ı göndermişti. Cafer Han, Erzurum'a gelerek Hudadad Han'ın yarıda bıraktığı müzakereleri devam ettirmeye çalışmıştır. Mirza Cafer Han ile yürütülen müzakereler olumlu bir hava içinde devam etmiş olsa da hudut ve aşiretler ilgili meseleler yine çözümlenememiştir. Hudut boyundaki aşiretlerden dolayı zuhur eden asayişsizlik, gasp ve yağma ile ele geçirdikleri malların tazmini hususları bir neticeye bağlanamamıştı. Müzakeresi yapılan belli başlı konular; mağdur tüccar ve malları yağma edilmiş olan ahaliye ödenecek tazminat, Fars ve Çıldır bölgelerinde ikamet eden bazı İran aşiretlerinin iki devlet arasında gidiş gelişleri sırasında çıkardıkları sorunlar, 1836 yılında İran tarafına gitmiş olan Zilanlı Aşireti'nden tahsil edilecek meblağ ve Mirza

Cafer'in gündeme getirdiği alakasız konular idi. Müzakerelerden netice alınmayacağı anlaşılınca Cafer Mirza İstanbul'a gelerek görüşmeleri buradan devam ettirmeye çalışmıştır. İstanbul'a gelen Cafer Mirza, iki devlet arasında mevcut olan sorunları içeren beş maddelik bir raporu Osmanlı hükümetine sunmuştur. Cafer Mirza, Osmanlı ve İran devletleri arasındaki anlaşmazlıkların sunduğu rapordaki meselelere dayandığını ve bu meseleler çözülmedikçe iki devlet arasında kalıcı bir barış sağlanamayacağını belirtmiştir. Osmanlı ılımlı yaklaşıma sorunların çözümü için gerekenin yapılmasına özen göstermeye çalışmıştır. İki devlet arasındaki asırlarca sürüp gelen en büyük problem aşiretler idi. Osmanlı Devleti, aşiretlerden kaynaklanan meselelerin bir çözüme kavuşamamasında İran Devleti'ni sorumlu tutmuştur. Çünkü İran kendi hakimiyeti altındaki aşiretleri kontrol altında tutamamış olmasına rağmen bütün sorumluluk Osmanlı Devleti'ndeymiş gibi tavır takılmaktaydı. Özellikle İran Devleti sorunlu eşkıya aşiretlerinden Celâli Aşireti'ni kimi zaman Osmanlı toprağına sürüp sonrada İran taraflarına geri çağırarak bu aşiretin uygunsuz hareketlerde bulunmasına zemin hazırlamıştı. Osmanlı Devleti, İran yönetimi üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirmediği takdirde İran'a gönderilmiş olan İran aşiretleri Osmanlı topraklarına tekrar gelecek olurlar ise geri iade edilmeyeceklerini İran sefirine sert bir dille bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı hükümeti, İran'dan Osmanlı topraklarına gelip eşkıyalık yapan Sepki, Haydaranlı ve Celâli gibi sorunlu Kürt aşiretlerinin İran topraklarında kalmasını, bunların Osmanlı topraklarına geçmelerine müsaade edilmemesini ve bu hususta gerekenin yapılmasını İran yönetimine bildirmiştir.²³³

Feth Ali Şah döneminde olduğu gibi Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki etkisi ve iç işlerine müdahaleleri Muhammed Şah döneminde de devam etmiştir. Nitekim Rusya'nın teşvikiyle Muhammed Şah 1837'de Herat'ı kuşatmıştı. Bu durumdan oldukça rahatsızlık duyan İngiltere, İran'ı bu seferden döndürmeye çalışmıştı. İngiltere, Herat kuşatmasının devam etmesi halinde İran ile olan ilişkilerinin bozulacağını ve Basra Körfezinden başlamak üzere bütün İran'ı işgal edeceğini bildirmişti. Bu tehdidin arkasında durarak İngiltere savaş gemilerini Basra Körfezi'ne doğru harekete geçirmişti. Bu sırada Bağdat Valisi Ali Paşa, Muhammere'de yaşayan Ben-i Ka'b aşiretinin isyan ederek vergi vermemesi nedeniyle üzerlerine asker sevk etmek istemişti. Asker sevk etmeden önce Muhammere'de İran tüccar ve tebaasından kimseler varsa burayı

²³³ Uluerler, s.397-405.

terketmelerini istemesi üzerine durumu Muhammere'nin işgali olarak algılayan Muhammed Şah, Herat üzerindeki kuşatmayı kaldırarak güneye yönelmişti. Aslında Afganistan'ı elinde bulunduran İngilizler, İran'ın batı hudutlarında bir olay çıkartarak, Osmanlı Devleti ile İran'ı birbirinden düşürmek istemiştir. Afganistan, İngiltere'nin sömürgeleri ve Rusya arasında tampon bölgeydi. Rusya'nın İran üzerinden sıcak denizlere inmesini istemeyen İngiltere, Rusya'nın İran üzerindeki nüfuzunu kırmak istemiştir. Bu yüzden İngiltere, Osmanlı-İran hududunda yeni sorunların oluşmasını sağlayarak İran'ı Afganistan'dan uzak tutmaya çalışmıştır.²³⁴

Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın Muhammere üzerine düzenlediği askeri harekatta İran halkının bir kısmını öldürmesi ve tüccarların eşyalarını alması iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştu.²³⁵ Osmanlı Devleti Nizip'te ağır bir yenilgi almış, II. Mahmut ölmüş yerine Sultan Abdülmecid geçmişti. Böyle bir durumda İran ile savaşmak istemeyen Osmanlı hükümeti, hem Abdülmecid'in cülusunu tebliğ etmek hem de aradaki meselenin sulh yoluyla halledilmesi amacıyla büyükelçilik unvanıyla İbrahim Sarim Efendi'yi İran'a gönderdi. Sarim Efendi, Isfahan'a vardı ve burada İran Nezaret-i Hariciye Vekili Mirza Ali ile iki defa görüşmeler yaptı. Yapılan görüşmelerde İran'ın Muhammere meselesinde güçlük çıkaracağı anlaşılmıştı. İran yapılacak görüşmelerde Rus elçisinin de bulunmasını istemiştir. Sarim Efendi'ye göre, İran'ın Muhammere meselesinde böyle bir güçlük çıkarmasının nedeni, Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesiyle uğraşmasını fırsat bilerek Osmanlı'dan birkaç yüz bin kese akçe almak istemesiydi. Sarim Efendi, İran da bulunduğu sırada İran'ın Celâli Aşireti'nin Beyazıt bölgesine yaptığı hasarlar iki devlet arasında gerginliğe neden olmuştu. Bahar mevsiminde yaylak için Beyazıt'a gelen Celâli Aşireti, bölgedeki köylerin ahalisine saldırmış ve çeşitli zulümler yapmıştı. Osmanlı, bu eşkıya aşiretlerin İran hükümeti tarafından bilerek Osmanlı topraklarına salıverildiğini düşünmekteydi. Celâli Aşireti'nin eşkıyalığı Beyazıt bölgesi ile sınırlı kalmamış, Kars ve Pasinler bölgesine de saldırmaya başlamışlardı. Durumdan oldukça endişelenen Beyazıt Mutasarrıfı Behlül Paşa, bu konuda hükümetten derhal bir önlem almasını istemiştir. Osmanlı Devleti, durumun muhakemesini yaptıktan sonra İran Devleti'ne iki devlet arasında asayiş ve

²³⁴ Vanessa Martin, "Social Networks and Border Conflicts The First Herat War 1838-1841", *War & Peace Qajar Persia*, Edt: Rowane Farmanfarmanian, New York 2008, s.110-112; Aykun, s.21-22; Baghdadi, s.8-9; Uluerler, s.392-394; Nasiri, s.5.

²³⁵ Aykun, s.22.

barış isteniyorsa bu rezalete cesaret edenler hakkında gerekli cezalandırmaların yapılmasını ve Osmanlı tebaasına verdikleri zararların noksansız bir şekilde tahsil edilerek Erzurum valisine teslim edilmesini Mirza Mesut vasıtasıyla bildirmiştir. Sarim Efendi İran da bulunduğu sırada iki devlet arasında sorunlar müzakere edilmiş, ancak Sarim Efendi, bir karar verebilme yetkisinin olmadığını bildirerek İstanbul'a geri dönmek istemiştir. İran hükümeti tarafından kendisine dönüş gününden itibaren üç aylık bir süre verilmişti. Bu süre içerisinde cevap verilmezse savaş açacaklarını bildirmişlerdi. İran ile Osmanlı arasında anlaşmazlığa neden olan sorunlar şunlardı:

- Osmanlı Devletine sığınmış olan Şehzadelerin İran'a iade edilmesi.
- Süleymaniye Bey'i Ahmet Paşa'nın cezalandırılması ve verdiği zararların ödenmesi.
- Revanduz Beyi'nin verdiği zararların ödenmesi.
- Otura meselesiyle Necşalan arazisinden dolayı İran'a para ödenmesi.
- Muhammere'de yapılan zararların tazmini ve bu bölgenin hangi devlete ait olduğu belirlenmesi.
- Caf Aşireti hakkındaki meseleler.
- İki taraf elçilerinin masraflarının karşılanması meselesi.
- Celâli Aşiretinin tecavüz hareketlerinin önlenmesive bu aşiret ve diğer aşiretlerin İran'a geri verilmesi.
- Yağma edilen mal ve eşyaların tazmin edilmesi.
- Gümrük vergisi ve bu hususta yapılacak bir antlaşma.

Bu hususlar 27 Mart 1841'de Sarim Efendinin de bulunduğu Meclis-i Hassa Vükela'da tartışılmıştı. Bu on husus hakkında mecliste yapılan müzakereler neticesinde alınan kararlar Sarim Efendi tarafından kaleme alınarak İran'a gönderilmişti. İki devlet arasında yapılan yazışmalardan sonra üç meselenin önemi üzerinde durulmuştu. Bu süreçte Rusya da iki devlet arasında yapılan müzakerelere katılmıştır. Sarim Efendi'nin İran'da yaptığı müzakereler ve İstanbul'a döndükten sonra da İstanbul-Tahran arasındaki yazışmalar neticesinde sadece iki devletin birbirlerinin nezdine gönderdikleri elçilerin masrafi meselesi halledilmiş ancak diğer meseleler bir çözüme kavuşturulmamıştı. Diğer meseleler Erzurum Konferansında tekrar ele alınacaktı.²³⁶

²³⁶ Aykun, s.22-39.

Sarim Efendi'nin İran elçiliği ile yürütülen müzakereler neticesinde iki devlet arasında nispeten bir yumuşama meydana gelmişse de Bağdat ve Süleymaniye bölgelerinde 1841-1842 yıllarında meydana gelen olaylarla ilişkiler tekrar gerginleşmiş ve bu meseleler iki devleti neredeyse bir savaşın eşiğine getirmişti. Bu meselelerden ilki; 1841 yılında İran şehzadelerinden Ali Şah, Hicaz'a gitme bahanesiyle Bağdat'a gelmiş ve burada İran'daki yönetme muhalif olan kişilerle irtibat kurarak İran'da karışıklık çıkarmayı amaçlamıştı. Durumdan haberdar olan İran, İngiltere'yi devreye sokarak Şehzade Ali Şah'ın İran'a iade edilmesini istemiştir. Rusya'nın dahil olduğu Osmanlı-İran meselelerine böylece İngiltere'de dahil olmuştu. İngiltere durumu Osmanlı hükümetine bildirerek gereğinin yapılması konusunda baskı yapmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti, bu meseleyi mecliste müzakere ettikten sonra İran'a yönelik böyle bir girişime izin verilmeyeceğini, böyle bir niyeti varsa şehzadenin men edilip tevkif edileceğini İran'a bildirmesi üzerine şehzadenin iadesini bekleyen İran aldığı cevaptan rahatsızlık duymuştu. Bir diğer önemli mesele ise Baban Sancağı idi. Baban Sancağı Mutasarrıfı Mahmut Paşa, bazı uygunsuz hareketlerinden dolayı 1842 yılında görevinden azledilmişti. Bunun üzerine Mahmut Paşa, İran ile ilişkilerine ve aldığı desteğe güvenerek İran'ın Sine taraflarına kaçmış ve Sine hakimi Şehzade Rıza Kuli Han'a sığınmıştı. Baban Sancağının yönetimine yine Baban ümerasından Ahmet Paşa'nın getirilmesi uygun görülmüştü. İran hükümeti, Ahmet Paşa gibi "müfsid" birinin atanmasından duyduğu rahatsızlığını dile getirerek Mahmut Paşa'nın en kısa sürede eski görevine geri getirilmesini Osmanlı hükümetinden istemiştir. Osmanlı Devleti, Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın Mahmut Paşa meselesi hususundaki görüşlerini öğrendikten sonra azlinin doğru bir karar olduğuna kanaat getirmişti. Diplomatik girişimlerle Mahmut Paşa meselesini halledemeyeceğini anlayan İran hükümeti, Mahmut Paşa'yı eski görevine getirmek için askeri güç kullanmaya karar vermiştir. Sine hakimi asker tedarik etmeye ve sefer hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Böyle bir sefer hazırlığını beklemeyen Osmanlı hükümetinin de derhal acil tedbirler alması gerekmişti. Ahmet Paşa hala Bağdat'a bulunduğundan yerine vekaleten kardeşi Abdullah Bey atanmıştı. Abdullah Bey seri bir şekilde asker tedarikine başlayarak Süleymaniye'yi savunmaya hazırlanmıştı. Şehr-i Zor'da karşılaşan İran ve Osmanlı kuvvetleri arasında meydana gelen çarpışmalar neticesinde Rıza Kuli Han'ın kuvvetleri ağır bir yenilgi almıştı. Aldığı ağır yenilgiden sonra İran hükümetinde Osmanlı'ya yönelik bir savaş açılması dile getirilmeye başlanmıştı. Osmanlı ile İran arasında

yürürlükte olan Erzurum Antlaşması'nın hükümlerinden biri olan “Musul, Süleymaniye ve Baban taraflarındaki yönetici atamalarına her ne şekilde olursa olsun İran karışmayacaktır...” gereğince İran'ın bu duruma müdahil olması ve hatta Osmanlı'nın bir iç meselesi yüzünden savaş açması kabul edilecek bir durum değildi. Osmanlı hükümeti, İran'ın bu tutumuna bir anlam verememişti. İki devlet de savaş hazırlıklarına başlamış olmasına rağmen iç ve dış meselelerinden dolayı iki tarafta da saldırıya geçememiştir. Bir müddet sonra iki devlet arasındaki gerginlik dinmeye başlamıştı.²³⁷

Rusya ve İngiltere'nin araya girmesi üzerine Osmanlı-İran arasındaki hudut sorunlarını çözmek için Rusya ve İngiltere'nin de aracı devletler olarak yer alacakları bir komisyon kurulmasına karar verildi. 1843'te Erzurum'da toplanan komisyon dört yıllık çalışmadan sonra dokuz maddelik anlaşma üzerine karar kılındı. Antlaşmanın suretleri iki devlete verildi. Osmanlı Devleti antlaşmanın imzalanmasına razı olmadı. Osmanlı hükümeti antlaşmanın bazı maddelerinin müphem olduğunu ve bunların netleştirilmesi gerektiğini Rus ve İngiliz elçisine bildirmiştir. Hariciye Nazırı Ali Paşa, İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi Wolseley ile antlaşmayı müzakere etmiş ve nihayetinde Rus sefirinin de yardımıyla Osmanlı Devleti'nin imzalayabileceği bir antlaşma metnini İran Devleti'nin temsilcisine kabul ettirebildiler. Erzurum Antlaşması olarak kabul edilen bu antlaşma 2 Haziran 1847 tarihinde iki tarafın temsilcileri tarafından imzalanmıştır.²³⁸

Sadeleştirilmiş II. Erzurum Antlaşmasının maddeleri:

Madde 1. İslam devletler bugüne kadar talep ettikleri nakit paradan vazgeçiyorlardı (4. maddede belirtilen istek bunun dışında kalıyordu).

Madde 2. İran Zuhab Sancağının batı tarafını Osmanlı Devleti'ne vermeyi kabul ediyordu, Osmanlı Devleti de bu sancağı bütün dağlık arazisi ile birlikte İran Devleti'ne terk etmeyi kabul ediyordu. İran Süleymaniye'den tamamen vazgeçiyordu ve Süleymaniye'de Osmanlı Devleti'nin mülk sahipliğine taarruz etmeyecekti. Osmanlı Devleti, Muhammere şehir ve limanı ile Ceziretü'l-Hızır limanı ve doğu sahilini, İran aşiretlerinin tasarrufunda bulunan Şattül- Arap'ın İran'a ait olmasını kabul ediyordu.

Madde 3. Bu antlaşma ile iki taraf toprak konusunda diğer bütün iddialarından tamamen vazgeçeceklerdi. İki devlet sınırlarının çizilmesi için iki tarafta anlaşmanın akabinde görevliler ve mühendisler tayin etmeyi kabul ediyorlardı.

²³⁷ Uluerler, s. 433-444; Aykun, s. 39-56.

²³⁸ Nasiri, s.6-7; Baghdadi, s.12; Sarıkçıoğlu, s.26.

Madde 4. Her iki tarafta belirlenen hasarlar için özellikle mera vergisi meselelerinde memur atayacaklardı.

Madde 5. Osmanlı Devleti kendisine sığınan İran Şehzadelerinin Bursa'da tutulmasına ve şu anda buldukları yerden uzaklaştırılmalarına ve İran ile ilgili gizli isteklerine izin vermeyeceğini kabul ediyordu.

Madde 6. 1823'teki Erzurum Antlaşması'nda olduğu gibi İran tüccarları gümrük vergilerini o günkü fiyat üzerinden nakit veya benzeri değerlerle ödeyecek, daha fazla ödeme istenmeyecekti.

Madde 7. Osmanlı topraklarında olan kutsal yerlerin ziyaretlerinde İranlı ziyaretçilerin eski antlaşmalar gereğince güvenliğinin sağlanmasını ve Osmanlı topraklarında ticaret ve benzer amaçlı bulunan İranlıların da can ve mal güvenliğini sağlayacağını taahhüt ediyordu ayrıca diğer devletlerin konsoloslukları için tatbik edilen uygulamanın aynısı İran konsolosluğu içinde uygulanacağını kabul ediliyordu.

Madde 8. İki İslam devleti sınır bölgelerinde olan aşiret ve kabilelerin yağma ve hırsızlıklarını önlemek için gerekli tedbirlerin kabulünü ve uygulanmasını kabul ediyorlardı. Bu husus için gerekli yerlere asker koyacaklardı. İki devlet birbirlerinin arazisinde meydana gelen gasp ve öldürme gibi her çeşit tecavüzü hareketin üstesinden geleceklerini kabul ediyorlardı. Sahipleri bilinmeyen ve anlaşmazlık halinde bulunan aşiretlerin bundan sonra daimi olarak ikamet edecekleri yerleri seçmeleri hususunu aşiretlerin kendi iradesine bir defalık havale ediyorlardı. Hangi tarafa bağlı oldukları kesin olan aşiretlerin de bağlı oldukları devlet toprakları içine gitmeleri sağlanacaktır.

Madde 9. Eski anlaşmalar özellikle 1823 tarihinde Erzurum'da imzalanan antlaşmanın²³⁹, bu antlaşma ile değiştirilmeyen maddeleri aynen yürürlükte

²³⁹ Osmanlı ve İran Devletleri arasında imzalanan I. Erzurum Antlaşması (1823) bir esas, bir şart, ve yedi maddeden oluşmaktadır;

Esas: 1746 yılında imzalanan antlaşmada belirtilen iki devlet arasındaki sınır aynen kabul edilecektir. Antlaşma şartlarından biri olan iki tarafa firar edenlerin korunmaması maddesi aynen aynı kalacaktır.

Şart: Hudut boylarında olan Osmanlı'ya ait olup bir şekilde İran'ın eline geçmiş olan yerler antlaşmasının imzalandığı günden itibaren altı gün içinde tamamen terk edilecektir. Antlaşmaya hürmeten iki taraf elinde bulunan esirlerin yol ihtiyaçları her iki devlet tarafından karşılanmak üzere serbest bırakılacaktır.

Madde 1: Devletlerin iç işlerine karışmak uygun olmadığından, bundan böyle Bağdat, Süleymaniye ve bütün hudut dahilindeki bölgelere müdahale edilmeyecektir. Musul, Süleymaniye ve Baban bölgelerine yapılacak yönetici atamalarına İran Devleti karışmayacaktır. Bu bölgelerdeki ahalinin yaylak ve kışlak için her iki devletin hududuna geçenlerden vergi alınması ya da anlaşmazlık yaşanması halinde zuhur edecek davalar konusu Velihaht Abbas Mirza ve Bağdat Valisi arasında yapılacak görüşmelerle çözülecektir.

Madde 2: İran ahalisinden kutsal mekanların bulunduğu yerlere gidenlere iyi muamele olunacak, kanun ve nizamaya aykırı herhangi bir şey talep edilmeyecektir. Fakat yanında ticaret malı bulunanlar bu kapsam dışında tutulacak ve ödenmesi gereken gümrük vergisini ödeyeceklerdir. Ödeyecekleri

kalıyordu.²⁴⁰

2.1.2. Kırım ve Herat Meselesinde Hudut Boyundaki Kürtlerin Rolü

1853 yılında Osmanlı Devleti'nin Kırım meselesi ve İran Devleti'nin Herat meselesi her iki devletin birbirine yaklaşımını değiştirmiştir. Kırım Harbi'nde İran Devleti, Rusya ile gizli ittifak görüşmelerinde bulunarak Bağdat bölgesine tekrar hakim olma hayalindeydi.²⁴¹ Ancak İngiltere Kırım Harbi'nde Osmanlı hükümeti ile müttefik

---

vergede belirlenen miktarlarda olacak fazlası talep edilmeyecektir. Aynı durum İran tarafı için de geçerli olup Osmanlı ahali ve tüccarına aynı şekilde muamele edilecektir. Şam'dan Mekke ve Medine'ye gidip gelenlere Sürre-i Hümayun Emini eşlik edecek ve yol güvenliğine gereken önem verilecek. İran Şahı ve Şehzadelerinin ailelerinden ve diğer devlet ileri gelenlerinin yakınlarından Hacca gideceklerden ya da kutsal mekanları ziyaret edenlerinden hallerine göre hürmet edilecektir. İran tüccarlarının ödemesi gereken gümrük vergisi, Osmanlı tebaasından olan Müslüman tüccarın ödediği miktarla aynı olacaktır. Ticaret mallarından bir kereye mahsus yüzde dört oranında gümrük vergisi alındıktan sonra kendilerine eda tezkiresi verilecek ve başka birine devir olmadığı müddetçe başka bir vergi istenmeyecek. Her iki devlet topraklarına gidip gelenlere aynı dine mensup olmalarından dolayı dostane muamele edilecektir.

Madde 3: Osmanlı toprağında bulunan Haydaranlı ve Sepki Aşiretlerinden İran hududuna saldırıp zarar veren olursa bunlardan Osmanlı görevlileri yetkili olacaktır. Eğer bu aşiretler saldırılarından vazgeçmezlerse ve hudut memurları tarafından da dize getirilmezlerse Osmanlı Devleti tarafından korunmayacaklar. Eğer İran taraflarına kendi rızaları ile geçmek isterlerse Osmanlı Devleti buna mani olmayacaktır. İran tarafına geçtikten sonra tekrar Osmanlı topraklarına geçmek isterlerse kesinlikle kabul edilmeyecekler. İran tarafına geçip Osmanlı hududuna saldırıp zarar veren olursa bu sefer onlardan İran hudut memurları mesul olacaktır.

Madde 4: Osmanlı Devleti topraklarından İran Devleti tarafına ya da İran Devleti topraklarından İran Devleti tarafına geçen aşiretler veya kişiler korunmayacaktır.

Madde 5: İran tüccarlarından mallarına el konulanların malları antlaşmanın imzalanmasından sonraki altmış gün içerisinde iade edilecektir. Savaş sırasında Osmanlı topraklarında bulunan İran tüccar, hacı ve ahalisinden zorla alınmış olan mallar var ise tayin edecekleri kimselere iade edilecektir.

Madde 6: Osmanlı topraklarında vefat edip evladı bulunmayan İranlıların vasisi bulunmadığından malları yetkililer tarafından kayıt altına alınıp güvenli bir yerde bir yıl boyunca muhafaza edilecektir. Bu süre zarfında yasal vasisi gelirse belli bir miktar vergi ve bir yıl boyunca muhafaza edilen yerin kirası alındıktan sonra vasisine teslim edilecektir. Eğer bir sene müddetince kimse gelmezse mallar satılıp geliri Devlet hazinesine aktarılacaktır. Aynı şartlar her iki taraf için geçerlidir.

Madde 7: İki devlet arasında dostluğu teyit için her üç senede bir, bir görevli iki devlet arasında elçilik vazifesinde bulunacaktır. Savaş sırasında herhangi bir kabahat işleyip karşı devlete sığınanlar antlaşma hürmetine affedilecektir.

²⁴⁰ Bağhdadi, s. 12 – 17; Aykun, s. 242 – 244; Uluerler, s. 462-465.

²⁴¹ Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile anlaşarak Rusya'ya savaş ilan ettiğinde Osmanlı Devleti'nden böyle bir karşılık beklemeyen Rus Çar'ı Asya'da bir müttefik bulmak amacıyla İran'la Osmanlılar aleyhine bir anlaşma yapmak üzere girişimlerde bulunmuştur. Rusya'nın amacı İran'ın yakınlığını kazanıp Osmanlı Devleti aleyhine askeri bir anlaşma yapılmasını sağlamaktır. Rusya'nın İran'a yaptığı teklif; Kırım Harbi'nde İran, birisi Erzurum ve Beyazıt cephesinde, diğeri Bağdat cephesinde kuvvetlerini toplayıp gerektiğinde Bağdat, Kerbela ve Necef'i; Azerbaycan cephesinde ise Kotur, Beyazıt ve Erzurum'u alacaktı. Eğer İran, Osmanlı Devleti ile savaşa girerse Rusya Devleti Türkmençay Antlaşması ile İran'dan istediği tazminattan vazgeçecekti. İran'ın savaşa girmesi gerekmediği takdirde ise İran'ın ordu teçhizatı için harcadığı masrafları Rusya Devleti, tazminattan düşecekti. Osmanlı ve İngiltere devletlerin şiddetli muhalefetlerine rağmen İran, Rusya ile dört maddelik gizli bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma gereğince İran Devleti, Osmanlı Devleti'ne hiçbir yardımda bulunmayacağı gibi düşman askerlerinin İran topraklarında geliş ve gidişlerine ve savaş teçhizatı yükleme ve nakline engel olacaktır. İran Şah'ı tüm itirazlara rağmen hududu korumak maksadıyla Aziz Han kumandasında kırk bin kişilik bir orduyu Azerbaycan'a

olduğundan İran'ın Rusya ile bir ittifak içerisine girmesine izin vermemiş bundan vazgeçirmiştir. İran hükümeti, daha sonra Herat meselesi sürecinde Osmanlı Devleti'ni yanına çekmek için Kırım Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir harekette bulunmadığını iddia etmiş olsa da Osmanlı hükümetinin o dönemde Tahran Sefaretinden, şebenderlerden, Şehr-i Zor Vilayetinden ve hudut boyundaki aşiretlerden aldığı istihbarat bilgileri bunun aksini iddia etmektedir.

Revanduz Sancağına bağlı İran hududu yakınındaki aşiret ve ahalinin her iki devlet hududunda uygunsuz hal ve harekette bulunmamaları için gereken tedbirler alınmış ve her iki tarafın aşiretleri de bu durumdan memnundu. Ancak Revanduz'a gelen istihbarat bilgilerine göre İran hükümetinin birden bire tutumu değişmiş ve Osmanlı hududuna saldırma niyetiyle alenen savaş tedarikinde bulunduğu haberi alınmıştı. Tahran Sefaretinden de gelen bilgiler üzerine Şehr-i Zor ve Bağdat valileri, lazım gelen tedbirlerin alınarak İran tarafından gelebilecek saldırıya karşı hududun muhafazasına dikkat ve ihtimam gösterilmesi hususunda Revanduz Kaymakamına emir göndermişti. Revanduz Kaymakamı, tedbirleri artırmış ve bazı önemli noktaların muhafazasına ehemmiyet vermiştir. Revanduz Kaymakamına göre, hudut civarındaki yerlerin ahali Kürt aşiretleri olup bunlar gaflet içinde ve idrak etmekten yoksun olduklarından İran aşiretlerinin hile ve vesveselerine aldanarak hudutta karışıklık çıkarabilirlerdi. Bu yüzden kaymakam, hudut boyundaki Kürt aşiretlerine durumun izah edilerek herhangi bir saldırıda Osmanlı hükümeti ile beraber hareket edip devletin rızasına uygun olmayan hiçbir hal harekete bulunmayacaklarına dair kendilerinden taahhüt almanın yerinde olacağını düşünmüştü. Revanduz Kaymakamı, livaya tabi olup İran hududunda bulunan Balık nahiyesinin ileri gelenleri olan ve *miri mezin* (büyük beyler) olarak tabir edilen ağaları Revanduz meclisine çağırıp iki kıta senet düzenleyerek kendilerine onaylatmıştı.²⁴²

Balık Nahiyesi ileri gelenleri tarafından Revanduz Sancak meclisine takdim edilen Farsça bir evrak, İran hükümetinin son dönemlerde hudut bölgesindeki Kürt aşiretlere yönelik izlediği politika hakkında son derece önemli bilgiler içermekteydi. Belgenin özeti:

---

göndermiştir. Ancak Osmanlı Devleti'ni de karşısına almak istemeyen İran Şah'ı, Azerbaycan'a gönderilen ordunun Osmanlı aleyhinde hiçbir harekatta bulunmayacağına sadece huduttaki asayiş ve düzeni muhafaza edeceğine dair Osmanlı hükümetine teminat vermiştir. Nasiri, s.75-82; Celil, s.156-157.

²⁴² BOA., İrade-i Hariciye (İ. HR.), 106/5178, s.1. (H. 26 Rebiülahir 1270 / M. 26 Ocak 1854).

“Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti arasında meydana gelen malum mesele münasebetiyle İran Devleti, Rusya taraftarı olarak bazı savaş hazırlıklarına kalkışıp Osmanlı hududuna saldırma niyetinde olup bunu en iyi şekilde icra edebilmek niyetiyle İran’a destek vermesi için Lahican Nahiyesinde bulunan Mameş Aşiret reisi Birun Ağa’ya²⁴³ kendi tarafına çekip kendisine bir çok ihsanda bulunmuştur. Yine aynı şekilde İran hükümeti, Balık nahiyesi ileri gelenlerinden olup işlediği bir çok suçtan dolayı Uşnu tarafına firar etmiş olan Mir Aziz isimli kişiyi kendi tarafına çekerek Balık nahiyesindeki ahaliyi kışkırtıp kandırsın diye kendisine Uşnu nahiyesinde ki birkaç karyeyi hediye etmiştir.”

Belgenin geri kalan kısmında Balık Nahiyesi Ağaları, devletin rızasına aykırı hiçbir hal ve harekete bulunmayacaklarına, devlete canla başla hizmet edip sadakat göstereceklerine, İranlıların kendilerini tahrik etmelerine ve kandırmalarına müsaade etmeyeceklerine ve eğer ilerde muhalefette bulunurlarsa kendilerine Müslüman nazarıyla bakılmayıp mal ve toprakları ellerinden alınarak kendilerine verilecek her türlü cezanın müstahak olup cezalarını kabul edeceklerine dair söz vermişlerdir.²⁴⁴

1853-1856 Kırım Harbi’nde Kars’ın Kürt aşiretlerinden Zılanlı Aşiretinden ve Revan’dan Kars’a kaçan Cemadanlı, Milanlı ve Beziki aşiretlerinden yaklaşık dört-beş bin Kürt, Osmanlı ordusuna katılmıştı. Osmanlı ordusu ile birlikte savaşa katılmış olan Kürtler, Rus ordusuna karşı kazanılan zaferden istifade ederek köyleri yağmalamışlardı. 1853 yılının sonlarında Rusya Devleti, Osmanlı Kürtlerini yanına çekmek amacıyla aktif girişimlerde bulunmuş hatta Rusya, Osmanlı Kürtleri ile kurulacak ilişkiler için yüksek miktarda ödenek ayırmıştır. Osmanlı ordusunun aldığı bazı yenilgilerden sonra bazı Kürt aşiretleri menfaatleri gereğince Rusların tarafına geçmiştir. Cemadanlı, Milanlı ve Beziki aşiretlerine mensup on dört ağa, Rusya Devleti’ne bağlılıklarını sunmak için Gümrü’ye gitmişlerdi. Kürt ağaları geri dönerken her birine armağanlar verilmiş ve dört Kürt ağası da bağlılıklarının güvencesi olarak Gümrü’de rehin olarak kalmıştır. Aynı şekilde Zılan Aşiret reisi Kasım Ağa da Rusya’nın tarafında olduğunu bildiren mektuplar göndermiştir. Daha sonra Kasım Ağa, Rus albayı ile görüşerek

²⁴³ Tebriz Şehbender vekili Kasım Efendi’nin Revanduz Kaymakamına takdim ettiği belgede yazılanlara göre; İran hükümeti, Birun Ağa’ya Tahran’a davet ederek kendisine elmaslı ve altınlı bir kılıç ve bir takı şal hediye etmiş ve on beş bin kuruş maaşla da istihdam etmişti. Ayrıca elli nefer süvarisi için de kırk beş bin kuruş tahsis edilmişti. BOA., İ.HR.. 106/5178, s.4. (H. 26 Rebiülahir 1270 / M. 26 Ocak 1854).

²⁴⁴ BOA., İ.HR.. 106/5178, s.5. (H. 26 Rebiülahir 1270 / M. 26 Ocak 1854).

savaşta bazı yükümlülükler üstlenmişti. Kasım Ağa'nın vazifesi, kendisine bağlı Kürtlerle birlikte Osmanlı ordusundan ayrılıp teşkil ettiği süvari birlikleriyle birlikte Rus sınır güvenliğini sağlamaktı. Kulp'tan Gümrü'ye giden yolun güvenliği Kasım Ağa'nın sorumluluğundaydı. Kasım Ağa'ya verilen bu vazife karşılığında Rusya Devleti, Kasım Ağa'ya şunları vaat etmişti: Rus albaylığı rütbesi, yaşam boyu maaş ve eğer Osmanlı Devleti bu ihanetinden dolayı Kasım Ağa'yı cezalandırma teşebbüsünde bulunursa Rusya Devleti kendisini himaye edecekti. Kasım Ağa başta olmak üzere tüm akrabaları, aşiretin ileri gelenleri ve kalabalık maiyeti para ve değerli armağanlarla Rusya tarafından ödüllendirilmiştir. Rusya'nın Kürt aşiret ağalarını rütbe ve maaş gibi mükafatlarla kendi tarafına çektiğini gören Osmanlı Devleti buna engel olmak için her türlü önleme başvurmuştur. Ancak Kasım Ağa'nın Osmanlı aleyhinde bir teşebbüste bulunduğunu iddia etmek mümkün değildir. Kasım Ağa, Rusya ile gizli ittifak görüşmelerinde bulunduğu halde açık bir şekilde Rus saflarına geçmemiştir. Kasım Ağa bu politik tavrını savaş bitimine kadar sürdürmüştür. Savaşın sonra da Osmanlı tarafına geçip Osmanlı topraklarında iskan edilmiştir. Rusya Devleti, Kars'taki Kürtler dışında küçük Kürdistan (Beyazıt, Van ve Muş) diye adlandırdıkları bölgelerde yaşayan Kürt aşiretlerinden Zılanlı, Haydaranlı, Celâli, Sepikanlı ve Yezidiler ile de irtibat halinde olmuştur. Hatta Rusya'nın Yezidiler arasında kendilerine sadık casusları dahi vardı. Rus komutanlar, bu aşiretlerin ağalarına bildiri ve mektuplar göndermişlerdi. Rusya tarafından kendilerine gönderilen bildiri ve mektuplara göçebe Celâli Aşiretinden bazı topluluklar olumlu cevap verip Rusya'ya itaatlerini bildirmişlerdi.²⁴⁵

Rusya'nın bunca tahrik ve teşviklerine karşı Osmanlı Devleti'ne tabi bazı Kürt aşiretleri devlete sadık kalmaya devam edip Rus kuvvetlerine karşı direnmişlerdi. 1855 yılında Rusya'nın Beyazıt taraflarına olan saldırılarına karşı Kürt aşiretleri direnip mücadele etmekten geri durmamışlardı. Mahalli idareciler Kürt aşiretlerin bu azim ve gayretlerinden ötürü mükafatlandırılmaları gerektiğini hükümete bildirmişlerdi. Osmanlı hükümeti, Rusya'nın doğu topraklarına olan saldırılarına karşı bölge ahalsinin desteğini almak amacıyla kendilerine çeşitli vaatler vererek devlete itaat etmelerini sağlamak istemiştir. Eleşkirt kazasından Haydar Ağa devlete olan sadakatini bildirerek oraları Rusya'ya karşı koruyacağına dair söz vermesi üzerine hükümet kendisine bir kılıç göndererek teşvik etmişti. Haydar Ağa gibi diğer aşiret reislerinden devlete sadık

²⁴⁵ Averyanov, s.81-127; Celil, s.156-161.

ve gayretli olanlara rütbe ve memuriyet verilmesine karar verilmişti. Osmanlı Devleti, aşiret reislerini devlete ısındırmak ve güçlerinden istifade etmek amacıyla münasip rütbeden yirmi beş tane Ruusu Hümayun'un (resmi göreve tayin) aşiret reislerine verilmesi için Erzurum Vilayetine göndermişti.²⁴⁶

Beyazıt Sancağında olduğu gibi Erciş'teki Kürtlerde Rus kuvvetlerine karşı topraklarını muhafaza etmeye çalışmışlardı. Rus kuvvetleri, Erciş Kazası dahilindeki Zilan Deresi isimli bölgede ikamet eden bazı Kürt hanelerine saldırması üzerine o tarafta bulunan Mehmet Ağa ve kaza müdürü ile bazı ahali birleşip Ruslarla savaşmış ve onları oradan kaçırtmışlardı. Kürdistan'ın muhafazası emriyle aşiret ağalarından Hasan Ağa ve elli kadar hane ahali, Ruslara karşı başarılı bir şekilde mücadele etmişlerdi. Rusya'nın sayıca fazla olan askerine karşı Kürtler başarılı bir şekilde cüzi bir kuvvetle onlara karşı koymuşlardı. Bu yüzden Van Vilayeti, Hasan Ağa'nın hizmet ve gayretinden ötürü mükafatlandırılmasının pek münasip olacağını, hükümete bildirmişti. Hasan Ağa'nın devlete olan sadakatinden dolayı mükâfatlandırılması diğer aşiret ağalarına iyi bir örnek teşkil edecek ve bu gibi hizmetler çoğalacaktı. Hasan Ağa'nın *dergah-ı ali kocabaşlığı* rütbesi ile vazifelendirilmesi talep edilmiştir.²⁴⁷

Bu birkaç örneğe rağmen Kırım Harbi'nde Kürt aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne sadık kalarak orduda aktif bir şekilde mücadeleye katıldıklarını söylemek pek mümkün değildir, ancak Rusya'nın bazı vaat ve mükâfatlarla Kürtleri kendi tarafına çekmekte başarılı olduğunu söylemekte mümkün değildir. Çünkü Kürtler, önceki Osmanlı-Rus savaşlarında olduğu gibi menfaatlerini ön planda tutup savaşın seyrine göre taraf değiştirmişler ya da eylemsiz kalmayı tercih etmişlerdir. Kürtlerin savaşa katılmalarındaki en büyük amaç hiç kuşkusuz yağma girişimidir. Arzu ettikleri ganimetleri elde edemedikleri takdirde ise ordudan geri çekilmekteydiler. Osmanlı Devleti, Kürt aşiret ağaların ihanet ve taraf değiştirmelerine karşı bir dizi önlem almış, gerektiğinde Kürt aşiretlerini cezalandırmaktan çekinmemiştir. Cezalandırılma korkusuyla bir çok Kürt aşireti, Rus ordusuna geçmekten çekinmiş ve Rusya'nın vaat ve armağanlarını ret etmiştir. Osmanlı Devleti, Kürt aşiretlerini Osmanlı ordusunda savaşmaya ikna etmek için aşiretler üzerinde tesiri olan bölgenin ileri gelenlerinden,

²⁴⁶ BOA., A.}MKT.MHM. 74/40, (H.07 Zilhicce 1271 / M. 21 Ağustos 1855).

²⁴⁷ BOA., A.}AMD. 66/10, (H. 26 Rebiülevvel 1272 / M. 6 Aralık 1855).

soylu Kürt hanedanlarına mensup idarecilerden ve nüfuzlu Kürt şeyhlerinden istifade etmiştir.

2.1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Kürtler

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rus kuvvetleri iki koldan harekete geçmişlerdi. Ruslar, batıda Tuna hattını aşarak Balkanları işgale hazırlanırken, doğuda Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu kentlerine yönelmişlerdi.²⁴⁸ Osmanlı Devleti, doğu topraklarını Rus kuvvetlerine karşı muhafaza etmek için Kürtlerden düzenli süvari birliği hazırlıklarına girişmiş ancak bazı mutasarrıflardan bu durumla ilgili hükümete gelen bilgiler hiçte iç açıcı değildi. Kürtler orduya istenen sayıda asker vermeyi reddetmekteydiler.²⁴⁹ Osmanlı Devleti, Kürtlerin savaşa katılımlarını sağlamak ve Rusların doğudaki etkilerini kırmak için gaza yani *cihad-ı mukaddes* ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, gaza ilan etmekle de yetinmeyip herhangi bir Kürt aşiretin değil tüm Kürtlerin saydığı ve bağlı olduğu dinsel önderlerin yardımına başvurmuştur. Şemdinan Kürtlerinden Oramar aşiretinin reisi Şeyh Ubeydullah, Kürtlerin büyük çoğunluğunun dinsel lider olarak tanıdığı böyle seçkin bir insandı. Müslüman Kürtler üzerinde dinsel bir hakimiyeti olan Şeyh Ubeydullah'ın Padişah'ın gaza çağrısına ve İslamiyet'in savunulmasına yönelik bir harekete kayıtsız kalması beklenemezdi. Nitekim Şeyh Ubeydullah, kendisine bağlı müritleriyle birlikte 1877 yılının başında savaşmak üzere Van'a gelmiştir. Kürtlerin Osmanlı ordusunda savaşmalarını sağlayan bir diğer isim ise Karlı İsmail Hakkı Paşa²⁵⁰ idi. Erzurum'dan Musul'a kadar olan bölgelerde yaşayan Kürtler, Şeyh Ubeydullah'ın ve İsmail Hakkı Paşa'nın çağrısına uyarak Ruslara karşı savaşmak için düzensiz birliklere yazılmışlardı. Rusya Devleti, Kırım Harbi'nde olduğu gibi bazı Osmanlı Kürt aşiretlerini kendi safına çekmek için bazı girişimlerde bulunmuş ve Kars ve Beyazıt'taki Kürtlerle iletişime geçmiştir. Hem Osmanlı hem de Rusya, Kürtleri savaşta kendi taraflarına çekmek için Kürt aşiret reislerine rütbe ve

²⁴⁸ Mithat Aydın, "İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya toprakları Sorunu (1877-1878)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:38, Erzurum 2008, s.276.

²⁴⁹ Celile Celil, *1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri*, Çev. Yaşar Abdülselemoğlu, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, s.34.

²⁵⁰ "Kurt İsmail Hakkı Paşa, 1818 yılında Kars'ta doğdu. İlk memuriyetini 1833'te Kars Sancağına bağlı Şüregel Kazasının ayanı olarak yaptı. 1841'de İran, 1853'de Kırım Harplerine katıldı. 1863'te aşiretlerin iskanı için kurulmuş olan Fırka-i İslahiyye'de görev yaparak başarılar kazandı. İsmail Hakkı Paşa, 1868 yılından 1875'e kadar Diyarbakır Valiliğinde çok büyük hizmetlerde bulunmuştur." Oktay Karaman, "Diyarbakır Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın Diyarbakır'daki Aşiretleri İslah ve İskan Çalışması (1868-1875)", *History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, 2012, s.227.

maaş vermeyi vaat edip onları hediyelerle mükafatlandırmışlardı. Ancak Kürtler, askeri hareketlere katılma yanlısı değillerdi. Bu yüzden daha savaşın başında Osmanlı ordusundaki Kürtler, itaatsizlik gösterip buldukları ilk fırsatta silah ve askeri teçhizatlarıyla birlikte savaş meydanını terk etmeye başlamışlardı. Kürtler savaştaki pasif davranışlarıyla umutları boşa çıkarmışlardı. Bu savaşta Osmanlı Devleti, Kürtlerin nezdinde kutsiyeti olan şeyhlerin nüfuzundan istifade ederek Kürtleri İslam adına savaşmaya teşvik etmiş ancak istenilen netice hasıl olamamıştır. Din üzerinden yürütülen politika beklenen etkiyi gösterememiş, Kürtler savaşta umdukları yağmayı yapamayınca saflarını hemen terk etmişlerdi.²⁵¹

Osmanlı ve Rusya devletleri arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan, Beyazıt ve Batum'u 1.410.000.000 Ruble tutarındaki savaş tazminatının bir kısmına karşılık Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, Kotur'u da savaş tazminatından 400.000 Rublelik indirim karşılık İran'a bırakmıştır. Ayastefenos Antlaşması'nın maddelerini kendi çıkarları açısından tehlikeli bulan İngiltere, bu antlaşmaya karşı çıkmıştır. İngiltere ile bir savaşı göze alamayan Rusya, Berlin'de toplanacak uluslararası kongrede Ayastefanos Antlaşması'nın yeniden ele alınmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Berlin Antlaşması'yla, Batum, Kars ve Ardahan Rusya'ya verilmiş, Eleşkirt vadisiyle Beyazıt bölgesi Osmanlı Devleti'ne iade edilmiş ve Kotur bölgesi arazisiyle beraber İran'a bırakılmıştır.²⁵²

2.1.4. II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı-İran Hudut Antlaşmaları

II. Abdülhamit döneminde Kürt aşiretlerinden kaynaklanan hudut sorunlarının artması üzerine 1881 ve 1886 yıllarında Osmanlı-İran arasında iki antlaşma kaleme alınmıştır.

Osmanlı ve İran hudutları dahilinde bulunan aşiretler uygunsuz hareketlerde bulduklarında tebaası oldukları devlet tarafından cezalandırılacakları vakit ya da kendilerinden vergi tahsil edilmeye kalkışıldığında hududu tecavüzle diğer tarafa geçerek cezadan ve vergilerden kurtulmaktadırlar. Bu durum ise türlü fenalığa sebep olduğundan bu fenalığın önünü almak ve hudut boyunda asayişin sağlanmasına ve

²⁵¹ Averyanov, s.140-181; Celil, *1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri*, s.34-40.

²⁵² Mithat Aydın, s. 276-281.

devamına bir çare olmak üzere İran Veziri Umuru Hariciyeden Mirza Hacı Hüseyin Han ve Osmanlı Sefiri Fahri Bey Efendi marifetiyle akd olunacak mukavelename (1881):

Birinci Madde: İran ve Osmanlı devletlerinden biri kendi toprağı dahilinde ikamet eden aşiretlerden birini veya aşiret halkından bir takımını terbiye etmesi gerektiğinde veya vergi tahsil etmek istediğı halde bunlar ve katl, gasp ve yağma gibi suçları işleyenler akrabası ve aşiretiyle beraber hududu tecavüzle bir devletten diğere devletin toprağına dehalet ve iltica ettikleri zaman hiçbir gerekçe ve göz yumma gösterilmeyip bunlar herhangi bir devletin toprağına geçmişler ise katiyen kabul olunmayarak hemen malları ve eşyalarıyla beraber yakalanarak tabi oldukları hükümete teslim edileceğı ve yakalanmadıkları zaman ise takip edilerek iade edileceklerini Osmanlı ve İran devletleri taahhüt eyler.

İkinci Madde: İki devlet arasında ihtilafli kabul edilen yerler ve araziler hudut meselesinin çözümüne kadar hangi devlet idaresinde ise orada bulunan ahali ve aşiretler o devletin tebaası kabul edileceğinden bu ihtilafli yerlere gelecek veya o yerlerden hicret etmek isteyen ahali ve aşiretler hakkında dahi mukavelenamenin hükümleri icra olunacaktır. Ancak bahsedilen bu yerler ve araziler ve oralarda bulunan ahali ve aşiretler hakkında iki devletin iddiaları bu mukavelename ile katiyen sınırlı tutulmayacaktır.

Üçüncü Madde: Osmanlı ve İran devletlerinin topraklarında ikamet eden veya göçebe bulunan bütün aşiretler, toprağında buldukları devletin tebaası olduklarından bunlardan hicret etmek isteyenler bulunur ise bu mukavelenamenin birinci maddesinin hükmüne tabi olup ancak bunlar gitmek istediğı yerin hükümetine evvelce haber verip ahali tahkik olunacak ve tebaası olduğu devlete vermesi gereken vergi varsa ödemedi veya ödeyeceğine dair taahhüt vermeden ve cinayet, yağma ve gasp gibi suçlardan dolayı zan altında ise hakkında kanunen ceza icra olmadan kabul olunmayacaktır.

Dördüncü Madde: Üçüncü madde de beyan olunan ahval ve kaide üzerine yerleşik veya göçebe aşiretlerden bir devletten diğere devletin toprağına hicret edenler olursa bunlar huduttan yaklaşık otuz saat içeri taraflara iskan edilecek ve bunlardan bir kişi bile hudut boyunda memuriyet veya başka bir suretle bulundurulmayacaktır. Evvelce hicret etmiş olanlardan hudut boyunda iskan ettirilmiş bulunanlar buldukları yerden

kaldırılmayacaklar ise de içlerinde eşkıyalık ile nam salmış ve hakkında defalarca şikâyet yapılmış olanlar huduttan yaklaşık elli saat içeri taraflara doğru uzaklaştırılacak. Bununla beraber daha önceden hicret etmiş aşiret halkından hiç kimse hudut boyunda hiçbir hizmetle istihdam olunmayacak ve olanlar varsa değiştirilecektir.

Beşinci Madde: Osmanlı-İran aşiretlerinden biri veya bir takımı hududu tecavüzle gasp ve yağma gibi veya daha küçük bir fenalığa cüret edecek olurlar ise bu suçlular yakalanacak ve iki devlet tarafından tayin olunacak memur veya komisyon marifetiyle mesele tahkik edilip tespit edilen hale göre usule uygun bir şekilde yakalandıkları mahalli hükümetlerinde haklarında kanunen tayin olunacak ceza icra edilecek ve gasp edilen mallar varsa geri alınarak sahiplerine verilecektir. Aşiretlerin hududu tecavüz etmemesi hususunda çaresine bakılacağı iki devlet taahhüt eyler.

Altıncı Madde: Asker firarileri dahi her nerede bulunur ve hangi sıfatta ve memuriyette görünür ise hemen yakalanarak mensup olduğu devlete teslim etmeğe iki devlette yükümlüdür.

Yedinci Madde: Aşiretlerden yaylak-kışlak için bir devletin toprağından diğer devletin toprağına geçmiş ve her çeşit hayvanını götürmüş olanlar evvelden olduğu gibi yasak altında tutulacaklardır.

Sekizinci Madde: İş bu mukavelename iki devlet arasında kararlaştırılmış ve diğer mevcut mukavelenamelere hanel getirmez. Bu mukavelename imzalandığı tarihten itibaren üç ay sonra hükümlerinin icra edileceği ve hiçbir sebep ve gerekçeyle mukavelenameye hanel getirilmeyeceğini iki devlette taahhüt eylerler.²⁵³

Osmanlı-İran ilişkilerinde en temel sorunlardan biri olan Kürt aşiretlerine karşı bir dizi yaptırım içeren bu antlaşma, I. ve II. Erzurum antlaşmalarıyla kıyaslandığında tamamen Kürtlerden kaynaklanan hudut sorunlarına değinildiği gözlemlenmektedir. Aşiretlerin firar, sığınma, iltica, yaylak-kışlak meseleleri ve aşiretler tarafından gasp ve yağma olunan malların iadesi sorunu iki devlet nezdinde ne şekilde ele alınacağı ve nasıl bir muamelede bulunulacağı antlaşmada ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Osmanlı-İran devletleri arasında aşiretleri dizginlemek ve hudut boyundaki

²⁵³ BOA., Y..PRK.HR.. 5/85, (H. 29 Zilhicce 1298 /M. 22 Kasım 1881).

anlaşmazlıkları gidermek için hazırlanan bu antlaşmanın maddelerine benzer maddeler içeren başka bir antlaşma daha hazırlanmıştır. Bu iki antlaşmanın devletler arasında yürürlüğe girip girmediğine veya hükümlerine uyulup uyulmadığına dair elimizde bir belge mevcut değildir. Ancak 1890'lı yıllarda aşiretlerden kaynaklanan sorunların daha fazla gündeme gelmesi, bize bu antlaşmalara pek de uyulmadığını göstermektedir.

1886 yılında İran hududunda ikamet eden aşiretleri eşkıyalıktan men etmek için iki tarafın alması gereken tedbirleri içeren antlaşma Tahran Hariciye Nezareti'nde kaleme alınıp Osmanlı Sefaretine bildirilmiş ve bir sureti de Dersaadet'teki İran Sefaretine gönderilmişti. İran Sefaretine gönderilen antlaşmanın bir sureti de Sefir Muhsin Han'dan alınarak Sultan II. Abdülhamit Han'a takdim edilmişti. Sekiz maddeden oluşan bu antlaşmanın içeriği:

Birinci Madde: İki taraf aşiretlerinden bir zat veya bir taife, diğer bir taifenin yardımıyla mal gasp etme ve insanları öldürme gibi hareketlere cüret edip vergi ve tekalif-i emiriyeyi ödemeyi ret edip karşı çıktıkları zaman tebaası oldukları devletin memurları tarafından cezalandırılmaları emredildiğinde hududun öte tarafına firar ettikleri takdirde iş bu antlaşmanın üçüncü maddesi hükmünce yakalanarak eşya ve mallarıyla beraber tebaası oldukları devlete teslim olunacaklardır. Şayet bunların yakalanması müşkül oluyorsa kendilerini tebaası oldukları devletin topraklarına dönmeye mecbur bırakmak için tedbir olarak takip ve baskı uygulanacak ve tebaası oldukları devletin memurlarına dahi bu baskı ve takip hakkında malumat verilecektir.

İkinci Madde: Osmanlı-İran devletleri arasında imzalanan Erzurum Antlaşması'nın hükümleri gereğince iki taraf aşiretlerinden firari olanlar himaye edilmeyip tebaası oldukları devlete teslim edilecektir. Erzurum Antlaşması'nın firari maddesi ile ilgili olan bendine uygun olarak muamele gösterilmesi bu antlaşma ile tasdik olunur.

Üçüncü Madde: İki taraf aşiret ve ahalisinden bir veya birkaç kimse diğer tarafa geçip malları gasp ve yağma ederse veya bu gibi suçlardan dolayı zan altında bulunuyorlarsa hakikatin araştırılması ve gasp edilen malların miktarının tespit edilebilmesi için icabına göre iki devlet haberleşerek birer veya ikişer memur gönderip komisyon teşkiline muvaffak olunarak hakkaniyetle tespit edilecek hale göre lazım gelenler hakkında

kanunen belirlenen cezanın icrasıyla gasp edilen malların sahiplerine iadesi konusunda gereken dikkat ve itina gösterilecektir.

Dördüncü Madde: İki tarafın göçebe ve yerleşik aşiretlerinden diğer tarafa hicret etmek isteyenlerin talepleri tabi oldukları hükümet tarafından kabul edilmemekle beraber, vergi vermeme, cinayet ve siyasi gibi suçlardan dolayı töhmet altında olmadıkları takdirde iki devlet haberleşerek durum tahkik edildikten sonra hükümetin rızasıyla haklarında muamele olunacaktır.

Beşinci Madde: Bir zat ve veya bir taifenin diğer devlete hicret etmelerine müsaade edildiği takdirde bunlar hudut üzerinde olan meskenlerden otuz saat kadar içeri taraflara iskan edilmeleri icap eder. Bununla beraber iltica eden aşiretler hududu geçip eşkıyalığa cüret ettikleri zaman yeni yurtlarından uzaklaştırılarak eski meskenleri olan vatani asliyelerine gönderileceklerdir.

Altıncı Madde: Bir taraftan diğer tarafa hicret etmiş olan aşiretlerden bir zat veya bir taife hududa yakın yerlerde istihdam olunmayacaklardır. Ancak belirtilen mesafe haricinde istihdam olundukları zaman beşinci maddenin hükümleri haklarında icra olunacaktır.

Yedinci Madde: Hudut üzerinde bulunan aşiretleri eşkıyalıktan men etmek için gereken tedbirleri almak aşiretin tebaası olduğu devletin vazifesidir. Şayet bir güne uygunsuzluk ve eşkıyalık zuhura gelirse bunların terbiyesiyle verilen zararın tazmini tebaası oldukları devlete ait olacaktır.

Sekizinci Madde: Üçüncü maddenin hükmüne bağlı olmak üzere gerek antlaşma tarihinden sonra gerek tarihten önce hudut civarında vukua gelmiş ve şimdiye kadar karara bağlanmamış olan yağma, gasp ve insan öldürme maddeleri hakkında tarafınca görüşülerek lazım gelen muhtelit komisyon teşkil olunarak verilen kararlar uygulanacaktır.²⁵⁴

²⁵⁴ BOA., Y..PRK.BŞK. 10/70, (H. 07 Şaban 1303 / M. 11 Mayıs 1886).

2.2. XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRT AŞİRETLERİ POLİTİKASI

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarında birkaç büyük Kürt emirlikleri vardı. Süleymaniye ve Zuhab sancakları sınırlarında Süleymaniye merkezli Baban Emirliği, buradan kuzeye doğru büyük bir alanı Revanduz merkezli Soran Emirliği kaplıyordu; Soran'dan daha batıda Amidiye merkezli Bahdinan Emirliği; Soran Emirliğinin daha kuzeyinde Çölemerik merkezli Hakkari Emirliği; Hakkari ve Bahdinan'dan daha batıda merkezi Cizre olan Botan Emirliği yer alıyordu.²⁵⁵

Bağlı oldukları vilayetlerin valilerinin yönetimi altında olan bu emirlikler, vergi ve gerektiğinde askeri destek vermekle yükümlüydüler. Kürt emirleri, kendi sancaklarındaki iç sorunlar, diğer sancak idarecileri olan husumetleri, İran topraklarında yağma da bulunma, vilayet valilerine itaat etmeme, merkezden gelen emirlere uymayıp başına buyruk hareket etmeleri,²⁵⁶ İran Devleti ile ittifak içinde olma, devletin emirlerine itaat etmeyip türlü suçlar işeyip İran'a sığınma gibi bölgede sebebiyet verdikleri asayiş sorunları yüzünden Osmanlı hükümeti ile birçok kez ters düşmüşlerdi. Osmanlı Devleti, aşiret yapısından dolayı bölgede hakimiyeti olan bu Kürt emirlerini işledikleri suçlardan dolayı hemen cezalandırmamıştır. Çünkü böyle bir durumda emire tabi aşiretler ayaklanabilir, bölgede büyük bir isyana neden olabilirlerdi ya da daha önemlisi Osmanlı topraklarına hakim olmak isteyen İran Devleti'ne sığınabilirlerdi. Osmanlı bu nedenlerden dolayı Kürt emirlere karşı ihtiyatlı davranmış, önce nasihat ve güzel sözlerle yaptıkları yanlışları geri döndürmeye çalışmıştır. Yapılan nasihatlere rağmen Kürt emiri uygunsuz hareketlerine devam edecek olur ise o zaman da emirin ailesinden ya da aşiretinden başka bir kişi yerine tayin edilir ve kendisi azledilirdi. Azledilen emir, devlete karşı yeniden bir isyan teşebbüsünde bulunmaması için gerektiğinde kendisi ve ailesi bölgeden sürgün edilirdi. Eğer kabahati büyük ise devlete ihanet gibi o zaman idam edilirdi.

19. yüzyılın başlarında II. Mahmut (1808-1839), merkezi denetimi yeniden devletin tüm topraklarında kurmak için çaba gösterdi. II. Mahmut, merkezi otoritenin tüm ülke üzerinde yeniden tesis edilmesi ve modernleştirilmesi için yerel güçlerin ortadan

²⁵⁵ Celil, s.51; Hakan, s.26.

²⁵⁶ 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşına Botan, Revanduz, Baban ve Hakkari emirleri katılmamışlardı.

kaldırılması gerektiğini düşünmekteydi. Böylece hükümdarın iktidarı, tek otorite kaynağı olacaktı. 19. yüzyılda sadece Kürt emirleri yarı bağımsız durumda değildi aynı zamanda ülkenin her tarafında belli bir yörede sözü geçen aileler (ayanlar), merkezi hükümetin işlevlerini de üzerlerine alarak bir nevi bağımsız yöneticiler haline gelmişlerdi. Hatta merkezi otoritenin savaş zamanında içine düştüğü müşkül durumdan istifade etmek isteyen İstanbul'dan atanan valiler bile başına buyruk hareket etmiştir. 1789'da Mısır'ın Fransa tarafından işgalinden sonra Mısır valisi Mehmet Ali, yaptığı reformlarla bölgesel gücünü artırarak bağımsız harekete etmeye başlamıştı. 1806-1812 ve 1828-1829 Rusya ile olan savaşlarda ağır yenilgiler alan Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarındaki hakimiyeti sarsılmıştı. II. Mahmut, 1806-1812 Rus savaşının ardından merkezileştirme politikasını başlatmış, bir dizi siyasal ve askeri girişimle isyancı paşaları ve ayanları ortadan kaldırıp yerlerine İstanbul'dan atadığı kişileri getirmişti. 1812-1817 yıllarında Anadolu'da ve 1814-1820 yıllarında Balkanlarda yarı bağımsız bölgelerinde hüküm süren ayanlar ortadan kaldırılmıştı. Aynı şekilde Doğu vilayetlerinde de merkezi otoriteyi tesis etme çabaları başlayacaktı. Ancak II. Mahmut, uyguladığı merkezileştirme politikasıyla batıdaki ayanları çok kısa zamanda ve hızla ortadan kaldırırken, doğuda ki Kürt emirliklerini ortadan kaldırması pek kolay olmayacak, 1848'e kadar sürecektir.²⁵⁷

II. Mahmut, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının etkisiyle Doğu vilayetleri üzerindeki otoritenin sarsılması ve Suriye'ye yerleşen Mehmet Ali Paşa'nın ordusunun doğu vilayetleri için tehdit oluşturması nedenlerinden dolayı buraların bir an evvel kontrol altına almaya karar vermişti. Hem Mısır tehdidini önlemek hem de bölgedeki Kürt emirlerini kontrol altına almak amacıyla 1833'te Mustafa Reşit Paşa'yı geniş yetkilerle donatarak Sivas valiliğine atadı.²⁵⁸

II. Mahmut tarafından geniş yetkilerle donatılarak Sivas Valiliğine atanan Reşit Paşa'nın görevi, Doğu vilayetlerinde yeniden Osmanlı hakimiyetini tesis etmek ve başına buyruk davranan ahali ve idarecileri itaat altına almak idi. Yeniden merkezi hükümetin otoritesinin tesis edilmesi için Sivas'tan Van'a, Hakkari'nin batısından

²⁵⁷ Bruinessen, s.268-271; Cabir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileştirme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", s.510-511.

²⁵⁸ Fatih Gencer, "Merkezileştirme Politikaları sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:49, 2011, s.82; Bruinessen, s.270; Cabir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileştirme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", s.511.

Musul'un Kuzey'ine kadar oldukça geniş bir alan Reşit Paşa'nın denetimine bırakılmıştı. 1833'te imzalanan Kütahya Antlaşması ile Mısır isyanının son bulmuş olması, Reşit Paşa'nın Soran Emiri Mir Muhammed'in²⁵⁹ üzerine gitmesine olanak sağlamıştı.²⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali Paşa isyanı ve Mısır meselesiyle meşgul olduğu sırada Mir Muhammed devletin emirlerine itaat etmeyip başına buyruk davranmış ve topraklarını genişletmişti. Askeri hazırlıklara başlayan Reşit Paşa'nın amacı ise bu asi Kürt beyini itaat altına almaktaydı. 1836 yılında Reşit Paşa, Revanduz üzerine yürüyerek Mir Muhammed Paşa'nın elindeki bölgeleri almaya başlamıştı. Reşit Paşa, Musul Valisi Mehmet Paşa ve Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa birlikte harekete geçerek üç koldan Revanduz üzerine yürümüştür. Yaklaşık yirmi altı bin Osmanlı askeri bu harekate katılmıştı. Revanduz'a gelen Osmanlı ordusuna karşı direnemeyeceğini anlayan Mir Muhammed aman verilmesi üzerine kaleden çıkıp Reşit Paşa'ya teslim olmuş ve Dersaadet'e gönderilmişti.²⁶¹

Müküs Sancağının Beyi olan Han Mahmmud Vestan'da (Gevaş) ikamet etmekte olup Van bölgesinde oldukça etkin ve nüfuzlu Kürt beylerindendi.²⁶² 1830'lu yıllara gelindiğinde Van bölgesinin neredeyse tamamı Müküslü Han Mahmmud'un hakimiyeti altındaydı. Yedi kardeşin en büyüğü olan Han Mahmmud otoritesini kurduktan sonra İran sınırına ve Van Gölü çevresinin farklı bölgelerine kardeşlerini yönetici olarak tayin etmişti.²⁶³ Sahip olduğu geniş topraklara ve bölgedeki otoritesine güvenen Han Mahmmud ve kardeşleri başına buyruk davranarak Osmanlı hükümetine vergi vermeyi reddetmişlerdi. 1838 yılında Han Mahmmud hakimiyet alanını genişletmiş Müküs ve Vestan bölgelerinin dışında eski Mahmudi Emirliğinin merkezi olan Hoşap Kalesi'ni ele geçirmişti. Asi Han Mahmmud meselesiyle ilgilenen Erzurum Müşiri Osman Nuri Paşa, birkaç nedenden dolayı Han Mahmmud üzerine gidememişti. Müküs Beyi ve kardeşlerinin hakimiyeti altında olan Hoşap Kalesi başta olmak üzere kaleler çok

²⁵⁹ Sol gözü kör olduğundan "Mir Muhammede Kore" olarak bilinmekteydi. Osmanlı belgelerinde Revanduz Bey'i, Revanduzlu Mehmed veya paşalık unvanını aldıktan sonra Revanduzlu Mehmed Paşa olarak zikredilmiştir. Kürtler tarafından ise Mir Muhammed olarak tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celil, s.101; Hakan, s.70.

²⁶⁰ Fatih Gencer, "Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı", (*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Ankara 2010, s.19-20; Celil, s.102; Sinan Hakan, s.72.

²⁶¹ Bruinessen, s.270; Muhammed Emin Zeki Beg; s.217; Hakan, s.82-83; Fatih Gencer, "Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı", s.38.

²⁶² Hakan, s.49.

²⁶³ Sabri Ateş, s.70-71.

sağlam ve dağlık arazi üzerindeydi. Osmanlı-İran arasındaki hudut ve aşiret anlaşmazlıkları sürdüğünden bölgede karışıklık çıkması Osmanlı Devleti'ni zor bir duruma düşürdü. Han Mahmmud, Osmanlı-İran arasındaki sürtüşmelerden yararlanarak İran'a tabi olabilirdi. Böyle bir durumda İran, Han Mahmmud'un hakimiyeti altında olan topraklar üzerinde hak iddia edebilirdi. Ayrıca bölgedeki aşiret beylerinin de onu destekleme ihtimali vardı. Bu nedenlerden dolayı Osman Nuri Paşa, Han Mahmmud meselesinde temkinli davranmıştır. Han Mahmmud'un Van- Hakkari bölgesinde bu denli güçlenmesi Kürt beylerini de rahatsız etmişti. Bir zamanlar Han ve kardeşleri Hakkari beyine tabi iken sonrasında bu kadar güçlenip bölgedeki tek otorite olmak istemeleri Hakkari Bey'ini rahatsız etmişti. Bu durumdan rahatsız olan bir diğer Kürt beyi ise Cizre Beyi Seyfeddin²⁶⁴ idi. İki bey, Han Mahmmud'a karşı birleşmiş ve Han'ın idaresindeki Müküs ve Vestan kazalarına saldırmışlardı. Han Mahmmud zor durumda kalınca mecburen Müşir Osman Nuri Paşa'ya itaatini bildirmiştir. Osman Nuri Paşa, bu meselenin halledilmesi için Van Kaymakamı İshak Paşa ve Ali Ağa'yı görevlendirmiştir. Han Mahmmud, İshak Paşa'nın daveti ile Van'a yarım saat mesafede bulunan bahçeliğe gelerek teslim olmuştur (1838).²⁶⁵

Osman Nuri Paşa tarafından tutuklanarak 1839'da İstanbul'a gönderilen Han Mahmmud ve kardeşleri Sultanın affına mazhar olup topraklarına geri dönmüşlerdi. Erzurum Valisi Hafız Paşa tarafından Mahmudi, Havasor, Müküs, Kavaş, Vestan, Kaçikan ve Akçakale gibi eski toprakları kendilerine geri verilmişti. Han Mahmmud, Mir Seyfeddin ile olan eski husumetinden dolayı intikam alma tasavvurunda olabilirdi bunun önüne geçmek isteyen Hafız Paşa, Han Mahmmud'a Bedirhan Bey ile barışmasını şart koşmuştu. Han Mahmmud, Cizre'ye gidip Bedirhan Bey ile barışarak ilk dostluk adımını atmış daha

²⁶⁴ Cizre-Botan Emirliği, yüzyıllarca Peygamber'in ünlü komutanlarından Halid Bin Velid'in soyundan geldiğini ileri süren bir aile tarafından yönetilmiştir. Bu aile Azizan, Azizi veya Aziziye denilen soydan gelmektedir. Başka bir iddiaya göre Bedirhan Bey'in soyunun, Halid Bin Velid'in torunlarından Abdülaziz'e dayandığından ve bu soydan gelenlerin kutsiyetini belirtmek adına kendilerine "Azizi" denilmiştir. Cizre-Botan emirlerinin soyu Halid Bin Velid'e dayandığından kendilerine bölge ahalisi tarafından "Seyyid" ve "Şeyh" diye hitap edilmiş ve büyük bir saygı gösterilmiştir. Bedirhan Bey'in babası Abdullah Han'ın ölümünden sonra emirliğin başına amcazadesi Emir Seyfeddin Bey (Mir Sevdin) geçmiştir. Emir Seyfeddin dindar bir kişiliğe sahip olduğundan dünya işlerinden ziyade ahiret ile meşgul olduğundan emirliğin idaresi ve asayışı bozulmuştu. Emir Seyfeddin kendi isteğiyle emirliğin yönetimini Bedirhan'ın kardeşi Salih Bey'e bırakmıştı. Salih Bey'de vazifesini yapamayacağını anlayınca 1821'de emirliğin idaresini kardeşi Bedirhan Bey'e bırakmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bruinessen, s.271; Özoğlu, s. 93; Cabir Doğan, "Cizre ve Botan Emiri Bedirhan Bey (1802-1809)", s.29-31; Hakan, s.81-82.

²⁶⁵ Hakan, s. 104-113; Fatih Gencer, "Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı", s.59-61.

sonra Bedirhan Bey de Müküs ve Kavaş'a gelerek ona misafir olmuştu. Böylece ilerde ikisi arasında yapılacak ittifakın temeli de atılmış oldu. Nizip savaşı sonrasında bölgedeki otorite boşluğundan yararlanmak isteyen Han Mahmmud, 1841'de yeniden isyan etmiştir. Hafız Paşa tarafından eski topraklarına dönmesine izin verilen Han Mahmmud'a Hoşap Kalesi'nde oturmama şartı getirilmişti ve kaleye Osmanlı birlikleri yerleştirilmişti. Han Mahmmud ve kardeşleri koşulan şarta rağmen eski topraklarına döndükten bir sene sonra kardeşlerden Han Abdal vasıtasıyla Hoşap Kalesi'ni bir gece baskınıyla ele geçirip yeniden direnişe geçmişlerdi. Hoşap Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Han Mahmmud, küçük kardeşi Derviş Bey'i Bitlis üzerine göndermiştir. Halil Kemal Paşa, bu direnişte Bedirhan Bey'in, Nurullah Bey'in ve Selmas Hakimi Yahya Bey'in Han Mahmmud'u desteklediğini iddia etmiştir. Bedirhan Bey, Han Mahmmud'u desteklediğine dair Erzurum ve Diyarbakır valilerinin iddialarını kabul etmemiş, aksine onu isyandan döndürmek için uğraştığını ve devletine sadık olduğunu bildirmişti. 1841 yılında Osmanlı Devleti'nin başındaki tek gaile Han Mahmmud değildi. Amadiyeli İsmail Paşa²⁶⁶, da isyan etmişti. Daha da önemlisi Osmanlı-İran hududunda Kürt aşiretleri krize neden olacak sorunlar yaratmışlardı. Celâli Aşireti, Bayezid Sancağına saldırmış, Adamanlı Aşireti'nin yaklaşık bin koyununu gasp etmişlerdi. Bu gibi daha birçok vukuata neden olmuşlardı.²⁶⁷

1842 yılında Cizre bölgesinin idari bakımdan Diyarbakır Eyaleti'nden alınıp Musul'a bağlanması, Bedirhan Bey ile Osmanlı hükümeti arasında güven sorununa neden olmuş ve bu sorun onu isyan halinde olan Han Mahmmud'a yaklaştırmıştı. İki Kürt beyi arasındaki bu yakınlaşma 1846 yılında bölgelerdeki diğer Kürt beylerinin katılımıyla bir ittifaka dönüşmüştü. Bedirhan Bey ve Han Mahmmud, diğer Kürt beyleriyle beraber 1846 yılında Van bölgesinde isyan başlatmışlardı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Müşir Osman Paşa komutasında bu asi Kürt beylerine karşı bir sefer düzenlemeye karar vermişti. 1847 yılının baharında Osman Paşa'nın komutasında askeri sefer başlatılmış, Ferik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı Muş bölgesine yerleşmiş ve bölgede hakimiyet kurmuşlardı. Başta Han Abdal

²⁶⁶ Güneyde Osmanlı Devleti'ni bayağı uğraştıran İsmail Paşa isyanı, Kürt beylerinden beklediği desteği alamayınca İsmail Paşa ve kardeşlerinin devlete teslim olmasıyla bastırılmıştı. Amadiye Beyi'nin Rumeli'ye sürülmesi düşünülmüşse de daha sonra bu karardan vazgeçilmiş ve Bağdat'a ikamet ettirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan, s. 155.

²⁶⁷ Hakan, s.123-130; Cabir Doğan, "Cizre ve Botan Emiri Bedirhan Bey (1802-1809)", *(Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi)*, Afyon 2010, s.62-68.

olmak üzere Kürt beyleri saf değiştirerek Osmanlı Devleti'ne itaatlerini bildirmiş ve Han Mahmmud'u yalnız bırakmışlardı. Han Mahmmud uğradığı ihanetler ve ağır silahlarla donatılmış Osmanlı kuvvetlerinden aldığı ağır yenilgiler neticesinde Van Gölü'nün güneyine sıkışmıştı. Bedirhan Bey'in Orak Kalesi'nden çıkarak teslim olması üzerine, Han Mahmmud da yanındakilerle birlikte Tatvan'da Osmanlı Devleti'ne teslim olmak zorunda kalmıştır.²⁶⁸

Osmanlı Devleti'nin Fırat Nehri ile İran hududu arasında kalan topraklarının büyük bir kısmı fethedildikleri tarihten itibaren Kürt beylerin yönetimi altındaydı. 1847 yılında Bedirhan Bey isyanı da ortadan kaldırıldıktan sonra Osmanlı Devleti otoritesini yeniden tesis etmek için çalışmalarına başlamıştı. Kürt emirleri tarafından başlatılan isyanlara son verildikten sonra Müşir Osman Paşa, asayişin idame ettirilmesi ve Tanzimat'ın uygun gördüğü idari yönetimin bu topraklara da uygulanabilmesi için fikirlerini ifade etmek üzere bizzat İstanbul'a gitmeyi uygun görmüştü. Osman Paşa'nın sadarete arz ettiği görüşleri şunlardı; Anadolu ordusunun merkezi Van Gölü kıyısında bulunan Ahlat olmalıydı. Ahlat, İran ve Rusya sınırına yakındı. Ayrıca Anadolu ordusunun yetki alanının tam ortasında yer almasından dolayı hem haberleşme kolaylaşacak hem de gerektiğinde hızlı bir şekilde asker sevk edilebilecekti. Ayrıca Ahlat'ın Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgelerin merkezinde yer alması bunların kontrol altında tutulmasını da kolaylaştıracaktı. Diyarbakır Eyaleti ile Van, Muş, Hakkari sancakları ve Cizre, Botan, Mardin kazaları birleştirilerek yeni bir eyalet kurulmalıydı. Eyaletin ismi ise *Kürdistan* olmalıydı. Buranın valisi, bilgili, dirayetli biri olmalı ve Anadolu Ordusu ile beraber işbirliği içerisinde çalışmalıydı. Vali ve ordu komutanının uyumlu hareket etmesi için de eyalet merkezi ile ordu merkezi aynı yer yani Ahlat olmalıydı. Osman Paşa'nın İstanbul hükümetine sunduğu önerileri kabul edilmiş ve zikir edilen bölgeler birleştirilerek 28 Aralık 1847 tarihinde *Kürdistan Eyaleti* kurulmuştu. Osman Paşa, bazı bölgeleri idare eden Kürt beylerine güvenmemekteydi. Bu yüzden ki yeni idari düzende Kürt beylerini olabildiğince yönetimden uzak tutmaya çalışmıştır. Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasından sonra Kürt beylerinin kaymakam olmalarına müsaade edilmemiş ve nüfuzlu Kürt beyleri bölgelerinden uzaklaştırılmıştı. Böylece Reşit Paşa

²⁶⁸ Hakan, s.228-229; Fatih Gencer, "Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı", s.195-197.

ile başlayan Doğu eyaletlerinin merkezileştirilme süreci, 1849 yılında tamamlanmıştır.²⁶⁹

Bölgede o zamana kadar asayiş ve düzeni temin eden emirliklerin ortadan kaldırılması bölgeye düzenden ziyade düzensizlik getirmiştir. Çünkü meydana boş bulan aşiretler kendi aralarında güç ve üstünlük kurma mücadelesine girmişlerdi. Ayrıca aşiret reisleri ve dini gücü elinde bulunduran şeyhler bölgede sosyal-siyasal örgütlenmenin temel belirleyicisi olarak tekrar ortaya çıkmışlardı.²⁷⁰ Bunun neticesinde huzursuzluk ve asayişsizlik giderek artmıştır. Emirler sürgüne gönderilip yerlerine merkezden valiler atanınca bu durumdan yaralanmak isteyen aşiret reisleri güçlerini ve otoritelerini artırmak için birbirleriyle çatışmaya başlamışlardı. Emirler, aşiret reisleri arasında meydana gelen rekabet ve husumetleri akılcı yöntemler ile çözebiliyor, olayların büyümesine engel olabiliyorlardı. Olayları bastırma yöntemleri bazen katı olsa da başarılıydı. Emirlerin yerine merkezden atanan valilerin, bu başarıyı gösterememelerinin nedeni ise bölge ahalsinin kültürüne ve sorunlarına yabancı olmalarıydı. Emirler ise bölgeye kültürel, ekonomik ve siyasi olarak hakimdiler. Emirlerin soy olarak bölgenin nüfuzlu Kürt aşiretlerinden gelmeleri, ahali üzerine otoritelerini kurlmalarını kolaylaştırmıştı. Valiler ahali üzerinde meşru bir otorite kuramamış, kendilerini kabul ettirememişlerdi. Aşiretler arası çelişkilere ve kan davalarına çözüm getiremeyen bazı valiler çatışmaları körüklemiştir. Emirlerin ortadan kaldırılması, valilerin bölgeye hakim olamamaları neticesinde aşiret şeyhleri durumdan istifade edip politik önderlik rolünü üstlenmişlerdi.²⁷¹

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı hükümeti, Kürt aşiret reis ve şeyhlerine karşı farklı bir politika izlemeye başlamıştır. Kürtlere yönelik farklı bir siyaset izlemesinin başlıca nedeni hiç kuşkusuz Osmanlı-İran arasındaki hudut anlaşmazlığıydı. 1847 yılında iki devlet arasında imzalanan Erzurum Antlaşması'yla birlikte Kürt aşiretleri ve buldukları bölge ve araziler üzerinde her iki devlette hak iddia etmiştir. Başka bir deyişle 1847'den sonra Osmanlı-İran devletleri arasında Kürt aşiretlerini kendi taraflarına çekme yarışı başlamıştır. Antlaşma gereğince kurulan hudut belirleme komisyonlarında iki devlet arasında ihtilafli olan bölgeler üzerinde hak iddia

²⁶⁹ Fatih Gencer, "Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı", s.216-218; Ebinç, s.88.

²⁷⁰ Natali, s.42.

²⁷¹ Bruinessen, s. 339-340.

edilebilmesi için öncelikle o bölgelerde yaşayan aşiretlerin tabiiyet meselesinin çözülmesi gerekiyordu. Ancak bu meselenin çözümü hiç kolay olmayacaktı. Hudut bölgesinde yaşayan Kürt aşiretlerin büyük çoğunluğu göçebeydi. Asırlar boyunca yaylak-kışlak için bir devletin toprağından diğer devletin toprağına geçerek hudut kavramını hiçbir şekilde önemsememişlerdi. Bu yüzden öncelikle göçebe aşiretlerin iskan edilmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti, İran ve Rus hududundaki göçebe Kürt aşiretlerini Osmanlı topraklarında iskan edebilmek için onlara cazip teklif ve vaatlerde bulunmuştur. Aşiret reis ve şeyhlerine rütbe, memurluk ve maaş vererek onları devlete resmi bir bağla bağlamıştır. Ayrıca devletin uygun gördüğü yerde aşiretiyle birlikte iskan olmayı kabul eden aşiret reisine müdürlük unvanı dışında vergiden muafiyet ve tarım yapabilmeleri için de gerekli teçhizat devlet tarafından kendilerine tahsis edilmiştir.

Osmanlı-İran devletleri arasında Kürt aşiretlerinden kaynaklı hudut anlaşmazlıkları başlı başına bir sorunken birde 93 Harbi'nden sonra dış devletlerin tahrikiyle Ermeni meselesi ortaya çıkmıştı. Balkanlardaki milliyetçilik ayaklanmaları yüzünden büyük topraklar kaybeden Osmanlı Devleti, doğu toprakları da aynı akıbete uğramasın diye Ermeni meselesinde daha ihtiyatlı davranarak olası Ermeni ayaklanmalarına karşı Kürt aşiretlerinden askeri açıdan istifade etmiştir. Hamidiye Alayların teşkili ve Kürt aşiret çocuklarının açılan aşiret mekteplerine alınması, Osmanlı Devleti'nin Ermeni tehlikesine karşı aldığı tedbirlerden sadece birkaçıydı.

Osmanlı Devleti sadece kendi topraklarında yaşayan Kürtlerle ilgilememiş aynı zamanda İran hududunda yaşayan Kürtleri de dikkatle takip etmiş ve İran'dan aldığı istihbarat bilgilerine göre hareket etmiştir. Osmanlı Devleti, İran hudut boyunda ve iki devlet arasında ihtilafli bölgelerde ikamet eden Kürt aşiretleri ile ilgili her türlü malumatı Tebriz, Sine ve Savuçbulak başşehbenderliklerinden almıştır. İran eyaletlerinde ikamet eden Osmanlı şehbenderlikleri aslında Osmanlı Devleti'nin en önemli birer istihbarat kaynağıydı. İran taraflarında herhangi bir hareketlenme olduğunda şehbenderlikler gerek İran memurları gerek bu bölgelerde ikamet eden aşiret reisleri ile irtibata geçip olayı etraflıca tahkik edip Tahran Sefareti vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirmekteydiler. Acil bir durum zuhur ettiğinde ise hudut boyundaki Osmanlı vilayetlerindeki valiler ile temasa geçip bazı hususlarda tedbir almaları için durumu bizzat kendilerine arz etmekteydiler. Hudut boyunda Kürt aşiretlerinden

kaynaklanan asayiş sorunları yine bu şebenderlikler vasıtasıyla tahkik edildiği gibi Kürt aşiretleri şikâyetlerini bu şebenderlikler vasıtasıyla yetkili mercilere ulaştırmaktaydılar. Aslında çok yönlü işlevleri olan Osmanlı şebenderlikleri, bir nevi Osmanlı Devleti'nin İran'daki gözü kulağıydı.

Kürt aşiretleri yüzünden Osmanlı-İran devletleri arasında sürekli bir anlaşmazlık olduğunu söylemek de mümkün değildir. Çünkü her ne kadar aşiretlerden dolayı iki devletin çıkarları çatışsa da bazı durumlarda Osmanlı-İran devletleri aşiretler konusunda birlikte hareket ederek birbirlerine danışıp yardımcı olmuşlardır. 1859 yılında İran Şahı'nın maiyetindeki memur ve on beş-yirmi bin asker ile birlikte Sultaniye ve Erzurum hududuna yakın bazı yerleri dolaşmak için seyahate çıkacağına dair Tahran Sefareti tarafından Osmanlı hükümetine bir yazı gönderilmişti. İran Devleti'nde bu seyahat her sene yapılan bir adetti. Tahran Sefaretinin seyahat hakkında Osmanlı hükümetini bilgilendirmesinin sebebi ise, İran Şah'ının maiyetindeki bir orduyla Osmanlı hududunun yakınına gelmesi, savaş tehdidi veya Osmanlı aleyhine bir durumun cereyan edeceği algısını önlemektir. Seyahatin Osmanlı hükümeti açısından bir sakıncası yoktu, ancak Osmanlı hududu üzerinde bulunan Kürt aşiretleri Şah'ın seyahat sebebini anlamayarak evhama kapılıp yanlış düşüncelere düşebilirlerdi. Osmanlı hükümeti, Kürt aşiretlerin meseleyi yanlış anlayıp uygunsuz hal ve harekette bulunmalarını önlemek için Bağdat ve Van vilayetlerine birer emirname göndermiştir. Vilayetlere gönderilen emirnamede, hudut üzerindeki Kürt aşiretlerin İran Şah'ının seyahati sırasında yanlış ve hal harekette bulunmamaları için gerekli tedbirlerin alınması ve bu hususta hudut memurlarına gereken tembih ve talimatın verilmesi istenmiştir.²⁷² İran'dan gelen bu talep üzerine Osmanlı hükümeti, iki devlet ilişkilerine zarar verecek herhangi bir hadisenin meydana gelmesini önlemek için devletçe gereken tedbirleri almıştı.

İki devlet arasındaki münasebetlerin dostane bir şekilde devam edebilmesi adına İran Devleti de Osmanlı Devleti'nin hoşnutluğunu kazanacak eylemlerde bulunmuştur. 1878 yılında İran Devleti, hudut üzerindeki bazı İran aşiretlerin uygunsuz hareketten men edileceği hususunda Osmanlı Devleti'ne teminat verdiği gibi muhacirlere de

²⁷² BOA., HR.MKT. 294/50, (H. 27 Zilkade 1275 / M. 28 Haziran 1859).

yardımda bulunmuştu. Bunun üzerine II. Abdülhamit Han, bu hususlardaki memnuniyetini İran Şah'ına iletmişti.²⁷³

Aşiretlerden dolayı hudutta büyük bir hadise zuhur etmemesi ve hudut memurların vazifelerini hakkıyla yerine getirmesi için devletler sık sık birbirlerinin nezdine tebligatlar göndererek bazı talep ve tembihlerde bulunmuşlardır. 1894 yılında Osmanlı Hariciye Nezareti, İran ve Tahran Sefaretleri vasıtasıyla İran hükümetine, İran'ın Kürt aşiretlerinin hudut boyunda rahat durmadığından Osmanlı aşiretleri ile aralarında bir çatışmanın meydana gelme ihtimalinden bahseden bir tebligat göndermişti. İran aşiretleri tarafından meydana gelen saldırıların gittikçe artmakta, bu ise Osmanlı aşiretlerini bilhassa Hamidiye Alayı efradını intikam almaya sevk etmekteydi. Osmanlı aşiretleri gasp edilen mallarını geri almak için İran aşiretleri ile her an çatışmaya girebilirdi. İki taraf aşiretleri yüzünden hudutta iki devletinde hoş görmeyeceği uygunsuz hareketler zuhura gelebilirdi. Hariciye Nazırının ifadesine göre, Osmanlı hükümeti, iki devlet arasındaki münasebete aykırı bir hareketin meydana gelmemesi için gereken tedbirin alınmasından geri durmamıştı. Ancak Osmanlı hükümetinin gösterdiği bu hassasiyeti İran memurları gösterememiş ve hudut boyundaki İran aşiretlerin uygunsuz hareketlerini önlemeye yönelik bir tedbir almamışlardı. Bu nedenle hudutta istenilmeyen bir olay olursa bundan İran memurları mesul tutulacaktı. Hudutta böyle vukuatlar yaşanmaması ve iki devletin ilişkilerine zarar gelmemesi için İran hükümetinden, memurlara bu hususta gereken emrin verilerek tedbirlerin alınması talep edilmiştir.²⁷⁴

İran Sefareti, Hariciye Nezaretinin görüş ve talebini İran hükümetine bildirmişti. İran hükümeti cevaben, Osmanlı Devleti'nin komşu hukukunun muhafazasıyla ilgili olan iyi maksat ve niyetlerinden dolayı gerekeni yapacaklarını bildirmiştir. İran hükümeti, hudutta sorunlara sebebiyet verecek kişileri oralardan uzaklaştırarak saldırılara meydan verilmeyeceğini belirtmiş, emniyet ve asayişin temini ve istikrarın devamı hakkında icap eden makamlara emir verildiğini aynı şekilde Osmanlı Kürt aşiretlerin de bu tür saldırılardan men edilmesi için Osmanlı hükümetinin de tedbirler alması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷⁵ İran hükümeti, tebaası olan aşiretler konusunda gerekeni yapacağını

²⁷³ BOA., İ.HR.. 276/16825, (H. 03 Rebiülevvel 1295 / M. 7 Mart 1878).

²⁷⁴ BOA., Y..MTV. 104/70, s.1. (H. 10 Rebiülevvel 1312 / M. 11 Eylül 1894).

²⁷⁵ BOA., Y..MTV. 104/70, s.2. (H. 10 Rebiülevvel 1312 / M. 11 Eylül 1894).

ancak aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin de bu konuda üzerine düşeni yapmasını istemiştir.

Bazı zamanlar aşiretlerden kaynaklanan sorunların büyüyerek devletleri savaşın eşiğine getirmesinden endişe duyulmuş, bu nedenle gerek mahalli yöneticiler gerek hudut komisyon memurları bir an evvel tedbirlerin alınması için görüş ve önerilerini devlete arz etmişlerdir. 1896 yılında Hakkari Sancağının Gevar, Elbak²⁷⁶ ve kısmen Şemdinan kazalarına yakın İran hudut bölgelerinde ikamet eden İran'ın Şikak Aşiret taifeleri, eskiden beri Osmanlı topraklarında gasp ettiği malları İran taraflarına; İran topraklarında gasp ettiği malları ise Osmanlı taraflarına götürmekteydiler. Şikak Aşireti gasp ve yağmada bulunduğu esnada insanları öldürerek hoş olmayan rahatsız edici olaylara sebep olmuş ve iki devletin tebaasının canına, malına ve mülküne kastederek emniyet ve asayiş ihlal etmişti. Bunlar yüzünden Hakkari Sancağı ahalisinin düştüğü sefalet kabul edilir gibi değildi. Hudut komisyonun bu konuda görüş ve önerisi ise; eğer bu durum böyle devam ederse ilerde iki devlet arasında büyük bir soruna neden olacağı aşikardı. Bu nedenle Şikak Aşiret eşkiyasının men edilmesi için bazı tedbirler alınmalıydı. Tedbir olarak, İran Devleti tarafından hudutta kafi miktarda asker bulundurulmalı ve Osmanlı taraflarına geçeceklere kesinlikle izin verilmemeliydi. Son olarak Dahiliye Nezareti ve Tahran Sefareti ile de haberleşerek İran aşiret eşkiyasının bu hareketlerine en uygun şekilde son verilmeliydi.²⁷⁷

2.2.1. Rütbe, Vazife ve Maaş Vererek Kürt Aşiretlerini İtaat Altına Alma

Osmanlı Devleti, İran ile süregelen hudut anlaşmazlığı ve Kafkaslardaki Rus tehlikesine karşı kendi tebaası olan veya İran ve Rus tebaası olan hudut boyundaki Kürt aşiretlerini Osmanlı topraklarına çekmenin yollarını aramıştır. Bu yollardan biri de aşiret reislerine ve aşiretin ileri gelenlerine rütbe, memurluk ve maaş vererek onları devletin hizmetine almak ve böylece devlete olan bağlılık ve sadakatlerini artırmaktı. Devlet kademelerinde resmi bir vazifede bulunan bir aşiret reisi diğer aşiret reislerine nazaran itaat altına alınması daha kolaydı. Ancak Kürt beylerin, Tanzimat'tan önceki sistem

²⁷⁶ Elbak ya da Albak (Başkale); 1578'de kaza olarak Hakkari Sancağına tabiydi. Hakkari ise Van Eyaletine tabiydi. 1845'te ise Kaza olarak Erzurum Eyaletine tabi olmuştur. 1910'da Elbak, Hakkari Sancağına ve Van Vilayetine bağlanmıştır. 1924'te ise kaza olarak Van'a bağlanmıştır. Sezer, s. 22. 1896 senesinde Başkale'ye bağlı nahiyeler şunlardı: Küpeç, Masird, Sortan, Şivelan ve Şükefti idi. Karaca, s. 160.

²⁷⁷ BOA., DH.TMIK.M.. 10/52, s.5.(H. 08 Safer 1314 /M. 19 Temmuz 1896).

olan yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarında büyük idareci konumunda olup yarı bağımsız bir şekilde bölgeyi yönetmeleri bir daha mümkün olmamıştır. Baban, Soran ve Cizre-Botan emirlikleri, devletin iç ve dış sorunlarla meşgul olduğu sırada bu durumdan istifade ederek kendi hakimiyet alanlarını genişletip diğer Kürt beyleri ile ittifak kurmaları ve geniş bir alana yayılan ayaklanmalar başlatmaları Osmanlı Devleti'ni Kürt aşiret beylerine karşı daha temkinli olmaya itmiştir. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, farklı bir politika izlemeye karar vererek Kürt beylerini sancak yönetimi gibi büyük bir vazifeden ziyade daha küçük vazifelerde istihdam etmeyi uygun bulmuştur. 1850'den sonra Kürt beyleri ancak sancak kazalarına kaymakam, nahiyelere müdür ve Hamidiye Alaylarında çeşitli rütbelerde asker olabilmişlerdir.

Diğer devletlerin topraklarında yaşayan aşiretleri çeşitli vaatlerle Osmanlı topraklarına getirmeye çalışan Osmanlı mahalli idarecilerin asıl gayesi ilerde bu aşiretlerden iyi bir miktarda vergi tahsil ederek devlet hazinesini güçlendirmektir. Bu gayeyle 1851 yılında İran aşiretlerinden Beyazıt kazasına gelen yaklaşık beş yüz hane münasip yerlerde iskan edilmişti. Osmanlı hükümeti İran'dan gelen bu aşiretlerin ileri gelenlerine ve ağalarına hilat ve hediyeler vererek mükafatlandırmış ve gönüllerini hoş tutmuştu. Osmanlı Devleti, İran aşiret ileri gelenlerini bu şekilde mükafatlandırarak hem ilerde kendilerinden vergi tahsil etmek hem de İran'daki diğer aşiretleri de Osmanlı topraklarına gelmeye teşvik etmek istemiştir. Bu amaca binaen Danbat isimli yere Celâli Aşiretinden yüz kadar hane iskan ettirilerek dört bin kuruş vergi kendilerinden tahsil edilmişti. Mahalli idareciler, ilerde bu hanelerden iki üç misli vergi alınabileceğini ve İran'dan Osmanlı topraklarına gelme arzusunda olan başka hanelerin de bulunduğunu hükümete bildirmişlerdi. İran'dan iltica eden aşiret ağalarına verilen hediye, rütbe ve maaşlar her ne kadar hazineye masraf çıkartmış olsa da Osmanlı hükümeti ilerde aşiret hanelerinden alacağı vergilerle bu masrafları fazlasıyla telafi edeceğini düşünmekteydi.²⁷⁸

Yaklaşık bir yıl sonrada devlet politikası gereği Beyazıt Kaymakamı, Beyazıt Sancağı dahilinde bulunan aşiret reislerine rütbe ve teminatlar vererek mükafatlandırmıştı. Böylece bir sene önce Rusya topraklarına geçmiş olan haneler verilen teminatların etkisiyle yine eski yerleri olan Osmanlı topraklarına geri dönmeye ikna olabilmişlerdi.

²⁷⁸ BOA., A.}MKT.UM.. 59/44 (H. 14 Recep 1267 / M. 15 Mayıs 1851).

Osmanlı hükümeti, aşiret reislerinin gönüllerini hoş tutarak bu şekilde Rusya'ya giden hanelerin dönmesini sağlayan Beyazıt Kaymakamının bu icraatlarından pek memnun kalmıştı. Hükümet, memlekette istikrar ve asayişin devam edebilmesi için kaymakamın aynı şekilde vazifesini itinayla yerine getirerek çalışmalarına devam etmesini temenni etmiştir.²⁷⁹

Dersaadet, bazı nedenlerden dolayı Rusya ve İran'a iltica etmiş aşiretleri, geri eski topraklarına getirtme vazifesini mahalli idarecilere vermiştir. Bu hususta gayret ve muvaffakiyet gösteren mahalli idareciler, devlet tarafından takdir edilmiş ve vazifelerine bu şekilde devam etmeleri kendilerinden istenilmişti. Ancak İran Devleti, Osmanlı Devleti'nin çeşitli vaatler ve mükafatlarla İran aşiretlerini kendi toprağına çekme politikasına karşı kayıtsız kalmamıştır. Aynı şekilde İran Devleti de Osmanlı aşiretlerini ve aşiret ağalarını kışkırtıp kendi topraklarına çekmeye çalışmıştır. Bunun üzerine Beyazıt Kaymakamı, İran'ın kışkırtmaya çalıştığı aşiret ağalarına maaş tahsis edilerek bölgede sükûnet ve barışın tesis edilebileceğini hükümete arz etmişti. Osmanlı mahalli idarecilerine göre, Kürt aşiret ağalarına maaş bağlandığı takdirde hükümete sadık kalarak İran'ın tahriklerine kapılmayıp aşiretleriyle beraber Osmanlı topraklarında ikamet edeceklerdir.²⁸⁰

Osmanlı hükümeti, mahalli idarecilerden gelen bu öneri ve talepleri devletin menfaatine uygun bularak aşiret reislerine maaş bağlanması hususunda gerekli izni vermiştir. Van Sancağına tabi Milanlı Aşiretinden bir miktar hane bazı sebeplerden dolayı İran'a iltica etmişlerdi. Ancak Osmanlı idarecileri tarafından kendilerine verilen teminat ve mükafat üzerine tekrar Osmanlı topraklarına dönmüşlerdi. İran'dan dönen bu haneler eski topraklarına iskan ettirilmiş ve hükümetin izniyle reisleri Ömer Ağa'ya üç yüz elli kuruş maaş tahsis edilerek kendisi aşiret müdürlüğüne tayin edilmişti. Bir müddet sonra Ömer Ağa'nın maaşına yedi yüz elli kuruş daha zam yapılarak maaşı bin yüz kuruşa çıkarılmıştı.²⁸¹

Osmanlı ve İran devletleri arasında ihtilafli olup hudut komisyonlarında bir türlü nihai karara bağlanamayan bazı mühim arazi ve topraklar vardı. Bu ihtilafli yerlerde ikamet

²⁷⁹ BOA., HR.MKT. 53/68, (H. 17 Rebiülevvel 1269 / M. 29 Aralık 1852).

²⁸⁰ BOA., Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri (MVL.), 255/18, (H. 09 Rebiülahir 1269 / M. 20 Ocak 1853).

²⁸¹ BOA., A.}MKT.NZD. 159/27, (H.03 Zilhicce 1271 / M. 17 Ağustos 1855).

eden aşiretler, talepleri üzerine başka yerlere iskan edilip kendilerine maaş tahsis edilmekteydi. Ancak tekrar eski yerlerine dönme gibi bir durum mevzu bahis olduğundan Osmanlı Devleti, bu gibi aşiret ve reislerine karşı daha dikkatli davranmak zorundaydı. Bu nedenle mahalli idareciler, dehalet talebinde bulunan aşireti, uygun yerlere iskan etmeden önce reislerinden taahhüt senedi alıp aşireti kefalete bağlamaktaydı.

1856 yılında İran hududunda ihtilafli bölgelerden olan Uşnu kazası müftüsünün oğlu İbrahim Efendi ile Devlet-i Aliye aşiretlerinden olup bir müddetten beri İran tarafında bulunan Şikefti Aşireti ağası Ali Ağa,²⁸² yüz otuz kadar haneyle birlikte Hakkari'ye gelmişlerdi. İbrahim Efendi ve Ali Ağa, aşiretler arasında saygın reislerden olduklarından taltifleri devletin şanından görülmüştü. Ali Ağa, Şikefti Aşiretinden İran tarafında kalmış olan sekiz-dokuz yüz kadar haneyi bahardan önce Osmanlı topraklarına getirmek, İran tarafına bir daha geçmemek, fukaraya eziyet etmemek ve iskan edildiği boş yerleri imar eylemek şartıyla kefalet ve senede bağlanmıştı. Bir müddetten beri Hakkari dahilinde ikamet eden Şikefti Aşiretinin diğer bir fırkasının ağası olup yedi yüz kuruş maaş verilmekte olan Ömer Ağa'ya kethüdalık rütbesi verilmiş, Ali Ağa ise Şikefti Aşiretine müdür tayin edilmişti. İbrahim Efendi ise Revanduz'da ikamet ettirilmişti. İlerde tahsis edilecek vergilerden alınmak üzere Ali Ağa'ya bin kuruş, İbrahim Efendiye yedi yüz elli kuruş maaş verilmesi için hükümetten izin istenilmişti. Hükümet, Ali Ağa'nın bin kuruş maaşla aşiret müdürlüğüne atanmasına izin vermiş, ancak İbrahim Efendi'ye şimdilik sadece beş yüz kuruş maaş tahsis edilmesini uygun görmüş ve durumu maliye nezaretine bildirmişti.²⁸³

Osmanlı hükümeti, ihtilafli bölgeler hakkında kati bir karar verilinceye kadar bu bölgelerden dehalet ve iltica eden aşiret reislerine maaş tahsis edilmeyip ancak olumsuz cevapta verilmeyip münasip teminat ve taltifle gönüllerinin hoş tutulmasını ve kendilerine iyi muamelede bulunulmasını istemiştir. İran'dan iltica eden bir çok aşiret

²⁸² Osmanlı hükümeti, iltica ve dehalet talebinde bulunan İran aşiretleri hakkında etraflıca tahkikat yaptırdıktan sonra iskan ve taltiflerine onay vermekteydi. Osmanlı hükümeti, Tahran Sefaretinden ve İran'daki Osmanlı şebenderhanelerinden aşiretler ile ilgili gerekli malumat ve tavsiye alarak nihai kararı vermekteydi. Tebriz Şebenderine Ali Ağa sual edildiğinde ise şebender, Ali Ağa'nın aşireti kavgacı bir aşiret olduğundan İran hududundan uzak bir yerde iskan edilmelerinin daha uygun olacağını hükümete bildirmişti. BOA., İ.MVL. 375/16467, s.5,8. (H. 17 Zilhicce 1273 / M. 8 Ağustos 1857).

²⁸³ BOA., A.}MKT.MVL. 90/55, (H. 29 Muharrem 1273 / M. 29 Eylül 1856); BOA., İ.MVL. 375/16467, s.4,6.(H. 17 Zilhicce 1273 / M. 8 Ağustos 1857).

reisi, kendilerine maaş tahsis edildiği halde bir müddet sonra İran'a geri döndüklerinden ve sadece devlet hazinesine masraf çıkarıp zarara uğrattıklarından hükümet bu konuda valiliklerden daha dikkatli davranmalarını istemiştir.²⁸⁴

Uşnu kazasındaki toprağını, malını mülkünü bırakıp Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olan bir diğer kişi ise Hacı Mehmet Hasan idi. Hacı Mehmet, bir daha İran'a kaçmayacağına dair mahalli hükümete teminat verdiğinden geçinebilmesi için kendisine maaş tahsis edilmiş ve Revanduz'da ikamet ettirilmişti.²⁸⁵

İran topraklarından hududa yakın olan Uşnu bölgesinin beylerinden Abdulgaffar Han da aşiretini ve meskenini terk ederek Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olanlardan biriydi. Abdulgaffar Han Musul'a geldiğinde, kendisine beş bin kuruş maaş tahsis edilmesi ve tarım yapabilmesi için de bazı boş arazilerin kendisine verilmesi hususunda hükümetten izin istenilmişti. Osmanlı hükümeti, Abdulgaffar Han Musul'a vardığında kendisine beş bin kuruş maaş ve tarım yapabilmesi için de boş bir arazi tahsis edilerek iyi karşılanmasını ve bu hususta gereken özenin gösterilmesi hususunda Musul Mutasarrıfına talimat vermiştir.²⁸⁶

Osmanlı Devleti, maaş bağlayarak müdür tayin ettiği aşiret reislerini, kanun ve nizama aykırı harekette bulduklarında görevlerinden azletmekte ve yerlerine aynı aşirete mensup başka birini tayin etmekteydi. Bu tür azledilme cezaları diğer aşiret reislerini uygunsuz hal ve harekette bulunmaktan alı koyduğundan Osmanlı Devleti, sık sık bu cezaya başvurmaktaydı. Aşiret müdürlerinin en önemli vazifeleri aşiretlerini itaat altında tutup eşkıyalık yapmalarına engel olmaktı. Ancak bazı aşiret müdürleri bu vazifelerini yerine getirmeyip aşiretleri eşkıyalık yapsın diye onları tahrik ve teşvik etmekteydiler. Bazı istisnai durumlar haricinde Osmanlı nezdinde böyle bir kabahatin affı yoktu ve bu kişinin yeniden başka bir göreve tayin edilmesi de uygun bulunmazdı.

1864 yılında Van'a tabi Erciş kazasının karyelerinde ikamet eden Haydaranlı Aşireti müdürü İbrahim Ağa ve akrabaları, Patnos ahalsinin eşyalarını gasp etmişlerdi. Patnos Kaza Meclisi'nin şikâyeti üzerine eşyalar Haydaranlılardan geri alınarak sahiplerine teslim edilmişti. İbrahim Ağa'nın da bu gasp olayına karıştığı tespit edildiği vakit

²⁸⁴ BOA., İ.MVL. 375/16467, s.16. (H. 17 Zilhicce 1273 / M. 8 Ağustos 1857).

²⁸⁵ BOA., İ.MVL. 375/16467, s.2,16. (H. 17 Zilhicce 1273 / M. 8 Ağustos 1857).

²⁸⁶ BOA., HR.MKT. 250/71, (H. 29 Zilhicce 1274 / M. 10 Ağustos 1858).

mahalli idareciler hemen kendisini Haydaranlı Aşiret müdürlüğünden azletmişti. Haydaranlı Aşiret müdürlüğüne ise Mustafa Ağa tayin edilmişti. Ancak İbrahim Ağa'nın liva kaymakamı tarafından Patnos kaza müdürlüğüne tayin edildiğine dair bir istihbarat alınmıştı. Hakkari ve Van Mutasarrıfı, her ne kadar kendi vilayeti sınırlarında olmasa da böyle bir şakinin kaza müdürlüğüne tayin edilmesi büyük sorunlara sebebiyet vereceğinden durumu hemen hükümete bildirmişti. Osmanlı hükümeti, kaymakam tarafından İbrahim Ağa'nın kaza müdürlüğüne tayin edildiği doğruysa böyle bir şakinin devlette istihdam edilmesi caiz olmayacağından Erzurum Valisinden bu hususta gerekeni yapmasını istemiştir.²⁸⁷

Osmanlı Devleti, tebaası olan aşiretleri İran'dan gelecek tahrik ve teşviklere karşı korumak mecburiyetindedir. Bu yüzden de her daim onları gözetim altında tutmakta ve onları elde tutmak için yeni çarelere başvuruyordu. 1880'lerde İran hükümeti, hududa yakın olan Sine Vilayetine sevk ettiği memurlar vasıtasıyla Caf Aşireti reislerini kendi tarafına çekmeye çalışmıştı. İran, Caf reislerine toprak başta olmak üzere bazı cazip vaat ve tekliflerde bulunarak onları İran topraklarına çekmekteydi. Tehlikenin farkında olan Musul Valisi, İran hükümetinin Caf Aşireti ile ilgili emellerini neticesiz bırakmak için Caf reislerinden bazılarının taltif edilmesini hükümete teklif etmişti.²⁸⁸ Osmanlı hükümeti, Caf reislerin neyle ve nasıl taltif edilmesi gerektiğini Musul Vilayetine sual ettiğinde ise Musul Vilayeti bu konudaki öneri ve görüşlerini hükümete arz etmişti. Musul Valisi, Caf Aşireti beyzadelerinden Gülanber Kaymakamı Mahmut Paşa'nın Mirimiran rütbesine ve Osman Bey'in ikinci rütbeye terfi ettirilmesini ve diğer reislerden Mehmet Ali, Süleyman ve Hasan beylere de kapıcıbaşılık rütbelerinin verilmesinin uygun olacağını bildirmişti.²⁸⁹

Osmanlı Devleti, bazı nedenlerden dolayı yurtlarını terk edip İran'a iltica etmek isteyen aşiret ve reislerini bu kararlarından vazgeçirmek için askeriye veya mülkiyeden istedikleri göreve onları istihdam edip maaş bağlamaktaydı. Ayrıca hükümet, aşiretlerin ilticasına neden olan sorunları da bir şekilde bertaraf etmeye çalışmıştır.

²⁸⁷ BOA., MVL. 679/74, (H. 19 Safer 1281 / M. 24 Temmuz 1864).

²⁸⁸ BOA., MV. 10/29, (H. 22 Şaban 1303 / M. 26 Mayıs 1886).

²⁸⁹ BOA., DH.MKT. 1352/60, (H. 25 Ramazan 1303 / M. 27 Haziran 1886).

1894 yılında Kerkük Sancağı aşiretlerinden Zengene Aşiretine mensup yaklaşık üç yüz hane İran'a iltica etmeye niyet etmişti. İltica sebebi ise, Caf Aşiretinin zulmünden dolayı zaten öteye beriye dağılan Zengene Aşiretinin artık bu duruma tahammülleri kalmadığından yurtlarını terk etmeye karar vermiş olmalarıydı. Buldukları bölgede askerin koruması altına alınacakları ve reisleri olan Hasan Ağa'nın da taltif edileceği Zengene Aşiretine vaat olunarak İran'a iltica etmekten vazgeçirilmişlerdi. Hasan Ağa'nın isteği Bağdat'ta zabıta mesleğinde istihdam olma. Altıncı Ordu Müşiri, Hasan Ağa'nın süvari bölük ağalığına tayin edilerek mükafatlandırılması hususunda Seraskerden izin istemiş ve Hasan Ağa'nın zaptiye süvari bölük ağalığıyla taltifi münasip görülmüştü. Ayrıca askeri tedbir olarak da Altıncı Ordu Müşiri, Zengene Aşiretini, Caflıların zulmünden korumak için Salahiye'deki bir müfrezenin bir tabur kolağası kumandasında Hakveli? ve icap ederse Gülbağ noktalarına ikamet ettirilmesine karar vermişti. Müfrezenin tertip ve sevki için on ikinci ferik kumandanlığına gerekli tebligat gönderilmişti.²⁹⁰

1896 yılında Hemavendli Civan Mir'in oğlu Mehmet Han ile birlikte İran'dan Osmanlı topraklarına iltica etmiş olan Hemavend Aşiretinin Safrevend taifesinden Süleyman bin Ahmet Zari ve kardeşleri Kerim, Kake Abdullah ve Reşit, Musul Vilayeti haricinde bir yerde zaptiye olma arzularını hükümete bildirmişlerdi. İşkodra Vilayetinde zaptiye yüzbaşılığı ile vazifeli olan Mahmut Sefer Ağa'nın akrabaları olmalarından dolayı Ahmet Zari, zaptiye çavuşluğuna, kardeşleri ise neferliğe istihdam olunmak üzere İşkodra'ya gönderilmelerine karar verilmişti. Talepleri üzerine İşkodra zaptiye alayında devlet hizmetine alınmışlardı.²⁹¹

Osmanlı Devleti, Kürt aşiret reis ve şeyhleriyle iyi ilişkiler kurup onlara her türlü kolaylık ve imkanı sağlamış olmasına rağmen Kürt aşiret reis ve şeyhleri, İran Devleti ile gizli görüşmelerde bulunmaktan ve İran topraklarına geçmekten çekinmemişlerdir. Osmanlı hükümeti öteden beri Süleymaniye Sancağına tabi olan Sadat-ı Berzenciye²⁹²

²⁹⁰ BOA., BEO. 459/34352, (H. 17 Safer 1312 / M. 20 Ağustos 1894).

²⁹¹ BOA., BEO. 814/60999, (H. 11 Safer 1814 / M. 22 Temmuz 1896).

²⁹² Berzenci ailesi, sadece İran yöneticileri ile değil aynı zamanda oradaki aşiretlerle de iletişim halindeydi. 1895 yılında Berzenci Şeyhi Ali tarafından Süleymaniye etrafında toplanan Berzencilerin yanına, İran'ın Oramar aşiretinden bir takım kişilerde yardıma gelmişlerdi. Bunların reisi Nasrullah Bey tarafından Şehripazar ve Karasi ahalisine tehditle karışık tezkireler gönderilmekteydi. İki devlet arasındaki antlaşmalara ve hukuka aykırı olan bu gibi olaylara İran hükümeti tarafından izin verilmesi Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmişti. İran aşiretlerinin böyle Süleymaniye'ye gelerek bu gibi vukuatlar da bulunması hoş karşılanamazdı. Bu yüzden Osmanlı hükümeti askeri açıdan gereken tedbirlerin

ailesine hürmet edip onlara her türlü kolaylığı sağlamış olmasına rağmen 1895 yılında Sadat-ı Berzenciye rahat durmayıp İran tarafına geçerek oralarda iskan edilmek için İran Kürdistanı hakimi ile görüşmüştü. Tahran Sefareti, Sine Baş Şehbenderliğinden gelen bir yazıyla bu durumdan haberdar olmuştu. Tahran Sefareti Ataşemilitarı Ahmet Efendi, Sadat-ı Berzenciye olan meyil ve muhabbetten istifade etme fikriyle İran hükümetinin onları Osmanlı hududuna yakın bir yere iskan ettirip uygunsuz hareketlerde bulunmalarına olanak sağlayacağını ifade etmiştir. Çünkü daha öncede İran bu gibi hareketlerde bulunmuştu ve emsalleri buna delildi. İran, Hemavend Aşiretinden Civanmir'i hudut bölgesinde iskan ederek yıllarca Osmanlı topraklarında eşkıyalık yapmasını desteklemişti. Ahmet Efendi'ye göre, Osmanlı hükümetinin Berzenciye ailesine saygı duyup lütuflarda bulunması onları şımartmaktaydı. Bu yüzden ya hudut boyundan uzak bir bölgeye iskan edilmeliler ya da bu gibi uygunsuz hareketlerine meydan verilmemeli. İran hükümetinin hudut aşiretleri hakkında izlediği politika malumdu. Osmanlı aşiretleri bunu bildiklerinden İran memurlarıyla görüşmekteydiler. Eğer Osmanlı Devleti'nden bir baskı görececek olurlar ise kendilerine hemen İran'da bir yer hazırlama fırsatını kaçırmamaktaydılar.²⁹³ Bu vakada dikkat çeken bir diğer husus ise, Şii İran hükümetinin, Sünni bir aşiret şeyhinin nüfuzundan istifade etmekte hiçbir sakınca görmemesiydi. Bu vakadan da anlaşıldığı üzere aslında devletlerin Kürtlere yönelik politikasını şekillendiren ve değiştiren şey, karşılıklı menfaatlerdi.

2.2.2. Kürt Aşiretlerini Vergiden Muaf Tutma

Osmanlı Devleti, Rus ve İran topraklarındaki Kürt aşiretlerin Osmanlı topraklarına iltica edip iskan olunmayı kabul etmelerini sağlamak için onlara bazı cazip tekliflerde bulunmaktaydı. Kürt aşiretlerine mülkiyede memurluk ve maaş dışında birde vergi muafiyeti gibi cazip teklifler sunulmaktaydı. Vergi muafiyeti süresi bir yıl olduğu gibi üç yıl da olabilmekteydi. Asırlar boyunca başına buyruk yaşamaya alışmış göçebe Kürt aşiretlerini iskana razı edebilmek, kanun ve nizama uygun olarak kendilerinden vergi tahsil etmek ve askere alabilmek pek kolay olmamıştır. Osmanlı Devleti, ne zaman göçebe aşiretlerden vergi almaya kalksa aşiretler devlet memurlarına güçlük çıkarıp İran'a iltica etmekle tehdit etmişlerdir. Hiç kuşkusuz aynı mevzudan İran Devleti de

alınması yönünde emir vermiştir. BOA, Y..MTV. 123/43, (H. 09 Muharrem 1313 / M. 2 Temmuz 1895).

²⁹³ BOA., Y.PRK.EŞA. 22/26, (H. 29 Muharrem1313 / M. 22 Temmuz 1895).

mustarıpti. İki devlet arasında imzalanan hudut antlaşmalarında bu mevzu defalarca ele alınmış ve her iki devlet vergi hususunda birbirlerine yardımcı olacaklarına dair söz vermişlerdir.²⁹⁴

İran ve Rusya'dan gelip Osmanlı topraklarında iskan olunmayı kabul etmiş bazı Kürt aşiret ve reisleri, zamanla iskan edildikleri topraklarda huzursuzluk çıkarıp devlete vermeyi kabul ettikleri vergileri zamanı geldiğinde bazı bahaneler öne sürerek vermekten kaçınmışlardır. Hem ahaliye zarar veren hem de devlet hazinesini kayba uğratan bu aşiretler, mahalli idareciler için büyük bir sorundu. Ancak mahalli idareciler, yine de bu aşiret ve reislerine karşı sert bir tutum takınmayıp hatalarından dönmeleri ve devletin emirlerine itaat etmeleri için kendilerine şans tanımışlardır. İran'dan Osmanlı topraklarına iltica etmiş Haydaranlı Aşireti ve reisleri Ali Ağa bu duruma en iyi örneklerden biridir.

1864 yılında Van Sancağının İran hududundaki İbkay nahiyesine iskan ettirilmiş olan Haydaranlı Aşireti ve müdürü Ali Ağa'nın bazı uygunsuz hareketlerde bulduklarına dair bir yazı Van ve Hakkari mutasarrıfı tarafından hükümete gönderilmişti. Ali Ağa, aşiretiyle beraber 1273 (Rumi) tarihinde üç sene müddetle bazı vergilerden muaf tutulmak şartıyla iskan edilmişlerdi. Ali Ağa'ya iki bin kuruş maaş tahsis edilmiş ve o tarihten itibaren kendilerinden bir şey istenilmemiş ve alınmamıştı. Ancak 1276 (Rumi) senesinden itibaren kendilerinden istenilen verginin çok azını mültezimlere vermelerine rağmen Haydaranlı Aşireti rahat durmayarak yerleşik ahaliye zulüm edip zarar vermişti. Haydaranlı Aşiretinin bu hali Ali Ağa'nın fesadından kaynaklandığından ve diğer aşiretlere de sirayet edeceğinden Ali Ağa'nın müdürlükten azledilip oralardan çıkarılıp munasip bir yerde iskan ettirilmesi ve yerine de daha uygun birinin tayin edilmesi, mahalli idarecilerden tarafından talep edilmişti. Hükümet, Haydaranlı Aşiretini İbkay nahiyesine iskan etme, Ali Ağa'ya müdürlük memuriyeti verip maaşa bağlama ve belli bir müddet vergiden muaf tutma gibi aşirete bazı ihsan ve fedakarlıkta bulunmasına rağmen Ali Ağa vazifesi sırasında kendisinden beklenen sadakati gösterememiş, maliye ve mülkiye işlerini sekteye uğratmış ve birçok işe fesatlık karıştırmıştı. Mahalli

²⁹⁴ BOA., Y..PRK.HR.. 5/85, (H. 29 Zilhicce 1298 /M. 22 Kasım 1881).

idareciler, Ali Ağa'yı fesat, yolsuz ve uğursuz biri olarak nitelendirip azlını istemişlerdi.²⁹⁵

Bu meseleyle ilgili olarak Haydaranlı Aşiretinin muhtarı ve ileri gelenleri durumlarını arz eden bir şikâyet dilekçesini hükümete göndermişlerdi. Şikâyet dilekçelerinde değindikleri belli başlı meseleler şunlardı;

Van ve Hakkari Sancağına bağlı İbkay²⁹⁶ bölgesi boş olduğundan İran aşiretleri buraları kendilerine yaylak sayarak her sene yaz mevsiminde İbkay'a gelip Van ve Beyazıt sancaklarında bir takım uygunsuz harekete bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti, boş arazilerin imar ve iskanı için Dördüncü Ordu Hümayun Müşiri İsmail Paşa'yı vazifelendirmiş ve İsmail Paşa, aşiretleri boş topraklara iskan ettirmek için 1272 (Rumi) tarihinde Van'a gelmişti. Haydaranlı Aşiretini de üç sene müddetle vergiden muaf tutulduktan sonra ahval ve gelirlerine göre kendilerinden vergi alınmak şartıyla İbkay nahiyesine iskan ettirmişti. İsmail Paşa'nın teklifi üzerine İran topraklarında ikamet eden bir hayli hane de Osmanlı topraklarına gelerek yaklaşık yetmiş kadar karyeyi imar ve şenlik etmişlerdi. Vergi muafiyetinde kendilerine tanınan süre bitince Haydaranlı Aşiretinin müdürü Ali Ağa ve söz bilirleri, Hakkari ve Van Sancağı Mutasarrıfı Resul Paşa'nın yanına gitmişlerdi. Senelik aşar vergilerinin on beş bin kuruş olduğu hesap edilmiş ve kendilerine taahhüt senedi verilmişti. Haydaranlı Aşireti on beş bin kuruş olan vergilerini ödeyecekleri zaman Resul Paşa azledilmiş yerine Veysi Paşa gelmişti. Veysi Paşa, Haydaranlı aşiretinin vermesi gereken on beş bin kuruş vergiye dokuz bin kuruş daha ilave edince verginin miktarı yirmi dört bin kuruşa yükselmişti. Mutasarrıf Ahmet Paşa tarafından vergiye yirmi altı bin kuruş daha ilave edilmiş ve meblağ böylece elli bin kuruşa yükselmişti. Ali Ağa ve söz bilirlere vergiyi ödeyeceklerine dair senet almış olmalarına rağmen Haydaranlı Aşireti elli bin kuruşluk vergi ile dört senelik aşar bedelini vermeye kuvvetleri ve imkanları olmadığından vergiyi vermek istememişlerdir. Buna binaen kendilerine bir çare sunulmadığı takdirde geri İran'a iltica edeceklerini hükümete arz etmişlerdi.²⁹⁷

²⁹⁵ BOA., MVL. 670/56, (H. 03 Zilkade 1280 / M. 10 Nisan 1864).

²⁹⁶ İbkay (Abagay); Van Sancağına bağlı olan Bargerî kazasının bir nahiyesiydi. Karaca, s. 159.

²⁹⁷ BOA., MVL.678/45, (H. 14 Muharrem 1281 / M. 19 Haziran 1864).

Osmanlı hükümeti, Van Sancağının İran hududundaki İbkay nahiyesinde iskan edilmiş olan Haydaranlı Aşiret müdürü Ali Ağa'nın asi hareketlerinden dolayı görevinden azledilerek Dersaadet'te gönderilmesine karar vermiştir. Haydaranlı Aşiretinden vergilerin tamamının tahsil edilmesini ve ayrıca Haydaranlı Aşireti bu sebepten dolayı İran'a iltica etmeye kalkışrsa onlara mani olunmaması hususunda Van ve Hakkari Mutasarrıflığına emir buyrulmuştu. Ali Ağa, cezalandırılacağını anlayınca senelik vermeleri gereken elli bin kuruşluk vergiyi vereceğine dair mahalli hükümete taahhüt vermişti. Mahalli idareciler her ne kadar kendisine itimat etmeseler de işin hüsnü surette halledilmesini istemişlerdi. Ali Ağa verdiği taahhüt üzerine müdürlükten azledilmemişti. Ancak mahalli idareciler tarafından kendisine bazı hususlarda gerekli uyarılar yapılmıştı. Haydaranlı Aşireti vergileri zamanında verecek ve Ali Ağa bu hususta devletin emirlerine karşı gelmeyecek. Eğer Ali Ağa, yine asi hareketlerde bulunursa sadakat ve hizmetine bakılmadan hakkında gereken muamele yapılacaktı.²⁹⁸

2.2.3. Kürt Aşiretlerin İskan Edilmesi

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında yaşayan konar-göçer Kürt aşiretlerin iskan meselesi, her zaman devlet kademelerinde önemli sorunlardan biri olmuştur. Bilhassa Osmanlı-İran devletlerin hangisine tabi oldukları belirlenemeyen ve yaylak-kışlak nedeniyle İran ve Osmanlı toprakları arasında gidip gelen aşiretler, hem her iki devletin yerel yöneticileri hem de onların göç güzergahında ikamet eden yerleşik ahali için birer tehdit unsuruydular. Göçebe Kürt aşiretlerin sebep oldukları sorunlar, sadece yerel yöneticiler ve göç güzergahındaki yerleşik ahali ile sınırlı kalmamaktaydı. Osmanlı-Rus-İran devletleri arasındaki ilişkiler göçebe Kürt eşkıyasının eşkıyalık faaliyetleri yüzünden bir çok kez sekteye uğramıştır. Rus ve İran devletlerinden gelen şikâyetlerden dolayı Osmanlı Devleti aşiretlerin iskan edilmesine büyük bir ehemmiyet vermiştir. Aşiretlerin iskanına ehemmiyet verilmesinin bir diğer nedeni ise asayiş ve emniyetin sağlanarak kendilerinden vergi tahsil edilmesi ve askere alımlarını sağlamaktır.

Osmanlı Devleti iltica ve dehalet talebinde bulunan Rus ve İran devletlerine tabi aşiretlerin bu taleplerini ancak devletin münasip gördüğü yerde iskan olunmayı kabul ettikleri takdirde kabul edeceğini aşiretlere bildirmiştir. İskan edilmeyi kabul eden

²⁹⁸ BOA., MVL. 678/117, (H. 09 Safer 1281 / M. 14 Temmuz 1864); BOA., MVL.684/12, (H. 24 Rebiülevvel 1281 / M. 27 Ağustos 1864).

aşiret, kendilerine devlet tarafından verilen arazide tarımla uğraşıp devletin rızasına aykırı hiç bir hal ve harekette bulunmayacaklarına dair birde kendilerinden senet alınmış ve kefile bağlanmışlardır. Osmanlı Devleti çeşitli nedenlerden dolayı Rus ve İran topraklarına iltica etmiş kendi tebaası olan aşiretlerin tekrar eski topraklarına geri dönmelerini sağlamak için onlara gereken teminatı vermiş ve bu konuda her türlü kolaylığı sağlamıştır. Ancak İran tebaası olan aşiretlerin iltica talepleri hemen kabul edilmemekteydi. Önce haklarında etraflıca tahkikat yapılmaktaydı. Çünkü İran aşiretleri, hangi sebeple Osmanlı topraklarına iltica etmişse o sebep ortadan kaldırıldıktan sonra tekrar eski topraklarına geri dönmek isteyebilirlerdi.

Tanzimat Fermanı'nın uygun gördüğü yeni idari düzen, 1846 yılına gelindiğinde başta Bedirhan Bey olmak üzere Han Mahmmud ve diğer Kürt beylerini Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak oluşturmaya yöneltmişti.²⁹⁹ Bu ittifakın önemli isimleri arasında Hakkari Emiri Nurullah Bey, Muşlu Şer'if Bey, Ahlatlı Mustafa Bey, Vanlı Timuroğlu ailesinden Mustafa Bey, Hakkari bölgesi reislerinden Fettah Bey, Han Mahmmud'un kardeşlerinden Han Abdal, Derviş Bey, Abdürrezzak Bey, Kisan Beyi Halid Bey, Spayert Beyi ve Abdi Bey idi. Musullu Şeyh Muhammed ve Zaholu Şeyh Yusuf gibi din adamları da bazı aşiretlere çağrıda bulunarak bu ittifaka katılmalarını istemişlerdi. Ayrıca bu ittifaka İran hududu içerisindeki Erdelan beyi de katılmıştı. Bu ittifakın lideri ise bölgedeki nüfuzundan dolayı Bedirhan Bey idi.³⁰⁰ Doğu ve Güneydoğu bölgelerin nüfuzlu Kürt beyleri kurdukları ittifakla Bedirhan Bey önderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir isyan başlatmışlardı. Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa, yürüttüğü başarılı siyasetle isyanı kısa bir sürede bastırabilmişti. Ancak isyan yüzünden büyük bir asayişsizlik zuhur etmiş, aşiret reislerin zulmünden dolayı bir çok aşiret yerini yurdunu terk edip Rusya ve İran topraklarına iltica etmişti.

Osmanlı topraklarında asayiş ve emniyet yeniden tesis edildiği zaman Kürdistan'daki asi reislerin zulmünden dolayı İran ve Rusya devletlerinin topraklarına kaçmış olan bazı ahali, eski yurtlarına geri dönmek istemişti. Geri dönme arzularını Osmanlı hükümetine bildirmişlerdi. Ancak Rusya ve İran memurları, bunların Osmanlı topraklarına geri dönmelerine izin vermemişti. Kaçıp gelenler ise İranlı aşiretler olup yaylak bahanesiyle Osmanlı topraklarına gelmişlerdi. İran Devleti ile araları bozulan bu İranlı

²⁹⁹ Hakan, s.170-171.

³⁰⁰ Cabir Doğan, "Cizre ve Botan Emiri Bedirhan Bey (1802-1809)", s123-124.

aşiretler, Osmanlı topraklarında iskan edilmeyi talep etmişlerdi. Osmanlı hükümeti, İran Devleti ile araları bozulduğu için Osmanlı topraklarına gelmiş olan aşiretlerin iskanına hemen onay vermemiş, temkinli davranmıştı. Fakat Osmanlı tebaası olup asıl vatanlarına dönen aşiretlerin iskanları için gereken kolaylık sağlanmıştı.³⁰¹

1851 yılında Osmanlı aşiretlerinden olan Zilanlı Aşireti bazı sebeplerden dolayı İran ve Rusya taraflarına iltica etmiş ve bir müddet sonra Osmanlı topraklarına geri gelmek istemişti. Ancak Zilanlı Aşiretinden bazı ağaların hala İran'a meyilli olduklarına dair istihbarat alınmıştı. Osmanlı hükümeti, tedbir olarak İran'a meyilli olan bu ağalar ve onlara tabi hanelerin Erzurum'a getirilmelerini ve buradan da iç kesimlerdeki münasip yerlerde iskan edilmelerini istemiştir. Zilanlı Aşiretinden bazı haneler Kars'a iskan ettirilmişti. Beyazıt'a gelmiş olan Zilanlı Aşiretinden Ahmet Ağa ve beraberindeki altmış-yetmiş hane ise Beyazıt Sancağının münasip yerlerinde iskan edilmişlerdi. Kars'a iskan edilen aşiretlerin emniyet ve asayişleri sağlandığı için hemen tarımla ve hayvancılıkla uğraşarak geçimlerini sağlamaya başlamışlardı. Ancak iskan edilmeyen iki devlet arasında ihtilafı olup kime tabi oldukları belli olmayan aşiretler de vardı. Göçebe olan bu aşiretler, yaylak-kışlak için İbkay, Mahmudiye³⁰² ve Beyazıt bölgelerine gelmekteydiler. Osmanlı hükümeti, bu göçebe aşiretlerin İran'dan Osmanlı topraklarına gelmeye ikna edilerek münasip yerlerde iskan edilmeleri hususunda gerekenin yapılması için hudut valilerine sık sık emirler göndermiştir.³⁰³

Kars aşiretlerinden olup Rusya'ya firar etmiş olanlardan yüz elli hane de 1852 yılında Osmanlı topraklarına geri dönmüştü. Osmanlı Devleti, Rusya'da kalan diğer aşiretleri de geri dönmeye teşvik etmek için gelen bu yüz elli hanenin eski yurtları olan yerlere iskan ettirilip tarım ve ziraatla uğraşmaları için kendilerine gereken kolaylığın sağlanmasını mahalli idarecilere emretmiştir.³⁰⁴

³⁰¹ BOA., A.}AMD. 2/46, (H. 27 Zilkade 1263 / M. 6 Kasım 1847).

³⁰² Mahmudiye (Saray); 1845'te kaza olarak Van ve Hakkari sancaklarına bağlıydı, bu sancaklarda Erzurum'a tabiydi. Mahmudiye, 1855'ten sonra Van Vilayetine bağlı olan Van Sancağına tabi olmuştur. Cumhuriyetten sonra da lağvedilerek yerine "Saray" kaza yapıldı. 1948'te kaza "Özalp" adını aldı ve Kargalı köyüne taşındı. Saray nahiye olarak Özalp'a bağlı. Sezer, s. 346. Mahmudiye kazasında ikamet eden aşiretler şunlardı: Takori, Makori, Milan ve Şemsiki Aşiretleri. Bkz. Karaca, s. 160.

³⁰³ BOA., MVL. 235/53, (H. 28 Safer 1267 / M. 2 Ocak 1851).

³⁰⁴ BOA., A.}MKT.MHM. 50/31, (H. 02 Safer 1269 / M. 15 Kasım 1852).

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskan politikalarından biri de, buldukları ilk fırsatta eski yurtlarına dönmelerini diye Rusya ve İran'dan gelmiş olan aşiretleri mümkün olduğunca huduttan uzak bölgelere iskan ettirmektir. Ayrıca Osmanlı-İran hudut antlaşmalarındaki maddelerden biri de iltica etmiş aşiretlerin huduttan uzak yerlere iskan edilmeleri hükmünü içermekteydi. 1859 yılında Pınarlı Kadir ve Miran Beyleri ile İran aşiretleri arasında zuhur eden kavgadan dolayı Osmanlı hükümeti, Osmanlı tebaası olan bu aşiretlerin huduttan uzaklaştırılmasına karar vermişti. İran hükümetinden bu mesele ilgili bir şikâyet daha duymak istemeyen Osmanlı hükümeti, hudut boyunca sorun çıkararak Pınarlı Kadir ve Miran Beylerin başka bir yerde iskan edilmelerini emretmişti. Gelen emir üzerine bu aşiretler, Musul'a tabi Akra kazasına iskan ettirilmişse de bunların eski yerleri boş kalmıştı. Bunun üzerine hükümet, hazineye masraf çıkarılmadan aşiret beylerinden bir kaçını çağırıp eski yerlerine gidip ikamet etmeleri ve İran hududuna tecavüz ederlerse cezalandırılacakları kendilerine anlatılarak taahhütte bağlanmalarını emretmişti.³⁰⁵

Sultanın mülkiyetinde bulunan özel arazilerin yönetiminden ve işletilmesinden sorumlu olan Emlak-ı Hümayun idaresi, Hazine-i Hassa nezaretine bağlı bir kurumdur. Musul emlak-ı hümayun idaresi, vilayet dahilindeki Sultan arazilerinin idaresinde sorumlu olup Şemanek, Oramar, Şirgat, Bazıyan, Serçınar, Zimar ve Salahiye gibi yerlerde alt şubeleri vardır. Hazine-i Hassa'ya ait toprakların daha da artırılması için bazen satın alma ve bazen de boş haldeki köyler müzayede yoluyla Emlak-ı Hümayun'a dahil edilirdi. Buradaki toprakların Hazine-i Hassa'ya dahil edilmesinin sebeplerinden biri de önemli arazilerin uygun olmayan kişilerin tasarrufuna geçmesini önlemektir.³⁰⁶

Gülanber³⁰⁷ kazasındaki nehirler ve boş araziler de Caf Aşireti'nin tasarrufunda olduğu halde Emlak-ı Hümayuna katılmıştı. Senelerdir kullandıkları arazilerin Emlak-ı Hümayuna katılması Caf Aşiretini üzüntüye ve tereddütte sürüklemişti. Musul Valisi, hükümete Caf Aşireti için önemli olan bu arazi ve nehirlerin tasarrufuyla ilgili bir teklif sunmuştu. Musul Valisinin görüş ve teklifi:

³⁰⁵ BOA., A.Ş.MKT.UM.. 345/82 (H. 21 Şaban 1275 / M. 26 Mart 1859).

³⁰⁶ Hut, s.219-220.

³⁰⁷ Gülanber (El-Becce)Kazası; XIX. yüzyılda kaza olarak Kerkük'e tabiydi. Kerkük de Şehr-i Zor Eyaletine tabiydi. Günümüzde Gülanber, Süleymaniye bölgesinde Musul'a bağlı ve artık Irak Devleti'nin yönetimindedir. Sezer, s. 206.

“Caf Aşireti, İran’ın aldatmalarından ve tesirinden kurtarılamadığından şimdiye kadar Osmanlı topraklarında iskan edilmeyip buraları vatan eylememişlerdi. Ancak yine de Gülanber kazasındaki arazi ve nehirlerinden istifade edip geçimlerini sağlamışlardı. Arazi ve nehirlerin Emlak-ı Hümayuna katılması Caf Aşiretini geleceğe dair endişe ve tereddütte düşürmüştür. Caf Aşiretinin İran hududuna yakın olan arazi ve nehirlerinin Emlak-ı Hümayuna katılması maddi ve manevi zarardan başka bir şey getirmeyeceğinden, hiç olmazsa arazi ve nehirler aşiretin ileri gelenleri ve beyzadelerinin tasarrufuna bırakılırsa İran’ın onları aldatıp İran topraklarına çekmesine son verilecek ve aşiret bu şekilde Osmanlı topraklarında iskan olabilecektir. Bahsi geçen arazilerin gelirleri öyle çok bir şey değildir. İlaveten hududa yakın olan İran aşiretlerinin arazi ve nehirlerin kullanımında sahip oldukları imtiyazlara karşı Caf Aşiretinin mahrumiyeti katiyen caiz olmayacağından aşiretin iskanına teşebbüs edilmek üzere arazi ve nehirlerin değeri bedelinde ahali ve beyzadelere satılması daha uygun olacaktır.” (24 Haziran 1888).³⁰⁸

Musul Valisinin teklif ve önerisi Defter-i Hakaniye Nezareti ile görüşüldükten sonra Meclis-i Vükela’da müzakere edilmişti. Göçebe bir aşiret olan Caf Aşireti bunca zaman bir yeri vatan eylemediğinden oralarda tapu usulü layıkıyla tamamlanamamıştı. Söz konusu olan arazinin ne şekilde idare edileceği ve gelirin ne kadar olacağı merkezi hükümet tarafından İstanbul’da tespit edilmesi mümkün değildi. Hükümete göre zaten esas mesele Caf Aşiretinin iskan meselesiydi. Bu nedenle kazada etraflıca tetkikat ve müzakerat yapılması daha uygun olacaktır. Musul Valisi, Emlak-ı Hümayun komisyon reisi ile müfettişi Galip Bey, Kerkük Mutasarrıfı ve komutanı ve bölgenin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet tarafından Caf Aşiretinin iskanı meselesiyle ilgili etraflıca bir araştırma yapıldıktan sonra neticenin hükümete bildirilmesine karar verilmiş ve Musul Valisine bu hususta emir tebligatı gönderilmişti.³⁰⁹

Gülanber Kazası dahilindeki boş arazi Emlak-ı Hümayuna katılmasıyla Caf Aşireti istikballeri konusunda büyük bir ümitsizliğe kapılmıştı. İran hükümetinin tesiri altında olan Caf Aşireti, bu ümitsizlikle İran topraklarına geçmek isteyebilirdi. Musul Valisi, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesinden endişe duyduğundan Caf Aşiretine, İran topraklarındaki aşiretlere verilen imtiyazlara yakın imtiyazlar verilmesinin Osmanlı

³⁰⁸ BOA., DH.MKT. 1599/59, s.1,2. (H. 27 Cemazeyilahir 1306 /M. 28 Şubat 1889).

³⁰⁹ BOA., DH.MKT. 1599/59, s.3,4. (H. 27 Cemazeyilahir 1306 /M. 28 Şubat 1889).

Devleti'nin menfaatine uygun olacağını düşünmüş ve bu hususu birkaç defa daha hükümete arz etmişti. Musul Valisine göre, *devlet, Caf Aşiretini iskana ikna etmek istiyorsa öncelikle eskiden beri tasarruflarında olan arazi ve nehirleri belirli bir fiyat karşılığında aşiretin ileri gelenlerine satmalıdır*. Osmanlı hükümeti, Musul Valisinden gelen bu teklife temkinli yaklaşmış öncelikle bölgede etraflı bir araştırmanın yapılmasını istemiştir.³¹⁰

Osmanlı Devleti, Tanzimat sonrasında kırsal bölgelerde düzeni sağlamak ve boşalan bu toprakları yeniden şenlendirmek amacıyla, göçebe aşiretleri bu topraklara iskan ettirmeye çalışmış ve bu toprakları onlara tapu ile dağıtmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, tapu uygulamasıyla boşalmış ve harap bir halde bırakılmış köylere göçebe aşiretleri yerleştirerek, hem bu aşiretleri yerleşik hayata geçirmiş hem de yerleşik hayata geçmeyi kabul etmeyen aşiretlerin saldırılarını önlemeye çalışmıştır.³¹¹

2.2.4. Kürtlerden Asker Alımı: “Kura Usulü”

19. yüzyılda Tanzimat Fermanından sonra her alanda olduğu gibi askerlik alanında da eşitlik sistemine dayalı reformların yapılması kaçınılmaz olmuştur. 1843 yılında çıkan bir kanunla askerlikte kura usulü getirilmiş ve özel statüdeki eyaletler dışındaki Osmanlı tebaasının tamamı askerlik vazifesinden sorumlu tutulmuştur. Böylece zorunlu askerlik sistemine geçişin yasal altyapısı oluşturulmuştur. Askerlik konusunda yapılan çalışmalara rağmen zorunlu askerlik sistemine ancak 1909 yılında geçilebilmiştir. 1846 yılında çıkarılan bir kanunla Müslümanlar askerlikle yükümlü kılınmış, fakat gayrimüslimlerin askere alınması yoğun bir şekilde 1856 yılına kadar tartışılmış olmasına rağmen bu konuda bir karara varılamamıştı. 1856 yılında Islahat fermanıyla, askerlik görevinin Osmanlı tebaasının bütününe görevi olduğu ve bundan böyle gayrimüslimlerin de askerlik yapmakla yükümlü olduğu ilan edildi. Osmanlı Devleti'nin zorunlu askerlik sisteminden iki beklentisi vardı. İlki, devlet ordusunun gittikçe artan asker ihtiyacını karşılamak, ikincisi ise devleti oluşturan farklı dil ve kültüre sahip toplumları vatandaş olarak eğitip onlara ortak bir kimlik kazandırmaktı. Müslüman ve gayrimüslimleri kapsayan bir ordu yerine II. Abdülhamit döneminde

³¹⁰ BOA., DH.MKT. 1599/59, (H. 27 Cemazeyilahir 1306 /M. 28 Şubat 1889).

³¹¹ Marufoğlu, s.238-240.

Kürt, Arap ve Arnavut aşiretlerine ağırlık verilmiş ve orduya asker alımlarında bu aşiretlerden istifade edilmiştir.³¹²

Nizamiye ordusunun gerek duyduğu yeni erlerin alınmasında kura usulü uygulanmıştır. Nüfus sayımlarında oluşturulan defterler vasıtasıyla askere alınacakların sayısı belirlenmekteydi. Orduların ihtiyaç duyduğu asker alımları Padişah'ın bilgisine ve onayına sunulduktan sonra kura gününe bir gün kala her kaza, sancak ve vilayete durum bildirilmekteydi. Her ordu dairesi birkaç kura dairesine ayrılıyordu. Kura çekimi için her dairede üst rütbeli bir subay vazifelendiriliyordu. Bu subayın yanına bir mümeyyiz, birer katip, bir hekim ve zabıt memuru veriliyordu. Kazada oluşturulan kura meclisinde askerlik çağına gelmiş olanlar çağırılarak içlerinde muaf ve istisna olanlar varsa onlar ayrılıyor ve kalanlar için kura çekiliyordu. İsmine kura isabet edenlere yemin ettiriliyor ve orduya alınıyorlardı. 1870 yılında Padişah'ın onayıyla yedi fasıl ve yetmiş yedi maddelik bir düzenlemeyi kapsayan yeni bir kura kanunu yayınlanmıştır. 1886 yılında yeni bir düzenleme daha yapılmıştır.³¹³

Göçebe Kürt aşiretleri, asırlar boyunca devletin hiçbir resmi kurumuna hesap vermeyip başına buyruk hareket etmeye alıştıklarından onları eski alışkanlıklarından vazgeçirmek kolay olmamıştır. Kanun ve nizama uymayan hudut boyundaki aşiretler, vergi tahsilinde, nüfus sayımında ve asker alımlarında devlet memurlarına güçlükler çıkarmışlardır. Nüfus sayımlarından sonra kura usulüyle askere alınacaklarını bilen Kürtler, askerlik vazifesini yerine getirmemek için firar etmekteydiler. Evlatlarını askere göndermek istemeyen aşiretler, çevre köylerde nüfus sayımı yapıldığı veya yapılacağı söylentilerinde hemen evhama kapılıp İran'a firar etme düşüncesine kapılmaktaydılar. Aşiretlerin İran'a firar etme ihtimali, mahalli idarecileri endişelendirdiğinden böyle bir duruma mahal vermemek için nüfus sayımı ve askere alımların ertelenmesi gibi çözüm arayışlarına gidilmiştir.

1887 yılında hudut vilayetlerinden olan Van Vilayetinde nüfus sayımı yapılmış, aynı şekilde Hakkari Vilayetinde de nüfus sayımı yapılmasına kara verilmişti. Nüfus sayımı ile ilgili gerekli hazırlıklar ve tedbirler alınmış olmasına rağmen bu vilayetlerde yaşayan

³¹² Mehmet Hacısalıhoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik sistemine geçiş, Ordu-Millet Düşüncesi", *Toplumsal tarih* 164, Ağustos 2007, s.60-62.

³¹³ Ayten Can Tunalı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)", *(Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara 2003.

Kürt aşiretleri nüfus sayımına ve asker alımına karşı oldukları için İran'a firar etme tasavvurundaydılar. Hakkari Vilayetinde yaşayan Kürt aşiretleri çevreden duydukları dedikodular üzerine nüfus sayımıyla birlikte askere alınacaklarını düşündüklerinden İran'a firar etmeye hazırlanmışlardı. Hakkari Vilayeti, askere alım yüzünden Kürt aşiretlerin o emre karşı çıkarak İran'a iltica etme ihtimalleri olduğundan askere alımın ortalığın durulduğu bir zamanda yapılmasını talep etmişti.³¹⁴

Hakkari Vilayetinin dahilinde bulunan bazı kazalar ve nahiyeler, İran hududunda ve ahalisi vahşi mizaçlı göçebe Kürt aşiretleri olduğundan yapılacak nüfus sayımında bir hadise meydana gelmemesi için asker sevk edilmesi gerekiyordu. Ancak asker sevki, aşiretlerde huzursuzluğa sebep olacağından askere alımın uygun bir zamanda yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştü.³¹⁵

Nüfus sayımı bittikten sonra askere alım yapılış talebi Seraskere bildirildiğinde ise Serasker, Van Valisine gönderdiği cevapta, "*1303 senesinin Mart ayından (Rumi) itibaren çıkarılan Kanunname-i Cedid hükmü gereğince Osmanlı topraklarında bulunan bütün Müslüman tebaa askerlik hizmetinden mesuldür. Kanunen askerlik hizmetinden muaf olanlar dışında hiç kimsenin askerlik hizmetinden muaf tutulması caiz olmayacağını*" ifade etmiştir.³¹⁶

1896 yılında yine Hakkari bölgesinde askere alımlarla ilgili yalan yanlış söylentiler ve mahalli idarecilerin tutumu aşiretleri itaatsizliğe sevk etmişti. Şemdinan kazasının Kürt olan kaymakamı Tahir Bey'in bazı uygunsuz hal ve hareketleri kaza ahalisini düzensizliğe ve devlete karşı itaatsizliğe sevk ettiğinden hakkında gereken muamelenin uygulanması talep edilmişti. Tahir Bey'in kazada eğer asker alımına başlanırsa aşiretlerin İran'a iltica edeceğine dair bazı ifadelerde bulunması yetkililerce sakıncalı bulunmuştu. Şemdinan kazasındaki Kürt aşiretleri vahşi mizaçlı olduğundan kura usulünün buralarda uygulanması oldukça güçtü ve askere alınmak istemeyen aşiretler İran'a iltica etmeye hazırlanmışlardı. Bu yüzden Van Valisi de kura usulünün daha münasip bir zamanda yapılmasını talep etmişti.³¹⁷

³¹⁴ BOA., DH.MKT. 1400/5, (H. 22 Cemazeyilevvel 1304 / M. 16 Şubat 1887).

³¹⁵ BOA., DH.MKT. 1406/79, (H. 27 Cemazeyilahir 1304 / M. 23 Mart 1887).

³¹⁶ BOA., DH.MKT. 1414/105, (H. 27 Recep 1304 / M. 21 Nisan 1887).

³¹⁷ BOA., BEO. 809/60661, (H.03 Safer 1314 / M. 8 Temmuz 1896).

2.2.5. Hamidiye Alayları

Askerlik hizmetinin yaygınlaştırılması ve silahlı kuvvetlerin sayıca artırılması gayesiyle askeri nizam ve hizmet altında tutulmayan, binicilik ve nişancılıkta ün sahibi nüfuzlu aşiretlerden süvari birlikler oluşturulmasına karar verilmiş ve bu amaca binaen Hamidiye Alayları, 1890 tarihinden itibaren Anadolu Islahat-ı Umumi Müfettişi Ahmet Şakir Paşa, Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa ve Teftişi-i Asker-i Komisyonu üyesi Miralay İbrahim Bey'in teşebbüsleriyle kurulmuştur. Başlangıçta yirmi bir alay olarak kurulması planlanan alayların sayısı aşiretlerin büyük ilgisinden dolayı 1892'de kırk beş, 1893'te elli altı, 1894 Ağustosunda elli sekiz, 1898'de altmış beşe ulaşmıştır.³¹⁸

Hamidiye Alaylarının kuruluş sebepleri; bölgeye merkezi otoriteyi tesis etmek, aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak, Ermenilerin çete faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halkın kendini korumasını sağlamak, Rus saldırısından ve İngilizlerin bölge üzerinde yürüttükleri ayrıştırıcı siyasetlerinden Doğu Anadolu'yu korumak idi. Hamidiye Alaylarının kurulduğu yerler askeri ve stratejik nedenlerden dolayı Rus ve İran sınırları olmuştur.³¹⁹

Aşiretlerin bu alaylara katılmalarındaki en önemli sebep, alaylara asker veren aşiret mensuplarının vergilerden muaf tutulmasıydı. Bunun yanında Hamidiye Alay mensupları işledikleri herhangi bir suçtan dolayı ancak askeri mahkemelerde yargılanabileceklerdi. Verilen bu imtiyazlar sebebiyle aşiret reisleri, bu alaylara katılmaya büyük bir ilgi gösterdiler. Esasen sadece Sünni aşiretleri kapsayan bu alaylara katılmak için bazı Yezidi ve Alevi aşiretlerde başvuruda bulunmuşlardı.³²⁰

Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerdeki nüfuzlu Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alaylarının teşkil edilmesi başta Rusya olmak üzere İran ve İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Bu devletler en küçük gasp ve yağma hareketinde suçu Hamidiye Alaylarına yükleyerek tehdit unsuru olarak gördükleri bu alayların cezalandırılmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti, doğudaki Ermeni tehdidine karşı Kürt aşiretlerine ve reislerine ihtiyatlı yaklaşmıştır. Hamidiye Alay efradı tarafından işlendiği tespit edilen suçlarda

³¹⁸ Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları" *TDVİA*, Cilt:15, s.462-464.

³¹⁹ Kodaman, s. 29,53; Aşiret Süvari Alayları Nizamnamesi, Matbaa-i Askeriye-Süleymaniye, İstanbul 1368; Averyanov, s.197-223; Özoğlu, s.89; David McDowall, *A Modern History of The Kurds*, I.B. Tauris, London- New York 2007, s. 59-63.

³²⁰ Mehmet Mert Sunar, "Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Osmanlı Devleti ve Aşiretler: II. Abdülhamid'den II. Meşrutiyet'e", *Kebikeç*, Sayı:10, 2000, s.123.

dahi alay efradına büyük cezalar verilmemiştir. Avrupa ve Tiflis'te çıkan gazetelerde Hamidiye Alayları aleyhinde yalan yanlış iddialar içeren haberler yayınlayan bazı Ermeni taraftarları, bu alayları büyük bir tehdit unsuru olarak göstermeye çalışmışlardır. İran, Rusya ve İngiltere gibi devletlerden de bu konuda destek alan bu gazeteler, bu gibi haberlerle Osmanlı Devleti'ne baskı uygulayarak Hamidiye Alayların lağvedilmesi için uğraşmışlardır. Estandart? Gazetesinde çıkan bir haberi buna örnek verebiliriz.

Estandart? Gazetesinin 30 Mart 1891 tarihli nüshasında çıkan bir habere göre, “Osmanlı Devleti'nin Kürt aşiretlerinden alaylar teşkil etme fikrine karşılık İran Devleti de Ermenilerden alaylar teşkil ve tertip etmiştir. İran'ın Ermenilerden alaylar tertip ve teşkil etmesi Rusyalı Ermenileri ziyadesiyle memnun etmiştir. Hamidiye Alaylarına kayıt olan Kürtler sokaklarda ve çarşılarında Ermeni ahalisini tehdit etmektedir. Hamidiye Alayları yüzünden evvelkinden ziyade intikam olayları yaşanacaktır”.³²¹

Hamidiye Alaylarına mensup bazı aşiretlerin askeri otoriteye ve merkeze bağlılıkları yeterince güçlü değildi. Bazı aşiret reisleri komutaları altındaki Hamidiye Alay efradıyla birlikte başına buyruk hareket edip hiçbir otoriteyi dinlemeyerek gasp ve yağma gibi eşkıyalık hareketlerinde bulunmuşlardır. Hamidiye Alaylarının kurulmasıyla birlikte bazı aşiret reisleri, öncekinden daha fazla güç elde ederek buldukları bölgedeki aşiretlere hükmetmeye başlamışlardır. Hamidiye Alaylarına mensup aşiretler, bölgede güvenliği sağlamaktan ziyade aralarındaki bir takım husumetlerin de etkisiyle birbirlerine karşı saldırılarda bulunarak bölgede büsbütün asayişin bozulmasına sebep olmuşlardır. Aynı aşirete mensup kişiler arasında dahi Hamidiye Alayları yüzünden çatışmalar yaşanmıştır. Çünkü Hamidiye Alaylarına kaymakam olmak aynı zamanda hem kendi aşiretine hem de bölgedeki diğer küçük aşiretlere hükmetmek demektir. Menfaatlerini her türlü bağın üstünde tutan aşiret reisleri, kaymakam olabilmek için gerektiğinde aşiret efradını öldürmekten ve köyleri yakıp yıkmaktan çekinmemişlerdir. Haydaranlı Aşiretine mensup olan Emin ve Hüseyin Paşalar arasında yıllarca devam eden husumetin altındaki neden de buydu.

Hamidiye Alayları teşkil edildiğinde Haydaranlı aşiret reislerinden Emin ve Hüseyin Paşaların ikisi de teşkil edilen alaylarda mirliwa rütbesinde olmayı ümit etmişlerdi. Ancak hizmetlerine mükâfat olarak mülkiye rütbesi uygun görüldüğünden ikisi de

³²¹ BOA., Y..PRK.ML.. 12/9, (H. 19 Şaban 1308 / M. 30 Mart 1891).

askeriye rütbesine mazhar olamamıştılar. Bir müddet sonra Yirmi Beşinci Alayın Kaymakamı vefat edince onun boş kalan yerine Hüseyin Paşa geçmek istemiş, Dördüncü Ordu Müşiri bu talebi uygun bulmuş ve kaymakamlık görevini Hüseyin Paşa'ya vermişti. Hüseyin Paşa'nın kaymakam vazifesiyle nüfuzunu artırması ve Tutak bölgesinde birçok karyeyi hakimiyeti altına alması Emin Paşa'nın haset ve düşmanlık hislerine kapılmasına sebep olmuştu. Aralarındaki husumetten dolayı Hüseyin Paşa, Emin Paşa'nın kardeşi Abdullah Ağa'nın karyesine saldırmış ve bir çok koyunu gasp etmeye kalkışmıştı. Durumdan haberdar olan Emin Paşa, kardeşinin imdadına yetişmiş ve vuku bulan çatışma neticesinde saldıranlar def edilmişse de gasp edilen koyunlar geri alınamamıştı. Çatışmada her iki taraftan da yaralananlar ve ölenler olmuştu. Olaydan bir ay sonra Hüseyin Paşa, Küçük karyesini bastığında vuku bulan çatışmada Emin Paşa'nın oğlu Mülazım Hasan Ağa ve bir çavuş ve iki nefer öldürülmüş ve bir hayli hayvan da gasp edilmişti. Bu olaydan sonrada Hüseyin Paşa, saldırılarına devam etmiş ve birkaç karyeye hücum edip hayvanları gasp edip ahaliden birkaçının ölümüne sebebiyet vermişti. Haydaranlı Aşiret reislerinden Yirmi İkinci Alayın Kaymakamı Hacı Timur, Emin Paşa ile müttefik olup birkaç karyeyi basıp hayvanları gasp etmişti. Bu saldırılardan dolayı ordudan bu işin tahkikatı ve aralarındaki husumetin neticeye bağlanması için memurlar vazifelendirilmişti. Ancak bir netice hasıl olamamış, Emin ve Hacı Timur paşalar, Hüseyin Paşa'dan gelebilecek bir saldırıya karşı aşiret halkını Pani yaylasına toplayıp burada toplu bir halde bulundurmuydu. Emin Paşa, teşkiline yardımcı olduğu alayların zabıta ve ümerasını kendi tarafına çekemediği gibi aşiret halkını da iyi idare edememişti. Hüseyin Paşa, Emin Paşa'ya karşı kazandığı galibiyetten dolayı Haydaranlı Aşireti arasında nüfuzu pek ziyade artmıştı. Aşiret halkı Hüseyin Paşa'nın tarafına meyil ettiğinden Emin Paşa'nın alaylarındaki nefer sayısı da azalmıştı. Emin Paşa ise bunu telafi etmek için kaymakam olma fikrine kapılmış ve hatta derme çatma bir alay teşkil etmek arzusuyla bir künye defteri düzenleyip askeri makama başvurmuştu. Emin ve Hacı Timur paşalar teşkil ettikleri alay efradından bir kısmının Hüseyin Paşa'nın tarafına geçmesinden dolayı sıkıntı çıkarmışlardı. Hal ve hareketleri pek de güvenilir olmayan Emin Paşa'nın kaymakam vazifesiyle aşireti iyi idare edebileceği ve iyi işler yapabileceğine ihtimal verilmemişti. Sonuç olarak aşiret reisleri arasındaki husumette bir son verilmezse teşkil edilen alaylardan iyi bir şekilde istifade edilemeyeceği ortaydı. Bu yüzden Erkan-ı Harbiye Müşirliğine göre, ya usul ve kaideye uygun olarak aralarındaki husumet ortadan kaldırılmalıydı ya da Hüseyin ve

Emin Paşalar mahkemeye sevk edilerek tespit edilecek hale göre haklarında kanun hükmü icra edilmeliydi.³²²

İşlediği suçlardan ve hakkındaki şikâyetlerden dolayı hakkında tevkif kararı çıkan Haydaranlı Aşiret reislerinden Emin Paşa, Van Bidayet Mahkemesine teslim olmuştu. Emin Paşa, Van Vilayetinde nüfuzu olan biriydi ve eşraf ve ileri gelenler onu himaye etmeye çalışabilirdi. Böyle bir tehlikeye karşı Van Valisi, her türlü etki ve baskıdan uzak bir şekilde davasının Erzurum İstinaf Mahkemesinde görülmesini istemişti. Ancak Emin Paşa'nın Van hapishanesinde mahkumiyetinin devam etmesi ve mahkemesine bir netice verilmemesi bazı aşiretlerde huzursuzluğa neden olduğundan bir daha uygunsuz hareketlerde bulunmayacağına dair verdiği teminat üzerine Emin Paşa affedilmişti.³²³

2.2.6. Aşiret Mektepleri

Avrupalı devletlerinin Türk olmayan Müslüman unsurları da tahrik ederek Osmanlı Devleti'nden koparıp bunlar üzerinde siyasi ve iktisadi hakimiyet kurmak istemesi üzerine II. Abdülhamit, aşiret yapısının hakim olduğu bölgelerde aşiret reisleriyle saray arasında kuvvetli bağ kurma ihtiyacını hissetmişti. Böyle bir bağın ancak Aşiret Mektebi vasıtasıyla kurulabileceğini düşünen Osmanlı Devleti, 1892 yılında Aşiret Mekteb-i Hümayunu kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu mektebi kurma gayesi, mektepte okuyacak olan Müslüman aşiret reislerinin çocuklarını bu mektep sayesinde halifeye ve hilafet makamına sadakatle bağlı kılmak ve mektepten mezun olacak çocuklar, aşiretlerine döndüklerinde ve ileride aşiret reisi olduklarında aşiretlerinin de devlete olan bağlılığını onlar vasıtasıyla kuvvetlendirmektir. Başlangıçta sadece Arap aşiret reislerinin çocuklarının tahsili için açılan Aşiret Mektebi'ne daha sonraki yıllarda Kürt ve Arnavut aşiretlerden de öğrenci kabul edilmiştir. Hamidiye Alayları teşkil edilmeye başlanınca Cibranlı, Zilanlı, Celâli, Şemsiki ve Şikak gibi aşiretler kendi çocuklarının da Aşiret Mektebi'ne alınması için müracaatta bulunmuşlardı. Arnavut aşiretleri de aynı şekilde istekte bulununca Arap aşiret çocuklarının dışında diğer

³²² BOA., Y..MTV. 154/54, (H. 08 Zilkade 1314 / M. 10 Nisan 1897).

³²³ BOA., DH.TMIK.M.. 82/16, (H. 16 Zilkade 1317 / M. 18 Mart 1900).

aşiretlerden de öğrenci kabul edilmiş böylece Aşiret Mektebi bütün aşiretlere hitap eder duruma gelmiştir.³²⁴

Şikak Aşiret reisi Mehmet Ağa, ilticasının kabulü ile birlikte Osmanlı hükümetine bazı taleplerde bulunmuştur. Aşiret halkından bir Hamidiye Süvari Alayı teşkil edilmesini, büyük oğlunun kaymakam olarak tayin edilmesini ve son olarak iki küçük oğlunun da İstanbul'daki aşiret mektebine kabulüne müsaade edilmesini istirham eylemiştir.³²⁵ Van Valisi, diğer aşiretler ile kıyaslandığında Mehmet Ağa cidden değerli ve işe yarar bir aşiret reisi olduğu için oğullarının aşiret mekteplerine kabul edilmesi yerinde bir karar olacağından bir an evvel icap eden yerlere emir verilmesini istemiştir.³²⁶ Van Vilayetinden gelen telgraflar üzerine Mehmet Ağa'nın aşiretinden Hamidiye Alayı teşkili hususu Seraskeriye'ye bildirildiği gibi oğullarının aşiret mektebine kabulü hususu da Maarif Nezaretine bildirilmişti. Serasker, Hamidiye Alayı teşkili ancak aşiret uygun bir yerde iskan edildikten sonra münasip olacağını, cevaben hükümete yazmıştı. Mehmet Ağa'nın aşiretinden bir Hamidiye Süvari Alayının kurulması şimdilik uygun olmayacağı ancak evlatlarının aşiret mektebine kabulünde bir sakınca olmadığı hükümete bildirilmişti.³²⁷

Urmiye ve Hoy hükümetleri, Şikak Aşiret reisi Mehmet Paşa'ya tekrar İran'a dönmesi için fesat içerikli mektuplar göndermişlerdi. İranlılar, Mehmet Paşa'yı geri dönmeye ikna edebilmek için türlü fesat yollar denemekteydiler. Osmanlı idarecilerine göre, Mehmet Paşa, Şikak ağaları arasında en nüfuzlu olanıydı. Osmanlı hükümeti tarafından iltifat ve himayeye nail olduğu takdirde gerek Selmas gerek Urmiye bölgelerinde bulunan Şikak Aşireti, İran'dan Osmanlı topraklarına iltica edecek ve böylece hudutta onlardan kaynaklanan karışıklıklar son bulacaktı. Bu yüzden Mehmet Paşa'nın talebi olan iki oğlunun İstanbul'da aşiret mekteplerine kabulüne izin verilmeliydi. Mehmet Paşa ile ilgili bir diğer mesele ise kendisine hala münasip bir iskan bölgesi verilmemesiydi. Mehmet Paşa, aralarında kan davası olan Merziki Aşiret reisi Şeref Bey ile aynı bölgede ikamet etmesi aralarındaki düşmanlığın devam etmesine neden

³²⁴ Bayram Kodaman, "Aşiret Mekteb-i Hümayunu", *TDVİA*, Cilt:4, s.9-11; Martin Danso & Mekki Uludağ, "Aşiret Mektebi ve Özellikleri", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2012, s.775-780.

³²⁵ BOA, DH.MKT. 26/30, s. 23. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

³²⁶ BOA, DH.MKT. 26/30, s. 25. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

³²⁷ BOA, DH.MKT. 26/30, s. 24. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895); BOA., Y..EE.. 139/49, (H. 07 Cemaziyelevvel 1311 / M. 16 Kasım 1893).

olmaktaydı. Ayrıca eğer Mehmet Paşa, Şeref Bey'in ikamet ettiği Karaçıban'dan uzakça bir bölgeye iskan ettirilirse Şeref Bey, bizzat Mehmet Paşa'nın hanesine giderek onunla barışacağını hükümete bildirmişti.³²⁸

2.3. XIX. YÜZYILDA RUSYA'NIN KÜRT AŞİRETLERİ POLİTİKASI

2.3.1. Rusların Osmanlı ve İran Devletleriyle Olan Savaşlarında Kürt Aşiretleriyle Münasebetleri

1801 yılında Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesi Rusların Kafkasya'da yayılmasında bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu olay Azerbaycan ve Doğu Anadolu havzasının Rus işgaline açık olmasını sağlamıştır.³²⁹ 19. yüzyılın başlarında Rusya, Kafkaslardaki topraklarını genişleterek hem İran'ın Azerbaycan topraklarına ve Revan Hanlığına hem de Osmanlı Devleti'nin Kars ve Ahıska topraklarına komşu haline geldi. Böylece Kürtlerin yaşadığı topraklara da komşu oldu. Rus General Averyanov, Rusya'nın Kürtlerle komşu olma durumunu şu şekilde değerlendirmiştir; "Bu tarihlerden itibaren Kafkasya'daki Rus egemenliğinin tarihinde yeni bir devir başladı; artık ordularımızın Kafkasya'daki varlığı geçici değildi ve Kafkasya'daki askeri varlığımız yalnızca müttefiklerimize yardım amacı değil aynı zamanda kendi öz topraklarımızı İran ve Osmanlı yönünden gelen, yarı vahşi ve herhangi birinin egemenliğini kolay kolay tanımayan Asya halklarının sürekli saldırı ve tacizlerinden korumak amacını da taşıyordu; bu Asya halklarının arasında yağma ve çapula, vahşi ve sınırsız bir özgürlüğe eğilimli *Kürt aşiretlerinin* özel bir yeri vardı."³³⁰

1804-1813 Rus-İran savaşında Rusya özellikle Revan Kürtleri üzerinde durmuş ve onları kendi tarafına çekme yolları aramıştır. Revan hanlığının sınırları içerisinde sekiz bin Kürt hanesi bulunmaktaydı. Bunlar Revan hanlığına bağlı olmakla birlikte hem Revan hanlığının hem de Beyazıt ve Kars sancaklarının topraklarında hiçbir sınır tanımadan göçebe bir hayat sürmekteydiler. Kürtler, Revan'a giren Rus kuvvetleri ile İran kuvvetleri arasındaki savaşa iştirak etmekten kaçınmışlardı. Rus General

³²⁸ BOA., BEO. 483/36199, (H. 26 Rebiülevvel 1312 / M. 27 Eylül 1894).

³²⁹ Necmettin Aygün, "Kafkasya'da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlalleri, 1826", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, Güz 2007, s.95; Türkmen, s. 10; Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", *TDVİA*, Yıl:1996, Cilt:14, s.315.

³³⁰ Averyanov, s.21-22.

Tsitsianov, Revan Kürtleri ile iletişime geçip müzakere yapması için Tuğgeneral Nesvetayev'i görevlendirdi. Nesvetayev'e göre, "*Revan alınmadıkça Kürtler, Revan hanlığına yaltaklık ve dalkavukluk yapmaya devam edeceklerdir, çünkü buradaki yerel halk nabza göre şerbet vermekteydi*".³³¹

Rusya, Osmanlı ve İran devletleri ile olan savaşlarında Kürtleri bir tehlike olarak görmemiştir. Kars ve Ahıska sancaklarında bulunan Kürtlerin sayısı az ve dağınık olmalarından dolayı Rusya için özel önem taşımamaktaydı. Rusya, Revan hanlığında bulunan Kürtlere dikkat etmiştir. Revan'da bulunan Kürt aşiret reislerine kendi aşiretleri üzerindeki vesayet haklarını koruyacaklarına ve onlara yaylak tahsis edeceklerine dair vaatler vererek Rus uyruğuna geçmeleri için ikna etmeye çalışmıştır. Rusya, Kürt aşiretleri tarafından kendi topraklarına yapılan saldırı ve yağmayı cezasız bırakmayarak Kürtler üzerinde büyük bir korku yaratmaya çalışmıştır. Rusya, Kürtler tarafından kendilerine karşı yapılan en küçük saldırıda dahi misliyle karşılık vermiştir. Rusya'nın Kürtlere karşı uyguladıkları cezai önlemler, Kürt köylerini basıp yakıp yıktıktan sonra hayvanlarını gasp etmektir. 1810 yılının Temmuz ayında üç bine yakın Osmanlı-İran Kürtleri, Rusya hakimiyetindeki Şuragel'e saldırdığında hemen Rus birliği tarafından püskürtülüp ellerindeki birçok hayvana da el konuldu. 1812 yılının Mart ayında ise Karabağ'da yaşayan İranlı Çelebiyan Kürtleri, Karabağ'ın Zengezur Sancağına saldırınca Rus birlikleri tarafından püskürtüldüler. Rus birliklerinden kaçan bu Kürtler; 150 Kürt tarafından korunan Kızkala kalesine sığındılar. Rus birlikleri Kızkala Kalesini yıkıp Kürtlerin yaklaşık on bin büyük baş hayvanına el koydular. Rusya, Çelebiyan Kürtlerine bu cezayı yeterli bulmamış olacak ki daha büyük bir Rus birliği oluşturmuş ve Tatarlarında içinde bulunduğu bu büyük birliği, Çelebiyan Kürtleri üzerine gizlice göndermişti. On bir Kürt kışlağını yakıp yıktıktan sonra yaklaşık dört bin büyük baş hayvanlarına da el koydular.³³²

1826-1827 Rus-İran savaşında, Revan Serdarı Hasan Han'ın komutası altında Kürtler, Rus kuvvetleriyle yer yer mücadeleye girmiş ancak büyük bir galibiyet elde edememişlerdir.³³³ İran-Rus savaşından dolayı özellikle Revan bölgesinden Osmanlı topraklarına birçok aşiret akın etmişti. Revan muhasarasından tedirgin olan ahalden bir

³³¹ Averyanov, s.30-32.

³³² Averyanov, s.36-37.

³³³ Averyanov, s.46-50.

kısmı Beyazıt ve Kars dolaylarına gelmişlerdi. Osmanlı Devleti, kendisine sığınan mültecilere İran ve Rusya'dan gelecek tepkilerden dolayı pek sıcak bakmasa da içlerinde hasta, yaşlı ve çocuk bulunan ahalinin geri gönderilmesi Osmanlı Devleti'nin şanına ve vicdanına yakışmayacağından izin vermişti. Rus tehlikesine karşı harp neticelenene kadar mültecilerin Osmanlı topraklarında kalmalarına müsaade edilmişti. Revan bölgesinden gelip Osmanlı'ya sığınan Kürt aşiretlerinden biri de Zılanlı Aşireti³³⁴ idi. Zılanlı Hüseyin Ağa, oğlunu ve askerlerini Revan'da bırakarak malları ve hayvanlarıyla birlikte her sene yaylak için geldiği Beyazıt Sancağına gelmişti. Osmanlı Hükümeti, Zılanlı Aşireti'nin geçmişteki vukuatlarından dolayı ikametlerine izin vermek istememiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin verdiği olumsuz cevap üzerine geri gitmek istemeyen Zılanlı Hüseyin Ağa, bu yöndeki kalma talebini tekrar dile getirmiş ve bu hususta Beyazıt Mutasarrıfı Behlül Paşa'nın aracı olmasını istemiştir. Osmanlı Devleti'ne sığınan Revan mültecilerinin büyük bir kısmı öteden beri yaylak için Osmanlı topraklarına geldiklerinden dolayı savaştan kaçtıklarında da yine bildikleri topraklara gelmeyi tercih etmişlerdi. Mülteci akını, Erzurum, Kars, Beyazıt, Kağızman, Patnos ve Pasin gibi hudut bölgelerine olmuştu.³³⁵

Rusya, İran ile Türkmençay Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına saldırıya geçmesini sağlayacak tüm imkanlara sahipti. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı Tuna ve Kafkasya olmak üzere iki cepheden başlamıştı. Osmanlı kuvvetleri sayıca Rus kuvvetlerinden üstün olmalarına rağmen mağlup olmaktan kurtulamamışlardı. Savaşa iştirak eden yerel askerlerin askeri disiplinden uzak olması, başıbozuk olması ve emirlere itaat etmemeleri gibi nedenler yüzünden sayı üstünlüğüne rağmen Osmanlı birlikleri birçok çarpışmada mağlubiyetle ayrılmıştı. Kars ve Beyazıt bölgelerinde yerel halk Osmanlı kuvvetlerine gereken desteği vermediği gibi ihanet içerisinde olmuştur. Beyazıt Sancağı Rusların eline geçince 300 hanelik Yezidi Kürt topluluğunun reisi Hasan Ağa, Revan birliklerinin saldırıları yüzünden Beyazıt Sancağını terk etmek zorunda kaldıklarını ve yaylaklarına geri dönmek istediklerini Ruslara bildirmişlerdi. Hasan Ağa, Ruslara olan sadakatini kanıtlamak maksadıyla emirlerine 100 atlı da vermiştir. Rus General Paskeviç, Osmanlı topraklarını işgal

³³⁴ Averyanov'un kitabında verdiği bilgilere göre, 1826-1827 savaşında Revan serdarlarına sadakatle hizmet eden ve savaş sonrasında Rusya'ya ilhak olan Revan hanlığından ayrılan Zılanlı Aşiretinden iki bin hane Muş taraflarına gelmişti. Averyanov, s.55.

³³⁵ Uluerler, s.333-335.

etmeden önce bölge ahalisi ve idarecileri hakkında gerekli araştırmalar yaparak sağlam istihbaratlar almıştı. Kürtler başta olmak üzere bölge ahalisini kendi taraflarına çekmek maksadıyla bildiriler hazırlamış ve dağıtmıştır. Bildirilerde eğer Rusya'ya itaat ederlerse kendilerine zarar verilmeyeceği hatta onlar için geniş yaylaklar tahsis edileceği belirtilmiştir.³³⁶ Osmanlı topraklarının bu kadar kolay bir şekilde Rusların eline geçmesinin en önemli nedenlerinden biri de Rusya'nın ahali ve idareciler üzerinde izlediği politika idi. Ruslar, Kürt ahali ve idarecilerini gerek korkuyla ve gerek vaatlerle kendi taraflarına çekerek direnişlerini kırıp şehirleri ele geçirmişlerdi.

1828'in sonlarına doğru bastıran sert kış yüzünden askeri harekatlara son verilmiş, Rus birlikleri, Beyazıt, Karakilise, Toprakkale ve Diyadin'i alarak kışlamak için Beyazıt ve Eleşkirt bölgelerine yerleşmişlerdi. Kars ve Ahıska gibi Osmanlı Devleti'nin önemli hudut bölgelerini ele geçiren Rus General Paskeviç'in planı iki koldan Erzurum'a taarruz etmektir. Kollardan biri Kars'tan hareket ederek Soğanlığ üzerinden ilerleyecekti; diğer kol ise Toprakkale'den hareket edecek Karaderbent üzerine yürüyecekti. Erzurum alındıktan sonra ise Osmanlı ülkesini ikiye bölmek için Diyarbakır ve Sivas'a taarruz tasarlanıyordu. Paskeviç, böylesi bir plan çerçevesinde Osmanlı kuvvetlerine karşı harekatlarda Kürtler ile ittifak kurup onları kendi saflarına çekerek Osmanlı'ya ordusundaki Kürt süvari gücünden yoksun bırakmayı planlamıştı. Bu nedenle Paskeviç, Tiflis'e döner dönmez 1828 yılının bütün kışı boyunca Kürtlerle görüşmeler yapmıştır. 1829 yılının Ocak ayında Kürt Aşiret reislerinden Zılanlı Hüseyin Ağa ve Süleyman Ağa ile Muş Mutasarrıfı Emin Paşa ile görüşmelerde bulunmuştu. Hatta Emin Paşa, ihanet içerisine girerek, bir Ermeni'yi Tiflis'e göndererek onun vasıtasıyla, kendisine nakdi yardım verilmesi halinde General Paskeviç'e hizmet etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. General Paskeviç, Emin Paşa'nın para talebini kabul ettiğini ve savaşta ne şekilde Rus ordusuna yardım edeceğini bildirmek için Knez Vaçnadze'yi Ermeni kılığında Muş'a göndermişti. Bunun üzerine Emin Paşa bu kararından cayarak Osmanlı'ya karşı savaşmayacağını bildirmişti. Ancak daha sonra yine Rusya ile ittifak kurmayı kabul etmişti. Emin Paşa savaş boyunca ikili bir siyaset izlemiş, safını tam olarak belli etmekten kaçınmıştı. General Paskeviç, Erzurum harekatı için Müslüman süvari birliklerinin teşkiline yönelik önlemler almıştı. Kars birliklerinin bünyesinde dört Müslüman birliği vardı; bunlardan 400 atlı yalnızca Kars ve Ahıska

³³⁶ Averyanov, s.56-61.

sancaklarındaki Kürtlerden teşkil edilmişti. Revan birliklerinde ise Hasan Ağa'nın Yezidi Kürtleri ile Maku hanlığında göçebe yaşayan Celâli Aşireti Kürtlerinden teşkil edilmiş bir Müslüman alay vardı.³³⁷

General Paskeviç, Rus ordusuyla, Kars'tan Soğanlı üzerinden Erzurum'a hücumla geçmiş, Osmanlı ordusunu dağıttıktan sonra birkaç top atışıyla Erzurum'u ele geçirmişti. Osmanlı hem Rumeli hem de Kafkas cephelerinde ağır yenilgi almış ve Ahıska, Kars ve Erzurum gibi önemli topraklarını kaybetmişti. Bu yüzden barış istemekten başka bir seçeneği kalmamıştı. İngiltere ve Fransa'nın devreye girmesiyle Osmanlı-Rusya arasında 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalanmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rusların işgal ettiği Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeni halkının büyük bölümü Rusya'ya göç ettirildi. Osmanlı-İran devletleri ile arasında tampon bir bölge oluşturmak amacıyla Ermeniler Revan'a göç ettirilmişti. Rusya tarafından göç ettirilen Ermeni ahalisi, daha sonra Osmanlı Devleti ile yapılan savaşlarda kullanılacaktı.³³⁸

Ruslar, diğer savaşlarda olduğu gibi Kırım Harbinde de Osmanlı Kürtleriyle yakından ilgilenmişlerdir. 1853 yılının son ayında bazı Kürt aşiret reisleri, hayvan ve mallarının bu savaş yüzünden zayi olmasından endişe duyduklarından Gümrü'ye gidip Ruslara sadakat ve bağlılıklarını bildirmişlerdi. Bir müddet sonra Zilanlı Aşireti reislerinden Kasım ve Ahmet Ağalarda itaatlerini bildiren mektuplar Ruslara göndermişlerdi. Diğer Osmanlı-Rus savaşlarında olduğu gibi Kürtler, Kırım Harbi'nde de tam bir taraf seçmemişlerdi. Din unsurunu gözetmeden hangi taraf menfaatlerine uygunsa o tarafa geçmeyi tercih etmişlerdi. Osmanlı ordusunun mağlup olduğu cephelerde mal-mülk ve arazilerinin elden gitmesinden korkan bazı Kürt aşiretleri, Ruslara itaatlerini bildirmek zorunda kalmışlardı. 1854 yılında Rusya'nın Kürtlerle olan ilişkilerinin yönetimi Albay Loris Melikov'a verilmişti. Albay Melikov, Zilanlı Kasım Ağa başta olmak üzere Kürt aşiret reisleriyle gizli görüşmeler düzenleyerek onları bazı vaatlerle Rusların tarafına çekmeye çalışmıştı. Loris Melikov, yapılan müzakereler esnasında Kürtlere çok kıymetli hediyeler takdim edip gönüllerini hoş tutmuştu. Beyazıt, Muş ve Van bölgelerinde bulunan göçebe Kürt aşiretleriyle özel olarak ilgilenip aşiret ağalarına mektuplar göndermişlerdi. Rus birliklerinin karargahına uzak olan bölgelerdeki Kürtlere

³³⁷ Averyanov, s.64-67; Fatih Ünal, s.134.

³³⁸ Türkmen, s.20.

gönderilen mektuplardan bir cevap alınamamıştı. Birçok Kürt aşireti, Ruslarla yakınlaşmak istememiş vaat ettikleri şeylere rağmen çağrılarına olumlu cevap vermemişlerdi. Bazı Kürt aşiretleri, Rusların yanında harbe iştirak etmemiş olsalarda Ruslara karşı direnişe de geçmemişlerdi.³³⁹ Ancak yine de bazı bölgelerde Ruslara karşı başarılı bir şekilde direnen Kürt aşiretleri de vardı.³⁴⁰

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında, Balkan ve Kafkas cephelerinde harekete geçen Ruslar, Kafkas hareketinde yine Kürtlerle iletişime geçmişlerdi. Ruslar, Dersim gibi hududa oldukça uzak bir bölgede ikamet eden Kürt ahalisini ve bunların Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarını yakından takip etmiş haklarında etraflıca bilgi almıştır. Rusya Devleti, geçmişte olduğu gibi bu savaşta da Kürtlerin desteğini kazanmanın ve onlarla gizli ilişkiler kurmanın gerekli olduğuna inanmaktaydı. Osmanlı ve İngiltere devletleri yürüttükleri siyasetle, Kürtlerin tamamını Rusya'ya karşı kışkırtmadan Rusya Devleti, bir an evvel Kürtleri kazanmanın yollarını aramaktaydı. Rusya, özellikle Rusya-Osmanlı sınırındaki Kürt aşiretleriyle ilgilenmeyi zorunlu görüyordu. Yaver General Loris Melikov, Rus saflarını Kürtlerle takviye etmek için kullanılacak en doğru aracın iyi bir maaş olduğunu kabul ediyordu. Geçen savaşta olduğu gibi Loris Melikov'un Gümrü'deki karargahına Kars'ta yaşayan Kürtler gelip Rusya'ya hizmete hazır olduklarını bildirmişlerdi. General Melikov, gelenlere mükâfatlar vererek Ruslar sınırı geçinceye kadar Kürt aşiretlerinin beklemede kalmalarını ve aşiret reislerinin hiçbir şekilde yağma ve zorbalığa müsaade etmemelerini emretti.

Şeyh Ubeydullah gibi nüfuzlu şeyh ve aşiret reislerin önderliğinde Osmanlı ordusunda savaşa iştirak eden Kürtler, kendilerinden beklenen başarıyı göstermeyip yağma ve talana girişmişlerdi. Başlı bozuk Kürtleri itaat altına almak ve savaşta onlardan en iyi şekilde istifade etmek pek mümkün olamamıştır. Savaşın neticesinde Osmanlı Devleti mağlup olmuş ve doğuda Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır.³⁴¹

³³⁹ Averyanov, s.81-127; Fatih Ünal, s.135-137.

³⁴⁰ BOA., A.ŞMKT.MHM. 74/40, (H.07 Zilhicce 1271 / M. 21 Ağustos 1855).

³⁴¹ Averyanov, s.139-183; Fatih Ünal, s.137-138.

2.3.2. Rusya'nın Osmanlı Topraklarındaki İstihbarat Kaynağı: Konsoloslar

Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında Kürt eşkıya çetelerinin eşkıyalık faaliyetleri üç devletinde hududundaki asayiş ve nizami büsbütün bozmuştu. Osmanlı ve İran devletlerine nazaran Rusya Devleti'nin Kürt aşiret eşkıyasına karşı aldığı tedbirler oldukça sert olmuştur. Osmanlı ve İran devletleri, tebaaları olan Kürt aşiretlerine mensup eşkıyaya karşı aldıkları tedbir ve uyguladıkları cezalar, bölgede aşiretlerde huzursuzluğa ve ayaklanmaya neden olmasın diye sert olmamıştır. Kürt aşiret eşkıyası yüzünden üç devlet, kendi hudutlarında çeşitli tedbirler almak mecburiyetindedir. Ancak Rusya, Kürt aşiret eşkıyasını bahane ederek başka emmelere ulaşma peşindeydi. Osmanlı topraklarındaki Rus sefiri ve konsolosları birbirleriyle iletişim halinde olup Osmanlı ile ilgili her türlü gizli bilgiyi Rusya hükümetine bildirme emelindeydiler. Konsoloslar birbirleriyle iletişime geçtikleri takdirde birbirlerine bildirdikleri havadislerle bölgelerinde karışıklık çıkarabilirlerdi. Osmanlı Devleti, bu gibi tehlike arz eden durumlara karşı Rus konsolosların, hangi gerekçeyle olursa olsun birbirlerine iletişime geçmelerine müsaade etmemiştir.

1886 yılında Kürt ve diğer haydut çetelerinin saldırılarından dolayı Asya hududunda artan karışıklıklara karşı gerek Osmanlı topraklarında gerek Rusya'da şiddetli tedbirlerin alınmasına karar verilmişti. Rusya, eşkıyaya karşı alınacak tedbirlerin uygulanması için Erzurum, Trabzon ve Van vilayetlerinde bulunan Rus konsolosların birbirleriyle telgraflarla haberleşmelerine izin verilmesini talep etmişti. Rusya Sefaretinden gelen bu talep, Meclis-i Vükela'da müzakere edilmiş ve münasip görülmemiştir. Rusya'dan gelen bu talebin münasip bir dille geçirilmesinin daha uygun olacağına karar verilmişti.³⁴²

Rusya Devleti, Balkanlardaki milletleri nasıl Rus konsolosları vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmış ve isyana teşvik etmişse aynı yöntemi Osmanlı Devleti'nin Doğu topraklarında da uygulamıştır. 93 Harbi'nden sonra belirgin bir şekilde Ermeni hamiliğini üstelenen Rusya, Osmanlı topraklarında bulunan Rus konsolosları vasıtasıyla Ermeni ve Kürtlerin birbirleriyle olan ilişkilerini yakından takip edip gizli bir şekilde Ermenileri desteklemiştir. Rus konsolosları ikamet ettikleri bölgeden çeşitli bahanelerle ayrılmış Kürtler ve Ermenilerle ilgili istihbarat toplama peşindeydiler. Rusya, Osmanlı

³⁴² BOA., MV. 12/35, (H. 16 Zilhicce 1303 / M. 15 Eylül 1886).

Devleti'ne itaat etmeyen asi Kürt aşiretlerin bulunduğu Dersim gibi sıkıntılı bölgelerle bilhassa ilgilenmiş ve konsolosları, bu bölgedeki aşiretleri kışkırtmaları için vazifelendirmiştir.

1890 yılında Rusya'nın Rize Konsolosu refakatinde beş adamıyla birlikte hava değişimi bahanesiyle Dersim'e gitmek amacıyla Erzincan'a gitmişlerdi. Ancak Dersim'e hava değişimi bahanesiyle gelmeleri hiç mantıklı değildi. Dersim dağlık taşlık bir bölgeydi ve ayrıca hava değişimi için gelinebilecek bir yerde değildi. Osmanlı Devleti'ne göre, dağlara kar yağıp yollar kapanma derecesine geldiği bir zamanda konsolosun, Dersim'e gitme düşüncesinde olmasının sadece bir açıklaması olabilirdi, o da vahşi bir mizaca sahip cehalet içinde olan Dersim Kürtlerini fesat fikirlerle kandırmak ve devletin aleyhine kışkırtmak. Bir diğer ihtimal ise, Erzincan'ın Dördüncü Orduyu Hümayunun merkezi olması nedeniyle konsolos, ordunun ahvalini teftiş edip ordu hakkında yeterli bilgi sahibi olduktan sonra Ermeniler karışıklık çıkardıkları vakit bu bahane ile Rusların istilasını kolaylaştırma fikrinde olma ihtimaliydi. Rus konsolosların, Osmanlı tebaası olan Hıristiyan ahalinin fikrindeki Ermenistan hayalini uyandırmak gibi emelleri vardı. Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, eğer konsolosların gizlice Kürt ve Ermeni ahaliyi türlü fesatlıklarla kışkırtmalarına son verilmezse Rus konsolosların daha da şımaracağını ve hatta İngiltere memurları da bu gibi fesatlıklara kalkışacağını Osmanlı hükümetine bildirmiştir.³⁴³

1890 yılının Ekim ayında Rusya Devleti'nin Van konsolosuna, Van'dan hareket edip Erzurum ve Muş güzergahından Bitlis'e gitmek için yola çıkmıştı. Erzurum'dan Muş'a gelmiş ve Muş'tan Bitlis'e hareket edeceği zamana kadar misafir olduğu Hıristiyan karyelerinde tahkikat ile uğraşmıştı. Hıristiyan karyelerindeki Ermeniler, Kürtler aleyhinde pek çok yalan yanlış dolu şikâyet dilekçelerini Rus konsolosuna vermişlerdi. Ayrıca Ermeniler, Rusya'nın himayesine girme arzusunda olduklarını da beyan etmişlerdi.³⁴⁴ Berlin Antlaşması'ndan sonra Rus propagandalarının etkisiyle doğuda giderek artan Ermeni ve Kürt düşmanlığı Ermenileri Rusya'ya daha da yakınlaştırmaktaydı. Doğudaki durumu iyi analiz eden Rusya, tahkikat için Ermenilerin bulunduğu bölgelere konsoloslar göndererek Osmanlı tebaası olan Ermenilerden Kürtler aleyhinde yalan ve yanlış bilgilerle dolu dilekçeler almıştır. Aslında Rusya'nın amacı

³⁴³ BOA., Y..PRK.ASK. 66/25, (H. 15 Rebiülevvel 1308 / M. 29 Ekim 1890).

³⁴⁴ BOA., Y..A...HUS. 240/55, (H. 17 Rebiülevvel 1308 / M. 31 Ekim 1890).

Ermenilerden gelen bu şikâyetleri Avrupa'ya duyurarak Osmanlı Devleti aleyhinde gündem oluşturmak, Ermeni ve Kürtler arasında günden güne artan bu düşmanlığı körükleyerek Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarını parçalamaktı. Bu amaca binaen Rusya, Osmanlı Devleti'nden gelen uyarılara rağmen gizli bir şekilde Ermeni ve Kürtlere silah satmıştır. 1890 yılında Rusya Devleti'nin Eleşkirt ve Beyazıt bölgelerindeki Ermeni ve Kürtlere sürmeli tüfekler sattığı Osmanlı hükümetine ihbar edilmişti. Rusya hükümeti silahların Kürtlere ve Ermenilere satılmasını engellememişti. Bu yüzden Osmanlı hükümeti Ermeniler ve Kürtler arasında zuhur edecek silahlı çatışmaları önlemek amacıyla Osmanlı, Rusya ve diğer yabancı devletlerin silahlarını ahaliden toplatmıştı. Şüpheli olanların evleri basılarak evde sakladıkları silahlara el konulmuştu. Ayrıca Osmanlı hükümeti, Rusya'dan tüfek ithal edilmesini engellemek için gereken dikkat ve itinanın gösterilmesini kordon memurlarına emretmiştir.³⁴⁵

2.3.3. Rusya'nın Avrupa Basınından İstifade Etmesi

Rusya Devleti, Ermeni meselesini Avrupa devletlerinin gündemine getirerek kendi himayesinde bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak emeliyle basından istifade etmiştir. Rusya, Osmanlı Kürt eşkıyasının, Ermeni ahalisine zulüm ettiği ve ahaliyi ilticaya zorladığı yönünde Avrupa'da haberler yayınlatarak Avrupa kamuoyunu kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Aynı politikayı Balkanlarda da uygulamış, Avrupa'nın dikkatini Slav milletlerin üstüne çekerek bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlamıştı. Müslüman Kürtlere karşı Hıristiyan Ermenileri savunan Avrupa, Rusya'nın lehine haberler yayınlamaktan geri durmamıştır. Avrupa gazetelerinde çıkan haberlerde, Osmanlı Devleti'nin Kürtleri cezalandırmakta aciz ve yetersiz kaldığı ve Rusya'nın kendi hududunu ve tebaasını korumak adına yapacağı her eylemde haklı olacağı ifade edilmiştir. Çıkan haberlerden de anlaşılacağı üzere Avrupa, birçok konuda olduğu gibi Kürtler konusunda da Osmanlı Devleti'ni eleştirirken Rusya'nın tutumunu desteklemiştir.

1893 yılında Londra'daki bir gazetede çıkan yazıya göre, "Kürtler, Kafkasya hududu üzerinde bulunan karyeleri yağma etme gibi fevkalade bir cesaret göstermiştir. Birkaç gün sonra göçebe şakilerden bir süvari müfrezesi Sarıkamış civarında bulunan bir Rus karyesini basarak elli baş öküzü çalmışlardır. Bunlar Kazaklar tarafından hudut boyunca

³⁴⁵ BOA.,Y..PRK.ASK. 61/70, (H. 02 Zilkade 1307 / M. 20 Haziran 1890).

bir müddet takip olunmuşlarsa da gecenin karanlığından istifade ederek firar etmeyi başarmışlardı. Bab'ı Ali, süvari Kürt asker yardımcılarında (Hamidiye Alayları) mensup kabile halkı tarafından icra olunan şu taarruzları engellemediği takdirde Rusya Devleti, hududu yeniden düzenlemek için maksadına mazeret bulacaktır. Rusya Devleti hududu dahiline iltica eden Ermenileri himaye etmek için gereken tedbirleri alacağı kesindir.”³⁴⁶

Londra gazetesinde yayınlamış olan bu yazının içeriğindeki iki mühim mesele üzerinde durmak gerekir. Birinci mesele, Rus hududu ve ahalisi için büyük bir tehdit olarak algılanan Hamidiye Alayları. Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alaylarının teşkil edilmesindeki en temel sebep, Rusya'nın doğudaki emellerine set çekmektir. Rusya ve İran hududu gibi stratejik bölgelerdeki aşiretlerden kurulan alaylar, kendilerine verilen vazife sayesinde Rusya ve İran'daki Ermenilere karşı hem kendilerini hem de Osmanlı topraklarını muhafaza edebilmişlerdir. Ayrıca Rusya'nın kışkırtmalarıyla Kürtlere saldıran Ermeniler, Hamidiye Alaylarından dolayı eskisi gibi rahat hareket edememişlerdir. Bu durum başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerini de rahatsız etmiştir. İkinci mesele Ermenilerin hamisi Rusya. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlı topraklarındaki Ermeniler, Rusya'nın tahrik ve teşvikiyle Rus topraklarına iltica etmeye başlamışlardı. Çeşitli gerekçelerle Rus topraklarına iltica eden Ermeniler, Osmanlı ve Kürtler aleyhindeki propagandalarını Rus topraklarında da devam ettirmişlerdir. Rusya'ya tebaası olan Ermenilerin hak ve hukukunu savunan bir devlet imajı verilmiştir. Aynı yıl Londra dışında Fransa'da da buna benzer bir haber, *Ajans Havas* tarafından kaleme alınmıştır.

Ajans Havas'ın³⁴⁷ muhabiri Mösyö Garda?, Rusya Sefiri Mösyö Nelidof'un yanına gitmişti. Mösyö Nelidof, Kürtlerin Ermeni köylerini yağma edip zevce ve kızlarının ırzlarına geçtiğini söylemiş ve Rus konsoloslarından birinin raporunu da muhabire vermişti. Raporda Kürtlerin Rusya topraklarında bulunan bir Ermeni köyüne hücum ettiklerinde silah kurşunlarıyla oralardan uzaklaştırıldıkları ve yakalananların da derhal asıldığı yazılmıştı. Mösyö Nelidof, bu gibi olayların sürekli tekrar ettiğini ve bu olayların tekrar meydana gelmesini engellemek için tedbir olarak büyük devletlerin

³⁴⁶ BOA., Y..PRK.TKM. 29/74, (H. 06 Safer 1311 / M. 19 Ağustos 1893).

³⁴⁷ Dünyanın ilk haber ajansı Havas, 1835 yılında Charles Luis Havas tarafından Fransa'da kurulmuştur. 1836 yılında iletişim ağını yavaş yavaş Fransa dışına taşımıştır. 1845'te Orta Avrupa ve Batı Avrupa ülkelerinde temsilcilikler açmış, 1860'lı yıllara gelindiğinde de Avrupa'nın bütününe abone yöntemiyle haber hizmeti vermeyi gerçekleştirmiştir. Gazetecilik Basının Doğuşu ve Gelişimi, MEGEP, MEB Yayınları, Ankara 2008, s.28-29.

müdahale etmesini sağlayacağını ve buna yönelik gerekeni yapmaya karar verdiğini muhabire söylemişti. Ajans Havas muhabiri, Rusya Sefarethanesi haricinde bir de Tarabya'daki Fransa Maslahatgüzarlığına gitmişti. Fransa maslahatgüzarı, olaydan haberdar olunca bu yazıyı göndermemesini Mösyö Garda'ya tavsiye etmişti. Ancak Mösyö Garda, tavsiyeyi dinlememiş yazıyı Ajans Havas'a göndermişti.³⁴⁸

Rusya Sefiri, Fransa'da iç ve dış habercilik alanında tekel oluşturmuş ve uluslararası iletişim alanında en iyilerden olan Ajans Havas vasıtasıyla Avrupa'nın dikkatini Ermeni meselesine çekmeye çalışmıştır. Rusya, Kürtler tarafından şiddete ve zulme maruz kalan bir halk imajı yaratarak büyük devletlerin desteğiyle Ermenistan devletini kurmayı amaçlamıştır. Emellerine ulaşabilmek için de basından yararlanmıştı. Rusya Sefiri, Kürtler ilgili şikâyetlerini Osmanlı hükümetine bildirmesi gerekirken Ajans Havas'a bildirmişti. Osmanlı hükümeti durumdan Fransa Maslahatgüzarı vasıtasıyla haberdar olmuştu. Bu durumdan oldukça rahatsızlık duyan Osmanlı Devleti, derhal Petersburg Sefaretine şifreli bir yazı göndermişti. Yazının özeti:

“ Öyle bazı fesatçıların söylediği gibi bir çok Ermeni Rusya'ya hicret etmemiştir. Sadece birkaç tane serseri Ermeni, Rusya'ya hicret etme teşebbüsünde bulunmuştur. Bu rivayetlerin öyle aslı esası olmadığı vilayetten bildirilmişti. Rusya'dan şimdiye kadar Osmanlı topraklarına hicret etmiş olan Çerkez ve diğer Müslüman ahali ve hicret etmek üzere olan beş bin hane nüfus Çerkez ile Bulgaristan ve Yunanistan gibi bölgelerden hicret eden Müslüman ahali din ve mezhep nedeniyle hicret etmişlerdi. Aynı şekilde Ermeniler de bu gerekçeyle hicret etmiş olabilir ancak bu nedenle değil de Ermenilerin şiddet ve baskı gördüklerinden dolayı hicret ettikleri söylenmektedir. İmparatora durumun bildirilerek alınacak cevabın derhal sefir tarafından hükümete tebliğat edilmesi...³⁴⁹

Kürtlerden dolayı Ermenilerin iltica ettiğine dair ortaya atılan iddiaları Osmanlı Devleti kabul etmeyince Rusya Sefiri, iddiaların doğruluğunu kanıtlamak amacıyla Osmanlı hükümetine bir muhtıra göndermiştir. Muhtıranın özeti:

³⁴⁸ BOA., Y..PRK.MYD. 13/58, s.1,5. (H. 20 Safer 1311 / M. 2 Eylül 1893); BOA., İ..DUI.T. 145/19, (H. 19 Safer 1311 / M. 1 Eylül 1893).

³⁴⁹ BOA., Y..PRK.MYD. 13/58, s.6. (H. 20 Safer 1311 / M. 2 Eylül 1893).

“Rusya ile komşu olan Osmanlı vilayetlerinde ikamet ettirilen Kürtlerin saldırıları yaz mevsiminin yaklaşmasıyla artmaktadır. Hamidiye Alaylarında bulunan Kürtler, Müslüman ve Hristiyan ahalinin mallarını gasp ve yağma edip ahaliyi öldürmekte hayvanlarını da kendileriyle beraber götürmektedirler. Eleşkirt, Pasin ve Hasankale kazalarını kendilerine eşkıyalık meydanı eylemişlerdir. Eleşkirt kazasından ve Hamidiye Alaylarından Zilanlı Aşiretine mensup Selim ve Eyüp Paşalar ve oğulları Resul ve Ahmet eşkıyalıkta pek bir şöhret edinmişlerdir. Bölge memurları tarafından engellenmeyen Kürtlerin şiddeti ve zulmü yüzünden bir çok Ermeni karyelerini terk etmiştir. Misal, evvelce kırk beş Ermeni hanesi olan Eleşkirt’e tabi bir karyede yalnız bir Ermeni hanesi kalmıştır. Yine Eleşkirt kazasına tabi Küpkıran karyesinde bulunan altmış Ermeni hanesinden birkaç hane kalmıştır. Bazı mülkü olan Ermeniler, Kürtlerin saldırılarından kurtulmak için mülklerini çok düşük fiyatlarla Kürtlere satmaktadırlar. Hatta Eleşkirt kazası ahalisinden Agop Ağa, sekiz yüz lira kıymetindeki emlakını seksen lira Osmani karşılığında Zilan Aşiretine mensup birine satmıştı. Hudutta bulunan askeri kordon kumandanı Rasim Paşa, bu işten haberdar olunca duruma müdahale etmişti. Eleşkirt kazasındaki Üçkilise isimli Ermeni manastırı rahibelerinin Kürt eşkıyasından korktuklarından manastırın başka bir yere nakledilmesini istedikleri iddia olundu. Hamidiye Süvari Alaylarına mensup iki yüz Kürt, birkaç karyeyi basıp üç yüz elli inek ve öküz ile dokuz yüz elli hayvanı gasp ettiklerinde meydana gelen çatışmada dört çoban ve on kadar orta yaşlı Ermeni’yi öldürülmüştü. Müslüman ahali dahi Kürtlerden gördükleri kötü muameleyi şikâyet etmişlerdi. Hamidiye Süvari Alaylarına mensup Kürtlerin Rusya toprağında işledikleri cinayetler, verdikleri zararlar ve çaldıkları beygir ve ineklere dair hemen her gün şikâyetler gelmektedir. Bölge zabıtası ve Osmanlı askeri, Kürtlere karşı şiddet ve zor kullanmaya cesaret edememektedir.”³⁵⁰

Rusya’ya hicret eden Ermenilerin yollarda Kürtlerin saldırılarına maruz kaldığına dair başka bir yazıda Londra’daki bir gazetede yayınlanmıştır. Londra’daki gazetelerden biri olan *Daily News* gazetesinde Ermeni meselesi ile ilgili aslında üç fıkralık bir yazı çıkmış ve yazının ikinci fıkrası, Rusya’ya hicret etmek isteyen Ermenilerin Kürtlerin taarruzuna maruz kalmasıyla ilgiliydi. İkinci fıkranın özeti:

³⁵⁰ BOA., Y..PRK.MYD. 13/58, s.2. (H. 20 Safer 1311 / M. 2 Eylül 1893).

“Van, Muş, Erzurum ve Beyazıt ahalisinden olup Rusya’ya hicret için yola çıkan Ermeniler, Kürtler tarafından taarruza uğramış ve içlerinden bir çok kişi öldürülmüştü. Sonrasında yalnız birkaç yüz Ermeni hududa varmayı başarabilmişti. Ancak Rusya hükümeti, Rusya’da yer olmadığı bahanesiyle Ermenilerin huduttan geçmelerine izin vermemişti. Bir müddet sonra Eçmiyazin Katogigosluğunun aracı olması üzerine Rusya hükümeti, muhacir Ermenilerin Rusya’ya girmelerine izin vermiş, hatta ilkbahara kadar kendilerine kafi miktarda mesken dahi tahsis edilmişti (17 Nisan 1894).”³⁵¹

Osmanlı tebaası olan Kürtlerin, Kafkasya hududunda eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaları Rusya’yı oldukça rahatsız eden bir meseleydi. Kürt eşkıyasının Rus hududundan geçip Rus tebaası olan ahaliye ve Kazak askerlerine saldırmaları, gasp ve yağmada bulunmaları ve buna karşılık Osmanlı mahalli idarecilerin bu konuda gerekeni yapmayarak eşkıyaya destek vermesi gibi nedenlerden dolayı Rusya, tehdit içerikli bir yazıyı Osmanlı Devleti’ne göndermişti. Fransa ve Londra gazetelerinde dahi bu mesele ele alınmıştı. Osmanlı Devleti Kürtler konusunda bir şey yapmazsa Rusya’nın şiddetli tedbirlere başvurarak Rus askerini hududun içeri taraflarına göndereceğini gazetelerindeki yazılarda belirtmişlerdi.

Paris’te çıkan *Tan* gazetesindeki yazı; “Rusya Sefareti, Bab-ı Aliye’ye Kafkasya hududunu saldıran hayvanı sürüp götürün ve kabileleri yakmakta olan Kürt eşkıyası hakkında mühim bir nota vermiştir. Şayet Bab-ı Ali, bu duruma bir çare bulmak üzere tedbir almazsa Rusya, Kürtleri uzaklaştırmak için ne yapılması gerekiyorsa kendisi yapacaktır.”³⁵²

Londra’da çıkan *Times* gazetesindeki yazı; “Rusya Sefareti, Bab-ı Ali’nin dikkatini Kürtlerin Kafkasya hududuna geçip Rusya toprağında meydana getirdikleri zararlara çekmeye çalışmıştır. Eğer Osmanlı hükümeti bu gibi hadiselerin tekrar meydana gelmesine engel olmazsa Rusya’nın bu hususta şiddetli tedbirler alacağını bildirmiştir.”³⁵³

Rusya’nın Revan Eyaletine Kürtler tarafından meydana gelen saldırılar ve Rus zabıtalrı hakkında icra olunan kötü muameleden dolayı 1898 yılında Rusya Sefareti tarafından

³⁵¹ BOA., Y..A...HUS. 294/104, s.2. (H. 19 Şevval 1311 / M. 25 Nisan 1894).

³⁵² BOA., Y..PRK.TKM. 41/71, (H. 22 Zilkade 1316 / M. 3 Nisan 1899).

³⁵³ BOA., Y..PRK.TKM. 41/75, (H. 22 Zilkade 1316 / M. 3 Nisan 1899).

Osmanlı Devleti'ne şiddetli bir nota verilmişti. Rusya sefreti, yedi madde ile ifade ettiği şikâyetine ilaveten, Osmanlı mahalli memurların ve askerlerin güya Kürtleri himaye ve teşvik ettiğini ve bundan sonra Rusya hudut muhafızlarının Kürtleri uzaklaştırmak için gerekirse Osmanlı topraklarına girebileceklerini beyan etmiştir. Osmanlı hükümeti, şikâyet edilen olayların tahkikatı için askeriyeden ve mülkiyeden bir komisyonun gönderilerek Rusya Devleti'nin Osmanlı topraklarına asker sokmasına sebebiyet verilmemesi için çaresine bakılmasını emretmişti. Komisyon heyetinden bazı zatlara, “*eğer Dördüncü Ordu Müşiri Kürtlere sahip çıkar yine onlara bir şey yapmazsa Rusya gelecek onları cezalandıracak ve iş bitecek*” diyerek Hafif Süvari Alaylarının derhal cezalandırılmasını istemişlerdi.³⁵⁴

Rusya Devleti, hudut boyunda Osmanlı tebaası olan Kürt aşiretleri tarafından kendi tebaasına yapılan saldırı ve yağma olaylarında oldukça müsamahasız davranmıştır. Rusya, Kürtler tarafından gerçekleştirilen ya da gerçekleştirildiği varsayılan olayları gerekçe sayarak Rus hududuna yerleştirdiği Kazak sayısını artırmaktaydı. Hudut boyunda en küçük eşkıyalık hareketinde dahi sefaretler ve konsolosları vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı sert bir tavır sergilemekte, bizzat kendilerinin duruma müdahale edip Osmanlı tebaası olan eşkıya Kürt aşiretlerine karşı sert tedbirler alacaklarını bildirmişlerdir. Rusya Devleti'nin Kürtler hakkındaki şikâyetleri çoğu zaman tehdit içerikliydi. Rusya, huduttaki Kürtler ile ilgili uyarıyı yaptıktan sonra eğer Osmanlı memurları duruma müdahale etmez ve gereken tedbiri almazsa askerlerini bu iş için vazifelendireceğini, Osmanlı Devleti'ne bildirmekten de çekinmemiştir.

1899 yılında Rusya Sefreti tarafından Hariciye Nezaretine gönderilmiş olan bir yazıda, hudut boyunda Kürtlerin eşkıyalık hareketlerine karşı Osmanlı Devleti tarafından alınan tedbirlerin yetersiz olduğu belirtilmiş ve Osmanlı memurlarının vazifelerini suiistimal edip hudutta Kürtlerin uygunsuz hareketlerine göz yumdukları iddia edilmiştir. Yazının sonuna da iddialarını teyit edecek, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında Osmanlı Kürt eşkıyası tarafından Rus hududunda gerçekleştirilen bazı saldırılar ve verilen zararların cetveli eklenmiştir. Rusya Devleti tarafından gönderilen yazının özeti:

“Kafkasya hududu üzerinde zuhur eden olaylar Hariciye Nezaretine bildirilmişti. Huduttaki Osmanlı mülkiye ve askeriye memurlarının kayıtsızlığı yüzünden Kürt

³⁵⁴ BOA., Y..PRK.TNF. 5/72, (H. 23 Şaban 1315 / M. 17 Ocak 1898).

eşkiyası hakimlik takınıp öyle hareket etmektedirler. Osmanlı memurları kendi emelleri uğruna vazifelerini yerine getirmemektedirler. Yirmi sene boyunca bu hususta haberleşmeler neticesiz kalmış, Kafkasya mahalli memurlarına karşı Kürtlerin tecavüz ve taarruzları daha şiddetli bir şekilde devam ettiğinden Rus hudut muhafızları ile sık sık aralarında çatışma meydana gelmektedir. Hudut muhafazasında bir çok muhafız bu çatışmalarda ölmektedir. Daha geçenlerde polis zabıtasından Mösyö Monastirski bu çatışmalardan birinde öldürülmüş ve yanındaki katip ağır şekilde yaralanmıştı. Erivan (Revan) hududu eşkiya tarafından tercih edilen bir bölgedir, nedeni ise hattı hududun oradan geçen kısmının gayet arızalı olması ve birde Osmanlı askerinin oralarda bulundurulmaması. Müşterek bir hududun yalnız Rus askerinin muhafazasına kalması nedeniyle Rus askeri, eşkiyayı takip ettiği sırada Osmanlı topraklarına doğru ilerleyerek hudut üzerinde ki Kürtleri kendilerine hudut yolunu ilelebet unutturacak bir şekilde hadlerini bildirmeye mecbur kalacaktır. Bu olayların sebebi Osmanlı memurları tarafından Kürtlere anlaşılmayan bir müsamaha gösterilmesi ve memurların, Rus hudut muhafızları ile olan münasebetlerde bir sebep olmamasına rağmen düşmanca bir tavır takınmaları doğrusu pek ziyade ilginçtir. Karaorkan? Karakolhanesi mülazımı refakatinde bir küçük zabıta yollanmıştı, bunlar geçen haziranın on dokuzunda akşam saat altı sıralarında Rusya toprağı üzerinde dört nefer Osmanlı askeri tarafından, güya Osmanlı toprağında gezindikleri için tehdit altında tevkif edilmişlerdi. Rus mülazımı kendilerinin Rus toprağı üzerinde bulduklarını ifade etmişse de hiçbir şey yapılmadığından mülazım, bir takım cahil memurlarla kavga çıkarmaktan sakınarak Konak Karakolhanesi baş memuruna derdini anlatabilmek ümidiyle Osmanlı karakolhanesine gitmiştir. Fakat kaymakam vazifesini yapacağı yerde mülazımı tevkif etmiştir. Mülazım iki nöbetçi nezaretinde geceyi karakolhanede geçirmek zorunda kalmıştı. Ertesi gün saat ikide kaymakam gayet telaşlı bir şekilde gelip mülazımı tahliye etmiş ve geceyi karakolhanede geçirdiği için kendisine teşekkür etmişti. Rus mülazımı, Rusya hükümetinin kendi zabıtasının namus ve hayatını müdafaa edebileceğini ifade etmişti. Kaymakamı bu şekilde telaşlandırın şeyse, bir Rus müfrezesinin bölgeye yaklaşmasıydı. Rus müfrezesi üç zabitanın kumandası altında Rus toprağına geçip yirmi Osmanlı askerinin üzerine ateş etmeye başlamıştı. Mülazım vaktinde yetişerek kan dökülmeden hadiseye son vermişti. Osmanlı askerine ve ahalisine bu konuda gereken tavsiye ve uyarıda bulunması için zabıta tayin edilmesi rica olunur. Kürtler tarafından gerçekleştirilen taarruz ve tecavüzlerin sıralandığı cetvel

verilmiştir. İş bu cetvelden hiç olmazsa bir kaçının dikkate alınarak Kürtlerin terbiye edilmesi ve memuriyetleri dahilinde mevzu bahis olan olayları engellemeyen veya engellemek istemeyen Osmanlı askerine mesuliyetlerinin hatırlatılarak malumat verilmesi ve iki devlet arasında mevcut olan dostane münasebete rağmen Kafkasya hududu üzerindeki iyi komşuluk ilişkilerini ihlal eden sebeplerin mümkün olduğunca seri bir şekilde ortadan kaldırılması Bab-ı Ali'nin elindedir. Osmanlı'nın memur ve askeri, Rusya'nın memur ve askeriyle ittifak ederek bir takım tedbirler ile eşkıyayı takip edip şiddetle cezalandırması gerekmektedir. Hamidiye Alayları hakkında daha şiddetli hareket edilmeli. Hamidiye Alayları reislerinin tamamı hudut üzerinde karışıklık çıkarmaktadırlar. Örneğin, Miralayı Cabbar, Rusya memurları tarafından haber verilen bir eşkıya çetesinin takibinde Beyazıt Mutasarrıfı İbrahim Bey'e yardım etmeyi katiyen kabul etmemiş buna müteakip görevinden azledilen İbrahim Bey'in yerine tayin olunmuştu.

1897 senesinin Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında Osmanlı Kürtleri tarafından Erivan bölgesinde gerçekleştirilen tecavüz ve taarruzların cetveli:

1. Ağustosun dokuzunda Osmanlı Kürtleri, Rus ahalisinin on hayvanını gasp etmişlerdi. Ancak sonradan geri alınabilmişti.
2. Ağustosun on yedisinde Kazak ikinci taburundan kırk kişilik bir müfreze, Kürtlere karşı silah kullanmaya mecbur kalmış ve Kürtlerden biri öldürülmüş bir diğeri yakalanmıştı.
3. Eylülün yedisinde on beş kadar Osmanlı Kürdü, Rus ahalisinden sekiz yüz yetmiş koyunu gasp etmişlerdi.
4. Eylülün yirmi dokuzunda Osmanlı Kürtlerinden Mehmet Abdullah oğlu, Hacı Abdürrahim oğlu, Mehmet Taco oğlu ile dokuz kadar isim, Rus ahalisinden kırk bir sığır gasp etmişlerdi.
5. Ekimin üçünde on kişilik silahlı bir Kürt çetesi, ahaliden elli dört sığır ile otuz beygir gasp etmiştir.
6. Ekimin dördünde Osmanlı Kürtleri, bir kervana hücum edip yağmalamışlardı.

7. Ekimin altısında yirmi kadar silahlı Kürt, ahaliden otuz beygir ile kırk bir sığır gasp etmişlerdi. Eşkîya, kendilerini takip eden bir polis zabıtasını da öldürmüştü.³⁵⁵

Rusya Devleti, gönderdiği yazıda maksadını belli eden bazı ifadeler kullanmıştı. Rusya'nın emeli, Kürtler tarafından Rus hududuna yapılacak herhangi bir saldırıda onları takip ve uzaklaştırma bahanesiyle Osmanlı topraklarına saldırmaktı. Osmanlı hükümeti, Rusya'nın bu maksadını bildiğinden herhangi bir Rus müdahalesine mahal bırakmamak üzere Van ve Erzurum vilayetlerine ve Dördüncü Ordu Müşirine bu hususta gerekli tedbirleri almalarını emretmiştir. Osmanlı ahalisinden Rus hududuna tecavüze kalkışan olursa izin verilmemesi ve Osmanlı memurlarından bu gibi tecavüzlere müsaade edenler veya iştirak edenler varsa şiddetle cezalandırılacağı gibi mühim hususlar, Erzurum ve Van vilayetlerine bildirilmiştir. Ayrıca hudut üzerinde bulunan Osmanlı kumandanlarına tecavüzleri engelleme konusunda gereken özen ve dikkati göstermeleri emredilmiştir. Hudut boylarındaki asker mevcudunun artırmasına karar verilmiş, Pasinler ve Karakilise hududunda bulunan süvari alaylarına takviye yapılması ve sürekli devriyelerin gezdirilmesi için Sivas ve Erzurum'dan birer alay süvarinin gönderilmesi uygun görülmüştü.³⁵⁶ Ancak alınan bu tedbirlere rağmen Osmanlı-Rus hududunda istenilen asayiş ve düzen sağlanamamış ve Kürtler hakkındaki şikâyetler gelmeye devam etmiştir. Nitekim Osmanlı tebaası olan Kürtler tarafından Rus askerine ve Erzurum Rusya Cezal Konsolos Vekiline yapılan taarruzdan ve iki kervanın yağmalanmasından dolayı Rusya Devleti artık kendince tedbir almaya karar vermiştir. Rusya İmparatorunun emriyle Rusya Hariciye Nazırı, Erzurum Vilayeti dahilinde cereyan eden ahvalin devam edip gitmesine Rusya hükümetince artık müsamaha gösterilmeyeceği cihetiyle Erzurum dahilindeki Kürtler tarafından meydana gelen karışıklıkların ortadan kaldırılması için tedbirler alınması talebinde bulunmuştu.³⁵⁷

³⁵⁵ BOA., Y..A...HUS. 397/121, s.2. (H. 22 Safer 1317 / M. 2 Temmuz 1899).

³⁵⁶ BOA., Y..A...HUS. 397/121, s.1. (H. 22 Safer 1317 / M. 2 Temmuz 1899).

³⁵⁷ BOA., Y..MTV. 210/108, (H. 28 Ramazan 1318 / M. 19 Ocak 1901).

2.4. XIX. YÜZYILDA İRAN'IN KÜRT AŞİRETLERİ POLİTİKASI

2.4.1. İran Hakimiyeti Altındaki Kürtler ve Yaşadıkları Bölgeler

İran'daki Kürtler yaşadıkları bölgeye göre iki ayrılır: 1. Azerbaycan ve İran Kürdistan'ı Kürtleri, 2. Horasan Kürtleri.³⁵⁸ Azerbaycan, Erdelan, Kirmanşah, Savuçbulak ve Luristan bölgelerindeki Kürtler, İran'ın Osmanlı Devleti ile olan hududunun batı kesiminde ikamet etmekteydiler. Azerbaycan'ın Hoy kazasının nüfusunun büyük kısmı Kürtlerden oluşmaktaydı. Aynı şekilde yine bu eyaletin Selmas, Urmiye ve Maku kazalarının tamamında Kürt nüfusu barınmaktaydı.³⁵⁹

Göçebe Kürt aşiretleri, iç ve dış savaşlar, kıtlık ve başka nedenlerden dolayı zamanla Güney Azerbaycan'ın batı bölgesine göçmüşlerdir. Güney Azerbaycan'daki Kürtlerin önemli bir kısmı, bu bölgenin güney taraflarında Musul Kürtlerinin yaşadığı bölgelerle sınır teşkil eden Savuçbulak, Serdeşt ve Uşnu bölgelerinde ikamet etmektedirler. Güney Azerbaycan'da ikamet eden bazı aşiretler; Celâli, Arusanlı, Haydaranlı, Şikak ve Herki aşiretleriydi.³⁶⁰

Güney Azerbaycan'da yaşayan Kürt aşiretlerinin geneli Sünni olup çeşitli tarikatlara mensuptular. Savuçbulak ve Sakız Kürtleri arasında Nakşibendilik oldukça yaygındı. Şeyh Ubeydullah ve evlatları Nakşibendi tarikatı vasıtasıyla bu bölgede oldukça geniş bir nüfuz alanı elde etmişlerdir. Bölgede etkili olan bir başka tarikat ise Kadirilikdir. Kürtler mezhepsel farklılıklardan dolayı Türklere nazaran daha az Fars etkisinden kalmışlardır. Bu nedenle İran Kürtleri yerleştikleri coğrafyayı Fars'tan ayrı bir bölge yani *Kürdistan* olarak telaki etmektedirler.³⁶¹

Celâli ve Arusanlı gibi Kürt aşiretleri Maku ve Hoy hanlarının hakimiyeti altında yaşamaktaydılar. Osmanlı-Rus ve İran hududunun kesiştiği bir yer olan Maku kazasının en ünlü hanlarından biri Timur Han idi. Timur Han, üç devletle de ilişkiler kurarak bölgesinde akılcı bir siyaset yürütmüştür. Osmanlı idarecileri tarafından pek sevilmeyen Timur Han, Kürt aşiretlerini başarılı bir siyasetle hakimiyeti altında tutarak zamanı

³⁵⁸ Averyanov, s.243.

³⁵⁹ Muhammed Emin Zeki Beg, s.38.

³⁶⁰ Emin Özdemir & Ali Çakırbaş, "1927 Tarihli Genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı Tetkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Eylül 2013, Yıl:6, Sayı: XV, s.320.

³⁶¹ Emin Özdemir & Ali Çakırbaş, s.323.

geldiğinde onlardan çok iyi bir şekilde yararlanmayı bilmiştir. Timur Han'ın bir çağrısıyla bu Kürt aşiretleri, istenilen sayıda mükemmel silahlanmış süvari çıkarabilme potansiyeline sahiptiler. İran'ın düzenli birliklerine asker vermeyen bu Kürtler, vergilerini Maku Hanına öderlerdi. *Rus Berdan* tüfekleriyle atlı birlikler halinde Timur Han'ın emri altındaydılar. Bir çok kez Timur Han'ın tahrik ve teşvikiyle Celâli ve Arusanlı aşiretleri Osmanlı topraklarına saldırıp gasp ve yağmada bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti defalarca Timur Han'ın görevden azledilip huduttan uzaklaştırılmasını istemiş ancak İran hükümeti Osmanlı Devleti'nin bu talebine olumlu cevap vermeyip Timur Han'ın yaptıklarına göz yummuştur.³⁶²

Mukri, Menkur, Mameş, Debukri, Kurik ve Zerza aşiretleri, Savuçbulak hakiminin idaresi altında yaşamaktaydılar. Aşiret düzenini ve göçer yaşam tarzını korumuş olan Mukriler, kendi aralarında ve komşularıyla sürekli çatışma halindeydiler. Savuçbulak hakiminin, Mukri Kürtlerinin üzerindeki otoritesi güçlü değildi. Mukrilerden vergi toplamaya çalışıldığında Mukriler Osmanlı topraklarına kaçmaktaydılar. Sünni mezhebine mensup olan Mukriler, Şii İranlılardan da pek hazzetmezlerdi. Menkur reislerinden Hamza Ağa, Şeyh Ubeydullah isyanına katılmış ilk isimlerdendi. İsyanda Hamza Ağa, komutası altındaki Menkurlularla birlikte köy ve şehirleri yakarak Şii ahaliye büyük zarar vermiştir.³⁶³

Osmanlı Devleti'nin İran'daki gözü kulağı olan Osmanlı şebenderlikleri, İran'ın ekonomik, sosyal ve politik durumuyla ilgili çok önemli bilgileri derleyip raporlar halinde Tahran sefaretı vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirmektedirler. İki devlet arasındaki ilişkilerin gergin olduğu zamanlarda bu şebenderliklerin vazifesi bir kat daha artmaktaydı. İran eyaletlerinde Osmanlı aleyhinde bir hareketlenme olup olmadığı şebenderlikler vasıtasıyla tahkik edilmekte ve tehlike arz eden bir durum varsa Tahran Sefaretine ve İran hududuna yakın olan Osmanlı eyaletine derhal bildirilmekteydi. Tebriz, Sine ve Savuçbulak gibi Osmanlı hududuna yakın İran eyaletlerinde ikamet eden Osmanlı şebenderlikleri, buldukları bölgenin ahvalini yakından takip edip bilhassa Osmanlı Devleti'ne meyilli olan Kürt aşiretleriyle ilgilenmişlerdir. Osmanlı

³⁶² BOA., Y..A...HUS. 305/83, (H. 08 Safer 1312 / M. 11 Ağustos 1894); BOA, DH.TMIK.M.. 40/76, (H. 13 Cemaziyevvel 1313 / M. 10 Ekim 1897).

³⁶³ BOA., Y..PRK.EŞA. 3/83, (H. 29 Zilhicce 1300 / M. 31 Ekim 1883).

Devleti'nin emriyle 1883 yılında Savuçbulak Eyaletindeki Osmanlı şebbenderi, bölgedeki Kürt aşiretlerin ahvalıyla ilgili bir rapor hazırlayıp hükümete göndermişti.

İki devlet arasında ihtilafli olan Lahican ve Vezne'nin³⁶⁴ hangi şartlar altında İran'ın Kürt aşiretleri tarafından zapt edildiği ve İran'ın bu Kürt aşiretleri ile ilgili izlediği politikayı ne şekilde sürdürdüğünü anlatan 1883 yılında Savuçbulak Şebbenderliği tarafından kaleme alınıp Osmanlı hükümetine gönderilen bu mühim yazının özeti:

“Savuçbulak Eyaleti dahilinde ve Osmanlı hududu üzerinde ikamet eden İranlı üç Kürt aşireti olup, bunlar şimdilik Lahican da bulunan Mameş ve Vezne arazisini gasp etmiş olan Menkur ve Serdeşt civarındaki Kurik aşiretleridir. Mameş Aşireti iki bin beş yüz süvari ve bin nefer piyade; Menkur Aşireti bin beş yüz ve Kurik Aşireti dahi o miktarda süvari çıkarabilirler. Silahları ise fabrika işi, taklit *martini* ve Rusya'nın *berdan* tüfeği olup her neferin nezdinde tahminen yüz elli kadar fişenk bulunur. Bu üç aşiret İran Devleti'ne her sene bir miktar vergi vermektedirler ve aralarında İran memuru ve askeri bulunmayıp yalnız Serdeş'te bir Acem hakimi ile yüzden iki yüze kadar İran piyadesi bulunur. Bu üç aşiretin Osmanlı Devleti hakkında olan fikir ve hissiyatlarına gelince; Ekrad efradı her daim makam-ı hilafet-i kubraya sadık ve duacıdırlar. Fakat reisleri şahsi menfaatleri doğrultusunda hareket etmektedirler. İran ve Osmanlı devletleri arasında bir savaş zuhur ederse Osmanlı askerine pek büyük hizmet edecekleri şüphesizdir. Bu aşiretlerin Osmanlı Devleti'nden çekinme ve korkuları olmasa İran'ı dinlemeyerek istilalarını Tebriz'e kadar uzatırlar ki tarihte böyle birkaç hadise yaşanmıştır. Menkur reisinin büyük biraderi Hamza Ağa, İran'da birçok zarar ziyanda bulunmuş olduğu halde İran Devleti onu terbiye etmekte aciz kaldığından bu konuda Osmanlı Devleti'nin yardımına ihtiyaç duymuştu. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Hamza Ağa'yı tevkif edip Dersaadet'e getirmiş, fakat daha sonra Osmanlı-Rus savaşında aşiretiyle beraber savaşa iştirak etmesi için vatanına dönmesine izin verilmişti. Şeyh Ubeydullah vakasında Miyanduab'a kadar İran topraklarını istila edip

³⁶⁴ İranlılar, iki devlet arasında ihtilafli bölgelerden olan Lahican ve Vezne topraklarına saldırmakta ve hudut üzerindeki Osmanlı aşiretlerini kandırarak ve teşvik ederek İran topraklarına geçirmektedirler. 1894 yılında Osmanlı Devleti, bu hususu Meclis-i Vükela'da müzakere ederek bir karar almak mecburiyetinde kalmıştı. İranlıları tecavüzden men etmek ve Lahican ve Vezne bölgelerinde icrayı tahkikat etmek üzere Osmanlı ve İran memurlarından karma bir komisyon teşkil edilmesine karar verilmişti. Müşir Zeki Paşa tarafından seçilecek olan Osmanlı memuru, İran hükümeti tarafından tayin edilen memurla birlikte komisyonda bu meseleyi etraflıca tahkik edecekti. BOA, MV. 82/23, (H. 15 Cemaziyelevvel 1312 / M. 14 Kasım 1894).

Acemlerin büyük bir kısmını katlettiklerinde İran Devleti bu durum karşısında aciz kalmış ve Hamza Ağa'yı affetmişti. Ancak daha sonra İran Devleti, Hamza Ağa'yı hıyanetten öldürtmüştü. Şeyh Ubeydullah meselesi Osmanlı Devleti sayesinde bertaraf edildiğinde bu aşiretlerin reisleri İran Devleti'ne itaat etmeye mecbur kalmışlardı. Osmanlı Devleti'nin siyaseti samimi ve doğru olduğu halde İran Devleti'nin niyeti kötüydü. İran Devleti, Osmanlı Devleti ile birlikte itaat altında tuttuğu bu aşiretleri siyasi emellerine ulaşmak için vasıta olarak kullanmıştır. Şeyh Ubeydullah bozguna uğrayıp geri çekildiğinde Mameş Aşiretinin reisi Lahican'ı ve Menkur Aşireti reisinin oğlu Vezne'yi zapt edip kendi tasarruflarına geçirmişlerdi. Buna mükâfat olarak İran Devleti, bu aşiret reislerine askeri rütbe tevcihle taltiflerine çaba göstermişti. Velhasıl Karadağ Prenslığı kadar askeri kuvveti olmayan İran Devleti, şeytani siyasetiyle hem Lahican'a hem de Vezne'ye şimdilik sahip olmuştur. Mameş Aşireti, bizim Piranlı Aşiretinin ikamet ettiği Lahican toprağına saldırdığı zaman İran Devleti, ne Osmanlı sefaretine ne de Dersaadet'e ahvali bildirmişti. Osmanlı Devletine müracaat etmeden Mameş Aşiretine yardım için asker ve top göndermişti. Mameş Aşireti bu sayede Piranlı aşiretiyle savaşabilmişti. İran'ın bu hareketinden dolayı Osmanlı Devleti, Osmanlı hududuna bir saldırı vuku bulduğunda işi siyasi haberleşmeye düşürmeyip İranlıları zorla güç kullanarak huduttan uzaklaştırmalı ki bir daha böyle bir şeye cüret etmesinler. Mameş Aşiret reisi Osmanlı tarihine vakıf ve biraz terbiye görmüş bir adam olup gasp ettiği Lahican toprağını iadesine muhaliftir. Lahican toprakları suyu ve havasıyla meşhur bir yer olup senelik iki bin beş yüz- üç bin lira raddesinde geliri vardır. Vezne arazisi dahi bayındırlık açısından Lahican'dan geri kalmaz. Menkur ve Kurik aşiretleri arazi olarak Kuhistan ve vahşi hayvanlara aşınadırlar. Kurik Aşiretinin ikamet ettiği Serdeşt ahalisi, orasının Osmanlı topraklarına katılmasını istemektedir.”³⁶⁵

Sine ve Kirmanşah Eyaletleri; bu eyaletlerde yaşayanların nüfusu kadın-erkek iki yüz bini geçmemektedir. Bu bölgelerin başlıca aşiretleri, Caflar, Kelhurlar, Goraniler ve Sencabilerdir. Caflar ve Kelhurlar göçebe aşiretler olup ancak küçük bir kısmı yerleşik yaşama geçebilmiştir. Caf Aşiretinin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olmasına rağmen kışları Süleymaniye Sancağında yazları ise Sine Eyaletinde göçebe bir yaşam sürdürmekteydiler. Caf Kürtleri, Sine hakimine cüzi bir vergi ödemekte olsalar da İran ordusuna asker vermemekteydiler. Yaklaşık on-on iki bin hane

³⁶⁵ BOA., Y..PRK.EŞA. 3/83, (H. 29 Zilhicce 1300 / M. 31 Ekim 1883).

olan Kelhurlar, Zuhab'ın güneyinden Kirmanşah'ın Osmanlı Devleti ile sınır olan kesimine kadarki bölgelerde göçebe bir yaşam sürdürmekteydiler. Kelhur Kürtlerinin büyük bir kısmı, Osmanlı ve İran idarecilerine itaat etmedikleri gibi vergilerini de ödememekteydiler. Caflılar gibi onlarda Osmanlı-İran toprakları arasında göç edip durmuşlardır. Yaklaşık on bin hane olan Gorani ve beş bin hane olan Sencabi aşiretleri, çok küçük topluluklar halinde parçalanmışlardır ve büyük bir kısmı yerleşiktir. Diğer aşiretlere nazaran daha sakin ve mazbut olan Gorani ve Sencabi aşiretleri, İran Devleti'ne itaat edip vergilerini zamanında ödemekteydiler. Ayrıca Sencabiler, düzenli İran birliklerine piyade de vermekteydiler. İran hükümeti, ustaca bir siyasetle bu iki aşireti sindirmiş ve kendine bağımlı bir hale getirmiştir.³⁶⁶

İran'ın siyaseti, aynı aşiretin üyeleri arasında iç çatışmalar çıkararak büyük aşiretleri parçalamaktı. İran hükümeti, başarılı bir siyasetle parçaladığı aşiretin küçük ve güçsüz halkını, daha sonra topraklarıyla beraber başka büyük bir aşiretin egemenliği altına sokmaktaydı. Böylece İran hükümeti için tehlike arz eden bir aşiret, başka bir aşiretin gözetimine verilerek ilerde meydana gelmesi muhtemel bir isyanın da önüne geçilmiştir. İran hükümeti, Sine'de kendi hakimiyetini pekiştirmek için söz konusu bu siyasetle birlikte başka bazı önlemler daha almıştır. İran hükümeti, göçebe Kürt aşiretlerin yaşadığı bölgelere Türk aşiretlerini iskan ederek bölgede artan Kürt nüfusunu dengelemeye çalışmıştır.³⁶⁷

İran'ın Sine (Senendec) Eyaletinde vergilerde yapılan usulsüzlük, İran memurlarının, hanların ve hakimlerin uygunsuz hareketleri, İran Devleti'nin Osmanlı Kürt aşiretleri ile ilgili olan politikası ve İran aşiretlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarına dair önemli bilgiler içeren bir yazı da Sine Baş Şehbenderliği tarafından kaleme alınıp Osmanlı hükümetine gönderilmişti. 1883 yılında kaleme alınan bu yazının özeti:

“ Sine Eyaletine tabi kazalar namı diğer hükümetler ile her çeşit tekalif ve rüsum iltizam suretle belli bir meblağ karşılığında hakim ve mültezimlere seneden seneye ihale edilmektedir. Hakimler, hazineye vermek için devlet namına ahaliden topladıkları vergiler dışında bir de devlet memurlarına verilmesi gereken peşkeşlerin parasını çıkarmak ve kendileri için ne kadar mümkün olabiliyorsa akçe tedarik edebilmek için

³⁶⁶ Nikitine, s.310-327; Averyanov, s.248-249.

³⁶⁷ Averyanov, s. 249-250.

keyfi vergi ve tekalif toplamaktadırlar. Çeşitli bahanelerle ahaliye işkence edilerek kudretlerinin fevkinde para cezası kendilerinden talep edilmektedir. Para cezasını vermeyenleri ise şiddetli bir şekilde cezalandırmaktadırlar. Para cezasını ödemeyenlerin mahkemeleri yapılmaksızın, bir delil aramadan ve merkezi hükümetten dahi izin alınmadan idam edebilmektedirler. Sine hakimi, bazılarının da kulaklarını, burunlarını ve ellerini kesmek gibi siyasetler icra etmektedir. Sine hakimi ve hanlarının tamamı şer odaklı insanlar olduklarından bunlar fırsat buldukça gerek vilayet dahilinde gerek Osmanlı topraklarında gasp ve yağmada bulunup gasp ettikleri mallara merkez eyalet memurlarını dahi hissedar etmektedirler. Bunlar yüzünden mazlumların hakları payı mal olmaktadır. Bu İran hakimlerine karşı Osmanlı tebaasının hukukunu muhafaza etmek Osmanlı memuru için ne derece zor olduğu ayan beyan ortada. İranlı han ve hakimler, Osmanlı topraklarına eşkıya sevk ettiğinde Caf Aşireti, İran Kürdistanı'na gidip intikam almaya kalkışmaktadır. Sine hükümeti, Osmanlı tebaasının hukukuna, hududun asayiş ve istikrarına zarar verdiği halde Osmanlı Devleti sayesinde yapılan ıslahat ve aşiretlere verilen nasihatler neticesinde İranlıların kışkırtmalarına rağmen Osmanlı aşiretleri, İran'a tecavüzden vazgeçirilmiştir. Caf reisi Osman Bey, Sine hükümeti ile daima münasebete bulunması dışında Sine hanlarından bazılarıyla akrabalık peyda eylemiş olmasından dolayı Sine hükümetinin cüret ve cesareti artmaktadır. İran memurlarının zulüm ve eziyetlerinden sadece birine örnek olarak; Sine hanlarından Ali Han'ın zevcesi, Vali müsteşarı tarafından kandırılarak hanesinden kaçırılmış henüz talak vaki olmadığı halde vali müsteşarı, Ali Han'ın zevcesini kendi oğluna nikâhlamıştı. Ali Han, Şia mezhebinden olduğu halde Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmek için Osmanlı Şehbenderliğine sığınmıştı. Bir diğer örnek, Sine Eyaletinde Cevanrud nahiyesinin ahali Sünni mezhebinden olmaları sebebiyle orada hutbe Osmanlı hükümdarının adına okunmakta olduğu halde hakim birkaç ay önce artık hutbenin Şah hazretleri namına okunması için emri verdiği ahali hükümet dairesine hücum edip hakime zarar vermeye kalkışmıştı. Hakim ancak verdiği emri geri aldirarak ahaliyi teskin etmeye muvaffak olabildiği.”³⁶⁸

³⁶⁸ BOA., Y..PRK.EŞA. 3/83, (H. 29 Zilhicce 1300 / M. 31 Ekim 1883).

2.4.2. Hudut ve Aşiret Meselelerinde Rusya ve İngiltere'nin Desteğini Alma

İran hükümeti, hudut boyunda meydana gelen tecavüzlerin Osmanlı aşireti tarafından yapıldığını iddia edip iddialarını kabul ettirmek ve destek almak için her defasında İngiltere ve Rusya sefirlerine müracaat ederek onları da meseleye karıştırmak istemiştir. Osmanlı hükümeti, tahkikatlar neticesinde sınır ihlalleri ve saldırıların İran aşireti tarafından yapıldığını ispat ettiği halde İran hükümetine bunu kabul ettirememiştir. Osmanlı hükümeti, İngiltere ve Rusya gibi devletlerin hudut meselelerine müdahil olmalarını istememiştir. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerin müdahalesine karşı olduğunu bilen İran Devleti, 1892 yılında bir meselenin tasfiyesi için her iki taraftan da birer memur tayin edilerek müşterek bir tahkikatın yapılmasını birkaç defa talep etmişti. Osmanlı Devleti, işin daha fazla büyümesine istemediğinden İran'ın bu talebini kabul etmek zorunda kalmıştır.³⁶⁹

Müşterek tahkikat için Dördüncü Ordu Müşiri tarafından bir erkan-ı harbiye zabiti tayin edilerek Musul'a gönderilmesine karar verilmiştir. İngiltere Devleti sahip olduğu güçle Osmanlı hükümetine hudutta bir çok yer kaybettirmek isteyebilirdi, bu nedenle tahkikat için gönderilen Osmanlı memurunun buna katıyen mahal vermeyerek oldukça dikkatli olması tembih edilmişti.³⁷⁰

2.4.3. Osmanlı Topraklarında Karışıklık Çıkaran Ermenileri ve Kürtleri Desteklemek

Hudut boyunda Kürt aşiretleri arasında öteden beri cinayet, gasp ve saldırı gibi olaylar meydana gelmekteydi. Ancak bu meselelerden dolayı her ne vakit Osmanlı Devleti, İran Devleti'ne şikâyetle bulunmuşsa İran Devleti kendi aşiretlerinin aleyhine olan şikâyet ve iddiaları kabul etmemiş, aksine kabahati Osmanlı aşiretlerinde bulmuştur. İran hükümeti, İran aşiretlerinin Osmanlı topraklarına saldırmasına müsamaha göstermiştir. Osmanlı Devleti'ne ait olan bazı araziler üzerinde hak iddia edip İran aşiretlerinin oraları zapt etmesine destek verip teşvik etmiştir. İran Devleti'nde fazla Ermeni olmamasına rağmen Ermeniler, Güney Azerbaycan Eyaletinden Osmanlı topraklarına gelip türlü suçlar işleyip fesatlıkta bulduktan sonra rahat bir şekilde İran toprağına

³⁶⁹ BOA., Y..A...HUS. 264/97, (H. 14 Safer 1310 / M. 7 Eylül 1892); BOA., Y..A...HUS. 264/206, (H. 29 Safer 1310 / M. 22 Eylül 1892).

³⁷⁰ BOA., İ..HUS. 4/42, (H. 06 Rebiülevvel 1310/ M. 28 Eylül 1892).

iltica etmekteydiler. İran Devleti'nin firari eşkıya Ermenileri toprağına kabul edip gizlice desteklemekte olduğu bazı hafiye ve muhbirlerin itiraflarından da anlaşılımtı.³⁷¹

İran Devleti, Ermeni ve Kürtleri kullanarak Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarıp emniyet ve asayiş bozmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak istemiştir. Böylece yabancı devletlerin nazarında gittikçe güçsüzleşen ve tebaasına dahi sahip çıkamayan bir Osmanlı imajı yaratabilecekti. İran Devleti'nin asıl amacı ise Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarından istifade edip yıllardır göz diktiğı bazı Osmanlı topraklarını ele geçirmektir. İran Devleti'nin Kürtler ve Ermeniler ile ilgili planlarının farkında olan Osmanlı Devleti, eğer İran hükümeti bu tutumuna devam ederse İran'ın zararlı çıkacağını diplomasi lisanıyla 1893 yılında İran Şah'ına iletmişti.³⁷²

İran hükümetinin ve İran mahalli idarecilerin desteğı sayesinde Osmanlı topraklarında uygunsuz faaliyetlerde bulunan Ermeniler, rahatlıkla İran topraklarına geçebilmekteydiler. Ermeniler, İran'da hem devletten hem de din adamlarından destek gördükleri gibi bunun yanı sıra eylemlerine rahat bir şekilde devam edebilmek için İran'daki devlet memurlarıyla yakın ilişkiler kurmuşlardır.³⁷³

2.4.4. Osmanlı Aşiretlerini Çeşitli Vaatler ve Mükafatlarla İlticaya Razi Etmek

Bedirhan Bey isyanından sonra Osmanlı-İran hudut güvenliğine bir kat daha önem verilmiş ve huduttaki asayiş ve emniyetin sağlanmasına yönelik gerekli bazı önlemler alınmıştır. II. Erzurum Antlaşması'nın da etkisiyle Osmanlı Devleti yeni bir hudut politikası geliştirmişti. Osmanlı Devleti, yeni politikasında Osmanlı-İran hududunun iki yakasında kontrolsüz hareket eden göçebe Kürt aşiretlerini yerleşik hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu amaca binaen aşiret reislerine maaş bağlanarak ve kaza müdürlüğü gibi bir takım idari görevler verilerek devlete olan bağlılıkları kuvvetlendirilmişti. İran hükümeti de Osmanlı hudut politikasına benzer bir politika yürütmüştür. Osmanlı topraklarındaki siyasi ve ekonomik ahvali yakından takip eden İran Devleti, Osmanlı'nın iç ve dış sorunlarla mücadele ettiği dönemlerde hudut boyundaki bölgelerde ikamet eden aşiretlerle irtibat halinde olmuş ve huduttaki bazı Osmanlı

³⁷¹ BOA., Y..PRK.ASK. 89/97, (H. 08 Şevval 1310/ M. 25 Nisan 1893).

³⁷² BOA., Y..PRK.BŞK. 29/104, (H. 10 Ramazan 1310 / M. 28 Mart 1893).

³⁷³ Gökhan Bolat, "Ermeni Meselesi'nde İran'ın Rolü ve Osmanlı-İran İlişkilerine Etkileri (1876-1909)", (Erciyes Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2010, s.160-161.

aşiretlerini kendi topraklarına çekmek amacıyla onlara çeşitli cazip tekliflerde bulunmuştur. İran hükümetinin, Osmanlı aşiretlerini kendi topraklarına çekme faaliyetleriyle ilgili birkaç örnek verebiliriz ancak faaliyetler bu birkaç örnekle sınırlı değildir. Daha geniş bir şekilde iltica meselesi başlığı altında tekrar ele alınacağı için sınırlı tutuldu.

1893 yılında İran hükümeti, Salahiye kazasından Almaz'ın oğlu Abdurrahman Ağa'yı serheng (çavuş) rütbesi ve arazi verme vaatleriyle İran'a geçmeye ikna etmişti. Ancak Kerkük Mutasarrıfı, Abdurrahman Ağa'nın Salahiye emlak-ı hümayun şubesi ile olan ilişkisinden dolayı iade edilmesi gerektiği hususunu hükümete bildirmişti. Kerkük'e tabi aşirete İran topraklarına iltica etmeleri teklif edildiğinde İran'dan gelen bu cazip teklif karşısında iyice şımarmış olan bu aşiret, Savuçbulak'taki Osmanlı şehbenderliğine müracaata bulunarak, kendilerinden nizama aykırı aşar vergisi alınmaması ve reislerinin hapisten çıkarılması şartıyla İran'a dehalet etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Aşiretlerin bu şekilde tebaası oldukları devlete şart koşmaları, Osmanlı hükümetini oldukça rahatsız etmişti. Aşiretlerin bu denli şımarmasının nedeni hiç kuşkusuz karşı devletten aldıkları cazip tekliflerdi. Aşiretlerin bu şekilde pervasızca ve menfaatleri doğrultusunda davranmaları her iki devlet için de tehlike arz etmekteydi. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, bir tarih belirlenerek o tarihten itibaren her iki devletin topraklarına gidip gelen kişilerin kabul edilmemelerine dair iki devlet arasında bir şartın konulmasının uygun olacağını düşünmüş ve İran hükümetinden bu hususta üzerine düşeni yapmasını istemiştir.³⁷⁴

1894 yılında Tahran Sefareti Ataşemiliteri Binbaşı Ahmet Bey, Osmanlı hududuna yakın Meraga şehrinde bulunan İran askerini teftiş etmek maksadıyla o bölgeye gitmişti. Ahmet Bey, gözlemlerini bir rapor halinde hazırlamıştı. Rapor, hudut boyunda İran Devleti'nin izlediği politika ve yaptırımlar hakkında önemli hususlar ihtiva etmektedir.

“İki buçuk aydan beri Osmanlı hududuna yakın Meraga şehrinde olan İran askerini teftiş için Meraga'ya gitmiş idim. Ben oraya ulaşmadan önce ordu dağılmış olduğundan bizzat orduyu görememiş olsam da miktarı beş bin sekiz yüz piyade, altı yüz gayri muntazam süvari ile on iki adet toptan ibaretti. Orduya gelmiş olan veliaht, hudut

³⁷⁴ BOA., BEO. 400/29998, (H. 07 Zilkade 1311 / M. 12 Mayıs 1894).

boyundaki bütün İran aşiret reislerini kendine çekerek gerektiği zaman İran Devleti'ne sadakatle hizmet edeceklerine dair bir kıta mazbata mühürletmekle beraber reislerden birçok hediye olarak geri döndüğü tahkik kılınmıştır. Osmanlı aşiretlerini tehdit etmek ve İran aşiretlerini baskı altına almak için Osmanlı hududu civarında her sene bir ordu toplamak İran'ın adeti idi. Savuçbulak'tan Tebriz'e döndüğümde veliaht ile görüşmemde veliaht, Osmanlı aşiretlerini tecavüzden men etmek ve hudutta bir hüsnü hal intizam etmek gerektiğini ifade etmişti. İranlılar bu gibi beyanatlarda bulunmalarına rağmen aşiretlerini teşvik edip ve hatta onlar tarafından gasp ve yağma edilen mal ve eşyaları kendi aralarında taksim etmektedirler. Hudut boylarında bulunan Osmanlı Kürt aşiretleri öteden beri İran'ın göstermekte olduğu teşvike ve kolaylıklara kapılarak İran'a iltica edebilmektedirler.³⁷⁵

İran Devleti'nin Osmanlı Kürt aşiretlerine karşı takındığı tutum ve izlediği siyaseti Herki Aşireti meselesinde de görmek mümkün. Hakkari Sancağına tabi Herki Aşireti, 1895 yılının Temmuz ayında İran tarafına geçerek Urmiye'nin bazı köylerine saldırmıştı. İran hükümetinin müracaatı üzerine Osmanlı Devleti'nin iki devlet arasındaki dostane ilişkilere binaen aşireti geri alacağını bildiklerinden haklarında meydana gelecek böyle bir lütuftan bile istifade etmeye kalkışarak bir taraftan Osmanlı hükümetine müracaat edip diğer taraftan Herki aşiretini gaflete düşürerek Urmiye taraflarında iskana teşvik edip reisleri Ali Ağa'ya hilat vermişlerdi. Şikak Aşiret reisi Mehmet Paşa'yı da ne suretle geri almaya muvaffak oldukları malumdu. İran hükümeti, kendisine düşmanlık gösteren ve topraklarına saldıran bir aşiret ile mücadele edip onları topraklarından kovacağı yerde iskan ve taltif gibi bir takım hilelere başvurmuştur.³⁷⁶

2.4.5. Kürt Aşiret Reislerini ve Memurlarını Mükafatlandırma

İran, devlet politikası gereği hudut boyundaki Kürt aşiret reisleriyle özel olarak ilgilenmiş, onlara devlet kademelerinde vazife, unvan, maaş, nişan ve hediyeler vererek bir çok ihsanda bulunmuştur. İran'ın Kürt aşiret reislerine bu denli bonkör davranmasının nedeni reislerin gönüllerini hediyelerle hoş tutarak Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırmak ve onları kendi hakimiyeti altına alabilmektir. Osmanlı

³⁷⁵ BOA, Y..PRK.EŞA. 20/62 (H. 29 Rebiülahir 1312 / M. 30 Ekim 1894).

³⁷⁶ BOA, Y..PRK.EŞA. 22/24 (H. 29 Muharrem 1313 / M. 22 Temmuz 1895).

Devletiyle kıyasladığımızda İran'ın bu konuda daha başarılı olduğunu görmekteyiz. İran tebaası olan Kürt aşiretleri iki devlet arasında ihtilafli olan yerleri işgal ettiklerinde Osmanlı aşiretleri bu durum karşısında çaresiz kalmış, İran Devleti'ne itaat etmek zorunda kalmışlardı. Ancak İranlı aşiretleri işgale asıl teşvik eden İran hükümetiydi. İran hududunda nüfuzlu Kürt aşiret reislerine ve reislerin emrindeki atlılarına maaş bağlayarak bölgede teçhizat açısından güçlenmelerini sağlayan yine İran hükümetiydi. İran hükümeti sadece kendi tebaası olan nüfuzlu Kürt aşiret reisleriyle ilgilenmekle kalmamış aynı şekilde Osmanlı Kürt aşiretleriyle de ilgilenmiş, asi Osmanlı Kürt aşiret reislerini himaye edip açıktan ya da gizliden onlara her türlü destekte bulunmuştur. 19. yüzyılın başlarından ortalarına kadar Baban Emirleri, bir çok kez İran'ın destek ve teşvikiyle Osmanlı Devletine karşı ayaklanmıştı. Baban Emirliği ortadan kaldırıldıktan sonra İran Devleti, bu sefer Musul'un önemli Kürt aşiretlerinden Caf Aşiretiyle ilgilenmiştir. İran'ın Sine hakimleri, Caf Aşiret reisleriyle akrabalığa dayalı yakın ilişkiler kurmuşlardır. İran Devleti, ara ara bazı hediyelerle Caf Aşiret reisleriyle olan ilişkilerini sıcak tutmuştur.

1891 yılında İran Devleti, Gülanber Kaymakamı ve Caf Aşireti reisi Osman Bey'e bir kılıç göndermişti. Osmanlı hükümeti, kılıç meselesinin altındaki niyeti Musul Valisine sual etmişti. Musul Valisi, Osman Bey'e güvenilmeyeceğini ancak Caf'lı Mahmut meselesine bir netice verilinceye kadar Osman Bey'in kaymakamlık memuriyetine onay ve izin verildiğini ifade etmiştir.³⁷⁷ Gülanber Kaymakamı Osman Bey, İran Devleti tarafından kendisine verilen kıymetli taşlarla bezenmiş kılıcı kabul etmişti. Osmanlı Devleti, bu durumdan rahatsız olmuş olsa da izin vermiştir.³⁷⁸

Aynı yıl yine İran Devleti, Gülanber Kaymakamı ve Caf Aşireti reisi Osman Bey'e ikinci rütbeden Şir-i Hurşid nişanı vermiştir. İran Devleti tarafından Osman Bey'e verilen nişanın kabul edilip edilmemesi hususu Osmanlı hükümetine sual edildiğinde ise hükümet, nişanın kabulüne izin vermiştir.³⁷⁹

İran hükümeti, yerli yersiz gerekçeler öne sürerek sürekli Caf Aşireti ve reisiyle iletişim halinde olmuştur. 1892 yılında Caf Aşireti İran hududundaki yaylaklarına geçtiklerinde

³⁷⁷ BOA., İ.DH.. 1253/98330, (H. 29 Rebiülahir 1309 / M. 2 Aralık 1891).

³⁷⁸ BOA., DH.MKT. 1968/24, (H. 04 Zilhicce 1310 / M. 30 Haziran 1892).

³⁷⁹ BOA., DH.MKT.1831/99, (H. 27 Ramazan 1308 / M. 6 Mayıs 1891).

önceki senelere nazaran uygun olmayan hiçbir harekette bulunmamış ve sükûnet içinde yaylaklarına geçmişlerdi ve yine aynı şekilde sükûnet içinde geri kışlaklarına dönmüşlerdi. Bu durumdan pek memnun kalan İran'ın serhat memurları durumu Kirmanşah ve Kürdistan Valisi Emir Nizam'a bildirmişlerdi. Emir Nizam, memnuniyetini dile getirdiği bir yazıyı, Caf Aşireti reisi olan Gülanber Kaymakamına göndermişti. Bunun üzerine Süleymaniye Mutasarrıfı, Emir Nizam'dan gelen üç kıtalık Farsça yazıyı hükümete göndermiştir. Osmanlı hükümeti, kaymakamın İran memurlarıyla hangi gerekçeyle olursa olsun haberleşmesinden rahatsızlık duymuş, kaymakamın hal ve hareketinin göz önünde tutulmasını istemiştir. Musul Vilayetine bu konuda dikkatli olması emredilmişti.³⁸⁰ İran hükümetinin huduttaki Kürt aşiret ve reislerini kendi tarafına çekmek için hiçbir fırsatı kaçırmayacağını iyi bilen Osmanlı hükümeti, İran'dan yüz bulup aşiretlerin şımarmasından ve devlete yeni sorunlar açmalarından endişe duyduğundan aşiretlerin hal ve hareketlerini dikkatle takip etmeye önem vermiştir.

Aynı yıl bu kez Osmanlı Caf Aşireti ümerasından Abdullah Bey iyi hizmetlerinden ötürü İran Devleti tarafından mükafatlandırılmış ve kendisine Serbülend ikinci rütbesi verilmişti. Kürdistan Valisi, rütbe ve rütbe ile ilgili olan resmi evrakı bir mülazım vasıtasıyla göndermişti.³⁸¹

İran hükümetinin, soylu Kürt ailelerine mensup beylere idari görevler vererek onları önemli mevkilere getirmesi olağan bir durumdu. Ancak İran Sarayında önemli vazifelere getirilmiş hiçbir soyluluğu olmayan Kürtlerde vardı. Bunlardan biri de Gulam Ali Han'dı. İran Kürdistan'ın basit bir ailesine mensup olduğu halde her nasılsa Şah Sarayına girmiş ve Şah hazretlerinin sevgisini ve şefkatini kazanmış olan Gulam Ali Han isimli bu Kürt, bir adamı çarmığa germişti. Bununla da hiddetini teskin edemeyerek adamı öldürmüştü. Gulam Ali Han bununla beraber beş kişiyi daha öldürdüğü halde kendisine hiçbir ceza verilmemişti. Sadece maktulün akrabasına iki yüz tuman takriben altmış lira para verilerek mesele kapatılmıştı. Halbuki bu olaydan beş-on gün evvel iki kişi arasında çıkan kavgada birisi maktul olduğu için katil hemen

³⁸⁰ BOA., BEO. 83/6199, (H. 17 Rebiülevvel 1310 / M. 9 Ekim 1892).

³⁸¹ BOA., DH.MKT. 2000/12, (H. 19 Safer 1310 / M. 12 Eylül 1892).

ertesini gün idam edilmişti. Fakat Gulam Ali Han, beş kişiyi öldürdüğü halde hiçbir ceza almamış bu işten kolayca sıyrılmıştı.³⁸²

2.4.6. Osmanlı'ya Tabi Kürt Aşiretleri İle İlgili Asılsız İddialarda Bulunma

1889 yılında Osmanlı ve İran hududunda bazı uygunsuz hareketlerin meydana geldiğine dair Tahran'dan Londra'ya bir havadis gönderilmişti. İngiliz Elçisi tarafından bu havadis Bab-ı Aliye arz edilince Osmanlı hükümeti, havadisın aslı olup olmadığını ve olduysa neden ve nerede meydana geldiğinin araştırılıp neticesinin derhal hükümete bildirilmesini Seraskerden istemiştir. Serasker, Osmanlı hududunun asayiş ve emniyetinden sorumlu olan Dördüncü ve Altıncı Ordusu Hümayuna işin aslını tahkik etmeleri yolunda emir vermiştir. Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa hükümete gönderdiği cevapta, “öteden beri yaz mevsiminde İran aşiretleri bu taraf geçerek Osmanlı ahalisine zarar vermektedir. Bu senede aynı şekilde zarar verme maksadıyla geçende bazı İran eşkıyası, Osmanlı topraklarına izinsiz gelip ahaliye zarar vermiş ve Nasturilerden birini yaralayıp birini de öldürmüşlerdi. Eşkıyanın huduttan def edilmesi için Gevar'daki bir tabur askerin hududun önemli noktalarına sevki için izin istenilmişti. Bundan başka vukuat olmayıp asayiş berkemal bulunmasına nazaran Tahran'dan Londra'ya çekilen telgraftaki havadisın yanlış olduğunu arz ederim” demiştir.³⁸³

Tahran Sadaret-i Uzma'sı, İstanbul'daki İran Sefaretine gönderdiği bir yazıda, hudut boylarında Osmanlı aşiretlerinin işlediği suçları bildirerek Osmanlı hükümetinden bu hususta gerekeni yapmasını istemiştir. İran Sefareti, İran'dan gelen bu isteği Osmanlı hükümetine iletmiştir (10 Ekim 1893). İran hükümetine göre, Beyazıt Sancağındaki Osmanlı aşiretleri peyderpey hududu tecavüzle gasp ve yağma gibi büyük suçlar işlemişlerdi. Suçlular, Osmanlı aşiretlerinden Kerkurani, Çekanlı, Kandıkanlı ve Hasan Sorani taifeleri ile Beyazıt'ta ikamet eden reisleri, Tahir, Zahir, Musa, Eyüp ve Tahir(2) idi. Suçluların cezalandırılıp gasp ettikleri malların geri alınması için hudut komisyonuyla memurlarına birkaç defa müracaat edilmişse de cevap olarak müdahale edemeyeceklerini belirtmişlerdi. İran aşiretleri, bu mesele yüzünden Osmanlı aşiretlerinden intikam almak istemişlerse de böyle bir hareket iki komşu Müslüman devletin yararına olmayacağından aşiretler intikam düşüncesinden men edilmişlerdi.

³⁸² BOA., Y..PRK.EŞA. 17/50, (H. 09 Zilkade 1310 / M. 25 Mayıs 1893).

³⁸³ BOA., Y..PRK.ASK. 56/36, (H. 19 Zilkade 1306 / M. 17 Temmuz 1889).

Buna benzer saldırılara meydan verilmemesi ve hudutta intizam ve asayişin muhafazası hudut memurları ile komisyon heyetinin vazifesi idi. Osmanlı ve İran aşiretlerinin öldürme, yaralama ve malları gasp etme gibi meselelerini tahkikatına memur olan karma komisyon, kurulduğu günden beri hudutta toplanmış olduğu halde henüz vazifelerini yerine getirememiş olmalarından üzüntü duyulmuştur. İran hükümeti, suçluların cezalandırılıp mallarını geri alınmasını ve bir daha böyle bir saldırıya izin verilmemesini Osmanlı hükümetinden istemiştir.³⁸⁴

Osmanlı hükümeti, İran'ın iddia ettiği Beyazıt Sancağındaki Osmanlı aşiretlerinin İran hududuna saldırıp malları gasp ettiği ve Beyazıt'taki komisyona müracaat ettikleri halde bir netice alamadıkları gibi meselelerin doğru olup olmadığının araştırılıp merkezi hükümete bildirilmesini istemiştir.³⁸⁵ Meselenin tahkikatını yapan Erzurum Vilayeti gönderdiği cevapta bu iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir. Beyazıt Sancağındaki Osmanlı aşiretlerinden hiçbiri İran hududuna saldırmamış ve İran mallarını gasp ve yağma etmemişlerdi. Ancak İran eşkıyası her sene Osmanlı hududuna saldırıp iki devletin tebaasına ait olan malları gasp etmiştir. Ayrıca İran hükümeti gasp olunan mallar için mahalli hükümete herhangi bir müracaatta da bulunmamıştı.³⁸⁶

1894 yılında İran Sefaretinden gelen bir başka şikâyete göre, İran hududunda bulunan Osmanlı askerinden bazıları Osmanlı Kürt aşiretleriyle birlikte İran topraklarına geçip çadırlarını Ovacık'a bağlı Kızılbağ karyesi civarında kurarak İran ahalisinin çayırlarında hayvanlarını otlatarak ahaliye zarar vermekteydiler. İran hükümeti, İran ahalisine verilen zararların tazmin edilmesini istemişti. Osmanlı hükümeti, işin aslının tahkik edilip neticesinin bildirilmesini Beyazıt Sancağına emretmesi üzerine, Beyazıt Mutasarrıfı, Osmanlı askeri ve Kürtleri tarafından böyle bir vukuatın meydana getirilmediğini bildirmişti. Mutasarrıfın açıklamalarına göre, İran ahalisinden İshak Paşa'nın katledilmesi meselesinden dolayı İran hududuna bir saat uzaklıkta olan Sorbehan karyesinde Osmanlı askeri bulundurulmuş, ancak bunlar herhangi bir emir almadıkları sürece bir adım dahi kıpırdamamaktadırlar. Bu yüzden İran'ın öne sürdüğü iddiaların aslı esası yoktu.³⁸⁷

³⁸⁴ BOA., DH.MKT. 157/25, s.3. (H. 27 Zilhicce 1311 /M. 1 Temmuz 1894).

³⁸⁵ BOA., DH.MKT. 157/25, s.2. (H. 27 Zilhicce 1311 /M. 1 Temmuz 1894).

³⁸⁶ BOA., DH.MKT. 157/25, s.1. (H. 27 Zilhicce 1311 /M. 1 Temmuz 1894).

³⁸⁷ BOA., DH.MKT. 305/24, (H. 09 Cemaziyülevvel 1312 / M. 8 Kasım 1894).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA ASAYİŞ SORUNLARI, ALINAN TEDBİRLER VE UYGULANAN CEZALAR

3.1. HUDUT BOYLARINDA KÜRT AŞİRETLERİN EŞKİYALIK FAALİYETLERİ

Eşkîya, Arapça bir kelime olan “şekave” ten türemiş olmakla birlikte bahtsız, fena hareketli, haylaz ve haydut yol kesen anlamına gelen “şaki” kelimesinin çoğulu olup genelde “dağda kırdı yol kesen, hırsızlık yapan, azgın, habis ve fesatçı” olarak tanımlanır. Osmanlı belgelerinde eşkîya “celâli”, “şaki”, “ehl-i fesad”, “haramzade” ve “uğru” olarak yer almaktadır.³⁸⁸ Eşkîyalığı bağydan (devlete isyan) ayıran fark mevcut siyasi iktidara karşı başkaldırma niteliği taşımasıdır.³⁸⁹

19. yüzyılda Osmanlı, Rus ve İran devletleri arasındaki en önemli meselelerden biri Kürt aşiretlerin hudutta eşkîyalık faaliyetlerinde bulunmasıydı. Devlet otoritesinin zayıfladığı bölgelerde asayişin sağlayacak devlet güçlerinin yetersizliği eşkîyalığı artıran en temel sebeplerden biriydi. Ekonomik ve sosyal buhranlar şakilerin türemesine neden olduğu gibi bölgelerdeki istikrar ve emniyeti büsbütün bozmaktaydı. Bölgedeki otorite boşluğundan istifade eden asiler bir araya gelerek küçük büyük eşkîya çeteleri oluşturup

³⁸⁸ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesinde Eşkîyalık Hareketleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XV, Ed. Halil İnalıcık, Nejat Göyünç vd., İstanbul 1995, s.188; Mücteba İlgürel, “Osmanlılarda Eşkîyalık Hareketleri”, *DİA*, C. XI, s. 467.

³⁸⁹ Mehmet Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Ocak 2010, s.227; Mehmet Temel, “Kuvayı Millîye Döneminde Milas Bodrum'da Eşkîyalık ve Çetecilik”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 403–421; Bünyamin Bezci, “İsyanın Sosyo-Politik Tarihselliği: Eşkîyalar, Partizanlar ve Teröristler”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C.2, No: 7, s. 99-110; Melek Öksüz, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Ayan, Eşkîya ve Göç Sorunları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C.5, S: 1, s.170-186; Efkân Uzun, “Osmanlı Örneklemini Üzerinden Sosyal Eşkîyalığa Bir Bakış”, *TSA*, sayı: 3, Aralık 2006, s. 32-45.

geçimlerini eşkıyalık yaparak sağlamaktaydılar. Hududu ihlal etme, yolları kesme, kervanlara baskın düzenleme, köy ve mezra basma, devlet mülküne zarar verme, talan, yağma ve gaspta bulunma daha bunlara benzer bir çok suça iştirak edip elde ettikleri ganimeti kendi aralarında paylaştıkları gibi onlara yardım ve yataklık eden devletin memurlarına ve bölgenin nüfuzlu kişilerine dahi ganimetten hisse vermekteydiler.

Eşkîya aşiretler, hem hudut devletler arasındaki meselelerden en iyi şekilde menfaatleri doğrultusunda yararlanmayı bilmişlerdir. İki devlet arasındaki ilişkiler gergin olduğunda ve savaş zamanlarında huduttaki eşkıyalık, yağma ve talan olayları artmıştır. Eşkîya aşiretlerin suç işleseler dahi kaçıp sığınabilecekleri güvenilir bir hamileri vardı. Bu hami, bazen karşı devletin memurları, bazen karşı devletin topraklarındaki akrabaları ve bazen de kendi aşiretleri olabiliyordu.

Hudut boyundaki Kürt aşiretlerini eşkıyalığa iten belli başlı sebepler vardır. Ancak biz burada arşiv vesikalarına dayanarak sadece birkaç tanesini maddeler halinde sıralayabildik:

- Bazı Kürt aşiretleri, eşkıyalığı bir geçim kapısı olarak gördüklerinden ihtiyaçlarını gasp ederek gidermekteydiler.
- Güç ve prestijini artırmak isteyen aşiret reisleri, gasp ve yağmada bulunup servetlerini artırmaktaydılar.
- Çevredeki aşiretlere korku salmak ve itibar kazanmak maksadıyla aşiretler eşkıyalık yapmaktaydılar.
- Saldıkları şiddet ve korkuyla devletlerin nezdinde bir itibara sahip olmak ve sözlerini mahalli idarecilere geçirebilmek maksadıyla aşiretler eşkıyalık faaliyetlerine önem vermişlerdir.
- Aralarında husumet bulunan aşiretler, intikam almak maksadıyla fırsat buldukça birbirlerinin karyelerini basıp mal ve hayvanlarını gasp etmekteydiler.³⁹⁰
- Aşiret reislerin tahrik ve teşvikiyle aşiret eşkıyası, kış bastırmadan kışlık erzağı tedarik etmek maksadıyla yakındaki karyeleri basıp yağmada bulunmaktaydı.
- Mahalli idareciler ve hudut memurlarının destek ve teşvikiyle aşiret eşkıyası karşı devletin tebaasına saldırıp ganimeti kendi aralarında paylaşmaktaydılar.

³⁹⁰ BOA., A.}MKT.UM.. 249/38, (H. 23 Zilhicce 1272 / M. 25 Ağustos 1856).

- Kürt eşkıyası, tebaası oldukları devletin tahrik ve teşvikiyle hudutta karışıklık çıkararak devletin emellerine hizmet etmekteydiler.
- Devletlerarasındaki gerginlikten istifade ederek rahat bir şekilde talan ve yağmada bulunmaktaydılar.
- Bölgenin yerlisi olan eşkıya, nerde ne şekilde saklanacağını çok iyi bilmekteydi. Bilhassa askerin ulaşamayacağı dağlık bölgeler onların en iyi barınaklarıydı. Kolay kolay yakalanmayacaklarını bildiklerinden korkusuzca eşkıyalığa devam edebilmişlerdir.
- Buldukları bölgelerin coğrafik ve ekonomik şartları tarım ve hayvancılığa elverişsiz olması veya tarım ve hayvancılık için gereken alet ve edevata sahip olamamaları.
- Kıtık, salgın hastalık ve savaş zamanlarında aşiretler, hayata kalabilmek için talan ve yağmada bulunmaktaydılar.
- Göçebe Kürt aşiretleri, göç güzergahında bulunan yerleşik ahaliye zarar verip mallarını gasp ettikleri gibi yaylalardaki diğer göçebe aşiretlerinde hayvanlarına ve otlaklarına el koymaktaydılar.³⁹¹
- Kürt eşkıyalarının nüfuzlu hamileri vardı. Eşkivalık suçundan dolayı hapse atılan şakiler, bu hamileri sayesinde affa mazhar olabilmişlerdir. Tekrar ceza aldıklarında yine hamilerine sığınıp cezadan kurtulacaklarını bildiklerinden korkusuzca eşkıyalığa devam etmişlerdir.
- Karşı devletin topraklarına firar ettikten sonra oradaki aşiretlerle ittifak kurarak büyük çeteler halinde diğer devletin topraklarına saldırmışlardır.³⁹²

³⁹¹ 1853 yılında Süleymaniye Sancağının göçebe aşireti yaylak için İran toprağına göç ettiklerinde bazı karyelere uğrayıp İran aşiretlerine saldırmış ve ahalinin eşya ve mallarını gasp ve yağma etmişlerdi. Alınan istihbarat üzerine Osmanlı mahalli idareciler derhal olay yerine memurlar gönderdikten sonra meclis azalarından Mahmut Ağa isimli birisini de göndermişlerdi. Olay yerine gönderilen memurların marifetiyle gasp olunan malların bir kısmı geri alınabilmiş ve malların geri kalan kısmı da alınıp sahiplerine teslim edileceğine dair İran memurlarından senet alınmıştı. Bundan böyle bu tür saldırılar vuku bulmaması için aşiretin İsmail Aziz kabilesi dışında cümlesi İran toprağından çıkarılmıştı. İsmail Aziz kabilesi için de bilhassa memur gönderilerek onların da İran'dan çıkarılacağı Süleymaniye Kaymakamı tarafından Şehr-i Zor Valisine bildirilmişti. BOA., HR.MKT. 65/39, (H. 17 Muharrem 1270 / M. 20 Ekim 1853).

³⁹² 1897 yılında Müdeyn nahiyesinde birçok suç işledikten sonra İran'a firar eden bazı kişilerin, İran'daki eşkıya ile birleşip Dicle Nehri çevresinde uygunsuz hareketlerde bulduklarına dair haberler alınmıştı. Basra Vilayetine, Altıncı Ordu'nun o bölgeye hemen asker sevk etmesi için tebligat göndermesi yönünde emir verilmişti. BOA, BEO. 993/74446, (H. 16 Rebiülevvel 1315 / M. 15 Ağustos 1897).

- Eşkîya takibe uğrasa dahi karşı devletin topraklarına firar etme olanağına sahip olduğu için ve başka şakilerden de destek alabildikleri için eşkıyalığa cüret etmekteydiler.³⁹³

Hudut boyunda eşkıyalığıyla nam salmış belli başlı Kürt aşiretleri vardı. Bunlar, İran topraklarında ikamet eden Celâli, Haydaranlı, Arusanlı, Şikak, Herki, Oramar, Caf, Mukri, Menkur, Sekevend ve Mameş aşiretleri; Osmanlı topraklarında ikamet eden Haydaranlı, Celâli, Şikak, Zılanlı, Caf, Hemavend ve Pişter aşiretleri ve Rusya topraklarında ikamet eden Celâli, Yezidi ve Zılanlı aşiretleriydi.

3.1.1. Osmanlı Tebaası Olan Kürt Aşiretlerinin Eşkîyalık Faaliyetleri

Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında meskun Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Kürtler, hudut eyaletleri olan Kars, Erzurum, Van, Hakkari, Musul, Şehr-i Zor, Bağdat ve Basra eyaletlerinde bir şerit boyunca dağınık bir şekilde, farklı din ve etnik guruba mensup Osmanlı'ya tabi toplumlarla birlikte yaşamaktaydılar. Farklı inançlara mensup Kürtler dışında Osmanlı tebaası olan Kürtlerin büyük bir çoğunluğu İslam inancına mensuptu. İslam dinine ve Halifeye bağlı olan Kürtleri, diğer toplumlardan farklı kılan belli başlı özellikleri vardı. Yabancı seyyahların eserlerinde, dönemin kaynaklarında ve arşiv vesikalarında ifade edilen Kürtlerin özellikleri şunlardı:

1. Kürtler sert mizaçlı toplumlardır. Çabuk hiddetlenen ve hiddetini dışa vuran Kürtlerin bir olay karşısında nasıl davranacakları kestirilemez. Sert ve vahşi mizaçlı olmaları iki sebepten kaynaklanmaktadır. Birincisi, yaşadıkları coğrafya ve iklimin sertliği; ikincisi ise yaşam tarzları olan göçebeliğin getirdiği zorluklar.
2. Kürtler cahil topluluklardır. Kürtlerde okuma-yazma oranı oldukça düşüktür. Dini eğitim alanlar dahi molalardan öğrenebildikleri kadar tahsil yapabilmişlerdir. Göçebe olan Kürtler, yazı bir yerde kışı başka bir yerde geçirdikleri için sürekli hareket halindeydiler. Bu yüzden eğitim alabilecekleri

³⁹³ Van dahilindeki Başkale'ye tabi Erket karyesine İran eşkıyası saldırmıştı. Jandarma, eşkıyayı hududa kadar takip etmişse de eşkıyanın imdadına hırsız atlılar yetişmişti. Osmanlı Jandarması ile aralarında meydana gelen çatışmada iki kişi ölmüş ve iki kişide yaralanmıştı. Eşkîya ise hemen İran'a kaçmıştı. BOA, A. }MKT.MHM. 668/8, (H. 23 Muharrem 1314 / M. 4 Temmuz 1896).

şehir merkezlerindeki mekteplerden uzak kalmışlardı. Ancak büyük aşiret reislerinin ve nüfuzlu aşiret ileri gelenlerin çocukları eğitim alabilmiştir.

3. Kürtler gelenek ve göreneklerine bağlı kapalı toplumlardır. Aşiret yapılarını muhafaza eden Kürtler, soylu aşiret reislerine itaat edip onların istediği doğrultuda hareket etmekteydiler.
4. Kürtler, cesur ve savaşçı toplumlardır. Yaşadıkları iklim ve coğrafyanın da tesiriyle sert mizaca sahip olan Kürtler, bir yerde durmayıp sürekli hareket halinde olan göçebelere benzerler. Kürtler en büyük sermayeleri ve geçim kaynakları olan hayvanlarını, her türlü tehlikeye karşı ancak sürekli tetikte kalarak silahlarıyla koruyabilirlerdi. Bu sebepten ötürü iyi silah kullanan ve iyi ata binen cesur toplumlardı.
5. Kürtler, talan ve yağmayı seven ve bu yüzden eşkıyalığı meslek edinen bir toplumdur.

Eşkıyalık aslında Kürtlerin sahip olduğu tüm bu meziyetlerin bir toplamıydı. Sert, cesur, savaşçı, cahil ve gelenek-göreneklerine bağlı olan Kürtler, bu zor şartlar altında hayatta kalabilmek için eşkıyalığı adeta bir geçim kapısı olarak görmüşlerdir. Eşkıyalıkla övünüp bununla ün salmışlardır. Avrupa'dan gelen tüm seyyahların notlarında bilhassa Kürtlerin eşkıyalığı üzerinde durulmuş bu noktaya vurgu yapılmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında yaşayan Kürt aşiretlerinin devletler arası ilişkilere en büyük etkisi, şüphesiz eşkıyalıklarından kaynaklanan asayiş sorunlarıydı. Hudut boylarında ikamet eden en fazla Kürt nüfusuna sahip olan devlet Osmanlı'ydı. Bu yüzden de en fazla sorunla baş etmek zorunda kalan yine Osmanlı Devleti olmuştur. Asırlar boyunca hem hudut olan Osmanlı ve İran devletlerine 19. yüzyılda Rusya Devleti de komşu olmuştur. Böylece üç devlet arasında mevcut olan siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlara bir de hudut boyunda Kürtlerden kaynaklanan sorunlar eklenmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde yabancı devletlerin teşvik ve kışkırtmalarıyla ortaya çıkan Ermeni meselesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde Kürtlerden kaynaklanan sorunlar daha da büyümüştür.

19. yüzyılda Osmanlı-İran hudut anlaşmazlıklarının temelindeki sorun Kürt aşiretleriydi. Hiçbir tarafa itaat etmeyen Kürtlerin eşkıyalık gibi uygunsuz hareketleri, iki devlet arasındaki ilişkileri iyice çıkmaza sokmuş ve hatta iki devleti savaşın eşiğine dahi getirmiştir. Her iki devlette bu mesele yüzünden birbirlerini suçlayıp Kürt aşiretlerin

verdiği zarar ve ziyandan karşı tarafı mesul tutmuştur. Ancak iki devlette mesuliyeti kabul etmeyip çoğu zaman inkar yoluna gitmişlerdir. Zarar ve ziyana uğrayan karşı taraf şikâyetlerinde ısrarlı bir tutum sergilediğinde ise mesele büyümemesi için diğer taraf bir adım geri atmak zorunda kalmaktaydı, ya mallar iade edilerek mesele tamamen kapatılır ya da bir şekilde karşı tarafı oyalayıp mesele geçiştirilirdi. 1854 yılında Osmanlı'ya tabi aşiretler tarafından İran aşiretlerine yapılan saldırıyı buna örnek verebiliriz. Aslında mesele şu şekilde zuhur etmişti:

Şehr-i Zor ve Kürdistan hududunda bazı Osmanlı aşiretleri, İran tebaasından Tilko? Aşiretine ve diğer birkaç aşirete saldırmış, mallarını ve eşyalarını gasp edip birkaç adam öldürmüşlerdi. İran hükümeti, Osmanlı aşiretlerinin bu gibi saldırılardan men edilip gasp ve yağma ettikleri malların ortaya çıkarılmasını, öldürülen adamların diyet-i şerriyelerin tahsis edilmesini ve bu suça iştirak edenlerin bulunarak kanunen cezalandırılmasını talep etmişti. İran hükümetinin bu talebi üzerinden birkaç ay geçmiş olmasına rağmen henüz bir netice hasıl olmadığından İran hükümeti, tekrar sefaretler vasıtasıyla gereğinin yapılmasını istemişti. Osmanlı hükümetine göre, aşiretlerin emniyet ve huzurunu temin etmek devletin vazifesi olduğu halde eşkıya yüzünden aşiretlerin bu zalimane muameleye maruz kalması uygun değildi. Bu yüzden suçlular herkimse ve neredelerse tahkik edilerek yakalanmaları ve mahkeme çıkarılarak şer'i kanununa uygun olarak cezalandırılmaları ve çalınan malların geri alınarak sahiplerine teslim edilmeleri için gereğinin yapılması buyrulmuştu.³⁹⁴ İran hükümeti, birkaç defa şikâyetini bildirdikten sonra olumlu bir cevap alabilmişti.

Osmanlı-İran ilişkilerini bozmak adına bazen aşiretler arasında yalan yanlış söylentiler çıkarılmaktaydı. Mesela 1892 yılında Solduz bölgesinde ikamet eden Kürt aşiretlerin silahlandığı ve Osmanlı ve İran devletleri arasında bir savaş çıkabileceğine dair bazı söylentiler çıkmıştı. İran sefaretinden gelen şikâyet üzerine Osmanlı hükümeti, Bağdat, Musul, Van ve Erzurum Vilayetlerinden çıkan bu söylentilerin tahkik edilerek neticesinin hükümete bildirilmesini istemişti.³⁹⁵ Vilayetlerden gelen cevapta, böyle bir söylentinin olmadığı ve İran memurlarıyla dostane ilişkilerin devam ettiği hükümete bildirilmişti.³⁹⁶

³⁹⁴ BOA., HR.MKT. 97/73, (H. 10 Rebiülahir 1271 / M. 31 Aralık 1854).

³⁹⁵ BOA., DH.MKT. 1964/97, (H. 27 Zilkade 1309 /M. 23 Haziran 1892).

³⁹⁶ BOA., DH.MKT. 1997/34, (H. 13 Safer 1310 /M. 6 Eylül 1892).

Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında yaşayan Osmanlı tebaası olan Kürt aşiretlerin her biri ayrı başlıklar altında ele alınarak, huduttaki eşkıyalık faaliyetleri ve bu faaliyetlerin devletler arası ilişkileri ne şekilde etkilediği kronolojik olarak incelenecektir.

Caf Aşireti

Farklı başlıklar altında hakkında daha detaylı bilgiler verdiğimiz Caf Aşireti, hem Osmanlı topraklarında hem de İran topraklarında nüfusu olan büyük göçebe aşiretlerden biridir. İran topraklarında yaylakları Osmanlı topraklarında ise kışlakları olan Caf Aşireti, Hemavend Aşiretinden sonra Süleymaniye Sancağının en sorunlu aşiretlerinden biriydi. Osmanlı Devleti, aşiret politikası gereği Caf Aşiretine oldukça müsamahalı davranmıştır. Hemavend Aşireti gibi asi aşiretlere karşı Caflıların atlı birliklerinden istifade etmiştir. Ancak yine de Osmanlı Devleti, Caf Aşiretine tam olarak güvenememiştir. Çünkü aşiretin bir kısmı İran topraklarındaydı ve aralarında güçlü akrabalık bağı vardı. Caf Aşireti, yaylak için de İran'a gitmekteydi ve en önemlisi İran'ın mahalli idarecileriyle sürekli iletişim halindeydiler. Bir mesele yüzünden her an İran'ın desteğiyle Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanabilirlerdi. Zaten tarihte böyle birkaç vukuatları da olmuştur.

Musul'un ahvaliyle ilgili hükümete gönderilen tahkik raporlarına ve belgelerine göre Caf Aşireti:

“İrak'ın başlıca en büyük aşiretlerinden olan Caf Aşireti, hükümete asker ve vergi vermeyi kabul etmeyen ve bir yerde sabit durmayıp kış ve yaz boyunca sahralarda göçebe bir hayat süren beş-altı bin hanelik bir aşirettir. Kış mevsiminde Süleymaniye ve Şehr-i Zor mutasarrıflıkları dahilindeki yerleri kendilerine kışlak edinip oturmaktadırlar. Yaz mevsiminde ise İran hududuna doğru yaylalara çıkmaktadırlar. Caf Aşiretinin bu göçebe hali zarardan başka bir şey değildir. Süleymaniye ve Şehr-i Zor livalarında bulunan karyelerde ikamet eden ahalinin çoğu dağılmış ve karyeler harap olmuş ve buraların gelirleri büsbütün mahvolmuştur. Caf Aşireti, nezdinde bulundurduğu martini tüfeklerle ahalinin mallarını yağmalayıp ekinlerine zarar vermektedir. Eğer ahalden onlara karşı koyanlar olursa da onları öldürmekten çekinmezler. 1885 yılının Nisan ayında Şehr-i Zor ve Süleymaniye'ye tayin edilen Reji müdürlerinden Bağdatlı Şakir Bey, Kerküklü Mehmet Efendi ve Kasım Efendi,

Kerkük'e beş saat mesafedeki bir yerde Caf Aşireti tarafından öldürülmüşlerdi. Bunların zulüm ve vukuatları yüzünden bu iki livanın vergi gelirleri de azalmıştır.³⁹⁷

Kürt aşiretlerini, eşkıyalığa iten sebeplerden biri aralarında husumet olan aşiretlerin intikam maksadıyla birbirlerinin köylerini basıp öldürme, gasp ve yağma gibi vukuatlar da bulunmalarıydı. Bağlı oldukları gelenek ve görenekte bunu uygun görmekteydi. 1856 yılında Süleymaniye'ye tabi Caf Aşireti beylerinden Ahmet beyzade Mehmet Bey, bundan dört-beş yıl önce emmi zadelerinden ve Caf Aşireti beylerinden olan Sine Hakiminin yanına gitmiş ve İran'ın tabiiyetine girmek istediğini Sine hakimine arz etmişti. Sine hakimi, akrabası olan Mehmet Bey'in tabiiyet talebini kabul edip onu Süleymaniye hududuna yakın olan Merivan kazasına müdür tayin etmişti. Sine'ye bağlı aşiretlerden ve Süleymaniye'ye de komşu olan Oramar Aşireti, birkaç yıldan beri Sine hakimine muhalefete bulunarak itaat etmemekteydi. Sine Hakimi, bu aşiretin terbiyesinde muvaffakiyet gösterememişti. Merivan müdürü Mehmet Bey ile Oramar Aşireti arasında bazı nedenlerden ötürü düşmanlık zuhur etmiş ve Oramar Aşireti, Mehmet Bey'i öldürmüştü. Mehmet Bey ve Oramarlı Aşireti, İran'a tabiydi. Ancak Mehmet Bey'in Osmanlı tebaası olan Caf Aşireti beylerinden biri olması ve Sine Hakiminin de amca oğlu olmasından dolayı bu mesele iki devleti de eşit derecede ilgilendirmekteydi. Kürtlerin adet ve töreleri gereğince aşirette böyle bir öldürme olayı meydana geldiğinde iki aşiret arasında kan davası hasıl olmaktadır. Törelerine bağlı olan Osmanlı Caf Aşireti, öldürülen beylerinin intikamını almaya kendilerini mecbur hissetmişlerdi. Caf Aşireti, İran'daki yaylaklarından döndükleri zaman Merivan'a varmışlardı. Caf Aşireti, intikam maksadıyla Oramarlı Aşiretine bağlı bir taifenin mal ve hayvanını gasp ve yağma etmek üzereyken Oramarlı Aşiretinden yaklaşık üç yüz silahlı gelmişti. Caflıları Merivan'dan def etmek isteyen Oramarlılar ile Caf Aşireti arasında çatışma meydana gelmiş ve çatışmada Oramarlılardan yirmi iki kişi ölmüş ve on iki kişi yaralanmıştı. Aynı şekilde Caflılardan da dört kişi ölmüş ve beş-altı kişi yaralanmıştı. İki aşiretinde daha sonra tekrar çatışmak için adam tedarik etmekte olduğuna dair istihbarat alınmıştı. Aslında bu mesele hem Sine Hakimini hem de Süleymaniye Kaymakamını oldukça rahatsız etmişti. Sine Hakiminin müdür tayin ettiği akrabası, itaat altına almayı başaramadığı Oramarlılar tarafından öldürülmüştü. Bununla da kalmamış iki aşiret arasında düşmanlık başlamıştı. Osmanlı ve İran idarecileri bu

³⁹⁷ BOA., Y..PRK.ASK. 30/16, (H. 02 Rebiülevvel 1303 / M. 9 Aralık 1885).

mesele yüzünden endişeliydiler, çünkü artık iki tarafın aşiretleri fırsat buldukça birbirlerine saldıracak ve hudut boyunda bulunan karyelerdeki devlet gelirlerini dahi zarar ziyana uğratacaklardı. Tedbir olarak Süleymaniye Kaymakamı, Caf Aşiretini bu düşmanlıktan vazgeçirmek için hususi bir memur vasıtasıyla Caf beylerine bir yazı göndermişti. Her ne kadar Sine hakimine itaat etmeyip isyan halinde olsalar da ve Sine hakimi bunları ıslah etmeye muktedir olmasa da Oramarlılar Sine hakiminin idaresi altında olduğundan Süleymaniye Kaymakamı, Oramarlı Aşiretini bu düşmanca hareketten men etmesi için Sine hakimine de yazı göndermişti. Sadece Osmanlı ve İran aşiretleri arasında husumet yoktu aynı zamanda Caf Aşiretinin iki taifesi arasında da husumet vardı. Caf Aşireti taifelerinden Roğzadi ve Şatırlı taifeleri arasında bir karpuzdan dolayı kavga çıkmış ve her iki taraftan da birkaç kişi ölmüş ve yaralanmıştı.³⁹⁸

Osmanlı-İran topraklarında yaşayan aşiretlerin birbirlerine saldırmalarındaki tek sebep, aralarındaki husumet değildi. Bölgede nüfuzlu aşiret reis ve şeyhlerin tahrikiyle de aşiretler birbirlerine saldırabilmekteydiler. 1894 yılında Osmanlı'ya tabi Caf Aşireti, Şeyh Zab'ın yardımıyla İran'ın Bahtiyarun Aşiretine saldırıp bine yakın hayvanı gasp etmişti. Caflılar iki kişiyi öldürdükten sonra Şeyh İsmail Aşiretinin de birkaç kısırağını telef etmişlerdi. Bununla da yetinmeyip Kelapa Aşiretinden bir sürü koyunu gasp etmiş ve aşiret reislerini de öldürmüşlerdi. İran Sefareti suçluların cezalandırılıp gasp olunan mallarında iadesini talep etmişti. Osmanlı hükümeti meseleyi Musul Vilayetine sual etmiş, ancak Musul Vilayeti iddia edilen vukuat hakkında herhangi bir malumatlarının olmadığını hükümete bildirmişti.³⁹⁹

Bölgede eşkıyalığa yeltenen sadece sıradan insanlar değildi. Bazen soylu Kürt ailelerine mensup beyzadelerde hudutta eşkıya hareketlerine iştirak edebilmekteydi. 1894 yılında Caf Aşiretinden Osman Paşa'nın amcazadesi Ahmet Bey'in üç oğlu, Mehmet Han'ın biraderi ve Caf taifesinden otuz altı nefer, Zuhab tarafındaki hududu tecavüzle bin koyun ve kırk karasığır, bir kısrağ ve bir tay gasp edip ahaliden de üç kişiyi öldürmüşlerdi. Olay üzerine Caflılar takip edilmiş ve gasp edilen hayvanların bir kısmı geri alınabilmişti. İran Sefareti, meseleyi Osmanlı Hariciye nezaretine bildirerek gasp

³⁹⁸ BOA., A.}MKT.UM.. 249/38, (H. 23 Zilhicce 1272 / M. 25 Ağustos 1856); BOA., A.}MKT.UM.. 253/73, (H. 19 Muharrem 1273 / M. 19 Eylül 1856).

³⁹⁹ BOA., BEO. 396/29633, (H. 27 Şevval 1311 / M. 3 Mayıs 1894).

olunan malların tamamını ve maktullerin diyet-i şerriyelerini talep etmişti. Osmanlı hükümeti, derhal meselenin tahkik edilip neticesinin bildirilmesini istemiştir.⁴⁰⁰

Aynı yıl İran hükümeti, yine Osmanlı'ya tabi Kürt Aşiretleri hakkında şikâyetle bulunmuş ve İran ahalisine verilen zararın karşılanmasını istemiştir. İran Vezaret-i Hariciyesinin beyanına göre, Caf Aşiretinden bazıları İran hududunu tecavüzle iki köyü yağmalayıp bir çok öküz ve koyun gasp etmişlerdi. Goran taifesinden de üç kişiyi öldürmüşlerdi. Beyazıt'a tabi bir karyenin ahalisinden bazı Kürtler de İran'ın Pelsor karyesini iki defa kuşatıp saatlerce karyeye kurşun yağdırarak üç kişiyi öldürüp bir hayli eşya ve malı yağmalamışlardı. İran hükümeti, suçluların cezalandırılmasını ve gasp olunan malların iadesini ve maktullerinde diyet-i şerriyesini talep etmişti. Ayrıca İran hükümeti, Caf Aşiretinin Kürdistan cihetine verdiği zarar ve ziyanın çetelesini içeren bir defteri Osmanlı hükümetine göndererek aynı şekilde verilen bütün zararların tazminini ve suçluların cezalandırılmasını talep etmişti. Osmanlı hükümeti, Musul Vilayetinden defterde iddia edilen zarar ve ziyanın tahkik edilerek tespit edilecek hale göre gerekenin yapılmasını ve neticesinin hükümete bildirilmesini istemiştir. Osmanlı hükümeti, Beyazıt Kürtleri tarafından İran karyesine yapılan saldırının da tahkiki yapılarak neticesinin hükümete bildirilmesi hususunda Erzurum Vilayetine de ayrı bir yazı göndermişti.⁴⁰¹

Celâli Aşireti

Güney Azerbaycan dışında Osmanlı ve Rusya topraklarında da yaşayan Celâli Aşireti, eşkıyalık hususunda diğer Kürtlerden daha ileri bir düzeydeydi. Aşiretin ismi âdeta eşkıyalıkla özdeşleşmişti. Ulaşılması zor sarp dağların eteklerinde yaşadıkları için bunların arasında sık sık meşhur şakiler çıkmıştır. Göçebe bir hayat süren Celâli Aşireti, kış aylarını Osmanlı-İran sınırına yakın Sarısu ve Aras nehirlerinin oluşturduğu vadilerde; yaz aylarını da Ağrı Dağı'nın eteklerinde ve Ovacık nahiyesinin yükseltilerinde geçirirlerdi. Hayvancılıkla geçinen Celâliiler, sık sık civar karyelere ve kervanlara saldırıp malları gasp ve yağma ederlerdi. Bu eşkıyalık hareketlerini daha çok hududun diğer tarafında gerçekleştirirlerdi.⁴⁰²

⁴⁰⁰ BOA., DH.MKT. 317/36, (H. 13 Cemazeyilahir 1312 / M. 12 Aralık 1894).

⁴⁰¹ BOA., DH.MKT. 321/14, (H. 22 Cemazeyilahir 1312 / M. 21 Aralık 1894); BOA., DH.MKT. 322/7, (H. 24 Cemazeyilahir 1312 / M. 23 Aralık 1894).

⁴⁰² Emin Özdemir & Ali Çakırbaş, s.320-321.

Beyazıt Sancağına tabi Celâli Aşiret eşkıyası, 1857 senesinde İran'ın Maku Sancağına bağlı köylerin ahalisine saldırarak mallarını gasp etmişti. İran Devleti eşkıyanın yakalanıp yargılanmasını ve çalınan malların iade edilmesini Erzurum konsolosluğu vasıtasıyla Osmanlı'dan talep etmişti. İran'ın talebi üzerine Osmanlı mahalli idareciler bu hususta gerekeni yapmıştı. Eşkıya yakalanıp mahkemeye sevk edilmiş ve ayrıca bu gibi uygunsuzlukların bir daha meydana gelmemesi için yetkililer gereken ehemmiyeti göstermiş, gasp edilen malları da sahiplerine iade etmişlerdi.⁴⁰³

Bir yıl sonra Beyazıt'tın Celâli Aşireti, yine İran hududu dâhilinde olan Maku taraflarındaki birkaç karyeye saldırıp birçok hayvan gasp etmişti. Celâli Aşireti, bununla da yetinmeyip Makulü Haydaranlı Aşiretinin bulunduğu bölgeden geçen bir İran kervanına saldırmıştı. Şakiler, kervandaki İranlılardan bazılarını öldürüp bazılarını da yaraladıktan sonra malları gasp ve yağma etmişlerdi. İran sefareti, bu şakileri Osmanlı hükümetine şikâyet edince, Osmanlı hükümeti, Beyazıt kaymakamlığından şakilerin derhal yakalanıp çalınan malların da sahiplerine geri verilmesini istemiştir.⁴⁰⁴

İran'ın Cizkanlu ve Kızkanlu aşiretleri, 1896 senesinde İran hududu civarındaki Kerberan karyesinde yaşayan Osmanlı'ya tabi Celâli Aşireti ağalarından Eyüp ağa ve aşiretine saldırmışlardı. Çatışmayı haber alan Beyazıt Kumandanı Cabbar Bey, jandarma ile bölgeye hareket etmişti. Bir müddet sonra Beyazıt Mutasarrıflığı, aşiretlerin yatıştırıldığını ve İran Kürtlerinin İran'a iade edildiğini Erzurum Vilayetine bildirmiştir.⁴⁰⁵

Beyazıt'a bağlı Nurdeşin karyesinde ikamet eden Celâli Aşiretinden bazı şakiler, 1899 senesinde İran'ın Hakemanlı tairesinden küçükbaş hayvan gasp edip bir adamı da yaralamışlardı. Olayın haber alınması üzerine gasp edilen iki yüz doksan koyun ile bir tüfek şakilerden geri alınarak Maku hâkimine teslim edilmiş, suçlular da mahkemeye çıkarılmıştı.⁴⁰⁶

⁴⁰³ BOA., HR.MKT., 202/58, (H. 28 Zilhicce 1273 / M. 19 Ağustos 1857).

⁴⁰⁴ BOA., HR.MKT., 253/85, (H. 23 Muharrem 1275 / M. 2 Eylül 1858).

⁴⁰⁵ BOA., A.MKT. MHM., 640/4, (H. 26 Zilkade 1313 / M. 9 Mayıs 1896).

⁴⁰⁶ BOA., DH.MKT., 2186/8, (H. 25 Zilkade 1316 / M. 6 Nisan 1899); BOA., Y..PRK.UM., 45/58, (H. 30 Zilkade 1316 / M. 11 Nisan 1899).

Herki Aşireti

Herki Aşireti, Urmiye'nin Terkever ve Deşt-i Meryaver bölgelerinde ikamet etmekteydi. Herkilerin büyük bir kısmı ise Musul ve Revanduz bölgelerinde ikamet etmekteydi. Ziraatla da uğraşan Herkiler, göçebe bir aşiretti.⁴⁰⁷

1894 yılında Osmanlı tebaasından Herki Aşireti, İran hududunun içeri taraflarına geçip merhum beylerbeyinin çitliğine saldırmıştı. Çitliğin mallarını yağmalayıp birçok hayvanı gasp ettikleri gibi Kaniguzan köyünden dahi iki kişiyi öldürüp altı yüz koyunu da gasp etmişlerdi. İran Sefareti vasıtasıyla olay Hariciye Nazırına bildirilmesi üzerine hükümet, Herki Aşireti'nin bağlı olduğu Musul Vilayetine telgraf çekerek olayın tahkik edilmesini emretmiştir.⁴⁰⁸

Keçilanlı Aşireti

Keçilanlı Aşireti, Osmanlı aşiretlerinden olup Beyazıt civarlarında ikamet etmeydi. Bu aşiret, bulduğu her fırsatta hududun diğer tarafına geçip Ovacık bölgesindeki ahaliye saldırmaktaydı. İran'ın Beyazıt'taki karpedazı, aşiret tarafından gerçekleştirilen saldırıları Osmanlı mahalli idarecilerine bildirdiğinde olumlu cevap alamayınca durumu İran hükümetine havale etmekteydi. Bunun üzerine İran hükümeti, Keçilanlı Aşireti tarafından işlendiği iddia edilen suçları İran Sefareti vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirmekteydi. Osmanlı hükümeti ise iddia edilen olayların etraflıca tahkiki için durumu Erzurum Valisine bildirmekteydi. Ancak iddia edilenler tam olarak inkar edilmediği halde kabul de edilmemiştir. İran hükümeti, Keçilanlı Aşiretini bu gibi saldırılara teşvik edenin Beyazıt Mutasarrıfı olduğunu iddia etmekteydi.⁴⁰⁹ Beyazıt Mutasarrıfı ise bu iddiaları kabul etmemekteydi.⁴¹⁰

1893 yılında Beyazıt'taki İran karpedazı⁴¹¹ üç mesele ilgili şikâyetlerini İran hükümetine bildirmişti. Birinci mesele, Osmanlı aşiretlerinden Keçilanlı Aşireti, hayvanatıyla beraber İran'ın Ovacık bölgesine Kızılbulag karyesine geçerek karye ahalisinin mera ve mezrasında hayvanlarını otlatmaktaydı. İkinci mesele, İran'ın

⁴⁰⁷ Emin Özdemir & Ali Çakırbaş, s.322.

⁴⁰⁸ BOA., DH. MKT. 316/41, (H. 11 Cemazeyilahir 1312 / M. 10 Aralık 1894).

⁴⁰⁹ BOA., DH.MKT. 309/72, s.1. (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

⁴¹⁰ BOA., DH.MKT. 309/72, s.4. (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

⁴¹¹ Konsolos, Şehbender.

Balasar karyesi sakinlerinden Hasan Ağa sebepsiz yere birkaç aydan beridir Osmanlı hapisanesinde hapsedilmişti. Beyazıt'taki İran karpedazı tarafından Hasan Ağa'nın tahliyesi birkaç defa talep edilmiş ancak bir netice alınamamıştı. Üçüncü mesele ise, Hamidiye Süvari Alaylarına mensup kişiler hudut civarında uygunsuz hareketlerde buldukları halde mahalli hükümet tarafından cezalandırılmamalarıydı. İran hükümeti, Beyazıt'taki karpedazdan gelen şikâyet ve talepleri İran sefreti vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirmişti. İran hükümeti, Keçilanlı Aşiretinin oralardan geri aldıkları zararın tazmin edilmesini, Hasan Ağa'nın tahliye edilmesini ve Hamidiye Alaylarına mensup kişiler tarafından işlenen suçların tekrarlanmaması için gereken tedbirlerin alınıp uygulanmasını Osmanlı hükümetinden talep etmiştir.⁴¹²

Bir yıl sonra Keçilanlı Aşireti, başka bir aşiretle birlikte tekrar Ovacık bölgesindeki karyelere saldırmış, ahalinin malını gasp etmişti. Osmanlı Aşiretlerinden Keçilanlı ve Kandikanlı taifelerinden yüz kişi İran topraklarına geçip Mehmet Naki Han'ın mülkünden yüz on kara sığır ve inek; Neftü köyünden de bir çok koyun ve on dört at gasp etmişlerdi. İran aşiretleri onlardan intikam almak niyetiyle Ovacık bölgesinde toplanmıştı. Ovacık memuru Paşa Han duruma müdahale etmiş ve aldığı tedbirlerle intikam alma niyetinde olan İran ahalisini durdurmuştu. İran, Beyazıt karpedazlığı vasıtasıyla Osmanlı mahalli idarecilerine durumu bildirmiş ve gasp edilen malların İran'a iade edilmesini talep etmişti. İran hükümeti, Osmanlı mahalli idarecilerine yaptıkları müracaattan bir netice alamayınca durumu İran sefreti vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirmişti. İran Sefretinin iddiasına göre Beyazıt Sancağı dahilinde bulunan Kürt aşiretleri bir müddetten beri İran topraklarına saldırmakta ve gasp gibi eşkıyalık hareketlerinde bulunmaktaydı. Kürt aşiretlerinin İran'a olan saldırıları aslında Beyazıt Mutasarrıfı ve bazı memurların teşvikinden ileri gelmekteydi. Bu gibi olayların iki devletin münasebetlerine zarar vereceğinden Kürt aşiretleri bu gibi saldırılardan men edilmeliydi. Ayrıca gasp edilen malların da İran'a iade edilmesi gerektiğini belirtmişti.⁴¹³

İran'dan gelen şikâyetler üzerine Osmanlı hükümeti Erzurum Vilayetinden derhal durumun tahkik edilmesini istemişti. İran'ın bu olaylardan sorumlu tuttuğu Beyazıt Mutasarrıflığı ve Beyazıt Sancağı meclis idaresinden alınan cevaba göre, şimdiye

⁴¹² BOA., DH.MKT. 92/32, (H. 09 Muharrem 1311 / M. 23 Temmuz 1893).

⁴¹³ BOA., DH.MKT. 309/72, s.1. (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

kadar İran hükümeti kendi aşiretleri tarafından Osmanlı topraklarından gasp edilip götürülen eşya ve hayvandan bir tanesini dahi teslim etmemiştir. Halbuki Osmanlı aşiretlerinden bazılarının İran'dan getirdiği hayvan ve eşyalar İran'a iade edilmiştir.⁴¹⁴

1894 yılında İran Sefaretinden gelen başka bir şikâyete göre, Osmanlı Kürt aşiretlerinden Keçilanlı taifesi İran hududuna tecavüzle Sadıl karyesinin ahalisinin ve Ovacık'a bağlı Keştane karyesinin eşya ve mallarını gasp etmişti. İran hükümeti, gasp edilen malların iadesini ve suçluların cezalandırılmasını istemiştir.⁴¹⁵

1898 yılında İran sefaretinden gelen iddialara göre, Osmanlı aşiretlerinden Keçilanlı Aşireti, İran hududunu ihlal edip İran ahalisini katledip ahalinin mal ve eşyalarını gasp etmişti. İran hükümeti, suçluların yakalanıp çalınan malların geri iade edilmesini talep etmişti. Osmanlı hükümeti, iddia edilen olayın araştırılarak neticenin derhal hükümete bildirilmesi hususunu Erzurum Vilayetine yazmıştı. Erzurum Vilayetinden gelen cevaba göre, yapılan tahkikat neticesinde aslında İran Sefaretinin iddia ettiği suçlar Keçilanlı Aşireti tarafından değil aksine İran ve Rusya eşkıyası tarafından işlenmiştir. Rusya ve İran eşkıyasının hudut boyunda işlediği gasp, yağma ve cinayet gibi suçlar yüzünden hududun emniyet ve asayiş bozulmuş ve ahaliyi heyecan ve korku sarmıştı. İran hükümetine göre, İran ve Osmanlı devletleri acilen bu eşkıyaya karşı ciddi tedbirler almalıydı. Osmanlı ve İran devletleri beraber bu işte muvaffakiyet gösteremezlerse işin ehemmiyet ve vahametinden ötürü Rusya Devleti bu hususta bir şeyler yapmalıydı. Devletler birlikte hareket edip İranlı ve Rusyalı denilen bu eşkıyayı dağıtmalı ve gasp ettikleri malları onlardan geri almalıydı.⁴¹⁶ Keçilanlı aşireti tarafından hudutta işlendiği iddia edilen suçlar, yapılan tahkikat neticesinde İranlı ve Rusyalı aşiretler tarafından işlendiği öğrenilmişti. Bunun üzerine iki devlet bu eşkıya aşiretlere karşı beraber hareket etmeyi birbirlerine teklif etmişti. Hatta Rusya'nın da bu hususta bir şeyler yapması gerektiği ifade edilmişti.

⁴¹⁴ BOA., DH.MKT. 309/72, s.4. (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

⁴¹⁵ BOA., DH.MKT. 321/28, (H. 22 Cemazeyilahir 1312 / M. 21 Aralık 1894).

⁴¹⁶ BOA., DH.TMIK.M.. 52/49, (H. 13 Zilhicce 1315 / M. 5 Mayıs 1898).

Merziki Aşireti

Başkale (Elbak) yakınlarında yerleşik yaşam süren Merziki Aşireti yaklaşık dokuz yüz haneydi.⁴¹⁷ Merziki Aşiret reislerinden Şeref Bey'in Osmanlı hükümetinin nezdinde itibarı ve saygınlığı vardı. Şeref Bey, aynı zamanda Hamidiye Yirminci Alay Kaymakamıydı. Ancak İran hükümeti Şeref Bey'den rahatsızlık duymakta onun görevden ve huduttan uzaklaştırılması için Osmanlı hükümetine baskı yapmaktaydı. Merziki Aşiretinin çadır kurduğu Hanesor yaylağı, İran'ın Selmas bölgesi hududuna yakın olduğundan Merziki Aşireti, hududu ihlal edip İran aşiretlerine saldırmakta gasp ve yağmada bulunmaktaydı. Aynı şekilde Selmas bölgesindeki İran'a tabi Kürt aşiretleri ve Ermeniler de Merziki Aşiretine hücum etmekteydi.

1859 yılında İran Sefaretinden gelen bir şikâyete göre, Osmanlı topraklarında Van taraflarına iskan edilen Kürt aşiret reislerinden Sa'd Ağa, Merziki Ömer Ağa ve Ahmet Ağa maiyetlerine dört yüz nefer süvari ve tüfekçi olarak Selmas civarındaki İran hududunu izinsiz geçip İran aşiretinden Ömer Ağa'nın çadırına saldırmışlardı. Osmanlı aşiretlerine mensup bu kişiler, İran topraklarında öldürme, yağma ve gasp gibi birçok uygunsuz hareketlerde bulunup Osmanlı topraklarına geri dönmüşlerdi. İran hükümetine göre, Osmanlı aşiretleri rahat durmayarak İran hududuna tecavüz edip öldürme ve gasp gibi uygunsuz hareketlerde bulunarak İran ahalsinin huzurunu bozmaktaydı. Osmanlı Kürtlerinin bu gibi uygunsuz hareketlerden men edilip maktullerin diyet-i şerriyeleri ile beraber gasp edilen malların geri alınması için icap eden yerlere gereken emrin yazılması talep edilmişti. Osmanlı hükümeti, İran sefaretinden gelen şikâyet ve talepler üzerine aşiretlerin bağlı olduğu Van ve Hakkari valisine icap eden emri göndermişti. Osmanlı hükümeti, İran hükümeti tarafından iddia edilen mesele doğruysa Osmanlı Devleti'nin rızası olmadan İran hududuna geçmek yasak olduğundan suçluların cezalandırılıp maktullerin diyeti ve gasp edilen malların geri alınarak sahiplerine teslim edilmesi hususunda gerekenin yapılmasını istemiştir.⁴¹⁸

1895 yılının Ağustos ayında İran aşiretlerinden altı yüz kadar atlı hududu geçip Hamidiye Yirminci Alayı Kaymakamı Şeref Bey'in çadır kurduğu Hanesor yaylağına saldırmıştı. Şeref Bey'in aşireti, İran aşiret atlıları ile mücadele etmişse de yine de

⁴¹⁷ Sykes, s.462.

⁴¹⁸ BOA., HR.MKT. 301/55, (H. 21 Muharrem 1276 / M. 20 Ağustos 1859).

eşkıya yaylakta bulunan Kadiri köyünün koyunlarını gasp edip bir kişiyi yaralamış ve iki atı da telef etmişti. Hanesor'da bulunan müfrezenin yardıma yetişmesiyle eşkıya def edilebilmişti.⁴¹⁹

İran'dan Osmanlı topraklarına iltica etmiş olan Şikak Aşiret reisi Mehmet Ağa, hudutta rahat durmayarak İran aşiretlerine saldırmaktaydı. İran hükümeti sık sık Mehmet Ağa'yı Osmanlı makamlarına şikâyet etmiştir. 1899 yılında İran hükümeti, Merziki Şeref Bey ile Şikak Mehmet Ağa'nın hududu tecavüzle Selmas ahalisinden ve İran'ın birkaç karyesinden gasp ettikleri hayvanların geri iade edilmesini istemiştir. Osmanlı hükümeti, bu hususta vilayete tebligat göndermiş ancak vilayet, gasp edilen mallar meselesinin aslında pek eski bir mesele olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı ve İran aşiretlerinin birbirlerinden gasp etmiş oldukları mallar, istirdad memurları arasında alınıp verilmekteydi.⁴²⁰

Merziki Aşireti gibi Van Vilayetine tabi Osmanlı aşiretlerinden bazıları, 1890 yılında hududu ihlal edip İran'ın Mavane karyesi ahalisinden bin beş yüz koyun gasp etmişlerdi. İran hükümeti, Tahran Sefareti vasıtasıyla gasp edilen koyunların iadesini talep etmişti. Osmanlı hükümeti, İran'dan gelen talep üzerine durumun tahkiki için Van Vilayetine yazı göndermişti.⁴²¹ İran Hariciye Nazırı, kimlerden neler gasp edildiğine dair bir pusula göndererek pusulada yazılı olan malların iade edilip suçluların cezalandırılmasını istemişti.⁴²²

Pişter Aşireti

Pişter Aşireti, Süleymaniye Sancağı dahilindeki Merge kazasına tabi Pişter nahiyesinde ikamet eden ve devlete itaat etmeyen bir aşiretti. Nahiyeleri İran hududuna yakın olduğundan Pişterliler, bazı İran aşiretleriyle ittifak kurup eşkıyalık yapmaktaydılar. Birkaç seneden beri icra ettikleri uygunsuz hareketlere rağmen ceza almadıklarından şırmamışlardı. 1891 senesinin Eylül ayında Pişter Aşiretinin bir kısmı Raniye kazasına bağlı Menkur, Revne ve Suseni aşiretleriyle Süleymaniye'ye; diğer kısmı da İran tebaasından Herki aşiretiyle birleşerek Süleymaniye dahilindeki Şehr-i Pazar kazasına

⁴¹⁹ BOA, Y..MTV. 127/68, (H. 08 Rebiülevvel 1313 / M. 29 Ağustos 1895).

⁴²⁰ BOA., DH. MKT. 2201/74, (H. 30 Zilhicce 1316 / M. 11 Mayıs 1899).

⁴²¹ BOA., DH.MKT. 1693/54, (H. 07 Cemazeyilahir 1307 /M. 29 Ocak 1890).

⁴²² BOA., DH.MKT. 1721/85, (H. 11 Ramazan 1307 /M. 01 Mayıs 1890).

tabi Şuhuklu ve Büyük ve Küçük Bari karyelerine hücum edip karyeleri yakıp yıkarak ahalinin mallarını gasp ve yağma etmişlerdi. Musul Vilayeti, kafi miktarda asker sevk edilerek Pişterlilerin cezalandırılmasını devletten istemişti. Ancak kış gelip çatmış, etraf karla kaplandığı zaman askerin hareket etmesi zorlaşacağından aşiretin cezalandırılması ilkbahara kalmıştı. Hükümet tarafından hak ve hukukları temin edilmediğini düşünen Şuhukiler, intikamlarını almak maksadıyla toplanmışlardı. Musul Valisine göre, eğer Pişter Aşiret cezalandırılmazsa diğer aşiretlerde bundan cesaret alarak devlete itaat etmeyip uygunsuz hareketlerde bulunacaklardır. Bu yüzden Mirliya Fazıl Paşa'nın kumandasında aşiretleri ıslah etmek için Musul'da toplanan askerin, Süleymaniye Sancağına sevk edilerek işe buradan başlamalarının daha uygun olacağını bildirmişti.⁴²³

1895 yılında bazı İran aşiretleri, Pişterliler ile çarpışmak amacıyla üç bin kadar piyade ve süvari toplamışlardı. Pişterliler ise bir çok adam toplayıp hududa iki saat mesafede müdafaaya hazır bulunmaktaydılar. Ayrıca Serdeşt Hakimi, Selim Ağa'yı hududu geçme teşebbüsünden men etmek maksadıyla asker toplamıştı. Bu durumlardan haberdar olan Süleymaniye'deki İran Şehbenderliğinden alınan malumat üzerine Süleymaniye Mutasarrıfı, durumu Musul Vilayetine bildirmişti. Bunun üzerine Pişter reislerine bu tarz saldırı ve uygunsuz hareketlere sebebiyet vermemeleri yönünde emir verilmişti. Yapılan nasihatler tesirini göstermiş ve Pişterliler dağılmıştı. İki devletin aşiretleri arasında büyük bir çatışma vuku bulmadan bu şekilde olay kapanmıştı.⁴²⁴

Pişterliler mal ve hayvanlarını hudutta bulan İran aşiretlerinin nezdine göndererek ve bazı aşiret ve ahaliyi de kendilerine uydurarak kaza merkezlerine saldırmaktaydılar. Haberi alan Osmanlı mahalli idareciler, tedbir mahiyetinde yaptıkları araştırmalarda Pişterlilerin bu uygunsuz hareketlerinde İran aşiretlerinden her vakit yardım aldıkları tespit edilmişti. Aslında 1896 yılında Osmanlı aşiretleri hududu geçerek İran topraklarında bir fenalıkta bulunmamaları için Osmanlı hükümeti ciddi tedbirler almıştı. Hududa asker sevkiyle geçitler tutulmuş ve aşiretin öte taraf geçmesine müsaade edilmemişti. Buna karşı İran hükümeti aynı muamelede bulunacağı yerde Pişter eşkiyasını kabul ve himaye etmiş ve Pişter Aşiretiyle birlikte hareket eden İran aşiretlerinin saldırılarına da göz yummuştu. Osmanlı hükümeti, İran aşiretlerinin

⁴²³ BOA., DH.MKT. 1898/48, (H. 05 Cemazeyilevvel 1309 / M. 7 Aralık 1891); BOA., Y..A...HUS. 258/95, (H. 06 Şevval 1309 /4 Mayıs 1892).

⁴²⁴ BOA, Y..A...HUS. 330/24 (H. 17 Zilhicce 1312 / M. 11 Haziran 1895).

hududu geçip Pişter Aşireti ile birleşmelerine ve yardım etmelerine izin verilmemesi için hudut bölgesinde bulunan İran valilerine gereken emrin verilmesini istemiştir. Osmanlı hükümeti, bu konuda gösterdikleri hassasiyetin aynısını İran'ın göstermemesinden oldukça rahatsız olmuştur. Bu yüzden komşu hukukuna riayet edilerek kendilerine sığınmış suçluları kabul ve himaye etmemelerine dair bir tebligatı, İran ve Tahran sefareti vasıtasıyla İran hükümetine göndermiştir.⁴²⁵

Hudutta Osmanlı aşiretleri tarafından gerçekleştirilen diğer birkaç vukuat şunlardı:

Osmanlı aşiretleri 1898 yılında hududu geçip Hoy hükümetine tabi köyleri basıp hayvan ve eşyaları gasp etmişlerdi. Hoy Hakimi Tahir Han'ın adamları malları geri almak için aşiretleri takip ettikleri sırada içlerinden dört kişi, Osmanlı aşiretleri tarafından öldürülmüştü. İran hükümeti, suçluların cezalandırılmasını, öldürülenlerin diyetinin verilmesini, gasp edilen malların iade edilmesini ve ilerde bu yüzden meydana gelmesi muhtemel olan fenalıklara izin verilmemesini Osmanlı hükümetinden istemiştir. Osmanlı aşiretlerinin hududu geçip gasp ve yağma hareketlerinde bulunmaları İran aşiretlerini onlara karşı harekete geçmeye teşvik edecekti. Hükümet, hudut bölgesinde asayişin temini için Van Vilayetine gerekli tahkikatın yapılması ve tedbir alınması yönünde emir vermiştir.⁴²⁶

Osmanlı Aşiretlerinden Harali Ali Bey, İran'ın Rumiye cihetlerinde Osmanlı hududuna yakın Siracü'l-sultan emlakından Mevaz isimli karyeyi basıp zarar vermişti. suçluların cezalandırılıp zarar ve ziyanın tazmin edilmesi İran hükümeti tarafından talep edilmiştir. Tahran sefareti, İran hükümetinin şikâyet ve talebini Osmanlı hükümetine iletmişti. Osmanlı hükümeti, olayın özenle tahkik edilerek bu hususta malumat verilmesini Van Vilayetinden istemiştir.⁴²⁷

3.1.2. İranlı Kürt Aşiretlerin Eşkivalık Faaliyetleri

İran tebaasından Şikak ve Arusanlı gibi eşkıya aşiretler, bin kişilik çeteler halinde hududu ihlal edip Osmanlı karyelerine baskınlar düzenlemekteydiler. İranlı eşkıya

⁴²⁵ BOA, BEO. 912/68361, (H. 25 Ramazan 1314 / M. 27 Şubat 1897).

⁴²⁶ BOA., DH.MKT. 2098/18, (H. 11 Rebiülahir 1316 / M. 29 Ağustos 1898).

⁴²⁷ BOA., DH. MKT. 2179/15, (H. 06 Zilkade 1316 / M. 18 Mart 1899).

aşiretler, genellikle Ermenilerden dolayı ortalığın karışık olduğu dönemlerde Osmanlı karyelerine saldırmaktaydılar.

22 Haziran 1896 tarihinde İran'ın bazı aşiretlerinden bin kadar süvari ve piyade hududu geçip Yezidi aşiretleri arasından geçerek Van'a geldikleri Bargerî⁴²⁸ Kaymakamlığından Van Vilayetine bildirilmişti. O bölgelerde onlara karşı koyacak ve onları engelleyecek bir askeri kuvvet olmadığından İran aşiretleri karyelere hücum edip ahalinin mallarını gasp etmişlerdi. Van merkezine üç saat mesafede olan Erek Dağında bir hayli Ermeni eşkıyasının toplandığı haber alınmış bunları takip için gönderilen bir tabur Osmanlı askeri, bu eşkıya İran aşiretlerinin hududu geçip Van'a doğru gelmekte oldukları haberini alınca, oradan İran aşiretlerinin gelecekları yolun karşısına sevk edilmişlerdi. İki tabur piyade ve iki dağ topu ile Erek dağına giden Ferik Şemsi Paşa, dağda Ermeni eşkıyasından bir iz bulamadığından akşam üzeri geri dönmüştü. Bu sırada İran aşiretlerinin saldırılarına devam edip Hamidiye Kazasına kadar geldikleri Kaymakamlıktan vilayette yazılmıştı. Erçek'in Sebvan? Nahiyelerini de yağmaladıkları Van merkeze gelen Müslüman ahali tarafından beyan olunmuştu. Bir bölük Osmanlı süvarisi seri bir şekilde Sebvan nahiyesine gitmişti. Osmanlı askeri, Şemdinan'daki İran aşiretlerini def edebilmişti. Van Vilayeti, Hamidiye'ye⁴²⁹ gelen İran aşiretlerinin de def edilmesi hususunda bölgeye telgraf çekmiştir. Van Vilayeti İran'dan gelip Osmanlı topraklarında eşkıyalık yapan bu aşiretlerin cezalandırılmaları için İran hükümetine tebligat gönderilmesini istemiştir.⁴³⁰ Van Vilayetinden İran aşiretlerinin hala saldırılarına devam ettiği yönünde haberler gelmekteydi. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, bu İran aşiretlerinin durdurulması için Tahran ve İran sefaretleri vasıtasıyla İran hükümetine yazı göndermiştir.⁴³¹

⁴²⁸ Bargerî veya Bargiri (Muradiye); 1548 senesinde sancak olarak Van Eyaletine bağlanmıştı. 1845'ten sonra kaza olarak Van Sancağına bağlanmıştı. 1910'da nahiye olarak Van Sancağına, Van Sancağı da Van Vilayetine bağlandı. 1924 yılında ise Bargerî, kaza olarak Van'a bağlanmıştı. Sezer, s. 64. Bargerî kazasına bağlı nahiyeler; Akbulak, Abagay (İbkay), Kiçan ve Bayezid Ağa. Bkz. Karaca, s. 159

⁴²⁹ Hamidiye; Van Vilayetinin Hakkari Sancağına tabi bir kazaydı. Bu kazaya bağlı iki nahiye de vardı. Bunlar: Nefs-i Hoşab kasabası ve Güzikan idi. Karaca, s. 161.

⁴³⁰ BOA., DH.TMIK.M.. 8/7, (H. 13 Muharrem 1314 /M. 24 Haziran1896); BOA., DH.TMIK.M.. 8/74, (H. 19 Muharrem 1314 /M. 30 Haziran 1896).

⁴³¹ BOA., DH.TMIK.M.. 9/57, (H. 30 Muharrem 1314 /M. 30 Temmuz 1896).

Arusanlı Aşireti

İran'ın Arusanlı Aşireti bölgedeki en güçlü aşiretlendendi. Vahşi bir mizaca sahip bu aşireti dizginlemek ve cezalandırmak pek mümkün değildi. Eşkıyalığı meslek edindiğinden Osmanlı topraklarına bulduğu her fırsatta saldırmaktaydı. Osmanlı yerel yöneticileri bu aşirete karşı gerekli tedbirleri alıp cezalandırmak istemişse de iki nedenden dolayı temkinli davranmak zorunda kalmıştır. Birinci neden, iki devlet arasındaki olumlu ilişkilerin bozulmasından endişe duyulması; ikinci neden ise hudut bölgesinin en nüfuzlu aşiretlerinden olan Arusanlı Aşiretine, eşkıyalık hareketlerinden dolayı kendilerine verilecek herhangi bir cezada, aşiret intikam almak isteyip hududa saldırabilirdi.

1886 yılında İran'ın Arusanlı Aşireti, Osmanlı hududuna tecavüz ederek Saray Kazasına bağlı Takori Nahiyesi dahilinde çadır kurup yerleşik Osmanlı ahalisine zarar vermekteydi. Mahalli hükümet, bölgeden uzaklaştırılmaları için üzerlerine asker sevk etmişti. Kaza kaymakamı tarafından kaç defa uyarıldıkları halde buna pek kulak asmadıkları gibi içlerine gönderilen Zaptiye Çavuşu Mustafa Bey'i de kılıçla yaralayıp atını gasp etmişlerdi. Ancak Osmanlı askeri üzerlerine silahla ateş açınca Arusanlılar huduttan uzaklaşmışlardı. Bu mesele, sevk edilen askerin marifetiyle bertaraf olmuştu.⁴³²

İki sene sonra İran'ın Arusanlı Aşireti, yine hududu geçip Osmanlı ahalisinin ekinlerine zarar verip hayvanlarını katletmişti. Mahmudiye kazasına altı saat mesafedeki bir karyede bulunan piyade müfrezesi, Arusanlı eşkıyasını yakalamaya çalışmış ancak eşkıya silahla karşılık verince aralarında çatışma meydana gelmişti. Arusanlı eşkıyasının sayısı fazla olduğundan Osmanlı askeri bu çatışmada kayıplar verebilirdi. Bu endişeyle piyade müfrezesi eşkıyayla çatışmaya devam edememiştir. Bundan istifade eden eşkıya, karyeden yedi at gasp edip hududun karşı tarafına yani İran'a geçmişti.⁴³³

Bir yıl sonra Mayıs ayında, İran'ın Arusanlı Aşiretine mensup atlı sekiz eşkıya, Osmanlı hududuna tecavüzle İbkay nahiyesine bağlı Esviran karyesinin Muhtarını yaralayıp orada bulunan zabıtalardan birinin telef ettikten sonra tekrar İran'a firar etmişlerdi. Her

⁴³² BOA., Y..MTV. 23/9, (H. 02 Zilhicce 1303 / M. 1 Eylül 1886).

⁴³³ BOA., Y..PRK.ASK. 50/95, (H. 23 Muharrem 1306 / M. 29 Eylül 1888).

yıl bu gibi uygunsuz hareketlerde bulunan Arusanlı eşkıyasının zulmünden bezmiş olan Osmanlı aşireti, intikam almak için İran hududuna saldırma tasavvurunda bulunmuş ancak mahalli idareciler tarafından alınan tedbirler neticesinde aşiretler bu fikirden vazgeçirilmişti. Van Vilayetine göre, İran hükümeti eşkıya Arusanlı Aşireti ile ilgili bir teşebbüste bulunmazsa iki taraf aşiretleri arasında büyük bir hadise zuhur edeceği kesindi.⁴³⁴ Bunun üzerine İran hükümeti, bu hususta gerekenin yapılacağını sefaretler vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirmiştir.⁴³⁵

Her yıl hududu ihlal edip Osmanlı aşiretlerine saldırmayı alışkanlık haline getirmiş olan Arusanlı Aşiretine mensup bazı Kürtlerin, 1890 yılında hududu aşır Permeriç karyesine saldırma fikrinde olduklarına dair bir istihbarat alınmıştı. Permeriç karyesinde, İran'ın en güçlü aşiretlerinden biri olan Arusanlı Aşiretine karşı koyabilecek bir askeri kuvvet bulunmadığından karyeye asker sevki için Dördüncü Ordu Müşirinden izin istenilmişti.⁴³⁶ İran hükümetine bu mesele ilgili sefaretler vasıtasıyla tekrar tebligat gönderilmesine karar verilmişti. Fakat Osmanlı Devleti, bir çok kez İran'a gönderdiği tebligatlardan bir netice alamamıştı, çünkü İran Devleti tebaası olan Kürt aşiretleri tarafından işlenen suçları ve saldırıları kabul etmeyip çoğu zaman inkar etmiştir. Aşiretlerini bu gibi uygunsuz hareketlerden men etmek için de hiçbir tedbir almayan İran Devleti yüzünden her defasında Osmanlı Devleti hudutta bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır.⁴³⁷

1890 yılında İran'ın Arusanlı Aşiretinin geçmişte olduğu gibi yine gelip hudut üzerinde çadır kurmasından endişe duyan Van Vilayeti, İran memurlarına tebligat gönderilerek bu aşiretin huduttan uzaklaştırılmasını istemişti.⁴³⁸ Van Vilayeti endişelerinden haklı çıkmış, Maku Hakimi Timur Han'ın aşiretinden ve Arusanlı taifesinden Osman ve Abdi Şahin'in adamlarından birkaç atlı Bargerî kazasına tabi karye ahalisinin üzerine hücum ederek yüz kadar koyunu gasp edip götürmüşlerdi. Arusanlı Aşireti, her daim bu gibi hareketlere cüret ederek Osmanlı aşiretlerini kışkırtmaktaydı. İlerde Arusanlı Aşireti yüzünden iki taraf aşiretleri arasında bir çatışma çıkabilirdi. Van Vilayeti gasp

⁴³⁴ BOA., DH.MKT. 1631/87, (H. 27 Şevval 1306 /M. 26 Haziran 1889).

⁴³⁵ BOA., DH.MKT. 1650/24, (H. 24 Zilhicce 1306 /M. 21 Ağustos 1889).

⁴³⁶ BOA., Y..PRK.A.. 5/86, (H. 24 Zilkade 1307 / M. 12 Temmuz 1890).

⁴³⁷ BOA., Y..PRK.ASK. 62/17, (H. 24 Zilkade 1307 / M. 12 Temmuz 1890).

⁴³⁸ BOA., DH.MKT. 1751/48, (H. 28 Zilhicce 1307 / M. 15 Ağustos 1890).

edilen malların sahiplerine teslimi ve Arusanlıların tecavüzlerine meydan verilmemesi için icap eden İran memurlarına tebligat gönderilmesini istirham eylemiştir.⁴³⁹

Bir yıl sonra İran'ın Elné nahiyesi ağalarından Hasan Ağa ile Arusanlı Aşireti ahalisinden bazı kişiler silahlarıyla Van'ın Erihan karyesine hücum edip iki yüz koyun ile on atı gasp etmişlerdi. Osmanlı hükümeti Tahran Sefareti vasıtasıyla hadiseyi İran hükümetine bildirince hükümet, bu hususta gerekeni yapmış ve gasp edilen hayvanlar geri alarak sahiplerine iade etmiştir.⁴⁴⁰ Bu sefer İran hükümeti, bu konuda gereken hassasiyeti göstermiş gasp olunan malları iade etmişti. Ancak yine de Arusanlıları eşkıyalıktan vazgeçirmeleri mümkün olmamıştır. Her yıl bahar mevsiminde havalar ısındığında Arusanlı eşkıyası hududu tecavüzle Osmanlı ahalisine zarar vermekteydi.

1892 yılında İran'ın Arusanlı Aşiret eşkıyası, yeniden Osmanlı hududunu aşmış malları gasp ve nüfusu katletme gibi uygunsuz hareketlere cüret etmişlerdi. Bu gibi ahvaller hudut boyundaki iki taraf aşiretleri arasında çatışmaların zuhur etmesine sebep olacağından Osmanlı Devleti, Arusanlı Aşiretinin bu hallerden men edilmesi hususunda İran hükümetine tekrar bir yazı göndermiştir.⁴⁴¹

1893 yılında İran'ın Arusanlı Aşiretinin Keçilan muhtarı Hacı Ali ile yeğeni Mehmet'in akrabalarından on dört eşkıya, koyun tüccarı Mehmet Ağa'nın üç yüz koyununu ve altmış lirasını gasp etmişlerdi. Verilen malumat üzerine eşkıya takip edilmiş ancak gece İran'a kaçtıkları için yakalanmamışlardı. Tacirin çobanından da hayata olup olmadığına dair bir haber alınamamıştı. Van Valisi, gasp edilen malların geri alınması ve suçluların cezalandırılması hususunda İran hükümetine tebligat gönderilmesini hükümete arz etmişti.⁴⁴²

İran'ın Arusanlı Aşiretinin üç gün boyunca Mahmudiye kazasından üç yüz kırk üç koyun gasp edip Rumoğlu karyesinin muhtarını katlettikleri On Birinci Hamidiye Süvari Alay Kaymakamı İbrahim Bey tarafından vilayete bildirilmişti. Arusanlı Aşiretinin sürekli hududu tecavüz etmesi ve bu gibi gasp ve öldürme suçlarına cüret etmesi katiyen uygun olmadığından suçluların yakalanarak haklarında muamele-i

⁴³⁹ BOA., DH.MKT. 1757/9, (H. 17 Muharrem 1308 / M. 2 Eylül 1890).

⁴⁴⁰ BOA., DH.MKT. 1830/46, (H. 17 Ramazan 1308 / M. 26 Nisan 1891).

⁴⁴¹ BOA., Y..PRK.HR.. 16/22, (H. 12 Safer 1310 / M. 5 Eylül 1892).

⁴⁴² BOA., DH.MKT. 107/31, (H. 27 Muharrem 1311 / M. 10 Ağustos 1893).

kanuniyenin icrası hususunda icap edenlere tebligat gönderilmesi Van Vilayeti tarafından hükümete arz edilmişti (26 Eylül 1894).⁴⁴³ Van Vilayetinden gelen telgraf üzerine Hariciye Nazırı, Tahran Sefareti ve İran Sefaretine Arusanlı Aşiret eşkıyasının cezalandırılması hususunda tebligat göndermişti.⁴⁴⁴ İran Sefareti, lazım gelen makamlara yazı gönderildiğini bu konuda gerekenin yapılacağını Osmanlı hükümetine bildirmişti.⁴⁴⁵

İran'ın Arusanlı eşkıyası, bir yıl sonra Aralık ayında bu sefer hudut civarındaki Bargeri kazası dahilindeki Kuzarat adındaki Ermeni karyesine saldırmıştı. İki Ermeni'yi öldürüp bir Yezidi, bir Ermeni erkeğini, bir Kürdü ve bir Ermeni kadını yaralamışlardı. Karyenin bir mahallesinden de yetmiş hayvanı ve bazı eşyaları gasp edip savuşmuşlardı. Kazadan derhal karyeye zaptiyeler gönderilmişti. Kaza kaymakamının isteği üzerine Van merkezden dahi bir askeri müfreze olay yerine sevk edilmişti. İran'ın Şikak Aşireti'nin de Gevar⁴⁴⁶ kazasına saldıracağına dair bir istihbarat alınmıştı. Van'dan gelen şikâyetler üzerine derhal Hariciye Nezareti, Tahran ve İran sefirlerine tebligat göndererek gasp edilen eşya ve hayvanların iadesini, suçluların cezalandırılmasını ve bu gibi olayların önüne geçilmesini istemişti. Bunun üzerine İran hükümeti, Arusanlı Aşiretinin gasp ettiği malları onlardan geri almaları için hudut memurlarına gereken emiri verdiklerini, Şikak Aşiretinin de yapacağı saldırıyı engellediklerini ve hududun asayişine gereken itinaı gösterdiklerini Osmanlı hükümetine bildirmişlerdi.⁴⁴⁷

İran'ın Arusanlı ve Şikak aşiretleri, Van dahilindeki Ermeni köylerine saldırmakta ve ahaliden bazılarını öldürüp mallarını gasp etmekteydiler. Aşiret eşkıyaları, onlara engel olmak isteyen Osmanlı askerlerine de silahla ateş edip hududun öte tarafına firar etmekteydiler. Osmanlı askerleri bu silahlı eşkıyalara nasıl muamelede bulunacaklarını bilememişlerdi. Çünkü merkezi hükümet bu gibi tecavüz olaylarında asker ile aşiret arasında bir çatışma olmadan aşiret saldırılarının engellenmesini istemişti. Bölgedeki asker, silahları olan bu eşkıya aşiretlere ancak silahla karşı konulacağını, bu yüzden hükümetin askerin silah kullanmasına izin vermesini ya da tecavüzlerinin engellenmesi

⁴⁴³ BOA., DH.MKT. 290/23, s.1. (H. 02 Rebiülahir 1312 /M. 2 Ekim 1894).

⁴⁴⁴ BOA., DH.MKT. 290/23, s.4. (H. 02 Rebiülahir 1312 /M. 2 Ekim 1894).

⁴⁴⁵ BOA., DH.MKT. 290/23, s.3. (H. 02 Rebiülahir 1312 /M. 2 Ekim 1894).

⁴⁴⁶ Gevar; 1896 senesinde, bir kaza olarak Hakkari Sancağına Bağlıydı. Gevar kazasına bağlı nahiyeler şunlardı: Nefs-i Deyre kasabası, Dustakî, Pünyaneş, Bacerge, ve Avramar idi. Karaca, s. 161.

⁴⁴⁷ BOA, A.}MKT.MHM. 666/8, (H. 22 Cemazeyilahir 1313 / M. 10 Aralık 1895).

için İran'a tebligat gönderilmesini istemiştir.⁴⁴⁸ Askeriyenin de belirttiği üzere Arusanlı eşkıyasını, silah kullanmadan durdurmak pek kolay olmamıştır. Osmanlı askeri, Arusanlı eşkıyasını huduttan defetmeye çalışırken bazen silahla karşılık verdikleri için aralarında çatışmalar meydana gelmiş ve bu çatışmalarda Osmanlı askerinden yaralananlar ve hatta hayatını kaybedenler olmuştur.

1896 yılının Haziran ayında Van Vilayetinden gelen haberlere göre, İran'ın Arusanlı Aşireti, Mahmudiye kazasına saldırarak Takori Aşiretinin karyelerine hücum etmişlerdi. Takori karyesine yakın Göçgurban? karyesinde bulunan bir bölük süvari, onları durdurmak için Takori karyesine gitmişti. İran eşkıyası ile aralarında meydana gelen çatışmada bir yüzbaşı ile sekiz nefer yaralanmış ve dört nefer ölmüştü. Üç saat mesafedeki Saray'da bulunan iki bölük asker ile Saray kumandanı, çatışma yerine askerin imdadına yetişmişti. Kumandan, Arusanlıların bin kadar atlısına karşı koyabilecek askeri kuvvetin gönderilmesini istemiştir. Takori Aşiretinin karyesine sekiz saat mesafedeki Erçek'de bir bölük süvari asker ile on üç saat mesafedeki Elbak kazasında bulunan iki bölük piyade askerin hemen olay yerine sevki emredildiği gibi bir dağ topuyla bir taburun dahi o bölgeye hareket eylemesi istenilmişti. Beyazıt'taki Osmanlı askerinin de olay bölgesine gönderilmesi istirham edilmiştir.⁴⁴⁹ Van'ın Erciş kazası civarında gasp ve yağmada bulunan İran aşiretinin defî ve cezalandırılması için Saadetin Paşa'nın emri üzerine, Ertuş Aşiretinden yüz atlı o bölgeye sevk edilmişti.⁴⁵⁰ Gevar ile Mahmudiye kazaları hudutlarında her defasında meydana gelen ve defedilip uzaklaştırılan İran aşiretlerinin saldırıları, olay zamanı Van'dan İran'a firar etmiş olan Ermeniler ve Ermenilerin her türlü eşyayı İran'a götürmeleri ile ilgili tüm bilgiler çatışmada ölen Arusanlı Aşiret reisinin üzerinde çıkmıştı. Van'daki İran Şehbenderinin poliçesinde, İran Devleti'nin bu saldırılara izin verdiği ve Osmanlı hükümeti tarafından temin edilen asayişin devamından İran'ın hoşnut olmadığı belirtilmişti. (1 Temmuz 1896).⁴⁵¹

İran hükümetinin, hem İran eşkıyasının hem de Ermenilerin Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri saldırıları desteklediği, muhbirler tarafından da iddia edilmekteydi. Bu sefer gerek ölen Arusanlı Aşiret reisinin üzerinde çıkan bilgiler gerek İran

⁴⁴⁸ BOA, A.}MKT.MHM. 666/8, (H. 22 Cemazeyilahir 1313 / M. 10 Aralık 1895).

⁴⁴⁹ BOA., DH.TMIK.M.. 11/34, (H. 20 Safer 1314 /M. 31 Temmuz 1896).

⁴⁵⁰ BOA, Y..MTV. 143/67, (H. 20 Muharrem 1314 / M. 1 Temmuz 1896).

⁴⁵¹ BOA., DH.TMIK.M.. 11/34, (H. 20 Safer 1314 /M. 31 Temmuz 1896).

Şehbenderinin poliçesindeki bilgiler bu iddiaları destekler nitelikteydi. Ancak İran hükümeti bu iddiaları hiçbir zaman kabul etmemiş aksine Ermeniler konusunda Osmanlı Devleti'ne gereken desteği verdiğini beyan etmiştir.

1890'lı yıllarda hudut boyunda eşkıyalık hareketlerinin bir kat daha artmasının sebebi, İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin Ermeni meselesiyle yakından ilgilenmeleriydi. Avrupalı devletler, Kürtleri ve Ermenileri kışkırtarak Osmanlı topraklarında büyük bir kargaşa çıkarma ve bundan en iyi şekilde istifade etme emelindeydiler. İran aşiretlerinin hududu ihlal edip Gevran, Elbak ve Mahmudiye kazalarına girerek karyeleri yağmalamaları ve Osmanlı hududu dahilinde meydana gelen gasp ve yağma gibi uygunsuz hareketlerin de yabancıların eseri olduğu bilinmekteydi. Fakat Avrupa matbaalarında çıkan yazılarda bu gibi uygunsuz hareketlerin sorumlusu olarak Osmanlı aşiretleri gösterilmiştir. Kısa bir süre önce Van kasabasında ve çevresinde zuhura gelen karışıklıklar yine yabancıların tahriki ile meydana geldiği öğrenilmişti.⁴⁵²

1896 yılının Haziran ayında meydana gelen saldırılarda, hududa tecavüz edip cinayet ve gaspa cüret eden Arusanlı Aşiretinden on sekiz kişi, Saray kazasına gönderilmiş olan süvari bölükleri tarafından yakalanmıştı. Gasp ettikleri mallarla yakalanan bu on sekiz kişiden mallar alınıp mahalli hükümete teslim edilmişti. Aralık'tan bu yana bu eşkıya, Ermeni ve Müslüman köylerine saldırmakta gasp ve yağmada bulunmaktaydı. Bu aşiretin eşkıyalığından bezmiş olan Osmanlı yerel idarecileri, oldukça endişeliydi. Endişelendikleri husus ise, eğer Arusanlı Aşireti, saldırılarına devam ederse kendi idareleri altındaki bölge ahalisi, eşkıya aşiretten intikam almak isteyebilirdi. Böyle bir durumda Osmanlı askeri tarafından eşkıyanın takip edilip cezalandırılması gerekecekti. Askeri müdahale ise her iki devlet arasındaki dostane ilişkilere zarar verecekti.⁴⁵³

Arusanlı Aşireti gasp ve yağma için tekrar hududa saldırıp Başkale taraflarında gezinmekteydi. Yerel hükümet meydana gelecek herhangi bir saldırının önüne geçmek için gereken tedbirleri alarak aşireti uyarmıştı. İran aşiretinin bu yöndeki hareketleri, iki

⁴⁵² BOA., DH.TMIK.M.. 8/6, (H. 20 Muharrem 1314 /M. 1 Temmuz 1896).

⁴⁵³ BOA., A.}MKT.MHM. 668/4, s. 1,4,7,15 (H. 19 Muharrem, 1314 / M. 30 Haziran 1896).

devlet arasında mühim bir hadiseye sebep olacağından endişe duyulmuş, bundan dolayı derhal İran hükümetine tebligat gönderilmişti.⁴⁵⁴

Arusanlı Aşireti'nin Mahmudiye kazasında vuku bulan saldırıları üzerine gerek Arusanlı Aşiretinin gerek diğer İran aşiretlerinin Osmanlı topraklarına saldırımları uygun olmayacağından her ne tedbir lazımsa tamamen alınması ve uygulanması ve İran aşiretlerinin hududa saldırımlarına mahal verilmemesi hususları Dördüncü Ordu Müşiri ve Van Vilayetine tebliğ edilmişti.⁴⁵⁵

Van Vilayeti, merkezi hükümetten gelen İran aşiretlerinin Osmanlı topraklarında uzaklaştırılması ve asayişin yeniden temin edilmesi gibi emirler doğrultusunda bazı tedbirler almıştı. Tedbirler neticesinde Van Vilayeti dahilinde İran'ın Arusanlı Aşiretinden bir kişi dahi kalmamışsa da Arusanlılar hudut üzerinde çadır kurup oturmuşlardı. Bu Arusanlılar, İbkay nahiyesinde ikamet eden Osmanlı aşiretlerinden Haydaranlı Aşiretinin akrabaları olduklarından onlardan gördükleri müsaade ve davete binaen zararsızca hudutta oturmaktaydılar. Buna rağmen tedbir amaçlı huduttaki Arusanlıların karşısına bir tabur piyade ile iki bölük süvari Osmanlı askeri yerleştirilmişti. Eğer hududu geçmek isterlerse uzaklaştırılacaklardı. Beyazıt Sancağında bulunan süvarilerden bir kısmının İbkay üzerine sevki, Dördüncü Ordu Müşirinden istirham edilmişti. Ancak lüzum görülmediğinden asker sevkine izin verilmemişti. Arusanlıların Osmanlı topraklarına saldırımlarındaki nedenlerden biri, yakın zamanda yakalanıp tevkif edilen aşiretlerine mensup yirmi adamı hapisneden çıkarmaktı.⁴⁵⁶

Osmanlı hükümeti, İran Aşireti tarafından gerçekleştirilen bu saldırıların önlenmesi için İran hükümetine uyarıda bulunmuş ancak İran hükümeti bu hususta bir teşebbüste bulunmamış ve Tahran Sefareti vasıtasıyla yapılan müracaatlardan da bir netice alınamamıştı. Bu yüzden Van Valisi, İran hükümetinin bu aşiretin uygunsuz hareketlerine müsaade ettiğini ve göz yumduğunu düşünmekteydi.⁴⁵⁷ Arusanlılar, Mahmudiye kazasının hududundaki Takori nahiyesine saldırdıklarında İran'ın Mengaver nahiyesinde ikamet eden Cengiz Han Bey'in adamları da Gevar kazasındaki

⁴⁵⁴ BOA., A.}MKT.MHM. 668/4, s. 8,9 (H. 19 Muharrem, 1314 / M. 30 Haziran 1896).

⁴⁵⁵ BOA., DH.TMIK.M.. 12/41, s.5. (H. 08 Rebiülevvel 1314 / M. 17 Ağustos 1896).

⁴⁵⁶ BOA., DH.TMIK.M.. 12/41, s.3. (H. 08 Rebiülevvel 1314 / M. 17 Ağustos 1896).

⁴⁵⁷ BOA., DH.TMIK.M.. 12/41, s.1. (H. 08 Rebiülevvel 1314 / M. 17 Ağustos 1896).

bir karyeye saldırıp Nasturi milletinden birini öldürmüşlerdi. Eşkîya gaspa fırsat bulamadan kaçmak mecburiyetinde kalmış ancak bu esnada içlerinden biri yaralanmıştı. Van Valisi, İran nezdinde bir tedbir alınması için hükümete durumu arz etmişti. Hükümet ise Tahran sefareti vasıtasıyla durumu İran hükümetine bildirmişti. Ancak İran hükümeti, Arusanlı Aşireti tarafından yapıldığı iddia edilen saldırıların doğru olmadığını beyan etmişti.⁴⁵⁸ İran hükümetinin, ret ve inkar yoluyla olayların doğruluğunu kabul etmemesi Osmanlı hükümetini rahatsız etmiş ve İran'ın müsaadesiyle bu gibi eşkıyalık hareketlerinin meydana geldiğini düşündürmüştü.

Aynı tarihte, İran aşiretinden altmış kadar eşkıya da Gevar kazasının Zeril köyüne saldırıp sekiz yüz koyunu gasp etmiş ve iki kişiyi yaralamışlardı. Haber alınması üzerine takipleri için bölgeye hemen asker sevk edilmişti. Asker ile eşkıya arasında meydana gelen çatışmada eşkıyadan biri yaralanmış biri de ölmüştü. Eşkîya gasp ettiği koyunları ise İran'a götürmüştü. Durumdan haberdar edilen Dördüncü Ordu Müşiri, hududun emniyetine gereken dikkatin verilmesini ve İran eşkıyasının daha büyük vukuata sebebiyet vermemesi için gereken tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Eşkîya tarafından gasp edilip İran'a götürülen koyunların, Osmanlı memurlarına teslim edilmesi için de çalışmalara başlanmıştır.⁴⁵⁹ Tahran Sefareti, gasp edilen malların Osmanlı memurlarına teslim edilmesi için altmış eşkıyanın hangi aşirete mensup olduğu ve hangi tarihte Zeril köyüne saldırdığı ile ilgili bilgi istemişti.⁴⁶⁰

İran'ın Arusanlı Aşireti tarafından Osmanlı tebaasından gasp edilen malların sahiplerine iade edilmesi meselesiyle ilgilenen hudut boyundaki karma komisyon, kış ayı gelip çatmadan bir an evvel malların iade edilmesi için İran hükümetine telgrafla durumun bildirilmesi gerektiğini Osmanlı hükümetine bildirmişti.⁴⁶¹ Huduttaki karma komisyonun marifetiyle 1896 yılında İran aşiretleri tarafından Osmanlı aşiretlerinden gasp edilen mallar, onlardan geri alınarak sahiplerine teslim edilmişti. Bunun üzerine Van Valisi, hudut komisyonunda vazifeli Osmanlı heyetindeki memurların başarılı icraatlarından dolayı mükafatlandırılmaları gerektiğini merkezi hükümete bildirmişti. Van Valisine göre, Şemdinan ve Gevar kazalarında toplanan karma komisyonun Osmanlı heyeti başkanlığında bulunan Ahmet Hamdi Efendi ile heyet azalarından Hafif

⁴⁵⁸ BOA., DH.TMIK.M.. 13/49, (H. 24Rebiülevvel 1314 / M. 2 Eylül 1896).

⁴⁵⁹ BOA, BEO. 794/ 59506 (H. 03 Muharrem 1314 / M. 14 Haziran 1896).

⁴⁶⁰ BOA, BEO. 856/64178, (H. 18 Cemaziyelevvel 1314 / M. 25 Ekim 1896).

⁴⁶¹ BOA, DH.TMIK.M.. 23/18, (H. 18 Cemazeyilahir 1314 / M. 24 Kasım 1896).

Süvari Yirmi Birinci Alayı Kumandanı Kaymakam Mustafa ve Van Beşinci Alay Kumandanı Kaymakam Ali Beylerin memuriyetlerinin başlangıcından beri kendilerine verilen vazifeleri en iyi şekilde yerine getirmişlerdir. Osmanlı tebaasının hukukunu muhafaza edip gasp edilen malları İran aşiretlerinden geri almaya muvaffak olmuşlardır. Bu gibi mühim işlerde böyle muvaffakiyet gösterenleri mükafatlandırıp sevindirmek Osmanlı'nın şanıdır. Van Valisi, Hamdi Efendi'nin önceden sahip olduğu rütbesinin bir derece artırılmasını, Mustafa Bey'in üçüncü rütbeden Rütbe-i Osmani ve Ali Bey'e de Mecidiye nişan-ı zişanın ihsan edilmesini istirham eylemiştir.⁴⁶²

İki yıl sonra bu seferde hudut üzerindeki dinlendikleri yerden kışlaklarına dönmek üzere olan İran'ın Arusanlı Aşiretinden elli kişi, Mahmudiye kazasına tabi bir karyenin merasını basıp Çoban Yusuf'u öldürerek iki yüz elli koyunu gasp etmişlerdi. Mahmudiye Kaymakamı derhal durumu Van Vilayetine bildirince Van Valisi de merkezi hükümete telgraf göndermişti. Gasp edilen malların iade edilip suçluların da cezalandırılması için Hariciye Nezareti bu hususu Tahran Sefaretine bildirmişti.⁴⁶³ Arusanlı Aşiretine mensup eşkıya bin kişide olsa elli kişide olsa eşkıyalıktan vazgeçmemişlerdir. Arusanlılar, her yıl hududa yakın Osmanlı karyelerini basarak binlerce hayvanı gasp edip karyeleri yakıp yıkmışlardır.

Celâli Aşireti

Celâli Aşiretine bağlı bazı taifeler İran topraklarında yaşamakta olup İran Devleti'ne tabiydiler. Maku'nün batı taraflarında meraları bulunan Celâliler, yaklaşık sekiz yüz haneydi. Özellikle İran'ın Maku bölgesinde ikamet eden Celâli Aşiretine mensup bazı şakiler, Maku ve Ovacık hakimlerinin teşvik ve desteğiyle Osmanlı topraklarına geçip hudut bölgesindeki Osmanlı tebaası olan aşiretlerin mallarını gasp etmekteydiler. 1866 yılında İran'ın Celâli Aşireti, Osmanlı hududunu ihlal edip eşkıyalığa yeltendiğinde, Beyazıt taraflarında bulunan hudut memurları tarafından eşkıya hemen engellenmiş ve sınır dışı edilmişti. Ancak bir sene sonra Celâli Aşireti, yeniden hududa saldırıp Osmanlı ahalisine zarar vermişti. Erzurum Vilayeti, Celâli Aşiretinin bu hareketlerine artık bir son verilmesi için Maku Hakimi Serteb Hacı Mahmmud Han'dan yardım talep

⁴⁶² BOA, DH.TMIK.M.. 25/61, (H. 22 Recep 1314 / M. 27 Aralık 1896).

⁴⁶³ BOA, DH.TMIK.M.. 59/19, (H. 23 Rebiülahir 1316 / M. 10 Eylül 1898).

etmişti. Bu hususta İran tarafından gerekenin yapılması için Tahran ve Tebriz'de bulunan Osmanlı memurlarına dahi durum bildirilmişti.⁴⁶⁴

1890 yılında İran'ın Celâli Aşireti Osmanlı hududunu tecavüzle İbkay nahiyesinde eşkıyalık hareketlerinde bulunup İran'a geri dönmüştü. Celâli Aşiret eşkıyası, İran hükümet tarafından cezalandırılacaklarını anlayınca İran dahilindeki bir dağa saklanmışlardı. Maku Hakimi Timur Han'ın⁴⁶⁵ baskısıyla Celâliler dağdan inip Hangediği'ne gelmişlerdi. Ancak Timur Han'ın bu muamelesi pek de iyi niyete yorumlanmamıştı. Timur Han söylenenleri haklı çıkarmış dağdan indirdiği Celâliileri tekrar Osmanlı hududuna saldırmaları için toplamıştı. Maku hakiminin de hareketlerinden anlaşıldığı üzere aslında İran memurlarından aldıkları emir ve talimatla İran aşiretleri Osmanlı hududuna saldırma fikrindeydiler. Osmanlı hükümeti, İran memurlarının bu uygunsuz hareketleri, iki devlet arasında mevcut olan iyi ilişkilere zarar vereceğinden memurların ve aşiretlerin bu uygunsuz hareketlerden men edilip hudutta asayiş ve emniyetin yeniden tesis edilmesini İran Devleti'nden istemiştir. Osmanlı hükümeti, eğer bu hususta gereken yapılmaz ve hudut üzerinde tekrar bir hadise zuhur ederse bu duruma sebep olanların mesuliyeti daha şiddetli olacağını bildirmişti. İran'ın Celâli ve Arusanlı aşiretlerinin sebep oldukları sorunları müzakere etmek niyetiyle Bab-ı Ali'den bir memur, İran Sefirinin nezdine gitmişti. İran Sefiri, hudut üzerinde meydana gelen çatışmaların İran memurlarının müsamahasından ileri geldiğini kabul etmiş, Haydaranlı ve Celâli Aşiretleri arasında kırk-elli seneden beri devam bir kan davasının ortadan kaldırılması ve aralarında meydana gelen en son vukuatın tahkiki için Osmanlı ve İran devletleri tarafından birer memurun tayin edilmesi gerektiğini beyan etmişti. İran Sefirinin ifadesine karşılık Osmanlı memurunun cevabı ise, *"bu davanın katiyen hal ve faslı bizim tarafça dahi arzu edilmekte ise de bu husustan evvel yapılacak şey Arusanlılar ile Celâlilerin hudut üzerinde bulundurulmayıp İran Devleti'nin içerisine doğru uzaklaştırılmaları. Onlar hududa yakın kaldıkça kavgaların ardı arkası kesilmeyecektir. Bu durumda neticelendirilmesi arzu edilen davanın tasfiyesi bir kat daha müşkül olacaktır. Bizim tarafta hudutta*

⁴⁶⁴ BOA.,HR.TO., 494/129, (H. 23 Rebiülevvel 1284 / M.25. Temmuz 1867).

⁴⁶⁵ Maku Hakimi Timur Han , evlatları ve aşireti, Osmanlı topraklarında eşkıyalık yapmaya devam etmiştir. 1898 yılında Hamidiye On Altıncı Alay Binbaşısı Hasan Ağa'nın Beyazıt'tan gönderdiği beş öküzü, eşya ve silahı yolda İran'ın Celâli Aşiretinden Ahma ve oğlu Abdullah'ın adamları tarafından gasp edilmişti. Malları gasp eden bu kişilerin Maku kazasında Timur Han'ın oğlunun aşireti halkından oldukları Erciş Kaymakamlığı tarafından Van Vilayetine bildirilmişti. BOA, DH.TMIK.M.. 56/42, (H. 04 Rebiülevvel 1316 / M. 23 Temmuz 1898).

emniyet ve asayişin devam edebilmesi için gereken tedbir alınmıştır. İran tarafı dahi hududun muhafazasına itina göstermeli ve iki aşireti acilen içeri taraflara ve huduttan uzak yerlere sevk etmeli. Şayet gereken tedbirler alınmaz da o taraflarda bir hadise zuhur edecek olursa İran memurunun bundan mesul tutulması” olmuştur. İran Sefiri ile yapılan görüşme neticesinde iki taraf arasında uzlaşma sağlanmış ve İran Sefiri icap eden yerlere tebligat göndereceğini belirtmişti.⁴⁶⁶

İran Sefirinin marifetiyle İran hükümeti, lazım gelen yerlere tebligat göndererek Permeriç karyesine saldırma fikrinde olan Arusanlı Aşiretini bu fikrinden vazgeçirmiştir. Ayrıca Osmanlı ve İran devletleri tarafından tayin edilen memurların marifetiyle Haydaranlı ve Celâli Aşireti arasındaki husumet ve davaya son verilerek hudutta tekrar asayiş ve emniyet sağlanmıştı. İran hükümeti, bu kez Osmanlı hükümetinden gelen şikâyetleri dikkate almış gerekli yerlere tebligat göndererek iki devlet arasında aşiretlerden kaynaklanan sorunları bir şekilde tasfiye etmeye çalışmıştır.⁴⁶⁷

İran'ın Celâli Aşireti tarafından gasp olunan hayvan ve eşyalar geri alınarak sahiplerine teslim edilmişti. Van Alaybeyi ve Belediye Reisinin gayretleriyle yapılan müzakerelerin sonucunda Celâli Aşireti ile Haydaranlı Aşireti arasındaki düşmanlığa son verilmiş ve iki aşiret barıştırılmıştı.⁴⁶⁸ Van Alaybeyi ve Belediye Reisinin gayretleri takdire şayan görülmüş ve hükümet tarafından mükâfatlandırılmışlardı. Belediye Reisi Hüseyin Bey mirimiranlığa terfi ettirilmiş, Van Alaybeyi Reşit Bey'e ise nişan verilmişti.⁴⁶⁹

Yapılan müzakereler sonucunda Haydaranlı ve Celâli aşiretleri arasında tesis edilen barış kalıcı olamamış ve çatışmalar ilerleyen yıllarda devam etmiştir. Bunun üzerine İran ve Osmanlı Devleti kalıcı çözüm çabalarına girişmişti. Bu amaçla her iki devlet, İran aşiretlerinden Celâli Aşiretinin gasp ve hudut ihlallerini ve Haydaranlı Aşireti ile olan husumetlerinin araştırılmasını istemişlerdi. Bu iki aşiret arasındaki sorunlar ancak iki devlet arasında yapılacak olan daha ciddi ve planlı müzakereler ile çözülebilirdi. Fakat sorunlar bu iki aşiret ile sınırlı değildi. Bu yüzden Osmanlı-İran devletleri Azerbaycan, Kürdistan ve Luristan hudutlarında yaşayan aşiretler arasındaki husumetlerin tahkiki ve sorunların suhuletle çözülmesi için Osmanlı ve İran

⁴⁶⁶ BOA., Y..A...HUS. 236/104, (H. 29 Zilkade 1307 / M. 17 Temmuz 1890).

⁴⁶⁷ BOA., Y..A...HUS. 237/39, (H. 09 Zilhicce 1307 / M. 27 Temmuz 1890).

⁴⁶⁸ BOA., DH. MKT. 1756 /48, (H. 14 Muharrem 1308 / M. 30 Ağustos 1890).

⁴⁶⁹ BOA., DH. MKT., 1778/15, (H. 21 Rebiülevvel 1308 / M. 4 Kasım 1890).

memurlarından oluşan bir komisyonun oluşturulmasına karar vermişlerdi. İran hükümeti, Osmanlı Devleti komisyonun kurulmasında muvaffak olursa aynı şekilde İran Devleti'nin de muvaffak olacağını belirtmişti.⁴⁷⁰

Hemavend Aşireti

Hemavend Aşireti, eşkıyalığıyla ün salmış Kürt aşiretlerden biriydi. Osmanlı ve İran arasındaki anlaşmazlıklardan istifade ederek bir devletin topraklarından diğer devletin topraklarına firar edip durmuştur. Osmanlı tebaası olan Hemavend aşiret eşkıyası, yakalanacağı zaman İran topraklarına firar etmiş ve umduğu himaye ve desteği de İran Devleti'nden almıştır. İran hükümeti, Hemavend eşkıyasına bazı mühim vazifeler vererek onları Osmanlı hududuna yakın yerlere ikamet ettirmiştir. İki devlet arasındaki antlaşmaların hükmüne aykırı olduğu halde İran'ın bu şekilde Hemavend eşkıyasını hududa yakın yerlere iskan ettirmesinin altındaki temel neden, Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmaktı. Ancak Hemavend Aşiretinin asıl vatanı Kerkük-Süleymaniye⁴⁷¹ bölgesiydi.

Kerkük-Süleymaniye bölgesinin iki önemli aşiretlerinden olan Caf ve Hemavend aşiretleri 1850'ye kadar Baban Emirliğine bağlı olup bu tarihten sonra oluşan iktidar boşluğu, Caf Aşireti'ne göre daha küçük olmasına rağmen savaşçı bir aşiret olan Hemavend aşiretinin eşkıyalık yapmasına olanak sağlamıştır. Çiftçilik, ticaret gibi uğraş alanları olmayan bu aşiretin en temel geçim vasıtası, değişik bölgelerde sürekli olarak gerçekleştirdikleri gasp ve yağma hareketleri idi. Aşiretin birçok asayişsizliğe sebebiyet vermesinin mühim sebeplerinden biri de aşiretin farklı firkalarının, Musul bölgesindeki büyük şeyh ailelerinden olan Berzenci ve Talabanilerin arasındaki yıllardır süren rekabet de taraf tutmaları idi.⁴⁷²

⁴⁷⁰ BOA., MV. 60 /63, (H. 12 Cemazeyilevvel 1308 / M. 24 Aralık 1890).

⁴⁷¹ Süleymaniye Sancağına tabi Bazıyan kazasının idare merkezi olan ve Kerkük ile Süleymaniye arasında bulunan Çemçemal köyünde Hemavend aşireti ikamet etmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), s.28-34; Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s. 17.

⁴⁷² Gökhan Çetinsaya, "Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908", University of the Manchester, Department of Middle Eastern Studies, Manchester 1994, s.172-173; Süleyman Demirci- Fehminaz Çabuk; "Hemavend Kürt Eşkıyası: Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilayeti ve İran Topraklarındaki Eşkıyalık Faaliyetleri ve Sebep Oldukları Asayiş Problemlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916)", s.43; Hut, s.311-312.

1880 yılında Şeyhan'da bulunan Hemavendlilerin, Serpil'deki İran kumandanlarıyla dostane müzakerelere giriştikleri ve hatta aralarında bir takım hediyeler dahi alınıp verildiği öğrenilmişti. Alınan istihbarata göre Hemavendliler ailelerini İran'da saklayıp İran aşiretlerinden bazılarını kendi taraflarına çekerek Osmanlı topraklarına saldırmayı planlamaktaydılar. Yapacakları saldırıda dostane ilişkiler yürüttükleri İran askerinden dahi yardım alacaklardı. İran askeri, Hemavendlileri Osmanlı topraklarına kadar takip edecek ve bu şekilde Hemavendliler Osmanlı topraklarına girmiş olacaktı. İran askeri ise biz Hemavendlileri cezalandırmak için takip ettik diyecekti. Musul Vilayeti, İranlıların malum olan hallerine istinaden casuslardan alınan istihbaratın doğru olabileceğine ihtimal vermişti. Musul Vilayetinde asayiş bir dereceye kadar yoluna girmişti ve ilerisi içinde çaba sarf edilmekteydi. Fakat Hemavendliler tekrar Osmanlı topraklarına saldıracak olurlarsa ortalık yine karışacak takip ve cezalandırılmaları da kolay olmayacaktı. Osmanlı topraklarına geçişlerine mani olunması için durum Orduyu Hümayuna bildirilmişti. Harbiye Nezaretinden de gereken yerlere bu hususta emir verilmesi istenilmişti.⁴⁷³

Musul Valisine göre, Süleymaniye hudut taburunun nizam ve intizamı tamamen bozulmuştu. Şimdi ki hallerinden de bir fayda sağlanamıyordu ve ıslahları ise zaman alacaktı. Hem hazineyi bu gereksiz masraftan kurtarmak hem de Hemavend eşkıyasıyla İran aşiretlerinin bulunduğu hududu emniyet altına almak için Süleymaniye zaptiye taburunun lağvedilerek Yenişehir taraflarında olduğu gibi bir nizamiye taburuyla kalelerin muhafaza edilmesi daha uygun olacaktır. Musul Valisi bu husustaki görüş ve önerisini Osmanlı hükümetine bildirmişti. Harbiye Nezareti, Süleymaniye'deki hudut taburunun lağvedilip kalelerin bir nizamiye taburuyla muhafazasında bir sakınca görmemiş ve bu konuda gerekenin yapılacağını bildirmişti.⁴⁷⁴

⁴⁷³ BOA., Y..PRK.ASK. 5/49, (H. 23 Muharrem 1298 / M. 26 Aralık 1880).

⁴⁷⁴ BOA, Y..A...RES. 9/88, (H. 15 Rebiülevvel 1298 / M. 15 Şubat 1881).

Hemavend Aşiretinden şaki Civanmir⁴⁷⁵ Osmanlı tebaasından olup Musul'a tabi Bazıyan kazasında ikamet etmekteydi. Civanmir akrabalarıyla birlikte, ahalinin fukaranın malını gasp ve yağma etmek, tüccar ve kervanların yolunu kesmek ve cinayet gibi türlü eşkıyalık hareketlerinde bulunmaktaydı. Musul Vilayetinde eşkıyalığıyla nam salmış bir şaki olan Civanmir, hükümetin üzerine sevk ettiği askeri müfrezeyle baş edemeyeceğini anlayınca akrabalarıyla birlikte İran'a firar etmişti. Civanmir İran'da bir müddet kaldıktan sonra tekrar Osmanlı hükümetine dehalet etmiş ve eski topraklarına iskan edilmişti. Osmanlı topraklarına döndükten üç yıl sonra yine akrabalarıyla birlikte eşkıyalığa başlamışlardı. Hemavend eşkıyasının üzerine asker sevk edilmiş ve askeri kuvvet tarafından takip edildikleri zaman yine İran'a kaçmışlardı. İran hükümetine sığınmış olan Civanmir ve ailesi Kasr isimli yerde iskan edilmişlerdi. İskan oldukları yeri yeniden imar edip bir kale dahi inşa etmişlerdi. İran hükümeti, Civanmir'i binbaşılık rütbesi ile mükafatlandırıp İran hududu muhafızlığıyla vazifelendirmişti. Civanmir yine eşkıyalığa devam etmiş akrabalarından ve İran aşiretlerinden çeteler kurup Osmanlı hududuna tecavüzle ahali ve fukaranın malını gasp ve yağma ettirmişti. Civanmir'in çetesi, Osmanlı ahalisinden gasp ettikleri mallarla birlikte rahat bir şekilde İran'a dönmekteydiler. 1885 yılının Kasım ayında Bağdat'tan Dersaadet'te doğru gitmekte olan posta, Civanmir'in tertip edip gönderdiği eşkıya çetesi tarafından geceleyin baskına uğramış ve Posta muhafızlarından birisi maktul edilmişti ve daha sonra Osmanlı askeri tarafından takip olunan eşkıya alenen İran hududuna kaçmaya muvaffak olabilmişti. Osmanlı hükümeti iki devlet arasında bir sorun yaşanmasın diye hem askerin hem de aşiretlerin İran hududuna geçmelerine müsaade etmezken Civanmir ve onunla ittifak kuran İran aşiret eşkıyası Hanekin ve Salahiye kazaları dahilinde bulunan karyelerin ahalisine ait malları gasp edip rahat bir şekilde İran'a kaçıp Osmanlı askerinin takibinden kurtulabilmekteydi. Altıncı Orduyu Hümayun dairesindeki kayıtlara göre yaklaşık yirmi binden fazla firari asker vardı. Bunlar aşiretlerin arasında ve karyelerde saklanmaktaydılar. Buldukları bölgelerde arama yapıldığında ise bu firarilerden bazılarının İran hududunda bulunan Şaki Civanmir'in nezdine gitmiş olduğu

⁴⁷⁵ Soane'nin Süleymaniye'de yaptığı gözlem ve araştırmalara göre İran yönetiminde olan ve Kasr-i Şirin'e yakın topraklarda Civanmir Han'ın emrinde bazı Hemavendliler yaşamaktaydı. Civanmir asi bir eşkıyaydı, bölgede sürekli sorun çıkarmaktaydı. Fakat onu aramak, ele geçirmek mümkün olmamaktaydı. İran Devleti onun bu gücünü hakimiyeti altına almak istemiştir. Bu yüzden de kendisine İran hududunu koruması için her sene ödenecek belli miktar para teklif etmiştir. Civanmir teklifi kabul etmiş ve görevini tuzağa düşürülüp infaz edilene kadar devam ettirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ely Bannister Soane, *Report on the Sulaimania District of Kurdistan*, Revise: Meena, Review: Dr. Andrew Hyde, Kurdology Center, Sulaimani, 2008, s. 60-71.

bazılarının da Irak'ın başlıca en büyük aşiretlerinden olan Caf Aşiretinin arasında saklanmış olduğu öğrenilmekteydi. Bunlardan yakalanıp kayıt ve tahrir olanlar dahi bir müddet sonra firar etmekteydiler. Bir takımı silahsız firar edip aşiret arasında gizlenmekteydi, bir takımı da silahıyla firar edip silahını aşiret ve eşkıyaya bırakıp başka bir bölgeye kaçmaktaydı. Bazılarında silahlarıyla Hemavend eşkıyası veya Caf Aşireti arasına girip onlarla ittifak kurarak eşkıyalığa başlamaktaydı. Firarilerin yakalanması için hükümet vasıtasıyla gönderilen zabıta askeri ve redif yüzbaşları aşiretler tarafından saldırıya uğramaktaydı. Aşiretlerin nazarında Osmanlı askerinin hiçbir itibarı yoktu. Çünkü hükümet aşiretleri itaat altına almak için gereken ehemmiyeti gösteremediğinden bu da aşiretin şımarmasına neden olmuştur.⁴⁷⁶

Civanmir, 1885 senesinde yine Osmanlı hududunu ihlal edip Alioğlu Köyünün muhtarını katletmişti. Takip esnasında Civanmir namındaki şaki İran'a firar etmeyi başarabilmişti. İran Devleti'nden gördüğü himayeden dolayı İran topraklarında bir fenalıkta bulunmamış yalnız Osmanlı topraklarında eşkıyalık yapmıştır. Civanmir adlı eşkıya hakkında Cizre vilayetinden gelen şikâyet üzerine İstanbul'daki İran Elçiliğine gereken tebligatın gönderilmesi emri verilmiştir.⁴⁷⁷ Daha sonra İran ile arası bozulunca şaki Civanmir'in oğlu, Osmanlı topraklarına firar eder ve Osmanlı'ya sığınır. O da babası gibi hudutta rahat durmaz ve İran aşiretlerine saldırır. Aslında Hemavend aşiret eşkıyası bunu huy edinmişti. Ne zaman tabi olduğu devletle arası bozulsa, takibe uğrasa karşı devletin topraklarına sığınmaktaydı. Osmanlı ve İran devletlerin aşiret politikaları gereği aşiretlere bu denli müsamaha göstermesi aşiret eşkıyasına daha fazla cesaret vermiştir.⁴⁷⁸ Osmanlı himayesine geçen Civanmir'in oğlu da babası gibi hudutta rahat durmayıp İran kervanlarına saldırarak şikayetlere neden olmuştur.

İran'ın Ciran reisi Göktepeli Şeyh Sad, asıl ikamet yeri olan bölgeye döndüğü sırada meydana gelen saldırıdan dolayı İran'ın Sencabi ve Kalfati aşiretlerinden bir hayli kişi Luristan'da toplanıp Hanekin veya Süleymaniye bölgelerine saldıracakları haberi alınmıştı. Hudut üzerinde uygunsuz hareketlerin zuhuruna meydan vermemek üzere lüzum ettiği takdirde Hanekin'deki süvari alayından icap ettiği kadar askerin sevki için Serasker tarafından Altıncı Ordu Müşirine izin verilmişti. İki devlet arasındaki iyi

⁴⁷⁶ BOA., Y..PRK.ASK. 30/16, (H. 02 Rebiülevvel 1303 / M. 9 Aralık 1885).

⁴⁷⁷ BOA., Y.. A... HUS., 186/102, (H. 22 Rebiülevvel 1303 / M. 29 Aralık 1885).

⁴⁷⁸ BOA., DH. MKT., 64/51, (H. 27 Zilkade 1310 / M. 12 Haziran 1893).

ilişkilere zarar vereceğinden bu gibi uygunsuzluklara meydan verilmemesi ve acilen gerekenin yapılması için Osmanlı Hariciye Nezareti vasıtasıyla durum İran sefaretine bildirilmişti.⁴⁷⁹ İran sefaretine cevaben, “ Hemen gerekli makamlara durumun yazıldığı ve Luristan’da toplanan aşiretlerin de dağıtılacağı aşikar ise de Osmanlı topraklarına firar eden Civamir oğlu, Hanekin yolundan meşakkatle gelen İran’ın erzak ve tüccarlarının üzerine hücumla malları gasp etmek ve nüfusu katletmek gibi çeşitli suçlar işlemektedir. İran hükümeti, hududun emniyetini ortadan kaldıran bu eşkıyanın İran serhat memuruna teslim edilmesini ya da huduttan uzak bir bölgeye gönderilmesini istemişti. Uygunsuz hareketlerde bulunup hududun emniyet ve asayişini ihlal etmekte olan Civanmir oğlu ve maiyetindeki halkının huduttan uzaklaştırılıp cezalandırılmaları hususunda İran Hariciye Nazırı, telgraflar gönderip talepte bulunmuşsa da bir neticesi görülemedi. Eğer Sencabi ve Kalfati aşiretlerinin Hanekin ve Süleymaniye’ye saldırmak amacıyla toplandıkları doğru ise bu hususta yapılan şikâyetlerinden bir netice alamamalarından dolayı olması muhtemeldir.”⁴⁸⁰ İran hükümeti atlıların toplanma sebebinin Civanmir oğlunun hudut boylarındaki eşkıyalığı yüzünden olduğunu ifade etmiştir. Civanmir oğlunun hudut üzerinde asayişini ihlal etmemesi için gereken tedbirin alınması ve mevzu bahis olan şikâyetin doğruluğunun tahkik edilmesi gibi hususlar Musul Vilayetine yazılmıştı.⁴⁸¹

1887’de senesinde yine aynı şekilde İran’a firar eden Hemavend eşkıyası Osmanlı Devleti’ne sığınmak istemiştir. İran’a firar eden Hemavend reislerinden şaki Naki Kadir ile iki yüz kadar atlısı Osmanlı Devleti’ne sığınma arzusunda olduklarını Musul vilayetine bildirmişlerdi. Eşkıyanın dönme isteklerinde her ne kadar bir kötülük sezilse de Osmanlı Devleti’ne sığınanların geri çevrilmesi uygun olmayacağından eşkıyanın sığınma talebi kabul edilmiş ve asayişin bozulmaması için de bunların huduttan uzak bir yere iskanları uygun olacağı düşünülmüştü.⁴⁸²

İran tebaası olan Hemavend eşkıyası sık sık hududu geçip Osmanlı topraklarında eşkıyalık yapmaktaydı. 1889 yılında Hemavend Aşiret reislerinden Kamullah ve oğulları İran’ın Savuçbulak cihetinden Osmanlı Devleti’ne firar etmişlerdi. Yaklaşık on beş - yirmi kişi olan Hemavend eşkıyasıyla Vezne denilen yeri zapt eden Şaki Bayez ve

⁴⁷⁹ BOA., BEO. 1171/87770, (H. 16 Rebiülevvel 1316 / M. 4 Ağustos 1898).

⁴⁸⁰ BOA., BEO. 1185/88837, s.3. (H. 11 Rebiülahir 1316 / M. 29 Ağustos 1898).

⁴⁸¹ BOA., DH. MKT. 2180/38, (H. 08 Zilkade 1316 / M. 20 Mart 1899).

⁴⁸² Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525–1919), s.183–184.

kırk atlı birlikte Köysancak kazasına gelerek saldırıda ve zulümde bulunmuşlardı. Kadiriye tarikatının şeyhlerinden olan Abdulkadir ve arkadaşları, bu eşkıyanın zulümlerini anlatan ve yardım talebinde buldukları bir telgrafı hükümete göndermişlerdi.⁴⁸³

Eşkîyalık için hududu aşan İranlı aşiretler, ittifak kurarak birlikte hareket etmekteydiler. 1900 senesinde böyle bir olay gerçekleşmişti. İran'ın Gelever Aşiret reisi Davud Han topladığı, üç yüz kişiden oluşan atlılarıyla Mendeli kasabasına hücum etmişlerdi. İran'a firar eden Hemavend ve Davde aşiretlerinden de dört yüz atlının onlara katılmasıyla iş giderek büyümüştü. Bu yüzden Bağdat Valisi, asker sevki talebinde bulunmuştu. Osmanlı hükümeti durumu Altıncı Orduyu Hümayununa bildirmiş ve Hanekin süvari alayından yüz mevcutlu bir süvari asker kolu Mendeli'ye yardıma gönderilmişti.⁴⁸⁴ Osmanlı hükümeti derhal bu saldırıların durdurulması için İran hükümetine tebligat göndermiş ve Mendeli'ye gönderilen asker de geri çağırılmıştı.⁴⁸⁵

Herki Aşireti

1894 yılında İran'ın Herki Aşiretinden Hacı Ağa, İsa, İbrahim, Hacı Salih ve Cihangir isimli kişiler, Gevar'ın Debre? karyesine saldırıp ahalinin yüz elli koyununu gasp edip ahaliden bir kişiyi de öldürmüşlerdi. Herki Aşiretinden Bero isimli bir şakinin nezdinde olan bu suçluların yakalanıp haklarında gereken cezanın verilmesi ve gasp edilen koyunların iadesi için İran memurlarına tebligat gönderilmesi Van Vilayeti tarafından arz edilmiştir.⁴⁸⁶

Kandikanlı Aşireti

İran'ın Maku hükümetine tabi Kandikanlı Aşireti, İshak Paşa'nın öldürülmesi olayı üzerine Beyazıt taraflarına gelmişlerdi. Maku hakimi, bunları cezalandırmak maksadıyla asker toplamıştı. Beyazıt Mutasarrıflığından gelen bu haberler üzerine Bab-ı Ali, hem Tahran Sefareti hem de İran Sefareti vasıtasıyla İran hükümetine bu hususta tebligat göndermişti. Serasker vasıtasıyla da hududun bir karış toprağına dahi saldırılmaması ve

⁴⁸³ BOA., DH. MKT., 1660/143, (H. 29 Muharrem 1307 / M. 25 Eylül 1889).

⁴⁸⁴ BOA., BEO., 1526/114441, (H. 02 Rebiülahir 1318 / M. 30 Temmuz 1900).

⁴⁸⁵ BOA., BEO., 1527/114469, (H. 04 Rebiülahir 1318 / M. 1 Ağustos 1900).

⁴⁸⁶ BOA., DH.MKT. 258/6, (H. 05 Muharrem 1312 /M. 9 Temmuz 1894); BOA., DH.MKT. 263/40, (H. 18 Muharrem 1312 /M. 22 Temmuz 1894).

muhafazası için Dördüncü Ordu Müşirine de telgraf gönderilmişti. İran'a gönderilen tebligat üzerine, Maku hakimine Osmanlı hududuna saldırmaması için telgrafla emir gönderildiği ve uygunsuz bir olayın zuhur etmemesi için İshak Paşa'nın katilerinin bir an evvel yakalanarak İran'a teslim edilmeleri gibi hususlar İran Sadrazamı tarafından Osmanlı hükümetine bildirilmişti. Dördüncü Ordu Müşirinin tedbirleri neticesinde İranlı İshak Paşa'nın katilerinden ikisi yakalanmış ancak bir adamları Rusya'ya firar etmişti. Rusya'ya firar eden adamın yakalanması için icap edenlere tebligat gönderilmişti. Osmanlı hükümeti, bu hususta İran hükümetine yardım etmiş olduğu halde hudut üzerinde bulunan İran aşireti öteye beriye saldırmaktaydı. İran aşiretleri daha fazla zarar vermeden huduttan uzaklaştırmaları için İran'a tekrar tebligat gönderilmiştir.⁴⁸⁷

Maku Hakimi Timur Han, kardeşi İshak Paşa'nın öldürülmesinden dolayı askerle yine İran'ın Kandikanlı Aşiretinin üzerine gelmişti. Timur Han'ın saldırılarından dolayı Kandikanlı Aşiretinin Osmanlı topraklarına iltica etme ihtimali vardı. Dördüncü Ordu Müşiri, hududun muhafazası için talimatlar vermiş ve gerekli tedbirler Beyazıt Sancağı tarafından alınmış hududa asker sevk edilmişti. Eğer İranlılar hudutta Osmanlı topraklarına saldıracak olurlarsa Osmanlı askerine bunlara karşılık vererek gerekirse çatışmaya girmeleri emredilmiştir.⁴⁸⁸

Kardar Aşireti

1897 yılında İran'ın Kardar Aşiretinden Dervişkulu'nun oğlu yüz elli adamla beraber Bargerî Kazasının İbkay nahiyesine tabi Çelili ve Şeyh Şemuç köylerine hücum edip hayvanlarını gasp etmeleri üzerine Haydaranlı ve Musakanlı aşiretleri tarafından eşkıya takip edilmiş ve gasp edilen mallar geri alınmıştı. Ancak Kardar Aşireti tarafından atılan kurşunların isabet etmesi üzerine Haydaranlı ve Musakanlı aşiretlerinden altı kişi vefat etmişti. Bargerî Kaymakamlığı tarafından haber verilmesi üzerine bir daha bu gibi saldırılara meydan verilmemesi için hemen Erciş'te bulunan iki bölük süvari, İbkay nahiyesine sevk edilmişti.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ BOA, BEO. 405/30346, (H. 14 Zilkade 1311 / M. 19 Mayıs 1894); BOA., Y..MTV. 97/78, (H. 15 Zilhicce 1311 / M. 19 Haziran 1894).

⁴⁸⁸ BOA., Y..MTV. 96/17, (H. 17 Zilkade 1311/ M. 22 Mayıs 1894).

⁴⁸⁹ BOA, Y..PRK.ASK. 127/43, (H. 09 Muharrem 1315 / M. 10 Haziran 1897).

Bir yıl sonra İran'ın Peyderanlı, Kardar ve Celâli aşiretlerinden bazı kişiler, Van Vilayeti dahilindeki Makori nahiyesinin üç karyesine saldırıp ahalden beş kişiyi öldürmüş ve beş kişiyi de yaralamışlardı. Bu eşkıya takımı iki yüz on beş koyunu, bir martini tüfeği, bir çok mal ve eşya ile birlikte bir hayli çoluk çocuğu beraberlerinde alıp götürmüşlerdi. Osmanlı hükümeti, suçluların yakalanıp gasp edilen malların geri iadesi için Tahran Sefareti vasıtasıyla İran hükümetine tebligat göndermiştir. Hükümet gerekli yerlere tebligat gönderildiğini ve vilayetçe de gereken tedbirlerin alınmasını Van Vilayetine bildirmişti.⁴⁹⁰

İran'ın Mamedî ve Kardar taifeleri, daima hududa saldırıp bir çok karyenin malını ve eşyasını yağma ederek huduttaki ahaliye zarar vermekteydi. 1898 yılında Kardar ve Mamedî taifeleri yine Osmanlı hududuna geçip Hatıbabad karyesinin hayvanını gasp etmişlerdi. Eşkıya tarafından gasp edilen malları geri almak maksadıyla onları takibe çıkan Botani Aşiretinden bir kişi öldürülmüştü. Düzenin muhafazası için evvelkinden ziyade itina gösterilmesi emri Van Vilayeti tarafından verilmişti. Ancak Van Vilayeti, eğer İran aşiretleri saldırılarına devam ederlerse hudut üzerinde düzeni muhafaza etmek gittikçe zorlaşacağını hükümete bildirmişti.⁴⁹¹

Kelhur Aşireti

Yaklaşık on-on iki bin hane olan Kelhurlar, Zuhab'ın güneyinden Kirmanşah'ın Osmanlı Devleti ile sınır olan kesimine kadarki bölgelerde göçebe bir yaşam sürdürmekteydiler. 1894 yılında İran aşiretlerinden Kelhur Aşireti hududa saldırıp zaptiyeden birinin atını ve bir neferi öldürmüş ve malları gasp etmişti. Alınan tedbirler neticesinde Kelhur reisi gasp edilen malları iade edebilmişti. Ancak Basra Vilayeti, Kelhur Aşiretinin bu gibi saldırılardan men edilmesi için İran hükümetine durumun bildirilmesini arz etmişti. Basra'dan gelen telgraf üzerine Sadrazam, İran ve Tahran sefaretlarına tebligat gönderilmesi hususunu Hariciye Nezaretine yazmıştı.⁴⁹²

⁴⁹⁰ BOA, DH.TMIK.M.. 56/20, (H. 28 Safer 1316 / M. 18 Temmuz 1898); BOA, DH.TMIK.M.. 56/70, (H. 13 Rebiülevvel 1316 / M. 1 Ağustos 1898).

⁴⁹¹ BOA, DH.TMIK.M.. 56/33, s. 3. (H. 01 Rebiülevvel 1316 / M. 20 Temmuz 1898).

⁴⁹² BOA., Y..A...HUS. 292/163, (H. 30 Ramazan 1311 / M. 3 Mayıs 1894).

Menkur Aşireti

1898 yılında İran aşiretleri arasında meydana gelen kavgalardan dolayı İran'ın Menkur Aşireti hududun yakınlarındaki köylere gelmişti. Musul Vilayeti, Menkur aşiretinin derhal huduttan uzaklaştırılması gerektiğini düşünmekteydi, çünkü Menkur aşireti uzaklaştırılmazsa hadise büyüyebilir ve öteden beri Pişterliler ile düşmanlıkları olan Osmanlı aşiretleri de olaya iştirak edebilirdi. Osmanlı Devleti, İran aşiretlerinin dağıtılması için İran Sefaretine tebligat göndermiştir. Hükümet, Osmanlı aşiretlerinin bu olaya iştirak etmemeleri için gerekenin yapılmasını istemiş ve eğer iştirak edecek olurlar ise o vakit askeriyece lazım gelen tedbirlerin alınarak asayişin muhafaza edilmesi hususunu Altıncı Ordu'ya tebliğ etmiştir.⁴⁹³

Sekevend Aşireti

1893 yılında İran'ın Sekevend Aşireti ümerasından Kerim, Fazıl ve Hasan Hanlar beraberlerindeki atlılar ile hudut boyuna hayvanlarına otlatmaya giden Ben-i Lam Aşiretine tabi Cenane fırkasının üzerine hücum edip değeri yirmi bin liraya yakın olduğu tahmin edilen hayvanı gasp ederek İran topraklarına götürmüşlerdi. Osmanlı hükümetinin şikâyeti üzerine İran hükümeti, gasp olunan hayvanın geri alınıp iadesi için bölgeye bir memur gönderdiğini bildirmişti. Basra Vilayeti, Sekevend Aşireti tarafından vuku bulan bu saldırının aslında Eylül ayında vuku bulan saldırılarından başka olduğunu belirterek İran'ın Sekevend Aşiretinin hudut üzerinde bu gibi gasp olaylarına devam edeceğinden endişe duyduğundan hükümetten gasp edilen malların iadesi ve suçluların cezalandırılması için İran'a tebligat göndermesini istemiştir. Gaspa uğrayan Kut'ül Amare Sancağı ahalisi de uğradıkları zarar ve ziyandan dolayı perişan olacaklarını dile getirip gasp edilen malların iadesini talep ettikleri iki telgrafi hükümete göndermişlerdi.⁴⁹⁴

Basra'dan gelen bu şikâyetler üzerine Osmanlı hükümeti, İran aşiretleri tarafından vukua gelen saldırıların men edilip gerekli tedbirin alınması hususunda Seraskere ve Bağdat Vilayetine gerekli emirleri vermişti.⁴⁹⁵ İran hükümeti malların iade edileceğini

⁴⁹³ BOA, İ.HUS. 64/5, (H. 04 Zilhicce 1315 / M. 26 Nisan 1898).

⁴⁹⁴ BOA., DH.MKT. 2055/88, (H. 08 Şaban 1310 / M. 25 Şubat 1893).

⁴⁹⁵ BOA., BEO. 157/11721, (H. 02 Şaban 1310 / M. 19 Şubat 1893); BOA., BEO. 157/11722, (H. 02 Şaban 1310 / M. 19 Şubat 1893).

bildirilmesi üzerine Osmanlı hükümeti, gasp edilen malların alım ve teslimi için gönderilecek olan Osmanlı memurunun nereye ve kimin nezdine gitmesi gerektiğini İran Sefaretine sual etmişti.⁴⁹⁶

Şikak Aşireti

Güney Azerbaycan'ın en kalabalık aşiretlerinden olan Şikak Aşiretinin Timur tarafından bu bölgeye getirildiği rivayet edilmektedir. Şikaklılar, İran'da Urmiye, Selmas bölgelerinde ve Somay Kazasında, Osmanlı Devleti'nde ise Elbak Kazası ve civarında ikamet etmekteydiler. Şikak Aşireti, İran hükümetine vergi ve asker vermek istemediği için bir çok kez yönetime karşı ayaklanmıştır. İran hükümeti, bu aşireti itaat altına alabilmek ve dizginleyebilmek için üzerlerine birkaç defa asker sevk etmiştir. Şikak ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırıldığı zaman ahali korkuya kapılarak Osmanlı hududuna kaçmaktaydı.⁴⁹⁷ Şikak ağaları İran mahalli idarecilerden baskı gördüklerinde Osmanlı Devleti'ne iltica ve dehalet talebinde bulunmaktaydılar. Şikak Aşiret ağalarından Ali Han, eşkıyalık yaparak huduttaki Osmanlı ve İran ahalisine zulüm eden bir şakiydi. İki devlete de aynı şekilde rahatsızlık vermiş ve bir çok kez takibe uğramıştır.

1868 yılında İran'ın Şikak Aşiret reisi Ali Ağa, dört yüz kadar adamla Van Sancağına tabi Elbak kazasındaki Alşi isimli karyeyi basıp karye ahalsinin eşyasını hayvanını gasp ve yağma etmek dışında iki kız çocuğundan birini öldürüp birini de yaralamışlardı. Van Vilayeti, gasp edilen malların iadesini ve ölenlerin diyetinin tahsil edilmesini talep etmişti. Bunun üzerine Gasp edilen malların iadesi ve maktullün diyetinin tahsil edilmesi hakkında İran Sefaretine de tebligat gönderilmişti.⁴⁹⁸

1892 yılında İran Şikak eşkıyasından Ali Han oğlu Mehmet Ağa'nın Elbak kazasındaki

⁴⁹⁶ BOA., BEO. 167/12503, (H. 19 Cemazeyilahir 1310 /M. 8 Ocak 1893).

⁴⁹⁷ İran askerinin Osmanlı hududundaki Baçerki karyesine iki saat mesafe uzaklığındaki İran karyelerine geldikleri haberi alınmıştı. Van Valisi, Gevar'da bulunan merkez tabur ağası vasıtasıyla İran askerinin hangi amaçla Osmanlı hududunun bu kadar yakınına geldiğini öğrenmeye çalışmıştır. Emir Toman'ın kumandası altında bulunan İran askerinin yanlarında bir iki top ile birlikte Elbak hududu yakınlarındaki Şikak Aşiretinin ikamet ettiği bölgeye aşireti ıslah ve terbiye etmek emeliyle gelmekte oldukları öğrenilmişti. Elbak kaymakamlığına göre İran askeri, aşiretin üzerine gelirse korkuya kapılan aşiret Osmanlı topraklarına kaçabilirdi. Bu endişeyle Van Valisi durumu Osmanlı hükümetine arz etmişti. Osmanlı hükümeti, İran aşiretinin her ne gerekçeyle olursa olsun Osmanlı hududuna geçmelerine müsaade edilmemesi hususunu İran Sefaretine bildirmiştir. BOA., Y..A...HUS. 265/163, (H. 24 Rebiülevvel 1310 / M. 16 Ekim 1892).

⁴⁹⁸ BOA., A.}MKT.MHM. 409/53, (H. 11 Safer 1285/ M. 3 Haziran 1868).

karyeleri basıp gasp ve yağmada bulunma fikrinde olduğu ve Osmanlı aşiretleri ile çatışmaya girme tasavvurunda olduğu öğrenilmişti. Böyle bir saldırıya meydan vermemek üzere Şikefti Aşireti cihetine bir müfreze askerin sevkine emir verilmesi talep edilmişti.⁴⁹⁹ Van Vilayeti tarafından talep edilen asker sevki Serasker makamına yazılması üzerine Serasker Başkale'de bulunan Osmanlı askerinden bir miktarının oraya sevki için kumandanlığa emir vermişti. Ancak asker sevkine gerek kalmamıştı, çünkü Mehmet Ağa ve eşkıya takımı İran'daki Kardar Aşiretiyle çatışmaya girdiğinden Osmanlı topraklarına yapacağı saldırıyı ertelemek mecburiyetinde kalmıştı. Şimdilik Elbak kazasına asker sevkine gerek kalmadığı vilayet tarafından hükümete bildirilmişti.⁵⁰⁰

Aynı yıl İran'ın Somay kazasında ikamet eden Şikak Aşireti halkından Ali Han'ın oğlu Timur Han'ın adamlarından Mirza Mehmet beraberindeki dokuz atlı ile Hakkari Sancağındaki Çelik Ulya ve Sufla karyeleri ahalisinden Hamidiye Alaylarına mensup olanların yirmi üç atını gasp etmişlerdi. Eşkıya arkalarından gelen bir neferi öldürüp birini de yaralamışlardı. Van Vilayeti hayvanların geri alınarak sahiplerine iade edilmesini ve suçluların cezalandırılmasını istemiştir.⁵⁰¹

1893 yılında İran'ın Şikak Aşiret eşkıyasından on kişi, Kürekdize karyesindeki Nasturilerin yaylada bulunan koyun sürülerinin üzerine hücum ederek beş yüz otuz yedi koyunu gasp edip götürmüşlerdi. Şikak eşkıyası serbest bir şekilde hududu geçip hudut boyundaki ahaliye zarar vermekteydi. Hakkari Mutasarrıfı, eğer gasp edilen bu mallar iade edilmez ve suçlular cezalandırılmazsa ahalinin perişan bir halde buraları terk edeceğini bildirmişti. Van Valisi, İran'ın Şikak Aşireti yüzünden buradaki ahalinin emniyet ve huzuru kalmadığından gasp olunan malların eksiksiz iade edilmesi, suçluların hakkında gereken muamelenin yapılması ve bu gibi olayların tekrar etmemesi için İran memurlarına gereken talimatın verilmesini istemiştir.⁵⁰²

Yukarıdaki vakadan yaklaşık bir yıl sonra, İran'ın Şikak Aşiretine mensup Samedi taifesi ile Osmanlı'nın Şikak Aşiretine mensup Merziki taifesi arasında gasp meselesinden dolayı çatışma meydana gelmişti. Çatışmada iki taifeden de bazı kişiler

⁴⁹⁹ BOA., DH.MKT. 1917/72, (H. 01 Recep 1309 /M. 31 Ocak 1892).

⁵⁰⁰ BOA., DH.MKT. 1926/39, (H. 25 Recep 1309 /M. 24 Şubat 1892).

⁵⁰¹ BOA., DH.MKT. 1972/30, (H. 20 Zilhicce 1309 / M. 16 Temmuz 1892).

⁵⁰² BOA., DH.MKT. 152/7, (H. 07 Rebiülahir 1311 / M. 18 Ekim 1893).

yaralanmıştı. Çatışmanın tekrar etmemesi için Hanesor bölgesine gönderilen zabıtalara takviye kuvvet olarak bir müfrezenin daha sevki gerekli görülmüştü. Bunun üzerine Van Vilayeti, asker talebini hükümete bildirmiştir (19 Temmuz 1894).⁵⁰³ Her iki devletinde topraklarında Şikak aşiretine mensup taifeler ikamet etmekteydi. Ancak bu taifeler arasında bazı nedenlerden dolayı düşmanlık vardı. Şikak taifeleri arasındaki anlaşmazlık yüzünden hudut ihlal edilmekte karyelere hücum edilmekteydi.

İran'ın Arusanlı aşireti gibi Şikak Aşireti de hududu ihlal edip hayvanlarını Osmanlı topraklarında otlatmaktaydı. Osmanlı mahalli idareciler, bu İranlı aşiretler yüzünden Osmanlı ahalisinin zarara uğramasını istememekteydi. Böyle bir durum da hemen üzerlerine asker sevk edilerek huduttan defedilmekteydiler.1895 yılında İran'ın Şikak Aşiretinden Hanare taifesi Osmanlı topraklarına geçerek hayvanlarını otlatmışlardı. Hudut bölgesinden geri çekilmeleri için yapılan uyarıları dikkate almadıkları gibi ilerlemeye de devam etmişlerdi. Söz dinlememeleri üzerine huduttan çıkarılmaları için zabıtalara gönderilmişti. Hanare taifesi, kendilerini huduttan uzaklaştırmakla vazifeli Osmanlı zabıtalara ateş etmeye başlayınca aralarında çatışma meydana gelmişti. Çatışmada Osmanlı zabıtalarda herhangi bir ölüm ve yaralanma olmamış ve taife huduttan geri çekilmişti. Ancak bunlar takviye kuvvet toplayarak tekrar intikam alma niyetiyle hududu geçip Osmanlı askerine saldırabilirdi.⁵⁰⁴ Böyle bir saldırı ihtimalini göz önünde bulunduran Baçerki nahiyesinde bulunan müfreze yüzbaşısı, durumdan yerel askeri ve idari birimleri haberdar etmesi üzerine merkezi ve yerel hükümet, hemen gereken tedbirleri almışlardı. Gevar kazasında icap eden noktalara asker sevk yapılmış ve Şikak Aşireti'ni hudut ihlalinden men etmek gayesiyle Tahran ve İran sefaretları de durumdan haberdar edilmişti.⁵⁰⁵

1897 yılının Eylül ayının birinci gecesi İran'ın Şikak Aşiretinin Görgili taifesinden yetmiş kadar süvari Gevar Kazasının Vezirabad karyesine saldırıp ahaliden üç kişiyi yaralamış ve beş yüz koyunu gasp etmişlerdi. Bölgeye yakın olan Dostki nahiyesinden Tahir Ağa,⁵⁰⁶ beş adamıyla birlikte eşkıya ile çatışmaya girmiş ve çatışma esnasında iki

⁵⁰³ BOA., DH.MKT. 262/69, (H. 15 Muharrem 1312 /M. 19 Temmuz 1894).

⁵⁰⁴ BOA., BEO, 642/48104, (H. 26 Zilhicce 1312 / M. 20 Haziran 1895).

⁵⁰⁵ BOA., Y.A.HUS, 330/135 ((H. 26 Zilhicce 1312 / M. 20 Haziran 1895); BEO, 642/48104, (H. 26 Zilhicce 1312 / M. 20 Haziran 1895).

⁵⁰⁶ Dostki Aşiret reisi Tahir Ağa, İran eşkıyası tarafından gasp edilen hayvanı geri alması ve eşkıyanın takibi hususunda gösterdiği gayret ve hüsnü hizmetten dolayı Hakkari Mutasarrıfı mükafatlandırılmasını istemişti. Bunun üzerine Van Vilayeti, Tahir Ağa'nın beşinci rütbeden

adamı öldürülmüş ikisi de yaralanmıştı. Eşkîyanın takibi için bir müfreze ve zabıta memuru sevk edilmişse de gasp olunan mallar geri alınamamıştı. Van Vilayeti, suçluların yakalanıp malların geri alınması ve iade edilmesi hususunda merkezi hükümete telgraf göndermişti.⁵⁰⁷

Osmanlı hükümeti, İran hükümetine tabi gerek Ermeni gerek eşkıya aşiretler tarafından Osmanlı aşiretlerine yönelik saldırı ve gaspların önlenmesi için defalarca İran hükümetine uyarıda bulunmuştu. Ancak bu konuda İran hükümeti nezdindeki teşebbüslerden bir netice alınamamıştı. İran hükümetine bu meseleler ile ilgili gönderilen tebligatlardan bir sonuç alınmadığından Hariciye Nazırı, İran'ın Şikak Aşireti tarafından vukua gelen gasp ve katl meselesinde bu sefer ne yapılması gerektiğini hükümete sual etmişti. Hükümet, bu hususta Hariciye nezaretine düşen vazifenin tekrar Tahran ve İran sefaretleri vasıtasıyla İran hükümetine eşkıya aşiretleri meselesinde bir teşebbüste bulunmaları için tebligat göndermek olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu sefer de İran nezdinde bir teşebbüs olmazsa gerekli tedbirler Osmanlı hükümetince alınması icap edeceği belirtilmişti. İran hükümetinin, eşkıya Ermeni ve aşiretlere karşı bir önlem almamasının nedeni aslında onların Osmanlı topraklarında meydana getirdikleri karışıklığı destekliyor olmasıydı. Osmanlı hükümetinin İran hükümeti ile ilgili bu düşüncesini destekleyen bazı olaylar mevcuttu. İran'ın Maku hükümetine tabi Bebecik? isimli karye ve kilisesinde dört bin Ermeni fedaisi toplanmış ve her gece bin kadar adam kilise civarında dolaşmakta oldukları ve kilisedeki fedailerin reislerinden biri üç silahlı adamıyla, Maku hakiminin çadırına gidip hüsnü kabul görmüştü. Hatta Ermeni reis, mavi renkli büyük ve küçük iki bilet verip dört ambar zahire almış ve yakın zamanda Maku hakimi, Rusya'dan kendisine gelmiş olan sekiz yük sürmeli fişeği fedailere göndermişti. Bu Ermeni fedailerin maksatları aslında Van ve Beyazıt cihetlerine saldırmak olduğu Beyazıt Mutasarrıflığından bildirilmişti. İran memurlarından Sirecüsultan'ın nezdine gelen bir çok Ermeni'yi hudut üzerindeki köylere kabul ettiğine dair bir mektup alınmıştı. Alınan bu haberlere bakıldığında

---

Mecidiye nişan-ı zîşan ile taltifini hükümetten talep etmiştir. BOA., DH.TMIK.M.. 69/66, (H. 28 Zilhicce 1316 / M. 9 Mayıs 1899).

⁵⁰⁷ BOA., DH.TMIK.M.. 39/38, s.6. (H. 21 Rebiülahir 1315 / M. 19 Eylül 1897).

Ermeni fesatçılarıyla İran'ın eşkıya aşiretlerine karşı İran hükümeti tarafından neden bir tedbir alınmadığı aşıkardı.⁵⁰⁸

1897 yılında İran hükümeti, Hoy ve Selmas şebenderliği vasıtasıyla Osmanlı aşiretleri ilgili bazı şikâyetlerini Osmanlı hükümetine iletmişti. İran hükümetinin iddialarına göre, Osmanlı aşiretleri her gün Hoy ve Selmas köylerine saldırmakta, gasp ve yağmada bulunup nüfusu katletmekteydiler. Ayrıca hudut üzerindeki Hamidiye Alay reislerinin birleşip Hoy'a tabi Sakinabad nahiyesine saldıracaklarına dair bir de istihbarat alınmıştı. İran hükümeti, gasp edilen malların iade edilmesini ve öldürülenlerin diyetlerinin temin edilmesini istemiştir. Van Vilayeti, İran hükümeti tarafından, Osmanlı aşiretleri ve Hamidiye Alayları aleyhinde öne sürülen bu iddiaların asılsız olduğunu ifade etmiştir. İddia edilenin aksine Osmanlı aşiretlerinin bir ferdi dahi herhangi bir saldırıda bulunmamıştır. Bilakis İran tabiiyetinden Şikak Aşiretinin Mamend taifesi ile diğer bazı aşiretler, iki sene zarfında Hakkari dahilinde bulunan birçok köye saldırmış, hayvan ve eşyaları gasp etmişlerdi. Yüz elli kadar İran eşkıyası, Elbak kazasına tabi bir köye saldırıp iki yüz yetmiş dört koyun gasp edip götürdükleri esnada Erciş noktasında bulunan Hamidiye süvari müfrezesi tarafından takip edilerek mallar onlardan geri alınmıştı. Gevar'a saldıran İran eşkıyası ise kurşunla bir adamı gözünden yaralamıştı. Şimdiye kadar Van Vilayeti tarafından, İran memurlarına edilen bu şikâyetlerin hiç birinden bir netice alınamamıştı. Van Vilayeti, Hamidiye Alay reislerinin, İran köylerine saldırma gibi bir düşüncelerinin olmadığını ve bu taraftan birileri İran taraflarından bir şey gasp edip getirmişse, derhal gasp olunan malların müracaat eden sahiplerine geri teslim edileceğini belirtmiştir. Ayrıca Van Vilayeti, Osmanlı topraklarından gasp edilen malların iadesi ve öldürülenlerin diyetlerinin temin edilmesi gibi daha önce de İran memurlarına bildirilen bu hususlara bakılmasını talep etmiştir.⁵⁰⁹

1898 yılında İran'ın Somay nahiyesinde ikamet eden Şikak Aşiretine mensup Ali'nin adamları, Elbak'ın Takorabad karyesinden üç yüz koyun ile yüz kuruş değerindeki eşyaları gasp etmişlerdi. Hakkari Mutasarrıflığı, gasp edilen koyun ve eşyaların iade

⁵⁰⁸ BOA, DH.TMIK.M.. 39/38, s.2. (H. 21 Rebiülahir 1315 / M. 19 Eylül 1897).

⁵⁰⁹ BOA, DH.TMIK.M.. 40/33, (H. 07 Cemaziyelevvel 1315 / M. 4 Ekim 1897).

edilmesi için Van Vilayetine durumu bildirmişti. Hariciye Nazırı, eşyaların iadesi için Tahran Sefaretine gereken talimatın verileceğini arz etmişti.⁵¹⁰

1898 yılında bu sefer İran'ın Şikak Aşireti ve Şikak Aşiretinin Mamedî ve Kurilî kabilelerine mensup eşkıya, Osmanlı karyelerine saldırıp bir hayli hayvan gasp etmişlerdi. İran aşiret eşkıyası tarafından Osmanlı karyelerine yapılan baskın ve gasplar: İran'ın Mamedî kabilesinden Mustafa, Hızır, Mirza ve Derviş ve beraberlerindeki adamları, Gevar'a tabi bir karyeyi basıp beş yüz hayvan gasp etmişlerdi (2 Ekim 1898). İran'ın Şikak aşireti eşkıyasından Aziz oğulları Ömer ve Ozo?, otuz kadar adamla birlikte Nurdüz nahiyesine bağlı üç karyeden bin iki yüz yetmiş hayvan gasp etmişlerdi (17 Ekim 1898). İran'ın Şikak Aşiretine mensup Mamedî kabilesinden Musto,⁵¹¹ Ali ve Çetko, Gevar kazasına tabi Naçerki nahiyesi karyelerinden dört yüz seksen hayvan gasp etmişlerdi (19 Ekim 1898). İran'ın Şikak Aşiretinin Kurilî kabilesinden Hacı, Cafer ve beraberindekiler, Elbak kazasına tabi bir karyeden üç yüz hayvan gasp etmişlerdi (19 Ekim 1898). Hakkari Mutasarrıfından gelen bu şikâyetleri Van Valisi, Osmanlı hükümetine bildirmişti. Osmanlı hükümeti, suçluların yakalanıp cezalandırılması, gasp edilen malların iadesi ve bir daha bu gibi eşkıya olaylarının tekrarlanmaması için Tahran Sefareti vasıtasıyla İran hükümetine durumu bildirmişti. İran hükümeti, gasp edilen malların iadesi hususunda komisyon reisine durumu bildirmiş ve Osmanlı ve İran memurların müşterek bir çalışmayla bu meseleyi halletmeleri için aynı şekilde Osmanlı memurlarına da durumun bildirilmesini istemiştir. İran hükümetinin talebi üzerine Tebriz Şehbenderi vasıtasıyla Hakkari Sancağından gasp edilen malların geri alınması için memur olarak İsmail Efendi, Hoy'a gönderilmişti.⁵¹²

Bir sene sonra İran'ın Şikak Aşiretine mensup Hazri? taifesi eşkıyasından sekiz kişi, Sarı karyesinden elli koyunu gasp edip Kelo namında birini de yaralamışlardı. Bir diğer olay ise, İran cihetinde hudut civarında Seydo? isimli bölgede Ömer Ağa, Timur oğlu İsa ve bir hayli Şikaklının toplanarak Seydo nahiyesi karyelerini yağma etme emelinde

⁵¹⁰ BOA, DH.TMIK.M.. 60/58, (H. 22 Cemaziyelevvel 1316 / M. 8 Ekim 1898).

⁵¹¹ Aynı yıl Hakkari Sancağı dahilindeki İrankanî karyesinden Keşiş Abraham'ın hayvanı ve eşyası İran'ın Şikak Aşiretine mensup Mamedî taifesinden Musto ve arkadaşı tarafından gasp edilmişti. Abraham'ın gasp edilen mallarının geri iade edilmesini talep ettiği şikâyet mektubu, Van Vilayetine ulaşınca, Van Valisi çalınan malların iadesi ve tekrar buna benzer olayların yaşanmaması için İran hükümetine tebligat gönderilmesini hükümetten istemiştir. BOA, DH.TMIK.M.. 51/12, (H. 15 Zilkade 1315 / M. 7 Nisan 1898).

⁵¹² BOA., DH.TMIK.M.. 61/47, (H. 26 Şevval 1316 / M. 9 Mart 1899)

buldukları Van Vilayetinden hükümete bildirilmesiydi. Bunun üzerine Hariciye Nazırı, bu hususta Tahran Sefaretine tebligat gönderdiğini ve İran hükümetinden gelecek cevabı bildireceğini ifade etmiştir.⁵¹³

3.1.3. Rusya Hududunda Kürt Aşiretlerinin Eşkivalık Faaliyetleri

Rusya Kürtlerinin büyük bir kısmı Kafkasya'nın hudut bölgelerinde bulunmaktaydı. Rus egemenliği altında Revan bölgesinde yaklaşık kırk bin; Kars bölgesinde ise yaklaşık yirmi beş bin Kürt yaşamaktaydı. Rusya Kürtleri, Osmanlı ve İran topraklarındaki akrabaları olan Kürtlerden pek farklı değillerdi. Kendi aşiret düzenlerini korumuşlardı.⁵¹⁴ Osmanlı ve İran devletleriyle kıyasladığımızda Rusya'da yaşayan Kürt nüfusu daha azdır. Rusya tebaası olan birkaç Kürt aşiretinden sadece konumuz açısından önem taşıyan Celâli Aşireti ve Yezidi Kürtleri üzerinde durulacaktır.

Celâli Aşireti, her üç devletinde hududunda yaşayan, eşkıyalığıyla ün salmış göçebe bir aşiretti. Osmanlı Devleti'nin başına en fazla sorun açan Kürt aşiretlerinden biriydi. Yezidiler 1830 ve 1840'larda Müslüman Sünnî Kürtler tarafından baskı gördüklerinden dolayı asıl meskenleri olan Şeyhan bölgesini terk etmişlerdi. Bu baskılar neticesinde birçok Yezidi, Rus topraklarına göç etmişti.⁵¹⁵ Kürt oldukları halde farklı inanca mensup oldukları için Müslüman Kürtler tarafından dışlanmışlardı ve bir çok kez zulme uğrayıp malları talan edilmiştir.

1886 yılında Rus sefirinden gelen bir habere göre; silahlı bir takım Kürt, hududa saldırarak birçok koyunu gasp etmiş, diğer bir Kürt çetesi de hududu ihlal edip ahaliye saldırmıştı. Bunun üzerine derhal bölgeye asker sevk edilmişti. Rus tebaası olan Yezidiler ile Beyazıt Sancağında meskun Celâli Aşireti arasında çatışma zuhur etmişti. Osmanlı hükümeti, Celâli Aşireti ile Rusya'nın Yezidi taifesi arasında meydana gelen vukuatın sebebinin araştırılıp sadarete bildirilmesini istemiştir.⁵¹⁶ Hükümetin emri üzerine Dördüncü Orduyu Hümayun telgrafla işin aslını sadarete

⁵¹³ BOA., DH.TMIK.M.. 64/34, (H. 24 Şaban 1316 / M. 7 Ocak 1899).

⁵¹⁴ Aveyanov, s.254.

⁵¹⁵ Ahmet Taşğın, "Yeziddiye", *TDVİA*, C.16, Ankara 2013, s.525–527; Metin Bozan, "Şeyh Adî'siz Yezidilik: Yezidilerin Adî b. Musâfir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53:2, 2012, s. 2341; Nikitine, s. 410 – 411.

⁵¹⁶ BOA.,Y.A.HUS. 194/40, (H. 13 Zilkade 1303 / M. 13 Ağustos 1886).

bildirmiştir.⁵¹⁷ Meydana gelen çatışmanın sebebi ise, Beyazıt'ta yaşayan Celâli Aşireti reislerinden Selvi Ali'nin yeğeni Rusya'ya tabi Yezidilerin yedi adamı tarafından Osmanlı toprağında öldürülmesi üzerine Celâli Aşiretinin Yezidilerin üzerine hücum etmesiydi. Çatışmada dört kişi yaralanmıştı. Bölgede bulunan elli-altmış kadar Kazak askeri de çatışmaya katılmıştı. Ayrıca Celâli Aşireti, Yezidilerden yedi yüz otuz altı koyun ve on beş-yirmi kadar çadır gasp etmişti. Bu gasp olayından dolayı Celâli Aşireti'nden beş adam tutuklanarak merkez livaya gönderilmişti. Rus memurlarıyla görüşülmüş gasp edilen malların iade edileceği teminatı kendilerine verilmiş ve Yezidiler evlerine gönderilmişti. Gasp edilen Çadır ve koyunların Celâli Aşiretinden alınıp sahiplerine teslim edilmesi için de memur tayin edilmişti. Celâli Aşireti de hududun içeri tarafına alınmıştı. Ayrıca bir daha böyle bir vukuatın meydana gelmemesi için Rus memurlarıyla da görüşülmüştü.⁵¹⁸ Vilayetçe alınan tedbirler sayesinde çatışma bertaraf edilmiş ve asayiş sağlanmıştı.

Yukarıdaki vakadan birkaç ay sonra Kafkasya hükümeti, on beş-yirmi Kürdün, Rus hududunu geçip Revan ve Kars bölgelerindeki ahaliye zarar verdiği dair bir şikâyetle bulunmuştu. Erzurum Vilayeti, Kürtlerin Rus hududuna geçip Rusya Devleti'ne zarar verdiği dair şikâyetin kesinlikle doğru olmadığı yapılan tahkikat neticesinde anlaşıldığını hükümete bildirmişti. Ayrıca Erzurum Vilayeti, bir kat daha asayişin teminine dikkat edilmesi için lazım gelenlere tebligat gönderdiğini de belirtmiştir.⁵¹⁹

Aynı yıl Mahmudiye kazası dahilinde ikamet eden Şemsiki Aşiretinden birkaç kişi Rusya hududuna geçip Revan ahalsinin otuz altı hayvanını gasp etmişlerdi. İstihbarat alınması üzerine gasp edilen hayvanlar geri alınmış ve Van Konsolosluğuna gönderilen adama teslim edilmişti. Suçlular ise yakalanıp mahalli mahkemeye sevk edilmişti.⁵²⁰

Hudut boyunda bulunan Osmanlı askeri de rahat durmayıp gasp ve yağma gibi suçlara iştirak edebiliyordu. 1891 yılında Sinek yaylasında bulunan otuz kadar süvari ile on beş piyade, hudut başında ikamet eden Kürtlerin üzerine hücum edip yedi at ve yetmiş üç öküzü gasp etmişlerdi. Gasp edilen malların iadesi ve eşkıyanın bu gibi hareketlerden

⁵¹⁷ Osmanlı tebaasından Celâli Aşiretiyle Rusya Devleti'nin tebaası Yezidi taifesi arasında meydana gelen çatışmanın tahkikatı için savcı ile birlikte yaralı ve ölülerin muayene edilmesi için Beyazıt'ta bulunan doktor olay yerine gönderilmişti. BOA., Y..MTV. 22/58, (H. 18 Zilkade 1303 / M. 18 Ağustos 1886).

⁵¹⁸ BOA., Y..MTV., 23/13, (H. 03 Zilhicce 1303 / M. 2 Eylül 1886).

⁵¹⁹ BOA., DH.MKT. 1386/1, (H. 23 Rebiülevvel 1304 / M. 20 Aralık 1886).

⁵²⁰ BOA., DH.MKT. 1361/105, (H. 25 Zilkade 1303 / M. 25 Ağustos 1886).

men edilmesi gibi hususların hudutta bulunan Rus memurlarıyla müzakere edilmesi için bir Osmanlı memurunun gönderilmesi talep edilmişti.⁵²¹

1893 senesinde Eleşkirt kazasındaki Osmanlı hududu karşısında bulunan Rusya kordonunda otuz kadar Kazak askeri bulunurken yüz atlı daha ilave edilerek Rusya hududundaki Kazak sayısı artırılmıştı. Dördüncü Orduyu Hümayundan gelen bu bilgi üzerine Hariciye Nezareti, Rusya'nın hudut boylarında asker miktarını artırma sebebinin tahkiki için ilgili makamlara yazı göndermişti. Kars Şehbenderliğinden bu mesele ile ilgili gelen cevapta, bir takım Kürlerin hayvan çalmak maksadıyla hududu geçtikleri vakit Kağızman hükümeti tarafından üzerlerine müfreze kuvveti gönderilmiş ancak Kürtlerin silahla ateş etmeleri üzerine güvenlik maksadıyla kordonlardaki Kazak sayısı artırıldığı ve bunun haricinde yetmiş kişilik bir müfreze daha Kazakların yardımına gönderildiği belirtilmişti.⁵²² Rusya Devleti hudutta artan eşkıyalık olaylarına karşı huduttaki Kazak asker sayısını artırmıştı. Ancak hudutta haber verilmeden asker sayısının artırılması devletler nezdinde tehdit unsuru sayıldığından hemen nedeni sefaretler vasıtasıyla Rusya'ya sual edilmişti.

Rus askeri, hududu ihlal edip yağma ve talanda bulunan Osmanlı eşkıyasını yeri geldiğinde öldürmekten çekinmemiştir. Ruslar, hududu ihlal edip eşkıyalık yapan Osmanlı aşiretlerine hiçbir şekilde müsamaha göstermeyeceklerini zaten defalarca Osmanlı makamlarına bildirmişlerdi. 1894 yılında meydana gelen olay aslında buna örnek teşkil etmektedir.

1894 yılında Rusların İpekçayırılı Hüseyin oğlu İbrahim'i yaraladığı ve hudutta bulunan Kazakların da Celâli Aşiretinden iki kişiyi yaralayıp öldürdüğüne dair bir istihbaratı, Dördüncü Ordu Müşiri, hükümete bildirmişti. Hükümet için aslını Petersburg sefaretini vasıtasıyla Rus Hariciye Nazırına sual etmişti. Rusya Hariciye Nazırı, bu mesele hakkında Kafkasya Rus memurlarının bir bilgisi olmadığını bildirmişti.⁵²³ Aslında Rus hükümeti iddia edilen olay hakkında bir malumatlarının olmadığını bildirerek meseleyi ört bas etmeye çalışmış olabilir. Çünkü aynı şekilde birkaç defa Osmanlı mahalli idarecileri de Rusya'nın iddialarını ret edip inkar yoluna gitmişlerdi.

⁵²¹ BOA., DH.MKT. 1843/22, (H. 11 Zilkade 1308 / M. 18 Haziran 1891).

⁵²² BOA., BEO. 286/21406, (H. 22 Rebiülevvel 1311 / M. 3 Ekim 1893).

⁵²³ BOA., BEO. 431/32258, (H. 01 Muharrem 1312 / M. 5 Temmuz 1894).

Aynı yıl Sepki ve Haydaranlı aşiretleriyle Oharik karyesi ahalisinden bir takım eşkıya, Rusya hududuna geçip Kağızman'a tabi bir karyeden bir hayli koyun gasp edip geri dönerlerken koyunların sahipleri Kazak askerleriyle birlikte onları Osmanlı hududunun içeri taraflarına kadar takip etmişlerdi. Takip edilen eşkıya yakalanıp Rusya'ya götürülmüş ve Rus memurlarına teslim edilmişlerdi. Eşkıyanın kimler olduğu ve gasp ettikleri hayvanların miktarı tahkik edilip neticesinin Osman hükümetine bildirileceği belirtilmişti. Rusya hududuna tecavüz eden bu eşkıyanın hakkında şiddetli cezalar uygulanacağından aşiret reisleri bu durumdan rahatsız olup hudutta karışıklık çıkarabilirdi. Böyle bir duruma mahal bırakmamak için aşiret reislerine tembih ve nasihatte bulunulması istenilmişti.⁵²⁴

Bir yıl sonra da Celâli Aşiretine mensup bazı şakiler, hududu ihlal edip Rusya'nın Eğdir köyünden yüz kırk koyun gasp etmişlerdi. Tahkikat neticesinde Celâli Aşiretine mensup Sakanlı taifesinden bazı şakilerin bu gasp olayına cüret ettikleri anlaşılmıştı. Eğdir tüccarlığı gasp olunan koyunların iadesini talep etmişti. Bayezid Mutasarrıflığı malların sahiplerine teslimini lazım gelenlere tebliğ etmiş fakat bir netice alamamıştı. Bunun üzerine suçluların yakalanması, koyunların geri alınması ve hudutta asayişin yeniden temini için zaptiye sevki istenmişti. Olay Dördüncü Orduyu Hümayuna oradan da Seraskeriye'ye bildirilmişti.⁵²⁵

1895 yılında, iki günden beri Rusya'nın Iğdır'a asker ve top gönderdiği ve Kafkasya Valisinin Kars'tan Revan'a geldiği buradan da Iğdır'a gelme fikrinde olduğuna dair kordon memurluğundan bir istihbarat alınmıştı. Osmanlı hükümeti, Rusya'nın yeni bir savaş hazırlığında olabileceğinden şüphelenmiş bu nedenle Petersburg Sefaretinden bu mesele ilgili malumat istemişti. Sefir durumu Batum, Kars ve Tiflis Şehbenderliklerine yazmıştı. Kars Şehbenderliği, Kafkasya Valisinin Kars'a geldiğine dair olan haberin aslı esası olmadığını bildirmişti. Tiflis Şehbenderliğinden gelen cevapta ise, Rusya tarafından Iğdır'a mühimmat ve asker nakledilmemiş, fakat yirmi beşer bin neferden ibaret olan Kars'ta ve Revan'da bulunan firkaların savaşa hazır bir halde olduğu ve

⁵²⁴ BOA., BEO. 514/38500, (H. 13 Cemazeyilahir 1312 / M. 12 Kasım 1894). BOA., Y..A...HUS. 313/6, (H. 16 Cemazeyilevvel1312 / M. 15 Kasım 1894).

⁵²⁵ BOA., MV., 84/38, (H. 26 Şevval 1312 / M. 22 Nisan 1895).

hududun bazı noktalarına Kürt eşkıyasının yağma ve gaspını engellemek maksadıyla birkaç yüz Kazak'ın sevk edilmesi muhtemel olduğu ifade edilmişti.⁵²⁶

Ağrı Dağı'nda ikamet eden Celâli Aşiretine mensup Kesköy taifesi, Osmanlı, İran ve Rusya hududunda sürekli sorun çıkarıp eşkıyalık yapmaktaydı. Tahir adlı kişinin yönettiği bu taife daha önceleri de öldürme, gasp ve yağma gibi suçlar işlemişti. Bu taifeden bazı şakiler, 1896 senesinde Rusya taraflarından üç yüz koyun gasp etmişlerdi. Beyazıt Mutasarrıfı, şakilerin yakalanması ve eşkıyalıktan men edilmesi için üzerlerine asker sevk etmişti. Ayrıca Beyazıt'ta bu iş için görevlendirilen jandarmaya yardımcı olması için hudut komutanlığına da asker sevki tebliğ edilmişti. Askerin başarılı takibi neticesinde eşkıyanın başı olan Yusuf ve iki adamı Osmanlı askeri tarafından yakalanmış ve gasp ettikleri üç yüz koyun onlardan geri alınabilmişti. Bu iş için Beyazıt'ta beklemekte olan Rus memurlarından müfreze komutanı, Osmanlı askerinin bu başarılı hizmetinden dolayı yetkililere teşekkürlerini iletmişti.⁵²⁷

Hem Osmanlı hem de Rusya topraklarında eşkıyalık yapan ancak bir türlü yakalanamayan Kürt aşiret eşkıyasının yakalanıp cezalandırılması için bazen her iki devlette birlikte hareket edip üzerlerine asker sevk etmekteydiler. 1899 yılında Osmanlı hududuna yakın Rusya'nın Kıyak ve Abdalof karyelerinde ikamet eden Cihangir, Mirza, Ömer ve Davut isimli şakiler hem Rusya hem de Osmanlı topraklarında da eşkıyalık yapmaktaydılar. Rus tebaası olan şakiler, Hamidiye Süvari Alay Kaymakamı İbrahim Bey'in kardeşini öldürdüklerinden dolayı iki devletin müfrezeleri tarafından takip edilmekteydiler. Şakiler, işledikleri cinayetten dolayı Ağrı Dağı'nın İran civarındaki dağlık taşlık bölgelerine firar etmişlerdi. Ağrı Dağı, üç devletin hudutlarında olan ve seyyahların pek büyük zorluklarla zirvesine ulaşabildikleri meşhur dağlardan olup etekleri ise gayet sarp ve taşlıktı. Dağda bir takım mağaralar mevcuttu. Hudut üzerine bulunan aşiretler Osmanlı topraklarında bir cinayet işledikleri zaman İran ve Rusya taraflarına; İran ve Rusya topraklarında bir suç işledikleri zaman da Osmanlı taraflarına firar edip Ağrı Dağı'ndaki mağaralarda saklanmaktaydılar.⁵²⁸

⁵²⁶ BOA., BEO. 559/41902, (H. 30 Recep 1312 / M. 27 Ocak 1895).

⁵²⁷ BOA., DH.TMIK.M.. 32/106, (H. 30 Zilkade 1314 / M. 2 Mayıs 1897); BOA.,Y..MTV. 156/129, (H. 06 Zilhicce 1314 / M. 8 Mayıs 1897); BOA., Y..MTV. 156/193, (H. 08 Zilhicce 1314 / M. 10 Mayıs 1897).

⁵²⁸ BOA., Y..PRK.ASK. 152/100, (H. 23 Safer 1317 / M. 3 Temmuz 1899).

1899 yılında iki devletin makamlarına intikal eden, Kürtlerden kaynaklanan bir diğer meselede şu şekilde cereyan etmişti. Rusya hududu üzerinde Rus Kazaklar ile Kürtler arasında meydana gelen çatışmada bir zabıta ve bir nefer öldürülmüştü. Rusya, meydana gelen çatışmadan Osmanlı Kürtlerini mesul tutmuştu. Beyazıt hudut kumandanının yaptığı tahkikat neticesinde Osmanlı Kürtlerinden bir kişinin bile bu çatışmaya müdahil olmadığı anlaşılmıştı. Ayrıca en küçük meselede Rus memurları, huduttaki Osmanlı memurlarına müracaat ettikleri halde bu çatışma hakkında herhangi bir müracaatta bulunulmamıştı. Beyazıt hudut kumandanı, suçlular Osmanlı hududuna geldikleri takdirde yakalanarak yetkili makamlara teslim edileceklerini belirtmiştir.⁵²⁹ Rusya Sefiri, üç yüz Kürdün, Rus askerlerine saldırıp iki kişiyi öldürdüğünü iddia edip dursa da Osmanlı Devleti hiçbir şekilde bu suçlamaları kabul etmemiştir. Müşir Zeki Paşa'ya göre, öyle üç yüz kişilik bir kuvvet, Ruslarla çatışmaya girmemiştir. Böyle bir hadise ne şimdi ne de önceden yaşanmıştır. İşin aslı şu ki, bazı kötü niyetli kişiler, iki devlet arasındaki iyi ilişkileri bozmak için bir mesele yaratıp Rusya sefirinin aklını bu gibi iddialarla karıştırmaktadırlar.⁵³⁰

3.2. HUDUT BOYLARINDAKİ KÜRT AŞİRETLERİNDE KIZ KAÇIRMA MESELESİ

19. yüzyılda Kürtlerde kız kaçırma ve ırza tecavüz gibi vakalar Osmanlı arşiv belgelerinde sık rastladığımız meseleler değildi. Ancak bu, kız kaçırma ve ırza tecavüz vakalarının Kürtlerde sık yaşanmadığı anlamına da gelmez. Sadece vakalar idari makamlara intikal etmemiştir. Kürtler, namus kavramına önem veren bir toplumdur. Böyle vakalar zuhur ettiğinde, bu meseleleri kendi gelenek ve göreneklerine göre çözmekteydiler. Çalışmamızda Osmanlı idari makamlarına intikal eden hudut Kürtlerinde kız kaçırma ve ırza tecavüz vakalarından birkaç tanesine değineceğiz.

1860 yılında Kars'a tabi Şüregel Kazası dahilindeki Körkerde karyesinde ikamet eden Kaya oğlu Mehmet'in zevcesi İnci Hatun, Kars'ın Cenokanlı Aşireti ahalisinden Ömo'nun oğlu Elo isimli kişi tarafından zorla Rusya'ya kaçırılmıştı. Elo kaçırıldığı İnci Hatunu yaklaşık on bir gün zorla yanında tutup ırzına geçmişti. Yapılan şikâyet üzerine Elo ve İnci Hatun Rusya'da yakalanıp sorguya çekilmişlerdi. İnci hatun zorla

⁵²⁹ BOA., Y..PRK.ASK. 152/100, (H. 23 Safer 1317 / M. 3 Temmuz 1899).

⁵³⁰ BOA., Y..PRK.ASK. 153/78, (H. 23 Rebiülevvel 1317 / M. 1 Ağustos 1899).

kaçırıldığını ifade etmesi üzerine İnci Hatun komisyona teslim edilmiş, Elo ise hapse atılmıştı. Haklarında ne ceza verileceğini belirlemek ve İnci Hatunun kendi rızasıyla kaçıp kaçmadığını tespit etmek amacıyla Kars Komisyon meclisi olayı tekrar tekrar araştırmıştı. Komisyon tarafından Elo ve İnci sorguya çekildiği gibi karyelerdeki ileri gelenlerden dahi olay sual edilmişti. Verilen ifadelerle göre, Elo İncinin hanesini basıp İnci'yi ve bir miktar eşyasını alarak kaçırmıştı. İnci'nin zevcesi olayı haber vermesi üzerine karye ahalişi peşlerine düşüp onları hudut başına kadar takip etmişlerdi. Ancak onları yakalamaya muvaffak olamayıp geri dönmek zorunda kalmışlardı. İnci'nin bir kabahatinin olmadığı ve zorla kaçırıldığı karye ahalisinin verdiği ifadede anlaşılmalı ve tahkikat neticesinde Elo suçlu bulunmuştu. *“Kanun-i Cedidenin yüz doksan sekizinci maddesi gereğince bir adam bir kimseyi zorla kaçırıp ırzına geçerse küreğe konulmalı”* bu hükme uygun olarak Elo'nun hapis tutulduğu tarihten itibaren üç sene müddetle küreğe konulmasına karar verilmiştir.⁵³¹

Irza karşı işlenen suçlar ilk olarak 9 Ağustos 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinde yer almıştır. 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunun ırza saldıranlara verilecek cezalar başlıklı üçüncü faslı, 197. ilâ 200. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Osmanlı Ceza Kanununun, 198. maddesinde, bir erkeğin zor kullanarak bir kadının ırzına geçmesi halinde muvakkat kürek cezası ile cezalandırılacağı yer alır.⁵³² Ceza Kanunundan önce ırza tecavüz davalarında, köyden veya mahalleden tanıkların dinlemesi ve sanık ile davacı kadın hakkında görüş bildirmeleri, kadı kararının verilmesinde büyük bir önem arz etmekteydi. Ceza Kanunnamesinin çıkarılmasından sonra da tecavüze uğramış kadının iddiasını tanıklarla ispatlaması gerekiyordu.⁵³³ Elo ve İnci Hatun davasında da sanık ve davacı ayrı sorgulandıktan sonra karye ahalisinin de ifadesi alınmıştır. Böylece İnci Hatun'un bir kabahati olmadığı anlaşılmalı ve suçluya kanunnamenin uygun gördüğü ceza olan kürek cezası verilmiştir.

Yukarıdaki vakada, başkasının nikâhında olan kadın, zorla evinden kaçırılarak ırzına geçildiği için sanık cezaya çarptırılmıştı. Ancak kişi gönül rızasıyla kaçıp evlendiği zaman bu şekilde ceza tatbik edilmemekteydi. Bir kız kaçırma vakasında genellikle araya nüfuzlu kişiler girer ve olay suhuletle halledilirdi. 1891 yılında Kürtler bir İngiliz

⁵³¹ BOA., MVL. 594/15, (H. 17 Recep 1276 / M. 9 Şubat 1860).

⁵³² Sefa Şişman, “Cinsel Saldırı Suçu”, *(Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya 2010, s.17-18.

⁵³³ Belkis Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *OTAM*, Sayı:29, s.160-167.

kızını kaçırdığında, bu mesele Osmanlı, İngiltere ve İran devletleri arasında büyük bir soruna dönüşmüş, ancak Osmanlı Devleti, hemen olaya müdahale edip Savuçbulak'a bir heyet göndererek meseleyi büyümeden halletmişti. Olay şu şekilde cereyan etmişti;

İran topraklarında bir Kürt, bir İngiliz kızını kaçırıp Savuçbulak'a götürmüştü. Savuçbulak'ta Kürtlerin gözetimi altında olan İngiliz kızı, İslamiyet'i kabul edip bir Kürt ile evlenmişti. Kürtler, kızı İslam dinini kabul edip evlendiği gerekçesiyle anne ve babasına teslim etmek istememişti. Bu mühim mesele yüzünden bir uygunsuzluk meydana gelmesin ve icabına bakılsın diye Kürtler arasında saygınlığı ve nüfuzu olan iki kişiden oluşan bir heyet Savuçbulak'a gönderilmişti. Bu iş için Süleymaniye Sancağı müftüsü ve nakibi vazifelendirilmiş, masraf ve harcamalar için de kendilerine otuz üç bin kuruş tahsis edilmişti. Savuçbulak'a gönderilen heyet meseleyi hüsnü suretle halledip Süleymaniye'ye geri dönmüşlerdi.⁵³⁴

1893 yılında ise, Osmanlı ve İran aşiretleri arasında yaşanan bir kız kaçırma hadisesi, bazı sebeplerden dolayı büyüyerek Osmanlı ve İran idari makamlarını oldukça meşgul etmişti. Osmanlı tebaası Haydaranlı Aşiret reisi Hüseyin Ağa'nın yeğeni ile nikâhlı Mehmet Çubuklu'nun kızı, İran'ın Karani Müdürü Tahir Han tarafından kaçırılmış ve İran'a götürülmüştü.⁵³⁵ Bu mesele yüzünden Osmanlı ve İran devletleri arasında gerginlik yaşanmıştı. Osmanlı Haydaranlı Aşiret reisi Hüseyin Paşa'nın kardeşinin oğluna üç sene evvel nikâhlanan bu kız, İranlı Tahir Han'ın amca oğlu Mehmet Ağa'ya da nikâh edilmişti. Ayrıca kızın bir iki güne kadar İran'a götürüleceği haberi alınmıştı. Haydaranlılar kızı Şiilere teslim etmemek için kan dökmeye dahi hazır olduklarını bildirmişlerdi. İranlı Tahir Han'ın bu ilk vukuatı değildi. Daha önce de Osmanlı topraklarında yaşayan aşiretleri kışkırtacak eylemlerde bulunmuş bölgede karışıklıklar çıkarmıştı. Dördüncü Orduyu Hümayun Müşiri Mehmet Zeki Paşa, kız kaçırılma meselesiyle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu hadise hakkında Osmanlı hükümetine gerekli izahlarda bulunmuştu. Mehmet Zeki Paşa'ya göre, Timur Han Osmanlı aşiretleriyle sorun çıkarma emelindeydi. Bu yüzden kızın kaçırılması büyük bir hadiseye sebep olacaktı. Osmanlı Devleti, hadisenin daha fazla büyümemesi için Tahran ve İran sefirleri vasıtasıyla durumu İran Devleti'ne bildirmişti.⁵³⁶ Van Vilayeti, kızın eğer

⁵³⁴ BOA., İ.DH.. 1249/97892, (H. 21 Rebiülevvel 1309/ M. 25 Ekim 1891).

⁵³⁵ BOA., BEO. 408/30573, (H. 18 Zilkade 1311 / M. 23 Mayıs 1894).

⁵³⁶ BOA., BEO. 251/ 18764, (H. 22 Muharrem 1311 / M. 5 Ağustos 1893).

usulen iadesi olmazsa aşiretin heyecanını teskin etmenin mümkün olmayacağını Hariciye Nezaretine telgrafla iletmişti.⁵³⁷

Bu kız meselesi yüzünden Haydaranlılar, iki bin atlı miktarında adam toplayıp İran aşiretinden Tahir Han'a saldırmak istemişlerdi. Fakat böyle bir saldırıya izin verilmemiş ve Haydaranlılar, bu saldırı fikrinden vazgeçirilmişti.⁵³⁸ Haydaranlı Aşiret reislerinden Hüseyin ve Emin Paşaların nezdinde toplananlar tamamen dağılmıştı. Ancak Haydaranlı Aşireti böyle bir harekâta tekrar kalkışabilirdi. Bu yüzden Mehmet Zeki Paşa, Osmanlı-İran aşiretleri arasında bu kız meselesi yüzünden hudut üzerinde bir çatışma olmasına müsaade edilmemesi için askerî bir tedbirin alınmasını istemişti.⁵³⁹

Van Vilayeti, hudut üzerinde herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için tedbir niyetine durumu, Erciş'te bulunan Süvari Yirminci Alay Miralayını İbrahim Bey'e ve Erciş ve Bargerli kaymakamlarına bildirmişti. Ayrıca Van Vilayeti, İranlı aşiret, kızı iade etmezse alınan bu tedbirlere rağmen aşireti durdurmanın mümkün olmayacağını Dahiliye Nezareti'ne telgrafla bildirmişti.⁵⁴⁰

Başkasıyla nikâhlanan bir kızın bu şekilde kaçırılması şeriata göre caiz değildi. Kız, Haydaranlı Aşiretinin namusuydu. Bu hareketin İranlı aşiret tarafından yapılması Haydaranlı Aşiretini pek ziyade üzmüştü. Hamidiye Süvari Alaylarına mensup olan Haydaranlı Aşireti, Osmanlı hükümetinin rızasına aykırı bir harekette bulunmak istememiş, bu yüzden İran aşiretine saldırmaktan vazgeçmişti. Haydaranlı Aşireti, tebaası olduğu Osmanlı hükümetinden namus ve hukuklarının muhafaza edilmesini beklemekteydi. Osmanlı Devleti ise bu konuda gereken hassasiyeti göstermiş, Osmanlı ve İran aşiretleri arasında hudut üzerinde bir çatışmanın meydana gelmemesi ve tebaası olan aşiretinin namusunu ve hukukunu korumak için kaçırılan kızın derhal aşiretine teslim edilmesi hususunu İran ve Tahran sefirleri vasıtasıyla İran hükümetine bildirmiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir.⁵⁴¹

Kızın iadesi hususu İran ve Tahran sefirleri vasıtasıyla İran hükümetine bildirilmişti. Bunun üzerine İran hükümeti kızın iade edileceğini sefiirlere bildirmiş ve Hariciye

⁵³⁷ BOA., BEO. 253/18921, (H. 25 Muharrem 1311 / M. 8 Ağustos 1893).

⁵³⁸ BOA., Y.. EE.. 139/68, (H. 26 Muharrem 1311 / M. 9 Ağustos 1893).

⁵³⁹ BOA., İ.. HUS. 14/1311/M-092, (H. 27 Muharrem 1311 / M. 10 Ağustos 1893).

⁵⁴⁰ BOA., BEO. 255/19101, (H. 29 Muharrem 1311 / M. 12 Ağustos 1893).

⁵⁴¹ BOA., İ.. HUS. 14/1311/M-098, (H. 28 Muharrem 1311 / M. 11 Ağustos 1893).

Nezaretini ise durumu Van Vilayetine telgrafla bildirmişti.⁵⁴² Bu kız kaçırma meselesi, iki devleti ziyadesiyle meşgul etmişti. Ancak elimizde kızın teslim edilip edilmediğine dair bir belge bulunmadığından meselenin nasıl neticelendiğini bilmiyoruz.

3.3. HUDUT BOYLARINDA HAMİDİYE SÜVARİ ALAYLARININ UYGUNSUZ HAREKETLERİ

Hamidiye Alayları, Dördüncü Ordu Müşirine bağlıydı. Müşirin izni olmadan Hamidiye Alaylarına hiç kimse hiçbir yaptırımında bulunamaz ve ceza veremezdi. Doğrudan Müşire bağlı olmaları onları dokunulmaz kılmıştı. Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri, İran ile olan sınır anlaşmazlıkları ve en önemlisi 1890'larda artan Ermeni olayları, Osmanlı nezdinde Kürtlerin önemini artırmıştı. Dördüncü Ordu Müşiri, doğuda nükseden bu tehlikelere karşı Hamidiye Alaylarındaki Kürt aşiretlerine imtiyazlar vererek uygunsuz hal ve hareketlerine göz yumuyordu. Kendilerinden alay teşkil edilmiş olan Kürt aşiretleri, böylelikle ayrıcalıklı bir duruma gelmişlerdi. Hamidiye Alaylarına bu denli müsamaha gösterilmesi hudut bölgelerindeki Osmanlı mahalli idarecilerini rahatsız etmekteydi. Bölge idarecilerinin otoritesinin azalması Hamidiye Alay efradının başına buyruk hareket etmesini sağlamıştı. Hamidiye Alayları yüzünden meydana gelen eşkıyalık, yağma, gasp, karye basma, ekinlere el koyma ve yakmayıkma gibi asayişsizlikler çok büyük bir boyuta ulaşmıştı. Bu uygunsuz hareketleri sadece Hıristiyan ahaliye yönelik değildi aynı zamanda Müslümanlara da yönelikti. Hamidiye Alayları yüzünden Kürt aşiretleri arasında çıkar çatışması yaşanmış ve buna bağlı olarak hudut boyunda asayişsizlik büsbütün artmıştı. Ancak yine de Hamidiye Alayları, Ermeni fedailerine karşı bölgedeki en iyi güvenlik unsuruydu. 1894 yıllarında Ermeni olayları artıkça Hamidiye Alayları ile ilgili şikâyetlerde artmıştır. Bilhassa Rusya ve İngiltere, Hamidiye Alaylarından oldukça rahatsızlık duymaktaydılar. 1894 yılından itibaren Rusya'nın da Hamidiye Alaylarıyla ilgili şikâyetleri artmıştır. Hatta bu hususta birkaç defa Osmanlı Devleti'ne tehdit içerikli yazılar göndermiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'dan gelen şikâyetleri ilgili vilayetlere ve Dördüncü Ordu Müşirine bildirdiğinde ise çoğu kez idari makamlar iddiaları kabul etmemiştir. Bu duruma birkaç örnek verirsek:

⁵⁴² BOA., Y.. A... HUS. 279/ 59, (H. 10 Safer 1311 / M. 22 Ağustos 1893); BOA., BEO. 262/19615, (H. 10 Safer 1311 / M. 22 Ağustos 1893).

1894 yılında Hamidiye Alayları efradından elli neferin Rusya'daki bir karyeye hücum edip bir takım hayvanı gasp edip iki kişi öldürdüklerine dair Rusya Devleti'nden şikâyet gelmişti. Hamidiye Alaylarından sorumlu olan Dördüncü Ordu Müşirine göre; Hamidiye Alaylarına mensup kişilerin şimdiye kadar böyle Rusya topraklarına geçip eşkıyalık yaptıklarına dair bir örnek olmadığından bu işte bir yanlışlık vardı. Yine de bu meselenin tahkikatı için Beyazıt'taki Hamidiye Süvari Alayları Mirlivası Hakkı Paşa'ya tebligat gönderilmişti. Ancak Osmanlı, Rusya ve İran devletlerinin hakimiyeti altında bulunan Celâli Aşireti⁵⁴³ tarafından bu eşkıyalık hareketinin meydana gelmiş olma ihtimali vardı. Celâliler öteden beri eşkıyalığıyla bilinen bir aşiretti. Osmanlı topraklarında bulunan Celâli Aşiretlerinden iki Hamidiye Alayı kurulmuşsa da teşkilatın dışında kalanlar eşkıyalığa devam etmiştir. Rusya topraklarında Hamidiye Alayları efradı tarafından yapıldığı iddia edilen eşkıyalığın bunlar tarafından yapılmış olması ihtimaldendi. Bu meseleden Hamidiye Alaylarını mesul tutmak doğru değildi, ancak de yine de gerekenin yapılması için hudut kumandanlarına emir verilmişti.⁵⁴⁴

Rusya Devleti, kendi topraklarına yapılan saldırılardan ve eşkıya hareketlerinden Hamidiye Alaylarını mesul tutmaktaydı. Rusya Sefirinin bir diğer şikâyeti ise, Hamidiye Alaylarına mensup yüz-iki yüz kişilik süvari müfrezesi Rusya hududuna geçip sürüleri zorla götürmekteyken onları takip eden Kazakları öldürmeleri idi. Ayrıca öldürdükleri Kazakların da tüfek ve eşyalarını gasp edip götürmüşlerdi. Hamidiye Alayları, kendi halinde yaşayan Rus köylülerini dahi her an öldürebilmekteydi. Hal böyleyken Osmanlı memurlarının hepsi bilhassa Beyazıt Mutasarrıfı Ömer Paşa, Osmanlı Kürtleri tarafından gasp olan mal ve eşyanın açığa çıkarılması hususunda Rusya hudut memurlarına yardım etmemiştir. Rusya Sefiri, bu duruma artık bir son verilmesi için gereken en şiddetli tedbirlerin alınmasını Osmanlı hükümetinden istemiştir.⁵⁴⁵

Osmanlı hükümetine göre aslında Rusya, hudut boyundaki Hamidiye Alayları teşkilatından rahatsızlık duyduğundan hudut boyunda Kürt aşiretleri tarafından meydana gelen olaylardan Hamidiye Alaylarını mesul tutmaktaydı. Bu yerli yersiz

⁵⁴³ Üç devletinde tebaası olan Celâliler hudut üzerinde ikamet edip yaylak-kışlak bahanesiyle bir devletin toprağından diğer devletin toprağına rahat bir şekilde göç etmekteydi. Rusya Devleti, dört yıl önce eşkıya Celâli Aşiretinin huduttan uzaklaştırılıp içeri taraflara alınmasını İran Devleti'ne teklif etmiştir. BOA., Y..PRKUM.. 19/44, (H. 24 Rebiülevvel 1308 / M. 7 Kasım 1890).

⁵⁴⁴ BOA., BEO. 466/34934, (H. 29 Safer 1312 / M. 1 Eylül 1894).

⁵⁴⁵ BOA., BEO. 486/36406, (H. 01 Rebiülahir 1312 / M. 2 Ekim 1894).

gerekçelerle Rusya, Hamidiye teşkilatının kaldırılmasını talep edebilirdi. Bu hususta endişeleri olan Osmanlı hükümeti, Rusya hududuna yapılan saldırıların ve gasp olayların önünün alınıp tekrar yeni şikâyetlere mahal bırakılmaması için icap eden hudut bölgelerine kule inşa edilmesine karar vermiştir. Erzurum Vilayetine ve Dördüncü Ordu Müşirine gerekeni yapmaları için tebligat göndermiştir.⁵⁴⁶

Hamidiye Alaylarıyla ilgili şikâyetler sadece Rus makamlarından gelmemekteydi. Aynı zamanda Avrupa basınında da Hamidiye Alaylarının aleyhinde haberler çıkmaktaydı. 28 Eylül 1894 tarihinde Londra’da çıkan bir gazetenin nüshasında yazılanlara göre, *“Kars’a tabi Kağızman’dan alınan bilgilere göre birkaç yüz Kürt süvarisiyle kırk kişiden ibaret olan bir Rus hudut müfrezesi arasında bir çatışma çıkmış ve Kürtler, yirmi ölü ve yaralıyı arkalarında bırakarak geri dönmüşlerdi. Rusya hizmetinde bulunan iki Kürt ile yüz elli dördüncü derbent süvari alayına mensup bir zabıta yaralanmıştı.”*⁵⁴⁷ Bu haber üzerine Osmanlı hükümeti, Kağızman cihetinde Kürt süvarileriyle Rusya hudut müfrezesi arasında bir çatışmanın meydana geldiği ve her iki taraftan da kayıpların olduğu ile ilgili istihbaratın doğru olup olmadığını araştırılıp bildirilmesini istemiş ve gerekli emri Erzurum Valisine vermişti.⁵⁴⁸

Erzurum Valisi, Kağızman hududunda böyle bir vakanın yaşanmadığını bildirmişti. Ancak Beyazıt hududundaki Sinek yaylasında Rusya ve Osmanlı aşiretleri yüzünden bir hadise meydana gelmişti. Kafkasya mahalli memuru ile Erzurum Rus Konsolosundan gelen istihbarat üzerine Rusya Sefareti meseleyi Osmanlı hükümetine bildirmişti. Rus Sefirinin ifadesine göre, Kürt Hamidiye Süvari Alaylarına mensup yüz-iki yüz neferden oluşan bir müfreze hududa saldırıp Rusya ahalisine ait sürüleri gasp etmiş ve kendilerini takip eden kazakları öldürmüşlerdi. Suçluların cezalandırılması ve gasp edilen malların iadesi hususunda Osmanlı memurları ile Beyazıt Mutasarrıflığı, Rus hudut memurlarına yardım etmemiş ve vukuatın meydana gelmesine de engel olmamışlardı.⁵⁴⁹ Osmanlı hükümeti, Kağızman meselesi ile birlikte bu meselenin de doğru olup olmadığını Erzurum Vilayetine sual etmiştir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ BOA., BEO. 486/36412, (H. 01 Rebiülahir 1312 / M. 2 Ekim 1894).

⁵⁴⁷ BOA., A.}MKT.MHM. 723/12, s.3. (H. 13 Rebiülahir 1312 / M. 14 Ekim 1894).

⁵⁴⁸ BOA., A.}MKT.MHM. 723/12, s.2. (H. 13 Rebiülahir 1312 / M. 14 Ekim 1894).

⁵⁴⁹ BOA., A.}MKT.MHM. 723/12, s.1. (H. 13 Rebiülahir 1312 / M. 14 Ekim 1894).

⁵⁵⁰ BOA., A.}MKT.MHM. 723/12, s.4. (H. 13 Rebiülahir 1312 / M. 14 Ekim 1894).

Erzurum Valisinden gelen cevaba göre, yaz mevsiminde Osmanlı Celâli Aşireti, Rusya'nın Celâli, Zılanlı, Conikanlı ve Yezidi taifesi, Rusya Devleti'nin idaresinde bulunan Sinek yaylasına çıkarak yaylada çadırlarını kurup birbirlerinden uzaklaşmadan hayvanlarını otlatmaktadırlar. Bazen aşiretler, Yezidilerin mallarını bazen de Yezidiler, aşiretlerin mallarını gasp etmektedirler. Rusya Kürtleri, Yezidilerden gasp ettikleri hayvanı dahi Osmanlı topraklarındaki aşiretlerin içine getirmektedirler. Sonradan bir Kazağın yaralanmasına sebebiyet veren vaka ise şu şekilde cereyan etmişti; Yezidiler, Kazak kuvvetlerinden istifade ederek, Sinek yaylasında bulunan Celâlilerin Kotanlı taifesinin üzerine hücum edip Esat oğlu Mahmut'un koyunlarını gasp etmesinden dolayı aralarında çatışma meydana gelmişti. Bu olaya Kazaklar da müdahil olunca böyle bir yaralanma vakası yaşanmıştı. Ayrıca bu çatışma Osmanlı topraklarında meydana gelmemiş ve Kotanlı taifesinin çadırlarına atılan kurşunların dahi belli olduğu, aşiret reisleri Musa ve Ahmet Ağaların ifadelerinden anlaşılmıştır. Bu vukuat geçen sene İran'dan gelmiş olan Musa Ağa'nın kabilesiyle yaşanmıştır. Hamidiye Alaylarının, Rusya mülkünde gasp ve yağmada bulunduğu dair ortaya atılan iddiaların katiyen bir esası olmadığı belirtilmiştir.⁵⁵¹

1898 yılında yine Osmanlı ahalisinden bazı kişilerin Rusya hududuna saldırıp uygunsuz hareketlerde buldukları Rusya Sefiri tarafından Osmanlı Devletine bildirilmişti. Rus hududunda daima türlü suçlar işleyen Osmanlı ahalsininin, Rusya'ya verdiği zarar vahim bir dereceye varmış, eğer zarar vermeye devam ederlerse durumun ciddi boyuta ulaşacağı Rusya Sefiri tarafından ifade edilmişti. Osmanlı ahali yüzünden Rusya ve Osmanlı devletleri arasında bir sorunun zuhuruna mahal verilmemesi için Erzurum ve Van vilayetine tebligat gönderilmişti. Rusya hududunda eşkıyalık yapan ahali Hamidiye Alaylarına mensup olduğu için haklarında gerekli muamelenin askeriye tarafından yapılması gerektiği vilayet tarafından merkezi hükümette bildirilmişti. Dördüncü Ordu Müşiri, Hamidiye Süvari Alaylarına mensup reislere her vakit gereken tebligat ve uyarıların yapıldığını ve nizama uygun davranmaları için elinden geleni yaptığını belirtmişti. Ayrıca Dördüncü Ordu Müşiri, silah altında bulunan Kürtler ve ahali, mülkiyeye tabi olduklarından mahalli idareciler tarafından bunların kefalet müteselsile bağlanmalarının tedbir olarak daha uygun olacağını merkeze bildirmişti. Kefalet müteselsile meselesi Erzurum ve Van Vilayetine yazılmıştı. Van ve Erzurum valilerine

⁵⁵¹ BOA., A.}MKT.MHM. 723/12, s.7. (H. 13 Rebiülahir 1312 / M. 14 Ekim 1894).

göre; Hamidiye Alay efradından olanlar işledikleri suçlardan dolayı mahkemeye verilmiş davaları olduğu halde mahkemeye alınmaları hususunda kumandanlıklarına müracaat edilmiş ancak haklarında kanunen bir ceza uygulanmamıştır. Mülkiye tarafından kefalet müteselsile bağlanmaları da mümkün olamayacaktır. Bu yüzden bu hususta yapılması icap eden ne varsa Orduyu Hümayun tarafından yapılmalıydı.⁵⁵²

Hamidiye Alaylarıyla ilgili şikâyetler sadece Rusya ve Avrupalı devletlerden gelmiyordu. Mahalli idareciler de Hamidiye Alaylarından şikâyetçiydi. Üstlerindeki uniformadan ve yanlarındaki silahlarından cesaret alan Hamidiye Alaylarına mensup şakiler, Hıristiyan ahaliye zulüm edip erzaklarına el koymaktaydılar.

1895 yılında Adilcevaz'da bulunan Haydaranlı Aşiret reisi ve Hamidiye Süvari Alay Kaymakamı Patnoslu Hasan Paşa'nın amcasının oğlu Resul, yirmi beş kadar atıyla birlikte Erciş Kazasına bağlı Enzek nahiyesinde ikamet eden Hıristiyan ahalden zorla akçe ve buğday toplamaya kalkışmıştı. Durumdan haberdar edilen Erciş Kaymakamı, zorla alınan akçe ve buğdayların geri ahaliye iade edilmesi için derhal olay bölgesine zaptiyelerden bir mülazım ile birkaç nefer göndermişti.⁵⁵³

Hamidiye Alayları ile Haydaranlı Aşiretine mensup bazı Kürtlerin Hıristiyan köylerinde dolaşarak ahaliye ve gelip geçenlere zarar vermekte olduklarına dair Van Vilayetine sürekli buna benzer şikâyetler gelmekteydi. Van Valisi, Hamidiye Alaylarına mensup bu kişiler yüzünden ileride bir sorun çıkmaması için gereken yerlere emir verilmesini istemişti. Bunun üzerine Hamidiye Alaylarından sorumlu olan Dördüncü Ordu Müşirine gerekeni yapması hususunda emir verilmişti.⁵⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin doğudaki hudut vilayetlerinin asayiş ve emniyetinden sorumlu olan Hamidiye Alayları, aslında çoğu zaman asayişsizliğin kaynağıydı. Bazen İran'daki aşiretlerle ittifak kurup Osmanlı karyelerine baskınlar düzenlemekteydiler. 1895 senesinde Hamidiye On Üçüncü Alayı teşkil eden Haydaranlı Aşireti reislerinden İbrahim Sofî Bey, kendi aşiretinden ve İran'ın Haydaranlı Aşireti reisi Karani Hakimi Tahir Han'ın adamlarından oluşan seksen süvari ve otuz piyadeli bir kuvvetle, Mahmudiye Kazasının Karasu nahiyesine bağlı Yezidi taifesinin ikamet ettiği karyeye

⁵⁵² BOA., DH.MKT. 49/37, (H. 09 Şevval 1315 / M. 3 Mart 1898).

⁵⁵³ BOA, Y..A...HUS. 326/117, (H. 10 Zilkade 1312 / M. 5 Mayıs 1895).

⁵⁵⁴ BOA., DH.MKT. 358/59, (H. 08 Şevval 1312 / M. 4 Nisan 1895).

hücum ederek ahalinin sekiz yüz elli sekiz koyununu gasp edip İran'a götürmüşlerdi. Bu olaydan evvel de İbkay Hamidiye On Üçüncü Alayı Kaymakamı Mustafa Bey⁵⁵⁵ ve Mehmet Sıddık beyler, müttefik olarak Karasu'ya gönderdikleri adamları, ahalden iki yüz yirmi koyun gasp etmişlerdi. Mehmet Sıddık ve Mustafa beylerin adamları tarafından gasp olunan iki yüz yirmi koyun da Tahir Han'ın yanındaydı. Haydaranlı Aşiret reislerinin eşkıyalık hareketleri yüzünden Karasu nahiyesindeki beş karyenin ahali, topraklarını terk etmişlerdi.⁵⁵⁶

Tahir Han'ın nezdinde bulunan koyunların iadesi ve suçluların cezalandırılması hususunda Tahran Sefaretine ve Van'daki İran serkarpedazlığına (konsolos) yazı gönderilmişti. Ancak asıl mesele Hamidiye Alaylarına mensup olan Haydaranlı Aşiret reislerinin, Tahir Han ile ittifak kurarak Osmanlı topraklarında eşkıyalık yapıp uygunsuz hareketlerde bulunmalarıydı. Haydaranlı reislerinin Karasu'daki eşkıyalığı ilk vukuatları değildi, Mehmet ve Mustafa beylerin teşvikiyle adamları bu gibi uygunsuz hareketlerde bulunmaktaydılar. Mehmet ve Mustafa beyler, askeriye mensup olduklarından haklarında lazım gelen muamelenin icrası Dördüncü Ordu Müşirine havale edilmişti. Komisyon reisi Hamdi Bey, Tahir Han hakkında İran komiserine tebligat göndermişti. Ancak bu gibi olaylar, İran'ın Haydaranlı Aşiretine ön ayak olan Osmanlı aşireti yüzünden meydana geldiği için öncelikle Osmanlı aşiretlerinin bu tür hareketlerden men edilmesi gerekiyordu.⁵⁵⁷

1895 yılında Bitlis hadisesinden sonra Van Vilayetine yirmi saatlik uzak mesafede bulunan Adilceviz ve Erciş kazalarında ikamet eden Haydaranlılardan Emin, Hüseyin, Hacı Timur Paşalar ve Hasan Ağa'nın takımlarına mensup Hamidiye efradı, Adilceviz ve Erciş kazaları dahilinde bulunan Ermeni karyelerine saldırmışlardı. İki gün içinde on beş karyenin mal ve eşyasını ve bir manastırın da hayvanını yağma etmişlerdi. Yağma edilen bölgelerden merkez vilayete telgraflar çekilerek durum bildirilmişti. Haydaranlı eşkıyasını karyelerden def edecek ve onları durduracak yeterli asker bulunmadığından

⁵⁵⁵ Kaymakam Mustafa Bey, İranlı Haydaranlı Aşiret reisi Tahir Han'ın kızıyla sözlü olduğundan aralarında kurdukları güçlü akrabalık bağı sayesinde birbirlerine yardım etmekteydiler. BOA., DH.MKT. 402/1, s.1. (H. 02 Safer 1313 / M. 25 Temmuz 1895).

⁵⁵⁶ BOA., BEO. 654/48995, (H. 21 Muharrem 1313 / M. 14 Temmuz 1895).

⁵⁵⁷ BOA., DH.MKT. 402/1, (H. 02 Safer 1313 / M. 25 Temmuz 1895).

merkez vilayetten iki bölük asker sevk edilmişti. Asker sevki dışında tedbir olarak aşiret reislerine nasihat ve uyarıda bulunsun diye memur gönderilmişti.⁵⁵⁸

Yaver Ekrem Şakir Paşa'ya durum bildirilmiş ve askeriyeeye yakışmayacak bu gibi hal ve harekete bulunan Hamidiye Alaylarına mensup bu aşiretlerin bundan men edilip bu hususta gereken dikkat ve itinanın gösterilmesi istenilmişti.⁵⁵⁹

Hükümetten gelen emir üzerine Yaver Ekrem Şakir Paşa, kış mevsiminde hasta olduğu halde bu mesele yüzünden Hınıs'a gelmişti. Haydaranlı Aşiret reislerinin Erciş ve Adilcevaz'daki Ermeni karyelerine saldırmaları ve bir hayli hayvan ve malı talan etmeleri nedeniyle ve en önemlisi Hüseyin Paşa başta olmak üzere diğer Haydaranlı reislerin bu gibi uygunsuz hal ve hareketleri diğer aşiretlere de sirayet edeceğinden Şakir Paşa, Hüseyin Paşa ve diğer Haydaranlı reislerini telgrafla acilen Hınıs'a çağırmişti. Şakir Paşa'ya göre, Hüseyin Paşa edepsizliği ve kötü ahlakıyla bu bölgelerde nam salmıştı. Eğer zulmüne ve eziyetine bir son verilmezse daha pek çok soruna sebep olacaktı. Bir taraftan Haydaranlı Aşireti talan ederken diğer taraftan Hamidiye Yirmi Birinci Alay Kaymakamı Fethullah Bey, Malazgirt karyelerini; Yirmi Dokuzuncu Alay Kaymakamı Tacettin Bey de Hınıs karyelerinden birkaç tanesini toplayabildikleri Hamidiye efradıyla muhafaza etmeye ihtimam göstermişlerdi. Hamidiye kaymakamlarından Mustafa Bey de gasp edilen malların geri alınmasında gayret sarf ederek yararlılık göstermişti. Karye ahalileri de hükümete götürdükleri şahadetnamede bu Hamidiye Alayları sayesinde kurtulduklarını uygun bir lisanla ifade etmişlerdi. Şakir Paşa, Hüseyin Paşa'nın Hamidiye Alaylarına sürdüğü lekeyi Fethullah, Tacettin ve Mustafa beylerin temizlediğini belirtip Fethullah ve Tacettin beylere hüsnü hizmetlerine karşılık birer güven imtiyaz madalyası ihsan edilmesini talep etmişti.⁵⁶⁰

Birbiriyle mücadele içerisinde olan birkaç aşiret, Hamidiye Alaylarına mensup kumandanlar ve İran aşiretleriyle birleşip İslam köylerine saldırmaya başlayan aşiretler, Van Vilayetini adeta bir savaş alanına çevirmişlerdi. Adilcevaz ve Erciş'teki Hamidiye alaylarına mensup Emin ve Hüseyin Paşalar birbirleriyle, Bargerî'deki Haydaranlı ve Şevili aşiretleri birbirleriyle, Mahmudiye'deki Takori Aşireti birbirleriyle ve Yezidi Aşiretiyle çatışma halindeydi. Şikak Aşireti ise İran aşiretleriyle

⁵⁵⁸ BOA., Y..PRK.UM.. 33/53, (H.19 Cemazeyilevvel 1313 / M. 7 Kasım 1895).

⁵⁵⁹ BOA., Y..PRK.BŞK. 43/94, (H. 19 Cemazeyilevvel 1313 / M. 7 Kasım 1895).

⁵⁶⁰ BOA., Y..PRK.MYD. 17/27, (H.19 Cemazeyilevvel 1313 / M. 7 Kasım 1895).

birleşerek Müslüman köylerine saldırmış ve hayvanları gasp etmişti. Hüseyin ve Emin paşalar⁵⁶¹ aralarındaki husumetten dolayı intikam arzusuyla birbirlerinin köylerini basıp malları gasp edip nüfusu katletmişlerdi. Osmanlı askeri onları defetmek için harekete geçtiğinde onlar bir yolunu bulup başka bir taraftan dolaşıp zulümlerine devam etmişlerdi. Bunlar ne Osmanlı askeri tarafından ne de nasihat yoluyla durdurulabilmişti. Van Valisine göre, aşiretlerin başlarında Hamidiye Alay kumandanları vardı ve bu kumandanlara gereken cezalar verilmedikçe bu saldırıların önünü alabilmek mümkün olmayacaktı. Erkanı Harbiye, gelen şikâyetler doğrultusunda, askere yakışmayacak bu gibi hareketlerde bulunan Hamidiye Alay kumandanlarına tebligat gönderilerek bu gibi hadiselerle asla müsaade edilmemesi hususunu Dördüncü Orduya bildirmişti.⁵⁶²

Şevili ve Haydaranlı aşiretleri arasındaki çatışma şu şekilde meydana gelmişti. Şevili Aşiret reisi ve Hafif Süvari Alayı Kaymakamı Cafer Bey'in adamlarından yüzden fazla piyade, Bargerî kazasına bağlı Haydaranlı Aşiretinin ikamet ettiği karyeye hücum ederek hayvan ve mallarını gasp edip iki kişiyi de ağır şekilde yaralamışlardı.⁵⁶³ Van Valisine göre, bu vukuat iki aşiret arasında düşmanlık ve intikam duygusunu artıracığından bunlar birbirlerine saldırmaktan geri durmayacaklardır. İki aşiret arasında büyük bir çatışmanın meydana gelme ihtimaline karşı ya bunların askeri kuvvetin gözetimi altında tutulmaları ya da Haydaranlı reisi Kaymakam Mustafa, Şevili reisi Cafer Bey ve Şemsiki Aşireti Ağalarından Binbaşı Ahmet Han'ın Merkez Orduyu Hümayuna çağırılmaları gerekmektedir. Van Valisi bu husustaki endişe ve görüşlerini hükümete bildirerek Serasker makamı tarafından gerekenin yapılmasını istirham etmiştir.⁵⁶⁴

1897 yılında bu sefer Hamidiye Alaylarından Haydaranlı Aşireti, İran'daki akrabaları olan Tahir Han'a yardıma gitmişlerdi. Haydaranlı reislerinden ve Hamidiye On Dördüncü Alay Kaymakamı Mustafa Bey'in kardeşi Ahmet Ağa, atlılarını toplayarak İran'ın Celâli aşiretiyle kavga etmekte olan İran Haydaranlısına yardım etmek amacıyla Haydaranlı reisi Tahir Han'ın nezdine gitmişti. Aynı şekilde Erciş Haydaranlı Aşireti

⁵⁶¹ Patnos, Erciş ve Adilcevaz bölgelerine dağılmış olan Haydaranlı Aşiretinin başında, Hüseyin, Emin ve Hacı Timur Paşalar bulunmaktaydı. Bu aşiret reisleri aynı zamanda birbirleriyle yakın akrabaydılar. Yakın akraba olmalarına rağmen Hamidiye Alaylarında nüfuzlarını arttırabilmek için birbirleriyle çatışmaktan geri durmamışlardır.

⁵⁶² BOA, A. JMKT.MHM. 668/12, (H. 29 Muharrem 1314 / M. 10 Temmuz 1896).

⁵⁶³ BOA., BEO. 874/65541, (H. 25 Cemazeyilahir 1314 /M. 1 Aralık 1896).

⁵⁶⁴ BOA., BEO. 940/70438, (H. 23 Zilkade 1314 / M. 25 Nisan 1897).

reislerinden Emin Paşa ile Hamidiye süvari alay kaymakamlarından Ali Bey, birkaç yüz atlı ile İbkay Haydaranlısı reislerinden Sıddık Bey'in nezdinde toplandıkları ve bunlarında Mustafa Bey gibi Tahir Han'a yardıma gidecekleri Van Vilayetinden haber alınmıştı. Dördüncü Ordu Müşirliğinden bir emir gelmedikçe Hamidiye Alaylarından sekiz zabitanın dahi bir araya gelerek harekete geçmesi caiz olmadığı halde bağlı oldukları askeriye den birkaç yüz atlı alarak bunların İran hududunu geçip oralarda çatışmaya girmeleri siyasi yönden sakıncalı bir durumdu. Bu yüzden Müşir Zeki Paşa, İran hududuna geçen Hamidiye zabıtasına derhal geri gelmelerini emretmiş ve bir daha böyle bir vukuatta cüret etmemelerine dair onları uyarmıştır.⁵⁶⁵

Bu olaylardan yaklaşık üç yıl sonra hudut civarında Karani karyesinde ikamet etmekte olan İran'ın Haydaranlı Aşiret reislerinden Tahir Han, bu sefer de Van'ın Mahmudiye kazası sakinlerinden Takori Aşiretine mensup Hamidiye Otuz Dokuzuncu Alay mülazımlarından Mustafa Ağa ile alay efradından kırk hane halkını kandırıp silah ve cephaneleriyle birlikte kendi tarafına çekmişti. Tahir Han, öteden beri Osmanlı karyelerine saldırıp gasp ve yağmada bulunmaktaydı. Tahir Han'ın adamları, Osmanlı'nın Güçkıran? karyesi ahalisinin dört yüz elli hayvanını gasp edip iki çobanını öldürmüşlerdi. Osmanlı hükümeti, Tahir Han'ın huduttan uzaklaştırılmasını ve onun tarafına geçmiş olan Hamidiye Alaylarına mensup efradın iadesini talep etmişti. İran hükümetine göre, iadesi istenilen mülazım Mustafa ve Hamidiye Alayına mensup kırk hane efradı aslında İran'ın en asıl tebaasından olup üç dört sene önce Maku ahalisinden bazıları ile aralarında meydana kavgadan dolayı Osmanlı topraklarına geçmişlerdi. Bunlar Hamidiye Alaylarına mensup olmadıklarından yanlarında tüfek ve fişek almamışlardı. Osmanlı hükümeti, Hoy ve Selmas şebenderliklerinden, İran'ın iddia ettiği meselenin tahkik edilerek neticenin bildirilmesini istemiştir. Gasp olayından sonra Mahmudiye kazasında bazı tedbirler alınmış ve bunun neticesinde Tahir Han'ın adamları tarafından Güçkıran karyesinden gasp edilen hayvanlar hududa gönderilen Osmanlı memurlarına teslim edilmişti. Ayrıca Tahir Han'ın Osmanlı topraklarına gönderdiği altmış kişilik çetesi, Bargerî Kazası dahilindeki karye ahalisinin bir hayli hayvanını ve Osmanlı askerine ait dört martini tüfeği gasp edip nizamiye neferinden birini yaralamış ve birini de öldürmüştü. Osmanlı hükümeti tarafından Tahir Han ile ilgili İran hükümetine yapılan şikâyetler neticesiz kalmaktaydı. Osmanlı tebaası olan

⁵⁶⁵ BOA., Y..PRK.ASK. 138/79, (H. 1315 /M. 1897).

aşiretlerin İran hududuna geçmelerine müsaade edilmediğini gören Tahir Han, bundan cesaret alarak saldırılarını artırmıştı. Osmanlı hükümeti, Tahir Han'ın cezalandırılmasını ve huduttan uzaklaştırılmasını defalarca talep etmesine rağmen İran hükümeti bu konuda bir şey yapmamıştı. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, eğer bir defa daha Tahir Han, Osmanlı topraklarına saldırırsa Osmanlı memurları tarafından yakalanıp İran memurlarına teslim edileceği ve böylece bu saldırılara da bir son verileceğini İran hükümetine bildirmiş ve bu konuda İran'dan onay istemiştir. İran hükümeti, bu teklifi pek münasip görmüş ve kabul etmiştir.⁵⁶⁶

3.4. KERVANLARA, TÜCCARLARA VE HACILARA YAPILAN BASKINLAR, GASP VE YAĞMA OLAYLARI

Kürt eşkıyası, ticaret amacıyla Osmanlı topraklarına gelen tüccarı takibe alıp tüccarın yanındaki mal ve parasını gasp etmekteydi. Tüccarlar, gasp olunan mallarını geri alabilmek için Osmanlı idari makamlarına ve bölgedeki konsoloslara başvuruyordu. Bu makamlardan bir netice alamadıklarında ise daha üst bir makam olan sefirilere müracaat etmekteydiler.

1848 yılında İran tüccarlarından Hüdadad isimli bir İranlı, ticaret sebebiyle Van'a gelmişti. Kürt beylerinden Han isimli biri yanına birkaç adamını alarak İran tüccarının kaldığı odaya girmiş ve tüccarın elli bin kuruşunu ve odasında bulunan mal ve eşyasının tamamını gasp etmişti. Tüccar, durumu bölgedeki zabıtaya bildirmişse de gasp edilen mallarını geri alabilmesi mümkün olamamıştı. Yaklaşık beş yıl sonra İran tüccarı, Kürt beyi ve adamları tarafından mallarının ne şekilde gasp edildiğine dair bir şahadetnameyi, yanına alarak Dersaadet'e gelmişti. İran Sefiri, şahadetnamede de belirtildiği üzere tüccardan gasp edilen malların geri alınarak sahibine teslim edilmesini talep etmiştir.⁵⁶⁷

Savaş zamanlarında yolların emniyetsizliği bir kat daha fazla artmaktaydı. Kervan yollarının güvenliğini sağlayan askerinin de olmaması eşkıyayı cesaretlendirmekteydi. Böyle durumlarda tüccarın tabi olduğu devlet, tebaasının hak ve hukukunu müdafaa edip güvenliğini sağlamak zorundaydı. 1853 yılında İran hükümeti, İran tüccar ve

⁵⁶⁶ BOA., DH.TMIK.M.. 81/60, (H. 04 Zilhicce 1317 / M. 6 Mart 1900).

⁵⁶⁷ BOA., HR.MKT. 43/37, (H. 02 Cemazeyilevvel 1268 / M. 23 Şubat 1852).

kervanlarıyla ilgili bir talepte bulunmuştu. Osmanlı-Rus savaşından dolayı yollar güvenli olmadığı için aşiretlerin baskınına uğrama ihtimallerinden dolayı İran perakende tüccarlarının muhafazası için asker talep edilmişti. Ayrıca İran hükümeti, İran tüccarlarının bu askerin masrafını karşılamak mecburiyetinde tutulmalarını ve eğer buna izin verilmezse savaş bitene kadar İran tüccarlarının Osmanlı topraklarına gelmemelerinin daha uygun olacağını ifade etmişti.⁵⁶⁸

Eşkîya baskınına uğrayan sadece ticaret kervanları değildi. Yolları tutmuş olan şakiler, hac kabilelerine hücum edip yanlarındaki tüm değerli eşyaları gasp etmekteydiler. Mallarını eşkıyaya kaptırmak istemeyen hacılar, karşı koyduklarında yaralanma ve öldürülme olayları dahi meydana gelmekteydi.

1854 yılında elli kadar Kürt, Halep hududuna giden İran hacılarının önünü kesip üç kişiyi yaralayıp altı bin kuruş değerinde mal ve eşyalarını gasp ve yağma etmişlerdi. Kürt eşkıyası gasp ettikleri mallarla birlikte firar etmeyi başarmışlardı. İran Maslahatgüzarı, Osmanlı makamlarından suçluların cezalandırılmasını ve gasp olunan malların iadesini talep etmiştir.⁵⁶⁹ İran hacılarının önü Karadağ denilen yerde kesildiğinden o civarın kaymakamına derhal malların geri alınması ve suçluların yakalanması hususunda emir verilmişti. Osmanlı memurlarınca yapılan tahkik neticesinde gasp olunan mallar ortaya çıkarılmış ve malların sahiplerine iade edilmesi için İran konsolosuna teslim edileceği hükümete bildirilmişti. Bir daha böyle bir gasp vukuatı yaşanmaması için suçlulara kanunen uygun cezanın verileceği ayrıca belirtilmiştir.⁵⁷⁰

Osmanlı topraklarına gelen tüccarın, emniyetini sağlamak ve varsa bir şikâyet veya talebi gereğini yapmak mahalli yöneticilerin vazifesiydi. Ancak bazen mahalli yöneticiler, uygun olmayan bir tutum sergileyerek vazifelerini yerine getirmemekteydiler. Bu yüzden mesele merkezi hükümete intikal etmekteydi. 1855 yılında İran tüccarlarından birkaç kişi, İran'dan Erzurum'a gelirken Toprakale civarında Kürt eşkıyası tarafından yoları kesilmişti. Eşkîya tüccarlardan Hacı Ağa isimli adamı sinesinden yaralayıp yüz elli bin akçe nakit, mal ve eşyayı gasp ve yağma etmişti. İran

⁵⁶⁸ BOA., HR.MKT. 86/50, (H. 1270 / M. 1853).

⁵⁶⁹ BOA., HR.MKT. 81/70, (H. 04 Zilkade 1270 / M. 29 Temmuz 1854).

⁵⁷⁰ BOA., A.}MKT.UM.. 162/96 (H. 30 Zilkade 1270 / M. 24 Ağustos 1854).

tüccarlarından Haşim ve diğer iki refikası Erzurum'a gelerek İran karpedazı marifetiyle durumu mahalli hükümete bildirmişlerdi. Hacı Haşim, çarşıda kendisinden çalınan bir eşyasını birinin üzerinde görmüş hemen adamı yakalayıp mahalli hükümete getirmiş gasp edilen mallarını geri istemişti. Ancak mahalli hükümet, suçluya sahip çıkarak gitmesine müsaade etmiş ve gasp edilen malları geri almamıştı. Halbuki bir kişi çalınan malını her nerede, herhangi devlet mülkünde ve herhangi vilayet de birinin yanında bulursa, hükümete bildirdiğinde bu hususa gereken dikkat ve itinayı göstermek memurun vazifesi olduğu halde Erzurum hükümeti bu meselede yanlış bir tutum sergilemişti. İran Sefareti, çalınan malların ve akçenin bulunup sahiplerine teslim edilmesinde ve suçluların cezalandırılmasında gereken özenin gösterilmesi hususunda Erzurum Valisine emirname gönderilmesini talep etmişti. Osmanlı hükümeti, İran Sefaretinden gelen şikâyetve talep üzerine derhal durumu Erzurum Valisine bildirmişti. Bir kişiden gasp edilen mal, meydana çıkarıldığı halde bunun çaresine bakmamak uygun olmayacağından hükümet, eşkıyadan çalınan malların geri alınarak haklarında kanunen uygun olan cezanın verilmesine ehemmiyet gösterilmesini istemiştir.⁵⁷¹ Bu gasp olayından bir yıl sonra yine benzer bir olay vukua gelmiştir. Kürt eşkıyası, İran tüccarlarının yolunu kesmiş, mallarına ve canlarına kast etmişti. Olay şu şekilde meydana gelmiştir:

İran tüccarları, katırlarına zahire yükleyip Erzincan ordusuna götürmek üzere yola çıkmışlardı. Kürt taifesi, Erzincan ve Tercan yolunda Gökkan denilen yerde kervana hücum edip üç kişiyi öldürüp mallarını gasp ve yağma etmişlerdi. İran hükümeti, meseleyi Osmanlı hükümetine bildirmiş ancak bir şey yapılmamıştı. Bir sene sonra tekrar İran Sefareti, bu hususta Osmanlı hükümetine müracaat etmişti. İran hükümeti, bu suçu işleyenlerin hemen yakalanıp cezalandırılmasını, gasp edilen malların geri alınmasını ve öldürülenlerin diyet-i şerriyelerinin tazmin edilerek İran karpedazına verilmesini talep etmişti. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, eşkıyanın tutuklanarak mahkemeye sevk edilmesi ve gasp olunan malların geri alınması hususunda gerekenin yapılması için Erzurum Vilayetine bir emirname göndermiştir.⁵⁷²

Erzurum Valisi, meseleyi Erzincan Kaza Müdürü Ali Bey'e yazmıştı. Yapılan tahkikat neticesinde üç Kürt aşiretine mensup kişiler tarafından bu suçun işlendiği tespit edilmiş,

⁵⁷¹ BOA., HR.MKT. 127/86, (H. 10 Rebiülevvel 1272 / M. 20 Kasım 1855).

⁵⁷² BOA., A.}MKT.UM.. 270/42 (H. 15 Cemazeyilahir 1273 / M. 10 Şubat 1857).

yaklaşık üç yüz-dört yüz kişi tevkif edilmiş ve tevkif edilenler suçu işlediklerini kabul edip itiraf etmişlerdi. Eşküyadan gasp ettikleri otuz sekiz hayvan geri alınmış ve Erzurum'a gönderilmiş eksik kalan mal, hayvan ve nakidin ise sonra eşküyadan geri alınacağı Ali Bey tarafından beyan edilmişti. Ancak bir müddet sonra işin rengi değişmiş, mesele başka bir hal almıştı. Ali Bey ve bazıları Kürt eşkuyasına sahip çıkarak suça iştirak ettiklerini itiraf etmelerine rağmen eşküyadan bazılarını salıvermiş ve bazılarını da saklanmaları için şuraya buraya göndermişti. Osmanlı hükümeti, suçluların himaye edilip salıverilmesi meselesinin doğru olup olmadığının derhal tahkik edilmesini ve iade edilmeyen mallar ile ölenlerin diyet-i şerriyesinin her kim eşkuyayı salıverdiyse ondan tahsil edilmesini istemiştir. Erzurum Valisine bu hususta gerekli emriler verilmiştir.⁵⁷³

1884 yılında bu sefer de İran aşiretlerinden otuz kadar eşkuya, Bargerî kazası dahilinde Van'dan hareket etmiş olan yolcuların önüne çıkarak yanlarındaki üç yüz liralıyla on dokuz beygiri ve Beş Parmak karyesi ahalisinin de bir hayli hayvanını gasp etmişlerdi. Bargerî'de bulunan asker ve zaptiye tarafından eşkuya hudut başına kadar takip edilmişse de İran hududunun içeri taraflarına firar ettiklerinden yakalanmamışlardı. Gasp haberi alınır alınmaz Van merkezden olay yerine süvari gönderilmişti.⁵⁷⁴

Hudut boyunda Kürt eşkuyası gibi Ermeni eşkuyası da kervanlara baskınlar düzenlemekteydi. 1893 yılında Ermeni eşkuyası, Şemsiki Aşiretine ve Hamidiye Süvari Alayları efradına mensup on kişilik bir kervana hücum etmesi üzerine dört eşküyadan ikisi öldürülmüş, ancak ikisi İran'daki meşhur Derik Manastırı'na kaçmayı başarabilmişti. Osmanlı Devleti'nden gelen şikâyetler üzerine İran Devleti, Derik Manastırı'nda toplanan Ermeni çetelerini dağıtmıştı. Osmanlı hükümeti, iki şakinin yakalanması hakkında İran hükümetine tebligat göndermişti. Osmanlı Devleti, bu olaydan daha önce manastırdaki Ermenileri dağıtan İran hükümetinin bu iki şakinin yakalanmasında da aynı muvaffakiyeti göstereceğine inanmıştı. Osmanlı vilayetlerinde ikamet eden Ermenilerin bu denli uygunsuz hareketlere cüret etmelerinin sebebi, mahalli mülkiye ve adliye memurlarının oralardaki yabancı konsolosların suyuna gitmek için bu gibi olaylara göz yummalarıydı. Memurların ihmalkarlığından haberdar olan Osmanlı hükümeti, bu yolda zerrece müsamaha gösterilmeyerek mülkiye

⁵⁷³ BOA., A.}MKT.UM.. 305/100 (H. 10 Cemazeyilahir 1274 / M. 26 Ocak 1858).

⁵⁷⁴ BOA., DH.MKT. 1345/62, (H. 26 Zilkade 1301 / M. 17 Eylül 1884).

memurlarından Ermeni eşkıyasını yakalayıp adliye memurlarına teslim etmelerini ve adliye memurlarından da bunlar hakkında kanunen uygun olan cezaları uygulamalarını istemiştir. Ayrıca hükümet, gereken dikkat ve itinayı göstermeleri için memurlara tebligat göndermiştir.⁵⁷⁵

Aynı yıl bir başka kervan baskını, İran topraklarında vukua gelmişti. Osmanlı'ya tabi Şemsiki Aşireti halkından yirmi kadar adam, zahire almak için İran'ın Nezdigan karyesine gitmişlerdi. Dönüş zamanı, İran'ın Şikak Aşiretine mensup Ali Han oğlunun adamlarından atlı ve silahlı yirmi sekiz kişi, bu yirmi kişilik kervanın üzerine hücum etmiş ve Şemsikilerden bir kişiyi öldürüp iki kişiyi de ağır yaralamışlardı. Şikak eşkıyası, kervanın seksen öküzünü üstlerindeki zahire çuvallarıyla birlikte alıp götürmüşlerdi. Van Vilayeti, Şemsiki Aşiretinin şikâyeti üzerine derhal İran'ın serkarpedazlığına olayı yazmış diğer taraftan da eşkıyanın takibine çıkılmıştı. Mahalli yöneticilere göre, İran'ın Şikak Aşireti daima hudutta bu gibi fenalıklar yapmakta Osmanlı aşiretlerine zarar vermekteydi. Bu hallerinden dolayı ilerde Osmanlı aşiretleri ile aralarında büyük bir çatışmanın meydana gelme ihtimali vardı.⁵⁷⁶

31 Ağustos 1898 tarihinde Musul Vilayetinden Zengene Aşiretinden altmış iki kişinin, İran'dan gelen Osmanlı ve İran mallarını taşıyan bir kervanı gasp ve yağma ettikleri istihbar alınması üzerine eşkıya takip edilmiş ve gasp edilen malların ancak bir kısmı geri alınabilmişti. Eşkıyadan yirmi üç katır, iki at ve sekiz yük eşya geri alınmıştı. Suçluların cezalandırılarak bir daha böyle bir saldırıya meydan verilmemesi ve gasp edilen malların tamamının alınması için gerekenin yapılması emredilmişti.⁵⁷⁷

Aynı yıl Musul Vilayetine tabi Hemavend Aşiretinden yüz elli atlının Hanekin'in üst taraflarından İran'a geçip kervanları vuracakları haber alınması üzerine o bölgeye kafi miktarda süvari gönderilmişti. Zengene Aşireti eşkıyasından elli atlı da Hanekin'in diğer tarafından kervana saldırıp bir hayli eşyayı gasp etmişlerdi. Eşkıyalar, kervanın muhafızlığıyla görevli zaptiyeden birini öldürmüş diğerini de yaralamışlardı. Suçluların yakalanması ve gasp edilen malların geri alınması hakkında Bağdat Vilayeti, hükümete telgraf göndermiş ve gelen telgraf üzerine hükümet durumu Musul Vilayetine yazmıştı.

⁵⁷⁵ BOA., Y..PRK.BŞK. 29/19, (H. 28 Cemazeyilahir 1310 / M. 17 Ocak 1893).

⁵⁷⁶ BOA., DH.MKT. 20/8, (H. 08 Şevval 1310 /M. 25 Nisan 1893).

⁵⁷⁷ BOA., DH. MKT. 2103/105, (H. 21 Rebiülahir 1316 / M. 8 Eylül 1898).

Musul Vilayeti, hükümete gönderdiği cevapta, “zevadı İraniyenin evvelki vukuatında gasp olunan eşyasının istirdadı için Orduyu Humayun Müşiriyeti Celilesine ve ferik kumandanlığa ve Kerkük Mutasarrıflığı ile bilmuhabere çıkarılan kuvve-i askeriye tarafından istirdadı menhubata teşebbüs olunduğu ve bu kuvvet ahiren takviye ve takibata devam edilerek yedi beygir, on iki ester istirdad edilmiş olduğu ve vakayı ahireyede mütecasir olan eşkıyanın kuvve-i mevcudenin satvetinden bilistifade menhubat ile birlikte derdest ve tedipleri lüzumu mülhakat ve ferik kumandanlığına tekiden tavsiye ve işar edildiği dermeyan olunur”⁵⁷⁸ diyerek bu hususta gerekenin yapılacağını bildirmiştir.

Hemavend ve Zengene aşiretleriyle birlikte birkaç aşiret daha ittifak kurup kervanları basmaktaydılar. 1898 yılında bu hususta İran Sefaretinden gelen şikâyetlere göre, Bağdat’tan hareket eden birkaç İran kafilisi, Hemavend Hüseyin ve Devletyar ağalar ile Zengene, Delu ve Davde aşiretleri tarafından soyulmuş ve Civanmir oğlu bir takım silahlı kişiler ile İranlıların mallarına saldırmıştı. İşin aslı şu şekildeydi; 4 Temmuz 1898 tarihinde Hemavend Hüseyin ve Devletyar ağalar ile Davdelilerden birkaç atlı, Hacı Ahmet Hemadani’nin hayvanlarını gasp edip Kirmanşahlı Mehmet ve Hüseyin isimli kişilere ait olan bir kafilayı soymuşlardı. Temmuz’un 15’inde ise Zengene ve Delu aşiretleri eşkıyasından kırk beş atlı hududa tecavüzle İranlıların yirmi iki beygir ve katırını ve bazı eşyalarını gasp etmişlerdi. Bunun üzerine hükümet, Musul Vilayeti ahalisinden olan bu eşkıyadan gasp ettikleri malların geri alınması ve eşkıyanın gerek İran gerek Bağdat Vilayeti dahilinde vukua gelen saldırılarına bir son verilmesi hususunda Musul Vilayetine bir emirname göndermiştir.⁵⁷⁹

Bir yıl sonra da Zengene Aşiretinden yüz atlı, İran hududuna geçip İranlıların yüz kadar katırını gasp etmişti. Gasp ettikleri mallarla birlikte geri Osmanlı topraklarına döndükleri esnada zaptiyeler tarafından geçmelerine müsaade edilmediğinden zaptiyeler ile aralarında çatışma çıkmıştı. Çatışmada iki kısrağ telef olup iki katır onlardan geri alınabilmişti. Eşkıyaların cezalandırılması, gasp edilen malların geri alınması ve

⁵⁷⁸ BOA., DH. MKT. 2136/19, (H. 05 Recep 1316 / M. 19 Kasım 1898).

⁵⁷⁹ BOA., DH. MKT. 2142/84, (H. 17 Recep 1316 / M. 1 Aralık 1898).

katiyen bu gibi saldırılara izin verilmemesi hususunda Musul Vilayetine tebligat gönderilmiştir.⁵⁸⁰

3.5. DEVLET MÜLKÜNE VE MEMURUNA ZARAR VERME

Kürt aşiret eşkıyası gasp ve yağma yaparak ahaliye zarar vermek dışında bölgedeki kamu mülkü olan telgraf direklerine, postanelere, postacılara, reji idaresine, vakıf mallarına, konsoloslara ve bölgenin güvenliğinden sorumlu askere saldırmakta ve onlara ait malları gasp etmekteydi. Aşiret eşkıyası, devletin mülküne ve memuruna saldırmaktan çekinmemiştir.

1862 yılında Haydaranlı Aşiretinden Ali isimli şahıs, Dersaadet'ten Van'a gönderilen Posta çantasını ve zaptiyenin atını çalmıştı. Yakalanan Ali isimli suçlu hapse atılmış ve yapılan tahkikat neticesinde suçu sabit görüldüğünden Ceza Kanunun yüz yirmi sekizinci maddesi hükmüne uygun olarak hapis tarihinden itibaren beş yıl müddetle küreğe konulmak üzere Erzurum'a gönderilmesine karar verilmişti. Meclis-i Vela kararı gereğince durum, Hakkari Mutasarrıfına ve Erzurum Valisine bildirilmişti. Ali isimli suçlu Erzurum'a vardığında Hakkari Mutasarrıfı tarafından belirtilen tarihten itibaren Erzurum'da beş yıl müddetle cezasını çekeceği ifade edilmişti.⁵⁸¹

Bazı dönemlerde devlet, aşiretlerin yanlarında ve hanelerinde bulundurdukları silahları, güvenlik gerekçesiyle toplatmaktaydı. Ancak göçebe Kürt aşiretlerinden silahları toplamak pek kolay bir iş değildi. Devlete vermek zorunda oldukları vergileri dahi vermemekte direnen bu aşiretlerden hem silah toplamak hem de vergileri tahsil etmek devletin askeri ve memuru için oldukça zor bir vazifeydi. Vahşi ve sert mizaçlı aşiretlerden devletin kanun ve nizamına uygun davranmalarını beklemekte zaten olanaksızdı. Aşiretler, devletin emirlerini uygulamak zorunda olan memura ve askere güçlük çıkararak silahla karşılık dahi verebiliyordu. Bu yüzden devlet, vergi ve askere alımlarında şiddete başvurmak zorunda kalabiliyordu. Şiddete başvurulduğunda ise aşiretler, İran topraklarına firar edebiliyorlardı.

⁵⁸⁰ BOA., DH. MKT. 2166/58, (H. 05 Şevval 1316 / M. 16 Şubat 1899).

⁵⁸¹ BOA., A.}MKT.MVL. 143/8, (H. 17 Ramazan 1278 / M. 18 Mart 1862); BOA., MVL. 630/52, (H. 19 Zilhicce 1279 / M. 7 Haziran 1863).

1887 yılında silah ve vergi tahsilatı için Kaymakam Zekeriya kumandasında bir miktar asker Pişter nahiyesine sevk edilmişti.⁵⁸² Aslında Zekeriya Bey ve kumandasındaki askerın görevi Pişter Aşiretinin elinde bulunan martini tüfekleri toplamaktı ancak Süleymaniye Mutasarrıfı silahlarla birlikte otuz yıllık ödenmemiş vergilerinde tahsil edilmesini istemişti. Bu vergi tahsili yüzünden Pişter ahalisi ile asker arasında çatışma zuhur etmişti.⁵⁸³ Böyle bir görev için hazırlıksız ve tedbirsiz olan askerın bir hayli kaybı olmuş ve en kötüsü ise Zekeriya Bey ve refakatindeki bir hayli asker esir olarak ahalinin eline geçmişti. Askerın esir alındığı duyulunca dört tabur asker tertip edilip sevk edilmiş ve Musul Valisi Tahsin Paşa⁵⁸⁴ bizzat Pişter'e yedi saat mesafede bulunan Raniye'ye gidip tedbir olarak orada ikamet etmişti. Tahsin Paşa ve sevk edilen asker hareket etmeden önce yani çatışmadan hemen sonra Pişter ağaları, Zekeriya Bey'i ve refakatindeki askeri ahalinin elinden alarak serbest bırakmış ve ahalinin eline geçmiş olan silahları dahi geri alarak mahalli idarecilere teslim etmişlerdi. Pişter ağaları böyle yaparak aslında çatışmaya müdahil olmadıklarını göstermeye çalışmışlardı. Ancak yine de Tahsin Paşa'nın nezdine gitmeye cesaret edememişlerdi. Devletin emirlerine karşı gelip askere saldırma cüretinde bulunmuş olan Pişterliler alacakları cezadan korktuklarından ötürü İran hududuna doğru kaçmışlardı.⁵⁸⁵

⁵⁸² Pişter Aşireti ahalisinde bulunan silah ve otuz senelik verginin tahsilatı için gönderilmiş olan kaymakam ve komutasındaki askerler vazifelerini yerine getirirken Pişter Aşiretinden Mahmut Ağa namında biri silahla onlara muhalefet etmişti. Pişter Aşireti direnince asker ile aşiret arasında çatışma çıkmış ve çatışma esnasında askerden birkaç nefer yaralanmış ve öldürülmüştü. Pişter Aşireti, cezalandırılacaklarını anlayınca İran hududuna doğru kaçmıştı. Ancak Pişter Aşiretinin İran'a firar etme tasavvurunda olduğu Beyler Aşireti tarafından İran hükümetine ihbar edilince planları bozulmuştu. İran hududuna geçmek istedikleri halde İran hükümeti Beyler Aşiretinden gelen ihbar sayesinde Pişter Aşiretini hududun içeri taraflarına sokmamıştı. Bu mesele yüzünden iki aşiret arasında husumet başlamış, Mahmut Ağa, beş yüz adamla beraber hududa giderek Beyler Aşiretinin ikamet ettiği toprakları yağmalayıp yakıp yıkmıştı. BOA., DH.MKT. 1506/5, (H. 21 Şaban 1305 / M. 3 Mayıs 1888).

Pişter Aşireti'nin İran'ın Bane ve Serdeşt topraklarında ikamet eden bazı aşiretler ile ittifakı vardı. Bir hadise vukua geldiğinde iki taraf aşireti birbirlerine yardım etmekteydiler. Silah ve vergi tahsili meselesinde de Bane Aşireti, yardıma gelmişti. Bunun üzerine yardıma gelen İranlıların bölgelerine iadesi ve Pişterlilerden İran topraklarına geçmek isteyenlerin de men edilmesi İran hükümetinden talep edilmişti. BOA., DH.MKT. 1449/7, (H. 02 Muharrem 1305 / M. 20 Eylül 1887).

⁵⁸³ BOA., DH.MKT. 1462/40, (H. 23 Safer 1305 / M. 10 Kasım 1887).

⁵⁸⁴ Tahsin Paşa, 1882 yılında Musul'a vali olarak tayin edildi. Yaklaşık altı yıl süren valiliği ile Tahsin Paşa, Musul'da en uzun süre valilik yapan bir isim olmuştur. Aslında bir bakıma vilayetin gerçek "kurucu valisi" kendisidir diyebiliriz. Musul gibi vali değişikliklerinin çok sık olduğu ve asayiş ve aşiret sorunlarının hüküm sürdüğü bir vilayette, Tahsin Paşa'nın bu kadar uzun süre valilik yapabilmesinin nedenini, Tahsin Paşa'nın sahip olduğu idarecilik özelliklerinde ve gösterdiği başarıda aramak gerekir. Hut, s. 108.

⁵⁸⁵ BOA., DH.MKT. 1898/48, (H. 05 Cemazeyivvel 1309 / M. 7 Aralık 1891).

Osmanlı hükümeti, korkudan İran'a kaçmış olan yaklaşık bin hane Pişterliyi geri dönmeye ikna etmiş ve geri köylerine ikamet ettirmişti. Yeni bir hadiseye yol açmadan Osmanlı askerinden gasp ettikleri silahlar ellerinden alınmış ve olaya müdahil olanlar sorguya çekilmişti. Alınan tedbirler sayesinde yanlarında bulunan martini tüfekler geri alınmış ve Osmanlı askerine ateş edip cinayet işleyen birkaç zanlıda tevkif edilmişti. Tevkif edilen suçlular ve geri alınan silahlar Süleymaniye kumandanı ve mutasarrıf vekiline teslim edilmişti. Böylece karışıklık büsbütün ortadan kaldırılmış ve çevredeki aşiretlerde yerli yerine dağılmıştı. Bölgede asayiş yeniden sağlanabilmişti. Musul Valisi Tahsin Paşa, gerekenin yapılması için icap eden idarecilere talimat verip asayişi sağladıktan sonra merkez vilayete geri dönmüştü. (4 Kasım 1887).⁵⁸⁶

Musul Vilayetinin sosyal yapısı içinde göçebe ve yarı göçebe aşiretler önemli bir yer tutmaktaydı. Bölgedeki asayiş ve emniyeti bozan bu aşiretler, aynı zamanda zirai ve ticari faaliyetleri de bütünüyle bozmaktaydılar. Göçebe aşiretlerin köyleri yağmalayarak harabeye çevirmesi ve tüccar kervanlarının yolunu keserek yağmalaması gibi hadiseler, Musul ve çevresinde sık sık yaşanan durumlardı. Kürt aşiretlerin çıkardığı karışıklık ve yağmalar, hem tarladaki ürünlerin mahvolmasına hem de köylülerin bağını-bahçesini terk ederek köylerin boşalmasına neden olmaktaydı.⁵⁸⁷ Gelirleri direk devletin hazinesine aktarılan karyelerin, Caf Aşireti gibi göçebe aşiretlerin saldırılarına maruz kalması devlet gelirlerini sekteye uğratmaktaydı. Bununla birlikte bir diğer önemli husus, karyelerini terketmeye mecbur kalan aşiretlerin İran'a iltica etmesiydi. Osmanlı hükümeti, göçebe bazı aşiretlerin zulmü yüzünden tebaasının İran'a iltica edip İran'ın tabiiyetine geçmesini istememiş, gerekli tedbirler alınması hususunda vilayete sık sık emirler göndermiştir.

Musul Vilayetine tabi Serçınar, Surtaş ve Ağçalar'daki karyeler bir müddetten beridir aşiretlerin saldırılarına maruz kalmaktaydı. Caf Aşiretinin mahsulatı yok etmeye başladığı Hazine-i Hassa Nezareti tarafından hükümete bildirilmişti. Karyelerin muhafazası ve saldırıların acil bir şekilde defî istenilmişti.⁵⁸⁸ Bu hususta Serçınar Emlak-ı Hümayun şubesinden gelen telgrafta; "Serçınar Emlak-ı Hümayun şubesi dahilindeki Zarana karye ahalisi, Caflıların saldırılarından muhafaza olunmamalarından dolayı

⁵⁸⁶ BOA., Y..A...HUS. 207/105, (H. 17 Safer 1305/ M. 4 Kasım 1887).

⁵⁸⁷ Davut Hut, s.194, 199.

⁵⁸⁸ BOA., BEO. 1125/84364, (H. 27 Zilhicce 1315 / M. 19 Mayıs 1898).

karyedeki zahire ve samanlarını satarak hanelerinin kapılarını kapayarak her birisi bir tarafa kaçmıştır. Karye boş ve harap bir haldedir (13 Ağustos 1898)” diye belirtilmişti.⁵⁸⁹

Eşkıya ve bazı aşiretlerin saldırılarına maruz kalan karye ahali, meskenlerini terk edip hepsi ayrı bir yere kaçmak zorunda kalmıştı. Osmanlı hükümeti, bu gibi uygunsuz ahvalin tekrar etmesine meydan verilmeyerek ve meskenlerini terk etmiş ahalinin asayiş ve güvenliği temin edilerek geri meskenlerine dönmeleri için gerekenin yapılmasını Musul Vilayetine emretmiştir.⁵⁹⁰

Rusya Devleti'nin Osmanlı idari makamlarına sık sık şikâyete bulunduğu meselelerden biri de Osmanlı Kürt aşiretlerin ve Hamidiye Alayların Rus hududuna geçip Rus asker ve memuruna zarar vermeleri idi.

1899 yılında Rusya Sefiri, hudut üzerinde Kürt eşkıyası ve Osmanlı askeri tarafından bazı uygunsuz hareketlerin meydana geldiğine dair Osmanlı hükümetine şikâyette bulunmuştu. Rusya Sefiri, Osmanlı Kürtlerinin Rusya hududuna geçerek Rus askerinden bir zabıt ve bir neferi öldürdükleri gibi daha bunun gibi birçok suçta iştirak ettiklerini dile getirmişti. İşin aslı Erzurum Vilayetine sorulduğunda ise Erzurum Valisi, iddia edilenin aksine bu olaya Beyazıt Sancağı Kürtlerinden hiç kimsenin müdahil olmadığını ifade etmişti.⁵⁹¹ Rusya Sefirinin bir diğer şikâyeti ise, 19 Haziran 1897 tarihinde Karaorgan Karakolhanesi mülazımı Fatokof ve beraberindeki bir zabitanın hududu tecavüz ettikleri bahanesiyle Osmanlı askeri tarafından tevkif edilip bir gece hapisanede tutulduktan sonra salıverilmeleri idi. Dördüncü Ordu Müşiri, Karaorgan karakolhanesinde o isimde mülazım rütbesinde bir askerin olmadığını ve iddia edilen olayın da meydana gelmediğini hükümete bildirmişti. Rus Sefiri tarafından iddia edilen bu iki suçlama, Osmanlı memurları tarafından kabul edilmemişti.⁵⁹²

Erzurum Valisi, Rusya Sefirinin iddia ettiği Kürt eşkıyası tarafından işlenen cinayet ve gasp gibi suçların aslında Rusya tebaası tarafından işlendiğini ve bu olaylarında Rusya topraklarında meydana geldiğini bildirmişti. Eğer eşkıya Osmanlı topraklarına firar

⁵⁸⁹ BOA., BEO. 1185/88875, s.3. (H. 12 Rebiülahir 1316 / M. 30 Ağustos 1898).

⁵⁹⁰ BOA., BEO. 1185/88875, s.1. (H. 12 Rebiülahir 1316 / M. 30 Ağustos 1898).

⁵⁹¹ BOA., BEO. 1336/100169, (H. 29 Safer 1317 / M. 9 Temmuz 1899).

⁵⁹² BOA., BEO. 1336/100178, (H. 29 Safer 1317 / M. 9 Temmuz 1899).

ederse yakalanıp Rus memurlarına teslim edileceği, vali tarafından hükümete bildirilmişti.⁵⁹³ Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, *Rusya Devleti Osmanlı Kürtlerinin bu olaylara iştirak etmediğine dair Erzurum Vilayetinden gelen cevaba inanmıyorsa o zaman iddialarını ispat edecek izahat ve delileri sunsun*, demiştir.⁵⁹⁴

Rusya Sefirinin iddia ettiği Osmanlı Kürtleri tarafından Rusya hududuna yapılan saldırıların tahkik edilip ortaya çıkarılması ve talep edilen suçluların cezalandırılması meselesinde gerekenin yapılması için Dördüncü Ordu Müşiri, Miralay Tevfik Paşa'yı hudut komutanlığına ve komiserliğine tayin ederek Erzurum Vilayetine göndermişti. Ayrıca Rusya'nın bu tür iddialarına bir daha mahal vermemek ve hududun güvenliğini bir kat daha artırmak amacıyla bir alay süvari ve iki tabur piyade de hududa sevk edilmişti. Erzurum Rus Cezal Konsolosu tarafından bazı suçlar işledikleri iddia olunan zan altındaki Osmanlı Kürtlerinden üç kişinin haneleri basılarak tutuklanmışlardı. Zan altında olan diğer üç Kürdün de Sinek yaylasında olduklarına dair istihbarat alınmış ve onların dahi en yakın zamanda tutuklanacakları, Dördüncü Ordu Müşiri tarafından hükümete bildirilmişti.⁵⁹⁵

Osmanlı ve Rusya devletleri, hudutta asayiş ve istikrarın sağlanabilmesi için Tevfik Paşa ve Rus memurların birlikte çalışmalarının daha uygun olacağına karar vermişlerdi. Rusya hükümeti bu iş için General Zeylon⁵⁹⁶ ve Miralay Karsefi tayin etmişti.⁵⁹⁷ Tevfik Paşa ile beraber tahkikat yapacak olan Rus memurlarının işlerini en iyi şekilde yapabilmeleri için Rusya Devleti, Osmanlı hükümetinden onlara gereken kolaylığı göstermesini istemiştir. Rusya hükümeti, Bab-ı Aliye gönderdiği *Nota* da dört talep de bulunmuştu.

⁵⁹³ BOA., BEO. 1345/100841, (H. 18 Rebiülevvel 1317 / M. 27 Temmuz 1899).

⁵⁹⁴ BOA., BEO. 1348/101083, (H. 22 Rebiülevvel 1317 / M. 31 Temmuz 1899).

⁵⁹⁵ BOA., BEO. 1359/101883, (H. 14 Rebiülahir 1317 / M. 22 Ağustos 1899).

Tevfik Paşa'nın hudut komutanlığına tayin edilmesini Averyanov şu şekilde açıklamıştır: "Hamidiye Alaylarının bizim sınır karakollarına saldırıları daha 1894 yılının yazından itibaren başlamıştı. İstanbul'daki sefirimizin ısrarları karşısında Padişah, gelecekte aynı olayların meydana gelmemesi için bir takım önlemler almak zorunda kaldı; sözgelimi bu saldırıların yinelenmesi halinde, Erzurum'un Vali Paşası ve IV. Kolordu Komutanı Müşir Zeki Paşa doğrudan sorumlu tutulacaktı; o sırada sınır muhafaza birliklerinin başına özel olarak, Tevfik Paşa getirilmişti. Ancak saldırılar azalmak şöyle dursun artı bile. Bunu da anlamak zor değil; çünkü sivil idari kurumlar Hamidiye Kürtlerine söz geçiremiyorlardı. Müşir Zeki Paşa ise Kürtlere açıkça göz yumuyordu. Averyanov, s.213.

⁵⁹⁶ Averyanaov'un "Osmanlı-İran-Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)" isimli çalışmasında bu isim "Zelenoy" olarak geçmektedir. Bkz. Averyanov, s.214.

⁵⁹⁷ BOA., BEO. 1363/102183, (H. 23 Rebiülahir 1317 / M. 31 Ağustos 1899).

1. Beyazıt Mutasarrıfıyla hududa yakın yerlerde bulunan Hamidiye Süvari Alaylarından ümera ve zabıtanın bazıları azledilip cezalandırılmalı.
2. Suçlular ile suça müdahil olanlar cezalandırılmalı.
3. Öldürülen Rus zabiti ile üç neferin ailelerine tazminat verilmeli.
4. Rusya'da cinayet suçu işleyip Osmanlı topraklarına dehalet eden Rusyalı suçluların iadesi talep edileceği.

Rusya Devleti, hudutta meydana gelen bu saldırılar daha sonra başka sorunlara sebebiyet vereceğinden Osmanlı hükümetinden seri bir şekilde gereken tedbirleri almasını talep etmiştir.⁵⁹⁸

Bir yıl sonra Osmanlı Kürtleri, bu sefer Tercan ve Pülümür yoluyla Erzincan'a gitmekte olan Rusya Konsolos vekili ve refikasına yolda saldırıp eşya ve hayvanını gasp etmişlerdi.⁵⁹⁹ Saldırı esnasında Pülümür Kaymakamı Halit Efendi⁶⁰⁰ cesaret ve gayret göstererek konsolosun hayatını kurtarmıştı. Saldıranların Hamidiye Alaylarına mensup kişiler olduğu düşünülmüştü. Ancak bunlar Hamidiye Alaylarına mensup olmayıp Pülümür kazasına tabi, itaat altına alınamayan on sekiz karyenin asi ahalisinden oldukları anlaşılmıştı. Devlete itaat etmeyen bu on sekiz karyede 350-400 civarında eli silah tutan Kürt vardı. Çevre ahaliye de saldırıp zarar veren bu Kürt eşkiyasının üzerine asker sevk edilmiş ancak bir muvaffakiyet alınamamıştı. Rusya konsolosu, olaydan sonra Erzincan mutasarrıfının nezdine gidip eşkiya tarafından gasp edilen eşya ve

⁵⁹⁸ BOA., BEO. 1370/102680, (H. 06 Cemazeyilevvel 1317 / M. 12 Eylül 1899).

⁵⁹⁹ Erzurum Konsolos vekili, hizmetinde bulunan bir Miralay ile Duyun-u umumiye memuru ve iki kazak ile birlikte Dersim güzergahından Erzincan'a gelmekteydiler. Bunların yolda güvenli bir şekilde gelmeleri için Pülümür Kazasının merkezinde bulunan Osmanlı askerinden bir yüzbaşının kumandasında otuz nefer piyade ve birkaç süvari zabita da vazifelendirilmişti. Pülümür Kaymakamı dahi onların yanında bulunmuştu. Konsolos ve beraberindekiler, Kanlıkavak civarındaki dağ mezralarına ulaştıklarında Dersim'in en vahşi aşiretlerinden Bal, Keçeli Uşağı ve Lolanlı aşiretlerine mensup asi Kürt eşkiyası tarafından saldırıya uğramışlardı. Aralarında üç dört saat süren çatışma neticesinde üç asker öldürülmüş, iki asker yaralanmış ve eşkiyadan da on kişi öldürülmüştü. Konsolosa ait eşya, hayvan ve öldürülen iki askerin tüfeği eşkiyanın eline geçmişti. Aşiret eşkiyası gasp ettikleri mallarla birlikte firar etmeyi başarmışlardı. Askerin imdadına çevre köyden askerler gelmiş ancak yine de eşkiya yakalanamamıştı. Alınan güvenlik tedbirleri neticesinde Konsolos ve beraberindekiler sağ salim bir şekilde Merkez Orduyu Hümayuna varabilmişlerdi. Osmanlı hükümeti, Erzincan ahalisine ve Rus konsolosuna saldıran bu Kürt eşkiyasının yakalanıp cezalandırılması hususunda gerekenin yapılmasını Dördüncü Ordu Müşirine emretmişti. Bkz. BOA., BEO. 1556/116640, (H. 03 Cemazeyilahir 1318 / M. 28 Eylül 1900); BOA., BEO. 1556/116679, (H. 04 Cemazeyilahir 1318 / M. 29 Eylül 1900); BOA., BEO. 1558/116780, (H. 07 Cemazeyilahir 1318 / M. 2 Ekim 1900).

⁶⁰⁰ Konsolosun hayatını kurtarmak için gösterdiği metanet ve cesareten dolayı Kaymakam Halit Efendinin üçüncü rütbeden Osmani nişanı ile taltif edilmesi arz edilmişti. BOA., BEO. 1568/117590, s.3,6. (H. 28 Cemazeyilahir 1318 / M. 23 Ekim 1900).

hayvan hakkında bir malumat alınıp alınmadığını sual etmişti. Erzurum Valisi, az sayıdaki Jandarma kuvveti tarafından eşkıyanın yakalanıp cezalandırılması mümkün olamayacağından yeterli kuvvette asker sevk edilmesi gerektiğini hükümete bildirmişti.⁶⁰¹

Rus konsolosuna saldıran Dersim'in asi Kürtleri ile Erzincan Sancağı dahilinde bulunan on sekiz köyün itaat altına alınması için gerekli tedbirlerin alınması yolunda Dördüncü Ordu Müşirine tebligat gönderilmişti. Müşir, bu köylerin itaat altına alınması için uygulanacak şiddetli askeri tedbirlerin yerine mutasarrıf tarafından nasihatle yola getirilmeleri daha uygun olacağını belirterek durumu geçiştirmişti. Erzurum Valisine göre; Tercan, Pülümür ve Erzincan dahilinde bir çok ahali bu asilerin taarruz ve hasarlarına maruz kalmıştı. Bir daha böyle eşkıya hareketlerine cüret etmemeleri için yeterli kuvvette asker sevkiyle gasp edilen alınan malların ve verilmeyen vergilerin alınması ve içlerinde suçlu olanların en şiddetli şekilde cezalandırılması için lazım gelenlere emir verilmeliydi. Köy muhtarları, Kürt eşkıyasının köyleri basıp nüfusu katletme ve eşya-malı gasp etme gibi uygunsuz hareketlerini mahalli yöneticilerine şikâyet etmişlerdi. Müracaat ettikleri mahalli yöneticilerden bir netice alamayınca, köy muhtarları Erzincan merkezine gelip hükümete şikâyetlerini bildiren bir telgraf göndermişlerdi.⁶⁰²Devletin kanun ve nizamına uymak istemeyen asi Dersim Kürtleriyle ilgili sorunlar, yirminci yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.

3.6. KÜRT AŞİRETLERİYLE ERMENİLER ARASINDAKİ ÇATIŞMALARDAN KAYNAKLI ASAYİŞ SORUNLARI

Osmanlı Devleti'nde artan ayrılıkçı hareketler, Avrupalı devletlerin müdahale ve destekleri ve Ermeni kilisesinin çalışmaları gibi nedenlerle bağımsızlık fikirleri Ermeniler arasında geçte olsa yayılmaya başlamıştı.⁶⁰³ Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan topluluklarındaki milliyetçilik ve özerklik hareketleri bu toplulukların kendisinden gelmiş iken, Ermeni meselesi dış tahriklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Buna binaen Ermeni meselesi 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ve sonrasında

⁶⁰¹ BOA., BEO. 1568/117590, (H. 28 Cemazeyilahir 1318 / M. 23 Ekim 1900).

⁶⁰² BOA., BEO. 1568/117590, s.8. (H. 28 Cemazeyilahir 1318 / M. 23 Ekim 1900).

⁶⁰³ Yahya Bağçeci, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:24, Yıl:2008, s.318.

İngiltere ile Rusya arasında Anadolu toprakları üzerinde artan nüfuz mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁴ 1878 Ayastefanos Antlaşması ile ilk defa Rusya tarafından siyasi gündeme sokulan Ermeni meselesi, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile uluslararası bir mesele halini aldı.⁶⁰⁵ Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Ermenileriyle ilgili şu madde yer almıştır: “Madde 61- Babıali, Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı taahhüt eder. Bu hususta alınacak önlemleri devletlere bildirecektir ve devletlerde alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyecektir.”⁶⁰⁶

İngiltere'nin Osmanlı Ermenileri üzerindeki faaliyetleri 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra artmıştır. Bu antlaşmayla gündeme giren ıslahat konusu, başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerce, Osmanlı Devleti'ne karşı bir müdahale silahı haline gelmiştir. İngiltere hükümeti, Anadolu'da yapılması kararlaştırılan ıslahatları bahane ederek Ermenileri ciddi bir şekilde desteklemiştir.⁶⁰⁷ Londra, ıslahatların uygulanması hususunda II. Abdülhamit'e sürekli baskı yapmıştır. Ancak Sultan Abdülhamit, söz konusu ıslahatların uygulanmasının eninde sonunda Ermenilere özerklik ve hatta bağımsız bir yönetim bahsetmek anlamına geldiğini bildiği için ıslahat konusunu kağıt üzerinde bırakacak bir politika takip etmeye başlamıştır. II. Abdülhamit'in izlediği bu politikası ve Berlin Antlaşması'ndan sonra yabancı devletlerin Ermenilerin lehine yaptıkları müdahalelerin fazla kuvvetli ve ısrarlı olmayışı Ermenileri harekete geçirmiştir. Anadolu'da çıkarılacak Müslüman-Hıristiyan çatışması ile Avrupa'nın dikkatini çekebileceklerini düşünen Ermeniler, bunu sağlamak için ihtilalci komiteler kurmuşlardır.⁶⁰⁸ İngiltere, Paris, Varna, Sofya, Bükreş, Atina ve Amerika'da kurulan Ermeni komiteleri, Anadolu'daki Ermeni ihtilallerine katılmışlardır. Bu komitelerin dışında Ermeni ihtilallerinde en faal olanlar ise 1885 yılında Van'da kurulan Armenikan Paritisi, 1887 yılında Cenova'da kurulan Hınçak Komitesi ve 1890'da Kafkasya'da kurulan Taşnaksutyanyan Komitesi'dir. Komitelerin silahlı mücadeleye hazırlayıp sevk

⁶⁰⁴ Yahya Bağçeci, “İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve Ermeni Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:35, Yıl:2013, s.191.

⁶⁰⁵ Karaca, s.37.

⁶⁰⁶ Yahya Bağçeci, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri Tedbirler”, s.318.

⁶⁰⁷ Bolat, s.71; Karaca, s.39.

⁶⁰⁸ Yahya Bağçeci, “Sultan II. Abdülhamid'e Ermeniler Tarafından Düzenlenen Bombalı Suikast”, *Devri Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Cilt:5., Kayseri 2011, s. 280.

ettiği Ermenileri, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan fikriyle besleyen ve onlara moral vererek eğiten yabancı teşkilatların başında misyoner okulları⁶⁰⁹ gelmekteydi.⁶¹⁰

İran içindeki Ermeni komiteciler, Selmas, Tebriz, Urmiye, Hoy, Kotur, Maku ve Dilman gibi belli başlı bölgelerde faaliyetlerini yürütmektedirler. Bu şehirlerin Osmanlı hududuna yakın olması, silah ve cephanenin buralardan daha rahat taşınabilmesi, Ermeni nüfusunun olması, buradaki Ermenilerin komitacılara destek vermesi, İran'ın Ermenilerin faaliyetlerine ses çıkarmaması ve bundan dolayı Ermenilerin rahat hareket etmesi ve Rusya ve Kafkasya'dan silah ve cephanenin naklinin kolay olması gibi sebeplerden dolayı Ermeni komitacıları bu şehirleri tercih etmiştir.⁶¹¹

1893 yılında mahalli hükümet tarafından yakalanan ve sorguya çekilen bir Yezidin ve Süryani milletinden Hasro'nun itirafları yukarıda değindiğimiz hususları destekler niteliktedir. Van Vilayeti dahilindeki Bargerî Kazasında ikamet eden Yezidi taifesinden biri, Bitlis Vilayetine tabi Hizan kazasındaki Ermeni köylerinde dolaşmaktayken yakalanmış ve sorguya çekilmişti. Yezidi, sorgusunda Ermeniler ile ilgili mühim itiraflarda bulunmuştu. Yezidi'nin sorgusunda verdiği ifadeye göre; Ermeniler, İran'dan kırk dokuz yük silah ve cephaneyi getirerek Van dahilindeki bazı mahallelerde saklamışlardı. Bunlara Maku'deki İran memurları yardım etmiş ve hatta Van'dan bazı kimseler dahi onlara yardımcı olmuşlardı. Ayrıca itirafında, bahar mevsiminde İran'daki Ermenilerin hududa tecavüz edeceklerini ve bunlara İran'ın yardım ettiğini ve İngiltere'nin de işlerini kolaylaştırmakta olduğunu dile getirmişti. Yezidi sorgusunda, Ermenilerin hudutta Ali Han ve Van'da Mahmut Ağa aşiretleri ile ittifak yapıp Erzurum ve Bitlis dahilindeki Ermenilerin desteğiyle Eleşkirt ve Van bölgelerinde bir saldırı tertip edeceklerini de itiraf etmiştir.⁶¹²

Rusya'da ticaretle meşgul olan Bitlis'in Süryani milletinden Hasro, bazı işlerini halletmek için Bitlis'e gelmişti. Tekrar Rusya'ya gitmeye hazırlanırken orada burada

⁶⁰⁹ 27 Haziran 1895 tarihinde II. Abdülhamit tarafından Anadolu Vilayati Umum Müfetişliğine tayin edilen Yaver-i Ekrem Müşir Ahmet Şakir Paşa'nın Anadolu ıslahatı ve Ermeni olayların teftişi sırasında dikkatini çeken iki teşkilat vardı. Biri Ermeni Komiteleri diğeri ise Misyoner okullarıydı. Ahmet Şakir Paşa, hükümete gönderdiği telgrafta Van, Sivas, Bitlis ve Mamurat'ül-aziz vilayetlerinde bulunan İngiltereli ve Amerikalı misyonerlerin söndürülmüş olan fesat ateşini yeniden tutuşturmak için buldukları her fırsattan yararlandıklarını ve bir an bile boş durmadıklarının görüldüğünü bildirmiştir. Bkz. Karaca, s.70.

⁶¹⁰ Karaca, s.70-73.

⁶¹¹ Bolat, s.102-103.

⁶¹² BOA., BEO. 189/14143, (H. 10 Şevval 1310 / M. 27 Nisan 1893).

Ermenilerin bazı hazırlıklar içerisinde olduğu ile ilgili bazı sözler söylemişti. Bundan haberdar olan mahalli hükümet, Hasro denilen şahsı Bulanık bölgesinden merkez vilayete götürüp sorguya çekmiş ve Ermeniler ile ilgili mühim bilgiler öğrenilmişti. Londra'dan gelen talimatlarla Ermeniler, Rusya'da Üçkilise'de toplanmışlar ve İran'da bir takım cemiyetler tertip etmişlerdi. Londra'dan Gladstone ve Salisbury'nin gizli talimatıyla Ermeniler, İran'da ihtilal hazırlığında bulunmaktaydılar. İngiltere'den gelecek emirle teşebbüse geçeceklerdi. Ermeniler, İran'daki aşiretleri ittifaka davet etmiş ve bazı aşiretler onlarla ittifakı kabul etmişlerdi. Osmanlı'daki Ermeniler, İran'daki Ermeniler ile birleşmek için ticaret gibi bahaneler ile İran'a gitmekteydiler. İngiltere'nin tertibiyle şimdiye kadar hudut boyundaki vilayetlere on bin silah, *ticaret eşyasıdır*, denilerek sevk edilmiştir. İngiltere'nin destek ve teşvikiyle Ermeniler, Kürt ahalisini tahrik ederek bu vesile ile Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmayı hedeflemişlerdi.⁶¹³

İran Devleti, her ne kadar Ermenileri himaye ederek onlara destekte bulunduğunu kabul etmemiş olsa da gerek hafiyeler ve muhbirlerin beyanları gerek Osmanlı hudut vilayetlerinden gelen havadisler bunun aksini göstermektedir. İran'ın Ermenilere verdiği destek ayan beyan ortadaydı. 1893 yılında Osmanlı hükümeti, İran hükümetine Ermeni meselesi ile ilgili bir muhtıra göndermişti. Hamidiye Süvari Alaylarına mensup üç kişiyi öldüren Ermeniler Tebriz'e firar etmişlerdi. Tebriz Osmanlı Şehbenderi tarafından ihbar olunmaları üzerine İran zabıtası, birini tutup bundan başka Tebriz'de yabancı bir Ermeni bulunmadığını söylediği halde firari Ermenilerden biri üç gün ve Manas isimindeki diğer Ermeni Tebriz'de kırk gün kaldıktan sonra çıkardıkları İran pasaportuyla Rusya'daki Erivan bölgesine kaçmışlardı. Osmanlı hükümeti, Osmanlı topraklarında cinayet işleyip İran'a firar eden Ermenilerin bu kadar rahat bir şekilde İran tebaası namıyla pasaport çıkartabilmelerinden rahatsız olmuş ve bu ahvalden İran hükümetini mesul tutmuştu. Osmanlı hükümetine göre, İran memurları fesat Ermeni suçlularını cezalandırmamakta ya da cezalandırmak istememektedirler. Osmanlı şehbenderi tarafından firariler önceden ihbar edilmesine rağmen İran memurları biraz daha para kazanmak için firari Ermenilere pasaport vererek bu derece aleni bir suiistimalde bulunmuşlardı. İran memurları, İran tebaası sıfatıyla müracaat eden Ermenilere birkaç soru sorma zahmetinde bulunsalardı bir tahkikata bile gerek

⁶¹³ BOA.,Y..A...HUS. 275/77, (H.21 Zilkade 1310 / M. 6 Haziran 1893).

kalmadan İran tebaası olmadıklarını anlayabiliyorlardı. Osmanlı hükümeti tarafından Rusya'dan İran'a gelen Ermenilerin Leylabad denilen yerde Ermenilerle birleşip fesatkarene işler yapacakları ihbar edildiği zaman oradaki mektepler menfaatine tiyatro verme hususu müzakere edildiği ve başka bir işle uğraşmadıkları cevabı verilmişti. Osmanlı şebkenderi tarafından Ermeniler ile ilgili yapılan ihbarlar sanki İran'ı ilgilendiren bir iş değilmiş gibi itibar ve ehemmiyet verilmemiş kulak ardı edilmiştir.⁶¹⁴

Ermeni cemiyet ve komite merkezlerinden biri olan Tiflis'te Ermeniler, çıkardıkları gazetelerde yalan yanlış haberler yayınlarak Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Çıkarttıkları haberler genellikle Ermenilerin Kürtler tarafından haksızlığa ve şiddete uğradığıyla ilgiliydi. Örneğin, Tiflis'te 17 Haziran 1894 tarihinde Ercağanıĝ? isimli bir Ermeni gazetesinde, Bitlis'ten Rusya'ya hicret etmek üzere on beş Ermeni ile Tavuk Mehmetoğlu adında bir poliçecinin hudutta Kerç Nehri kenarında Hasenanlı Kürtleri tarafından tevkif edilip eşyaları ve paraları gasp edilmiş olduğu ile ilgili bir haber çıkmıştı. Osmanlı hükümeti, Tiflis Şebkenderliği vasıtasıyla bu haberi öğrenmiş ve durumu Bitlis Vilayetine bildirmişti. Bitlis'te polis komiserinin tahkikatı neticesinde Bitlis'te Tavuk Mehmetoğlu isimli biri olmadığı gibi şu sıralarda Rusya'ya hicret eden kimsenin de olmadığı anlaşılmıştı.⁶¹⁵

3.6.1. Derik Manastırı'nın Ermeni Olaylarındaki Rolü

Ermeniler, İran'da ürettikleri veya Kafkasya'dan getirdikleri silahları manastırlarda saklayıp buradan da Osmanlı topraklarındaki Ermenilere ulaştırmışlardı. Silah sevkiyatından manastır ve kiliseler büyük bir rol oynamıştır. Ermeni isyanlarına iştirak edenler ve gasp, yağma ve cinayet gibi türlü eşkıyalık suçu işleyenler İran hududuna geçip bu manastırlar da saklanıyorlardı. Bu manastırlardan biri de *Derik Manastırı*'ydi. İran topraklarında bulunan Ermeni Derik Manastırı, Ermeni komitacılar için önemli bir silah deposu ve saklanma yeri idi. Uzun bir süre bakımsız kalan Manastır, 1890'lı yılların başlarında Osmanlı'ya yönelik saldırılardaki stratejik pozisyonundan dolayı büyük bir ehemmiyet kazandı. Manastırı dinlenme ve silah deposu olarak kullanan Armenekan ve Taşnakların yardımıyla Derik Manastırı restore edilmiştir. Derik Manastırı, Hakkari Sancağı dahilindeki Elbak kazasına tabi Hanehor ve Bilehor

⁶¹⁴ BOA., Y..PRK.EŞA. 18/53, s.1. (H. 23 Safer 1311 / M. 5 Eylül 1893).

⁶¹⁵ BOA., BEO. 438/32808, (H. 16 Muharrem 1312 / M. 20 Temmuz 1894).

karyelerine üç buçuk saat mesafe uzaklığındaydı. Derik Manastırını önemli kılanda Osmanlı hududuna bu kadar yakın olmasıydı.⁶¹⁶ Derik Manastırı'nda toplanmış olan Ermeni çeteleri, buldukları her fırsatta, İran'la hemhudut olan Elbak kazasındaki karyelere saldırmaktaydılar. Derik Manastırı'ndaki Ermenilerin neyi tasarladıkları ve neyin peşinde oldukları malumdu. Osmanlıya yönelik saldırıların ve isyanın İran'daki merkezi haline gelmiş olan Derik Manastırı'nın kapanması için Osmanlı hükümeti, defalarca İran hükümetine müracaata bulunmuştur.⁶¹⁷

1894 yılında Osmanlı Devleti'nin İran'da bulundurduğu hafiyelerden alınan bazı istihbarata göre, yaklaşık üç yüz Ermeni, İran dahilinde bulunan Derik Manastırı'na gelmişti. Ermenilerin Derik Manastırı'nda toplanmasından dolayı endişe ve korkuya kapılan çevre köylerdeki ahali, İran hükümetine müracaatta bulunmuştu. Mahalli hükümetin asker sevk edeceği ancak bu sevkten Ermenileri tehdit için mi yoksa başka bir maksat için mi olacağı tespit edilememişti. Van Vilayetinden de gelen bazı havadislerle göre bu Ermeniler, Kürtleri katletmişti. Manastır İran dahilinde bulunduğu için dolayı Osmanlı hükümeti durumu Tahran sefaretine bildirmişti.⁶¹⁸

Osmanlı hududuna iki saat mesafe uzaklıkta olan İran topraklarındaki Derik Manastırı'nda Ermeni fesat komiteleri toplanarak çeteler halinde Osmanlı topraklarına gelip Kürtlere saldırmaktaydılar. 1894 yılında seksen kişilik bir Ermeni çetesi Elbak kazasına gelerek beş Kürdü yaralayıp öldürmüşlerdi. Daha sonra tekrar gelip dört Kürdü daha öldürmüşlerdi. Ermeni çeteleri, Kürtleri öldürerek aşiretleri tahrik etmekteydiler. Osmanlı Kürtleri onlardan intikam almak için İran hududuna her an saldırabilirdi, bu yüzden Osmanlı hükümeti, Derik Manastırı'nda toplanmış olan Ermeni çetelerini dağıtmasını İran hükümetinden istemiştir.⁶¹⁹ Osmanlı hükümeti, her defasında Derik Manastırı'ndaki Ermeni fesat komitelerinin dağıtılması ve manastırın kapatılması için İran hükümetine talepte bulunmuş, ancak İran hükümeti, bu hususta üzerine düşeni yapmamış ve hatta bu talebi ya geçiştirmeye ya da mesuliyeti Osmanlı Devleti'ne yüklemeye çalışmıştır.

⁶¹⁶ Bolat, s.108-109.

⁶¹⁷ BOA., DH.MKT. 268/34, (H. 03 Safer 1312 / M. 6 Ağustos 1894).

⁶¹⁸ BOA., Y..A...HUS. 304/67, (H. 27 Muharrem 1312/ M. 31 Temmuz 1894).

⁶¹⁹ BOA., DH.MKT. 268/34, (H. 03 Safer 1312 / M. 6 Ağustos 1894).

İran hükümeti, Şikak Kürtleri tarafından Ermeni fedailerinden birkaç kişi öldürüldüğünü ve bunun mesuliyetinin Osmanlı memurlarına ait olduğunu iddia etmiştir. İran hükümetine göre Şikak Kürtlerini evvelce Osmanlı topraklarına kabul edip İran toprağında eşkıyalıklarına sebep olan aslında Osmanlı memurlarıydı. Osmanlı hükümeti meselenin tahkikini Van Vilayetine bildirmişti. Van Valisine göre, Şikak Kürtlerinin İran hududuna geçip birkaç Ermeni'yi öldürdüklerine dair bir bilgi olmadığı ancak Hakkari'ye tabi Elbak kazasının ahalisinden olup zahire satın almak üzere İran'a gitmiş olan beş Kürt, İran'ın Derik Manastırı'nda toplanmış olan Van ve Bitlis Ermeni fesat komitesi fedailerini tarafından tuzağa düşürülmüş ve vahşice kulakları kesilmiş bir şekilde gönderilmişlerdi. Ermeni fedailerini tarafından kulakları kesilen maktuller Şikak Aşiretine mensuptu. Maktullerin akrabaları intikam almak istemişlersede nasihatle vazgeçirilmişlerdi. Bu manastır Ermeni fesadının merkezi haline gelmişti. Manastırdaki fedailer tarafından Osmanlı topraklarında meydana gelen bu gibi vukuatlar Kürt aşiretlerinin öfkelerini artırmaktaydı. Bu yüzden bu manastırdaki eşkıya Ermenilerin dağıtılması elzem bir hal almıştı. Manastırdaki Ermeni komitesi bugüne kadar yalnız tahrik ve teşvik ile hareket etmekteyken şimdi Kürt Aşiretlerini rahatsız ve tahrik ederek Kürtler ile Ermeniler arasında büyük bir çatışma meydana getirmek istemektedir. Bunun içinde bir vesile aramakta oldukları birbirini takip eden vukuatlarından anlaşılmıştı.⁶²⁰

İran'daki Derik kilisesinde toplanmış dört yüz Ermeni eşkıyasının Osmanlı hududuna saldıracaklarına dair bir haber alınmıştı. Durumdan haberdar olan İbkay nahiyesindeki Haydaranlı Aşiretinin bir kabilesi, Ermenilere karşı koymak için Çaylı köyüne toplanmıştı. Van Vilayeti durumu Osmanlı hükümetine bildirince, hükümet bölge ahalisinin olaya müdahil olmamasını, gereken askeri tedbirlerin acilen alınmasını ve Ermeni eşkıyasından bir kişinin dahi hududu geçmesine müsaade edilmemesini emretmiştir. Ayrıca bölgede bulunan askeri kuvvete ve silah altındaki Hamidiye Hafif Süvari Alayına, Ermeni eşkıyasına karşı her türlü tedbiri almaları ve bölgeyi muhafaza etmeleri için gerekli emir tebliğ edilmişti.⁶²¹ Osmanlı hükümeti Van'da Ermeni eşkıyasına karşı aldığı gerekli tedbirler dışında Tahran Sefaretini de bu konuda haberdar ederek İran hükümetinden eşkıyayı durdurmasını istemiştir. Tahran Sefareti, İran hükümeti ile görüşmüş, İran Vezir-i Umuru Hariciyesi bu defa lafı değiştirip inkar

⁶²⁰ BOA., Y..PRK.BŞK. 37/81, s.2,3. (H. 08 Rebiülevvel 1312 / M. 9 Eylül 1894).

⁶²¹ BOA, DH.TMIK.M.. 38/60, (H. 07 Rebiülahir 1315 / M. 5 Eylül 1897).

yoluna gitmemiş derhal lazım gelenlere bu konuda telgrafla emir vereceğine dair söz vermişti (1897).⁶²²

3.6.2. Osmanlı-Rus-İran Hudutlarında Ermeni ve Kürt Çatışmaları

Ermeni Komiteleri 1895 yılının Eylül ayından itibaren Osmanlı topraklarında bir dizi isyan çıkarmışlardı. Van, Bitlis, Muş ve Erzurum gibi Kürt nüfusunun yoğun olduğu hudut bölgelerinde çıkan isyanların bastırılmasında Hamidiye Alaylarından da istifade edilmiştir. İsyandar başlamadan önce İran'da Ermenilerin hazırlık içerisinde oldukları ve Osmanlı topraklarına geçip saldırıda bulunacaklarına dair bazı ihbarlar alınmıştı.

1895 yılının Mayıs ayında, Ermeni cemiyetine mensup eşkıya ve fedailerin Osmanlı topraklarına geçip bir fenalık çıkarmak fikriyle İran hududunda dolaştıkları ve saldırmak için fırsat aramakta oldukları İran'da bulunan hafiyeler tarafından Osmanlı hükümetine ihbar edilmişti. On dört kişiden oluşan silahlı bir Ermeni çetesinin Osmanlı hududuna tecavüz edeceğine dair istihbarat alınınca tecavüz ettikleri vakit hemen yakalanmaları için gereken tüm tedbirler Van Vilayeti tarafından alınmıştı. Martini ve Rus markalı tüfeklere ve bir hayli mermiye sahip olan Ermeni çetesinin, Mahmudiye bölgesindeki Osmanlı hududunu aşmaları haber alınınca yakalanmaları için Yezidi Nahiyesi müdürü ve Yezidi kavminin reisi Hatip Ağa ve nefer sevk edilmiş ve Ermeni çetesi silah ve cephaneleriyle yakalanmıştı. Hatip Ağa, kaymakama gönderdiği yazıda yakalanan Ermenilerin üzerlerinde Kürt elbiseleri bulunduğunu ve bunlardan biri Rusyalı, birisi İngiltereli ve biri de İranlı olduğunu iddia etmiştir. Ancak işin aslı yakalanan Ermeniler merkez vilayete getirildiğinde ve etraflıca yapılacak tahkikatla anlaşılacaktı.⁶²³ Ermeniler, böyle Kürt kıyafeti giyerek Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmaktaydılar.

Kürt kıyafeti giyerek kendilerini kamufle eden bazı Ermeniler de İran'dan Osmanlı topraklarına geçip bölgedeki Kürt aşiretleriyle çatışmaya girmişlerdi. Ermeni çetesi ile Kürtler arasında zuhur eden çatışmada Kürtlerden on kişi öldürülmüş ve elli kişi yaralanmıştı. Bu hadisenin üzerine Kürtler, Ermeni köylerine saldırmış bir hayli kişiyi öldürmüş ve yaralamışlardı. Kürtler tarafından öldürülen ve yaralanan Ermenilerin

⁶²² BOA., A.}MKT.MHM. 671/1, (H. 01 Rebiülahir 1315 / M. 30 Ağustos 1897).

⁶²³ BOA., Y..PRK.UM.. 32/20, (H. 26 Zilkade 1312 / M. 21 Mayıs 1895).

sayısı bir deftere kaydedilmiş ve defter Van Valisine gönderilmişti. Defterdeki kayıtlara göre Ermenilerden ikisi kadın olmak üzere seksen dört Hıristiyan öldürülmüş ve kırk ikisi de yaralanmıştı. Van Valisine göre bu defterde belirtilen sayıların doğru olmama ihtimali vardı, bu yüzden etraflıca tahkik edilmesi gerekiyordu. Ermeni ve Kürtler arasında zuhur eden bu çatışmalardan dolayı ahali korkuya düşmüş yerlerini yurtlarını terk edip dağılmışlardı. Dağılmış olan ahalinin tekrar geri yerlerine getirilmeli ve asayiş ve emniyet yeniden sağlanmalıydı. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, bölgede gerekli tedbirlerin alınarak ahalinin geri yerlerine çağırılmasını istemiştir.⁶²⁴

Ermeni ve Kürt çatışmaları aynı şekilde İran ve Rusya topraklarında da meydana gelmiştir. 1895 yılında Osmanlı Kürtlerinin Ermeni karyelerini yağmaladığı ve üç yüz kadar Ermeni eşkiyasının da İran'ın Kotur bölgesine tecavüzle Mahmudiye kazasına hücum edeceklerine dair Van ve Sivas vilayetlerinden haberler alınmıştı. asayişin bir an evvel sağlanması ve herkesin can, mal ve ırzının muhafazası için Dördüncü Ordu Müşirine ve komutası altındakilere gereken emirlerin verilmesi hususu Seraskere bildirilmişti.⁶²⁵ Tahran Sefaretinden gelen haberlere göre ise, Osmanlı Kürtlerinden dört yüz silahlı ve atlı adam birkaç ay önce İran topraklarından olan Kotur kazasına bağlı karyedeki İran Ermenilerini öldürüp mallarını ve eşyalarını yağma etme tasavvuruyla hücum etmişlerdi. Ancak Mahmut Han ve maiyetindeki adamları beş saat kadar devam eden mücadeleden sonra Osmanlı Kürtlerini uzaklaştırmayı başarmışlardı. Bu olay yüzünden İran topraklarında ikamet eden İran tebaası olan Ermeniler korku ve heyecana düşmüşlerdi. Osmanlı hükümeti, Van Vilayetine bu gibi durumların iki devlet arasında sorunlara sebebiyet vereceğinden katiyen böyle şeylere meydan verilmemesini emretmişti.⁶²⁶

1895 yılında Rusya Sefiri, Osmanlı Kürt aşiretleri ile Rusya hududundaki Ermeniler arasında bir çatışma meydana geldiğini belirterek Osmanlı hükümetinden olaylar büyümeden bazı tedbirlerle vukuatın önünü almasını talep etmişti. Rusya ile arasının bozulmasını istemeyen Osmanlı hükümeti, olayın nerde ve neden meydana geldiğinin araştırılarak bir daha böyle çatışmaların meydana gelmesine müsaade edilmemesini

⁶²⁴ BOA., Y..PRK.UM.. 34/5, (H. 04 Cemazeyilahir 1313 / M. 22 Kasım 1895).

⁶²⁵ BOA., A.}MKT.MHM. 665/9, (H. 27 Cemazeyilevvel 1313 / M. 15 Kasım 1895).

⁶²⁶ BOA., A.}MKT.MHM. 665/13, (H. 03 Cemazeyilahir 1313 / M. 21 Kasım 1895).

Dördüncü Ordu Müşirine yazmıştır.⁶²⁷ Dördüncü Ordu Müşiri, Rusya hududu üzerinde bulunan Kürt aşiretlerinin hududu geçerek Ermeniler ile çatışmaya girip girmediklerini hudut komutanına sual etmişti. Hudut komutanından gelen cevaba göre, hudut Osmanlı askeri tarafından muhafaza edildiğinden Osmanlı Kürt aşiretlerinden hududu geçip Ermeniler ile çatışan olmamaktadır. Ayrıca Osmanlı askeri sayesinde hudutta her vakitten ziyade sükûnet ve asayiş devam etmektedir. Bu durumdan Rusya Devleti'nin dahi hoşnut olduğu Kars ve Kağızman'dan gelen memurların tebligatlarından anlaşılmaktadır. Aksine Rusya'daki Ermeni ahalisi ile Müslüman köyleri arasında sorun yaşanmaktadır. Rusya tebaası olan Müslüman ve Ermeniler her daim birbirlerinin aleyhinde şikâyetlerde bulunmaktadırlar.⁶²⁸ Bunun üzerine Rusya bazı tedbirler almak zorunda kalmıştı. Rusya Devleti, Ermenilerin saldırılarını engellemek amacıyla Rusya ve İran hududu üzerinde ve Nahçıvan civarındaki Şahtahtı isimli yerden Kağızman'a kadar olan Rusya hududunda Kafkasya'dan getirilen iki bin asker ile bir sıra kordon oluşturmuştu. Böylece hudut ihlalleri askerin gözetimi altında engellenmiş olacaktı.⁶²⁹

1896 yılında Milan, Şemsiki ve Şevili aşiretlerine mensup bazı kişiler Van'ın İran hududu civarındaki Saray kazası ile köylerdeki bazı Ermenileri öldürdükleri gibi mallarını da gasp etmişlerdi. Bu olay üzerine Barger köyüne yaklaşık iki yüz Ermeni eşkiyasının geldiği haber alınmıştı. Van'da bulunan Ferik Saadetin Paşa, uyarıları dikkate almayan bu aşiretlerin içinde dolaşıp tekrar asayişin sağlanması için hemen iki taburla o bölgeye gitmelerine müsaade edilmesini istemişti. Saadetin Paşa'dan gelen telgraf üzerine, Paşa'nın mevcut kuvvetle hemen harekete geçerek aşiretlerin itaat altına alınması ve itaat etmedikleri takdirde ise aşiretleri bu işe teşvik edip ön ayak olanların derhal yakalanıp mahkemeye çıkarılması ve her türlü tedbirin alınıp başka bir vukuata meydan verilmemesi için gereken izin hükümet tarafından Saadetin Paşa'ya verilmesine karar verilmişti. Saadetin Paşa, Van'dan yalnız bir taburla harekete geçerek Saray kasabasındaki bir taburla Şevili Aşireti civarında birleştikten sonra içlere doğru hareket etmeye muvaffak olabileceklerini ifade etmişti. Ancak Van kasabasında iki nizamiye taburuyla Van redif taburu harekete geçememişti, askeri hareket için yeterli miktarda para bulunmadığından acilen kendilerine akçe tedarik edilmesini talep

⁶²⁷ BOA., Y..PRK.BŞK. 44/60, (H. 25 Cemazeyilahir 1313 / M. 13 Aralık 1895).

⁶²⁸ BOA., Y..PRK.BŞK. 109/19, (H. 01 Recep 1313 / M. 18 Aralık 1895).

⁶²⁹ BOA., Y..PRK.AŞK. 114/59, (H. 21 Rebiülevvel 1314 / M. 30 Ağustos 1896).

etmişlerdi. Osmanlı hükümeti, istedikleri paranın tedarik edilerek bir an evvel harekete geçmeleri gerektiğini Van Vilayetine yazmıştır.⁶³⁰

Van Ermenileri, 8 Nisan 1896 tarihinde Şakir Paşa'ya bu hususta bir arzda bulunmuşlardı. Yaver Ekrem Şakir Paşa'nın ıslahatları neticesinde Adilcevaz ve Erciş kazalarındaki⁶³¹ ahali huzur bulabilmiş, bundan dolayı Ermeniler devlete şükranlarını arz etmişlerdi. Etraftaki şehir ve karyelerde ise on günden beri kırk bir nüfus alenen öldürülmüş, ziraat durma noktasına gelmiş ve emniyet kalmamıştı. Bu durumdan mesul olan Takori, Şemsiki, Milan ve Şevili aşiret ağaları hakkında gereken muamelenin yapılması halinde Ermenilerin müteşekkire ve ihya olacağını arz etmişlerdi.⁶³²

1896 yılının kışında Rusya, İran ve Van Ermenilerinin İran'ın Selmas, Hoy, Rumiye (Urmiye) ve Heftvan bölgelerindeki Ermeni karyelerinde silahlı teçhizatlı bir şekilde toplandığı ve bahar mevsimi geldiğinde Osmanlı topraklarına saldırıp karışıklık çıkaracaklarına dair bir ihbar alınmıştı. İhanet içinde olan bu Ermenilerin mühimmat tedarik etmekte olduğu, içlerinde bulunan bir İngiliz ile anlaşıp müzakere ettikleri, Amerika'dan da yüksek miktarda yardım akçesi topladıkları ve Osmanlı topraklarına saldırmadaki amaçları ise intikam için aşiret ve Kürtlerin üzerine hücum etmek olduğu alınan istihbaratla öğrenilmişti. İran Devleti, oralardaki fesat Ermeni cemiyet ve komitelerin dağıtılması hakkında memurlarına emir verdiğini söylemiş, ancak herhangi bir icraata bulunmamıştı. Ermeniler, İran'ın topraklarında bazı Amerikan misyonerlerinin talimat ve yardımlarıyla serbest bir şekilde toplanmaktaydılar. Osmanlı hükümeti, fesat komitesinin hemen oradan dağıtılması için tekrar İran hükümetine tebligat göndermiş ve Ermeni komitesinin içinde Rusyalı Ermenilerde bulunduğu durumunu Petersburg Sefaretine de bildirmiştir.⁶³³

Ermeni komitecileri faaliyetlerini daha rahat bir şekilde yürütebilmek için maddi yardımlar toplamaktaydılar. Komitecilere maddi desteği sağlayanlar ise Ermeniler

⁶³⁰ BOA, Y..MTV. 138/132, (H. 18 Şevval 1313 / M. 2 Nisan 1896).

⁶³¹ Erciş ile Adilcevaz kazalarından Erzurum'a gönderilecek aşiret reislerinin Ermeni ahalisine yönelik uygunsuz hareketlerinden dolayı Divan-ı Harp mahkemelerinde yargılanmaları gerekiyordu. Ancak o bölgelerdeki kargaşalar göz önünde bulundurularak hükümet haklarında etraflıca tahkikat yapılmasını istemiştir. BOA, Y..EE.. 131/39, s. 9 (H. 03 Muharrem 1314 / 14 Haziran 1896).

⁶³² BOA, Y..EE.. 131/39, s. 8 (H. 03 Muharrem 1314 / 14 Haziran 1896).

⁶³³ BOA., Y..PRK.BŞK. 45/72, (H. 13 Şevval 1313 / M. 28 Mart 1896).

üzerinden Osmanlı Devletini parçalamak isteyen devletlerdi. Bunlar, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri, Rusya, İran ve Amerika idi.

Alınan istihbaratlar doğru çıkmış, İran ve Kafkasya'daki Ermeni komiteleri, ayrı ayrı yollar izleyerek Van'a gelmişlerdi. Aynı şekilde silah ve cephanelerini de bu yollardan Van'a sokmuşlardı. Van Vilayetine girmeyi başaran komite çeteleri ile Van'daki Ermeniler isyan için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra 2/3 Haziran gecesi bir askeri devriyeye saldırmak suretiyle isyanı başlattılar. Sason ve Babıali olaylarında olduğu gibi bu isyanında çıkarılmasında amaç Avrupa'nın dikkatini çekmekti.⁶³⁴

Ermeni ve Kürtler arasındaki çatışmadan istifade eden bazı askeriyeye mensup kişiler, askeriyeye yakışmayacak uygunsuz hal ve harekette bulunmuşlardı. Başkale Tabur ağası Mehmet Ağa ile Birinci Yüzbaşı Mehmet Ağa köyde üç merada bir hayli hane yıkarak enkazını yakmışlardı. Köylere de on beşer yirmişer silahlı zabıta gönderip etrafı kuşatarak silah zoruyla bir hayli köylüyü yerlerinden etmişlerdi. Elli kadar arzuhalde bu durum ile ilgili şikâyetler beyan edilmesi üzerine Hamidiye Miralayı Emin, Kaymakam İzzet, Binbaşı Mustafa ve Kol Ağası Ömer efendilerden bir tahkik komisyonu teşkil edilerek olayın tahkikatı ile vazifelendirilmişlerdi. Tahkikat neticesinde, keyfi bir şekilde haneleri yıktıkları ve köylerin etrafını sararak silahla ateş açtıkları Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi bir çok kişinin şahitliği ve sözleriyle doğruluğu tespit edilmişti. Komisyon, Divan-ı Harbe durumu arz ettikten sonra o bölgeden ayrılmıştı. Komisyon reisinin ifadesine göre, davayı ortaya koyan ahaliyi çarşı ortasında zabıta tehdit etmişti. Bu durum karşısında çaresiz kalan esnaf dükkanlarını kapatıp vatanlarını terk edeceklerini ifade etmişti. Tabur Kol Ağası ile Birinci Yüzbaşı Mehmet Ağa, ettikleri zulmün bu tahkikat ile ortaya çıkacağını anlayınca asayiş ihlal ederek tehdide cüret etmişlerdi. Tabur Kol Ağası ile Yüzbaşı Mehmet Ağa'nın yakalanarak Van'a getirilmeleri için on beş süvari ile erkan-ı harbiye yüzbaşısı Başkale'ye doğru yola çıkarılmıştı. Ayrıca köyleri yakma yıkma olaylarına iştirak eden zaptiyelerin de cezalandırılmaları için onlarla beraber yakalanarak getirilmeleri emredilmiştir (27 Nisan 1896).⁶³⁵

⁶³⁴ Karaca, s. 129-131.

⁶³⁵ BOA, Y..EE.. 131/39, s. 20 (H. 03 Muharrem 1314 / 14 Haziran 1896).

Ermeni olayları esnasında İran'dan Osmanlı topraklarına gelen göçebe aşiretler, Ermeni çeteleri zannedilmiş ve hükümetten asker sevki için izin istenilmişti. Erzurum Vilayetinden gelen haberlere göre, bir hayli Ermeni, İran taraflarından Beyazıt bölgesine saldırmış ve meydana gelen çatışmada Osmanlı askerinden iki nefer yaralanmıştı. Beyazıt bölgesinde yeterli askeri kuvvet bulunmadığından Erzurum Vilayeti asker sevki için hükümetten izin istemişti. Osmanlı hükümeti, İran ve Rusya hududundan Ermenilerin rahat bir şekilde Osmanlı topraklarına saldırıyor olabilmelerinden rahatsızlık duymuştur. Her türlü tehlikeye karşı hudut bölgesinde kafi asker bulundurulmaması ve gelebilecek bu tarz saldırılara karşı tedbirli olunmaması tamamen bir güvenlik zafiyeti olarak nitelendirilmişti. Beyazıt gibi Osmanlı hudut bölgelerinde Osmanlı askeri dışında Hamidiye Alayları da mevcuttu. Osmanlı hükümeti, Ermeniler Osmanlı karyelerini yakıp yıkmadan ve gasp ve yağmada bulunmadan bir an evvel o bölgeye asker sevk edilerek gerekli tedbirin alınması için durumu Dördüncü Ordu Müşirine bildirmiştir. Hükümetten gelen emir üzerine Dördüncü Ordu Müşiri, hudut kumandanlığından olayın tahkik edilmesini istemişti. Gelen cevapta, İran'dan Beyazıt'a bir hayli Ermeni eşkıyasının geldiği ile ilgili olan haberin doğru olmadığı bildirilmişti. Ermeni eşkıyası olarak nitelendirilenlerin aslında her sene yaylak için Osmanlı tarafına geçerek yaz mevsiminde Van Vilayetine tabi İbkay ve Eğri Çay civarlarına göçen ve kışın yine İran'a dönen Sünni Mezhebe mensup İran'ın Celâli Aşiretinden oldukları anlaşılmıştı. Celâli Aşiret eşkıyasının içinde gizlenen bir Ermeni ya da yabancı da yoktu. Böyle eşkıyalık olayları zuhur ettiğinde o bölgede kafi asker olup olmadığı tahkik edilip yetkili makamlara haber verildikten sonra eşkıyanın üzerine asker sevk edilmekteydi. Ancak Diyadin kaza kaymakam vekili bu emre riayet etmeyip izin almadan orada bulunan bir miktar süvariye Celâli eşkıyasının üzerine sevk etmişti. Süvari, dağlık taşlık bir bölgeye kadar takip ettiği eşkıyaya yetişmiş ve onları uzaklaştırıp cezalandıracağı sırada eşkıya birkaç el ateş ettiğinden zayıf düşmüştü. Ardından hemen bir müfreze daha gönderilmiş ancak eşkıyadan bazıları silahlarıyla kaçmayı başarabilmişti. Osmanlı askeri sayesinde firar edenlerden Ali Tahir, Mola Ahmet, Ali ve ismini vermek istemeyen iki kişi İbkay nahiyesinde yakalanmış ve mahalli hükümete teslim edilmişlerdi.⁶³⁶

⁶³⁶ BOA., Y..PRK.ASK. 129/110, (H. 27 Safer 1315 / M. 28 Temmuz 1897).

Yaklaşık bir yıl sonra, Erzurum'a gitmek üzereyken Pasinler'in Bozviren isimli Ermeni karyesinde misafir olarak bulunan Karakilise'nin Haydaranlı Aşiretinden Abdi Ağa, geceleyin dışarı çıktığında kimliği bilinmeyen biri tarafından ağzından vurulmuştu. Karyeye hemen zabıt memuruyla on nefer süvari gönderilmişti. Ermenilerin bunu yapmaktaki asıl niyetleri bu şekilde Kürtleri kışkırtarak Ermeni köylerine saldırılarını sağlamaktı. Bu olaydan dolayı Haydaranlı Aşireti, Ermeni karyesine saldırarak intikam almaya kalkışabilirdi. Bu sebepten acil bir şekilde gereken tedbirlerin alınarak bu gibi saldırılara ve uygunsuz hareketlere meydan verilmemesi lüzumu ehemmiyetle Beyazıt Mutasarrıflığına bildirilmişti. Ayrıca mükemmel bir tahkikatla suçluların ortaya çıkarılması ve asayişin sağlanması için gereken dikkat ve itinanın gösterilmesi hususu da Pasinler Kaymakamlığına yazılmıştı. Osmanlı hükümeti bu meseleye son derece ehemmiyet vererek ilgili bütün makamların bu konuda dikkatli olmasını istemişti.⁶³⁷

3.6.3. Osmanlı ve İran Devletleri Arasında Ermeni ve Kürt Aşiretleri Tarafından Gasp Olunan Malların İadesi Sorunu

1895 yılının son aylarında Osmanlı hükümeti, Ermeni olayları esnasında Kürt aşiretleri, Ermeniler ve İran aşiretleri tarafından hudut boyundaki bölgelerden gasp edilen malların geri alınıp sahiplerine teslim edilmesi vazifesiyle istirdad (geri alma) memurlarını tayin etmişti. İstirdad memurları, vazife yerlerindeki ahvali, yaptıkları icraatları ve bazı taleplerini Dördüncü Ordu Müşirine arz etmişlerdi.

Mahmudiye ve Hamidiye kazaları istirdad memuru Mustafa Bey'in Dördüncü Ordu Müşirine 1 Aralık 1895 tarihli telgrafında arz ettiği hususlar:

“ Şimdiye kadar dört bin altı yüz yirmi sekiz koyun ve sığır geri alınıp sahiplerine teslim edilmek üzere lazım gelen mahallere sevk edilmişti. Tahminen altmış bin kadar koyun ve hayvanın geri alınması, asayişin sağlanması ve karışıklığın önünün alınması için evvelce de arz olunduğu üzere bir kumandan ile iki tabur asker Mahmudiye merkezinde bulundurulmalıydı ve aşiret reisleri ile ileri gelenleri kışlada tevkif edilmeliydi. Hudut boyunda İran aşiretleri dahi fırsat buldukça çalıp çırpıma cüret etmekteydiler. Bu karışıklık ateşinin söndürülmesi, İran'ın bu tarafa geçme fikrinde olan aşiretlerinin men edilmesi ve Ermenilerin önünün alınması için bir müfreze ile

⁶³⁷ BOA., DH.TMIK.M.. 62/20, (H. 25 Cemazeyilahir 1316 / M. 10 Kasım 1898).

muktedir bir kumandanın Saray bölgesinde bulundurulması ve İran topraklarından Ermeni ve aşiret eşkıyasının bu tarafa saldırmalarına meydan verilmemesi için icap eden makamlara yazı gönderilerek bir an evvel teşebbüste bulunulmalıydı.”

İstirdad İçin Başkale’ye aldırılan Hakkari Mutasarrıf Vekilinin Dördüncü Ordu Müşirine 22 Aralık 1895 tarihli telgrafında arz ettiği hususlar:

“ Elbak’ın mallarını gasp etme olayına müdahil olanlar birer birer ele geçirilmiş ve bölgede tahkik yapan mal komisyonun marifetiyle mallar geri alınabilmişti. İran’daki gasp edilen mallar içinde iletişime geçilmiş ve hatta malların cüzi bir kısmı da alınmıştı. Ancak Hamidiye Alaylarına mensup Elbak’ın Merziki ve Şerefan aşiretlerinden bu olaylara müdahil olanlar, Havzi karyesinin mallarını gasp ettikten sonra bir kısırak ve bir adamı öldürmüşlerdi. Elbak kazasında gaspta çığır açan Şerefanlı mülazım ile adamlarının hükümete teslimleri kumandanlarından talep olunduysa da şimdiye kadar hiç biri teslim edilmemişti. Hamidiye Alaylarına mensup olanlar tarafından işlenen suç ve cinayetler cezasız kalmamalıydı. Hükümet bu konuda gerekeni yapmazsa bu yolda zuhura gelen yolsuzlukların önü alınamayacaktır. Bu yüzden alaylardaki suçluların hükümete teslim edilmesi yolunda emir verilmeli veya zaptiye ve askere onları tutuklayabilmeleri için gerekli izin verilmeli.”⁶³⁸

Şemsiki, Milan,⁶³⁹ Takori ve Makori aşiret reisleri, aşiretlerinde ne kadar Ermeni köylerinden alınmış mal varsa hükümetin memurlarına teslim edeceklerine dair söz vermişlerdi. Ancak Van Valisi Sadettin Paşa, Van’da Erzurum’da olduğu gibi malları geri alabilecek memurlar olmadığından malların geri alınamayacağını bu yüzden zaman kaybetmeden bu bölgeye de memur tayin edilmesini istemiştir. Tayin edilen memurlar aşiretlerin nezdine gönderilerek gasp olunan malların geri alınması gerektiğini hükümete yazmıştı (12 Mart 1896). Van Valisine göre, eğer bir an evvel malları geri almaya teşebbüs edilmezse ilerde aşiretlerden malları geri almak zorlaşacaktı. Tayin

⁶³⁸ BOA., Y..EE.. 131/39, s. 1, (H. 03 Muharrem 1314 / 14 Haziran 1896).

⁶³⁹ Hakkari Sancağına tabi Milan aşiretinden yirmi kadar Kürt, Erçek nahiyesindeki Güzelce adındaki Ermeni köyünün etrafını kuşatarak ahalinin eşya ve hayvanını gasp edip götürmekteyken o bölgeye gönderilen zaptiyeler tarafından takip edilmiş ve gasp ettikleri hayvan ve eşyaların tamamı eşkıyadan geri alınmıştı. Ancak eşkıya firar etmeyi başarmış ve askerden bir kişi de yaralanmıştı. Suçluların yakalanıp haklarında icap eden cezanın verilmesi emredilmiştir (21 Nisan 1896). BOA, Y..EE.. 131/39, s. 15 (H. 03 Muharrem 1314 / 14 Haziran 1896).

edilen memurlar vasıtasıyla sorunsuz bir şekilde mallar geri alınıp sahiplerine teslim edilmeliydi.⁶⁴⁰

Van Valisi, 18 Mart 1896 tarihli Yaver Ekrem Şakir Paşa'ya gönderdiği telgrafta, aşiretlerden malların geri alınmasında karşılaşılan zorluklardan bahsederek bu konuda yeni tedbirlerin alınması gerektiği hususunda bazı taleplerde bulunmuştu. Van Valisine göre, Van Vilayetinde vakit ve fırsat harcanmaksızın malların geri alınması için memurlar tayin edildiği gibi aşiretlere yanlış hareketlerde bulunmamaları yolunda memurlara gerekli nasihatler verilmişti. Diğer taraftan geri alınan mal ve eşyalar mahalli idareciler, mahalli idarecilerin olmadığı yerlerde ise köy muhtarları ve ihtiyar heyeti vasıtasıyla sahiplerine teslim edilmişti. Ancak gasp edilen malların büyük bir miktarı süvari alaylarına mensup aşiretler içinde olup talep edildiğinde ise aşiretler inkar yoluna giderek malları geri vermek istememişlerdi. Hükümetin emir ve tebligatını dinlememektedirler. Van Valisi malların ziyan edilmeden geri alınabilmesi için askeriye den muktedir bir zatın memuren aşiretlerin içine gönderilmesini Dördüncü Ordu'dan talep etmişti. Dördüncü Ordu cevaben, orduca bu hususta bir şey yapamayacaklarını, ancak alay kumandanlarına aşiretlerin içine gitmeleri yolunda emir verildiğini ifade etmişti. Gelen emir üzerine kumandanlar işe teşebbüs etmişlerse de aşiretlerin üzerinde nüfuzlarının bir tesiri olmadığından bu işten netice alınamamıştı. Aşiretler gasp ettikleri malları ellerinden çıkardıklarında yani sattıklarında buna yönelik vilayetçe yapılan tedbirler neticesiz kalacaktı. Bundan dolayı Van Valisi, boşa zaman harcamadan erkanı askeriye den muktedir ve bu bölgenin ahvaline vakıf bir zat ile münasip bir miktar askerin sevkiyle hükümetin emirlerine uymayanların cezalandırılıp tevkif edilmelerini Şakir Paşa'ya arz etmiştir.⁶⁴¹

3.6.4. Hanesor Baskını

1896 yılının Temmuz ayında Ermeni eşkıyasının İran'ın Destüvan Deresi yoluyla Elbak bölgesinden Van Vilayetine saldırmak istedikleri haber alınması üzerine, hududun o bölgesinde bulunan Hamidiye Yirminci Alayını teşkil eden Merziki reisi Şeref Bey'den, eşkıyanın önünü ve mühim geçitleri tutarak bu tarafa geçmelerine müsaade edilmemesi istenmişti. Hemen geçit başları tutulmuş, İran'dan gelen eşkıya bunu görünce fırsat

⁶⁴⁰ BOA., Y..EE.. 131/39, s. 6,7 (H. 03 Muharrem 1314 / 14 Haziran 1896).

⁶⁴¹ BOA., Y..EE.. 131/39, s. 12, 13,14 (H. 03 Muharrem 1314 / 14 Haziran 1896).

bulamadığından mücadele edememiş ve geri dönmüştü.⁶⁴² Merziki Aşiret reisi Şeref Bey'in aldığı önlem ve tedbirler sayesinde Ermeniler, planladıkları saldırıyı yapamamışlardı. Ancak bir yıl sonra Ermeniler, Şeref Bey'e ve aşiretine saldırarak bunun intikamını almıştır.

1897 yılının Temmuz ayında Hanesor bölgesine saldıran İran Ermeni fedaileri, Merziki Aşireti reisi Şeref Bey'in⁶⁴³ çadırına hücum edip iki yüz kişiyi vahşiyane bir şekilde katletmişlerdi. Van Vilayeti bu katliamı merkezi hükümete bildirmesi üzerine Osmanlı hükümeti, işin ciddiyetinden dolayı Tahran ve İran sefaretlerine tebligat gönderdiği gibi büyük devletlerin nezdindeki sefirlere de bu hususta malumat vermişti.⁶⁴⁴

Ermeni fedailer tarafından gerçekleştirilen bu derecedeki büyük bir katliam hakkında başlarda tam bir malumat alınmamıştı. Hakkari Mutasarrıfı, ancak Kürtlerden ve Şikefti Aşireti müdüründen gelen bilgileri Van Valiliğine bildirebilmişti. Hakkari mutasarrıflığı ve Hamidiye kumandanlığından gelen bilgilere göre ise, iki bin kadar⁶⁴⁵ Ermeni fedaisi, hududu geçerek Merziki Aşireti'nin hududa yakın olan Hanesor'daki çadırlarına hücum edip yaklaşık iki yüz kişiyi⁶⁴⁶ yaralamış ve katletmişlerdi. Yaralılar arasında Merziki reisi Şeref Bey ve yakın akrabalarının da olduğu haberi alınmıştı. İran Devleti'nin aşiretlerini terbiye etmek ve cezalandırmak için askerini hudut üzerinde bulundurduğu bir zamanda binlerce Ermeni fedaisinin İran askerinin içinden geçip Osmanlı topraklarında böyle bir katliama cüret etmesi, İran askeri tarafından izin verildiğini düşündürmekteydi. Van Vilayeti, ahaliyi bu saldırıdan muhafaza etmek amacıyla icap eden bazı tedbirleri almıştı. Hanesor'a yedi saat mesafede olan Başkale'den bir kolağası kumandasında bir miktar Osmanlı askeri Hanesor'a sevk edilmişti. Artuş Aşiret reisi Hasan Bey'e hemen alayını toplayarak olay yerine gitmesi

⁶⁴² BOA., Y..MTV, 143/93, (H. 26 Muharrem 1314 / M. 7 Temmuz 1896).

⁶⁴³ Hamidiye Alayı 20. Hafif Süvari Bölüğü komutanı Şeref Bey, 1896 yılında Van isyanında ve sonrasında komutasındaki Hamidiye Alayları ile birlikte Ermenilere büyük zayıatlar verdiği ve İran üzerinden Van'a silah ve cephane taşıyan Ermeniler için engel teşkil ettiğinden dolayı Ermeniler, hem aşiretten intikam almak hem de silah ve cephane sevkiyatındaki en büyük engeli kaldırmak amacıyla Şeref Bey'in Hanesor'daki çadırlarına saldırmışlardı. Bolat, s.135-136.

⁶⁴⁴ BOA., Y..MTV. 164/142, (H. 09 Rebiülevvel 1315 / M. 8 Ağustos 1897).

⁶⁴⁵ Osmanlı makamlarına gelen istihbarata göre, iki çete halinde her bir çete bin kişiden oluşmaktaydı. Tahminen bin sekiz yüzü piyade, iki yüzü süvari olan bu çeteler ateşli silahlara sahiptiler ve aralarında yabancı uyruklularda vardı. BOA., Y..PRK.PT.. 15/70, (H. 10 Rebiülevvel 1315 / M. 9 Ağustos 1897).

⁶⁴⁶ Fransa Sefaretine gönderilen telgrafta; Hanesor baskınında kadın, erkek, çocuk toplamda yüz yetmiş kişinin öldürüldüğü ve yetmiş dokuz kişinin de yaralandığı belirtilmiştir. BOA., Y..PRK.PT.. 15/70, (H. 10 Rebiülevvel 1315 / M. 9 Ağustos 1897).

emredildiği gibi tahkik için her tarafa keşif memurları gönderilmişti. Van Vilayetinden gelen telgraflar üzerine Serasker seri ve acil bir şekilde bölgede tedbirler alınmasını emretmiştir. Güçlü bir zatın kumandasında Van'dan veya yakın civar bölgelerden acilen kuvvetli miktarda Osmanlı askerlerinin sevk edilmesini ve ahalinin müdahalesine ve Ermeni fedailerinin dağılmasına mahal vermeksizin eşkıyanın bulunduğu yerde cezalandırılması yolunda lazım gelen kumandanlara hemen tebligat gönderilmesi emredilmişti. Hadiseden dolayı ne tür tedbirler alındığı ve gelişmeler hakkında peyderpey merkeze malumat vermesi Van Vilayetinden istenmiştir.⁶⁴⁷ Ayrıca gerek Hıristiyan gerek Müslüman karyelerine intikam maksadıyla saldırmamaları için Kürtlere şiddetli emirler verilmişti.⁶⁴⁸

20 Ağustos 1897 tarihinde Hoy ve Selmas Osmanlı şebkenderliği, önemli bir konuda Osmanlı hükümetine telgraf çekmişti.⁶⁴⁹ Dört yüz Kürt Hoy'a tabi Ermeni köylerine saldırmış ve yaklaşık yüz elli Ermeni'yi öldürmüşlerdi. Bu Kürtlerin Osmanlı tebaası olduğu iddia edilmekteydi. Osmanlı hükümeti, Van Vilayetinden meselenin doğru olup olmadığını araştırmasını istemiştir.⁶⁵⁰ İran Hariciye Nazırının iddialarına göre ise Merziki Aşiret reisi Şeref Bey, beş yüz süvari ve piyadesiyle Hoy'a tabi Ermeni köylerine saldırıp iki yüzden fazla kadın, erkek, çocuk katletmiş ve elli bin Tümen değerinde mal çalmıştı. Bununla da yetinmeyip üç köyü daha yağmalayıp on beş kişiyi katletmişlerdi.⁶⁵¹

Osmanlı hükümeti, İran Hariciye Nazırı ve İran Sefareti tarafından öne sürülen bu iddiaların araştırılmasını Van Vilayetinden istemiştir. Van Vilayeti, aşiretin tabi olduğu Hakkari Sancağıyla bu hususta iletişime geçmişti. Hakkari Mutasarrıfı ise Merziki reisi Şeref Bey ve aşiretinin İran'a böyle bir saldırıda bulunmadığını ve Hoy kasabasındaki Ermeni köylerine yapılan saldırıların İran aşiretleri tarafından yapılmış olabileceğini iddia etmiştir.⁶⁵²

⁶⁴⁷ BOA, Y..PRK.ASK, 130/51, (H. 09 Rebiülevvel 1315 / M. 8 Ağustos 1897).

⁶⁴⁸ BOA., Y..PRK.PT.. 15/75, (H. 11 Rebiülevvel 1315 / M. 10 Ağustos 1897).

⁶⁴⁹ “Dört yüz Kürd Hoy'a tabi Ver karyesinde çend gün evvel yüz elliye mütecaviz Ermeni katleden bizim Ekrad olduğu iddia oluyor... İran karyesinde daima katl ve gasp mevcut bu iş hakkında her ne ediliyorsa bizim taraf aşarına hamil olacaktır iktizayı halin ifası maruzdur ferman.” BOA, A.}MKT.MHM. 670/26, s. 3. (H. 23 Rebiülevvel 1315 / M. 22 Ağustos 1897).

⁶⁵⁰ BOA, A.}MKT.MHM. 670/26, s.1. (H. 23 Rebiülevvel 1315 / M. 22 Ağustos 1897).

⁶⁵¹ BOA, A.}MKT.MHM. 670/29, s. 3. (H. 27 Rebiülevvel 1315 / M. 26 Ağustos 1897).

⁶⁵² BOA, A.}MKT.MHM. 670/29,1-2. (H. 27 Rebiülevvel 1315 / M. 26 Ağustos 1897).

Osmanlı hükümeti, Hanesor baskınından sonra İran'a firar etmeyi başarmış Ermenilerin yakalanması hususunda sert bir tutum sergileyerek İran hükümetinden firarilerin teslim edilmesini ve suçluların cezalandırılmasını talep etmişti. Bu hususta, 30 Eylül 1897 tarihli İran Hariciye Vezareti tarafından Tahran Sefaretine gönderilen önemli bir yazının özeti:

“Ermeni eşkıyası hakkında Osmanlı Devletinin memuru ve sefiri tarafından gerek yazıyla ve gerek görüşmelerde İran memurlarına teklif olunan her türlü yaptırım iki büyük Müslüman Devlet birlikteliğine binaen kabul olunarak gereken yapıldı. Ermeni eşkıyası yakalanarak Rusya tebaası olanlar Rusya Devleti memuruna; Osmanlı tebaası olanlar Osmanlı hudut memurlarına teslim edildiği gibi İran tebaasından olanlarda şuan hapsedirler. Bunlardan başka iki yüz elli Ermeni muhacir Hoy ve Selmas kurasından Karadağ cihetlerine uzaklaştırılmış ve iskan edilmişlerdir. İran memurları bu hususta yapılacak her şeyi yapmış ve komşuluk vazifesi, en iyi şekilde yerine getirilmiştir. Ancak şurası şayanı teessüftür ki Osmanlı Kürtleri, Osmanlı askerinin gözü önünde Azerbaycan hududunda karyeleri yakmak, insanları öldürmek ve gasp ve yağmada bulunma gibi çeşitli suçlar işlemektedirler. İran memurları, Osmanlı Kürtlerinin yağma ettiği karye ahalisinin şikâyetlerine maruz kalmaktadırlar. Şeref Bey başta olmak üzere Osmanlı Kürtlerinin saldırılarının durdurulması ve gasp edilen malların geri alınması için İran hükümeti tarafından Osmanlı sefirine gönderilen yazılardan henüz İran Devleti'nin hukukunu temin edecek bir netice alınamamıştır. Osmanlı Kürtleri tarafından gasp olunan malların geri alınarak İran memurları vasıtasıyla sahiplerine teslimi ve bu gibi gasp olaylara sebebiyet veren Şeref Bey'in huduttan uzaklaştırılması ve son olarak maktul ve yaralıların diyetlerinin temin edilip verilmesi.”⁶⁵³

İran hükümeti, Tahran'daki Osmanlı sefirine gönderdiği bu yazıyla, üstüne düşeni fazlasıyla yerine getirdiğini belirterek karşılığında bazı taleplerde bulunmuştu. Tahran Sefareti, İran hükümetinden gelen bu yazıyı Osmanlı hükümetine göndermiş, bununla birlikte İran hükümetinin Ermeniler meselesinde ne gibi icraatlar de bulunduğu dair Hoy ve Selmas Şehbenderliğinden Tebriz Şehbenderliğine gönderilen son derece önemli bilgiler içeren bir yazıyı da göndermiştir.⁶⁵⁴

⁶⁵³ BOA, A.}MKT.MHM. 672/1, s.4. (H. 24 Cemazeyilahir 1315 / M. 20 Kasım 1897).

⁶⁵⁴ BOA, A.}MKT.MHM. 672/1, (H. 24 Cemazeyilahir 1315 / M. 20 Kasım 1897).

Selmas ve Hoy Şehbenderliği tarafından Tebriz Şehbenderliğine gönderilen raporun özeti:

“Osmanlı ve İran Ermeni fedailerini bir sene önce Selmasa’ya toplandığı ve buralarda bir fesat çıkaracaklarını bütün kış her Ermeni hanesinde ikişer beşer nefer bulunduğunu defalarca yazdım, ancak kulak asan olmadı. İran ordusu Temmuz’un başında Tebriz’den Hoy’a gönderilmiş ve Şikaklılarla savaşıp mağlup olmuşlardı. Demek oluyor ki bu ordu fedailer için değil Şikaklar için gelmişti. Osmanlı Devleti’nin hatırı için olmadığından da şüphe yoktur. Hanesor vakası meydana geldiği tarih 25 Temmuz’dur. Emir Nizam 26 Temmuz’da Ermenilerin İran toprağına geçmelerine engellemek üzere Şehzade Zaferülsaltana’ya emir verdi. Halbuki Şehzade 30 Temmuzda orduyu göndererek Ermeni fedailerini takip emrini verdi. Bu dört günlük süre Ermeni fedailerine Hanesor’dan eski yerleri olan Selmas’a geri dönme fırsatı vermiştir. Ermeniler, Şeref Bey’in Aşiretiyle savaştıkları sırada, şehzadeye verdiğim takrir gereğince İran ordusu tarafından Ermenilerin yolları kesilmiş olsaydı hepsinin yakalanması mümkün olacaktı ve işte o zaman Osmanlı Devleti’ne şerefli bir hizmette bulunmuş olunacaktı. Nihayet birkaç Osmanlı, İranlı ve Rusyalı Ermeni yakalanarak Tebriz’e gönderildi. Bizim tebaalar Osmanlı memurlarına teslim olunmak üzere iade edildi. Firar eden Ermeni reisinin adamlarından on üç kişi Rusyalı doktor Ohanyan’ın evinde yakalandı ve birkaç adamı da oradan firar etti. Acaba Ermeni fedailerini yalnız bunlar mıdır ki yüz elli adamı öldüren ve yetmiş dokuz adamı yaralayan? Ermeni muhacirlerin buradan gönderilmesi İran hükümetince lüzum görülmüştü. Bu tedbir yerindeydi zira fedailer bu muhacirlerden toplanmaktaydı. Ancak bu dahi suiistimal edildi. Bazıları himaye edildiğinden maksat hasıl olmadı. Hanesor vakası Kürtlerin onuruna dokunmuştur. Kürtlerin heyecanını teskin için kuvvetli icraatlar lazımdır. Hoy kurasına Osmanlı aşiretleri hücum edip cinayet, gasp ve yağmada buldukları ve gasp edilen malların geri alınması ve maktullerin diyetinin verilmesi hususu hakikattir ancak arz eylemek isterim ki; bu gün orta yerde İran Devleti’ne darılmış bir Mehmet Ağa ve Ermeniler tarafından baskına uğramış Şeref Bey mevcut olduğu halde baş kaldırmış Kürtler çeşitli eşkıyalıklar ediyorlar deniliyor, sual eden yok mesul yok. Sonra Osmanlı Kürtleri ediyor diye feryat olunuyor. Bu suçlar, bu uygunsuz hareketler kimler tarafından yapılmakta olduğu iki devlet memurları tarafından tahkikatla ortaya çıkarılmalıdır. İki devlet hudutta bir komisyon bulundurılmıyordu. Ancak bu sene en

ziyade lazım olduğu halde ne sebeplerdir bilmem henüz toplanmamışlardır. Aşiretlerin saldırıları yüzünden Osmanlı toprakları daha büyük endişe içindedir. Somali Kürtleri Elbak ve Gevar taraflarına saldırarak gasp ve yağmada bulunmaktadır. Geçen sene İran'ın Haydaranlı, Arusanlı ve Şikak Aşiretlerinin saldırılarına karşı ne icraat olundu, bugün yarın cevaplarından başka tebligatımıza karşı ne cevap verildi? Bunlar dışında geçen sene komisyonlar tarafından alınan kararlardan hangisi İran hükümeti tarafından icra olundu? Şehbenderhane bunların hepsini arz ettiği zaman hiç kimse kulak asmayınca sukut etmeye mecbur oldu.”

İran hükümeti Ermeni meselesinde yapılması gereken her şeyi yaptığını belirterek buna karşılık Osmanlı Kürtleri bilhassa Hamidiye Süvari Alayları tarafından İran kurasına yapılan saldırılarda verdikleri zarar ziyanın tazminini, Şeref Bey'in huduttan uzaklaştırılmasını ve maktullerin diyetlerinin seri bir şekilde tahsis edilmesini Osmanlı hükümetinden talep etmekteydi. Ancak Tahran Sefaretine göre, İran hükümetinin ihmal ve müsamahasının bir eseri olarak meydana gelen Hanesor vakasında Osmanlı sefiri tarafından evvelce İran'dan talep edilen tazminat hala verilmemiş ve Hanesor vakasında suçlu olan adamlar hakkında henüz bir icraata bulunulmamıştır. Bu meselede ihmalleri meydana gelen İran memurlarının rütbelerinin alınması hususunda ve on bin tuman tazminat vermeye mahkum edilen Urmiye ve Selmas Hakimi Zaferüsaltana? hakkında da bir şey yapılmadığı halde İranlılar, kendi kabahatlerini örtmek için İran Kürtleri ve Ermenileri tarafından meydana getirilen hasarı Osmanlı Kürtlerine yükleyerek haklı çıkmaya çalışmaktadırlar. Şeref Bey'i huduttan uzaklaştırmaktaki amaçları ise daha önceden şahit olunan bazı vakalarda olduğu gibi Osmanlı Devleti Şeref Beyi huduttan uzaklaştırmak için baskı uyguladığı takdirde Şeref Bey İran'a iltica etmek isteyecek ve böylece İran hükümeti, bu durumdan en iyi şekilde istifade edebilecektir.⁶⁵⁵

3.6.5. Ermeni Olaylarında Hamidiye Süvari Alayları

Rus ve İran hududunun güvenliği ve Ermeni isyanlarının önlenip emniyetin sağlanması için kurulan Hamidiye Süvari Alaylarının varlığı Ermenilerle birlikte Ermenilere destek veren devletleri oldukça rahatsız etmiştir. Osmanlı Devleti, Ermeni komite çetelerine karşı savunmasız kalan Kürt Müslüman ahalisine resmi vazife ve silah vererek can ve

⁶⁵⁵ BOA., A.}MKT.MHM. 672/1, s.3. (H. 24 Cemazeyilahir 1315 / M. 20 Kasım 1897).

mallarını muhafaza etmelerini sağlamıştır. Bölgede Kürtlerin bu şekilde güç kazanmasından hoşnut olmayan İngiltere ve Rusya basın vasıtasıyla Kürtler aleyhinde haberler çıkarmıştır.

Londra Sefaretinden gelen bir yazıda, Kürt süvarilerinin, Rusya hududuna saldırdığı ve bunları Osmanlı topraklarına kadar Kazakların takip ettiğine dair Daily News gazetesinde bir yazı çıktığı ve yazıda eğer Bab-ı Ali, Kürtlerin Rusya hududuna olan saldırılarını durdurmazsa Rusya Devleti, hududun yeniden düzenlenmesi için haklı bir bahane bulmuş olacaktır, diye belirtilmişti.⁶⁵⁶

“Kürtler Rus Ermenilerine saldırdı. Bizim Odessa muhabirin telgrafı: Ermeni Kürtleri son günlerde olağanüstü bir cesaret göstererek Rus-Kafkasya sınırındaki köylere saldırdı. Birkaç gün önce bir gece baskınında atlı göçebe zorbarlar, Rusya'nın Sarıkamış yakınındaki bir köyünden elli sığırı almayı başarmıştı. Bunlar Kazaklar tarafından hududun yakınlarına kadar takip edilmiş, fakat karanlıkta kaçmışlardı. Eğer düzensiz Kürt süvarileri diye tanımlanan aşiretlerin saldırıları durdurulmazsa Rusya, kendi Ermeni hududunu yeniden düzenlemek için geçerli bir bahane bulacaktır. Rusya, Rus hudut hattı içinde barınak arayan bezgin Ermeni mültecilerini korumak için kesinlikle tedbirler alacaktır.”⁶⁵⁷ Londra'dan gelen istihbarat üzerine Osmanlı hükümeti, Erzurum Vilayetine mevzunun tahkik edilmesini emretmiştir.⁶⁵⁸

Ermeni isyanları esnasında Van ve Bitlis vilayetlerinde bulunan Hamidiye Alaylarına mensup bazı aşiret reislerinin uygunsuz hal ve harekette bulunmaları şikâyetlere neden olmuştu. Erciş Kazasına bağlı on beş karyenin ahalisi karışıklık zamanında (Ermeni olayları) şuraya buraya dağılmıştı. Haydaranlı Aşireti reislerinden Emin Paşa, on bin liralık geliri olan ve ahalisi tarafından terk edilmiş olan bu on beş karyeyi zapt etmişti. Karyeler Emin Paşa'nın zaptından kurtarıldığı takdirde bu karyelerin eski ahalileri, yerlerine geri dönerek devlete yeniden vergilerini vereceklerine dair taahhüt vermişlerdi. Bu konuda ahalinin şikâyet ve taleplerini içeren arzuhal, Hamidiye Yirmi Beşinci Alayın Kaymakamı Hüseyin Bey tarafından hükümete takdim edilmişti. Osmanlı hükümeti, Emin Paşa'nın bu şekilde karyeleri zapt ederek ahaliyi yerinden

⁶⁵⁶ BOA., BEO. 267/20000, s.6. (H. 16 Safer 1311 / M. 29 Ağustos 1893).

⁶⁵⁷ BOA., BEO. 267/20000, s.8. (H. 16 Safer 1311 / M. 29 Ağustos 1893).

⁶⁵⁸ BOA., BEO. 267/20000, s.1. (H. 16 Safer 1311 / M. 29 Ağustos 1893).

yurdundan etmesi ve hazineyi bu denli bir zarara uğratması uygun olmayacağından meselenin derhal tahkik edilmesini istemiştir. Bu karyelerin ahali ne vakit, ne şekilde, nerelere firar etmiş ve ahalinin ne kadarı Müslüman ne kadarı gayrimüslim olduğu tahkik edilerek hükümete bildirilmesi istenilmişti. Ayrıca Emin Paşa'nın zaptına son verilerek ahalinin yeniden karyelerine dönmeleri için gerekenin yapılması ve söz konusu olan vergilerinde tahsil edilmesi istenilmişti.

Van Vilayetinden bu mesele ile ilgili gelen cevap:“ Bu on beş karyeden Esnek, Karakilise ve Kuzulukilise karyeleri Hamidiye yirmi birinci Alay Kaymakamı Süleyman Bey ve Binbaşı Abdi Ağa tarafından, diğer on iki karyenin emlak ve arazisi Emin Paşa tarafından zapt edilmişti. Bu karyelerde şimdi kendileri ve aşiretleri ikamet etmekte ve bu karyelerin ahalisinden bazıları geri dönmüş bazıları da geri dönmek üzere ancak aşiret reislerinden korktuklarından karyelerine dönememektedirler. Karyelerine geri dönme arzusunda olan eski ahali yeniden yerlerine iskan edilecektir. Karyeleri zapt eden aşiretler ise buralardan ancak silahlı kuvvetlerin yardımıyla çıkarılabilir. Ayrıca bu aşiretlerin hazineye yaklaşık beş bin lira vergi vermesi gerekmektedir.” Van Vilayeti, bu cevapla birlikte hükümetin de emri üzerine bahsi geçen bu on beş karyenin isimlerini ve bu karyelerde ikamet etmiş olan asıl nüfusun (Müslüman ve Gayrimüslim olarak) sayısını gösteren bir de pusula göndermiştir. Pusulada, on beş karyeden sadece bir karyede dokuz hanenin Müslüman, geri kalan on beş karyede toplamda bin üç yüz on yedi (1317) hanenin gayrimüslim olduğunu görmekteyiz.⁶⁵⁹

Haydaranlı Aşiret reislerinden Emin Paşa hakkında yapılan şikâyetin bir benzeri de bir yıl sonra Hüseyin Paşa için yapılmıştı. Ancak iki şikâyet arasında şöyle bir fark var, Emin Paşa, karyeleri zapt edip kendisinin ve aşiretinin tasarrufuna alırken Hüseyin Paşa, sadece karyelere Kürt hanelerini iskan ettirmiştir. Haydaranlı Aşiret reisi Hüseyin Paşa hakkında yapılan şikâyetlerin Hamidiye Alaylarına karşı olan bazı gazez sahibi kişiler tarafından tertip ve icra edildiği ve Hüseyin Paşa hakkında söylenenlerin yalan yanlış şeyler olduğu ve bölgede asayiş ve emniyetin berkemal olduğuna dair Adilcevaz dahilinde ki karyelerde ikamet eden Ermeni milleti namına dokuz imzalı bir telgraf Adilcevaz merkezinden Seraskere çekilmişti.

⁶⁵⁹ BOA., DH.TMIK.M.. 51/34, (H. 21 Zilkade 1315 / M. 13 Nisan 1898).

“... Bundan on beş senedir kuralarımız civarındaki boş arazilerde yaylaklarda bulunan aşiretlerden özellikle Haydaranlı Reisi Hüseyin Paşa’dan bir takım Hamidiye aleyhinde bulunan erbab-ı garaz tarafından zulüm ve eziyette buldukları arz olunmuş ise de külliye yalan olup... Asayiş ve emniyet berkemal olduğu bilcümle Adilcevaz dahilindeki kuralarda sakin Ermeni milleti namına arz...”⁶⁶⁰

Ermeni Patrikliğinden gelen şikâyet ise yukardaki telgrafın aksini iddia etmektedir. İddialara göre, Van Vilayetinde bulunan Hamidiye Süvari Alayı beylerinden ve Haydaranlı Aşiretinden Hüseyin Paşa tarafından Adilcevaz kazasına tabi Ermeni karyelerine iskan edilen elli hane kadar Kürt karye ahalisine zarar vermemiş, bunun dışında Hüseyin Paşa, bu karyeleri kendi tasarrufuna alarak her birinden kırktan yüz liraya kadar vergi tertip etmiş ve ahalinin mahsulatını belli bir fiyatla alıp kendi ambarına doldurmaktaymış. Ermeni Patrikliğinden gelen bu iddialar üzerine Osmanlı hükümeti, işin aslını Dördüncü Ordu Müşirine sual etmişti.

Dördüncü Ordu Müşiri, işin tahkiki için Erciş Hamidiye Vekili Şemseddin Bey’i memur olarak Adilcevaz Ermeni karyelerine göndermişti. Yapılan tahkikat neticesinde işin aslının farklı olduğu anlaşılmıştı. Ermeni karyelerine iskan edilen Kürtler elli hane olmayıp iki yüz hane Hamidiye efradı olup bunlar öyle iddia edildiği gibi ahaliye zarar vermemektedirler aksine ahaliyi himaye edip onlara sahip çıkmaktadırlar. Hüseyin Paşa’nın vergi konusunda usulsüzlük yaptığı ile ilgili olan iddia ise doğru değildi. Hüseyin Paşa, iddia edilen karye arazilerinin kendisinin tasarrufuna verildiğini ve eğer arazilerden vazgeçmesi gerekiyorsa icabının icrasına bakılacağını ve bu konuda bir davacı varsa da mahkemede hesap vermeye hazır olduğunu ifade ve beyan etmiştir. Bu meselenin tahkikini yapan mülkiye ve askeriye memurlarına göre, Ermeniler, tedbir olarak karyelerine yerleştiren üç-beş hane olan bu Kürtlerin karyelerinden çıkarılmasını istemekteydiler. Bu nedenle bazı kişilerin de kışkırtmasıyla Ermeniler bu şikâyetlerde bulunmuşlardı. Aslında Hamidiye Alayları hakkında bu gibi ithamlarda bulunarak Hamidiye Alaylarını lekelemeye çalışmaktaydılar.⁶⁶¹

⁶⁶⁰ BOA., DH.TMIK.M.. 76/47, (H. 11 Cemazeyilahir 1317 / M. 17 Ekim 1899).

⁶⁶¹ BOA., DH.TMIK.M.. 78/11, (H. 20 Recep 1317 / M. 24 Kasım 1899).

3.7. MAHALLİ YÖNETİCİLERİN, MEMURLARIN VE ASKERLERİN DİRAYETSİZLİĞİ VE USULSÜZLÜĞÜ

3.7.1. Hudut Bölgelerinde Osmanlı ve İran Mahalli Yöneticilerin ve Memurların Uygunsuz Hareketleri

Osmanlı ve İran hudut bölgelerindeki vilayet, liva, kaza ve nahiyelerdeki yönetici ve memurlar, merkezi otorite zayıfladığı zaman başlarına buyruk hareket ederek rüşvet, yolsuzluk, ahaliye eziyet, eşkıyalık ve eşkıyayla ortaklık ve daha bir çok suça iştirak ederek vazifelerini kötüye kullanmaktaydılar. Yönetici ve memurlar, iki devlet arasında şikâyetlere sebep olacak uygunsuz hareketlerde buldukları zaman, hudut boyundaki asayiş ve emniyetin idamesi için haklarında tahkikat yapılmakta ve gerekirse görevlerinden azledilmeleri talep edilmekteydi. Osmanlı ve İran hükümetleri, haklarında çeşitli suçlamalar bulunan mahalli idarecileri, suçları sabit olduğu halde çoğu zaman cezalandırmaktan veya görevlerinden azletmekten kaçınmışlardır. Ayrıca bazen meseleleri geçiştirerek zamanla kapatmaya çalışmışlardır. Osmanlı ve İran devletlerinin böyle bir tutum içerisinde olmalarının çeşitli nedenleri vardı. Osmanlı ve İran devletlerin içte ve dıştaki sorunları, bazı bölgelerde otorite boşluğu yaratmıştır. Devletlerin iç ve dış sorunlarla olan meşguliyetinden yararlanan bazı yöneticiler, merkezi dinlemeyip bağımsız hareket edebiliyordu. Ancak bölgenin ahalisini en iyi bilen yine bu yöneticilerdi ve eğer cezalandırılır veya azledilirlerse yerlerine daha iyi birine tayin etmek pek kolay olmayacaktı. Bu yüzden uygunsuz hareketlerine bazen göz yumulmuştur. Devlet tarafından vazifelendirilen bazı yöneticiler, bölgedeki nüfuzlu aşiretlere mensuptu. Özellikle nahiyeye ve kazalara tayin edilen müdürler, bu aşiret reislerinden seçilmekteydi. Bunların görevlerinden azli mensup oldukları aşireti devlete karşı ayaklandırabilirdi. Bölgede huzursuzluk istemeyen devletler bu yüzden aşiretleri karşılarına almak istememişlerdir. Osmanlı ve İran devletleri arasında ihtilafli olan bölgelere hakimiyet mücadelesi yaklaşık bir asır sürmüştür. Devletler ancak tebaası olan aşiretler ve güçlü reisleri sayesinde bu ihtilafli yerleri zapt edebilirdi. Bu reisleri yanlarına çekebilmek için devlet onlara hudut boyunda önemli vazifeler vermiş ve ihtilafli bölgelerde çıkardıkları karışıklıklarda onlara askeri destek dahi vermiştir. Bilhassa İran hükümeti, bu stratejiyi bir devlet politikası haline getirmiştir. İran Devleti, Lahican ve Vezne bölgelerinde de bu politikayı takip etmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı ve İran devletleri içte ve dıştaki sorunlardan ötürü yeterince zayıflamıştı. İki devlet de başka bir sorunla daha uğraşmak istememiştir. Bu yüzden zaman zaman huduttaki yönetici ve memurlarla ilgili gelen şikâyetlere karşı, iki devlet de gereken uyarı ve tembihle bulunacaklarına dair birbirlerine teminat vermekteydi.

1853 yılında gelen şikâyetler üzerine İran Şahı, hudut civarındaki İran memurlarına yolsuzluk yapmamaları, uygunsuz hareketlere bulunmamaları ve ahaliye kötü muamelede bulunmamaları hususlarında uyarılmış ve gerekli emiri vermişti. Tahran Sefaretinden bu hususta gelen bilgi üzerine Osmanlı hükümeti de aynı şekilde kendi memurlarına bazı uyarı ve tembihlerde bulunmuştu. Kürtlerden ve aşiretlerden İran tarafına firar edenlerin geri Osmanlı topraklarına dönmeye ikna edilerek bir daha İran'a geçmemeleri ve iyi bir idare altında tutulmaları için gerekenin yapılması hususunda Hakkari ve Erzurum Valilerine ve hudut üzerindeki memurlara emirler verilmiştir.⁶⁶²

Osmanlı ve İran vilayetlerindeki yöneticiler, aşiretlerle ilgili meselelerde merkezi hükümete müracaat etmeden ve gerekli izini almadan kendi başlarına hareket etmeleri iki devlet ilişkilerine zarar veren nedenlerden biriydi. Mahalli yöneticiler, menfaatleri gereğince Kürt aşiretleriyle yakın ilişkiler kurup onları destekledikleri gibi aksi yönde de hareket edebilmekteydiler. 1854 yılında yaylak için İran'a göçen Süleymaniye Sancağına tabi Caf Aşireti, yaylaklarından kışlaklarına döndükleri esnada hudut başında Sine Valisi Amanullah'ın saldırısına uğramıştı. Amanullah yanına aldığı askeri kuvvetle Caf Aşiretinin geride kalan hanelerini darp edip mallarını ve eşyalarını gasp ve yağma ettirdiğinden dolayı hudutta çatışma çıkacağı haber alınmıştı. Osmanlı mahalli idareciler sükûnet için Caf Aşiretinin yanına memur göndermişti. Hududa gönderilen memurun vazifesi, hududun muhafazası, aşiretin öte tarafa geçmesine mani olunması ve Osmanlı Devleti'ne haber vermeden Sine Valisinin neden böyle bir harekete kalkıştığını öğrenmekti. Mahalli idareciler Caf Aşiretinin yanına saygın sözü geçen adamlar göndermiş, yapılan nasihatler ve tembihler neticesinde uygunsuz hal harekete mahal vermeden Caf Aşireti kışlakları olan Şeh-ri Zor'a dönmeye ikna edilmişti. Sine Valisi, Osmanlı Devlet makamlarına haber vermeden kalkıştığı hareketin sebebini Süleymaniye Kaymakamına gönderdiği Farsça bir mektupta izah etmiştir. Caf Aşireti, İran topraklarında katl, yağma, gasp ve ahaliyi yerlerinden göç ettirmek gibi çeşitli

⁶⁶² BOA., A.}AMD. 43/58, (H. 26 Cemazeyilahir 1269/ M. 6 Nisan 1853).

uygunsuz hareketlerde bulunduğundan dolayı Tahran Sefirinin de izniyle Sine Valisi Caf Aşiretini İran topraklarından uzaklaştırmak ve cezalandırmakla vazifelendirilmişti. İran topraklarında Caf Aşireti tarafından uygunsuzluklar vuku bulsa bile icabına Osmanlı mahalli idarecilerin bakması lazım geldiği halde Sine Valisinin haber vermeden böyle bir işe kalkışması Osmanlı hükümetini rahatsız etmişti. Osmanlı hükümetine göre, Sine Valisinin, Caf Aşiretini cezalandırmak için Osmanlı sefirinden izin aldım demesi de akıl alır şey değildi. Osmanlı hükümeti, yine de meselenin daha fazla uzamasını istememiş, Caf Aşiretinden gasp edilen hayvan ve eşyanın geri alınarak meselenin bu şekilde tatlıya bağlanmasını istemiştir. Osmanlı hükümeti bu mesele ile ilgili aldığı kararı Bağdat Vilayetine bildirmiş ve gasp edilen malların iadesini talep etmiştir.⁶⁶³

Yerleşik yaşama geçmek istemeyen bazı aşiretler, reisleri kaza müdürlüğüne tayin edildiğinde çeşitli bahaneler öne sürerek başka bir devletin topraklarına iltica etmeye kalkışmışlardır. Böylece devlete hem asker hem de vergi vermekten kurtulacaklarını düşünmüşlerdir. 1863 yılında Erzurum Eyaleti dahilinde ikamet eden Cibranlı Aşiretinden Ali Ağa, Hesenanlı Aşiretinden Sofu ve Sepki Aşiretinden Bozo beyler kaza müdürlüğüne istihdam edilmelerinden dolayı Cibranlı, Hesenanlı ve Sepki aşiretlerine mensup ahali Rusya taraflarına firar etmekte olduklarına dair bir istihbarat alınmıştı. Kaza müdürlüklerine tayin olunan aşiret ağaları, ahaliye zulüm ettiği için ahalinin firar ettiği bildirilmişti. Ancak Erzurum Valisi, bu söylentinin doğru olmadığını hükümete bildirmişti. Hükümet, işin etraflıca tahkik edilip bildirilmesini istemiş ve eğer söylenenler doğruysa ahaliye zulmedip baskı uygulayan bu ağaların kaza müdürlüğünden azledilmesini istemiştir. Erzurum Valisi ve Dördüncü Ordu Müşirinin bu mesele ilgili tahkikat ve görüşleri: "Cibranlı, Sepki ve Hasenanlı aşiretlerin tamamı iskan edilmemişti. Bunlardan bazıları Muş, Erzurum ve Beyazıt sancaklarında ikamet etmekteydi. Ancak yine de büyük çoğunluğu göçebe bir yaşam sürmekteydi. Hasenanlı Aşireti, yaz mevsiminde çadırlarını yaylaya kurup kış gelip çatığında Muş Sancağı dahilindeki Malazgirt, Bulanık ve Van Sancağına tabi Ahlat kaza ve nahiyelerindeki karyelere geri dönmekteydiler. Cibranlı Aşireti, kış mevsiminde Erzurum Eyaleti dahilindeki Hımıs kazası, Muş Varto kazası ve Beyazıt Sancağındaki Ayntab nahiyesinde ikamet etmekteydi. Sepki Aşireti ise iki üç seneden beri büyük çoğunluğu

⁶⁶³ BOA., MVL. 281/88, (H. 13 Safer 1271 / M. 5 Kasım 1854).

çadırlardan çıkıp kış aylarında Beyazıt Sancağına tabi Patnos ve Malazgirt kaza ve karyelerinde ikamet etmekteydiler. Hınıs kazasında ikamet eden Zeriki ve Belki aşiretleri dahi etraftaki kaza ve karyelere dağılarak bunlardan bazıları bahar mevsimi geldiğinde hayvanlarını ahalinin otlaklarında otlatmaktaydı. Göçebe aşiretlerden rahatsız olan karye ve kaza ahalisi Rus hududuna yakın olan Beyazıt ve Kars taraflarına gidip içlerinden fırsat bulanlar ise Rusya toprağına geçmekteydi. Kaza müdürlüğüne tayinleri münasip görülen ağalar, zikredilen aşiretlerin reislerinden olup devlete iyi hizmetlerde bulunmuş kişilerdir. Bunların azledilip yerlerine başkalarının tayin edilmesi sorunları çözmeyecektir. Sorunlara sebebiyet veren bu göçebe aşiretler iskan edilip iskan edildikleri kazaların başına ağalardan biri ya da içlerinde sözü geçen biri müdür olarak tayin edildiği vakit baskı ve zulümden ahali kurtarılmış olacaktır. Bir diğer çözüm ise, aşiretler ilerde iskan edilene kadar kaza müdürlüğüne tayin olunan ağaların idaresindeki kaza ve karye ahalisine zere bir baskı ve zulüm yapılmayacağına dair kefalet ve müteselsile bağlanmaları uygun olacaktır. Böylece kaza ve karyelerde ahalinin emniyet ve asayiş sağlanacaktır.”⁶⁶⁴

Kirmanşah Şehbenderi, Gülanber Kaymakamı ve Caf Aşiret reisi Osman Bey ile ilgili 2 Ocak 1894 tarihli mühim bir yazıyı Osmanlı hükümetine göndermişti. Şehbender ile Kirmanşah Valisi Emir Nizam arasında yapılan görüşmede, Emir Nizam, *Kerkük Mutasarrıfı Arif Paşa'nın taltif edilmesi gerektiği ve kendisi ikinci rütbeden Mecidiye nişan-ı zışana sahip olduğundan verilecek İran nişanın ikinci Şir-i Hurşid'den aşağı olmaması lüzumuna dair Caf Aşiret reisi Osman Bey'den gelen bir kağıdı şehbendere göstermişti. Emir Nizam, kağıdı şehbendere vererek bu husustaki fikrini sormuştu. Şehbender, kağıdın içeriğini incelediğinde dikkatini çeken bazı noktalar olmuş ve bunları Osmanlı hükümetine bildirmeyi uygun bulmuştu. Osman Bey, Emir Nizam'a yazdığı mektupta, *İran'a hizmet ve sadakatim malumdur, işte o hizmetin eseriyle İran'a bildirmeye mecburum Kerkük Mutasarrıfı Arif Paşa, İran tebaasının işlerinde yüce bir makamda bulduklarından taltiflerini istemeyi vazifeden bilirim*, demişti. Kirmanşah Şehbenderi, bu durumdan oldukça rahatsızlık duymuş, çünkü Osman Bey'in böyle İran*

⁶⁶⁴ BOA., MVL. 646/81, (H. 27 Şevval 1279 / M. 17 Nisan 1863).

memurlarıyla haberleşmesi caiz değildi ve ayrıca mektupta *İran'a sadakatim ve hizmetim malumdur* diye bir cümle kullanması şüpheli bir durumdu.⁶⁶⁵

Kerkük Mutasarrıfı Arif Paşa, livada asayiş ve emniyetin berkemal olduğu ve İran tebaasının dahi bu durumdan memnun olduğu bu nedenle İran Devleti tarafından kendisine ikinci rütbe Şir-i Hurşid nişanın verileceğini belirterek nişanı kabul edip etmemesi hususunda hükümetten izin istemiştir.⁶⁶⁶ Ancak şehbenderlikten gelen yazıda, Kerkük Mutasarrıfı Arif Paşa'nın İran Devleti'nden nişan almak için Osman Bey'in vasıtasıyla teşebbüste bulunduğu belirtilmişti. Arif Paşa hüsnu hizmetlerinden dolayı Osmanlı hükümeti nezdinde zaten taltif olmuştu.⁶⁶⁷ Memuriyetine yakışmayacak böyle uygunsuz harekete bulunmasından dolayı Osmanlı hükümeti, görevinden azledilmesini dahi düşünmüştü. Musul Vilayeti, Arif Paşa'nın hüsnu hizmetlerinden dolayı şimdilik sadece uyarılmasının daha uygun olacağını hükümete bildirmesi üzerine hükümet, Arif Paşa'nın bu konuda azarlanmasına ve Osman Bey'e de bu hususta gereken uyarının yapılmasına karar vermiştir.⁶⁶⁸

Aşiretler, menfaatlerine uygun olmayan bir durumla karşılaştıklarında devlete şikâyetlerini arz edip karşı devletin topraklarına firar etmekteydiler. 1894 yılında da Hakkari Sancağında memurların kötü muamelesinden ve yanlış bir zamanda tahrir-i nüfusa başlanmasından dolayı aşiret ve kabilelerden bazıları İran taraflarına kaçmıştı. Tahrir-i nüfusun münasip bir vakitte yapılması lüzumu ve bununla ilgili bazı ifadeler Nasturi reisi tarafından bildirilmişti. Osmanlı hükümeti, bilhassa memurlar tarafından ahaliye yapılan zulmün doğru olup olmadığının acilen tahkik edilip neticesinin bildirilmesini Van Vilayetinden istemiştir (3 Haziran 1894).⁶⁶⁹

Osmanlı ve İran hududunda ikamet eden, farklı devletlerin tebaası olan aşiretler arasında akrabalık ilişkileri mevcut olduğundan istenmeyen bir olay zuhur ettiğinde birbirlerine yardım etmekteydiler. Akraba oldukları aşiretlere çatışmada destek kuvvet olabilmek için atlı ve silahlı birlikler halinde hududu aşıp diğer devletin topraklarına

⁶⁶⁵ BOA., DH.MKT. 232/12, s.12. (H. 04 Muharrem 1311 / M. 18 Temmuz 1893).

⁶⁶⁶ BOA., DH.MKT. 232/12, s.3. (H. 04 Muharrem 1311 / M. 18 Temmuz 1893).

⁶⁶⁷ Daha önceden kendisine ikinci rütbeden Mecidiye nişanı verilmiş olan Arif Paşa'nın hüsnu hizmetlerinden dolayı beylerbeyi payesine terfi edilmesi Musul Valisi tarafından hükümete arz edilmişti. BOA., BEO. 389/29148, s.7. (H. 16 Şevval 1311 / M. 22 Nisan 1894).

⁶⁶⁸ BOA., DH.MKT. 232/12, s.10, 11. (H. 04 Muharrem 1311 / M. 18 Temmuz 1893); BOA., BEO. 389/29148, s.6. (H. 16 Şevval 1311 / M. 22 Nisan 1894).

⁶⁶⁹ BOA., DH.MKT. 245/13, (H. 29 Zilkade 1311 /M. 3 Haziran 1894).

gitmekteydiler. Aşiretlerin bu şekilde hududun öte tarafına geçip aşiretlerle çatışmaya girmesi hangi gerekçeyle olursa olsun iki devlet arasındaki hukuka aykırı bir hareketti. Ayrıca bu gibi uygunsuz bir harekete devletin askerinin de müdahil olması meseleyi daha da ciddi boyuta taşımaktaydı. Bazen de aşiret ahali ve reisleri, devlete başkaldırma, eşkıyalık, görevi suiistimal etme, ahaliye zulmetme ve diğer bir aşiretle kavga etme gibi türlü suça iştirak ettiklerinde cezalandıracakları zaman karşı devletin toprağına firar edip akrabaları olan aşiretin içinde gizlenmekteydiler. Akrabaları olan aşiret, firarileri himaye edip devlete teslim etmek istemediği zaman da bu mesele iki devlet arasında gerginliğe yol açmaktaydı.

İran'ın Bane hakimlerinden Fettah Han, bölgede rahat durmayan ve türlü sorunlara neden olan biriydi. Fettah Han, Osmanlı tebaası Pişter aşiretiyle de akrabaydı. İran topraklarında her karışıklık çıkardığında Pişter Aşiretinden yardım istemekte veya Osmanlı topraklarına firar edip Pişterlilerin arasında gizlenmekteydi. 1894 yılında İran hükümeti, Tahran ve İran sefaretleri vasıtasıyla Fettah Han meselesi hakkında bazı taleplerini Osmanlı hükümetine bildirmişti. Musul Vilayetine tabi Pişter Aşiretinden Osman Ağa, üç yüz Osmanlı askeri ile birlikte Fettah Han'a yardıma Bane cihetine gitmişlerdi. İran hükümeti bunların geri aldırılmalarını istemiştir. Ayrıca Fettah Han ile Mehmet Han'ın tekrar gasp ve cinayet gibi suçlara iştirak etmelerinden dolayı İran hükümeti yakalanmaları için takiplerine karar vermişti. Ancak takip esnasında suçluların Osmanlı topraklarına iltica etme ihtimalleri olduğundan Osmanlı Devleti'ne iltica ettikleri vakit yakalanarak İran hükümetine teslimleri hiç olmazsa huduttan uzaklaştırılmaları İran tarafından talep edilmişti.⁶⁷⁰

Osmanlı hükümeti, üç yüz Osmanlı askerinin veya Osmanlı aşiretlerinden bazılarının Fettah Han'a böyle bir yardımda bulunup bulunmadıklarının acilen tahkik edilmesini Musul Vilayetine yazmıştı.⁶⁷¹ İran Sefareti, Bane beyzadelerinden Fettah Han'ın Osmanlı topraklarına firar ve iltica ettiği beyanıyla teslimlerini talep etmişti.⁶⁷² Musul Valisi Osman Paşa, bu mesele ile ilgili Süleymaniye Mutasarrıfından aldığı malumatı hükümete bildirmişti. Bane'nin eski hakimi Fettah Han ile Mehmet Han arasında Bane kasabası civarında meydana gelen çatışmada Fettah Han fırkasından dört ve Mehmet

⁶⁷⁰ BOA., BEO. 293/21959, s.4. (H. 04 Rebiülahir 1311 / M. 15 Ekim 1893).

⁶⁷¹ BOA., BEO. 293/21959, s1. (H. 04 Rebiülahir 1311 / M. 15 Ekim 1893).

⁶⁷² BOA., BEO. 293/21959, s.3. (H. 04 Rebiülahir 1311 / M. 15 Ekim 1893).

Han fırkasından bir ölü ve bir yaralı vukua geldiği ve ayrıca Fettah Han'ın otuz kadar atı alıp Bane kasabasını kendi tasarrufuna aldığı ve Mehmet Han ile bazı beyzadelerin mağlup olduktan sonra Sine bölgesine firar ettikleri Süleymaniye Mutasarrıflığından bildirilmişti.⁶⁷³

Üç yıl sonra Fettah Han, yine Bane'de yeni sorunlara neden olmuş, Bane hakimlerinden Hemo Han ile mücadeleye girmişti. İran'ın Bane hakimlerinden Hemo Han ile Fettah Han arasındaki düşmanlıktan kaynaklanan mücadelelerine Osmanlı aşiretlerinin de iştirak edeceğinden endişe duyulmuştu. Birbirleriyle çatışma halinde olan bu hakimlerden Fettah Han'ın Osmanlı aşiretlerinden Pişterleri de yanına çekerek Şehripazar ve Megre taraflarından silahlı adamlar temin etmekte olduğuna dair istihbarat alınmıştı. Osmanlı Devleti, bu olayın Osmanlı aşiretlerine sirayet etmemesi için gereken tedbirlerin alınması hususunu Musul Vilayetine bildirmişti. Pişter Aşireti, iki hakim arasındaki olaylara dahil olmayacağına dair söz vermişti. Ancak Osmanlı hükümeti onların mizacını bildiğinden sözlerine itimat etmemişti. Bu yüzden Megre kazasında bulunan bir tabur askeri, Pişterlilerin arasına sevk etmişti.⁶⁷⁴

İran hükümeti, Osmanlı Devleti'nden iki hakim arasındaki düşmanlığa Osmanlı aşiretlerinin de dahil olmaması için gerekenin yapılmasını istemişti. Fakat İran Sefirinin iddialarına göre, Osmanlı aşiretlerini engellemekle görevli olan Osmanlı memurlarının müsamahası yüzünden, Caflılar, Hemo Han'a yardım ederek Fettah Han'a oldukça zarar vermişlerdi. Osmanlı hükümeti, İran Sefirinden gelen bu iddiaların doğru olup olmadığını öğrenmek için durumu Musul Vilayetine sual etmişti. Bu hususta Musul Valisinden gelen telgrafın özeti: “Son bir aydır Musul vilayetinde bir öldürme vakası hariç hiçbir vukuat meydana gelmemiştir. İran Sefiri, İran dahilinde meydana gelen olaylardan Osmanlı memurlarını da sorumlu tutmaya çalışmaktadır. Halbuki kendi hükümetlerine tabi memurların acizliği ve gafletinden dolayı bunlar yaşanmaktadır. Caflılar meselesinde ise, Caflıların bir kısmı İran dahilinde ikamet etmekte olduğu gibi

⁶⁷³ BOA., BEO. 293/21959, s.5. (H. 04 Rebiülahir 1311 / M. 15 Ekim 1893).

⁶⁷⁴ BOA., BEO. 812/60880, (H. 08 Safer 1314 / M. 19 Temmuz 1896).

İran hududu üzerinde ikamet eden eşkıyalığa meyilli olan Pişter, Bilbas ve Herki aşiretlerinin İran hududuna tecavüz etmelerini engellemek için geçitlerin askerlerle tutulması gibi tedbirler alınması gerekmişti. Musul Vilayeti, eğer Pişterliler İran'a saldırırsa haklarında en şiddetli muamele yapılacağını Pişter Ağalarına bildirmişti. Bunun üzerine Pişterlilerden, İranlılara saldırmayacaklarına dair bir senet alınmıştı. Ancak sahip oldukları sert mizaç, Osmanlı askerine karşı silah doğrultmaları ve eski cüretleri onların bu taahhütlerine olan itimadı yok etmekteydi. BOA., BEO. 824/61734, s.4, (H. 01 Rebiülevvel, 1314 / 10 Ağustos 1896).

bir kısmı da Osmanlı topraklarında ikamet etmektedir. Osmanlı'ya tabi olan Caflıların sadece yaylaları İran dahilindedir. Musul, Caflıları sükûn ve terbiye dairesinde tutmak için bir takım Osmanlı askerini Kızılca bölgesine kadar göndermiş ve bir taburu da o mevkide bulundurmıştır. Böylece Osmanlı aşiretleri tarafından İran'a hiçbir taarruz yapılamamıştır. Aslında her türlü saldırı, İran'ın kendi idaresi altındaki Caflılar ile diğer İran aşiretleri tarafından gerçekleşmektedir. Bu tür olaylara sebebiyet verenlerde yine onlardır. Hanlar arasındaki mücadeleden kimlerin sorumlu olduğu da malumdur. Osmanlı memur ve aşiretlerinin İran'daki hanlar arasındaki mücadeleye, büyük ya da küçük hiçbir etkisi yoktur. Ayrıca İran tebaasından birçok kişi İran'daki uygunsuzluklardan rahatsız ve usanmış olduklarından ötürü Osmanlı topraklarına gelmektedirler. Mesela bu olaylardan dolayı Şeyh Kemal ve ona mensup birçok kişi Osmanlı topraklarına gelmiştir. İşin aslı şu ki İran kendi topraklarında günden güne artan karışıklıkları bastıramamaktadır.⁶⁷⁵

Bane hakimleri arasındaki düşmanlığın bertaraf edildiğine ve İran hükümetinin, iki tarafın cemaatlerini de dağıtarak karışıklığı giderdiğine dair bir haber alınmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'ne tabi olan Pişter Aşireti ile ilgili mahalli idarecilerinin rahatsızlık duyduğu ve şikâyetçi olduğu başka ciddi meseleler vardı. Bağdat Altıncı Ordu Müşirine göre, birkaç seneden beridir Pişterliler vergi ve asker vermemekte, hükümetin emirlerine itaat etmemekte ve civar köylere saldırıp hasar vermektedir. Sert bir mizaca sahip olan Pişterlilerin üzerine bir tabur asker ile varmak da pek akıllıca olmaz. Onları itaat altına almak için kuvvetli bir kol asker tertip edip üzerlerine sevk edilmeli. Yalnız şöyle bir durum var, kışın Pişterlilerin arasında bulunacak askerin Süleymaniye ve civarı ile irtibatı kesilecektir. Bu da asker için tehlike arz etmektedir. Ancak buna rağmen asker bahar mevsiminde değil kışın sevk edilmelidir. Çünkü Pişterliler, bahar mevsiminde Vezne ve Raniye aşiretleri ile ittifak kurup kuvvetlerini artırabilir. Aslında her türlü müşkülâtı ve ihtimali göze alarak artık Pişter Aşiretinin üzerine varılması gerekir.⁶⁷⁶

1894 yılında hudut üzerindeki İran memurları tarafından İran hükümetine gönderilen telgrafta, Osmanlı Kürt aşiretlerinin İran topraklarında eşkıyalık yaptığı ve Beyazıt Mutasarrıfının da onlara askeri teçhizat yardımında bulunduğu ifade edilmişti. İran

⁶⁷⁵ BOA, BEO. 825/61858, (H. 02 Rebiülevvel 1314 / M. 13 Ağustos 1896).

⁶⁷⁶ BOA, BEO. 824/61734,s.7, (H. 01 Rebiülevvel, 1314 / M. 10 Ağustos 1896).

Sefaretinin bu husustaki telgrafına göre, Osmanlı Kürtlerinden eşkıya ve fesat erbabından olan Mehmet Sıddık, Mustafa, Mehmet Sıddık'ın oğlu Nadir, Mustafa Ağa'nın oğlu Süleyman, Ali ve Yusuf ağalar üç yüz atıyla İran hududuna geçip eşkıyalık yapmaktaydılar. Osmanlı hudut memurlarının vazifesi bu gibi eşkıyalık hareketlerini engelleyip hudutta asayiş ve emniyeti sağlamak olmasına rağmen Beyazıt Mutasarrıfı Kürt eşkıya erbabını eşkıyalığa teşvik edip hatta onlara asker, süvari, top ve cephane tedarik ederek imdatlarına yetişmektedir. Gelen haberlerden oldukça rahatsızlık duyan İran hükümeti, bu gibi uygunsuz hareketler iki devlet ilişkilerine zarar vereceğinden eşkıyanın hemen huduttan geri çektiler ve en şiddetli şekilde cezalandırılmalarını ve gasp edilen malların da iadesini İran Sefareti vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden talep etmişti (25 Eylül 1894).⁶⁷⁷

Osmanlı aşiret reislerinden Mustafa ve Mehmet Sıddık Beyler ile bazı reislerin İran aşiretleriyle çatışma tasavvurunda olduğuna dair Timur imzasıyla, Beyazıt merkezden İran Sefaretine telgraf çekilmişti.⁶⁷⁸ İran Sefirinin, iddiaları aslında bu telgrafa dayanmaktaydı. Osmanlı hükümeti, bu iddiaların doğru olup olmadığını Van ve Erzurum Vilayetine sual etmişti. Erzurum Valisi, hükümetten gelen emir üzerine bu iddiaları Beyazıt Mutasarrıfına sual ettiğinde mutasarrıf kendisiyle ilgili olan bu iddiaları kabul etmemiştir. Mutasarrıfa göre, İran memurları tarafından Osmanlı aşiret ve memurlarına yüklenen suçlar gerçek değildir.⁶⁷⁹

Van'dan gelen cevap ise iddiaların bir kısmını doğrular nitelikteydi; Mustafa ve Mehmet Sıddık beyler bir miktar atıyla hududu geçip İran'ın Karani Hakimi Tahir Han ile birleşerek İran'ın Celâli Aşiretiyle çatışmaya girmişlerdi. Çatışma haberi alınınca Van Vilayetinden hemen kafi miktarda asker sevk edilmiş ve alınan tedbirler neticesinde İbkaylı Haydaranlı Aşiret reisleri İran'dan geri dönmüşlerdi. Van Vilayeti, Osmanlı aşiretlerinin hududu geçip İran aşiretlerinin arasında zuhur eden çatışmaya iştirak etmemeleri için icap eden yerlere tebligat yazmıştı. Osmanlı memurlarının, Kürt eşkıyasını teşvik ettiği ve Beyazıt Mutasarrıfının asker, top ve cephane yardımında

⁶⁷⁷ BOA., BEO, 489/36643, s.2. (H. 06 Rebiülahir 1312 / M. 7 Ekim 1894).

⁶⁷⁸ Başka bir belgede isim Timur değil Mehmet olarak geçiyor. 29 Ağustos 1894 tarihinde Beyazıt'tan Mehmet imzasıyla İstanbul'daki İran Sefaretine çekilen telgrafa göre, " *tecrübesiz Beyazıt Mutasarrıfı menfaati için Kürtlere izin vermiş ve Ovacık'ta katl ve yağmada bulunan bu Kürtler yüzünden hudutta karışıklık çıkabilir.*" Bkz. BOA., BEO. 468/35034, (H. 02 Rebiülevvel 1312 / M. 3 Eylül 1894).

⁶⁷⁹ BOA., BEO. 485/36318, (H. 29 Rebiülevvel 1312 / M. 30 Eylül 1894).

bulduğuna dair iddialar ise tamamen yalandı. Aslında bu iddianın sebebi, Ovacık ve Maku hakimlerinin uygunsuz hareketlerinden dolayı İran eşkıyası Osmanlı topraklarına saldırdığı vakit Osmanlı hükümeti tarafından İran hükümetine gönderilen tebligata karşı, İran hükümetinin de Osmanlı memurlarını ve idarecilerini suçlamak istemesiydi.⁶⁸⁰ İki devlet birbirlerinin aşiret ve memurlarını suçlayarak işin mesuliyetini yüklenmek istememişlerdi.

Mustafa ve Mehmet Sıddık beylerin hakkında bu mesele dışında başka şikâyetler de vardı. İbkaylı Haydaranlı Aşiret reislerinden ve Hamidiye Alay kaymakamlarından Mustafa ve Mehmet Sıddık başlarına topladıkları atlılarla, Takori Aşiretinin Balçıklı karyesi sakinlerinden İsa'nın hanesini basıp Hamidiye Süvari mülazımlarından Yusuf Ağa ile birkaç kişiyi yaralayıp öldürmüş ve beş yüz koyunu da gasp etmişlerdi. Bunlar hakkında itaatsizlik, gasp ve cinayet suçlarından dava açılmış olmasına rağmen eşkıyalıklarına devam etmişlerdi.⁶⁸¹ Hamidiye Alaylarına mensup olduklarından bunların askeri kanunlarına uygun olarak cezalandırılması hususu Dördüncü Ordu Müşirine bildirilmişti.⁶⁸²

Osmanlı Devleti'nin en fazla rahatsızlık duyduğu İranlı mahalli yöneticilerden biri, Maku Hakimi Timur Han'dı. Timur Han, oldukça zeki, siyasi manevraları güçlü ve menfaatine düşkün bir kişiydi. İran hükümeti nezdinde itibarı ve saygınlığı olan Timur Han'ın bölgedeki Kürt aşiretleri üzerinde otoritesi oldukça güçlüydü. Han, İran aşiretlerini tahrik ve teşvik ederek Osmanlı topraklarında eşkıyalık yaptırmaktaydı. Timur Han'ın emellerine hizmet eden iki İran aşireti vardı. Bunlardan biri Celâli diğeri ise Arusanlı aşiretiydi.

1894 yılında İran'ın Maku Hakimi Timur Han⁶⁸³, İran Celâli Aşiretinin Halikanlı taifesinden bir takım eşkıyayı Beyazıt'ın Diyadin kazasının bir karyesine sevk ederek karyeden hayvan gasp ettirmişti. İran'ın Celâli Aşiretinden Keskoş Hacı Hasan ve

⁶⁸⁰ BOA., BEO. 489/36668, (H. 06 Rebiülahir 1312 / M. 7 Ekim 1894).

⁶⁸¹ BOA., BEO. 489/36643, s.1. (H. 06 Rebiülahir 1312 / M. 7 Ekim 1894); BOA., BEO. 490/36678, (H. 06 Rebiülahir 1312 / M. 7 Ekim 1894).

⁶⁸² BOA., BEO. 490/36678, (H. 06 Rebiülahir 1312 / M. 7 Ekim 1894); BOA., BEO. 497/37214, (H. 14 Rebiülahir 1312 / M. 15 Ekim 1894).

⁶⁸³ Maku Kürtleri tarafından Rusya topraklarında meydana gelen fenalıklardan dolayı Rusya hükümeti, Maku Hakimi Timur Han'ı fena halde azarlamıştı. Bu hadise üzerine hilekarlığıyla bilinen Timur Han, işin rengini değiştirmek için Beyazıt hükümeti aleyhinde bazı iftiralar içeren bir telgrafı hem Tebriz Valisine hem de İstanbul'daki İran Sefirine göndermişti. BOA., Y..PRK.AŞK. 114/59, (H. 21 Rebiülevvel 1314 / M. 30 Ağustos 1896).

Haso, Halikanlı taifesi, Maku ve Ovacık'ın Acemleri ile birlikte Kızılkanlıların karyesini basıp bir çok hayvanı gasp etmiş ve Kızılkanlı Resul'ü esir almışlardı. Timur Han, Celâli eşkıyasını İbkay nahiyesine gönderip Haydaranlı Aşiretinden ve Hamidiye kaymakamlarından Ali Ağazade Mustafa Bey'in yedi yüz koyununu da gasp ettirmişti. Erzurum Valisine göre, eğer Osmanlı aşiretlerinden gasp edilen mallar geri alınmaz ve İran eşkıyasını yönlendiren bu hanlar, devletleri tarafından cezalandırılmazlarsa İran eşkıyası, her sene olduğu gibi bu senede eşkıyalıktan geri durmayacaktır, gasp edilen mal ve hayvanın geri alınması, esir Resul'un iadesi ve Maku ve Ovacık hanlarının bu hareketlerden men edilmesi için gerekenin yapılması arz edilmişti.⁶⁸⁴

Hırslı bir kişiliğe sahip olan Timur Han, çıkarlarına set vuracak her türlü engeli gerektiğinde kendi yöntemleriyle ortadan kaldırmaktaydı. 1895 yılında Arusanlı Aşireti, Hakkari Sancağı dahilinde olan Mahmudiye kazasıyla hem hudut olan Elend nahiyesinden yaz mevsiminde gelip oralara çadır kurmuştu. Arusanlı Aşiret eşkıyası, Mahmudiye kazasına saldırmakta çeşitli fenalıklarda bulunmaktaydı. Hudut boyunda Arusanlı Aşiretinden kaynaklanan sorunları gidermek amacıyla İran hükümeti tarafından ne tür bir tedbir alındığına dair Van Vilayeti araştırma yapmıştı. Arusanlı Aşireti İran hududuna geldiğinde İran hükümeti tarafından bunlar için *il ağası* namıyla Hüseyin Kuli Han tayin edilmişti. Hüseyin Kuli Han'ın, Arusanlı Aşiretini eşkıyalıktan men edip hududun emniyet ve asayişini sağlayacağı eski icraatlarından dolayı kesindi. Ancak Maku Hakimi Timur Han, şahsi menfaatleriyle ters düştüğünden Hüseyin Kuli Han'ın tayin edilmesini istememişti. Van Vilayeti ise Timur Han'ın rızasına gerek bırakılmadan Hüseyin Kuli Han'ın il ağalığına tayin edilmesini istemişti.⁶⁸⁵ Osmanlı hükümeti sonradan Timur Han'ın Hüseyin Kuli Han'ı öldürdüğünü öğrenmiştir.⁶⁸⁶ Bir yıl önceki mesele de olduğu gibi yine bu meselenin altından da Timur Han çıkmıştı.

Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmaları için İran aşiretlerini tahrik ve teşvik eden sadece Maku hakimi değildi, aynı zamanda Hoy ve Ovacık hakimleri de buna iştirak etmekteydiler. 1897 yılının Ekim ayında Mahmudiye Kaymakamlığı'nın vilayete bildirdiği habere göre, Maku ve Hoy hakimleri tarafından İran'ın Arusanlı Aşireti'ne,

⁶⁸⁴ BOA., Y..A...HUS. 305/83, (H. 08 Safer 1312 / M. 11 Ağustos 1894).

⁶⁸⁵ BOA, DH.MKT. 395/68, s.3 (H. 17 Muharrem 1313 / M. 10 Temmuz 1895).

⁶⁸⁶ "18 Haziran 1311 şifreli arize-i telgrafiyede arz olunan Hüseyin Kuli Han, Timur Han tarafından katli olarak adamları dağıtıldığı ahiren alınan malumat üzerine maruzdur ferman (20 Haziran 1311). Reis-i Komisyon, Hamdi" BOA, DH.MKT. 395/68, s.2 (H. 17 Muharrem 1313 / M. 10 Temmuz 1895).

Osmanlı aşiretlerine saldırması ve gasp yağmada bulunması yönünde emir verildiğine dair bir istihbarat alınmıştı. Van Vilayeti haberi alır almaz, İran taraflarından gelecek böyle bir saldırıya karşı gerekli tedbir alınması için sekizinci ferik kumandanlığına ve merkezi hükümete haberi tebliğ etmişti.⁶⁸⁷

Osmanlı hükümeti, istihbaratın doğru olup olmadığını öğrenmek ve eğer doğruysa İran hükümetinin böyle bir vukuata izin vermemesi için Tahran Sefaretine telgraf göndermiştir. Devletten gelen emir üzerine Osmanlı sefiri, bu hususta İran hükümeti ile haberleşmişti. Bu hususta İran Hariciye Nezareti'nden gelen cevap:

“Hoy ve Maku hakimleri tarafından Arusanlı aşiretine bu gibi bir emir verilmediği ve verilmesi dahi mümkün olmadığı gibi farzı mahal meydanda böyle bir teşebbüs olsaydı şimdiye kadar bir şekilde zuhur etmiş olurdu. Aksine Osmanlı aşiretleri tarafından Azerbaycan hududunda meydana gelen bir çok katl ve gasp olaylarından dolayı intikam duygusu içinde olan İran aşiretleri, İran memurları tarafından herhangi bir çatışmaya girmekten men edilmişti. İran aşiretlerinin, Osmanlı aşiretleriyle çatışmaya girmeye mecbur kalmamaları için suçluların cezalandırılması ve gasp edilen malların iade edilmesi yolunda Osmanlı memurlarının gerekeni yapmaları temenni edilmektedir.”⁶⁸⁸

İran Hariciye Nezaretinin ifadesi üzerine Osmanlı hükümeti, Van Vilayetini bu hususta bilgilendirerek Azerbaycan hududunda Osmanlı aşiretleri tarafından ne gibi suçlar işlendiğinin araştırılarak gerekenin yapılmasını istemiştir.⁶⁸⁹

Bir yıl sonra da İran'ın Celâli ve Dervişanlı aşiretleri, Deyr-i Zor ve Ova kordonunda bulunan elli piyade Osmanlı askeri üzerine hücum etmişlerdi.⁶⁹⁰ İran aşiretlerinin saldırısından haberdar olunması üzerine Binbaşı Hasan Efendi iki yüz askerle bölgeye gitmişti. İran aşiretleri Osmanlı hududuna geçip Osmanlı askerlerine silahla ateş etmeleri üzerine başlayan çatışma dört buçuk saat sürmüştü ve çatışmadan sonra eşkıya İran bölgesine savuşmuştu. Çatışmada bir Osmanlı askeri öldürülmüş ve iki tüfek de eşkıyanın eline geçmişti. Eşkıya ele geçirdiği tüfekleri Ovacık Hakimi Paşa Han'a götürüp ona teslim etmişti. Paşa Han, kendi menfaati için Osmanlı Celâli aşiretinden istifade ederek kendi aşiret halkını hududun içeri taraflarına sevk etmiş ve türlü türlü

⁶⁸⁷ BOA, DH.TMIK.M.. 40/76, (H. 13 Cemaziyelevvel 1313 / M. 10 Ekim 1897).

⁶⁸⁸ BOA, DH.TMIK.M.. 40/76, s. 12 (H. 13 Cemaziyelevvel 1313 / M. 10 Ekim 1897).

⁶⁸⁹ BOA., DH.TMIK.M.. 40/76, s. 10 (H. 13 Cemaziyelevvel 1313 / M. 10 Ekim 1897).

⁶⁹⁰ BOA, Y..PRK.UM.. 43/7, (H. 22 Rebiülevvel 1316 / M. 10 Ağustos 1898).

fenalıklarda bulunmuştu. Tüfeklerin götürülüp ona teslim edilmesi bu iddiaya delil olduğu gibi olaydan bir gün önce yani 9 Ağustos 1896 tarihinde de Paşa Han tarafından tertip ve sevk edilen altmış kadar süvari eşkıya, Diyadin'in iki buçuk saat ilerisinde bulunan Üçkilise ve Karapazar adındaki Ermeni köylerini basıp hayvanlarını gasp etmişlerdi. Diyadin'den gelen bu haber üzerine hemen Beyazıt'tan bir süvari bölüğü ile yirmi beş jandarma o bölgeye gönderilmişti. Eşkıya, Ağrı Dağ'ı eteğinde ot biçmekte olan Osmanlı aşiretlerinden Keskey taifesi ile karşılaşmış ve onlara da ateş açmıştı. Tam bu esnada Beyazıt'tan gönderilen askerler yetişmiş, eşkıya ile aralarında çatışma meydana gelmişti. Osmanlı askerleri, eşkıyadan yaraladıkları iki kişiden birini ve onlardan geri aldıkları yüz üç sığır ve atı sahiplerine teslim etmek üzere kendileriyle beraber Beyazıt'ta getirmişlerdi.⁶⁹¹

Hudut boyunda bu tür eşkıya hareketlerine destek verenin Paşa Han olduğu bu olaylardan anlaşılmıştı. İran eşkıyası tarafından pervasızca yapılan gasp ve adam öldürme gibi suçlara herhangi bir ceza verilmemesi daha büyük sorunlara sebep olacağından Osmanlı mahalli idareciler, Paşa Han hakkında icap edilenin yapılması için İran hükümetine durumun bildirilmesini istemiştir.⁶⁹² Erzurum Vilayetinden, İstanbul hükümetine gönderilen bir diğer telgrafta yazılanlara göre, İran aşiretinden ve Maku ahalisinden olan Ömer ve akrabaları Osmanlı hududunda Eğriçay adındaki bölgede çadır kurup hayvanlarını otlamaktaydılar. Ömer ve akrabalarının kırk dört atı gasp edip İran'a aşırtdıkları Beyazıt'ın Halaç karyesinden Hamidiye mülazımı Derviş Ağa tarafından ihbar edilmişti. Ömer ve akrabaları, yaylaya çıktıklarından dolayı boş olan Adamanlı Aşiretinin köylerine de saldırıp bir takım eşyayı gasp etmişlerdi. Olayın duyulması üzerine bunların İran'a dönmeleri hakkında iki defa uyarı yapılmış ancak dinlememişlerdi. Bir müddet daha bu bölgelerde kalırlarsa bir çok soruna sebep olacaklarından bahisle bölgeden uzaklaştırılmaları ve gasp ettikleri malların geri alınabilmesi için Beyazıt Mutasarrıfı, bir nizamiye kuvvetinin sevk edilmesini talep etmiştir. İran aşiretleri Osmanlı hududuna saldırıp bu topraklarda eşkıyalık yapmaya öteden beri alışmışlardı. Mensup oldukları hükümet tarafından bir baskı veya ceza

⁶⁹¹ BOA, Y.PRK.ASK. 142/75, (H. 25 Rebiülevvel 1316 / M. 13 Ağustos 1898); BOA, BEO. 1180/88451, s. 2. (H. 03 Rebiülahir 1316 / M. 21 Ağustos 1898).

⁶⁹² BOA, Y.A.HUS. 387/107, s.2 (H. 26 Rebiülevel 1316 / M. 14 Ağustos 1898); BOA, BEO. 1180/88451, s. 1. (H. 03 Rebiülahir 1316 / M. 21 Ağustos 1898).

görmediklerinden cesaretleri artmıştı.⁶⁹³ Erzurum Vilayetinden gelen telgraf üzerine bu gibi eşkıya hareketlerinin tekrar etmemesi ve İran hükümetinin bu hususta gerekeni yapması için Tahran Sefaretine iki defa tebligat gönderilmiştir.⁶⁹⁴

İran'ın aşiret eşkıyası tarafından gasp olunan Osmanlı ahalisine ait malları, onlardan geri alabilmek de ayrı bir sorundu. Çünkü onları eşkıyalığa tahrik ve teşvik eden İranlı mahalli idareciler, malları geri vermek istememekteydiler. 1898 yılında İran aşiretleri tarafından gasp edilip İran'a götürülen koyunların geri alınması için Selmas'a gönderilen Osmanlı memurları⁶⁹⁵ ile İran memurları arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Birkaç karyeden gasp edilen iki bin üç yüz koyunun bir defa da iadesinde karar verilmişken aldıkları emir üzerine İran memurları buna yanaşmamıştı. Hakim Emir Teoman ile Hoy Hakimi Hadimülmülk birer eşkıya olarak bu gasp edilen malların iade edilmesini istemedikleri gibi gasp olaylarına da göz yumaktaydılar. İran aşiretleri tarafından gasp edilen mallar hala Osmanlı memurlarına iade edilememişken İran eşkıyası yine Hamidiye Elli dokuzuncu Alay efradı karyelerinden bir hayli hayvan ve Manas karyesinden de yedi yüz koyun gasp etmişlerdi. Malları gasp edilen Osmanlı tebaasından aşiret reisleri kendi mallarını kendileri alma mecburiyetinde kalacaklarına dair idarecilere müracaata buldukları haberi alınmıştı. Eğer aşiret reisleri mallarını İranlılardan kendileri geri almaya kalkıştırlarsa bir çok sorun zuhur edecekti. Bu nedenle acilen bir tedbir alınması gerektiği Hakkari Mutasarrıflığı tarafından hükümete bildirilmişti. Dördüncü Ordu Müşirine göre, İran memurları açıktan açığa İran eşkıyasını himaye edip malların geri iadesi hakkındaki antlaşmaya uymamaktaydılar. Osmanlı aşiretleri kendi mallarını geri almak maksadıyla kalkışacakları intikamın önünün alınamayacağı bu yüzden icap edenin yapılması yolunda müsaade buyrulması, Müşir tarafından istirham olunmuştu.⁶⁹⁶ Bunun üzerine Hariciye Nazırı, Tahran Sefareti vasıtasıyla İran hükümetine bu hususta tebligat göndermiştir.

⁶⁹³ BOA., BEO. 1189/89172,s.3. (H. 19 Rebiülahir 1316 / M. 6 Eylül 1898).

⁶⁹⁴ BOA., BEO. 1186/88932, (H. 14 Rebiülahir 1316 / M. 1 Eylül 1898).

⁶⁹⁵ Gasp olunan hayvan ve mallın geri alınması için İran'a gönderilen memurun masrafı için yaklaşık beş-altı bin kuruş talep edilmekteydi. İran'dan gasp olunan malların alınması aslında başlı başına bir sorundu. Hem iki taraf memurlarının anlaşmazlıkları hem de aşiretlerin malları iadeye yanaşmaması işleri zorlaştırmaktaydı. Diğer taraftan vazifeleri boyunca Osmanlı memurların zaruri masraflardan ötürü harcadıkları para da hazineye külfetti. BOA., BEO. 1288/96570, (H. 20 Zilkade 1316 / M. 1 Nisan 1899).

⁶⁹⁶ BOA., Y..MTV. 184/113, (H. 26 Recep 1316 / M. 10 Aralık 1898).

İran Hariciye nazırı cevaben: “ *Aşair-i İraniyenin aşair-i Osmaniyeden olan matlubatı dahi kezalik tarafınca taht-ı karar alınarak iki taraf mağsubatının mübadelesi lüzumuna dair Azerbaycan hükümetine ve hudut komisyon riyasetine ve Hoy ve Selmas Kargüzararına ekiden o emir lazım ita edildiğinden ona göre memuriyeti Osmaniyeye talimat ve o emir mukteza itası iltimas kılındığı.*” İran hükümeti, iki taraf aşiretlerinin birbirlerinden gasp ettikleri malların mübadele yoluyla iade edilmesi için gerekli makamlara tekrar emir verdiğini ifade ettiği gibi aynı şekilde Osmanlı hükümetinin de kendi memurlarına emir vermesini talep etmiştir.⁶⁹⁷

1899 yılında Rusya Sefareti hudut üzerinde Kürtler tarafından yapılan saldırıları şikâyet etmişti. Ancak Erzurum Vilayeti bu saldırıların aslı olmadığını ifade etmişti. Osmanlı ve Rusya arasında yapılan yazışmalar neticesinde saldırıların gerçekten meydana gelmiş olmasına rağmen Erzurum Vilayeti tarafından inkar edildiği ve yanlış bilgiler verildiği anlaşılmıştı. Osmanlı hükümeti, vilayetin bu kadar önemli işlere gereken özeni göstermemesine kızmıştır. Rusya Sefareti, bu işlere gereken ehemmiyet verilmezse valinin azli için talepte bulunulacağını ve buna mahal bırakmamak için bu işlerin ehemmiyetle ele alınıp gereken tedbirlerin uygulanmasını istemiştir. Osmanlı hükümeti, Rusya'nın iddia ettiği olayların hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğu tespit edilip olduğu gibi Bab-ı Aliye yazılmasını istemiştir. Ayrıca olaylara dahil olan Kürtlerin yakalanıp adliyeye teslim edilmelerini ve tekrar sefaretin şikâyetine ve işin ilerde başka bir soruna sebebiyet vermemesi için icap edenin yapılmasını Erzurum Vilayetine emretmiştir.⁶⁹⁸

3.7.2. Mülkiye ve Askeriye Arasındaki Anlaşmazlıklar

Askeri ve mülki makamlar arasındaki bazı anlaşmazlıklar, hudut boyundaki asayiş ve emniyeti de etkilemekteydi. 1897 yılında Erzurum Valisi ile Dördüncü Ordu Müşiri aralarındaki anlaşmazlık yüzünden birbirleriyle bir mesele üzerinden zıtlamışlardı. Dördüncü Ordu Müşiri, Beyazıt Sancağının İran ve Rusya hududu üzerindeki önemli bir noktasında bulunan iki tabur askeri başka yere aldırması, Erzurum Valisini sinirlendirmişti. Erzurum Valisine göre, öyle mühim bir noktada bulunan askerin başka bir yere nakledilmesi İran ve Osmanlı Kürtlerinin o bölgede daha rahat hareket etmesine

⁶⁹⁷ BOA., DH.TMIK.M.. 64/9, s.1. (H. 10 Şaban 1316 / M. 24 Aralık 1898).

⁶⁹⁸ BOA., BEO. 1342/100581, (H. 10 Rebiülevvel 1317 / M. 19 Temmuz 1899).

ve Ermeni çeteleri tarafından yapılan saldırıların ciddi bir şekilde artmasına sebep olacaktı. Erzurum Vilayetinin hükümete gönderdiği yazının özeti:

“Saldırıların engellenmesi ve asayişin sağlanması için Beyazıt’ın Rusya ve İran hududundaki mühim bir bölgesinde bulunan iki tabur askerin başka yere kaldırılmakta olduğu Beyazıt Mutasarrıflığından bildirilmişti. Ermeni çetelerinin fırsat buldukça saldırdıkları ve Kürtlerin dahi İran Kürtleri ile rahat hareket ettiği bu mevsimde uygun olmayan bir şekilde askerin oradan kaldırılıp uzaklaştırılması saldırı olaylarını ve eşkıyalığı artıracaktır. İki taburun yerine başka asker tertip ve tayin edilmedikçe taburların o yerden kaldırılmaması lüzumu ehemmiyetle Dördüncü Ordu Müşirine yazılmış ise de vilayete karşı bir vakitten beridir gösterilmekte olunan küçük görme ve samimiyetsizliğin bir ifadesi olarak kaldırılmasında ısrar edilmiştir (10 Haziran 1897).”⁶⁹⁹

Erzurum Vilayetinden gelen bu yazı üzerine hükümet, mühim bir bölgedeki taburların yerine başkaları gönderilmeden taburların bu şekilde yerinden kaldırılması eşkıya saldırılarının artması gibi daha bir çok soruna sebebiyet vereceğinden, taburların yerine yenileri tertip ve tayin edilmeden oradan kaldırılmaması hususunu Dördüncü Ordu Müşirine yazmıştı.⁷⁰⁰ Dördüncü Ordu Müşirinin bu mesele ile ilgili cevabının özeti:

“ Osmanlı hududunda hangi noktada ne kadar Osmanlı askerinin bulundurulması ciddi bir icap üzerine olmayıp, devletçe vaktiyle gönderilmiş olan teftiş heyeti tarafından belirlenen yerlerde izin alınarak kuleler inşa edilmiş ve Osmanlı askeri kulelere ikame ettirilmişti. Bu noktaları bir tabur idare edebilir ve belirtilen yerlerde Osmanlı askeri azaltılmadığı gibi icap ettiği zaman artırılmıştır. Beyazıt’ta bulunan iki taburdan biri ise asayişin idamesi gerekçesiyle pek ufak müfrezelere taksim edilmişti. Bu taburların bulundurulması talep olunan bölge, Ermenin az olup Hamidiye Alaylarının fazla bulunduğu yerdir. Taburdaki neferin bütünü acemi olup talim ve terbiye verildikten sonra huduttaki önemli ve Ermenisi çok olan Tutak ve Kırkkilise gibi yerlerdeki askerlere dahil edileceklerdir. Hudutlardaki askerin uzaklaştırılması ve Ermeni sorunu vesaire ahvale karşı asayişin muhafazası ve inzibatları, askeriyeye ait olup mevzu bahis olan taburların uzaklaştırılması da bu görüşle ihtiyat ve basiretle icra olunmuştur.

⁶⁹⁹ BOA., Y..PRK.UM.. 39/24, s.1. (H. 13 Safer 1315 / M. 14 Temmuz 1897).

⁷⁰⁰ BOA., Y..PRK.UM.. 39/24, s.2. (H. 13 Safer 1315 / M. 14 Temmuz 1897).

Erzurum Valisinin, askeriye kararını yanlış bulup bunu arz etmesi onun vazifesinde bir iş değildir. Beyazıt mutasarrıflığında bulunan İbrahim Bey, Mısırlı K r Mustafa Paşa'nın Paris firarında yanında bir süre kaldıktan sonra Mısırlı Halim Paşa'nın hizmetinde girmiş ve onların uŐaklığında yetişmiş biriydi. İbrahim Bey, Erzurum Valisinin amcazadesi olduğundan Erzurum Valisinin delaletiyle Bayburt Kaymakamlığında bulunduğu esnada meydana gelen karışıklıklarda Bayburt'un büyük zarar görmesine ve ahalinin zulme uğramasına neden olmuştu. İbrahim Bey, ayyaŐlıkta ve ahlaksızlıkta Şöhret edinmiş bir adam olduğu halde Beyazıt gibi mühim bir livaya tayin edilmiştir. Vali, akılsızlığı yüzünden böyle bir mutasarrıfın yanlış haberlerine kapılarak askerin uzaklaştırılması meselesine dahil olmuş ve zorluk çıkarmada ısrar etmiştir.⁷⁰¹

1899 yılında Osmanlı hükümeti, Miralay Reşit Bey'i gasp edilen İran mallarını geri almak ve suçlularını yakalamak vazifesiyle görevlendirmişti. Ancak Miralay Reşit Bey, kendisine verilen görevin yalnızca gasp edilen İran mallarını geri alma olduğunu beyan etmiş ve eşkıyalık yapan kişileri yakalamayı ve aşiretlerin birbirlerinden gasp ettiği malları geri almayı kabul etmemişti. Vazifesini yerine getirmeyi reddeden Reşit Bey'e memuriyeti hakkında emir verilmesi hususunda Musul Vilayeti evvel ve ahirde hükümete yazı göndermişti.⁷⁰² Musul Vilayetinden gelen yazı  zerine Serasker durumu izah etmiştir. Seraskerin ifadesine göre, bölgede bir çok aşiret ve karye birbirinden eşya ve mal gasp ettiğinden mallar birinden diğerine geçmiş bir durumdadır. Bir aşirete gasp ettiği malları geri vermesi yönünde baskı yapılırsa mallarının diğer aşiret tarafından gasp edildiğini ve maktullerinin olduğunu iddia edeceğinden, Reşit Bey bu işlerle vazifelendirildiği takdirde gasp edilen İran mallarını geri alma işi yüzüstü kalacaktır. Mülkiye memurları, zaptiye ve bölgenin eŐrafi birlikte hareket ederek maksadın teminine ulaŐmaları ve bölgenin ıslahı için Miraliva Yusuf Paşa, kafi bir kuvvetle bölgeye sevki Altıncı Ordu Müşirine yazılacağı ifade edilmiştir.⁷⁰³

⁷⁰¹ BOA., Y..PRK.UM.. 39/24, s.3. (H. 13 Safer 1315 / M. 14 Temmuz 1897).

⁷⁰² BOA., DH. MKT. 2165/40, (H. 25 Ramazan 1316 / M. 6 Şubat 1899).

⁷⁰³ BOA., BEO. 1277/95770, s. 2. (H. 26 Şevval 1316 / M. 9 Mart 1899).

3.7.3. Hudut Boyundaki Askerin Dirayetsizliği ve Usulsüzlüğü

1888 yılında İran hududu üzerinde bulunan Dizbahiş kalesinde ikamet eden Osmanlı askerlerinden Mülazım Süleyman Ağa ve refikası, Caf Aşiretinden Yezdanbahşa taifesine saldırınca aralarında çatışma meydana gelmişti. Çatışma esnasında taifeden üç kişi öldürülmüş ve bir kişi yaralanmıştı. Osmanlı askeri yüzünden meydana gelen bu hadise hükümete şikâyet edilmişti. Osmanlı hükümeti, hadisenin nasıl meydana geldiğinin etraflıca araştırılmasını istemiştir. Tahkikat emri Altıncı Ordu Müşirine havale edilince Serasker tahkikatın adliye memurları tarafından yapılması daha uygun olacağını hükümete bildirmişti. Hükümet, tahkikatın icrası adliyeye ait olsa da esnayı tahkikat da adliye memurlarıyla beraber askeriye de bir memurun bulundurulması gerektiğini Altıncı Ordu ve Musul Vilayetine bildirmişti.⁷⁰⁴

1898 yılında İran'ın Sencabi Aşireti, hududu geçip Rebaya? Aşiretine saldırmış dört kişiyi ve iki hayvanı katledip malları gasp etmişti. Bir müddet sonra Sencabi aşiretinden otuz kırk atlının yine hududa saldırıp derbentten geçtikleri, kalelerdeki zaptiyeler tarafından gece saat dörtte haber verilmesi üzerine eşkıyanın cezalandırılması ve uzaklaştırılması için hudut tabur ağası Hüseyin Avni Efendi'nin kumandasında otuz zaptiye süvarisi tertip edilmiş ve derbende gönderilmişti. Hüseyin Efendi'nin hareketini kolaylaştırmak ve takip için Hanekin'deki süvari alayından elli atlı Papa Pelavi noktasına sevk olunmuşsa da tabur ağası yanlış emir ile saat yedide derbente varmış eşkıyanın arkasında bıraktığı hayvan ayak izleri incelemiş ve Derbendcik Kalesi'ne gitmişti. Hüseyin Efendi'nin yanındaki zaptiye ve yardımcı kuvvetler, eşkıyanın üzerine hareket etmek için Hüseyin Efendi'ye rica ve ısrarda bulunmuşsalar da tabur ağası onları dinlemeyip diğer kaleye gitmişti. İki buçuk saat sonra yine İran'dan Sencabi Aşiretinden on iki atlı ve sekiz piyadeden ibaret eşkıya çetesi hududu geçerek Dekavi? köyüne hücumla dört beygir, elli beş öküz, inek ve bazı eşyaları gasp edip bir kişiyi katletmişlerdi. Eşkıya geldiği bölgeden geri İran'a dönmüştü. Aslında Hüseyin Efendi, eşkıyanın geri İran'a kaçmasına müsaade etmişti. Çünkü Hüseyin Efendi'nin emri altında yeterli sayıda piyade ve süvari mevcuttu. Ayrıca icabında civar kalelerden de takviye kuvvet alabilme olanağına da sahipti. Bu olanaklara rağmen eşkıyanın tüfek sesini işitmiş ancak eşkıyaya karşı hiçbir tertibat ve icraatta bulunmadığı gibi eşkıyayı

⁷⁰⁴ BOA., DH.MKT. 1536/6, (H. 18 Zilhicce 1305 / M.26 Ağustos1888).

yakalamak isteyen emri altındaki askerleri de engelleyerek bu görevden alı koymuştu. Hüseyin Efendi vazifesini yapmayarak cinayet ve gaspa sebebiyet verdiği gibi eşkıyanın da rahat bir şekilde kaçmasına müsaade etmişti. Görevini suiistimal eden Hüseyin Efendi'nin yakalanarak Hanekin'de hapsedilip Divan-ı Harbiyede sorguya çekilmesi için emir verilmişti.⁷⁰⁵

3.8. SUÇLULARIN FİRAR, SIĞINMA VE İADELERİ MESELESİ

Adam öldürme, gasp, yağma, kervan ve köy baskını gibi eşkıyalık hareketlerinde bulunmuş eşkıya, devlete asker ve vergi vermek istemeyen aşiretler ve kanun ve nizama uymayıp devlete baş kaldırmış asiler, cezalandırılma korkusuyla komşu devlete firar edip sığınmışlardır. Firar eden eşkıya gasp, yağma, adam öldürme veya yaralama gibi asayiş bozan, devlet için sorun teşkil eden suçlar işlemiştir. Ancak en büyük suç devlete isyan edip ahaliyi kışkırtmaktır. Devlet aşiretler üzerindeki gücünü ve hâkimiyetini korumak ve idame ettirmek istiyorsa firarileri yakalayıp cezalandırmak zorundaydı.

Hudut boyundaki Kürt aşiretlerine mensup suçlular, Osmanlı ve İran devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan istifade ederek hangi devletin toprağında suç işlemişse oradan firar ederek karşı devlete sığınmıştır. Firariler sığınma ve himaye talebinde bulunduğu devletten çoğu zaman olumlu cevap almıştır. Bilhassa büyük aşiretlerin reisleri, hürmetle karşılanmış ve hatta önemli vazifeler ve hediyelerle mükafatlandırılmışlardır. Osmanlı ve İran devletleri, 19. yüzyılda izledikleri politika gereği, *güçlü aşiret ve reislerini hangi koşulda olursa olsun kendi taraflarına çekmek* istemişlerdir. 19. yüzyılın ilk yarısında iki devleti, savaşın eşiğine getiren nedenlerden biri de karşı devlete sığınmış aşiretlerin iadesi meselesiydi. 1847 yılında Osmanlı ve İran devletleri arasında imzalanan II. Erzurum Antlaşması'nın beşinci maddesi bu hususu içermektedir.

“Madde:5- Firari İran şehzadelerinin Bursa'da ikamet ettirilmesini ve mahall-i mezkurdan gaybubetlerine ruhsat verilmeyeceğini Devlet-i Osmaniye va'd eylerve sair

⁷⁰⁵ BOA., Y..MTV. 175/308, (H. 22 Zilkade 1315 / M. 14 Nisan 1898).

firarilerin *Erzurum muahede-i sabıkası*⁷⁰⁶ mucebince umumen red olunmaları devleteyn-i Aliyyeteyn taraflarından taahhüt olunur.”⁷⁰⁷

Osmanlı ve İran devletleri arasında zaman zaman yapılan görüşmelerde her iki devlet de karşı devlete sığınan suçlunun iade edilmesini ya da sığındığı devlet tarafından suçluya gerekli ceza verilmesini bu antlaşmalara dayanarak talep etmiştir. Osmanlı Devleti çoğu zaman aralarındaki antlaşma hükmüne riayet edip gerekeni yapmasına rağmen İran Devleti'nin de aynı tutumu sergilediği söylenemez. İran hükümeti bazı suçluları himaye edip vazife ve maaş vererek onları hudut bölgesine iskân ettirmiştir. İki devletin bu uygunsuz tutumundan en iyi istifade eden yine Kürt aşiretleri olmuştur. Cezalandırılacakları vakit sığınacakları bir devletin olması aşiretleri cesaretlendirmiş ve şımartmıştır. Hudut boyunda asayiş ve emniyetin bir türlü tesis edilememesinin nedeni de buydu. Osmanlı arşiv vesikalarından tespit ettiğimiz Kürt aşiretlerine mensup suçluların firar, sığınma ve iadesi meselesiyle ilgili vakalar, yukarıda değindiğimiz hususları içermesi bakımından önem arz etmektedir.

3.8.1. Osmanlı Devleti'nden İran Devleti'ne Firar Edenler

1850 yılında şaki Aziz Bey ve Hemavend eşkıyası yüzünden Şehr-i Zor Eyaletinde asayiş bozulmuş, ahalinin emniyeti kalmamıştı. Eşkîyanın yakalanıp cezalandırılması maksadıyla üzerlerine asker sevk edilince şaki Aziz Bey yanında yirmi otuz kadar atlıyla Zuhab taraflarına kaçmıştı. Aziz ve yanındakilerin yakalanması için peşlerine kafi miktarda asker sevk edilmişti. Osmanlı hükümetinin bölgede aldığı ciddi askeri tedbiri gören Aziz Bey'in taraftarı olan Hemavend Aşiret reisleri, Süleymaniye Kaymakamı İsmail Paşa'dan aman dileyip kendilerine güvence verilmesini istemişlerdi. Bundan böyle Aziz Bey'e yardım etmeyeceklerine, kendi aşiretlerinden dahi her kim uygunsuz bir harekete cüret ederse yakalanıp hükümete teslim edileceğine ve Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet edeceklerine dair on iki Hemavend reisinin imzasını taşıyan bir senet kendilerinden alınmıştı. Ancak geçmişte şahit olunan birkaç hadiseden ötürü vahşi mizaçlı Hemavend Aşiretinin verdiği söze itimat etmek mümkün değildi. Her ne kadar

⁷⁰⁶ 28 Temmuz 1823 tarihinde Osmanlı ve İran devletleri arasında imzalanan ve I. Erzurum Antlaşması olarak adlandırılan bu antlaşmanın dördüncü maddesi bu hususu içermektedir. Madde 4. Eskiden beri var olan şart gereğince, iki devletten kaçan firarilerin korunmaması kaidesi aynen geçerli olacaktır. Yani Osmanlı Devleti tarafından, İran Devleti tarafına ve İran Devleti tarafından Osmanlı Devleti tarafına geçen aşiretler veya şahıslar korunup kollanmayacaktır. Uluerler, s. 311.

⁷⁰⁷ Baghdadi, s.14.

Aziz Bey'e yarım etmeyeceklerini söyleyip aman dilemiş olsalar da cezalandırılma korkusuyla söylemiş olabilirlerdi ve ellerine fırsat geçtiği takdirde aileleriyle İran topraklarına kaçıp Aziz Bey'e katılabilirlerdi. Ayrıca Aziz Bey'in Bane taraflarında dolaştığına dair bir istihbarat da alınmıştı. Hemavend Aşiretinden bazı ailelerin Süleymaniye gelip oradan Sine taraflarına geçme ihtimallerine karşı mahalli idareciler bu konuda uyarılmıştı.⁷⁰⁸

Aziz Bey'in Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi veya bir daha Osmanlı topraklarında eşkıyalık yapmaması için huduttan uzak İran topraklarına gönderilmesi hususu İran memurlarına ve sefaretine bildirilmişti. Osmanlı askerinin ve mahalli idarecilerin çabasıyla şaki Aziz Bey ve Hemavend Aşiret eşkıyasının çıkardığı gaile kısmen de olsa bertaraf edilmiş bölgede tekrar asayiş sağlanabilmişti. Bölgede af dileyen ve teslim olan Hemavendlilerden senet alınarak itaat altına alınmışlardı. Mahalli hükümete itaat etmeyen birkaç şaki kalmıştı. Bu şakileri destekleyecek kimse kalmadığından bunların da bugün yarın devlete teslim olacakları hükümete bildirilmişti.⁷⁰⁹

Osmanlı ve İran devletleri arasında sorun teşkil eden bir diğer Hemavendli şaki Civanmir idi. 1885 yılında İran'a firar eden meşhur şakilerden Hemavendli Civanmir,⁷¹⁰ İran hududunda ikamet ettiği için sık sık Osmanlı topraklarına geçip eşkıyalık yapmakta ahaliyi rahatsız etmekteydi. Bağdat Valisi, Civanmir'in huduttan uzaklaştırılması ve nezdindeki gasp ettiği malların iadesi için İran'ın hükümetinin bir an evvel bir teşebbüste bulunmasını istemişti. Osmanlı hükümeti, Bağdat Valisinin taleplerini İran hükümetine bildirdiğinde İran hükümeti, meselenin çözümü için hudut üzerinde münasip bir yerde üç memurdan⁷¹¹ oluşan bir komisyonun teşkil edilmesini teklif etmişti. Osmanlı hükümeti, İran'ın teklifini kabul etmemiştir. Çünkü Osmanlı tebaasından olan Civanmir, Osmanlı topraklarında cinayet suçu işlediğinden kendisine verilecek ceza, Osmanlı mahkemeleri tarafından verilmeliydi. Halbuki teklif olunan komisyon mahkeme şeklini alacağından komisyon teşkili uygun olmayacağı

⁷⁰⁸ BOA., İ.DH.. 238/14371, (H.09 Şevval 1267 / M. 7 Ağustos 1851).

⁷⁰⁹ BOA., A.}AMD. 31/35, (H. 07 Şevval 1267/ M. 5 Ağustos 1851); BOA., İ.DH.. 238/14371, (H.09 Şevval 1267 / M. 7 Ağustos 1851).

⁷¹⁰ İran'a firar eden eşkıya reisi Civanmir namındaki haydut ve yandaşları, İran hükümeti tarafından hudut bölgesine ikamet ettirilmişlerdi. Bundan dolayı Hemavend Aşiretinden Civanmir adlı şaki, fırsat buldukça Osmanlı sınırından geçerek saldırı ve gaspta bulunmuştur. BOA., Y..A...HUS. 184/106, (H. 20 Muharrem 1303 / M. 29 Ekim 1885).

⁷¹¹ Memurlardan biri Bağdat Vilayetinden, diğeri İran Hariciye Nezaretinden üçüncüsü ise Kirmanşah Vilayetinden olacaktı.

bildirilmişti. Osmanlı hükümeti, iki taraf arasında imzalanan anlaşma hükmünce firarilerin himaye edilmemesi gerektiğini belirterek Civanmir'in teslim edilmesini ve gasp ettiği malların iadesini İran hükümetinden talep etmişti. İran Şahı, Civanmir ve beraberindekilerin Osmanlı Devleti'ne teslim edilip huduttan uzaklaştırılmaları için gerekeni yapacağını ancak aynı şekilde Osmanlı hükümetinin de hudut üzerinde bulunan bütün Hemavendlileri, hudut civarındaki vilayetlerden uzaklaştıracağına dair teminat vermesini istemiştir.⁷¹²

İran mahalli idarecilerin himaye edip vermek istemediği bir diğer şaki de Celâli Aşiretindendi. Osmanlı tebaasından Celâli aşiretine mensup olan Mosik adlı bu şaki, 1858 senesinde yüz elli kadar atlı adamıyla, Bayezid Sancağındaki Halasetli aşiretinin karyelerini basıp eşya ve hayvanlarını gasp etmiş ve yirmi sekiz kişiyi de yaralamıştı. Şakinin Van civarında bir yerde olduğu haberi alınmış ve yakalanması için bölgeye asker sevk edilmişti.⁷¹³ Osmanlı askeri Mosik ve adamlarını yakalayıp gasp edilen malları geri almaya çalışmış, ancak şaki, kış mevsiminin getirdiği zorluktan istifade ederek İran topraklarına yani Maku Hakimi Ali Han'ın yanına firar etmişti. Mosik'in Ali Han'ın himayesine sığınması üzerine Osmanlı hükümeti, Ali Han'dan şakinin teslim edilmesini istemiştir. Ali Han, şakinin uygunsuz bir harekette bulunmayacağına şayet bulunursa da bizzat kendisinin onu takip edeceğine dair bir senet vererek Mosik'i teslim etmek istememiştir.⁷¹⁴ Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Tahran sefiri vasıtasıyla İran Devleti'nden bu şakinin Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesini istemiştir. Hudut üzerindeki asayişin ancak Mosik adlı şakinin teslim edilmesiyle sağlanacağı bildirilmişti.⁷¹⁵ Fakat incelediğimiz belgelerde Mosik adlı şakinin teslim edilip edilmediğine dair bir bilgi ulaşamadık.

Van'ın Bargerî kazası dahilinde ikamet eden Haydaranlı Aşiretinden ve eşkıya takımından Mehmet Sıddık, Mahmudiye kazasının Kanisarık karyesinden yüz yetmiş koyun ile elli inek ve öküzü gasp edip ahaliden Ömer ve karısını öldürmüştü. Mehmet Sıddık, işlediği suçlardan dolayı cezalandırılacağını bildiğinden nezdindeki yirmi hane

⁷¹² BOA., DH.MKT. 1353/4, (H. 29 Ramazan 1303 / M. 1 Temmuz 1886).

⁷¹³ BOA., A., MKT. UM.. 322/52, (H. 11 Muharrem 1275 / M. 21 Ağustos 1858).

⁷¹⁴ BOA., MVL. 578/37, (H. 29 Safer 1275 / M. 8 Ekim 1858).

⁷¹⁵ BOA., HR.MKT. 262/65, (H. 22. Rebiülevvel 1275 / M. 30 Ekim 1858); BOA., HR.MKT. 262/49, (H. 20 Rebiülevvel 1275 / M. 28 Ekim 1858).

ile birlikte İran'a hicret etmişti. 1888 yılında Mehmet Sıddık ve beraberindekilerin iadeleri hususunda İran Devleti'ne tebligat gönderilmişti.⁷¹⁶

1898 yılında Hamidiye Alaylarına mensup Şikak Aşiret reisi Miralay Şeref Bey'in aşiretinden İran'ın Kotur bölgesine geçmiş olan yüz beş hane halkının kabul olunmayıp Osmanlı topraklarına geri gönderilmeleri için Azerbaycan Eyaletine haber verilmişti. Osmanlı hükümeti, firari aşiret halkının geri gönderilmesi için İran hükümetine de tebligat göndermişti. Ancak Osmanlı hükümetinin bu isteğine karşılık İran Hariciye Nazırı, kendi tebaası olan Şikak Aşiret reisi firari Mehmet Ağa ve maiyetindeki halkının da henüz İran'a geri gönderilmediğini öne sürmüştü. Şikak reisi Osmanlı Devleti'ne iltica ettiğinde İran hükümeti birkaç defa firari İranlıların kabul edilmeyip İran'a gönderilmesini Osmanlı hükümetinden talep etmişti. Ancak Osmanlı hükümeti Mehmet Ağa ve maiyetindekileri geri göndermeye yanaşmamış ve kendi topraklarında iskan ettirmişti.⁷¹⁷ Hamidiye Süvari Alaylarına mensup bu yüz beş hane silahlarıyla beraber İran'a firar edip orada ikamet etmelerine müsaade verilmesi için Tebriz Hakimine müracaat etmiştiler. Hoy Şehbenderliğinden gelen haberler üzerine Osmanlı hükümeti, Tahran sefareti aracılığıyla bu firarilerin iadesini istemiştir.⁷¹⁸

İran Hariciye Nezareti, firarilerin memleketlerine iade edileceğini Tahran sefaretine bildirmişti. Bu aşiretin halkı daima İran'a firar ve iltica etmekte olduklarından Osmanlı hükümeti, İran'a firar edenlerin kimler olduğu ve neden firar ettiklerinin etraflıca araştırılmasını emretmiş ve İran'a iltica ve firarın önünün alınması içinde vilayetçe gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.⁷¹⁹ Bu birkaç hane halkının neden İran'a firar ettikleri araştırılmış ve araştırma neticesinde kendilerinden eski tekalif-i emiriyyelerin⁷²⁰ alınmasından dolayı gördükleri baskı sebebiyle İran'a gittikleri öğrenilmişti. İran'a firar ve iltica ettikleri iddia edilen bu yüz beş hane halkının aslında İran'a dehalet ve hicret etmeyip sadece hududun pek yakınında olan akrabalarının yanına gittikleri ve bir süre sonra da eski yurtlarına geri döndükleri araştırma neticesinde anlaşılmıştı.⁷²¹ Miralay Şeref Bey'in aşiretinden olan bu haneler, vergi tahsilatını geciktirmek fikriyle İran hududundaki akrabalarının yanına gitmişlerdi. Van

⁷¹⁶ BOA., DH.MKT. 1556/86, (H. 16 Safer 1306 / M. 22 Ekim 1888).

⁷¹⁷ BOA., DH.MKT. 2096/121, (H. 09 Rebiülahir 1316 / M. 27 Ağustos 1898).

⁷¹⁸ BOA., BEO. 1184/88749, (H. 10 Rebiülahir 1316 / M. 28 Ağustos 1898).

⁷¹⁹ BOA., DH.MKT. 2102/48, (H. 20 Rebiülahir 1316 / M. 7 Eylül 1898).

⁷²⁰ Hükümdarın kestiği vergi.

⁷²¹ BOA., DH.TMIK.M.. 60/66, (H. 25 Cemaziyelevvel 1316 / M. 11 Ekim 1898).

Valisi, diğer Osmanlı aşiretlerinde böyle nakil hane ve firar gibi bir vaka olmadığını hükümete arz etmiştir.⁷²²

3.8.2. İran Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne Firar Edenler

1886 yılında İran tebaasından olup hududa yakın Rumiye (Urmiye) dahilinde ikamet eden Hasan Beyzade ve akrabaları her iki devletin toprağında eşkıyalık yaptıklarından dolayı İran Devleti tarafından cezalandırılacakları bu yüzden Osmanlı topraklarına firar ederlerse kabul edilmeyip iade edilmeleri talep edilmişti. İran hükümeti, bunları cezalandırmak ve yakalamak için yaklaşık iki bin asker ve iki top sevk etmişti. Osmanlı hükümeti, bunların Osmanlı hududuna geçmelerine müsaade edilmemesi hususunda vilayete emir göndermişse de Hasan Beyzade'nin ailesi, Osmanlı topraklarına yani Herki Aşiretinin yanına geçmişti. Bunun üzerine İran hükümeti, firarilerin teslim edilmesini talep etmiştir.⁷²³

Bir yıl sonra bu sefer İran hükümeti, İran sefareti vasıtasıyla İran'ın Menkur Aşireti reisi Hamza Ağa'nın, Musul Vilayetinde bulunan oğlu Papir Ağa'nın İran memurlarına teslim edilmesini talep etmişti.⁷²⁴ İran Sefaretiyle yapılan görüşme neticesinde huduttan uzak bir vilayete gönderilmesi karşılığında Papir Ağa'nın iade talebinden vazgeçilmişti. Osmanlı hükümeti, alınan kararın icrası hususunda Musul Vilayetine tebligat göndermiştir.⁷²⁵

1896 yılında Osmanlı Pişter Aşiret⁷²⁶ eşkıyasından bazıları İran'a firar etmişti. Musul Vilayeti, İran'dan onların iade edilmesini istemişti. Hariciye Nazırı iadeleri hususunda İran sadrazamına telgraf yazmış ve cevaben sadrazam, eşkıyanın iade edileceğine dair söz vermişti. Bir müddet sonra Pişterlilerden bazıları Osmanlı memurlarına teslim olmuştu. Teslim olan Pişterliler Osmanlı-İran arasında yeni bir soruna neden olmuştu. İran sadrazamının iddiasına göre, Pişter eşkıyasına yardım eden Fettah Han, Osmanlı

⁷²² BOA., DH.TMIK.S.. 22/14, (H. 10 Recep 1316 / M. 24 Kasım 1898).

⁷²³ BOA., DH.MKT. 1359/23, (H. 07 Zilkade 1303 / M. 7 Ağustos 1886).

⁷²⁴ BOA., DH.MKT. 1425/78, (H. 22 Ramazan 1304 / M. 14 Haziran 1887).

⁷²⁵ BOA., DH.MKT. 1432/116, (H. 25 Şevval 1304 / M. 17 Temmuz 1887).

⁷²⁶ Bu olaydan yaklaşık bir yıl önce de İran'ın Serdeşt ahalisi tarafından yerlerinden kovulmuş olan hakimler, Pişter Aşireti'nin bulunduğu yayla civarında ve İran hududu dahilinde bir müddet ikamet etmişlerdi. İran hükümeti tarafından onlara eski yerlerine dönmeleri için gerekli teminat verildikten sonra eski bölgelerine geri dönmüşlerdi. Osmanlı tebaası olan Pişter Aşireti ve İran, aşiretleri aralarındaki akrabalık bağından ötürü sık sık böyle firar edip birbirlerinin yanında saklanmaktaydılar. Bkz. BOA., DH.MKT. 437/3 (H. 11 Rebiülahir 1313 / M. 1 Ekim 1895).

topraklarına yani Pişterlilerin içine firar etmişti.⁷²⁷ Osmanlı hükümeti, Musul Vilayetine Fettah Han'ın firar meselesini yazmış ve gelen cevapta, Fettah Han'ın belli bir müddet Pişterlilerin arasında kaldıktan sonra İran'a tabi bir köye firar ettiği ifade edilmişti.⁷²⁸

Osmanlı hükümeti, Pişterlilerin teslim olma meselesini kan dökmeden iyi bir yolla çözmek istemiş ve bu nedenle bölgede sözü geçen önde gelenlerden oluşan bir sulh heyetini aracı etmişti. Şeyh Said Efendi ile Erbil Kaymakamı Abdullah Paşa ve Revanduz Kaymakamı Abdullah beylerden oluşan bu sulh heyeti, Pişter aşireti ile müzakere etmişti. Müzakereler neticesinden iş tatlıya bağlanmış ve Pişterliler teslim olmayı kabul etmişlerdi.⁷²⁹

3.9. OSMANLI HUDUDUNDA AŞİRET VE AŞİRETLER ARASINDAKİ HUSUMETTEN KAYNAKLANAN ASAYİŞ SORUNLARI

Kürtlerin gelenek ve göreneklerine bağlılıkları bazı kavramları onlar için önemli kılmıştır. Şeref, onur, aile, namus, mal ve mülk gibi unsurlar, Kürtlerin yaşamını anlamlı kılan kavramlardı. Bu değerler uğruna savaşmak, ölmek veya öldürmek meşru görülürdü. Eğer zarar veren kişi büyük bir aşirete mensup ise bu aşiret meselesi olarak algılanıp kişiye zarar verenin aşireti ile bağlar koparılır düşmanlıklar başlardı. Eşkîyalık faaliyetlerinde bulunan bir takım aşiret mensupları aralarında husumet bulunan diğer aşiretlere karşı eşkîyalık yapmayı bir mücadele ve mukabele vasıtası olarak görmekteydiler. Bir aşiretin bölgedeki diğer aşiretler ile husumeti olabileceği gibi kendisine bağlı taifeleri arasında da husumetten kaynaklı sorunlar yaşanabilirdi.

Aralarında husumet bulunan aşiretin saldırısına uğramış bir aşiret, gasp edilen mallarını geri almak ve saldırı sırasında aşiretine mensup öldürülen varsa onun intikamını almak amacıyla saldırıda bulunan aşiretin köyüne hücum etmek için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra köye hücum ederdi. Hudut askerleri ve memurları yapılacak saldırılardan haberdar olmuşsa hemen vilayete oradan da hükümete durumu bildirmiştir. Devlet, büyük bir çatışma çıkmadan önce gerekli tedbirleri alarak sorunları suhuletle çözmeye çalışmıştır. Ancak devletin her zaman duruma vaktinde müdahale etmesi

⁷²⁷ BOA, BEO. 865/64823, (H 05 Cemazeyilahir 1314 / 11 Kasım 1896)

⁷²⁸ BOA, BEO. 865/64823, s.4, (H 05 Cemazeyilahir 1314 / 11 Kasım 1896)

⁷²⁹ BOA, BEO. 865/64823, s. 6. (H 05 Cemazeyilahir 1314 / 11 Kasım 1896)

mümkün olmamaktaydı. Devletin müdahalede geciktiği zamanlar, aşiretler tarafından onlarca karye yakılıp yıkılmakta, hayvan ve eşyalar gasp edilmekte ve insanlar öldürülmekteydi. Bu tür saldırılarda asayiş tamamen bozulmakta, ahali yerini yurdunu terk edip dağılmaktaydı. Aşiretler arasındaki husumet yüzünden devlet hazinesi de büyük zararlar görmekteydi.⁷³⁰

Osmanlı tebaası olan iki büyük Kürt aşiretlerinden Haydaranlı ve Caf aşiretleri, diğer aşiretlerle olan husumetlerinden dolayı bölgelerindeki asayiş ve emniyeti bozmuşlardı. Haklarında birçok şikâyet devlete intikal etmiştir. Asayişi bozan bu aşiretleri dizginleyebilmek ve aralarında barışı tesis edebilmek de kolay olmamıştır. Kendilerinden bir daha huzursuzluk çıkarmayacaklarına dair taahhüt alınmışsa da bir müddet sonra yeniden kavga etmeye başlamışlardır.

3.9.1. Haydaranlı Aşireti'nin Diğer Aşiretlerle Olan Husumeti

Beyazıt, Erciş ve Muş sancaklarındaki en nüfuzlu aşiretlerden biri olan Haydaranlı Aşireti, II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye Alaylarında görev alan sayıca büyük bir aşiretti. Hamidiye alaylarından birinci livanın, 12. ve 37. numaralı alayına ve dördüncü livanın, 21, 22, 23, 24, 26 numaralı alayına mensuptu. Haydaranlı Aşireti, Hamidiye Alaylarındaki görevleri esnasında ellerindeki silah gücünü kullanarak bazı sorunlara sebebiyet vererek disiplinsiz davranışlarda ve taşkınlıklarda bulunmuş Osmanlı hükümetini bu hususta uğraştırmıştı.⁷³¹

Hamidiye Alayları efradından ve Haydaranlı Aşireti reislerinden Hüseyin ve Emin Paşalar, Mustafa ve Mehmet Sıddık beyler, karye baskını, öldürme, gasp ve yağma gibi eşkıyalık hareketlerinde bulunarak bölgenin Müslüman ve Hıristiyan ahalisini bezdirmişlerdi. Ahali defalarca mahalli ve merkezi hükümete şikâyetlerini bildirmiş, bir

⁷³⁰ Muş ve Genç Sancakları dahilinde bulunan Cıbranlı Aşiretinden ve Hafif Süvari Alaylarına mensup Kaymakam İbrahim ve Mahmut beylerin adamları arasında bir sene önce meydana gelen çatışma da ölenler olmuştu. Aralarındaki husumet devam etmiş, bir sene sonra tekrar birbirlerine saldırmışlardı. Bu çatışmada on beş kişi ölmüş ve yaralanmıştı. İki taraf arasında meydana gelen çatışmada sadece birbirlerine değil ahaliye de zarar vermekteydiler. Ermeni ahalisinin namına Bedros isimli biri, hükümete bu meseleyle ilgili şikâyete bulunmuştu. Ermeniler, bunların arasındaki husumetten dolayı karyelerinin zarara uğradığını, çoluk çocuk perişan bir halde dağılmış olduklarını ve tarlalarını terk edip dağ başlarına firar ettiklerini şikâyet dilekçelerinde ifade etmişlerdi. Hükümet, Ermenilerin ne denli bir zarara uğratıldığının Bitlis Vilayeti tarafından tespit edilmesini istemiştir. Meselenin de derhal icabına bakılması için Dördüncü Ordu Müşirine gereken emir verilmişti. BOA., Y..MTV. 191/7, (H. 03 Safer 1317 / M. 13 Haziran 1899).

⁷³¹ Bayram Kodaman, s. 53 -54; Karaca, s. 176.

netice alamayınca da karyelerini ve arazilerini terk edip başka yerlere gitmek zorunda kalmıştır. Mahalli hükümet, Haydaranlıların uygunsuz hareketlerinden usanmış defalarca Dersaadet'e onları şikâyet etmiştir. Ancak 1890'larda artan Ermeni olaylarından dolayı merkezi hükümet ve Dördüncü Orduyu Hümayun aşiretlere sert yaptırımlarda bulunmamış ve hatta bir çok uygunsuzluklarına da göz yummuştur. Hamidiye Alaylarında vazifeli olmak Haydaranlı Aşiretinin cesaretini artırmış olsa da Hamidiye Alayları kurulmadan önce de bu aşiret, bazı aşiretlerle kavgalı olup hudut boylarında eşkıyalık yapmaktaydı. Haydaranlılar, Osmanlı tebaası olan bazı aşiretlerle ittifak kurdukları gibi İran'daki Haydaranlı Aşiretiyle de ittifak kurup hem Osmanlı hem de İran topraklarında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Çalışmada Haydaranlı Aşireti'nin diğer aşiretlerle olan husumetlerine ve buna bağlı olarak yaşanan olaylara kronolojik olarak değinildi.

1861 yılında Van Sancağına tabi Haydaranlı Aşiretinden otuz kadar kişi, Muş Sancağında bulunan Hasenanlı Aşiretinden bazılarının hayvanını gasp edip geri dönmüşlerdi. Bu olay üzerine Hasenanlı Aşiretinden bir miktar atlı, Haydaranlıları takip edip gasp edilen malları onlardan geri alıp döndüklerinde bu sefer de Haydaranlılardan yirmi atlı, Hasenanlıların arkasından gelmişti. İki taraf silahlarıyla birbirlerine ateş açtığından aralarında çatışma meydana gelmişti. İki taraftan da bir hayli kişi yaralanmış ve ölmüştü. Çatışmadan sonra iki aşirette geri yerlerine dönmüştü. Muş Kaymakamına göre, bu olaya sebebiyet veren Haydaranlı Aşiretiydi. Eğer iki aşiret arasındaki husumete bir son verilmezse ileride daha büyük sorunların yaşanması muhtemeldi. Hasenanlıların teskini için Muş hükümetince yapılması gerekenler yapılmıştı. Aynı şekilde Haydaranlılarında bu gibi uygunsuz hareketlerden men edilmeleri ve cezalandırılmaları istenilmişti. Erzurum Valisi, Haydaranlıların bu meseleden dolayı cezalandırılması hususunda Muş Mutasarrıfından gelen talebi, Haydaranlılardan mesul olan Van Mutasarrıfı Resul Paşa'ya bildirerek gerekenin yapılmasını istemiştir.⁷³²

Erzurum Valisi, bu meseleyle bizzat ilgilenererek lazım gelenlere tebligat göndermiş ve Haydaranlı Aşiretinin müdürüne de gereken uyarı yapılmıştı. Haydaranlı Aşireti kendilerine yapılan suçlamaları kabul etmeyip Hasenanlı Aşiretini suçlamış olsa da Haydaranlılardan bir uygunsuzluğa mahal vermeyeceklerine dair teminat alınmıştı.

⁷³² BOA., A.}MKT.UM.. 487/50, (H. 20 Muharrem 1278 / M. 28 Temmuz 1861).

Ancak iki aşiret arasındaki husumet çok eskiye dayanmaktaydı ve Hasenanlı Aşireti de rahat durmayan öteye beriye saldıran bir aşiretti. Şimdilik mesele çözülmüşse de ilerde tekrar iki aşiret arasında bir çatışma zuhur edebilirdi. Bu yüzden mahalli idareciler, bir uygunsuzluğa mahal vermemeleri için bu iki aşiretin her hareketini takip etmekteydi.⁷³³ Aradan yaklaşık kırk yıl gibi uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen Haydaranlı ve Hasenanlı Aşiretlerin arasındaki husumet bitmemişti. 1897 yılında Haydaranlı Aşiretinden bir hayli atlı, Hasenanlı Aşiretinin karyelerine saldırmak için toplanmıştı. Alınan istihbarat üzerine bölgeye zaptiye sevk edilmiş ve askerlerin gayretleriyle bir vukuata mahal vermeden Haydaranlı atlıları dağıtılmıştı. Tekrar böyle bir hadisenin yaşanmaması için Bitlis Valisi, meseleyi Van Valisine bildirerek Haydaranlıların bu gibi hareketlerden men edilmesini istemiştir.⁷³⁴

1888 yılında Van Vilayeti, Beyazıt Sancağındaki Adamanlı Aşiretinin Van Vilayeti dahilindeki Nucu yaylasına gelme niyetinde olduğu ancak gelirlerse Haydaranlı Aşiretiyle aralarında çatışma zuhur edeceğinden Adamanlı Aşiretinin yaylaya çıkmasına izin verilmemesi gerektiğini hükümete bildirmişti. Osmanlı meclisinde bu mesele ele alınmıştı. Mecliste alınan karara göre, Adamanlı Aşiretinin yaylaya gelmelerine engel olduğu takdirde hayvanlarını idare edemeyeceklerdi. Ayrıca Adamanlılar çok eski zamandan beri Nucu yaylasına gelmekte olduklarından bunların yaylaktan men edilmeleri caiz değildi. Ancak bundan dolayı iki aşiret arasında bir çatışmanın meydana gelmesine de müsaade edilemeyeceğinden gereğinin yapılması ve bunun bir hal çaresine bakılması hususunda Erzurum ve Van Vilayetlerine yazı gönderilmişti.⁷³⁵ İki aşiret arasında ihtilafli olan yayla meselesinin etraflıca tahkiki için Erzurum ve Van memurlarından oluşan bir komisyon kurulmuştu. İki vilayetin de memurları ayrı ayrı düzenledikleri mazbataları Dersaadet'te göndermiştir. Ancak hükümet, bu yayla tartışmasına bir netice verene kadar Beyazıt'a tabi Adamanlı Aşiretinin yaylaya çıkmasına Haydaranlı Aşiretinin karışmaması hususunda Van Vilayetine tebligat göndermiştir.⁷³⁶

⁷³³ BOA., A.}MKT.UM.. 509/79, (H. 18 Rebiülahir 1278 / M. 23 Ekim 1861).

⁷³⁴ BOA., DH.TMIK.M.. 34/28, (H. 07 Muharrem 1315 / M. 8 Haziran 1897).

⁷³⁵ BOA., A.}MKT.MHM. 498/12, (H. 24 Zilkade 1305 / M. 2 Ağustos 1888); BOA., DH.MKT. 1536/60, (H. 19 Zilhicce 1305 / M. 27 Ağustos 1888).

⁷³⁶ BOA., DH.MKT. 1508/6, (H. 01 Ramazan 1305 / M. 12 Mayıs 1888); BOA., DH.MKT. 1539/56, (H. 28 Zilhicce 1305 / M. 5 Eylül 1888).

1893 yılında Hasenanlı ve Haydaranlı Aşiret reislerinin teşvik ve tahrikiyle bu aşiretlere mensup bazı kişiler, Sepki Aşiretinin⁷³⁷ karyelerine hücum edip ahaliden birkaç kişiyi katledip hayvanlarını gasp etmişlerdi. Hasenanlı ve Haydaranlıların zulüm ve eziyetine daha fazla tahammül edemeyen Hamidiye Süvari Üçüncü ve Yirminci Alay kaymakamları, Serasker makamına Eleşkirt merkezinden bir şikâyet dilekçesi yazarak yardım talebinde bulunmuşlardı. Sepki Hüseyin Tahsin ve Hasan Hüsnü imzalarıyla, Seraskere gönderilen yazı:

“Bundan iki gün önce Hasenanlı aşiretinden Sofu Paşa ve Fethullah Beyin emriyle akrabalarından Acem isimli birinin oğulları üç adamımızı öldürdü. Bir gün sonra uygunsuz hal ve hareket içerisinde bulunan Haydaranlı Hüseyin Paşa'nın emir ve kışkırtmasıyla akrabaları ve eşkıya tarafından bir adamımız yaralanmış ve iki adamımızda öldürülmüştü. İki karyemizin hayvanı da bunlar tarafından gasp edilmişti. Bununla beraber Hüseyin Paşa başına bir hayli adam toplayarak aile ve efradımızı kuşatma altına almıştır. Hüseyin Paşa'nın zulmünden dolayı cümlemiz bulunduğumuz karyelerimizi terk ve firar ettik. Beyazıt Sancağına tabi kazada ikamet eden ailelerimizle beraber, perakende ve perişan bir haldeyiz. Haydaranlı Hüseyin Paşa, üç seneden beri bu gibi uygunsuz hareketlerde bulunmaktadır. Ailelerimize yaşatmış oldukları bu gibi hareketler defalarca resmi makamlara arz edilmiş ise de şimdiye kadar bir netice alınmamıştır. Ailelerimizin bu zulümden ve kuşatmadan kurtarılması ve hukukumuzun muhafazası için Beyazıt Sancağı dahilinde bulunan nizamiyeden bir alayın iki güne kadar bulunduğumuz bölgeye sevk edilmesi için emir verilmesini rica ederiz. Eğer gereken tedbir alınmayıp yarına kadar asker sevk edilmezse Hüseyin Paşa, başına topladığı askeriyle beraber bize saldıracak, ahalimizi katledip ailelerimizi perişan edecek ve mal ve hayvanımızı gasp ve yağma edecektir. Bilhassa tasarrufumuzda bulunan yirmi beş karye ve mezramız payımal ve harap edileceğinden hazinenin dahi ne derecede sekteye uğrayacağı malumdur. Şimdi Hüseyin Paşa'nın kuşatması altında olduğumuzdan gerekenin yapılması hususunda Padişahın merhametine sığınırız.”⁷³⁸

Serasker, alınacak sağlam tedbirlerle bu uygunsuz halin bertaraf edilmesi ve bu mümkün olmadığı takdirde nereden ne kadar askerin sevk edileceği acilen bildirilmesi

⁷³⁷ İki yıl önce Sepki Aşiret ahalisi, Haydaranlı Aşireti ağalarından Patnoslu Hüseyin Ağa'nın zulmünden dolayı hükümete bir arzuhal daha takdim etmiştir. BOA.,DH.MKT. 1906/62, (H. 28 Cemazeyilevvel 1309/ M. 30 Aralık 1891).

⁷³⁸ BOA.,BEO. 258/19294, s.3. (H. 03 Safer 1311 / M. 16 Ağustos 1893).

hususunda Dördüncü Ordu Müşirine yazı göndermiştir. Erzurum Vilayetine dahi istenilmeyen bir vukuatın meydana gelmemesi için vilayetçe gereken tedbirin alınması hususunda bir yazı gönderilmiştir.⁷³⁹

1894 yılında huduttaki vilayetlerde başta Haydaranlı Aşireti olmak üzere Kürt aşiretleri yüzünden asayiş büsbütün bozulmuştu. Haydaranlı Aşireti, diğer aşiretlerle ittifak kurup düşmanlık güttüğü aşiretlerin karyelerini basıp hayvan ve eşyalarını gasp ve yağma etmişti. Bu aşiret, Osmanlı aşiretleriyle ittifak kurduğu gibi İran'daki Haydaranlı Aşiretiyle de birleşip hasımları olan aşiretlere saldırmışlardı.

Erciş'te bulunan Adamanlı Aşireti reislerinden Süleyman Bey'le Abdi ve Kulihan ağalar iki yüz atıyla Haydaranlı Aşiretinin Argı? karyesine hücum edip Haydaranlı Ali Ağa'nın oğlunu yaralayıp bir adamını öldürmüşlerdi. Argı karyesi dışında iki karyenin ahalisinden bir erkek ve bir kadını yaralayıp yaklaşık bin kadar hayvanı gasp etmişlerdi.⁷⁴⁰ Haydaranlı Aşireti'nin Adamanlılardan intikam almak için altı yüz kadar atlı topladığı ve aralarında büyük bir çatışmanın zuhur edeceği Erciş Kaymakamı tarafından Van Vilayetine bildirilmişti. İki aşiret arasında öteden beri bir husumet vardı. Van Vilayeti, iki aşiret arasında bir çatışma meydana gelmeden bölgeye kırk neferlik bir müfrezenin sevk edilmesi için hükümetten izin istemişti.⁷⁴¹ Durum derhal Dördüncü Ordu Müşirine bildirilmişti. Acil bir durum olduğunda ihtiyaca binaen altmış kadar askerinin sevk edilebileceği hususunda bazı vilayetlere izin verilmişti. Aynı şekilde bu izin Van Vilayeti için de geçerliydi. İki aşiret arasında büyük bir çatışmanın zuhur etmemesi için asker sevkine izin verilmişti.⁷⁴²

İbkay nahiyesinden Haydaranlı Aşiret reisi Mehmet Bey'in oğlu Nadir, kardeşi Mustafa, Hasan Ağa ve oğulları Tahir ve Mustafa yüz adamla birlikte Hakkari'nin Mahmudiye kazasındaki Takori Aşiretinin üzerine hücum edip ahalinin beş yüz hayvanını gasp ederek kaçmışlardı. Bunları takibe giden Takori Aşireti, Haydaranlılardan beş kişiyi öldürüp iki kişiyi de yaralamıştı. Haydaranlıların, intikam almak maksadıyla ikinci bir hücum hazırladıkları ve Celâli karyesinde toplandıkları

⁷³⁹ BOA.,BEO. 258/19294, s.1,2. (H. 03 Safer 1311 / M. 16 Ağustos 1893).

⁷⁴⁰ BOA.,DH.MKT. 244/71, (H. 28 Zilkade 1311/ M. 2 Haziran 1894).

⁷⁴¹ BOA., Y..A...HUS. 299/14, (H. 01 Zilhicce 1311 / M. 4 Haziran 1894); BOA., İ..HUS. 25/32, (H. 03 Zilhicce 1311/ M. 7 Haziran 1894).

⁷⁴² BOA., Y..PRK.BŞK. 36/77, (H. 17 Zilhicce 1311 / M. 21 Haziran 1894).

istihbar olunmuştu.⁷⁴³ İran hududu üzerinde bulunan bu iki aşiret arasında eski bir husumet vardı. Osmanlı Haydaranlı Aşireti, Takorilerle olan husumetlerinden dolayı İran'daki Haydaranlılarla birleşirse hudutta büyük bir çatışma zuhur edebilirdi. Böyle bir çatışma zuhur etmeden evvel suçluların cezalandırılması ve kargaşanın teskini için Erciş'teki süvari bölüklerinden bir müfrezenin acil bir şekilde olay yerine sevk edilmesi Van Vilayeti tarafından talep edilmişti.⁷⁴⁴ Dördüncü Ordu Müşiri gelen talep üzerine olay yerine tahkik memurlarını göndermişti. Tahkik memurlarından gelen raporlara göre, Takori ve Haydaranlılar arasında cereyan eden olayda maktuller olmuş ancak malların gaspına dair bir emare görülmemişti. Ayrıca Haydaranlıların ikinci bir hücum hazırlığında olduğuna dair söylentinin de doğru olmadığı bildirilmişti.⁷⁴⁵

Bir müddet sonra korkulan olmuş, Hamidiye Süvari Alaylarına mensup Mehmet Sıddık ve Mustafa Beyler, İran'ın Haydaranlı Aşireti ile birleşerek Takori Aşiretinin karyesine hücum edip yaklaşık yedi yüz koyun gasp etmişlerdi. Kendilerini takip eden karye ahalisinden de beş kişiyi öldürmüşlerdi. Bu beş kişiden ikisi Şikak biri Milan aşiretinden olduğundan Milan, Şikak ve Takori aşiretleri ve bunların akrabaları olan bazı aşiretler intikam almak için toplanmıştı. İttifak kuran bu aşiretlerin amacı İbkay nahiyesindeki Haydaranlılara saldırıp intikamlarını almaktı.⁷⁴⁶ Haydaranlı ve Şikak aşiretlerinin arasındaki kavgadan dolayı Mehmet Sıddık Bey, gönderdiği davet üzerine Haydaranlı reislerinden Emin Paşa, Sultan Bey, Musa Ağa ve diğer reisler topladıkları beş yüz atlı ile İbkay nahiyesine geçmekte oldukları ve bunlara Kalkanlı Aşireti de refakat edeceği, Erciş Kaymakamı ve Haydaranlı müdürü tarafından Van Valisine bildirilmişti. Van Valisi, büyük bir çatışma meydana gelmeden toplanan Haydaranlı aşiret atlılarının hemen dağıtılması hususunda Erciş Kaymakamına, Haydaranlı Müdürüne ve Erciş'te bulunan Hamidiye kumandanlığına emir göndermişti. Toplanan Haydaranlı atlılarının dağıtılması için Hamidiye Alay kumandanlarına, aşiret reislerine ve icap eden herkese nasihat ve uyarılar tebliğ edilmiş ancak reisler buna kulak asmayıp kendilerini davet eden Mehmet Sıddık Bey'in nezdine gitmişlerdi. Van Vilayeti, bu hususta çok ciddi tedbirler alarak aşiretler arasında büyük bir çatışmanın meydana gelmesine engel olmaya çalışmıştı. Aşiretler arasında saygınlığı olan ve sözü geçen

⁷⁴³ BOA., BEO. 386/28907, (H. 11 Şevval 1311 / M. 17 Nisan 1894).

⁷⁴⁴ BOA., DH.MKT. 224/37, (H. 08 Şevval 1311 / M. 14 Nisan 1894).

⁷⁴⁵ BOA., BEO. 396/29633, (H. 29 Şevval 1311 / M. 5 Mayıs 1894).

⁷⁴⁶ BOA., BEO. 424/31728, (H. 18 Zilhicce 1311 / M. 22 Haziran 1894); BOA., BEO. 424/31729, s.1. (H. 18 Zilhicce 1311 / M. 22 Haziran 1894).

Vilayet meclis azasından Hacı Mustafa Efendi, bir miktar asker ile acil bir şekilde Mahmudiye'ye toplanan aşiretler ile görüşmesi için gönderilmişti. Van Vilayeti bir çatışma çıkmaması için Takori Aşiretinin içine ve hududun önemli noktalarına asker sevk edilmesini talep etmişti. Ayrıca Haydaranlıların yerli yerine iadesi için İbkay nahiyesine asker sevk edilmesi son derece önemliydi.⁷⁴⁷ Serasker, Van Valisi tarafında talep edilen askerin sevk edilerek Mustafa ve Mehmet Sıddık beylerin askeri kanun gereğince tutuklanmalarını Dördüncü Ordu Müşirine tebliğ etmişti.⁷⁴⁸

Aynı yıl içerisinde Hamidiye Alaylarına mensup Cemadanlı ve Sepki aşiretleri arasında kavga çıkmıştı. İki aşiret kavgasına Haydaranlı Aşireti de dahil olunca kavga büyümüş ve bir hayli ölü ve yaralı vuku bulmuştu. Serasker, bu hadiseye ön ayak olanlar ile katilerin yakalanarak askeri nizamiyeye teslim edilmeleri için icap eden askeri memurlara emir verilmesi hususunu Dördüncü Ordu Müşirine bildirmişti.⁷⁴⁹

Haydaranlı Aşiretinden bir hayli kişinin, Sepikanlı Aşiretinin üzerine hücum etmek maksadıyla Patnos'ta toplandığına dair bir istihbarat alınmıştı. Erzurum Valisi, bu iki aşiretin arasındaki kavganın bir an evvel çaresine bakılması ve iki aşiretin teskin edilmesi için Beyazıt Mutasarrıflığına tavsiyede bulunmuştu. Beyazıt Mutasarrıfı, aşiret reislerine nasihatte bulunmuş ve aldığı bazı tedbirlerle iki aşiret arasında bir çatışma meydana gelmeden Patnos'ta toplanan Haydaranlıları dağıtabilmişti.⁷⁵⁰

Adilcevaz Kazasına bağlı Piştekor, Turşin, Beysor ve Zirkalı karyelerinde ikamet eden ahali, Haydaranlı eşkıyasının baskı ve zulmünden dolayı mesken ve meralarını terk ederek oraya buraya dağılmışlardı. Van Vilayeti, Haydaranlı eşkıyasının cezalandırılması için derhal askeri kuvvetin sevk edilmesini hükümetten talep etmişti. Meclis-i Vükelada mesele müzakere edilmiş ve eşkıyanın cezalandırılması için ne zaman ve kadar asker sevki yapılacağı Dördüncü Ordu Müşirine sorulmasına karar verilmişti. Mesele Dördüncü Ordu Müşirine havale edilerek icabına bakılması emredilmişti (1894).⁷⁵¹

⁷⁴⁷ BOA., BEO. 424/31729, s.4,5. (H. 18 Zilhicce 1311 / M. 22 Haziran 1894).

⁷⁴⁸ BOA., BEO. 424/31729, s.2. (H. 18 Zilhicce 1311 / M. 22 Haziran 1894).

⁷⁴⁹ BOA., BEO. 453/33967, (H. 09 Safer 1312 / M. 12 Ağustos 1894).

⁷⁵⁰ BOA., Y..A...HUS. 307/41, (H. 22 Safer 1312/ M. 25 Ağustos 1894).

⁷⁵¹ BOA., MV. 82/45, (H. 22 Cemazeyilevvel 13012 / M. 21 Kasım 1894).

1895 yılında Haydaranlı Aşireti reislerinden olan Mustafa Bey'in hizmetkârlarından Malazgirt'in Çavuş karyesinden Said ve diğer beş adamı, Çavuş karyesinden Mehmet'i öldürüp kardeşi Ömer'i yaralamışlardı. Suçlular, Mehmet'in karısının da iki dişini kırıp Hamidiye Alay Kaymakamı ve Haydaranlı Aşireti reisi Hüseyin Paşa'nın yaylasına kaçmışlardı. Muş Mutasarrıfı, suçluların yakalanıp teslim edilmesini Hüseyin Paşa'dan talep etmişti.⁷⁵²

Aynı yıl vukua gelen bir diğer olay, Haydaranlı Aşireti reislerinden Emin Paşa'nın biraderi, Hamidiye kaymakamlarından Ali Bey ve adamlarını gönderip Hüseyin Paşa'nın damadı İbrahim'in yayladaki koyunlarını gasp ettirmişti. Aynı şekilde Hüseyin Paşa da Binbaşı Ali Ağa'nın oğlu ve beraberindeki otuz atlıyı onların karyesine gönderip üçüncü bölük mülazımı Yusuf Ağa'nın dört yüz elli koyununu gasp ettirerek sabaha kadar karyeyi kurşun altında tutmuşlardı. Hamidiye Alaylarına mensup kaymakamlar aralarındaki husumetten dolayı birbirlerinin karyelerini basıp hayvan ve eşyasını gasp ettirmişlerdi.⁷⁵³

Yaklaşık bir yıl sonra Patnoslu Hüseyin Paşa'nın adamları, Ahlat'ın Kezvan? Karyesinin hayvanını gasp etmişlerdi. Haydaranlı Aşiretinden olan bu eşkıya Adilcevaz sınırında olan Cihangir ve Karasol karyelerine kadar takip edilmiş ancak eşkıyanın mevcudundan dolayı gasp olunan mallar onlardan geri alınamamıştı. Yaklaşık altmış piyade ve süvari olan bu Haydaranlı Kürtlerin amacı Ahlat'ın tamamını yağmalamaktı. Haydaranlı Aşireti tarafından yapılan bu saldırı Bitlis Valisi tarafından hükümete bildirildiğinde Osmanlı hükümeti, Patnos'taki Haydaranlılardan mesul olan Erzurum Vilayetine durumu bildirmiş ve Haydaranlı eşkıyası tarafından gasp olunan malların geri alınarak suçluların cezalandırılmasını ve bu saldırının önlenmesi için gerekenin yapılmasını istemiştir. Erzurum Vilayeti de meseleyi Beyazıt Mutasarrıflığına bildirmesi üzerine mutasarrıf, derhal muktedir bir zabitin kumandasında elli nefer süvari ile on nefer jandarmayı Hüseyin Paşa'nın bulunduğu Patnos nahiyesine göndermişti. Ayrıca gasp olunan malların sahiplerinden birkaç kişide Jandarmayla birlikte Patnos'a gönderilmişti. Erzurum ve Bitlis Vilayetlerine bildirildiği gibi bu mesele Van Vilayetine bildirildiğinde Van Valisi Kürt aşiret reislerinin tahrikiyle yapılan bu saldırılardan yakınmıştı. Valiye göre, "...Ciddi bir muamele ve hareket

⁷⁵² BOA., DH.MKT. 409/9, (H. 16 Safer 1313 / M. 8 Ağustos 1895).

⁷⁵³ BOA., DH.MKT. 415/11, (H. 27 Safer 1313 / M. 19 Ağustos 1895).

*icrasına mütevakkıf olunduğu halde bu babda bir güne irade-i kat'i alınmadığından naşı rüesayı mumaileyhim hakkında şimdiye kadar bir şey yapılmamış olduğundan...*⁷⁵⁴

Valinin ifadesinde de belirttiği üzere Kürt Aşiret ve reislerinin bu gibi gasp ve yağma hareketlerine kalkışmalarının sebebi şiddetli cezalara çarptırılmamaları ve takibe alınmamalarıydı. Bir çok gasp ve yağma vakaları malların geri alınmasıyla kapanmıştı. Eşkiya caydırıcı cezalara çarptırılmadığından bu tür vakaların önü alınamamıştır. Sürgün ve Küreğe konulma gibi verilen cezalarda ise suçlular birkaç yıl sonra birilerini aracı yaparak bir şekilde affa mazhar olabilmiş ve cezadan kurtulup eşkıyalığa devam edebilmişlerdir.

Şevili ve Haydaranlı aşiretleri arasında öteden beri devam eden bir husumet vardı. İki aşiret arasındaki nefretin bir eseri olarak Haydaranlılardan bir takım eşkiya, Şevili reisi Cafer Beyin, Van gölü çevresinde yaylamakta olan beş yüz otuz hayvanını gasp edip çobanlarını öldürmüşlerdi. İntikam tasavvuruyla Şevili Aşiretinden yirmi-otuz adam, Haydaranlı karyelerinin civarında dolaşırken rastladıkları bir adamı öldürmüşlerdi. İki aşirette Hamidiye Alaylarına mensup olduklarından mesele Seraskere intikal etmişti. Van Valisinden vilayetçe gereken tedbirler alınarak, gasp olunan malların iadesi ve katillerin derhal mahkemeye teslim edilmesi hususunda gerekenin yapılması istenilmişti.⁷⁵⁵

Gasp vukuatı üzerinden çok geçmeden Şevili Aşireti intikam için harekete geçmişti. Şevili Aşiret reisi Hafif Süvari Alay Kaymakamı Cafer Bey, emri altındaki silahlı yüz adamıyla birlikte Bargerî kazasına bağlı Haydaranlı Aşiretinin Öte karyesine hücum edip altı yüz kadar koyunu, dört kısrak ve on öküzü gasp edip iki adamı kurşunla ağır derecede yaralamışlardı. Van Valisine göre, bu iki aşiret aralarındaki eski husumetten dolayı birbirlerine saldırmaktan geri durmayacaklardı. Ayrıca aralarında büyük bir çatışma zuhur edebilirdi. Bu yüzden ya bunlar askerin gözetimi altında tutulmalı ya da Haydaranlı reislerinden ve Hafif Süvari Alay kaymakamlarından Mustafa Bey, Şevili Reisi Cafer Bey ve birde terbiye edilmesi gereken Şemsiki ağalarından Hafif Süvari Alay Binbaşısı Ahmet Han'ın Orduyu Hümayun merkezine çağırılarak Kasım ayının

⁷⁵⁴ BOA., DH.TMIK.M.. 22/40, (H. 05 Cemazeyilahir 1314 / M. 11 Kasım 1896).

⁷⁵⁵ BOA., DH.TMIK.M.. 26/9, (H. 02 Şaban 1314 / M. 6 Ocak 1897).

sonuna kadar orada tutulmalıydılar. Bu aşiret reislerini zapt etmek pek mümkün olmadığından Van Valisi, askeriyenin bizzat bu mesele ile ilgilenip bir çare bulmasını istemişti.⁷⁵⁶ Ancak hükümet yine Hamidiye Alaylarına mensup bu aşiret reislerine ceza vermekten kaçınmış, başka çözüm yolları aramıştır.

Şevili ve Haydaranlılar arasındaki husumete bir netice verilemediğinden birkaç ay geçmeden İbkay nahiyesine tabi Nuşar? karyesi civarında iki aşiret birbirine saldırmış ve kavgaya esnasında iki kişi yaralanmıştı. Haberin alınması üzerine bölgeye iki bölük asker sevk edilmişti. Haydaranlılar ile Şevililer arasında zuhur eden bu kavgaya bir son vermek ve iki tarafı barıştırmak maksadıyla bölgenin nüfuzlu ailelerinden Belediye Reisi Galip Paşa, derhal olay yerine gitmişti. Galip Paşa, iki taraf arasındaki kavgaya bir son verip aşiret reislerine bazı nasihatlerde bulunmuştu.⁷⁵⁷

İki aşiret aralarındaki husumetten ötürü her fırsatta birbirine saldırmakta hem birbirilerine hem de ahaliye zarar vermekteydi. Bu son kavgadan sonra iki tarafın barıştırılması artık elzem bir hal almıştı. İki taraf arasındaki ihtilafın bertaraf edilmesi ve barışın yeniden tesis edilebilmesi için devletin memurlarından ve memleketin ileri gelenlerinden oluşan bir *te'lif-i beyin* (uzlaşma) komisyonu Van Vilayetinde kurulmuştu. Haydaranlı Aşiret reislerinden ve Hamidiye Kaymakamlarından Mehmet Sıddık ve Mustafa beyler ile Şevili Aşiret reisi Cafer Bey, merkez vilayetteki tel'if-i beyin komisyonuna çağırılmışlardı. Komisyon tarafından aşiret reislerine verilen nasihatler üzerine iki taraf barışmayı kabul etmişti. Ayrıca bundan böyle doğru yoldan ayrılmayacaklarına, devletin rızasına aykırı bir şey yapmayacaklarına ve birbirlerine karşı tecavüz ve intikam gibi hareketlerde bulunmayacaklarına dair iki taraftan bir kıta senet alınmıştı.⁷⁵⁸

1900 yılında Hamidiye Süvari Alaylarına mensup Haydaranlı ve Sepikanlı aşiretleri, Malazgirt'teki Hasenanlı Binbaşı Süleyman Ağa'nın köylerini basıp sekiz adamı öldürüp dokuz adamı da yaralamış ve yaklaşık iki bin hayvanı da gasp etmişlerdi. Muş bölgesinde toplanmış olan aşiret atlıları dağıtılmış ve Malazgirt Kaymakamıyla komutan vekili yanlarına kafi miktarda asker alarak olay yerine gitmişlerdi. Bitlis

⁷⁵⁶ BOA., Y..PRK.UM.. 38/9, (H. 21 Zilkade 1314 /M. 23 Nisan 1897).

⁷⁵⁷ BOA., DH.TMIK.M.. 34/57, (H. 14 Muharrem 1315 / M. 15 Haziran 1897).

⁷⁵⁸ BOA., DH.TMIK.M.. 36/49, (H. 19 Safer 1315 / M. 20 Temmuz 1897).

Valisi, mesele Hamidiye Alaylarına mensup aşiretler arasında meydana geldiğinden durumun bizzat Dördüncü Ordu Müşirine bildirilmesini istemiştir. Alınan tedbirler neticesinde Hasenanlı, Sepikanlı ve Haydaranlı aşiretleri arasında zuhura gelen çatışma bertaraf edilmiş ve gasp edilen mallar geri alınıp sahiplerine teslim edilmiştir. Bölgede tekrar sükûnet ve asayiş temin edilebilmiştir.⁷⁵⁹

3.9.2. Caf Aşiretinin Kendi İçinde ve Diğer Aşiretlerle Olan Sorunları

Caf Aşiretinin yarısından çoğu Osmanlı hükümetinin egemenliği altında yaşamaktaydı. Ancak gerçekte hiç kimsenin hakimiyetini kabul etmeyen bir aşiret idi. Caf Aşireti kışları Osmanlı sancağı olan Süleymaniye'de yaşamakta yazları ise İran'a göç etmekteydi. İran'daki yöneticilere itaat etmeyen bu aşiret, göç esnasında güzergahları üzerinde bulunan yerleri de talan etmekteydi. Süleymaniye'nin en büyük Kürt aşiretlerinden biriydi. Osmanlı, ikamet ettikleri Gülanber kazasının kaymakamlığına yine bu aşiretin reislerinden birini tayin ederdi. Mahalli hükümete vergi ve asker vermek istemeyen bu göçebe aşiret, her yıl Musul Vilayetinde Hemavend Aşireti gibi eşkıyalık yapıp ahaliye zulüm ederdi. İran hududundaki Süleymaniye Sancağında ikamet ettiği ve yazları İran topraklarına gittiği için hükümet bu aşirete karşı daha temkinli olmuştur. İran hükümeti, türlü vaatler ve mükafatlarla bu aşireti kendi tarafına çekmeye çalışmaktaydı. Buna karşın Osmanlı Devleti böyle nüfuzlu bir aşiretini İran'a kaptırmak istememiştir. Bu aşireti önemli kılan bir diğer unsur ise, Caf Aşiretinin yaklaşık altı bin nüfuslu büyük bir aşiret olması ve hükümetin diğer aşiretlere karşı bu aşiretin gücünden istifade etmek istemesiydi.

Göçebe Caf Aşireti, Musul Vilayetindeki ve İran topraklarındaki yerleşik ahaliye, göç zamanı zarar ve hasar verdiği için birçok şikâyete sebep olmuştu. Ancak göç esnasındaki uygunsuzluklarına ilaveten bir de başka aşiretlerle ve kendi taifeleri arasında sürekli vukua gelen kavgaları vardı. Musul Valisi ve Altıncı Orduyu Hümayun, bu aşiretin uygunsuzluklarına mahal vermemek için tedbir amaçlı her sene iki tabur askeri, aşiretin bulunduğu bölgeye sevk etmiştir.

Caf Aşireti taifelerinden Roğzadilerin öteden beri Zengeliler ile husumetleri vardı. Roğzadi ve Zengeliler birbirlerinden intikam almak için her daim bir fırsat

⁷⁵⁹ BOA., DH.TMIK.M.. 87/40, (H. 11 Safer 1318 / M. 10 Haziran 1900).

aramaktaydılar. 1893 yılında Roğzadilerden yüz elli kadar atlı, askerin muhafazası altındaki Zengelilere saldırmak için onlara doğru yola çıkmışlardı. Roğzadi atlılarından bir kısmının ufak tefek yağmalara kalkıştığını gören Osmanlı askeri, onları bu saldırıdan men etmek ve bölgeden uzaklaştırmak için Roğzadi atlılarına doğru harekete geçmişti. Roğzadiler, askere karşı silah kullanınca aralarında çatışma zuhur etmiş ve çatışmada Roğzadiler, kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Ancak Roğzadilerin beş yüz atlı toplayıp yeniden Zengelilerin ve askerin bulunduğu mevkilere saldırma ihtimaline karşı hem Zengelilerin himaye edilmesi hem de askerin haysiyet ve şerefine bir leke gelmemesi için Kerkük'ten üç yüz askerin tertip edilip bölgeye sevk edilmesi istenilmişti. Durum derhal Kerkük kumandanlığına bildirilmişti. Caf reisi ve Gülanber Kaymakamı Osman Bey'e, Süleymaniye Mutasarrıfına ve Süleymaniye Kumandanlığına bu meselenin bir an evvel tasfiyesi için gereken tedbirleri almaları ve Caf Aşiretinin bulunduğu yere gitmeleri emredilmişti.⁷⁶⁰

Kerkük dahilindeki Zengeliler ve Davide ile Süleymaniyeli Roğzadi ve Mikaili⁷⁶¹ aşiretleri arasından eskiden beri var olan husumetin tekrar yeni bir soruna sebebiyet vermemesi için aşiretlerin teskin edilmeleri gerekiyordu. Musul Valisi, husumetin hüsnü tasfiyesi için Kerkük ve Süleymaniye mutasarrıflıklarına, Caf reisi Osman Bey'e ve aşiretler arasında itibar ve saygınlığı bulunan Şeyh Said ve Süleymaniye nakibi Şeyh Mustafa efendilere durumu bildirip bu meselede gereken itinayı göstermelerini istemiştir.⁷⁶² Salahiye'ye gönderilen Süleymaniye ve Kerkük mutasarrıfları ve Caf Aşireti reisi Osman Bey sayesinde Caf ve diğer aşiretler arasında uzun bir süreden beri devam eden husumet bertaraf edilmiş ve aşiretler arasında barış yeniden tesis edilebilmişti.⁷⁶³ Musul Valisi, Caf Aşireti yaylaklarından dönene kadar asayişin muhafazası için Şirvan ve Han bölgelerinde asker bulundurulmasını talep etmişti.⁷⁶⁴ Aşiretler arasındaki husumet tasfiye edilmesine rağmen Musul Valisi, hem tedbir amaçlı

⁷⁶⁰ BOA., BEO. 310/23235, (H. 03 Cemazeyilevvel 1311 / M. 12 Kasım 1893).

⁷⁶¹ Bir tartışmadan dolayı Caf Aşiretinin Mikaili tائفesi, Zengene Aşiretine karşı ayaklanmış ve Zengene reislerinden Hasan Ağa ile Vadi Ağa'nın etrafını kuşatmışlardı. İstihbarat üzerine derhal bölgeye aralarında kaymakamında bulunduğu askeriyeden bir müfreze sevk edilmişti. BOA., BEO. 107/8005, (H. 26 Rebiülahir 1310 / M. 17 Kasım 1892); BOA., BEO. 110/8230, (H. 02 Cemazeyilevvel 1310 / M. 22 Kasım 1892).

⁷⁶² BOA., BEO. 313/23442, (H. 06 Cemazeyilevvel 1311 / M. 15 Kasım 1893); BOA., Y.A...HUS. 284/51, (H. 09 Cemazeyilevvel 1311 / M. 18 Kasım 1893).

⁷⁶³ BOA., BEO. 326/24435, (H. 04 Cemazeyilahir 1311 / M. 13 Aralık 1893); BOA., BEO. 389/29148, s.5. (H. 16 Şevval 1311 / M. 22 Nisan 1894).

⁷⁶⁴ BOA., BEO. 310/23197, (H. 01 Cemazeyilevvel 1311 / M. 10 Kasım 1893).

hem de aşiret eşkıyasının yakalanması için Şirvan bölgesinde ve Zengenelilerin içinde askerin bir müddet daha bulundurulmasını istemişti.⁷⁶⁵

1894 yılının 30 Ocak gecesı Caf Aşiretinin Kelali taifesinden Hüseyin Ağa, dokuz adamıyla birlikte Abdülmecit'in değirmenini basıp kendisini öldürmüşlerdi. Abdülmecit'in kardeşi Şeyh Senatullah, adalet istediğini belirten bir arzuhali hükümete göndermişti. Osmanlı hükümeti, Şeyh Senattulah'tan gelen bu şikâyetin tahkik edilip gereğinin yapılmasını Musul Vilayetine emretmişti.⁷⁶⁶ Musul Valisi, Osmanlı hükümetinden gelen emir üzerine durumu Caf aşiretinden mesul Gülanber Kaymakamı Osman Bey'e bildirmişti. Kaymakam Osman Bey cevap olarak "hakkını arayanlar için her kaza ve mahallede adalet dağıtan mahkemeler mevcuttur ve hakkını arayan davacının gidip bu mahkemelere müracaat etmesi gerekmektedir. Kanun gereğince davacı Şeyh Senatullah bulunduğu bölgedeki mahkemeye müracaat edip Hüseyin ve adamları hakkındaki şikâyetini bildirmelidir. Şeyh Senatullah, bidayet mahkemesine müracaat ettiği takdirde davacı olduğu adamlar hemen yakalanarak mahkemeye getirilecek ve haklarında yapılacak tahkikat neticesinde uygun görülen ceza icra edilecektir. Bu yüzden davacının buraya müracaat etmesi gerektiği kendisine bildirilmeli" demiştir.⁷⁶⁷

1899 yılında Caf Aşiret reislerinden İbrahim Bey, Benekdere'deki Mucurlulardan iki tane ester çaldırmişti. Mucurlular, çalınan bu iki esteri onlardan geri alınca Cafılardan iki yüz atlı Mucurlulara hücum etmişti. Ancak tabur ağası olay yerine gelmiş ve bir vukuata meydan vermeden Cafılları bölgeden uzaklaştırabilmişti. Aşireti bir daha böyle bir vukuata kalkışmaması için mesele Caf reisi Mahmut Paşa'ya bildirilmişti. Tabur ağası olay yerinden geri döndükten sonra Cafılların üç yüz atlıyla tekrar Mucurlulara hücum ederek bütün hayvanlarını gasp ettikleri ve hala kavga etmekte olduklarına dair bir istihbarat alınmıştı. Derhal bölgeye bir binbaşı ile bir miktar nizamiye askeri ve zaptiye gönderilmişti. Cafılların bu gibi uygunsuzluklarına meydan verilmemesi, gasp edilen malların geri alınması ve suçluların cezalandırılması için Musul Valisine ve Caf reisi Mahmut Paşa'ya tebligat gönderilmişti.⁷⁶⁸

⁷⁶⁵ BOA., BEO. 326/24435, (H. 04 Cemazeyilahir 1311 / M. 13 Aralık 1893).

⁷⁶⁶ BOA., BEO. 387/28962, (H. 12 Şevval 1311/ M. 18 Nisan 1894).

⁷⁶⁷ BOA., BEO. 451/33782, (H. 04 Safer 1312 / M. 7 Ağustos 1894).

⁷⁶⁸ BOA., BEO. 1277/95775, (H. 26 Şevval 1316 / M. 9 Mart 1899).

3.10. HUDUT BOYLARINDA ASAYİŞ SORUNLARINI ÖNLEMeye YÖNELİK ALINAN TEDBİRLER VE UYGULANAN CEZALAR

3.10.1. Hudut Komisyonlarının Teşkili ve İşleyişi

Osmanlı ve İran devletlerin ortak çabası neticesinde hudut boyundaki Haydaranlı ve Celâli aşiretleri arasında tesis edilen barış, kalıcı olamamış ve çatışmalar ilerleyen yıllarda devam etmiştir. Bunun üzerine iki devlet, aşiretler arasında tesis edilen barışın kalıcı olabilmesi ve hududun muhafazası için başka çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Her iki devlet, İran aşiretlerinden Celâli Aşiretinin gasp ve hudut ihlallerini ve Haydaranlı Aşireti ile olan husumetlerinin araştırılmasını istemişlerdir. Bu iki aşiret arasındaki sorunlar ancak iki devlet arasında yapılacak olan daha ciddi ve planlı müzakereler ile çözülebilirdi. Fakat hudut boyundaki sorunlar bu iki aşiret ile sınırlı değildi. Bu yüzden Osmanlı-İran devletleri Azerbaycan, Kürdistan ve Luristan hudutlarında yaşayan aşiretler arasındaki husumetlerin araştırılması ve çözümlenmesi için Osmanlı ve İran memurlarından oluşan bir komisyonun oluşturulmasına karar vermişlerdi. İran hükümeti, Osmanlı Devleti komisyonun kurulmasında muvafık olursa aynı şekilde İran Devleti'nin de muvaffak olacağını bildirmişti.⁷⁶⁹

Osmanlı Devleti, hudut bölgesindeki aşiretlerin sorunlarını çözmeleri için komisyona mülkî ve askerî memurlar tayin etmişti. İran tarafından komisyona tayin edilen İranlı memurlar, tebaaları Celâli Aşiretinin tecavüz ve gasp gibi vukuatlarını savunmaya kalkışabilirlerdi. Böyle bir durum karşısında Osmanlı aşiretinin hukukunun muhafaza edilmesi ve işin iyi bir şekilde neticelendirilmesi için hükümet, Osmanlı memurlarına tembihle bulunmuştu.⁷⁷⁰ Aslında her iki devlet de aşiretlerinin hukukunu ön planda tutmuştur. Bu yüzden komisyonda çoğu zaman uzlaşma sağlanamamıştır. 1892 senesinde kurulan komisyonda memur olarak tayin edilen isimler şunlardır: Van Kaymakamı Salih Bey, Erciş süvari On Dokuzuncu Alayın birinci bölük Yüzbaşı Vekili ve birinci alayın ikinci tabur katibi Mehmet Efendi.⁷⁷¹

Hudut boyundaki aşiretlerden kaynaklanan sorunların sulh yoluyla çözülebilmesi için iki devlet arasında kurulan komisyon, beklentileri karşılayamamıştır. İki devlette kendi aşiretlerinin lehinde kararlar alınmasını istediği için belli aralıklarla toplanan hudut

⁷⁶⁹ BOA., MV. 60 /63, (H. 12 Cemazeyilevvel 1308 / M. 24 Aralık 1890).

⁷⁷⁰ BOA., DH. MKT. 1802 /115, (H. 14 Cemazeyilahir 1308 / M. 25 Ocak 1891).

⁷⁷¹ BOA., İ. MMS. 125/5369, (H. 22 Rebiülevvel 1309 / M. 26 Ekim 1891).

komisyonlarında mutabakat sağlanamamıştır. Komisyonunda görevli olan Osmanlı ve İran heyetleri arasında bir uzlaşma sağlanmadığı zaman davalar, Dersaadet'te Osmanlı Hariciye Nazırı ve İran Sefirinin bulunduğu başka bir komisyonunda ele alınmıştır. Komisyonun işleyişinde karşılaşılan güçlükler:

1. Osmanlı ve İran devletleri, hudut komisyonunda görülen davaların kendi aşiretlerinin lehine neticelenmesini istedikleri için memurların bir uzlaşmaya varamamaları.
2. Maaşların zamanında ödenememesinden dolayı memurların geçim sıkıntısı yaşaması ve bu durumdan kaynaklanan memnuniyetsizlik ve şikâyetler.⁷⁷²
3. Osmanlı ve İran komisyon memurlarının çeşitli bahaneler öne sürerek komisyona vaktinde iştirak etmemeleri ve komisyonda müzakerenin ve tahkikatın yapılacağı yer konusunda hem fikir olmamaları.⁷⁷³
4. Komisyonunda davaları görülecek aşiret ve kişilere gönderilen tebliğlere rağmen çeşitli bahaneler öne sürerek ya da devletin emirlerine karşı gelerek komisyona gelmemeleri.⁷⁷⁴
5. Bazı aşiret ve reisleri yalan ve yanlış iddialarda bulunarak komisyon memurlarının çalışmalarına engel olmaları.⁷⁷⁵
6. İran'ın Maku Hakimi Timur Han'ın menfaatlerine aykırı gördüğü hudut komisyon çalışmalarına engel olmak istemesi ve aşiretleri ve İran memurlarını bu yönde kışkırtması.⁷⁷⁶
7. Bölgedeki sert iklim şartlarından dolayı komisyonun rahat çalışmaması.

Komisyonun kurulacağı yıl, İran'ın Arusanlı Aşireti, Osmanlı aşiretlerinden Makori aşiretinin hayvanını gasp etmişti. Makori Aşireti, mallarını geri almak için Arusanlılara saldırmak isteyecekti. Bu yüzden iki aşiret arasındaki gasp davası komisyona havale edilmişti. Ancak Mayıs ayı sonunda toplanması gereken karma komisyona memur tayin edilen İran komiseri henüz gelmemişti. Van Valisi, İran komiserinin derhal komisyona

⁷⁷² 1893 yılında Osmanlı komisyon heyet memurları tam yedi aylık maaşlarını bir yıl boyunca almaya muvaffak olamamışlardı. BOA., DH.MKT. 30/13, s.15,17. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁷⁷³ BOA, DH.MKT. 30/13, s.14. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁷⁷⁴ BOA, DH.MKT. 30/13, s.20. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁷⁷⁵ 1892 yılında İbkay Nahiyesinde kurulan karma komisyonunda, aleyhinde kararlar çıkacağını anlayan Maku Hakimi Timur Han bazı yalan yanlış iddialarda bulunarak Komisyon memurlarına tehdit içerikli bir mektup göndermişti. Timur Han'a göre güya dört ay önce Osmanlı Haydaranlı reislerinden Mehmet Siddik ve Mustafa beyler, Timur Han'ın çadırına iki kişi göndererek Han'ın iki adamını yaralamışlardı. Timur Han, intikam almak amacıyla Celâli ve Arusanlı aşiretlerini başına toplayıp hududa gelmiş İbkay nahiyesini yağmalayacağını komisyona gönderdiği tehdit içerikli mektubunda bildirmişti. BOA., BEO. 70/5205,s. 5,6. (H. 22 Safer 1310 / M. 15 Eylül 1892).

⁷⁷⁶ BOA. Y..MTV. 69/25, s.2. (H. 24 Rebiülevvel 1310 / M. 16 Ekim 1892).

gelerek gasp edilen malların iade edilmesi hususunun icap edenlere bildirilmesini istemiştir. İstanbul hükümeti, Tahran Sefareti vasıtasıyla İran Devleti'ne tebligat göndermiştir.⁷⁷⁷

Komisyon İbkay Nahiyesinde teşkil olunmuş ve Osmanlı heyeti komisyona gelmişti. Komisyon hududa çok yakın bir yerde kurulmuş olmasına rağmen İran memurları henüz gelememişti. Aşiretler arasındaki meselelerin ele alınabilmesi için İran memurlarının gelmesi lazımdı. Bu süre zarfında İran aşiretleri gasptan geri durmamaktaydı. Erzurum ve Van vilayetlerinden üst üste gelen şikâyetler üzerine Osmanlı hükümeti durumu tekrar İran hükümetine bildirmiştir.⁷⁷⁸

İran ve Osmanlı aşiretleri arasındaki husumetin tahkiki ve sorunların çözümü için teşkil olan komisyon, bazı sıkıntılara rağmen nihayetinde çalışmalara başlayabilmişti. Komisyonda iki mesele ele alınmış, birinci mesele; İran'ın Celâli Aşiretinden bir hayli kişinin hududu aşp İbkay nahiyesindeki Haydaranlı Aşiretine hücum ederek birkaç kişiyi öldürmesiydi. İkinci mesele ise; Arusanlı Aşireti reisi İsmail'in Haydaranlılardan Timur Efendinin kulağını kasten kesmesi vukuatıydı. İki vukuatın da İran aşiretleri tarafından işlendiği tespit ve teyit olunmuş ancak hükmün on gün sonra verilmesine karar verilmişti. İran memurları kararı erteleyerek aslında işi yokuşa sürmek istemişlerdi. İran aşiretlerinin aleyhine hüküm verilmesi İran memurlarının işine gelmezdi, çünkü Celâli Aşiretinin işlediği suçlar ve mücadelesi Timur Han'ın⁷⁷⁹ menfaatine hizmet etmekteydi. İran memurları, devlete karşı mesuliyetlerinden ziyade Timur Han'ın otoritesi altındaydılar.⁷⁸⁰

Komisyon tarafından yapılan incelemeler neticesinde ortaya çıkan bazı hükümlerin icrası İran memurları tarafından sonraya bırakılmaya çalışılmıştı. Çatışmada Haydaranlıların mazlumiyeti teyit edilmiş olmasına rağmen komisyon heyeti, düzenlenecek mazbataya “*Celâli Aşiretinin Osmanlı hududuna geçip Haydaranlılardan*

⁷⁷⁷ BOA., DH.MKT. 1969/79, (H. 12 Zilhicce 1309 / M. 8 Temmuz 1892); BOA., DH.MKT. 1972/32, (H. 20 Zilhicce 1309 / M. 16 Temmuz 1892).

⁷⁷⁸ BOA., DH.MKT. 1975/29, (H. 25 Zilhicce 1309 / M. 21 Temmuz 1892); BOA., DH.MKT. 1979/40, (H. 03 Muharrem 1310 / M. 28 Temmuz 1892).

⁷⁷⁹ Hudut komisyon çalışmalarına karşı olan Timur Han, komisyonda emri altındaki aşiretlerin aleyhine bir karar çıkmasına mani olmak için her türlü uygunsuz hareketten geri durmamaktaydı. Komisyon çalışmalarının devam ettiği bir vakitte Timur Han'ın emri altındaki aşiret ve kabileleri silahlandırdığı ve silahı olmayanlara da silah tedarik ettiği casuslar vasıtasıyla öğrenilmişti. BOA. Y..MTV. 69/25, s.2. (H. 24 Rebiülevvel 1310 / M. 16 Ekim 1892).

⁷⁸⁰ BOA., Y..MTV. 69/25, (H. 24 Rebiülevvel 1310 / M. 16 Ekim 1892).

on dokuz kişiyi öldürdükleri”ibaresi yazıldığı takdirde hududu tehdit edecekleri bahanesiyle İran memurlarının mazbataya karşı çekimsiz bir tutum takınacakları kanaatindeydi. Osmanlı komisyon heyetinin bu husustaki görüş ve endişesi Meclisi Vükelada ele alınmıştı. Meclisi Vükelaya göre, heyet tarafından zikir olunan ibare yerine “ *Celâli Aşireti mahalleri olan Şahgediği’ne? dört saat beri olup İbkay nahiyesi dahilinde bulunan karyedeki İbkay ahalisinden Osmanlı tebaasından on dokuz kişiyi katlettikleri*” denilmesi münasip olacağını belirtmiş ve düzenlenecek mazbataya karşı İran memurları tarafından bir itirazın gelmesine meydan ve imkan bırakılmadan işin bir an evvel bitirilmesi gerektiğini ifade etmişti. Ancak yine de memurların görüşleri dahilinde bir ibare yazılması gerekiyorsa da “ *Osmanlı tebaasından olan Haydaranlı Aşireti ... mevkide Celâliler tarafından vurulup Haydaranlı Aşireti halkından on dokuz kişi katl olunduğu*” yolunda bir ibarenin kullanılması daha münasip olacağı belirtilmişti. İşin derhal neticelendirilmesi için Osmanlı, hem komisyon heyetine hem de İran memurları tarafından komisyonda bir sorun çıkarılmaması için Tahran Sefirine yazı gönderilmesine karar vermiştir.⁷⁸¹

Meclis kararıyla mazbataya yazılması münasip görülen ibare, komisyona tebliğ edilmişti. Fakat Timur Han rahat durmamakta hudutta düzen istememekteydi. Amacına uygun olarak aşiretleri silahlandırıp komisyona fesat karıştırmaktaydı. Osmanlı Devleti, Timur Han gibi bir memur olduğu sürece komisyonda iş görülemeyeceği kanaatindeydi. İran hükümetine Timur Han meselesi ile ilgili ciddi bir teşebbüste bulunması gerektiği defalarca arz edilmiş olmasına rağmen sağlam bir netice alınamamıştı.⁷⁸² Komisyonda Timur ve Cebilulah? hanların aleyhine olan kanıtlar vardı ve bunlar için düzenlenecek evraklar İran hükümetine teslim edilecekti. Düzenlenen mazbataya göre bu iki han mahkum edilmeliydi. Ancak İran memurları bu işi zora sokacak tutum ve davranışlar sergilemekteydiler.⁷⁸³

Kış ayı gelmiş ama hala komisyonda Celâliler ile Haydaranlılar arasındaki mesele nihayete erdirilememişti. Komisyon reisi Hamdi Bey⁷⁸⁴, kış gelip çatığından ve etraf

⁷⁸¹ BOA., MV. 71/82, (H. 25 Rebiülevvel 1310 / M. 17 Ekim 1892).

⁷⁸² BOA., DH.MKT. 2015/126, (H. 06 Rebiülahir 1310 / M. 28 Ekim 1892).

⁷⁸³ BOA., DH.MKT. 2016/118, (H.11 Rebiülahir 1310 / M. 2 Kasım 1892).

⁷⁸⁴ Hamdi Bey, malumat verebilmesi için İstanbul’a gelmesine izin verilmesini istemiş ve komisyon ilkbahara kadar tatil edilmeyecekse komisyonun reisliğine ferik ya da mirliva rütbesinde bir kişinin tayin edilmesini istemişti. Osmanlı hükümeti, Hamdi Bey’in isteklerini belirli gerekçelerle ret etmiştir. Hükümete göre; ilkbahara kadar komisyonun tatil edilmesi işleri ve tahkikatı geciktireceğinden uygun görülmemiştir. Komisyon reisliğine askeriyeden birinin tayin edilmesi bir

karlarla kaplandığında artık komisyonda bir iş görülemeyeceğinden komisyonun bahar mevsimine kadar tatil edilmesi gerektiğini Osmanlı hükümetine arz etmişti. Ancak Meclisi Vükela, bir iş görülmeden kış sebebiyle komisyonun tatil edilerek alınacak ve uygulanacak kararların erteleme için uygun olamayacağına karar vermişti.⁷⁸⁵

Beyazıt'taki hudut komisyonunda Celâli ve Haydaranlı aşiretleri arasındaki sorunların tahkiki yapılmış ancak iki taraf memurları arasındaki anlaşmazlık yüzünden bir karar alınamamıştı. Osmanlı hükümeti, iki taraf memurları tarafından bu meselelerin tasfiye edilemeyeceğini anlamış ve nihai kararın Dersaadet'te teşkil edilecek komisyon tarafından verilmesinin daha uygun olacağını düşünmüştü. Biri Şura-yı Devlet'ten diğeri Daire-i Hariciyeden iki memur ve İran Sefaretinden de tayin edilecek iki memurdan oluşacak bir komisyonun teşkil edilmesine ve Beyazıt'tan gönderilen evrakın tetkik edilip müzakere edilmesine karar verilmiştir.⁷⁸⁶

1892 yılında İran'ın Celâli ve Arusanlı aşiretleriyle Osmanlı'nın Haydaranlı Aşireti arasındaki sorunların tahkiki ve çözümü için teşkil edilen komisyona havale edilmesi münasip görülen iki vukuat daha vardı.

Murat b. Ahmet, Van'ın Elbak kazasına tabi Pürnevaz-ı Ulya karyeli Tatar isimli bir kişiyi katledip İran'ın Şikak Aşiretinin Dilan taifesinden İbrahim'in nezdine firar etmişti. Firari Murat'ın kaza idaresine teslimi hakkında hükümete telgraf çekilmesi üzerine Osmanlı hükümeti, bu işin huduttaki komisyonda bulunan İran memurlarına havale edildiğini Van Valisine bildirmişti.⁷⁸⁷

İran'ın Milanlı Aşiret reisi Kasım Ağa, Elbak Kazasına tabi bir karyenin hayvanını gasp edip hududa kadar götürmesi üzerine asker tarafından takip edilmiş ve aralarında çatışma meydana gelmişti. Çatışma esnasında ağır yaralanan Kasım Ağa vefat etmişti. Kasım Ağa'nın taifesi, intikam alma maksadıyla toplandıklarına dair bir istihbarat alınmıştı. İran Sefareti Kasım Ağa'nın diyet-i şerriyesinin tahsil edilip suçluların cezalandırılmasını istemişti. Ancak tecavüz vakası İran aşiretleri tarafından meydana

---

fayda sağlamayacak bilakis şimdiye kadar yapılan tahkikatın yeniden yapılması söz konusu olacaktı. Son olarak İstanbul'a gelip malumat vermek yerine tahkikat ve malumatın yazılarak hükümete bildirilmesi daha münasip olacaktı. BOA., BEO. 129/9624, (H. 07 Cemazeyilahir 1310 / M. 27 Aralık 1892).

⁷⁸⁵ BOA., MV. 72/91, (H. 01 Cemazeyilahir 1310 / M. 21 Aralık 1892).

⁷⁸⁶ BOA., Y..A...HUS. 270/36, (H. 07 Şaban 1310 / M. 24 Şubat 1893).

⁷⁸⁷ BOA., DH.MKT. 2035/114, (H. 07 Cemazeyilahir 1310 / M. 27 Aralık 1892).

getirildiğinden şikâyete mahal olmadığı gibi İran aşiretinin bu hareketlerine müsamaha gösterilmeyeceği Osmanlı hükümeti tarafından İran Sefirine bildirilmişti. İran Sefiri, müşterek bir tahkikatın yapılması ve suçluların cezalandırılması için meselenin huduttaki komisyona havale edilmesini talep etmiştir. Osmanlı hükümeti, İran'ın bu talebini münasip görmüş, gerekli tahkikatın yapılarak neticesinin bildirilmesi hususu komisyondaki Osmanlı memurlarına tebliğ edilmişti.⁷⁸⁸

İlk komisyon çalışmalarından yaklaşık bir yıl sonra, İran'ın Celâli Aşireti tarafından gerçekleştirilen saldırı vakasından dolayı Osmanlı'nın Haydaranlı Aşireti intikama hazırlanmıştı. Haydaranlı Aşireti, saldırıya geçmeden durdurulmuşsa da ilerde bir hadisenin zuhuruna mahal vermemek için iki tarafın memurlarından oluşacak yeni bir komisyonun teşkiline karar verilmişti. Osmanlı komisyon heyetine askeriyeden ve adliyeden memurların tayin edilmesi ve İran hükümetinden dahi iki memurun tayini uygun görülmüştü. Osmanlı komisyon heyetine, askeriyeden Kaymakam Salih Bey, Yüzbaşı Agah ve tabur katibi Mehmet İzzet Efendiler, adliyeden ise Hamdi Efendi⁷⁸⁹ tayin edilmişti. 1893 yılının Kasım ayında komisyonda iş görecek İran memurlarından Atamadülvüzero ve azadan Gulam Han Kızıldize'ye gelerek komisyona katılmışlardı. Ancak İran memurları kış kıyametten dolayı burada ikamet edemeyeceklerini ifade etmişlerdi.⁷⁹⁰

Hudut üzerinde toplanan komisyonda iki taraf memurları, birbiriyle anlaşmamakta ve çeşitli bahaneler öne sürerek işlerin neticelenmesine engel olmaktaydılar. Bu komisyonca şimdiye kadar yapılan tahkikat ve müzakerelerden bir netice hasıl olamadığından ve bir muvaffakiyet görülemediğinden bu işin Dersaadet'te İran Sefareti memurları ile birlikte müzakere edilip hal ve tasfiye edilmesi, Hariciye Nezareti tarafından önerilmişti. Ancak hudut boylarındaki bölgelerin merkezden uzak olması ve olay hakkında yeterli bilgiye sahip olunmadığından işin İstanbul'da tasfiyesi zor olacağı anlaşılmıştı. Bu yüzden her iki taraftan aşiretlerin adet ve işlerine vakıf ve tarafsız

⁷⁸⁸ BOA., MV. 72/41 (H. 07 Cemaziyelevvel 1310 / M. 27 Kasım 1892).

⁷⁸⁹ 2 Aralık 1893 tarihinde Haydaranlı ve Celâli aşiretleri arasındaki düşmanlık ve çatışmanın sonlandırılması için teşkil olunan komisyonda İran hükümeti tarafından memuren bulunan Atamadülvüzero'nun ikinci rütbeden mecidiye nişan-ı zışanına sahip olduğu halde Osmanlı komisyon heyet reisi Hamdi Bey, bir nişanı bulunmadığından kendisinin üçüncü rütbeden bir nişan ile taltifini istihram etmişti. BOA., BEO. 470/35198, s.3,5. (H. 05 Rebiülevvel 1312 / M. 6 Eylül 1894).

⁷⁹⁰ BOA., MV. 77/59, (H. 07 Cemazeyilevvel 1311 / M. 16 Kasım 1893); BOA., BEO. 318/23818, (H. 18 Cemaziyelevvel 1311 / M. 27 Kasım 1893).

ikişer memur tayin olunarak onlar vasıtasıyla bölgede tahkikat ve tetkikat yapılması ve hasıl olacak neticeye göre aşiretlerden öldürülen ve yaralananların diyyet-i şerriyeleri ve gasp edilen mallar, suçluların mensup oldukları aşiret halkından yemin suretiyle alınması uygun olacağı ifade edilmiştir. Hudutta bulunan iki taraf memurlarınca hududun muhafazasına ihtimam gösterilmesi ve bu yönde yanlışı görülenlerin cezalandırılması gerektiği de belirtilmişti. Ayrıca hudutta aşiretler arasındaki ihtilafın çözülememesinde büyük etkisi olan Timur Han'ın huduttan uzaklaştırılması meselesi İran Sefaretiyle müzakere edilerek bir karara varılmasının uygun olacağı belirtilmişti.⁷⁹¹

1894 yılının yaz mevsiminde İran'ın Celâli Aşiretine mensup otuz atlı hududu geçerek Ermenilerin mallarını gasp ettikleri gibi Beyazıt bölgesindeki malları da yağmalamaya cüret etmişlerdi. Bu Celâli eşkıyasının men edilmesi için Tahran sefreti vasıtasıyla İran hükümetine durumun tebligat ile bildirilmesi istenmiştir.⁷⁹² Aslında İran'ın Celâli Aşireti, Osmanlı topraklarındaki eşkıyalık hareketlerinde Osmanlı'ya tabi Celâli Aşiretinden yardım almaktaydı. Bu yüzden İran aşireti, rahat bir şekilde huduttan içeri taraflara geçebilmekteydi. Hudutta aşiretlerden kaynaklı sorunların sorumlusu Timur Han idi. Çünkü Timur Han, İran aşiretlerini Osmanlı topraklarına saldırımları için teşvik etmekte ve kışkırtmaktaydı. Ayrıca Timur Han Beyazıt'ta aşiretlerden kaynaklanan sorunların çözümü için toplanan karma komisyondaki İran memurlarını dahi etkilemekte ve sorunların çözümünü zorlaştırmaktaydı.⁷⁹³

Komisyon reisi Hamdi Bey'in ifadesine göre, Timur Han, İran Celâli Aşiretini birkaç defa İbkay nahiyesine sevk ederek ahalinin malına canına kastedip Haydaranlı reisinin komisyona gelmelerini engellemişti. Timur Han bir eşkıya çetesini de Beyazıt bölgesine gönderip orada açık bir şekilde gasp ve yağma başlattırılmıştı. İran'ın komisyon heyeti onun tesiri altında olup emri olmadıkça bir iş yapmaya muktedir değillerdi. Hamdi Bey, bu hallere artık bir nihayet verdirilmesi için İran'a tebligat yazılmasını ve Timur

⁷⁹¹ BOA., BEO. 318/23814, (H. 19 Cemaziyelevvel 1311 / M. 28 Kasım 1893); BOA., BEO. 318/23818, (H. 18 Cemaziyelevvel 1311 / M. 27 Kasım 1893); BOA., MV. 77/59, (H. 07 Cemazeyilevvel 1311 / M. 16 Kasım 1893).

⁷⁹² BOA., DH.MKT. 30/13, s.24,25. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁷⁹³ BOA., DH.MKT. 30/13, s.26. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

Han'dan daha nüfuzlu kişilerden yeni bir İran komisyon heyetinin teşkil edilmesini talep etmiştir.⁷⁹⁴

İbkay Haydaranlısı Hamidiye Alay Kaymakamı Mehmet Sıddık Bey ile bir davası olan Yusuf Ağa'nın İran Celâli Aşireti'nin nezdine gitmesinden dolayı Haydaranlı ve Celâli aşiretleri arasında bir çatışma meydana gelmiş ve birkaç kişi öldürülmüştü. Timur Han'ın emriyle Celâlilerin atlı toplayıp Osmanlı Haydaranlılarının üzerine hücum etme tasavvurunda oldukları anlaşılması üzerine İran memurlarına tebligat gönderilmiş ve tedbirler alınmıştır. Ayrıca Komisyon reisi Hamdi Bey, İran hükümetine de tebligat gönderilmesi gerektiğini hükümette arz etmiştir (29 Ağustos 1894).⁷⁹⁵

1894 yılındaki olay şu şekilde cereyan etmiştir: İran'ın Maku Hakimi Timur Han'ın teşvikiyle İran Celâlisi, intikam maksadıyla iki fırkasını toplayıp bir kısmını İran'ın Karani Hakimi Haydaranlı Tahir Han'ın üzerine ve bir kısmını da İbkay nahiyesindeki Haydaranlıların üzerine sevk ile malları gasp edip nüfusu katletmeye cüret edecekleri haber alınmıştır. Osmanlı hükümeti, böyle bir olayın meydana gelmesine izin verilmemesi için Tahran Sefareti vasıtasıyla İran hükümetine tebligat göndermeye karar vermişti. Ancak Van Vilayetinden gelen haberler hiç iyi değildi. Osmanlı Haydaranlı Aşiret reislerinden ve Hamidiye Süvari kaymakamlarından Mustafa Bey ve kardeşi Binbaşı Ahmet Ağa atlıları toplayıp Tahir Han'a yardıma gitmiş Celâliler ile kavga etmişlerdi. Aynı şekilde Erciş'teki Haydaranlı reislerinden Emin Paşa ve Kalkanlı Aşiret reisi beraberindeki yüz kadar atlıyla Haydaranlı Aşiret reisi Mehmet Sıddık Bey'in nezdine gelerek Tahir Han'a yardıma gideceklerine dair bir istihbarat alınmıştır.⁷⁹⁶

Osmanlı aşiretleri, Haydaranlılar ile Celâliler arasındaki çatışmaya iştirak edememişlerse de bunların Hamidiye Süvari Alaylarına mensup ümera ve zabıttan olmalarının nedeniyle Van ve Erzurum'daki aşiret reislerinin Dördüncü Ordu Müşiri tarafından uyarılmaları talep edilmiştir.⁷⁹⁷ İran'ın Celâli Aşireti ve beraberlerindeki yüz kadar süvari, İbkay ve Karani arasındaki Eysanoğlu yaylasında toplandıklarına dair istihbarat alınmıştır. İran'ın Celâli Aşiretini geri çekmek üzere İran komiseri, İran'a

⁷⁹⁴ BOA, DH.MKT. 30/13, s.27. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁷⁹⁵ BOA, DH.MKT. 30/13, s.28. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁷⁹⁶ BOA., BEO. 470/35198, s.1. (H. 05 Rebiülevvel 1312 / M. 6 Eylül 1894).

⁷⁹⁷ BOA., BEO. 490/36717, (H. 07 Rebiülahir 1312 / M. 8 Ekim 1894).

gönderilmişti. Osmanlı aşiretlerinden Tahir Han'a yardıma gidenleri geri çekmek ve gitme tasavvurunda olanları da men etmek için Komisyon reisi Hamdi Bey, Beyazıt'tan İbkay'a doğru harekete geçmişti. Osmanlı idarecileri tarafından alınan tedbirler neticesinde Beyazıt'taki Haydaranlı ve Celâli aşiretlerinden hiçbir fert, İran'ın Haydaranlı ve Celâli aşiretlerine yardıma gidememişti. Ancak Timur Han'ın uygunsuz hareketleri yüzünden Van'daki Haydaranlılar heyecan ve telaşa düşmüştü. Timur Han yüzünden hudut boyundaki Osmanlı aşiretlerinin huzur ve emniyeti ihlal edilmişti. Timur Han'ın bu hareketlerden men edilmesi ve iki taraf aşiretlerinin emniyet ve huzurunun yeniden temini için İran hükümetine tebligat yazılması hususu Beyazıt Komisyon reisi tarafından birkaç defa hükümette arz edilmişti (5 Eylül 1894).⁷⁹⁸

İbkay hadisesinden dolayı yapılan tahkikat ile yanlış bir hal ve harekete meydan verilmemesi için bölgeye Hamidiye Süvari On Üçüncü ve On Dördüncü Alay kumandanları gönderilmişti. İbkay'da toplanmış olan aşiretler ile Emin Paşa'nın adamları bölgelerine dağılmış ve Celâlilerin saldırılarından korkarak meskenlerini terk eden on dokuz karye ahalisi de karyelerine dönmüştü. Osmanlı hükümeti tarafından alınan tedbirler neticesinde ahalinin heyecanı yatıştırılmış ve istirahatleri temin edilmişti.⁷⁹⁹ Osmanlı mahalli idareciler tarafından alınan tedbir ve yapılan nasihatler neticesinde İbkay'da toplanmış Haydaranlılar dağılmıştı. Ancak İran memurları aynı muvaffakiyeti gösterememiş, Celâliler dağılmamıştı. Bu yüzden komisyon reisi Hamdi Bey, tekrar İran hükümetine bu hususta bir tebligat gönderilmesini istemiştir.⁸⁰⁰

Beyazıt'taki İran Karpedazı Mehmet Han, İstanbul'daki İran Sefaretine bu olaylar hakkında bir telgraf göndermişti. Telgraftaki iddialara göre, bazı Haydaranlı ağaları Maku'ye iltica edip yaptıkları kışkırtma neticesinde diğer Haydaranlılar, İran'ın Celâli Aşiret reisi Abdullah Bey'in bölgesine hücum etmişlerdi. Abdullah Bey'in biraderini ve adamlarını öldürüp büyük miktarda mallarını gasp etmişlerdi. Osmanlı hükümeti, durumun tahkiki ve doğruluğu hakkında Beyazıt'taki komisyondan malumat istemiştir. Komisyon reisi Hamdi Bey işin aslını izah ettiği bir yazıyı cevaben Dahiliye Nezaretine göndermiştir. Yazıda belirtilenlere göre, İbkay nahiyesinde bulunan Torun denilen Mehmet Sıddık Bey ile amcaoğulları Yusuf ve Mehmet ağalar arasında öteden beri

⁷⁹⁸ BOA., DH.MKT. 30/13, s.29,32. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁷⁹⁹ BOA., BEO. 478/35804, (H. 18 Rebiülevvel 1312 / M. 19 Eylül 1894).

⁸⁰⁰ BOA., DH.MKT. 30/13, s.35. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

devam eden anlaşmazlık, gasp ve buna benzer sorunlar vardı. Bu sene dahi bir iki defa aralarında anlaşmazlık zuhur etmişken Mehmet Sıddık ve Mustafa beyler mahkemeyi nizamiyede yargılanmamış, Yusuf ve Mehmet Ağa bu şekilde yüzüstü bırakılmışlardı. Bu yüzden aralarındaki anlaşmazlık artmıştı. Daha sonra Mehmet Sıddık Bey, Hamidiye Kaymakamı olup aşireti de emrine tabi olunca Yusuf ve Mehmet ağalar, düşmanları olan İran Celâlilerinin nezdine nakil hane etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Akabinde Mehmet Sıddık Bey'in emriyle aşireti, İran'a iltica eden Yusuf ve Mehmet Ağa'nın meskenleri olan dört karyeyi yağma etmişti. Bunun üzerine İran Celâlileri, ganimet elde etme maksadıyla yüz atlı toplayıp Mehmet Ağa ile beraber İbkay nahiyesindeki karyeye hücum edip yaklaşık sekiz yüz dört hayvanı gasp etmiş ve bir adamı öldürmüşlerdi. Beş-altı karyeyi tahrip etmeleri üzerine Haydaranlılar kendilerini savunmak için Celâliler ile İbkay dahilinde çatışmaya girmiş ve İran Haydaranlı reisi Tahir Han da kavmiyet davasıyla İbkay Haydaranlısına yardıma gelmişti. Bu olaydan on gün sonra Celâliler, Timur Han'ın oğlunun kumandasında İran Haydaranlısı üzerine hücum etmişlerdi. Bu defa da Osmanlı Haydaranlısı, İran Haydaranlısına yardıma gitmiş ve çatışmaya iştirak etmişti.⁸⁰¹

1894 senesinin yaz mevsiminde İran'ın Celâli ve Haydaranlı aşiretleri ile Osmanlı'nın Celâli ve Haydaranlı Aşiretleri arasında zuhur eden çatışmaların temel sebebi Hamdi Bey'in izah ettiği meseleydi. Ancak iki taraf aşiretleri arasındaki düşmanlık daha eskiye dayanmaktaydı. Kürt aşiret yapısı güçlü akrabalık ilişkilerine dayandığından en küçük meselede dahi aynı aşirete mensup olanlar her zaman her koşulda birbirini müdafaya hazırды. Bir çok aşiretin olaya müdahil olmasıyla olaylar büyümekte ve iki devlet arasında yeni sorunlara neden olmaktaydı.

Hamdi Bey'in bu meselenin çözümü ile ilgili öneri ve düşüncesi; *“İran'a iltica eden Yusuf ve Mehmet Ağalar tekrar Osmanlı topraklarına dönme arzusunda oldukları anlaşılmalı ve Van Vilayetince bunlar uygun bir zamanda yeniden karyelerine iskan ettirilmeli. Mehmet Sıddık ve Mustafa beyler ile bunların arasındaki eski ve yeni davaların nihayete erdirilmesi için davaları civar mahkemelerden birisine nakledilerek ve mahkemede suçları sabit görülenlere kanunen gereken ceza verilmeli ve böylece*

⁸⁰¹ BOA, DH.MKT. 30/13, s.41. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

ilerde meydana gelme ihtimali olan vukuatın önü alınmış olacak ve bir dereceye kadar İbkay nahiyesi de İranlıların saldırılarından kurtarılmış olacaktır."⁸⁰²

Haydaranlı ve Celâli Aşiretleri arasındaki düşmanlığın iyi bir şekilde neticelendirilmesi adına Haydaranlı reisleri istedikleri halde Celâlilerin saldırılarından dolayı komisyona gelememişlerdi. Bir an evvel Celâlilerin saldırılarına son verilmesi ve Timur Han'ın uygunsuz hareketlerden men edilmesi gerekiyordu. İran'ın Celâli ve Haydaranlı aşiretleri arasındaki çatışmalara iştirak eden Osmanlı aşiretleri ve reisleri aslında Hamidiye Alaylarına mensup kişilerdi. Hamidiye Alayları ise Dördüncü Ordu Müşirinin emir komutası altında olduğundan onları bu gibi vukuattan men etme vazifesi Dördüncü Ordu'ya aitti. Bundan dolayı Erzurum Valisi, bu konuda Dördüncü Ordu Müşirine gereken talimatın verilmesini Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir. Bir diğer sorun ise Timur Han'ın Beyazıt'taki İran Karpedazı ile olan yakın ilişkisiydi. Erzurum valisi, bu ikisi arasındaki ilişkinin hudut boyundaki aşiretler arasında büyük bir vukuatın zuhuruna yol açacağından endişe duymuştu. Osmanlı hükümeti, bu hususları İran hükümetine bildirmişti. İran Sadrazamı, iyi niyetlerle iki taraf aşiretleri arasındaki sorunların nihayete erdirilmesi için Osmanlı aşiretleri tarafından yapılan saldırıların tahkik edilerek iki taraf aşireti hakkında gereken muamelenin yapılması işinin Beyazıt'taki karma komisyona havale edilmesinin uygun olacağını ifade etmişti. Karpedaz hakkında ise gereken tahkikatın yapılacağı bildirilmişti.⁸⁰³ Erzurum Vilayetinden bu mesele yüzünden devlete gönderilen şikâyetler ile dolu telgraflardan dolayı, Osmanlı hükümeti, Celâli saldırılarını engellemeleri, Timur Han ve karpedazın uygunsuz hareketlerine son verilmesi ve hududun asayişini ihlal edecek ahvalin tekrarına meydan bırakılmaması için İran hükümetine tekrar tebligat gönderileceğini belirtmiştir (7 Ekim 1894).⁸⁰⁴

Celâliler ve Haydaranlılar arasındaki meseleler komisyona havale edilmiş ve heyetlerin toplanması yolunda emirler verilmişti.⁸⁰⁵ İran komisyon heyeti, 1894 yılının Aralık

⁸⁰² BOA., DH.MKT. 30/13, s.41. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸⁰³ BOA., DH.MKT. 30/13, s.37,38. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸⁰⁴ BOA., BEO. 490/36718, s.1. (H. 07 Rebiülahir 1312 / M. 8 Ekim 1894).

⁸⁰⁵ 1894 yılında Celâli ve Haydaranlı aşiretleriyle diğer aşiretlerin arasındaki sorunların ele alınıp neticelendirilmesi için bu göreve tayin olunan Osmanlı ve İran memurlarının bir araya gelmeleri gerekiyordu. Ancak Osmanlı Komisyon reisi Hamdi Bey, Hoy'da bulunan İran memurlarının geri dönmeleri yolunda emir aldıklarını ve Timur Han'ı bahane ettiklerini ifade ederek kış mevsiminin de yaklaşmakta olduğunu bu yüzden ne yapmaları gerektiğini Dahiliye Nezaretine sual etmişti. Hamdi Bey'in telgrafında belirttiği husus, Meclis-i Vükelada müzakere edilmişti. Timur Han'ı bu uygunsuz

ayında Beyazıt'ta gelmişlerdi.⁸⁰⁶ İran memurları geldikten sonra davaları görülecek aşiretlere komisyona gelmeleri için haber verilmişti. Haydaranlı reislerinden bazıları komisyona gelmiş ve bazıları da gelmekteydi. Ancak İran komiseri tarafından çağırılan Celâli reislerinden henüz bir kişi dahi gelmemişti. İki taraf aşiretleri arasında sorunların bir çözüme kavuşmasını istemeyen Timur Han, Celâli reislerinin komisyona gelmesini engelleyerek bu işe fesat karıştırmıştı. Timur Han İran komiserinin çağırısına da ehemmiyet vermediğinden hakkında gereken muamelenin yapılması hususunda direk İran hükümetine telgraf gönderilmesi uygun görülmüştü.⁸⁰⁷

Komisyonda Beyazıt'taki aşiretler ile ilgili bazı meseleler ele alınmış ve ele alınması gereken birkaç mesele kalmıştı. Kalan meseleler İran Celâli Aşireti ile ilgili olduğundan İran komiseri vasıtasıyla İran aşireti, komisyona çağırıldığı halde gelmemişti. Komisyonda görüşülecek bir diğer mesele, Timur Han'ın idaresi altındaki Arusanlı Aşireti ile Mahmudiye ve Hamidiye kazalarında ikamet eden Takori Aşireti arasındaki gasp meselesiydi. Komisyonda müzakere edilmesi istenilen bir başka sorun ise yollarda kervanların baskına uğrayıp gasp edilmesi meselesiydi. Karpedaz tarafından tanzim olan defterde, İran tebaasının bir çok davası, Erzurum yolunda devecilere ait malların gasp edilip kervanların soyulmasıyla ilgiliydi. İranlıların kervanların Erzurum yolunda soyulmasından dolayı şikâyetleri eksik olmamaktaydı. Bunun üzerine komisyon reisi Hamdi Bey bu hususta Osmanlı hükümetine görüş ve önerilerini bildirmişti; *“Hem İran hem de Osmanlı hükümeti tarafından bu meselenin çözümü için bazı tedbirler alınmalı. Çünkü hududa yakın bölgelerde yaşayan Ovacıklılardan ve İran'ın Celâlisinden bazı kişiler, Osmanlı hududu dahilinde İran tebaasının mallarını gasp etmektedirler. Bazen de Osmanlı aşiretleri tarafından İran tebaasının malları gasp edilmektedir. Sonuç olarak iki tarafın aşiretleri de bu sorundan*

---

hareketlerinden men etmek, İran memurlarının seri bir şekilde geri gönderilmeleri ve bir an evvel işlerin halledilmesi gibi önemli hususlar İran sefaretine yazılmıştı. Birbirleriyle geçinemeyen reisler, komisyon işlerinde bir çok zorluk çıkarmakta ve işlerin çözümünü güçleştirmektedirler. Bu yüzden İran sefaretini, komisyonda memur olan reislerin değiştirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Osmanlı memurlarından reis Hamdi Efendinin yerine komisyon azasından Salih Bey'in ve İran memurlarından reis Atmadülvüzerâ'nın? yerine de yine komisyon azasından Musa Han'ın tayinleri uygun olabileceği ifade edilmişti. İran sefaretini, İran memurlarının geri çağırılmasında Timur Han'ın müdahalesi olduğuna dair iddiaların doğru olmadığını ifade etmiştir. Meclisi Vükela, İran sefaretini tarafından talep edilen reislerin değişimi meselesine olumlu bakmıştır. Ancak yeni bir heyetin teşkil edilmesi zaman alacağından aynı heyetler göreve devam etmiştir. BOA., MV. 82/60, (H. 29 Cemaziyelevvel 1312 / M. 28 Kasım 1894).

⁸⁰⁶ BOA., DH.MKT. 30/13, s.44. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸⁰⁷ BOA., DH.MKT. 30/13, s.46. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

sorumludur. Maku ve Ovacık hanlarının bu gibi soygunlardan aşiretlerini men etmeleri için şiddetle tembih edilmeleri cihetiyle İran hükümetine tebligat gönderilmeli. Osmanlı hükümeti tarafından alınması gereken tedbir ise, İran eşkiyasının saldırılarına mahal vermemek ve yolların muhafazası için Beyazıt'ın İncesu karşısındaki bir bölgede ve Diyadin ile Dize arasındaki kordonda کافی miktarda Osmanlı askeri bulundurulmalı. Karban (kervan) caddesi üzerinde bulunan aşiret ağalarından dahi taahhüt senedi alınmalı.” Hamdi Bey'in önemli noktalarda asker bulundurulmasına dair önerisi Seraskere bildirilmiştir (12 Şubat 1895.⁸⁰⁸

Serasker, durumu Dördüncü Ordu'ya bildirmesi üzerine gelen cevap: “Ovacık tarafının muhafazası için geçen sene olduğu gibi Beyazıt'tın İncesu karşısındaki Şikeft adındaki bölgesinde ve Maku taraflarının muhafazası için Sorbahan karyesinde کافی miktarda Osmanlı askeri ikamet etmekte ve İran eşkiyası hududun içeri taraflarına geçirilmemektedir. Kızıldize'den Diyadin'e kadar olan Karban caddesi üzerindeki kordonların muhafazası görevi Jandarmaya verilmiştir. Dize bölgesinde ise zaten asker bulunduğundan bu bölgede asker ile birlikte münasip bir miktar jandarma da bulunduruluyor.”⁸⁰⁹

Aşiretlerin bu gibi gasp olaylarından men edilmesi ve olayların tekrarına mahal verilmemesi için Maku ve Ovacık hanlarına gereken emirin verilmesi yolunda İran hükümetine durum bildirilmişti. Gelen tebliğ üzerine İran hükümeti, bu gibi gasp olayların tekrar etmemesi için lazım gelenlere emir vereceğini Tahran sefareti vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirmiştir.⁸¹⁰ İran hükümetinden gelen olumlu cevap, Hamdi Bey'e de bildirilmiştir.⁸¹¹

Osmanlı-İran aşiretlerinin hudut boylarında meydana getirdikleri asayiş sorunlarını engellemek, bölgenin güvenliğini temin etmek ve suçluları cezalandırmak için bu karma hudut komisyonları teşkil edilmişti. Bunlardan biri Beyazıt Sancağındaki muhtelit komisyon idi. 1895 yılının Haziran ayında Beyazıt komisyonunun reisi Hamdi Bey, komisyonun iyi bir şekilde yönetilmesi ve işlerin bir neticeye bağlanması için asker talebinde bulunmuştu. Hamdi Bey'in şifreli telgrafında belirttiği üzere, Beyazıt

⁸⁰⁸ BOA., DH.MKT. 30/13, s.50,51. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸⁰⁹ BOA., DH.MKT. 30/13, s.54. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸¹⁰ BOA., DH.MKT. 30/13, s.68. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸¹¹ BOA., DH.MKT. 30/13, s.70. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

bölgesindeki komisyonda iki devletin aşiretlerine ait yirmi kadar dava bulunmaktaydı. Belli bir süre zarfında bu davalara gereken özen gösterilerek neticelenmeleri sağlanacaktı. Ancak Hamidiye alaylarına mensup bazıları arada bir vukuat çıkarmakta ve İran'daki akrabalarıyla birleşip Osmanlı aşiretlerine saldırmaktaydılar. İranlılara karşı bunlar hakkında gereken hükmün verilmesi menfaatlerine uygun değilse de memurun mesuliyetindeki bir iş olması bakımından önemliydi. Ayrıca hudut komisyonunda görevli İran memurlarının nezdindeki süvari ve serbaz⁸¹² kırktan fazlaydı. Halbuki Osmanlı heyetinin refakatine sadece on beş süvari ve yirmi piyade verildiği halde sonradan geri alınmıştı. Hamdi Bey, refakatlerine asker verilmesini talep etmek için Dördüncü Ordu Müşiri ile üç ay boyunca telgrafla haberleşmiş fakat bir netice alamamıştı. Hamdi Bey'e göre, bu bölgede askersiz bir iş yapılamıyordu. Bu yüzden piyade ve süvariden yirmişer adamın komisyonun refakatine hemen verilmesi bölgenin selameti için yararlı bir iş olacaktı.⁸¹³

1895 yılında İran hükümeti, Osmanlı Şemsiki Aşireti'nin daima İran topraklarına saldırıp Kotur ahalisine çeşitli zararlar vermeye cüret ettiğini belirtmiş, bugüne değin verdikleri zararın karşılanması, suçluların cezalandırılması ve daha sonra bu gibi suçlara cüret etmemeleri için Beyazıt'ta bulunan karma komisyona talimat verilmesini istemiştir. Osmanlı hükümeti, İran'dan gelen bu talep üzerine Beyazıt Karma Komisyon başkanlığından durumun tahkik edilerek gereğinin yapılmasını istemiştir.⁸¹⁴ Bu meselede böylece karma komisyona havale edilmişti.

1892 yılında İran aşiretinden Celâliler ile Osmanlı aşiretinden Haydaranlılar arasındaki husumetten dolayı ilerde olması muhtemel fenalıkları engellemek amacıyla İran ve Osmanlı memurlarının vazifelendirildiği bir karma komisyon kurulmuş ve Osmanlı komisyon heyetinde Reis Hamdi Bey, Kaymakam Salih Bey ve Binbaşı Mehmet Efendi üç yıl boyunca hizmet etmişlerdi. Ancak hudut komisyonunda görevli olan iki taraf memurlarının anlaşmazlıkları yüzünden komisyon çalışmaları sürekli sekteye uğramıştır. Osmanlı mahalli idareciler, komisyonun başarısızlığından Osmanlı heyetini mesul tutmaktaydı.

⁸¹² İran'da bir sınıf askeri

⁸¹³ BOA., BEO. 637/47762, (H. 11 Zilhicce 1312 /M. 5 Haziran 1895).

⁸¹⁴ BOA., DH.MKT. 427/20, (H. 22 Rebiülevvel 1313 / M. 12 Eylül 1895).

Beyazıt Sancak Mutasarrıfı 23 Mart 1893 tarihli Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, Osmanlı komisyon heyetinin, aşiretler ile ilgili olan davalarda bir muvaffakiyet göstermediğini iddia ettiği gibi bu başarısızlıktan komisyon reisini mesul tutmuştu. Komisyon reisinin, kanuna ve mahkemeye aykırı yanlış icraatlar da bulunduğunu iddia edip onu hükümete şikâyet etmiştir.⁸¹⁵ Aynı şekilde komisyon reisi de 5 Nisan 1893 tarihli Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazısında, Beyazıt Mutasarrıfının gösterdiği itaatsizlik ve müşkülât sebebiyle İran heyetine karşı muvaffakiyet elde edilemediğini ifade etmiştir.⁸¹⁶ İki tarafta Dahiliye Nezareti'ne gönderdikleri yazılarında birbirlerini suçlayıp şikâyet etmişlerdi.

Dahiliye Nezaretine intikal eden şikâyetler üzerine, hükümet Beyazıt Mutasarrıfı hakkında tahkikat yapılmasını Erzurum Vilayetine yazdığı gibi Komisyon Reisi Hamdi Bey hakkında da gerekli tahkikat yapıldıktan sonra neticeye göre gerekli muamelenin yapılmasını Adliye Nezaretine bildirmiştir.⁸¹⁷

Komisyonun bir iş görmeyip sadece hazineye zarar verdiğini düşünen başka idari makamlarda vardı. Bunlardan biri de Dördüncü Ordu Müşiriydi. Gelen şikâyetler üzerine Komisyon reisi Hamdi Bey, 1895 yılının Ağustos ayında, Dördüncü Ordu Müşirinin ithamları, komisyonda görülen işler, karşılaşılan zorluklar, İran komisyon memurlarının aşiret davalarına karşı takındıkları tutum ve komisyonun tatil edilmesi ile ilgili daha bir çok konuyu içeren bir telgrafı Dahiliye Nezaretine göndermiştir.

Dördüncü Ordu Müşiri, komisyon memurlarının üç yıldan beri devam eden memuriyetlerinde aldıkları maaş ve harcırahın hazineye zarardan başka bir fayda getirmediğini ve Salih Bey ile Mehmet Efendinin bu zaman zarfında askerlik görevlerinden uzaklaştığını belirterek komisyon ile ilgili olan şikâyetlerini Seraskere iletmişti.⁸¹⁸ Şikâyetler üzerine hükümet, Hamdi Bey'den komisyonun işleyişi, komisyonda şu ana kadar ne işler görüldüğü ve daha görülecek ne gibi işler olduğu hususunda bilgi istemiştir.⁸¹⁹ Hamdi Bey'in açıklamalarına göre, komisyonun esas teşkil amacı Haydaranlılar ve Celâlıler arasındaki vukuatlar ise de devletlerden gelen

⁸¹⁵ BOA., DH.MKT. 30/13, s.1. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸¹⁶ BOA., DH.MKT. 30/13, s.5. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸¹⁷ BOA., DH.MKT. 30/13, s.8,9. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸¹⁸ BOA., DH.MKT. 30/13, s.66. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸¹⁹ BOA., DH.MKT. 30/13, s.67. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

talimat üzerine komisyon, Kürdistan, Azerbaycan ve Luristan hududunda bulunan aşiretlerin işlerinin de görülmesiyle görevlendirildi. Komisyon ilk olarak Haydaranlı ve Celâli meselesini ele almış ve üç ay yapılan araştırma neticesinde verilen hüküm iki taraf heyeti arasında ihtilafa neden olmuştu. Bundan dolayı komisyon, evrakı Bab-ı Ali'ye göndermişti. Bir sene kadar yapılan haberleşmeler sonrasında Celâliler maktulleri konusunda güçlük çıkarmış ve Osmanlı aşiretine yönelik yaptıkları ithamlarla aşireti mağdur etmeye çalışmışlardı. Ayrıca İran memurları da uzlaşmaz bir tavır takınmıştı. Hamdi Bey onlara karşı Osmanlı tebaasının hukukunu muhafaza etmek için Haydaranlıları müdafaa etmişti. Hamdi Bey'in gayretleri neticesinde Van'a tabi Mahmudiye kazasında meselenin çözümü için toplanmaya karar verilmişti. Ancak Osmanlı aşiretleri birbirleriyle mücadeleye girmiş ve Haydaranlılar bunu bahane ederek gelmemişti. İran memurlarının gecikmesi ve Timur Han'ın yeğeni Hüseyin Han'ın öldürülmesi komisyonun işini sekteye uğratmıştı. İran şimdiye kadar teşkil edilen hiçbir komisyonda bir iş görmeye muvaffak olamamışsa da Osmanlı komisyon heyeti, Haydaranlı meselesi dışında Şemsiki Aşiretine ait gasp edilen hayvanları ve bir Yezidi'den gasp edilen öküz ve parayı İran aşiretlerinden geri almaya muvaffak olabilmişti. Ayrıca Gasp, yağma, kulak kesme ve cinayetten dolayı İran aşiretlerinden birkaç kişinin mahkum edilmesini sağlamıştı. 1894 yılında Timur Han, suikast meselesinden dolayı etrafına on bin kişi topladığında Osmanlı komisyon heyeti, aldığı tedbirler neticesinde büyük bir olayın meydana gelmesine müsaade etmemişti. Aynı yıl İran Haydaranlısı ile Timur Han arasında yaşanan hadiseden dolayı, Osmanlı Haydaranlısının, İran aşiretiyle birleşip bir vukuat çıkarmasına engel olunmuştu. Hamdi Bey, Dördüncü Ordu Müşirinin beyan ettiği beyhude maaş ve harcırahın İran memurlarına karşı harcanmakta olduğunu ve dağ başlarında zor şartlar altında can feda edercesine vazife eylediklerini belirterek kendisini savunmuştur. Ayrıca Hamdi Bey, Gevar, Şemdinan ve Luristan bölgelerindeki işlere de bakması istenirse bunlar için bir seneye ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Hamdi Bey'e göre, Eylül sonunda aşiretler yaylaklarından dönmektedir ve kışın bu bölgelerde iş görmek oldukça güçtür. Bu yüzden Ekim başından Nisan sonuna kadar yani yedi ay boyunca komisyonun tatil edilmesi daha uygun olacaktır. Eğer komisyonun devam etmesi lazım gelirse o vakit bölgedeki ahvale ve aşiretlerin durumuna vakıf mülkiye memuriyetinden iki kişinin komisyon azalığına geçmesi münasip olacaktır.⁸²⁰

⁸²⁰ BOA., BEO. 707/52965, s.10, (H. 05 Cemazeyilahir 1313 / M. 23 Kasım 1895).

Komisyonun yedi ay boyunca tatil edilmesi meselesi Osmanlı hükümeti tarafından müzakere edildikten sonra İran sefaretine bildirilmişti. Osmanlı hükümeti, İran sefaretinden gelecek cevaba göre karar vermeyi uygun görmüştür.⁸²¹ Kaymakam Salih Bey ile Binbaşı Mehmet Bey'in alay ve taburlarına geri dönmeleri emredilmiş, ancak iki ay geçmesine rağmen komisyonun devam edip etmeyeceğine dair herhangi bir emir verilmemişti.⁸²²

1896 yılında karma komisyonda araştırmalar neticesinde belirlenen ve yapılması gereken hususlar yine İran memurları tarafından reddedilmişti. Osmanlı komisyon heyeti, hukuka riayet edilmemesinden rahatsızlık duymuştu. Ancak şöyle bir gerçek vardı ki o da hudut bölgelerinde aşiretlerden kaynaklanan sorunlar ancak karma komisyonda müzakere edilip alınan kararlar neticesinde çözülebilirdi.⁸²³ 1896 yılından sonra komisyonun çalışmalarına devam edip etmediğine dair elimizde bir belge mevcut değildir.

3.10.2. Aşiretler Arasındaki Sorunlar İçin İki taraftan Memur Tayin Edilmesi

Hudut boyundaki aşiretlerden kaynaklanan sorunların tasfiyesi için 1892 yılında teşkil edilen karma hudut komisyonlarından önce bu gibi işlerin halledilebilmesi için memurlar tayin edilmekteydi. Bu iş vazifelendirilen memurlara tahsis edilen maaş ve harcırah da ayrı bir sorundu. Çünkü devletlerin tayin ettiği memurlar gittikleri bölgelerde mensup oldukları devleti temsil ettikleri için ihtişam ve şatafatta biri diğerinden daha aşağı olamazdı. Diplomatik ilişkilerde böyle hususlar son derece önem arz etmekteydi.

1868 yılında İran Devleti ile Osmanlı Devleti arasında bir vakitten beri mevcut olan Sencabi ve Hamza Ağa meselesinin hal ve tasfiyesi ve iki taraf aşiretlerinin birbirlerinden gasp ettiği mallar ve aralarındaki sorunların tahkiki için Osmanlı hükümeti ve İran Sefareti birer memur tayin edilmesine karar vermişti. İki devletin tayin ettiği memurlar olay yerlerini gezip etraflıca tahkikat yaptıktan sonra raporları devletlere takdim edeceklerdi. Osmanlı hükümeti, bu memuriyet için Tahran Sefaretinin Serkatibi Nazım Efendi'yi tayin etmişti. Bu işe gönderilecek Nazım Efendi'ye ne kadar

⁸²¹ BOA., BEO. 707/52965, s.1, 7, (H. 05 Cemazeyilahir 1313 / M. 23 Kasım 1895).

⁸²² BOA., BEO. 728/54529, (H. 26 Recep 1313 / M. 12 Ocak 1896).

⁸²³ BOA., DH. MKT. 2077/47, (H. 16 Cemaziyelevvel 1314 / 23 Ekim 1896).

maaş ve harcırah verileceğine dair bir malumat verilmemişti. Tahran Sefirine göre, Nazım Efendi'nin bu vazifeyi hakkıyla yerine getirmesi için birçok yeri gezmesi gerekiyordu ve vukuatın cereyan ettiği yerler de birbirine oldukça uzak mesafelerde bulunuyordu. Bunun dışında bir takım göçebe aşiret ve kavimlerin bulunduğu bölgelerde bilhassa İran'da dikkat edilen şey ihtişamdı, bu nedenle Nazım Efendi'nin kavimlerin ve aşiretlerin önünde oldukça şanlı ve nüfuzlu görünmesi gerekiyordu. İran hükümeti, Osmanlı memurunu aşiretlerin nezdinde küçük düşürmek maksadıyla Bağdat Karpedazına maiyetindekilerle birlikte yalnız Hamza Ağa meselesinin tahkiki için Serdeşt'e gitmesi için yüz yirmi bin kuruş maaş ve yetmiş bin kuruş harcırah verdiği işitilmişti. Bu duruma nazaran Nazım Efendi, Tahran'dan yüz elli saat mesafede olan Bağdat'ta gidip oradan Sencabilerin bulunduğu yere geçecek ve oradan da Süleymaniye hududuna kadar giderek iki taraftan da Hamza Ağa meselesini tetkik ve tahkik ettikten sonra Tahran'a dönecekti. Bu yüzden Nazım Efendi'ye münasip harcırah ile memuriyeti boyunca dolgun bir maaşın tahsis edilmesi talep edilmiştir. Tahran Sefaretinin yüklü maaş ve harcırah talebi Osmanlı hükümetince de uygun görülmüştü. Osmanlı hükümeti, Nazım Efendi bu iş için haylice yer dolaşacağı için haylice masrafi olacağından memuriyet süresi bitene kadar her ay kendisine yedi bin beş yüz kuruş maaş ve otuz bin kuruş harcırah tahsis edilmesine karar vermiş ve hemen memuriyetine başlamasını emretmişti.⁸²⁴

1892 yılında Tahran'dan İstanbul'a gelen haberlere göre İran askeri ve aşiretleri Savuçbulak'ta toplanmıştı.⁸²⁵ Gelen haberler üzerine Osmanlı hükümeti, askeriye dikkatli ve tedbirli olmaları için tebligat göndererek İran'ın hükümetinin rahat durmadığı yine hudutta bir sorun çıkaracağını bildirmişti.⁸²⁶ İran hükümeti, haber vermeden Lahican'a top ve asker⁸²⁷ sevk etmiş ve Osmanlı hükümeti tarafından İran'a sebebi sorulduğunda ise Osmanlı aşiretlerinden Piranlı Aşiretinin İran'ın Mameş Aşireti

⁸²⁴ BOA., İ..HR.. 234/13806, (H. 20 Cemazeyilahir 1285 / M. 8 Ekim 1868).

⁸²⁵ BOA., BEO. 65/4874, (H. 14 Safer 1310 / M. 7 Eylül 1892).

⁸²⁶ BOA., BEO. 67/4951, (H. 17 Safer 1310 / M. 10 Eylül 1892).

⁸²⁷ İran hükümeti, iki dağ topu, üç yüz nefer nizamiye piyadesi, sekiz sandık cephanesi ve bir o kadar tüfek ve yüz nefer başıbozuk süvariye Lahican'a sevk etmişti. BOA., BEO. 70/5192, (H. 22 Safer 1310 / M. 15 Eylül 1892).

üzerine hücum ettiği için asker sevk ettiklerini ve Piran Aşireti oralardan geri alınmazsa fenalık zuhura geleceğini ifade etmişti.⁸²⁸

Osmanlı hükümeti, İran'dan gelen bu cevap üzerine işin aslını Musul Vilayetine sual etmişti. Musul Vilayetinden gelen cevapta ise; iki aşiret arasında böyle bir vukuat ve saldırıya dair bir malumatlarının olmadığını ancak Şehr-i Zor mutasarrıflığından gelen habere göre, Raniye Aşiretlerinden Bilbas Aşireti ile İran aşiretlerinden Mameş Aşireti arasında bir çatışma meydana gelmiş ve iki taraftan da bir hayli yaralı ve ölü bulunduğunu bildirmişti. Musul Valisi, bu hususta Raniye Kaymakamlığından bir yazı gelmediğinden vakanın doğruluğuna pek de güvenmemek gerektiğini ifade etmişti.⁸²⁹ İran hükümeti ise Osmanlı aşiretlerinin hududu tecavüz ettiğini iddia etmekteydi.⁸³⁰ Ancak vilayetlerden gelen haberler bunun aksini iddia ediyordu. Mameşler, Bilbaslarla olan husumetlerinden dolayı Karapapak ve Afşar gibi aşiretleri de yanlarına alarak yaklaşık iki bin kişilik atıyla Bilbaslıların üzerine hücum edip mallarını gasp edip adamlarını öldürmüşlerdi. İki aşiret arasında zuhur eden çatışmaya sebebiyet verenin Mameş Aşireti olduğu ve çatışmada İran hükümetinin de Mameşlere top, tüfek, süvari ve piyade yardımında bulunduğu öğrenilmişti.⁸³¹ Her iki devlette farklı iddialarda bulunarak kendi aşiretlerinin haklılığını ve suçsuzluğunu savunmuştu. İran hükümeti, gerçeğin açığa çıkması ve suçluların cezalandırılabilmesi için her iki devlet tarafından birer memur tayin edilerek hakkaniyetli ve adil bir tahkikatın yapılmasını talep etmiştir.⁸³²

Osmanlı aşiretlerinden Bilbas Aşireti ile İran Aşiretlerinden Mameş Aşireti arasında meydana gelen kavganın tahkiki için Osmanlı ve İran devletleri her iki taraftan memur

⁸²⁸ BOA., BEO. 70/5193, (H. 22 Safer 1310 / M. 15 Eylül 1892); BOA., BEO. 72/5352, s.4. (H. 23 Safer 1310 / M. 16 Eylül 1892).

⁸²⁹ BOA., BEO. 70/5205, s. 10. (H. 22 Safer 1310 / M. 15 Eylül 1892).

⁸³⁰ İran hükümetinin iddialarına göre, Osmanlı aşiretlerinden Piran Aşireti, Zodi ve diğer birkaç aşiretle ittifak kurarak yaklaşık üç bin silahlı süvariyle Lahican ve Savuçbulak bölgelerine saldırmışlardı. Osmanlı aşiretleri, Lahican ve Savuçbulak'ta yirmi neferi öldürüp otuz neferi yaralayıp gasp ve yağmada bulunmuşlardı. İran aşiretleri ve serhat memurlarının müdafaası sayesinde Osmanlı aşiretleri İran topraklarından atılabilmişti. BOA., BEO. 70/5205, s.7. (H. 22 Safer 1310 / M. 15 Eylül 1892).

⁸³¹ BOA., BEO. 72/5343, (H. 24 Safer 1310 / M. 17 Eylül 1892).

⁸³² BOA., BEO. 70/5205, s.7. (H. 22 Safer 1310 / M. 15 Eylül 1892).

Bu mesele zuhur ettiğinde İran hükümeti başka bir iddiada daha bulunmuştu. İran'ın iddiasına göre, Lahican bölgesinde Osmanlı ve İran aşiretleri arasında meydana gelen çatışmadan dolayı hududa gelmiş olan Maku Hakimi İkbali's-Saltana'nın çadırına Haydaranlı Aşireti tarafından silahla ateş açılmış ve atılan kurşunların isabet etmesi üzerine İkbali's-Saltana'nın iki adamı yaralanmıştı. Osmanlı hükümeti iddia edilen vakanın doğrulunun tahkik edilerek etraflıca hükümete bildirilmesi hususunda Van Vilayetine bir yazı göndermişti. BOA., BEO. 72/5352, s.1. (H. 23 Safer 1310 / M. 16 Eylül 1892).

gönderilmesine karar vermişlerdi. Dördüncü Ordu Müşiri, bu iş için erkan-ı harbiyeden Kaymakam İsmail Bey'i; İran hükümeti ise Hüseyin Han'ı memur tayin etmişti. Ayrıca İsmail Bey'e tahkikat esnasında iki devlet arasında oldukça hassas bir mesele olan Lahican ve Vezne meselesini katiyen İran memurlarıyla müzakere etmemesi hususunda emir verilmişti. Osmanlı hükümeti, iki aşiret arasındaki sorunları bahane ederek İran hükümetinin Lahican ve Vezne topraklarında hak iddia edebileceğini düşünmüştü. İran hükümetinin ısrarla bu iş için memurlar tayin edilerek tahkikat yapılmasını istemesi, Osmanlı hükümetini bu düşünceye sevk etmişti. Bu yüzden İsmail Bey'den tahkikat ve müzakere esnasında İran memurlarına karşı daha dikkatli ve temkinli olması emredilmişti.⁸³³

Hudut boyunda Osmanlı'nın Bilbas Aşireti ile İran'ın Mameş Aşireti arasında meydana gelen kavgaya her iki aşiretten hangisinin sebebiyet vermiş olduğunu anlamak için memurlar Lahican'da tahkikata başlamışlardı. Taraflar arasındaki müzakerede, İran memurları alenen Mameş Aşiretini müdafaa edip Bilbasların aleyhinde beyanlarda bulunmuşlardı. İsmail Bey, delillerle İran memurlarının iddialarına karşı çıkmıştı. İsmail Bey'e göre, Bilbasların Lahican'daki emlakı Mameş Aşireti tarafından gasp olunması ve bir yıl önce Mameşlerin, İran askeriyle beraber Bilbaslara saldırması aslında kimin kavgaya sebebiyet verdiğinin birer ispatıydı.⁸³⁴

Bilbaslılar kışlaklarına çekildiği için icra edilecek tahkikatta sadece Mameş Aşiretinin iddialarına kulak verilmesi doğru olmayacağından iki taraf memurlarının Raniye gelerek Bilbaslıları dinlemeleri gerekiyordu. Osmanlı hükümeti, hakikatin ortaya çıkarılması için Raniye'de de tahkikat yapılmasını talep ettiğinde İran hükümeti, talebi kabul etmiş ve Raniye'de de tahkikatın yapılmasına karar verilmişti.⁸³⁵ Raniye kazasında yapılacak tahkikat için Osmanlı memuru gelmiş ancak İran memuru hala gelememişti. Musul Valisi, acilen gelmesi için İran hükümetine tebligat gönderilmesini arz etmişti.⁸³⁶ İsmail Bey'in yalnız başına Raniye kazasında iki aşiret arasındaki

⁸³³ BOA., BEO. 127/9476, (H. 04 Cemazeyilahir 1310 / M. 24 Aralık 1892).

⁸³⁴ BOA., BEO. 127/9475, (H. 04 Cemazeyilahir 1310 / M. 24 Aralık 1892).

⁸³⁵ BOA., BEO. 127/9497, (H. 04 Cemazeyilahir 1310 / M. 24 Aralık 1892).

⁸³⁶ BOA., DH.MKT. 2044/27, (H. 01 Recep 1310 / M. 19 Ocak 1893).

husumetin sebebini tetkik ve tahkik etmesi doğru olmayacağından İran hükümetine, acilen memurları göndermesi hususunda tebligat gönderilmiştir.⁸³⁷

3.10.3. Kulelerin inşası

Osmanlı ve İran devletleri kendi sınırları içerisinde güvenlik gerekçesiyle gözetleme kuleleri, sınır kaleleri ve karakollar inşa etmekte veya var olanları tamir etmekteydi. Her iki devlet arasında hudutta ihtilafı ve statüko arazi kabul edilen yerler vardı. Bu ihtilafı yerlerin kime ait olduğu kesin olarak belirlenmediğinden hudutta alınan herhangi bir askeri tedbir, karşı tarafı endişelendirmiştir. Bu yüzden hangi gerekçeyle olursa olsun bir devlet hudut boyunda askeri bir yapı inşa ettiğinde bunun nedenini karşı devlete izah etmekle kendini yükümlü görmüştür.

Bağdat Vilayeti dahilindeki Hanekin ve Huveyze hududunun muhafazası için muhafız tayin ve teşkil edilmediğinden dolayı İran aşiret ve eşkıyası, rahat bir şekilde Osmanlı topraklarına geçip ahaliye zarar vermekteydi. Bu yüzden 1873 senesinde Bağdat Vilayeti, Hanekin, Huveyze ve Basra hududu üzerindeki önemli noktalara gözetleme ve güvenlik kuleleri inşa edilerek bunların muhafazası için hudut taburuna ilaveten bir taburun daha teşkil edilmesi gerektiğini hükümete bildirmişti. Osmanlı hükümeti, İran eşkıyasına karşı oraların muhafazası ve asayiş için kulelerin inşasına ve taburların vazifelenmesine onay vermiş ve inşa edilecek kulelerin bir zamandan beri iki devlet arasında ihtilafı olan arazilerin uzağında yani ihtilafı olmayan yerlerde yapılmasının daha uygun olacağını Bağdat Vilayetine bildirmişti. Osmanlı hükümetinin hudut boyunda gözetleme kulelerini inşa etmesi İran hükümetini rahatsız edeceğinden ve bunu bir tehdit olarak algılayacaklarından Osmanlı hükümeti, kule inşasının iki taraf arasında herhangi bir kargaşaya sebebiyet vermemesi için kulelerin sadece güvenlik maksadıyla inşa edileceğini İran Sefaretine bildirmeyi gerekli görmüştür.⁸³⁸

İranlılar, Osmanlı hududunda bulunan Kürt aşiretlerinden bazılarını kendi topraklarına ilticaya teşvik etmekteydi. İran tarafından yapılan teşvikler tesirini göstermiş, 1894 senesinde Palani Aşiretinin bir fırkası hududu geçip İran topraklarına iltica etmeye teşebbüs etmişti. İran'ın Kirmanşah Valisi, Osmanlı aşiretlerini İran'a iltica etmeye

⁸³⁷ BOA., DH.MKT. 2051/128, (H. 26 Recep 1310 / M. 13 Şubat 1893).

⁸³⁸ BOA., A.}MKT.MHM. 454/8, (H. 14 Rebiülevvel 1290 / M. 12 Mayıs 1873).

teşvik ve ikna ettirmek maksadıyla muktedir ve fedakar bir çok adamını vazifelendirmişti. Altıncı Orduyu Hümayun, siyaseten yanlış ve sakıncalı olan bu duruma bir son verilmesi için her ne yapılması gerekiyorsa acilen yapılması için merkeze durumu arz etmişti. İran Sefiri, İran taraflarından hududun hiçbir cihetine saldırı meydana gelmemesi ve Osmanlı taraflarından da aynı şekilde saldırıda bulunulmaması için hududun lazım gelen bölgelerine kışla ve karakolhane inşa edilerek çatışmaların önü alınacağını beyan etmişti. Osmanlı hükümeti, Osmanlı aşiretleri tarafından yapılan saldırılar nedeniyle İranlıların şikâyetlerine mahal vermemek ve İranlılar tarafından da aynı şekilde yapılan her türlü saldırının durdurulması için Osmanlı hududu boyunca lazım gelen noktalara karakolhane ve kuleler inşa edilmesini ve hududun iç taraflarında da kafi miktarda kuvvet ikamet ettirilmesini gerekli görmüştü. Osmanlı hükümeti, İran sefirinin arz ve beyanı üzerine böyle bir karar vermiş ve bu hususu Seraskere tebliğ etmiştir.⁸³⁹

İran hükümeti, Osmanlı hududu üzerinde meydana getirilen karışıklıklardan daima Osmanlı memur ve aşiretlerini sorumlu tutmuştu. Halbuki hudut bölgesindeki karışıklıklardan kendi aşiretleri de sorumluydu. Osmanlı Devleti bu konuya ehemmiyet vermiş ne yapılabileceği üzerine müzakere yapmıştı. Hudut boyunda uygunsuz bir vukuata mahal verilmemesi için buraların gözetim altında tutulması lazımdı. Ancak İran ile olan hudut Beyazıt'tan Basra'ya kadar uzamaktaydı ve bu uzunluktaki bölgeyi gözetim ve koruma altında tutmak da pek de mümkün değildi. Yalnız Beyazıt taraflarından Kotur civarlarına kadar olan hudut boyu, mümkün mertebede gözetim altında tutulabilirdi. Beyazıt bölgesinde, İran aşiretlerinden gelebilecek saldırılara en müsait mevkiiler tespit edilip oralara kule inşası uygun görülmüştü. İnşa edilen kulelere ise asker ve zabita yerleştirilecekti. Böylece hudut boylarında meydana gelen her karışıklıktan Osmanlı memur ve aşiretlerini mesul tutan İran Devleti'nin de şikâyetlerine bir son verilmiş olacaktı.⁸⁴⁰

3.10.4. Askeri Tedbirler

Hudut boyundaki göçebe ve yerleşik Kürt aşiretleri sert ve vahşi bir mizaca sahip olduklarından, onları itaat altında tutabilmek ve devletin buyruklarını onlara kabul

⁸³⁹ BOA., BEO. 478/35802, (H. 18 Rebiülevvel 1312 / M. 19 Eylül 1894).

⁸⁴⁰ BOA., BEO. 518/38813, (H. 21 Cemaziyelevvel 1312/ M. 20 Kasım 1894).

ettirebilmek silah ve askeri güce başvurmadan mümkün olmamaktaydı. Bilhassa yaz mevsimini bir yerde kış mevsimini başka bir yerde geçiren, sürekli çadırlarda yaşayıp bir huduttan diğer hududa geçip duran göçebe aşiretlerine devletin otoritesini kabul ettirebilmek ve onlardan asker ve vergi alabilmek oldukça zordu. Bu aşiretlere karşı devlet, tasvip etmese de askeri güce başvurmak zorundaydı. Bölge ahalisine zarar verip asayiş bozan aşiretleri sürekli gözetim altında tutabilmek amacıyla hükümet, eşkıyalığıyla nam salmış aşiretlerin ikamet ettiği bölgelerde asker bulundurmaktaydı. Askerin kaza ve nahiyelerde bulundurulması eşkıya aşiretleri temkinli davranmaya itmiştir. Ancak bazen asker sevki Kürt aşiretlerin bulunduğu bölgelerde kargaşaya sebep olmaktadır. Cezalandırılacaklarını anlayan aşiretler, yerlerini yurtlarını terk edip askerin ulaşamayacağı dağlık yerlere veya hududun öte tarafına kaçmaktaydılar.

Kürt aşiret eşkıyası yüzünden Osmanlı ve İran hududunda daimi bir asayiş hakim olamamıştır. Her sene bahar mevsiminde karlar eriyip havalar düzeldiğinde kış boyunca pusuda bekleyen eşkıya, talan ve yağmaya başladılar. Her iki devlette bu eşkıyaya karşı hudutlarını muhafaza edebilmek için askeri tedbirler almak ve aldirtmak zorundaydı. Aksi halde vukua gelen her olayda devletler birbirlerini tedbirsizlikle suçlamaktaydı. Bu yüzden bahar mevsimi gelmeden devletler, sefirler vasıtasıyla birbirlerine tebligatlar göndererek askeri tedbirler hususunda bazı taleplerde bulunmaktaydılar. Aşiret eşkıyasına karşı alınan askeri tedbirler aslında devletin hazinesine de yükü. Askerin maaşı, silahı, teçhizatı, yiyeceği, giyeceği ve barınması bunlar hep devletin hazinesine masraftı. Ekonomik açıdan güç bir durumda olan bir devletin, bu masrafları karşılayabilmesi bazen mümkün olmamaktaydı.

Caf ve Hemavend gibi eşkıya aşiretler yüzünden sürekli Musul Vilayetinin asayiş ve emniyeti bozulmaktaydı. Her defasında hükümet üzerlerine asker sevk etmişse de uslanmayıp eşkıyalığa devam etmişlerdir. İran'daki aşiretlerle de birleşip bölgeyi adeta savaş alanına çevirmekteydiler. Hükümet, Divan-ı Harp mahkemeleri kurup bu aşiret eşkıyasını cezalandırmış ve birçok eşkıyayı da aileleriyle beraber bölgeden uzaklaştırıp sürmüş ancak yine de aşiret eşkıyası bir yolunu bulup yurtlarını geri dönmüş ve eşkıyalığa devam etmiştir.

1861 yılında Süleymaniye Sancağında ikamet eden Hemavend, Caf ve diğer aşiret eşkıyası, İran topraklarına geçip İran eşkıyası ile ittifak kurarak karyeleri basıp nüfusu

katletme, gasp ve yağma gibi çeşitli uygunsuz hareketlerde bulunarak ahaliye zarar vermekteydiler. Aşiret eşkıyası yüzünden karye ahalisi vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştı. Caf Aşireti, vergilerini dahi vermeyip muhalefet etmekteydi. İdareciler tarafından kendilerine verilen teminat ve teşvik üzerine Caf Aşireti beylerinden Mehmet Bey kendi fırkasından ancak yüz bin kuruş tahsil ve teslimini taahhüt edebilmişti. Caf Aşiretinin ıslah edilebilmesi için üzerlerine asker sevk edilmesi hususunda hükümetten izin istenilmişti. Aşiret eşkıyası yüzünden sancakta bulunduran askerin maaşı, teçizatı, yemeği zaten devletin hazinesine oldukça masraf çıkarmaktaydı. Hükümet, eldeki mevcut asker ile huduttaki aşiret eşkıyasının cezalandırılmasını ve eşkıya yüzünden yurtlarını terk eden ahalinin tekrar teşvikle yurtlarına geri döndürülmelerini istemiştir. Bu hususta Süleymaniye Kaymakamına bir yazı göndermiştir.⁸⁴¹

1862 yılında Şehr-i Zor ve Musul'da eşkıya yüzünden emniyet ve asayiş bozulmuştu. Osmanlı hükümeti, bölgeye asker sevk edilerek eşkıyanın def edilip Kürt ve Arap ahalisinin muhafazasına önem verilmesini vilayete emretmişti. Osmanlı Devleti, hudut boyunda eşkıya yüzünden zuhur edecek her türlü asayişsizliğin İran hükümetinin niyet ve emeline hizmet edeceğini düşündüğünden emniyet ve asayişe bir kat daha önem vermiştir. Bu yüzden eşkıyanın kol gezdiği bölgelerde asayiş sağlanana kadar asker bulundurulmasına dikkat edilmiştir.⁸⁴²

Hamidiye Alayları teşkil edilmeden önce İran aşiretleri tarafından vukua gelen gasp ve yağma olaylarında her daim Osmanlı askerinin zamanında müdahalesi mümkün olamadığından Osmanlı ahali ve aşiretleri tertip ettikleri atlılar ile İran eşkıyasına karşı kendilerini müdafaa etmekteydiler. Osmanlı hükümeti, bölge ahalisi tarafından tertip edilen atlılara erzaklarını tedarik edebilmeleri için yevmiye vererek onları desteklemekteydi.

1880 yılında İran'ın Celâli eşkıyası, Beyazıt hududuna tecavüzle aşiret ve ahaliye zulüm ve eziyet edip posta hattı zabıtalарının ve ahalinin eşya ve hayvanını gasp etmişlerdi. Celâli eşkıyasını bu gibi eşkıyalıktan men etmek ve huduttan uzaklaştırmak için bölge ahalisinden otuz nefer tertip edilerek eşkıyanın takibine çıkarılmışlardı. Bu otuz atlıya

⁸⁴¹ BOA., A.}MKT.MVL. 126/94, (H. 14 Şevval 1277 / M. 25 Nisan 1861).

⁸⁴² BOA., A.}MKT.NZD. 417/76 (H. 12 Zilkade 1278 / M. 11 Mayıs 1862).

yevmiye olarak üç yüz dirhem ekmeğ verilmesi kararlaştırılmış ve Van Vilayeti tarafından hükümete bildirilmişti.⁸⁴³

1886 yılında İran hükümetinin Hakkari ve Caf Aşiretlerini hududa saldırmaktan men etmek gerekçesiyle Hasamülsaltana'nın? kumandasında Kürdistan'a birkaç tabur askerle üç yüz atlı ve iki bin kadar tüfekçiyi sevk edeceğine dair bir istihbarat alınmış ve Musul Valisi hemen hükümete bu meseleyi bildirmişti. Osmanlı aşiretleri sükûnet içinde oldukları halde İran hükümetini, Osmanlı aşiretlerine karşı böyle bir hazırlığa sevk eden şey, Süleymaniye'de bulunan İran karpedazının İran hükümetine gönderdiği malumattı. Osmanlı, hangi gerekçeyle olursa olsun İran'ın hududa asker sevk etmek istemesinden rahatsızlık duymuştu. Aslında İran hükümeti, Osmanlı ahalisine zarar veren İranlı aşiretleri cezalandıramadığı için asayişin ihlal edileceğini bildiğinden hududa böyle asker yığmak istemişti. Osmanlı hükümeti iki devletin kendi aralarında bu meseleyi müzakere etmesi gerektiğini düşünmüş bu nedenle Tahran Sefareti vasıtasıyla İran hükümetinin hangi gerekçeyle hududa asker sevk ettiğini izah etmesini istemiştir.⁸⁴⁴

Bir yıl sonra İran hükümeti, yine hududu muhafaza etmek ve aşiretleri tecavüzden men etmek amacıyla bir tabur nizamiye ile iki topu hudut başındaki Merivan kalesine sevk etmişti. Sine'deki Osmanlı Şehbenderi, İran hükümetinin Merivan kalesine hangi gerekçelerle asker sevk ettiğini hükümete bildirmesi üzerine Osmanlı hükümeti, sevk edilen askerin teşebbüsleri hakkında Musul Vilayetinden malumat istemiştir.⁸⁴⁵

Hududa güvenlik gerekçesiyle de olsa asker sevk edilmesi devletleri rahatsız eden ve endişelendiren bir durumdur. Çünkü Osmanlı ve İran devletleri arasında senelerce bir karar bağlanamayan ihtilafli yerler meselesi vardı. Buna binaen güvenlik bahanesiyle asker sevk edilerek bu yerlerin işgal edilme tehlikesi mevcuttu. Bu yüzden her iki devlet de bu gibi durumlarda oldukça dikkatli davranmıştır.

Hududun öte tarafında asayişsizlik zuhur ettiğinde de devletler dikkatli olmak zorundaydı. Örneğin, 1892 yılında Beyazıt'a yedi saat mesafede bulunan İran'ın Maku

⁸⁴³ BOA., DH.MKT. 1332/47, (H. 23 Ramazan 1297 / M. 29 Ağustos 1880).

⁸⁴⁴ BOA., MV. 8/81, (H. 25 Cemazeyilahir 1303 / M. 31 Mart 1886).

⁸⁴⁵ BOA., Y..A...HUS. 204/16, (H. 06 Şevval 1304 / M. 28 Haziran 1887); BOA., DH.MKT. 1430/42, (H. 15 Şevval 1304 / M. 7 Temmuz 1887).

kasabasında müthiş bir kayıtsızlık zuhur ettiği haber alınması üzerine Osmanlı hükümeti tedbir olarak hududun önemli noktalarına süvari ve piyade sevk ederek aşiretlerin birbirine gidip gelmelerini engellemeye çalışmıştır.⁸⁴⁶

1892 yılında İran topraklarında zuhur eden asayişsizliğin nedeni ise Şikak Aşiretinin devlete baş kaldırmasıydı. İran hükümeti, eşkıya aşiretlerinden olan Şikak Aşiretinin ıslah ve terbiyesi için Emir Tuman kumandası altında bölgeye asker sevk etmişti. Osmanlı hududundaki Bacergi Nahiyesine iki saat mesafe uzaklıkta bulunan İran'ın Gengeçen ve Gülkani isimli karyelerine gelen İran askeri oradan da kalkıp Bacergi noktasına yakın bir yerde ordugah kurmuşlardı. Alınan istihbarata göre, İran askerinin mevcudu üç bin nefer olup yanlarında dört top vardı. Ayrıca Şikak ağalarından Timur Han ile dört yüz Karapapak atlısından oluşan bir müfreze Elbak hududu taraflarına gönderilmişti. Timur Han ve beraberindeki müfreze Hanesor nahiyesini yağma etme emriyle oraya sevk edildiği ve İran askerinin Şikak Aşiretinden bazılarıyla beraber bazı İran karyelerini yağma etmekte olduğu haberi alınmıştı. Şikak Aşiret eşkıyası heyecan ve korkuya kapılarak Osmanlı topraklarına zorla geçmeye teşebbüs edeceğinden İran hükümeti, takip esnasında Osmanlı hududuna kaçan ve sığınmak isteyen eşkıyadan birileri olursa yakalanıp İran'a teslim edilmesini istemişti. İran hükümeti, asker sevkinin tamamen hududun emniyet ve asayişini sağlamak için olduğunu tekrar tekrar Osmanlı hükümetine bildirmişti. Osmanlı hükümeti, bu durum karşısında boş durmamış, İran hükümeti tarafından sevk edilen askerin icraatlarını takip ederek sağlam istihbaratlar almaya özen göstermiş ve önemli hudut noktalarında bulunan Osmanlı askerinin hududun muhafazasına dikkat etmeleri hususunda Dördüncü ve Altıncı Ordu Müşirlerine emirler göndermiştir. Erzurum, Van ve Musul Vilayetlerinden de huduttaki ahval ve aşiretler ile ilgili malumat istenilmiştir.⁸⁴⁷ Osmanlı hükümeti, Osmanlı topraklarına geçmek isteyecek İran aşiretlerinin ret ve iadeleri için hükümetçe bir tedbir almaya mahal bırakmadan İran hükümetinin bu sorunu çözmesini istemiştir. Osmanlı hükümeti, İran aşiretlerinin tecavüzlerine meydan verilmemesini İran Sefaretine tebliğ ettiği gibi Van Vilayetinden de bu hususta gerekli tedbirleri almasını istemiştir.⁸⁴⁸ Aşiret

⁸⁴⁶ BOA., DH.MKT. 1983/1, (H. 11 Muharrem 1310 / M. 5 Ağustos 1892).

⁸⁴⁷ BOA., BEO. 96/7150, (H. 05 Rebiülahir 1310 / M. 27 Ekim 1892); BOA., BEO. 95/7068, (H. 04 Rebiülahir 1310 / M. 26 Ekim 1892).

⁸⁴⁸ BOA., BEO. 90/6698, (H. 24 Rebiülevvel 1310 / M. 16 Ekim 1892); BOA., BEO. 89/6675, (H. 25 Rebiülevvel 1310 / M. 17 Ekim 1892).

eşkıyasını cezalandırmak maksadıyla Osmanlı hududunda toplanan İran askerleri kısa bir müddet sonra huduttan geri çekilmiş ve geldikleri yere dönmüşlerdi.⁸⁴⁹

İran aşiretleri ve özellikle Maku Hakimi Timur Han rahat durmayarak her yıl hudut üzerinde çeşitli sorunlara sebebiyet verip her iki tarafın ahalisinin de emniyet ve huzurunu bozmaktaydılar. Osmanlı Devleti, İran'ın bu ahvalini bildiğinden kendi tebaasını muhafaza etmek ve İran aşiretleri arasındaki çatışmalara iştirak etmelerini engellemek için hudutta bazı tedbirler almak mecburiyetindeydi. 1893 yılında gelen bir istihbarattan İran'ın Arusanlı ve Haydaranlı aşiretlerinin yine mücadeleye başladığı ve Osmanlı Devleti'nin tebaası Haydaranlı Aşiretinin de bu mücadeleye iştirak etmeye niyetlendiği öğrenilmişti. Timur Han'ın niyetinin iyi olmadığı bilindiğinden aşiretler yüzünden hudut boyunda uygunsuz bir olay meydana gelmeden önce bazı tedbirlerin alınması gerekiyordu. Osmanlı hükümeti, işin ehemmiyetinden dolayı, yaz mevsiminin sonuna kadar ikamet etmek üzere Diyadin'de bulunan Otuzuncu Alayın İkinci taburunun Beyazıt'ta nakledilmesine, Van'dan bir taburun da Bargerî Kazasına sevkine, İran hududuna yakın olan Haydaranlıların İbkay nahiyesine asker sevkine ve son olarak Beyazıt'ta bulunan dört cebel toptan ikisinin de Bargerî'ye gönderilecek tabura verilmesine karar vermiştir.⁸⁵⁰

1893 yılında Van Vilayeti, İran eşkıyasına karşı koyabilmek, hududun muhafazasını sağlayabilmek ve göçebe aşiretlerin göç zamanında yerli ahaliye zarar vermesini önleyebilmek için mahalli askeri kuvvetin artırılmasını elzem görmüş, bu hususta Bab-ı Ali'den izin istemiştir. Van Vilayeti ile vilayette bağlı kaza ve sancakların asker talebi şunlardı:

- Hakkari Sancağının beş bölükten ibaret olan jandarma kuvvetinden kırk bir nefer Amediye kazasına gönderilerek Hakkari bölüğünden ayrılmışlardı. Geriye iki yüz seksen nefer kalmasından dolayı yeniden bir yüzbaşı, bir mülazım ve kırk neferin kayıt ve ilavesi ve ayrıca Gevar yaylalarına gelmekte olan Musul'un göçebe aşireti Herki Aşireti ile İran eşkıyasının saldırılarının önünü alabilmek için otuz nefer kadar bir müfrezenin Debre? karyesi civarında bulundurulması ve göçebe aşiretlerin ahaliye zarar verecekleri kışlaklarına dönüş zamanı

⁸⁴⁹ BOA., BEO. 95/7068, (H. 04 Rebiülahir 1310 /M. 26 Ekim 1892).

⁸⁵⁰ BOA., Y.MTV. 78/224, (H. 29 Zilkade 1310 / M. 14 Haziran 1893).

yaklaştığından bir tabur askerin Beytulşebab'a ve iki bölüğünde Şitak kazasına sevkine izin verilmesi Hakkari Mutasarrıfı tarafından Van Valisi vasıtasıyla talep edilmiştir.

- Hudut üzerindeki yaylalara gelen İran eşkıyasını saldırılardan men etmek ve onları iki koldan yakalamak için mevcut olan zabıtalara refakat edecek kırk kadar nefer, Mahmudiye Kazası Meclis idaresi tarafından talep edilmiştir.
- Düzen ve asayişin devam edebilmesi ve İran eşkıyası ile aşiretlerin saldırılarını durdurabilmeye muktedir olabilmek için bir yüzbaşı, yüz elli nefer süvari ve yüz nefer piyadenin kayıt ve ilavesi lüzumuna dair Van Vilayetinden merkezi hükümete telgraf gönderilmişti.⁸⁵¹

Van Vilayetinden gelen bu talepler Seraskere bildirilmişti. Serasker, bu hususta Dördüncü Ordu ile haberleştikten sonra şuaraya buraya asker sevkine izin verilemeyeceğini ifade etmişti. Vilayet tarafından talep olunan bir yüzbaşı, yüz elli nefer süvari ve yüz nefer piyadenin senelik maaşı, yiyeceği ve elbisesi bahanesiyle masrafları yaklaşık üç yüz on dört bin dört yüz on bir buçuk kuruş olacağı anlaşılmıştı. Böyle yüksek bir meblağa tekabül ettiği için talebe olumlu bakılmamıştır. Şitak kazasına iki bölük asker sevkine izin verilmemişti. Çünkü zaten kazada iki bölük asker mevcuttu ve Şitak kazası Van'a uzak olmadığından lüzumu halinde oraya takviye kuvvet gönderilmesi mümkündü. Beytulşebab için istenilen askerin sevki halinde onları geri aldirmek mümkün olamayacağından oraya da asker sevki uygun görülmemiştir.⁸⁵²

Rusya ve İran ile hem hudut olan Beyazıt Sancağında ikamet eden Kürtler ve aşiretler yaz mevsimi geldiğinde hudut içinde ve dışında saldırılardan ve eşkıyalıktan geri durmamaktaydılar. Her yaz mevsiminde İran ve Rusya topraklarına geçip eşkıyalık yapan Osmanlı Kürt aşiretlerini durdurmak ve hududun asayiş ve emniyetini idame ettirebilmek için Erzurum Valisi, askeri bakımından yetersiz olan Beyazıt Sancağına asker sevkine izin verilmesini istemiştir. Rusya ve İran devletleri ile huduttaki aşiretler yüzünden sorun yaşamak istemeyen Osmanlı hükümeti, Beyazıt Sancağına asker sevk edilmesine izin vermiştir.⁸⁵³ Van Valisinin asker sevki hususundaki taleplerine olumlu cevap vermeyen hükümet, aynı yıl Erzurum Valisinden gelen asker talebine olumlu bakmış ve gerekli izni vermiştir.

⁸⁵¹ BOA., DH.MKT. 23/24, s.6,8. (H. 30 Recep 1311 / 6 Şubat 1894).

⁸⁵² BOA., DH.MKT. 23/24, s.1,2,4. (H. 30 Recep 1311 / 6 Şubat 1894).

⁸⁵³ BOA., BEO. 391/29294, (H. 19 Şevval 1311 / M. 25 Nisan 1894).

1894 yılında bir alay İran süvarisinin Rumiye'den hududa dört saat mesafede bulunan Somay ve Barah taraflarına gelmekte olduğu ve İran hükümetinin bu bölgeye asker sevk etmesindeki amacının Gevar bölgesinden gasp edilen hayvanın İran eşkiyasından geri almak olduğu Osmanlı hükümetine bildirilmişti. Ancak asıl maksadın bu olmayacağından şüphelenen Osmanlı hükümeti, işin aslının tahkiki için durumu Tahran Sefaretine bildirmişti. Tahran'dan gelen cevaba göre, Şikak Aşiretinin reisi Timur Ağa mükellef olduğu vergiyi ödemekten kaçınarak İran memurlarına karşı çıkmış ve vergi meselesinden dolayı Timur Ağa ve aşireti İran'ı terk etme istediğinde, diğer İran aşiretleri de Timur Ağa ile birlikte İran'ı terk etmek istemişti. İran hükümeti ise bunu engellemek için bölgeye asker sevk etmişti. Aslında bu görünürdeki sebebi, İran'ın asker sevk etmesindeki asıl maksadı, Sünni mezhebine mensup olan aşiret reislerine baskı uygulayarak mezheplerini değiştirmek olduğu belirtilmişti. Osmanlı hükümeti, Timur Ağa ve aşireti Osmanlı topraklarına hicret ederse bu konuda gizliden tedbir almaları hususunda vilayet valilerine emir göndermiştir.⁸⁵⁴

Bargeri kazasının İbkay nahiyesi Haydaranlılarından Osmanlı Yusuf ve Çubuklu Mehmet tarafından Beyazıt'taki karma komisyon nezdine bir telgraf gönderilmişti. Telgrafta İbkay nahiyesinden Haydaranlı aşiret reisi Sıddık Bey'in teşvikiyle oğlu Nadir Ağa, beraberindekiler birlikte İbkay'daki hanelerin üzerine hücum edip üç erkek ile bir kadını yaralamış ve öldürmüşlerdi. Hanelerin hayvan ve eşyalarını da gasp etmişlerdi. Bargeri Kaymakamlığı vekaletinden gelen malumat ise bunun aksisini iddia etmekteydi; diğer Haydaranlılar, Osmanlı ve Çubuklu karyelerinin ahalisini toplayarak Sıddık Bey'in karyesine hücumla bir takım eşyaları gasp etmişlerdi ve takibe gidenlerden üçünü öldürmüşlerdi. Bu olay Yusuf ve Mehmet'in kışkırtmalarından dolayı meydana gelmişti. Ayrıca Sıddık Bey'in oğlu Nadir Ağa, birkaç gün önce Mahmudiye'nin Takori Aşiretine saldıran katliam ve gasp vukuatlarını meydana getirenlerden birisiydi. Nadir Ağa, mahkemeye itaat etmeyip kanunlara aykırı davranmıştı. İbkay nahiyesine hemen vaka ile ilgili tahkikatı yapmaları için kaymakam vekili ile Hamidiye On dördüncü Alay Kumandanı gönderilmişti. İbkay nahiyesi, İran hududunda oldukça

⁸⁵⁴ BOA., Y..A...HUS. 300/47, (H. 15 Zilhicce 1311/ M. 19 Haziran 1894).

mühim bir bölge olup her sene bahar mevsiminde bir alay süvari ve bir tabur piyade ile oralar muhafaza edilmekteydi.⁸⁵⁵

1895 yılında Şikak Aşireti ile Haydaranlılar arasında zuhur eden kavgadan dolayı Haydaranlı Mehmet Sıddık'ın daveti üzerine Haydaranlı reislerinden Emin Paşa, Hüseyin Paşa'nın biraderi Sultan Bey ve Hacı Timur Paşa'nın biraderi Musa Ağa, topladıkları beş yüz kadar atlı ile İbkay nahiyesine geçmekte oldukları ve bunlara Kalkanlı Aşireti de refakat edeceği Erciş Kaymakamı ile Haydaranlı müdürü tarafından vilayete ihbar edilmişti. Hemen toplanan adamların dağıtılarak bir vukuatın zuhuruna izin verilmemesi için kaymakama, Haydaranlı müdürüne ve Hamidiye kumandanlığına emir verildiği gibi aşiret reislerine, Hamidiye Alay kumandanlarına ve icap edenlere dahi uyarı niteliğini taşıyan tebliğler yapılmıştır. Ancak reisler, hükümetten gelen uyarıları dikkate almamışlar ve İbkay nahiyesine Mehmet Sıddık Bey'in nezdine gitmişlerdi. Diğer yandan Takorililer ile Şikaklılar ve müttefikleri olan diğer aşiretlerinde toplanmamaları için vilayetçe imkan dahilinde tedbirler alınmıştı. Aşiretler arasında nüfuzu olan meclis azasından Hacı Mustafa Efendi bir miktar süvari zabita ile acilen Mahmudiye taraflarına gönderilmişti. Van Vilayeti, aşiretler arasında büyük bir çatışma meydana gelmemesi için gerekli tedbirleri almışsa da Haydaranlı gibi güçlü bir aşirete karşı İbkay nahiyesine asker sevki elzem olmuştu. Bu yüzden hükümetten asker sevki için izin istenmiştir.⁸⁵⁶

Vergi alımları sırasında aşiretlerden kaynaklanan bir sorun yaşanmaması için devlet tedbir amaçlı vergi memurlarıyla birlikte kafi miktarda askerde bölgeye gönderilmekteydi. 1894 yılında Van'ın İran hududuna yakın olan kazalarında vergi alımı için koyun sayımına başlanmıştı. Memurların koyun sayımını herhangi bir vukuat meydana gelmeden bitirebilmesi için kafi miktarda asker sevki talep edilmişti. Daha önce Divaniye ve Kербela bölgelerinde talep üzerine asker sevk edilmişti. Sayımın yapılacağı bölgelerde aşiretlere sıkıntı verilmemesi ve herhangi bir suiistimalin meydana gelmemesi için Bab-1 Ali tarafından bir nizamname kaleme alınacağı Seraskerlikçe ifade edilmişti. Gerek mahalli yönetim gerek merkezi yönetim devlet

⁸⁵⁵ BOA., DH.MKT. 30/13, s.21. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

⁸⁵⁶ BOA., DH.MKT. 30/13, s.23. (H. 12 Rebiülahir 1313 / M. 2 Ekim 1895).

gelirlerinin bir zarara uğramaması için bu hususta askeri ve idari tedbirler almaya özen göstermiştir.⁸⁵⁷

İran Celâli Aşireti ile Bargerî kazasına tabi İbkay nahiyesinde ikamet eden Haydaranlı Aşireti arasında ve İran Arusanlı Aşireti ile Mahmudiye kazasında ikamet eden Takori ve diğer aşiretler arasında öteden beri düşmanlık vardı. Bahar mevsimi geldiğinde İran Celâli Aşireti, İbkay nahiyesine yakın olan hudut civarındaki yazlıklarına; Arusanlı Aşireti ise Mahmudiye kazası yakınlarına gelmekteydiler. İran aşiretleri, bahar mevsiminde hudut civarındaki bölgelere gelerek karışıklıklar çıkarmakta ve gasp-yağma gibi suçlar işleyerek Osmanlı aşiretlerine zarar vermekteydiler. 1895 yılında Van Vilayeti, bahar mevsiminin gelmesiyle bu İran aşiretleri ile tebaası olan Kürt aşiretleri arasında zuhur edecek olayların önünü almak niyetiyle askeri tedbirler almayı uygun görmüştü. Bu maksatla İran aşiretlerinden gelecek saldırılara imkan bırakmamak üzere dirayetli ve güçlü birinin kumandasında bir alay süvari ve yahut bir tabur piyade askerinin İbkay nahiyesiyle Mahmudiye kazasında bulundurulması yönünde bir talepte bulunmuştu. Van Vilayeti, Osmanlı göçebe aşiretlerinden kaynaklanan sorunlardan dolayı hududun içeri taraflarında da aynı şekilde askeri tedbirler almak istemiştir. Her sene Diyarbakır ve Musul bölgelerinden Beytülşebab ve Karaşin yaylaklarına göçebe aşiretler gelmekteydi. Yaylaklarına gelen bu göçebe aşiretlerin saldırılarına meydan bırakmamak amacıyla bir tabur piyade askerinin Beytülşebab ve Karaşin yaylaklarına sevk edilmesi ahalinin güvenliği açısından uygun olacağı hükümette bildirilmişti.⁸⁵⁸

1895 yılında İran'ın iki yüz askeri, hududa iki saat mesafedeki Mergaver namındaki mevkiye topladığına ve İran askerinin Bıradost nahiyesine tabi Gengeçan köyüne geldiğine dair bir istihbarat alınmıştı. İlâveten Urmiye hakimliğine atanan Şahinoğullarından birisinin Herki Aşiretini cezalandırmak amacıyla hududa asker sevk edeceğine dair Van Vilayetinden, merkeze haber gönderilmişti. Durumun ciddi olabileceği endişesiyle Osmanlı hükümet bazı tedbirlerin alınmasını gerekli görmüştü. Hududun muhafazasına dikkat etmek, askerinin miktarını öğrenmek ve geliş sebeplerini araştırmak maksadıyla Hakkari Mutasarrıfını aşiretlere haber vermek bahanesiyle Şemdinan ve Gevar bölgesine göndermişti. İranlıların emelini anlamak için de İran'ın iç taraflarına hafiyeler göndermişti. Son olarak, İran'ın hududa hangi amaçla asker sevk

⁸⁵⁷ BOA., DH.MKT, 350/39, (H. 5 Ramazan 1312 / M. 2 Mart 1895).

⁸⁵⁸ BOA., DH.MKT, 360/35, (H. 12 Şevval 1312 / M. 8 Nisan 1895).

ettiğini öğrenmek için Osmanlı hükümeti, İran ve Tahran sefaretlerine de tebligat göndermiştir.⁸⁵⁹

İran hükümeti, İran sefaretine gönderdiği telgraf da neden Herki Aşiretinin üzerine asker sevk edildiğini izah etmişti. Telgrafta yazılanlara göre, Herki aşiretinden bazıları Muharrem ayının üçüncü günü hududu geçip Urmiye şehrine tabi Mirpenç Ağa Han'ın köylerine saldırmış ve birçok mal ve eşyayı gasp etmişlerdi. İran ahali tarafından eşkıya takip edilmiş ve eşyaları geri almaya muvaffak olunmuştu. Ancak çok geçmeden Herki aşiretinden bin tüfekli adam yine saldırmış Han'ı ve ahalisini oralardan uzaklaştırıp ambarlarda bulunan zahire ile bazı eşya ve malları gasp etmişlerdi. Herki Aşiretinin bu hareketi emsali hiç görülmemiş ve kabul edilir bir durum değildi. Bu yüzden İran hükümeti, suçluların en şiddetli şekilde cezalandırılmalarını ve gasp edilen malların en seri şekilde geri alınmasını talep etmiştir.⁸⁶⁰

Tahran Osmanlı Maslahatgüzarlığından gelen telgraf, İran Sefaretine gelen telgraftaki şikâyetleri destekler nitelikteydi. Herki aşireti hududu geçip Urmiye civarında bulunan birkaç köye saldırmış ve nüfusu katledip malları gasp etmişti. Herki eşkıyasının bununla da yetinmeyip yine benzer bir saldırıya daha hazırlanmakta olduklarına dair haber alınmıştı. Bu gibi hareketler hududun asayiş ve düzenini ihlal ettiği gibi iki devlet arasındaki ilişkileri de bozmaktaydı. İran sadrazamı, Herki Aşiretinin bu gibi hareketlerden men edilmesini ve verdikleri zararın karşılanmasını talep etmişti.⁸⁶¹ Gelen telgraflar üzerine Osmanlı hükümeti, Van Vilayetinden saldırı eğer doğruysa bu konuda gereken özeni gösterip bir daha tekrarlanmasına izin vermeden suçluların cezalandırılmasını istemiştir.⁸⁶²

İran hükümeti tarafından 1897 yılında hudut başlarına bir hayli asker sevki yapılmıştı. İran hükümetinin asker sevki yapmasında ki maksadı, Osmanlı yerel idareciler tarafından tahkik edilmişti. Gülanber Kaymakamı'nın ifadesine göre, İran hükümeti hudut başlarında bulunan ve bir müddetten beri söz dinlemeyen kendi aşiretlerinden

⁸⁵⁹ BOA., BEO. 642/48095, (H. 25 Zilhicce 131 /M. 19 Haziran 1895).

⁸⁶⁰ BOA., DH. MKT. 399/52 s.1 (H. 25 Muharrem 1313 / M. 18 Temmuz 1895).

⁸⁶¹ BOA, DH. MKT. 399/52 s.4 (H. 25 Muharrem 1313 / M. 18 Temmuz 1895).

⁸⁶² BOA, DH. MKT. 399/52 s.3 (H. 25 Muharrem 1313 / M. 18 Temmuz 1895).

Oramarlı ve Merivan aşiretlerini itaat altına almak ve cezalandırmak amacıyla asker sevk etmişti.⁸⁶³

Aynı yıl İran'ın Arusanlı Aşireti Mahmudiye kazasına girip Takori Aşiretinin Ahverbeg ve Üzerbeg köylerine saldırmak istemişti. Ahverbeg köyüne yakın olan Göçkerban köyünde bulunan bir bölük Osmanlı askeri, onlarla çatışmak için üzerlerine gitmiş ve meydana gelen çatışmada bölük yüzbaşısı ile sekiz asker yaralanmış ve dört asker de öldürülmüştü. Bunun üzerine hemen o bölgeye üç saat mesafede bulunan Saray kazasından Saray Kumandanı ve iki bölük asker, takviye kuvvet olarak gönderilmişti. Ancak Arusanlıların yaklaşık bin atlıdan oluşan kuvvetlerine karşı koyabilmek için bölgede bulunan Osmanlı askerleri yeni takviye kuvvetler istemişti. Bölgeye sekiz saat mesafede bulunan Erçek'den bir bölük süvari ile on üç saat mesafede bulunan Elbak kazasından iki bölük piyade askerin hemen hareketle olay bölgesine gitmeleri emredildiği gibi bir kıta dağ topu ile Nurdüz Nahiyesinde bulunan bir taburun dahi o bölgeye hareket etmesi istenilmişti. Gevar ve Mahmudiye Kazaları hudutlarında her defasında Osmanlı askeri tarafından def edilen Arusanlı Aşiretinin aslında İran hükümeti tarafından desteklendiği öğrenilmişti. Van'da bulunan İran Şehbenderinin hafta postasıyla gönderilen poliçesinden anlaşılmıştı ki Van'dan firar eden Ermeni eşkıyasının İran bölgesine gitmesine, Ermenilerin her türlü eşyayı İran'dan getirivermelerine ve Arusanlı Aşiretlerinin saldırılarına müsaade eden İran Devleti idi. Osmanlı idarecilerine göre, her şeye rağmen hudut bölgesinde sağlanan asayişin idamesinden İran hükümeti memnun olmadığı için bu şekilde davranmaktaydı. Bu bin atlı Arusanlı Aşiretinin saldırılarına mahal bırakmamak için asker etrafa ikişer bölük olarak dağıtılıp asayişin temini sağlanmış, ekinleriyle harmanlarıyla meşgul olan bölge ahali muhafaza edilmiş ve Van'a yakın olan askeri kuvvetler ise Van'a sevk edilmişti. Vilayet, aşiretin Osmanlı hududuna tecavüzden men edilmesi yolunda İran hükümetine tebligat gönderilmesini istemiştir.⁸⁶⁴

Bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra İran'ın Havize ve diğer aşiret eşkıyasının Dicle Nehri'nden Şatularaba doğru o taraflarda bulunan bölgelere saldırıp askeri rahatsız ederek eşkıyalık yapma niyetinde olduklarına dair haberler alınmıştı. Osmanlı hükümeti, Havize eşkıyasından gelecek saldırıları durdurması için İran hükümetini

⁸⁶³ BOA, Y..MTV. 157/92, (H. 19 Zilhicce 1314 / M. 21 Mayıs 1897).

⁸⁶⁴ BOA., Y..MTV. 144/129, (H. 22 Safer 1314 / M. 8 Ekim 1897).

durumdan haberdar etmişti. İran hükümeti, Havize ve diğer İran aşiretlerinin Osmanlı topraklarına saldırma düşüncesinde olduğuna dair söylenen rivayetlerin aslı olmadığını araştırarak teyit ettiklerini ancak yine de iki tarafın aşiretleri birbirine saldırarak iki devletin menfaatine zarar vermekte ve hudutta arzu edilen asayiş ve emniyeti ihlal etmekte olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İran hükümeti, aşiretleri bu gibi saldırılardan men etmek için gerekli tedbirleri aldıklarını da bildirmiştir.⁸⁶⁵

Aynı yıl, İran'ın Şikak Aşiretine mensup Mamedi taifesinden Mustafa, Hızır, Mirza, Derviş ve beraberlerindeki Van Vilayetine bağlı Gevar kazasının İkan karyesini basıp beş yüz koyunu gasp etmişlerdi. Şikak Aşireti eşkıyasından Aziz ve oğulları otuz kadar adamıyla birlikte Nurdüz nahiyesinin birkaç karyesinden bin iki yüz yetmiş hayvanı gasp etmişlerdi. İran'ın Şikak Aşireti'ne mensup Görili taifesinden Hacı ve Cafer adamlarıyla birlikte Elbak kazasının bir karyesinden üç yüz hayvanı gasp etmişlerdi. İran'ın Şikak Aşireti Mamedi taifesinden Musto, Ali ve Çatko, Gevar kazasının Tacerki nahiyesine tabi karyelerden dört yüz seksen koyun gasp etmişlerdi. İran'ın Şikak Aşireti eşkıyası Hakkari ve Van kazalarına saldırmış ve birçok karyeden hayvan gasp etmişti. Hakkari Mutasarrıfı bu yönde şikâyetlerini Van Vilayetine bildirmesi üzerine Van Vilayeti gasp edilen malların iadesi ve suçluların cezalandırılması için merkezi hükümete telgraf göndermiştir. Hükümet, çalınan malların iadesi, suçluların yakalanıp cezalandırılması ve bu gibi gasp olaylarına müsaade edilmemesi gibi hususları Tahran Sefareti vasıtasıyla İran hükümetine bildirmiştir. Merkezi hükümet, talep edildiği üzere icap eden yerlere telgraf gönderildiğini ancak Van Vilayetinin de oralarda İran eşkıyasına karşı tedbir alması gerektiğini Van Vilayetine gönderdiği yazıda belirtmişti. Van Vilayeti, her zamanki gibi yine aşiret eşkıyasına karşı askeri tedbirler almak zorunda kalmıştır.⁸⁶⁶

Tahran Sefareti, bu hususta Osmanlı hükümetinden yazı gelince hemen İran Hariciye Nezaretine tebligat göndermişti. İran hükümeti, gasp edilen malların geri alınıp iade edilmesi meselesini İstirdad-ı Mağsubat Komisyonu reisine bildirmiş ve Osmanlı memurları ile birlikte çalışarak bu işin halledilmesinin uygun olacağı belirtilmişti. Bu gerekçeyle Osmanlı memurlarına talimat verilmesi talep edilmişti. Tebriz Şehbenderliği vasıtasıyla Hakkari Sancağından malları geri alması vazifesiyle Hoy'a gönderilmiş olan

⁸⁶⁵ BOA., BEO. 1144/85778, (H. 30 Muharrem 1316 / M. 20 Haziran 1898).

⁸⁶⁶ BOA., DH.TMIK.M.. 61/47, s.8. (H. 15 Cemazeyilahir 1316 / M. 31 Ekim 1898).

İsmail Efendi'ye tebligat gönderilmişti. İran'ın talebi üzerine Osmanlı memurları ve İran memurları birlikte çalışmıştır.⁸⁶⁷

1898 yılında İran eşkıyasından hududu geçip Artuş bölgesine ilerlemiş olan yüz otuz mevcutlu bir çetenin firarlarına izin verilmeyip yakalanmaları gerektiği hususu Dördüncü Ordu Müşiri tarafından Seraskere bildirilmişti. İran hükümetinin bu gibi eşkıya saldırılarına mahal ve imkan bırakmayacak ciddi derecede tedbirler alması ve uygulaması için Hariciye Nezareti, İran'a tebligat göndermişti. İran Hariciye Nezaretinden alınan cevapta, hududun asayişinin muhafazası için devamlı verilen bu emire nazaran bu gibi saldırı hareketlerinin meydana gelmesi ihtimalden uzak olduğu belirtilmişti. Ancak yine de serhatte bulunan İran memurların ve askerinin hudutta asayişin muhafazasına gereken dikkati göstermeleri için Azerbaycan hükümetine tekrar durumun bildirildiği ifade edilmişti. Osmanlı aşiretleri hududa saldırarak malları gasp ve yağma etmekte ve nüfusu katletmekteydi. Geçen sene Osmanlı aşiretleri, yüz bin tuman değerinde hasar verip üç yüz nüfusu telef etmiş ve on karyenin harabeye dönmesine sebep olmuşlardı. İran Hariciye Nezareti bu gibi olaylara izin verilmemesini istemiştir.⁸⁶⁸

3.10.5. Asayiş ve Emniyeti Sağlayan Asker ve Memurların Mükafatlandırılması

Kürt aşiretlerini eşkıyalıktan men edip hududun emniyet ve asayişini sağlayan memur ve askerler, gösterdikleri hüsnü hizmetlerinden dolayı mahalli hükümet tarafından taltifleri merkezi hükümete arz edilmekteydi. Merkezi hükümet, diğer asker ve memurları da bu tür hüsnü hizmetlere teşvik etmek amacıyla mükafatlandırılmaları teklif edilen asker ve memura rütbe, nişan ve unvan vererek gönüllerini hoş tutmuştur.

1863 yılında Kürt taifesinden sabıkalı takımdan olan Kalo Hasan ve iki adamı, Bayburt kazası civarında İranlıların üzerine hücum ederek bir İranlıyı tabanca kurşunuyla öldürüp İranlıların hayvan ve eşyasını gasp edip götürmüştü. Vukuattan haberdar olan Bayburt müdürü, durumu Tercan müdür vekili Süleyman Bey'e yazması üzerine Süleyman Bey derhal refakatinde bulunan süvari zabıta neferiyle olay yerine gitmiş ve tahkikat esnasında suçluları ve gasp ettikleri malları ele geçirerek Erzurum hükümetine

⁸⁶⁷ BOA., DH.TMIK.M.. 61/47, s.4. (H. 15 Cemazeyilahir 1316 / M. 31 Ekim 1898).

⁸⁶⁸ BOA., DH.MKT. 2191/61, (H.06 Zilhicce 1316 / M. 17 Nisan 1899).

götürüp teslim etmişti. Sorguya çekilen eşkıyadan birisi Kalo Hasan'ın tabanca kurşunuyla İranlıyı öldürdüğünü itiraf etmişti. Erzurum Valisi, sorguları tamamen bittikten sonra tespit edilecek hale göre meselenin hükümete arz edileceğini bildirmişti. Bununla birlikte Süleyman Bey, eşkıyanın eşkıyalık yapmasına meydan vermeyerek eşkıyayı yakalayıp hükümete teslim ettiğinden bölgede asayiş yoluna girmiş ve kaza ahalişi dahi Süleyman Bey'den memnun ve müteşekkir olduğundan müdürlük vekaletinin aslına değiştirilerek maaşının artırılması talep edilmişti. Mükafatlandırılmayı hak edecek derecede iyi bir iş gördüğünden Süleyman Bey'in müdür vekilliğinden müdürlüğe tayin edilmesi istenilmiştir.⁸⁶⁹

1893 yılında İran Devleti'nin Başkale Serkarpedazı İshak Han'ın, İran aşiret eşkıyasından gasp ettikleri malların geri alınması ve bazı suçluları iadesi hususlarında görülen hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi önerilmişti. Van Valisi, İshak Han'a üçüncü rütbeden bir kıta mecidiye nişan-ı zişanın verilmesinin uygun olacağını Osmanlı hükümetine arz etmişti.⁸⁷⁰

1894 yılında İran'ın Celâli Aşireti eşkıyasının Bargerî kazasına tabi İbkay nahiyesine olan saldırılarını engelleyip düzen ve asayişini temin etmekte hüsnü hizmetleri ve sadakatleri görülen Süvari Nizamiye Yirminci Alayın Miralayı İbrahim Bey'in üçüncü rütbeden; Piyade Yirmi Dokuzuncu Alayın Dördüncü Taburu Binbaşısı İsmail Efendi'nin de dördüncü rütbeden mecidiye nişan-ı zişan ile taltifleri Van Vilayetinden hükümete arz edilmişti.⁸⁷¹

3.10.6. Osmanlı Devleti'nde Kürt Eşkiasına Uygulanan Cezalar

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sorunlu hudut bölgelerinden olan Erzurum, Van, Hakkari Musul ve Kerkük gibi vilayet ve sancaklarda aşiretlerin ıslahı ve bölgede asayişini sağlama merkezi hükümetin önemli sorunlarından biri olmuştur. Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran savaşları ve Osmanlı-Rus-İran hudut sorunları bölgede otorite boşluğu yaratmış, eşkıyalık hareketleri ve asayişsizlik belirgin bir ölçüde artmıştı. Eşkिया olaylarından dolayı biçare düşen bölge ahalişi şikâyetlerini, toplu ya da bireysel olarak imzalı telgraflarla yerel idarecilere, yerel idarecilerde merkezi hükümete iletmekteydi.

⁸⁶⁹ BOA., MVL.657/28, (H. 07 Rebiülahir 1280 / M. 21 Eylül 1863).

⁸⁷⁰ BOA., DH.MKT. 77/12, (H. 18 Zilhicce 1310 / M. 3 Temmuz 1893).

⁸⁷¹ BOA., DH.MKT. 200/35, s.3. (H. 20 Recep 1311 / M. 27 Ocak 1894).

Osmanlı Devleti gelen şikâyetleri değerlendirir, Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezareti, Dördüncü Orduyu Hümayun, Altıncı Orduyu Hümayun, vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi yetkili makamlar aracılığıyla olayın tahkikatını yaptırdıktan sonra asker sevki ile eşkıyanın takip ve tedibi yapılmaktaydı. Aşiret eşkıyasının takip ve tedibi bazı nedenlerden dolayı zorlaştığında ise diğer bölgelerden asker sevki yaptırıldığı gibi devlete itaat eden aşiretlerin atlı birliklerinden de yardım alınmakta idi.

Mahalli idareciler eşkıyanın takip ve cezalandırılmasında beceriksizlik gösterdiğinde ya da eşkıyalığa göz yumma gibi usulsüz hareketlerde bulunduğu şikâyetler artmaktaydı. Bu gibi durumlarda merkezi hükümet, olaya el koymakta ve İstanbul'dan büyük yetkilerle donattığı ıslahat müfettişlerini ve memurlarını bölgeye göndermekte idi. Mahalli idarecilerden görevini suiistimal eden, rüşvet alan, veya eşkıya ile birlikte hareket eden varsa gerekli tahkik ve tetkikten sonra suçu sabitse derhal görevinden azledilirdi.

Takip sırasında asker ile eşkıya arasında bazen meydana gelen çatışmalarda her iki taraftan da önemli sayıda kayıplar yaşanmakta idi. Sıkı takipler neticesinde bazen eşkıya kendisi pes edip affa mahzar olma ümidi ile hükümete teslim olabilmekteydi. Tevkif edilen eşkıya, İstinaf mahkemelerinde ya da Divan-ı Harp'te yargılanmakta ve suçları sabit görüldüğünde suçlarının ağırlığına göre kendilerine ceza verilmekteydi. Kürt aşiret eşkıyasına genel olarak uygulanan cezalar; hapis, küreğe konulma, sürgün ve idam idi. Hudut boylarında Kürtlerin genellikle iştirak ettiği en büyük suç eşkıyalıktı. 1850 ve 1900 yılları arasında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunup bölge ahalisine zarar veren Kürt aşiretlerine karşı devletin takındığı tutum ve uyguladığı cezalar birkaç olay üzerinden incelenecek ve değerlendirilecektir.

1850 yılında Kars aşiretlerinden Çünükü Aşireti ağası Nebi isimli şahıs bir müddetten beri o bölgede cinayet ve gasp gibi suçlar işlemekteydi. Bir sene önce de İran ve Rusya tüccarlarına saldırıp mallarını gasp etmişti. Suçu sabit olan şaki yakalanmış ve cezalandırılması için mahkemeye sevk edilecekti. Ancak Kars Kaymakamı, şakinin bu taraflarda kalması uygun olmayacağından uzaklaştırılmasını talep etmişti. Hükümet, şakinin Erzurum'daki mahkemeye sevk edilerek işlediği suçlar açığa çıkarılıp suçu ne ise ona göre bir ceza alacağını bildirmişti.⁸⁷²Kürt aşiretlerine mensup şakilerin mahkemesi genelde başka vilayette görülmekteydi. Çünkü şakinin aşireti, bölgede

⁸⁷² BOA., A.}MKT.UM.. 19/25, (H. 08 Şaban 1266 / M. 19 Haziran 1850).

huzursuzluk çıkararak mahkemenin doğru bir şekilde yapılmasını engelleyebilirdi. Mahalli hükümet, bu gibi durumlara karşı daha tedbirli olmak zorunda olduğu için her türlü ihtimali göz önünde bulundurarak mahkemenin daha uygun bir vilayette yapılmasına karar verebilirdi.

1887 yılında Muş Sancağı dahilindeki Varto kazasıyla Genç Sancağına bağlı Göynek nahiyesinde ikamet eden Cibranlı Aşiretinden Derviş oğlu Selim ve Cafer, kaza ve nahiyelerde işledikleri suçlardan dolayı idam ve küreğe konulma cezalarıyla mahkum ve mahpus oldukları halde firar etmişlerdi. Firariler, yeniden kapkaç gibi daha bir çok suçta karışmışlardı. Bitlis Vilayeti bu suçluların yakalanması için emir çıkarıp askeri kuvvet tertip etmişti. Takiplerine çıkan askerin marifetiyle firariler Bitlis Vilayetine sığınmaya mecbur kalmışlardı. Suçluların bağlı oldukları Muş Sancağı mahkemesine teslimleri ve tahliyelerine teşebbüs gibi durumlar gündeme getirilmişti. Ancak Bitlis Vilayet savcılığıyla yapılan yazışmalar neticesinde firarilerin işledikleri suçlardan dolayı mahkumiyetlerin devamına karar verilmişti.⁸⁷³ Eşkîyanın mahpus olduğu veya sürgün edildiği yerden firar edip eski bölgesine dönüp eşkıyalığa devam etmesi yine sık sık karşılaşılan sorunlardan biriydi. Firariler bir yolunu bulup hududun öte tarafına geçmişse bunların takip ve tedibi daha zor bir hal almaktaydı. Ancak genellikle mensup oldukları aşiret ya da hısımları olan aşiretler onları himaye edip gizlemektedir.

Aynı yıl vukua gelen bir diğer yakalanma olayı şu şekilde cereyan etmiştir; Cibranlı Aşiretinin Maksudanlı ve Halilanlı taifeleri, şekavet ve türlü suçlar işleyerek bölgenin huzur ve emniyetini bozmuşlardı. Ahaliden gelen şikâyetler üzerine bizzat Genç Sancağı Mutasarrıfı tarafından şakilerin yakalanması için bazı tedbirler alınmıştı. Alınan başarılı tedbirlerin neticesinde, şakiler aman dileyip dehalet talep etmişlerdi. Meclis-i idare kararıyla; Maksudanlı ve Halilanlılar tarafından gasp olunan yedi bin sekiz yüz küsur hayvan ortaya çıkarılarak kendilerinin hukuk-u şahsiye davalarına bakılması ve bir daha kötülükte bulunmamak şartıyla dehaletleri kabul edilmişti. Karar Genç Mutasarrıflığına bildirilmiş ve vilayet gazetesinde de ilan edilmişti. Alınan karar neticesinde Göynek nahiyesinde emniyet ve asayiş yeniden sağlanabilmişti.⁸⁷⁴ Bu olaydan da anlaşıldığı üzere yakalanacağını anlayan eşkıya, daha az ceza alma veya affa mazhar olma ümidiyle mahalli hükümetten aman dileyip teslim olmuştur.

⁸⁷³ BOA., DH.MKT. 1400/19, (H. 22 Cemazeyilevvel 1304 / M. 16 Şubat 1887).

⁸⁷⁴ BOA., DH.MKT. 1433/120, (H. 02 Zilkade 1304 / M. 23 Temmuz 1887).

Vilayet adli sistemi içinde olağanüstü durumlar için kurulan Divan-ı Harbi Örfi önemli bir yer tutmuştur. Eşkıya hareketlerinin, aşiretler arası çatışmaların arttığı asayişin tamamen bozulduğu dönemlerde kurulan olağanüstü mahkemelere, bölgeye ıslahat yapması amacıyla gönderilen kumandanlar başkanlık etmekteydi.⁸⁷⁵ Nitekim 1888 senesinde Musul'da asayiş yeniden sağlanması vazifesiyle gönderilen Kurt İsmail Hakkı Paşa başkanlığında Kerkük'te Divan-ı Harbi Örfi kurulmuştu.⁸⁷⁶ Kurulan bu mahkemede Hemavend ve Caf gibi aşiretlere mensup kişiler yaralama, gasp, hırsızlık gibi suçlardan yargılanmışlardı. Divan-ı Harbi Örfi'de yol kesme, gasp, yağma, hırsızlık gibi eşkıya hareketlerine verilen ceza, genellikle *küreğe konulma* olmuştur.

Klasik dönem Osmanlı kanunnamelerinde ve şer'i hukukta yer almayan ve hapse göre ağır bir ceza olarak kabul edilen kürek cezasının ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. 16. yüzyılda Osmanlı donanmasının büyümesi nedeniyle artan kürekçi ihtiyacının bir kısmını kürek cezasına çarptırılanlar tarafından sağlanması, bu cezanın daha fazla uygulanmasına neden olmuştur. Kürek cezası Tanzimat dönemi ceza kanunlarına da geçmiştir. Önceleri ölüm cezası verilen, devlet memuruna silah çekme, eşkıyalık suretiyle yol kesme gibi suçlar kürek cezasına dönüştürülmüştür. Suçlu küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilir ve kaçmaması için gerekli tedbirler alınırdı. Bazen de suçlu direk cezasının infaz edileceği yere gönderilirdi. Ceza müddetti ise suçun ağırlığına göre değişmekteydi.⁸⁷⁷

Şehr-i Zor'daki Divan-ı Harbi Örfiye'de alınan kararlar Dersaadet'teki Divan-ı Harbi Örfiye'de tekrar incelenmekte, verilen cezalar emsallerine göre ağır bulunmuşsa daha uygun bir ceza verilmekteydi. Örneğin idam cezası müebbetten küreğe konulma olarak değiştirildiği gibi ceza sürelerinde de indirim yapılmıştır.

⁸⁷⁵ Divan-ı Harbi Örfi mahkemeleri için bkz. Osman Köksal, "Osmanlı Devleti'nin Son dönemlerinde Örfi İdare Uygulaması", *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 795-804; Aydoğan Yolyapan, "Osmanlı Devletinde Askeri Yargının Gelişimi", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı:9-10, 2000, s.145-168.

⁸⁷⁶ Hut, s. 104.

⁸⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, ISSN:1304-0278, Sayı:1; Neşe Erim, "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürek Cezası", *Osmanlı Araştırmaları IV.*, İstanbul 1984, Enderun Kitapevi, s.80-81. XVI. Yüzyıl ile ilgili Arşiv eksenli örnek bir çalışma için bkz. Mehmet İpşirli, "XVI. Yüzyılın II. Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul, 1982, s. 203-248; Ahmet Kılınç, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili", *Belleten*, Cilt: LXXIX, Sayı:285, Yıl: 2015 Ağustos, s. 531-557; Esra Yakut, "Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Hukuku'nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezalar", *Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları*, Sayı:2, Güz 2006, s. 36-37.

1887 yılında Caf Aşireti halkından Ali Veysi, biraderi Mehmet Murat ve akrabalarından Aziz bin. Hayke ve Ahmet bin. Maruf isimli kişiler, işledikleri suçlardan dolayı tevkif edilmişlerdi. Suçluların mahkemeleri, Şehr-i Zor Divan-ı Harb-i Örfiye de yapılmış ve mahkemede alınan kararların mazbatası da daire-i askeriye'ye gönderilmiştir. Mazbatanın içeriğine göre; Ali Veysi ve Mehmet Murat'ın kumandası altında silahlı olarak dolaşan şakiler, sekiz kişiyi öldürüp Oramar kervan halkından birkaç adamı da yaralamışlardı. Şakiler, zabitanın at ve silahını, karye ahalisinin bir takım eşyasını ve maktullerden birinin de parasını gasp etmişlerdi. Şakiler tarafından işlenen bu suçlar, şahitlerin beyanata gibi kuvvetli delillerle ispatlanmıştı. *Mülkiye Ceza Kanunume-i Hümayunun altmış ikinci maddesi zeylinin fıkrayı ahiresi* hükmüne uygun olarak Ali Veysi ve Mehmet Murat'ın idamlarına ve aynı kanunun zeyli fıkrayı evvelinin hükmüne uygun olarak ve tevkif tarihlerinden itibaren Aziz bin Hayke'nin on ve Ahmet bin. Maruf'un beş sene müddetle küreğe konulmalarına; firari olanların da yakalanarak mahkemelerinin yapılmasına karar verilmiştir. Ancak Ceza kanunun kırk yedinci maddesi gereğince Ali Veysi ve Mehmet Murat'ın idamlarından vazgeçilerek müebbetten küreğe konulmalarına karar verilmiş ve diğerleri için verilen cezalar ise kanun hükmüne uygun bulunmuştu.⁸⁷⁸

Yaver-i Ekrem İsmail Hakkı Paşa'nın başkanlığında kurulmuş olan Divan-ı Harb-i Örfiye de mahkemesi görülen Caf Aşireti eşkıyası ile ilgili diğer bir mazbata: Caf Aşiretinin Mikaili taifesinden Derviş Mehmet oğlu Emin, Rüstem oğlu Selim, Mahmut oğlu Kadir, Şah Veysi oğlu Mahmut ve Ahmet oğlu Şehsuvar ve firarda olan Kazo, Mehmet Ali, Reşit ve Ali Miryas isimli kişiler, geceleyin silahla şehrin etrafındaki değirmenleri basıp buldukları eşya ve erzakı çalmışlardı. İçlerinden iki kişinin hanesinde, çalınan mal ve erzakın bulunmasıyla suçu işledikleri tespit edilebilmişti. *Mülkiye Cezayı Kanunname-i Hümayun'un iki yüz yirmi birinci maddesi hükmüne uygun olarak* tevkiflerinin başlangıcı olan 21 Mart 1303 (Rumi) tarihinden itibaren suçlulardan yakalanmış olan Emin, Selim, Kadir, Mahmut ve Şehsuvar isimli kişilerin ve firarda olan diğer kişilerin yakalanma tarihlerinden itibaren gıyaben beşer sene müddetle küreğe konulmalarına karar verilmiştir. Ancak bunlara verilen cezalar

⁸⁷⁸ BOA., DH.MKT. 1467/7, (H. 15 Rebiülevvel 1305 / M. 1 Aralık 1887).

emsallerine göre ağır bulunduğundan üç sene müddetle küreğe konulmalarına karar verilmiştir.⁸⁷⁹

Yaver Ekrem İsmail Hakkı Paşa tarafından düzenlenen ve Seraskere gönderilen Caf Aşireti eşkıyasına verilen cezayla ilgili bir diğer mazbata: yakalanmış olan Caf Aşiretinin Roğzadi taifesinden Hızır Ali oğlu Selim, Said Ali oğlu Eğil? ve Serhat oğlu Salih ve firarda olan Serhat oğlu Rüstem ve Kamuran oğlu Abdülrahman isimli kişiler, Süleymaniye Sancağına tabi Serçınar nahiyesindeki Herciyan karyesi ahalisinden Mehmet oğlu Mustafa'nın parasını ve hayvanını gasp etmişlerdi. Süleymaniye sakinlerinden Mahmut oğlu Mehmet Ağa'dan da bir şeyler gasp ettikleri şahitlerin şahadetleri ile tespit edilmiştir. *Mülkiye Cezayı Kanunname-i Hümayun'un altmış ikinci maddesi zeylinin birinci fıkrası hükmüne uygun olarak* bunlardan tutuklu olan Serhat oğlu Salih, Hızır Ali oğlu Selim'in tevkiflerin başlangıcı olan 7 Temmuz 1303 (Rumi) tarihinden itibaren; Rüstem ve Abdülrahman'ın yakalanacakları tarihten itibaren üç sene müddetle küreğe konularak gasp ettikleri malların dahi kendilerinden tazmin ettirilmesine karar verilmiştir.⁸⁸⁰

1888 yılının Ekim ayında Sadrazam Kamil Paşa ve Serasker tarafından Sultan II. Abdülhamit'e takdim edilen tezkirelerde, İsmail Hakkı Paşa'nın başkanlığında kurulan Divan-ı Harbi Örfi'de Hemavend eşkıyasına verilen cezalar, isim ve ceza müddetleri ile birlikte belirtilmişti. Kerkük (Şehr-i Zor) sancağında kurulan Divan-ı Harbi Örfi'de alınan kararlar neticesinde verilen cezalar resmi evrakta şu şekilde belirtilmiştir:

Hemavend Aşireti meşhur eşkıyasından Mehmet Rıza oğlu Çavuş, Rahim oğlu Ahmet, Heme Mam Süleyman, Mahmut Hızır, Aziz Ağa, Mahmut Can, Güven Resul oğlu Ahmet Ağa, Süleyman oğlu Ali, Aziz Kake, Devletyar, Süleyman Ali oğlu..?, Ahmet Tursun, Selim, Aziz Kake'nin biraderi Kake Ahmet Bey, Sofu Mahmut, Selim oğlu Heme ve Salih, Hüseyin Kakemend oğlu Mahmut, Kadir Haydar, Süleyman Aziz, Kadir Haydar Ömer ve Sofu Mahmut'un oğlu Faki Kadir adındaki şahıslar dört yüz kadar adamlarıyla beraber silahlı bir şekilde dağlarda kırlarda dolanırken rast geldikleri, yolcuların, fukaranın, ahalinin ve reayanın mallarını, eşyalarını, mahsullerini ve hayvanlarını gasp ve yağma etmişlerdi. Uğradıkları köylere saldırmayı, gasp etmeyi

⁸⁷⁹ BOA., DH.MKT. 1497/106, (H. 17 Recep 1305 / M. 30 Mart 1888).

⁸⁸⁰ BOA., DH.MKT. 1502/48, (H. 08 Şaban 1305 / M. 20 Nisan 1888).

hanelere zorbalık ve zulüm etmeyi kendilerine sanat olarak görüp asayiş ihlal etmişlerdi. Ayrıca iki kişiyi de katlettikleri sabit olduğundan bahisle *Mülkiye Ceza Kanunnameyi Hümayun'un altmış ikinci maddesinin zeyline tevkifen* ve tevkif tarihlerinden itibaren yukarıda adı geçenlerden Mehmet Rıza oğlu Çavuş, Rahim oğlu Ahmet, Heme Mam Süleyman, Mahmut Hızır, Mahmut Can ve Ahmet Tursun'un müebbeten; Aziz Ağa, Resul oğlu Ahmet Ağa, Aziz Kake, Devletyar, Kadir ve Haydar'ın on beşer sene; Faki Kadir'in on üç sene; Süleyman oğlu Ali, Selim oğlu Heme ve diğer oğlu Salih'in onar sene; Süleyman Ali oğlu Fercan? yedi sene; Selim, Aziz Kake'nin biraderi Kake, Ahmet Bekir, Hüseyin Kakemend oğlu Mahmut, Süleyman Aziz ve Kadir Haydar Ömer'in beşer sene; Sofu Mahmut'un üç sene müddetle küreğe konulmalarına karar verilmiştir. Mahmut ve oğlunun hürriyetlerine, ayrıca Mahmut Ağa'nın bir suçu olmadığı sabit olduğundan salıverilmelerine karar verilmiştir. Fakat yukarıda bahse konu kişilere verilen cezalar ağır görüldüğünden müebbeten küreğe konulmalardan Mehmet Rıza oğlu Çavuş, Rahim oğlu Ahmet, Heme Mam Süleyman, Mahmut Hızır, Mahmut Can ve Ahmet Tursun'un on beşer sene, Aziz Ağa, Resul oğlu Ahmet Ağa, Aziz Kake, Devletyar ve Kadir Haydar'ın on ikişer sene; Faki Kadir'in on sene; Süleyman oğlu Ali, Selim Hüseyin oğlu Heme ve diğer oğlu Salih'in beşer sene; Süleyman oğlu Ali Fercan'ın dört sene; Selim Hüseyin, Aziz Kake'nin biraderi Kake, Ahmet Bekir, Hüseyin Kake'nin oğlu Mahmut, Süleyman Aziz ve Kadir Haydar Ömer'in üçer sene müddetle küreğe konulmalarına ve Mahmut ve oğlunun hürriyetine, suçu sabit olmadığından Mahmut Ağa'nın da salıverilmesine kanunen hüküm verilmiştir.⁸⁸¹

Şehr-i Zor (Kerkük) Sancağında İsmail Hakkı Paşa başkanlığında kurulan Divan-ı Harb tarafından Hemavend Aşireti'ne mensup yukarıda adı geçen şahıslar hakkında verilen kararlar, Dersaadet'te ki İdare-i Örfi Divan-ı Harb'çe onaylanmış ve Musul Vilayetinden gereğinin yapılması istenmiştir.⁸⁸²

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı ağır cezalardan biri de sürgün idi. Zamanla niteliği değişerek uygulanan cezalardan biri olan sürgün, ilk dönemlerde köy ve şehir halkının aralarında yaşamasını istemedikleri, sabıkalıları, fahişeleri ve çeşitli yaramaz kişileri bu

⁸⁸¹ BOA., İ.DH. 1106/86620 (H. 14 Safer 1306 / M. 20 Ekim 1888).

⁸⁸² BOA., DH. MKT., 1562/66 (H. 03 Rebiülevvel 1306 / M. 7 Kasım 1888). BOA. DH. MKT., 1571 / 87, (H. 01 Rebiülahir 1306 / M. 5 Aralık 1888).

topluluktan uzaklaştırmak için uygulanmıştır. Bir devlet politikası olarak, yeni fetih edilen yerlerin iskân edilmesi içinde de sürgünden yararlanılmıştır. Son zamanlarda ise politik suçlar için sık kullanılan bir ceza olmuştur. Osmanlı arşiv belgelerinde, sürgün kelimesi yerine ikamete memur-ikamete mecbur, nefy, kalebent, icla, inha, nefy ü irsal, sarfû tahvil, menfi gibi kelimeler kullanılmıştır. Ayrıca sürgün gidilen yer için “*menfa*”, sürgüne gönderilen kişi için “*menfi*” kelimeleri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde sürgünler zaman bakımından süreli (muvakkat) ve süresiz (müebbet) olarak iki guruba ayrılmıştır. Osmanlı’da sürgün kavramının iki farklı anlamı vardı, birinci anlamı iskân ve yerleştirme, ikinci anlamı hukuki terim olarak bir ceza biçimi idi.⁸⁸³ Söz konusu ceza zorunlu ikamet cezasıdır. Sürgün edilen kişi, sürgün bölgesinde serbestçe hareket edebilme, orada normal bir şekilde hayatını idame ettirme hakkına sahiptir. Sürgünün daha ağır bir ceza olan kalebent (kalede hapsedilme) cezasından en önemli farkı da budur. Osmanlı toplumunda göçebe aşiretler, yaylak ve kışlaklarına göç ettikleri zamanlarda yerleşik halka saldırıp, hayvanlarına ve ürünlerine verdikleri zararlar nedeni ile sürgün cezası ile cezalandırılmışlardır. Böylelikle eşkıyalık hareketlerinde bulunan göçebe aşiret eşkıyası bölgeden uzaklaştırılmış ve cezalandırılmış olunmaktaydı. Rodos, Girit, Sakız, Midilli, Kıbrıs, Bozcaada gibi Akdeniz adaları ile Trabzon ve Sinop benzeri bazı sahil bölgeleri sürgün yeri olarak tercih edilmekteydi.⁸⁸⁴

Islahat Kumandanı İsmail Hakkı Paşa, Musul’da asayiş bozan Hemavend eşkıyasını cezalandırmak ve bölgede sükûneti sağlamak amacıyla eşkıyadan bazılarını sürgüne göndermişti. Sürgün ve iskân amacıyla Hemavend aşiretinden bazılarını Anadolu’ya (Konya, Adana, Ankara, Sivas) bazılarını da Rumeli, Trablusgarp, Bingazi, Midilli, Sakız, Rodos ve İşkodra gibi daha uzak bölgelere sürmüştü. Fakat kısa sürede aşiret eşkıyası sürüldükleri yerden firar etmeyi başarıp Musul bölgesine geri dönmüş ve eşkıyalığa devam etmişti.⁸⁸⁵ Sürgün edildikleri yerden firar eden eşkıyanın tekrar tevkif

⁸⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Köksal, “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, AÜ, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:19, s.283-284; Abdullah Acehan, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 1/5, 2008, s.13; Erim, s.81; Esra Yakut, “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç*/33, 2012, s. 28-29.

⁸⁸⁴ Osman Köksal, “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, s.288; Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, Çev: Ayla Ortaç, İstanbul 2012, s.144.

⁸⁸⁵ Reşat Kasaba, “From moveable empire to immovable state: Ottoman policies towards nomads and refugees in the modern era”, *New Perspectives on Turkey Lecture*, no.45 (2011), s.227; Hut, s. 311-312.

edilmesi için asker sevk edilmesi ve yakalanmaları ve tekrardan firar ettikleri yere gönderilmeleri hem zaman hem de para kaybına neden olmaktadır. Osmanlı Devleti adaletin icra edilmesi hususunda dikkatli davranmıştır. Mevzu halka zulmeden bir aşiret eşkıyası dahi olsa, ona kanun ve nizam çerçevesinde davranılmasına azami gayret gösterilmiştir. Osmanlı Devleti, gelen talepler üzerine çoğu zaman sürgün ve küreğe konulma gibi cezalara çarptırılmış aşiret ahalisini affedip geri memleketlerine dönmelerine müsaade etmiştir. Ancak affi istenilen kişi/kişiler hakkında gerekli tahkikat yapıldıktan sonra eğer bir sakıncası yoksa affa mazhar olabilirdi.

1893 yılında Hamidiye Süvari Alayları reislerinden Cibranlı Aşiretine mensup Kaymakam Mahmut Bey, Cibranlı Aşiretine mensup olup birkaç sene önce vilayetten Rodos'a sürgün edilen amcazadesi Hatip ve oğullarından Halil ve Tahir ağaların af edilmesini istirham eylemişti. Af edilmeleri istenilen şahıslar hakkında yapılan incelemede, bunların bir hayli zaman Erzurum Vilayetinde gasp ve cinayet gibi suçlar işleyen İran'ın meşhur eşkıyalarından Halil ve biraderleri oldukları ve beş sene müddetle kürek cezasına mahkum edilip Rodos'a sürüldükleri anlaşılmıştı.⁸⁸⁶

Cibranlı Aşiret eşkıyasıyla ilgili bir diğer mesele; 1898 yılında Cibranlı Aşiretinden Cüncü, Tado oğlu Said ve Halil, Muş Sancağında eşkıyalık yaptıklarından dolayı yakalanmaları için emir çıkarılmıştı. Ancak asker tarafından aranmalarına rağmen ele geçirilememişlerdi. Bir müddet sonra suçlular, saklanmaktan vazgeçerek aman dileyip hükümete teslim olmuşlardı. Eşkıya af edilmek umuduyla hükümete sığınmıştı. Bitlis Vilayeti, aman dileyen bu şakilerin emsallerinde olduğu gibi hukuk-u şahsiye davaları kalmak üzere hukuk-u umumiye davalarından affedilmeleri hususunda hükümete bir yazı göndermişti. Şuray-ı Devlet Tanzimat dairesinde verilen karar üzerine şakilerin hukuk-u umumiye davalarından affedilmelerine izin verilmişti.⁸⁸⁷

Osmanlı ve İran devletlerine tabi aşiretler arasında vukua gelen eşkıyalık olayları 1892 yılında teşkil olan karma hudut komisyonuna havale edilmekteydi. Hudut komisyonu, aslında bir bakıma mahkemeydi. Osmanlı ve İran aşiretleri arasında husumete sebep olan davalara bakıldığı gibi iki taraf ahalisine zarar veren eşkıyanın da yine davası bu

⁸⁸⁶ BOA., DH.MKT. 2048/66, (H. 16 Recep 1310 / M. 3 Şubat 1893).

⁸⁸⁷ BOA., DH.MKT. 2118/77, (H. 30 Cemazeyilevvel 1316 / M. 16 Ekim 1898); BOA., DH.MKT. 2127/100, (H. 18 Cemazeyilahir 1316 / M. 3 Kasım 1898).

komisyonda görülmekteydi. 1893 yılında İran'ın Arusanlı Aşiret reisi İsmail Kürdi, Hamidiye On Üçüncü Süvari Alayı İmamı Timur Efendinin kulağını kesip iki hayvanını gasp etmişti. Timur Efendi'nin davası Beyazıt'taki Karma Komisyona havale edilmişti. İsmail Kürdi'nin hukuk-u umumiyyeden (kamu hukuku) dolayı alacağı cezayla beraber uzuv kesmenin diyet-i şerriyesi olan on beş bin kuruşun kendisinden tahsil edilmesi ve gasp edilen iki atın dahi geri alınmasına komisyon heyetince karar verilmişti. Bu hükmü içeren bir mazbata İran hükümetine gönderilmişti. Osmanlı hükümeti, İsmail Kürdi'nin Osmanlı topraklarında işlediği bir çok suçtan dolayı ağır bir şekilde cezalandırılmasını istemiş ve bu isteğini İran hükümetine bildirmişti. Komisyonda alınan karar ve Osmanlı hükümetinden gelen talep üzerine İran Sadrazamı, diyetin tahsili ve hayvanların iadesi hususunda icap eden makamlara emir vermişti.⁸⁸⁸ Ancak iki devlet arasında sorunlara yol açmış ve nihayetinde bir şekilde yakalanıp hapse atılmış bazı eşkıyanın yargılanması her zaman bu kadar kolay olmamıştır. Başka bir devletin hududu dahilinde türlü eşkıyalık yapan şakiler yakalanıp hapse atıldığında aşiretleri, onları kurtarmak için hududa saldırmakta ve bölgede karışıklık çıkarmaktaydılar. Böyle durumlarda mahalli idareciler nasıl davranacaklarını bilememişlerdir. Eğer hududa saldıran aşiret oldukça nüfuzlu bir aşiretse bu, mahalli idarecilerde korkuya ve endişeye sebep olmaktadır.

1896 yılında İran'ın Arusanlı Aşiretinden yakalanıp Van'da hapsedilmiş olan on sekiz kişiye ne gibi bir ceza verileceği yerel idareciler ile merkezi hükümet arasında bir sorun haline gelmişti. Van Vilayetine göre bu on sekiz kişi hakkında verilecek hüküm ve ceza neticesinde Arusanlı ahalisi intikam maksadıyla hududa saldıracak ve bunları yatıştırmak pek kolay olmayacaktı. Merkezi hükümete göre ise hududa saldırıp katil ve gaspa cüret etmiş olan bu on sekiz kişinin hakkında herhangi bir ceza uygulanmadan salıverilmeleri uygun olmadığı gibi sakıncalıydı da. Bu yüzden bunların mahkemeye çıkartılması ve mahkemece münasip görülen cezanın uygulanması zaruri görülmüştü.⁸⁸⁹

Van Vilayeti endişelerinde haklı çıkmış Arusanlı Aşireti, on sekiz kişinin tevkifinden beri birkaç defa hududa saldırmış ve uygun olmayan hareketlerde bulunmuştu. Van Vilayeti, eğer mahkumlar, cezalandırılırsa Arusanlı Aşireti'nin intikamının önü

⁸⁸⁸ BOA., DH.MKT. 27/31, (H. 17 Cemazeyilahir 1310 / M. 6 Ocak 1893).

⁸⁸⁹ BOA., A.}MKT.MHM. 668/4, s. 11-12 (H. 19 Muharrem, 1314 / M. 30 Haziran 1896).

alınamayacağını belirtmişti. Merkezi hükümet ise bu konuda kararlı bir tutum sergilemiş ve mahkemenin haklarında kanunen vereceği kararın uygulanmasını istemiştir. Ayrıca hükümet, Arusanlı Aşiretinden hududa saldıran olursa defedilmelerini ve bu konuda gerekenin yapılmasını Van vilayetine tebliğ etmişti.⁸⁹⁰ Van Vilayeti, Arusanlı gibi güçlü bir aşirete karşı koyabilecek ne gayretleri ne de kuvvetleri bulunduğunu ve mahkumlar hapiste tutulmaya devam edilirse veya cezalandırılırlarsa aşiretin intikamının önü alınamayacağı ve zarar vermeye devam edeceklerini belirtmişti. Van Vilayeti bu hususta oldukça endişeliydi. mahkumların salıverilmelerine bir yol bulunmak üzere Van hapishanesindeki bu kişilerin bu sebeplerden ötürü huduttaki karma komisyona teslim edilmeleri daha uygun olacağını birkaç defa telgrafla hükümete bildirmişti.⁸⁹¹

Bu mesele Meclis-i Vükela'da müzakere edilmiş ve karar verilmişti. Meclisi Vükela, daha önceden belirlenmiş olan mahkemeyi nizamiyede, bu on sekiz kişinin mahkemesinin yapılarak haklarında kanunen belirlenecek muamelenin uygulanması hükümetin vazifesinden olduğunu belirtmişti. Ayrıca intikam amacıyla hududa saldıracak olanlarında oradan uzaklaştırılmaları hususunda icrayı icabının Van Vilayetine bildirilmesine karar vermişti.⁸⁹² Van Vilayetinin ısrarlarına rağmen meclis, davanın vilayet mahkemesinde görülmesini münasip görmüştü. Merkezi hükümetin böyle bir tavır takınmasının şüphesiz birkaç nedeni vardı. Osmanlı hükümeti, İran aşiretlerine karşı kendi tebaasının hak ve hukukunu müdafaa edip suçluları cezalandırarak aşireti böyle uygunsuz hareketlerden men etmek istemiştir.

Hükümet, Meclis-i Vükela'da çıkan nihai karar üzerine artık haberleşmeye mahal bırakmadan ve vakit kaybetmeden en yakın zamanda mahkemenin yapılması ve neticesinin bildirilmesi hususunu Van Vilayetine yazmıştır.⁸⁹³ Tevkif edilen Arusanlıların mahkemeleri Van'da yapılmış ve mahkeme, haklarında altı ay hapis hükmü vermişti. Bu altı ayın zaten dört ayını hapishanede tutuklu olarak geçirmişlerdi. Bu yüzden mahkumların iki ay sonra tahliyelerine karar verilmişti. Ancak merkezi

⁸⁹⁰ BOA., A.}MKT.MHM. 668/4, s. 14 (H. 19 Muharrem, 1314 / M. 30 Haziran 1896); BOA., DH.TMIK.M. 16/42, s.1. (H. 20 Rebiülahir 1314 / M. 28 Eylül 1896).

⁸⁹¹ BOA., A.}MKT.MHM. 668/4, s. 16. (H. 19 Muharrem, 1314 / M. 30 Haziran 1896); BOA., DH.TMIK.M. 14/63, (H. 09 Rebiülahir 1314 / M. 17 Eylül 1896).

⁸⁹² BOA., DH.TMIK.M. 16/42, (H. 20 Rebiülahir 1314 / M. 28 Eylül 1896); BOA., MV. 89/57, (H. 04 Cemaziyelevvel 1314 / M. 11 Ekim 1896).

⁸⁹³ BOA., DH.TMIK.M. 20/53, (H. 18 Cemaziyelevvel 1314 / M. 25 Ekim 1896).

hükümet, haklarında verilen cezayı, işledikleri suçlara nazaran yetersiz ve alakasız bulmuştur. Bu nedenle davanın mahkemeyi temyizde yeniden görülmesi için Van Vilayeti ve Adliye Nezareti başta olmak üzere icap eden yerlere tebligat gönderilmişti. Van Vilayeti, gelen emir üzerine tutuklu Arusanlılar hakkındaki resmi evrakın mahkemeyi temyize takdim edileceğini bildirmişti.⁸⁹⁴ Bu mahkumlar yüzünden Arusanlı Aşiretinden gelecek saldırılardan endişe duyan Van Vilayeti, usule uygun davranmamış, suçlulara hak ettikleri cezayı vermeyip bir an evvel salıverilmeleri için çok az bir ceza vermişti. Ancak merkezi hükümet, Van mahkemesi tarafından verilen cezayı uygun bulmayıp mahkemenin tekrar yapılmasını isteyerek suçlulara karşı sert tutumunu sürdürmüştür.

Ermeni olayları esnasında Van civarlarına gelerek gasp, yağma ve nüfusu katletme gibi suçlar işleyen bazı kişiler İran'a geri dönecekleri sırada Osmanlı askeri tarafından yakalanmışlardı. 1896 yılında suçlular mahkemeye çıkarılıp haklarında kanunun uygun gördüğü ceza icra edilecekti. Ancak gözaltına alınan bu birkaç kişinin sorguya çekilebilmesi için İran şehbenderhanesinden tercüman istenilmişti. Tercüman çeşitli bahaneler öne sürülerek gönderilmemişti. Van Valisi, yakalananların İran tebaası olup olmadıkları, eğer İran tebaasındansalar karyelerinde bulunup bulunmadıkları tahkik ve tetkik edilmek üzere isim ve karyelerinin olduğu bir defterin mahkemeye gönderilmesi şehbenderlikten talep edilerek işin daha fazla uzatılmamasını istemiştir.⁸⁹⁵ Osmanlı hükümeti, işin hassasiyetini göz önünde bulundurarak ilerde zorluk çıkartmayacak bir şekilde tevkif edilenler hakkında etraflıca tahkikat yapılması hususunu Van Valisine bildirmişti.⁸⁹⁶

Osmanlı hududunda Hamidiye Alaylarına mensup kişilerin eşkıyalık hareketleri yüzünden yabancı devletler Osmanlı'nın iç asayişine müdahale etme hakkını kendilerinde görmekteydiler. Doğu'da Hıristiyan Ermeni ahalisine karşı bir tehlike olarak gördükleri Hamidiye Alaylarının lağvedilmesi için zaten yabancı devletler, Osmanlı Devleti'ne baskı yapıp durmaktaydılar. Hamidiye Alaylarına mensup aşiret reislerin bölgede eşkıyalık yapmaları ve ahaliye zulmedip şikâyetlere sebep olmaları yabancı devletlere istedikleri bu müdahale hakkını vermekteydi.

⁸⁹⁴ BOA., DH.TMIK.M.. 21/23, (H. 25 Cemaziyelevvel 1314 / M. 1 Kasım 1896).

⁸⁹⁵ BOA., DH.TMIK.M.. 11/68, (H. 24 Safer 1314 / M. 4 Ağustos 1896).

⁸⁹⁶ BOA., DH.TMIK.M.. 11/77, (H. 26 Safer 1314 / M. 6 Ağustos 1896); BOA., HR.HMŞ.İŞO. 184/22 (H. 17 Rebiülevvel 1314 / M. 26 Ağustos 1896).

1898 yılında İngiltere ve Rusya sefirleri, Kürt aşiret reislerinden Emin, Hüseyin, Timur paşalar ile Şemsiki Aşireti reisinin bölgeden uzaklaştırılmalarını talep etmişlerdi. Bunların birbirlerinin aleyhine devam eden davaları vardı. Timur ve Emin Paşaların Hüseyin Paşa'nın aleyhinde olan şikâyetleri üzerine yapılan soruşturmada bunların birbirlerinin aleyhinde olan davaları pek ciddi cinayet ve arazi ile ilgili davalar olduğu anlaşılmıştı. Bu davalar mahkemede neticelendirilmedikçe aralarındaki sorunlar çözülmeyecekti. Davalarına bakılmak üzere Dersaadet'e aldırılmaları gerektiği defalarca hükümete yazılmış ancak bir cevap alınamamıştı. Bir müddet sonra Osmanlı hükümeti, bunların bölgelerinden kaldırılarak doğrudan doğruya Erzincan'a oradan da Dersaadet'e gönderilmelerini emretmiştir. Emin, Hüseyin ve Timur Paşalar Dersaadet'e vardıklarında merkez komutanlık dairesine alınmışlardı.⁸⁹⁷ Mahkemeleri yapıldıktan sonra haklarında verilen karara göre muamele göreceklerdi. Osmanlı Devleti, dıştan ve içten gelen talep ve şikâyetlere rağmen Hamidiye Alaylarına mensup aşiret reislerine ağır cezalar vermemiştir. Devletin Ermeni sorununa karşı Kürt aşiret reislerin sadakat ve desteğine ihtiyaç duyması, Kürtlere daha müsamahalı davranmasına neden olmuştur. Hakkında onlarca şikâyet olmasına rağmen kısa bir süre sonra hemen Emin Paşa'nın affedilip tahliye edilmesi de bu sebepten dolayıldı.

Haydaranlı Aşireti reislerinden Emin Paşa, işlediği suçlardan dolayı Van hapisanesine hapsedilmişti. Van Valisine göre, Emin Paşa'nın affedilip tahliye edilmesi diğer aşiret reisleri üzerinde hükümet lehine iyi bir tesir yaratacağından tahliyesine izin verilmesi talep edilmişti.⁸⁹⁸ Emin Paşa bir daha uygunsuz hal ve harekete bulunmayacağına dair verdiği teminat üzerine affa mazhar olmuş ve tahliye edilmesine izin verilmişti.⁸⁹⁹

Suçluların cezalandırılmasıyla ilgili 1900 yılında Rusya Sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen bir yazının özeti: "1900 yılının Temmuz ayında hududu geçip Rus tebaasına ait hayvanları gasp etmeye kalkışan Osmanlı tebaasından bazı Kürtler ile Rus hudut muhafızları arasında çatışma meydana gelmişti. Çatışmaya Osmanlı askerleri de iştirak etmesiyle çatışma ertesi günün sabahına kadar devam etmişti. Çatışma esnasında derbent alayına mensup bir cerrah muavini ile iki nefer yaralanmış ve iki at ve iki tüfek Kürtler tarafından gasp edilmişti. Rus hududunun emniyet ve huzurunu

⁸⁹⁷ BOA., Y.MTV. 171/39, (H. 09 Şaban 1315 / M. 3 Ocak 1898).

⁸⁹⁸ BOA., Y..PRK.UM.. 50/119, (H. 09 Rebiülevvel 1318 / M. 7 Temmuz 1900).

⁸⁹⁹ BOA., BEO. 1519/113858, (H. 18 Rebiülevvel 1318 / M. 16 Temmuz 1900); BOA., İ..HUS. 83/32, (H. 15 Rebiülevvel 1318 / M. 13 Temmuz 1900).

bozan bu saldırılara karşı Osmanlı Devleti tarafından alınan tedbirlerin pek de bir etkisi görülmemiştir. Osmanlı Devleti tarafından verilen teminata rağmen Osmanlı Kürtleri Rusya topraklarında gasp ve yağmadan geri durmamışlardı. Osmanlı hükümeti, bu meseleler ilgili yaptığı tahkikatın neticesine dair bir malumatı Rusya Sefaretine bildirmemiştir. Osmanlı hükümeti, yapılan tahkikat neticesinde Rusya'ya yapılan saldırılara iştirak ettikleri tespit edilen şahıslar için kurulan mahkeme-i fevkalade ne cezalar tertip edildiği sefaretçe malum değildir. Rusya hudut karakolhanelerine karşı vuku bulan saldırıların failerin cezalandırılması ile ilgili Osmanlı hükümeti ne gibi tedbirler alma niyetinde olduğunu bir an evvel Rusya sefaretine yazılmasını istirham eyler.⁹⁰⁰

Rusya hükümeti tarafından iddia edilen Osmanlı Kürtleri tarafından Rusya hududuna yapılan saldırıların tahkiki için Beyazıt'ta mahkeme-i fevkalade kurulmuş ve mahkemede Osmanlı Kürtleri tarafından işlendiği iddia edilen suçların aslında Rus askeri ile İran aşiretleri tarafından işlendiği ve Osmanlı Kürtlerinden bu suçlara iştirak eden kimsenin olmadığı tespit edilmişti. Rusya hükümeti tarafından bu hususta vuku bulan şikâyetlere siyaseten bu şekilde bir son verilmişti.⁹⁰¹

Osmanlı Devleti'nde bazen eşkıyaya karşı alınan tedbir ve uygulanan cezalarda, memurun ve askerinin dikkatsizliği ve ihmalkarlığı yüzünden suçsuz kişiler de cezalandırılmıştır. Eşkıya bir aşirete mensup olduğu düşünülerek bazı kimseler yakalanmış, sözlerine itimat edilmeyip uzak bölgelere sürülmüşlerdi. Bu hususta birkaç şikâyet devlet nezdine intikal etmişti.

Hemavendlilerden Limni'ye sürgün edilenlerin arasında bulunan İranlı Şeyh Mehmet oğlu Şeyh Ahmet, Hemavendli zannedilip sürgüne gönderilmişti. Şeyh Ahmet, Limni Mutasarrıfına müracaat ederek yapılan yanlış izah etmesi üzerine mutasarrıf durumu Cezayir Bahr-i Sefid Valisine bildirmişti. Hükümetten bu hususta bir cevap gelmediğinden Şeyh Ahmet düştüğü halden ötürü her gün mutasarrıfa müracaatta bulunup durmuştu.⁹⁰²

⁹⁰⁰ BOA., BEO. 1539/115355, s.3. (H. 27 Rebiülahir 1318 / M. 24 Ağustos 1900).

⁹⁰¹ BOA., BEO. 1539/115355, s.2. (H. 27 Rebiülahir 1318 / M. 24 Ağustos 1900);BOA., BEO. 1539/115378, (H. 27 Rebiülahir 1318 / M. 24 Ağustos 1900).

⁹⁰² BOA., DH.MKT. 2001/3, (H. 21 Safer 1309 / M. 14 Eylül 1892).

Yukarıdakine benzer bir diğere vaka ise Şu Şekilde cereyan etmiştir; Musul bölgesinde eŐkiyalıđı ile ŐnlŐ olan Hemavend AŞireti, Divan-ı Harp kararıyla Cezayir-i Bahri Sefid vilayetine sŐrgŐn edilmişti. Hemavendliler sŐrgŐn bölgesinden firar edip eski yurtlarına geri dŐnmŐŐlerdi. Jandarma, firarileri yakalamak işin peşlerine dŐŐmŐŐ ve Hemavend eşkiyası sandığı EyŐbiye AŞiretinden birilerini yakalayıp Rodos'a sŐrgŐne göndermişti. İnan'ın Sine Eyaletine tabi SavuÇbulak kazasında ikamet eden EyŐbiye AŞiretinin Şeyh Őerefi taifesinden İbrahim Ağazade, Hamza ve Beyaz Ağazade AbdŐlkadir Ağa yanlışlıkla hemŐerilerinin yakalanıp sŐrgŐn edildiğini bir arzuhal ile GŐlanber Kaymakamlığına bildirmişlerdi. Arzuhallerinde yanlışlıkla sŐrgŐn edilen akrabalarının adlarını zikir ettikten sonra onların dört sene evvel Osmanlı topraklarına gelip iskan olduklarını lakin kimse onları tanımadığından böyle bir yanlışlık yapıldığını ifade etmişlerdi. Arzuhalin sonunda da iddialarını teyit edecek, sŐrgŐn edilen ŐahıŐların Önceden iskan edildikleri kŐyŐn muhtar ve ihtiyar meclisinin ifade ve onayına yer vermişlerdi.⁹⁰³

Gelen Şikâyetler Őzerine Osmanlı hŐkŐmeti, Halep'ten Musul'a geldikleri esnada yolda Hemavend eşkiyası zannıyla yakalanıp Rodos'a sŐrŐldŐkleri iddia edilen SŐleyman Ağa, Molla Abdullah ve arkadaşları Kasım, Ahmet, Seyid, AbdŐlkerim, Abdullah ve Mehmet isimli kimselerin Hemavend AŞiretinden olup olmadıklarının araştırılmasını istemiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde söz konusu olan bu ŐahıŐların hakikaten İnan'ın EyŐbiye AŞiretine bağlı Őerefi taifesinden oldukları anlaşılmıştı. GŐlanber kazasına tabi bir köyde Őç dört yıl ikamet ettikleri köy meclisi tarafından onaylanmıştı. İnan aşiretlerinden olan bu ŐahıŐlar, aileleriyle Osmanlı topraklarına iltica edip Osmanlı tabiiyetine geŐmiŐlerdi. Daha sonra Halep'e gidip orda Jandarma alaylarına kayıt ve istihdam olmuşlardı. Bir mŐddet sonra Jandarma alayından istifa edip Musul'a geldikleri esnada firari eşkiya Hemavend zannıyla tutuklanmıŐ ve sŐrgŐn edilmişlerdi. Hemavend sanılıp Rodos'a gönderilen dokuz hane yirmi sekiz nŐfusun İnan'ın EyŐbiye aşiretinden olduğu kesinleŐmesinden sonra, yanlıŐın dŐzeltilmesi ve bir daha bu gibi olayların yaşanmaması işin gereken yerlere emir verilmişti.⁹⁰⁴ Ayrıca hŐkŐmet, Cezayir

⁹⁰³ BOA., BEO. 727/54472, s.8, (H. 23 Recep 1313 / M. 9 Ocak 1896).

⁹⁰⁴ BOA., BEO. 727/54472, (H. 23 Recep 1313 / M. 9 Ocak 1896).

Bahr-i Sefid Vilayetine durumu bildirerek bir yanlılık yapıp yapılmadığına dair gerekli araştırmanın yapılmasını ve neticenin bildirilmesini emretmiştir.⁹⁰⁵

3.11. HUDUT BOYLARINDA ZUHUR EDEN SALGINLAR VE ALINAN TEDBİRLER

Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında asayiş ve emniyetin sağlanması kadar devletler arasında ehemmiyete sahip bir diğer mesele, salgınlardı. Hudut boylarında göçebe bir yaşam süren aşiretler, yaylak-kışlak için bir devletin topraklarından diğer devletin topraklarına göç edip durmaktaydılar. Ancak bazen göçebe bir aşiret içinde zuhur eden ölümcül salgınlar, hududun öte tarafına da sirayet edebilirdi. Bu gibi durumlara karşı devlet, gerekli tüm tedbirleri alarak salgının yayılmasını engellemeye çalışmıştır.

1863 yılında Beyazıt civarında ve İran dahilinde Maku hakiminin idaresinde bulunan Celâli Aşiretine bulaşıcı bir hastalığın zuhur ettiğine dair bir istihbarat alınmıştı. Beyazıt hududuna yakın bir yerde zuhura geldiğinden Osmanlı aşiretlerine de bulaşma tehlikesi vardı. Bu yüzden Erzurum meclisi sıhhiyece lazım gelen tedbirlerin alınması için icap eden yerlere durumun bildirilmesini hükümete arz etmişti.⁹⁰⁶ Acil bir şekilde bölgenin karantinaya alınması ve muayene için hükümet, derhal Beyazıt'a doktor göndermişti. Doktorun yapacağı tetkik ve tahkik neticesinde bölgede sıhhiye tedbirleri alınacağı belirtilmişti. Hudutta bulunan karantina memurlarına tebligat gönderilerek hududun diğer tarafına gidip gelenlerin karantinaya alınması lüzumu dahi bildirilmişti.⁹⁰⁷

1892 yılında İran hududu dahilinde Menkur Aşiretinde ve Serdeşt bölgesinde kolera zuhur etmişti. Serdeşt kasabası Musul'a bağlı Raniye kazası ile hem huduttu. İran'ın Menkur Aşireti ile Serdeşt kasabası Osmanlı hududunu pek yakınında olmasından dolayı Osmanlı ahalisine de bulaşma tehlikesi vardı. Musul Vilayeti, Serdeşt'e yakın olan hududun o bölgelerine hastalık sirayet etmemesi için bazı ciddi önlemler alınması gerektiğini hükümete arz etmişti.⁹⁰⁸ Bölgeye asker sevkiyle kordon teşkili ve gerekli olan doktor ve ilaçların dahi hemen gönderilmesi talep edilmişti.⁹⁰⁹

⁹⁰⁵ BOA., DH. MKT. 419/74, (H.08 Rebiülevvel 1313 /M. 29 Ağustos 1895).

⁹⁰⁶ BOA., A.}MKT.MHM. 288/39, (H. 15 Recep 1280/ M. 26 Aralık 1863).

⁹⁰⁷ BOA., A.}MKT.MHM. 283/53, (H. 29 Cemaziyelevvel 1280 / M. 11 Kasım 1863).

⁹⁰⁸ BOA., Y..A...HUS. 266/166, (H. 28 Rebiülahir 1310 / M. 19 Kasım 1892); BOA., BEO. 108/8094, (H. 28 Rebiülahir 1310 /M. 19 Kasım 1892).

⁹⁰⁹ BOA., DH.MKT. 2019/15, (H. 19 Rebiülahir 1310 / M. 10 Kasım 1892).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-RUS-İRAN HUDUT BOYLARINDA YAŞAYAN KÜRT AŞİRETLERİNDEN KAYNAKLANAN MESELELERİN BÖLGESEL İLİŞKİLERE ETKİSİ (1850-1900)

4.1. KÜRT AŞİRETLERİN DEHALET VE İLTİCA MESELESİ

Osmanlı, Rus ve İran devletleri arasında Kürt aşiretlerinden kaynaklanan en önemli meselelerden biri de iltica meselesiydi. Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında ikamet eden Kürt aşiretleri, tebaası oldukları devletle menfaatleri örtüşmediğinde bazı bahaneler öne sürerek karşı devlete iltica ve dehalet talebinde bulunmaktaydılar.

Kürt aşiretlerinde ilticaya neden olan durumlar:

- a.) Devletler aşiretleri cezalandırmak maksadıyla bölgeye asker sevk ettiğinde korkuya kapılan aşiretler hudutlara yığılarak karşı devlete iltica talebinde bulunmuşlardır. Bazı durumlarda ise cezalandırılma korkusuna kapılan aşiretler, izin almadan can havliyle huduttan karşı tarafa geçmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁹¹⁰

⁹¹⁰ BOA., Y..PRK.UM. 17/134, (H. 27 Zilhicce 1307 /M. 14 Ağustos 1890).

Osmanlı vilayetleri, bu gibi durumlarda ne yapacaklarını bilememişlerdir. Can havliyle Osmanlı Devleti'ne sığınan İran aşiretlerini huduttan içeri sokmadıklarında hudutta kargaşa meydana gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin devlet anlayışına göre kendilerine sığınan ve zor durumda olan aşiretlere yardım etmemek devletin şanına yakışmazdı. Ancak dehaletleri kabul edildiğinde ise İran Devleti bu duruma tepki göstererek aşiretlerin iadesini istemekteydi. Her iki devleti de zor duruma sokan bu gibi iltica talepleri, devletler arası ilişkilere de zarar vermiştir. Bkz. BOA., DH.MKT. 1751/47, (H. 28 Zilhicce 1307 / M. 15 Ağustos 1890).

- b.) Mahalli memurlar ve idareciler tarafından aşiret reislerinin çeşitli vaat, mükafat ve rütbe karşılığında kandırılarak ilticaya ikna edilmesi.⁹¹¹
- c.) Mahalli memur ve idarecilerin uygunsuz hal ve hareketleri yüzünden aşiretler karşı devlete iltica etmek istemiştir.
- d.) Meydana gelen ihtilaller ve isyanlar sebebiyle mallarını kaybeden ve can güvenliği kalmayan aşiretlerden bazıları topraklarını terk edip başka yerlere göç etmiş bazıları da karşı devlete iltica etmek zorunda kalmıştır.⁹¹²
- e.) Sürgün, küreğe konulma ve idam gibi cezalara çarptırılmış suçlular buldukları ilk fırsata firar edip diğer devlete iltica ve dehalet talebinde bulunmaktaydılar.
- f.) 1846 yılında Osmanlı Devleti'nde Müslüman ahalinin kura usulüyle askere alımına dair bir kanun çıkarılmış ve bütün vilayetlerde uygulanmasına karar verilmişti. Askerlik vazifesini yerine getirmeyen bazı Kürt aşiretleri⁹¹³ kurtuluşu iltica etmekte bulmuşlardır.⁹¹⁴
- g.) Devlete düzenli vergi ödemek istemeyen göçebe Kürt aşiretleri, iltica talebinde bulunmaktaydılar.
- h.) Karşı devletin topraklarına iltica etmiş bazı aşiretler hududa yakın yerlerde iskan edilmek istedikleri zaman devlet bu isteklerine rıza göstermediğinde geri eski topraklarına iltica etmek istemişlerdir.⁹¹⁵
- i.) Hamidiye Alayları kurulduğu zaman aralarında rekabet ve düşmanlık olan bazı ağalar ve aşiretleri evhama ve korkuya düşerek İran'a iltica etmek mecburiyetinde kalmıştır.⁹¹⁶
- j.) Hamidiye Alaylarına mensup kaymakamların zulüm ve baskısından dolayı bazı aşiretler İran'a iltica etmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁹¹⁷

⁹¹¹ Bilbas Aşiret reisi Karani Ağa, İran memurları tarafından Tahran'a götürülerek alıkonulmuştu. İran hükümetinin maksadı Bilbas Aşiretini İran tarafına geçmeye ikna etmektir. Osmanlı hükümeti, bu durumdan haberdar olunca iki komşu devlet hukukuna aykırı olan bu harekete son verilmesi hususunda İran hükümetine tebligat göndermişti. BOA., A.}MKT.MHM. 757/105, (H. 09 Cemazeyilahir 1272 / M. 16 Şubat 1856).

⁹¹² BOA., Y..PRK.ASK. 73/80, (H. 03 Zilhicce 1308 / M. 10 Temmuz 1891).

⁹¹³ 1858 yılında Beyazıt Sancağında *kura '-i şerriye* (kura usulüyle asker alımı) icrasına karar verilmiş ve o vakte kadar Beyazıt'ta kura çekilmediği için bölge ahali tedirgin olmuştu. Öyle ki bazı Kürt aşiretleri şaşkınlık ve korku içerisinde Rusya ve İran taraflarına kaçmışlardı. BOA., A.}MKT.MHM. 139/20 (H. 26 Muharrem 1275 / M. 5 Eylül 1858).

⁹¹⁴ BOA., A.}MKT.MHM. 139/20 (H. 26 Muharrem 1275 / M. 5 Eylül 1858).

⁹¹⁵ BOA., DH.MKT. 370/59, (H. 06 Muharrem 1304 / M. 5 Ekim 1886). Osmanlı Aşiretlerinden Hemavendililerin reisi Faki Kadir, ailesiyle İran'a hicret etmiş hududa yakın bir yerde ikamet etmek istemişlerdi. İran hükümeti, bunları hudut üzerinde ikamet etmekten men etmek için askeri birlik sevk etmiş, askerinin zoruyla oralardan uzaklaştırmaya çalışmıştı. İran askeri tarafından takip edilen Hemavendililer bir çok kayıp vererek geri Osmanlı topraklarına dönmeye mecbur edilmişlerdi.

⁹¹⁶ BOA., Y..A...HUS. 250/29, (H. 13 Muharrem 1309 / M. 19 Ağustos 1891).

- k.) Aynı aşirete mensup kardeşler ve reisler arasındaki anlaşmazlıklar ve küslükler sebebiyle aşiret reisleri kendilerine bağlı haneleri de yanlarına alarak topraklarını terk edip karşı ve devlete iltica etmişlerdir.⁹¹⁸
- l.) Aşiretler arası kavgaların bastırılması için bölgeye asker sevk edildiğinde ve aşiretler cezalandırıldığında bölgenin ahalisi huzursuzlanıp yurtlarını terk etmekteydi.⁹¹⁹
- m.) Mezhep meselesinden dolayı Şia olan Kürt Aşiretler İran Devleti'ne; Sünni olanlar ise Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş ve her iki devlette aynı mezhepten oldukları Kürt aşiretlerin iltica taleplerini kabul edip iskanlarında gereken kolaylığı göstermiştir.⁹²⁰
- n.) Kürt aşiret reisleri daha iyi bir maaş, rütbe ve unvan karşılığında iltica etmek istemiştir.

Yukarıda maddeler halinde sıraladığımız nedenlerden ötürü Kürt aşiretleri, yerlerini ve yurtlarını terk edip hududun öte tarafına hicret etmişlerdir. Hicret ettikleri devletin topraklarında umduklarını bulamadıklarında veya yönetimle araları iyi olmadığından bu sefer tekrar eski yurtlarına dönme talebinde bulunmaktaydılar. Dönme arzusunda olduklarını eski tebaası oldukları devlete aracılar vasıtasıyla bildirdiklerinde çoğu zaman bu talepleri olumlu karşılanmış ve hatta kendilerine teminatlar dahi verilmiştir. Çünkü devlet için iltica eden bir aşiret, aynı zaman da asker ve vergi kazanımı ve boş olan yerlerin imar edilmesi anlamlarına gelmekteydi. Devletler kendilerine yapılan dehalet ve iltica taleplerine olumlu bakıp bu hususta bazı teşebbüslerde dahi buldukları halde tebaaları olan aşiretlerin, diğer bir devletin topraklarına iltica etmelerine izin vermemişlerdir. İltica niyetinde olan tebaalarını bu arzularından döndürebilmek için vaat ve mükâfatlar da bulunarak onlardan taahhütler almışlardır. Ancak bazen verilen vaat ve mükâfatlar aşiretleri geri dönmeye ikna edememekteydi. Böyle durumlarda ise devlet, askeri gücünü kullanmak zorunda kalabiliyordu. Askeri güçten istifade ederek aşiretleri eski topraklarına döndürmek aslında sık başvurulan bir

⁹¹⁷ BOA., DH.MKT. 440/51, (H. 22 Rebiülahir 1313 / M. 12 Ekim 1895).

⁹¹⁸ BOA., A.}MKT.MHM. 277/18, (H. 03 Rebiülahir 1280/ M. 17 Eylül 1863).

⁹¹⁹ Kerkük Sancağına tabi Zend ve Balani aşiretleri arasında zuhur eden kavganın bastırılması için bölgeye gönderilen Osmanlı askeri tarafından Talabanili iki kişi tutuklanmıştı. Tutuklulardan biri köye firar edip silahla ateş açması sonucunda Osmanlı askerinden üç kişi yaralanmış, ahaliden dört kişi de ölmüştü. Bunun üzerine köy ahalisi ikamet yerlerini terk edip İran'a kaçmıştı. Bunun üzerine bu olaylardan dolayı köyünü terk edip İran'a gitmek isteyen ahalinin men edilmesi ve gereken tedbirlerin alınması emredilmiştir. BOA, BEO. 784/58776 (H. 14 Zilhicce 1313 /M. 27 Mayıs 1896).

⁹²⁰ BOA., HR.MKT. 69/77, (H. 16 Rebiülahir 1270 / M. 16 Ocak 1854).

tedbir değildi. Bölgedeki mahalli idareciler ve nüfuzlu kişilerin, karşı devlete iltica etme niyetinde olan aşiretin nezdine gönderilmesi, teminatlarla ve hoş sözlerle aşiretin ikna edilmesi daha sık başvurulmuş bir tedbirdi.

1848 yılında Muş Sancağına bağlı Malazgirt kazasına iskan edilen Hasenanlı Aşiretinden Revan Ağa ve beraberindeki iki yüz kadar hane, İran topraklarına geçmek için hududa kadar gittiği vakit mahalli idarecileri tarafından kendisine verilen teminat üzerine iskan edildiği topraklara geri dönmüştü. İran'a iltica etmek isteyen Hasenanlılar vahşi ve göçebe bir aşiret olduklarından Kürdistan Vilayetindeki yeni idare ve düzenden ürkmüşlerdi. Bu yüzden İran topraklarına geçmek istemişlerdi. Osmanlı hükümeti, aşiretlerin İran'a iltica etmelerine sebebiyet verilmemesi ve aşiretlerin hüsnü muhafazasına gereken dikkat ve itinanın gösterilmesi hususlarında Kürdistan Valisine ve Anadolu Ordu Müşirine emirnameler göndermiştir.⁹²¹

Hasenanlıların İran'a iltica meselesi, yaklaşık iki yıl sonra yine gündeme getirilmişti. Erzurum'da ikamet eden İran Şehbenderi, Erzurum Valisine verdiği bir yazıda bu hususa da değinmişti, *“Osmanlı aşiretlerinden olup İran topraklarına firar eden Hasenanlı Aşireti, İran hudut memurları tarafından kabul edilmemiş ve huduttan uzaklaştırılmışlardı. Ancak İran topraklarından Beyazıt'a gelmiş olan Zilanlı Kasım Ağa'nın kabul edilmeyip İran'a iade edilmesi gerekirken taltif edilmişti. Azerbaycan serkarları Kasım Ağa'nın iade edilmesini istemiştir”* deyip Osmanlı topraklarına iltica etmiş olan aşiretin iade edilmesini istemiştir. Osmanlı hükümetine göre, şehbenderin aşiretin iade edilmesini istemesi yersizdi, çünkü bahsedilen Hasenanlı Aşireti, öteden beri Osmanlı Devleti'nin yerli aşiretlerinden biriydi. Bazı sebeplerden dolayı Hasenanlı Aşiret ağası İran'a firar etmişse de tayin edilen memur vasıtasıyla kendilerine bazı teminatlar verilerek geri getirilmişlerdi. Eğer geri gelmeseydiler o zaman Osmanlı memurları onları zorla da olsa geri getirme hakkına sahipti. Aynı şekilde Zilan Aşiretinin cümlesi Osmanlı Devleti'nin tebaasıdır. Kasım Ağa iki yüz hane ile üç beş seneliğine İran topraklarında kalmıştı. Ayrıca İran'a geçmiş olan Rezvan Ağa ve beraberindeki Haydaranlı Aşiretine mensup bazı haneler, Osmanlı hükümetine iade edilmemiştir. Osmanlı hükümeti, Rezvan Ağa ve beraberindeki aşiretlerin iadesini talep

⁹²¹ BOA., A.}MKT.MHM. 18/83, (H. 01 Safer 1266/ M. 17 Aralık 1849).

etmiş ve Hasenanlı ve Zılanlı Aşiretlerin iade durumlarının aynı olmadığını İran hükümetine cevaben bildirmiştir.⁹²²

İltica meselelerinde aşiretin geri iadesini isteme hakkı, iki devlet arasında sürekli tartışılan ancak bir uzlaşmaya varılamayan bir sorundu. Her iki devlette bazı gerekçeler öne sürerek aşiretleri iade etmek istememiştir. Devletlerin bu gibi durumlardaki savunmaları ise *iadeye karşılık iade* yani daha önce kendi tebaaları olup bir nedenle iltica etmiş aşiretin iade edilmesini talep etme. Bir devletin bu meşru talebi yerine getirilmemişken diğer devletin kendi tebaasının iadesini istemesi yersiz bulunmuştur.

Bir aşiretin iltica talebi kabul edilmeden önce aşiretlerden bazı taahhütler alınır. Bu taahhütlerden biri de devletin onlar için uygun gördüğü yerlerde iskana razı olmalarıydı. 1850 yılında İranlılar ile arası bozulan Celâli Aşiretinden Temmuzo, altmış kadar hane ile birlikte Osmanlı topraklarına dehalet ve iltica talebinde bulunmuşlardı. Temmuzo ve beraberindekiler Beyazıt'a gelerek iskan edilecekleri yerlerde ikamet edeceklerine dair taahhüt vermişlerdi. Osmanlı Devleti bu altmış hane ve Temmuzo'nun iltica talebini kabul etmiş ve bunların münasip karyelerde iskan edilmeleri için gereken itina ve dikkatin gösterilmesini istemiştir.⁹²³

Kürt aşiretleri karşı devletin topraklarında iltica edip orada umduklarını bulamadıklarında eski topraklarına dönebilmenin yollarını aramışlardır. Ancak dönmeden önce aşiret reisleri, kendilerini garantiye almak için maaş ve vazife gibi bazı taleplerde bulunmaktaydılar. 1850 yılında bazı nedenlerden dolayı İran tarafına gitmiş olan Haydaranlı Aşireti ağalarından İbrahim Ağa, memuren Anadolu'da bulunan Miralay Mustafa ve Hafız beylerin yanına gelerek kendisine tabi aşiret haneleriyle birlikte Devlet-i Aliye toprağına geri dönmek arzusunda olduğunu bildirmişti. İbrahim Ağa, şimdi İran'da bulunan kardeşi Haydar Ağa'ya aşiret müdürlüğü vazifesiyle Anadolu Ordu Müşirliği tarafından tahsis olunmuş olan bin beş yüz kuruş maaşın kendisine verilmesini istemişti. İbrahim Ağa, talep ettiği maaş kendisine tahsis edildiği takdirde hüsnü hizmette bulunacağını da beyan etmiştir. Beyazıt Kaymakamı, İbrahim Ağa'nın iltica ve maaş talebini hükümete bildirmesi üzerine Osmanlı hükümeti, İbrahim

⁹²² BOA., HR.MKT. 29/63, (H. 05 Rebiülevvel 1266 / M. 19 Ocak 1850).

⁹²³ BOA., İ.HR.. 68/3297, (H. 16 Şevval 1266 / M. 25 Ağustos 1850).

Ağa'nın kaç hane ile geleceğinin tahkik edilmesini istemiştir.⁹²⁴ Geri dönmek isteyen aşiretin kaç haneyle döneceği devlet nezdinde mühim bir sorundu. Eğer fazla bir haneyle dönmeyecekse geri dönme taleplerine pek sıcak bakılmazdı. Çünkü devlet için aşiretin hazineye kazandıracığı vergi önem arz etmektedir.

Kafkasya toprakları Rus hakimiyetine geçtikten sonra özellikle Revan bölgesinde bulunan Kürt aşiretleri, katı Rus yönetiminden pek hazzetmeyip Osmanlı ve İran topraklarına iltica etmek istemişlerdi. 1853 yılında Rusya taraflarında bulunan bazı Kürt aşiretleri Osmanlı topraklarına iltica ve dehalet etme arzusundaydılar. Bu aşiretlerden bir kısmı Osmanlı tebaasıyken bir nedenden dolayı Rusya'ya iltica etmiş, bir müddet sonra Osmanlı topraklarına geri dönmek istemişlerdi. Bir kısmının ise asıl vatanları Revan olduğu halde Rus yönetiminden memnun olmadıklarından iltica etmek istemişlerdi. Sepki ve Hasenanlı aşiretlerinden yüz on hane (bin nüfus) Osmanlı topraklarına iltica etmişti. Osmanlı Devleti'nin en kadim tebaasından olan Ulyanlı ve Gelturi aşiretleri Beyazıt Sancağında ikamet etmekteyken Rusya'ya iltica etmişlerdi. Mustafa Ağa Ulyanlı Aşiretinden altmış hane ile Timur Ağa ise Gelturi Aşiretinden yüz hane ile Hasenanlı ve Sepki aşiretleri gibi Osmanlı Devleti'ne iltica etmek istemişlerdi. Mustafa ve Timur Ağalar beraberlerindeki hanelerle Beyazıt dahilindeki Sinek yaylasına gelip ilticalarının kabul edilerek iskanlarına izin verilmesini beklemekteydiler. Gelturi Aşiretinden Rusya'da kalmış olan altmış kadar hane de iltica etme arzusundaydı. Beyazıt Kaymakamı, Rusya'dan iltica etmiş bu aşiretlere haklarında verilecek teminat ve mükafattan sonra uygun yerlerde iskan edilmelerine müsaade edilmesini istirham eylemiştir.⁹²⁵

İran hükümetinden gelen şikâyetler üzerine Osmanlı hükümeti, şikâyet sebebi olan aşiretlerin cezalandırılması hususunda gerekenin yapılmasına ehemmiyet göstermiştir. Ancak Osmanlı hükümeti, aşireti cezalandırmaya kalkıştığında aşiret korkuya kapılarak İran'a iltica edebilirdi. Bu yüzden hükümet, aşiretleri cezalandırma hususunda daha temkinli davranmak ve tedbirler almak zorundaydı. 1854 yılında İran hükümeti, Caf Aşireti ile ilgili bazı şikâyetlerde bulunmuştu. Caf Aşireti cezalandırıldığı zaman içlerinde İran'a iltica etmek isteyenler olacağından aralarındaki anlaşmaya binaen İran'dan bunların ilticasını kabul etmemesi istenmiştir. Osmanlı hükümeti, bu husustaki

⁹²⁴ BOA., A.}MKT.UM.. 25/60, (H. 08 Şevval 1266 / M. 17 Ağustos 1850).

⁹²⁵ BOA., MVL. 262/27, (H. 23 Zilhicce 1269 / M. 27 Eylül 1853).

isteğini İran Sefareti vasıtasıyla İran hükümetine bildirmiştir. Aslında Osmanlı, İran hükümetine bu konuda önceden uyarıda bulunarak bu şekilde aşiretin ilticasını engellemek istemiştir.⁹²⁶

Van Sancağı dahilinde ikamet eden Leboylu? Aşireti bazı nedenlerden dolayı İran tarafına geçmişti. Bunlar İran'a geçince Osmanlı topraklarındaki meskenleri boş kaldığından mahalli idareciler onları geri dönmeye ikna etmeye çalışmış ve nihayetinde kendilerine verilen teminat üzerine aşiret ağası, eski topraklarına dönmek istediklerini bildiren bir yazıyı, 1855 senesinde Osmanlı idarecilerine göndermişti. Geldiklerinde yine eski topraklarına iskan edilip emniyet ve asayişleri sağlanacağına bu hususta gereken dikkat ve itinanın gösterileceği kendilerine bildirilmişti. Osmanlı hükümeti, İran taraflarına giden aşiretleri tekrar Osmanlı topraklarına dönmeye ikna eden mahalli idarecilerin bu çalışmalarını takdir etmiş ve Hakkari Valisinden İran'dan gelecek bu aşiretin eski meskenlerine iskan edilmesini ve rahatlarına gereken özenin gösterilmesini istemiştir.⁹²⁷ Leboylu Aşireti, haneler inşa edip ziraatla meşgul olmaları için İbkay'a iskan ettirilmiş ve mükafatlandırılmışlardı. Ayrıca devletin rızasına aykırı hareketlerde bulunmayacaklarına dair kefile bağlanarak kendilerinden senet alınmıştı.⁹²⁸

Savaş ve isyan gibi merkezi hükümetin her yerde hakimiyet sağlayamadığı ve asayişin temin edilemediği zamanlarda aşiretler bundan istifade ederek aralarındaki husumetin etkisiyle birbirlerinden intikam almaya kalkışmakta karyeleri basıp bölgeyi harp alanına çevirmekteydiler. Hükümeti meşgul eden sorunlar bertaraf olduğu vakit cezalandırılacaklarını anlayan bu aşiretler, yaylak-kışlak bahanesiyle hududun öte tarafına iltica etmekteydiler. Devletler, bu gibi durumlardan en iyi şekilde yararlanmayı bilmiş, iltica etmek isteyen aşirete mükafatlar vererek onları kendi topraklarında iskan etmeye kalkışmışlardır.

Kerkük Sancağına bağlı Köysancak kazasında ikamet eden Bilbas Aşiretinin reisi Karani Ağa ile yine Kerkük Sancağına bağlı Erbil kazası sakinlerinden Dizeyi Aşireti arasında kadim bir düşmanlık vardı. Aralarındaki düşmanlığın son bulması için 1269 (Hicri) senesinde Bağdat Valisinin isteğiyle Musul'da bulunan Anadolu Orduyu

⁹²⁶ BOA., A.}AMD. 59/62, (H. 1271 / M. 1854).

⁹²⁷ BOA., A.}MKT.UM.. 195/60, (H. 27 Şaban 1271 / M. 15 Mayıs 1855).

⁹²⁸ BOA., A.}MKT.MVL. 74/57, (H. 07 Zilhicce 1271 / M. 21 Ağustos 1855).

Hümayun erkanından Mirliya Ali Paşa, memuren Musul'dan bir miktar süvari yanına alarak Köysancak'a gelmiş ve iki aşiretin ileri gelenlerini yanına çağırmişti. Ali Paşa sayesinde iki taraf arasında barış sağlanmış ve eski husumetlerine son verilmişti. Böylece emniyet ve asayiş sağlanmıştı. İki sene boyunca aralarındaki sulh devam etmiş her biri kendi işi gücüyle meşgul olmuştu. Ancak Cizre bölgesinde vukua gelen İzzeddin Şir isyanının bastırılması için Musul'da bulunan askeri kuvvet isyan bölgesine sevk edilince bundan istifade etmek isteyen Bilbas Aşiret reisi Karani Ağa, dört yüz adamını toplayarak Dizeyi Aşiretinin karyelerini saldırmıştı. Birkaç adamlarını öldürüp mallarını gasp ve yağma ettikleri sırada Dizeyi Aşireti, civarında bulunan Tay Aşiretinden yardım alarak Karani Ağayı ağır bir hezimete uğratmışlardı. Karani Ağa, birkaç adam, at ve silah kaybederek perişan bir halde geri dönmüştü. İzzeddin Şir hadisesi bertaraf olduğunda Bilbas Aşiretinin Kuhistan ve İran taraflarında olan yaylaklarına geçme mevsimi olduğundan hemen yaylaklarına gitmişlerdi. Ancak İki aşiret arasındaki sulhu bozan Karani Ağa, aşiretinden tahsil ettiği vergiyi de kendi zimmetine geçirip İran memurlarıyla münasebet kurarak aşiretini de kandırıp Lahican bölgesinde kalmış, Osmanlı topraklarına geri dönmek istememişti. İran memurlarının, Karani Ağa'yı kendi taraflarına çekmek için onu mükafatlandırdıklarına dair bir istihbarat alınmıştı. Osmanlı Devleti'nin tebaa ve aşireti hakkında İran hükümetinin bu şekilde muamele göstermesi münasip görülmemiş, Karani Ağa ve aşiretinin Osmanlı topraklarına geri aldırılarak İran'ın bu yöndeki icraatlarına meydan verilmemesi Revanduz Kaymakamlığına ve Musul Valisine emredilmişti. Bilbas Aşiretinin kuvvetli tedbirlerle Osmanlı topraklarına geri gelmesi için kaymakama ve Köysancak müdürüne emir verildiği sırada Karani Ağa'nın kardeşi Hızır ve yeğeni Mem Karani ağalar ve aşiretin bazı ileri gelenleri yanlarında bir hayli nüfusla, Osmanlı topraklarına yani eski ikamet ettikleri yerlere geri geldikleri ve İran'da kalan haneleri de geri dönmeye ikna edecekleri öğrenilmişti. Osmanlı hükümeti, İran'da kalan Karani Ağa'nın da geri gelmesi için gerekenin yapılmasını istemiştir.⁹²⁹

Kırım Harbi'nden sonra Rusların hakimiyetine geçmiş olan topraklarda ikamet eden bazı Kürt aşiretleri, Osmanlı topraklarına iltica etmişti. Kars'tan Beyazıt'a gelmiş olan Kürt aşiretleri, iskanları için daha uygun yerler tespit edildikten sonra yerleştirilmişlerdi. Osmanlı Devleti, Rusya'dan Osmanlı topraklarına iltica etme

⁹²⁹ BOA., A.}MKT.UM.. 217/19, (H. 21 Rebiülevvel 1272 / M. 1 Aralık 1855).

fikrinde olanları da ilticaya teşvik etmek için iltica edenlerin iskanına ehemmiyet göstermekte ve bu iş için memurlar tayin etmekteydi. Erzurum'a tabi Pasin-i Süfla kazasında çadır kurmuş olan Suveydanlı Aşiretinin iskan edilmesi hususunda Erzurum Valisi ile müzakere yapıldıktan sonra bu görev için kolağası Mehmet Ağa ve ile zabıta yüzbaşısı Abdullah tayin edilmişti. Mehmet ve Abdullah Ağların marifetiyle Suveydanlı Aşireti, Pasin-i Süfla kazasına bağlı karyelere iskan ettirilmişlerdi.⁹³⁰

Aşiretlerin iltica nedenlerinden biri de aşiret içi veya aşiretler arası husumetten kaynaklanan sorunlardı. Aralarında husumet bulunan aşiretler buldukları her fırsatta birbirlerine saldırmakta, karyeleri harap edip mal ve hayvanı gasp etmekteydiler. Can güvenliği kalmayan aşiret kurtuluşu toprağını terk edip başka bir devlette iltica etmekte bulmaktaydı. Daha önce değindiğimiz Bilbas Aşireti ile Dizeyi Aşireti arasındaki husumet buna örnektir.1855 yılında Şehr-i Zor Eyaleti dahilindeki aşiretlerden Bilbas Aşireti ile Erbil kazasındaki Dizeyi Aşireti arasında husumetten kaynaklı bir çatışma meydana gelmiş ve çatışmadan her iki taraftan iki yüzden fazla nüfus katledilmiş ve hayvan ve eşya gasp ve yağma edilmişti. Dizeyi Aşireti, Tay Aşiretiyle ittifak kurduğundan Bilbas Aşireti bu iki aşiret ile mücadele edemeyeceğini anlayınca da İran topraklarına firar etmişti. Bilbas Aşireti birkaç fırka ve iki bin haneden ibaret bir aşiretti. İran'a firar ettiklerinden dolayı Osmanlı hükümetine vermeleri gereken vergiler kendilerinden tahsis edilememişti. Bilbas Aşireti, İran hududunda eski yerlerine yakın bir yerde ikamet ettikleri için fırsat buldukça Osmanlı kaza ve karyelerine saldırıp cinayet, yağma ve gasp gibi türlü harekete kalkıştıklarından Osmanlı ahalisini perişan etmişlerdi. Mahalli idareciler, Bilbas aşiretini bu gibi hareketlerden men etmek, fakir fukarayı bunların zulmünden muhafaza etmek ve Bilbas Aşireti ile Dizeyi aşireti arasındaki düşmanlığı bitirebilmek için haylice çaba göstermişlerdi. Nihayetinde Bilbas Aşiretinin nezdine memurlar gönderilerek bazı taltif ve teminatlar ile Osmanlı topraklarına geri dönmeye ikna edilmişlerdi. Bilbas Aşireti, eski yurtlarına iskan edilmek, bir daha İran topraklarına gitmemek, ikamet ettikleri yerlerde şen, imar ve tarım ile meşgul olmak ve önceki-şimdiki vergilerini eksiksiz bir şekilde seneden seneye tam vaktinde ödemek şartlarıyla kefalete bağlanarak kendilerinden taahhüt alınmıştı. İlaveten Bilbas Aşireti ile Dizeyi Aşireti arasında aşiret usulüne göre barış yapılmış böylece husumete son verilmişti. Bilbas Aşiretinin dört yıldan beri ödemediği

⁹³⁰ BOA., İ.DH.. 356/23532, (H. 07 Safer 1273 / M. 7 Ekim 1856).

vergiler ise kendilerinden tahsil edilerek hazinenin kaybı telafi edilmişti. Şehr-i Zor Mutasarrıfının gayretiyle Bilbas Aşireti meselesi suhuletle çözüldüğünden dolayı Osmanlı hükümeti, mutasarrıfın bu yöndeki çabalarını takdirle karşılamış ve memnuniyetini bildirmiştir.⁹³¹

Göçebe aşiretlerin iskan meselesi, Osmanlı hükümetini en fazla uğraştıran meselelerden biriydi. Düzenli vergi vermeyip yerleşik ahaliye zarar veren göçebe Kürt aşiretleri, göçebe yaşamın onlara sağladığı olanaklardan vazgeçmek istememişlerdir. Mahalli hükümet tarafından zorla da olsa iskan edileceklerini anladıkları vakit İran'a iltica etmenin yollarını aramışlardır. 1859 yılında Kürdistan Eyaletine bağlı Diyarbakır Sancağında ikamet eden Bekiranlı ve Reşkotanlı aşiretleri Muş dağlarına gelip buralarda iskan olma arzusunda olduklarını hükümete bildirmişlerdi.⁹³² Ancak Osmanlı hükümetinin aldığı istihbaratlara göre bu aşiretler İran'a iltica etme emelindeydi. Osmanlı hükümeti, bu aşiretlerin İran'a iltica etmelerine müsaade edilmemesi hususunda Muş Kaymakamına, Kürdistan ve Van Eyaletlerine ve Anadolu Orduyu Hümayun Müşirine ayrı ayrı yazı göndermiştir.⁹³³

Osmanlı hükümeti, İran'a iltica etme fikrinde olan bu aşiretlere kaşı zor kullanma, tüfek doğrultma ve kan dökme gibi durumlara mahal vermeden hakimane bir üslupla eski yerlerine dönmelerine ikna edilmelerini veya Muş bölgesinde uygun yerlerde iskan edilmeleri teklif edilerek İran'a gitmekten vazgeçirilmelerini istemiştir. Şayet aşiretler kendilerine yapılan teklifi kabul etmez ve ikna olunmazlarsa o zaman zor kullanarak fakat yine de bir uygunsuzluğa mahal vermeden İran'a gitmekten vazgeçirilmelerini vilayetlere emretmişti. Hükümetten gelen emir üzerine Bekiranlı ve Reşkotanlı aşiretlerinin ileri gelenleri ile bir görüşme tertip edilmişti. Muş meclis azaları, bu aşiretlerin bulunduğu karyelere giderek vekaleten aşiretlerin birkaç ileri gelenlerini

⁹³¹ BOA., İ.DH.. 431/28508, (H. 06 Şevval 1275 / M. 9 Mayıs 1859).

⁹³² Hükümetin göçebe aşiretlerin iskan edilmesi hususundaki emri üzerine Diyarbakır aşiretlerinden Reşkotanlı, Bekiranlı ve diğer aşiretlere iskanları teklif edilmiş, ancak Bekiranlı ve Reşkotanlı aşiretleri iskan edilmeyi kabul etmeyip hükümetin emrine itaat etmemişlerdi. Mahalli idareciler, bu aşiretlere baskı uygulayınca yaklaşık dört yüz hane yollara düşerek Muş dağlarına göç etmişlerdi. Bu göçebe aşiretler, yolda da rahat durmamış yerleşik ahaliye zarar verip gasp ve yağmada bulunmuşlardı. Muş'a gelen Reşkotanlı ve Bekiranlı Aşiretleri Muş Sancağında münasip yerlerde iskan edilmeyi arzu ettiklerini mahalli idarecilere bildirmişlerdi. Ancak alınan istihbarata göre, Muş Sancağına gelen bu aşiretlerin asıl maksadı fırsat buldukça üçer beşer hane İran'a iltica etmektir. Osmanlı hükümeti, mahalli idarecilerden göçebe aşiretlere karşı zor kullanmadan onları iskana ikna etmelerini istemiştir. BOA., A.}MKT.UM.. 361/54 (H. 21 Muharrem 1276 / M. 20 Ağustos 1859); BOA., A.}MKT.UM.. 363/24 (H. 30 Muharrem 1276 / M. 29 Ağustos 1859).

⁹³³ BOA., A.}MKT.UM.. 367/94, s.1. (H. 27 Safer 1276 / M. 25 Eylül 1859).

görüşmeye çağırılmışlardı. Muş meclisin de aşiretlerin ileri gelenlerine iskanları için bazı yerler teklif edilmişti. Aşiret temsilcileri cevaben, teklif edilen yerlerde yaz ayının sıcaklığından dolayı can ve mallarını dayanamayacağından yalnız kış mevsiminde iskan edilip yaz mevsimi geldiğinde yaylaya çıkmaları lazım geleceği ve hata bu sene yaylaya çıkma zamanları on gün sonra olduğu, çoluk çocuk ve hayvanlarının hastalanmaması için yaylaya zaruri ihtiyaçları olduğunu ve yaz ayında alışık oldukları havaya uygun bir yer kendilerine verilirse iskan ve yurt edineceklerini ve eğer taleplerinin karşılanması mümkün olmazsa o vakit başka yerlere gitmeye mecbur kalacaklarını tekrar tekrar ifade etmişlerdi. Muş meclisi, göçebe taifenin iskan edilmesine dair verilen emir gereğince her ne vakit olursa olsun aşiretlerinin iskan ettirileceği ve son olarak böyle dik başlı hareketlerde bulunmalarına müsaade edilmeyip hareketlerinden mesul tutulacakları aşiretin ileri gelenlerine etraflıca anlatılmıştı. Muş Kaymakamı, haklarında uygun görülecek muameleye kadar şimdilik aşiretlerin Muş dağlarında kendi hallinde oturduklarını bildirmişti.⁹³⁴

Bir başka iskan meselesi de 1862 yılında yaşanmıştı. Ancak bu sefer iskan edilecek yer, aşiretler arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur. Milli aşiretinden iki yüz seksen hane İran'dan Osmanlı topraklarına gelip iltica ve dehalet talebinde bulunmuşlardı. Milli aşiretinden birkaç reis Erzurum'a giderek iskanları için uygun yerler istemişlerdi. Anadolu Ordu Müşiri Abdülkerim ve Erzurum Valisi Hayrettin, bu hanelerin iskanı için Eleşkirtli Mehmet Bey'i vazifelendirmişti. İbrahim Bey, Milli aşiretine iskanları için bazı yerler teklif etmiş ancak kabul etmediklerinden kış mevsiminde bazı yerlerde geçici olarak ikame ettirilmişlerdi. İran'dan Osmanlı topraklarına geri dönmeye ikna edilmiş olan Şikefti, Makori ve Takori aşiretleri yine eski ikametgâhları olan Satmanas nahiyesine ikamet ettirilmeleri uygun görülmüş ancak aşiretler eski yerlerinde iskan edilmeyi kabul etmemekte ısrar etmişlerdi. Çünkü bu aşiretler öteden beri İran topraklarına gidip gelmeye alışmışlardı. İsmail Paşa, Van'da ağnamı rüsumu topladığı vakit bu aşiretler yine İran'a firar etmişlerdi. İran'a firar eden aşiretler yüzünden Satmanas nahiyesi boş kalmaması ve emval-ı miriyeye haneler için o vakit yerlerine Hakkari'nin Elbak nahiyesinde bulunan üç yüz hanelik Şikefti Aşireti iskan ettirilmişti. Şikefti Aşireti Satmanas'a iskan edilince onlardan boş kalan yerlere de İran'dan Osmanlı topraklarına gelmiş olan Şikaklı Ali Ağa ve iki yüz kadar hane iskan

⁹³⁴ BOA., A.}MKT.UM.. 367/94, s.2. (H. 27 Safer 1276 /M. 25 Eylül 1859).

edilmişti. İsmail Paşa, iskan edilen aşiretlerden seneden seneye vergilerini vereceklerine dair taahhüt senedi almış ve böylece İran'dan gelmeye ikna edilmiş aşiretler en iyi şekilde iskan edilebilmişti. Satmanas nahiyesinin bir tarafına Şikefti Aşireti diğer tarafına Milli aşireti iskan edilebilirdi ancak aralarındaki anlaşmazlığın öncelikle düzeltilmesi gerekiyordu. Milli Aşiretine, Hakkari Eyaleti dahilinde münasip ve boş olan yerlerde her nereyi isterlerse kendilerine verileceği teklif edildiği halde buna rıza göstermeyip Satmanas'ın tamamıyla kendilerine verilmesini isteyip, bunda ısrar etmişlerdi. Milli Aşiretinin iskanı için Şikefti Aşiretini Satmanas'tan kaldırmak büyük sorunlara neden olacağından bu durum Osmanlı Devleti'nin nezdinde de uygun bir hareket olmayacaktı. Durum Anadolu Müşirine ve Erzurum Valisine bildirilerek bu mesele ilgili ne yapılabileceği sorulmuştu.⁹³⁵ Milli Aşireti talep ettikleri üzere Van'a tabi Satmanas nahiyesine iskan edilmiş ve içlerinden Ali Ağa, yedi yüz beş kuruş maaşla müdürlüğe tayin edilmişti. Kendilerinden 1278 yılının Mart (Rumi) ayından itibaren vergi dahi tahsis edilmişti.⁹³⁶

İlticalar sadece aşiretler arasındaki büyük kavgalardan kaynaklanmamaktaydı. Bazen aynı aşiret ve hatta kardeşler arasındaki kavgalardan dolayı bazı haneler, hududun öte tarafına iltica etmek isteyebilirdi. 1863 yılında Musul'a tabi Herki Aşiretinden dört yüz hanenin, İran topraklarına gitmek üzere harekete geçtiği haberi alınmıştı. Osmanlı hükümeti, bu hanelerin öte taraf geçmeleri asla uygun olmayacağından, hanelerin İran'a geçmelerine engel olacak bütün tedbirin alınması yolunda Van Mutasarrıfına emir vermişti. Merkezden gelen emir üzerine Van mutasarrıfı hemen icraata geçmiş ve bu mesele hakkında tahkikata girişmişti. Herki Aşiretinden dört yüz hane ikamet ettikleri yerden eşya, hayvan, çoluk çocuk her şeylerini yanlarına alarak İran'a geçme arzusuyla Hakkari içlerine kadar gelmişlerdi. Hakkari Kaymakamı, bunları geri çevirmek için zaptiye çavuşuyla refakatinde bulunan birkaç zaptiye neferini yanlarına göndermiş ancak zaptiyeler korktuklarından bir şey yapamamışlardı. Van mutasarrıfı, Büyük Meclis azalarından Derviş Bey ile İbrahim Ağa'yı ve refakatlerinde on-on beş neferle birlikte bu dört yüz hanenin yanına göndermişti. Van mutasarrıfı, anlayacakları bir dilde gitmelerine mani olacak teminatı içeren bir yazıyı da Derviş Bey'le birlikte Herki aşiret reisine göndermişti. Aşiret reisi kendisine uygun bir lisan ile verilen teminat ve tembih

⁹³⁵ BOA., MVL.630/70, (H. 11 Muharrem 1279 / M. 9 Temmuz 1862).

⁹³⁶ BOA., MVL.636/22, (H. 13 Rebiülevvel 1279 / M. 8 Eylül 1862).

üzerine ikna olmuş ve göçü durdurmuştu. Kendisiyle görüşülene kadar bulunduğu yerde kalmaya razı olmuştu. Van mutasarrıfı bizzat kendisi de aşiret reisiyle görüşmek için yola çıkmıştı. Mutasarrıf, aşiret reisiyle yapacağı görüşmede İran'a gitme sebepleri her ne ise öğrendikten sonra ya eski yerlerine iade ya da Van'ın münasip yerlerinde iskan edilmelerine çalışacağını ve hangi seçenek uygun olursa neticesini hükümete bildireceğini arz etmişti.⁹³⁷

Van Mutasarrıfı hükümete belirttiği üzere aşiret reisiyle görüşmek için Başkale'ye giderek aşiretin İran'a gitme sebeplerini öğrenebilmişti. Herki reislerinden Cihangir Ağa, kardeşi İbrahim Ağa ile bozuşarak kendi kabilesini alıp bu sebeple İran'a gitmeye kalkışmıştı. Mutasarrıf tarafından kendilerine verilen teminat ve mükafat neticesinde Herki Aşireti İran'a gitmekten vazgeçirilmişti. Şemdinan kazasına yakın Serdeşt isimli bölgedeki kadim yaylaklarında güze kadar durup daha sonra eski yerlerine dönmeleri kendilerine rica edilmişti. Cihangir'in kardeşi İbrahim Ağa'nın da kabilesini alıp diğer bir Şemdinan yoluyla Serdeşt'eki yaylaklarına gelmekte olduğu haber alınmıştı. İki kardeş arasında tekrar bir kavga çıkma ihtimali olduğundan asayişin bozulmaması ve herhangi bir vukuatın yaşanmaması için Herki Aşiretinin yaylaklarına yakın sancak kaymakamına ve çevre aşiret ağalarına gerekli uyarı yapılmıştı.⁹³⁸

Osmanlı Devleti'nin en asıl tebaasından olup Rusya Devleti tarafından tabiiyetleri kabul olunca Rusya'ya iltica etmiş olan Zilan Aşiretinden Hatip Ağa ve ona tabi haneler Rusya'da iskan edilmişlerdi. Ancak bir müddet sonra eski vatanları olan Osmanlı topraklarına geri dönme arzusunda olduklarını Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdi. Osmanlı Devleti eski tebaası olan Hatip Ağa ve beraberindeki altmış hanenin (yüz seksen nüfus) dehalet ve iltica taleplerini kabul etmiş ve iskanları için kendilerine münasip bir yerin tahsis edilmesi hususunu Erzurum Vilayetine bildirmişti. Hükümetin emri üzerine, 1863 yılında Beyazıt Sancağına tabi Eleşkirt kazasına gelen Hatip Ağa ve beraberindeki haneler, boş uygun karyelere iskan edilmişlerdi. Ziraat ve geçimleriyle meşgul olup bir daha Rusya'ya geçmeyeceklerine ve devletin rızasına aykırı yanlış hal

⁹³⁷ BOA., A.}MKT.MHM. 273/102, (H. 07 Rebiülevvel 1280/ M. 22 Ağustos 1863).

⁹³⁸ BOA., A.}MKT.MHM. 277/18, (H. 03 Rebiülahir 1280/ M. 17 Eylül 1863).

ve hareketlerde bulunmayacaklarına dair kendilerinden kefalet senedi alındıktan sonra iskan edilmişlerdi.⁹³⁹

Buldukları devletin topraklarında kargaşa çıktığında, Kürt aşiretleri can ve mal emniyetleri için karşı devlete sığınmaktaydılar. Ancak sığınma talepleri kabul edilmeden önce, büyük bir suça karışıp karışmadıkları tespit etmek için hükümet haklarında tahkikat yapmaktaydı. Çünkü Osmanlı ve İran arasındaki antlaşma maddelerinden biri, suçluların sığınma talebinin kabul edilmemesiyle ilgiliydi. 1868 yılında İran'ın Maku ve Ovacık taraflarında zuhur eden kargaşadan dolayı takibe uğrayan Maku'nün Celâli Aşireti, Osmanlı hududuna çekilerek iltica ve dehalet talebinde bulunmuştu. Bu kargaşada Celâlilerden birkaç kişi öldürülmüş ve karyeleri yağma edilmişti. Can ve namus emniyeti kalmayan Celâliler, Osmanlı hükümetine sığınmışlardı. Celâli Aşireti eğer cinayet suçuyla itham edilmiyorsa ve hiçbir zaman bir fenalıkta bulunmayıp edepleriyle duracaklarsa birbirlerinden mesul olacak şekilde kendilerinden taahhüt alınarak dehaletlerinin kabulüne izin verileceği ifade edilmişti. Ayrıca bu meseleden dolayı İran askeri Osmanlı hududunu geçecek olursa hemen müdahale edilip gerekirse zor kullanarak huduttan uzaklaştırılmaları için gerekenin yapılması emredilmişti.⁹⁴⁰

1875 yılında İran'ın on bin haneli Kelhur Aşiretinden dört yüz hane reisleri Rıza Kuli Han ile birlikte Osmanlı topraklarına geçerek iltica ve dehalet talebinde bulunmuşlardı. Rıza Kuli Han ve beraberindeki haneler hakkında karar verilene kadar Hanekin'de geçici olarak iskan edilmişlerdi. Emsalleri gibi Rıza Kuli Han da kendisine maaş tahsis edilmesini arz etmişti. Rıza Kuli Han'ın İran'daki gücü, konumu ve derecesi Tahran sefirine sual edilmiş, alınan cevapta Rıza Han'ın İran'da pek nüfuzlu biri olduğu ve kendisine mutasarrıf maaşına denk bir şeyin tahsis edilmesi gerektiği ifade edilmişti. Bağdat Valisi, Rıza Kuli Han'a dört bin kuruş aylık verilmesinin uygun olacağını hükümete bildirmişti. Osmanlı hükümeti tarafından muhacirlere harcanan zaman ve emek çoğu zaman neticesiz kaldığı tecrübeyle sabitti. Çünkü İran muhacirleri, genelde İran'da karşılaştıkları bir sıkıntıdan, bir sorundan dolayı iltica etmeye mecbur kalmaktaydılar ve onları ilticaya mecbur bırakan neden ortadan kalktığında ise tekrar

⁹³⁹ BOA., MVL. 667/16, (H. 06 Ramazan 1280 / M. 14 Şubat 1864).

⁹⁴⁰ BOA., A.}MKT.MHM. 417/67, (H. 06 Cemazeyilevvel 1285/ M. 25 Ağustos 1868).BOA., A.}MKT.MHM. 422/31, (H. 12 Cemazeyilahir 1285 / M. 30 Eylül 1868).

İran'a geri dönmektedirler. Bu yüzden Osmanlı hükümeti İranlı muhacirlere karşı daha temkinli ve tedbirli davranmak gerektiğini düşünmekteydi. Muhacirlerin tekrar İran'a dönme ihtimallerine karşı haklarında etraflıca tahkikat yapılarak bunların hicret etme sebepleri nedir, Osmanlı topraklarında duracaklarına dair verdikleri teminat ne surettedir, İran'da kalan haneleri de gelecek midir ve son olarak huduttan uzak yerlere ikamet edecekler midir, bu hususların öğrenilerek hükümete bildirilmesi istenmiştir. Nitekim Rıza Kuli Han ve beraberindeki haneler mütemadiyen Osmanlı topraklarında ikamet edip kanunlara uyacaklarına dair teminat verilerse içlerinden muteber ve ehli namus olanlara maaş tahsisiyle mükafatlandırılmalarına izin verileceği meclis tarafından vilayete bildirilmişti.⁹⁴¹

Savaş esnasında Kürt aşiretleri taraf değiştirip diğer devletin emri altında savaşa iştirak edebilmekteydi. Aslında aşiretlerin savaşta taraf değiştirmelerinde devletlerin etki ve çabaları büyüktür. Devletler, aşiretleri kendi taraflarına çekebilmek için onlara vaat ve mükafatlarda bulunarak savaşta askeri güçlerinden istifade etmek istemişlerdir. Zilanlı Eyüp Ağa ve aşireti buna en iyi örneklerden biridir. 1877 yılında Zilan Aşiretinden Rusya Miralaylarından Cafer Ağazade Eyüp Ağa, altı yüz kadar hane ile Osmanlı Devleti'ne dehalet ve iltica talebinde bulunmuştu. Dehalet ve iltica talepleri Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmiş ve iskanları için Beyazıt Sancağı münasip görülmüştü.⁹⁴² Eyüp Paşa, Rusya topraklarından Revan'da ikamet etmekteyken 93 *Harbi*'nde aşireti ve ailesiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne dehalet ve iltica etmiş ve savaş sona erene kadar Orduyu Hümayun maiyetinde bulunarak hüsnü hizmette bulunmuştu. Eyüp Paşa, Osmanlı Devleti'nden bazı rica ve taleplerde bulunmak için İstanbul'a gitmiş ve hükümete bir arzuhal takdim etmişti. Eyüp Paşa, arzuhalde, savaş sırasında Rusya'daki rütbe ve mülkünü terk ederek altı yüz hane halkıyla birlikte Osmanlı topraklarına iltica ettiğini ve kendisine bin beş yüz kuruş maaş tahsis edildiğini ancak ailesinin nüfusu kalabalık olduğundan kendisine verilen maaşın yetmediğini belirtmişti. Kendisine verilen maaş miktarının artırılmasını ve münasip bir hizmetle vazifelendirilmeyi istirham eylemişti. Ayrıca Eyüp Paşa, akrabalarından bazılarının isim, rütbe ve Rusya'da aldıkları maaşın miktarını bir kağıtta belirterek,

⁹⁴¹ BOA., A.}MKT.MHM. 478/60, (H. 14 Cemazeyilahir 1292 / M. 18 Temmuz 1875).

⁹⁴² BOA., DH.MKT. 1322/59, (H. 10 Şevval 1294 / M. 18 Ekim 1877).

geçinebilmeleri için o miktarda kendilerine maaş tahsis edilmesini de arz ve istirham eylemiştir.⁹⁴³

Osmanlı hükümeti, Eyüp Paşa'ya ailesinin nerede bulunduğu, kendisi ve akrabaları Rusya'da ne gibi hizmetlerde istihdam edildikleri ve Osmanlı Devleti'nde hangi memuriyette istihdam edilirlerse iyi hizmette bulunacakları sual edilmesini istemişti. Eyüp Paşa'nın usulen verdiği cevaplara göre, Eyüp Paşa'nın babası Revan'daki yerli süvari alayında mirliva rütbesindeyken kendisi de binbaşımış ancak babası vefat edince Eyüp Paşa miralaylığa terfi edilmişti. Kendisiyle beraber Osmanlı topraklarına gelmiş olan akrabaları da Revan'da kumandası altındaki alayda zabıta görevinde istihdam edilmişlerdi. Mensup oldukları Zilan Aşiretinden bin kadar hane Osmanlı Devleti'ne iltica ettiğinde Eyüp Paşa ve ailesi Malazgirt'te misafir olarak ikamet ettirilmişlerdi. Eyüp Paşa, hane halkıyla beraber suyu ve havası Revan'a benzeyen Bitlis ve Diyarbakır arasında bulunan boş arazide iskan edilmek istediğini hükümete arz etmişti. Eğer istedikleri bu boş arazide iskan edilirlerse tarımla meşgul olacakları gibi kendilerinin bu mutlu hallerini gören ve işiten diğer aşiretler de peyder pey Osmanlı topraklarına gelmek isteyecekti. Eyüp Paşa, küçük yaşlardan itibaren asker olarak yetiştirildiklerinden askeriyede istihdam edilirlerse sadakatle devlete hizmet edeceklerini ifade etmişti. Eyüp Paşa'nın ifadesine göre, kendisinin ve aşiretinin devlete pek çok faydası olacaktır. Zilan Aşireti oldukça büyük bir aşiretti, altı yüz hane Eyüp Paşa ile birlikte 93 *Harbi* esnasında Osmanlı topraklarına iltica etmişti. Bundan otuz sene evvel de Rusya Devleti Kars'ı istila ettiğinde Zilan Aşiretinden yaklaşık altı-yedi yüz hane Eleşkirt taraflarına gelerek buralarda ikamet etmişlerdi.⁹⁴⁴

Osmanlı hükümeti, Rusya'dayken jandarma zabıtalığında istihdam edildiklerini ifade eden Eyüp Paşa ve akrabalarının yine jandarma zabıtalığı gibi uygun görevlerde istihdam edilmelerinin uygun olacağına karar vermişti. Eyüp Paşa, hükümete takdim ettiği arzuhalinde bazı akrabalarının isim, rütbe ve Rusya'dayken aldıkları maaşın miktarını belirterek onlara maaş tahsis edilmesini istemişti. Osmanlı hükümeti, Eyüp Paşa'nın arzuhalde isimlerini zikrettiği akrabaların ilerde Erzurum Vilayet Jandarmasında uygun derece ve maaş ile istihdam edileceklerini ancak şimdilik geçimlerini sağlayabilmeleri için kendilerine aylık bağlanacağını belirtmişti. Ayrıca

⁹⁴³ BOA., Y..A...RES. 4/74, s.2,10. (H. 16 Zilhicce 1296 / M. 1 Aralık 1879).

⁹⁴⁴ BOA., Y..A...RES. 4/74, s.6,8. (H. 16 Zilhicce 1296 / M. 1 Aralık 1879).

devlete olan sadakat ve hizmetinden dolayı Eyüp Paşa'nın üçüncü rütbeden bir mecidiye nişanı mükafatlandırılmasına karar verilmişti.⁹⁴⁵ Ancak birkaç ay geçmesine rağmen Sultan Abdülhamit, Eyüp Paşa'nın arz ve talep ettiği hususlar için gereken izni vermemiştir. İstanbul'da sultandan cevap bekleyen Eyüp Paşa ümitsizliğe kapılarak Erzurum'a geri dönme arzusunda olduğunu hükümete bildirmiştir.⁹⁴⁶

Eyüp Paşa'nın arzuhaliyle birlikte takdim ettiği pusuladaki isim, rütbe ve maaşlar:⁹⁴⁷

İsim	Rütbe	Maaş
Mehmet Bey	Kaymakam	170
Mehmet Bey	Serheng (çavuş)	130
Hüseyin Bey	Kolağası	110
Abdullah Bey	Kolağası	110
Kadir Bey	Kolağası	110
Rezvan Bey	Kolağası	110
Resul Bey	Yüzbaşı	75
Halit Bey	Yüzbaşı	75
Tahir Bey	Yüzbaşı	75
Ömer Ağa	Yüzbaşı	75
Nebi Ağa	Yüzbaşı	75
Tahir Ağa	Mülazım	40
Resul Ağa	Mülazım	40
Abdi Ağa	Mülazım	40
Mehmet Ağa	Mülazım	40
Bekir Ağa	Mülazım	40
Şeyh Bekir Efendi	Alay İmamı	150
Mirza Abdülhamit	Katip	52

İkamet ettikleri topraklarda zulüm ve haksızlığa maruz kalan bazı Kürt aşiret ve reisleri, devlete etikleri şikâyetten de bir netice alamayınca bu duruma daha fazla tahammül

⁹⁴⁵ BOA., Y..A...RES. 4/74, s. 7. (H. 16 Zilhicce 1296 / M. 1 Aralık 1879).

⁹⁴⁶ BOA., Y..A...HUS. 163/83, (H. 21 Safer 1297 / M. 3 Şubat 1880).

⁹⁴⁷ BOA., Y..A...RES. 4/74, s. 3. (H. 16 Zilhicce 1296 / M. 1 Aralık 1879).

etmeyip başka bir devlete iltica etmek zorunda kalmışlardır. 1879 yılında Şemsiki Aşireti müdürü Derbaz, İran Devleti'ne iltica ve dehalet etmiş ve artık İran Devleti'ne hizmet edeceğini bildiren bir mektubu Hoy Şehbenderine göndermişti. Şemsiki Müdürü Derbaz Ağa'nın mektubundaki ifadesine göre, Osmanlı Devleti'nin teşvik ve isteğiyle kendisi ve aşireti Kotur'dan Satmanas denilen yere gelmişti. Bu müddet zarfında Osmanlı toprağında can siper eder derecesinde hizmet etmiş olmasına rağmen hizmetinin bir semeresini görmediği gibi aşireti de rahatsız edilmişti. Mahmudiye toprağında altı bin kadar süvari ve piyade toplanıp Derbaz'ın ailesinin üzerine hücum etmiş, üç dört adamını öldürmüşlerdi. Bu olaydan bir yıl öncede on adamı öldürülmüş ve bin yedi yüz koyunu çekip götürülmüştü. Kendisine ve aşiretine yapılan bu kadar fenalık ve zarara rağmen durumu kabullenmiş ve ses çıkarmamıştı. Ancak bu kadar zarar ziyandan sonra Satmanas denilen yer kendisinden alınıp Mehmet Ağa verilince bu durum kendisini oldukça rahatsız etmişti. Satmanas'ta hane imar etmek için o kadar para ve emek sarf etmişken Milanlı Mehmet Ağa gelip Derbaz'ı Satmanas'tan çıkarmıştı. Şemsiki müdürü bu sebeple Osmanlı topraklarını terk edip İran'a gitmiş ve İran Devleti'nin hizmetine girmişti. Bu vakitten sonra Osmanlı Devleti kendisine ne kadar iltifat ve merhamet etse de artık hayatta kaldığı sürece İran Devleti'ne hizmet edeceğini mektubunda dile getirmiştir.⁹⁴⁸

1886 yılında Hakkari Vilayetine tabi Mahmudiye kazasındaki on sekiz haneyi içinde barındıran Takori nahiyesinde ikamet eden ahaliden bazılarının İran'a iltica etmekte olduğuna dair bir malumat alınmıştı. Daha önce Hakkari Vilayetinden gelen telgrafta aşiretlerin İran'a iltica ettiğine dair haberlerin aslı esası olmadığı bildirilmişti. Van Vilayetinden gelen haberlerde ise Takori aşiretinden bazılarının İran'a geçtiği bildirilmişti. Hükümet iki vilayetten gelen malumatlar üzerine meselenin aslı esasının olup olmadığının anlaşılması için Van Vilayetinden bir memurun olay yerine gönderilerek durumun tahkik edilmesini ve neticesinin hükümete bildirilmesini istemiştir.⁹⁴⁹

Devletler, eski tebaaları olan aşiretlerin iltica taleplerine her zaman olumlu bakmıştır. Ancak iltica talepleri kabul olunan aşiretlerin uygun yerlere iskan edilmeleri her zaman sıkıntı olmuş ve zaman almıştır. Bu durum iltica eden hanelerde huzursuzluğa neden

⁹⁴⁸ BOA., HR.HMŞ.İŞO. 163/65, (H. 27 Zilhicce 1296 / M. 12 Aralık 1879).

⁹⁴⁹ BOA., MV. 10/32, (H. 26 Şaban 1303 / M. 30 Mayıs 1886).

olmaktaydı. İran cihetindeki Şikak Aşireti ağası Kasım Ağa en asıl Osmanlı tebaasından olduğu halde İran tarafına geçmişti. Kasım Ağa ve beraberindeki elli kadar hane eski vatanlarına dönme arzusunda olduklarını 1887 yılında Osmanlı hükümetine bildirmişlerdi. Dehaletlerin kabul edilip eski topraklarına iskanlarını istemişlerdi. Osmanlı hükümeti, eski tebaasından oldukları için Kasım Ağa ve beraberindekilerin dehaletlerini kabul edip eski topraklarına iskan edilmelerini münasip görmüştü. Dehaletlerin kabulüyle Kasım Ağa ve akrabaları Hakkari taraflarına gelmişlerdi.⁹⁵⁰ Fakat birkaç ay geçmesine rağmen Kasım Ağa ve akrabaları hala iskan edilemediğinden Kasım Ağa şikâyet etmeye başlamıştı.⁹⁵¹

Vaktiyle gördükleri kötü muameleden dolayı Bilbas Aşiretinden yedi yüz hane, İran topraklarından Lahican denilen bölgeye hicret etmişlerdi. Bir müddet sonra tekrar eski topraklarına dönmek isteyen Bilbas Aşireti, hicretleri karşılığında bazı teminatlar istemişlerdir. Bilbas Aşiretinin eski reisi Mehmet Emin Ağa, aşiret reisliği tekrardan kendisine verilerek taltif edilirse asıl vatanlarına geri döneceklerini ifade etmişti. Raniye kazasında bulunan Bilbas Aşiretinden Mehmet Emin Ağa ile muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından ayrı ayrı gönderilen kağıtlarda bu isteklerini beyan etmişlerdi. Osmanlı hükümeti, hazinenin menfaatine olacağını düşündüğünden aşiretin taleplerini kabul etmiştir. Eski topraklarına döndükleri takdirde nizam dairesi içerisinde iyi muamele ve mükafat görecekları kendilerine cevaben bildirilmişti.⁹⁵²

Revanduz Aşiretinden olup bir müddet önce İran topraklarına geçmiş ve oralarda iskan edilmiş olan haneler 1888 yılında eski vatanları olan Revanduz'a geri dönmek istemişlerdi. Yaklaşık yüz hane Osmanlı Devleti'nin onayı ile eski topraklarına Revanduz'a geri dönebilmişlerdi.⁹⁵³ İran'dan geri dönen yüz hane dışında kırk hane daha Revanduz'a geri gelmiştir.⁹⁵⁴

Eşkîyalık yapıp yakalanacaklarını anladıkları an hududun diğer tarafına firar eden şakiler, hem affa mazhar olmak hem de eski yurtlarında tekrar iskan edilmek ümidiyle, dehalet ve iltica taleplerinde bulunmaktaydılar. Ancak türlü eşkıyalık faaliyetlerinde

⁹⁵⁰ BOA., DH.MKT. 1473/86, (H. 16 Rebiülahir 1305 / M. 1 Ocak 1888).

⁹⁵¹ BOA., DH.MKT. 1535/56, (H. 15 Zilhicce 1305 / M. 23 Ağustos 1888).

⁹⁵² BOA., DH.MKT. 1545/95, (H. 17 Muharrem 1306 / M. 23 Eylül 1888).

⁹⁵³ BOA., DH.MKT. 1562/64, (H. 03 Rebiülevvel 1306 /M. 7 Kasım 1888).

⁹⁵⁴ BOA., DH.MKT. 1564/70, (H. 11 Rebiülevvel 1306 /M. 15 Kasım 1888).

bulunan şakinin iltica talebi kabul edildiğinde tekrar eşkıyalığa kalkışabilirdi, bu ihtimale karşı hükümet, tedbir amaçlı şakiden taahhüt alıp kefalete bağlamaktaydı. Haydaranlı Aşireti ağalarından Hamza Ağa on seneden beri eşkıyalık yapıp Osmanlı askeri tarafından sıkıştırıldığı da ise İran taraflarına firar ettiğinden dolayı yakalanamamıştı. 1889 yılında Hamza Ağa, Osmanlı hükümetinden aman dilemiş ve Osmanlı topraklarına geri dönmek istemişti. Şaki Hamza Ağa'nın iltica ve dehalet talebi kabul edilecek olursa tekrar eşkıyalığa kalkışabilirdi. Münasip bir yerde iskan edilmek üzere ailesiyle beraber Erciş kazasına gelip ziraatla meşgul olmaya razı olduğu takdirde Hamza Ağa'nın dehaletinin kabul edileceği vilayetçe kararlaştırılmıştı. Hamza Ağa'nın bu şartlarla kefalete bağlanması uygun görülmüştü.⁹⁵⁵

Bazı aşiretlerin iltica talepleri, iki devlet arasındaki ilişkilere zarar vereceği düşüncesiyle tebaası oldukları devletin onayı alındıktan sonra kabul edilmekteydi. 1890 yılında Kars'ın Cemadanlı Aşiretinden olup şimdiye kadar bazı işleri sebebiyle Osmanlı topraklarına hicret edememiş olan elli hanenin ilticasının kabulü Mustafa Ağazade Hüseyin Ağa tarafından talep edilmişti. Mustafa Ağa'nın kardeşi olan Hüseyin Ağa, daha evvel Osmanlı topraklarına iltica etmişti. Hüseyin Ağa, Kars'ta kalan elli hanenin dehaletlerinin kabul edilip akrabalarıyla birlikte Eleşkirt kazasının Tırpanbaşı nahiyesine ikamet edilmelerini istirham eylemişlerdi. Osmanlı hükümeti, bu elli hanenin hicretine müsaade edip etmeme kararı Rusya hükümetine ait olduğunu ve Rusya hükümeti izin verdiği takdirde Osmanlı topraklarına gelebileceklerini bildirmişti.⁹⁵⁶

1891 yılında Rusya'dan Karakilise'ye hicret etmiş olan Zılanlı, Şeykanlı ve Hemedanlı aşiretlerinin reisleri, aşiret ahalsinin iskan edilmesi için kendilerine arazi tahsis edilmesini arz ve istirham eylemişlerdi. Hicret etmiş olan üç yüz hanenin iskanı için Beyazıt Sancağına tabi on beş köydeki boş araziler uygun görülmüştü.⁹⁵⁷

Bilbas, Mir Mahı ve Mir Yusuf aşiretleri, Osmanlı tebaasıyken mahalli yöneticilerden gördükleri zulüm ve eziyetten dolayı bir vakit İran'a üçer beşer hane hicret etmişlerdi. 1892 yılında bu üç aşiret eski vatanlarına dönme arzusunda olduklarını Osmanlı hükümetine bildirmişlerdi. Tahminen otuz-kırk bin nüfus olduğu düşünülen bu aşiretlerin

⁹⁵⁵ BOA., DH.MKT. 1664/2, (H. 10 Safer 1307 /M. 6 Ekim 1889).

⁹⁵⁶ BOA., DH.MKT. 1755/65, (H. 11 Muharrem 1308 / M. 27 Ağustos 1890).

⁹⁵⁷ BOA., MV. 66/84, (H. 07 Muharrem 1309 / M. 13 Ağustos 1891).

dehaletlerin kabulüyle uygun yerlere iskan edilmeleri oldukça güç bir işti. Musul'dan ıslahiye kumandanı Ömer Paşa, iltica edecek aşiretlerin iskanı için Süleymaniye ve Şehr-i Zor dahilindeki karyelerin uygun olacağını hükümete bildirmişti. Osmanlı hükümeti, iltica ve dehalet talebinde bulunan aşiretlerin kabulünü şanı Devlet-i Aliye'den görmüştür. Ancak İran hududuna yakın yerlerde ikamet eden aşiretler bir yeri kendilerine mesken edinmeyip bazen İran'a bazen de Osmanlı topraklarına iltica ettiğinden Osmanlı hükümeti onları bazı şartlarla kabul edeceğini bildirmişti. Yerel idarecilerin uygun gördüğü hududa uzak yerlerde iskan edilmeyi kabul edip oralarda her masrafları kendilerine ait olmak şartıyla haneler inşa etmek ve uygunsuz hareketlerde bulunmayacaklarına dair kuvvetli bir teminat vermek şartlarıyla iskanlarına izin verileceği belirtilmişti.⁹⁵⁸

Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alaylarının teşkili, aralarında rekabet ve husumet bulunan aşiretleri huzursuz etmiş, bazı aşiretler bu sebepten dolayı İran'a iltica etmek istemişlerdi. Hakkari'ye tabi Mahmudiye ve Elbak kazaları dahilinde ikamet eden Şikak Aşireti halkı, Hamidiye Alayları teşkilinden dolayı evham ve korkuya kapılan aşiretlerden biriydi. Çünkü Hamidiye Alayları teşkiliyle beraber ağalar arasında rekabet zuhur ettiğinden bazı aşiretler İran'a hicret etme fikrine kapılmıştı. Bir takımı bu fikirle hududa doğru hareket etmeleri üzerine yöneticiler, aşiretleri İran'a hicret etme fikrinden caydırmak maksadıyla kendilerine nasihat ve tembihlerde bulunmuşlardı. Bazıları yapılan nasihatler neticesinde iltica fikrinden vazgeçmişti. Ancak İran'ın Şikak Aşiretinden olup yirmi otuz seneden beri birkaç defa Hakkari cihetine hicret edip eski yurtlarına dönen ve sekiz-on seneden beridir Elbak kazasında ikamet etmiş olan Derviş ve kırk hane kadar akrabası, İran'a iltica fikriyle hududu aşmışlardı. Derviş ve beraberindeki kırk haneyi geri dönmeye ikna etmesi için Şikak Aşireti reisi Şeref Bey gönderilmiş ancak bir netice hasıl olamamıştı. Şikak reisi Şeref Bey'e göre, Derviş ve beraberindekiler, İran'da yirmi otuz kişiyi katletmiş olduğundan İran hükümeti tarafından hüsnü kabul görmeyeceklerdir. Kırk hane halkı, zorla Derviş tarafından İran'a götürülmekten hoşnut olmadığından bir vakit sonra çoğu Osmanlı topraklarına geri dönecektir.⁹⁵⁹

⁹⁵⁸ BOA., Y..A...RES. 60/30, (H. 23 Safer 1310 / M. 16 eylül 1892).

⁹⁵⁹ BOA., Y..A...HUS. 250/29, (H. 13 Muharrem 1309 / M. 19 Ağustos 1891).

Hamidiye Alaylarından dolayı başka bir devlete iltica eden aşiretler olduğu gibi Hamidiye Alaylarına katılma arzusunda olan aşiretlerde vardı. Örneğin, Rusya'dan Osmanlı topraklarına hicret eden Celâli ve Zilanlı Aşiretlerine tabi taifeler Hamidiye Alayı teşkil etme arzusunda olduklarını Osmanlı hükümetine bildirmişlerdi. Erzurum Valisinin dirayetsizliğinden şikâyetçi olan Dördüncü Ordu Müşiri Şakir Paşa, hicretleri kabul edilen bu taifelere hala arazi verilmediğinden iskan edilmediklerini hükümete bildirmişti. Erzurum Valisine tebligat gönderilerek taifelere arazi tahsis edilip iskan edilmelerini arz etmişti. Müşir Şakir Paşa'nın⁹⁶⁰ şikâyeti üzerine Osmanlı hükümeti, Celâli ve Zilanlı taifelerinin iskanları için kendilerine yetecek miktarda arazi verilmesi hususunda Erzurum Valisine emir vermiştir.⁹⁶¹ Kış mevsimi yaklaşmış ancak hala Rusya'dan gelen taifeler iskan edilmemişlerdi. Beyazıt Sancağına iskan edilmeleri gerekirken bu taifeler Sinek Yaylası eteklerinde kurdukları çadırlarda kendilerine arazi verilmesini beklemekteydiler. İskan işlerine gereken itina gösterilmediğinden bunların geri Rusya'ya dönme fikrinde oldukları öğrenilmişti. Hükümet, kış mevsimi gelip çatmadan, Beyazıt Mutasarrıfı, hudut komutanı ve Defter-i Hakani memurundan bir komisyon teşkil edilerek komisyon kararıyla taifelere yeterli miktarda boş arazi tahsis edilip iskan edilmeleri hususunu Erzurum Valisine tebliğ etmiştir.⁹⁶²

Rusya'dan hicret eden Kürt aşiretlerinden elli üç haneden iki yüz seksen üç nüfus Beyazıt Sancağındaki karyelerde iskan edilmişlerdi. Bunların dışında henüz iskan edilmeyen yaklaşık dört yüz hane halkının da huduttan uzak yerlere iskan edilmeleri emri verilmişti. İran ve Rusya'dan gelen Kürt aşiretleri Hamidiye Alaylarına kayıt olma arzusuyla Osmanlı topraklarına iltica etmişlerdi. İran'dan hicret eden aşiretler Eleşkirt'in münasip bölgelerinde yerleşmiş ve Hamidiye Alaylarına kayıt olmuşlardı. Bunların tekrar Eleşkirt'ten kaldırılıp huduttan uzak yerlere iskan edilmeleri pek mümkün olamayacağı Erzurum Valisi tarafından hükümete arz edilmişti. Erzurum

⁹⁶⁰ Müşir Şakir Paşa'ya göre Rusya'dan Osmanlı topraklarına gelmiş olan Celâli ve Zilanlı Aşiretlerinin yayla eteklerinde bu şekilde perişan halde bırakılmaları uygun değildi. Kış mevsimi yaklaştığından iskan edilmeyen aşiret ahali şimdiden Rusya'ya geri dönme düşüncesine kapılmıştı. Şakir Paşa, aşiretlerin bu sebeple Rusya'ya geri dönmesi Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmayacağını belirtmişti. Erzurum Vilayeti dahilinde bunların iskanları için kafi derecede arazi bulunduğu zaman kaybedilmeden ve bir uygunsuzluğa mahal vermeden münasip yerlerde hemen bunlara arazi tahsis edilmesi hususunun tekrar Erzurum Vilayetine tebliğ edilmesini arz etmişti. BOA., İ.HUS. 4/14, (H. 06 Rebiülevvel 1310 / M. 28 Eylül 1892).

⁹⁶¹ BOA., BEO. 32/2366, (H. 18 Zilhicce 1309 / M. 14 Temmuz 1892).

⁹⁶² BOA., MV. 71/61, (H. 07 Rebiülevvel 1310 / M. 29 Eylül 1892); BOA., BEO. 82/6125, (H. 13 Rebiülevvel 1310 / M. 5 Ekim 1892); BOA., BEO. 83/6159, (H. 13 Rebiülevvel 1310 / M. 5 Ekim 1892).

Valisi, kış mevsimi gelmeden Hamidiye Alaylarına mensup bu Kürtlerin Eleşkirt'e iskan edilmeleri hususunda izin istemiştir. Hükümet, iltica eden aşiretlerin huduttan uzak bölgelere iskan edilmelerini istemiş ancak Hamidiye Alaylarına kayıt olan muhacirler bir vakitten beridir Eleşkirt'i kendilerine mesken etmişlerdi. Dördüncü Ordu Müşiri ve Erzurum Valisinden gelen arzlar üzerine hükümet muhacirlerin Eleşkirt'e iskan edilmelerine izin vermiştir.⁹⁶³

Hamidiye Alayları kurulduğu sırada alaylara kayıt ve dahil olan Şikefti Aşireti, İran'a iltica etmişti. Ancak bir müddet sonra Şikefti Aşireti, eski yurtlarına geri dönme arzusuyla Osmanlı hududuna gelmişti. Van Valisi, hudut başına gelen bu aşiretin iltica talebini hükümete arz etmişti.⁹⁶⁴ Hükümet, Şikefti Aşiretinin iltica meselesini Hamidiye Alaylarından sorumlu olan Dördüncü Ordu Müşirine danışmıştır. Dördüncü Ordu Müşirine göre, Şikefti Aşiretinin Hamidiye Alayları teşkilatına kayıt olup İran'a iltica ettiklerine dair söylenenler doğru değildi. Hamidiye Alayları teşkilatı kurulmadan çok önce aşiret İran'a iltica etmişti. Müşir, aşiretin iltica ve dehalet talebi kabul edildiği takdirde kendilerinden mükemmel bir Hamidiye Alayı teşkil edileceğini ifade etmişti.⁹⁶⁵ Hükümet, geri dönmek isteyen aşiret efradının namuslu ve ata iyi binen adamlar olup olmadıklarının tahkik edilmesini istemiştir. Bu hususta Müşir Zeki Paşa'nın cevabı, *"İran'dan Osmanlı topraklarına iltica arzusunda bulunan Mehmet Ağa'nın idaresi altında bulunan bin hanelik Şikefti Aşireti, Sünni mezhebine mensup gayet dindar, güçlü ve ata iyi binen adamlardır. Osmanlı hükümeti bunları kabul edip iyi bir şekilde iskan ettirirse İran'da bulunan Sünni mezhebine mensup diğer aşiretlerde etkilenip Osmanlı topraklarına iltica etmek isteyecektir. Bunların iskani için yerler tespit ve tahsis edilmediği sürece aşiret efradından bir Hamidiye Alayı teşkil edilmesi mümkün olmayacaktır"*, olmuştur. Müşir Zeki Paşa, iskanları için aşirete arazi tahsis edilmesini arz etmiştir.⁹⁶⁶

Osmanlı Devleti, ilticası kabul olunan aşiret, iskan edildikten sonra tekrar bir sebepten dolayı eski yurtlarına dönmeyin ve iskan olunduğu yerde ahaliye zarar verecek bir eylemde bulunmayın diye kefalet bağlayıp onlardan senet almıştır. Hükümet, iltica etmiş veya etme arzusunda olan tüm aşiretleri bu kefalet sistemine tabi tutmuştur.1893

⁹⁶³ BOA., BEO. 330/24712, (H. 11 Cemazeyilahir 1311 / M. 20 Aralık 1893).

⁹⁶⁴ BOA., Y..A...HUS. 266/140, s.5. (H. 25 Rebiülahir 1310 / M. 16 Kasım 1892).

⁹⁶⁵ BOA., Y..A...HUS. 266/140, s.6. (H. 25 Rebiülahir 1310 / M. 16 Kasım 1892).

⁹⁶⁶ BOA., Y..A...HUS. 266/140, s.3,4. (H. 25 Rebiülahir 1310 / M. 16 Kasım 1892).

yılında İran'ın Celâli Aşiretinden Keskoy taifesine mensup Tahir ve Sait beraberlerinde otuz hane halkıyla birlikte İran'dan Osmanlı Devleti'ne iltica etmek istemişlerdi. Keskoy taifesine mensup bu ahali, ilticalarının kabulüyle münasip bir yere iskanlarını talep etmişlerdi. Osmanlı Devleti, Keskoy taifesinin Beyazıt'ın Ceberkent ve Türkmen karyelerinde, kefalete bağlanarak kendilerinden senet alınıp yerleştirilmelerine karar vermiştir. Hükümet iltica taleplerini kabul edip kefalet ve senet şartıyla iskanlarına izin vermiştir.⁹⁶⁷

Aynı yıl içerisinde, Süleymaniye Sancağı dahilinde ve İran hududu üzerinde bulunan ve bazı cinayet olaylarından dolayı zan altında bulunan Pişter Aşiretinden iki yüz kadar kişi ile üç aşiret reisi Süleymaniye'ye gelerek iltica ve dehalet talebinde bulunmuşlardı. Bunların Süleymaniye'ye gelerek bir fenalıkta bulunmamak ve hükümetin emirlerine itaat etmek şartıyla dehalet ettikleri Musul Vilayeti tarafından hükümete bildirilmişti. Meclis-i Vükelada bu mesele müzakere edilmiş ve devletin menfaatine aykırı bir harekette bulunmayacaklarına dair kuvvetli bir teminat alınmak üzere aşiretin ilticasının kabul edilmesine karar verilmiştir.⁹⁶⁸

1893 yılında Kerkük Sancağına tabi Mir Mahmut ve Mir Yusuf ile Pişkefti Aşireti'nin reislerinden Mustafa ve Hızır beyler, İran'ın Mameş Aşireti reisi Mehmet Ağa'dan ve Savuçbulak Hakiminden bir mektup aldıktan sonra İran'a dehalet arzularını bir heyet vasıtasıyla Savuçbulak Şehbenderine bildirdikleri öğrenilmişti. Bunların ne suretle Savuçbulak Şehbenderine müracaat ettikleri ve Osmanlı'ya tabi bu aşiretin İran'a dehaletlerinde İran memurları tarafından kendilerine ne gibi teklifler yapıldığı Musul Vilayetine sual edilmişti. Musul Vilayetinden gelen cevaba göre, aşiret heyeti tarafından şehbenderliğe verilen arzuhalde, kendilerinden alakasız vergiler alındığı ve reisleri azledildiği için İran'a iltica etmek istediklerini belirtmişlerdi. Ancak işin aslı başkaydı, bazı Osmanlı aşiretleri ve reisleri aralarında husumet bulunan aşiretlerin karyelerini basıp mal ve hayvanlarını gasp ettikten sonra İran'a firar etmekteydi. İran'a olan ilticalarının kabul edilmesi için de vergi alımında kendilerine haksızlık yapıldığı ve görevlerinden azledildikleri gibi bahaneleri öne sürmekteydiler. Böylece ilticalarında kendilerince haklı bir gerekçe bulmuş olmaktaydılar. Aynı şekilde İran topraklarında da bir zorluk ve baskıyla karşılaştıklarında aynı mazeretlerle Osmanlı topraklarına iltica

⁹⁶⁷ BOA., DH.MKT. 102/22, (H. 20 Muharrem 1311 / M. 3 Ağustos 1893).

⁹⁶⁸ BOA., DH. MKT. 148/24, (H. 30 Rebiülevvel 1311 / M. 11 Ekim 1893).

talebinde bulunmaktaydılar. Bu durum Kürt aşiretlerinin alışagelmış hallerinden başka bir şey değildi.⁹⁶⁹

Cinayet gibi büyük bir suçla itham olunan firariler bir müddet sonra eski topraklarına dönme arzusuyla mahalli hükümete başvurduklarında, haklarındaki davaya rağmen devlet, onların dehalet ve iltica talebini kabul etmiş ve hatta bu suçlarından af olunmaları dahi söz konusu olabilmmişti. En ağır suçları işleyenlerin dahi bu şekilde kabul olunup af olunmalarının nedeni, devletin tebaasına karşı ne denli hoşgörülü ve merhametli olduğunu göstermek ve aşiretler üzerinde iyi bir etki oluşturmaktı. Böylece devletin hoşgörüsüne şahit olan diğer aşiretlerde iltica etmek isteyecekti. Pratikte faydalı görünen bu yaklaşım, aslında aşiretlerin şımarmasına ve hudut boyunda asayişsizliğin artmasına neden olmaktaydı.

1894 yılında daha önce İran'a hicret eden Celâli Aşiretinin Sakanlı taifesinden Süleyman Ağazade İbrahim Ağa yüz hane halkıyla Osmanlı Devleti'ne dehalet ve iltica talebinde bulunmuştu. Erzurum Vilayeti, İbrahim Ağa'nın iltica talebini hükümete bildirmişti.⁹⁷⁰ İbrahim Ağa'nın hüsnü hal ile ikamet ederek bir daha İran'a avdet etmeyeceğine dair senet ve kefil şartıyla yüz hane halkıyla beraber kabulüne izin verilmişti.⁹⁷¹ Ancak, İbrahim Ağa hakkında bir kamu davası vardı. İbrahim Ağa, evvelce biraderleri ile birlikte Beyazıt'ta ikamet etmekteyken Celâli müdürü İbrahim Bey'in kabilesiyle aralarında meydana gelen cinayet davasından dolayı İbrahim Ağa İran'a firar etmiş, ancak gıyabında cinayet cezasına mahkum olmuştu. İbrahim Ağa ile Celâli müdürü İbrahim Bey arasında cinayet vakası meydana gelmişti. Buna rağmen İbrahim Ağa, Osmanlı topraklarına geri dönmüştü. Ancak İbrahim Ağa, hakkındaki mahkumiyet vakası sebebiyle Timur Han tarafından tekrar İran'a dönmesi için kandırılmaktaydı. Timur Han'ın tesiriyle İbrahim Ağanın, yeniden İran'a iltica etme fikrinde olması Erzurum Valisini endişelendirmişti. "*İbrahim Ağa hakkında ki hukuku şahsiye davasından zaten vazgeçilmiş olduğundan hukuku umumiye davasından dahi affi ile iskanına izin verildiği takdirde manen ve maddeten aşiretler üzerinde hüsnü tesir*

⁹⁶⁹ BOA., BEO. 296/22130, (H. 07 Rebiülahir 1311 / M. 18 Ekim 1893); BOA., Y..A...HUS. 279/131, (H. 21 Safer 1311 / M. 3 Eylül 1893).

⁹⁷⁰ BOA., BEO. 442/33080, (H. 20 Muharrem 1312 / M. 24 Temmuz 1894).

⁹⁷¹ BOA., BEO. 487/36466, (H. 01 Rebiülahir 1312 / M. 2 Ekim 1894).

hasıl olacak ve Timur Han'ın maksadına karşı bir set çekilmiş olacaktır”, diyerek Erzurum Valisi bu husustaki düşünce ve önerilerini Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.⁹⁷²

Osmanlı tebaasını kendi topraklarına çekmek isteyen İran Devleti, önce aşiretin eşkıyalık faaliyetlerini şikâyet edip Osmanlı Devleti üzerinde baskı oluşturmakta ve daha sonra Osmanlı, aşiretini cezalandırmaya kalkıştığında bu karışıklıklardan istifade ederek aşirete bazı vaatlerde bulunarak İran'a ilticaya mecbur bırakılmaktaydı. İran, bu siyasetle bir çok kez emeline ulaşmıştı. İran'ın bu tür siyasetlerine karşı Osmanlı Devleti, olaylara daha ihtiyatlı ve temkinli yaklaşmıştır. 1894 yılında Caf Aşiretinden Hani, Kelali ve Yusuf Can taifeleri, İran aşiretlerinin mallarını gasp etmişlerdi. Kirmanşah Valisi Emir Nizam, bu taifeleri cezalandırmak ve malları geri almak için asker toplamıştı. İran hükümeti, iki devlet arasındaki ilişkiler gereği toplanan askerleri dağıtmıştı. İddia edilen haklar gereğince İran memurları ile şehbenderhaneden tayin olunan memurlar ve bir çok hak sahibi Osmanlı hududu dahilindeki Pençevin'e gelmişlerdi. İranlılardan gasp edilen malların geri alınması ve suçluların hakkında gereken muamelenin yapılması için Pençevin'de iki tabur askerin bulundurulması Gülanber Kaymakamı ve Caf reisi Osman Bey tarafından elzem görülmüştü. Musul Vilayeti bu hususu merkeze bildirdiğinde, Hariciye Nezareti, Caf Aşireti tarafından çalınan ve yağma edilen malların geri alınması işi için bölgede asker bulundurulması meselesine daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini düşünmüştü. Hariciye Nezaretinin ifadesine göre, adaletin yerini bulması için gasp edilen mallar sahiplerine teslim edilmeli ve suçlular cezalandırılmalı, ancak malum olduğu üzere İran hükümeti, bir vesile ile Osmanlı Aşiretlerine baskı uygulayarak kendi tarafına çekmek istemektedir. Eğer bölgede bulunduran asker tarafından Caf Aşiretine tabi bu taifelere baskı ve şiddet uygulanırsa, bu taifelerin İran topraklarına geçmeleri muhtemeldir. Çünkü daha önce de böyle vakalar yaşanmıştır.⁹⁷³ Osmanlı hükümeti, bu ihtimali göz önünde bulundurarak karşı devlete iltica vakasına mahal vermemek için ihtiyatlı davranmıştır. Hükümet, Hani, Kelali ve Yusuf Can taifelerine İran'a iltica etmelerine sebep olacak

⁹⁷² BOA., DH.MKT. 278/29, (H. 02 Rebiülevvel 1312 /M. 3 Eylül 1894); BOA., İ.DH.. 1315/53, (H. 26 Rebiülevvel 1312 / M. 27 Eylül 1894).

⁹⁷³ BOA., BEO. 455/34090, s.2. (H. 11 Safer 1312/ M. 14 Ağustos 1894).

herhangi bir baskı ve şiddet uygulanmadan iyi tedbirlerle gasp edilen malların geri alınıp sahiplerine iade edilmesi yönünde Musul Vilayetine gerekli emiri vermiştir.⁹⁷⁴

İran hükümeti bir müddetten beridir hudut boyunda ve Osmanlı topraklarında ikamet eden Caf Aşireti gibi Kürt aşiretlerinden bazılarını bir çok teşvik ve vaatlerle kendi tarafına çekmekte ve iltica etmeleri için uğraşmaktaydı. İran hükümeti sarf ettiği çabanın muvaffakiyetini görmüş, Kalkanlı Seyit ve Habek oğlu, aşiretlerinin bir kısmıyla İran'a geçmişlerdi ve kendilerine tahsis edilen arazilerde iskan edilmişlerdi. Seyit ve Habek'in Osmanlı topraklarındaki harmanlarını kaldırdıktan sonra geri kalan aşiretleriyle beraber İran'a geçecekleri öğrenilmişti. Osmanlı hükümeti, İran'ın teşvik ve vaatlerine kanıp İran'a iltica etmiş olan Seyit ve Habek ve aşiretlerinin geri Osmanlı topraklarına getirilmesini emretmişti. Musul Vilayetinde bu gibi vakalar eksik olmayıp bu iki aşiret haricinde İran'a iltica etme fikrinde olan birkaç taife daha vardı.⁹⁷⁵ Bunlardan biri de Palani Aşiretiydi.

Palani Aşiretinden bir taifenin hududu geçip İran'a hicret etmek üzere olduğu haberi alınınca bu ilticalarına müsaade edilmemesi hususunda Hanekin Kaymakamlığına bir yazı gönderilmişti. Ancak sürekli Osmanlı aşiretleri İran memur ve yöneticileri tarafından çeşitli vaatler ile kandırılmakta İran'a hicret ettirilmekteydiler. İran'ın Kirmanşah Valisi de Osmanlı tebaasını İran'a hicret ettirmek için bir çok fedakarlıkta bulunmakta bu yönde çabalamaktaydı. Merkezi hükümet, İran'ın Bağdat ve Musul aşiretleri ve toprakları üzerindeki emellerini bildiğinden, İran'ın Osmanlı aşiretleri üzerindeki tesir ve teşvikinin bazı tedbirlerle ortadan kaldırılarak ve iltica fikrinde olan aşiretlere gerekli ihtimam gösterilerek hicretlerine katiyen meydan ve imkan bırakılmaması hususunu Musul ve Bağdat vilayetlerine bildirmiştir.⁹⁷⁶

Kirmanşah Valisinin, Osmanlı aşiretlerini İran Devleti'ne ilticaya teşvik etmek için serhat memurlarına gizli talimat verdiği Bağdat Vilayetinden bildirilmesi üzerine Süleymaniye Mutasarrıflığına bu hususta gerekli incelemeler yapması emredilmişti. Süleymaniye Mutasarrıfı cevabında, Caf Aşiretinin ilticasına müsaade verilmediğini belirtmiş ve bunun dışında başka bir meseleyi de hükümete arz etmişti. Osmanlı

⁹⁷⁴ BOA., BEO. 455/34090, s.1. (H. 11 Safer 1312/ M. 14 Ağustos 1894).

⁹⁷⁵ BOA., Y..MTV. 104/1, (H. 01 Rebiülevvel 1312 / M. 2 Eylül 1894).

⁹⁷⁶ BOA., BEO. 475/35607, (H. 15 Rebiülevvel 1312 / M. 16 Eylül 1894); BOA., BEO. 475/35613, (H. 15 Rebiülevvel 1312 / M. 16 Eylül 1894).

topraklarına iltica etmiş olan İran'ın Goran Aşiretinden elli hane halkı Osmanlı Caf Aşireti arasına yerleştirilmişti. Bu elli hane aşiretin reislerinden Şir Ali Han ile Hüseyin Han'a bir miktar maaş tahsis edilmesi istirham edilmişti. Ancak hükümet, aşiret reislerinin rütbe veya nişan ile taltifleri daha münasip olacağını belirtmiştir. Böylece hazineye fazla masraf çıkarılmamış olacaktı. Bu şekilde reislerin mükafatlandırılması uygun görülmüştü. Ayrıca hükümet, yiyeceklerini temin edebilmeleri için elli hane halkına boş bir arazi verilerek onlara yardım edilmesini vilayete tavsiye etmişti. Şir Ali Han ile Hüseyin Han'a hangi rütbeden nişan-ı zişan verilmesi münasip olacağını daha sonra müzakere edilerek haber verileceği belirtilmişti.⁹⁷⁷ Meclis-i Vükelada bu mesele müzakere edilmiş ve Ali Han ile Hüseyin Han'ın birer kıta Mecidiye nişan-ı zişan ile taltifleri uygun görülmüştü.⁹⁷⁸

İltica ve dehalet talebinde bulunan aşiretler, hudut içerisine hemen alınmamakta, haklarında gerekli tahkikat yapılana kadar hudut başında bekletilmekteydiler. 1894 yılında İran'ın Hasri? ve Kardil aşiretlerinden elli hane İran'dan gelerek hudut başında Osmanlı topraklarına kabul olmayı beklemişlerdi. Elbak Kaymakamı, bu elli hanenin kabul edilip edilmeyeceğini Van Valisine sual etmiş, Van Vilayeti ise derhal bu meseleyi merkezi hükümete bildirmiştir.⁹⁷⁹

Osmanlı topraklarına iltica etmek isteyen aşiretin devlet hazinesine ne denli bir katkısı olacağı mühim bir meseleydi. Devlet, boş kalan arazileri iltica eden aşiretlere tahsis ederek hem bölgeyi yeniden imar etmeyi hem de devleti hazinesine vergi kazandırmayı amaçlamıştır. Ancak öncelikle iskan için nerenin daha uygun olabileceği tahkik edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Talabani şeyhlerinden Şeyh Celal ve aşiret halkı, İran topraklarına geçip belli bir müddet oralarda ikamet ettikten sonra yeniden Kerkük'e gelmiş ve iki yüz haneden ibaret olan aşiret halkının iskanı için münasip bir boş yer talep etmişti (1894). Kerkük Sancağı dahilinde olan on sekiz bin altı yüz küsur dönüm boş arazinin kendilerine tahsis edilmesi ve iskanları hususu Musul Vilayeti tarafından hükümete arz edilmişti. Osmanlı hükümeti, durumu Defter-i Hakani Nezaretine sual etmiş ve gelen cevapta, mevzu bahis olan boş arazinin altmış bir bin beş yüz kuruş bedeli müzayedesini bulunduğu bildirilmişti. Bu boş araziye Şeyh Celal ve

⁹⁷⁷ BOA., DH.MKT. 281/56, (H. 11 Rebiülevvel 1312 /M. 12 Eylül 1894).

⁹⁷⁸ BOA., MV. 81/54, (H. 16 Rebiülevvel 1312 / M. 17 Eylül 1894).

⁹⁷⁹ BOA., DH.MKT. 283/17, (H. 13 Rebiülevvel 1312 /M. 14 Eylül 1894).

aşireti iskan edildiğinde nüfusun artması ve bölgenin imarı gibi devletin menfaatine bir durum hasıl edeceğinden uygun görülmüştü.⁹⁸⁰

Aşiretler arası kavgalarda, güçlü aşiretin nispeten daha zayıf bir aşirete yaptığı baskı ve zulüm yüzünden aşiret ahalişi topraklarını terk edip iltica etmiştir. Örneğin, vahşi ve kaba bir aşiret olarak bilinen Pişter Aşireti, Şehr-i Pazar ve Merge kazalarına tabi köylere saldıran ve ahalisine zorbalık yapan bir aşiretti. 1894 yılında Pişter Aşireti, Şehr-i Pazar köy ahalisini Şivekelilerin aleyhine tahrik etmiş ve artık Pişterlilerin bu zulmüne karşı koyacak güçleri kalmadığından Şivekeliler çareyi topraklarını terk edip İran hududuna çekilmekte bulmuşlardı. Süleymaniye meclis idaresi, Pişterlilerin bölgedeki zorbalığına karşı Şehr-i Pazar merkezinin Race köyüne naklini ve Süleymaniye'den bir tabur Osmanlı askerinin oraya sevk edilmesini talep etmiştir. Musul Vilayetinden gelen talep üzerine gerekenin yapılması için mesele Seraskere ile Dahiliye Nezaretine havale edilmiştir.⁹⁸¹

Aşiretler iltica taleplerini, şehbenderlikler, serhat memurları veya mahalli idareciler vasıtasıyla merkezi hükümete bildirdikleri gibi bazen de bizzat aşiret reisi merkezi hükümete gidip uygun bir lisanla iltica talebini bildirmiştir. 1894 yılında İran'ın Mekri⁹⁸² Aşiretinin reisi Hüseyin Bey ve arkadaşları İstanbul'a gelip Osmanlı tabiiyetine geçmek arzusunda olduklarını söylemişlerdi. Eğer bu istekleri kabul edilirse İran'daki aşiret halkını da getireceklerini belirtmişlerdi. Bunun üzerine hükümet, aşiretin iskanı için Şemdinan Kazası dahilindeki Humaru namındaki yerin, yedi-sekiz yüz hane halkının ziraat ve yerleşimine uygun olup olmadığını Van Vilayetiyle görüşmüştü. Van Vilayeti ile görüşüldükten sonra Humaru bölgesinin dokuz virane köyden oluşan boş bir arazi olduğu ve yedi-sekiz yüz nüfusun iskan ve idaresi için elverişli olduğu anlaşılmıştı. Ancak iskana uygun görülen yer için devletin kayıtlarına⁹⁸³ da bakılması gerekli görülmüş ve son karar kayıtlara bakıldıktan sonra verilecekti.⁹⁸⁴ Hükümetin emri üzerine kayıtlara bakılmış ve kayıtlara göre, mevzu bahis olan Şemdinan Kazası Hakkari Sancağı dahilinde olup 24 Ağustos 1742 tarihinde İbrahim Bey'e Ocaklık olarak verilmiş olduğu anlaşılmıştı. Devlet'e ait topraklardan

⁹⁸⁰ BOA., Y..A...RES. 72/20, (H. 20 Rebiülevvel 1312 / M. 21 Eylül 1894).

⁹⁸¹ BOA., Y..A..HUS. 311/50, (H. 24 Rebiülahir 1312 / M. 25 Ekim 1894).

⁹⁸² İran'ın en asil aşiretlerinden biri olan Mekri, Savuçbulak şehrinde yaşayan Sünni mezhebine mensup bir aşirettir. BOA., Y..A...RES. 73/25, s.6 (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

⁹⁸³ Defter-i Hakaniye

⁹⁸⁴ BOA., BEO. 505/37851, (H. 29 Rebiülahir 1312 / M. 30 Ekim 1894).

olduğu anlaşılmış olan Humaru arazisi kimsenin tasarrufuna verilmemiş olduğundan Hüseyin Bey ve aşiretinin iskanları için uygundu.⁹⁸⁵ Van Valisi, bu hususta hükümete gönderdiği cevapta, Sünni mezhebine mensup olan Hüseyin Bey ve aşiretinin iltica taleplerinin kabul edilip Hüseyin Bey'in oğullarından Tahir Bey'in de İstanbul'da münasip bir mektebe kayıt edildikten sonra iskanları için Şemdinan Kazasına bağlı Humaru arazisinin onlara tahsis edilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Hüseyin Bey'in Mekri Aşireti, bir hayli nüfusa sahip büyük bir aşiretti ve onlara tahsis edilecek boş arazi de bu sayede şenlenecekti.⁹⁸⁶

Mekri Aşiretinin ilticası ve Humaru arazisine iskanları hususunda Van Vilayeti ile olan yazışmalardan sonra Defter-i Hakaniye kayıtlarına bakılmış ve son olarak Meclis-i Vükelada bu konu ele alınarak bir karar bağlanmıştı. Meclis-i Vükela, Van Vilayetinden ve Defter-i Hakaniye Nezaretinden gelen bilgiler üzerine Hüseyin Bey ve Mekri Aşiretinin kabul edilip boş ve huduttan sekiz saat uzak mesafede olan Humaru arazisine iskanlarını uygun bulmuştur.⁹⁸⁷

İran'ın Sencabi Aşiretinden Darrab Han, tüm sıkıntılara rağmen Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmek isteyen aşiret reislerinden biriydi. Darrab Han ve beraberindeki haneler, Sünni ve Şii mezhebinden olmayıp Yezidiler gibi farklı bir inanca sahip olan göçebe bir aşirete mensuptular. Osmanlı topraklarına iltica eden Darrab Han ve aşireti, İran'dan erzak ve zahirelerini alamadıklarından muhtaç ve perişan bir hale düşmüşlerdi. Bu yüzden bir kısımları dağılmış, mevcutları yüze kadar düşmüştü. Hanekin kazası dahilindeki topraklarda kendilerine kulübeler inşa etmişlerdi. İran Devleti, Darrab Han'ın iadesi için Kirmanşah hükümetinden Serteb Ali Ekber Han'ı tayin etmişti. Ali Ekber Han, Darrab Han'ı İran'a geri dönmeye ikna etmek maksadıyla kendisine rütbe ve arazi teklif etmişse de Darrab Han bu teklifleri kabul etmemiş ve İran'a dönmek istememiştir. Darrab Han'ın isteği, aşiretiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine geçmek, emniyet ve asayiş içinde buraları vatan eyleyip iskan olmaktadır.⁹⁸⁸

Hanekin'e gelmiş olan Darrab Han ve aşiretinin Hanekin ve Mendeli kazaları arasında bir yerde iskanları ve Darrab Han'a dört yüz kuruş maaş tahsisiyle maiyetindeki

⁹⁸⁵ BOA., Y..A...RES. 73/25, s.3 (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

⁹⁸⁶ BOA., Y..A...RES. 73/25, s.6 (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

⁹⁸⁷ BOA., Y..A...RES. 73/25,s.2 (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

⁹⁸⁸ BOA., Y..A...RES. 73/26, s.1 (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

atlılarında idaresi için bir şeylerin yapılması talep edilmişti. İran aşiretlerinden Osmanlı topraklarına hicret etme arzusunda olan aşiretlerin hudut bölgesinde bir soruna sebebiyet vermemeleri için Akra ve Halep gibi huduttan sekiz-on günlük uzak bölgelere nakil ve iskanları şartıyla Osmanlı tabiiyetine kabul edilmişlerdi.⁹⁸⁹ Osmanlı hükümeti aynı şartla Darrab Han ve aşiretinin kabul edileceğini Bağdat Vilayetine bildirmişti. Ancak Hanekin dahilinde kendilerine kulübeler inşa ederek yerleşen Darrab Han ve hanelerini oralardan kaldırmak Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmayacağından bu seferlik bunların ilticaları kabul edilip buldukları bölgede iskanlarına izin verilmişti. Fakat daha sonra Osmanlı Devleti'ne iltica etme arzusunda bulunacak İran aşiretlerinin huduttan oldukça uzak olan Akra, Halep ve Diyarbakır gibi bölgelerdeki boş arazilerde iskana razı edilmeleri istenilmiştir.⁹⁹⁰

Osmanlı Devleti, İran ve Rusya'daki Kürt aşiretlerini ilticaya teşvik edip Osmanlı topraklarına çekmek için onları belli bir süre vergiden muaf tutmuştur. Aslında düzenli vergi vermekten kaçınan Kürt aşiretleri için bu oldukça cazip bir teklifti ve bir çok aşiret de bu sebepten dolayı iltica etmek istemiştir. 1894 yılında Kelhur Aşiretinden Mehmet Bey ve beraberindeki elli hane, İran'dan Osmanlı topraklarına iltica etmişlerdi. Osmanlı hükümeti onları kabul etmiş ve Baziyan kazasına iskan etmişti. Osmanlı Devleti, kendi topraklarına iltica edenlerin geçim konusunda sıkıntı yaşamamaları için onları iki sene aşar vergisinden muaf tutmaktaydı. Aynı muafiyet, bir seneden beri Osmanlı topraklarında yaşayan Mehmet Bey ve elli hanesi içinde geçerliydi, ancak koyun vergisinin de onlardan alınıp alınmaması hakkında Musul Vilayetine herhangi bir emir verilmemişti. Kelhur Aşiretine ne tür bir vergi muafiyeti uygulanacağı ile ilgili merkezi hükümetten bilgi istenmişti. Rusya'dan Osmanlı topraklarına iltica eden Tatar ve Çerkez muhacirler belli bir müddet bazı vergilerden muaf tutulmuştu. Tatar ve Çerkezler vergi, kura ve aşardan muaf tutulmuş ancak gümrük, ağnam ve diğer vergiler

⁹⁸⁹ Osmanlı hükümeti, İran'dan Osmanlı topraklarına hicret etme arzusunda olanların iltica talebini geri çevirmemesine rağmen yine de onlara güvenememekteydi. İleride İran'da Osmanlı Devleti aleyhine bir isyan başladığı takdirde İran'dan iltica etmiş bu aşiretler, İran'a yardım etmek maksadıyla isyana iştirak edebilirlerdi. veya ileride bunların İran tebaası oldukları belirtilerek buldukları bölgelerin dahi İran hududu dahilinde olduğuna dair İranlıların bazı iddiaları olabilirdi. İran hükümeti, hudut bölgesindeki Lahican ve Vezne gibi bazı Osmanlı topraklarına göz dikmişti. Eline geçecek böyle fırsatı kaçırmayacak, Osmanlı topraklarına iltica edip hududa yakın bir yerde iskan ettirilmiş eski tebaasını çeşitli tekliflerle kandırarak oralarda ayaklanma çıkarıp o topraklar ve aşiretler üzerinde hak iddia edebilirdi. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, Hanekin'de iskan edilme talebinde bulunan Darrab Han'ı huduttan uzak bir yere iskan ettirmek istemiştir. BOA., İ..HUS. 30/88, s.1. (H. 24 Rebiülahir 1312 / M. 25 Ekim 1894).

⁹⁹⁰ BOA., Y..A...RES. 73/26, s.2 (H. 22 Cemaziyelevvel 1312 / M. 21 Kasım 1894).

onlardan usul ve nizam dairesinde alınmıştı. Maliye Nezareti, aynı şekilde Kelhur Aşiretinin de temmetü vergisiyle kura ve aşardan muaf tutulup gümrük, ağnam ve diğer vergileri vermeleri uygun olacağını belirtmiştir.⁹⁹¹ Maliye Nezareti'nin açıklaması üzerine, hükümet hangi vergilerin Mehmet Bey ve elli hane halkından alınması gerektiğini Musul Vilayetine bildirmiştir.⁹⁹²

Eşkıya aşiretlerin zorbalığı, mültezimlerin vergi alımlarındaki usulsüzlüğü ve idarecilerin dirayetsizliği ve zulmü yüzünden bölgede bozulan asayiş ve istikrar ahaliyi ilticaya zorlayan nedenlerden biriydi. Zuhur eden bu karışıklıklardan istifade etmek isteyen hemhudut devlet, can ve mal emniyeti kalmayan aşiretleri bazı vaatlerle kendi toprağına çekmeye çalışmıştır. Mesela, 1890'lı yılların ortalarında Süleymaniye ve Kerkük Sancaklarında bazı kimseler yüzünden ahalinin asayiş ve emniyeti kalmamıştı. Sancaklarda huzursuzluk zuhur etmiş, şikâyetler artmış ve bölge ahali vatanlarını terk ederek İran'a iltica etmek zorunda kalmıştı. Süleymaniye Sancağında mültezimler vergileri devletin belirlediği miktarda toplamayıp üç misli miktarda insafsızca ve zorla ahaliden toplamaktaydılar. Süleymaniye'nin en güçlü aşiretlerinden Caf ve Hemavend aşiretleri, türlü fenalıklarda bulunarak bölge ahalisinin can ve namuslarına zarar vermekteydiler. Süleymaniye Meclis-i Belediye Reisi Seyit Ahmet Efendi, eski Müftü Seyit Mehmet Efendi ve Caf Aşiretinin eski reisi Mahmut Paşa aralarında ittifak kurarak eşkıyalık yapmaktaydılar. Bazı köyleri işgal edip yağmaladıkları gibi müttefikleri olan Seyit Ahmet, Süleymaniye ahalisine çeşitli zulümlerde bulunmuştu. Süleymaniye mutasarrıfı bu olanlar karşısında aciz kalmış ve hiç birşey yapamamıştı. İnsanın tahammül gücünün üstünde olan bu olaylardan dolayı ahali, Süleymaniye'ye hem civar olan İran topraklarına kaçma mecburiyetinde kalmıştı. İran Devleti ise bu durumdan istifade ederek Osmanlı Devlet'inden gelen aşiretlere çeşitli cazip teklifler sunarak onları İran topraklarında iskana teşvik etmeye çalışmıştı. İran Devleti, Pişter nahiyesine civar olan Vezne arazisini aşiretlere zapt ettirdiği gibi Gülanber kazasındaki bazı yerleri de istila ettirmişti. Merge kazasının Pişter nahiyesindeki Pişter Aşireti, İran aşiretlere karşı hudutta bir set olmuşsa da bunların ağaları daha fazla güç kazanmak maksadıyla Merge kazasının köylerini ve Şehr-i Pazar kazasının bazı yerlerini hakimiyetleri altına almak için her bir köye bir ağa gönderip ikamet

⁹⁹¹ BOA., BEO. 579/43369, (H. 01 Ramazan 1312 / M. 26 Şubat 1895).

⁹⁹² BOA., DH.MKT. 301/45, (H. 29 Rebiülahir 1312 / M. 30 Ekim 1894).

ettirmektedirler. Hemavend Aşireti ise mevcudu yüz atlı iken bunlara tahsis olunan altı-yedi köye rağmen aşar ve ağnam vergilerini vermedikleri gibi köy ahalisine zulüm edip arazilerini de zapt etmişlerdi. Hükümet, Hemavend Aşiretinin eşkıyalık hareketlerini durdurmak maksadıyla reislerinden altı-yedi kişiye bin kuruş maaş tahsis etmiş, bazılarını Kerkük'te ikamet ettirip birkaçına da nahiye müdürlüğü ve zaptiye yüzbaşılığı gibi görevler vermişti. Ancak reislerine tahsis edilen maaş ve görevlerin bir faydası görülmemiş, Hemavend Aşireti eşkıyalığa devam etmiştir. Gülanber kazası ise Caf Aşiretinin hakimiyeti altında olduğundan kaza sakinlerine verdikleri zarardan dolayı ahalinin çoğu dağılmış ve İran toprağına geçmişti. Kazalarda aşiretlerden ve mültezimlerden kaynaklanan sorunlardan dolayı Süleymaniye'nin maliyesi büyük zarar görmüştü. Hal öyle bir noktaya varmıştı ki devlet memurları ve zaptiyeler altı-yedi aydan beri maaş alamamışlardı. Kerkük Sancağı ahalisinin mağduriyet ve perişanlığı, Süleymaniye ahalisine nazaran daha iyiydi. Kerkük Sancağı dahilindeki Davudi, Şevak, Şeyh Bızını ve Dizeyi aşiretleri sözü geçen nüfuzlu aşiretlerdi. Ancak onlara hem civar olan Hemavend Aşireti, eşkıyalık yaparak huzurlarını kaçırmakta eşya ve mallarını gasp etmekteydi. Süleymaniye ve Kerkük Sancaklarında zuhur eden bu asayişsizliğe bir çare bulunmazsa geride kalan ahalinin de mahvolup firar edeceğinden endişe duyulmuş bu yüzden asayişin yeniden temini için acilen tedbirlerin alınması talep edilmişti.⁹⁹³

Kerkük Sancağına tabi Raniye kazasının idaresindeki karışıklık sebebiyle, 1895 yılında kaza ahalisini oluşturan aşiretlerden bir kısmı İran'a geçerek Osmanlı tabiiyetinden çıkmış, bir kısmı ise hudut üzerinde ikamet etmeyi tercih etmişti. Kazayı terk edip giden aşiretler ile Raniye kazası dahilinde ikamet etmeye devam eden ahali arasında düşmanlık ve çatışmalar hiç eksik olmamaktaydı. Osmanlı hükümeti, kazanın idaresinin ıslah edilmesi ve aşiretler arasındaki düşmanlığı sonlandırdıktan sonra aşiretlerin yeniden hükümette ısındırılması hakkında bazı tavsiyeler, eski Musul Valisi Tahir Paşa'dan istemiştir.⁹⁹⁴ Raniye Kazası ahalisi olan Bilbas, Hoşnav ve diğer bazı aşiretler arasında zuhur eden çatışmalarda iki yüzden fazla nüfus ölmüş bir o kadar da yaralanmıştı. Aralarındaki düşmanlığı bitirmek maksadıyla gönderilen heyetlerin çabaları da bir netice vermemişti.⁹⁹⁵

⁹⁹³ BOA., Y..PRK.TKM. 34/20, (H. 22 Şaban 1312 / M. 18 Şubat 1895).

⁹⁹⁴ BOA, DH.MKT. 392/94, s.1 (H. 11 Muharrem 1313 / M. 4 Temmuz 1895).

⁹⁹⁵ BOA, DH.MKT. 392/94, s.4 (H. 11 Muharrem 1313 / M. 4 Temmuz 1895).

1895 yılında İran toprağında ikamet etmekte olan Herki Aşireti reislerinden Bero Ağa, hane halkıyla birlikte Gevar bölgesine iltica edeceği haberi alınmıştı. Van Vilayeti, Bero Ağa ve beraberindekiler bu tarafa geçecek olurlarsa haklarında nasıl bir muamele göstermek lazım geleceğini İstanbul'a sual etmesi üzerine hükümet bunların nerede iskan edilmeleri münasip olacağı ve bir daha İran'a geçip geçmeyeceklerine dair kendilerine güvenilip güvenilmeyeceğini sual etmişti. Van Valisi 25 Haziran 1895 tarihinde verdiği cevapta; Bero Ağa'nın zaten Osmanlı Devleti'nin tebaası olduğunu ifade etmişti. Bero Ağa Osmanlı Devleti uğruna sadakatle canını feda etmeye hazır olduğunu ve her bir tekalif-i emiriyyeyi verip bir daha İran'a dönmeyeceğini ifade ederek gereken teminatı vermişti. Van Valisi, Bero Ağa ve kırk hane halkının babalarından kalma çiftliklerinin bulunduğu Bağye ve Teyran? isimli karyelerde iskan edilmelerinde herhangi bir sakınca görmemiş ve dehaletlerinin kabulünü münasip bulmuştu. Bunların iskan ve dehaletlerine izin verilmesini istemişti.⁹⁹⁶

Hamidiye Alaylarına mensup aşiret ve reisleri, bölgede eşkıyalık yaparak ahaliye zulüm edip vatanlarını terk etmeye mecbur bırakmaktaydılar. İbkay Haydaranlı Aşiretinden Hamidiye on üçüncü süvari alayı kaymakamı Mehmet Sıddık Bey ile oğlu Binbaşı Nadir Ağa ve amcazadesi on dördüncü süvari alayı Kaymakamı Mustafa Bey'in zulüm ve baskısından dolayı bazı Osmanlı aşiretleri İran'a iltica etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Otuz dokuzuncu Hamidiye süvari Alayını teşkil eden Takori Aşiretinden yirmi hane, Mehmet Sıddık Bey'in zulmüne daha fazla tahammül edemeyerek İran'a iltica etmişlerdi. Hamidiye Alaylarına mensup bu eşkıyaların tedip ve terbiye edilerek bir daha böyle ahaliye zulüm etmelerine meydan verilmemesi Van Vilayetinden istirham olunmuştu. Haklarındaki şikâyetlerden dolayı davaları bölgedeki adliye memurları ve Dördüncü Ordu Müşirine havale edilmişti.⁹⁹⁷

Devletler, iltica eden aşiretleri mümkün olduğunca huduttan uzak bölgelere iskan etmeye dikkat etmiştir. Çünkü iltica eden aşiret tekrar geri dönmek isteyebilir veya hudutta eşkıyalık yaparak devletler arasında soruna neden olabilirlerdi. 1895 yılında İran'ın Hazri ve Kardil aşiretlerinden elli hane hudut başına gelip Osmanlı Devleti'ne tabi olmak istemişti. Osmanlı Devleti, tekrar İran ile münasebette geçemeyecekleri hududa üç dört günlük uzakta bir yerin elli haneye tahsis edilmesini istemiştir. Çünkü

⁹⁹⁶ BOA., ŞD. 1882/19, (H. 02 Safer 1313 / M. 25 Temmuz 1895).

⁹⁹⁷ BOA., DH.MKT. 440/51, (H. 22 Rebiülahir 1313 / M. 12 Ekim 1895).

hududa yakın olurlarsa karşılaştıkları en küçük güçlükte İran'a dönmeleri mümkün olabileceği gibi İran'ın topraklarına saldırıp iki devlet ilişkilerine zarar da verebilirlerdi. Elli hane halkının iskanı için Şitak Kazasına tabi hududa yirmi üç saat mesafede bulunan Nurdüz nahiyesi münasip görülmüştü.⁹⁹⁸

1897 yılında İran'ın Sencabi Aşireti reislerinden Paşa Han, bizzat Hanekin Kazası merkezine gelerek ecdadı gibi Bağdat Vilayeti arazisinde ziraatla meşgul olmak ve İran'a geri dönmek şartıyla Osmanlı'nın merhametine ve himayesine sığınmak istemişti. Ayrıca Paşa Han, hudut boyundaki altı hane halkının idaresine kafi gelecek bir yerin onlara tahsis edilmesini istemişti. Bağdat Vilayeti, Paşa Han ve ailesinin, hududun bu tarafında olan bir arazide ikamet etmelerinde herhangi bir sakınca görmediklerini Dahiliye Nezaretine bildirmişti. Hükümet, Osmanlı'nın himayesine girmek isteyen Paşa Han'ın hududa yakın yerlerde ikamet ve iskanını uygun görmemiş ancak huduttan uzak yerlerde iskan edilmeyi kabul ederlerse gerekenin yapılacağını belirtmiştir.⁹⁹⁹

Osmanlı tebaası Adamanlı Aşiretinden oldukları halde savaş zamanında İran'a geçmiş olan yirmi hane halkı 1898 yılında tekrar Osmanlı topraklarına dönmek ve Osmanlı himayesine girmek istemişlerdi. Hamidiye Süvari Dokuzuncu Alay Binbaşısı ve Adamanlı Aşireti reislerinden olan Ali Bey, bu yirmi hane halkın Osmanlı Adamanlı Aşireti'ne mensup olduklarından dolayı kabul edilip iskan edilmelerini ve hayvan ve eşyalarının gümrük resminden muaf tutulmasını istemiştir. Erzurum Vilayeti, Ali Bey'in bu isteğini İstanbul'a bildirmesi üzerine, merkezi hükümet zaten Osmanlı tebaası olan bu yirmi hanenin kabul ve iskanına olumlu bakmış ve vergi konusundaki muafiyeti ise Rüsumat Emaneti'ne bildirmişti.¹⁰⁰⁰ Gümrük vergisinden muaf tutulmasını istedikleri hayvan ve eşyaların miktarı dahi bir deftere yazılıp merkezi hükümete takdim edilmişti.¹⁰⁰¹

Cinayet suçuyla suçlanan ancak hakkında yakalanma emri çıkarıldığı halde hududun öte tarafına firar etmiş olan suçlular, bir müddet sonra pişman olup geri dönmek istediklerinde, haklarındaki dava göz önünde bulundurularak iltica talepleri

⁹⁹⁸ BOA, BEO. 513/38452, (H. 09 Cemaziyelevvel 1313 / M. 28 Ekim 1895).

⁹⁹⁹ BOA, BEO. 891/66760, (H.30 Recep 1314 /M. 4 Ocak 1897).

¹⁰⁰⁰ BOA, BEO. 1089/81644, (H. 15 Şevval 1315 / M. 9 Mart 1898).

¹⁰⁰¹ BOA, İ.RSM. 8/5, s.1 (H. 09 Şevval 1315 / M. 3 Mart 1898).

değerlendirilmekteydi. Mahalli idareciler, suçlunun hakkında gerekli tahkikatı yaptıktan sonra suçlunun affedilip veya affedilmemesi gerektiği hususundaki görüşlerini hükümete bildirmektedirler. Eğer suçlu, aşireti tarafından değer gören ve sevilen biriyse mahalli hükümet, aşiretinden dolayı suçlunun iltica ve af talebine olumlu bakmıştır. Ancak tam tersi bir durum söz konusu olduğunda, suçlunun iltica talebi kabul olursa dahi hakkındaki davanın görülmesi istenmiştir. Hoşnivan Aşiret reisi Bekir Bey'in ahvali buna örnektir.

Kerkük Sancağına tabi Köysancak'ta ikamet etmekteyken Hoşnivan Aşiret reisi Bekir Bey, kardeşinin öldürülmesinden dolayı kendisinden şüphe edilmesi üzerine beraberindeki yüz elli hane ile İran'a hicret etmiş ve Bane'de iskan olmuştu. Bir müddet sonra Bekir Bey, asıl vatanı olan Osmanlı topraklarına geri dönmek istemişti. Eğer Bekir Bey İran'da kalırsa Osmanlı aşiretleri bu durumdan etkilenebilir ve İran'a hicret etmek isteyebilirlerdi. Bu yüzden Bekir Bey'in af edilerek bir an evvel dönmesine izin verilmesi daha uygun olacağını Tahran Sefareti Maslahatgüzarlığı, Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda ifade etmişti. Tahran sefaretinden Bekir Bey'in hicreti ile ilgili gelen talep üzerine Osmanlı hükümeti, işin aslını öğrenmek ve bu konuda gereken tahkikin yapılması için Köysancak'ın tabi olduğu Musul Vilayetine yazı göndermiştir. Musul Vilayetinden cevaben gelen yazıda, "Bekir Bey vaktiyle Hoşnivan aşireti reisliğinde bulunduğu müddette aşiret efradına yaptığı baskı ve zulmün derecesi öz kardeşini öldürme noktasına ulaşmıştı. Bekir Bey hakkında yakalanma emri çıktığı sırada İran'a firar etmişti. Bu vakadan sonra aşiret reisliği görevi kimseye verilmemiş, aşiret köy muhtarları tarafından yönetilmişti. Eğer Bekir Bey affa mahzar olup aşireti arasına dönerse yeniden aşiret içinde huzursuzluk çıkacaktır. Bekir Bey, İran'da kalırsa Osmanlı aşiretinin bu durumdan etkileneceği ve İran'a hicret etmek isteyeceği yönünde ifade edilen mahzura gelince, kendisi firar ettiği sırada efradı aşireti şöyle dursun kardeşleri bile onunla birlikte firar etmemişti. Bekir Bey, İran'da kalırsa aşiretlerin İran taraflarına iltica etmesi ihtimal dahilinde dahi değildir. Fakat evvelce yakalanması ilan olduğu zaman ihtar olunduğu mahkeme-i nizamiyece hakkında alınacak karar göre muamele görmek üzere geri dönmekte serbest olduğu kendisine bildirilmesi münasip olacaktır" ifade edilmiştir. Osmanlı Meclisinde Bekir Bey'in affı ve bağışlanması caiz görülmemiş ancak mahkemede yargılanıp hakkında verilecek hükme göre muamele

görmeyi kabul ederse Osmanlı topraklarına geri dönebileceği hususu Tahran Sefareti vasıtasıyla kendisine tebliğ edilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁰²

Mahalli idareciler ile anlaşmazlığa düşmüş aşiret reisleri, emirleri altındaki aşiret ahalisini isyana teşvik edip bölgede karışıklık çıkardıklarında hükümet tarafından üzerlerine asker sevk edilmiş ve gerektiğinde isyanlar şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Böyle bir durum zuhur ettiğinde aşiret ahalisi, can havliyle hududa gelip dehalet talebinde bulunmaktaydı. 1898 yılında Kelhur Aşireti ve reisleri Davut Han, mahalli hükümetten gördükleri şiddet ve baskıdan dolayı Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardı. Olay şu şekilde zuhur etmişti:

Osmanlı hududuna yakın olan İran'ın Kirmanşah Vilayetine tabi olan Kelhur Aşiretinin resmiyette İran hükümetine mensup Mehmet Ali Han İlhani isminde bir hakimi varsa da bu aşiretin idaresi yalnız kendi reisleri olan Davut Han'a aitti. Ancak kadim Kelhur hakimleri sülalesinden olan ve Luristan Valisi Hüseyin Kuli Han'a tabi olan Ferih Han, Hüseyin Kuli Han vasıtasıyla Kelhur hakimliğine tayin kılınmak istenilmişti. Davut Han bu tayini uygun bulmadığından Kirmanşah etrafında bulunan aşiretini isyana teşvik edebilirdi. Bu ihtimale karşı Hüseyin Kuli Han'ın asker toplayıp Davut Han'ın üzerine gitmekte olduğuna dair bir istihbarat alınmıştı. Bağdat Valisi, Osmanlı hududuna yakın bir İran bölgesinde çıkacak karışıklıkların Osmanlı topraklarına da sirayet edeceğinden endişe duymuş ve derhal bazı tedbirler almıştı. Hudut başlarında bu olaydan dolayı herhangi bir uygunsuzluk meydana gelmemesi için hududa yakın Mendeli ve Hanekin Kaymakamlarına bazı tedbirler almalarını emreden tebligat gönderilmişti.¹⁰⁰³

Luristan Hakimi Hüseyin Kuli Han, cezalandırmak için Kelhur Aşiret reisi Davut Han'ın üzerine asker sevk edeceğini ve eğer bunlar Osmanlı topraklarına geçecek olurlarsa izin verilmeyip İran memurlarına teslim edilmeleri hususunda bir mektubu, Mendeli Kaymakamlığına göndermişti. Mendeli Kaymakamlığından Bağdat Vilayetine durumun bildirilmesi üzerine derhal yapılan haberleşme neticesinde; Davut Han'ın baskı gördüğü takdirde Mendeli taraflarına iltica etme veya Hanekin'in üst taraflarında gidip ailesini ve mallarını oraya bırakıp Musul'un Caf ve Davde aşiretlerinden alacağı

¹⁰⁰² BOA, BEO. 1235/92565, s.2. (H. 16 Recep 1316 / M. 30 Kasım 1898).

¹⁰⁰³ BOA, Y..PRK.UM.. 43/110, (H. 24 Cemaziyelevvel 1316 / M. 10 Ekim 1898).

yardımla tekrar İran'a geçme tasavvurunda olduğu anlaşılmıştı. Bağdat İran Baş Şehbenderliği de Davut Han ile maiyetindekilerin İran tarafından görecekları takip ve baskıdan dolayı Osmanlı topraklarına geçme ihtimalleri olduğundan Osmanlı'nın asker sevk ederek bunların beri tarafa geçmelerine müsaade etmemesini istemiştir. Bağdat Vilayetinden gelen bu telgraflar üzerine Osmanlı Sadrazamı, bu husustaki görüşünü Sultan II. Abdülhamit'e arz etmiştir; *“Kelhur Aşiretinin Osmanlı topraklarına iltica etme ihtimalinden dolayı Osmanlı'nın asker sevk etmesi icap etmeyip aşiretin dehalet ve ilticası halinde himayesi lazım geleceğinden ve bu tarafa geçtikten sonra yardımcı kuvvetler tedarikine meydan vermemek icap edeceğinden vilayete cevaben tebligat münasip görülmüşse de emir ferman efendimizindir.”*¹⁰⁰⁴

Kısa bir müddet sonra Kelhur reisi Davut Han ve Aziz Han, hane halklarıyla birlikte Osmanlı topraklarına iltica etme taleplerini Bağdat Vilayetine bildirmişlerdi. Osmanlı hükümeti, iltica talebinde bulunan bu ahalinin kabulünden önce bunların hangi mezhebe mensup olduklarının ve neden İran'dan Osmanlı topraklarına iltica etme arzusunda olduklarının tahkik edilip neticenin bildirilmesini istemiştir. Goran Aşireti reislerinden Aziz Han, İran'dan gördüğü muameleden dolayı bin beş yüz kadar aşiret halkıyla hudut kulelerine iltica etmiş ve ilticalarının kabulünü istirham etmişlerdi. Bunların huduttan iki saat mesafe uzaklıktaki bir yere aldırılmaları hususu Bağdat Vilayetine bildirilmişti. Ancak Aziz Han, evvelce de Osmanlı topraklarına ilticası kabul edilmişken yine İran'a savuşmuştu. Bugün tekrar iltica talebinde bulunan Aziz Han'ın İran'a dönmesine mani olacak uzaklıkta bir yerde ikametleri bu yönde alınacak tedbirlerin Altıncı Ordu Müşiri ile görüşülmesi ve kararlaştırılması uygun olacağı ifade edilmiştir. Aslında Aziz Han Hanekin kazasında ikamet eden Osmanlı tebaasındandı. Ancak işlediği suçlardan dolayı mahpus bulunduğu sırada İran'a firar etmişti. İran hükümetinin ona sunduğu serbestlikten istifade ederek Osmanlı topraklarına saldırmıştı. Aziz Han, Murat Han ve Ali Han gibi birkaç kişinin Osmanlı hudut memurlarına teslimi İran sefaretinden talep edilmiş ancak bir netice alınamamıştı. Aziz Han eskiden olduğu gibi yine uygunsuz hareketlerde bulunma ve İran'a dönme ihtimali olduğundan huduttan uzak bir yere ikamet ettirilmeliydi. Ayrıca eski suçlarından dolayı kanuni muamele görmesi de gerekmektedir. Kelhur reisi Davut Han'a gelince kendisi bin hane kadar aşiret halkıyla Mendeli kazasına gelerek ilticasını arz etmişti. Altıncı Ordu Müşiri ile müzakere

¹⁰⁰⁴ BOA., Y.A...HUS. 390/48, (H. 11 Cemaziyülahır 1316 / M. 27 Ekim 1898).

edildikten sonra onların da huduttan uzak bir bölgeye ikamet ettirilmeleri kaymakamlığa yazılmıştı.¹⁰⁰⁵

Bir müddet sonra Kirmanşah Valisinin teşvikiyle, Kürt reislerinden Caflı Mahmut Paşa'nın bin kadar atlısı, Osmanlı topraklarına iltica eden Aziz Han ile Davut Han'ın aşiretlerini takip ederek köylerini yakıp yıkmıştı. Bunun üzerine o bölgeye hemen asker gönderilmiş ve Osmanlı askerleri ile Caf atlıları arasında çatışma çıkmıştı. Altıncı Ordu Müşirinin olayı Seraskere bildirmediği anlaşılınca Kerkük Kaymakamı Esad Bey, olayın ciddiyetinden dolayı bizzat kendisi hükümete bildirmiştir.¹⁰⁰⁶ Osmanlı hükümeti Aziz ve Davut Han'ın iltica taleplerini kabul etmişti. Ancak Bağdat ve Altıncı Ordu Müşirine bu muhacirlerin tekrar İran'a dönme ihtimalleri olduğundan onları huduttan uzak bölgelerde iskan ettirip bu hususta bazı tedbirler almalarını emretmişti.¹⁰⁰⁷

4.1.1. Şikak Aşiret Reisi Mehmet Ağa'nın İltica Meselesi

İran'ın Şikak Aşireti reislerinden Mehmet Ağa'nın iltica meselesi, Osmanlı ve İran devletlerini bir hayli uğraştırmış, iki devlet arasında krize neden olmuştu. Şikaklı Mehmet Ağa, hudut boyunda eşkıyalık yapan ancak aşiret üzerinde nüfuzu ve saygınlığı olan bir kişiydi. Hudut boyunda huzursuzluğa neden olan böyle bir kişinin her iki devlet tarafından istenmesinin nedeni de sahip olduğu bu saygınlık ve nüfuzdu. Osmanlı ve İran devletleri, Mehmet Ağa'yı kendi hakimiyetleri altına aldıklarında, Şikak Aşiretini de itaat altına alabileceklerini düşünmekteydiler. Bu amaca binaen Mehmet Ağa'yı kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Ancak Mehmet Ağa, iltica ettiği topraklarda rahat durmayıp tekrar karşı devlete iltica etmiştir. Nihayetinde oğlu İran'da idam edilmiş ve ailesi zulme uğramıştır. Mehmet Ağa'nın İran topraklarından Osmanlı topraklarına ilticası ve sonrasındaki olaylar şu şekilde cereyan etmiştir:

1893 yılının Şubat ayında İran hükümeti, önemli bir husus hakkında sefaretler vasıtasıyla Osmanlı hükümetine muhtıralar göndermişti. İran tebaasından Şikak Aşireti reislerinden olan Ali Han oğlu Mehmet Ağa, bir takım uygunsuz hareketlerde bulunduğu için aşiret reisliğinden azledilmiş ve hükümet tarafından yakalanması emredilmişti. Mehmet Ağa, eğer İran hükümeti tarafından yakalanmasına teşebbüs

¹⁰⁰⁵ BOA., DH. MKT. 2182/64, (H. 15 Zilkade 1316 / M. 27 Mart 1899).

¹⁰⁰⁶ BOA., Y..PRK.UM.. 45/39, (H. 22 Zilkade 1316 / M. 3 Nisan 1899).

¹⁰⁰⁷ BOA., DH. MKT. 2191/84, (H. 06 Zilhicce 1316 / M. 17 Nisan 1899).

edilirse Osmanlı topraklarına firar edeceğini alenen beyan etmişti. İran hükümeti, Mehmet Ağa'nın yakalanması için emir vermişti, ancak Mehmet Ağa'nın da beyan ettiği üzere Osmanlı topraklarına firar etme durumu mevzu bahisti, bu yüzden İran, şayet Mehmet Ağa, Osmanlı topraklarına firar ve iltica ederse Osmanlı memurları tarafından yakalanıp İran memurlarına iade ve teslim edilmesini talep etmişti.¹⁰⁰⁸

İran sefaretinden gelen muhtıra üzerine Osmanlı hükümeti, olayın tahkiki için durumu Van Vilayetine bildirmişti. Van Vilayeti gelen emir üzerine tahkikatı yapmış ve 24 Nisan 1893 tarihli durumu arz ettiği bir telgrafi Dahiliye Nezaretine göndermişti. Van Valisi, hükümete gönderdiği cevapta, Şikak Aşireti reislerinden Ali Han oğlu Mehmet Ağa en asıl Osmanlı aşiretlerinden iken kaç sene evvel aşireti ile beraber İran'a gittikleri, bu olaylardan dolayı tekrar Osmanlı topraklarına geri dönmek emelinde oldukları ve ilticalarına müsaade edilirse halkından mükemmel bir Hamidiye Alay süvarisi teşkil edileceğini belirtmiştir. Mehmet Ağa ve aşireti, Şafi mezhebine mensup Kürtlerdendir. Ancak henüz iltica etmemişlerdi, ederlerse durum Van Vilayetinden hükümete arz edilecekti.¹⁰⁰⁹ Van Vilayetinden gelen cevaptan anlaşıldığı üzere Mehmet Ağa'nın ilticası halinde İran'a teslim edilmesinden yana bir tavır sergilenmeyeceği ortadaydı.

Van Vilayeti, 17 Mayıs 1893 tarihinde tekrar Dahiliye Nezareti'ne Şikak Mehmet Ağa hakkında telgraf göndermişti. İran hükümeti, Mehmet Ağa'yı takip ve cezalandırma amacıyla Osmanlı hududuna üç saat mesafedeki yaylaya asker sevk etmişti. Mehmet Ağa'nın, İran askerlerinden baskı gördüğü takdirde Osmanlı toprağına iltica edeceği Elbak Kaymakamlığından gelen yazıda bildirilmişti. Van Vilayeti, şayet Mehmet Ağa ve aşireti hududu geçerek iltica ederlerse haklarında ne muamele yapılması gerektiği ve İran askeri Mehmet Ağa'yı yakalamak bahanesiyle hududu geçecek olursa ne yapılması lazım geleceği merkezi hükümete sual etmişti. Ayrıca Mehmet Ağa'nın İran'a iadesi halinde askeri kuvveti cüzi olan bölgeye yeterli miktarda asker sevkini yapılması için bu hususta Van kumandanlığına emir verilmesi istenilmişti.¹⁰¹⁰ Mehmet Ağa ve aşireti, Osmanlı tebaası olup Hakkari de ikamet etmekteyken yirmi-otuz sene önce İran'a iltica

¹⁰⁰⁸ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 3. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895); BOA., İ.DH.. 1307/35, s.11. (H. 18 Safer 1311 / M. 31 Ağustos 1893).

¹⁰⁰⁹ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 5. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895); BOA., İ.DH.. 1307/35, s. 9,10. (H. 18 Safer 1311 / M. 31 Ağustos 1893).

¹⁰¹⁰ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 8. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

etmişler ve bu süre zarfında bir iki defa daha Osmanlı topraklarına geri dönmüşlerdi. Osmanlı idarecileri bu sebeplerden dolayı Mehmet Ağa'ya eski topraklarına dönmek isteyen tebaası nazarında bakmaktaydı. Ancak iki devlet arasındaki anlaşma maddeleri gereğince suçlu firarilerin ilticaları kabul edilmemeliydi.

İran'ın piyade askerleri Milan'a üç saat mesafede olan Cari Kalesine ve süvari atlısı dahi Şikak Aşireti reisi Mehmet Ağa'nın kardeşi Timur Ağa'nın ikamet ettiği köye ve Karabağ'dan da beş yüz kadar süvari Som karyesine olmak üzere İran askerleri üç koldan hareket etmişti. Bunun üzerine Van Vilayeti, hududun muhafazası için icap eden yerlere tebliğ göndermiş ve gerekli tedbirleri almıştı.¹⁰¹¹ İran tarafından yapılan askeri hareket üzerine Mehmet Ağa, Hakkari hududunu geçerek Hamit Paşa'nın yanına iltica etmişti. İran hükümeti, Mehmet Ağa'nın yakalanıp İran'a teslim edilmesini Tahran Sefareti vasıtasıyla Osmanlı hükümetinden talep etmiştir.¹⁰¹²

Mehmet Ağa, Osmanlı topraklarına iltica etme arzusunu dile getirdiği 10 Ağustos 1893 tarihli bir yazıyı Tahran Sefaretine göndermişti:

*“ Devlet-i İraniyyeden şimdiye kadar hiçbir suç ve kabahatim yokken gerek çakerlerinin ve gerek taht-ı riyaset-i acizanemde bulunan aşiretim halkının bunca zamandan beri görmüş olduğumuz muamelatı gayrı layık cümlemizi canımızdan bizar ve mecbur terki dar ve diyar eylemiştir. Kaldı ki çakerlerinin akraba ve müteallikatımın kafisi aşair-i Devlet-i Aliye-yi Osmaniyyeden olub... çakerleri de aşiretim halkıyla beraber Devlet-i ebedi müddeti Osmaniyyenin sadık bir bende ve tebaalığıyla şeref olmak üzere memalik-i mahrusa-i şahaneyeye hicret ve dehalet eyledim ve dehaleti memlûkanemin kabuliyetini telgrafname-i mahsusı doğrudan doğruya Hazreti İmamü'l-müslimin'e arz ettim. ”*¹⁰¹³

Mehmet Ağa, Tahran Sefareti vasıtasıyla doğrudan Sultan II. Abdülhamit'e telgraf göndermiştir. Telgrafında kendisinin ve beraberindekilerin iltica ve dehaletlerinin kabul edilmesini arz ettiği gibi İran'da kalmış olan arazisinin de muhafazasını istirham eylemiştir.¹⁰¹⁴

¹⁰¹¹ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 10. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

¹⁰¹² BOA., DH.MKT. 26/30, s. 13. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

¹⁰¹³ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 18. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

¹⁰¹⁴ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 19. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

Osmanlı hükümeti, Mehmet Ağa'nın ilticasının kabulüne olumlu bakmıştı. Ancak iki meseleden dolayı hükümetin Mehmet Ağa'yla ilgili tereddütleri vardı. Birinci mesele, Mehmet Ağa'nın Hakkari Sancağına tabi Hanik karyesinin Hamidiye Alaylarına mensup ahalisinin mal ve hayvanını gasp ettiği ile ilgiliydi. İkinci mesele ise Elbak'ta ikamet eden ve Şikak Aşireti reislerinden Hamidiye Süvari Alayları kaymakamlarından Şeref Bey ile Mehmet Ağa arasında babadan kalma davayla ilgiliydi. Hükümet, gasp meselesinin Mehmet Ağa'ya sorularak meselenin aslı esasının ne olduğunun öğrenilmesini istemiştir. Van Vilayeti tarafından yapılan tahkikat neticesinde, bir takım göçebe aşiretler tarafından Hanik karyesinden mal ve hayvan gasp edildiği ve gasp meselesinde Mehmet Ağa'nın hiçbir ilgisinin olmadığı öğrenilmişti. Şeref Bey ile Mehmet Ağa arasındaki husumet meselesi ise oldukça ciddiydi. Her ikisi de fırsat buldukça birbirlerine saldırmaktaydı. Mehmet Ağa, Osmanlı topraklarına kabul edilirse aralarındaki kavganın büyüme ihtimali vardı. Bu yüzden Şeref Bey ile Mehmet Ağa arasındaki ihtilafın çözülmesi gerekiyordu. Hükümet, Mehmet Ağa ve Şeref Bey'in birbirleriyle olan davalarından vazgeçmeleri şartıyla Mehmet Ağa'nın kabul edilebileceğini belirtmiştir.¹⁰¹⁵

İran hükümeti sefaretler vasıtasıyla Mehmet Ağa'nın iadesi hususunda birkaç kez talepte bulunmuştu. Bu hususta Osmanlı Devleti'ne gönderilen bir yazı:

“İrânın Şikak Aşireti reisi Mehmet Ağa erbab-ı şakavetten olup bunun gerek Memalik-i Osmaniyyede ve gerek Memalik-i İrâniyyede maiyeti halkıyla ika' etmiş enva' ceraimden dolayı tedibi icrayı mücazâtı gerek Tahran Sefareti seniyesinden ve gerek Van Vilayet-i Aliyesinden talep edilip şayet beri tarafa firar ederse İrân'a ret ve teslimi temin olunması üzerine takip olundukta merkum avenesiyle Hakkari cihetine firar eylemiş ve orada iskanına müsaade olunup hatta bir süvari alayı teşkili tasavvurunda bulunduğu dahi işitilmiş olup bu gibi erbab-ı şakavetin bu yolda kabulüyle iskanına müsaade olunması beyne'ldevletin mevcut olan münasebetin hüsnü devamına mani olacağı cihetiyle merkumun İrân hakimine iadesinin icap edenlere emir ve irade buyrulmasını İrân Sefirinin Baştercümanı vasıtasıyla istirham eylediği maruzdur.”

İran hükümetine göre, Mehmet Ağa uygunsuz hareketlerinden dolayı gördüğü baskı üzerine Osmanlı topraklarına firar etmişti. Bu yüzden Osmanlı Devleti tarafından kabul

¹⁰¹⁵ BOA., İ.DH., 1307/35, s.8,13,15. (H. 18 Safer 1311 / M. 31 Ağustos 1893).

edilmeyip iade edilmeliydi.¹⁰¹⁶ Ancak İran, kendi topraklarına firar eden Osmanlı tebaasını iade etmediğinden Osmanlı hükümeti, İran'ın bu talebini ciddiye almamıştır.¹⁰¹⁷

Osmanlı hükümeti, Mehmet Ağa ve akrabalarının hududun içeri taraflarında sorunsuz yerlerde iskanına ancak bir şartla müsaade edeceğini bildirmişti. Devletin uygun gördüğü yerde iskan edildiğinde ilerde hudut boyunca bir güne uygunsuzluk ve müşkülât zuhuruna mahal vermeyip Osmanlı Devleti'ne sadık kalacağına dair söz verdiği takdirde kabul ve iskan edileceği belirtilmişti. Mehmet Ağa, bu şartları tamamen kabul etmişti.¹⁰¹⁸ Mehmet Ağa'nın ıstirhamı üzerine İran'da kalan mallarının muhafazası için Tahran Sefaretine tebligat gönderilmişti.¹⁰¹⁹ Osmanlı hükümeti, Mehmet Ağa ve aşiretini hangi şartla topraklarına kabul ettiğini münasip bir dil ile İran Sefaretine bildirmişti. İran Sefareti ile yapılan görüşmelerden sonra Mehmet Ağa ve aşireti geçici bir süreliğine Hakkari Sancağına iskan edilmişti.¹⁰²⁰

Mehmet Ağa, ilticasının kabulü ile birlikte hükümete bazı taleplerde bulunmuştur. Aşiret halkından bir Hamidiye Süvari Alayı teşkil edilmesini, büyük oğlunun kaymakam olarak tayin edilmesini ve son olarak iki küçük oğlunun da İstanbul'daki aşiret mektebine kabulüne müsaade edilmesini ıstirham eylemiştir.¹⁰²¹ Van Valisi, diğer aşiretler ile kıyaslandığında Mehmet Ağa cidden değerli ve işe yarar bir aşiret reisi olduğu için oğullarının aşiret mekteplerine kabul edilmesi yerinde bir karar olacağından bir an evvel icap eden yerlere emir verilmesini istemiştir.¹⁰²² Van Vilayetinden gelen telgraflar üzerine Mehmet Ağa'nın aşiretinden Hamidiye Alayı teşkili hususu Seraskeriye'ye bildirildiği gibi oğullarının aşiret mektebine kabulü hususu da Maarif Nezaretine bildirilmişti. Serasker, Hamidiye Alayı teşkili ancak aşiret uygun bir yerde

¹⁰¹⁶ BOA., Y..PRK.TŞF. 3/91, (H. 26 Recep 1311/ M. 2 Şubat 1894).

¹⁰¹⁷ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 16. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

¹⁰¹⁸ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 21,22. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

Osmanlı hükümeti, Mehmet Ağa'nın iltica ve dehalet talebini kabul etmeden önce mahalli idareciler vasıtasıyla kendisinden bazı hususlarda yemin etmek suretiyle sağlam teminatlar almıştır. Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ağa'ya sunduğu birinci ve en mühim şartı: Osmanlı Devleti'ne sonsuz sadakat gösterecek, katiyen hiçbir vakit devletin aleyhinde yanlış hal ve hareket içerisinde olmayacak, şayet Osmanlı ve İran devletleri arasında bir savaş çıkarsa Osmanlı devletinin tarafında ve hizmetinde kalacak ve İranlılar ile savaşıacaktır. BOA., İ..DH.. 1307/35, s.16. (H. 18 Safer 1311 / M. 31 Ağustos 1893); BOA., Y..EE.. 139/49, (H. 07 Cemaziyelevvel 1311 / M. 16 Kasım 1893).

¹⁰¹⁹ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 17. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

¹⁰²⁰ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 1. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

¹⁰²¹ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 23. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

¹⁰²² BOA., DH.MKT. 26/30, s. 25. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

iskan edildikten sonra münasip olacağını, cevaben hükümete yazmıştı. Mehmet Ağa'nın aşiretinden bir Hamidiye Süvari Alayının kurulması şimdilik uygun olmayacağı ancak evlatlarının aşiret mektebine kabulünde bir sakınca olmadığı hükümete bildirilmişti.¹⁰²³

Mehmet Ağa ve aşiretinin dehalet ve ilticası kabul edilmiş ve Hakkari Sancağına geçici olarak iskan edilmişlerdi. Ancak verdikleri taahhütte rağmen Mehmet Ağa ve aşireti peyderpey hududa saldırmaktaydı. Mehmet Ağa'nın oğlu Cafer Ağa adam toplayıp hududa saldırıp Soma nahiyesi ile diğer dört karye ahalisinin mal ve eşyasını yağma etmiş ve üç bin beş yüz koyun ve beş yüz kara sığır gasp etmişlerdi. İran hükümeti, gasp ve yağma edilen eşya ve hayvanın geri alınıp Mehmet Ağa ve aşiretinin ya İran'a teslim edilmesini ya da huduttan uzak bölgelere iskan edilmesini istemiştir.¹⁰²⁴

Şikak Aşiret reisi Mehmet Ağa ve maiyetindekiler bir yıl sonra kışlamak için Elbak bölgesini istemişti. Ancak Elbak dahilindeki Hamidiye Süvari Alaylarına yakın olan Hıristiyan köyleri kendisine verilecek olursa tekrar İran gideceğinden endişe duyulmuş, bu yüzden Mehmet Ağa'nın hududa uzak bir yerde kışlaması daha uygun görülmüştü.¹⁰²⁵ Ayrıca Mehmet Ağa hududa yakın Elbak bölgesinde Şikefti aşiretiyle anlaşmazlığa düşmüştü. Mehmet Ağa ve aşiretinin hudut bölgesinden kaldırılarak hududa uzak Nurdüz nahiyesine iskan edilmesine karar verilmişti. Ancak Mehmet Ağa bu iskana olumlu bakmamaktaydı. Osmanlı hükümeti, İran'a dönmesine mahal bırakmadan Mehmet Ağa'yı bu iskana ikna etmeye çalışmıştı.¹⁰²⁶

26 Kasım 1894 tarihinde Şikak Aşireti reislerinden Mehmet Paşa'nın iskanı için Van'dan Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Hasan Paşa memur olarak gönderilmişti. Ancak Mehmet Paşa'nın bu gün hududa üç saat mesafe uzaklıktaki Gelhac? ismindeki bir İran köyüne firar ettiği öğrenilmişti. Firar etmesinin sebebi ise, hükümetin onun iskanı için huduttan uzak bir yeri uygun görmesiydi. Şikak reisi ise geçen sene olduğu gibi Elbak kazasında ve İran hududunda bulunan Hıristiyan köylerine iskan edilmek istemişti. Bu talebi yerine getirilmeyince de İran'a firar etmişti.¹⁰²⁷

¹⁰²³ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 24. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895); BOA., Y..EE.. 139/49, (H. 07 Cemaziyelevvel 1311 / M. 16 Kasım 1893).

¹⁰²⁴ BOA., DH.MKT. 26/30, s. 26. (H. 27 Ramazan 1312 / M. 24 Mart 1895).

¹⁰²⁵ BOA., BEO. 514/38538, (H. 13 Cemaziyelevvel 1312 / M. 12 Kasım 1894).

¹⁰²⁶ BOA., BEO. 518/38805, (H. 21 Cemaziyelevvel 1312 / M. 20 Kasım 1894).

¹⁰²⁷ BOA., Y..A..HUS. 313/88, (H. 27 Cemaziyelevvel 1312 / M. 26 Kasım 1894).

Bir yıla aşkın zaman geçmesine rağmen İran'dan 300 haneyle birlikte Osmanlı topraklarına hicret etmiş olan Şikak reisi Mehmet Paşa'nın iskanında gereken muvaffakiyet gösterilememiştir. Çünkü Mehmet Paşa ve beraberindekiler, Elbak ve Hamidiye Kazaları dahilinde iskan edilmeyi talep etmekteydiler. Osmanlı hükümeti Mehmet Paşa ve aşiretini iki nedenden dolayı kendi himayesine alıp iskan etme arzusundaydı. İlk neden, Şikak Aşiretinin üç yüz haneli büyük ve nüfuzlu bir Kürt aşireti olması; ikinci neden, Ermeni eşkıya ve çetelerine karşı bu aşiretin hizmetinden istifade etmek. Mehmet Paşa'nın oğlu Cafer Ağa, Hanesor mevkiinde hududa saldıran Ermeni belasını def ve cezalandırılmasında büyük bir hizmeti görülmüştü. Bu meseledeki Şikak Aşiretinin hizmeti Van Vilayeti nezdinde takdirle karşılanmıştı. Mehmet Paşa'nın Osmanlı topraklarında iskan edilmesinde muvaffakiyet gösterilirse böylece İran Devleti, oralardaki fedailere sahip çıkamayacak ve Ermeniler o bölgelerden dağılabilecekti. Arzu ettiği yerlerde iskan edilmediği takdirde Mehmet Paşa'nın İran'a geri dönebileceğine dair haberler alınmıştı. Mehmet Paşa'nın talep ettiği yerler hududa yakın bölgeleriydi. Fakat Osmanlı hükümeti, iltica eden ve tekrar İran'a geri dönme ihtimalleri olan Kürt aşiretlerini huduttan uzak yerlere iskan etmeyi uygun görmüştü. Bu yüzden Mehmet Paşa'nın Van vilayeti dahilinde huduttan uzak bir yerde iskan edilmeleri için emir vermişti. Emir üzerine Hakkari Sancağı dahilinde Beytülşebab kazasındaki boş bir arazi Mehmet Paşa'ya teklif edilmişti. Ancak Mehmet Paşa, Nurdüz¹⁰²⁸ ve Beytülşebab aşiretleri ile aralarında tezatlık olmakla beraber kışın oralarda barınmak zor olacağından daha uygun bir yer talep etmişti. İran'a dönmelerini istemeyen Osmanlı hükümeti, iskanları için huduttan uzak uygun bir yer bulan kadar Mehmet Paşa ve aşiretinin bu kış, münasebetleri bulunan Mahmudi Aşiretiyle birlikte Hamidiye kazasındaki köylere taksim edilerek barındırılmalarını istemiştir.¹⁰²⁹

Mehmet Paşa ve aşireti, iskan edilmeleri için uygun görülen araziye beğenmeyerek tekrar İran cihetine geçmişlerdi. Osmanlı hükümeti aşiretin bu pervasız ve başına buyruk hareketinden oldukça rahatsızlık duymuştu. Bu yüzden bir daha Osmanlı topraklarına gelmek isterlerse kabul edilmeyeceklerini bildirmiştir.¹⁰³⁰ Mehmet Ağa, İran'da Şikak Aşireti reisi olup vaktiyle Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine geçtiğinde

¹⁰²⁸ Nurdüz Nahiyesi; Van Vilayetinin merkez sancağına bağlı olan Şatak kazasına tabiydi. Karaca, s.159.

¹⁰²⁹ BOA., BEO. 1014/76042, (H. 02 Cemaziyelevvel 1315/ M. 29 Eylül 1897).

¹⁰³⁰ BOA., DH. TMIK. M. 88/10, (H. 15 Safer 1318 / M. 14 Haziran 1900).

mirü'l-ümeralık unvanına dahi mazhar olmuştu. Mehmet Ağa kendisine verilen maaş ve unvana rağmen iskanı bahane ederek İran'a kaçınca Osmanlı Devleti, onun hakkında ciddi bir karar almıştır. Eğer Mehmet Ağa İran'da uygunsuz hal ve harekette bulunduğu İran hükümeti tarafından cezalandırılırsa ve bu yüzden Osmanlı topraklarına geçerse kabul olunmayıp yakalanarak İran hükümetine teslim edileceği ve lazım gelen her teşebbüste bulunulacağı Tahran'a bildirilmişti.¹⁰³¹

İran'ın Şikak Aşiret reisi Mehmet Ağa'nın oğlu Cafer Ağa Tebriz hükümeti tarafından 1905 senesinde idam edilmişti. Bu idamdan dolayı Mehmet Ağa ve arkadaşları Selmas'da isyan çıkarmışlardı. İran hükümetinin Cafer Ağa'nın ailesini esir almak için asker göndermekte olduğuna dair bir istihbarat alınmıştı. Mehmet Ağa, bu olaylardan dolayı tekrar kabul ve iskan edilmek için Osmanlı hükümetine telgraf çekmişti.¹⁰³² Şikak Aşiret reisi Mehmet Ağa, İran hükümetinden gördüğü kötü muameleden ötürü yine sığınacak ve yardım talebinde bulunacak yer olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştü. Fakat Osmanlı Devleti, Mehmet Ağa ve aşiret halkını bir daha topraklarına kabul etmeyeceğine dair kesin bir karar almıştır.

4.1.2. Savaş Sonrasında Devletler Arasında Tebaa Sorunu ve İltica

30 Mart 1856 tarihinde Paris Antlaşması'yla Kırım savaşı sona ermişti. Bu antlaşmaya göre taraflar işgal ettikleri yerleri geri iade edeceklerdi. Osmanlı ve diğer müttefik devletler, Rusya'dan aldıkları Sivastopal, Balaklava, Kamis, Gözleve, Kerç, Yenikale, Kılburnu'nu; Rusya ise Anadolu cephesinde işgal ettiği Kars ve çevresindeki diğer yerleri iade edecekti. Anadolu'daki hudut ihtilafını sekiz ay içinde halletmek için Osmanlı, Rus, İngiltere ve Fransa devletleri tarafından tayin edilecek memurlardan oluşan bir hudut komisyonu teşkil edilecekti. Komisyon çalışmaları neticesinde Osmanlı ve Rusya devletleri arasında 5 Aralık 1857 yılında hudutların belirlendiği bir antlaşma imzalanmıştır. İngiltere ve Fransa'nın katılımıyla imzalanan antlaşma 4 bent ve bir hatimeden oluşmaktadır.¹⁰³³ Hudut antlaşması gereğince bazı Osmanlı toprakları

¹⁰³¹ BOA., DH. TMIK. M.. 133/21, (H. 07 Recep 1320 / M. 10 Ekim 1902).

¹⁰³² BOA., BEO. 2628/197039, (H. 23 Cemazeyilevvel 1323 / M. 23 Temmuz 1905); BOA., BEO. 2634/197492, (H. 29 Cemazeyilevvel 1323 / M. 1 Ağustos 1905).

¹⁰³³ Selami Şekerkıran, "Türk-Sovyet Sınırı (1919-1949)", (*Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Ankara 2008, s. 29-30; Bahadır Apaydın, "5 Aralık 1857 Tarihli Osmanlı Devleti-Rusya Sınır Anlaşması", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:5, Sayı:18, 2009, s.93.

Rusya'ya verilmişti. İki devlet arasında yapılan antlaşma ve çizilen haritalar dışında önemli olan bir diğer husus ise devletlerin bir diğerine terk ettiği topraklarda ikamet eden ahalinin durumuydu. Antlaşmanın *ikinci bendinin birinci*¹⁰³⁴ ibaresinde bu hususa değinilmiştir. Devletlerin birinden diğerine geçen arazilerin herhangi birinde ikamet eden ahali, isterlerse Rusya isterlerse Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine geçebilme hakları vardı. Bu karar tamamen kendilerinin tercihine bırakılmıştı.¹⁰³⁵

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya vermek zorunda kaldığı Köroğlu kazasının yüz elli hanelik Zılanlı ve Coneki aşiretleri, arazilerini terk ederek Osmanlı Devleti'nin topraklarına dehalet etme arzusunda olduklarını bildirmişlerdi. Aşiretlerin bu arzu ve talepleri Erkanı Harbiye binbaşlarından Süleyman Bey tarafından hükümete bildirilmişti. Hükümet, hudut kararnamesinin ikinci bendi gereğince ahalinin devletlerden birine geçmeleri tamamen kendilerinin tercihlerine bırakıldığından dolayı aynı hükmün onlar içinde geçerli olduğunu bildirmişti. Köroğlu kazasının Rusya'ya bırakılmış topraklarında bulunan aşiretlerden bazı haneler arazilerine terk edip Osmanlı topraklarına geçmişti. Bunlar Osmanlı topraklarında bulunan Zılanlı ve Cenoki aşiretleri arasında yerleştirilmişlerdi. Köroğlu kazasından Zılanlı Aşiretinden yirmi beş, Cenoki Aşiretinden de elli hane kalmış ve bunlardan yalnız yirmi otuz hane Osmanlı topraklarına gelme emellindeydi. Ancak Osmanlı ve Rusya hudut kararnamesi gereğince karşı devletin tabiiyetine geçmek isteyen aşiretlere verilen bir mühlet vardı ve o mühletin bitimine çok az bir vakit kalmıştı. Bu yüzden Rusya memurlarıyla Osmanlı memurları birlikte Köroğlu kazasına gidip aşiretlere hangi devletin topraklarında ikamet etmek istedikleri sormaları gerekiyordu. Sefaretler vasıtasıyla durum Rusya'ya bildirilmişti. Rus memurlarından kimse Köroğlu kazasına gelmediğinden Süleyman Bey, Revan Eyaleti Cezalı'na durumu etraflıca bildirmek mecburiyetinde kalmıştı.¹⁰³⁶

¹⁰³⁴ “ *Ahalisi Müslüman olan Çarıklı ve Hüseyinkent karyelerinin ahali isterlerse topraklarıyla beraber Osmanlı Devleti'ne dehalet etmeleri ve isterlerse yalnız kendilerinin Rusya'ya geçmeleri; kaza ahali Müslüman olan Nahçıvati? Karyesi ahali isterlerse arazileriyle beraber Rusya hükümetinde kalmaları ve isterlerse yalnız kendileri Osmanlı Devleti'nin tabiiyetinde kalmaları ilan olunacaktır. Haçadan? karyesi ile Kakut karyesinin Çaluk? nehrinin sol kenarındaki topraklarda Hristiyan ahali bulunduğundan bunlara dahi isterlerse arazileriyle beraber Osmanlı Devleti tabiiyetinde isterlerse yalnız kendileri Rusya'ya dehalet etmeleri teklif edilecektir.*” Bkz. BOA., HR.MKT. 266/11, (H. 16 Rebiülahir 1275 / M. 23 Kasım 1858).

¹⁰³⁵ BOA., HR.MKT. 266/11, (H. 16 Rebiülahir 1275 / M. 23 Kasım 1858).

¹⁰³⁶ BOA., HR.MKT. 276/70, (H. 13 Recep 1275 / M. 16 Şubat 1859).

Kırım Harbinde Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya terk ettiği topraklarda ikamet eden ahalinin büyük kısmı Kürt aşiretliydi. Kırım Harbi esnasında Osmanlı Kürt aşiretleri, tekrar Osmanlı topraklarında istihdam olunmaları gerekirken Rusya Devleti tarafından icra olunan siyasetle aşiretler Rusya topraklarına meyil etmiş ve oralarda istihdam olmuşlardı. Asıl vatanlarını terk edip Rusya'ya iltica eden Kürt aşiretlerini geri döndürmek için Osmanlı hükümeti, ılımlı bir siyaset yürütmüştür. Osmanlı hükümeti tarafından, Rusya'dan dönmek isteyen Kürt aşiretlerine karşı oldukça nazik bir muamele icra olunacağı ve katiyen kendilerine kötü bir şey denilmeyeceği ve asayiş ve huzurlarının temini için fevkalade itina ve gayret gösterileceği hakimane bir üslupla kendilerine anlatılmıştır. Osmanlı Devleti, Kürt aşiretlerine sunduğu olanak ve mükafatlarla bir çoğunu asıl vatanlarına geri dönmeye ikna edebilmiştir. Hükümet, hudut boyundaki eyalet ve sancaklara, vatanlarını terk eden aşiretleri geri getirmeleri hususunda emirler göndererek bu meseleye pek bir ehemmiyet vermiştir.¹⁰³⁷

4.1.3. Aşiretlerin İlticasında Karşılaşılan Zorluklar

Aşiretlerin bir devletten diğer devlette ilticası başlı başına bir sorundu ancak iltica esnasında ve sonrasında, aşiretlerden, yerli ahalden ve mahalli idareci ve memurlardan kaynaklanan sorunlar, bir çok şikâyete yol açarak devletler arası ilişkilere zarar vermiştir. Osmanlı Devleti, aşiretlerin ilticasına büyük bir ehemmiyet vermiş, Rus ve İran topraklarındaki aşiretleri kendi topraklarına çekebilmek için teşvik ve vaatlerde bulunmuştur. Hükümet, bu hususta gereken özen ve dikkati göstermeleri için defalarca vilayet ve sancaklardaki idarecilere emirler göndermiştir. Hükümetin emirlerine riayet edip gereken özeni gösteren idareciler olduğu gibi bu hususta görevini suiistimal edenler de olmuştur. Hükümet, son derece önem verdiği bu konuda yapılan ihmalkarlığı affetmemiş gerektiğinde idarecileri görevlerinden dahi azletmiştir. 1850 yılında Behlül Paşa'nın kaymakamlıktan azli bu sebepten dolayı olmuştur.

Beyazıt Kaymakamı Behlül Paşa, İran'dan Osmanlı topraklarına gelmiş olan aşiret ve reislerine¹⁰³⁸ karşı uygunsuz hareketlerde bulunduğundan dolayı hükümete şikâyet

¹⁰³⁷ BOA., HR.MKT. 146/93, (H.24 Ramazan 1272 / M. 29 Mayıs 1856).

¹⁰³⁸ Beyazıt Sancağının göçebe aşiretlerinden Zilanlı Aşireti, İran'a kaçtıktan bir müddet sonra Osmanlı topraklarına geri dönmek istemişti. Zilanlı Aşiretinin reisi Kasım Ağa ve beraberindeki üç yüz hane, Erzurum Valisine müracaat etmiş olmalarına rağmen taltife mazhar olamamışlardı. Osmanlı hükümeti, Zilan Aşireti gibi bazı sebeplerden dolayı İran'a gitmiş ancak bir müddet sonra

edilmişti. Usule aykırı hareketlerde bulunan Beyazıt Kaymakamı defalarca Erzurum Vilayetine şikâyet edilmiş olmasına rağmen vali tarafından himaye edildiğinden hakkında bir muamele yapılmamıştı. Osmanlı hükümeti, İran'dan Osmanlı topraklarına gelen veya gelmek isteyen aşiret ve reislerine karşı böyle uygunsuz hal ve harekette bulunan Beyazıt Kaymakamının yerine başkasını tayin ederek bu gibi olaylara müsamaha göstermemiştir. Ayrıca Behlül Paşa'nın hatalarını görmezden gelip onu himaye eden ve Osmanlı topraklarına iltica etmek için kendisine müracaat eden aşiretlere karşı gereken itinaı göstermediği için Erzurum Valisine de gerekli uyarı yapılmıştı.¹⁰³⁹

Bir sebepten dolayı karşı devletin topraklarına iltica etmiş aşiretler, pişman olup geri dönmek istedikleri zaman hakimiyeti altında oldukları devlet buna müsaade etmemekteydi. Osmanlı ve İran devletleri arasında imzalanan Erzurum Antlaşması'nın bir maddesine göre bir kereye mahsus tebaası olan aşiret geri dönmek isterse buna engel olunmayacaktı. Bu antlaşmanın hükmüne rağmen devletler buna riayet etmeyip iltica etmek isteyen aşiretlere bir şekilde engel olmuşlardı. Mesela; Osmanlı aşiretlerinden Zengene, Bacılan ve Süremeli aşiretlerine mensup bazı haneler İran topraklarından Zuhab taraflarına geçmişlerdi. Bir müddet sonra İran'a geçmiş olan bu haneler pişman olup geri Osmanlı topraklarına dönmek istemiş, ancak İran memurları buna izin vermemişti. Bağdat Valisine göre Osmanlı tebaası olan bu aşiretler İran'a geçtikleri için pişman olmuş ve geri dönmek istemektedirler. Bu yüzden bunların İran topraklarında bırakılmaları caiz değildi. İran taraflarına geçmiş olan bu aşiretlerin aslında Osmanlı tebaası olduklarını ispatlayacak deliller sunulursa ancak o zaman onları geri getirebilmek mümkün olacaktı (1858).¹⁰⁴⁰

Aşiretler, vergi vermemek ve askeri hizmete tabi olmamak gibi nedenlerden dolayı diğer devletin topraklarına iltica ettiklerinde karyeleri ve arazileri sahipsiz kalmaktaydı. Devlet, hazine gelirleri bu sebepten dolayı zarar görmesin diye iltica edenlerden boş

---

eski topraklarına dönmek isteyen aşiretlere taltif ve teminatlar verilerek Osmanlı topraklarına iskan edilmeleri için mahalli idarecilere defalarca emir göndermişti. Ancak Erzurum Valisi, hükümetin bu emrine riayet etmemiş İran'dan eski topraklarına dönmek isteyen Zilanlı Aşiretine gereken itinaı göstermemiş ve reislerini mükafatlandırmamıştı. BOA., İ..HR.. 61/2959, (H. 06 Rebiülevvel 1266/ M. 20 Ocak 1850).

¹⁰³⁹ BOA., A.}AMD. 16/51, (H. 06 Rebiülevvel 1266/ M. 20 Ocak 1850); BOA., İ..HR.. 61/2959, (H. 06 Rebiülevvel 1266/ M. 20 Ocak 1850).

¹⁰⁴⁰ BOA., HR.MKT. 249/27, (H. 22 Zilhicce 1274 / M. 3 Ağustos 1858).

kalan karye ve arazileri başka bir aşirete tahsis etmiştir. Aşiret pişman olup geri döndüğü vakit yine aynı yerlerine iskan edilmeyi talep etmekte ancak yerlerine başka bir aşiret iskan edildiği için bu pek mümkün olmamaktaydı. Aşiretler arasında huzursuzluğa neden olan bu durum, ilticadan kaynaklanan önemli sorunlardan biriydi.

Daha önce Van Sancağı hududuna iskan edilmiş olan aşiretlerden Milli Aşireti, ahaliden toplanan *ağnam rüsumunu* ödememek için İran topraklarına kaçmıştı. Milli Aşireti, İran'a kaçınca iskan edildikleri yerler boş kaldığından mahalli idareciler onların yerlerine Şikefti Aşiretini iskan ettirmişti. Osmanlı hükümeti, hudut üzerinde bulunan aşiret ve kabilelerin İran'a meyil etmelerine neden olacak hal ve muamelede kaçınılması gerektiğini Van ve Hakkari valilerine bildirmiş ve İran'a iltica eden aşiretlerin tekrar Osmanlı topraklarına geri dönmeleri için gerekenin yapılmasını emretmişti.¹⁰⁴¹

Bazı sebeplerden dolayı karşı devletin topraklarına iltica etmiş aşiretlerin arkalarında bıraktıkları boş karye ve mezraların tekrardan iskana açılması ve devlet hazinesine katkıda bulunmasını sağlamak başlı başına bir sorundu. İltica etmiş her aşiret önceden tebaası olduğu devleti bir şekilde zarara uğratmıştır. Boşaltılmış köyler, tarım yapılmayan araziler ve sekteye uğratılmış hayvancılık, büyük vergi kayıpları demektir. Osmanlı tebaası olan Menkur ve Mameş aşiretleri çeşitli sebeplerden dolayı İran'a topraklarına geçtiklerinde arkalarında terk edilmiş köyler ve mezralar bırakmışlardı. 1890 yılında Musul Vilayeti boş kalan karye ve mezralara diğer aşiret ahalisini yerleştirerek buraları yeniden şenlendirmeye çalışmıştır.¹⁰⁴²

İltica etme talebinde bulunan bazı Kürt aşiretleri eşkıyalıklarıyla nam saldıklarından hudut boyundaki ahali tarafından ilticaları hoş görülmezdi. Hükümetler menfaatleri gereği bazı aşiretlerin eşkıyalıklarını bildikleri halde mazur görmüş ve ilticalarını kabul etmişlerdi. İran'ın Şikak Aşiret reislerinden şaki Mehmet Ağa'nın ilticasının kabul edilmesi buna en iyi örneklerden biridir. İran hükümetinden gördüğü baskı üzerine Osmanlı hükümetine iltica talebinde bulunmuş olmasına rağmen eşkıyalıktan da geri durmamıştı. İran tebaası ve meşhur eşkıya dan Ali Han oğlu Mehmet Ağa, İran ile hem civar olan Hakkari Sancağına tabi Haynek? karyesi ahalisinden vergi istemişti. Karye ahalisi, vergi vermeyi kabul etmeyince ağıllarından bin koyun, on beş adet lira, dört

¹⁰⁴¹ BOA., A.}MKT.MHM. 163/34, (H. 21 Muharrem 1276/ M. 20 Ağustos 1859).

¹⁰⁴² BOA., DH.MKT. 1745/116, (H. 07 Zilhicce 1307 / M. 25 Temmuz 1890).

mecidiye, on öküz ve Hamidiye Alayı teçhizatından üç at, bir kılıç ve bir tüfeği gasp ve yağma eylemişti.¹⁰⁴³

İltica esnasında ve sonrasında sıkıntılar yaşayan ve yaşatan sadece Kürt aşiretleri değildi. Aynı şekilde Rusya topraklarına iltica eden Ermeniler de bazı zorluklarla karşılaşmışlardı. 1893 yılının Eylül ayında Beyazıt ve Muş ve diğer bir çok bölgedeki Ermeniler, açlık sebebiyle yurtlarını terk ederek aileleriyle beraber sefil perişan bir halde Rusya topraklarına hicret etmek istemişlerdi. Ancak Ermeniler hududu geçtikleri zaman Hamidiye Alayına mensup kişiler tarafından yolları kesilmiş ve her neleri varsa bunlar tarafından gasp ve yağma edilmişti. Rusya hükümeti, iltica arzusunda olan bu Ermenileri huduttan içeri taraflara geçirmek istememişti. Ancak Ermenilerin çaresizlikleri ve sefaletleri öyle bir noktaya ulaşmıştı ki eğer geri gönderseler yollarda telef ve mahvolacaklarını düşündüklerinden bahar mevsimine kadar oralarda barınmalarına izin verilmişti. Eçmiyazin Katogigosu¹⁰⁴⁴ (Ermeni cemaatinin ruhani lideri) Rusya'ya iltica eden ancak oralarda da barındırılmayan Ermenilerin düştükleri sefalet ve açlıkları dile getirip Osmanlı hükümetinden yardım istirham eylemiştir.¹⁰⁴⁵

Yine aynı yılın Temmuz ayında kırk beş Ermeni ailesi Osmanlı topraklarından Rusya'nın Kars ve Erivan eyaletlerine gidip arazi talebinde bulunmuşlardı. Ancak yanlarında pasaport olmamasından dolayı sorun yaşamışlardı. Ermeniler, arazilerinin Kürt muhacirlerine verilmek üzere zapt edilmesinden dolayı hicretlerinin plansız gerçekleştiği bu yüzden pasaportlarının olmadığını Rus memurlarına ifade etmişlerdi. Rus memurları, Ermenilerin bu ifadelerine inanmamış ve talep ettikleri arazileri onlara vermemişlerdi. Ermenilerden Osmanlı Şehbenderliğinden ya da kendilerine en yakın yerde bulunan Osmanlı memurlarından pasaport temin etmeleri istenilmişti. Rus memurları, pasaport temin etmeleri için Ermenilere dört ay mühlet vermiş ve bu süre zarfında temin edemeyenler Rus topraklarından uzaklaştırılacağı gibi pasaport alanların dahi Rusya'da arazi sahibi olamayacakları kendilerine anlatılmıştı.¹⁰⁴⁶ Rusya Sefareti,

¹⁰⁴³ BOA., İ.DH.. 1307/35, (H. 18 Safer 1311 / M. 31 Ağustos 1893).

¹⁰⁴⁴ Eçmiyazin Katogigosluğunun ruhani lideri Krimyan, 20 Mart 1894 tarihli Ermeni Patriğine gönderdiği yazı, Patrikhane tarafından Osmanlı hükümetine takdim edilmişti. Ancak Krimyan'ın kontak diye tabir edilen yazısında edebe uygun olmayan bir dil kullanması Osmanlı hükümetini rahatsız etmiştir. Krimyan Osmanlı aleyhine hareketlerde bulunduğundan dolayı Osmanlı nezdinde iyi bir itibarı yoktu. BOA., Y..PRK.ZB.. 13/3, (H. 13 Ramazan 1311 / M. 20 Mart 1894).

¹⁰⁴⁵ BOA., Y.MTV. 93/45, (H. 08 Ramazan 1311 / M.15 Mart 1894).

¹⁰⁴⁶ BOA., Y..A...HUS. 283/28, (H. 20 Rebiülahir 1311 / M. 31 Ekim 1893).

arazi talebinde bulunan pasaportsuz Ermeniler hakkında Osmanlı hükümetine bir yazı göndermiştir.

Her sene ziyaret, ihtiyaç ve ticaret bahanesiyle pasaport çıkartıp Rusya'ya firar eden Ermeniler de vardı. Bunlar amele takımından olup içlerinden ailece Rusya'ya iltica eden ve emlak ve arazi sahibi olan nadirdi. Ayrıca köyleri dolaşarak Ermenileri hicrete teşvik eden papazlar vardı. 1893 yılında Karakilise ve Pasin'den pasaportsuz Rusya'ya firar eden iki yüz on iki Ermeni Rusya tarafından iade edilmişti. Bu Ermeniler karyelerine yerleştirilmiş ve kısmen alınan tedbirlerle hicretin önü kesilmişti. Ancak bahar mevsiminin gelmesiyle yine Kürtlerin eşkıyalık hareketleri başlayacak ve bunlar tekrar hicret etmeye mecbur kalacaklardı.¹⁰⁴⁷

1890'lı yıllarda Hamidiye Alaylarına mensup Haydaranlı reislerinin zulmü ve aşiretlerin kavgaları yüzünden İran'a ilticalar artmıştır. Bargerî kazası dahilindeki Cilli ve Şeyh Rumi karyeleri Takori Aşiretinin kavgasından dolayı harap olmuştu. Bu iki karye gibi sekiz karyenin ahalisi de Haydaranlı reisi Mehmet Sıddık Bey'in zulüm ve eziyetine daha fazla tahammül edemeyerek İran'a iltica etmişlerdi. Van Valisi, Mehmet Sıddık yüzünden boşalan karyelerin hazineye verdiği vergi gelirlerin kendisinden tazmin edilmesine izin verilmesini istemiştir. Mehmet Sıddık Bey'den tazmin edilecek vergi tutarı, on dört bin dokuz yüz elli kuruş idi.¹⁰⁴⁸

Otuz Dokuzuncu Hamidiye Alaylarını teşkil eden Takori Aşiretinin Küpkıran Ulya ve Balçıklı Sufla karyelerinde ikamet eden yirmi hane, Mehmet Sıddık Bey'in zulüm ve saldırılarına tahammül edemeyerek İran'ın Sadır karyesine taşınmışlardı. İbkay Haydaranlı Aşiretinden Hamidiye Süvari On Üçüncü Alay Kaymakamı Mehmet Sıddık, oğlu Nadir ve Hamidiye On Dördüncü Alay Kaymakamı Mustafa Beylerin zulüm ve eziyetlerinden dolayı Osmanlı ahalisi, evlerini barklarını terk edip İran'a iltica etmekteydiler. Bunlar hakkında sürekli ahaliden şikâyet gelmesine rağmen haklarında bir ceza uygulanmadığından zulümlerine devam etmekteydiler. Hamidiye Alaylarına mensup bu kişilerin askeri kanunlarına uygun olarak yargılanmaları talep edilmişti. Bunlar yüzünden ahalinin vatanlarını terk etmeye mecbur kalması caiz olmadığından

¹⁰⁴⁷ BOA., Y..A...HUS. 287/22, (H. 16 Cemaziyülahır 1311 / M. 25 Aralık 1893).

¹⁰⁴⁸ BOA., DH.MKT. 312/55, (H. 29 Cemazeyilevvel 1312 / M. 28 Kasım 1894).

Serasker, bunların cezalandırılmaları hususunda Dördüncü Ordu Müşirine emir vermişti.¹⁰⁴⁹

İltica eden aşiretler, iskan edildikleri bölgenin ahalisi tarafından çoğu zaman hoş karşılanmamış ve hatta yerli ahalinin baskı zulmüne maruz kalmışlardır. 1899 yılında Rusya'dan hicret eden ahali, Muş Sancağına tabi Şamlık, Bayramiye ve Varto kazasına tabi Gensoran karyelerine iskan edilmişti. Ancak Muş Sancağının sakinlerinden Cibranlı, Maksudanlı, Sanılanlı ve diğer bazı aşiretler, Rusya'dan hicret eden bu üç yüz altmış hane halkına saldırmış mallarını ve hayvanını gasp edip evlerini yakmışlardı. İltica ettikleri günden beri bu aşiretlerin zulmüne şiddetine maruz kalmışlardı. Yerli ahalinin günden güne artan zulümleri yüzünden yüz yirmi hane kalmışlardı. Her sene kura usulüyle askere alınıp vazifelerini yerine getirdikleri halde Cibranlı Aşireti tarafından zorla alaylara alınmışlardı. Artık bu halden bezmiş olan ahali, bu aşiretler tarafından kendilerine yapılan zulmün önü alınmazsa terki vatana mecbur kalacaklarını bildirmişlerdi. Şamlık karyesi muhtarı ve ahalisi durumu izah ettikleri arzuhallerini bir hal çare bulması için hükümete göndermişlerdi¹⁰⁵⁰

Nüfus sayımlarında defterlere isimleri yazılan Kürt aşiretlerinin sebepli veya sebepsiz yere topraklarını terk edip eski yerlerine iltica etmeleri devlet kayıtlarında karışıklığa neden olmaktaydı. Bilhassa vergi ve asker alımları yapılacağı zaman devlet, iltica eden aşiretler yüzünden bu karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Vaktiyle Rusya ve İran'dan Osmanlı topraklarına hicret edip Beyazıt Sancağına yerleşmiş ve nüfus sayımı esnasında defterlere kayıt olunmuş bazı Kürtler ile Rusya'nın Kars ve Çıldır ahalisinden bir hayli kişi, nüfus sayımından sonra tekrar Rusya ve İran'a geri dönmüşlerdi. Nüfus defterlerinde isimleri olan bu kişiler, asker alımlarında nizam ve usule tabi olduklarından askerlik vazifelerini yerine getirmeleri gerekmekteydi ancak nüfus sayımından sonra Osmanlı topraklarını terk ettiklerinden askerlik işlemleri ile ilgili ne yapılacağı hükümete sual edilmişti (1899).¹⁰⁵¹ Serasker, bunların tahrir defterlerine kayıt olduktan sonra ne sebeple Rusya ve İran'a iltica ve firar ettikleri ve bunların Osmanlı Devleti'nde emlak ve arazilerinin bulunup bulunmadığının araştırılarak yazılmasını Erzurum Vilayetinden istemiştir. Yapılan tahkikat neticesinde, Rusya ve

¹⁰⁴⁹ BOA., BEO. 633/47459, (H. 06 Zilhicce 1312 / M. 31 Mayıs 1895).

¹⁰⁵⁰ BOA., DH.MKT. 2194/76, (H. 18 Zilhicce 1316 / M. 29 Nisan 1899).

¹⁰⁵¹ BOA., DH.MKT. 2276/98, (H. 24 Recep 1317 / M. 28 Kasım 1899).

İran'a geri dönen Kürtlerden bazılarının 1895 ve 1896 yıllarında bazılarının da daha sonrasında Osmanlı topraklarına iltica ettikleri anlaşılmıştı. Bunlar tahrir defterlerine kayıt olduktan sonra bazıları sebepsiz yere bazıları da idaresizlikten dolayı tekrar Rusya ve İran'da bulunan akrabalarının yanına firar etmişlerdi. Terk ettikleri emlak ve arazilerinin bir kısmı diğer karyelerdeki ahali ve muhacirlerin tasarrufuna geçmiş ve bir kısmı da boş kalmıştı.¹⁰⁵²

İran ve Rusya'dan iskan için Osmanlı topraklarına gelen aşiretlerin beraberlerinde getirdikleri eşya ve hayvandan gümrük resmi alınmamaktaydı. Ancak aşiretler bu uygulamayı suiistimal etmekteydiler. Aşiretlerden bazıları bazı sebeplerden dolayı tekrar geldikleri yerlere firar edip yanlarındaki eşya ve hayvanı huduttan gayet rahat bir şekilde geçirmektedirler. Osmanlı hükümeti, hicret edenlerin isimleri ve şöretleri, getirip götürdükleri hayvanın cinsi ve miktarı ve istenilen gümrük resmin değerinin bir pusulaya kaydedilip Kafkasya Valiliğine gönderilmesini Erzurum Vilayetinden istemiştir. Rusya'nın Karakuyu kışlağı ahalisinden Beyzo? Oğlu ve refikası Osmanlı hududuna geçip hayvanını otlatmıştı. Otlattığı sekiz yüz koyunun resm-i ithalatı olarak üç bin kuruş tutarında bir para Kafkasya Valiliğine müracaatla istenilmişti. Ancak Tiflis Şehbenderliğinden gelen cevapta, Rusya tebaasından hiç kimse hududu geçip hayvan otlamadığı sadece öteden beri Karakuyu Kürtleri ile Osmanlı askeri arasında kavgalar olduğu belirtilmişti.¹⁰⁵³

Osmanlı Devleti'nin Erzurum Vilayetindeki İran ve Rusya ile olan hududu askeriye tarafından muhafaza edilmediğinden aşiretlerden bazıları yanlarında eşyaları ile rahat bir şekilde hududun öte tarafına firar etmekteydi. Bu durum hem siyaseten hem de ekonomik bakımından sakıncalıydı. Bu tarz gümrük resmini ödemedi karşı tarafa firar eden aşiretler devletin hazinesini zarara uğratmaktaydı. 1888 yılında Mısırkanlı Hasan Ağa namında biri taifesiyle İran'dan Osmanlı topraklarına iltica edip Beyazıt Sancağına iskan ettirildiği halde bir müddet sonra eşya ve hayvanıyla beraber yine İran'a firar etmişti. Hasan Ağa'nın beraberinde götürdüğü eşyasından alınması gereken yaklaşık sekiz bin kûsur kuruş gümrük resmi alınmamıştı.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵² BOA., DH. TMİK.M.. 90/61, (25 Rebiülevvel 1318 / M. 23 Temmuz 1900).

¹⁰⁵³ BOA., DH.MKT. 1750/35, (H. 26 Zilhicce 1307 / M. 13 Ağustos 1890).

¹⁰⁵⁴ BOA., DH.MKT. 1505/70, (H. 20 Şaban 1305 / M. 2 Mayıs 1888).

4.2. KÜRT AŞİRETLERİNİN YAYLAK-KIŞLAK MESELESİ

Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında yaşayan göçebe ve yarı göçebe Kürtlerde sınır mekan kavramı yoktu. Belirledikleri mevsimler ve verimli yaylaları vardı. Hayatlarını buna göre düzenlemişlerdi. Devletler arasında yapılan antlaşmalarla belirlenen sınırlar, onlar için pek bir anlam ifade etmemekteydi. Göçebe aşiretlerin göç güzergahlarında veya yaylak-kışlakların bulunduğu bölgelerde sebep oldukları asayiş sorunları, devletler arası ilişkileri etkileyen meselelerden biriydi. Mahalli idarecilerin ve ahalinin, bu husustaki şikâyetleri, yetkili makamlara ulaştığında göçebe aşiretin tabi olduğu devlet, asayişsizlikten mesul tutularak derhal tebaası olan aşiret hakkında gerekli teşebbüste bulunması talep edilmekteydi.

Kürt aşiretlerinin yaylak-kışlak meselesi yüzünden sorun yaşamak istemeyen devletler, bazı tedbirler alarak göçebe aşiretlerden kaynaklanan asayiş sorunları ciddi bir boyuta ulaşmadan suhuletle çözmeye çalışmışlardır. Göç güzergahlarına ve yaylak-kışlaklara yakın bölgelere asker sevki bu tedbirlerden biriydi. Bir diğer tedbir ise diğer devletin hududunda olan yaylak veya kışlağa gitmekten kendi tebaası olan aşireti men edip ona kendi hududu içerisinde başka bir yaylak veya kışlak tahsis etmektir. Ancak asırlardır aynı güzergah üzerinden bir devletin hududundan diğer devletin hududuna yaylak-kışlak için gidip gelen bazı aşiretleri bu alışkanlıklarından vazgeçirmek hiç kolay olmamıştır. Hudut bilmez göçebe aşiretler, bundan men edildikleri vakit ayaklanabilir ve hatta daha kötüsü diğer devletin tabiiyetine geçmek isteyebilirdi. Tebaalarını bu şekilde kaybetmek istemeyen devletler, bu meseleye daha ihtiyatlı yaklaşmak zorunda kalmışlardır. Yaylak-kışlak meselesi yüzünden bu türden sorunlar yaşamak istemeyen Osmanlı Devleti, göçebe aşiretleri iskana razı etmek için zaman zaman iskan politikası uygulamıştır. Osmanlı, iskan politikasıyla, Haydaranlı ve Zilanlı gibi göçebe aşiretleri iskana razı etmeyi başarmışsa da Herki ve Caf gibi aşiretlerde aynı muvaffakiyeti gösterememiştir. İhtilafli yerler ve belirlenemeyen hudut meselleri yüzünden Osmanlı ve İran devletleri, göçebe aşiretlere karşı sert tedip ve tedbirde bulunamamıştır. Alınması düşünülen tedbirler dahi kimi zaman alınamamıştır. Yaylak-kışlak meselesinde, devletlerin ve aşiretlerin tutumu, yaşanan sıkıntılar ve bu hususta devletlerin nezdinde alınan karar ve uygulamalara vakalar üzerinden değineceğiz.

Zilanlı, Haydaranlı ve Sepki aşiretleri yaz mevsiminde yaylalara göçtüklerinde İran

aşiretleri ile görüşmekteydiler. İki devlet arasında hala belirsiz olan hudut meselesine bir netice verene kadar Osmanlı aşiretlerinin, İran aşiretleri ile görüşmelerine engel olmak için bahar mevsimi gelmeden önce bir alay süvari sevk edilerek aşirete başka yaylaklar gösterilip görüşmelerine mani olunması icabı halden olduğu Hakkari Valisi tarafından hükümete bildirilmişti (1850). Hakkari Valisinin teklifi Meclis-i Vala'da müzakere edilmişti. Hakkari valisinin teklifi münasip görülmüş ancak hudut bölgeleri henüz nizam altına girmiş ve girmekte olduğundan bu makul meselenin Anadolu Ordusu Hümayun Müşiri ve Kürdistan Valisi ile görüşüldükten sonra icrayı icabına bakılmak lazım geleceği meclis tarafından ifade edilmişti. Hakkari Valisinin teklifi, Anadolu Ordusu Hümayun Müşiri ve Kürdistan Valisine yazılmış bu hususta görüşleri sual edilmişti.¹⁰⁵⁵

Göçebe aşiretlere hudut içerisinde başka bir yer tahsis edilerek onları hududun öte tarafına göç etmekten vazgeçirme hususu, sık sık Osmanlı idarecileri tarafından gündeme getirilmiştir. Ancak bazı sebeplerden dolayı bu pek mümkün olmamıştır:

- Yıllardır aynı yaylak ve kışlaklara gidip gelen aşiretleri bu alışkanlıklarından vazgeçirmek kolay değildi.
- Kendilerine hudut içerisinde başka bir yer tahsis edilmesi teklif edildiğinde aşiret diğer devletin tabiiyetine geçebilirdi.
- Bir devlet diğer devletin aşiretini, kendi hududundaki yaylak-kışlaklara sokmadığında diğer devlette sokmak istemeyecekti. Böyle bir durumda hangi tarafın aşireti, daha fazla mağdur olacağı tespit edilemediğinden devletler, böyle bir yaptırıma teşebbüs edememiştir.
- Osmanlı ve İran devletleri arasında ihtilaflı yerler ve belirlenemeyen hudut sorunu vardı. Bu ihtilaflı yerlere gidip gelen göçebe aşiretler, bu haktan men edildiklerinde bölgede karışıklık çıkararak toprakları zapt edebilirlerdi.

İran araziyle hem hudut olan Abakay isimli bölge Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğu halde bir müddetten beri İran aşiretleri, Osmanlı aşiretleri ile birlikte yaz mevsiminde Abakay'da çadırlarını kurup hayvanlarını otlatmaktaydılar. Bu durum Osmanlı aşiretlerini rahatsız ettiğinden İran aşiretlerinin yaylak için Abakay'a gelmelerine mani

¹⁰⁵⁵ BOA., A.}MKT.NZD. 2/41.1. , (H. 22 Safer 1266 / M. 7 Ocak 1850).

olmak için bir miktar askerın oraya sevk edilmesi hususunda 1850 yılında hükümetten izin istenilmişti.¹⁰⁵⁶ Fakat çok eski zamandan beri iki taraf aşiretleri yaylak-kışlak zamanı bir devletten diğer devletin topraklarına gidip geldiğinden Osmanlı hükümeti, yaylak-kışlak için Osmanlı topraklarına geçmek mecburiyetinde kalan İran aşiretlerini bundan men ettiği takdirde İran hükümeti de bu harekete karşılık Osmanlı aşiretlerini İran topraklarına sokmayabilirdi. Bu durum karşısında daha temkinli davranmak gerektiğini düşünen Osmanlı hükümeti, öncelikle Osmanlı aşiretlerinden yaylak-kışlak için İran taraflarına geçmek mecburiyetinde kalan aşiretlerin tahkik ve tetkik edilmesini ve yaylak kışlak ihtiyacı için İran'a giden Osmanlı aşiretlerine Osmanlı topraklarında uygun yaylak-kışlak yerleri bulunarak göçebe aşiretlerin bu ihtiyaçtan kurtarılıp kurtarılamayacağını tespit edilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti, Osmanlı göçebe aşiretlerini bu ihtiyaçtan kurtarmak mümkün olduğu takdirde iki devlet arasında yapılacak müzakere ile gerek İran'dan Osmanlı topraklarına gerek Osmanlı'dan İran topraklarına gidip gelen göçebe aşiretler hüsnü suretle artık bundan men edebileceklerini vilayete bildirmişti. Ancak öncelikle hangi Osmanlı aşiretlerinin ne suretle İran'a yaylak-kışlak için gittiği ve Osmanlı topraklarında onlara uygun yaylak-kışlak temin edilip edilemeyeceğinin tespit edilmesi gerekiyordu.¹⁰⁵⁷ Mahalli idareciler, İran'dan Osmanlı topraklarına gelip Osmanlı'nın göçebe ve yerleşik ahalisine zarar veren göçebe İran aşiretlerinden oldukça rahatsızlık duymaktaydılar. Bu rahatsızlıklarını merkezi hükümete zaman zaman bildirerek bu göçebe İran aşiretlerini Osmanlı topraklarından çıkarmak için izin istemişlerdir. Yaklaşık bir yıl sonra Erzurum Valisi, aynı meseleyi yine gündeme getirmiştir.

Erzurum Valisi, Beyazıt hududuna dört saat mesafede bulunan Mahmudiye bölgesine her sene yaz mevsiminde yaylak için gelip gitmekte olan ve bazı uygunsuz hareketlerde bulunan İran aşiretlerinin o bölgeye ayak basmamaları için bahar mevsiminden önce, yüz kadar neferin ve Zılanlı Aşiretinin müdürü Kasım Ağa'nın vazifelendirilmesi hususunda hükümetten izin istemiştir. Osmanlı hükümeti, İran aşiretleri Osmanlı topraklarına gelmekten men edildikleri takdirde Osmanlı aşiretlerinin de İran topraklarına geçmeleri uygun olmayacağından bu hususta olması muhtemel durumların göz önünde bulundurarak öncelikle etraflıca bir tahkikatın yapılması gerektiğini

¹⁰⁵⁶ BOA., İ..MVL. 162/4735, (H. 16 Rebiülahir 1266 / M. 1 Mart 1850).

¹⁰⁵⁷ BOA., A.}MKT.UM.. 11/12, (H. 29 Rebiülahir 1266 / M. 14 Mart 1850); BOA., A.}MKT.MVL. 25/25, (H. 29 Rebiülahir 1266 / M. 22 Şubat 1850).

Erzurum, Hakkari ve Van valililerine bildirmişti.¹⁰⁵⁸Yapılan tahkikat neticesinde Beyazıt ve çevresindeki Osmanlı aşiretlerinin yaylak kışlak için İran topraklarına gitmeye ihtiyaçları olmadığı anlaşılmıştı. Bu sebeple Erzurum Valisi, Beyazıt taraflarına gelecek olan İran aşiretlerinin bundan men edilebileceğini ancak Van ve Hakkari taraflarındaki Osmanlı aşiretlerinin yaylak-kışlak için İran'a gitmek mecburiyetinde olup olmadıkları bilinmediğini hükümete arz etmişti. Mahmudiye bölgesi Hakkari Vilayeti dahilinde olduğu için oraların muhafazasından Hakkari Vilayeti sorumluydu ve Mahmudiye bölgesiyle ilgili gerekli emri ancak Hakkari Vilayeti verebilirdi. Bu mesele Hakkari Valisine yazılmıştı. Osmanlı hükümetine göre, İran aşiretlerinin yaylak için Osmanlı topraklarına gelip gitmekten men etmek hayırlı bir iş olmasına rağmen suhuletle olmayacağı da malumdu. Her şeyden önce İran aşiretleri bu durumu kabullenmeyip Zilanlı Aşiretinin üzerine saldırıp büyük bir soruna sebep olabilirdi. Bir şekilde bu sorunların da üstesinden gelindiğinde ve İranlı aşiretler tamamen Osmanlı topraklarına sokulmadığında o zaman da Osmanlı aşiretlerinin İran topraklarına gitmeleri uygun olmayacaktı. Zaten İran Devleti de Osmanlı aşiretlerini mülküne sokmak istemeyecektir. Ayrıca Hakkari, Van ve Erzurum vilayetleri dışında Bağdat Vilayetindeki ahvalinde bilinmesi gerekiyordu. Gelen bir habere göre, Bağdat Vilayetine bağlı Amadiye bölgesinde ziraat yapılamadığından araziler boştu. Eğer İran aşiretlerinden gelip ziraat yapanlar olmazsa bölge ahalisi yevmiyelerini bile çıkarmaktan aciz kalacak ve dağılacaklardı.¹⁰⁵⁹

Revanduz ve Süleymaniye Sancaklarında ikamet eden bazı göçebe Osmanlı aşiretleri her sene yaylak için İran tarafına geçmekteydiler. Ancak 1851 yılında İran ahalisine zarar verdikleri gerekçesiyle İran hükümeti, İran'daki yaylaklara geçmelerini engellemek için bin kadar asker ve birkaç top ile Rahim Mirza'yı yaylaklara göndermişti. Göçebe Osmanlı aşiretlerin İran'daki yaylaklara geçmelerine müsaade edilmediği merkezi hükümete bildirilmişti. İran topraklarına geçen göçebe Osmanlı aşiretleri gibi İran aşiretleri de her sene Osmanlı topraklarına gelerek bir takım sorunlara sebep olmaktaydı. Her iki devlette göçebe aşiretlerin yaylak-kışlak için bir devletten diğer devletin toprağına gidip gelmelerinden hoşnut değildi. Ancak her iki devlette bu mesele ilgili kesin bir karara varamamaktaydı. Osmanlı hükümeti, defalarca bu mesele

¹⁰⁵⁸ BOA., A.}MKT.MVL. 48/51, (H. 23 Safer 1268 / M. 18 Aralık 1851).

¹⁰⁵⁹ BOA., İ.MVL. 225/7665, (H. 07 Safer 1268 / M. 2 Aralık 1851).

hakkında teşebbüste bulunduysada bir netice alamamıştı. Çünkü Osmanlı hükümeti, İran aşiretlerini kendi topraklarına sokmadığı takdirde İran hükümeti de Osmanlı aşiretlerini kendi topraklarına sokmayabilirdi ve Osmanlı aşiretleri bu mesele yüzünden sıkıntı çekebilirdi. Osmanlı hükümeti, bu meseleyi tekrar icap eden vilayetlere sual etmiş ve cevap gelene kadar herhangi bir hüküm verilmemesini ve Rahim Mirza ve beraberindeki askerin hudut taraflarında yanlış bir harekete bulunmamalarına dikkat edilmesini istemiştir.¹⁰⁶⁰

Yaklaşık iki yıl sonra Süleymaniye Sancağında bulunan aşiretlerden yaylak için İran topraklarına gidip gelenlerden bazıları, yine İran aşiretlerine hücum edip mallarını gasp etmişlerdi. İran hükümeti gasp edilen malların iadesini ve hududun emniyet ve asayişinin temin edilmesini talep emişti. Osmanlı hükümeti, yaylak için İran'a giden aşiretlerin hüsnu idareyle bir nizam altında tutulmalarını ve Şehr-i Zor ve Bağdat valileri ve Süleymaniye Kaymakamı tarafından gerekli tedbirlerin alınarak hudutta emniyet ve asayişin temin edilmesini istemiştir.¹⁰⁶¹

İran topraklarından hayvan otlatmak bahanesiyle gelen aşiretlerin Osmanlı karye ahalisine zarar vermelerini engellemek için Osmanlı hükümeti belli başlı noktalara asker sevk ederek göçebe aşiretlerden dolayı zuhur edecek sorunları önlemek istemiştir. Osmanlı hükümeti, asker sevkiyle göçebe İran aşiretlerini Osmanlı topraklarına gelmekten men ederek aslında onları Osmanlı topraklarına iltica etmeye mecbur bırakmak istemiştir. Osmanlı hükümeti, 1853 yılında İran aşiretlerini İbkay sahrasına gelmekten men etmek için bir bölük süvariye Mahmudiye'ye bir bölük süvariye de Erciş ve Adilcevaз bölgelerine yerleştirmişti. İran aşiretlerinden hayvanlarını otlatmak isteyenlerin gözetim altında tutularak ahalinin asayiş ve istikrarına zarar vermelerine katiyen müsaade edilmemesi hususunda gereken itina ve dikkati göstermeleri istenmiştir.¹⁰⁶²

1863 yılında İran'a tabi Hoy, Maku ve Arusanlı aşiretlerinden üç yüz kadar kişi, yaz mevsimi gelince Osmanlı hududuna göç etmişlerdi. Bu İranlı aşiretler hudut üzerinde rahat durmayarak önceki senelerde olduğu gibi çeşitli fenalıkta bulunarak ahaliyi

¹⁰⁶⁰ BOA., İ.HR.. 68/3321 (H. 02 Zilkade 1266/ M. 9 Eylül 1850).

¹⁰⁶¹ BOA., A.}MKT.UM.. 144/33, (H. 14 Muharrem 1270/ M. 17 Ekim 1853).

¹⁰⁶² BOA., MVL. 254/38, (H. 28 Rebiülahir 1269/ M. 8 Şubat 1853).

huzursuz edeceklerinden Osmanlı aşiretlerinden Takori Aşiretinin müdürü durumu derhal hükümete arz ederek herhangi bir fenalık zuhur etmeden İranlı aşiretlerin huduttan uzaklaştırılmasını istirham eylemişti. Kış mevsimi çetin geçtiğinden Osmanlı ve İranlı aşiretler birbirlerine bir şey yapamamaktaydılar. Ancak yaz mevsimi geldiği vakit aşiretler birbirlerinin aleyhinde çeşitli fenalıklar yaparak asayiş ve emniyeti bozmaktaydılar. İran aşiretlerinin bir kısmı İran'da bir kısmı da Osmanlı topraklarındaydı ve yaz mevsiminde hudut başına gelen İranlı aşiretler, Osmanlı topraklarında bulunan aşiretler arasında bir fenalık ve uygunsuzluk meydana getireceğinden Osmanlı aşiretlerinin bu durumdan muhafazası ve bir kargaşaya mahal vermeden İran aşiretlerinin huduttan uzaklaştırılması için Van Mutasarrıfı Veysi Paşa, aşiretlerin bulunduğu hudut başına gitmişti.¹⁰⁶³

Rusya topraklarında ikamet eden Kürtler ve aşiretler yaylak için Osmanlı hududuna izinsiz geçip gümrük resmi vermemekteydiler. 1890 yılında Osmanlı Devleti, bu durumu Rusya Devleti'ne bildirmişti. Rusya Devleti'nden gelen cevapta, hayvan sahiplerinin gümrük resmini vermek istememesi usul ve nizamı aykırı bir hareket olduğundan bu gibi hareketlerin engellenmesi için Kafkasya Valiliğine gereken emrin verildiği fakat aşiretler tarafından bu yüzden uygunsuz hareketler meydana gelmemesi için sürülerini Osmanlı topraklarına göçürüp gümrük resmi vermek istemeyenlere ilişilmeyip bunların isimleri ve götürdükleri hayvanın cins ve miktarını ve bunlardan alınması gereken gümrük resminin değerini bir pusulaya kaydedilerek Kafkasya Valiliğine gönderildiğinde o kişilerden belirtilen gümrük resminin tahsil edileceği Rusya Hariciye Nazırı tarafından beyan edilmişti.¹⁰⁶⁴ Petersburg Sefaretinden gelen bu cevap üzerine Erzurum Vilayetine gümrük resmi hususunda ne yapılacağı ile ilgili gerekli malumat verilmişti.¹⁰⁶⁵ Rusya Hariciye Nezareti bu hususta gerekenin yapılacağını bildirmiş, ancak bir neticesi görülmemişti. Üstelik aşiretlerin yaylaya çıkma mevsimi yaklaşmaktaydı. Aşiretler tarafından ödenmeyen gümrük resminin miktarı oldukça fazlaydı. Yaylak mevsiminde Rus tebaası olan aşiretler gümrük

¹⁰⁶³ BOA., A.}MKT.MHM. 270/81, (H. 06 Safer 1280 / M. 23 Temmuz 1863).

¹⁰⁶⁴ BOA., DH.MKT. 1657/114, (H. 21 Muharrem 1307 / M. 17 Eylül 1889).

¹⁰⁶⁵ BOA., DH.MKT. 1709/50, (H. 27 Recep 1307 / M. 19 Mart 1890).

resmini vermezse Osmanlı Devletinin hazinesi zarara uğrayacağından Osmanlı Hariciye Nezareti tekrar Rus Sefirine tebligat göndermiştir.¹⁰⁶⁶

Osmanlı ve İran devletleri, topraklarına gelip tebaaları olan ahaliye zarar veren göçebe Kürt aşiretlerini bazen hududun içerisine sokmayarak onları ilticaya zorlamak istemişlerdir. Yaylak-kışlaklarından mahrum kalmak istemeyen bazı aşiretler, tekrar rahat bir şekilde göç edebilmek için iltica talebinde bulunmuş ancak bir müddet sonra tekrar eski topraklarına dönmüşlerdir. Osmanlı hükümeti, yaylak ve kışlak için İran'dan Bağdat ve Van bölgesine gelen İran'ın Sencabi ve Celâli gibi aşiretlerine iki-üç sene boyunca Osmanlı topraklarındaki meralarına gelmeyi yasaklamıştı. Osmanlı topraklarındaki meralarından mahrum kalmak istemeyen İran aşiretleri, menfaatlerine uygun gördüklerinden Osmanlı Devleti'ne hicret etmek istemişlerdi. İran aşiretleri, iltica talepleri kabul edildiği takdirde hem Osmanlı topraklarındaki meralarından hem de İran'daki meralarından istifade edebileceklerini düşünmekteydiler. İran aşiretlerinin hangi maksatla iltica etmek istediğini bilen Osmanlı Devleti, bu aşiretleri bir şartla kabul edeceğini belirtmişti. İran aşiretlerinden Osmanlı topraklarına gelenler İran'a geri dönmek şartıyla kabul edilecekleri ve İran'a geri döndükleri takdirde ileride tekrar Osmanlı topraklarına gelecek olurlarsa gelenler huduttan içeri sokulmayacağı aşiret reislerine bildirilmişti.¹⁰⁶⁷

1893 yılında İran'ın aşiretlerinden Halidi ve Eyvan aşiretleri, hududu izinsiz geçip Osmanlı topraklarından Mendeli'ye gelmişlerdi. İzinsiz Osmanlı topraklarına geçmiş olan İran aşiretlerini huduttan uzaklaştırmak için üzerlerine yüz mevcutlu bir askeri kuvvet gönderilmişti. Askeri kuvvetin Mendeli'ye geleceğini haber alan aşiretler askerin gelmesini beklemeden İran topraklarına geri dönmüşlerdi. Aslında bunların Osmanlı arazisini zapt etmek gibi kötü bir niyetleri yoktu. Sadece her sene olduğu gibi İran'da kış çok çetin geçtiğinden İran aşiretleri hayvanlarını yaylaya çıkarmak için Osmanlı topraklarına gelmişlerdi. Halidi ve Eyvan aşiretlerinin dört yüz haneden ibaret olan halkının yüz çadırı ve yaklaşık yirmi bin kadar hayvanı ve bunların muhafızlığını yapan altmış silahlı adamları vardı. Mendeli zabıta bölüğü, vazifelerini doğru icra etmeyerek Halidi ve Eyvan aşiretlerinin yanına gitmeyip uzaktan iki nefer zaptiye göndererek işi anlamak istemişlerdi. Bölüğün sorumsuzluğu yüzünden iki neferin silah

¹⁰⁶⁶ BOA., MV. 52/9, (H. 17 Recep 1307 / M. 9 Mart 1890).

¹⁰⁶⁷ BOA., MV. 62/58, (H. 06 Recep 1308 / M. 15 Şubat 1891).

ve atları aşiretler tarafından gasp edilmişti. Daha sonra aşiretler gasp ettikleri silah ve atları geri iade etmişlerdi.¹⁰⁶⁸

Yayla mevsimi geldiğinde İran aşiretleri mera bahanesiyle Osmanlı topraklarına geçip statüko halinde bulunan bölgelerde fırsat buldukça inşa etmiş oldukları köylerin sayısını artırmaktaydılar. Önceki senelerde olduğu gibi İran aşiretlerinin mera bahanesiyle Osmanlı topraklarında ev inşa ederek arazilerden hak iddia etmemeleri için Beyazıt'taki nizamiye taburlarından bir tabur, bir bölük süvari ve üç topun güz mevsimine kadar Eğri Çay bölgesine sevki Beyazıt Mutasarrıfı tarafından istirham olunmuştu.¹⁰⁶⁹

Göçebe aşiretlerden sadece Müslüman ahali şikâyetçi değildi aynı zamanda Hıristiyan ahalide şikâyetçiydi. Bazı göçebe Kürt aşiretleri Gevar ve Nehri kazalarının yerleşik Müslüman ve Hıristiyan ahalisine eziyet edip hayvanlarını ve mallarını gasp ederek zarar vermekteydiler. Nasturiler, Kürtler tarafından hayvanlarının gasp edilmesinden ve bunların eşkıyalıklarına karşı zabitanın hiç bir şey yapmamasından şikâyetçiydi. Kürtlerin zulmünden usanmış olan Nasturiler, böyle çaresiz kalınca bazıları öteye beriye dağılmış ve bazıları da İran'a iltica etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Gevar'da memur olarak bulunan Abdülkerim ve Osman efendiler, Müslüman ve Hıristiyan ahalinin şikâyetlerini hükümete bildirmişlerdi. Osmanlı hükümeti, işin aslının tahkik edilerek gasp edilen malların ahaliye iadesi hususunda Van Vilayetine bir yazı göndermiştir.¹⁰⁷⁰

4.2.1. Caf Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi

Süleymaniye Sancağı ile Sine (Batı İran) arasındaki bölgede ikamet eden Caf Aşireti, on bin haneden ve yirmi bin silahlı adamdan ibaret bir aşiretti. Bulunduğu bölge, sahip olduğu nüfus ve silahlı adam sayısı, Caf Aşiretini, merkezi hükümetin nazarında önemli bir konuma yükseltmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Caf Aşiretini merkezi hükümete bağlama ve Süleymaniye Sancağına iskan etme teşebbüslerinden sonra, devlet, aşiret üzerinde otoritesini sağlamlaştırmak ve onları kontrol altında tutabilmek

¹⁰⁶⁸ BOA., Y..MTV. 75/48, (H. 09 Şaban 1310 / M. 26 Şubat 1893).

¹⁰⁶⁹ BOA., DH.MKT. 88/15, (H. 01 Muharrem 1311 / M. 15 Temmuz 1893).

¹⁰⁷⁰ BOA., BEO. 440/32946, (H. 19 Muharrem 1312 / M. 23 Temmuz 1894).

için Caf reislerini kaymakam olarak tayin etmeye ve kendilerine rütbe ve nişanlar vermeye başlamıştır.¹⁰⁷¹

Caf aşiretinin ikamet ettiği Süleymaniye Sancağı İran hükümeti için ayrı öneme sahipti. İran, Baban Emirliği üzerinde yürüttüğü siyasetin aynısını Caf Aşireti üzerinde yürütmeye çalışmıştır. Bu aşireti kendi tarafına çekmek için Sine hakimlerini ve İran memurlarını vazifelendirmiştir. Osmanlı tebaası olan Caf Aşiretinin, İran'ın Sine Eyaletinde yaylakları bulunduğu için sürekli İranlılarla iletişim halindeydi. Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı Devleti, Caf Aşiretini ve reislerini her daim gözetim altında tutmuştur. Her yıl bahar mevsiminde İran'daki yaylaklarına geçen Caf Aşireti, göç güzergahında ve İran'daki yaylaklarında çıkardıkları asayiş sorunlarıyla, iki devlet arasında diplomatik krizlere neden olmaktadır. İran Devleti, Caflılar tarafından gasp edilen malların iadesi ve cezalandırılması hususunda sefaretler ve şebkenderler vasıtasıyla Osmanlı hükümetine müracaat ettiği gibi bazen daha sert bir siyaset izleyerek aşireti kendi cezalandırmaya veya aşireti yaylaklara gelmekten men etmeye kalkışmıştır. İran'ın Osmanlı tebaası olan bir aşirete böyle bir yaklaşımda bulunması iki devlet arasındaki münasebetleri kötü etkilemiştir. 1850'lerde ve 1890'larda göçebe Caf Aşiretinin Osmanlı ve İran münasebetlerine etkisi birkaç olayla izah edilecektir.

1854 yılının yaylak mevsiminde Caf Aşireti, İran köylerine öncekinden daha fazla hasar ziyan vermişti. Ayrıca Süleymaniye taraflarında zabıt olmadığından oralarda dahi bu gibi uygunsuzluklar cereyan etmişti. İran hükümeti, bu gibi şeylerden dolayı Caf Aşiretini, Tahran Sefareti vasıtasıyla Osmanlı hükümetine şikâyet etmişti. İran hükümetine göre yaylak zamanı Caf Aşiretinin İran ahalisine verdiği zarar her yıl gittikçe artmakta ve bu konuda yapılan şikâyetler ise neticesiz kalmaktadır. Bu durumdan oldukça rahatsızlık duyduğunu belirten İran hükümeti, artık buna bir çözüm bulunmasını istemiştir. Osmanlı hükümeti, Süleymaniye Kaymakamlığından ve Şehr-i Zor Valisinden Caf Aşiretinin İran topraklarındaki ahaliye saldırmaması için askeri tedbirlerin alınmasını ve bu işe gereken ehemmiyeti göstermelerini istemiştir.¹⁰⁷²

İran Devleti'nin Caf Aşireti ile ilgili olan iddialarından dolayı Sine Hakimi tarafından tayin edilen Mirza Nasrullah Han, Caf Aşireti beyleri ile görüşmek için Süleymaniye'ye

¹⁰⁷¹ Hut, s.317.

¹⁰⁷² BOA., HR.MKT. 86/74, (H. 02 Muharrem 1271 / M. 25 Eylül 1854).

gönderilmişti. Caf Aşiretinin yaylak meselesi ilgili İran Devleti'nin iddialarını meydana çıkarmak ve meselenin hali için Kaymakam Reşit Paşa da Süleymaniye'ye gitmişti. Caf beyleri ve vekilleri de gelmiş ancak daha mesele anlaşılmeden her nasıl olduysa Sine Hakimi, Caf beyleri ile anlaşarak aşiretin yaylaklarına gelmelerine rıza göstermiş ve gönderdiği memuru da geri aldırılmıştı. Reşit Paşa anlam veremediği bu durumu hükümete bildirmişti. Meseleye henüz bir netice verilmeden ve Caf Aşiretinin yaylağa gitme meselesi daha sağlam bir karara bağlanmadan Sine Hakiminin böyle Caf Aşiret beyleri ile anlaşarak yaylağa yol vermesi normal bir durum değildi. Osmanlı hükümeti, Sine Hakiminin bu tutumunun altında başka bir art niyet olmasından şüphelenmiş, meselenin hakikati neyse etraflıca sorgulanarak bildirilmesini istemiştir.¹⁰⁷³

Süleymaniye'ye tabi Caf Aşireti her sene otlak için Zuhab bölgesine geçmekteydi. Ancak Sine Hakimiyle yapılan antlaşmanın üzerinden birkaç ay geçmeden Zuhab Hakimi, Caf Aşiretinin otlak için Zuhab bölgesine gelmesine müsaade etmemiştir. Caf Aşiretinin Osmanlı topraklarında otlak bakımından idare etmesi müşkül olacağından Zuhab bölgesine gitmeye mecburdu. Şehr-i Zor Valisi, Caf aşiretinin içine düştüğü bu müşkül durumu hükümete arz edip otlak meselesinin halledilmesi için hükümetten yardım talebinde bulunmuştu. Şehr-i Zor Valisine göre, ya Caf Aşiretinin Zuhab'taki kadim otlaklarına gitmelerine müsaade edilmeli ya da bir müddetten beri Zuhab aşiretlerinden Sencabi ve Goran aşiretlerinin gelmekte oldukları Bağdat'taki Bindere toprakları dahilindeki bazı yerler tamamen Caf Aşiretine terk edilmeliydi. Otlak meselesinin halledilmesi için bu iki seçenektan birinin yerine getirilmesi talep edilmişti. Osmanlı hükümeti, Caf Aşiretinin otlak meselesinin Bağdat Valisi ile Bağdat'taki İran Şehbenderi arasında yapılacak bir müzakere ile iyi bir neticeye bağlanmasının daha uygun olacağına karar vermiş ve bir an önce meselenin icabına bakılması için durumu şehbender ve Bağdat Valisine bildirmişti.¹⁰⁷⁴

Süleymaniye Sancağının göçebe aşiretlerinden Caf Aşireti, İran toprağında bulunan yaylaklarına göç ettikleri mevsimde yerleşik ahaliye ve mahsule zarar vermemeleri için her sene bir miktar asker ve bir memur Şehr-i Zor bölgesine gönderilmiştir. 1856 yılında Caf Aşiretinin kışlaklara dönme mevsimi geldiğinde hem yerli ahali ve mahsulü zarardan muhafaza etmek hem de aşiretin nezdinde bulunan verginin seri bir

¹⁰⁷³ BOA., HR.MKT. 115/47, (H. 16 Zilkade 1271 / M. 31 Temmuz 1855).

¹⁰⁷⁴ BOA., HR.MKT. 130/7, (H. 07 Rebiülahir 1272 / M. 17 Aralık 1855).

şekilde tahsil edilmesi için bir binbaşı kumandasında iki yüz elli nizamiye askeri ve yüz süvari Şehr-i Zor bölgesine gönderilmiş, asker kırk gün kadar o bölgede ikamet edip vergileri tahsil etmişlerdi. O süre zarfında yerleşik ahaliye ve mahsule zarar ziyan gelmediği gibi otuz kırk gün içinde aşiretin nezdinde bulunan eski ve yeni vergiden yedi-sekiz yüz kese akçe tahsil edilebilmişti. Bu sayede Caf Aşireti sükûnetle Süleymaniye bölgesine dönebilmiştir.¹⁰⁷⁵

Caf Aşiretinin yayladan dönme zamanları gelip çatığında ödemeleri gereken vergilerin kendilerinden tahsis edilmesi, içlerindeki eşkıyanın yakalanması ve karye ve mezraların aşiretin saldırılarından muhafaza edilmesi gibi mühim hususlar, Caf Aşiretinin reisi ve Gülanber Kaymakamı Osman Bey'in taahhüttü altındaydı. 1893 yılında Musul Vilayeti, Caf Aşireti yayladan döndüğünde herhangi bir sorun yaşanılmaması için bir tabur nizamiye ve bir bölük de ester süvarisinin sevk edilmesini istemişti. Osmanlı hükümeti, Osman Bey'in taahhüdüne rağmen hazinenin zarara uğratılmaması için bölgeden istenilen askerin, Caf Aşireti yayladan dönmeden evvel muktedir bir kumandan idaresinde sevk edilmesi zaruri bir tedbir olacağından gerekenin yapılması hususu Seraskere bildirilmişti.¹⁰⁷⁶

Caf Aşireti İran'daki yaylaklarına gittiği zaman oralarda İran aşiretleri ile bir vukuat yaşamamaları için her sene Gülanber Kaymakamı Osman Bey'de aşiretine eşlik etmekte ve aşireti yaylaklarından dönene kadar Pençevin karyesinde ikamet etmekteydi. 1894 yılının bahar mevsiminde Caf Aşireti'nin yine yaylaklarına göçme zamanı gelmişti. Her sene olduğu gibi bu senede Osman Bey'in aşiretine eşlik etmesi gerekirken Osman Bey'in bu sene aşiretine eşlik etmeme düşüncesinde olduğuna dair İran hükümeti bir istihbarat almıştı. İran hükümeti, Osman Bey'in aşiretine eşlik etmek istememesine anlam veremediğinden bu duruma şüpheyle yaklaşmış ve altında başka bir niyet aramıştı. İran hükümeti, bir uygunsuzluk zuhur etmemesi ve asayişin bozulmaması için önceki senelerde olduğu gibi Osman Bey'in Caf Aşiretiyle beraber gelmesini istemiştir.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷⁵ BOA., A.}MKT.UM.. 263/11, (H. 12 Rebiülahir 1273 / M. 10 Aralık 1856).

¹⁰⁷⁶ BOA.,BEO. 260/19439, (H. 07 Safer 1311 / M. 20 Ağustos 1893).

¹⁰⁷⁷ BOA., BEO. 379/28392, (H. 23 Ramazan 1311 / M. 30 Mart 1894).

İran hükümetinden gelen talep üzerine Osmanlı hükümeti, meselenin tahkiki için durumu Musul Valisine bildirmişti. Musul Vilayeti verdiği cevapta, her sene Caf Aşireti yaylaklarına göçtüğü zaman reisleri Osman Bey, akrabalarından birisini onlara eşlik etmesi için vazifelendirip kendisi de aşireti yaylaktan dönene kadar Gülanber'e yakın olan Pençevin karyesine gidip orada ikamet etmekte olduğu ve bu senede Osman Bey'in aynı şekilde Pençevin karyesine gideceği bu konuda herhangi bir sıkıntının yaşanmayacağını, ifade etmişti. Ancak yine de İranlıların bu tutumuna pek anlam verilememişti.¹⁰⁷⁸

Caf Aşireti, yaylaklarına göçtüklerinde İran'ın ahalisine zarar verdikleri ve bölgede hasara yol açtıkları bahanesiyle İranlıların, Caf Aşireti'ne saldırma tasavvurunda buldukları Musul Vilayeti tarafından hükümete bildirilmişti (1894). İranlıların, Osmanlı aşiretine bir saldırıda bulunmasına meydan verilmemesi için Tahran Sefaretine bir yazı gönderilmişti. Sine Baş Şehbenderliğinden gelen bir yazıda, İranlılar, bölgedeki asayişsizlikten Osmanlı aşiretlerini sorumlu tutmaktaydılar. Her sene Caf Aşiretleri, yaylaya göç ettiklerinde İran hükümeti, Kızılca hudutlarındaki kaleye birkaç asker sevk etmekteyken bu sene güya Caf Aşireti İranlılara çok zarar verdiği için Caflıların saldırılarını durdurmak, gasp ettikleri malları geri almak ve intikam almak için hudut üzerinde iki üç bin kadar nefer toplayıp bir ordugah kurmuştu.¹⁰⁷⁹ Kirmanşah Valisi Emir Nizam, Caf Aşiretini cezalandırmak için huduttaki köy ve aşiret halkına tüfek ve cephaneye dağıtmış ve Kürdistan-i İrani köylerine gelecek Caflıların vurulmasını emretmişti. Ayrıca Caflılardan gasp edecekleri malların da onlarda kalmasına izin vermişti. Emir Nizam'ın böyle bir emir ve izin vermesinden dolayı Süleymaniye Mutasarrıfı, hoş olmayan bir durumun yaşanmaması için Caf Aşiretinin geri çekilmesi hususunu aşiret reisi Osman Paşa'ya bildirmiş ve hududun muhafazasına özen göstermişti.¹⁰⁸⁰

İki devlet arasında yapılan müzakereler neticesinde Caf Aşiretinin Han, Kelali ve Yusuf Can fırkaları tarafından gasp olunan mallardan dolayı Emir Nizam'ın topladığı asker dağıtılmıştı. Hak iddiasıyla İran memurlarıyla, şehbenderhaneden tayin olunan memur

¹⁰⁷⁸ BOA., BEO. 382/28632, (H. 04 Şevval 1311 / M. 10 Nisan 1894); BOA., BEO. 404/30299, (H.14 Zilkade 1311 / M. 19 Mayıs 1894).

¹⁰⁷⁹ BOA., Y..MTV. 100/67, (H. 19 Muharrem 1312 / M. 23 Temmuz 1894).

¹⁰⁸⁰ BOA., BEO., 443/33201, (H. 24 Muharrem 1312 / M. 28 Temmuz 1894); BOA., Y..A...HUS. 303/74, (H. 18 Muharrem 1312 / M. 22 Temmuz 1894).

ve birçok hak sahibi, Osmanlı hududu dahilindeki Pençevin'e gelmişti. Gülanber Kaymakamı, gasp edilen malların geri alınması ve suçlular hakkında gereken muamelenin icrası için Pençevin'e iki tabur Osmanlı askerinin sevk edilmesini talep etmişti.¹⁰⁸¹

Bir yıl sonra İran hükümeti, bazı gerekçelerle Caf Aşiretinin İran'daki yaylaklarına gelmelerine izin verilmeyeceğine dair İran ve Tahran Sefaretlerine tebligat göndermişti. Caf reisi Osman Paşa'dan evvelce aşiretinin uygunsuz hal ve harekete bulunmayacağına dair teminat alınmış olmasına rağmen İran hükümetinin böyle bir karar almasındaki sebeplerin tahkik edilmesi ve durumun Osman Paşa'ya da sual edilmesi için Musul Vilayetine yazı gönderilmişti.¹⁰⁸²

İran Sefaretinden Hariciye nezaretine bu mesele ile ilgili gelen açıklamaya göre, Caf Aşiret reisi Osman Paşa'nın teminatı üzerine iki üç seneden beri Caf Aşiretinin yaylak için İran'ın Kürdistan bölgesine gelmesine izin verilmişti. Ancak verilen teminata rağmen Caf Aşiretinden bazıları İran hududunu ihlal edip çeşitli suçlar işlemişlerdi. İran hükümeti, suçluların cezalandırılması hususunda rica ve taleplerinin bir neticesini göremeyince Caf Aşiretinin İran'daki yaylaklarına gelmekten men edilmesi için İran memurlarına¹⁰⁸³ emir vermişti. Bu açıklama üzerine Osmanlı hükümeti, İran'ın iddia ettiği tecavüz hakkında Musul Vilayetinden malumat ve izah istemiştir.¹⁰⁸⁴

İran'ın iddia ettiği tecavüz ve Caf Aşiretinin ahvali hakkında Gülanber Kaymakamı ve Caf Aşiret reisi Osman Paşa tarafından gelen açıklamanın özeti:

“ İki yüz seneden beri İran'ın Kürdistan bölgesindeki yer, Caf Aşiretinin yaylağı olup her sene yaylak için oraya gittikleri gibi benim riyasetimde dahi İran'a giderek düzgün emniyetli bir şekilde geri dönmüşlerdir. Devletin rıza ve emrine aykırı bir harekette bulunmalarına da izin verilmemiştir. Caf Aşiretinin her sene bu şekilde gidip ve döndüğüne dair açıklama, Kürdistan ve Kirmanşah Valilerinden Emir Nizam ve Nizamüldevle tarafından hükümete arz edilmesi üzerine İran Şah'ı bu durumdan

¹⁰⁸¹ BOA., BEO. 450/33678, (H. 03 Safer 1312 / M. 6 Ağustos 1894).

¹⁰⁸² BOA., BEO. 598/44836, (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

¹⁰⁸³ Süleymaniye Mutasarrıflığından gelen telgrafta, Sine Valisi Ferman Ferman'ın Caf Aşiretini yaylaklara gelmekten men etmek için hududa asker sevk eylediği bildirilmişti. BOA., BEO. 590/44228, (H. 30 Ramazan 1312 / M. 27 Mart 1895).

¹⁰⁸⁴ BOA., BEO. 576/43169, s.4. (H. 26 Şaban 1312 / M. 22 Şubat 1895); BOA., BEO. 598/44837, s.17. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

memnun ve hoşnut olduğunu bildiren üç kıta Farsça fermanı bendelerine göndermişti. Bu üç sene içerisinde Caf Aşiretinin yaylaklarına emniyetli bir şekilde gidip geldiğinin ve bir soruna sebebiyet vermediğinin en büyük delili İran Şah'ının memnuniyetini bildirdiği bu fermanıdır. İddia edilen gasp olunan mallar meselesi ise, ufak tefek bazı eşyadan ibaret olup bu mesele gasp edilen malların geri alınmasına memur tayin edilen otuz birinci alayın Miralay Rıza Bey'in nezareti ve bilgisi dahilindeydi. Sine Baş Şehbenderi tarafından gasp olunan malları geri alınması vazifesiyle gönderilen Mehmet Efendi, gasp olunan bu ufak tefek şeyleri geri alıp sahiplerine teslim etmişti. Mevzu bahis olan bu ufak tefek şeylerin Mehmet Efendi vasıtasıyla sahiplerine teslim edildiği hakkındaki belgede Miralay Rıza Bey'in nezdindedir. Bununla beraber Caf Aşiretinin kadim yaylaklarına gitmelerine izin verilmemesi ve aşiretler arasında ki husumetten dolayı bir kavganın zuhur etmesi gibi bu sene olması muhtemel her türlü sorunun üstesinden gelinmesi için iki tabur Osmanlı askerinin aşiret içerisinde bulundurulması elzem görülmüştür. Aşiret Şehr-i Zor'a ve Şehr-i Zor'dan Kızılca'ya gittiğinde orada dahi beraberlerinde bulunmak üzere Caf Aşireti Şehr-i Zor'a gelmeden evvel askerinin sevki edilmesi gerektiği arz edilir."¹⁰⁸⁵

Osman Paşa, üç senedir aşiretinin uygunsuz hal ve harekette bulunmadığına ve bahsi geçen gaspın dahi Osmanlı memurlarının marifetiyle hal olunduğuna dair yazısını, kendisine İran Şah'ından gelen fermanla birlikte hükümete göndermişti.¹⁰⁸⁶ Musul Valisine göre, Caf aşireti iki yüz seneden beri hayvanlarını yaz mevsiminde İran topraklarında yaylamaktadır. Eğer Caf Aşireti yaylaklarına gitmekten men edilirse meydana gelecek çatışma ve mücadele iki devlet arasında bir soruna sebebiyet verecektir. Bu yüzden aşiretin yaylaklarına gitmelerine müsaade edilmeli ve aşiret reislerine bu konuda gereken uyarı yapılmalı. Bununla beraber aşiret yaylaklarına gidip döndüklerinde bir sorun yaşanmaması için Kızılca bölgesinde iki tabur bulundurulmalı. Her şeyden evvel ise Caf reislerinden Osman Paşa ile Mahmut Paşa arasındaki reislik mücadelesine bir son verilmeli.¹⁰⁸⁷ Osmanlı hükümetine göre aslında İran hükümetinin belli belirsiz bazı iddialar öne sürerek aşireti yaylaklarından men etme

¹⁰⁸⁵ BOA., BEO. 598/44837, s.9. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

¹⁰⁸⁶ BOA., BEO. 598/44837, s.12. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

¹⁰⁸⁷ BOA., BEO. 598/44837, s.16. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

sebebi, aşireti yaylaklarından mahrum bırakarak onları İran'a iltica etmeye mecbur bırakmaktı.¹⁰⁸⁸

Caf Aşiretinin Roğzadi ve Kemaliye fırkaları arasında eskiye dayanan bir husumet vardı. Kemaliyeli fırkası, Şatırlı ve Turhali fırkasıyla birleşerek Roğzadi fırkasına saldırmadan önce bir iki tabur askerin acilen bölgeye sevki Altıncı Ordu Müşirinden talep edilmişti (1894). Talep edilen asker sevk edilmezse çaresiz kalan Roğzadi fırkası İran'a iltica ve dehalet edeceğinden acilen asker sevki için emir verilmesi istenilmişti. Caf Aşireti fırkalarından birkaçı birleşip Roğzadi fırkasının mal ve eşyasını gasp etmişti. Roğzadi fırkası, gasp olayının intikamını almak istiyordu. Fırkalar arasında büyük bir çatışma zuhur etmeden önce olayın önü alınması ve asayişin temini için acilen bir tabur piyade ile ester süvarisi sevk edilmeliydi. Süleymaniye mutasarrıfı işin ehemmiyetinden dolayı talebini yetkili makamlara bildirmişti.¹⁰⁸⁹

Birkaç ay sonra Caf Aşiretinin yaylak-kışlak için Şehr-i Zor ovasında toplanma mevsimi gelip çatmıştı. Mahmut Paşa'nın teşvik ve kışkırtmasıyla Caf Aşireti, Şehr-i Zor'a vardığında muhakkak Roğzadi fırkasının üzerine ve müteakiben Gülanber kazasının Alıca kasabasına hücumla gasp ve yağmada bulunacak ve İran'a tecavüzle eşkıyalığa cüret edecekti. Böyle bir durumda reisleri Osman Bey'in dahi onları durdurmaya gücü yetmeyeceğinden Musul Valisi, bölgeye iki tabur askerin sevki hususunda emir verilmesini istemişti.¹⁰⁹⁰ Bunun üzerine Altıncı Ordu Müşiri, iki taburun tertip ve sevki için Süleymaniye ve Kerkük kumandanlarına gereken o emri vermişti.¹⁰⁹¹ İşin ehemmiyetinden dolayı Kerkük'te bulunan bir tabur asker Süleymaniye'ye sevk edilerek orada bulunan diğer taburla birlikte yanlarında bir dağ topuyla, harekete geçmişti.¹⁰⁹²

1895 yılının Eylül ayında Caf Aşireti, İran'dan kışlaklarına geri dönmek üzere olduğundan uğrayacakları yerlerin ahalisine bir zarar vermemeleri ve kendilerinden vergilerin tahsil edilebilmesi için muktedir ve tecrübeli bir kumandanla iki tabur askerin Şehr-i Zor bölgesine sevk edilmesi Musul Valisi tarafından talep edilmişti. Musul

¹⁰⁸⁸ BOA., BEO. 598/44837, s.15. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

¹⁰⁸⁹ BOA., BEO. 481/36041, (H. 24 Rebiülevvel 1312 / M. 25 Eylül 1894).

¹⁰⁹⁰ BOA., BEO. 588/44094, (H. 25 Ramazan 1312 / M. 22 Mart 1895).

¹⁰⁹¹ BOA., Y..MTV. 118/15, (H. 20 Şevval 1312 / M. 16 Nisan 1895).

¹⁰⁹² BOA., Y..PRK.ASK. 103/118, (H. 27 Şevval 1312 / M. 23 Nisan 1895).

Valisinin talebi üzerine Süleymaniye'den iki taburun tertip edilerek yanlarında bir dağ topuyla birlikte Şehr-i Zor bölgesine sevkine karar verilmiş ve gerekenin yapılması için Altıncı Ordu Müşirine durum yazılmıştı.¹⁰⁹³

4.2.2. Celâli Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi

Celâli Aşiretinden Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunanlar kış mevsimlerinde Beyazıt kazasının karyelerinde, Danbat mağaralarında ve Hamur kazası köylerinde ve Kars Sancağına tabi Gövoğlu gibi kazalarda oturup yaz mevsimlerinde Beyazıt'a iki saat mesafede olan Kazlıgöl ve İbğay bölgesindeki Aladağ'da ve Kars'a bağlı bazı yerlerde sakin bulunurlardı. İran tarafında olanlar ise kış mevsimlerinde Maku ve Beyazıt civarında olan Akgöl bölgesinde; yaz mevsiminde ise Van'a bağlı İbğay yaylaklarında bulunurlardı. Rusya tarafına geçmiş olanlar dahi kış mevsiminde Revan bölgesinde ve ayrıca Elagez ve Revan ile Beyazıt Sancağına bağlı Peyrlü Mam Zeydi yaylaklarında bulunurlardı.¹⁰⁹⁴ Osmanlı ve İran'ın göçebe aşiretleri, geniş yaylaklara sahip olan Beyazıt Sancağını, mera olarak kullanmaktaydılar. Aşiretlerin, bu geniş yaylaları kullanımları sırasında hududu geçmeye kalkışmaları iki devlet arasında diplomatik sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Beyazıt Sancağında yaşayan ve aynı zamanda diğer devletlerin topraklarında da taifeleri olan büyük eşkıyalık faaliyetleriyle bilinen Celâli Aşireti, bu göçebe aşiretlerden biriydi.

1872 yılında Osmanlı hükümeti, İran'ın Celâli Aşiretinin yaylak-kışlak ya da başka ne sebeple olursa olsun Osmanlı hududuna geçmekten men edilmeleri hususunu Tahran Sefareti vasıtasıyla İran hükümetine bildirdiğinde İran hükümeti, aşiretin Osmanlı topraklarına katıyen salıverilmemesi için lazım gelen emiri vermişti. Tahran'dan gelen iyi haberler üzerine hükümet, Celâli Aşiretinin hiçbir sebeple Osmanlı hududuna sokulmaması için Erzurum Vilayetinden lazım gelen yerlere tebligat göndermesini istenmiş ve Beyazıt Mutasarrıflığına dahi malumat vermişti. Beyazıt Sancağına geçme fikrinde olan Celâli Aşiretini bundan men etmek vazifesiyle hududa gönderilen asker, Celâli Aşiretinin toplanan ahalisini dağıtmış ve Beyazıt'ta başka bir taraftan girmeye çalışanları da aynı şekilde uzaklaştırmıştı. Diğer taraftan İran hükümeti de Celâlileri huduttan uzaklaştırması için Tebriz hükümetine emir vermişti. İki devletin bu meselede

¹⁰⁹³ BOA., DH.MKT. 424/32, (H. 18 Rebiülevvel 1313 / M. 8 Eylül 1895).

¹⁰⁹⁴ Derviş Paşa, s. 161; Hurşit Paşa, s. 262-263.

beraber hareket etmeleri neticesinde, Celâli Aşireti huduttan uzaklaştırılmış ve Beyazıt ahalisi zarar ve ziyandan muhafaza edilmişti. Kadim bir zamandan beri yaz mevsiminde yaylamak için İran aşiretleri Bağdat, Erzurum ve Beyazıt taraflarına; Bağdat aşiretlerinden bazıları da İran'a geçmekteydi. İran'dan gelen aşiretler Osmanlı topraklarında çeşitli suçlar işleyip ahaliye zarar vermekteydiler. Bu aşiretler hem ahaliye hem de iki devlet arasında ilişkilere zarar vermekteydiler. Osmanlı hükümeti, senelerdir bu meselenin çözümü için çaba sarf etmekteydi. Birkaç senedir Osmanlı Devleti, yaylak-kışlak veya başka nedenlerde dolayı devletler arasında gidip gelmekte olan aşiretlere bir çare bulunması için İran Devleti ile müzakereler yapmış ancak hiçbir netice alamamıştı. Osmanlı, artık kendi aşireti dahi hiçbir aşiretin hududu izinsiz geçmesine müsamaha göstermeyeceğini ve İran aşiretlerinden hududu izinsiz geçenler olursa zorla yakalanarak İran'a geri iade edileceklerini bildirmişti. Ayrıca İran'a göç eden Osmanlı aşiretlerinin muhtaç oldukları yaylaklar Osmanlı topraklarında tertip edilerek İran'a gitme ihtiyacından kurtarılmaları için mahalli memurlara da talimat vermişti.¹⁰⁹⁵

1887 yılında Rusya Devleti'nin tebaası olan Celâli Aşireti, Karabulak'a bir saat mesafede olan hududu geçip çadırlarını kurarak hayvanlarını otlatmaya başlamıştı. Erzurum Vilayeti, aşiretin oradan kaldırılması kolay olmayacağından merkezi hükümetten bu hususta yardım talep etmişti. Tebaasını oradan kaldırması hususunda sefaretler vasıtasıyla Rusya'ya da tebligat gönderilmesine karar verilmişti.¹⁰⁹⁶

4.2.3. Herki Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi

Musul Vilayeti ahalisinden olan Herki Aşireti, yaz mevsiminde İran hududunda olan yaylaklarına gitmekte, güz mevsiminde ise Osmanlı hududunda olan kışlaklarına dönmekteydiler. Göçebe ve silahlı aşiretlerden olan Herki, yaylak-kışlaklarına gidip döndükleri esnada göç yolunda rastladıkları nahiye ve karyelere saldırmakta ve ahalinin mallarını gasp etmekteydiler. Musul Meclis İdaresi, Herki Aşiretinin terbiyesine zaptiye kuvveti yetersiz kaldığından bunların kışlaklarına dönmelerine yakın terbiyeleri ve şimdiye kadar çaldıkları eşyanın geri alınması için icap edecek kuvvetin sevkine dair Altıncı Ordu Müşirine emir verilmesini talep etmişti (1894). Musul Vilayetinin asker

¹⁰⁹⁵ BOA., İ.HR.. 255/15200, (H. 08 Rebiülahir 1289 / M. 15 Haziran 1872).

¹⁰⁹⁶ BOA., DH.MKT. 1443/83, (H. 11 Zilhicce 1304 / M. 31 Ağustos 1887).

talebi Seraskere bildirilmiş ve Serasker, Altıncı Orduya bu hususta gereken emiri vermişti. Altıncı Ordu Müşiri gönderdiği telgrafta, Herki Aşireti'nin terbiyesi ve gasp edilen malların geri alınması için süvari ve ester süvariden yüz elli mevcutlu bir müfrezenin sevk edilebileceğini ancak bu miktar askerin şu sırada Musul'da tedariki mümkün olamayacağı, Herki Aşireti şu aralık kışlaklarında bulduklarından ve yaylaya döndükleri o vakte kadar koyunların muhafazasına memur edilen süvari ve ester süvarilerinde Musul'a dönmüş olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁹⁷

Osmanlı'nın Kürt aşiretlerinden Herki, 1896 yılında yaylak için hududu izinsiz geçip Azerbaycan Eyaletinde katl ve gasp gibi suçlar işlemişti. Bir sene önce Azerbaycan'da işledikleri suçlardan dolayı Rusya Hükümeti, Herki Aşiretini huduttan içeri taraflara geçmekten men etmişti. Buna rağmen 1897 yılının yaz mevsiminde Herki Aşiretinin tekrar hudut civarında toplanıp hududun öteki tarafına geçmeye cüret etmekte oldukları ve onların engellenip dağıtılmaları gerektiği İran Sefareti tarafından Osmanlı hükümetine bildirilmişti. Osmanlı hükümeti, Herki Aşiretini engellemek üzere Başkale'den bir bölük askerin Şemdinan'daki müfrezeeye hemen sevk edilmesi hususunu kumandanlığa yazmıştı. Herki Aşireti bölge olarak Musul Vilayetine tabi aşiretlerden olması nedeniyle Musul'dan da kafi miktar kuvvetin sevki için Altıncı Ordu'ya tebligat gönderilmişti. Altıncı Ordu Müşiri gönderdiği cevapta, Herki Aşiretinin kışlıkları Musul Vilayeti dahilinde ise de yazlıkları İran bölgesinde olduğundan dolayı hayvanlarını otlatmak için İran topraklarına gitmek zorunda olduklarını ve bu yüzden aşireti yazlık bölgelerine gitmekten vazgeçirmenin mümkün olmayacağını ve Şemdinan bölgesi Orduyu Hümayun merkezine hayli uzak olmasından dolayı asker sevkinin zor olacağını, belirtmişti.¹⁰⁹⁸

4.2.4. Sencabi Aşiretinin Yaylak-Kışlak Meselesi

1861 yılında İran aşiretlerinden Sencabi Aşireti, Kızılrat bölgesine hayvanlarını otlatmak için geldiğinde Rebayavend ve diğer Osmanlı aşiretlerinin saldırısına uğramıştı. Osmanlı aşiretleri, cinayet ve gasp gibi uygunsuz hareketlerde bulunarak Sencabi Aşiretini perişan etmişti. İran Karpedazı, İran aşiretine verilen zarar ziyanın giderilmesini ve suçluların cezalandırılmasını İran Sefaretinden talep etmesi üzerine

¹⁰⁹⁷ BOA., BEO. 496/37168, (H. 16 Rebiülahir 1312 / M. 17 Ekim 1894).

¹⁰⁹⁸ BOA., BEO. 989/74130, (H.09 Rebiülevvel 1315 / M. 8 Ağustos 1897).

İran Sefareti durumu Osmanlı hükümetine arz etmişti. Osmanlı hükümetine göre, kadim zamandan beri Sencabi Aşireti, Kızılrahat ve Arab-ı Irak'ın bazı yerlerinde hayvanını otlatmaya gelmekteydi. Rebayavend ve diğer Osmanlı aşiretlerin, İran aşiretine bu denli zarar ve hasar vermeleri insaniyet hukukuna aykırı bir hareketti. Osmanlı hükümeti, zarar ve hasarın İran karpedazının marifetiyle tazmin edilmesi ve bu suça cüret edenlerin cezalandırılması hususlarına dair Bağdat Valisine bir emirname göndermişti.¹⁰⁹⁹

Her sene İran'dan yaylak için Hanekin'e gelen İran aşiretlerinden Sencabi ve diğer birkaç aşiret ile Osmanlı aşiretlerinden Ben-i Veys ve Rebiyye aşiretleri arasında kavga çıkmış, öldürme ve malları gasp etme gibi hoş olmayan hadiseler yaşanmıştı (1860). Bir yıl sonra yine aynı hadiseler yaşanmaması için daha dikkatli davranılması hususu Hanekin Kaymakamlığına yazılmıştı. Aynı şekilde İran aşiretlerinin uygunsuz hareketlerden men edilmesi için İran Devleti'nin Bağdat'taki Baş Şehbenderi Mirza Han'a durum bildirilmişti. İki taraf aşiretleri birbirlerinden ne miktarda mal gasp etmişse ve iki taraftan kaç kişi öldürülmüşse bunların hakkaniyetle tespit edilip kavganın bertaraf edilmesi için Hacı Mehmet Ağa, Şehbender Mirza ve tercüman Ağa Mehdi tayin edilmişti. Heyet Hanekin'e varmıştı. Beni Veys ve Rebiyye aşiretlerinden ve Hanekin ve Mendeli civarında ikamet eden Osmanlı aşiretlerinden ve ahalisinden ne kadar mal çalındığı ve kaç kişi öldürüldüğü Hanekin Kaymakamı tarafından memur Mehdi Ağa'ya ifade edildiğinde Ağa Mehdi, "*İran aşiretlerinin ileri gelenleri Zuhab'dadır oraya gideceğim*" demiş ve Zuhab'a gitmiştir. Hanekin Kaymakamı daha fazla vakit kaybetmemek için hemen İran aşiretlerinin nezdinde olan çalıntı malların iadesi ve maktullerin diyetlerinin tahsis edilmesi gerektiğini şehbender ve İran hakimine yazmış ancak sürekli kendilerinden "*icabına bakılacaktır*" cevabı alınmıştı. Ancak günden güne İran aşiretlerinin uygunsuz hal ve hareketleri artmış ve bu durumdan rahatsız olan Osmanlı mahalli idarecileri, icabına bakılması için İran Şehbenderi Mirza ile görüşmüşlerdi. Önceden alınan karar gereğince iki taraf aşiretlerinin arasındaki cinayet ve gasp meselesinin adil ve hakkaniyetli bir şekilde halledilmesi için Bağdat Vilayeti tarafından Büyük Meclis azasından Lütfullah Bey ve İran tarafından da Ağa Mirza memur tayin edilmişti. Lütfullah ve Ağa Mirza tahkik için Hanekin'e çağrılmıştı. Lütfullah Bey, Rebiyye ve Ben-i Veys aşiretlerinin ileri gelenlerini yanına çağırarak

¹⁰⁹⁹ BOA., HR.MKT. 374/3, (H. 07 Şevval 1277 / M. 18 Nisan 1861).

İran tebaasından gasp ettikleri hayvanları iade edeceklerine dair kendilerinden taahhüt almıştı. Aynı şekilde İran aşiretlerinden de Osmanlı aşiretlerinden çaldıkları hayvanları iade edeceklerine dair taahhüt alınması gerektiğini Ağa Mirza'ya ifade etmişti. Ağa Mirza, İran aşiretlerinin ihtiyarları Zuhab taraflarında olduğundan onları çağıracağını ve kendilerinden taahhüt alacağını beyan etmişti. Hala geçen senenin gasp ve öldürme meselesi hal olmamışken birkaç İran aşiretinin Hanekin civarındaki ahali ve aşiretlerin mal ve eşyalarını gasp ve yağma ettikleri ve birini öldürüp birini de yaraladıkları haberi alınmıştı. Derhal olay yerine kafi miktarda atlı sevk edilmiş ve İran aşiretleri hududa kadar takip edilmişti. Ancak hududun öte tarafına geçtiklerinden yakalanamamışlardı. Eğer İran aşiretlerinin bu saldırılarına bir son verilmezse Hanekin aşiretlerini zapt etmek mümkün olmayacağı İran Şehbenderine yazılmıştı. İran Şehbenderi, durumu İran memurlarına yazmışsa da bu İran aşiretleri Zuhab hükümeti dahilindeki bir takım vahşi adamlar olduklarından gönderilen yazının bir tesiri olmamıştı. Bu yüzden Bağdat Valisi durumu bizzat Tahran Sefaretine bildirmek zorunda kalmıştı. Osmanlı hükümeti, İran aşiretlerinin bu gibi uygusuz hal ve hareketten men edilmesini, gasp edilen malların iadesini ve son olarak vazifelerini layıkıyla yerine getirmeyen İran memurlarının uyarılmasını İran hükümetinden talep etmişti.¹¹⁰⁰

1888 yılında İran'ın Sencabi Aşireti kışlamak için Osmanlı topraklarına gelmişti. Sencabi gibi göçebe aşiretler, iki devlet arasında yaylak-kışlak nedeniyle gidip geldiklerinde işgal ettikleri arazinin ahalisine zarar vermekteydiler. Göçebe aşiretlerden rahatsız olan ahali, sürekli bu durumdan yakınmaktaydılar. Ahalinin şikâyetlerinden dolayı Osmanlı hükümeti, Sencabi Aşiretini geri İran'a göndermeye karar vermiş ve Bağdat Vilayetine bu hususta gerekeni yapması için emir vermiştir.¹¹⁰¹ Sencabi Aşireti ile ilgili asıl sorun ise İran hükümetinin bu meseledeki tutumuydu. İran'ın Sencabi Aşiretinin Osmanlı ahalisine yapıp ettikleri İran hükümeti tarafından inkar edilmekteydi. Osmanlı hükümetinden bu mesele ilgili gelen şikâyetler İran hükümeti tarafından kulak ardı edildiğinden Osmanlı, kendince tedbirler almaya karar vermişti. İran hükümetinin inkar etmenin dışında başka bir eylemde bulunamayacağını anlayan Tahran Sefaretinin bu husustaki görüşü ise, kışlamak için Osmanlı topraklarına gelip

¹¹⁰⁰ BOA., HR.MKT. 382/83, (H. 23 Zilhicce 1277 / M. 2 Temmuz 1861).

¹¹⁰¹ BOA., DH.MKT. 1470/85, (H. 05 Rebiülahir 1305 /M. 21 Aralık 1887); BOA., DH.MKT. 1472/51, (H. 12 Rebiülahir 1305 /M. 28 Aralık 1887).

ahaliye zarar veren Sencabi Aşireti Osmanlı askeri tarafından zor kullanarak uzaklaştırılmalı ve mal ve hayvanları hazine menfaatine müsadere edilmelidir, olmuştur. Tahran Sefaretinin görüşü, Meclis-i Vükelada müzakere edilmiş ve alınan karar Bağdat Vilayetine ve Seraskere bildirilmiştir. Ancak Sencabi Aşireti İran'a geri döndüğünden böyle bir teşebbüse gerek kalmamıştı.¹¹⁰²

4.3. AŞİRETLER TARAFINDAN BAŞKA BİR DEVLETİN MÜLKÜ OLAN ARAZİLERİN İŞGALİ

Eşkialık, kaçakçılık ve isyan gibi daha bir çok suça iştirak eden Kürt aşiretleri, hiçbir devletin kanun ve nizamını tanımayıp başka bir devletin mülkü olan arazi işgal edip aileleriyle oralara izinsiz yerleşmeye çalışmışlardır. Osmanlı aşiretlerinden Bilbas Aşiretinin ikamet ettiği Lahican gibi iki devlet arasında ihtilafli olan yerler İran'ın işgal politikasıyla Mameş Aşireti tarafından işgal edilmiştir. Lahican'ın İran'ın teşvik ve yardımıyla Mameş Aşireti tarafından işgali ve Bilbas Aşiretinin mağduriyeti iki devlet arasında çözülemeyen hudut sorunlarından biriydi.¹¹⁰³ Lahican meselesinde olduğu gibi İran aşiretlerinden Sencabi ve Sekevend aşiretleri de hudut boyunda rahat durmayarak bazı bahanelerle Osmanlı'ya ait toprakları zapt edip buralara yerleşmeye kalkışmışlardır. Osmanlı Devleti, bu aşiretler tarafından işgal olunan arazilerin daha sonra Lahican meselesine dönmesinden endişe duymuş, bu yüzden hemen duruma müdahale etmiştir. İran hükümetine gerekli tebligatlar göndererek İranlı aşiretlerin Osmanlı topraklarından uzaklaştırılmasını istemiştir.

1891 yılında Sencabi Aşireti reisi Serteb Ali Ekber'in¹¹⁰⁴ beş yüz kadar süvari ve piyade ile Kasr-ı Şirin'e gelip Hanekin kazası dahilindeki Kalebend mukataasını işgal ederek ziraatı telef ve hayvanı gasp ettiğine dair bir telgraf Osmanlı hükümetine gönderilmiştir. Kalebend mukataası her iki devlet arasında ihtilafli olan yerlerden biriydi. Osmanlı hükümeti, durumun hassasiyetini İran hükümetine bildirmişti. İran hükümetinden gelen cevaba göre, Sencabi Aşireti hayvanlarını otlatmak için bir sene önce oraya geçmeleri, iddia edilen vakaya sebebiyet vermiştir. İran Şahı, antlaşma gereğince Sencabi Aşiretinin oraya geçmesi yasaklanarak aşiretin derhal dağıtılması hususunda

¹¹⁰² BOA., DH.MKT. 1520/107, (H. 02 Zilkade 1305 /M. 11 Temmuz 1888).

¹¹⁰³ BOA., BEO. 127/9475, (H. 04 Cemazeyilahir 1310 / M. 24 Aralık 1892).

¹¹⁰⁴ Kendisi aynı zamanda Ser-hadd-dar (sınır muhafızı) rütbesine sahip İran'ın hudut memurlarından biriydi.

Kirmanşah Hakimine emir vermişti. Ayrıca bu şekilde bir müddetten beri ihtilafı yer namını almış olan mukataanın Osmanlı topraklarından olduğu tasdik edilmişti.¹¹⁰⁵

Luristan Hakimi Hüseyin Kuli Han, İran'ın Kürt aşiretlerinden Sekevend Aşiretine mensup üç yüz hane halkını ve reislerini Osmanlı topraklarından Kut'ul Amare'deki Seyit Hasan arazisine izinsiz iskan ettirmişti. Osmanlı topraklarına geçmiş olan Sekevend Aşireti, seksen kadar yeri zapt edip ziraat ve tarım yaparak gittikçe buralara yerleşme fikrindeydi. Hüseyin Kuli Han, oğlu Serteb Gulam Rıza Han'ı ve bazı aşiret reislerini de yanına alarak Seyit Hasan arazine gelmişti. Hüseyin Kuli Han'ın amacı önce aşiretini Osmanlı arazisine iskan edip daha sonrada o civardaki Osmanlı aşiretlerini kendilerine bağlamaktı. Araziyi tamamen kendi tasarrufuna alarak bölgeyi hakimiyeti altına alma arzusundaydı.¹¹⁰⁶ Altıncı Ordu Müşirine göre, Hüseyin Kuli Han, yirmi-otuz seneden beri araziye aşiretlerini sevk ederek oraları zapt etmeye çalışmaktaydı. Altıncı Ordu Müşiri, bizzat gitmek üzere muktedir bir mirliya kumandasında tertip ve teşkil edilecek askeri kuvvetin gayretiyle aşireti oralardan uzaklaştırmak ve Hüseyin Han karşı koyacak olursa onu da İran hududuna iade olana kadar şiddetli bir şekilde cezalandırmak için hükümetten emir ve izin istemiştir. Müşir, hükümetin vereceği emirle asker sevk ederek Hüseyin Kuli Han'ı ve aşiretini oralardan def etmek istemişti. Ancak Osmanlı hükümeti, bu işin iki devlet arasında yeni bir soruna yol açmadan halledilmesini istemiştir. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, öncelikle diplomatik yolu tercih etmiş, Tahran ve İran sefaretleri vasıtasıyla İran hükümetiyle haberleşerek Sekevend Aşiretinin oralardan çektilmesini talep etmişti.¹¹⁰⁷

Osmanlı hükümeti, eğer aşiret oradan çektilmediği ya da eşkıyadan olduklarından çektililemeyeceği İran hükümeti tarafından ifade edilirse Osmanlı askeri zor kullanarak İran aşiretini oralardan uzaklaştıracığını tebligatla bildirmişti. İran Sadrazamı, İran hükümetinin Sekevend Aşiretini Osmanlı arazisine iskan ettirme gibi bir niyeti ve teşebbüsü olmayıp izinsiz olarak oralara yerleşenlerin de eşkıyadan olduklarını belirtmişti. Ayrıca İran hükümetinin araziyi işgal eden aşireti oralardan geri çekmek ve cezalandırmak için askeri kuvvet sevk edeceği ve bu hususta Osmanlı askerinin

¹¹⁰⁵ BOA., DH.MKT. 1813/98, (H. 19 Recep 1308 / M. 28 Şubat 1891).

¹¹⁰⁶ BOA., Y..A...HUS. 269/14, (H. 06 Recep 1310 / M. 24 Ocak 1893); BOA., Y..A...HUS. 269/138, (H. 25 Recep 1310 / M. 12 Şubat 1893); Y..A...HUS. 272/5, (H. 01 Ramazan 1310 / M. 19 Mart 1893); BOA., BEO. 174/12994 (H. 02 Ramazan 1310 /M. 20 Mart 1893).

¹¹⁰⁷ BOA., BEO. 137/10246, (H. 22 Cemazeyilahir 1310 / M. 11 Ocak 1893); BOA., BEO. 163/12152, (H. 12 Şaban 1310 / M. 1 Mart 1893).

yardımına ihtiyaç duyulduğu takdirde haber verileceği ifade edilmişti. İran Sadrazamına göre, ilerde aşiretin geri çektilmesi hakkında emir verildiğinde Luristan Hakimi Hüseyin Han, Osmanlı toprağına geçmek istediğini söyleyip Osmanlı memuruna müracaat edebilirdi, o vakit Osmanlı memuru ve askeri onun müracaatını kabul etmeyip onların defedilmesinde İran hükümetine yardımcı olmalılar. Hüseyin Kuli Han'ın altı yüz atlısıyla Seyit Hasan arazisine geçip güya Kut'ül Amare Sancağındaki Ben-i Lam Aşiretine saldırma fikrinde olduğu Basra Valisi tarafından Osmanlı hükümetine bildirilmesi üzerine tekrar sefaretlar vasıtasıyla İran hükümetinden derhal aşireti Osmanlı topraklarından geri alması istenmişti.¹¹⁰⁸

4.4. OSMANLI VE İRAN DEVLETLERİ ARASINDA İHTİLAFLI YERLER MESELESİ

Osmanlı ve İran devletleri arasında 1847 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması'nın 3. maddesi¹¹⁰⁹ gereğince, iki devletin ve aracı devletlerin temsilcileri Osmanlı-İran devletleri arasındaki hudut sorununu çözmek için bir araya geleceklerdi. Devletler, temsilcilerini sınıra göndererek hudut çalışmalarına başladılar. Osmanlı Devleti, Ferik Derviş Paşa'yı İran ise Mirza Cafer Han'ı temsilci olarak atadı. Gözlemci olarak, Rusya, Tchirkoff'u İngiltere Williams'ı göndermişti. Hudut komisyonu, çalışmalara başlayamadan Horasan'da çıkan *Salar İsyası*'nı fırsat bilen Osmanlı, Kotur'u işgal etmiştir. Kotur'un Osmanlı tarafından işgali üzerine İran bu konu çözülmeyen komisyona katılmayacağını açıklamıştı. Ancak aracı devletlerin ısrarı üzerine hudut komisyonuna katılmaya ikna edilebilmişti.¹¹¹⁰

Nihayetinde I. komisyon, 28 Ocak 1850 tarihinde Muhammere'de (Hüremşehir) toplanmıştır. Muhammere'nin Kotur'un akıbetine uğramasından endişe duyan İran temsilcisi Cafer Han, Muhammere bölgesinin aşiret reislerini himayesine alıp onlara hil'atlar vererek gönüllerini almıştır. Aynı şekilde Osmanlı temsilcisi Derviş Paşa'da bu bölgenin aşiretlerini kendi tarafına çekmeye çalışmış ve hatta onları on yıllık bir

¹¹⁰⁸ BOA., Y..A...HUS. 272/5, s.2. (H. 01 Ramazan 1310 / M. 19 Mart 1893).

¹¹⁰⁹ "İş bu antlaşma ile iki taraf toprak konusunda diğer bütün iddialarından tamamen vazgeçeceklerdi. İki devlet sınırlarının çizilmesi için iki tarafta antlaşmanın akabinde görevliler ve mühendisler tayin etmeyi kabul ediyorlardı." Aykun, s. 242.

¹¹¹⁰ Sarıkçıoğlu, s.79-80.

vergi muafiyeti sözü vermişti.¹¹¹¹ Komisyonunda, Osmanlı'nın Ben-i Kab aşireti bir diğer anlamda Muhammere şehri üzerinde hak iddia etmesi üzerine Cafer Han'ın buna yanaşmayarak Ben-i Kab aşiretinin İran'a vergi verdiğini iddia ederek İran'ın tebaası olduğunu beyan etmesi, görüşmeleri çıkmaza sokmuştur. Muhammere hududu konusundaki görüşmeler bir neticeye bağlanamayınca, vaktin boşa harcanmaması için Muhammere'den Kasreyn'e ve oradan da Havize'ye giderek bu bölgenin haritasının çizilmesine ve neticesinin devletlere bildirilmesine karar verilmişti. Osmanlı Devleti, Derviş Paşa'ya haritanın çizilmesi için aracı devletlerin memurlarına ön ayak olup komisyonun kesin olarak o bölgenin eski statükosunun muhafazasına çalışması emrini verdi. Derviş Paşa, İran temsilcisinin itirazlarına aldırmadan kendi mühendisini gizlice haritayı çizmeye memur etti. Komisyon bir netice almadan dağıldı.¹¹¹²

İran Devleti, Muhammere ile ilgili müzakerelerde Osmanlı Devleti'nin iddialarından vazgeçmeyeceğini anlayınca Muhammere'nin de Kotur hadisesine döneceğinden endişe duyarak, Selim Han komutasında Mahle Adasını, Huveyse ve Ceziretu'l-Hızır'ı zapt ettirdi. Derviş Paşa, bu zaptın imzalanana anlaşmalara aykırı olduğunu söyleyerek protesto etmiştir. Aracı devletler Derviş Paşa'nın itirazlarını kabul etmemişlerdi. Muhammere sınırını çizmek için toplanan komisyondan bir sonuç alınamayınca, Osmanlı-İran hududunun diğer ihtilafli bölgesi olan Zuhab'a geçildi.¹¹¹³

Erzurum Antlaşması'nın 2. maddesine göre Zuhab, Osmanlı-İran arasında ikiye bölünmüştü. Bu taksimata göre düzlük kısmı yani batı bölgesi Osmanlı Devleti'ne, dağlık kısmı yani doğu kısmı ise İran'a bırakılmıştı. Zuhab sınırının tespiti için ilk oturum 29 Aralık 1851'de şehir dışında yapıldı.¹¹¹⁴ Zuhab komisyonunun ikinci oturumunda iki devletin temsilcileri Zuhab hududu hakkında isteklerini açıkladılar. Derviş Paşa, doğu topraklarının Dalehu dağından Derne'nin arka kısmındaki Saravend bölgelerinden ibaret olduğunu iddia ediyordu. 1847 Erzurum Antlaşması'nın içeriği ve kararına göre, Dalehu sıra dağları, Saravend ve Derne dağları İran bölgesi; batı ve kuzey batı bölgesinde bulunan topraklar, Şeyhan, Hurrin, Herşel, Meydan, Kuratu ve Kasr-ı Şirin ise Osmanlı bölgesi olacaktır. Cafer Han, hududun bu şekilde tayininden İran Devleti'nin zararlı çıkacağını düşündüğünden bu karara karşıydı. Askeri geçitlerin

¹¹¹¹ Nasiri, s.13.

¹¹¹² Nasiri, s.17-18.

¹¹¹³ Sarıkçıoğlu, s.92.

¹¹¹⁴ Aykun, s.260.

Osmanlı'nın eline geçmesini istemiyordu. İran'ın hudut çizgisi hususundaki görüşü; Hudut çizgisi küçük Akdağ'ın güneyinden başlayarak Kuratu ırmağının Sirvan ırmağının yere kadar uzanır sonra Sirvan'ın Zimkan'a ulaştığı yerde bitmeli. Derviş Paşa, bu şekilde çizilecek hududa itiraz etti.¹¹¹⁵ İki aracı devlet temsilcileri, Osmanlı ve İran temsilcilerinin tezlerini inceledikten sonra her ikisini haklı buldular. Antlaşma gereği Zuhab hududunun ikiye taksim edilmesi gerektiği için aracı devletler, taksimi şu şekilde yaptılar; dağlık bölgeler İran'a düzlük bölgeler Osmanlı'ya bırakılacak. Bu şekilde Zuhab'ın taksim edilmesi İran temsilcisini memnun etmiş ancak Osmanlı'nın çıkarlarına aykırı olduğu için Derviş Paşa razı olmamıştı. Derviş Paşa, kendine verilen emirlere uygun olarak hareket etmeye askeri noktaların Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu göstermeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Bender bölgesindeki aşiretler vergilerini Osmanlı Devleti'ne ödeyeceklerini bildirdikleri halde İranlılar tarafından engellenmeleri, Zuhab hakiminin ahalden 2000 kıran alması ve ahaliyi Osmanlı'ya karşı kışkırtması üzerine Derviş Paşa, merkezi hükümetin de onayıyla komisyon görüşmelerinden çekildiğini ilan etti. Böylece Zuhab komisyonundan da bir netice alınamadı. İki taraf arasındaki anlaşmazlıklar uzayınca aracı devletler, komisyon temsilcilerinin katılacağı hudut şeridinde inceleme yapılmasını ve harita çizilmesini teklif ettiler. Tartışmalar devam ederken aracı devletlerle birlikte çizilen hudut haritası tamamlandı. Muhammere ve Zuhab'da yapılan komisyonlardan bir sonuç alınamadan dağıldı. Osmanlı ve Rusya arasında Kırım Harbi'nin başlamasıyla hudut çalışmalarına ara verildi.¹¹¹⁶ Asker sevkiyatı, yaylak-kışlak ve aşiretler bakımından ihtilafly yerler devletler için son derece önemli bir meseleydi. Osmanlı ve İran devletleri ihtilafly yerlere askeri kuvvet sevk edip buraları zapt ederek hakimiyetleri altına almak istemişlerdir. İki devlet arasında ihtilafly olan bazı yerlerin isimleri: Kotur, Huder, Deyrik, Cadi, Somay, Bıradost, Serdeşt, Merivan, Beytuş ve Lahican.¹¹¹⁷

İran hükümetinin aldığı bazı havadislerle göre, Beyazıt Kaymakamı bir hayli Kürdü toplayarak iki devlet arasında ihtilafly bölge olan Danbat ve Yarım kaya isimli yerleri zorla zapt etmek istemişti (1856). İran hükümeti meseleyi Osmanlı Tahran maslahatgüzarına açtığı anda ise maslahatgüzar cevap olarak “*evet çünkü bundan bir sene önce bu yerlerin gerçekte Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğu tespit edildiğinden*

¹¹¹⁵ Nasiri, s.23.

¹¹¹⁶ Nasiri, s.24-29; Sarıkçioğlu, s.93-97.

¹¹¹⁷ Nasiri, s.29.

Osmanlı askeri Beyazıt'ta vardığında buraları zapt edecek” demiştir. Bu cevabın üzerine İran hükümeti, Danbat ve Yarım kaya'nın zaptının ertelenmesini rica etmişti. Tahran Maslahatgüzarı Haydar Efendi, İran'ın ricasını Osmanlı hükümetine bildirmişti. Osmanlı hükümeti, bu iki yerin zapt ve idaresinin ertelenmesi hususunda İran hükümetinden gelen talep ve ricayı yersiz ve haksız bulmuştur. Çünkü daha önceden bu iki yerin Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğu hudut memuru Derviş Paşa sayesinde kuvvetli delillerle tahkik ve teyit edilmişti.¹¹¹⁸

İran hükümeti, Yarım kaya ve Danbat isimli yerlerin İran hududu dahilinde olduğu yönündeki iddialarını sürdürmüştür. Bununla beraber İran hükümetinin, Van'a tabi İbkay nahiyesi üzerinde de hak iddia edebilmek için aşiret atlısı tertip edip İbkay bölgesini zapt edeceğine dair istihbarat alınmıştı. Osmanlı hükümeti, İran'dan böyle bir saldırı geldiğinde karşı koymaları ve mevzu bahis olan yerlerin muhafazası için bazı Osmanlı aşiret reislerine, Beyazıt Kaymakamına ve Anadolu Ordu Müşirine talimat vermiştir. İran hükümetinin hak iddia ettiği yerler kadim Osmanlı toprakları olduğu İran hududunun belirlenmesi için memur tayin edilen Derviş Paşa marifetiyle meydana çıkarılmıştı. Osmanlı hükümetine göre Osmanlı Devleti'nin yaylak için İran aşiretlerinin İbkay bölgesine gelmelerine göz yumması buranın İran toprağı olduğu manasına gelmez. İran hükümeti, yaylak gerekçesiyle İbkay nahiyesi üzerinde hak iddia etmesi ve aşiret atlılarıyla zapt etmeye kalkışması Osmanlı Devleti nezdinde kabullenilir bir durum değildi. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, gerek Anadolu Orduyu Hümayun Müşirine gerek Erzurum Valisine ayrı ayrı tebligat göndererek İranlıların tarafından vuku bulacak her türlü saldırıya karşı tedbirlerin alınmasını istemiştir. Ayrıca Danbat, Yarım kaya ve İbkay isimli yerlerin Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğu Tahran Maslahatgüzarlığı vasıtasıyla İran hükümetine uygun bir lisanla bildirilmişti.¹¹¹⁹

İki devlet arasında hudut anlaşmazlıkları artınca, bu meselelerin halledilmesi için Osmanlı-İran hududuna yeni memurlar tayin edilmesine karar verildi. İstanbul'da olan İran'ın Paris Elçisi Ferruh Han ile yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı ve İran arasında, hudut haritasının bitimine kadar, hududa memur tayin olunması ve diğer ihtilafların halledilmesi, aşiretlerin kontrol altına alınması, yaylak-kışlakların tespit edilmesi ve bunların birbirlerine saldırmaktan men edilmesi hususunda bir anlaşma

¹¹¹⁸ BOA., İ.HR.. 137/7101, (H. 12 Rebiülevvel 1273 / M. 10 Kasım 1856).

¹¹¹⁹ BOA., HR.MKT. 168/87, (H. 05 Rebiülahir 1273 / M. 3 Aralık 1856).

yapıldı. 19 Eylül 1858 tarihinde Osmanlı Devleti, Anadolu Ordusu kaymakamlarından Abdullah Bey'i hudut nazırlığına tayin etti. İran Devleti de Mahmut Paşa'yı görevlendirdi. İran Sadrazamı hududun kontrolü için Mahmut Paşa'ya gönderdiği talimatnamede, Dambat ve Yarım kaya'nın İran mülkü olduğunu, ihtilaflı yerlerden olmadığını ve Osmanlı'nın burada herhangi bir tasarruf hakkı olmadığını belirtmiştir.¹¹²⁰ İki devlet tarafından hudut memurlarının tayin edilmesi hudut anlaşmazlıklarını çözememiştir. Kotur meselesi, yaylak-kışlakların durumu, ihtilaflı yerler ve aşiretler meselesi dışında hudut boyunda yeni askeri binaların yapımı da iki devlet arasında sorun teşkil etmekteydi. İki devlet arasında ihtilaflı yerlerden dolayı sorunlar devam ederken 1866 yılında hudut haritası, aracı devletler tarafından Osmanlı ve İran devletlerinin kabul etmeyeceği şekilde çizilerek bitirilmişti. Ancak bu harita her iki devleti de memnun etmemiştir. İran, Kotur ihtilafı halledilmeden hudut meselesinin sona erdirilmesini istememiştir. İran, hudut meselelerinin eski haliyle kalmasına taraftardı. Çünkü çizilen haritaya göre Zuhab bölgesinin düzlük yerleri Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Bu düzlük yerler Kirmanşah aşiretleri için yaylak-kışlak olması bakımından büyük ehemmiyete sahipti. İran'ın amacı bu ihtilaflı yerleri daha sonra Rusya'nın desteğiyle kendi lehinde çözmektir. Osmanlı Devleti ise hudut meselesinin bir an önce çözülmesini istemekteydi. İngiltere de bu meselenin bir an evvel halledilmesini istemekteydi. Nitekim devletler bu meseleleri çözmek için karar aldılar. 4 Temmuz 1869 tarihinde Osmanlı Devleti'nden Mehmet Ali Paşa, İran'dan Mirza Muhsin Han arasında altı maddelik bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma her ne kadar iki devlet arasındaki hudut anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmak için yapılmışsa da huduttaki sorunlar devam etmiştir.¹¹²¹

Osmanlı ve İran arasındaki hudut sorununun çözümü için İran, Rusya'dan yardım talep etmişti. İran'dan gelen talep üzerine Rusya, 5 Mart 1872'de İran'a Osmanlı ve İran arasındaki sorunun bir komisyonda ele alınması gerektiğini bildirmiştir. Nihayetinde hudut meselesine son vermek için ortak bir komisyon kurulmasına karar verildi. Osmanlı, İran, Rusya ve İngiltere'nin temsilcilerinden oluşan bir komisyon 1874'te İstanbul'da toplandı. Osmanlı temsilcileri, Derviş ve Mustafa Paşalar; İran temsilcileri ise Mirza Muhsin Han ve Mirza Muhib Ali Han idi. Derviş Paşa, Kasr-i Şirin

¹¹²⁰ Nasiri, s.36-37.

¹¹²¹ Nasiri, s.38-43; Sarıkçıoğlu, s.97-100.

Antlaşması'nın üçüncü maddesine dayanarak hudut meselesinin halledilmesine çabalamıştır. İran ise 1847 Erzurum Antlaşması'nın esas alınarak hudut meselelerinin çözümünü istemiştir. Rusya ve İngiltere, komisyonda Erzurum Antlaşması'nın esas tutulması konusunda İran ile mutabıktılar. Osmanlı ve İran temsilcileri arasında komisyonda bir uzlaşma sağlanamayınca 17 Aralık 1874'te komisyona ara verildi.¹¹²² 28 Ağustos 1875'te yeniden komisyon görüşmelerine başlandı. Ancak öncekinden bir farkı olmadı ve iki taraf yine aynı tutumu sergiledi. Osmanlı'nın Muhammere ve Zuhab üzerinde hak iddia etmesi ve İran'ın da Kotur'u almak istemesi komisyon çalışmalarını neticesiz bırakmıştır. Böylece komisyon 5 Eylül 1875'te dağıldı.¹¹²³ İki devletin Kotur üzerindeki iddiaları 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus savaşına kadar sürmüştür. İran, Kotur'u geri almak için çok uğraşmış ve buna binaen Rusya ve İngiltere'nin desteğini almaya çalışmıştır. Bu tarihe kadar Osmanlı idaresinde olan Kotur, Berlin Antlaşması'nın altmışıncı maddesi gereğince Rusya'nın Beyazıt ve Eleşkirt'i Osmanlı'ya iadesi karşılığında İran'a bırakılmıştır.¹¹²⁴

Hudut görüşmeleri Osmanlı ve İran devletlerinin isteği üzerine 1890'larda yeniden başladı. Hududa yapılan saldırıların artması, İran tarafından statüko yerlerin ihlal edilmesi ve Osmanlı aşiretlerinin mağduriyeti Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmişti. İran'ın Kürt aşiretlerini kullanarak Lahican ve Vezne arazileri üzerinde hak iddia etmesi ve buraları aşiretler vasıtasıyla işgal etmeye kalkışması, iki devlet arasında siyasi sorunların artmasına neden olmuştur. Lahican ve Vezne iki devlet arasında ihtilafli yerler olup Osmanlı tebaası Bilbas ve İran tebaası Menkur ve Mameş aşiretleri, yaylak ve kışlak olarak buralardan istifade etmekteydiler. İki taraf aşiretleri arasındaki anlaşmazlıklar ve kimin idaresi altında olduğu belirsiz olan bu yerler, iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Buralar statüko yerler olmasına rağmen İran Devleti, bazı gerekçelerle buralar üzerinde hak iddia edip müdahale etmeye kalkışmıştır.

1893 yılında Menkur Aşiretinin Zodi taifesi reisi Payız Ağa tarafından Vezne arazisine, Bilbas Aşireti tarafından da Lahican arazisine herhangi bir saldırı olursa İran hükümetinin, bunları uzaklaştırmak için müdahaleye mecbur kalacağı İran Sadrazamı tarafından beyan edilmişti. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Vezne ve Lahican

¹¹²² Sarıkçioğlu, s.101-102, Nasiri, s.45.

¹¹²³ Sarıkçioğlu, s.102-103.

¹¹²⁴ Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, Volume:10/5 Spring 2015, s. 350.

arazilerinde İran hükümetinin müdahalesini gerektirecek bir durum olmadığını şayet olursa da Osmanlı Devleti'nin gerekli tedbir ve önlemleri alacağını İran'a bildirmişti.¹¹²⁵ İran'ın tebaası olan Kürt Menkur Aşireti, Lahican meselesinden dolayı iki devlet arasında sürekli gündeme getirilmiştir. Osmanlı Devleti, Menkur Aşiretiyle ve iç meseleleriyle yakından ilgilenmiş, sık sık haklarında şebkenderler vasıtasıyla malumat almıştır.

Menkur Aşiret reisi Abdullah Ağa'nın vefatından sonra Menkur Aşireti iki kısma bölünmüş bir kısmının başına kardeşi Kadir Ağa, diğer kısmının başına oğlu Payız Kakullah Ağa geçmişti. Menkur reisliğine kimin geçeceğini belirlemek amacıyla İran'ın Menkur Aşiret ağaları Savuçbulak'ta toplanmıştı. Ancak henüz Payız Ağanın reisliği kabul edilmemiş ve onaylanmamıştı.¹¹²⁶ Menkur Aşiret reisi olma sevdasından vazgeçmeyen Kadir Ağa, Payız Ağa'nın reisliğinde olan Menkurluları kendi idaresi altına almak amacıyla bazı teşebbüslerde bulunmuştu. Kadir Ağa, amacına erişmek için Savuçbulak'a gitmiş Hakim Nasru'd-Devle'nin himaye ve onayını almıştı. Nasru'd-Devle tarafından kendisine hilat verilerek taltif edilmişti. Kadir Ağa taltif edildiği halde aşiretin başına Payız Ağa geçmişti. Nasru'd-Devle'nin nezdine toplanan aşiret reislerinin bulunduğu mecliste, bu sene hudut üzerinde bazı uygunsuz hareketlerin zuhur edeceği ifade edilmesi üzerine Hakim Nasru'd-Devle, *şehzade hazretlerinin Lahican ve Vezne bölgesinde bir hadise meydana geldiği takdirde oralara asker yetiştirebilmek için Merağa ve Meyandaub arasındaki bir bölgeye on – on beş bin nefer serbaz (İran askeri) ve süvari ve topçudan oluşan bir ordu kurma niyetinde olduğunu belirterek, kendilerinin bundan böyle Lahican ve Vezne'nin muhafazasına muktedir olacaklarını eğer ihtiyaçları olursa ordudan serbaz ve mühimmat gönderileceğine, dair meclisteki ağalara teminat vermiştir.*¹¹²⁷ Nasru'd-Devle'nin toplantıdaki açıklamalarına bakılacak olursa, Lahican ve Vezne konusunda Osmanlı aşiretleriyle kendileri arasında bir sorun zuhur edecek olursa kendilerine hemen askeri desteğin İran'dan geleceğinden son derece emindirler. Bu derece emin olmalarının sebebi ise geçmişte İran'ın böyle teşebbüslerde bulunmuş olmasıydı.

¹¹²⁵ BOA., Y..A...HUS. 275/127, (H. 29 Zilkade 1310 / M. 14 Haziran 1893).

¹¹²⁶ BOA., BEO. 219/16406, (H. 28 Zilkade 1310 / M. 13 Haziran 1893);BOA., BEO. 220/16440, (H. 28 Zilkade 1310 / M. 13 Haziran 1893).

¹¹²⁷ BOA., Y..A...HUS. 302/92, (H. 10 Muharrem 1312 / M. 14 Temmuz 1894).

Menkur Aşiret liderleri arasındaki reislik mücadelesine, mahalli idareciler ve bölgedeki diğer aşiretlerde müdahil olduğu için bu mesele Lahican bölgesini tehdit eden bir sorun haline gelmişti. Menkur reisliği meselesinden dolayı 1893 senesinde İran'ın Mameş Aşireti ile Menkur Aşireti arasında çatışma meydana gelmişti. Osmanlı'nın Piran Aşireti Lahican'a yakın olmasına binaen büyük bir hadise meydana gelmemesi için İran hükümeti, bir tabur asker, bir dağ topu ve üç yüz süvariden oluşan bir kuvveti o bölgeye sevk ettiğini Tahran Sefareti vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirmişti.¹¹²⁸ Osmanlı hükümeti, İran'ın bu meseleyi bahane ederek hududa saldırmasından endişe duymuş, böyle bir şeye mahal verilmemesi için Seraskere malumat verilmiş ve Musul Vilayetine de telgraf çekilerek bu hususta gereken tedbirlerin alınması ve dikkatli olunması bildirilmişti. Serasker gelen emir üzerine o bölgenin güvenliğinden sorumlu Altıncı Orduyu Hümayuna gerekli talimatı vermişti.¹¹²⁹ Musul Valisi Osman Paşa ise hükümetten gelen emir üzerine bir uygunsuzluğa mahal verilmemesi için Kerkük Mutasarrıfına tebligat göndermiştir. Kerkük Mutasarrıfı, İran'ın Lahican'daki Menkur ve Mameş aşiretleri arasındaki çatışmanın sebebini Musul Vilayetine bildirmişti. İki aşiret arasındaki husumet, Mameş reisi Mehmet Ağa'nın Menkurlerden Payız Ağa'nın oğlu Kadir Ağa'yı reislik için koruyup kollamasından dolayı meydana gelmişti. Kadir Ağa'nın kardeşi Hemo Ağa'da Menkur aşiretinin reisi olmak istemişti. Mehmet Ağa'nın bu tutumuna sinirlenen Hemo Ağa, Mehmet Ağa'nın yedi yüz koyununu gasp etmiş ve gasp olayından dolayı iki aşiret arasında çatışma meydana gelmişti. çatışma da Menkurlulardan İbrahim Ağazade Kak Sevar Ağa ve iki adam; Mameşlerden dört kişi öldürülmüştü. Bu olaydan dolayı İran Devleti, Lahican'daki Mevtave? kalesine bir tabur piyade ile dört top ve yine Lahican'da bulunan Şetada? bölgesine üç yüz kadar süvari asker sevk etmişti. Mameş ve Menkur Aşiretleri arasındaki çatışmaya Osmanlı aşiretlerinden kimse iştirak etmemişti. Revanduz ve Raniye kaymakamları ve yaylaya giden Bilbas aşiretlerinin yanına memur edilen Hasan Bey'in vasıtasıyla tahkikata devam edildiği ve neticesinin hükümete bildirileceği belirtilmişti.¹¹³⁰

Osmanlı, İran'ın gerekçesi ne olursa olsun Lahican bölgesine asker sevk etmesinden rahatsızlık duymuş altında başka nedenler olabileceğinden şüphelenmişti. Osmanlı hükümeti, Tahran Sefareti, şebenderlikler ve Musul Vilayet idarecileri vasıtasıyla

¹¹²⁸ BOA., Y..A...HUS. 277/31, s.2. (H. 18 Zilhicce 1310 / M. 3 Temmuz 1893).

¹¹²⁹ BOA., Y.MTV. 79/125, (H. 20 Zilhicce 1310 / M. 5 Temmuz 1893).

¹¹³⁰ BOA., BEO. 230/17179, (H. 18 Zilhicce 1310 / M. 3 Temmuz 1893).

olayın tahkikatına pek ehemmiyet göstermiştir. Savuçbulak Şehbenderliğinden gelen havadise göre, Lahican statüko hattına iki saat mesafedeki bölgeye, İranlı iki bin sekiz yüz aşiret süvarisi toplanmıştı. Vezne'nin İran Devleti'ne ait olduğunu iddia eden İran, Osmanlı tebaasından Piran Aşiretinin her sene Lahican'a tecavüzü Osmanlı memurları tarafından engellenmediğinden İran Devleti'nin asker sevkine mecbur kaldığını bildirmiştir. Bu mesele ilgili Musul Vilayetinden gelen telgrafta ise İran'ın sevk ettiği askerinin Lahican'ın Mevtave ve Şetave karyelerinde çadır kurduğu ve peyder pey İran askerlerinin gelmekte olduğu ve İran'ın asker sevkindeki maksadı Mameş ve Menkur aşiretleri arasında yeni bir çatışmanın tekrarını engellemekten ibaret olduğu iddia edilmiştir. Ancak İran'ın askerini bu iki aşiretin çadırları arasında bir yere sevk etmesi gerekirken askerinin Osmanlı tebaasından Piran Aşiretinin yakınına gelmesi hüsnü niyete delalet etmeyeceği ve Osmanlı aşireti ile İran askeri arasında bir saat mesafe kalmadığı beyan olunmuştu. Vezne'nin Osmanlı mülkü olduğu kısa bir zaman önce tahkikat için Lahican ve Vezne'ye gönderilen Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından İsmail Bey'in Bab-ı Ali'ye gönderdiği layihada beyan ve teyit edilmişti. Şayet bu yüzden bir savaş zuhur ederse mesuliyet tamamen İran hükümetine ait olacağından dolayı Vezne'nin acilen tahliyesiyle Lahican statüko hattına tecavüz edilmemesi ve İran askerinin daha fazla ilerlememesi hususlarında Tahran ve İran sefaretlerine tebligat yazılmıştır.¹¹³¹ Ayrıca İran askeri ile Osmanlı aşireti arasında bir çatışma meydana gelmemesi için Seraskere de askeri tedbirler alması emredilmiştir.¹¹³²

Lahican yaylalarında bulunan Osmanlı aşiretlerinden Bilbaslıların heyecanını yatıştırmak ve İran askeri ve Mameş Aşireti¹¹³³ tarafından önceden olduğu gibi Bilbaslıların üzerine herhangi bir taarruz olursa gerçeği beyan etsinler diye askeriye ve mülkiyeden iki-üç memurun yaylada Bilbas Aşireti ile beraber kalmalarının uygun olacağı hükümete iletilmişti. Musul Vilayetinden gelen talep üzerine Osmanlı hükümeti, bu iş için Yüzbaşı Fethullah'ı vazifelendirmiştir.¹¹³⁴

İran Sadrazamı, İran'ın Menkur Aşiret reisliğine Vezne arazisini zapt eden Payız Kekulah'ın tayin edildiğini Tahran Sefirine bildirmişti. Ancak birkaç ay sonra Osmanlı

¹¹³¹ BOA., BEO. 233/17447, (H. 23 Zilhicce 1310 / M. 8 Temmuz 1893).

¹¹³² BOA., BEO. 233/17448, (H. 23 Zilhicce 1310 / M. 8 Temmuz 1893).

¹¹³³ Mameş reisi Mehmet Ağa, Sünni mezhebine mensup iki bin kadar başı bozuk aşiret atlısıyla beraber Osmanlı arazisine iki saat mesafedeki bir yerde kurulan İran ordugahında İran Devleti'nin hizmetindeydi. BOA., Y..PRK.ASK. 93/77, (H. 19 Muharrem 1311 / M. 2 Ağustos 1893).

¹¹³⁴ BOA., Y..PRK.ASK. 93/77, (H. 19 Muharrem 1311 / M. 2 Ağustos 1893).

Aşiretlerinden Zodi Aşiret reisi Mehmet Papir Ağa'nın Savuçbulak'taki ağalara gönderdiği tehdit içerikli mektupları yüzünden Savuçbulak hakimi, Kadir Ağa'nın Menkur Aşiret reisliğini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı. Kadir Ağa'nın reisliği ele geçirmesinde İran'ın Mameş Aşiret reisi Mehmet Ağa'nın da yardımları dokunmuştu. Bu vesile ile Mehmet Papir Ağa, yaklaşık bin kadar silahlı adamıyla Vezne'ye girip ikamet etmiş, İran hükümeti de buna izin vermek zorunda kalmıştı. Osmanlı idarecilerinin bazı tahkik ve tespitlerine göre, *“huduttaki aşiretler reislerinin kişisel menfaatlerine göre hareket etmektedirler. Menfaatlerine uygun düşerse Osmanlı Devleti'ne hizmet ederler düşmezse de ihanet etmekten çekinmezler. Hatta menfaatleri için gerekirse babalarını ve kardeşlerini dahi öldürebilirler. Bu yüzden hudut üzerindeki aşiretler daima kaymakamlar ve memurlar tarafından gözetim altında tutulmalı. Osmanlı tebaası olan aşiretlerin, İran aşiretleri olan ilişkilerine dikkat edilmeli. İran aşiretleri tarafından bir saldırı meydana geldiğinde onların hallerine aldanmayarak cezalandırılıp huduttan uzaklaştırılmaları için gereken neyse yapılmalı. Lahican ve Köhne Lahican'daki yüz köy Mameş Aşireti reisi Mehmet Ağa'nın tasarrufunda olup senelik gelirin ancak yirmi de birini İran hükümetine vermektedir. Mehmet Ağa, Osmanlı aşiretleri ile iyi ilişkiler kurarak istediği bölgelere gönderdiği kişilerden aldığı istihbaratı İran hükümetine bildirmektedir. Mehmet Ağa'nın icraatlarından pek memnun olan İran hükümeti kendisine feriklik payesi, oğullarına da serhenglik (çavuş) rütbesi ve bazı haklar vererek hudut muhafazasına teşvik etmektedir. İran hükümeti, bir taraftan da Menkur ve Mameş aşiretleri arasında rekabet oluşturarak herhangi biri tarafından İran hükümetine karşı bir itaatsizlik zuhur ederse diğerinin yardımıyla o aşiret cezalandırılmaktadır”* (17 Ağustos 1893).¹¹³⁵ Devlet için tehdit unsuru olabilecek bir aşireti zayıflatarak diğer aşiretin hakimiyeti altına sokmak ve her iki aşireti de bu şekilde itaat altına almak İran'ın hudut boyunda izlediği bir siyasetti. Çünkü hudut boyunda güçlü ve bağımsız hareket eden bir aşiret devlet için her zaman tehlike arz etmekteydi.

Osmanlı Devleti, sefirler vasıtasıyla İran hükümetine askerini Lahican'dan çekmesi hususunda ciddi bir uyarıda bulunmuştu. Osmanlı Devleti, bu mesele yüzünden bir savaşın dahi çıkabileceği uyarısını İran'a yapmıştı. Osmanlı Devleti'nden gelen uyarılar üzerine İran Devleti, Osmanlı ile olan ilişkilerinin bozulmasından endişe duymuş ve

¹¹³⁵ BOA., Y..PRK.EŞA. 18/53, s.4,5. (H. 23 Safer 1311 / M. 5 Eylül 1893).

askerini Lahican'dan geri çekmişti. Lahican'daki Osmanlı aşireti de Raniye kazasına geri dönmüştü. İran'ın geri adım atmasıyla iki devlet arasında büyük bir kiriz çıkmadan mesele bu şekilde şimdilik hal olmuştu.¹¹³⁶ Ancak daha bir yıl geçmeden aynı sorunlar tekrar gündeme gelmiştir.

1 Mart 1894 tarihli Sadrazama arz edilen hususta, İran aşiretlerinin Osmanlı topraklarından Lahican, Vezne ve Mirkan arazilerine olan müdahalelerine engel olunmaz ve bu topraklar doğrudan doğruya Osmanlı idaresine alınmazsa aşiretlerin endişesi ve karışıklıklar bertaraf edilemeyeceği belirtilmişti. Bu nedenle işin bu noktadan ele alınıp halledilmesi gerektiği Kerkük Mutasarrıfı tarafından beyan edilmiştir.¹¹³⁷

İranlılar Lahican'a saldırarak Vezne arazisini kendi topraklarına dahil etmişti. Meraga cihetinde toplanmış olan İran askeri, Lahican ve Vezne'ye gelip Osmanlı aşiretlerine baskı uyguladığından ve aralarında bir çatışma çıkması muhtemel bulunduğundan Süleymaniye Mutasarrıfı, iki tabur askerin sevk edilmesi gerektiğini Musul Vilayetine yazmıştı. İranlıların Osmanlı hududunun bir kısmını bile tecavüzlerine meydan verilmemesi için gerektiği kadar askeri kuvvetin sevk edilmesi hususunda hemen Serasker vasıtasıyla Altıncı Ordu Müşirine emir verilmişti. İran hükümeti nezdinde de gerekenin yapılması için Tahran Sefaretine tebligat yazılmıştır (5 Temmuz 1894).¹¹³⁸

Osmanlı hükümeti, Dördüncü Ordu Müşirinden Lahican bölgesi ve Mameş Aşireti ile ilgili malumat istemesi üzerine 12 Temmuz 1894 tarihinde Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Bey ihtilafli bölgeler hakkındaki görüş ve önerilerini bir rapor halinde hükümete arz etmiştir. Raporda değinilen başlıca önemli hususlar:

“İran hükümetinin hudut boyundaki bazı toprak ve aşiretler ile ilgili plan ve emeli, ihtilafli bölgelerdeki Kürt aşiretlerinin durumu ve Osmanlı hükümeti tarafından ihtilafli bölgeler ve aşiretler ile ilgili alınması gereken tedbirler: Revanduzlu Mameş Aşiretinin ikamet ettiği Lahican bölgesi Dördüncü Orduyu Hümayuna yüz elli-iki yüz saat uzak mesafede olup telgraf hattı da olmadığından oralarda meydana gelen karışıklıklardan vaktinde haberdar olunamamaktır. Mameş Aşiretinin bazı ciddi teşebbüsleri hakkında

¹¹³⁶ BOA., Y..A...HUS. 282/7, (H. 01 Rebiülahir 1311 / M. 12 Ekim 1893).

¹¹³⁷ BOA., DH.MKT. 211/77(H. 23 Şaban 1311 /M. 1 Mart 1894).

¹¹³⁸ BOA., Y..A...HUS. 302/10, (H. 01 Muharrem 1312/ M. 5 Temmuz 1894).

tam bir malumat alınamamıştır. İran Sadrazamı, Lahican'ın İran'a ait olduğunu iddia ederek orda statüko hattının bulunmadığını ifade etmiştir. Sadrazamın bu sözlerinden İran'ın oralara asker sevk edeceği anlaşılmış ve her türlü ihtimale karşı kafi miktarda Osmanlı askerinin Lahican'a sevkine karar verilmişti. Altıncı Orduyu Hümayun tarafından Revanduz cihetine asker sevk edilmesi oraya beş on saat kadar bir mesafede bulunan Lahican'da ikamet eden Mameş Aşiretinin dikkatini çekmişti. Çünkü Lahican'daki Osmanlı aşiretlerinden Bilbas Aşiretiyle İran'ın Mameş Aşireti arasında düşmanlık vardı ve beş on seneden beri iki aşiret arasında meydana gelen kavga ve çatışmalarda Bilbas Aşireti galip gelmişti. Şimdi birde Osmanlı askerinin Revanduz'a sevkini, Mameş Aşiretinin endişesini daha da artıracaktır. Mameş Aşireti bir zorlukla karşılaştığında Savuçbulak'ta eski sipahi usulünde düzenlenmiş olan beş-altı yüz süvariden ibaret İran Karapapaklılarından yardım istemektedir. Bu defada Bilbaslara kuvvet takviyesi olarak Revanduz'a Osmanlı askerinin sevkinden korkuya düşerek yine Karapapaklardan yardım isteme ihtimalleri vardır. Ayrıca Tahran Ataşemiliterinin, İran Karapapak süvarisinin hazır bulunması için Tebriz'den emir gönderildiği ile ilgili olan tahkikatı ve maruzatı bu mesele ile alakalı olmalı. Hudut meselesine gelince, Derviş Paşa marifetiyle Lahican Osmanlı hududu dahilinde ve eskiden beri Osmanlı tebaası Bilbas Aşiretinin yurdu olduğu onaylanmıştı. Ancak yerel yöneticiler gaflete düşerek oraların idaresini boşlamışlardı. Bundan otuz beş sene evvel bu aşiretler Osmanlı Devleti'nin tebaasıken İran'a hicret etmişler ve daha sonra Şeyh Ubeydullah vakasında yine Revanduz'a gelerek Osmanlı Devleti'ne dehalet etmişlerdi. Ancak Osmanlı memurlarının kötü muamelesinden dolayı tekrar İran'a iltica etmişlerdi. İran hükümeti tarafından fevkalade imtiyazlarla hudut üzerinde iskan ettirilmiş olan Mameş Aşireti, hükümetin maddi-manevi teşviki ve yardımıyla Lahican'a saldırıp zapt etmiştir. Bilbas Aşireti, kendi başına Lahican'daki topraklarını muhafaza edebilmek için her sene yaz mevsiminde Mameş Aşireti ile savaşmak ve mücadele etmek zorunda kalmıştır. İran hükümeti, Osmanlı aşiretlerinin mizacını çok iyi bilmekte bazı teşvik ve imtiyazlarla kendi tarafına çekmektedir. Bunlar vasıtasıyla hududa tecavüzle Osmanlı Devleti'nden mümkün olduğu kadar toprak koparmak fikriyle İran hükümeti, hudut üzerindeki aşiretleri emelleri uğruna kullanmaktadır. Mameş Aşireti esasen Şafi mezhebinden olup İranlılardan farklıdır. İran vergi namına bunlardan hiçbir şey tahsil etmeyerek bunları hükümete ısındırmaktadır. Ancak Osmanlı mülkiye memurları aşireti hükümete ısındıracak muamele ve teşviki ihmal edegelmiş olduğundan aşiretler, İran'ın teşvikine

kanmaktadır. Geçen sene Mameş Aşiretinden takvasıyla Kürdistan'da şöhretli olan Şeyh Seyit Kemalettin Efendi, İran hükümetinden görmüş olduğu baskıya tahammül edemeyerek Mameşlerden on bin hane ile Osmanlı tarafına hicret etmek istemiş ve bu arzu ile hudut üzerine kadar gelmişken Kerkük Mutasarrıfının ihmalinden istifade eden İran memurları rica ve niyazlarla şeyhi eski yurduna dönmeye ikna etmişlerdi. İran hükümetinin bu yöndeki azim ve çalışmalarına benzer bir şekilde Osmanlı hükümeti de aşiretlere gereken özen ve teşviki gösterirse İran hükümeti, Osmanlı hududu üzerindeki Müslüman aşiretleri kandırıp kendi tarafına çekemez ve bunların vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden toprak koparamaz. Vaktiyle Osmanlı'ya tabiyken İran'a geçmiş olan Mameş gibi Müslüman aşiretlerin tekrar Osmanlı tabiiyetine geçmeleriyle İslam'ın gücü artacak ve İran'ın bunlar vasıtasıyla gasp ettiği yerler yine Memalik-i Şahaneye katılacaktır. Dördüncü Orduyu Hümayun emri altında olan Hamidiye Alay teşkilatıyla aşiret reisleri taltif ve imtiyaz ile Osmanlı hükümetine bağlanmış ve üç seneden beri Dördüncü Orduyu Hümayun dahilinde bulunan İran hududu üzerinde bu gibi meseleler zuhur etmemiş ve asayiş berkemal olmuştur. İran'ın Dördüncü Orduyu Hümayun karşısındaki hududu civarında sakin Müslüman aşiretler Osmanlı Devleti'ne hicret arzusuna düşerek bir çoğu iltica ve dehalet etmiştir.¹¹³⁹

Müşir Zeki Paşa'nın Lahican ve aşiretler hakkındaki raporunda dikkat çeken unsur, aşiretler konusunda Osmanlı mahalli idareci ve memurlarının ihmalkarlıkla suçlanıp eleştirilmiş olması. Ayrıca raporda, İran'ın aşiretleri kendi tarafına çekmek için türlü icraatlarda bulunduğu ancak buna karşılık Osmanlı'nın hiçbir teşebbüste bulunmaması Lahican ve Vezne gibi mühim toprakların İran aşiretlerinin eline geçmesine neden olduğu üzerinde durulmuştur.

İran hükümeti, Lahican ve Vezne arazileri ile orada ikamet eden aşiretlerin İran'a aidiyeti hakkındaki iddiasını haklı çıkarmak için aşiret reislerini kendi tarafına çekme ve Savuçbulak'a asker sevk etme gibi teşebbüslerde bulunmaktaydı. Ancak Vezne bölgesinin Osmanlı hükümetine ait olduğu önceden yapılan tahkikat ile sabit olmasına binaen İranlıların bu hareketine karşı Vezne'nin muhafazası için iki tabur Osmanlı askerinin bölgeye sevkine karar verilmişti. Sevk edilecek Osmanlı askerinin itina ile

¹¹³⁹ BOA., Y..PRK.ASK. 99/14, (H. 08 Muharrem 1312 /M. 12 Temmuz 1894).

hududun muhafazasına gayret göstererek bir karışına dahi zarar gelmemesi için dikkatli olmaları yolunda emir verilmesi Seraskere tebliğ edilmişti.¹¹⁴⁰

16 Ağustos 1894 tarihli Tahran Sefaretinden gelen telgrafname de, Mameş reisi Mehmet Ağa'nın, Osmanlı askerinin Lahican'a yaklaştığını Savuçbulak hakimine ihbar etmesi üzerine Savuçbulak'ta Osmanlı askerine karşı hazırlıkların başlatıldığı belirtilmişti.

“Beş yüz atlı ile Lahican'ın Şenave karyesine gitmiş olan Mameş Aşiretinin İran reisi Mehmet Ağa'nın asker-i şahanenin oraya takribini Savuçbulak hakimine ihbar eylemesi üzerine bütün Mameş aşireti halkının cemi edilmesi için hakim mumailayh tarafından emir verildiği ve Savuçbulak'tan dokuz adet kadim top hazırlattırılmaktadır. Savuçbulak'a gelmiş olan Emin Bey'den şimdi alınan telgrafname üzerine maruzdur ferman.”¹¹⁴¹

Hariciye Nazırı, Tahran Sefaretinden gelen bu mühim telgrafi Sadrazama arz etmişti. Hariciye Nazırı, daha önceden Musul Vilayetiyle yapılan haberleşmelerde Mehmet Ağa'nın bu taraf ahalisinden Osmanlı tebaası olduğunu öğrendiğini ancak Tahran Sefaretinden gelen telgrafta bahsi geçen Mehmet Ağa ile daha önceden Musul Vilayetinden hakkında haber alınan Mehmet Ağa'nın aynı kişi olup olmadığını ve o ise ne maksatla ve ne sebeple İran'a geçtiğinin tahkiki ve neticenin bildirilmesi yolunda Musul Vilayetine yazı gönderdiğini ve Musul'dan gelecek cevabın arz edileceğini belirtmiştir (28 Ağustos 1894).¹¹⁴² Sadrazam, Hariciye Nazırından gelen bu yazıyı Sultan II. Abdülhamit'e bildirmiştir.¹¹⁴³

26 Ağustos 1894 tarihinde ihtilafli bölgeler hakkında elde edilmiş istihbarat Tahran Sefareti tarafından Osmanlı hükümetine bildirilmişti. Mameş Aşireti, on üç seneden beri statüko hattını tecavüzle Lahican topraklarında karye teşkil etmekteydi. Şenave karyesinde ihtiyaten yüz atlı, Zive'de ise bazı reisler bulunmaktaydı. Vezne arazisinde ise İran aşiretlerinden Menkur Aşireti'nin davetiyle Osmanlı aşiretleri ikamet etmekteydi. Lahican ve Vezne topraklarının hiçbirinde İran askeri bulunmamaktaydı.

¹¹⁴⁰ BOA., BEO. 449/33622, (H. 02 Safer 1312 / M. 5 Ağustos 1894).

¹¹⁴¹ BOA., Y..A..HUS. 307/85, s.2. / H. 27 Safer 1312 / M. 30 Ağustos 1894).

¹¹⁴² BOA., Y..A..HUS. 307/85, s.3. / H. 27 Safer 1312 / M. 30 Ağustos 1894).

¹¹⁴³ BOA., Y..A..HUS. 307/85, s.1. / H. 27 Safer 1312 / M. 30 Ağustos 1894).

Fakat İran aşiretlerinin birleşerek Osmanlı askeri ile çatışmaya hazırlandıkları Emin Bey'in ifadesinden anlaşılmıştı.¹¹⁴⁴ Tahran Sefaretinden gelen bu haber üzerine Musul Vilayetinden, bu hususta lazım gelen tahkikatın yapılarak hasıl olacak malumatın derhal hükümete yazılması istenmiştir.¹¹⁴⁵

Vezne en eski Osmanlı topraklarından olduğu halde dört beş sene evvel İran'ın Menkur Aşiret reisi Payız Ağa tarafından Vezne arazisi zapt edildiği için İran hükümeti, Vezne'nin İran toprağı olduğunu iddia ve beyan etmiş ve bu meselenin tahkikatının yapılmasını talep etmişti. Osmanlı hükümeti, İran'ın bu iddialarına karşı bir şey yapılmaz ve cevap verilmezse ileride İran, bu durumu iddialarının ispatına delil sayacağından tahkikat için memur gönderilmesine karar vermiştir. Hariciye Nazırı, ihtilafli bölgelerin tahkikatı meselesini İngiltere ve Rusya sefirlerine anlattığında sefirler tahkikatın uygun olacağını ifade etmişlerdi. Hariciye Nazırı tarafından durum İran Sefaretine tebliğ edildiğinde ise İran Sefiri, İran hükümetinin tahkikat için gereken memurları göndereceğini belirtmiş ve Osmanlı tarafından tayin olunan memurların ismini talep etmişti.¹¹⁴⁶ Böylece Vezne ve onun gibi ihtilafli bölgeler hakkında Osmanlı Devleti tarafından tayin edilecek Erkan-ı Harbiye'den memurlar ile İran memurları vasıtasıyla tahkikatın yapılmasına karar verilmişti. Kış bastırmadan tahkikatın yapılması lazımdı. Bu yüzden Serasker bu iş ile vazifelendirilecek isimlerin belirlenmesi hususunu Dördüncü ve Altıncı Ordu Müşirlerine yazmıştı. Dördüncü Ordu Müşiri, geçen sene hükümetten gelen emir üzerine Vezne ve Lahican'a gitmiş olan Erkan-ı Harbiye Miralay İsmail Bey'in¹¹⁴⁷ bölge hakkında bilgisi olması sebebiyle bu vazifeye tayini ve refakatine bir bölük süvari verilmesini uygun bulmuş ve Seraskere bildirmişti. Altıncı Ordu Müşiri ise ordu mevcudunun yetersiz olmasından dolayı tahkikat için talep edilen zabitanın tayini mümkün olamayacağını Seraskere bildirmişti. Bunun üzerine Serasker, Altıncı Orduyu Hümayuna memur edilmek üzere Erkan-ı Harbiye Umumiye dairesinin beşinci şubesinde memur Ali Sami Bey'in rütbesini Erkan-ı Harbiye Miralaylığına terfi ile bu vazifeye tayinine karar vermiştir. Nihayetinde Miralay İsmail

¹¹⁴⁴ BOA., BEO. 466/34928, s.1. (H. 27 Safer 1312/ M. 30 Ağustos 1894).

¹¹⁴⁵ BOA., BEO. 466/34928, s.3. (H. 27 Safer 1312/ M. 30 Ağustos 1894).

¹¹⁴⁶ BOA., Y..A...RES. 72/31, s.2. (H. 03 Rebiülahir 1312 / M. 4 Ekim 1894).

¹¹⁴⁷ 1893 yılında Osmanlı tebaasından Bilbas Aşireti ile İran tebaası Mameş Aşireti arasında çatışma meydana gelmişti. Osmanlı hükümeti iki taraf aşireti arasında zuhur eden çatışmanın tahkiki için Dördüncü Orduyu Hümayuna mensup Erkan-ı Harbiye Kaymakamı İsmail Bey'i Lahican bölgesine göndermişti. Ayrıca İsmail Bey'in Osmanlı aşiretinin mağduriyetini ortaya çıkarması hususunda görülen hizmet ve gayreti nedeniyle terfi ve taltif edilmesi talep edilmişti. BOA., BEO. 231/17322, (H. 22 Zilhicce 1310 / M. 7 Temmuz 1893).

ve Ali Beyler refakatlerinde bir bölük süvari ile bu vazifeye atanarak kendilerine üç bin beş yüz kuruş maaş ve icraat menzil hesabıyla harcırah verilmesi uygun görülmüştür (26 Eylül 1894).¹¹⁴⁸ Vezne ve Lahican bölgeleri hakkında gerekli tahkikatı yapmaları için iki devlet tarafından sık sık heyetler oluşturulmakta ve komisyonlar teşkil edilmekteydi. Ancak iki devlette bu topraklar ve aşiretler üzerinde hak iddia ettiği için komisyon ve heyetlerin çalışmaları neticesiz kalmaktaydı.

Osmanlı aşiretlerinden Piran Aşiretine ait olan Lahican toprakları İran'ın Mameş Aşireti tarafından zapt edilmesinden dolayı Osmanlı aşiretinden yedi yüz hane İran aşiretine katıldıkları gibi diğerlerinin de cümleten geçmek üzere oldukları bildirilmişti. İki sene evvel Lahican'ın Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğu karma komisyonun tahkikatıyla tespit edildiği halde İran aşiretinin oradan çıkarılmamasından dolayı Osmanlı aşireti zor durumda kalmıştı. Osmanlı hükümeti tarafından, böyle önemli bir meselenin tahkikatı bir iki kişi ile olamayacağından devlete sadık Harbiye'den kişilerle oluşturulacak bir heyetin vasıtasıyla gerekenin yapılması, haritanın düzenlenmesi ve saldırıya ne için meydan verilmiş olduğunun dahi sual edilmesi uygun olacağına karar vermişti. Bir sene evvel İran hükümeti Lahican'a top ve asker göndermiş ve Vezne'de ise İran askeri bulunmaktaydı. İran askerlerinin bölgeden bir ay zarfında geri alınması ve çekilmezlerse Osmanlı Devleti asker sevk edeceği teklif ve tebliğ edildiğinden İran hükümeti askerini geri çekmişti. İran hükümeti, Lahican ve Vezne'nin İran aşiretlerinin tasarrufunda olduğunu iddia etmekteydi. Halbuki Osmanlı aşiretlerinden Bilbas Aşiretinin tasarrufunda olan Lahican arazisi, İran'ın Mameş Aşireti tarafından birkaç seneden beri taarruz edildiği Derviş Paşa'nın marifetiyle teyit olunmuştu.¹¹⁴⁹

Hudut haritasına göre Lahican nahiyesi Osmanlı Devleti'nin mülkü olduğu Kaymakam İsmail Hakkı Bey'in İran memurlarıyla müştereken icra ettiği tahkikatın neticesinde de teyit edilmişti. Vezne ve Mirkan nahiyeleri dahi Osmanlı Devleti'nin mülkü ve Osmanlı aşiretlerinden Zodi taifesinin meskeni iken birkaç sene evvel İran aşiretlerinden Mameş, Menkur ve Karderviş? taifeleri tarafından zapt edilmişti. Bu vesile ile İran hükümeti bu arazilerin kendi tasarrufunda olduğunu iddia edebilmişti. Tahran Sefareti zapt edilen arazilerin tahliyesi için İran hükümetine başvurması üzerine İran Sadrazamı Vezne'nin tahliyesine razı olmuştu. Ancak İran Sadrazamı, tahliye etmeden önce bir anlaşma

¹¹⁴⁸ BOA., Y..A...RES. 72/31, s.3. (H. 03 Rebiülahir 1312 / M. 4 Ekim 1894).

¹¹⁴⁹ BOA., BEO. 498/37312, s.2. (H. 16 Rebiülahir 1312 / M. 17 Ekim 1894).

yapılmasını teklif etmişti. Bab-ı Ali verilecek tahliye emri için hiçbir kaide ve şartı kabul etmemişti. Sonrasında Osmanlı hükümeti tarafından İran'a tebligat gönderilmişse de bir netice alınmadığından iş çözülmeyen kalmıştı. Sonuç olarak İran hükümeti, Osmanlı Devleti'nin mülkü olan Lahican, Vezne ve Mirkan nahiyelerinin bazı gayri meşru yollarla kendi tasarrufunda olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasını teyit etmek için Osmanlı aşiretlerini kendi tarafına çekmekte ve ara sıra asker ve aşiret sevk etmekteydi. Osmanlı hükümeti, Rusya ve İngiltere'nin aracılık ve müdahalelerine meydan verilmeden yalnız iki devlet arasında müştereken bir tahkikatın yapılmasını istemekteydi. Merkezi hükümet, ihtilafli bölgeler hakkında iki devlet tarafından yapılacak tahkikat için Dördüncü Orduyu Hümayuna bazı emirler vermiştir. Dördüncü Ordu Müşirinden, tahkikat heyeti için askeriyyeden seçilecek kişilerin isimleriyle bunların İran'dan tayin olunacak memurlarla ne vakit ve hududun hangi noktasında birleşerek tahkikatta başlamaları mümkün ve münasip olacağını ve ihtilafli bölgelerin İranlılar tarafından zapt edilmesine nasıl ve niçin müsaade edildiğini merkezi hükümete yazılmasını istemiştir.¹¹⁵⁰

Bir tecavüz vakasına meydan verilmemesi ve iki devlet arasında ihtilafli olan bölgeler hakkında gerekli araştırmaların yapılabilmesi için iki devletin de birlikte hareket etmesi gerekmişti. Osmanlı hükümeti, Vezne ve Lahican bölgeleri hakkında İran memurlarıyla birlikte gerekli tahkikatı yapmaları ve haritasını düzenlemeleri için Erkan-ı Harbiye ümerasından bir heyet oluşturmuştu. Kaymakam Salih Paşa, Binbaşı Sami, Kolağası Fuat ve topoğraf memurlarından Şahi Efendi'nin heyete tayini münasip görülmüştü. Heyetteki kişilere bir miktar maaş ve icraatı menzil hesabınca da harcırah verilmesi uygun görülmüştü. Osmanlı Devleti, tahkikatın müşterek yapılabilmesi için araştırma sahası olarak İran'ın Savuçbulak, Osmanlı'nın ise Erbil bölgesi belirlenmiş ve heyetlerin Osmanlı topraklarında birleşerek tahkikata başlamaları daha uygun olacağı düşünmüştür. Ancak her iki tarafta da tahkikat yapılması icap ederse o vakit, önce Savuçbulak'ta daha sonra Erbil'de tahkikat yapılması uygun olacağı ifade edilmişti.¹¹⁵¹

1894 yılında Tahran sefaretî Ateşemilliteri Emin Bey Merağa'daki İran ordugahına gitmiş ve Lahican, Vezne ve Savuçbulak'taki yaptığı gözlemleri içeren bir rapor hazırlamıştı. Verdiği raporda, Piran (Bilbas) Aşiretinin geçimlerini sağladıkları Lahican

¹¹⁵⁰ BOA., BEO. 498/37312, s.2. (H. 16 Rebiülahir 1312 / M. 17 Ekim 1894).

¹¹⁵¹ BOA., İ.A.S.. 10/27, (H. 29 Rebiülahir 1312 / M. 30 Ekim 1894).

topraklarının İran'ın Mameş Aşireti tarafından zapt edilmesinden dolayı Osmanlı aşiretinin bir kısmı İran aşiretine katılmak zorunda kaldığını, bu halin diğerlerini dahi etkilemekte olduğunu ve bu yüzden acilen Osmanlı hükümeti tarafından tedbir alınması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁵² Emin Paşa'nın takdim ettiği rapor üzerinden bir iki sene geçmeden belirttiği gibi diğer Osmanlı aşiretleri de İran tabiiyetine geçmek için İran'a müracaata bulunmuşlardı.

Lahican da meskenleri bulunan ve Musul Vilayetine tabi olan Bilbas ve Piran Aşiretleri, İran hükümeti Lahican'ı zapt edince yurtsuz kalmışlardı. Kadim meskenlerini geri isteyen bu aşiretler yaptıkları resmi müracaatlardan bir netice alamayınca 1896 senesinde aşiret reislerinden Mehmet Emin Ağa, İran'a müracaat etmiş ve Lahican da iskan olunmak şartıyla İran tabiiyetini kabul edeceklerini bildirmişlerdi. İran hükümeti, onların bu taleplerini kabul etmişti. Böylece senelerce iki devlet arasında bu arazi üzerine yapılan iddialar ve tartışmalar bir neticeye bağlanmadan İran hükümeti arazinin ahalisini zor duruma düşürerek ahaliyle beraber araziyi kendi hakimiyeti altına almayı başarmıştı. Lahican arazisi Musul Vilayetinin ilerisinde ve İran hududu civarında bulunan en iyi arazi idi. Oranın asıl ahali olan ve nüfusları da yoğun olan Piran ve Bilbas aşiretleri, İranlılar tarafından arazileri istila olunca İran tabiiyetine geçmek zorunda kalmışlardı. İran hükümeti aşiret reislerinden Payız Ağa adındaki bir kişiye miralaylık rütbesi vererek arazinin istila edilmesinde ondan yararlanmıştır. İran tabiiyetine geçen bir diğer reis Mehmet Emin Ağa'nın aşireti ise Bilbas Aşiretinin yetmiş haneden ibaret olan bir fırkası idi.¹¹⁵³

Musul Valisi Abdullah Paşa, 12 Ağustos 1896 tarihli şifreli yazısında, iki Kürt aşiretinin Vezne nahiyesini İran topraklarına katmaya çalıştığını ve bu aşiretlerin itaat altına alınması gerektiğini ifade ederek bu konudaki öneri ve görüşlerini hükümete bildirmiştir. Osmanlı hududu dahilinde bulunan yetmiş altı karyeli Vezne bölgesi beş altı seneden beri Osmanlı aşiretleri arasında eşkıyalığa meyilli olan Mameş ve Menkur aşiretleri tarafından işgal edilmiş ve bu aşiretler Vezne'nin idaresi ilgili meseleler için İran hükümetine müracaat ederek Vezne'yi İran idaresine katmaya çalışmışlardır. Sine hükümeti ile yapılan haberleşmeler neticesinde böyle bir müracaatın doğruluğu kabul edilmişti. Bu iki aşiretin itaat altına alınması ve arazinin iadesi için iki tabur Osmanlı

¹¹⁵² BOA., Y..PRK.SRN. 4/87, (H. 14 Rebiülahir 1312 / M. 15 Ekim 1894).

¹¹⁵³ BOA., Y..MTV. 149/25, (H. 07 Recep 1314 / M. 12 Aralık 1896).

askerinin sevki hususu üç dört sene evvel fermanı hümayunla buyrulmuştu. Fakat gereken yapılmamıştı. Halbuki Osmanlı hududunun en mühim topraklarının bir kısmını içeren böyle bir bölgenin sadakat dairesinden ayrılan bazı kişiler tarafından Osmanlı idaresinden çıkarılmaya çalışılması kabullenilir bir durum değildi. Buna cüret eden kişileri itaat altına alarak bu sayede Osmanlı Devleti'nin Vezne üzerindeki hakimiyetini muhafaza edileceği ve bunun için gereken tedbirlerin alınacağı Musul Valisi Abdullah Paşa tarafından ifade edilmiştir. Musul Valisi bizzat kendisinin bu işi nazarı itinaya aldığı belirtilmiştir. Abdullah Paşa'nın ifadesine göre, Osmanlı askerinin Vezne'yi işgal etmesi öyle külfetli bir iş değildi. Yalnız Merge kazası merkezinin Pişter nahiyesine nakline ve mükemmel bir tabur askerinin dahi oraya ikamesine müsaade buyrulduğunda oranın en nüfuzlusu Pişter Aşireti olduğundan orada bulunan aşiret hükümetinin gücü karşısında teslimiyet ve itaate mecbur kalacaktır. Merge kazası merkezinin Pişter nahiyesine nakli için defalarca Bab-ı Ali'ye müracaat edilmiş fakat bir netice alınamamıştı. Bu yüzden işin ehemmiyetinden dolayı bizzat kendisi durumu Padişah'a arz etmek mecburiyetinde kalmıştı. Kaza merkezinin Pişter nahiyesine nakli ve muhafazası için de mükemmel teçhizatlar ile donatılmış bir nizamiye taburunun nahiyeye sevkiyle bu havalide düzenin sağlanacağı ifade edilmiştir.¹¹⁵⁴

1890'lardan 1900'e kadar Lahican ve Vezne meselesinin halledilmesi için her iki devlet, memurlar tayin ederek komisyonlar düzenlemiş, ancak iki devlette, ihtilafli yerler ve buralarda ikamet eden Kürt aşiretleri üzerinde hak iddia ettiği için diğer komisyonlarda olduğu gibi bu komisyonlardan da bir sonuç alınamamıştır. Hudut sorunlarının giderek artması nedeniyle 1903 yılında Lahican'a bu sorunların halledilmesi için yine bir heyet gönderildi. Ancak İran'ın Erzurum Antlaşması üzerinde ısrarla durması ve anlaşmaya yanaşmaması görüşmeleri sekteye uğratmış ve bir sonuç alınamadan komisyon dağılmıştı. Hatta bu görüşmeler esnasında İran, Hakkari taraflarına saldırıda bulunmuştu. Lahican'daki komisyonda halledilemeyen meseleler, 1906 yılında Rusya ve İngiltere temsilcilerinin de katıldığı Rumiye komisyonuna devredildi. Rumiye komisyon görüşmelerinin konusu, ihtilafli yerlerden olan Mergevar, Tergevar, Somay ve Binar bölgeleri olmuştur. Osmanlı ve İran temsilcileri bu bölgelerin kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdi. İran'ın genişletilmiş Erzurum Antlaşması'nı kabul etmemesi ve Ferik Fazıl Paşa'nın Savuçbulak'ı zapt etmesi üzerine komisyon görüşmeleri yine bir

¹¹⁵⁴ BOA., Y..PRK.UM . 35/57, (H. 03 Rebiülevvel 1314 / M. 12 Ağustos 1896).

neticeye bağlanamamıştır. Lahican ve Rumiye komisyonlarından da kesin bir sonuç alınamayınca Osmanlı, tebaasını rahatsız eden İran aşiretlerini cezalandırmak ve İran tarafından yapılan saldırıları önlemek için Ferik Fazıl Paşa kumandasında Osmanlı kuvvetlerini, 1905 yılından itibaren İran topraklarına sevk etmiştir.¹¹⁵⁵ İran topraklarında ilerleyen Osmanlı kuvvetleri, 1906-1907 tarihleri arasında Rumiye, Bane, Serdeşt, Vezne, Bukan, Selmas, Hoy ve Savuçbulak'ı ele geçirdi. Azerbaycan valisi Ferman Ferma'nın komutasındaki İran kuvvetleri mağlup olup geri çekildi. Ferman Ferma'nın yenilgisinden sonra İranlılar Osmanlı toprakları olan Kazlıgöl ve Dambat arazilerinde saldırdı. Osmanlı kuvvetleri ise İran'daki ilerleyişlerine devam ederek Reşt, Baran, Mergevar, Enzel, Bıradost ve Somay'a bağlı birçok köyü ele geçirdi. Huduttaki karışıklıklardan istifade etmek isteyen Kürt aşiretleri de gasp ve yağma bulundu. 1908'de Osmanlı askeri, Çehrik sınırına kadar ilerlemişti. Osmanlı kuvvetleri İran sınırı içerisinde ilerlerken bir yandan da iki devlet arasında hudut görüşmeleri devam etmiştir. İngiltere ve Rusya'nın araya girmesiyle Osmanlı ve İran devletleri, kesin olarak ortak sınırları çizmek için tekrar görüşmelere başladılar. Dört devletin temsilcilerinden oluşan komisyon 25 Mart 1912 tarihinde çalışmalara başladılar. İran Devleti, Osmanlı tarafından gelen hiçbir teklifi kabul etmemiş ve işi çıkmaza sürüklemiştir. Diğer taraftan İngiltere ve Rusya, sınırın bir an önce istedikleri gibi çizilmesi için Osmanlı ve İran'a baskı yapmışlardı. Osmanlı-İran hududunu belirleme görüşmeleri için karma komisyon toplamda on sekiz defa toplanmış, toplantılardan birincisi Mart ayında sonuncusu ise Ağustos 1912'de toplanmıştır. Nihayetinde Kasım 1913 tarihinde İstanbul'da Osmanlı-İran arasında Tahdit-i Hudut Protokolü imzalanmıştır. İki devlet arasındaki hudut meselesi 1913 İstanbul Protokolü ile çözülmüştür. Ancak I. Dünya savaşı nedeniyle uygulanamamıştır.¹¹⁵⁶

4.5. OSMANLI VE İRAN DEVLETLERİ ARASINDA SÜNNİ-Şİİ MEZHEP MESELESİ

Aşiretlerin mensup olduğu mezhep her iki devlet için de oldukça önemli bir husustu. İran'dan Osmanlı topraklarına gelmek isteyen ve sığınma talebinde bulunan aşiretlerin öncelikle mezhepleri tahkik edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin nezdinde Sünni mezhebe mensup Kürt aşiretlerin iltica ve dehalet talepleri, Şii mezhebindeki Kürt

¹¹⁵⁵ Sarıkçıoğlu, s.104-113, Baghdadi, s.22-23.

¹¹⁵⁶ Sarıkçıoğlu, s.109-196.

aşiretlerine nazaran daha olumlu bakılmakta ve öncelik verilmekteydi. 1893 yılında İran'ın Şikak Aşireti efradından bazıları İran hükümetinden gördükleri baskıdan dolayı Osmanlı Devleti'ne iltica etme durumları vardı. Şikak Aşiretinden Sünni olanların ilticasının kabulü münasip görülmüş ancak büyük bir kısmı Şii olanların kabulü ilerde bazı sıkıntılara sebebiyet vereceğinden pek de sıcak bakılmamıştır. Şii mezhebinden olanların dehaletleri kabul edildiği takdirde teşkil edilmekte olan Hamidiye Süvari Alaylarına katılmaları gerekecekti. Ancak alaylara katılan Şii mezhebine mensup Aşiretler yüzünden Hamidiye Süvari Alayları içinde bazı uygunsuzluklar meydana gelebilirdi. Ayrıca Şii aşiret efradı mezhep ve kavmiyet cazibesıyla bir müddet sonra yine İran'a kaçabilirdi. Bu endişelerden dolayı Şii mezhebindeki Kürt aşiretlerin ilticalarının kabulüne pek sıcak bakılmamıştır.¹¹⁵⁷

1894 yılında Siracülsultan ve Serteb Cemşit maiyetlerinde bir alay süvari ve bir dağ topu ile Urmiye'den hududa dört saat mesafede bulunan Somay ve Barah taraflarına gelmekte oldukları haber alınmıştı. Dördüncü Ordu Müşiri, İranlı hanların Barah ve Somay taraflarına gelme nedenlerinin Gevar bölgesinden gasp edilen malları İran aşiretlerinden geri almak olduğunu Seraskere bildirmişti. Osmanlı hükümeti, İranlılar tarafından sevk edilen asker meselesinin aslını öğrenmek için Tahran Sefaretine yazı göndermiştir.¹¹⁵⁸ İstanbul'dan gelen emir üzerine yapılan tahkikat neticesinde, Tahran Sefareti, Hoy Şehbenderliğinden İranlıların asker sevkindeki asıl maksatlarının ne olduğunu öğrenmişti. 1893 yılında İran'dan Osmanlı Devleti'ne hicret ve dehalet eden Şikak reisi Mehmet Ağa'nın biraderi Timur Ağa, eskiden beri Somay bölgesinde ikamet etmekteydi ve Mehmet Ağa'nın hicretinden sonra Şikak reisliğine geçmişti. Timur Ağa, İran Devleti'ne vermeye mükellef bulunduğu vergiyi vermek istememesi ve İran memurlarına muhalefette bulunması ve biraderi Mehmet Ağa ile haberleşerek aşiretleri ile beraber güya Osmanlı Devleti'ne hicret etme tasavvurunda bulunduğu gibi nedenlerden dolayı Siracülsultan ve Cemşit hanlar, hem Timur Ağa'yı hem de onun bu düşüncesine iştirak eden diğer Kürt ağalarını yakalamak ve cezalandırmak maksadıyla asker sevk etmişlerdi. Ancak İran hükümetinin esas maksadı sadece bu değildi. *“İran'ın istikbali için Kotur ile Şemdinan bölgelerinden mahrum kalmamak ve Şeyh Ubeydullah meselesi esnasında acemler tarafından mallarını yağmalama ve canlarını*

¹¹⁵⁷ BOA., BEO. 164/12268, (H. 15 Şaban 1310 / M. 4 Mart 1893).

¹¹⁵⁸ BOA., İ.HUS. 25/79, s.2. (H. 17 Zilhicce 1311 / M. 21 Haziran 1894).

almaya izin verilmiş olan Sünni mezhebine mensup Kürt aşiret ve reislerini birer vesile ile itham ederek taciz edip perişan etmek ve bu suretle aşireti reisiz bırakarak Solduz ve Hoy civarlarında bulunan bazı aşiretler gibi mezheplerini değiştirmeye muvaffak olma”, İran’ın asıl maksadı buydu. İran hükümeti her sene birer bahane ile Azerbaycan havalisindeki Hoy ve Urmiye bölgelerinde bu maksatla bir takım askeri harekatta bulunmaktaydı. Bir sene önce de İran hükümeti, Osmanlı tebaasından gasp edilen malları güya İran’ın Şikak Aşiretinden geri alma maksadıyla memurlar göndereceğini beyan edip Hoy, Selmas ve Somay bölgelerine bir çavuş ve iki bin kadar süvari ve dört top sevk etmiş ve Şikak Aşiretinin bir çok mal ve eşyasını gasp ettirmişti. Haklı haksız denilmeyip on tane Şikak köyü tahrip ve yağma edilmişti. Hoy Hakimine, Urmiye de vazife verilerek Türk ve Kürtleri şiddetle cezalandırması için kendisine izin verilmişti.¹¹⁵⁹

1894 yılında İran hükümetinin Kürt aşiretlerin mezheplerini değiştirmek maksadıyla çeşitli bahaneler ile uyguladığı baskı ve şiddetten dolayı Osmanlı topraklarına iltica etme tasavvurunda olan bazı Kürt aşiret ve ağaları olduğu öğrenilmişti. Osmanlı hükümetine göre, Memalik-i Şahaneye iltica etme tasavvurunda bulunan Kürt aşiretlerinin hicretleri kolaylaştırıldığı takdirde bu aşiretler muhafaza edilmiş olacağı gibi diğer taraftan Osmanlı topraklarında Ermeni nüfusuna karşı Müslüman nüfusu bir kat daha artırılmış olacaktı. Bu nedenle aşiretlerin Osmanlı Devleti’ne hicretlerini kolaylaştırma yolunda tedbir alınması için lazım gelen vilayet valilerine izin verilmesi münasip olacağı ifade edilmişti.¹¹⁶⁰

İran hükümetinin Sünni mezhebe mensup Kürt aşiretlerine sık sık baskı ve şiddet uyguladığını birkaç vakaya dayanarak söylemek mümkün değildir. İran Devleti, gerektiğinde daha doğru bir ifadeyle menfaatiyle örtüştüğünde Mameş gibi Sünni bir Kürt aşiretini koruyup destekleyebilmiştir. Mameş Aşireti’ni Lahican konusunda desteklemesi ve reislerine büyük askeri vazifeler verip mükafatlandırması buna en iyi örneklerden biridir.

¹¹⁵⁹ BOA., İ.HUS. 25/79, s.1. (H. 17 Zilhicce 1311 / M. 21 Haziran 1894).

¹¹⁶⁰ BOA., İ.HUS. 25/79, s.3. (H. 17 Zilhicce 1311 / M. 21 Haziran 1894).

4.6. HUDUT BOYUNDA İSYANLAR

4.6.1. Caf Aşiret Reislerinden Asi Mahmut Paşa Meselesi

Caf Aşiretinin ikamet ettiği Gülanber bölgesi bir müdürlük iken Caf Aşiretinin kontrol altına alınması amacıyla kaymakamlığa çevrilmişti. Caf reisi Mehmet Bey’de beş bin kuruş maaşla kaymakam olarak tayin edilerek kendisine mirü’l-ümeralık rütbesi verilmişti. Oğlu Mahmut Bey’e de dergah-ı ali kapucubaşılığı verilmişti.¹¹⁶¹ Mahmut Bey babasından sonra “Paşa” unvanıyla Gülanber kazasına Kaymakam olarak atanmıştı. Ancak Mahmut Paşa, kaymakamlık vazifesi esnasında uygunsuz hal ve harekete bulunarak mahalli idarecilere sorunlar yaratmıştır.¹¹⁶² Mahmut Paşa’nın zulmü ve yolsuzlukları yüzünden Süleymaniye Sancağının asayişini bozulmuş, sancak harap bir hale gelmişti. 1888 yılında Mahmut Paşa hakkındaki şikâyetler, devletin nezdine intikal ettiği zaman gelen şikâyetler üzerine hükümet, Mahmut Paşa meselesiyle bizzat ilgilenmek mecburiyetinde kalmıştır.¹¹⁶³

İran hududuna yakın olduğu için siyasi açıdan oldukça hassas bir bölge olan Süleymaniye Sancağının neden harap bir halde olduğu ve İran ile kavga ve münakaşaya sebep olan şeyler her ne ise doğru bir şekilde bunların tahkikatının yapılarak hükümete bildirilmesi emredilmişti. Mabeyn-i Hümayun Hazret-i Mülükane-i Baş Kitabet-i Celilesine gönderilmiş olan Süleymaniye Sancağı, Caf Aşireti ve Mahmut Paşa ile ilgili hazırlanan layihanın özeti:

“Süleymaniye Sancağı bundan yirmi sene öncesine kadar Osmanlı topraklarından en mamur ve abad sancaklarından biriydi. Şu yirmi sene zarfında Hemavend ve Caf aşiretlerinin zulüm ve baskıları yüzünden Süleymaniye Sancağı harap olmuştur. Bu aşiret, sancağın fakir fukara ahalisini perişan bir halde yurtlarını terk etmeye mecbur bırakmıştır. Yıllık seksen bin lira olan geliri ise bu aşiretler yüzünden on iki bin liraya düşmüştür. Bu güzel sancağın şu anki durumda olmasının en büyük nedeni, memurların kötü idareleri ve zulmü bilhassa Caf beylerinden Mahmut Paşa’nın zulmü. Süleymaniye Sancağının perişan bir halde olmasına ve gelirlerinin düşmesine sebep olan Gülanber Kaymakamı Mahmut Paşa yüzünden hazine büyük zarara uğramıştır. Caf Aşiretinin

¹¹⁶¹ Hut, s.316.

¹¹⁶² Çetinsaya, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak’ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, s.158.

¹¹⁶³ BOA., Y..PRK.BŞK. 14/18, s.4. (H. 01 Safer 1306 / M. 7 Ekim 1888).

tamamı Mahmut Paşa'ya tabi olmayıp geneli gördükleri zulüm ve haksızlıktan ötürü ona karşıdır. Mahmut Paşa, devletin memurlarından destek alabilmek için her türlü hile ve yalana başvurduğu gibi emellerine ulaşmak adına İranlılarla görüşmeyi dahi elden bırakmaz. İran beyleri ile sürekli irtibat halindedir. Her sene İran şehzade ve hanlarına bir çok hediyeler gönderdiği gibi daha geçen Mayıs'ta on iki Arap atıyla bir takım hediyeleri İran'a göndermiştir. Mahmut Paşa, daima himayesi altında bulunan aşiret eşkiyasından tertip ettiği süvari ve piyade şakileri İran ve Osmanlı topraklarına gasp ve yağma için göndermektedir. Şakilerin gasp ettiği mal ve hayvanın üçte birini kendisine almaktadır. Hatta geçen sene Mahmut Paşa, biraderi Osman Bey'i İran'a gönderip gasp ve yağma ettirdiği hayvan, mal ve eşyadan bir haylisini kendisine almıştı. Caf Aşiretinin İran topraklarına geçirilmemesi hususu İran Sefareti tarafından Osmanlı hükümetine yazıldığında Mahmut Paşa bu konuda vilayet ve liva tarafından uyarılmış ancak yine de Caf beyzadeleri gizli bir şekilde İran hududuna tecavüzle İran topraklarına geçmeye devam etmişlerdi. 1285 (Rumi) senesinde Mahmut Paşa'nın babası Mehmet Paşa ettiği fenalıkların karşılığını göreceğini hesap ederek aşiretinin bir kısmıyla İran'a firar etmiş ve bir müddet ikamet ederek İran'da dahi uygunsuz hareketlerde bulunmaktan çekinmemişlerdi. Bu hallerinden usanmış olan İran Devleti, daha fazla katlanmayarak bunları memleketten sürüp çıkarmıştı. Altı bin haneden ibaret olan ve Mahmut Paşa'nın riyaseti altında bulunan Caf Aşireti, her sene İran toprağına geçip gasp, yağma ve hırsızlık gibi suçlar işlerken İranlılardan çekinmezler. Bu aşiret her sene yaylağına gidip döndüğünde Süleymaniye Sancağı dahilinde rastladıkları karye ve nahiyeye ahalisinin tarlalarında hayvanlarını otlatıp tamamen mahsulatı mahvettikleri için bunların güzergahlarında bulunan birkaç yüz kadar karye harap ve araziler boş kaldığı gibi devlet bunlar yüzünden münazaa ve münakaşadan kurtulamamaktadır. Süleymaniye Sancağında Caf Aşiretinin ikamet ettiği yerlerin civarında bulunan Caf olmayan ahalinin tamamı Mahmut Paşa ve akrabalarının zulmüne ve saldırılarına daha fazla dayanamayıp arazilerini, evlerini ve yurtlarını terk ederek İran'a veya başka yerlere gitmişlerdir. Mahmut Paşa vergi namıyla Caf Aşiretinden her sene sekiz yüz bin kuruş para toplayarak üç yüz elli bin kuruşunu devlete vermekte geri kalan kısmını da kendi zimmetine geçirmektedir. Mahmut Paşa, her sene beş-altı bin lira ağnam resmi olarak üç-dört yüz lirasını mal sandığına verip üste kalanı meşru olmayan servetine ilave etmektedir. Mahmut Paşa, taht-ı taahhütlerinde bulunan otuz nefer asker bedeli vererek her sene aşiret efradından beş bin lira akçe toplamaktadır. Birkaç nefer tedarik edip

ümerayı askeriyeye teslim ederek bu vesileyle de haylice zimmetine para geçirmektedir. Değişik gerekçeler öne sürerek fukara ahalden çeşitli vergiler almaktadır. Mahmut Paşa ile akrabaları, fukaranın tasarrufunda bulunan araziden hangisini beğenirlerse sahiplerinden almak için onlara zulmedip nihayetinde arazinin sahibini kaçırap tapu memurunu da kandırdıktan sonra kendisinin ya da akrabasının adına boş arazidir diyerek sahibinden zorla almaktadır. Mahmut Paşa ve akrabaları türlü hile ve düzenbazlığa başvurarak fakir fukaranın arazisini ellerinden almaktadırlar. Mahmut Paşa'nın ahvalini tahkik etmeleri için İstanbul'dan askeriye, mülkiye, adliye ve şer'iyeye memurlarından en muktedir ve dirayetlileri buraya tayin edilirse Mahmut Paşa'nın suiistimali ve siyaseten devlete olan hıyaneti tamamen meydana çıkacağından şüphe yoktur. Çünkü Mahmut Paşa, devletin vergisinden tedarik ettiği servet sayesinde Süleymaniye Sancağında her istediğini yapmaya muktedir. Hükümet memurları dahi bu adamın servet ve nüfuzuna mukavemet edemediklerinden Mahmut Paşa'nın zulmü gittikçe artmaktadır. Mahmut Paşa'nın şimdiki nüfuzu ve itibarı devlet tarafından kendisine verilen rütbe ve memuriyet sayesinde. Kaymakamlıktan azledilir ve Caf riyaseti elinden alınırsa nüfuz ve haysiyetinin yirmide biri kalmaz hatta Caf Aşiretinden beş seçkin zatın mührünü taşıyan bir belgede; Mahmut Paşa riyasetten azledilip açığa alındığında altı bin hanelik Caf Aşireti tamamen kendisinden ayrılarak şimdiye kadar ettiği fenalık, suiistimal ve usulsüzlüğü ortaya çıkaracaklarını ve iskanı dahi kabul edeceklerini taahhüt eylemişlerdir. Mahmut Paşa katiyen devletine sadık değil devletine ve milletine karşı hainlik içerisinde. Devletin hazinesinin ve fukara ahalinin bu adamdan gördüğü kötülük, zarar ve ziyan saymakla bitmez. Mahmut Paşa menfaati için İran Devleti'nin ümerasıyla siyaseten gizli görüşmelerde bulunduğu ve hatta İran'dan bir hanlık rütbe ve unvanını almak için şimdiye kadar İranlılara üç bin lira akçe yedirmiş olduğu istihbar olunmuştur. Mahmut Paşa'nın durumundan İran Devleti, siyasi ve politik açıdan faydalanmaktadır. Şehr-i Zor ve Süleymaniye sancaklarının emniyet ve asayışı Mahmut Paşa ve akrabalarının tahrik ve teşvikiyle ihlal edilmektedir. Eşkiyanın özellikle Hemavend eşkiyasının hamisi dahi yine Mahmut Paşa'dır. Öteden beri Caf Aşireti Hemavendlileri himaye edip onlara sahip çıkmıştır. Bu yüzden Mahmut Paşa'nın bu bölgeden çıkarılması devletçe ciddi bir mesele haline gelmiştir. Mahmut Paşa ile babası Mehmet Paşa, firari ve hain olarak İran'da buldukları kırk ay zarfında Caf Aşireti içinde hiçbir uygunsuzluk vuku bulmamış ve civar karye ve nahiye ahalisine asla zararları dokunmamıştı. O bölgenin her tarafında emniyet ve asayiş

devam etmiş ve herkes kendi işiyle meşgul olmuştu. Devletin gelirleri de artmıştı. Mahmut Paşa babasıyla beraber Süleymaniye Sancağına döndüğünde ise yeniden asayiş ve düzen bozulmuş ve karışıklık zuhur etmiştir. Mahmut Paşa ve akrabaları Süleymaniye Sancağından çıkarılmadıkça ve alakaları tamamen kesilmedikçe Süleymaniye Sancağının yeniden imarı, devlet hazinesinin gelirlerinin artması, bölge asayişinin muhafazası, Osmanlı hududunun intizamı mümkün olmayacağı tecrübeyle sabittir. Mahmut Paşa, babası ve ecdadı öteden beri devlete Caf Aşiretini iskan edeceklerine dair pek çok söz vermişlerse de hiç birini yerine getirmedikleri gibi bazen İran Devleti'ne firar edip Osmanlı Devleti'nin aleyhinde işlere kalkışmışlardır. Mahmut Paşa, şahsi menfaatini korumak adına idaresi ve riyasetinde bulunan Caf Aşiretinin iskanını asla arzu etmez. Osmanlı Devleti ne zaman Caf Aşiretini iskan ettirmeye kalkışsa Mahmut Paşa türlü hilelerle işi zorlaştırmaktadır. Bu zamana kadar Caf Aşiretinin iskan edilememesinin sebebi, eskiden babası şimdi de Mahmut Paşanın kendisidir. Halbuki altı bin haneden ibaret olan Caf Aşiretinin yüzde sekseni iskan edilmeyi istemektedir. Eğer Mahmut Paşa Caf reisliğinden ve Gülanber Kaymakamlığından azledilir ve aşiretle olan alakası kesilirse aşiretin iskanı ve Süleymaniye'nin yeniden imar ve ıslahatında bir engel kalmaz. Mahmut Paşa, kardeşleri, akrabaları ve bazı Caf beyzadelerinin bu bölgeyle olan alakaları kesilerek bir daha geri dönmek üzere Trablusgarp veya Rum Eyaletinin en uzak bir yerine nakil ve iskan olunurlarsa o vakit Caf Aşireti tamamen iskan olacak ve Süleymaniye Sancağı bu harap halden kurtulabilecektir.”¹¹⁶⁴

Caf Aşireti ve reisi Mahmut Paşa hakkında hazırlanan layihayı da göz önünde bulunduran hükümet, Mahmut Paşa'nın Süleymaniye'den uzaklaştırılmasının daha uygun olacağına karar vermişti. 1888 yılının Kasım ayında Yaver-i Ekrem Derviş Paşa başkanlığındaki komisyonun tanzim ettiği mazbatada, Mahmut Paşa mutasarrıflığa terfi ettirilerek Hama ya da Urfa'ya tayin edilerek bölgeden uzaklaştırılması ve yerine de Gülanber Kaymakamı olarak kardeşi Osman Bey'in atanması teklif edildi. Bu teklif Sultan Abdülhamit tarafından uygun bulundu. Hükümet Mahmut Paşa'yı bölgeden uzaklaştırarak iskan edilmeyi kabul etmeyen Caf Aşiretini iskan etmek istemiştir. Gülanber Kaymakamlığı yaptığı sırada devlet hazinesinden büyük miktarda para çalarak yolsuzluk yaptığı için devlet, Mahmut Paşa'yı Urfa'ya mutasarrıf olarak tayin etmekten

¹¹⁶⁴ BOA., Y..PRK.BŞK. 14/18, s.4. (H. 01 Safer 1306 / M. 7 Ekim 1888).

vazgeçmiş, bunun yerine onu İstanbul'a çağırmıştır. Mahmut Paşa, devletin emrine uyarak İstanbul'a gelmiş, kendisine Beşiktaş'ta bir ev ve beş bin kuruş maaş tahsis edilmişti. Kendisine sağlanan bunca olanağa rağmen Musul'a yani aşiretine dönmek istemiştir. Mahmut Paşa'nın bu isteğine hükümet olumsuz cevap verince 1891 yılında Mahmut Paşa aniden ortadan kaybolmuştur. İstanbul'dan kaçarak Musul'a gittiğine dair haberler alınmıştır.¹¹⁶⁵

Firari Caf Aşiretinin eski reisi Mahmut Paşa'nın aranıp bulunması için Osmanlı hükümeti memur tayin etmiş, ancak hiçbir netice alınamamıştı. Mahmut Paşa, Kürt Musa ve Bedirhan Paşazadelerden birkaç kişi önceden ittifak kurarak aşiret halkıyla beraber Avrupa devletlerinden birinin himayesi altına girmek üzere birer birer firar etmeye karar vermişlerdi. Hepsinden önce Musa Bey, firar etmeye kalkışmış ancak yakalanmıştı. Firar eden Mahmut Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı uygun olmayan hal ve harekete bulunacağı muhakkaktı. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, Mahmut Paşa'nın acilen yakalanması için gereken yerlere şiddetli emirler vermiştir.¹¹⁶⁶

Mahmut Paşa'nın Batum üzerinden İran topraklarına geçtiği ve Caf Aşireti içine gelme teşebbüsünde bulunacağına dair bir istihbarat alınmıştı. Caf Aşireti, İran hududuna yakın olduğundan Mahmut Paşa'nın emeline erişmesi pek güç olmayacaktı. Musul Valisi bazı tedbirler almış, asi Mahmut Paşa'nın Osmanlı hududuna gelmesine müsaade edilmemesi hakkında Mahmut Paşa'nın biraderi olan Gülanber Kaymakamı Osman Bey'e ve Süleymaniye Mutasarrıflığına tebligat göndermişti. Her sene olduğu gibi bu senede tahsilata bakmak vesilesiyle Caf Aşiretinin içine mükemmel bir tabur nizamiye askeri sevk edilmiştir. Musul Valisi, gerek Caf Aşiretinin içine gönderilen taburu gerek de hudut üzerinde bulunan taburu kumanda etmesi ve Mahmut Paşa'nın uygunsuz hareketlerine yol vermemesi için hükümet tarafından muktedir bir miralayın gönderilmesini talep etmiştir. Osmanlı hükümetine göre, Mahmut Paşa maksadına erişmek adına çaba sarfetmekten geri durmayacaktı, bu yüzden kendisine ikinci Bedirhan Paşa nazarıyla bakılması gerektiğinden bu iş için bir tabur kafi olmayıp üç

¹¹⁶⁵ Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset", s.158-159.

¹¹⁶⁶ BOA., İ.DH.. 1245/97505, (H. 20 Safer 1309/ M. 25 Eylül 1891).

tabur gönderilmeliydi. Musul Valisi tarafından talep edilen miralay ve sevk edilecek taburların tertibi hakkında Dördüncü Ordu Müşirine haber gönderilmişti.¹¹⁶⁷

Beklediği desteği göremeyen Mahmut Paşa, af edilme ümidiyle kardeşi Mehmet Ali'yi¹¹⁶⁸ Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın nezdine göndermişti. Mahmut Paşa, asi olmadığını ve her vakit Padişah'a canını feda etmek üzere bütün aşiretiyle hazır bulunduğunu fakat Dersaadet'e gidemeyeceğini, eğer affa nail olursa daimi suretle Bağdat'ta iskan ve ikametle buradan emlakını idare edeceğini beyan ederek af talebini kardeşi vasıtasıyla Bağdat valisine bildirmişti. Bağdat'ta bulunan Yaver-i Ekrem Nusret Paşa'nın bu husustaki görüşü ise; *“Mahmut Paşa affa mazhar olmazsa İran hükümeti, onu kabul edecek Osmanlı Devleti'nin aleyhinde istihdam edecektir. Caf Aşireti, Sünni mezhebinden olup birkaç bin süvari çıkarabilecek güçte bir aşirettir. Mahmut Paşa'yla birlikte onlarda İran taraflarına geçebilir ve oralarda istihdam olabilirler. Böyle bir durumda Osmanlı topraklarında kalan Caf Aşireti de karye ve kazalara saldırmaktan geri durmayacaktır. Cezalandırılmaları ise nüfus ve güçlerinden dolayı oldukça zor olacaktır.”*¹¹⁶⁹

Kirmanşah Şehbenderinin bu husustaki görüşü ise; *“Mahmut Paşa, İran topraklarına kaçtığı takdirde İran hükümeti kendisini memnuniyetle kabul edecektir. İranlılar, Mahmut Paşa'nın bu hareketini takdir ederek bunu siyasi bir mesele haline getirmeye çalışacaklardır. Bu yüzden İran memurlarının Mahmut Paşa'yı yakalayıp teslim edeceklerine dair verecekleri teminata itimat etmek de caiz olmayacaktır.”* Mahmut Paşa'nın yerine Caf Aşiret riyasetine ve Gülanber Kaymakamlığına tayin edilen kardeşi Osman Paşa da, kardeşinin affedilmesini istememekteydi. Osman Paşa'ya göre, *“Mahmut Paşa'nın af ve sığınma talebi kabul edildiği takdirde Süleymaniye'ye geri gelecek ahaliyi kıskırtıp bir takım uygunsuzluklara sebep olacaktır.”*¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁷ BOA., İ.DH.. 1245/97510, (H. 20 Safer 1309/ M. 25 Eylül 1891).

¹¹⁶⁸ Bağdat Valisinin nezdine gelmiş olan Mehmet Ali'nin tevkif edilerek rehin olarak Bağdat'a alıkonulması istenilmişti. Ancak Caf Aşiret reisi Osman Paşa, kardeşinin devlet nezdinde harp esiri gibi bir muamele görmesi Süleymaniye'de pek çok soruna neden olacağını hükümete bildirmiştir. BOA., Y..PRK.BŞK. 24/7, s.5. (H. 07 Rebiülahir 1309 / M. 10 Kasım 1891).

¹¹⁶⁹ BOA., Y..PRK.BŞK. 24/7, s.4. (H. 07 Rebiülahir 1309 / M. 10 Kasım 1891).

¹¹⁷⁰ BOA., Y..PRK.BŞK. 24/7, s.5. (H. 07 Rebiülahir 1309 / M. 10 Kasım 1891).

Kerküklü Talabani Şeyhi Hamit Efendi, Mahmut Paşa'nın af talebini hükümete bildirerek teslim olması için arabuluculuk yaptı.¹¹⁷¹ Bu çabalar sayesinde Mahmut Paşa, saklandığı yerden çıkarak hükümete teslim oldu, Şeyh Hamit'le birlikte 1892 yılının Mayıs ayında İstanbul'a götürüldüler.¹¹⁷²

İki yıl sonra Mahmut Paşa'nın sadakat yolundan asla ayrılmayacağına dair teminat içeren ifadesine, Şeyh Ahmet ve Süleymaniye bidayet mahkemesi başkanı Ebubekir efendilerin şahit ve kefil olduğuna dair resmi bir evrak düzenlenmişti. Şahit ve kefiller tarafından yazılan evrak üzerine Mahmut Paşa affa mazhar olabilmisti. Mahmut Paşa, artık affedildiğine göre kendisine nişan ve rütbesinin iadesiyle maaşının yeniden tahsisi ve memleketine geri dönmesine izin verilmesini istemişti. İleride yine uygunsuz bir hareketi görüldüğü takdirde ise şahitler tarafından düzenlenen belge Bab-ı Ali'de kayıtlı olduğundan hükümet gerekeni yapabilecekti.¹¹⁷³

1894 yılında Mahmut Paşa'nın da talebi üzerine hükümet, Mahmut Paşa'ya maaş ve unvanlarını iade ederek İstanbul'dan ayrılıp Musul'a dönmesine izin vermiştir. Mahmut Paşa, İstanbul'da göz hapsinde tutulduğu sırada Gülanber Kaymakamlığına ve aşiret reisliğine kardeşi Osman Bey geçmişti. Mahmut Paşa, aşiretinin yanına döner dönmez kardeşiyle reislik mücadelesine girmiş ve eski konumuna kavuşmak için aşiret beylerini ve ahalisini Osman Bey'e karşı kışkırtarak aşirette iç çatışmaya neden olmuştu. Mahmut Paşa'nın Osman Bey'in yeni getirdiği düzenden memnun olmayan aşiret beylerini yanına çekmesi ve onlardan destek alması zor olmamıştır. Çünkü aşiret beyleri her şeyden önce kendi menfaatlerini düşünmekteydiler. Bu yüzden menfaatleri için engel teşkil eden Osman Bey'in azlını talep etmekteydiler.¹¹⁷⁴

Caf Aşiretinin bey ve reisleriyle ileri gelenleri, haklarında kötü muamelede bulunduğu gerekçesiyle 1894 yılında Gülanber Kaymakamı ve Caf Aşiret reisi Osman Bey'i Musul Valisine şikâyet etmişlerdi. Aşiretin beylerinden gelen şikâyet yazıları üzerine Musul Valisi, yapılan şikâyetlerin tahkiki için Süleyman Efendi'yi vazifelendirmiş ve Caf Aşiretinin yanına göndermişti. Tahkik memuru Süleyman Efendi'nin, Caf Aşiretiyle ilgili Musul Valisine takdim ettiği tahkikat raporunun özeti:

¹¹⁷¹ BOA., Y..PRK.BŞK. 24/7, s.3. (H. 07 Rebiülahir 1309 / M. 10 Kasım 1891).

¹¹⁷² Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset", s.160.

¹¹⁷³ BOA., BEO. 410/30724, (H. 24 Zilkade 1311 / M. 29 Mayıs 1894).

¹¹⁷⁴ BOA., BEO. 598/44837, s.8. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

“Caf Aşiretinin yanına vardığımda, *arz-ı mazhar*¹¹⁷⁵da imzası olan tüm beyzadeler, reisler, muhtar ve ileri gelenlerini yanıma çağırıp birer birer ifade ve iddialarına müracaatla tahkikata giriştim. Beyzadelerin ifadelerine göre, arz-ı mazharın takdimi hiç kimsenin kışkırtmasıyla olmayıp Osman Paşa’dan usul ve nizama aykırı olarak gördükleri zulüm ve tecavüzden dolayıdır. Bu sene ıslahat gerekçesiyle Osman Paşa, aşiret içine getirmiş olduğu iki tabur nizamiye askeri ile hiçbir ıslahata muvaffak olamayıp yalnız askerin hazır bulundurulmasını fırsat sayarak, zorla kendilerinden elli bin kuruş akçe tahsil ettiğinden dolayı artık bu gibi zorbalığına asla tahammülleri kalmadığını belirterek mazbata içeriğindeki şikâyetlerini tekrarlamışlardı. Bununla beraber Caf Aşireti reislerinden Mahmut Paşa’nın eskiden olduğu gibi kendilerine reis tayin edilmediği ve Osman Paşa’nın esaretinde kalmaları caiz görüldüğü takdirde yerlerini ve yurtlarını terk edip gitmeyi kendi aralarında kararlaştırmışlar. Ahali tarafından vilayete takdim edilen 20 Aralık 1894 tarihli bir telgrafta; Mahmut Paşa, Gülanber Kaymakamlığıyla Caf riyasetinde bulunduğu müddet zarfında haklarında uyguladığı zulüm ve eziyetten dolayı o vakit İran’a gitmiş olan bir takım ahali, Mahmut Paşa Dersaadet’e aldırıldığı zaman asıl vatanlarına geri dönmüş ve asayiş ve huzur içerisinde Padişah’a duacıyken bu sefer Mahmut Paşa Dersaadet’ten geri dönüp Caf Aşiretinin yanına vardığında kendisinin Gülanber Kaymakamlığıyla Caf riyasetine tayin buyrulması hakkında Caf Aşiretine her nasıl olduysa arz-ı mazharlar yaptırmıştır. Ahaliye tekrar zorbalık edecekleri kesindi. Bu yüzden yine yurtlarını terk etmeye mecbur olmamak ve Mahmut Paşa’nın zulüm, eziyet ve zorbalığından kurtarılmak üzere ahali tarafından hakikat arz ve beyan olunmuştur.

Bu sene Caf Aşiretinden alındığı iddia edilen altı yük elli bin kuruş hakkında Osman Paşa’dan cevaben alınan 24 Şubat 1895 tarihli tahriratta yazılanlara göre; Caf Aşiretinin bir kısmı Abdullah Paşa’ya diğer kısmı Mehmet Salih Bey’e ve bir kısmı da Kadir Bey’e bağlı olduğu gibi Kelali fırkası da muhtarları Abbas Ağa’ya bağlı olup bunların tekalif-i emiriyeleri dahi livaya tabi bulunmasından dolayı her sene vermeleri gereken yüz yirmi- yüz otuz bin kuruş, livadan tayin olunan memur tarafından mensup oldukları beyzade, reis ve muhtarlar vasıtasıyla tahsil edilmektedir. Kendilerinden tahsil edilen vergi, isimleriyle birlikte kayıt altına alınıp belge kendilerine teslim edildiği gibi

¹¹⁷⁵ Bir işin görülmesi hakkında halk tarafından yüksek bir makama topluca verilen dilekçe. Ferit Devellioğlu, s.44.

yapılan tahsilatın miktarı livaca da kayıt edilmektedir. Fakat bu sene Caf Aşireti ittifak ederek Roğzadi firkasının üzerine hücumla on beş bin liralık eşya, mal ve hayvanı gasp etmişlerdi. Gülanber emlak-ı hümayunun mahsulatından kırk sekiz binlik çeltiğin mahvedilmesine cüret ettiklerinden dolayı bölgeye Miralay Ali Rıza Bey'in kumandasında iki tabur nizamiye askeri gönderilmişti. Askerin vasıtasıyla çeltiğe verilen zarar tazmin edilmiş ve gasp olunan mallar geri alınarak sahiplerine teslim edilmişti. Caf Aşiretinin iddia ettiği akçenin aslı esası olmayıp Mahmut Paşa'nın kışkırtmasıyla bu iftiraya kalkışmışlardır. Osman Paşa, her kimin kendisiyle bir davası varsa Musul Vilayetinde kendisini müdafaaya hazır bulunduğunu belirtmiştir. Mahmut Paşa'nın riyaseti ve kaymakamlığı zamanında bu Caf Aşireti her sene İran hududunu ihlal edip gasp ve yağma gibi çeşitli suçlara kalkışmaktaydı. Osman Paşa, Gülanber Kaymakamı ve Caf reisi olduğundan beri bu hallerin defiyile hiçbir tecavüze meydan vermemiştir. Mahmut Paşa Dersaadet'e aldırıldığında bunca ihsana mazhar olduğu halde firar edip Rusya ve İran içinde dolaşıp gelmiş ne fikre sahip olduğu herkesin malumudur. Osman Paşa müddetti idaresinde hüsnü hizmet ve sadakatten başka devletin rızasına ve emrine aykırı hiçbir hal ve hareket zuhura gelmediği halde şimdi bu ahvaller Mahmut Paşa'nın kışkırtmasıyla meydan gelmektedir. Bu günlerde bu meseleye bir nihayet verilmezse bir kaç gün sonra Caf Aşireti Şehr-i Zor sahrasına döndüğünde büyük bir fenalık vukua geleceğini beyan ederim. Osman Paşa, hangisinin hüsnü hizmeti ve sadakati hükümetçe uygunsa onun veya her ikisi de istihdama uygun değilse o zaman da riyaset ve kaymakamlığa başka birinin tayin edilmesini ifade ve beyan etmiştir. Bununla beraber Caf Aşireti içerisinde dolaştığım müddet zarfında şahit olduğum ve hissettiğim kadarıyla bunların iddialarına bu günlerde hükümet tarafından bir netice verilmezse ilkbaharda Caf Aşireti Şehr-i Zor sahrasına döndüğünde iddia ve meramlarının icrasına kendileri bizzat kalkışacağından hudut boyundaki hassas noktalarda muhakkak büyük bir fenalık zuhura gelecektir. Mahmut Paşa'nın şimdiye kadar yanlış bir hareketi görülmemişse de önceki ahvali bilindiğinden ve Osman Paşa'nın hüsnü hal ve hizmetleri bu havalice meşhur ve hükümetçe de tasdik edildiğinden bu iddialar Mahmut Paşa aşiretinin yanına vardığından beri arzu ve fikrine hizmet eden ve kendisiyle birlikte bulunan beyzadeler tarafından vukua gelmekte olduğu anlaşılmıştı. İş bu rapor düzenlenip takdim edildi. (5 Mart 1895).¹¹⁷⁶

¹¹⁷⁶ BOA., BEO. 598/44837, s.8. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

Musul Valisine göre, Süleyman Efendiden de gelen tahrirattan anlaşıldığı üzere Mahmut Paşa'nın İran memurlarıyla gizliden görüştüğü doğru değildi. Ancak Caf Aşiretinin yanına döndüğünden beri Roğzadi taifesi haricindeki taifelerin beyleri ve ileri gelenleri kendisine müracaat etmektedirler. Caf beyleri, Mahmut Paşa, Caf reisliğine ve Gülanber Kaymakamlığa tayin edilmezse aileleriyle birlikte yurtlarını terk edeceklerine dair hepsi ağız birliği etmiş ve ittifak kurmuşlardır. Bu ittifak Mahmut Paşa'nın kışkırtmasının eseridir. Mahmut Paşa, aşiret içinde ikamet etmeye devam ederse oralardan uzaklaştırılması zor olacağı için kendisinin bir memuriyetle veya uygun görülecek bir şekilde çıkarılması mühimdir.¹¹⁷⁷ İki tabur askerin Caf Aşiretine sevk edilmesi Osman Paşa'nın isteği ve talebiyle olmamıştır. Hükümet, hudutça görünen lüzum ve icap üzerine sevk etmiştir. Bu durum Caf beylerine de izah edilmiş ancak sahip oldukları vahşi mizaçları gereği Osman Paşa hakkındaki ısrarlarını sürdürmüşlerdir.¹¹⁷⁸

Mahmut Paşa ile Osman Paşa arasındaki reislik mücadelesinden dolayı Caf Aşireti ikiye bölünmüştü. Roğzadi ve Mikaili taifeleri Osman Paşa'yı; geri kalan taifeler ise Mahmut Paşa'yı desteklemekteydi. Süleymaniye Mutasarrıfı, riyaset meselesinden dolayı birbirleriyle rekabet içerisinde olan bu iki paşayı barıştırmak için her yolu denemiş ancak başarılı olamamıştı. İşin ehemmiyetinden dolayı Süleymaniye Mutasarrıfı tarafından Caf Aşiret beyzade ve kethüdarları çağırılmış ve bu mesele türlü fenalıklara sebebiyet vermeden ortadan kaldırılması gerektiği onlara anlatılmıştı. Bu icraattan da bir netice hasıl olmamıştı. Çünkü Caf Aşiretinin beyzadeleri, menfaatleri gereği Mahmut Paşa ile ittifak kurmuşlardı. Diğer taraftan Osman Paşa'nın Caf Aşiretine eskisi gibi sözü geçmemekteydi. Beyzadelerin Mahmut Paşa'nın riyasetini istemelerindeki sebep ise eskisi gibi serbest hareket edip vergileri ödememektir. Riyaset meselesi yüzünden devletten gelen emirlerde sekteye uğramaktaydı. Mahmut Paşa, Osman Paşa'nın reisliğini kabul etmediğinden ondan gelen emirleri de önemsememekteydi. Osmanlı hükümetini, meşgul eden bir diğer mesele ise Caf Aşiretinin yaylak meselesiydi. İran hükümeti, Caf Aşireti yaylak zamanı İran'ın yerleşik ahalisine zarar verdiğinden yaylaklara gelmelerini yasaklamıştı. Osmanlı hükümeti, iki yüz yıldan beri her sene İran'daki yaylaklarına giden Caf Aşiretinin bundan men

¹¹⁷⁷ BOA., BEO. 598/44837, s.7. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

¹¹⁷⁸ BOA., BEO. 598/44837, s.2. (H.15 Şevval 1312 / M. 11 Nisan 1895).

edilmemesi için Tahran ve İran sefaretleri vasıtasıyla İran hükümeti ile irtibata geçmişti. Osmanlı hükümeti, vilayetçe alınacak tedbirler sayesinde ve eskiden olduğu gibi Osman Paşa'nın vereceği teminatla Caf Aşiretinin İran'daki yaylaklarına gidebileceğini Musul Vilayetine bildirmişti. Ancak Musul Valisi, riyaset meselesi yüzünden Caf Aşiretinin bu yıl İran'daki yaylaklarına gidemeyeceğini ifade etmişti. Mahmut ve Osman paşalar yüzünden Caf Aşireti ikiye bölünmüş aralarında rekabet ve nefret zuhur etmişti. Bu şekilde İran'daki yaylaklarına gidip uygunsuz hareketlerde bulunmaları İran'ın itiraz ve şikâyetlerine sebebiyet verecek ve iki paşa arasındaki bu anlaşmazlık, İran hükümetinin de emellerine hizmet edecekti. Bu yüzden yaylak meselesinden ziyade riyaset meselesinin bir an evvel hüsnü surette nihayete erdirilmesi büyük bir ehemmiyet taşımaktaydı.¹¹⁷⁹

1895 yılının bahar mevsiminde Mahmut Paşa, Caf Aşiretinden bazılarını Roğzadi Aşiretine saldırmaya teşvik ettiğinden dolayı Roğzadi taifesi Şehr-i Zor bölgesine gelememişti. İran hükümetinin şikâyeti üzerine bir teminat alınmadan Caf Aşiretinin İran'daki yaylaklara gitmelerine izin verilmeyecekti. Bu maksada binaen Şehr-i Zor'a gönderilen Caf reisi Osman Paşa tarafından her türlü tedbir alınarak aşiretin Kızılca'ya geçmelerine müsaade edilmemişti. Ancak Caf Aşiretinin beyleri ile Mahmut Paşa arasındaki ittifak ve Osman Paşa'ya karşı takındıkları tutumdan dolayı bir netice hasıl olmamış, Şehr-i Zor'a gelmeleri uygun olmadığı halde bir teminat vermeden yaylaklarına geçmeye kalkışmışlardı. İran'a geçmelerini engellemek için asker tarafından geçitler tutulmuştu. Bunun üzerine Caf Aşiretinin beyzadeleri, hükümetin emrine itaat edeceklerini ancak Osman Paşa'nın riyasetini kabul edemeyeceklerini ve aşiret ahalsinin Şehr-i Zor'da beklemesi hayvanların telefine neden olacağını ifade etmişlerdi. İran'daki yaylaklarında fenalıkta bulunmayacaklarına dair her fırkanın kethüda ve ileri gelenlerinden birer kefalet senedi alınarak bu şekilde İran'daki yaylaklarına geçmelerine izin verilmesini istemişlerdi. Osmanlı hükümeti, Caf Aşiretinden bir teminat alınmadan geçmelerine müsaade edilmemesi gerektiğini bildirmişti. Mahmut Paşa, Dersaadet'teyken Şeyh Said Efendinin kefaletiyle vermiş olduğu senet üzerine memleketine geri dönebilmişti. Döndüğünde ise hemen memleketi karıştırmaya başlamıştı. Osmanlı hükümeti, o bölgenin asayiş ve emniyeti için Mahmut Paşa'nın Bağdat'ta ikamet ettirilmek üzere oraya gönderilmesine karar vermişti.

¹¹⁷⁹ BOA., Y..A...RES. 75/67, (H. 27 Zilkade 1312 /M. 22 Mayıs 1895).

Böylece Mahmut Paşa, Süleymaniye ve Caf Aşiretinden uzaklaştırılarak Bağdat'ta gözetim altında tutulacaktı.¹¹⁸⁰ Ancak bu karar uygulanmamıştır.

Mahmut Paşa ile Osman Paşa arasındaki mücadele yüzünden iş görülemedi ve hatta vergiler dahi toplanamadı. 1896 yılında Sadrazam Rıfat Paşa, Mahmut Paşa'nın sert bir şekilde cezalandırılmasını istemiş ancak Sultan II. Abdülhamit bunu reddetmiştir. Mahmut Paşa'nın Trablusgarp'a sürgün edilmesi dahi teklif edilmiş, ancak Sultan II. Abdülhamit bu teklifi de kabul etmekten kaçınmıştır. Sultan, Ermeni olaylarının arttığı bir dönemde yerel eşraf ve Müslüman önderleri küstürmek istememiştir. Nihayetinde Caf aşiret beyleri bu sorunu kendi aralarında çözdüler. Aralarında yaptıkları anlaşmaya göre, Osman Paşa Gülanber Kaymakamı olarak kaldı, Caf Aşiretini de aralarında ikiye böldüler. Daha sonraki yıllarda bir anlaşmazlık olmadan Mahmut Paşa ile Osman Paşa kendilerinin riyaseti altında olan aşiret ahalisini idare etmişlerdir.¹¹⁸¹

4.6.2. Şeyh Ubeydullah Nehri İsyanı

“Sadat-ı Nehri” diye anılan Şemdinan ailesinin soyu Abdülkadir El-Geylani'ye dayandırıldığından Şeyh Ubeydullah'ın şeyhlik vasfı da buradan gelmekteydi. Ailenin dini şeceresinden kaynaklanan oldukça yüksek bir prestiji vardı. Nakşibendi tarikatının Halidiye koluna mensup olan bu ailenin kökeni kızı Fatma aracılığıyla peygambere kadar uzanmaktadır. Nehri, Hakkari Sancağı dahilindeki Şemdinan bölgesinin en önemli yerleşim yeri ve bu ailenin XIX. yüzyılın başlarından beri ikamet ettiği köyün adıydı. Nehri ailesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kürtlerin dini, siyasi ve askeri liderleri haline gelmişlerdi. Urmiye ve Hakkari bölgesindeki nüfuzları zamanla İran'ın Kürdistan ve Azerbaycan bölgeleriyle Osmanlı Devleti'nin Van, Hakkari ve Musul gibi Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelere kadar yayılmıştı.¹¹⁸²

Nehri ailesi, Şeyh Ubeydullah'ın babası Seyyid Taha döneminde Osmanlı-İran topraklarında etkin olmaya başlamıştır. Oramar Aşiretinin de reisi olan Şeyh Tahir, hem dini hem de siyasî liderlik gücünü elinde bulundurduğundan tarikatının İran hududundaki varlığı, İran için tehlike arz etmekteydi. Osmanlı Devleti için ise bu

¹¹⁸⁰ BOA., MV. 84/96, (H.01 Zilhicce 1312 /M. 26 Mayıs 1895).

¹¹⁸¹ Çetinsaya, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, s.164-165.

¹¹⁸² Martin Van Burinessen, “Kâdiriyye ve Kürtler arasında Kâdiriye Kolları”, (Çev. Hür Mahmut Yücer) *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Sayı.2, No. 1, Mart 2013, Karabük Üniversitesi, s. 385; Nikitine, s. 388.

tarikatin varlığı ve Kürtlerin bu tarikat etrafında birleşmesi tehlike arz etmemiştir. Osmanlı, İran hududundaki topraklarında bu tarikatın varlığıyla Kürtleri Osmanlı Devleti'ne bağlayabilmiş ve bölgedeki Ermenilerin karışıklık çıkarmasına engel olabilmıştır. İran Şahı Muhammed Şah, Osmanlı tebaası olan Şeyh Tahir'e her yıl hediyeler göndermiş ve tekkesinin giderlerini karşılaması için de İran'daki birkaç nahiyenin vergi toplama hakkını ona vermiştir. Muhammed Şah'ın asıl amacı tekkeye maddi yardımda bulunmak değildi zaruri bir durumda Şeyh Taha'nın kuvvetlerinden istifade edebilmektir. Muhammed Şah'ın Şeyh Tahir'e olan bu tutumu, Şeyh Tahir'in ve tekkesinin Kürtler arasındaki nüfuzunun artmasını sağlamıştır. Şeyh Taha'nın ölümünden sonra ki yirmi yıl boyunca Nehri tekkesinin şeyhliğini kardeşi Şeyh Salih yapmıştır. Şeyh Salih'in ölümüyle 1873'te Nehri şeyhliği, Seyyid Taha'nın oğlu Ubeydullah'a geçmiştir. Oramar Aşireti, sayıca kalabalık olmadığından Şeyh Ubeydullah, aşiret reisi olarak seçkin bir konumda değildi. Ancak babasından sonra dinî önder olarak Kürtlerin yaşadığı Osmanlı ve İran topraklarında muazzam bir önemi ve etkisi vardı. Kürtlerin büyük çoğunluğu ona mübarek bir zat ve yüce bir kurtarıcı nazarında bakmaktaydı.¹¹⁸³

Muhammed Şah tarafından tekkesinin giderlerini karşılaması için Şeyh Taha'ya verilen beş köy, Şeyh Salih'ten sonra tekkenin başına geçen Şeyh Ubeydullah'a kalmıştı. Şeyh, o bölgeler konusunda birkaç yıl sıkıntı yaşamamıştı. Fakat Urmiye ve Hoy'a Şecaü'd-Devle'nin tayin edilmesiyle, vergi meselesinden dolayı bu beş köy üzerinde baskı artmıştı. Hakim Şecaü'd-Devle, vergiden muaf tutulan bu köylerden vergi almak istemiş ve vergi konusunda işi daha da zora sokarak o bölgelere asker ve top sevketmişti. Bu hadise üzerine bölge halkı korkudan malını mülkünü toplayıp Osmanlı toprağına sığınmıştı. Şeyh Ubeydullah, Urmiye hakiminin bu baskılarına karşı sesiz kalmamış ve İran hududuna saldırılarda bulunmuştu. Durum İran hükümeti tarafından Osmanlı hükümetine şikâyet edildiğinde ise meselenin tahkiki için hududa heyet tayin edilmişti. Tebriz'deki Osmanlı şebkenderi, Şeyh Ubeydullah'ın hududa saldırdığına dair yapılan şikâyetlerin asılsız olduğunu ve asıl maksadın Şeyh'in itibarını zedelemek olduğunu Osmanlı hükümetine bildirmişti. Osmanlı-İran devletleri Şeyh Ubeydullah meselesinin sulh yoluyla halledilebilmesi için birkaç defa hudut boyunda karma komisyonlar teşkil

¹¹⁸³ Bolat, "II. Abdülhamit Dönemi (1876 –1909) Türk – İran İlişkileri", s. 142; Nasiri, s. 135; Averyanov, s.144; Sabri Ateş, "Millet ve Halife yolunda II, Şeyh Ubeydullahe Nehri İsyanı", *Kürt Tarihi Dergisi*, Ağustos-Eylül 2013, s.9-10.

etmişlerdi. Komisyonlarda Osmanlı ve İran memurlarının birbirlerinin aleyhinde iddialarda bulunmaları ve tahkikat raporlarındaki çelişkili ifadeler komisyonun çalışmalarını neticesiz bırakmış ve iki devlet arasında bir uzlaşma sağlanamamıştı.¹¹⁸⁴

Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı-İran Kürtleri üzerinde dini otoritesinin yanı sıra bu denli güçlü bir siyasi otorite kurmasını sağlayan koşullar vardı. II. Mahmut döneminde başlayan modernleşme ve merkezileştirme politikası gereği Kürt emirliklerinden yıllardır sahip oldukları imtiyazlar ellerinden alınmıştı. Tanzimat'ın ilanı ve Doğu vilayetlerinde uygulanmaya çalışılması yeniliklerle birlikte bir çok ayaklanmayı da beraberinde getirmişti. yurtluk-ocaklık ve hükümet sisteminin uygulandığı Kürt emirliklerin ortadan kaldırılması yerlerine merkezden yöneticilerin tayin edilmesi ne vergilerin düzenli toplanmasını nede asayişini sağlayabilmişti. Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde devleti temsil eden en büyük otorite Kürtlerin mizacını bilen Kürt emirlikleriydi. Bir çok Kürt aşiret ve konfederasyonları bu emirliklerin otoritesi altındaydı. Merkezden atanan idareciler Kürtlerin mizacına ve yaşamına uzak olduklarından onları yönetmeyi başaramamışlardı. Bununla birlikte Kürtlerde yeni idarecilerin otoritesini kabul etmeyip verilen emirlere itaat etmemişlerdi. 1847 yılında Cizre-Botan emirliğinin de kaldırılmasıyla bir çok aşiret başına buyruk davranmaya başlamıştı. Emirliklerin tasfiyesiyle meydana gelen otorite boşluğunu nüfuzlu aşiret reisleri ve şeyhler doldurmaya başlamıştı. 19. yüzyılın son çeyreğinde Şeyh Ubeydullah, bu siyasi ve idari iktidar boşluğundan en iyi şekilde istifade edenlerden biri olmuş sadece Osmanlı Kürtleri üzerinde değil aynı zamanda İran Kürtleri üzerinde de büyük bir nüfuza sahip olabilmeyi başarmıştı.¹¹⁸⁵ Usule aykırı ağır vergiler ödemeye mecbur bırakılan halk, adaletin yerine getirilmesi için Şeyh Ubeydullah'a başvurmuştu. Botan, Baban, Erdelan, Soran ve Hakkari bölgelerindeki Kürt aşiretlerin nezdinde Ubeydullah giderek lider konumuna yükselmiş ve Osmanlı ve İran Kürtlerini birbirine bağlayan bir köprü görevini görmüştü.¹¹⁸⁶ Şeyh Ubeydullah'ın Kürtler üzerindeki otoritesinin farkında olan Osmanlı hükümeti, İran hükümetinin şikâyetlerine rağmen Şeyh Ubeydullah'a müsamahalı davranmıştır. Osmanlı hükümetinin böyle davranmasının

¹¹⁸⁴ Nasiri, s.135-136; Sabri Ateş, s.329-333; Melike Sarıkçıoğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, Haziran 2013, s.5-7.

¹¹⁸⁵ Özoğlu, s.97; Averyanov, s. 145; Sarıkçıoğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", s.3-4.

¹¹⁸⁶ Ateş, "Millet ve Halife yolunda II, Şeyh Ubeydullahe Nehri İsyanı", s.10.

nedeni ise zamanı geldiğinde Rus tehlikesine karşı Şeyh Ubeydullah ve emrindeki binlerce müridinden istifade edebilmektir. 1878-1879 Osmanlı-Rus savaşında Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı kuvvetlerinin yanında yer alması Osmanlı hükümetinin bu doğru politikasının bir sonucuydu.¹¹⁸⁷

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı hükümeti, Kürt aşiret beylerini bu savaşa katılmaları için ikna etmeye çalışmış ancak beklediği olumlu cevabı almayınca Kürtlerin Rusya'nın tarafına geçmesini önlemek için gaza çağrısında bulunmuştu. Osmanlı hükümetinin bu çağrısına kayıtsız kalamayan Şeyh Ubeydullah, 300 müridi ile birlikte Hakkari'deki tekkesinden savaşmak üzere ayrılmış ve 1877 yılının Ocak ayında Van'a yerleşmişti. Hemen etrafında Kürt birlikleri toplanmaya başlamıştı. Kürtlerin böyle mübarek bir Şeyh'in çağrısına uyarak savaşa iştirak etmesi Osmanlı Devleti'nin menfaatine olmuştu. Şeyh'in çağrısı Kürtler için Ruslarla olan savaşı anlamlı kılmış ve onlara kesin bir zafer kazanma inancı aşılamıştır. Savaşa Kürtlerin katılımını sağlayan bir diğer isim ise Kars Paşası İsmail Hakkı Paşa idi. İran sınırından Aladağ ve Erzurum'a; Musul Vilayetinin güneyinden Diyarbakır'a kadar uzanan coğrafya üzerinde yaşayan Kürtler, Şeyh Ubeydullah ve İsmail Paşa'nın çağrısına uyarak başıbozuk birlikler halinde savaşa katılmışlardı. İran Devleti, İran sarayında bile müritleri olan Nakşibendi Şeyhi Ubeydullah'ın savaşa katılmasından rahatsızlık duymuştu. İran cihetindeki Urmiye, Mahabad ve Uşnu Kürtlerinden Şeyh Ubeydullah'ın mürit ve mensupları savaşa hazır olduklarını bildirmişlerdi. Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Abdülkadir, Osmanlı-İran hududundaki aşiret ve Kürtlerden asker toplamaya memur edilmişti. Rusya ile arasının bozulmasını istemeyen İran Devleti, Şeyh Ubeydullah'ın çağrısıyla Osmanlı-Rus savaşına katılma tasavvurunda olan İran Kürtlerini engellemek için hudut boyunca asker sevk etmiştir.¹¹⁸⁸ Rus Kurmay Yüzbaşısı Averyanov'a göre, savaş Ubeydullah'ın prestijini hiç bir şekilde zedelememiş ve Şeyh, Ruslara karşı hiçbir hezimet yaşamamıştı.¹¹⁸⁹

Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlı Devleti, siyasi ve ekonomik açıdan bir çok krizle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Osmanlı'nın doğu vilayetleri savaşın yıkıcı

¹¹⁸⁷ Sarıkçioğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", s.7-8; Nasiri, s. 136-137.

¹¹⁸⁸ Mehmet Fırat Kılıç, "Şeyh Ubeydullah Hareketi", (*The Institute of Economics and Social of Bilkent University, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2003, s. 8; Averyanov, s.145; Ateş, "Millet ve Halife yolunda II, Şeyh Ubeydullahe Nehri İsyanı", s.10-11; Sarıkçioğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", s.9-10; Nasiri, s.138-139.

¹¹⁸⁹ Averyanov, s.187.

etkisinden kurtulamamış bölgenin ekonomisi tamamen çökmüştü. Çalışabilir nüfusun orduya alınması, köy ekonomisinde iş gücü yetmezliğine sebep olduğundan buda ahalinin hoşnutsuzluğuna ve ayaklanmalarına neden olmuştu. Savaştan dolayı zarar gören hazinenin yeniden toparlanabilmesi için hükümet vergi oranlarını artırmak zorunda kalmıştı. Bölgenin beyleri tarafından hala savaşın yıkıcı etkisini üzerinden atamamış ahalden iki katı vergi istenmesi ahalinin köylerini terk etmesine neden olmuştu. Birçok Kürt topraklarını terk edip Tiflis ve Bakü gibi yerlere kaçmıştı. Osmanlı hükümetinin, Doğu vilayetleri üzerindeki otoritesi tamamen sarsılmıştı. Rus konsolos raporlarına göre, bölge idarecilerin usulsüzlüğü ve ahlaksızlığı yüzünden asayişsizlik artmıştı.¹¹⁹⁰

1879-1880 yılında Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde bilhassa Diyarbakır ve Musul bölgelerinde ciddi bir kuraklık yaşanmıştı. Kuraklık nedeniyle ekmek fiyatları artmıştı. Açlık ve sefalet sonucu Hakkari bölgesinde dizanteri gibi salgın hastalıklar yayılmıştı. Aynı şekilde İran Kürdistanı'ndaki Hoy, Savuçbulak, Urmiye ve Sine gibi bazı bölgelerinde de açlık ve kuraklık yüzünden Kürtler sefil durumdaydı. Hayatta kalabilmek için hiçbir otoriteyi dinlemeyip zengin İran memurlarının ve beylerin tahıl ambarlarına saldırıp yağmalamaktaydılar.¹¹⁹¹

Açlık, kuraklık ve savaş yüzünden Osmanlı ve İran devletlerinin halk üzerindeki otorite ve saygınlığı sarsılmıştı. 1878 yılının sonbaharında Osmanlı Devleti'ne karşı Van, Muş, Bitlis bölgelerinde ayaklanmalar baş göstermiş, Botan ve Hakkari bölgelerine kadar yayılmıştı. Bu ayaklanmalar Bedirhan Bey oğullarından Osman ve Hüseyin beylerin liderliğinde örgütlü bir mücadeleye dönüşmüştü. Ayaklanmanın merkezi olan Botan'a ülkenin her tarafından silahlı Kürt birlikleri gelmeye başlamıştı. Güneydeki Kürtlere Osman Bey; Kuzeydeki Kürtlere ise Hüseyin Bey komutanlık etmişti. Osman Bey'in kuvvetleri, ciddi bir direnişle karşılaşmadan Cizre'yi ele geçirip tahıl ve silah stoklarına el koymuşlardı. Ayaklanmaların giderek büyümesi Osmanlı hükümetini endişelendirmiş bastırılması için acil tedbirler alınmaya başlanmıştı. Ayaklanmaların bastırılması için Siirt, Diyarbakır, Erzincan ve Erzurum'dan asker sevk edilmiş ve İzzet Paşa olağanüstü yetkilerle donatılmıştı. Osmanlı kuvvetlerine karşı daha fazla direnemeyen Osman ve Hüseyin beyler Cizre'ye çekilmek zorunda kalmışlardı.

¹¹⁹⁰ Celil, *1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri*, s.45-46.

¹¹⁹¹ Mehmet Fırat Kılıç, s.49; Celil, s.49-50.

Osmanlı hükümeti, daha fazla kan akmasını istememiş müzakere yoluyla bu ayaklanmanın bertaraf edilmesini istemişti. Çok geçmeden Hüseyin ve Osman beyler devletin otoritesine boyun eğip teslim olmuşlardı.¹¹⁹² Bedirhan Bey oğullarının ayaklanmasından bir buçuk yıl sonra Kürtler, Şeyh Ubeydullah'ın liderliğinde Osmanlı Devleti'ne karşı yeniden ayaklandılar.¹¹⁹³

Osmanlı-Rus savaşında Şeyh Ubeydullah, Kürt alaylarının teşkilinde büyük hizmetlerde bulunmuş ve itaat altına alınamayan Hakkari ve Botan Kürtleri dahi onun etkisi ve nüfuzu sayesinde Osmanlı ordusunda yer almışlardı.¹¹⁹⁴ Ekonomik açıdan ise Şeyh Ubeydullah Hakkari civarında oldukça büyük miktarda arazi edinmişti. Bu araziler Osmanlı topraklarıyla sınırlı değildi. Aynı zamanda Şeyh'in İran taraflarında da arazileri mevcuttu. Şeyh'in tekkeye yapılan bağışlar dışında tütün ticaretinden gelen gelirleri de vardı. Osmanlı Devleti, Şeyh Ubeydullah'ın bölgedeki gücünden yararlanmak istemiştir. Bu nedenle Şeyh Ubeydullah'ı İran sınırında tütün kaçakçılığı yapan Nasturilerden vergi almakla görevlendirmişti.¹¹⁹⁵ Savaştan sonra ekonomik, siyasi ve askeri gücü gittikçe artmış olan Şeyh Ubeydullah, bu gücüne güvenerek Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma girişiminde bulunmuştu. Osmanlı Devleti'nin aleyhinde ülkenin düşman eline geçeceğine dair söylentiler çıkararak Diyarbakır tarafındaki Kürt aşiretlerini devlete karşı kışkırtıp bu bölgelerden taraftar ve silah toplamaya başlamıştı. Bu durumdan haberdar olan Osmanlı hükümeti Van müftüsünü, Şeyh ile görüşmesi için yanına gönderdi. Ancak bir haftadan fazla süren bu görüşmeden olumlu bir netice alınamamıştı. Şeyh'in bu aşırı itaatsizliği ve Bab-ı Âli'nin emirlerine uymaması Osmanlı Devleti'ni askeri tedbirler almak zorunda bırakmıştı. Dördüncü Ordu Müşirliğine olağanüstü yetkilerle atanmış olan Semih Paşa çok geçmeden askeri birliklerle Van'a gelmişti. Erzurum, Erzincan, Musul, Diyarbakır ve Van vilayetlerinde bulunan taburları Hakkari çevresine yığarak Hakkari ile diğer Kürt bölgelerini birbirine bağlayan geçitleri kapatmaya çalışmıştı. Şeyh Ubeydullah, hâkimiyeti altında bulunan Kürtlere devlete vergi vermeyip direnmelerini emretmişti. 1879 yılının Ağustos ayında Herakli Kürtleri vergi vermeyi reddetmişlerdi. Bunun üzerine kaymakam dört yüz kişilik bir askeri birliği üzerlerine gönderdi. Şeyh Ubeydullah oğlu Abdülkadir'i emrindeki adamlarla

¹¹⁹² Celil, s.53-56; Mehmet Fırat Kılıç, s.48-53.

¹¹⁹³ Averyanov, s.186.

¹¹⁹⁴ Averyanov, s.186.

¹¹⁹⁵ Osman Uçar, "Osmanlı Arşiv Belgeleri ışığında Nasturi Olayları", (*Mersin Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Mersin 2010, s. 108.

birlikte Osmanlı askerlerine karşı koymaları için gönderdi. Ancak Osmanlı askerine karşı bir zafer kazanamayan Şeyh'in güçleri geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹¹⁹⁶

Şeyh Ubeydullah, Osmanlı Devleti'ne karşı girişeceği bu isyanda İran Devleti'nden yiyecek yardımı talep etmiştir. İran Devleti İstanbul'daki İran Elçisi Mirza Muhsin Han'a gönderdiği mektupta, Şeyh Ubeydullah'ın adamlarını Tahran'a gönderip niyetini açıklamış olduğunu, Osmanlı tasarrufunda olan Kürdistan'ı sahip olduğu kuvvet ve kudretle alacağını ve idare edeceğini dile getirmiştir. Ayrıca Şeyh, isyan girişiminde eğer başarılı olmazsa İran'a sığınma ve himayesine girme iznini de İran Devleti'nden istemiştir. İran Devleti Şeyh'in bu isteklerine olumlu cevap vermemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'ni bu mesele yüzünden karşısına almak istememiştir.¹¹⁹⁷

Kürt aşiret reisleri arasında ittifak olmaması ve Osmanlı Devleti'nin aldığı ciddi askerî tedbirler sayesinde Şeyh Ubeydullah'ın isyan girişimi başlamadan bitmişti. Şeyh Ubeydullah, bu başarısız isyan girişiminde Osmanlı hükümetine karşı bir zafer kazanamayacağını çok iyi anlamış ve taktik değiştirmişti. Van Valisine bir mektup yazarak tüm bu eylemleri yalanladı. Sadakatle hükümetin emrinde olduğunu ve sükûnetin sağlanması için fedakarlıkta bulunmaya hazır olduğunu bildirmiştir.¹¹⁹⁸

Osmanlı hükümeti, halkın nezdinde büyük bir saygınlığı olan Şeyh Ubeydullah'ı cezalandırmak istememiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı bir zafer elde edemeyeceğini anlayan Şeyh ise bu ayaklanmadan sonra yönünü İran'a çevirmiştir.

Şeyh Ubeydullah'ın İran'da başlattığı büyük isyan ile ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Rus asker ve diplomat Averyanov ile Tarihçi Celile Celil'in görüşüne göre, Şeyh Ubeydullah'ın amacı Osmanlı ve İran Kürtlerini birleştirerek bağımsız bir Kürdistan devleti kurmaktır. İngiliz ve Rus konsolos raporları ve Amerikan Misyonerlerin mektupları da bu görüşü destekler niteliktedir.¹¹⁹⁹

Wadie Jwaideh'e göre ise, Osmanlı Devleti'nin 1878'de imzaladığı Berlin Antlaşması'nın 61. maddesindeki Ermenilere verilen vaatler ve Ermenilerin Kürtler ve Çerkezlerle karşı korunması şartıdır. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde İngiltere'nin himayesi altında bir Ermeni devleti kurulacağına dair söylentiler yayılmıştı. Doğuda Ermeni

¹¹⁹⁶ Celil, s.57-64; Kılıç, s.56-60.

¹¹⁹⁷ Nasiri, s.139-140.

¹¹⁹⁸ Abdulla, s.265.

¹¹⁹⁹ Celil, s.81-82; Averyanov, s.188.

egemenliği, Şeyh Ubeydullah'ı Kürtleri bir araya getirme ve onları isyana yönlendirmeye sevk eden en büyük nedendi.¹²⁰⁰

İran hükümetinin görüşü ise; Şeyh Ubeydullah'ı isyana teşvik eden aslında Osmanlı Devleti'ydi. Şeyhin amacı Osmanlı ve İranlı Kürtlerini kendi idaresi altına alarak halifeye bağlı bir yönetim birimi kurmaktır.¹²⁰¹

Şeyh Ubeydullah ise, İran valiler tarafından İranlı Sünni Kürtlere yapılan zulüm ve eziyetlerden dolayı böyle isyana kalkıştığını, Osmanlı makamlarına bildirmişti. Tek gayesinin İranlı Kürtleri bu zulümden kurtarmak olduğunu defalarca mektuplarında arz etmiştir.¹²⁰²

Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği başarısız isyan girişiminden sonra Şeyh Ubeydullah yönünü İran topraklarına çevirmişti. Şeyh Ubeydullah şeyhlerin arasında devam eden görüş ayrılıklarından ve geçmiş Kürt ayaklanmaların deneyiminden çıkardığı sonuçlardan biliyordu ki Osmanlı'ya karşı gireceği mücadeleden yenik çıkacaktı. Ancak Kürtler arasında oluşmakta olan isyan eğiliminden yararlanmaktan vazgeçmeyi düşünmemişti. İran Kürdistan'ını İran topraklarından kopararak bağımsız bir Kürt devleti kurma düşüncesinde karar kılmıştı. Bu amaca yönelik çalışmalarına başlamış ve Nehri'de bir toplantı düzenlemişti. Nehri toplantısına beş şeyh, yirmi bir halife (Nakşibendi tarikatına mensup kişiler), kırk iki mirza ve altmış sekiz bey katılmıştı. Yapılan toplantıda Şeyh siyasetini açıklamış ve bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasına yönelik görüşünü onaya sunmuştu. Toplantıda Şeyh Ubeydullah'ın ardından yürümeyi herkes oy birliği ile kabul etmiştir.¹²⁰³

Şeyh Ubeydullah, İran'daki durumu dikkatle takip etmekte buna göre planlar yapmaktaydı. Herat sorunu ve İngiltere ve Afgan çatışması yüzünden İran Devleti, ordunun büyük bir kısmını İran'ın doğu bölgelerine göndermişti. Şeyh Ubeydullah için bundan daha uygun bir zamanlama olamazdı.¹²⁰⁴

¹²⁰⁰ Jwaideh, s.166-170.

¹²⁰¹ Abdulla, s. 266; Ateş, "Millet ve Halife yolunda II, Şeyh Ubeydullahe Nehri İsyanı", s.11.

¹²⁰² BOA., Y..PRK.EŞA. 2 /73, (H. 29 Zilhicce 1298 / M. 22 Kasım 1881). İran Hariciye Nezaretine göre, İran valileri Sünni Kürtlere zulüm etmemiştir ki etseler dahi bu zulümü defetmek Şeyh Ubeydullah'a düşmez. Yabancı topraklarda bulunan Şialar hakkında bunca hakaretler yapıldığı halde Şia Şeyhlerinde şimdiye kadar böyle bir uygunsuz hareket ne görülmüş ne de işitilmiştir. Şeyh Ubeydullah'ın asıl amacı Osmanlı ve İran Kürtlerini birleştirip bir eyalet kurmak ve başına geçmektir. Şeyh Ubeydullah bu amacını Tebriz'de bulunan İngiliz konsolosuna da bildirmiştir. Bu yüzden bir an evvel müebbeten hapsedilmesi uygun olacaktır.

¹²⁰³ Averyanov, s.188-189; Nasiri, s.140; Celil, s.75-77.

¹²⁰⁴ Celil, s.77.

Şeyh Ubeydullah'ın amacı Hoy, Selmas, Mahabad, Urmiye, Azerbaycan ve İran Kürdistan'ını alarak bağımsız bir devlet kurmaktı.¹²⁰⁵ İran'a girmek için hazırlanan plana göre, Abdülkadir ve Hamza Ağa yönetimindeki ilk müfreze Savuçbulak'ı daha sonra Tebriz'i ele geçirecekti. Şeyh'in diğer oğlu Muhammet Sadık'ın komutası altında bulunan Mergever'deki ikinci müfreze Urmiye'yi alacaktı. Muhammet Said'in komutası altındaki bir diğer müfrezede Selmas, Hoy ve Urmiye Gölünün batısına düşen bölgelerin tümünü ele geçirecekti. Şeyh Ubeydullah ise Urmiye'ye saldıracak kuvvetin başında olacaktı. Hakkari Kürtlerinden oluşan Abdülkadir'in ordusu ile İran'ın Menkur Aşiret reisi Hamza Ağa'nın birlikleri İran'a girdiler. Savuçbulak ardından Acemşir alındı ve orada yaşayan Şii halk kılıçtan geçirildi. Kürtler şehirde büyük bir yağma girişiminde bulundular. 800 Müslüman, 29 Ermeni, 50 Yahudi öldürerek Miyanduab şehrinde bir katliam gerçekleştirdiler.¹²⁰⁶ Şeyh Ubeydullah'ın isyanına katılıp İran'da yağma ve katliamda bulunan Kürt aşiretleri: Bilbas, Mukri (on bin), Menkur (beş bin), Zodi, Piran, Mameş (beş bin), Zerza (sekiz bin), Debokri (on bin), Gevrik, Şikak, Caf ve Aku ve daha birçok aşiret.¹²⁰⁷

Miyanduab ve Meraga şehirleri ele geçirildi. Civardaki köyler, Aziz Ağa Feth ve Mira Ağa tarafından yağma edildi. Şeyh Ubeydullah'ın bu başarılı hücumlarından cesaretlenen Bilbas ve Mukri Kürtlerinin katılımıyla Ubeydullah'ın ordusu 7000'e yükseldi. Savuçbulak Acemşir, Miyanduab, Aştarug, Zavara ve Meraga şehirleri alınarak yönler Tebriz'e çevrildi. Hamza Ağa'nın birliğinin başarılı taarruzunu ve Tebriz'e doğru yürüdüğünü öğrenen Şeyh Ubeydullah, savunmasız Tebriz'in önlerinde Hamza Ağa ile birleşmek yerine asıl amaç olan Tebriz'i bırakmış ikinci amacı olan Urmiye'ye yönelmiştir.¹²⁰⁸

Şeyh Ubeydullah'ın İran'da başlattığı isyana Osmanlı Kürt aşiretlerini de dahil etmeğe çalıştığına dair alınan istihbarat üzerine Osmanlı hükümeti, Van ve Hakkari çevresindeki Kürt aşiretlerin (Şeyh Ubeydullah'ın tahrik ve teşvikiyle) isyana

¹²⁰⁵ Celil,s.80-81; Averyanov, s.189-190.

¹²⁰⁶ Averyanov, s. 189, Bolat, "II. Abdülhamit Dönemi (1876 –1909) Türk – İran İlişkileri", s. 143. Jwaideh, s.174-175; Mehmet Fırat Kılıç, s. 69.

¹²⁰⁷ Celil, s.83.

Osmanlı Devleti'nin tebaası olup Şeyh Ubeydullah'ın isyanına katılan aşiret reisleri; Kahazeri Mehmet Ağa, Kaka Osman Mehmet Ağa, Remak Ele Ağa, Herki Ali Ağa, Aku Mehmet Ağa, Osman Ağa, Kakel Ağa, Mahmut Ağa, Cihangir Bey, Esad Bey, Mustafa Ağa. İsyana katılan aşiretler; Kahazeri, Kaka Osman, Remak, Herki, Aku, Kürdi, Pişter, Berdesori, Bıradost, Mirvan, Balık. Bkz. BOA., Y..PRK.M... 1/106, (H. 29 Zilhicce 1298 / M. 22 Kasım 1881).

¹²⁰⁸ Averyanov, s. 189 – 190; Nasiri, s. 141 – 142; Kılıç, s. 66 – 67.

katılmalarını önlemek için bir dizi tedbirler almıştır. Hududun muhafazası ve bölgenin asayişine gereken itinanın gösterilmesi hususunda Dördüncü Ordu Müşirine, Hakkari ve Van Valilerine talimat verilmişti. İran hudut civarındaki Osmanlı Kürt aşiret reislerine, devletin emir ve tembihlerini bildirmek vazifesiyle merkezden ferik veya mirliya rütbesinde birinin Van'a gönderilmesine karar verilmişti.¹²⁰⁹ Harbiye Nezareti, bu iş için askeriye teftişi umumiye komisyon azasından Ferik Asaf Paşa'yı memur tayin etmişti.¹²¹⁰

1880 senesinde Ekim ayının sonlarında Şeyh Ubeydullah, Muhammed Said'i ve 4000 silahlıyı Biradost yolundan Urmiye 'ye saldırmak üzere gönderdi. Muhammed Said, şehrin çevresinde hemen yağma ve katliama girişmişti. Urmiye Hakimi İkbâlü'd-Devle Muhammed Said'in saldırılarını durdurmak için iki bölük asker ve iki koşulu topu üzerine göndermişti. Şeyh Ubeydullah şehri almak için ordusuyla şehrin yakınındaki Siyer kasabasına yerleşmişti. Şeyh Ubeydullah, şehrin teslim edilmesi ve Miyanduab şehir halkının akıbetine Urmiye'nin de uğramaması için Urmiye Şeyhülislam'ına mektup göndermişti. Şeyhülislam ve Urmiye Hakiminin şehirde olmamasını bahane ederek şehir halkı, üç günlük mühlet istemiştir. Verilen bu mühlet zarfında, Urmiye Hakimi gelmiş ve şehri müdafaaya başlamıştı. Şeyh Ubeydullah, Muhammed Said'i ve Muhammed Sadık'ı 5000 asker ile şehre hücumla sevk etmişti. Yürüdenşah Mescidi'ni kendine karargah yapan İkbâlü'd-Devle şehri çok iyi savunmuştu. Savunmada yaralanan Muhammed Sadık, Siyer'de karargah kurmuş olan Şeyh Ubeydullah'ın yanına dönmüştü.¹²¹¹

İsyanın giderek büyümesi üzerine İran hükümeti, ayaklanmayı bastırmak amacıyla geniş çapta askeri tedbirler almıştı. Genel İran ordusu İtamdu's-Saltana komutasında Tebriz'den harekete geçmişti. İkinci gurup askeri kuvvet, Hamza Mirza Haşmed'd-Devle'nin komutasında Avrupalı subaylarla birlikte Tahran'dan harekete geçmişlerdi. Yol üstünde bunlara Kazvin ve Hamedan'dan gönderilen askeri birlikler de katılmıştı. Timur Han'ın komutası altında olan üçüncü askeri kuvvet ise Hoy'dan hareket etmişti.¹²¹² Van'da bulunan Sami Paşa, İran askerlerinin isyanı bastırmak için

¹²⁰⁹ BOA., Y..A..RES. 8/9, (H. 13 Zilkade 1297 / M. 17 Ekim 1880); Özoğlu, s.96; Sabri Ateş, s.324-325.

¹²¹⁰ BOA., İ..DH.. 816/65899, (H. 13 Zilkade 1297 / M. 17 Ekim 1880).

¹²¹¹ Nasiri, s. 142 – 143.

¹²¹² Celil, s.88-89; Nasiri, s.143.

Tahran'dan harekete geçtiğini ve büyük ihtimalle İran askeri tarafından sıkıştırılan Kürtler Osmanlı hududuna kaçacağından bu durumda ne yapılması gerektiğini hükümete sual etmişti.¹²¹³

Nasıreddin Şah tarafından gönderilen birlikler, Mustafa Ali Han İtimadü'd-Devle'nin kumandasında Tebriz'den Binab yoluyla Mahabad'a hareket ederek Kürtleri takibe koyuldu. Devlet kuvvetlerinin hareketinden korkan Abdülkadir, Hakkari'ye kaçtı. Savaş sırasında Maku Hakimi Timur büyük kuvvetlerle Selmas yönünde taarruza girişti. Şeyh Ubeydullah hemen Timur'un üzerine Muhammed Sadık'ı ve iki bin kişilik yardımcı kuvvetleri gönderdi. Ama bu birlik yolda amacından sapıp köyleri yağmalaya başlamıştı. Timur Han, taarruzunu başarılı bir şekilde sürdürdü. Timur Han'a karşı yalnız savaşmak zorunda kalan Şeyh Ubeydullah, çarpışmada yenilgiye uğrayıp kuvvetleriyle geri çekilmek zorunda kalmıştı. Yapılan savaşta Muhammed Sadık mağlup oldu ve 350 askeri de öldürüldü. Muhammed Sadık, Bıradost'a oradan da Hakkari'ye kaçarak Abdülkadir'in birliğine katıldı. Hamza Ağa da Şeyh'in geri çekildiğini duyunca Hakkari'ye döndü.¹²¹⁴

Rus Kurmay Yüzbaşı Averyanov'a göre, Kürtler bu sefer sırasında yaklaşık 600 köyü yağmalamışlardı. Çok sayıda İranlı, Tatar ve yerleşik Kürt öldürülmüştü. Ubeydullah'ın komutasında yaklaşık kırk bin Kürdün olduğu ileri sürülmekte ise de Van eski konsolos yardımcısı K. P. Kamsarakan'ın verdiği bilgiye göre İran seferine katılan Kürtlerin sayısı sadece on bin kişiydi.¹²¹⁵ Osmanlı Arşiv kaynakları, isyancıların kırk bin kişi olduklarını teyit etmektedir.¹²¹⁶

İran'ın isyancılara karşı başlattığı katliamdan dolayı İran aşiretlerinden yaklaşık altmış-yetmiş bin kişi Osmanlı topraklarına dehalet ve iltica etmeye kalkışmıştı. Osmanlı hükümeti, bu işin hüsnü suretle tasfiye edilmesi için İran Devleti'nden umumi af ilan etmesini istemişti. İran hükümeti, umumi af ilan etmediği takdirde Osmanlı topraklarına iltica edecek olan İran aşiret reisleri ve ileri gelenleri mülteci sayıldıklarından Osmanlı topraklarına kabul edilmeleri gerekirdi. Ancak Osmanlı hükümeti, iki devlet haklarında nihai bir karar verene kadar İran'dan iltica etmek isteyen reislerin nezdinde bulunan

¹²¹³ BOA., Y..PRK.ASK. 4/54, (H. 17 Zilkade 1297 / M. 21 Ekim 1880).

¹²¹⁴ Nasiri, s. 144; Averyanov, s. 191; Celil, s. 90-91.

¹²¹⁵ Averyanov, s. 192.

¹²¹⁶ BOA., Y..A...HUS. 166/49, (H. 16 Safer 1298 / M. 18 Ocak 1881).

silahlar kendilerinden alındıktan sonra kabul edilmelerinin daha uygun olacağına karar vermişti. Reislerle birlikte iltica etmek isteyen nüfus oldukça fazlaydı. Bunları uygun yerle iskan etmek ve barındırmak pek mümkün değildi. Bu yüzden Osmanlı hükümeti, İran'da af çıkarılması için bazı teşebbüslerde bulunmuş bu durumu İran sefaretiyle görüşmüştü. İki devlet arasındaki bir diğer mesele ise karışıklıklardan istifade edip Osmanlı ve İran aşiretlerinin hududu ihlal edip yağmada bulunmasıydı. Osmanlı hükümeti, bu konuda gereken dikkat ve özenin gösterilmesi için İran hükümetine, Van ve Musul Vilayetlerine tebligat göndermiştir.¹²¹⁷

Şeyh Ubeydullah, Urmiye şehrinden geri çekildikten sonra Acemler, ellerine geçirdikleri Sünnileri katledip idam ettikleri gibi camileri de harap etmişlerdi. Sünni ahali perişan bir haldeydi. Şeyh Ubeydullah'a göre, Urmiye şehrinde bulunan Sünni ahali İran tebaası olsa da Sünni olduklarından onları İran'ın zulmünden kurtarmak halifenin vazifesiydi. Şeyh Ubeydullah, Sünnilerin muhafazası ve Osmanlı topraklarında iskanı edilmesi için Osmanlı hükümetine rica ve talepte bulunmuştu. Ayrıca Sünni ahalinin İran'ın zulmünden ve kıyamından kurtarılması için her türlü fedakarlıkta bulunmaya hazır olduğunu dile getirmişti.¹²¹⁸

Osmanlı Devleti'nin teşebbüsleri neticesinde İran Şah'ı umumi af ilan etmişti. İran'daki Kürt ihtilalinde suçu olmayıp Hakkari bölgesine iltica etmiş olan muhacirlerin mazeretlerini belirtip eski yerlerine dönebilmeleri için şehbenderhaneye müracaat etmeleri istenilmişti. Van'daki İran şehbenderi, bu hususu Gevar kazasında bulunan (yaklaşık bin kadar hane) muhacirlerin reislerine gönderdiği yazıyla bildirmişti. İran hükümeti, vatanlarına geri dönmeleri için kendilerine teminat vermiş ve suçları olmadığından af olunduklarını bildirmişti. Ancak Hakkari'de bulunan muhacirler, İran hükümetinin verdiği teminat ve söze itimat etmediklerini bildirmişlerdi. Urmiye'de bulunan beş yüz hane kadar Sünni ahali, isyana katılmadıkları halde ve hatta İranlılar ile beraber mahsur kaldıkları aşıkara olmasına rağmen daha sonra Sünni ahalinin hepsi İran askeri tarafından katledilmiş ve haneleri yakılmıştı. Bu yüzden muhacirler, Osmanlı hükümeti tarafından emir gelmediği sürece İran'ın bu teminatına itimat edip vatanlarına geri dönmeye cesaret edemeyeceklerini Hakkari Mutasarrıflığına bildirmişlerdi.¹²¹⁹

¹²¹⁷ BOA., A.}MKT..MHM. 486/28, s.2,8. (H. 19 Zilhicce 1297/ M. 22 Kasım 1880).

¹²¹⁸ BOA., A.}MKT..MHM. 486/28, s.5,6. (H. 19 Zilhicce 1297/ M. 22 Kasım 1880).

¹²¹⁹ BOA., Y..PRK.ASK. 5/70, s.5. (H. 11 Safer 1298 / M. 13 Ocak 1881).

İngiltere ve Rusya devletleri Şeyh Ubeydullah'ın cezalandırılması ya da İran'a teslim edilmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmaktaydılar. Diğer taraftan İran Şah'ı Rusya İmparatoruna mektup göndererek Rusya'nın Osmanlı-İran anlaşmazlığında aktif rol oynamasını istemişti. İran Şah'ı Rusya'dan Azerbaycan sınır güvenliğinin sağlanması için gerekli tedbirleri almasını rica etmişti.¹²²⁰ İran'ın bu ricasına karşılık, Rusya Devleti Nahçıvan bölgesine ve hududa on dört tabur piyade ile iki top sevk etmişti.¹²²¹

Şeyh Ubeydullah başarısız isyan girişiminden sonra geri çekilmiş ancak yine rahat durmayıp yeni bir ayaklanma için hazırlıklara başlamıştı. Şeyh Ubeydullah, oğlu Abdülkadir ile birlikte Osmanlı aşiret reislerini ittifaka davet edip onlardan yardım talep etmişti. Sabit Paşa, Şeyh tarafından aşiret reislerine gönderilen yazışmaları ele geçirmiş ve bunları hükümete göndermişti.¹²²²

İran Seraskeri Hüseyin Han, İran Şah'ının yaverlerinden Ali Rıza Han'ı bir mektupla birlikte Van'a Dördüncü Ordu Müşiri Nafız Paşa'nın nezdine göndermişti. Ali Rıza Han mektubu Nafız Paşa'ya takdim etmişti.¹²²³

Mektupta İran Devleti, Şeyh Ubeydullah meselesine dair Osmanlı Devleti'ne üç teklifte bulunmuştu. Birinci teklif, İran askerinin baskısı üzerine Osmanlı topraklarına iltica eden ahali ile ehl-i kıyam reislerinin iadeleri; ikinci teklif, Osmanlı tebaası olan aşiretlerden İran'a geçip muharebe ve ihtilale iştirak edenlerin cezalandırılması ve son olarak üçüncü teklifte ise, Şeyh Ubeydullah ve oğullarının hiç olmazsa hudut üzerinden kaldırılarak Osmanlı topraklarında uygun bir yerlerde ikamet ettirilmeleri talep edilmiştir. İran hükümeti, isyancıların iade ve cezalandırılmaları hususundaki tekliflerini iki devlet arasında 1847 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması'nın maddelerine dayandırmaktaydı. Erzurum Antlaşması'na göre isyan gibi büyük suçlara iştirak edenler devlet tarafından himaye edilmeyip cezalandırılmalı ya da teslim edilmeliydi. Şeyh Ubeydullah ise otuz-kırk bin kişiyle büyük bir ihtilale kalkışmış, insanları öldürüp yağma ve gaspta bulunmuştu. Şeyh Ubeydullah, Osmanlı ve İran Kürtlerini birleştirerek umumi bir Kürdistan teşkil edip ona hükümdar olmak gibi gayrı meşru bir fikre sapmıştı. Şeyh, amacını gerçekleştirmek için yabancı devletlerle (İngiltere ve Rusya)

¹²²⁰ Celil, s.98.

¹²²¹ BOA., Y..PRK.ASK. 5/70, (H. 11 Safer 1298 / M. 13 Ocak 1881).

¹²²² BOA., Y..A...HUS. 166/49, s.6. (H. 16 Safer 1298 / M. 18 Ocak 1881).

¹²²³ BOA., Y..PRK.A.. 3/4, (H. 21 Safer 1298 / M.23 Ocak 1881).

dahi görüşmüştü. Şeyh'in yabancı devletlerle bu konuda haberleştiğine dair ele geçirilen yazılar Tahran sefaretine teslim edilmişti. Tahran sefaretindeki bu yazılar olayın doğruluğunu teyit etmektedir.

İran'ın bu tekliflerine karşılık Osmanlı Devleti verdiği cevapta; İran'ın birinci teklifi olan İran'dan iltica etmiş olan ailelerin iadesi hususu, geçmişte birkaç defa af vaadiyle geri alınan aşiret efradı İran tarafından idam edildiğinden iltica edenlerin geri İran'a iade edilmesi Osmanlı hükümetinin şanına yakışmayacaktır. İran Devleti mademki ehli-kiyama dağıtmış o zaman bu olayı intikam derecesine götürmektense daha ılımlı bir yolla durumu çözmesi menfaatine uygun olacaktır. Ayrıca Erzurum Antlaşması'nın bu meselede mevzu bahis edilmesine izin verilemez. İkinci teklif, Osmanlı aşiretlerinin isyana katılmalarının nedeni öte taraftan gördükleri zulme tahammül edememelerinden dolayıdır. Osmanlı hükümeti, tebaası isyana katılmasın diye gereken tedbiri almış ve kafi miktarda asker sevk etmişti. Eğer Osmanlı Devleti isyana katılmış olanları cezalandırırsa bunun bir takım kötü etkileri olacak ve hududun asayişine halel gelecektir. Üçüncü teklif olan Şeyh Ubeydullah ve oğlu meselesine gelince bunların fesada müdahil oldukları ve haklarındaki şikâyetlerin doğruluğu Osmanlı Devleti nezdinde kesinleşmemiştir. Toplanacak komisyonun tahkikatına göre gereken muamelenin icra edileceği, ifade edilmiştir.¹²²⁴

Şeyh Ubeydullah'ın niyeti bahardan önce yine bir isyanla İran'ı harap etmek olduğu ve İran aleyhinde Osmanlı aşiretlerini kışkırtmak ve isyana iştirak etmelerini sağlamak için mektuplar dağıttığı Musul Valisi ve Sabit Paşa tarafından delillerle birlikte hükümete bildirilmişti. Osmanlı memurlarına göre Şeyh Ubeydullah ve oğlunun huduttan kaldırılması iki devletin menfaatine olacaktır. Çünkü Şeyh tekrar yeni bir isyana kalkışırsa İran Şah'ı, bu olayı bertaraf etmek için Rusya'ya müracaat edecektir. Böyle bir ittifak ise Osmanlı Devleti'nin menfaatine uygun olmayacaktır.¹²²⁵ İran hükümeti, Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı ve İran Kürtleriyle beraber tekrar yeni bir ihtilale kalkışmasından endişe duyduğundan dolayı Şeyh Ubeydullah'ın İran'a teslim edilmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamaktaydı. İran'ın ısrarları üzerine Osmanlı hükümeti, meseleyi tahkik ve tetkik edip Şeyh Ubeydullah ile görüşsün diye Yaver

¹²²⁴ BOA., Y..A...HUS. 166/49, s.1. (H. 16 Safer 1298 / M. 18 Ocak 1881).

¹²²⁵ BOA., Y..A...HUS. 166/49, (H. 16 Safer 1298 / M. 18 Ocak 1881).

Ahmet Ratıp Bey'i Van'a göndermişti.¹²²⁶

Tahran Sefaretine göre, Şeyh Ubeydullah'ın bahar mevsiminde tekrar yeni bir isyana kalkışacağına dair sağlam istihbaratlar almış olan İran Şah'ı bu mesele yüzünden oldukça endişeliydi ve bu işin bir an evvel tasfiyesi için her türlü tedbire başvurmaktan kaçınmamaktaydı. Bu tedbirlerden biri ise Rusya ile ittifak kurarak Şeyh Ubeydullah meselesinin bertaraf edilmesinde Rus kuvvetlerinden istifade etmektir. Ancak İran ve Rusya arasında böyle bir ittifak kurulursa Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir dizi olay cereyan edecektir. Her şeyden evvel Şeyh Ubeydullah isyana kalkıştığında iki devlet arasında kurulan ittifak gereği İran'a yardım etmek için Rusya Devleti, Azerbaycan'a asker sevk edecektir. İran Şahı'nın arzu ettiği muvaffakiyet gösterildiği vakit İran hükümeti Azerbaycan'ı Rusya'ya verecektir. Eğer Rusya Devleti, Azerbaycan'ı alırsa Osmanlı toprakları bilhassa Anadolu büyük bir Rus tehdidi altına girecektir. Bu yüzden Osmanlı hükümeti kendi menfaati için hüsnü suretle Şeyh Ubeydullah ve oğlunu huduttan uzaklaştırmak zorundadır. Ayrıca Şeyh Ubeydullah yüzünden çaresiz ve endişe içerisinde olan İran Şahı'nın bu durumundan istifade ederek Osmanlı Devleti, iki devlet arasında ihtilafli bölgelerden olan Zuhab arazisini ve diğer bazı yerleri geri alabilir. Çünkü İran Şahı, Şeyh Ubeydullah ve oğlunun huduttan uzaklaştırılması karşılığında her türlü teklifi kabul etmeye razıdır.¹²²⁷

İran hükümeti, Şeyh Ubeydullah Efendi hakkında Tahran ve Dersaadet sefaretleri vasıtasıyla Devlet-i Aliye'ye yaptığı müracaatlardan bir netice alamadığından Rusya'dan destek alabilmek adına Rusya'nın Türkmen kabilelerine ait araziye işgal etmesine dahi ses çıkarmayıp göz yummuştu. İngiltere ise Kürt meselesinde Rusya ile müttefikti. İran hükümeti, Şeyh Ubeydullah'ın huduttan uzaklaştırılması meselesinde hem Rusya'nın hem de İngiltere'nin desteğini alabilmişti.¹²²⁸ Osmanlı hükümeti, ne Rusya'nın ne de İngiltere'nin bu işe müdahale etmesini istemekteydi. İran Devleti Rusya'ya müracaat ettiği takdirde Rusya, askeri kuvvetle meseleye müdahale edip daha sonra Ermenistan meselesini istediği gibi halletmeye çalışacaktı. İlerde her iki milleti hakimiyeti altına alabilmek için belki de Kürtlere özerklik dahi verebilirdi. İran'ın İngiltere'ye ya da Rusya'ya müracaat etmesi Osmanlı Devleti'nin aleyhinde ilerde hoş olmayan hadiselerle sebebiyet verebilirdi. Kürtler sadece Osmanlı topraklarında değil

¹²²⁶ BOA., Y..PRK.A.. 3/4, (H. 21 Safer 1298 / M.23 Ocak 1881).

¹²²⁷ BOA., Y..A...HUS. 166/112, (H. 05 Rebiülahir 1298 / M. 7Mart 1881).

¹²²⁸ BOA., Y..A...HUS. 167/45, (H. 21 Cemazeyilevvel 1298 / M. 21 Nisan 1881).

İran topraklarında da yaşayan bir milleti. Şeyh Ubeydullah sorunu ise iki devleti aynı derecede ilgilendiren ve bir an evvel nihayete erdirilmesi gereken bir meseleydi.¹²²⁹

Bir takım aşiretler Şeyh Ubeydullah'a destek vermekten vazgeçip yüz çevirmişlerdi. Bu durum Şeyh Ubeydullah'ı oldukça üzmüştü. Osmanlı Devleti, Şeyh'in kışkırtmalarına ve aldatmalarına kanan aşiretlerin uyarılmasını istemiştir. Osmanlı ve İran devletlerinin dostane münasebetlerine ve komşuluk hukukuna zarar verecek uygunsuz hareketlerde bulunmamaları ve kışkırtmalara katiyen aldanmamaları için aşiretlere hükümet adına ilanameler dağıtılmasına karar verilmişti.¹²³⁰

İran Devleti, Şeyh Ubeydullah konusunda Osmanlı Devleti ile müzakere yapması için Rusya'dan yardım istedi. Osmanlı Devleti başlangıçta Ubeydullah'ın İran'a karşı yaptığı isyandan memnun görünmüş olsa da Şeyh Ubeydullah muvaffak olamayınca Van ahalisinden Hasan Ağa'yı Şeyh Ubeydullah'ı bu hareketinden caydırması için yanına gönderdi. Ayrıca Tahran Elçisi Süleyman Paşa da bu iş için görevlendirildi. Şeyh Ubeydullah yakalanıp İstanbul'a gönderildi. İstanbul'a geldikten iki gün sonra da Sultan'ın huzuruna kabul edildi.¹²³¹

Bir yıl kadar İstanbul'da kaldıktan sonra Şeyh Ubeydullah, oğlu Abdülkadir ile bağlantı kurarak İstanbul'dan memleketine kaçmanın yollarını aramıştı. Ramazan ayında tüccar kıyafeti giyerek sahte bir Fransız pasaportuyla bir Fransız şirketine ait gemiyle Poti'ye oradan da memleketine kaçtı.¹²³² Şeyh Ubeydullah'ın Musul ve İran'daki aşiretleri yine kendi tarafına çekmek için çalışmalarına başladığı aynı şekilde oğlu Abdülkadir'in de başta kendi aşiretleri olan Oramar Aşiretini ve Hakkari bölgesindeki diğer aşiretleri kendine bağlayıp zahire toplattığı ile ilgili bazı havadisler hükümete bildirilmişti.¹²³³ İran Devleti, Kürdistan ve hudutlarda Şeyh Ubeydullah'ın tekrar karışıklık çıkarmasından korktuğundan, onun sürgün edilmesini ve huduttan uzaklaştırılmasını istedi. Kürt aşiretleriyle¹²³⁴ tekrardan görüşmeye başlamış olan Şeyh Ubeydullah'ın yeni bir isyana teşebbüs edeceğine dair gelen istihbarat üzerine Osmanlı

¹²²⁹ BOA., Y..PRK.UM.. 4/81, (H. 29 Zilhicce 1298 / M. 22 Kasım 1881).

¹²³⁰ BOA., A.}MKT.MHM. 486/62, (H. 29 Cemazeyilevvel 1298/ M. 29 Nisan 1881).

¹²³¹ Nasiri, s. 145.

¹²³² Sarıkçıoğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", s.28.

¹²³³ BOA., Y..PRK.ASK. 14/22, (H. 20 Şevval 1299 / M. 4 Eylül 1882).

¹²³⁴ Şeyh Ubeydullah, Kürt aşiretlerine gönderdiği mektubunda; Osmanlı ve İran devletlerin Kürdistan'ı yok etmek için ittifak kurup anlaştıklarını ve bu yüzden bu iki devlete güvenilmeyeceğini ifade edip Kürt aşiret reislerini, Kürdistanı ve kendilerini muhafaza etmeye çağırmıştır. BOA., Y..PRK.AZJ. 6/118, (H. 29 Zilhicce 1299 / M. 11 Kasım 1882).

Devleti onu bu düşüncesinden caydırmak için Miralay Yusuf Beyi göndermişti. Ancak görüşme olumlu geçmemişti. Şeyh, eğer Osmanlı hükümeti üzerine asker sevk ederse teslim olmayacağını ve hatta gerekirse Rusya'ya firar edeceğini hükümete bildirmişti.¹²³⁵ İran ve Rusya sefirleri, Osmanlı hükümetine gönderdikleri muhtırada; Şeyh Ubeydullah'ın İran ve Rusya hududuna yakın yerlerde ikamet etmesi hudut boyundaki aşiretleri ihtilale sevk edeceğinden derhal hudutta uzak olan Arabistan taraflarına nakledilmesini istemişlerdi.¹²³⁶ Osmanlı Devleti, Şeyh'i İran hudutlarından uzaklaştırmak için bu sefer Kamil Bey ve Mustafa Naim Paşa'yı vazifelendirdi. Osmanlı Devleti'nin memurları Kürtler arasında Şeyh'in manevi gücünü bildikleri için kendisiyle görüşüp anlaşarak teslim olmasını istediler. Sonuç olarak Kamil Bey başkanlığındaki bir heyet 20 Eylül 1882 tarihinde Şeyh'in yanına giderek, Şeyh'e Mekke'ye gitmesi için teklifte bulundu. Şeyh Ubeydullah bu teklife olumlu bakmasa da kabul etti. Musul yoluyla Mekke'ye hareket etti. Osmanlı Devleti, Şeyh Ubeydullah'ın maaşının temini için Hakkari ve Musul Vilayetlerine gerekli emirler verdi. Hakkari Valisi 10.000 kuruş, Musul Valisi de 20.000 kuruşu Şeyh Ubeydullah'a ayrıca 15.000 kuruşu da oğlu Abdülkadir'e harcırah olarak verdiler.¹²³⁷

¹²³⁵ BOA., Y..PRK.ASK. 14/40, (H. 07 Zilkade 1299 / M. 20 Eylül 1882); BOA., Y..PRK.ASK. 14/22, (H. 20 Şevval 1299 / M. 4 Eylül 1882).

¹²³⁶ BOA., Y..A...HUS. 172/32, (H. 05 Safer 1300/ M. 16 Aralık 1882).

¹²³⁷ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 195; Bolat, "II. Abdülhamit Dönemi (1876 –1909) Türk – İran İlişkileri" s. 144. Nasiri, s. 147.

SONUÇ

19. yüzyılda Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri, İran ile olan sınır anlaşmazlıkları ve en önemlisi yabancı devletlerin tahrik ve teşvikiyle artan Ermeni olayları, Osmanlı Devleti'nin nezdinde Kürtlerin önemini artırmıştır. Osmanlı-Rus-İran hudut boylarında meskun Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Kürtler, hudut eyaletleri olan Kars, Erzurum, Van, Hakkari, Musul, Şehr-i Zor, Bağdat ve Basra eyaletlerinde bir şerit boyunca dağınık bir şekilde, farklı din ve etnik guruba mensup Osmanlı'ya tabi toplumlarla birlikte yaşamaktaydılar. Farklı inançlara mensup Kürtler dışında Osmanlı tebaası olan Kürtlerin büyük bir çoğunluğu İslam inancına mensuptu. İslam dinine ve Halifeye bağlı olan Kürtleri, diğer toplumlardan farklı kılan belli başlı özellikleri vardı. Kürtler, sert mizaçlı, cahil, gelenek ve göreneklerine bağlı, cesur, savaşçı, talan-yağmayı seven ve bu yüzden eşkıyalığı meslek edinen bir toplumdur.

Eşkıyalık aslında Kürtlerin sahip olduğu tüm bu özelliklerin bir toplamıydı. Kürtler, zor şartlar altında hayatta kalabilmek için eşkıyalığı adeta bir geçim kapısı olarak görmüşlerdir. Eşkıyalıkla övünüp bununla ün salmışlardır. Avrupa'dan gelen tüm seyyahların notlarında bilhassa Kürtlerin eşkıyalığı üzerinde durulmuş bu noktaya vurgu yapılmıştır. Osmanlı arşiv vesikalarında da mahalli ve merkezi yönetimin Kürt aşiretler hususunda en fazla üzerinde durduğu mesele Kürtlerin eşkıyalık faaliyetleri idi. En fazla Kürt nüfusuna sahip olan devlet Osmanlı'ydı. Bu yüzden de bir çok sorunla baş etmek zorunda kalan yine Osmanlı Devleti olmuştur. Asırlar boyunca hem hudut olan Osmanlı ve İran devletlerine 19. yüzyılda Rusya Devleti de komşu olmuştur. Böylece üç devlet arasında mevcut olan siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal meselelere bir de hudut boylarında ikamet eden Kürt aşiretlerinden kaynaklanan asayiş sorunları eklenmiştir.

Osmanlı, Rusya ve İran hudut bölgelerinde yaşayan Kürt aşiretleri, eşkıyalık gibi uygunsuz hal ve hareketlerde bulduklarında tebaası oldukları devlet tarafından

cezalandırılacakları vakit ya da kendilerinden vergi tahsil edilmeye kalkışıldığında hududu tecavüzle diğer tarafa geçerek cezadan ve vergilerden kurtulmaktaydılar. Bu durum ise hudutta türlü fenalığa sebep olduğundan bu fenalığın önünü almak ve hudut boyunda asayişin sağlanmasına ve devamına bir çare olmak amacıyla devletlerarasında komisyonlar teşkil edilmiş ve hudut anlaşmaları imzalanmıştır. Ancak Osmanlı ve İran devletleri arasında nihai bir karara bağlanamayan ihtilafli yerler meselesi yüzünden komisyonlardan ve hudut anlaşmalarından suhuleti sağlayacak bir netice elde edilememiştir. Devletlerin her biri, menfaatlerine uygun olarak farklı Kürt aşiretleri politikası yürütmüştür. Hudutta Kürt aşiretlerinden kaynaklanan asayiş sorunlarında dahi devletler politikaları gereği Kürtlere karşı sert yaptırımda bulunamamışlardır. Devletlerin Kürtlere bu derece müsamahalı olması aşiretlerin şımarmasına ve hudutta asayişsizliğe neden olmuştur.

Devlet tarafından vazifelendirilen bazı mahalli yöneticiler, Caf Aşireti gibi bölgedeki nüfuzlu Kürt aşiretlerine mensuptu. Özellikle nahiye ve kazalara tayin edilen müdür ve kaymakamlar, bu aşiret reislerinden seçilmekteydi. Devletlerin böyle bir politika yürütmelerindeki amaç, aşiret reislerine ve aşiretin ileri gelenlerine rütbe, memurluk ve maaş vererek onları devletin hizmetine almak ve böylece devlete olan bağlılık ve sadakatlerini artırmaktı. Çünkü devlet kademelerinde resmi bir vazifede bulunan bir aşiret reisi diğer aşiret reislerine nazaran itaat altına alınması daha kolaydı. Ancak diğer taraftan bunların görevlerinden azli mensup oldukları aşireti devlete karşı ayaklandırabilirdi. Topraklarında huzursuzluk istemeyen devlet, bu gibi durumlarda daha ihtiyatlı ve temkinli davranarak azledilen kişinin yerine hemen aynı aşirete mensup bir diğer reisi tayin etmekteydi. Osmanlı ve İran devletleri arasında ihtilafli olan bölgelere hakimiyet mücadelesi yaklaşık bir asır sürmüştür. Devletler ancak tebaası olan aşiretler ve güçlü reisleri sayesinde bu ihtilafli yerleri zapt edebilirdi. Bu reisleri yanlarına çekebilmek için devlet, onlara hudut boyunda önemli vazifeler vermiş ve ihtilafli bölgelerde çıkardıkları karışıklıklarda onlara askeri destek dahi vermiştir. Bilhassa İran hükümeti, bu stratejiyi bir devlet politikası haline getirmiştir. İran Devleti, Lahican ve Vezne bölgelerinde de bu politikayı takip etmiştir.

Osmanlı Devleti, her ne vakit İranlı Kürt aşiretleriyle ilgili bir şikâyette bulunmuşsa İran Devleti kendi aşiretlerinin aleyhine olan bu şikâyet ve iddiaları kabul etmemiş, aksine kabahati Osmanlı aşiretlerine yüklemiştir. İran hükümeti, İranlı aşiretlerin

Osmanlı topraklarına saldırmasına müsamaha göstermiştir. Osmanlı Devleti'ne ait olan bazı araziler üzerinde hak iddia edip İranlı aşiretlerin oralari zapt etmesine destek verip teşvik etmiştir. Ayrıca İran hududunda fazla Ermeni olmamasına rağmen Ermeniler, Güney Azerbaycan Eyaletinden Osmanlı topraklarına gelip türlü suçlar işleyip fesatlıkta bulunduktan sonra rahat bir şekilde İran topraklarına iltica etmekteydiler. Çünkü İran Devleti, her ne kadar ret ve inkar etse de firari eşkıya Ermenileri toprağına kabul edip gizlice desteklemekteydi.

Rusya gibi İran Devleti de Ermeni ve Kürtleri kullanarak Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarıp emniyet ve asayiş bozmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak istemiştir. Böylece yabancı devletlerin nazarında gittikçe güçsüzleşen ve tebaasına dahi sahip çıkamayan bir Osmanlı imajı yaratabilecekti. İran Devleti'nin asıl amacı ise Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarından istifade edip yıllardır göz diktiğı bazı Osmanlı topraklarını ele geçirmektir. İran Devleti'nin Kürtler ve Ermeniler ile ilgili planlarının farkında olan Osmanlı Devleti, eğer İran hükümeti bu tutumuna devam ederse İran'ın zararlı çıkacağını diplomasi lisanıyla 1893 yılında İran Şah'ına iletmiştir.

Rusya, Kafkaslarda ve Osmanlı-İran topraklarında yayılma politikasından ötürü Ermeniler ve Kürtler üzerindeki emelleri doğrultusunda bölgede çıkan asayişsizlik problemlerine kendi nokta-i nazarından müdahale etmiştir. Rusya'nın bölgedeki bazı Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekme ve Osmanlı ve İran devletlerine karşı kullanma siyaseti öteden beri bilinmektedir. Rusya'nın bu emellerinden haberdar olan Osmanlı Devleti, tebaası olan hudut boyundaki Kürt aşiretleri hususunda oldukça temkinli davranmıştır. Merkezi hükümet tarafından hudut boyundaki Erzurum ve Van vilayetlerine tebligatlar gönderilerek Rus ve Ermeni siyasetine karşı Kürtlerin muhafaza edilmesi hususunda gerekeni yapmaları ve dikkatli olmaları emredilmiştir. Rusya, Kırım ve 93 Harbi'nde Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekmeye çalışmış ancak umduğu desteğı bulamamıştır. Rusya, Osmanlı Kürtlerini kendi tarafına kolay kolay çekemeyeceğini anlayınca bu sefer Ermeniler üzerinde yeni bir siyaset izlemiştir. Kürt aşiretlerine karşı Ermenilerin hamiliğine soyunmuştur.

Rusya, Avrupa'da Kürtlerin bilhassa Hamidiye Alaylarının aleyhinde bir kamuoyu oluşturarak Ermenilerin, Kürtler tarafından zulüm ve şiddete uğradığını lanse etmiştir. Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerdeki nüfuzlu Kürt aşiretlerinden Hamidiye

Alaylarının teşkil edilmesi başta Rusya olmak üzere İran ve İngiltere'yi rahatsız eden bir konuydu. Bu devletler en küçük gasp ve yağma hareketinde suçu Hamidiye Alaylarına yükleyerek tehdit unsuru olarak gördükleri bu alayların cezalandırılmasını istemişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti, doğudaki Ermeni tehdidine karşı Kürt aşiretlerine ve reislerine ihtiyatlı yaklaşmıştır. Hamidiye Alay efradı tarafından işlendiği tespit edilen suçlarda dahi alay efradına büyük cezalar verilmemiştir. Ceza verilse dahi bir vesileyle alay efradı affa mazhar olmuş ve salıverilmiştir. Ancak bu durum mülkiye ve askeriye memurları arasında ihtilafa neden olmuştur. Hamidiye Alayları, Dördüncü Ordu Müşirine bağlıydı. Müşirin izni olmadan Hamidiye Alaylarına hiç kimse hiçbir yaptırımda bulunamaz ve ceza veremezdi. Kendilerinden alay teşkil edilmiş olan Kürt aşiretleri, böylelikle bölgede ayrıcalıklı bir duruma gelmişlerdi. Hamidiye Alaylarına bu denli müsamaha gösterilmesi hudut bölgelerindeki Osmanlı mahalli idarecilerini rahatsız etmekteydi. Bölge idarecilerinin otoritesinin azalması Hamidiye Alay efradının başına buyruk hareket etmesini sağlamıştı. Ancak yine de Hamidiye Alayları, Ermeni fedailerine karşı bölgedeki en iyi güvenlik unsuruydu. 1894 yıllarında Ermeni olayları artıkça Hamidiye Alayları ile ilgili şikâyetlerde artmıştır. Avrupa ve Tiflis'te çıkan gazetelerde Hamidiye Alayları aleyhinde yalan yanlış iddialar içeren haberler yayınlayan bazı Ermeni taraftarları, bu alayları büyük bir tehdit unsuru olarak göstermeye çalışmışlardı. İran, Rusya ve İngiltere gibi devletlerden de bu konuda destek alan bu gazeteler, bu gibi haberlerle Osmanlı Devleti'ne baskı uygulayarak Hamidiye Alayların lağvedilmesi için uğraşmışlardır.

Avrupa gazetelerinde çıkan haberlerde, Osmanlı Devleti'nin Kürtleri cezalandırmakta aciz ve yetersiz kaldığı ve Rusya'nın kendi hududunu ve tebaasını korumak adına yapacağı her eylemde haklı olacağı ifade edilmiştir. Çıkan haberlerden de anlaşılacağı üzere Avrupa, birçok konuda olduğu gibi Kürtler konusunda da Osmanlı Devleti'ni eleştirirken Rusya'nın tutumunu desteklemiştir. Avrupa'nın amacı dünya basınında Rusya'nın lehine haberler yayınlarak Rusya'nın Osmanlı üzerindeki baskısını meşru göstermektir. Avrupa'nın da desteğiyle Rusya, fırsat buldukça Kürt aşiretlerinin eşkıyalık hareketlerini gerekçe göstererek hudut boyuna Kazak askeri yığmış ve Kürtlere hiçbir şekilde müsamaha göstermeyip Osmanlı hükümetine tehdit içerikli muhtıralar ve notalar göndermiştir. Osmanlı Devleti iç ve dış sorunlar nedeniyle Rusya'nın bu husustaki ihtarlarını uygun bir diplomasi lisanıyla ret ve inkar etme

yoluna gitmiştir. Rus hudut boyunca Osmanlı Kürt eşkıyası tarafından işlendiği tespit edilen suçlar da dahi şikayetler geçirilmiştir. Bu durum iki devlet arasında diplomatik krizlere neden olmuştur.

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarına kadar Rusya, Osmanlı'ya tabi Kürt aşiretlerin yanı sıra İran topraklarındaki aşiretleri de kendi emelleri için kullanmaktan çekinmemiştir. İran'daki siyasi istikrarsızlık ve otorite boşluğundan istifade eden Rusya, hem siyasi hem de ekonomik açıdan İran topraklarında etkili bir konumda olmayı başarmıştı. Rusya, İran hududundaki bölgelerde Osmanlı Devleti'nin etkisini yok etmek için propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Balkanlarda tecrübe edinmiş Rus konsoloslarını İran hudut bölgelerine tayin ederek bölgedeki Osmanlı'ya muhalif Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Osmanlı ve İran Kürtlerini, devletlerine karşı isyana teşvik etmek için Rusya, her daim Kürt aşiretleriyle iletişim halinde olmuş ve onlara hediyeler vermiştir.

Bugün Kürt tarihiyle ilgili yazılmış onlarca çalışma var, fakat kaleme alınan çalışmaların çoğu ideolojik, politik ve popülerlik kaygısıyla yazılmış olduklarından bilimsel açıdan değerlendirilmeleri ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Kürtlerin tarihi oldukça tartışmalı bir sorun ve bu sorunun çözümünü zorlaştıran ise bilimsel verilerden uzak ideolojik kaygılarla konuya yaklaşılması. Kürtler gerek coğrafya gerekse siyasi açıdan İran tarihinin önemli bir parçası olduğu kadar Osmanlı tarihinin de önemli bir parçasıdır. Bugün dahi Kürt nüfusunun en yoğun olduğu ülke Türkiye'dir. Siyasi amaçlarla Rusya ve Avrupa devletlerinde kurulan Kürdoloji enstitülerindeki Kürtlerin tarihiyle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında aslında bu çalışmalarında ideolojik yaklaşımlardan nasibini aldığını görmekteyiz. Kürtlerin bir parçası oldukları devletlerin arşiv kaynaklarından istifade edilmeden taraflı bir şekilde yalan yanlış bilgilerle yazılmış eserler, bilgi kirliliğinden başka bir şey değildir. Halbuki Kürtlerin tarihiyle ilgili en kapsamlı bilimsel kaynaklar Osmanlı arşivlerinde mevcuttur. Türkiye ve diğer ülkelerdeki tarihçilerin bu konuyu bilimsel bir çerçevede ele alması hem Osmanlı hem Türkiye hem de dünya tarihi için büyük bir önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

I. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Amedi Kalemî, (A.)AMD.): 66/10; 2/46; 16/51; 31/35; 43/58; 59/62.

Bab-ı Ali Sadaret Dairesi Kalemleri, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî, (A.)MKT.

MHM.): 270/28; 640/4; 322/52; 665/16; 723/16; 665/23; 668/4; 668/8; 668/12; 670/26; 670/29; 671/1; 672/25; 666/8; 723/12; 50/31; 74/40; 139/20; 163/34; 18/83; 270/81; 273/102; 277/18; 283/53; 288/39; 409/53; 417/67; 422/31; 454/8; 478/60; 486/28; 486/62; 757/105; 665/9; 665/13; 672/1; 498/12.

Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala, (A.)MKT.MVL.): 126/94; 25/25; 48/51; 74/57; 81/12; 90/55; 143/8.

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmalarına Ait Belgeler, (A.)MKT.NZD.): 159/27; 2/411; 417/76.

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet, (A.)MKT.UM.): 19/25; 11/12; 144/33; 195/60; 217/19; 25/60; 263/11; 345/82; 361/54; 363/24; 367/94; 59/44; 162/96; 270/42; 305/100; 249/38; 253/73; 487/50; 509/79.

Bab-ı Ali Evrak Odası, (BEO.): 3518/263789; 3545 / 265808; 4356 / 326653; 408/30574; 1526/114441; 1527/114469; 83/6193; 98/7321; 99/7417; 160/11980; 468/35054; 565/42354; 451/33765; 441/33010; 430/32207; 116/8635; 1600/119991; 1534/114977; 1520/113978; 1487/111495; 1476/110653; 785/58814; 731/54783; 726/54401; 1527/114469; 1526/114441; 105/7818; 105/7816; 102/7600; 1512/113394; 1510/113237; 1421/106544; 1349/101150; 1165/87357; 1160/86933; 965/72369; 646/48427; 630/47184; 565/42354; 468/35054; 420/31466; 262/19615; 255/19101; 253/18921; 251/18764; 160/1180; 99/7417; 98/7321; 83/6193; 74/5492; 898/67343; 883/66204; 883/66203; 855/64052; 851/63778; 72/5351; 67/4998; 531/39804; 1548/116054; 1200/89935; 1143/85690; 1122/84145; 874/65527; 413/30910; 624/46757; 516/38669; 516/38679; 1171/87770; 1180/88451; 1184/88749; 1185/88837; 1186/88932; 1189/89172; 1235/92565; 1277/95770; 1014/76042; 1089/81644; 1144/85778; 794/59506;

812/60880; 814/60999; 824/61734; 825/61858; 856/64178; 865/64823;
891/66760; 912/68361; 989/74130; 993/74446; 505/37851; 513/38452;
514/38538; 516/38666; 518/38805; 518/38813; 579/43369; 637/47762;
642/48095; 642/48104; 707/52965; 727/54472; 728/54529; 784/58776;
318/23814; 382/28632; 400/29998; 405/30346; 408/30573; 442/33080;
443/33201; 449/33622; 455/34090; 466/34928; 470/35198; 475/35607;
475/35613; 478/35802; 478/35804; 483/36199; 487/36466; 490/36717;
490/367181; 496/37168; 498/37312; 1342/100581; 189/14143;
219/16406; 220/16440; 230/17179; 231/17322; 233/17448; 233/17447;
267/20000; 286/21406; 293/21959; 296/22130; 318/23818; 438/32808;
559/41902;102/7614; 1336/100169; 1336/100178; 1345/100841;
1348/101083; 1359/101883; 1363/102183; 1370/102680; 1539/115355;
1539/115378; 1556/116640; 1556/116679; 1558/116780; 1568/117590;
32/2366; 330/24712; 391/29294; 431/32258; 466/34934; 486/36412;
486/36406; 514/38500; 82/6125; 83/6159; 108/8094; 127/9475;
127/9476; 127/9497; 129/9624; 134/10050; 137/10246; 157/11721;
157/11722; 163/12152; 164/12268; 167/12503; 174/12994; 65/4874;
67/4951; 70/5192; 70/5193; 70/5205; 72/5343; 83/6199; 89/6675;
90/6698; 95/7068; 96/7150; 440/32946; 809/60661; 1519/113858;
424/31728; 424/31729; 453/33967; 468/35034; 485/36318; 489/36643;
489/36668; 490/36678; 497/37214; 497/37245; 595/44605; 633/47459;
654/48995; 874/65541; 940/70438; 107/8005; 110/8230; 1125/84364;
1185/88875; 1277/95775; 1288/96570; 258/19294; 260/19439;
310/23197; 310/23235; 313/23442; 326/24435; 379/28392; 386/28907;
387/28962; 389/29148; 396/29633; 396/29699; 404/30299; 410/30724;
450/33678; 451/33782; 459/34352; 481/36041; 576/43169; 588/44094;
590/44228; 598/44836; 598/44837; 72/5352.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Şubesi Emniyet Kalemi, (DH. EUM. EMN.): 64/34.

Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü, (DH. EUM.2.Şb): 28/32;
16/22; 17/2.

Dahiliye Mektubi Kalemi, (DH.MKT.):1654/56; 228/5; 2132/106; 1490/58; 2050/84; 2003/18;2018/64; 64/51; 1580/17; 1435/61; 2431/120; 2423/46; 1489/95; 1490/57; 1783/2; 1807/94; 785/76; 1358/78; 2618/3; 2620/35; 2695/83; 2624/40; 2636/32; 2807/49; 2816 /24; 2891/43; 2616/79; 1498/8; 1562/66; 1571 / 87; 1743/105; 1778/88; 2269/91; 555/12; 2673/73; 2677/65; 2512/90;2861/34; 1783/2; 1794/59; 1833/84; 2643/10; 785/76; 1772/124; 1779/111; 1799/92; 1807/94; 1200/75; 1226/76; 1435/61; 1580/17; 1660/143; 64/51;1927/122; 1945/ 56; 2046/34; 2048/84; 147/9; 2675/11; 1357/140; 1362/39; 1712/109; 1737/53; 1738/94; 1739/96; 1740/120; 1748/58; 1756/48; 1778/15; 1802/115; 277/48; 350/54; 2186/8; 633/21; 2270/75; 2251/123; 442/33097; 440/32987; 349/26143; 295/22071; 1675/91; 1563/16; 1519/11; 1510/109; 1376/14; 1322/89; 370/70; 140/7; 1847/61; 1802/115; 1779/114; 1778/15; 1756/48; 44/41; 1677/100; 1952/89; 1900/6; 2080/77; 2102/31; 2102/48; 2103/105; 2106/22; 2136/19; 2142/84; 2165/40; 2166/58; 2179/15; 2180/38; 2182/64; 2191/61; 2191/84; 2201/74;2077/47; 2096/121; 2098/18; 26/30; 30/13; 301/45; 309/72; 316/41; 350/39; 360/35; 392/94; 395/68; 399/52; 419/74; 427/20; 437/3; 157/25; 200/35; 211/77; 23/24; 245/13; 258/6; 262/69; 263/40; 278/29; 281/56; 283/17; 290/23; 102/22; 107/31; 1386/1; 148/24; 152/7; 20/8; 2194/76; 2276/98; 232/12; 77/12; 88/15; 92/32; 1322/59; 1361/105; 1443/83; 1505/70; 1657/114; 1750/35; 1755/65; 1843/22; 1430/42; 1432/116; 1444/25; 1449/7; 1462/40; 1470/85; 1472/51; 1473/86; 1506/5; 1520/107; 1535/56; 1536/6; 1545/95; 1556/86; 1562/64; 1564/70; 1599/59; 1631/87; 1650/24; 1693/54; 1721/85; 1745/116; 1751/47; 1751/48; 1757/9; 1813/98; 1830/46; 1831/99; 1898/48; 1917/72; 1926/39; 1968/24; 1969/79; 1972/30; 1972/32; 1975/29; 1979/40; 1983/1; 2000/12; 2001/3; 2015/126; 2016/118; 2019/15; 2035/114; 2044/27; 2048/66; 2051/128; 2055/88; 27/31; 1332/47; 1345/62; 1352/60; 1353/4; 1359/23; 1370/59; 1406/79; 1414/105; 1425/78; 1964/97; 1997/34; 268/34; 305/24; 1400/5; 312/55; 321/28; 358/59; 402/1; 409/9; 415/11; 440/51; 1400/19; 1433/120; 1467/7; 1497/106; 1502/48; 1508/6; 1536/60; 1539/56;

1664/2; 1906/62; 2118/77; 2127/100; 224/37; 244/71; 317/36; 321/14;
322/7; 424/32.

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.): 662/32.

Dahiliye Nezareti Tesri Muamelat ve Islahat Komisyonu, (DH. TMİK): 100/12.

Dahiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Kısmı Belgeleri, (DH.TMIK.M.): 145/27;108/70; 131/15; 147/82;2/92; 55/49; 56/9; 40/64; 58/3; 32/106; 63/56; 73/18;84/6; 80/68; 78/65; 95/18; 82/17; 73/66; 72/9; 68/20; 41/59; 34/63; 93/54; 88/10; 58/56; 10/91; 8/80; 6/45; 59/19; 60/58; 60/66; 61/16; 61/47; 64/9; 64/34; 69/66; 10/13; 10/52; 11/13; 11/34; 11/68; 11/77; 12/41; 13/49; 14/63; 16/42; 20/53; 21/23; 23/18; 25/61; 38/60; 39/38; 40/33; 40/76; 51/12; 56/20; 56/33; 56/42; 56/70; 8/6; 8/7; 8/74; 9/36; 9/57; 52/49; 49/37; 90/61; 22/40; 26/9; 34/28; 34/57; 36/49; 51/34; 62/20; 76/47; 78/11; 81/60; 82/16; 87/40.

Dahiliye Nezareti Evrakı, (DH. TMİK. S.): 54/40; 22/14.

Hariciye Nezareti İstişare Odası, (HR.HMŞ.İŞO): 184/22; 163/65.

Hariciye Mektubi Kalemî, (HR.MKT.): 202/58; 253/85; 262/65; 262/49; 26/80; 266/11; 276/70; 53/68; 146/93; 110/97; 115/47; 130/7; 168/87; 249/27; 250/71; 29/63; 301/55; 374/3; 382/83; 65/39; 69/77; 86/50; 97/73; 127/86; 294/50; 43/37; 81/70; 86/74.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım, (HR.SYS.): 82/71;2768/55.

Hariciye Tercüme Odası, (HR.TO.):104/65; 494/129.

İrade-i Dahiliye, (İ.DH.): 1106/86620; 740/60527; 737/60376; 1313/1311/Za-38; 1315/53; 1307/35; 356/23532; 1245/97510; 1253/98330; 1245/97505; 1249/97892; 238/14371; 431/28508; 816/65899; 1249/97937.

İrade-i Askerî, (İ..AS.): 10/27.

İrade-i Dosya Usulü, (İ..DUİT.):145/19.

İrade-i Harbiye, (İ. HB.)::61/9; 169/10.

İrade-i Hariciye, (İ..HR.): 338/21927; 276/16784; 106/5178; 234/13806; 255/15200; 276/16825; 61/2959; 68/3321;137/7101.

İrade-i Hususi, (İ..HUS.): 29/RA008; 25/1311/Z-056; 14/1311/M-098; 14/1311/M-092; 64/5; 25/79; 30/88; 4/14; 4/42; 25/32; 83/32.

İrade-i Meclis-i Mahsus,(İ. MMS.):125/5369.

İrade Meclis-i Vala, (İ..MVL.):162/4735; 225/7665; 375/16467.

İrade-i Rüsumat, (İ.RSM.): 8/5.

İrade-i Şura-yı Devlet, (İ..ŞD.):82/4867.

Meclis-i Vükela Mazbataları, (MV.): 84/38; 74/97; 79/47; 79/47; 60/63; 81/119; 66/104; 89/57; 82/23; 82/60; 81/54; 12/35; 77/59; 52/9; 66/84; 71/61; 62/58; 71/82; 72/41; 72/91; 10/29; 8/81; 10/32; 82/45; 84/96.

Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri, (MVL.): 578/37; 262/27; 594/15; 646/81; 667/16; 235/53; 254/38; 255/18; 281/88; 630/70; 636/22; 670/56; 678/45; 678/117; 684/12; 657/28; 630/52; 679/74.

Şura-yı Devlet Maruzatı, (ŞD.):1882/19; 359/20.

Yıldız Sarayı Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, (Y..A...HUS.): 184/106;186/102; 201/27;194/40; 201/27; 301/88; 289/18; 191/28; 279/59; 306/7; 261/7; 390/48; 387/107; 313/88; 330/24; 330/135; 292/163; 302/10; 302/92; 303/74; 305/83; 307/85; 240/55; 275/77; 275/127; 277/31; 279/131; 282/7; 283/28; 287/22; 294/104; 397/121; 163/83; 172/32; 313/6; 204/16; 236/104; 237/39; 250/29; 264/97; 264/206; 265/163; 266/140; 266/166; 269/14; 269/138; 279/36; 272/5; 166/49; 300/47; 304/67; 166/112; 167/45; 299/14; 307/41; 326/117; 284/51.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı, (Y..A...RES.): 73/25; 73/26; 72/31; 4/74; 60/30; 8/9; 9/88; 72/20; 75/67.

Yıldız Esas Evrakı, (Y.E.E.): 5/137; 132/15; 139/68; 131/39; 139/49; 133/14.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mütenevvi Maruzat Evrakı,(Y..MTV.): 32/7; 32/24; 32/37;96/16;156/129; 156/193; 274/108; 23/13; 291/165; 291/127; 286/71; 206/113; 162/19; 149/25; 157/92; 184/113; 143/93; 144/129; 164/142; 175/308; 123/43; 127/68; 138/132; 104/70; 100/67; 96/17; 171/39; 210/108; 78/224; 79/125; 93/45; 22/58; 97/78; 69/25; 75/48; 104/1; 23/9; 154/54; 118/15; 191/7.

Yıldız Tasnifi Perakende Sadaret Maruzatı, (Y..PRK.A...): 8/22; 5/86; 3/4.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat, (Y..PRK.ASK.):91/102; 70/10; 66/42; 42/80; 127/43; 138/76; 130/51; 142/75; 99/14; 152/100; 153/78; 61/70; 66/25; 89/97; 93/77; 109/19; 114/59; 14/40; 5/70; 50/95; 56/36; 62/17; 73/80; 85/68; 129/110; 14/22; 30/16; 35/24; 5/49; 4/54; 103/118.

Yıldız Tasnifi Perakende Arzuhaller ve Journaller, (Y..PRK.AZJ.):6/118.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Başkitabeti, (Y.. PRK. BŞK.): 36/33; 18/81; 45/73;37/81; 29/104; 45/72; 44/60; 29/19; 10/70; 48/52;36/77; 43/94; 14/18; 24/7.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı, (Y.PRK.DH.): 4/45;3/74; 5/40.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı, (Y.. PRK. EŞA.): 11/51; 5/16; 27/92; 20/62; 22/24; 22/26; 18/53; 17/50; 2/73; 3/83.

Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı, (Y..PRK.HR.): 16/22; 5/85.

Yıldız Perakende Müteferrik Evrak, (Y..PRK.M.): 1/106.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı, (Y.PRK.ML.):11/2; 12/9.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi, (Y. PRK. MYD.):10/22; 13/58; 17/27.

Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı, (Y..PRK.PT.): 15/75; 15/70.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Serkurenalık, (Y.. PRK. SRN.): 2/79; 4/87.

Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, (Y..PRK.TKM): 34/20; 29/74; 41/71; 41/75.

Yıldız Perakende Ticaret ve Nafia Nezareti, (Y..PRK.TNF.):5/72.

Yıldız Perakende Teşrifat-ı Umumiye Dairesi, (Y..PRK.TŞF.): 3/91.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı, (Y.. PRK. UM.): 18/14; 20/23; 16/78;17/75; 45/58; 43/110; 45/39; 35/57; 43/7; 4/81; 19/44; 17/134; 32/20; 34/5; 33/53; 38/9; 50/119.

Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı, (Y..PRK.ZB.): 13/3.

II. KAYNAK VE TETKİK ESERLER

- ABDULLA, Nejat; *İmparatorluk Sınır ve Aşiret, Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, Çev: Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- AKDAĞ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)*, Cilt: 2, Barış Yayınları, Ankara 1999.
- AKSUN, Ziya Nur; *Osmanlı Tarihi Osmanlı Devleti'nin Tahlilli Tenkidli Siyasi Tarihi*, Cilt II., Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
- AKTEPE, M. Münir; *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemâni Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi*, İstanbul Üniversitesi Fakülte Yayınları No: 1585, İstanbul 1970.
- ALAKOM, Rohat; *Kars Kürtleri*, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- ARSLAN, Faruk; *Bilad-ı Ekrad: Kürdistan Kürt Diyarının Bilinmeyen Saklı Tarihi*, Öteki Adam Yayınları, İstanbul 2013.
- Aşiret Süvari Alayları Nizamnamesi*; Matbaa-i Askeriye-Süleymaniye, İstanbul 1368.
- ATEŞ, Abdurrahman; *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012.
- AVERYANOV, P. İ.; *Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, Çev: İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.
- BARKEY, Karen; *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev: Zeynep Altok, İstanbul 1999.
- Batılı Gezinlerin Seyahatnamelerinde Kürtler*, Der. ve Haz. İlhami Yazgan , Aspas, Mart 2000.
- BRUINESSEN, Martin Van; *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- .....; *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, Çev: Nevzat Kırış, Bülent Peker vd., İstanbul 2013.
- BURKAY, Kemal; *Neolitik Çağdan I. Dünya Savaşı'na Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayınları, İstanbul 2011.
- CAMPANİLE, R.P. Giuseppe; *Kürdistan Tarihi*, Fransızcadan Türkçeye çeviren: Heval Bucak, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.

- CELİL, Celile; *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Özge yayınları, Ankara 1992.
- .....; *1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri*, Çev: Yaşar Abdüselamoğlu, Avesta Yayınları, İstanbul 2014.
- ÇAY, M. Abdulhaluk; *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar III.*, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi :10, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1992.
- Derviş Paşa; *Tâhdid-i İraniye'ye Memur Derviş Paşa Layihası*, Matbaai Amire, 1287.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2012.
- EİCKSTEDT, Egon Von; *İlk Çağlarda Günümüze Türkler Kürtler İranlılar*, Çev: Haydar Işık. *Gazetecilik Basının Doğuşu ve Gelişimi*, MEGEP, MEB Yayınları, Ankara 2008.
- GÖKALP, Ziya; *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul 2007.
- GÖKÇE, Cemal; *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*,(Basılmış Doktora Tezi) Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No:1., İstanbul 1979.
- HAKAN, Sinan; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1866)*, İstanbul 2011.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991.
- HAY, W.R.; *Kürdistan'da İki Yıl 1918-1920*, Çev: Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2005.
- IZADY, Mehrdad R; *Bir El Kitabı Kürtler*, Çev: Cemal Atila, Doz Yayınları, İstanbul 2011.
- KARACA, Ali; *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838 – 1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- KASABA, Reşat; *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, Çev: Ayla Ortaç, İstanbul 2012.
- KILIÇ, Remzi; *Kanuni Devri Osmanlı İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

- KODAMAN, Bayram; *II. Abdülhamit Devri Doğu Politikası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67, Seri: IV. Sayı: A. 21, Ankara 1987.
- MCDOWALL, David; *A Modern History of The Kurds*, I.B. Tauris, London 2005.
- Mehmed Hürşid Paşa; *Seyahatname-i Hudud*, Çev: Alaattin Eser, İstanbul 1997.
- MEHO, Lokman I.; *The Kurds and Kurdistan*, Greenwood Press, London 1997.
- MENTEŞAŞVİLİ, A. M.; *Dünden Bugüne Kürtler*, Çev: Ayşe Hacıhasanoğlu, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004.
- Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.
- MİNORSKY, V., TH Bois & D.N Mac Kenzie; *Kürtler & Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2004.
- MİLLİNGEN, Frederick; *Wild Life Among the Koords*, Hurst and Blackett Publishers, London 1870.
- MOLTKE, Helmuth Von; *Kürdistan Dağlarında*, Çev: E. Karahan ve N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.
- NATALİ, Denise; *Kürtler ve Devlet*, Çev: İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- NEBEZ, Jemal; *The Kurds History and Culture*, Çev: Hane Kuchler, WKA Publications, London 2004.
- NİKİTİNE, Basil; *Kürtler*, Çev: E. Karahan, H. Akkuş ve N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.
- NOEL, E.W. Charles; *Kürdistan 1919*, Çev: Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul 2014
- ORTAYLI, İlber; *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1963.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Edit: Cengiz Eroğlu, Murat Babukçuoğlu & Orhan Özdil, ORSAM Yayınları, Ankara 2012.

- ÖZER, Ahmet; *Doğu'da Aşiret Düzeni ve Brukanlar*, Elips Kitap Yayınları, Ankara 2003.
- ÖZOĞLU, Hakan; *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev: Nilay Özak, Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- PITCHER, Donald Edgar; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev: Bahar Tırnakçı, YKY Yayınları, İstanbul 2013.
- RİCH, Claudius James; *Narrative of a Residence in Koordistan*, London 1836.
- SASUNİ, Garo; *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yy'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Çev: Bedros Zartaryan ve Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992.
- SEZEN, Tahir; *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 21. Ankara 2006.
- SKENDER, Sıddıq; *Brief History of Kurds and Kurdistan*, Fairfax, Virginia, U.S.A September 2009.
- SOANE, Ely Bannister; *Report on the Sulaimania District of Kurdistan*, Revise: Meena, Review: Dr. Andrew Hyde, Kurdology Center, Sulaimani, 2008.
- SÖYLEMEZ, Faruk; *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşireti Örneği*, İstanbul 2011.
- Şerafeddin Han; *Şerefname(I/II Kürt Ulusunun Tarihi Notlar, Açıklamalar)*, Farsça'dan Çeviren: Fransois Bernard Charmony, Fransızca'dan Çeviren: Rıza Katı, Yaba Yayınları, İstanbul 2009.
- ŞİMŞİR, N. Bilal; *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- QUATAERT, Donald; *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev: Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2002
- UĞUR, Ahmet; *Yavuz Sultan Selim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, II. Baskı, Kayseri 1992.
- ÜNER, Mehmet Emin; *Aşiret, Eşkîya ve Devlet*, İstanbul 2009.
- Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbular*, Altınok Matbaası, Ankara 1960.

XEMGİN, Etem; *Kürdistan Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul 2013.

YALÇIN, Lale-Heckmann; *Kürtler, Tarih, Siyaset, Kültür*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

YALÇIN, Lale-Heckmann; *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

ZEKİ BEG, Muhammed Emin; *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak & Şükrü Arslan, Nubihar Yayınları, İstanbul 2012.

III. MAKALELER

ACEHAN, Abdullah; “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 1/5, 2008.

APAYDIN, Bahadır; “5 Aralık 1857 Tarihli Osmanlı Devleti-Rusya Sınır Anlaşması”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:5, S:18, s.83-103, 2009.

ASATRIAN, Garnik; “Prolegomena to the Study of the Kurds”, Yerevan State University, *Iran an the Caucasus 13*, 2009.

ATEŞ, Sabri; “Millet ve Halife yolunda II, Şeyh Ubeydullahe Nehri İsyanı”, *Kürt Tarihi Dergisi*, Ağustos-Eylül 2013.

AVCI, Mustafa; “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, ISSN:1304-0278, Sayı:1.

AYDIN, Mithat; “İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti’nin Asya toprakları Sorunu (1877-1878)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:38, Erzurum 2008, s. 253-288.

AYDOĞAN, Erdal; “Umumi Müfettişlik Raporlarında Kürtler ve Asayiş Meselesi (1927-1952)”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, TTK, Ankara, 09-10 Ocak 2014.

AYGÜN, Necmettin; “Kafkasya’da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlalleri, 1826”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, Güz 2007.

- BAĞÇECİ, Yahya; “XIX. Yüzyılın Sonlarında Anadolu’da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti’nin Aldığı Askeri Tedbirler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:24, Yıl:2008, s. 317-331.
- .....; “İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve Ermeni Meselesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:35, Yıl:2013, s. 190-128.
- .....; “Sultan II. Abdülhamid’e Ermeniler Tarafından Düzenlenen Bombalı Suikast”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Cilt:5. s. 278-301, Kayseri 2011.
- BAYAT, Kaveh; “İran and the Kurdish Question”, *Middle East Report*, No. 247, The Kurds and The Future, Summer 2008: 28–35.
- BEZCİ, Bünyamin; “İsyanın Sosyo-Politik Tarihselliği: Eşkıyalar, Partizanlar Ve Teröristler”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C.2, No: 7: 99–110.
- BİÇER, Bekir; “İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler Hakkındaki Rivayetler (9.Yüzyıl–13. Yüzyıl)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl:7, Sayı: XVII, Mart 2014, s.165–187.
- .....; “İslam Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. Ve 12.Yüzyıl Arası)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume:5, Issue:6, December 2012, s. 51-80.
- .....; “Ortaçağda Kürtler ve Türkler”, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Volume:6, Issue:6, s. 231-261.
- BOLAT, Gökhan; “II. Abdülhamit Dönemi (1876 –1909) Türk – İran İlişkileri”, *Devri Hamid Sultan II. Abdülhamit*, Cilt II. Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011.
- .....; “Muhammed Ali Şah Döneminde İran’ın Siyasi Durumu (1907-1909)”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:8, S.16, Nisan 2016, s.327-351.
- .....; "Russia's Attitude Towards The Iranian Constitutional Revolution And Its Support Of Counter-Constitutionalism", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Nisan 2013, s.179-189.
- BOZAN, Metin; “Şeyh Adî’siz Yezidilik: Yezidilerin Adî b. Musâfir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53:2, 2012.

- BRUINESSEN, Martin Van; “Kâdiriyye ve Kürtler arasında Kâdiriye Kolları”, Çev: Hür Mahmut Yücer, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Sayı.2, No. 1, Karabük Üniversitesi, Mart 2013.
- BURAN, Ahmet; “Kürtler ve Kürt Dili”, *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer 2011, p. 43-57.
- ÇETİNSAYA, Gökhan; “II. Abdülhamit Döneminde Kuzey Irak'da Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan*, 1999/2, s.153–168.
- DANSO, Martin & Mekki Uludağ, “Aşiret Mektebi ve Özellikleri”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2012.
- DEMİRCİ, Süleyman & Fehminaz Çabuk; “Celâli Kürt Eşkıyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857–1909)”, *History Studies*, Volume 6 Issue 6, December 2014, s. 71-97.
- DEMİRCİ, Süleyman & Fehminaz Çabuk; “Hemavend Kürt Eşkıyası: Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilayeti ve İran Topraklarındaki Eşkıyalık Faaliyetleri ve Sebep Oldukları Asayiş Problemlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916)”, *History Studies*, C. 7 Sayı. 3
- DICKSON, Bertram; “Journey in Kurdistan”, *The Geographical Journal*, Vol: 35.,No:4, Apr. 1910, s. 357–378.
- DİKMEN, Nedim; “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları ”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:19 Eylül 2005, Sayı:2, s.137–159.
- DOĞAN, Cabir; “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri Ve Statüleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, Mayıs 2011, s. 31–43.
- .....; “II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerine Uygulanması”, *Turkish Studies*, Volume 6/4 Fall 2011, s.505–521.
- EKİNCİ, Mustafa; “Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı Safevi İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002.
- EMECEN, Feridun; “Selim I “, *TDVİA*, Yıl: 2009, Cilt:36, s. 407-414.

- ERASLAN, Cezmi; “Hamidiye Alayları” *TDVİA*, Cilt:15, s.462-464.
- ERİM, Neşe; “18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürek Cezası”, *Osmanlı Araştırmaları IV.*, İstanbul 1984, Enderun Kitapevi.
- GENCER, Fatih; “19. Yüzyılın İlk Yarısında Kürt Aşiretlerini Kontrol Altına Alma Çabaları”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, TTK, Ankara, 09–10 Ocak 2014.
- .....; “Merkezileştirme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:49, 2011, s.75-96.
- GÖĞEBAKAN, Gökür; “Doğu Anadolu’nun Osmanlı Hakimiyetine Girişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:9, Ankara 2002.
- GÜLER, Birgül Ayman; “Yönetimde Özerlik Sorunu: Duyunu Umumiye Meclisi İdaresi 1881-1948”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 2006/1, s. 97-121.
- GÜLER, İbrahim; “XVIII. Yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesinde Eşkîyalık Hareketleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XV, Ed. Halil İnalçık, Nejat Göyünç vd. İstanbul 1995.
- GÜNDÜZ, Tufan; “Safeviler”, *TDVİA*, Yıl:2008, Cilt:35, s. 451-457.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Zorunlu Askerlik sistemine geçiş, Ordu-Millet Düşüncesi”, *Toplumsal tarih 164*, Ağustos 2007, s.58-64,
- HALAÇOĞLU, Yusuf; “Aşiret”, *DİA*, C.4, Ankara 1991.
- HARRİS, B. Walter; “A Journey in Persian Kurdistan”, *The Geographical Journal*, Vol.6, No.5, Nov., 1895, s. 453-457.
- İLGÜREL, Mücteba; “Osmanlılar da Eşkîyalık Hareketleri”, *DİA*, C.XI, s. 463–469.
- İPŞİRLİ, Mehmet; “XVI. Yüzyılın II. Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul, 1982, s. 203-248.
- KARAGÖZ, Mehmet; “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2. Elazığ 2006, s.373– 402.

- KARAMAN, Oktay; “Diyarbakır Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın Diyarbakır'daki Aşiretleri İslah ve İskan Çalışması (1868-1875)”, *History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, 2012, s.227-249.
- KARAMANLI, M. Hüsamettin; “Gürcistan”, *TDVİA*, Yıl:1996, Cilt:14, s. 314-316.
- KARATAŞ, Yakup; “XIX. Yüzyılın sonlarında Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 52 (2010/2), İstanbul 2011, s.103– 122.
- KARATAŞ, Yakup & Eyüp Kul; “XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağındaki Aşiretler ve İskân Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:48, Erzurum 2012, s. 343–364.
- KASABA, Reşat; “From Moveable Empire to Immovable State: Ottoman Policies Towards Nomads and Refugees in the Modern Era”, *New Perspectives on Turkey Lecture*, no.45, 2011, s.227-236.
- KAYA, Kemal; “19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”, *OTAM*, Sayı:19, Yıl: 2006, s. 239-255.
- KESKİNKILIÇ, Erdoğan; “İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti'nde ve Kaçarlar'da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler”, *Turkish Studies*, Volume 8/11 Fall 2013, s.175-192.
- KILIÇ, Orhan; “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, TTK, Ankara, 09-10 Ocak 2014.
- KILINÇ, Ahmet; “Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili”, *Belleten*, Cilt: LXXIX, Sayı:285, Yıl: 2015 Ağustos, s. 531-557.
- KODAMAN, Bayram; “Aşiret Mekteb-i Hümayunu” , *TDVİA*, Cilt:4, s.9-11.
- KONAN, Belkıs; “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *OTAM*, Sayı:29, s. 149-172.
- KOPAR, Metin & Murat Yolun; “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış”, *History Studies*, Volume 4/1, 2012, s. 335-358.
- KÖKSAL, Osman; “Osmanlı Devleti'nin Son dönemlerinde Örfi İdare Uygulaması”, *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 795-804.

- .....; “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları”, *AÜ, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:19, s. 283-341.
- KURTCEPHE, İsrail & Suat Akgül; “Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri”, *OTAM Dergisi*, Sayı: 6, Yıl:1995, s.249–256.
- KURTULUŞ, Rıza; “Zendler”, *TDVİA*, Yıl:2013, Cilt:44, s. 256-258.
- .....; “Maku”, *TDVİA*, Cilt: 27, s.458-459.
- MARTİN, Vanessa; “Social Networks and Border Conflicts The First Herat War 1838-1841”, *War & Peace Qajar Persia*, Edt: Rowane Farmanfarmaian, New York 2008.
- MARUFOĞLU, Sinan; “19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları”, *Tarihin Peşinde*, Yıl:2013, Sayı:9,s.235-248.
- ÖZ, Mehmet; “Modernleşme öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkivalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Ocak 2010, s. 226-233.
- ÖZCAN, Abdülkadir; “İdris-i Bitlisi” *TDVİA*, Yıl:2000, Cilt:21, s.485-488.
- ÖZCAN, Azmi; “Nadir Şah”, *TDVİA*, Yıl:2006, Cilt:32, s. 276-277.
- ÖZDEMİR, Emin - Ali Çakırbaş; “1927 Tarihli Genelkurmay’ın İran Azerbaycan’ı Tetkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, Sayı: XV, Eylül 2013, s. 311–329.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi; “Urmiye”, *TDVİA*, Cilt:42, s. 179-180.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkivalık Olayları”, *Belleten*, C.LIV, Sayı: 211, Ankara 1991.
- SARIKÇIOĞLU, Melike; “İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, Haziran 2013.
- SUNAR, Mehmet Mert; “Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’ta Osmanlı Devleti ve Aşiretler: II. Abdülhamid’den II. Meşrutiyet’e”, *Kebikeç*, Sayı:10, 2000, s.115-130.
- SÜMER, Faruk; “Kaçarlar” *TDVİA*, Yıl:2001, Cilt:24, s. 51-53.

- SYKES, Mark; “The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire”, *The Journal of The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol: 38, 1908, s.451-486.
- ŞAHİN, Gürsoy; “XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisar’da Eşkıyalık Hareketleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, s.75-88.
- ŞAVK, Ülkü Çelik, “Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara 2011.
- TAŞĞIN, Ahmet; “Yezidîye”, *TDVİA*, C.16, Ankara 2013.
- TUNCEL, Metin; “Doğubayazıt”, *DİA*, C.9, İstanbul 1994.
- ULUÇ, A. Vahap; “Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime*, Sayı:2, 2010, s. 35-52.
- ULUERLER, Sıtkı; “Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur’un Yeri (1849-1852)”, *Turkish Studies*, Volume:10/5 Spring 2015, p.329-356.
- UZUN, Efkan; “Osmanlı Örneklemini Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış”, *TSA*, Sayı:3, Aralık 2006, s. 32-45.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “XVIII. Asırda Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:12, Ankara 2002.
- ÜNAL, Fatih; “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt:5, Sayı:17, Bahar 2008.
- VANLY, İsmet Cheriff; “The Kurds Under Imperial Russia”, *The Kurds in the Soviet Union*, Chapter 10, s.193-233.
- WOODHEAD, Christine; “MINORSKY, Vladimir Fedorovich”, *TDVİA*, s.116-117.
- YAKUT, Esra; “Tanzimat Dönemi’ne kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezalar”, *Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları*, Sayı:2, Güz 2006.
- .....; “Osmanlı Hukukunda Bir Suç olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç/33*, 2012.
- YILMAZ, Durmuş; *Osmanlı'nın Son Yüzyılı: Cumhuriyete Giden Yol*, Çizgi Kitapevi, Konya 2004.

YOLYAPAN, Aydoğan; “Osmanlı Devletinde Askeri Yargının Gelişimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Enstitüsü, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı:9-10, 2000.

IV. SALNAMELER

Musul Vilayet Salnamesi, Musul Vilayet Matbaası, Musul 1308 (Hicri).

Musul Vilayet Salnamesi, Musul Vilayet Matbaası, Musul 1310 (Hicri).

Musul Vilayet Salnamesi, Musul Vilayet Matbaası, Musul 1312 (Hicri).

Musul Vilayeti Salname-i Risaliyesi, Musul Vilayet Matbaası, Musul 1330 (Hicri).

Musul Vilayeti Salname-i Risaliyesi, Musul Vilayet Matbaası, Musul 1335 (Hicri).

V. TEZLER

AYKUN, İbrahim; “Erzurum Konferansı (1843 – 1847) ve Osmanlı - İran Hudut Antlaşması”, (*Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Erzurum 1995.

ATEŞ, Sabri; “Empires at the Margin: Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples 1843–1881”, *PhD Thesis*, New York University 2006.

BAHDADİ, Abdolghafour; “Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı – İran Siyasi İlişkileri ve İran’daki İç Olaylar”, (*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi*), İstanbul 1982.

BİNGÜL, Şeyhmus; “Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van Ve Çevresindeki Aşiretlerin İskân ve Adaptasyon Problemleri”, (*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2013.

BOLAT, Gökhan; “Ermeni Meselesi’nde İran’ın Rolü ve Osmanlı-İran İlişkilerine Etkileri (1876-1909)”, (*Erciyes Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi*), Kayseri 2010.

ÇABUK, Fehminaz; “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi”, (*Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Kayseri 2013.

- ÇETİN, Seyfettin; “Yakut el Hamevi’nin Mu’cemü’l-Buldan adlı eserinde Kürtler.”
(*Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*),
Diyarbakır 2013.
- ÇETİNSAYA, Gökhan; “Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908”, *University of
the Manchester, Department of Middle Eastern Studies*, Manchester 1994.
- DOĞAN, Cabir; “Cizre ve Botan Emiri Bedirhan Bey (1802-1809)”, (*Afyon Kocatepe
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Afyon
2010.
- EBİNÇ, Sait; “Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)” (*Ankara
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Ankara
2008.
- GENCER, Fatih; “Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı”,
(*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*),
Ankara 2010.
- GÜNEY, Filiz; “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran’a Giden
Osmanlı Elçileri”, (*Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE., Basılmamış Yüksek
lisans Tezi*), Afyon 2005.
- HUT, Davut; “Musul Vilayeti’nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)”,
(*Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi*),
İstanbul 2006.
- KARTIN, Cengiz; “Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele Döneminde Doğu
Anadolu Ve Güneydoğu Anadolu’daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti”, (*Erciyes
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*),
Kayseri 2005.
- KILIÇ, Mehmet Fırat; “Şeyh Ubeydullah Movement”, (*The Enstitute of Economics
and Social of Bilkent Universty, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara
2003.
- KÜLBİLGE, İlker; “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-
1747)”, (*Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora
Tezi*), İzmir 2010.

- KÜPELİ, Özer; “Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)”, (*Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi*), İzmir 2009.
- SARIKÇIOĞLU, Melike; “Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1912) ve 1913 İstanbul Protokolü”, (*Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Isparta 2009.
- SÖNMEZ, Ebru; “An Acem Statesman In The Ottoman Court: İdris-i Bitlisi and The Making of The Ottoman Policy on İran”,(*Boğaziçi Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul 2006.
- SÜMER, Faruk; “Yerel Bir Güç olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu”, (*Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*), Ankara 2009.
- ŞEKERKIRAN, Selami; “Türk-Sovyet Sınırı (1919-1949)”, (*Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Ankara 2008.
- TEKİN, Ferhat; “Hakkari Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları”, (*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Konya 2005.
- TUNALI, Ayten Can; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)”, (*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*), Ankara 2003.
- UÇAR, Osman; “Osmanlı Arşiv Belgeleri ışığında Nasturi Olayları”, (*Mersin Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Mersin 2010.
- ULUERLER, Sıtkı; “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı – İran Siyasi İlişkileri (1774 1848)”, (*Fırat Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi*), Elazığ 2009.
- YILDIRIM, Ayşe; “İki Aşiret Arasında Kültürel Rekabet ve Çatışma”, (*Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans Tezi*), Ankara 2004.
- YİĞİT, Yücel; “İngiltere’nin Musul Vilayetinde Kürt Devleti Projesi (1918-1919)”, (*Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Balıkesir 2004.

YOUNİS, Qahttan TH.; “Musul Vilayetinde İngiltere’nin (Kürt Devleti Kurma) Projesi 1918-1919”, (*Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara 2011.

EKLER

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Ek-2: 18. yüzyılda İran'ın coğrafi durumunu gösterir harita. Hazırlayan: Dergah-ı Ali müteferrikalarından İbrahim'in tercümesidir. Elle yapmadır. Maveraünnehir bölgesi ile İran'ın önemli şehir, kasaba ve dağları ile akarsuları gösterilmiştir. a.g.tt, EHT (Ölçek 1/4000000). BOA., HRT.h.. Gömlek Numarası:103 a, (H. 29 Zilhicce 1142/ M. 15 Temmuz 1730).

Ek-3:İran-Osmanlı Sınırı. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır ihtilafı ile ilgili olarak Derviş Paşa'nın haritasına atıf yapılmak suretiyle hazırlanan haritadır. a.g.y.tt, EHT (Ölçek 1/180000). BOA., HRT.h.. Gömlek Numarası:439 (H. 29 Zilhicce 1341 / M. 12 Ağustos 1923).

دوسه خانى طرفنده نهنگه اولنه فوطه در چرمه

محمد سواد الابرینه اذکار را تطبیق کا به اولوب در ...
 نهنگه ده اونه ایدر بلبله کردلک حرمان نوسکاره موم حیلک توپلم به برام ...
 اینه محمد الابرینک بولنه کردلک اها ایلمه و فرسایه به اموالی غصبه و غارت و کوی ...
 قل و تلف اولک مالک اولانک حیوانات اهدایه الیه کونور بولر اگر در قوه ...
 "عسکر" ناسه "هسته قلند" کتیبی "قشاری کند و نه بیدار اوله ...
 عسکر قشایست محمد الابرینک اولانک بولوش عسکره نصیه اولانک ...
 محدودک بول" احمد" و "ره" و "شادنده" و "کسکس" ...
 طرفنده ایجاب اولنه و منجه معلوم کیم به اقدار خایه کی ...
 و نغیبات تجسس اوله نه رجوع ایستد فری زک لورده کیم ...
 این خانیه کتیبی اولانک عسکر قشایست تابع کتیبی قریبک ...
 و شکر مکرر محکمانده "کونولانه" قریبکده لولانه اینه خانیه ...
 خانه نالیبه و بزرگ مالک کتیبی نهنگه ایا کتیبی نهنگه ...
 و سامانه مالک اولانده سید محضا کردلک نوصایه سوره ...
 بولره صاحب اولر هنر "عسکر" قصص اخلنده کتیبی اهلسته ...
 برافیندی کی امدانک سنا اولره خمای معارف زبانی عسکره سواد ...
 همدوره بولنه عسکر قشایست قور دول قومانده رسمیه اینه ...
 معنی لغتانه حواله ایستد مکرر قضا داخلنده کتیبی "اوج کتیبی" ...
 کردلک حرمان کتیبی نظارانه زنده خون ایستد حرم مشترک ...
 اوغا اولوبور "ایلاصاری" عسکره منسوب اولوب محمد سواد الابرینک ...
 ایکی بونه کور سوبس کتیبی "کراغوره کتیبی" کتیبی قریبکده ...
 زبانی به مفیدله "کتیبی" قصص داخلک کتیبی "قره حیوان" قریبکده ...

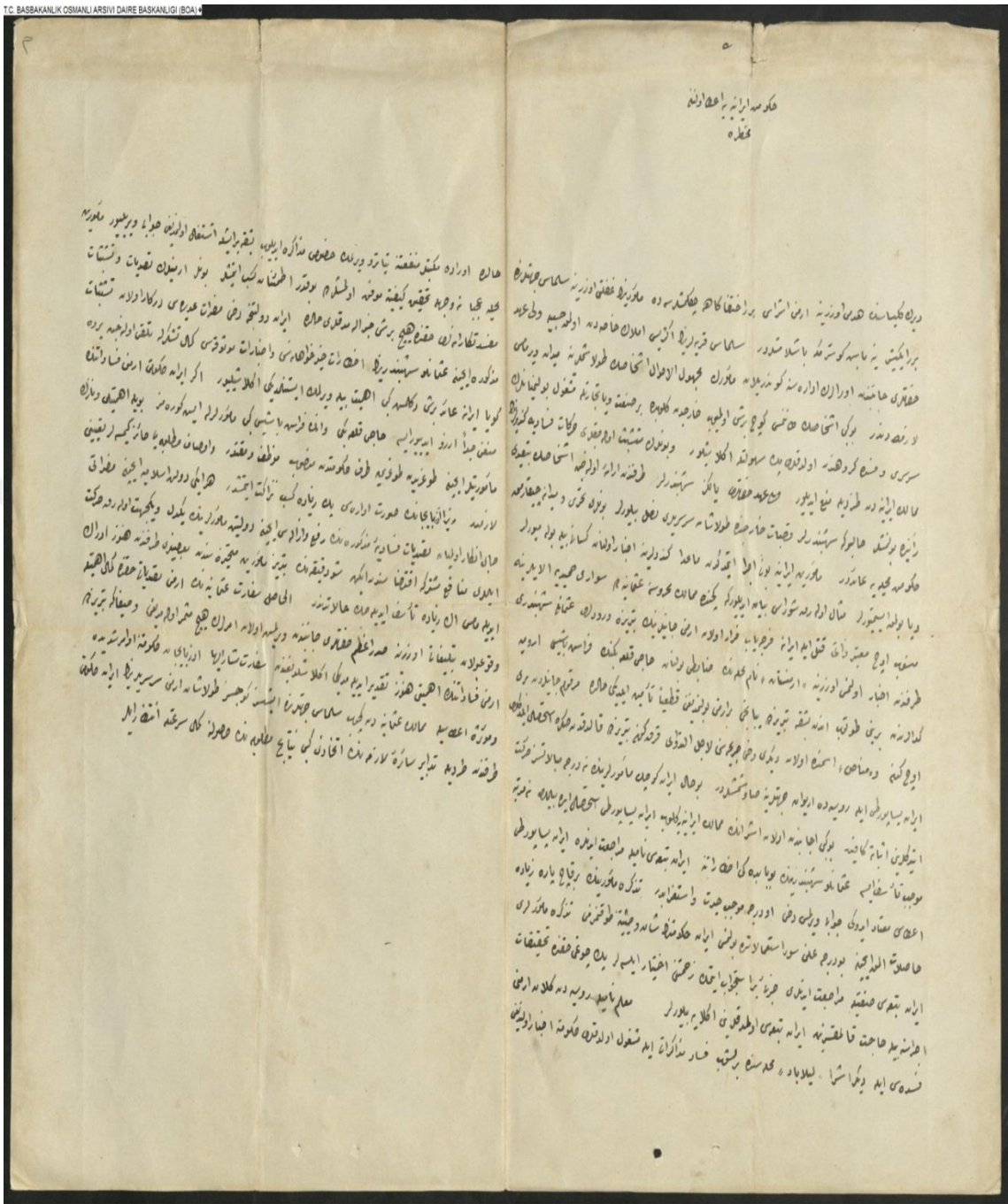
دولته ایدر الیه ایلک و اولونابله طقوز بونه ایا موشی غصبه ...
 کوره لستک دینه درون حیدره اولنه قد اوره نیکی اینه ایشق ...
 قزاقه اهل انقلا کردلک دیوبه محمود اولر رضی تعالی عنده ...
 رجوعی سلاح بولنه اولدره "کتیبی" حوزت کتیبی "کتیبی" ...
 اولونک کتیبی ایلمه بولوش عسکره کتیبی اولانک "کتیبی" ...
 مار بولوش عسکره معارف موم الیه رجیده و بیره زک ایجاب ...
 سلام کیم در طرفنده و حواره اولونک سوره معلومه اولوب ...
 باغیان عمه شایسته ایستد ایجاب اولونک سوره معلومه ...
 معلوم اولونک ایجاب اولونک سوره معلومه اولوب ...
 نه کتیبی کتیبی ایجاب اولونک سوره معلومه اولوب ...
 و نغیبت کردلک طرفنده بهرجه انحصارانه و حیدره و قوی ...
 روزانه دورله ایستد در دیک طرفنده ایزوده کتیبی ...
 معلوم کتیبی ایجاب اولونک سوره معلومه اولوب ...
 طوق کتیبی ایجاب اولونک سوره معلومه اولوب ...
 نغیبت ایجاب اولونک سوره معلومه اولوب ...
 عسکره کتیبی ایجاب اولونک سوره معلومه اولوب ...
 ایجاب اولونک سوره معلومه اولوب ...
 اولونک کتیبی ایجاب اولونک سوره معلومه اولوب ...
 اولونک کتیبی ایجاب اولونک سوره معلومه اولوب ...

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA) ✦

4 PRK.MYD
 13/58
 بيمو اسبابي حيديه سوايه اولدينه حيديه كردلن اهل ايه حيديه كره اختيار اريغاج
 ميان اولدله و ديگر طرفنه صابلا حيديه و هنر عاكر فنيطه عثمانيه نه ميدان اولدو قومه قاسي
 استحال چي دسته جارت ايه حيديه و هيچ اولدله كنديري بوط ما زونه كونه مهور
 خصوصيه اولسونه سنجق ايقاع اولدله بر حيت روسيه حدودي قه غولايه كردل حيديه حيارت
 دفعن اختيار حلك ديره بيلور كچه نيانه روسيه ريك حيديه اليا فاندنه كنه كنه
 روس ميس نفاختنه بري قك و ديگريني جرح ايندله بگره قومه روسيه غولايه
 رنه چانه يوسف اوغلي بونه نه بوشه سيم اسيا ايد خند دره لرني واليه و ديگر
 اصول اولدو عدل بلك نفقن غضب درفت ايجلد و قومه كجه ارضوم و ديگر
 نطقه بولموشد

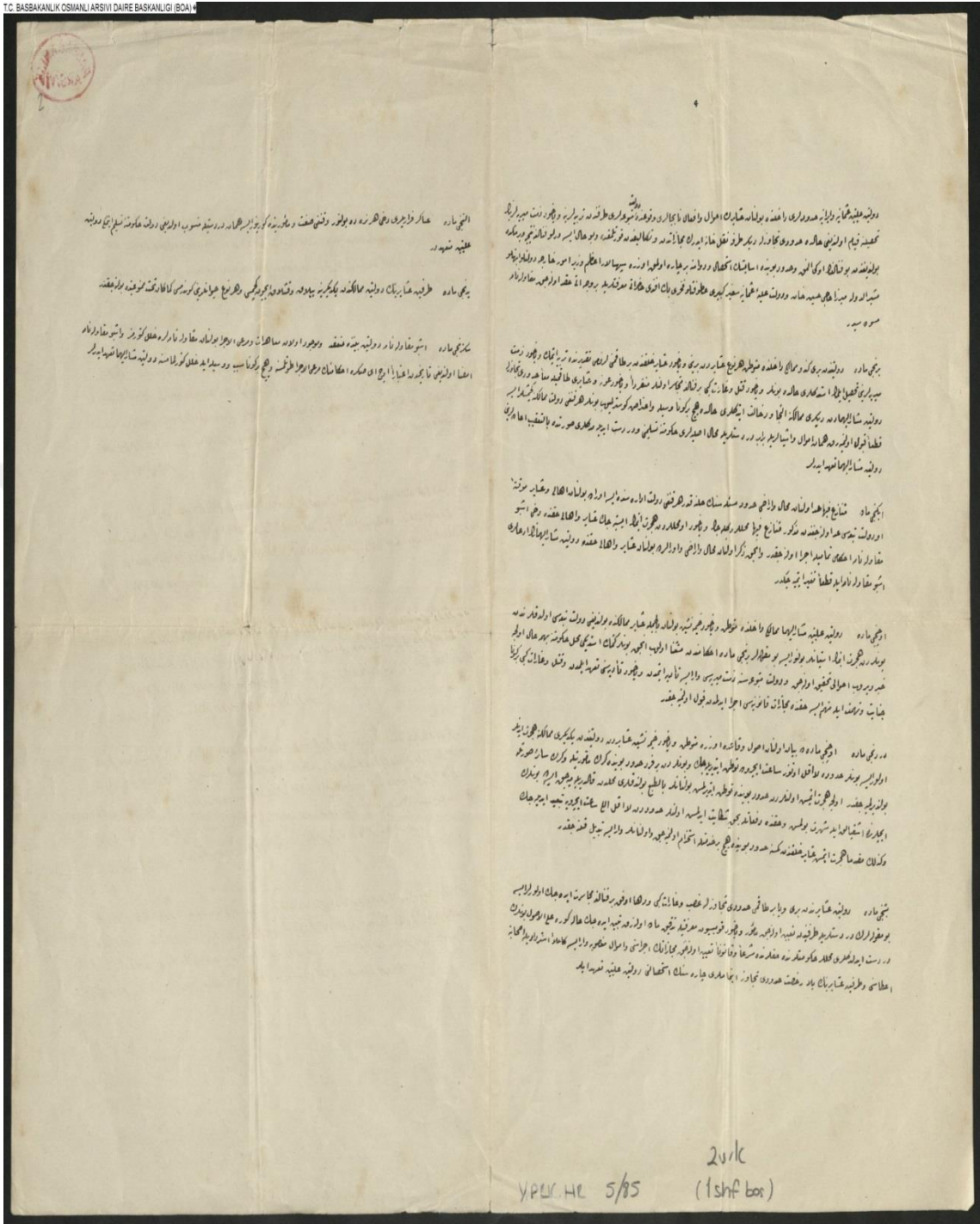
Y.PRK.MYD.00013.00058.002

Ek-8: Rusya Hükümeti'nin, Hamidiye Süvari Alayları'na mensup Kürtlerin baskısı sonucu Ermenilerin göçe zorlandığından bahisle göçün durdurulması için Devlet-i Aliyye'ye verdiği muhtıra. BOA., Y..PRK.MYD. 13/58, (H. 20 Safer 1311 / M. 2 Eylül 1893).

Y.PRK.EŞA.00018.00053.001

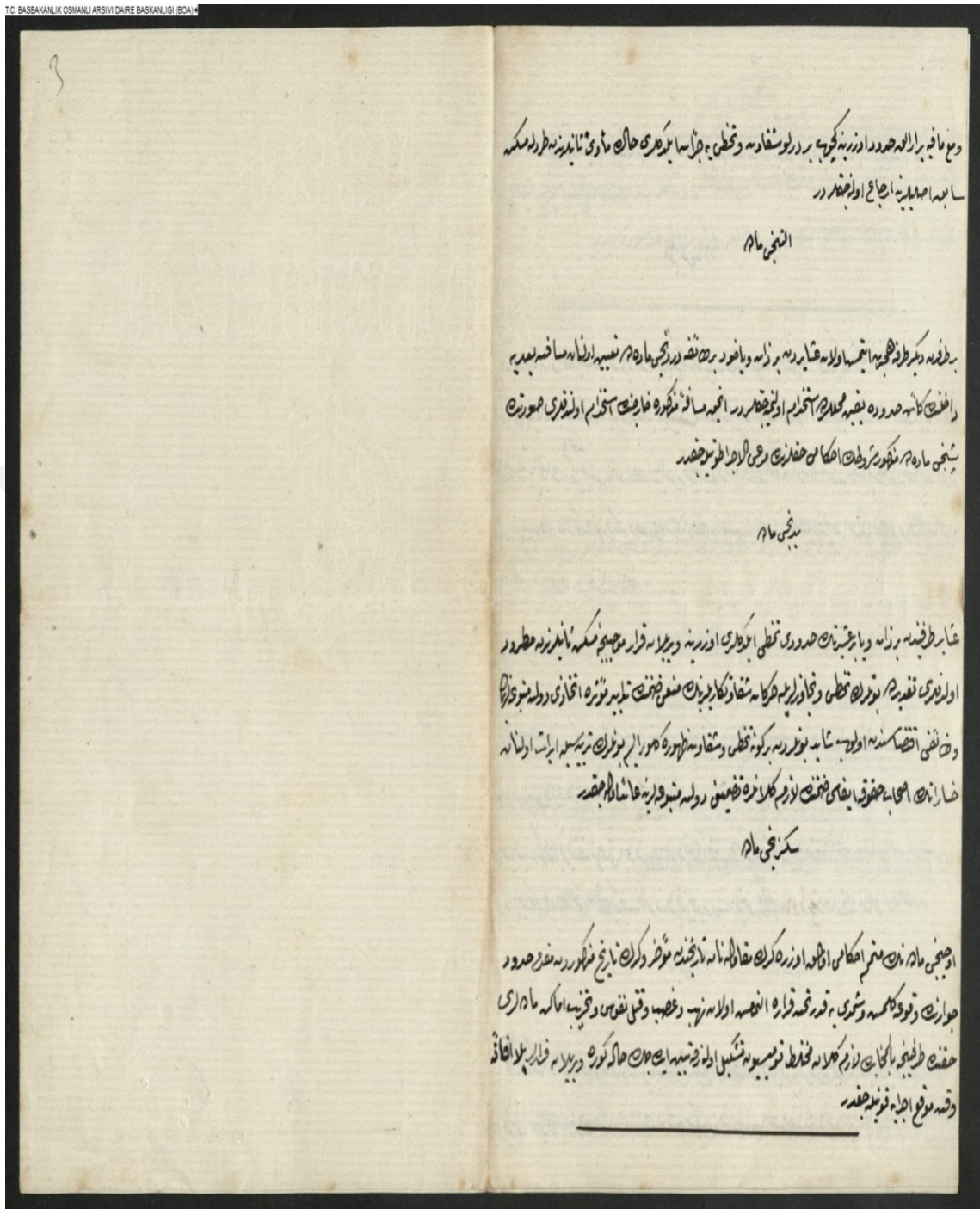
Ek-9: Hamidiye Süvari Alaylarına mensup üç Kürt süvariye katledip İran'a kaçan Ermeni canilerin elde ettikleri İran pasaportuyla Rusya'ya kaçmaları üzerine Devlet-i Aliyye'nin İran Hükümeti'ne verdiği muhtıra. BOA. Y..PRK.EŞA. 18/53 (H. 23 Safer 1311 / M. 5 Eylül 1893).

Y.PRK.HR.00005.00085.001

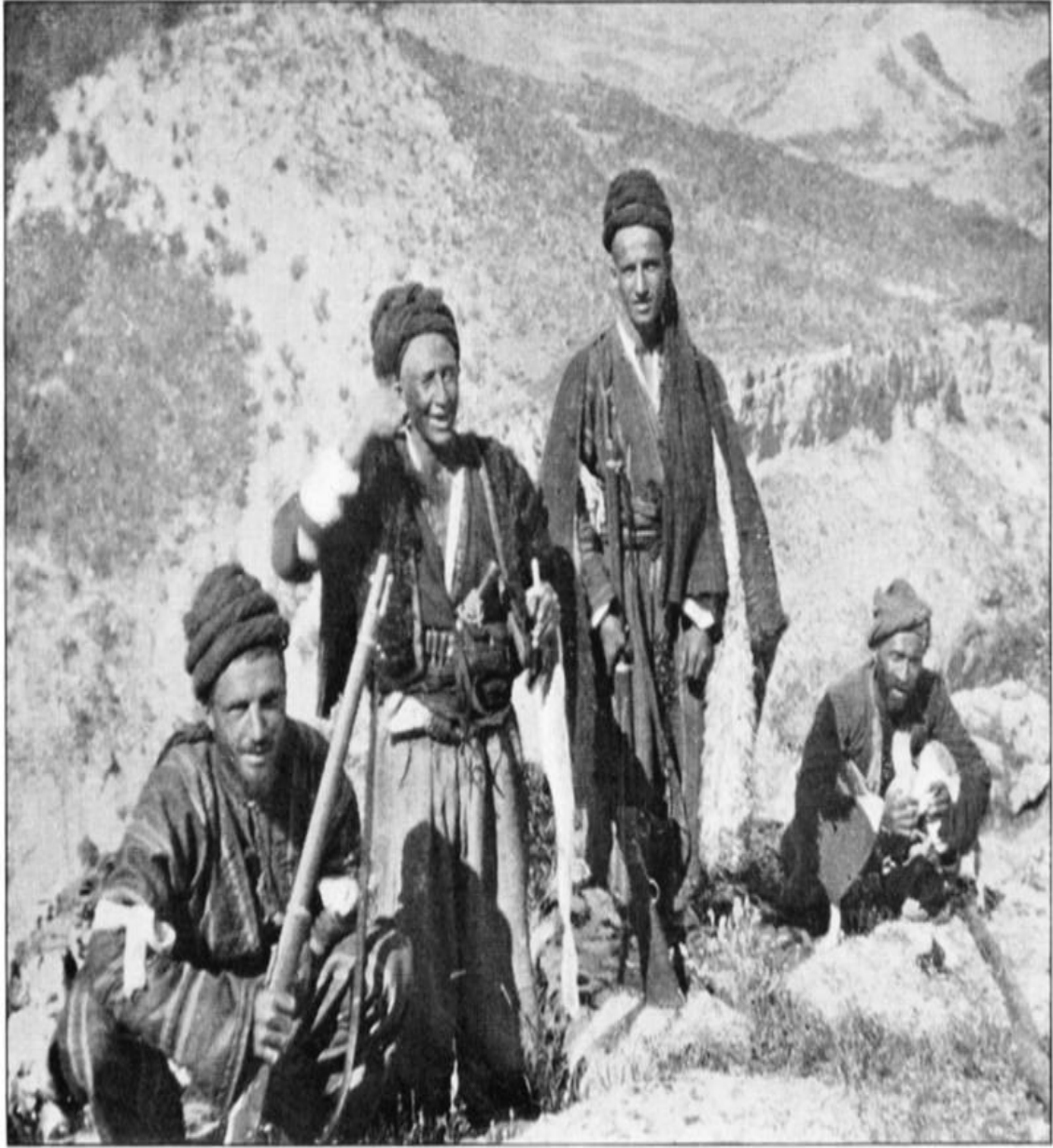
Ek-10:Kürt aşiretlerinden kaynaklanan hudut sorunlarının artması üzerine 1881 yılında Osmanlı-İran devletleri arasında kaleme alınan antlaşma. BOA., Y..PRK.HR.. 5/85, (H. 29 Zilhicce 1298 /M. 22 Kasım 1881).

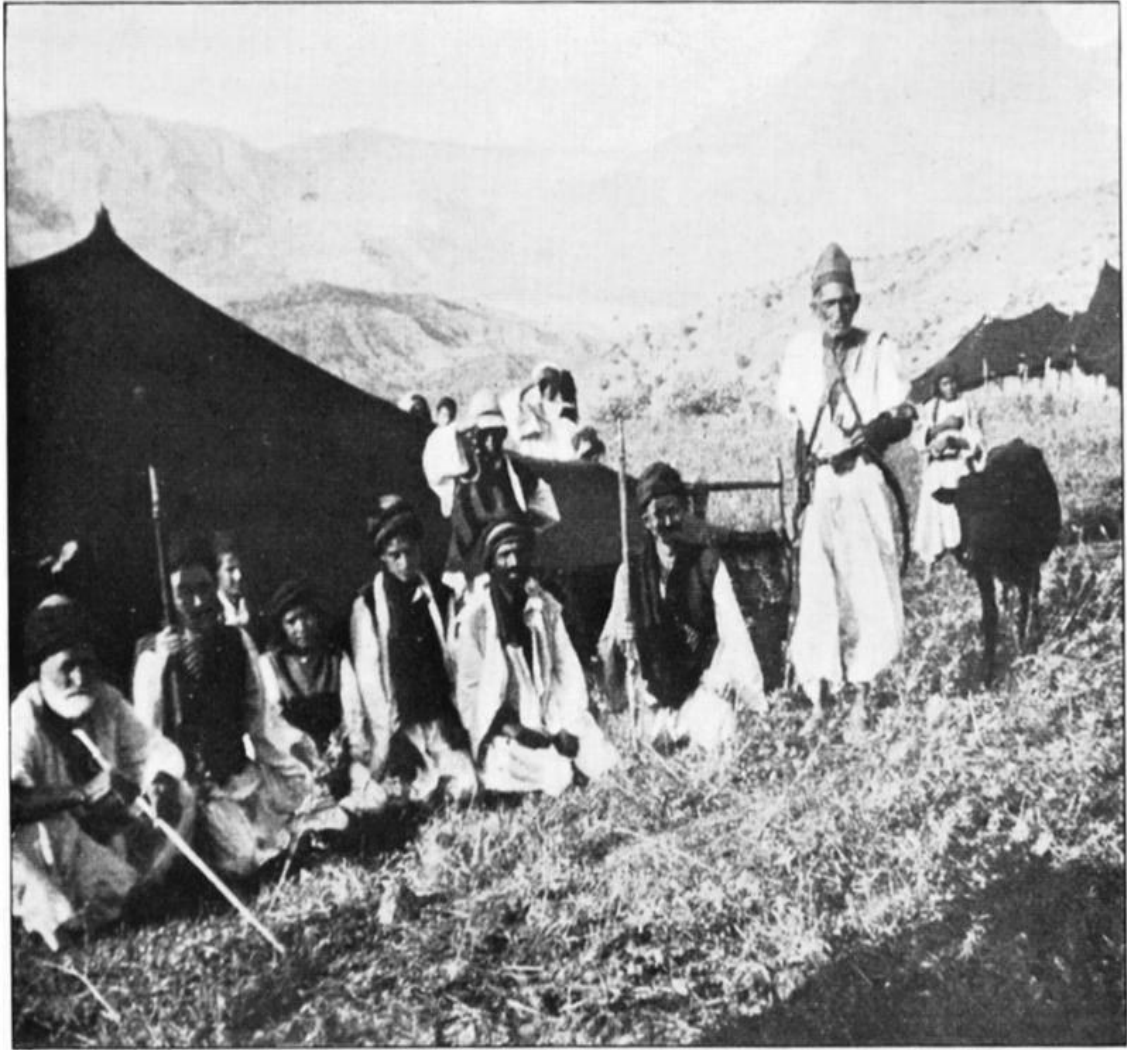

Y.PRK.BŞK.00010.00070.003

Ek-11: Kürt aşiretlerinden kaynaklanan hudut sorunlarının artması üzerine 1886 yılında Osmanlı-İran devletleri arasında kaleme alınan antlaşma. BOA., Y..PRK.BŞK. 10/70, (H. 07 Şaban 1303 / M. 11 Mayıs 1886).

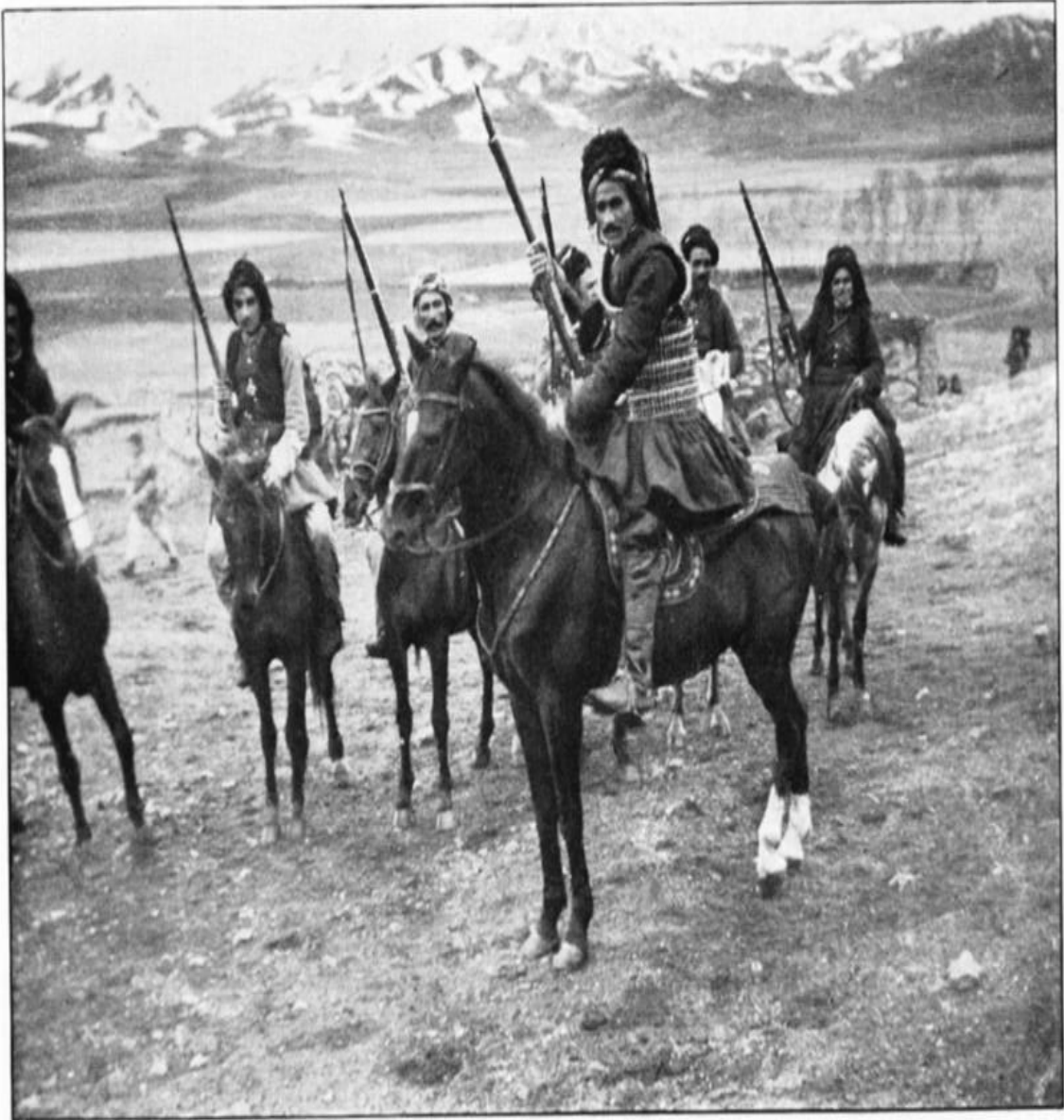

Ek-12: Yerleşik Dağ Kürtlerinden Artuş (Ertuşi) Aşireti. Dickson, "Journeys in Kurdistan", 1910, s.364.

Ek-13: Botan Göçebe Kürtler. Dickson, "Journeys in Kurdistan", 1910, s.370.

Ek-14: Yüksek Plato Kürtleri, Şikak Aşireti. Dickson, "Journeys in Kurdistan", 1910, s.370.

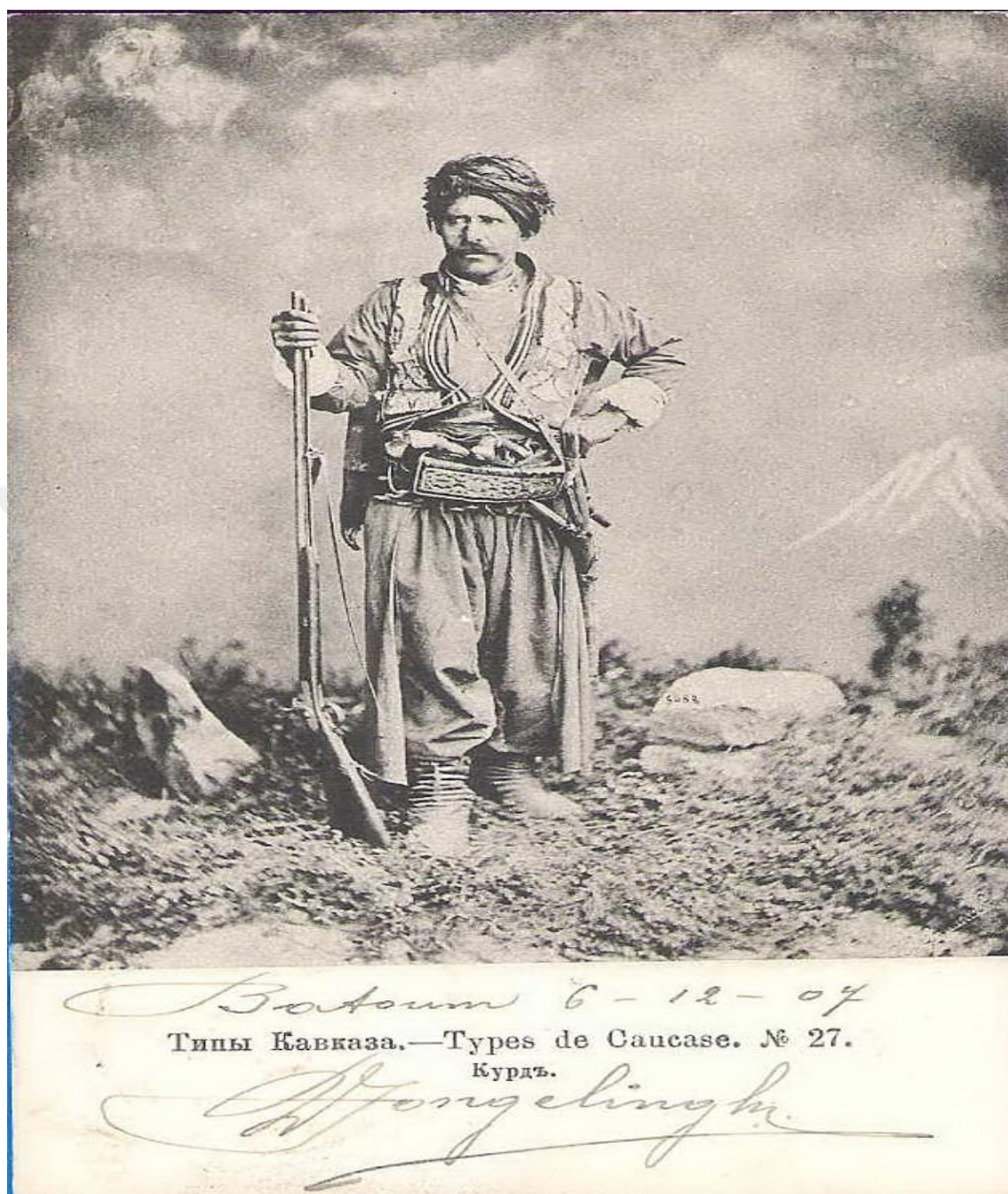

Ek-15: Hamidiye Süvari Alayları Haydaranlı Aşiret Reisi K r Hüseyin Paşa ve Askerleri. <http://www.bitlisname.com/2016/04/23/hamidiye-alaylarini-olusturan-asiretler/> (E.T. 20.07.2017).

Ek-16: Doğu Kürtleri (1898).

http://www.saradistribution.com/kurds_fromEarlierCenturies.htm(E.T. 21.07.2017).

Ek-17: Kafkas Kürdü (06.12.1907).

http://www.saradistribution.com/kurds_fromEarlierCenturies.htm (E.T. 21.07.2017)

Ek-18: Kürt Askerleri, Kafkasya 1877.

http://www.saradistribution.com/kurds_fromEarlierCenturies.htm (E.T. 21.07.2017).

Ek-19: Kafkasya'daki Yezidi Kürtleri.

http://www.saradistribution.com/kurds_fromEarlierCenturies.htm(E.T. 21.07.2017).

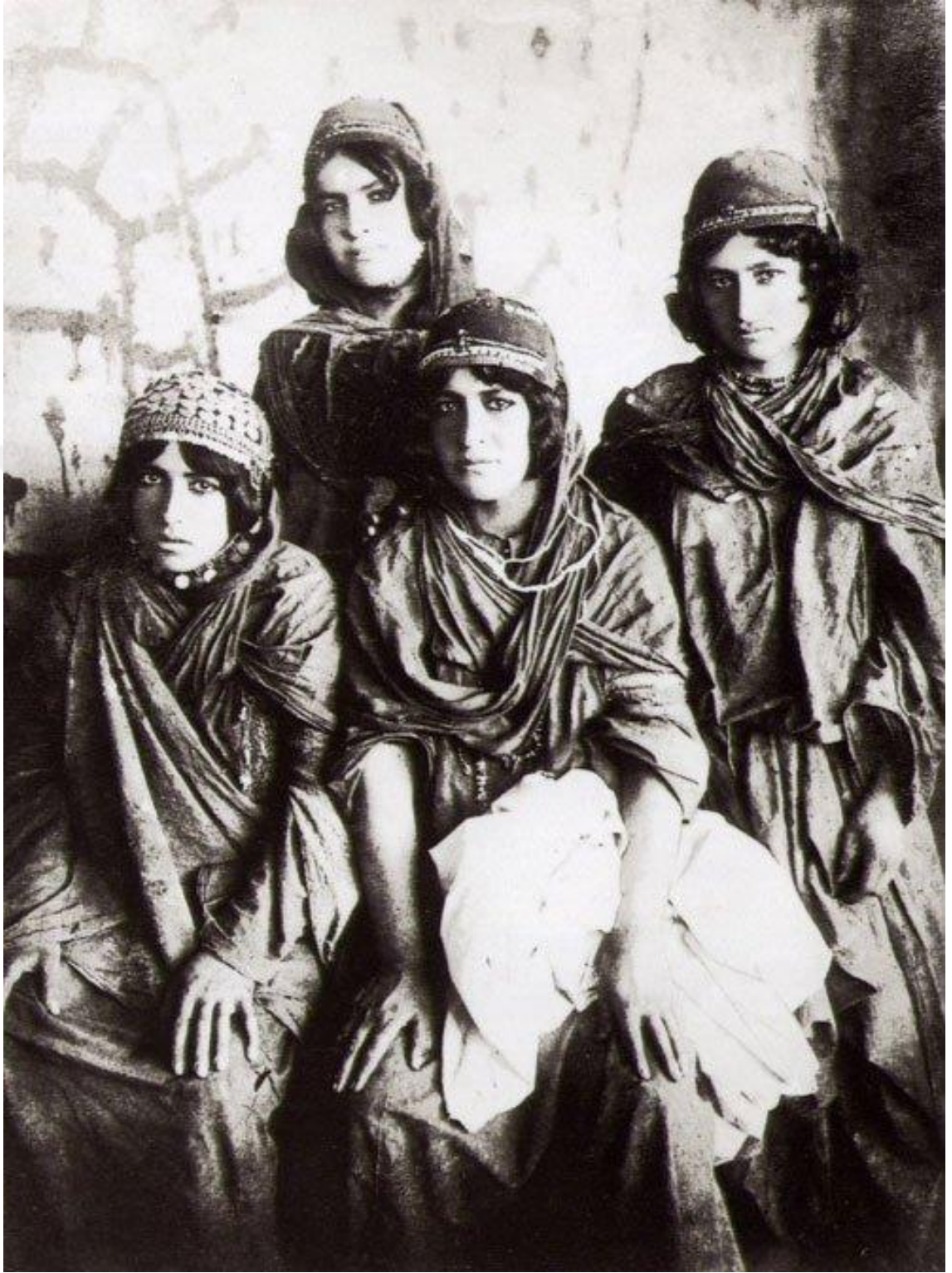

KURDISH CAVALRY FORCES, 1915 Urumieh, East Kurdistan

Ek-20: Kürt Süvari Kuvvetleri, 1915 Urmiye, Doğu Kürdistan.

http://www.saradistribution.com/kurds_fromEarlierCenturies.htm(E.T. 21.07.2017).

Ek-21: Kürt Kızları (1910).

http://www.saradistribution.com/kurdish_woman_photos.htm(E.T. 21.07.2017).

Ek-22: Bir Kürt Kadımı (1896).

<http://www.saradistribution.com/galeri.htm>(E.T. 21.07.2017).

TYPES AND COSTUMES—KURDISH GENTLEMEN.

Kurdish Book Bank - SARA

Types & Costumes Kurdish Gentlemen, 1885

Ek-23: Kürt Erkeği ve Giyimi (1885).

<http://www.saradistribution.com/galeri.htm>(E.T. 21.07.2017).

Ek-24: Kafkasya'da Göçebe Bir Kürt Ailesi (1910).

http://www.saradistribution.com/kurds_fromEarlierCenturies.htm(E.T. 21.07.2017).

Ek-25: Şeyh Ubeydullah'ın oğlu, Amerikan Misyoner Dr. Cochran ile birlikte.

http://www.saradistribution.com/kurds_fromEarlierCenturies.htm(E.T. 21.07.2017).

Ek-26: Kürtler ve Misyonerler (1910).

http://www.saradistribution.com/kurds_fromEarlierCenturies.htm(E.T. 21.07.2017).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı: Fehminaz

Soyadı: ÇABUK

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 15.12.1989, Ağrı /Eleşkirt

Medeni Durumu: Bekar

İLETİŞİM

Tel: 0545 661 18 49

Eposta: n_a_z1453@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi	Mezuniyet Notu
Lisans	Hacettepe Üniversitesi	2011	3.28
Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi	2013	3.70
Doktora	Erciyes Üniversitesi	2017	3.45